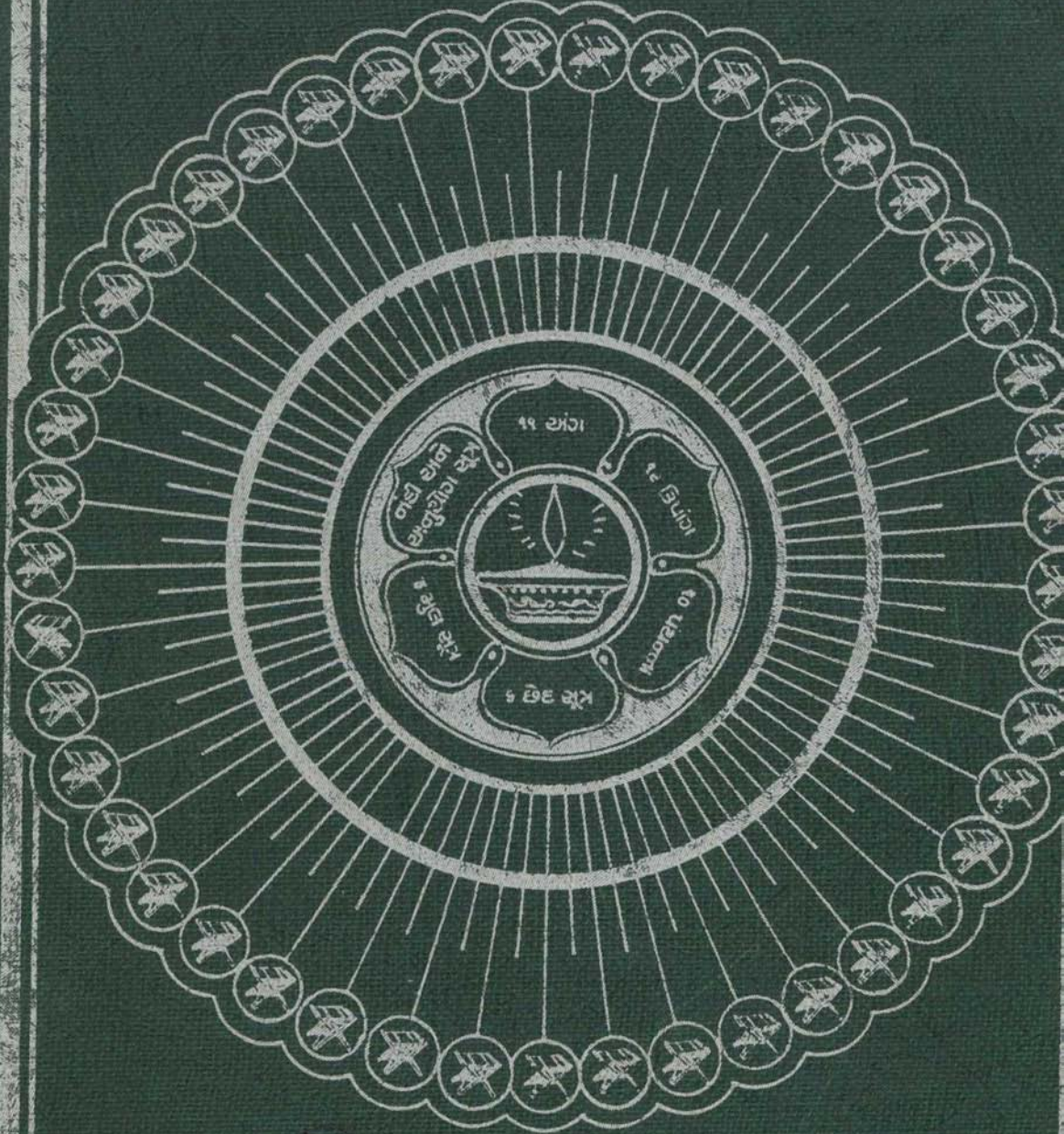


પ્રવચન કિરણાવલી

● પીરતાલીલ આગમરહસ્ય ●



લેખક

આચાર્ય વિજય પદ્મચૂરિજી

॥ ओं ह्रीं अर्हं नमः श्रीधरणेन्द्र-पद्मावती-परिपूजित-श्रीशङ्खेश्वर-पार्श्वनाथाय ॥

तपोगच्छाधिपति-शासनसम्राट्-सूरियक्यकवर्ति-जगद्गुरु
आचार्य महाराज श्री विजयनेमिसूरीश्वर यरणुकिंकर
विनेयाणु-शास्त्रविशारद-कविद्विवाकर-आचार्य
श्री विजयपद्मसूरीश्वर प्रणीत-स्वोपज्ञ
स्पष्टार्थादि विभूषित-प्राकृत श्लोकमञ्ज

श्री जैन प्रवचन किरणावली

(श्री तीर्थंकर प्रभु लापित रूप आगमोनो द्वंद्व परिचय सार वचने)

प्रकाशक :

श्री जैनधर्म प्रसारक सभा
भावनगर

“ श्री जैन प्रवचन किरणावली ”

लेखक : स्व. आचार्य श्रीविजयपद्मसूरीचरण महाराज

प्रकाशक : श्री जैन धर्म प्रसारक सभा—
रांधनपुरी बजार, लावनगर.

प्रेरक : पूज्य आचार्य श्रीविजयसूर्योदयसूरीचरण महाराज

संपादक : पूज्य पं. श्री शीलचन्द्रविजयण गण्ड

द्वितीय आवृत्ति : १९८७, प्रत : १०००

मूल्य : ₹. ५०-००

सर्वाधिकार सुरक्षित

मुद्रक: मनीष पी. शांड

सुभति प्रि. प्रेस

बेल-८०२, ए.आय.डी.सी., चित्रा

लावनगर-३६४००४. फोन नं. : ५१६४, घर : २४३७४

પ્રકાશકીય નિવેદન

જૈન ધર્મના શાસ્ત્રીય સાહિત્યને લોકલોચ્ય અને સર્વસુલભ બનાવવાની પહેલ જે વ્યક્તિઓએ અને સંસ્થાઓએ કરેલી, તેમાં ભાવનગરની શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાનું નામ મોખરે છે. ૧૦૫ વર્ષ અગાઉ, પ. પૂ. પરમોપકારી ગુરુભગવંત શ્રીવૃદ્ધિ-ચન્દ્રજી મહારાજના શુભાશીર્વાદ સહ અને શેઠશ્રી પંડિત કુંવરજી આણંદજી વગેરે મહારાજનોના નિષ્ઠા અને ખંતભર્યા પુરુષાર્થથી આ સભાની સ્થાપના થઈ હતી. આ સભાએ પૂ. મુનિમહારાજો તથા પંડિત કુંવરજી આણંદજી દ્વારા સંપાદિત અનેકાનેક શાસ્ત્રગ્રંથો તેની મૂળ ભાષામાં તથા લોકોપકારક ગ્રંથોના ગુજરાતી અનુવાદો પ્રગટ કર્યા છે. “જૈન ધર્મ પ્રકાશ” નામનું માસિક પત્ર પણ આ સભાએ હાથકાઓ સુધી પ્રગટ કર્યું હતું અને એક જમાનામાં સારાથે હિન્દુસ્તાનના જૈન સમાજનું, ખાસ કરીને શ્રમણ સંસ્થાનું એ અત્યંત મानीતું મુખપુત્ર બની રહ્યું હતું, તેની ગૌરવ સાથે નોંધ લેવી જોઈએ. આ સભાએ છાપેલા ગ્રંથો સમાજમાં ચલણી સિક્કા જેવા વ્યાપક અને સર્વમાન્ય બની ગયા છે, અને એ ગ્રંથોનાં અનેક પુનર્મુદ્રણો છેલ્લાં થોડાંક વર્ષોમાં જુદી જુદી સંસ્થા આદિ દ્વારા થયા છે-થાય છે, એ આ સભાનાં કાર્યો કેવાં ચિરંજીવી અને લોકોપકારક હતાં તેનો જીવંતો જાગતો પુરાવો છે.

આ સભા થોડાંક વખતથી સુપુત્રપ્રાય હાલતમાં વર્તે છે. તે જોઈને તેનું પુનરુત્થાન કરવાનો શુભ વિચાર વિ. સં. ૨૦૪૨ ના આતુર્ભાસાર્થે ભાવનગર-નૂતન ઉપાશ્રયે પધારેલા પ. પૂ. આ. શ્રીવિજય સૂર્યોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજને આવતાં તેઓશ્રીએ શ્રી સંઘના તથા જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાના કાર્યકરોને પ્રેરણા આપી. અને આ વાતના અનુસંધાનમાં અમારી વિનંતીનો સ્વીકાર કરીને, સભા તરફથી, સભાના નામથી, એક લોકોપયોગી છતાં શાસ્ત્રીય પદાર્થોથી સભર પુસ્તક છપાવવા અંગેની અમારી માંગણીનો સ્વીકાર કરીને, “શ્રીજૈન પ્રવચન કિરણાવલી” નામનું પ્રસ્તુત પુસ્તક છાપવા અમને સૂચવ્યું.

“જૈન પ્રવચન કિરણાવલી” એ એક વિશિષ્ટ પ્રકારનું પુસ્તક છે. પ. પૂ. સૂરિસમ્રાટ આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજય નેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના પૃષ્ઠ, ૪૫ આગમોના, પ્રાકૃત ભાષા-સાહિત્યના, સ્વ-પર દર્શનાદિ શાસ્ત્રોના મર્મજ્ઞ વિદ્વાન, કવિ-દિવાકર, આશરે ૧૫૦ જેટલા લોકોપકારક ધર્મગ્રંથોના (સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી ભાષામાં) રચયિતા પ. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પદ્મસૂરીશ્વરજી મહારાજે આ ગ્રંથની રચના કરી છે. શ્રીજિનશાસનમાં વર્તમાન સમયે વિદ્યમાન પરમવંદનીય પિસ્તાલીસ શ્રીજિનાગમોની અંદર કયાં કયાં કયા કયા વિષયો-પદાર્થોનું કેવી રીતે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેનું વિશદ, બોધદાયક અને વૈરાગ્યપ્રેરક વર્ણન, ગુજરાતી

ભાષામાં તેઓશ્રીએ આ અંથરૂપે અવતાયું છે. મૂળ કૃતિ પ્રાકૃત ભાષામાં ગાથાબદ્ધ છે, અને તેના પર સ્વયં વિસ્તૃત વિવેચન તેઓએ લખ્યું છે.

મૂળ આગમઅથો વાંચવા-લખવાનો અધિકાર શુદ્ધસ્થવર્ગને છે નહિ, અને છતાં આપણા પરમપૂજ્ય આગમશાસ્ત્રોમાં કેવા પદાર્થોનું નિરૂપણ હશે તે જાણવાની જિજ્ઞાસા તો શાસનરસિક જિજ્ઞાસુ વર્ગને હોય જ. આવી જિજ્ઞાસાને સંતોષવા ખાતર પૂજ્ય સ્વ. આચાર્યદેવશ્રીએ આયંત ખાલસુલભ ભાષા-શૈલીમાં ૪૫ આગમોનો સાર ઢોહીને આ મહાકાવ્ય અંથની રચના કરી શાસન-પ્રેમી જીવો ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે, તે નિઃશંક છે.

આ અંથ આશરે ચાલીશક વર્ષ અગાઉ અમદાવાદ નિવાસી શેઠ શ્રી ભગુભાઈ ચુનીલાલ સુતરિયા તરફથી “ શ્રીજૈન અંથ પ્રકાશક સભા-અમદાવાદ ” દ્વારા પ્રકાશિત થયો હતો. પરંતુ કેટલાંય વખતથી તે અપ્રાપ્ય બની ગયો હતો અને આજના નવી પેઢીના જિજ્ઞાસુ વર્ગ માટે તો તે તદ્દન અજ્ઞાત જ હતો. આથી આ અંથનું પુનર્મુદ્રણ કરવાની પ. પૂ. આ શ્રી વિજયસૂર્યોદયસૂરીચરણ મહારાજની ભાવના હતી. તેમાં “ જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા ”ના પુનરુદ્ધાનના નિમિત્તે અમારી વિનંતી થતાં તેના પુનઃપ્રકાશનનો લાભ આ સભાને મળ્યો છે, અને આ સભાના પ્રકાશન તરીકે આ અંથ પ્રકાશિત થાય છે, તે સભાને માટે ગૌરવની વાત છે. આ લાભ સભાને અપાવવા બદલ પૂજ્ય આચાર્યદેવનો અમે ઉપકાર માનીએ છીએ.

આ અંથનું સંપાદન કાર્ય પૂ. પં. શ્રીશીલચન્દ્રવિજયજી મહારાજે કરી આપ્યું છે. આ અંથનું પુરોવચન લખી આપવાની અમારી વિનંતીનો સ્વીકાર કરી “ જિજ્ઞાંઢા તેરા આગમ છે અવિકાર ” એ પુરોવચન લખી આપવા બદલ પ. પૂ. શાસન-પ્રભાવક વિદ્વત્પ્રવર આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયહેમચન્દ્રસૂરીચરણ મહારાજના અમે ખૂબ ઋણી છીએ.

આ અંથના પ્રકાશનમાં આર્થિક સહાય કરનાર શ્રી ભાવનગર જૈન શ્વે. મૂ. તપાસંઘના તેમજ અન્ય સહાયકોના અમે આભારી છીએ. આ અંથનું સુબદ્ધ મુદ્રણ કાર્ય કરી આપનાર શ્રી સુમતિ પ્રેસના શ્રી મનીષભાઈ પી. શાહ ભાવનગરનો તથા પ્રુક્રીડિંગ કરી આપનાર શ્રી માલતીબેન કે. શાહ-ભાવનગર, શ્રી રમેશભાઈ શાહ-અમદાવાદ તથા શ્રી કાંતિભાઈ જે. ઢોશી-ભાવનગરના અમે આભારી છીએ.

લી.

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા
કાંઠાવાળો ડેલો
ઉંડીવખાર
ભાવનગર (સૌરાષ્ટ્ર)

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા
ભાવનગર વતી
શાહ જયંતીલા ૫ ગનલાલ

(પ્રથમ આવૃત્તિમાંથી યથાવત ઉકૃત)

॥ ઓં અર્હ નમઃ ॥

॥ શ્રી ગુરુમહારાજના હસ્તક્રમલમાં સમર્પણ ॥

મદીયાત્મોદ્ધારક પરમોપકારી પરમગુરુ, સુગૃહીત નામધેય

પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીગુરુ મહારાજ !

આપશ્રીજી મધુમતી (મહુવા) નગરીના રહીશ પિતાશ્રી દેવ ગુરુ ધર્માનુરાગી શેઠ લક્ષ્મીચંદ અને માતૃશ્રી દીવાલીબાઈના કુલદીપક પુત્ર છા. વિં સં ૧૯૨૯ની કાર્તિક સુદ એકમના જન્મ દિનથી માંડીને લગભગ સોલ વર્ષની નાની ઉંમરે સંસારને કડવા ઝેરના જેવો માનીને અગણ્ય સદ્ગુણ નિધાન પરમ ગુરુ શ્રી વૃદ્ધિવિજયજી (શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી) મહારાજજીની પાસે શ્રી ભાવનગરમાં વિં સં ૧૯૪૫ ના જેઠ સુદ સાતમે સિંહની પેઠે શૂરવીર બનીને પરમ કલ્યાણકારી અને હૃદયની ખરી બાદશાહીથી ભરેલી પ્રત્યક્ષા (દીક્ષા) ને પૂરેપૂરા ઉદ્ધાસથી ગ્રહણ કરીને સિંહની પેઠે શૂરવીર બનીને સાધી રહ્યા છા, અને આપશ્રીજીએ અગાધ બુદ્ધિબલથી જલદી સ્વપર સિદ્ધાંતનો ઊંડા અભ્યાસ કર્યો, અને ન્યાય વ્યાકરણાદિ વિવિધ વિષયના યુક્તલ વિશાલ ગ્રંથોની રચના કરીને સુંદર સાહિત્ય સેવા કરવા ઉપરાંત અપૂર્વ દેશનાશક્તિના પ્રભાવે અભદ્ય-રસિક ઉન્માર્ગગામી અગણ્ય મહારાજાદિ ભવ્ય જીવોને સંધર્મના રસ્તે દોરીને હૃદયપાર ઉપકાર કર્યો છે. તેમજ આપશ્રીના અગણ્ય સદ્ગુણોને જોઈને મોટા ગુરુભાઈ, ગીતાથં શિરોમણી, શ્રમણકુસાવંતસક, પરમપૂજ્ય, પંચાસજી મહારાજ શ્રીગંભીરવિજયજી ગણિ-વરે તમામ સિદ્ધાંતોની યોગોદ્ધનાદિક ક્રિયા વગેરે યથાર્થ વિધાન કરાવીને મહા પ્રાચીન શ્રી વલ્લીપુર (વગા) માં આપશ્રીજીને વિં સં ૧૯૬૦ ના કારતક વદી સાતમે ગણિપદથી અને માગશર સુદ ત્રીજે પંચાસપદથી વિભૂષિત કર્યા. અને શ્રી ભાવનગરમાં વિ. સં. ૧૯૬૪ ના જેઠ સુદ પાંચમે તપાગન્ધાધિપતિ ભદ્રારક આચાર્ય-પદથી અલંકૃત કર્યા. આપશ્રીજી રતનની આજુ જેવા શ્રી સંબતી અને તીર્થાદિની સેવા પદેદાંતી માફક હાલ પણ પૂરેપૂરા ઉદ્ધાસથી કરી રહ્યા છા. તથા આપશ્રીજીના અમોઘ ઉપદેશથી દેવગુરુ ધર્માનુરાગી સંઘવી શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈ ભગુભાઈ વગેરે ઘણાંએ ભવ્ય જીવોએ છ 'રી' પાલતાં વિશાલ સંઘ સમુદાય સહિત તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુજયાદિ મહાતીર્થની યાત્રા, અંબનશક્તિકા વગેરે ઉત્તમ ધાર્મિક ક્ષેત્રોમાં લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કર્યો અને કરે છે, તેમજ આપશ્રીજીએ મારા જેવા ઘણાંએ ભવ્ય જીવોનો ઉપર શ્રી જેનેન્દ્રી દીક્ષા, દેશવિરતિ વગેરે મોક્ષના સાધનો આપીને કદી પણ

ન ભૂલી શકાય તેવા અનહુદ ઉપકારો કર્યા છે અને કરે છે. વગેરે લોકોત્તર ગુણોથી આકર્ષાઈ અને આપશ્રીજીએ મારી ઉપર કરેલા અનન્ત ઉપકારોને યાદ કરીને આપશ્રીજીના પસાયથી બનાવેલો આ શ્રીજીને પ્રવચન કિરણાવલી નામનો સાર્વજનિક સરલ ગ્રંથ પરમ કૃપાલુ આપશ્રીજીના કરકમલમાં સમર્પીને હું મારા આત્માને ધન્ય કૃતાર્થ માનું છું, અને નિરંતર એજ ચાહું છું કે આપશ્રીજીના પસાયથી (૧) પ્રાકૃત સંસ્કૃત ગુજરાતી વગેરે ભાષામાં આવા સાર્વજનિક સરલ ગ્રંથોની રચના કરીને શ્રી સંઘાદિ પવિત્ર ક્ષેત્રોની ભક્તિ કરવાનો શુભ અવસર (૨) આપશ્રીજી જેવા ગુરુદેવ (૩) શ્રી જીનેન્દ્ર શાસનની સેવા (૪) નિર્મલ નિરભિલાષ સંયમ જીવન (૫) પરોપકાર વગેરે સંપૂર્ણ આત્મરમણતાનાં સાધનો મને ભવોભવ મળે.

નિવેદક : આપશ્રીજીના ચરણકિંકર નિર્ગુણ વિનેયાજી પદ્મની વંદના.



શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના પ્રવચનનો મહિમા

॥ હરિગીત ૭૬ ॥

પ્રભુના વચન તે આંખ સાચી તેહથી અલગા નરા,
જાણે સુદેવ કુદેવને ના તિમ કુગુરુ શુભગુરુ ખરા;
જાણે ન ધર્મ અધર્મને ગુણવંત ને ગુણહીનને,
શું ઉચિત કરવાને અનુચિત શર્મ દુઃખના હેતુને. ૧

સુશુનાર પ્રભુના વચનને જાણે કહેલા ભાવને,
માટે જ દશવૈકાલિકે ઇમ ઉચ્ચરું તે ભાવને;
જિન વચન મીઠાં સાંભળી કલ્યાણને વળી પાપને,
ખાંને પિછાણી પૂર્ણ ભાવે દક્ષ સાધ ભદ્રને. ૨

કરૂણા સ્વરૂપ સિદ્ધાંત પ્રભુનો જેમણે ના સાંભળ્યો,
ડાહ્યા જનો ખોલે મનુજ ભવ તેમનો એજે ગયો;
મન શૂન્ય તેઓનું નકામા કાન પણ એ તેમના,
ગુણ દોષની ન વિચારણા હોવેજ મનમાં તેમના. ૩

આ નરક રૂપી અંધ કવો તેહમાં તેઓ પડે,
રોકી શકાયે કેમ તેને કાર્ય કીધેલું નડે;
પામે ન તેઓ મુક્તિરમણી શ્રવણ વિષુ જિણુ વચણુના;
ઇમ જાણીને ચેતન ! સદા સુણુ તેહ ના રાખીશ મણા. ૪

કરૂણા સ્વરૂપ કરિયાણું તેનું હાટ જિનમત જાણુને,
પરમત સમાન ગણે નરા જે મૂર્ખતાથી તેહને;
તે ઝેર જેવું અમૃત માને અગ્નિ જેવું પાણીને;
અંધકારના જત્યા સરીખો માનતા સુપ્રકાશને. ૫

નિજ શત્રુ માને મિત્રને તિમ સર્પ કૂલની માળને,
પત્થર ગણે ચિંતામણિને ચંદ્ર કેરી કાંતિને;
આતપ ઉનાળાનો ગણે અમૃત પ્રમુખ સમ નાથનો,
મત જાણુજે વિષઆદિ જેવો અન્યમત હરિઆદિનો. ૬

—વિજયપદ્મસૂરિ

॥ શ્રીજિન પ્રવચનની સેવા અને પ્રભાવના ॥

॥ હરિગીત ૭૬ ॥

હે જીવ ! પ્રવચન નાથનું જે ધર્મને વિકસાવતું,
વળી પાપને દૂર કરે ઉન્માર્ગને જ ઉખેડતું;
ટાળે જ ગુણીના દ્રેષને અન્યાયને ઉચ્છેદતું,
મિથ્યામતિ દૂરે કરે વૈરાગ્યને વિસ્તારતું. ૧

પોષણ કરે કરુણાતણું વળી લોભને દૂરે કરે,
જે પુણ્ય કેરો ઉદય પૂરો તેજ સેવા તસ મજે;
પ્રભુ પાસ તું એ માગજે હું યાયું જિનમત રાગને,
મુક્તિ જતાં વચમાં ન ભૂલજે વિશદ વાચક વચનને. ૨

ખોધની ઉંડાશ જેમાં સુપદ રચના જલ ભરે,
સુંદર કૃપા લહરી ધણી ભેગી મળીને વિસ્તરે;
વેલ ચૂલા રૂપ જ્યાં ગુરૂગમ મણિથી જે ભર્યો,
પાર જસ દૂર તે જિનાગમ જલધિ પુણ્યે પામિયો. ૩

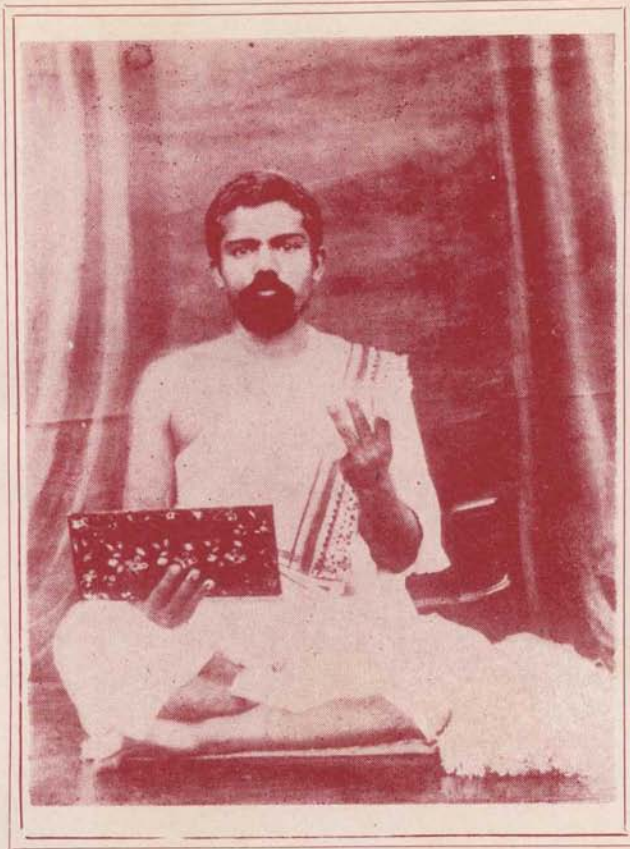
નિર્વાણ માર્ગે યાન જેવું વાદિમદ સંહારતું,
પંડિતોને શરણ પ્રવચન પાપપુંજ વિણાસતું;
હે જીવ ! પ્રતિદિન હાથ જેડી મગિજે પ્રભુની કને,
મલજે ભવોભવ તાસ સેવા જેહ આપે મુક્તિને. ૪

પ્રભુ મુખ થકી નીકળેલ ગણિકૃત દ્વાદશાંગી વિશાલ એ,
ચિત્ર બહુ અર્થે ભરી ધારેલ પંડિત સાધુએ;
મુક્તિપુરીના દ્વાર જેવી વ્રત ચરણને આપતી,
સર્વ તત્ત્વ પ્રકાશવાને દીપ જેવી દીસતી. ૫

-વિજયપદ્મસૂરિ

तपोगच्छाधिपति-शासनसम्राट्-सूरियक्यकवर्ति-जगद्गुरु आचार्यश्री
विजयनेमिसुरीश्वर यरणुकिंकर विनेयाणु शास्त्रविशारद-कविद्विवाकर

जन्म:-वि. सं. १९५५ वैशाख सुद ३ अमभद्रावाह
दीक्षा:-वि. सं. १९७१ भागशर वद २ शोभावड (तणावण पास)



त्रिपाठ्यासपद:-वि. सं. १९८८ भद्रा सुद ५-सेरेविकातीर्थ
आचार्यपद:-वि. सं. १९८२ वैशाख सुद ४-अमभद्रावाह
शासनाभि:-वि. सं. २०२८ प्रथम वैशाख वदि ६ अमभद्रावाह

आचार्यश्री विजयपद्मसुरीश्वर महाराज



वडीदीक्षा:-वि. सं. १९७१ वैशाख सुदि ३-गारभडी (पानेवी पास)
गण्णपद:-वि. सं. १९८२ ज्ञागण वद ५-पाटण
पन्यासपद:-वि. सं. १९८२ ज्ञागण वद १२-पाटण

॥ ओ ह्रीं अर्हं नमः श्रीशंखेश्वरपार्श्वनाथाय ॥

॥ प्रस्तावना ॥

सिरिसंखेसरपासं, वंदिय कप्पद्दमाहिइद्दुदयं ॥

विग्घुवसमसंतिदयं, जिणवयणं संघसरणिज्जं ॥ १ ॥

जइणप्पवयणक्किरणा—वलीइ पत्थावणं रण्णि मुया ॥

णज्जइ जीए सारो, सिग्घं गंथस्स भन्वेहिं ॥ २ ॥

अर्थ—पुत्रुपादानीय श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथ लगवतं कल्पवृक्षथी पञ्च बदीयाता छे. कारणु के कल्पवृक्ष तो संसारी जिवोना आ बालु लवना न क्षणलंगुर मनोरथाने न पूरे छे अने आ प्रभु तो लव्य जिवोना आ लवना मनोरथाने पूरवा उपरांत परलवना पञ्च मनोरथाने जल्दी पूरे छे. ओटले लवांतरमां सुललभोधिपणुं अने भोक्ष मार्गनी आराधना करावनार असाधारणु कारखोनी प्राप्ति वगेरे प्रकारना मनोरथाने पूरवामां कल्पवृक्ष वगेरे पदार्थी पञ्च असमर्थन छे. माटे न कछुं छे के-श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथ कल्पवृक्षथी पञ्च बदीयाता छे अने तमाम विघ्नोना नाश करीने शांतिने देनारा पञ्च तेज प्रभु छे. तेमन श्री जिनेश्वर देवोना वचनो पञ्च तेवान परम प्रसा-वशादी छे ओटले तमाम विघ्नोने दूर करीने परम शांतिने देनारा छे. अतुर्विध संघ आ अनेने (श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथने अने जिन वचनने) निरंतर अहुमानथी याद करे छे. ते श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथने अने श्री जिन वचनने वंदना करीने लव्य जिवोने अथनो सार जल्दी जल्लाववाना धरादाथी हुं श्री जैन प्रवचन किरणवली अथनी प्रस्तावनाने रचुं हुं १-२.

श्री जैन-द्र प्रवचन प्राप्तिरसिक अहुओ ! सम्यग्दर्शन सम्यग्ज्ञान अने सम्यक्-चारित्रनी समुहित आराधना करवा इप भोक्षमार्गने यथार्थ स्वइपे जल्लावनारा दरेक शास्त्रोनी के अथनी शब्दातमां प्रस्तावनाने योग्य स्थान आपेलुं जल्लाय छे. ते प्रभाणु करवामां मुग्घ मुद्दो अे छे के-प्रस्तावना अे शास्त्रनुं के अथनुं अंग छे, ओटले प्रस्ता-वना लव्य जिवोने शास्त्रने के अथने लल्लावामां अने लल्लाववामां प्रवृत्ति करावनारी छे. आवा आवा अनेक मुद्दाओने लक्ष्यमां लईने श्रीअनुयोगद्वार सूत्रना रचनारा परम गीतार्थ स्थायर लगवते (१) उपकम, (२) निक्षेप, (३) अनुगम, (४) नय. आ अनुयोगना जल्लावेला चार लोहोमां शब्दातमां उपकमने न कछी छे. तेनुं कारणु अे छे के जे शास्त्रने उपकम दर्शाव्यो होय, ते (शास्त्र) मां निक्षेपादिनुं स्वइप घटापी सकाय. (१) उपकम, (२) उपोद्घात, (३) प्रस्तावना, (४) प्रस्ताव, आ चार शब्दो अेक सरभा अर्थने न जल्लावनारा छे. निरुक्ति, लाण्य, यूर्धि, टीका वगेरेनी रचना

કરનારા મહાપુરુષોની પણ એજ ફરજ છે કે—“નિર્ચુક્તિ આદિની રચના કરતાં શરૂ-આતમાં પ્રસ્તાવનાનો નિર્દેશ જરૂર કરવો જોઈએ.” આજ ઈરાદાથી પૂજ્ય શ્રી ભદ્ર-બાહુસ્વામી, સંઘદાસગણુ મહત્તર, શીલાંકાચાર્ય, શ્રીમલયગિરિ મહારાજ, મલધારિ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ વગેરે મહાપુરુષોએ પણ શ્રી આચારંગાદિ સૂત્રોના નિર્ચુક્તિ ભાષ્ય ચૂર્ણિ ટીકા વગેરેની રચના કરતાં શરૂઆતમાં સંક્ષેપથી કે વિસ્તારથી પ્રસ્તાવના જણાવી છે. એટલે પ્રસ્તાવનાનો નિર્દેશ કરીને જ તે નિર્ચુક્તિ વગેરેની રચના કરી છે. ન્યાય શાસ્ત્ર પણ આ હકીકતને સંપૂર્ણ સ્વરૂપે ટેકો આપે છે. કારણ કે તે પણ આ પ્રમાણે જાહેર કરે છે કે કોઈ પણ કાર્યમાં એકદમ પ્રવૃત્તિ થતી જ નથી. એટલે (૧) અધિકારી, (૨) પ્રયોજન, (૩) અભિધેય, (૪) સંબંધ એ અનુબંધ ચતુષ્ટય કહેવાય છે. જિજ્ઞાસુ જીવોને શાસ્ત્રાદિના અધ્યયનાદિમાં જોડે તે અનુબંધ કહેવાય. આ ચાર અનુબંધોનું જ્ઞાન થયા બાદ (૧) ઈષ્ટ સાધનતા જ્ઞાન એટલે આ ગ્રંથ ભણવાથી અને અર્થનું જ્ઞાન વિગેરે લાભ થશે અને (૨) કૃતિ સાધ્યતા જ્ઞાન એટલે આ ગ્રંથને હું ભણી શકીશ. એમ ઈષ્ટ સાધનતા જ્ઞાન અને કૃતિ સાધ્યતા જ્ઞાન થાય છે. ત્યાર બાદ અધિકારી જીવોને શાસ્ત્રને ભણવું વિગેરે પ્રવૃત્તિ થાય છે. એમ “પ્રવૃત્તિજનકજ્ઞાનજનકજ્ઞા-વિષયત્વમનુબંધચતુષ્ટયત્વમ્” આ અનુબંધ ચતુષ્ટયના લક્ષણ ઉપરથી જણી શકાય છે. આમ કહેવાનું સ્પષ્ટ અને સરલ રહસ્ય એ છે કે કોઈ પણ ગ્રંથનું અધ્યયન વિગેરે કરતાં પહેલાં સમજણના ઘરમાં રહેલા જિજ્ઞાસુ જીવોને તે તે ગ્રંથની બાબતમાં હૃદયમાં આવા પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે (થાય છે) કે (૧) આ ગ્રંથનું નામ શું? (૨) આ ગ્રંથમાં નામ પ્રમાણે અર્થ શું છે કે ગ્રંથકારે મરજી પ્રમાણે નામ પાડ્યું છે. (૩) આ ગ્રંથ કયા યકા પદાર્થોના સ્વરૂપને જણાવે છે. (૪) ગ્રંથકારે કયા શાસ્ત્રને અનુસારે કઈ પદ્ધતિએ કયા મુદ્દાથી અહીં પદાર્થોનું વર્ણન કર્યું છે, (૫) ગ્રંથ ભણવામાં લાભ શો? (૬) શરૂઆતમાં ગ્રંથકારે મંગલ કર્યું છે, તેનું શું કારણ? (૭) ઈષ્ટદેવ નમસ્કાર મંગલ, આશીર્વાદ મંગલ વિગેરે ત્રણ પ્રકારના મંગલમાંથી અહીં કયું મંગલ કર્યું છે. (૮) ગ્રંથકાર કોણ? (૯) તેમણે કઈ સાલમાં કયા સ્થળે ગ્રંથની રચના કરી? વિગેરે પ્રશ્નોના ખુલાસા કરવા ખુલાસા કરવા રૂપે જરૂરી બીના જણાવવી, અને તે ઉપરાંત ગ્રંથનો ટૂંક સાર પણ જણાવવો. એ પ્રસ્તાવનાનો મુખ્ય મુદ્દો છે, એટલે જેમાં ચાર અનુબંધની બીના વિગેરે વર્ણન હોય, તે પ્રસ્તાવના કહેવાય. જે ગ્રંથની ઉપર પ્રસ્તાવના લખવાની હોય, તે આખાએ ગ્રંથની વસ્તુ અને ગ્રંથકારનો પરિચય તથા કહેલા પદાર્થ તસ્વોના મુદ્દાઓ વિગેરે બાબતનો શરૂઆતમાં દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કર્યા બાદ લેખક પ્રસ્તાવનાને લખવાનો આરંભ કરે છે, એટલે પ્રસ્તાવના લખવાના અવસરે લેખકને ઉપર જણાવેલી બીના તરફ જરૂર લક્ષ્ય રાખવું પડે છે. બુદ્ધિશાલી મધ્યસ્થ વાચક વર્ગને આ વાત ધ્યાનમાં જ હોય છે. તેથી જ તેઓ ગ્રંથની વસ્તુ સંક્ષેપમાં

સમજવાને માટે શરૂઆતમાં પ્રસ્તાવનાને વાંચે છે. આ પ્રસંગે યાદ રાખવું જોઈએ કે પ્રસ્તાવના વિનાનો ગ્રંથ અધુરો જ ગણાય. આથી સહેજે સમજાશે કે દરેક ગ્રંથની શરૂઆતમાં પ્રસ્તાવના હોવી જ જોઈએ. આ નિયમ પ્રમાણે આ શ્રીપ્રવચન કિરણાવલી નામના પ્રાકૃત ગ્રંથની બાબતમાં પણ (૧) ગ્રંથનું નામ શું? (૨) તે નામ રાખવાનું શું કારણ (૩) ગ્રંથમાં નામ પ્રમાણે અર્થ ઘટે છે કે નહિ? (૪) કોના આધારે આ ગ્રંથની રચના કરી છે? (૫) તેમાં શી શી બીના કયા મુદ્દાથી કેવા રૂપમાં વર્ણવી છે? (૬) અહીં ચાર અનુબંધનું સ્વરૂપ શું? (૭) છંદ શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ઘણાં છંદો છતાં આર્યા છંદમાં રચના કરવાનું શું કારણ? (૮) કયા સ્થલે કઈ સાલમાં કોની વિનંતીથી આ ગ્રંથ બનાવ્યો? વિગેરે પ્રશ્નોના ખુલાસાને જણાવવા માટે પ્રસ્તાવના ખાસ જરૂરી છે.

જગતમાં (૧) અધમતમ (૨) અધમ (૩) વિમધ્યમ (૪) મધ્યમ (૫) ઉત્તમ અને (૬) ઉત્તમોત્તમ એમ પુરુષો છ પ્રકારના હોય છે, તેમાં (૧) જે અધમતમ એટલે બહુ જ હલકી કોટીના પુરુષો હોય, તેઓ બંને ભવને ભગાડે છે, એટલે તેમને સુખની જ ધન્યા છે. કારણ કે દુઃખને કોઈ ચાહે જ નહિ, છતાં પણ અજ્ઞાનાદિ દોષને લઈને સુખ શાથી મળે? આ પ્રશ્નોના ખુલાસો મેળવી શકતા નથી. આવા જીવોમાં વિલક્ષણતા એ દેખાય છે કે સંયમ તપશ્ચર્યા દાન શીલ જન પૂજા વિગેરે ગુણો જે કે સુખને આપે છે, છતાં આ અધમતમ પુરુષો બીન સમજણ વિગેરે કારણથી તે ગુણોને 'દુઃખને આપનારા છે' એમ માનીને સેવતા નથી અને જરૂર દુઃખને આપનારા એવા વિષય કષાયોદિને 'આ સુખના કારણ છે' એમ માનીને સેવે છે. આથી વસ્તુસ્થિતિ એ બને છે કે તેઓ શાંતિમય જીવનને પામતા નથી અને અશાંતિમય જીવન ગુજારે છે. અને માનવ જીવનનું ધ્યેય તદ્દન ભૂલી જાય છે. વળી એ વાત નજ ભૂલવી જોઈએ કે (૧) વાસ્તવિક સુખનું સ્વરૂપ શું છે? (૨) પોતે જેને સુખદાયી માને છે, તે માન્યતા વ્યાજબી છે કે ગેરવ્યાજબી? (૩) ખરા સ્થિર અને દુઃખની સાથે નહિ ભળનારા સુખના ખરા કારણો કયા કયા છે? હિતેન્દ્રુ ભવ્ય જીવોએ આ ત્રણ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ અને નિર્દોષ જવાબ સ્વયં પ્રજ્ઞાથી પોતે મેળવવો જોઈએ, અથવા સ્વયં પ્રજ્ઞાવાળા મહાપુરુષોની પાસેથી મેળવવો જોઈએ, અને ત્યાર બાદ સાર્વિક પ્રવૃત્તિ કરનારા જીવો તલભાર પણ દુઃખને પામતા નથી, અને પોતાના જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય પણ જાળવી શકે છે. અને અધમતમ પુરુષોની પ્રવૃત્તિ આથી વિપરીત હોય છે. એટલે તેઓ વિષય કષાયોદિના કંદામાં ફસાય છે, તેથી તેઓ જેમ ચાલુ ભવ ભગાડે છે, તેવી રીતે હવે પછી મરીને જે ભવમાં તેમને જવાનું હોય, તે પરભવમાં પણ 'વાવે તેવું' લાણે, અને કરે તેવું પામે' આ કહેવત પ્રમાણે પાછલા ભવમાં બાંધેલા ચીકણા કર્મોનો બ્યારે ઉદય થાય, ત્યારે રીબાઘ રીબાઘને અનિચ્છાએ (મરજી વિના) પણ લાંબા

કાલ સુધી દુર્ગતિના દુઃખો ભોગવે છે. ભવભીરૂ જનોને આવી ખીના ઉન્માર્ગ ગમનથી બચવા માટે સાધનભૂત નીવડે છે.

શીરો પૂરી લાપસી—એર કાકડી આદિ,
કહેણી કી તો એકાદશી—ને દ્વાદશી કી દાદી. ૧

તથા પૂર્ણ વૈરાગ્યના રંગથી રંગાઈને ત્યાગી થયા પછી મોઝ શોખનાં સાધનો સેવાય જ નહિ, એટલે છત્રી પલંગ ખાટલા વિગેરે પણ તેવા (મોઝશોખનાં સાધન) સમજીને સૂવા વિગેરેને કારણે પલંગ વિગેરેને પોતાના કામમાં લઈ શકાય જ નહિ. અને તેમ કરે તોજ સુક્રિપદને પામી શકાય. અને મસ્તક વિગેરેના વાળનો લોચ કરવો જોઈએ. એ પ્રમાણે ધમ નિયમાદિનું એટલે મૂલ ગુણ ઉત્તર ગુણોની આરાધના કરવા રૂપ મોક્ષ માર્ગની સાધના કરે તો જ પરમપદ પામી શકાય. દઠ માન્યતાવાળા સરલ અને સુલભબોધિ મધ્યમ પુરુષો પરમ ઉદ્ધાસથી શ્રી જિનધર્મની સાધના કરીને પરભવમાં ચાલુ ઉત્તમ સ્થિતિ કરતાં પણ વધારે ચઢીયાતી ધર્મમય સ્થિતિને પામે છે.

૫—વિશિષ્ટ મતિને ધારણ કરનારા ઉત્તમ પુરુષોની અંતરંગ ભાવના એજ હોય છે કે હે શ્વ ! પ્રબલ પુણ્યના ઉદ્યે આ મનુષ્ય ભવ, જિનધર્મ, ઉત્તમ શ્રાવક કુલ વિગેરે સુક્રિપદને દેનારાં સાધનો તને મળ્યાં છે. તેની સંપૂર્ણ નિર્મલ સાધના અહીં જ થઈ શકે છે. માટે પ્રમાદને દૂર કરીને બહુ જ આનંદથી તે ધર્મસાધનોની સેવના કરજે. એમ કરવાથી તને થોડા સમયમાં સુક્રિપદનો લાભ જરૂર થશે, એમાં લગાર પણ સંશય નથી. આ ભાવનાને અનુસારે શ્રી જિનધર્મની આરાધના કરીને તે ઉત્તમ પુરુષો સુક્રિપદને પામે છે. તેમના મનમાં કંઈ જૂદું અને બોલવામાં કંઈ ને કરવામાં કંઈ આવી સ્થિતિ હોતી જ નથી. કારણ તેઓ એમ માને છે કે—દુરાત્માઓ વિચારે કંઈ, અને કરે કંઈ, આવા હોય છે; પણ મહાત્માઓ તો જે મનમાં હોય, તેજ કહે, અને તે પ્રમાણે વર્તે છે. કહ્યું છે કે—

મનસ્યેકં વચસ્યેકં-કર્મણ્યેકં મહાત્મનામ્ ॥

મનસ્યન્યદ્વચસ્યન્યત્-કર્મણ્યન્યરદુરાત્મનામ્ ॥ ૧ ॥

આ મહાત્મા પુરુષોના માર્ગની આરાધના કરનારા ઉત્તમ પુરુષોને મોક્ષ સુખ સિવાયનું બીજું સુખ તુચ્છ લાગે છે, તેથી તેઓ પરમપદને સાધવામાં તક્ષીન રહી આત્મોદ્ધાર કરે છે. એટલે સંસાર સમુદ્રને તરી બચે છે.

૬. ઉત્તમોત્તમ પુરુષ-જે પરમસંયમી પુરુષો ક્ષપક ત્રેણિમાં આરૂઠ થઈને ચારે અઘાતી કર્મોના નાશ કરે, અને સર્વજ્ઞ થઈને લોક અલોકની સંપૂર્ણ સ્પષ્ટ ખીના જાણે અને ભવ્ય જીવોને મોક્ષ માર્ગના રસિક બનાવવાને માટે આ પ્રમાણે દેશના

આપે છે કે- 'હે ભવ્ય જીવો ! ચારે બાજુથી સળગી ઉઠેલા ઘરની જેવી સ્થિતિ હોય, તેવીજ આ વિવિધ પ્રકારના સંસારની સ્થિતિ છે. અહીં જેમ ઘરમાં અને તેની આજુ-બાજુ અગ્નિ સળગે છે, તેવી રીતે સંસારમાં પણ આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિ રૂપી અગ્નિ સળગી રહેલો છે. જેના ઘરમાં લાલ્ચ લાગી હોય હોય, તે ઘરવાળા જીવોને જેમ લગાર પણ શાંતિ ન હોય, તેમ સંસારી જીવોને પણ શાંતિ હોતી નથી. કારણ કે સંસારમાં તેઓને માંદગી, કુટુંબનું પોષણ, નોકરી, વિગેરેનાં ઘણાં દુઃખો ભોગવવા પડે છે. તેથી સંસારને દુઃખનું ઘર કહીએ તો પણ ચાલે. એટલે તેમ કહેવામાં લગાર પણ અતિશયોક્તિ (ગેરવ્યાજબી પણ) છે જ નહિ. આ વાતને ખરોખર ધ્યાનમાં રાખીને સમજી ભવ્ય જીવોએ લગાર પણ પ્રમાદ સેવવો ન જોઈએ. એટલે પ્રમાદને દૂર કરીને અપૂર્વ આનંદથી શ્રી જિનધર્મની નિર્મલ આરાધના કરવી જોઈએ. તેમાં યાદ રાખવું જોઈએ કે (૧) શ્રી અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને શ્રી કેવલિ ભગવંતે કહેલા ધર્મને શરણને અંગીકાર કરવું (૨) સુકૃત (દાનાદિ)ની અનુભાદના કરવી અને (૩) દુષ્ટતાની ગહા કરવી. એમ સાધનોની સેવના કરવાથી એટલે એ ત્રણે સાધનોની નિરંતર વિચારણા કરવા પૂર્વક આરાધના કરવાથી તથા ભવ્યપણું વિગેરે સાધનો મળી શકે છે. અને તેથી પાપ કર્મ નાશ થાય છે, તેથી નિર્મલ ધર્મની આરાધના થાય છે. અને ત્યાર બાદ સંસારનો જરૂર નાશ થાય છે. આ મનુષ્યપણું સહેજે મલતું નથી, પણ પ્રખલ પુણ્યનો ઉદય થાય, ત્યારે મલે છે. અને પરલોકની એટલે નિર્મલ સંયમારાધન વિગેરે સ્વરૂપ મોક્ષ માર્ગની સાધના કરવાથી તે મનુષ્યપણું સફેલ બને છે. હે ભવ્ય જીવો ! તમે વિષય રૂપી ચોરની પછીનો લગાર પણ વિશ્વાસ કરશો નહિ. કારણ કે એના પંજમાં સપડાયેલા જીવો જે ભયંકર દુર્ગતિના બહુ સાગરોપમ સુધી દુઃખો ભોગવે છે, તેમાં વિષયો જ કારણ છે. હાલ જેનો સંયોગ થયો છે, તેનો વિયોગ જરૂર થવાનો જ. વળી જીવનદોરી ક્યારે ત્રુટશે ? તેની તમને ખબર નથી, માટે સાવચેત બનીને ધર્મની સાધના કરજો. અને એમ કરવાથી સંસાર રૂપી દાવાનલ જરૂર ખૂંટાશે. કારણ કે શ્રી જિનધર્મ એટલે શ્રી જિનધર્મની સાધના મેઘ જેવી છે, તે ધર્મમેઘ શ્રી જૈનાગમને નિરંતર સાંભળતાં જે વાસના (એક જાતનો દંઢ સંસ્કાર) હૃદયમાં જામે, તે વાસના રૂપી પાણીની ધારાને ધારણ કરે છે. અને સંસાર રૂપી દાવાનલને ઠારે છે. માટે શ્રી જૈનાગમ સ્વરૂપ સિદ્ધાંતની બહુમાન પૂર્વક ભક્તિ કરવી જોઈએ. અને તે સિદ્ધાંતના બહુકાર મહાપુરુષોની પણ ખરા દીલથી સેવના કરવી જોઈએ, કારણ કે તેમની સેવના કરવાથી આત્મદૃષ્ટિ વિકસ્વર બને છે, તથા સંયમધર્મ તરફ લક્ષ્ય પણ ટકે છે. આ વાતને ધ્યાનમાં રાખીને હે ભવ્ય જીવો ! ખરાબ જીવોના વર્તનનું આલંબન લેશો નહિ, અને શ્રી જિનેશ્વર પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તજો, અને આત્મ સ્વરૂપની ચિંતવના કરજો, તથા ઉત્તમ સાધુ પુરુષોની સેવના કરજો, તેમજ

શ્રી જિન પ્રવચનની મહત્ત્વની તથા હોય તે અટકાવજો. અને ધર્મક્રિયા વિધિપૂર્વક કરજો, અને કોઈ પણ કાર્ય કરતાં પહેલાં ભાવી ફલનો વિચાર કરીને સારાં નિમિત્તોની સેવના કરજો, તથા મનને અસ્થિર બનાવનારાં કારણોનો ત્યાગ કરજો, જેથી ચિત્તની સ્થિરતા ટકી રહે. આ પ્રમાણે વર્તનારાં જીવો સોપકમ કર્મતું જોર હકાવે છે, અને નિરૂપકમ કર્મનો બંધ અટકાવે છે. એમ વિચારીને આ શ્રીજિનધર્મની સાર્વિક આરાધના પરમ ઉદ્ધાસથી કરજો. ” આ પ્રમાણે દેશના દર્ષને ભવ્ય જીવોને સંસાર સમુદ્રથી તારે, તે ઉત્તમોત્તમ પુરુષ કહેવાય. આવા પુરુષો સંસાર સમુદ્રમાં મહા નિર્ધામક (ખલાસી) જેવા અને ભવરૂપ અટવીમાં મહા સાર્થવાહ જેવા ગણાય છે, એટલે પોતે તરે અને ધીમ જીવોને તારે છે. વળી અપૂર્વ વૈરાગ્ય રસના અને સમતા વિગેરે ગુણોના નિધાન હોય છે. માટે તે યથાર્થ ધર્મના ઉપદેશક કહેવાય છે, અને નિઃસ્પૃહ દશાને પામેલા હોવાથી શ્રીતાઓના હૃદયમાં તેઓ સારામાં સારી અસર કરી શકે છે, એટલે શ્રીતાઓને સન્માર્ગના સાધક બનાવી શકે છે. અભ્યાદિના યોગે સંસારની અસારતા જણાશે અને તેનો નાશ કરનાર રત્નત્રયીતું સ્વરૂપ તે પરમ પૂજ્ય ઉત્તમોત્તમ (પરમ ઉચ્ચ કોટીના ઉત્તમ) શ્રી તીર્થંકરાદિ મહાપુરુષોમાં મુખ્ય પરમ ઉપકારી શ્રી તીર્થંકર દેવોએ અર્થ રૂપે જે દ્વાદશાંગીને પ્રરૂપી હતી, તેને જ શ્રીગણધરો સૂત્ર રૂપે રચે, એવું દરેક તીર્થંકરના તીર્થમાં પૂર્વે બન્યું છે, અને ભવિષ્યમાં પણ તે જ પદ્ધતિએ દ્વાદશાંગીની રચના થશે. આ દ્વાદશાંગીના અર્થોને વિસ્તારનારા બાર ઉપાંગ વગેરે આગમો છે. તેમાં અંગ પ્રવિષ્ટ, અનંગ પ્રવિષ્ટ, અથવા કાલિકશ્રુત, ઉત્કાલિકશ્રુત એવા વિભાગ પાડીને શ્રી આચારાંગસૂત્ર વગેરે બાર અંગોને અંગપ્રવિષ્ટ કહ્યાં છે. અને તે સિવાયના બાર ઉપાંગો, ૧૦ પયત્રા, ૪ મૂલસૂત્રો, નંદીસૂત્ર, અનુયોગદ્વારસૂત્ર, અને ૬ છેદસૂત્રોને અનંગપ્રવિષ્ટ કહ્યાં છે. કારણ કે તે “ દ્વાદશાંગીથી જે ભાગ (જૂદા) હોય, તે અનંગપ્રવિષ્ટ કહેવાય ” આ અર્થને અનુસરે છે, તેથી દ્વાદશાંગી સિવાયના તમામ આગમો અનંગપ્રવિષ્ટ કહેવાય. તથા જે સૂત્રો દિવસની ને રાતની પહેલી પૌરુષી (પોરિસી)માં તથા છેલ્લી પૌરુષીમાં જ ભણાય, તે સૂત્રો કાલિક કહેવાય. શ્રી નંદીસૂત્રાદિમાં ૩૨, ને ૩૭ કાલિક સૂત્રો જણાવ્યા છે. અને જે સૂત્રો કાલ વેલા સિવાયના કાલમાં ભણાય, તે સૂત્રો ઉત્કાલિક કહેવાય છે. કાલિક શ્રુતોતું અધ્યયન કાલઅહ્યાદિની વિધિ સાચવીને પદસ્થ આચાર્યાદિ મહાપુરુષોની પાસે યોગ વિધિ, સામાચારી આદિની પદ્ધતિએ ઉદ્દેશાદિની ક્રિયા કરીને જ થાય છે. આવા કાલિક સૂત્ર તરીકે કહેલા શ્રીઆચારાંગ વગેરે અંગો, ત્રણ પ્રશ્નિઓ, નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધ (છેલ્લા પાંચ ઉપાંગોનો સમુદાય), ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર ને ૬ છેદસૂત્રો પણ કહ્યાં છે. ને આવશ્યકસૂત્ર, દશવૈકાલિકસૂત્ર, ઔપપાતિકસૂત્ર વગેરે શરૂઆતના ૪ ઉપાંગો ૧૦ કે ૨૨ પયન્નાઓ નંદી સૂત્ર, અનુયોગદ્વારસૂત્ર વગેરે ૨૮-૨૯-કે ૩૨ સૂત્રોના અધ્યય-

નાદિના ઉદ્દેશાદિની ક્રિયા કરાવીનેજ તે તે સૂત્રો લખાવાય છે. તેમાં કાલબ્રહ્માદિનો વિધિ કરાવેલો નથી. તેથી તે સૂત્રો ઉત્કાલિક કહેવાય છે. કલિકાલમાં પણ ચતુર્વિધ સંધને (૧) જિનાગમો, (૨) અને જિનપ્રતિમાઓ (તેની પૂજા વગેરે) નો પરમ આધાર છે. એટલે સંસાર સમુદ્રને ચુલુ જેવો કરીને તરી જવાના અસાધારણ કારણ એ બે પદાર્થો છે; એમ ખૂશીથી કહી શકાય. જે કે હાલ આહીં મોક્ષમાર્ગ આલુ નથી, ભવિષ્યમાં પદ્મનાભ તીર્થ કરના કાલથી શરૂ થશે. તો પણ તે બે સાધનોની પરમ ઉદ્ધાસથી સાર્વિકી આરાધના કરનારા ભવ્ય જીવોમાંના કેટલાએક ભવ્ય જીવો એવા પણ હોય છે કે-જેઓ અનુપમાદેવીની માફક આહીંથી સીધા વિચરતા તીર્થ કર પ્રભુથી શોભાયમાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ ધર્મિષ્ઠ શ્રાવક કુલમાં જન્મીને યોગ્ય અવસરે નિર્મલ સંયમાદિની આરાધના કરવા રૂપ મોક્ષ માર્ગને સાધીને સિદ્ધિપદને પામે. અને કેટલાએક ભવ્ય જીવો આહીંથી દેવલોકનો એક ભવ કરીને પણ પહેલાં કહેલાં સ્વરૂપવાળા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મીને યોગ્ય અવસરે મોક્ષમાર્ગને સાર્વિક ભાવે આરાધીને થોડાજ સમયમાં મુક્તિના અવ્યાખ્યા સુખોને અદ્ય કાળે પામે છે. આ રીતે થવામાં તે બે પદાર્થો (જિનાગમ અને જિન પ્રતિમા) ની આરાધનાના શુભ સંસ્કારો જ અસાધારણ કારણ છે, એમ ચોક્કસ સમજવું જોઈએ. દીર્ઘદષ્ટિથી વિચારતાં એ પણ સમજાય છે કે-પૂજ્ય શ્રી આચાર્ય મહારાજ વગેરે ગુરુવર્યો જ્યારે શ્રી જૈન પ્રવચનોમાં જે રીતે જિનેશ્વર દેવોનું, અને તેમની પૂજા વગેરે પદાર્થોના સ્વરૂપ, વિધિ, ફલ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે, તેજ રીતે ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ દઈને સમજાવે, ત્યારે જ તેઓ જિન પૂજાદિને આરાધિને સદ્ગતિના સુખોને પામે છે. આ રીતે હાલ આપણને શ્રી ગુરુ મહારાજ, જૈન પ્રવચનો અને જિનપ્રતિમાઓ આ ત્રણે સાધનોના પરમ આધાર છે. તેમાં જૈન પ્રવચનો (આગમો) નું ટૂંક સ્વરૂપ મેં પહેલા પ્રકાશમાં જણાવ્યું છે. આ શ્રી જિન પ્રવચનના જિનશાસન, જિનાગમ, જિનશ્રુત, વગેરે પર્યાયવાચક શબ્દો છે. તેનો મહિમા જણાવતાં કહ્યું છે કે-આ શ્રી જિન પ્રવચન રૂપી સમુદ્ર જ્ઞાનની અપેક્ષાએ અગાધ છે, (એટલે તેમાં અગાધ જ્ઞાન ભરેલું છે) અને તે સુંદર પદોની રચના રૂપ પાણીના ધોધ પ્રવાહથી શોભે છે. તથા જીવદયારૂપ છુટી છુટી નાની મોટી લહરી (લહેરો) ઓના સંગમથી તેનો દેહ (જહારનો દેખાવ) અગાધ જણાય છે. તેમજ તે ચૂલિકાઓ રૂપી વેલને ધારણ કરે છે અને તેમાં મોટા મોટા સૂત્રના આલાવાઓ રૂપી મણિરતનો ભર્યા છે તથા તેનો છોટો ખડુંજ દૂર છે, તેમજ તમામ અન્ય દાર્શનિક આગમોમાં આ શ્રી જિનપ્રવચનો શ્રેષ્ઠ છે, વળી તે જૈન પ્રવચનો મોક્ષમાર્ગ જવામાં વાહન જેવો છે, કુવાદિઓના અહંકારને નાશ કરનારા છે ને પંડિતોને શરણ કરવા લાયક છે તથા ત્રણે જગતના તમામ પદાર્થોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. શ્રી અરિહંત (ભાવ તીર્થ કર) દેવના મુખમાંથી અર્થ રૂપે પ્રકટ થયેલા છે ને તે વિશાલ જૈન પ્રવચનોની સૂત્ર રૂપે

રચના કરનારા ણીજ્યુદ્ધિ વગેરે લઘિનિધાન શ્રી ગણધરો છે તથા અનેક અર્થોથી તે જૈન પ્રવચનો ભરેલા હોવાથી ચિત્ર (આશ્ચર્ય ઉપજાવનારા) કહેવાય છે. તેમજ મહા-જ્યુદ્ધિ વિનયાદિ સદ્ગુણી મુનિવરોજ આ શ્રી જિન પ્રવચનને ધારણ કરે છે અને તે પ્રવચનો મોક્ષ રૂપી નગરના મુખ્ય દરવાજા જેવા છે. તથા તે જૈન પ્રવચનોને લક્ષીને કે સાંભળીને જાણનારા ભવ્ય જીવો અજુપત મહાપ્રતાદિની સાત્વિકી આરાધના રૂપ ફલને પામે છે એટલે તેઓ નિયાણાંનો ત્યાગ કરીને વિધિ પૂર્વક નિર્દોષ મોક્ષમાર્ગને આરાધીને સિદ્ધિપદને પામે છે. તેમજ તે જૈન પ્રવચનો જીવ અજીવાદિ તમામ પદાર્થોના વથાર્થ સંપૂર્ણ સ્વરૂપને જણાવનારા હોવા જેવા છે અને અજ્ઞાન રૂપી અધિકારને નાશ કરનાર છે તથા દેવેન્દ્રાદિકથી પૂજાયેલ છે, તેમજ મોહજાલને તોડનાર અને આત્માને મર્યાદામાં રાખનારા આ શ્રી જૈન પ્રવચનો છે, મહાપ્રભાવશાક્તી તે શ્રી જૈન પ્રવચનો જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ ઘણાં છે, છતાં પણ મેં આ શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીમાં ૧૧ અંગો, ૧૨ ઉપાંગો, ૧૦ પયત્રા, ચાર મૂલસૂત્રો નંદીસૂત્ર અને અનુયોગદ્વાર સૂત્ર તથા ૬ છેદ સૂત્રો. આ ૪૫ શ્રી જૈન પ્રવચનોને લક્ષ્યમાં રાખીને સંક્ષિપ્ત પરિચયાદિની સંકલના કરી છે. તેમાં કોઈ કોઈ સ્થલે ખાસ જરૂરી સંક્ષિપ્ત સાર વગેરે ણીનાઓ પણ ટૂંકામાં જણાવી છે. આ પ્રાકૃત ગ્રંથમાં તે તે પ્રવચનના સંપૂર્ણ અર્થો (કે અક્ષરે અક્ષરને ખાલાવખોધ કે ટખો) જણાવ્યા નથી, પણ (૧) દરેક પ્રવચનના કેટલા વિભાગો છે ? (૨) તે દરેક વિભાગમાં શું શું હકીકત જણાવી છે ? (૩) તે વિભાગના પણ વિભાગ રૂપ પ્રતિવિભાગમાં કયા કયા પદાર્થોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે ? (૪) મૂલ, નિયુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, ટીકા, ટિપ્પનક, અવચૂરિ, વગેરેમાંના દરેકના પ્રમાણ તરીકે કેટલા શ્લોકો જણાવ્યા છે. (૫) કયા કયા પ્રવચનની નિયુક્તિ આદિમાંના કેટલા સાધનો હાલ લભ્ય છે, આકીના સાધન અલભ્ય છે તેનું શું કારણ ? (૫ નિયુક્તિ આદિનું સ્વરૂપ શું ? (૬) તે દરેક નિયુક્તિ વગેરે સાધનોના કર્તાઓ કોણ કોણ છે ? (૬) ભાષ્યાદિની રચના કયા કયા શાસ્ત્રોના આધારે થઈ છે ? (૭) અહીં અનુઅંબ ચતુષ્ટયની ઘટના કઈ રીતે કરવી ? (૮) આર અંગોનાં નામ કયા કયા ? (૯) દરેક અંગના નામનો અન્વર્થ અને વિશેષાર્થ કયો કયો ? (૧૦) પ્રભુશ્રી તીર્થંકર દેવ ગણધરોને કઈ વિધિએ ત્રિપદી સમ-જાવે છે ? (૧૦) તે ત્રિપદીનું રહસ્ય શું ? આ ખાખતમાં સોનાનું દષ્ટાંત કઈ રીતે ઘટાડ્યું ? (૧૧) પંચાંગીનો રહસ્ય સહિત અર્થ શો ? (૧૨) કયા કારણથી પ્રભુશ્રી તીર્થંકરદેવ ગણધરોને ત્રિપદી સમજાવે છે ? અને ગણધરોને તે ત્રિપદીને સમજવાનું કારણ શું ? (૧૩) દષ્ટિવાદના પૂર્વગત ભેદમાં ગણાતા વિશાલ ૧૪ વિભાગોને પૂર્વ નામથી ઓળખાવવાનું કારણ શું ? (૧૪) કયા મુદ્દાથી દ્વાદશાંગીની રચનાનો ક્રમ અને સ્થાપનાનો ક્રમ જૂદો જૂદો જણાવ્યો છે ? (૧૫) ત્રિપદીને ફેલોની વૃષ્ટિ જેવી કહી, ને સૂત્ર રચનાને ફૂલોની માળા જેવી કહી છે તેનું શું કારણ ?

(૧૬) અર્થની સૂત્ર રૂપે રચના કરવાના ૬ કારણો કયા કયા ? (૧૭) પ્રવચન શબ્દના જૂદા જૂદા અર્થો કયા કયા ? (૧૮) ચાર અનુયોગોના નામ, વ્યાખ્યા, ફલ, વગેરેનું સ્વરૂપ શું ? (૧૯) હાલ વર્તમાન દરેક આગમમાં કયા કયા અનુયોગની મુખ્યતા છે ? (૨૦) શ્રી જૈનાગમોમાં અપૂર્વ તત્ત્વજ્ઞાન કયું કયું રહ્યું છે ? વગેરે બહુ જ જરૂરી પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ઉત્તરો, અને ૧૧ અંગો નિર્ચુક્તિ આદિ સાધનોની સંક્ષિપ્ત હકીકતો પહેલા પ્રકાશમાં જણાવી છે. અને બીજા પ્રકાશથી માંડીને તેરમા પ્રકાશ સુધીના ૧૨ પ્રકાશોમાં ક્રમસર શ્રી આચારાંગ સૂત્ર વગેરે ૧૨ અંગોના સંક્ષિપ્ત પરિચયાદિની હકીકતો વર્ણવી છે. જે કે બારમા અંગ (દષ્ટિવાદ)નો વિચ્છેદ થયો છે, તે પણ તેના પરિકર્માદિ ભેદોની અને પ્રભેદાદિની બીનાઓ શ્રી નંદીસૂત્રાદિમાંથી વર્ણવી છે. આ રીતે ૧૩ પ્રકાશોનો સમુદાય રૂપ પહેલા વિભાગમાં દ્વાદશાંગીના દ્વંક પરિચયાદિને કહીને આ શ્રીજૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો પહેલો વિભાગ પૂર્ણ કર્યો છે.

૨. બીજા વિભાગના ૭ પ્રકાશોમાં બાર ઉપાંગોનું વર્ણન કરતાં ૧૪-૨૫-૧૬-૨૭ મા પ્રકાશમાં અનુક્રમે પહેલાં ચાર ઉપાંગોના સંક્ષિપ્ત પરિચયાદિને કહીને ૧૮ મા પ્રકાશમાં સૂર્યપ્રજ્ઞાપિત અને ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિત રૂપ બે ઉપાંગોનો દ્વંક પરિચય વગેરે બીનાઓ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી ૧૯ મા પ્રકાશમાં જ'બુદ્ધીપ્રજ્ઞાપિતના, ને ૨૦મા પ્રકાશમાં છેલ્લા પાંચ ઉપાંગોના સમુદાય રૂપ નિર્યાવલિકા સૂત્રના સંક્ષિપ્ત પરિચય વગેરેનું વર્ણન કરીને બીજો વિભાગ પૂર્ણ કર્યો છે.

૩. ત્રીજા વિભાગમાં ફક્ત એક જ પ્રકાશમાં એટલે એકવીશમા પ્રકાશમાં દશ પયન્નાઓનું સંક્ષિપ્ત પરિચયાદિમાં વર્ણન કરીને ત્રીજો વિભાગ પૂર્ણ કર્યો છે.

૪. ચોથા વિભાગના ૬ પ્રકાશોમાં (૨૨-૨૩-૨૪-૨૫-૨૬-૨૭મા પ્રકાશમાં) ક્રમસર ૪ મૂલ સૂત્રોના અને શ્રીનંદીસૂત્ર તથા અનુયોગદ્વાર સૂત્રોના સંક્ષિપ્ત પરિચયાદિનું વર્ણન કરીને ચોથો વિભાગ પૂર્ણ કર્યો છે.

૫. પાંચમા વિભાગના ૨૮મા પ્રકાશમાં—૬ છેદ સૂત્રોના સંક્ષિપ્ત પરિચયાદિનું વર્ણન કરીને પાંચમો વિભાગ પૂર્ણ કર્યો છે. આ રીતે શ્રીજૈન પ્રવચન કિરણાવલી અંથના પાંચ વિભાગોના ૨૮ પ્રકાશોમાં એટલે પ્રાકૃત ૨૪૪ આર્યા ઇંદમાં રચેલા સ્લોકોમાં ૪૫ જિનાગમોનું જે સંક્ષિપ્ત વર્ણન કર્યું છે, તેનો દ્વંક સાર આ પ્રમાણે જણવો:—

(૧) શ્રી આચારાંગમાં શ્રમણ નિર્મથોના આચારાદિનું વર્ણન કર્યું છે, (૨) શ્રી સૂત્રકૃતાંગમાં જીવ અજીવ વગેરે સ્વસિદ્ધાંત, પરસિદ્ધાંત ક્રિયાવાદી વગેરેના ૩૬૩ ભેદો (પાખંડિયો) વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન કર્યું છે. દ્વંકમાં કહી શકાય કે—ચરણકરણ સિત્તરીની પ્રરૂપણા કરતાં સંયમ લેનાર જીવોને અનુકૂલ ઉપસર્ગો સહન કરવાનું, ને

આર્દ્રકુમારાદિતું વર્ણન વિસ્તારથી કયું છે. (૩) શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં-૧ થી ૧૦ સુધીની સંખ્યાવાળા જીવ અજીવ નદીઓ વગેરે વિવિધ પ્રકારના પદાર્થોનું વર્ણન ક્રમસર દશ અધ્યયનોમાં કયું છે. (૪) શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રમાં એકથી માંડીને સો ઉપરાંત જીવ અજીવ વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન કયું છે અને બારે અંગોની હુંડી (સાર) પણ જણાવી છે. (૫) શ્રી ભગવતી સૂત્રોમાં ચારે અનુયોગ વગેરે પદાર્થોનું પ્રશ્નોત્તરાદિ રૂપે વર્ણન કયું છે. (૬) શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં શૈલક રાજર્ષિ, દ્રોપદી શ્રાવિકા વગેરેની કથાઓ દ્વારા જુદી જુદી રીતે આત્મિક બોધ આપ્યો છે. (૭) શ્રી ઉપાસક દશાંગ સૂત્રમાં પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના દશ શ્રાવકોના ચરિત્રો વગેરે બીનાઓ કહી છે, (૮) શ્રી અંતકૃદ્દશાંગસૂત્રમાં અનંત તીર્થ'કર ગણધરસમલકૃત શ્રી શનંજય તીર્થ ઉપર સિદ્ધિપદને પામેલા જીવોની બીના જણાવતાં પ્રસંગાનુપ્રસંગે કૃષ્ણ, ગજસુકુમાલ, સોમિલ આદિજી, ને કૃષ્ણવાસુદેવની બીના તથા તેમની રાણીઓએ અને શ્રેણિક રાજ વગેરેની રાણીઓએ દીક્ષા લઈ કરેલા વર્ધમાન તપ આદિની બીનાઓ પણ સ્પષ્ટ જણાવી છે. (૯) શ્રી અનુત્તરોપપાતિક સૂત્રમાં-સંયમની નિર્મલ સાધના કરીને અનુ-ત્તર વિમાનોમાં ગયેલા જલિકુમાર, આકરી તપશ્ચર્યા કરનાર શ્રી ધન્યમુનિ વગેરેનાં ચરિત્રો જણાવ્યાં છે. (૧૦) શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણમાં પાંચ આશ્રવોની ને પાંચ સંવરો વગેરે પદાર્થોની બીનાઓ વિસ્તારથી જરૂરી દૃષ્ટાંતો સાથે કહી છે. (૧૧) શ્રી વિપાકશ્રુતમાં સુખ દુઃખના ફલોને ભોગવનારા જીવોની કથાઓ વગેરે બીનાઓ કહી છે. બારમું દષ્ટિવાદ નામે અંગ વિચ્છેદ પાઠ્યું છે. તેના ભેદાદિની બીના તેરમા પ્રકાશમાં કહી છે.

(૧૨) શ્રી ઔપપાતિકસૂત્રમાં કૌણિક રાજાએ મહેલથી મહોત્સવ પૂર્વક પ્રભુશ્રી મહાવીરની પાસે જઈને વિધિથી વંદના કરી, પ્રભુની દેશના સાંભળી, વગેરે બીના અને મુનિવરો તપ, સિદ્ધિના સુખ વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન કયું છે. (૧૩) શ્રીરાયપસેણીય સૂત્રમાં કેશિગણધર અને પ્રદેશી રાજાના પ્રશ્નોત્તરાદિતું અને સૂર્યાભદેવના વર્તમાન દેવ ભવતું તથા ભાવિ ભવતું પણ વર્ણન કયું છે. (૧૪) શ્રીજીવાભિગમ સૂત્રમાં જીવ અજીવ વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન કયું છે. (૧૫) શ્રી પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં જીવાજીવોની પ્રજ્ઞાપના, સ્થાન વગેરે ૩૬ પદાર્થોનું વર્ણન ચોવીશ દંડકમાં ગોઠવીને કયું છે. (૧૬) સૂર્ય-પ્રજ્ઞાપિત સૂત્રમાં સૂર્ય વગેરેની બીના કહી છે. (૧૭) અને ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિત સૂત્રમાં ચંદ્રાદિની બીના કહી છે. (૧૮) શ્રીજંબૂદ્રીપ્રજ્ઞાપિતસૂત્રમાં જંબૂદ્રીપાદિ ક્ષેત્રોની, અને શ્રીન્કપ-ભદેવ પ્રજ્ઞ, ભરત ચકવતી' આદિની હકીકતો કહી છે. (૧૯થી ૨૩) કલ્પકા ઉપાંગમાં-કોણીકે ચેડા મહારાજાની સાથે કરેલા યુદ્ધમાં મરીને નરકે ગયેલા શ્રેણિક રાજાના પુત્ર કાલ વગેરેની, ને શ્રેણિકના મરણ વગેરેની બીનાઓ કહી છે, અને કલ્પાવતંસિકા ઉપાંગમાં શ્રેણિકના પૌત્ર પદ્મકુમાર વગેરે દશ જણાં સંયમને સાધીને એક દેવ ભવ કરીને મોક્ષે જશે, એ બીના કહી છે તથા પુષ્પિકા ઉપાંગમાં ચંદ્ર સૂર્ય વગેરેના પૂર્વ

ભવાદિતું વર્ણન કર્યું છે. તેમજ પુષ્પચૂલિકા ઉપાંગમાં શ્રીદેવી વગેરે દશ દેવીઓના પાછલા ભવ વગેરેની ધીના કહી છે, અને વહ્નિદશા ઉપાંગમાં બલદેવના ૨૨ પુત્રોની દીક્ષાની ધીના, અને તેમના પૂર્વ ભવાદિની ધીના કહી છે.

૧૦ પયન્નાઓમાંના ચઉસરજી, આતુરપ્રત્યાખ્યાન, ભક્તપરિજ્ઞા, સંસ્તારક, મહાપ્રત્યાખ્યાન, મરણસમાધિ આ ૬ પયન્નાઓમાં અંતિમ આરાધનાદિનો અધિકાર જુદા જુદા સ્વરૂપે સંક્ષેપથી કે વિસ્તારથી વર્ણવતાં પ્રસંગાતુપ્રસંગે ઘણી જરૂરી ધીનાઓ પણ જણાવી છે, ને તંદુલવેચાલિયમાં ગર્ભાંતું કાલમાન, દેહરચના, અને યુગલિક પુરુષાદિતું વર્ણન કરીને દેહની મમતાને તજવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે તથા ગમ્ભાચાર પયન્નામાં મુનિવરોના આચારાદિની ધીના, તેમજ ગણિવિજ્ઞા પયન્નામાં દિવસબળ વગેરે નવ બળોને અંગે જ્યાતિપત્રી હકીકત વગેરે ધીનાઓ જણાવી છે અને દેવેન્દ્રસ્તવ પયન્નામાં પ્રભુની સ્તુતિ કરવાના અવસરે પૂજાયેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો રૂપે ઊર્ધ્વ લોકાદિની ધીના જણાવી છે.

આવશ્યક સૂત્રમાં ૬ આવશ્યકાદિની ધીના કહી છે. તથા દશવૈકાલિક સૂત્રમાં મુનિવરોના આચારાદિની ધીના કહી છે, તેમજ ઓઘ નિર્ચુક્રિતમાં મુનિઓને ધર્મારાધનમાં મદદગાર આહારાદિની ધીના વિસ્તારથી કહી છે. અને શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ચતુર્વિધ સંઘને શોક્ષ માર્ગની આરાધના કરાવનાર વિનયાદિતું ને વૈરાગ્ય શીલ તપશ્ચર્યા કર્મ જ્યાદિ તત્ત્વ વગેરે પદાર્થોતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. તથા શ્રીનંદી-સૂત્રમાં પાંચ જ્ઞાન વગેરેતું અને છેવટે આર અંગોતું પણ દ્વંક વર્ણન કર્યું છે, તેમજ શ્રી અનુયોગદ્વારમાં ઉપક્રમાદિ ચાર પ્રકારના અનુયોગ વગેરે પદાર્થોતું સ્પષ્ટ વર્ણન કર્યું છે. તથા ૬ છેદ સૂત્રોમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, પાંચ વ્યવહાર ને મુનિવરોના આચારાદિતું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે.

આ રીતે જેઓનો બહુ જ દ્વંકમાં પરિચય કરાવ્યો, તે પિસ્તાલીશ આગમે સાત્ય છે, અનુત્તર છે, અને કેવલી શ્રીતીર્થકર ભગવંતોએ કહેલા છે, પ્રતિપૂર્ણ તથા ન્યાય માર્ગને અનુસરનારા છે, સર્વથા શુદ્ધ છે, તેમજ ત્રણ શક્યાદિ દોષોને દૂર કરનાર છે, માટે જ તે આગમે મુક્તિ માર્ગને આરાધવામાં અસાધારણ કારણ છે, સર્વજ્ઞકથિત તે આગમેમાંની કોઈપણ બાબતમાં સંદેહને સ્થાન છે જ નહીં, તેના સાર્વિક આરાધક આત્માઓ જરૂર તમામ ત્રિવિધ દુઃખોનો નાશ કરી સિદ્ધિ પદને પામે છે. આ હેતુથી તે આગમે નિર્વાણરૂપી નગરમાં પહોંચવાના માર્ગરૂપ પણ કહેવાય છે. આસન્નસિદ્ધિક સમ્યક્દષ્ટિ ભવ્ય જીવો આ આગમેમાં કહેલી પદાર્થ તરવોની હકીકતોને જ સાચી અને પરમાર્થ રૂપ માને છે. જ્યારે આ જનપુરી રાજનગર (અમદાવાદ) ની કાલુશીની ધોળના રહીશ, આર વ્રતધારી, ઘણાં વખતથી ઠામ ચોવિહાર એકાસણ

આદિ આકરી તપશ્રયા કરનાર વકીલ મણીલાલ રતનચંદને મારી પાસે જૂદા જૂદા ચાતુ-
ર્માસાદિ પ્રસંગે સામાયિકમાં રહીને નિર્યુક્તિ આદિ સહિત અગીઆર અંગ વગેરે (છેદ
સૂત્રો સિવાયના) કટ આગમે સંભળાવતાં મને અગીઆર અંગોની ઉપર સરલ ટીકાદિની
રચના કરવાનો વિચાર થવાથી મેં શ્રીઉપાસક દશાંગાદિ પાંચ અંગોની ટીકાઓને રચતાં
ટીકાદિમાં કહેલા અને તે સિવાયના પણ જે જે મુદ્દાઓ મારી પાસે ઢૂંક યાદી રૂપે
ઉતારેલા હતા, તે બધા મુદ્દાઓને પણ વિસ્તારીને આ શ્રીપ્રવચન કિરણાવલી અંથમાં
સ્પષ્ટ સમજાવ્યા છે. તથા હું છંદોડનુશાસનાદિમાં કહેલા છંદોમાંના કોઈ પણ છંદમાં
રચના કરી શકું છું, છતાં આ અંથમાં આર્યા છંદમાં સ્લોક રચના કરવાનું કારણ એ કે-
તે છંદમાં ધારણા પ્રમાણે અર્થની સંકલના થઈ શકે છે, ને તેવા છંદના સ્લોકોને
વાંચનારા તથા ભજનાર ભવ્ય જીવો સ્હેલાઈથી સ્લોકના ભાવ સમજી શકે છે. આવા
અનેક મુદ્દાઓને લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રીહરિભદ્રસૂરિ વગેરે મહાપુરુષોએ પણ શ્રી પંચાશક,
ઉપદેશપદ, ધર્મસંપ્રહણી વગેરે અંથોમાં તેજ છંદના સ્લોકો પ્રસંદ કર્યા છે. અને
બાલ જીવો પ્રસિદ્ધ (ગુજરાતી) ભાષામાં વધારે સમજી શકે છે, એમ વિચારીને મેં
આ અંથમાં તેની ટીકા ન મૂકતાં તેના સંપૂર્ણ ભાવ સાથે બીજી પણ બીનાઓ પ્રસંગા-
નુપ્રસંગે જણાવી છે. તથા અંથ મોટો થઈ જાય તેથી ઘણાં સ્થલે ઢૂંકામાં પદાર્થ તત્વા-
દિની હકીકતોને જણાવી છે. હાલની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે આ શ્રીજૈન પ્રવચન કિરણા-
વલી નામનો વિશાલ અંથ જાપાવવાનું કાર્ય અશક્ય હતું, પણ દેવગુરુ ભક્તિકારક,
બાર વ્રતધારી શ્રમણોપાસક શ્રીજિનાગમના પરમ ભક્ત શેઠ ભગુભાઈ ચુનીલાલ સુત-
રીયાની અપૂર્વ જ્ઞાન ભક્તિ અને ઉદારતાથી જ આ અંથ પ્રસિદ્ધ થયો છે. અને શા.
ઈશ્વરદાસ મૂલચંદની તથા શેરદલાલ સારાભાઈ જેસંગભાઈની પણ શ્રુતભક્તિ તથા
ગુરુભક્તિ અવિસ્મરણીય છે. કારણ કે આ અંથના મુદ્દાદિ કાર્યોના વ્યવસ્થાપક તે
બંને શ્રાવકો છે.

છવટે નમ્ર નિવેદન એજ કરું છું કે-ભવ્ય જીવો આ અંથના વાંચન પાઠન
અને નિદેશ્યાસન (અર્થની ચિંતવના) દ્વારા ષ્ટપ શ્રી જૈનાગમોના સંક્ષિપ્ત પરિચય,
સાર, વગેરેને સમજીને અધ્યયનાદિ પ્રકારે શ્રુતજ્ઞાનની સાત્ત્વિકી ભક્તિ કરવા પૂર્વક
મોક્ષ માર્ગને પરમ ઉદ્ધાસથી આરાધીને મોહનીયાદિ ઘાતિ કર્મોના ક્ષય કરી કેવલી
થઈને સિદ્ધિપદને પામે, એમ હાર્દિક નિવેદન કરીને હું આ ઢૂંક પ્રસ્તાવનાને સંક્ષેપી
લઉં છું. તથા હજમસ્થ જીવોને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પ્રતાપે અનાભોગાદિ જન્ય ભૂલ
થવાનો સંભવ છે. કહું છે કે—

॥ अनुष्टुप्वृत्तम् ॥

अवश्यं भाविनो दोषाः छद्मस्थत्वानुभावतः ।

समार्थं तन्वते सन्तः, किंनराश्चात्र वक्रगाः ॥ १ ॥

तेथी आ रूप्यार्थादि सहित श्रीजैन प्रवचन किरणवली ग्रंथनी रचना, मुद्रण, संशोधन वगैरेमां गुणग्राही मध्यस्थ बुद्धिशाही वाचक वर्गाने जे कांई योग्य लूलयूक ज्ञाय, तेने ते महाशयो सुधारीने वाच्ये, ने कृपा करीने ज्ञावशे तो भीछ आवृत्तिमां सुधारे पण जर थर्ष शक्ये.

निवेदक :-

परमगुरु-सुगृहीतनाभये-परमोपकारी

आचार्य महाराज श्रीविजयनेमिसूरीश्वर

चरणकिंकर विनेयाणु

विजय पद्मसूरि.

(प्रथम आवृत्तिमांथी यथावत् उद्धृत)

(પ્રથમ આવૃત્તિમાં યથાવત ઉદ્ધૃત)

॥ ભવ્ય જીવોએ રાતે સૂવાના સમયે નીચે પ્રમાણે કરણી (વિચારણા)
કરવી જોઈએ ॥

૧. હે જીવ ! તું જાણે છે કે—જેવું કારણ હોય, તેવું જ કાર્ય થાય. કારણ કે કાર્યની વ્યવસ્થા કારણને જ આધીન છે. જો લીંબડાંનું ખીજ વાવ્યું હોય, તો તેમાંથી નીંખાળી થાય, ને શેલડીના વાવેલા ખીજમાંથી શેલડી થાય. તેવી રીતે દુઃખનું જો ભોગવવું, તે કાર્ય છે. તેના હિંસાદિ કારણોને સેવનારા જીવો જ દુઃખી થાય છે. અહિંસા, સત્ય વચન, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિચ્છદ (સંતોષ), સમતા, સંયમ, ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા, વગેરે કારણોને સેવનારા પુણ્યશાલી ભવ્ય જીવો આ ભવ્યમાં ને પરભવમાં જરૂર સુખી થાય છે. તેમને દુઃખ ભોગવવું પડતું નથી. કદાચ દુઃખને ભોગવવાનો સમય આવે, તો તે દુઃખ લાંબો કાળ રહેતું જ નથી. એમ સમજીને અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાઆધિન શ્રીજૈનેન્દ્ર શાસનની પરમ ઉક્લાસથી સાર્વિકી આરાધના કરીને મુક્તિના અવ્યાભાષ સુખ મેળવજો. આ રીતે નિર્મલ વિચાર ઉચ્ચાર અને આચાર રૂપ યોગને સાધનારા ભવ્ય જીવો જરૂર પોતાનો અને ખીજ જીવોનો પણ ઉદ્ધાર કરી શકે છે.

૨. જો ભવ્ય જીવો રાગદ્વેષને તજે છે, તેઓ નિર્ભય બનીને વીતરાગ દશાને અપૂર્વ આનંદ ભોગવવા પૂર્વક સંસાર સાગરને પાર જરૂર પામે છે.

૩. હું ત્રણ લોકના જીવોને પૂજનિક અને સર્વ પદાર્થોની સંપૂર્ણ સ્પષ્ટ ખીના જાણનારા તથા યથાર્થ પ્રરૂપણા કરનારા શ્રી વીતરાગ તીર્થંકર દેવને નમસ્કાર કરું છું.

૪. જ્યાં મારા ધર્માચાર્ય (મને ધર્મના રસ્તે દોરનારા ધર્મગુરુ) વિચરીને અનેક ભવ્ય જીવોને ધર્મોપદેશ કરીને સન્માર્ગમાં જોડી રહ્યા છે, તે દેશ-ગામ-નગરને ધન્ય છે.

૫. હું શ્રી અરિહંત પ્રભુના શરણને અંગીકાર કરું છું. તે પ્રભુ રાગાદિ ભાવ શત્રુને જીતનારા છે, વિદ્યમાં રહેલા જીવો વડે પૂજાયેલા છે. અને સત્ય બીનાને જણાવનારા તથા જગતના જીવોનું ભલું કરનારા છે.

૬. હું શ્રી સિદ્ધ પ્રભુના શરણને અંગીકાર કરું છું. તે પ્રભુ પ્યાન રૂપી અગ્નિથી કર્મરૂપી લાકડાંને બાળનારા છે. સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી છે. અને અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણોને ધારણ કરનારા છે.

૭. હું શ્રી સાધુ મહારાજના શરણને અંગીકાર કરું છું. તે સાધુ મહારાજ મોક્ષ માર્ગની સાધના કરે છે અને સ્વપર તારક છે, વળી જગતના જીવોના અંધુ જોવા છે.

૮. હું શ્રી તીર્થંકર દેવે ફરમાવેલા અહિંસા સંજ્ઞમ અને તપોમય ધર્મનું શરણ અંગીકાર કરું છું. તે ધર્મ ઈંદ્રાદિથી પૂજ્યએલ છે. મોહરૂપી અંધકાર દૂર કરવા માટે સૂર્યના જોવા છે. અને રાગદ્વેષનું ઝેર દૂર કરવા મંત્રના જોવા છે, તથા કર્મરૂપી વનને બાળવા માટે અગ્નિના જોવા છે. તેમજ આ ભવમાં અને પર ભવમાં કલ્યાણ કરનાર પણ તેજ છે.

૯. જ્યો પ્રમાદને લઈને ધર્મની સાધના કરતા નથી, તેઓને છેવટે આ પ્રમાણે પસ્તાવો કરવો પડે છે. અરેરે ! અમે દાનાદિની સાધના કરવી ભૂલી ગયા અને ચાર શરણને અંગીકાર ન કર્યા તથા સંસારનો નાશ કરવા માટે પણ પ્રયત્ન કર્યો નહિ. આ વાત ધ્યાનમાં રાખીને હે જીવ ! હંમેશાં ચેતીને ચાલજે, અને ધર્મસાધના કરીને પર ભવને સુધારજે.

૧૦. મન વચન કાયાથી પ્રભુદેવની આજ્ઞા વિરુદ્ધ જે કંઈ ક્યું હોય, કરાવ્યું હોય કે કરતા એવા બીજાની અનુમોદના કરી હોય, હું તે પાપની નિંદા-ગહર્ણા કરું છું.

૧૧. હું શ્રી પ્રભુદેવના વચનને અનુસરીને કરેલા કરાતાં અને કરીશ એવા ત્રણે કાલના સુકૃતની અનુમોદના ત્રિવિધે ત્રિવિધે કરું છું.

૧૨. મેં કોઈનો અપરાધ કર્યો હોય, કે બીજાએ મારો ગુનો કર્યો હોય, તે બાબતમાં અનુક્રમે હું માફી માગુ છું, એમ બીજા જીવો પણ તે પ્રમાણે કરે. હું સર્વ જીવોની ઉપર મૈત્રી ભાવ ધારણ કરું છું. મારે કોઈની સાથે વેરભાવ નથી.

૧૩. હું સંથારા પોરિસીમાં જણાવેલા અઠારે પાપસ્થાનકોને વોસિરાવું છું. (તેનો ત્યાગ કરું છું.)

૧૪. જો આ રાતમાં કદાચ મારું અચાનક મરણ થાય, તો હું આહાર ધન ધાન્ય ઘર રાય રચીવું કુટુંબ વિગેરેને ત્રિવિધે ત્રિવિધે વોસિરાવું છું.

૧૫. હું એકલોજ છું, સંસારમાં મારું કોઈ નથી, તેમ હું પણ કોઈનો નથી. હે જીવ ! આ વાત જરૂર યાદ રાખજે, ભૂલીશ નહિ.

૧૬. મારો આત્મા જ્ઞાનાદિ ગુણોને ધારણ કરનાર છે. બાકીના ધન વગેરે પદાર્થો માત્ર સંયોગ રૂપજ છે. આવા સંયોગથી જ પહેલાં મેં બહુ વાર દુઃખો ભોગવ્યા છે માટે તેને વોસિરાવું છું.

૧૭. મારા દેવ અરિહંત છે, ગુરુ સુસાહુ છે, અને ધર્મ ત્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલ નિર્મલ ધર્મ છે. આ ત્રણેની હું સદહણા કરું છું.

૧૮. અત્યાર સુધીમાં મન વચન કાયાથી જે કંઈ પાપ કર્મ આચર્યું હોય, તે સંબંધી મિત્તામિ દુક્કડં મારું છું.

આ પ્રમાણે ભાવના ભાવવાથી સમાધિ મરણ પામીને ભવ્ય જીવો આરાધક બને છે, અને ભવાંતરમાં પણ તેઓ સુલભબોધિપણું જરૂર પામે છે.

— વિજયપદ્મસૂરિ.

જિણુંદા તેરા આગમ છે અવિકારા

લેખક : પૂ. આચાર્ય મ. શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વર ચરણુરેણુ વિજયહેમચન્દ્ર સૂરિ દોલતનગર.

જૈનધર્મની જડ હોય તો તે આગમ છે એના જ આધારે જૈનધર્મની ઈમારત આજ વર્ષોના વર્ષો પછી પણ અનેક ઝંઝાવાતો વચ્ચે ય મેરૂપર્વાતની જેમ અડોલપણે ખડી રહી છે. એને જૈનધર્મના પ્રાણરૂપ ગણવામાં પણ કશી જ હરકત નથી. “ આગમ્યતે જ્ઞાયતે વસ્તુતત્ત્વમનેનેતિ આગમઃ ” એટલે કે જેનાથી વસ્તુતત્ત્વનો સ્પષ્ટપણે ઓથ થાય તેને આગમ કહેવામાં આવે છે. શ્રી અરિહન્ટ પ્રરૂપિત અને ગણધરગુહિત આગમો દ્વારા લોકલોકસ્વરૂપને હાથમાં રહેલા આમળાની જેમ જાણી શકાય છે.

જેમ બ્રાહ્મણો વેદને, ખ્રીસ્તો ત્રિપિટકને, ખ્રિસ્તિઓ ખાઈબલને, મુસ્લિમો કુરાને શરીફને અને પારસીઓ ‘ગુદે’ અવેસ્તાને પરમપવિત્ર ગણવાપૂર્વક પ્રમાણભૂત માને છે તેવી જ રીતે જૈનો માટે આગમ પરમમાન્ય છે.

આને પ્રવચન, શ્રુત-સૂત્ર તથા સિદ્ધાન્ત આદિ શબ્દથી પણ ઓળખવામ આવે છે.

આગમની ઉત્પત્તિ

પોતાના ભવથી ત્રીજા ભવમાં જેઓએ ‘સવિ શુવકરૂં શાસનરસી’ એવી ઉદ્ધાત ભાવનાપૂર્વક વીશસ્થાનક તપની મહાન આરાધના કરી તીર્થંકર નામકર્મનો નિકાચિતપણે અંધ કર્યો છે-તેઓ ઉમ્મકુલાદિ પૈકી કોઈ એક ઉચ્ચ કુલમાં મતિ-શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણ જ્ઞાન સહિત અવતરી, યોગ્ય સમયે જન્મ લઈ, ઉદયમાં આવેલ ભોગકર્મને અનાસક્તભાવે ભોગવી સંયમ સ્વીકારી દુઃસહ પરિષહ અને ઉપસર્ગોને અદીનભાવે સહન કરી ઘોર તપ-ત્યાગના આરાધનથી ચાર ઘનઘાતિકર્મ (જ્ઞાનાવરણીય-દર્શનાવરણીય-મોહનીય અને અન્ટરાય) નો સમૂલ ક્ષય કરી લોકલોકપ્રકાશક કેવળજ્ઞાન મેળવે છે, તે પછી દેવતાઓએ રચેલા સમવસરણમાં બિરાજમાન થતાંની સાથે જ અનેક ભાવિભદ્ર જિજ્ઞાસુ આત્માઓ તેઓના સાંનિધ્યમાં આવે છે, તે આત્માઓમાં ગણધર નામકર્મના ઉદયવન્ત પુણ્યશાળી પુરુષો પણ હોય છે તેઓ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માની દેશના સાંભળી તરત જ પ્રનિઓધ પામે છે. ભગવાન તેઓને દીક્ષા આપે છે. તે પછી તેઓ પરમાત્માને ત્રણ પ્રદક્ષણા ઈર્ષ ‘મન્તે કિં તત્તં ? હે ભગવન્ ! તત્ત્વ શું છે’ એ મુજબ પ્રશ્ન પૂછે છે-તીર્થંકર પરમાત્મા પ્રથમ પ્રશ્નના જવાબમાં સ્વપ્નેઈ વા (ઉત્પન્ન થાય છે),

બીજા પ્રશ્નના જવાબમાં વિગમેઈ વા (નાશ થાય છે),

અને ત્રીજા પ્રશ્નના જવાબમાં ઘુવેઈ વા (સ્થિર રહે છે),

આ રીતે ત્રણ પદના સમૂહરૂપ ત્રિપદી આપે છે. એ ત્રિપદી પ્રાપ્ત થતાંની સાથે જ બીજાબુદ્ધિ આદિ લબ્ધિઓના સ્વામી તે ગણધર ભગવન્તો અન્તર્મુહૂર્ત જેટલા અલ્પ સમયમાં દ્વાદશાંગીની રચના કરે છે જેને આગમ શબ્દથી સંબોધવામાં આવે છે.

આ દ્વાદશાંગીને અર્થથી નિત્ય-શાશ્વત તેમજ શબ્દથી અનિત્ય—અશાશ્વત માનવામાં આવે છે. બધા જ તીર્થંકર પરમાત્માઓના શાસનમાં અર્થથી દ્વાદશાંગી એકજ સરખી છે અને શબ્દથી ભિન્ન ભિન્ન માનવામાં આવે છે.

એક સુંદર રૂપક

વિશાળ એવા એક જંગલમાં એક ઘણું ઊંચું વૃક્ષ છે, તે વૃક્ષ જાત જાતનાં રંગ ભેરંગી પુષ્પોથી શાલી કહ્યું છે, તેની સુવાસ એટલી બધી તીવ્ર છે કે એનાથી દશે દિશાઓ મધમધાયમાન થઈ ગઈ છે, ચારે બાજુથી આકર્ષાઈને લોકો ત્યાં જમા થાય છે. બધાને થાય છે કે—ચાલોને ઝટપટ આ વૃક્ષ ઉપર ચડી જઈએ અને ત્યાંથી લેવાય એટલાં મજાનાં પુષ્પો લઈ લઈએ, પણ એ કાંઈ સહેલું હતું? ઈચ્છવા છતાં પણ કોઈ તેના ઉપર ચડી શકતું નથી. બધાજ ત્યાં ચિન્તિતમને ટગરટગર એ વૃક્ષને જોઈ રહ્યા છે. તેવામાં એક સમર્થ શક્તિશાળી પુરુષ ત્યાં આવે છે. રૂઆબભેર વેગથી આવી રહેલા તેમને જોઈ બધાજ આશ્ચર્યચકિત થઈ હવે આ શું કરે છે એમ જિજ્ઞાસાથી જોઈ રહ્યા છે—ત્યાં તો સડસડાટ કરતો તે પુરુષ તેના ઉપર ચડી જાય છે. નીચે રહેલા બધાને એ પુષ્પો લેવાને લોભ જગે છે પણ તેમાંથી અમુકની પાસે જ એ પુષ્પો ઝીલી શકાય એવું મોઢું, આખંડ અને સ્વચ્છ વસ્ત્ર હતું. તે પુરુષ વૃક્ષ ઉપરથી પુષ્પો નીચે નાખે છે તેને પેલા વસ્ત્રવાળા પુરુષો પોતાના વસ્ત્રમાં એને ઝીલી લે છે જેથી એ જરાયે ધૂળ આદિથી બચડતા નથી. પછી ઝીલેલા એ પુષ્પોમાંથી અલ્પરૂપ રંગવાળાં પુષ્પોને એક બીજા સાથે જોડી તેની મનોહર આર માળા બનાવે છે.

ઉપનય —

વિશાળ જંગલ તે આ મનુષ્યલોક. વૃક્ષ તે તપ-નિયમ અને કેવળજ્ઞાન. સૌ કોઈ એને આચરી શકતા નથી—પણ સમર્થશક્તિ સંપન્ન જ આચરી શકે છે. સમર્થ પુરુષ તે તીર્થંકર પરમાત્મા, તે બાહ્ય-અલ્પંતર ઉચ્ચતપ આચરી, ઈન્દ્રિય અને નોઈન્દ્રિય-સંયમ-રૂપ નિયમને સ્વીકારી કેવળજ્ઞાન મેળવે છે એટલે કે તે વૃક્ષ ઉપર ચડે છે. વૃક્ષ ઉપર ખીલેલાં પુષ્પો તે ભિન્નભિન્નવિષયક જ્ઞાન, નીચે રહેલા વસ્ત્રવાળા પુરુષો તે બીજાબુદ્ધિના ઘણી ગણધર ભગવન્તો, વસ્ત્ર તે તેઓની અસાધારણ બુદ્ધિ, અને જે આર માળા ગુથી તેજ આપણી ભવનિસ્તારિણી દ્વાદશાંગી.

આ ભાષને દર્શાવતી આવશ્યક નિયુક્તિની આ રહી તે એ ગાથા —
 તવનિયમનાણરુક્લં, આરુઢો કેવલી અમિયાનાણી.
 તો મુચ્ચ નાણવુદ્ધિ ભવિષ્ણ વિબોહણટ્ટાણ ॥
 તં બુદ્ધિમણ પડેણ ગણહરા ગિણિહરં નિરવસેસં ।
 તિત્થયરભાસિયાહં ગંથંતિ તઓ પવચણટ્ટા ॥

આગમસંખ્યા

એ આગમોની સંખ્યા પૂર્વકાળમાં વધારે હતી. શ્રી નંદીસૂત્રમાં ૮૪ આગમોનાં નામો આપણને મળે છે. પણ તેમાંથી કાળબળે ૩૯ આગમોનો વિચ્છેદ થતાં અત્યારે ૪૫ આગમો વિદ્યમાન છે. કેટલાક આમાંથી પણ આગમોનો વિચ્છેદ માની ૩૨ આગમોને જ માન્ય કરે છે પણ તે વાત સખ્ખળ ચુક્તિ આગળ ટકી શકતી નથી. પૂ. વીર-વિજયજી મહારાજે પણ ૪૫ આગમની પૂજામાં પ્રારંભિક દુહામાં આ વાત વર્ણવી છે—

“ આગે આગમ બહુ હતા, અર્થવિદિત જગદીશ.

કાળવશે સંપ્રતિ રહ્યા, આગમ પીરતાલીશ.”

૪૫ આગમોમાં—૧૧ અંગ, ૧૨ ઉપાંગ, ૧૦ પયન્ના, ૬ છેદસૂત્ર, ૪ મૂળસૂત્ર તથા નંદીસૂત્ર અને અનુયોગદ્વારસૂત્ર. આ રીતે ગણવામાં આવે છે.

મુત્તં ગણહરરહ્યં, તહ્ય પત્તેયબુદ્ધરહ્યં ચ

ચઉદસપુઞ્ચિરહ્યં, અભિન્નદસપુઞ્ચિવણા રહ્યં ॥

ગણધર ભગવન્ત, પ્રત્યેકયુદ્ધ મહાપુરુષ, ચૌદપૂર્વધર ભગવન્ત અને દશપૂર્વધર ભગવન્ત દ્વારા રચવામાં આવેલ ગ્રન્થને સૂત્ર તરીકે માનવામાં આવેલ છે.

પંચાગીની પ્રામાણિકતા

કેટલાકો દ્વારા એવો પ્રચાર કરવામાં આવે છે કે—સૂત્રમાં જે વાત લખવામાં આવી હોય તેને જ માન્ય કરવી પણ ટીકા આદિમાં કહેલી વાતને નહિ. પણ તે વ્યાજબી નથી. મૂળ સૂત્રની જેમ જ તેની નિયુક્તિ-ટીકા-ચૂર્ણિ અને ભાષ્ય એ આરે ય પ્રામાણિક છે અને તેથી તેની માન્યતામાં કોઈપણ બતનો વિવાદ ઊભો કરવો જોઈએ નહિ.

મૂળસૂત્રના યથાતથ ભાવો જાણવા માટે નિયુક્તિ ટીકા આદિનો સહારો લેવો જ પડે છે તેના વગર કેટલી યે જગ્યાએ અર્થનો અનર્થ થતાં વાર નથી લાગતી-વળી સૂત્રકારની જેમ જ નિયુક્તિ-ટીકા-ભાષ્ય અને ચૂર્ણિના રચયિતા મહાપુરુષો પણ પ્રખળ ક્ષયોપશમવન્ત અને ભવલીરુ હતા-તેથી તેમની રચનામાં કોઈ અન્યથાભાવ થવાનો સંભવ રહેતો નથી.

આગમની મહત્તા

આ આગમો સર્વ પ્રવાહોના મૂળરૂપ, સર્વ નય અને પ્રમાણોથી ભરપૂર, અતિશય વિસ્તૃત તથા અગાધ ઊંડાણવાળા છે. રતનાકરની જેમ આમાં રત્ન જેવા અગણિત ભાવો પ્રરૂપાયેલા છે. અનેક છંદગીઓ પૂરી થઈ જાય તો પણ આ આગમોનું જ્ઞાન પૂરું થાય તેમ નથી. કોઈ વિષય એવો નથી. કે જેનું નિરૂપણ આમાં કરવામાં ન આવ્યું હોય. આત્માર્થી આત્માઓ માટે તો અરેખર આ મોટો ખજાનો છે ખજાનો-મોક્ષમાર્ગને જાણવા માટે, જાણ્યા પછી આચરવા માટે અને આચરણમાં દૃઢતા, સ્થિરતા અને દિનાનુદિન શુદ્ધિ પ્રકર્ષ લાવવા માટે આગમોનું અધ્યયન-અધ્યાપન અને ચિન્તન મનન એ સમગ્રાણુ ઉપાય છે.

“ જિજ્ઞવણે અણુરક્તા જિજ્ઞવણં જે કરેતિ ભાવેણ ।
અમલા અસંકલિદા, તે હંતિ પરિત્તસંસારા ॥ ”

જેઓ જિજ્ઞવણમાં અનુરક્ત છે -શ્રદ્ધાવાંત છે તેમજ જેઓ જિજ્ઞ પ્રવચનમાં પ્રરૂપાયેલા ધર્માનુષ્ઠાનોને લાવપૂર્વક કરે છે તેઓ મહારહિત તથા સંકલેશરહિત બનવા પૂર્વક મર્યાદિત સંસારવાળા બને છે અર્થાત્ થોડા સમયમાં તેઓ સંસારથી પાર પામી જાય છે.

આગમોની પ્રામાણિકતામાં હેતુ—

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય મહારાજ પોતાની અયોગવ્યવરહેદ દ્વાત્રિ-શિકાના ૧૧ માં શ્લોકમાં જણાવે છે કે

હિતોપદેશાત્ સકલજ્ઞવલૂપ્તે—

મુમુક્ષુ સત્સાધુ પરિગ્રહાચ્ચ ।

પૂર્વાપરાર્થેષ્વવિરોધસિદ્ધે—

સ્ત્વદાગમા એવ સતાં પ્રમાણમ્ ॥ ”

હે ભગવાન ! ચાર કારણોથી તમારા આગમો જ સત્પુરુષોને પ્રમાણભૂત છે. પહેલું કારણ છે હિતોપદેશ—જગતના જીવમાત્રના હિત માટેનો ઉપદેશ—આમાં આપવામાં આવ્યો છે. એમાં આવતી કોઈ પણ વાત એવી નથી કે જેથી કોઈ પણ જીવનું અહિત થાય.

બીજું કારણ—આ આગમોની પ્રરૂપણા કેવળજ્ઞાની ભગવન્તોએ કરેલી છે એટલે તેમાં અંશમાત્ર પણ અસત્ય હોવાનો સંભવ નથી.

ત્રીજું કારણ—એનો સ્વીકાર કરનારા પુરુષો સામાન્ય નહિ પણ વિશિષ્ટ પ્રકારના છે.

સંસારની આધિ—વ્યાધિ અને ઉપાધિથી જલદીથી જલદી મુક્ત થવાની ઈચ્છા વાળા ઉત્તમ સાધુ પુરુષો દ્વારા એનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. અને

ચોથું કારણ—છે પૂર્વાપર વિરોધરહિતતા. અહિં પહેલાં જે ભાવોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું હોય પછી પણ તેના જ સમન્વયવાણું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે. એટલે કે પૂર્વના વચનનો પછીના વચનની સાથે કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી.

અન્ય આગમોની અપ્રામાણિકતામાં હેતુ

“ હિસાદ્યત્કર્મપથોપદેશા

દસર્વવિન્મૂલતયા પ્રવૃત્તે : ।

નૃશંસદુર્બુદ્ધિપરિગ્રહાશ્રમ,

બ્રૂમસ્ત્વદન્વાગમમપ્રમાણમ્ ॥ ”

હું ભગવન્ ! તમારા આગમથી ભિન્ન આગમો અમને એટલા માટે અમાન્ય છે કે—એક તો તેમાં હિંસા-અસત્ય વગેરે અસહાયાર માર્ગનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે અને તેની પ્રરૂપણા કોઈ સર્વજ્ઞ પુરુષ દ્વારા નહિ પણ કોઈ વિશેષજ્ઞ પુરુષ દ્વારા કરવામાં આવી છે. વળી કૂર કર્મ કરનારા અને મન્દમતિવાળા જીવો દ્વારા એનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

આ કારણથી તમારા આગમથી ભિન્ન આગમોને અમે અપ્રમાણભૂત કહીએ છીએ.

પ્રવચનનું હૃદયંગમ સ્વરૂપ

શ્રમણ પ્રતિક્રમણસૂત્રમાં છેલ્લે આ શ્રી નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનનું ૧૪ વિશેષણો દ્વારા સુંદર સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે એ વાંચતા ખરેખર એની અલૌકિકતા હૃદયમાં અંકિત થયા વગર રહેતી નથી.

‘ ઢૂળમેવનિગંથં પાવચર્ણ. ’

આ જ સાધુજીવનને ઉપકારક એવું પ્રવચન આગળ કેવું છે—

(૧) સત્ય—સજ્જનોને હિતકારી તેમજ વસ્તુનું યથાર્થ નિરૂપણ કરનાર.

(૨) અનુત્તર—જેનાથી બીજું કોઈ શ્રેષ્ઠ નથી તેવું.

(૩) કૈવલિક—જેની અરેખરી કરી શકે એવું કોઈ જ પ્રવચન નથી તેવું

(૪) પ્રતિપૂર્ણ—સર્વ વિષયોનું પ્રરૂપક, સર્વનયરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ગુણોથી પરિપૂર્ણ.

(૫) નૈયાયિક—ન્યાયથી મુક્ત-મોક્ષમાં લઈ જનારું.

- (૬) સંશુદ્ધ—કષ-છેદ અને તાપ એ ત્રણ પરીક્ષાઓથી શુદ્ધ, એકાન્તે કલંકથી રહિત.
- (૭) શલ્યકર્તન—માયા-નિયાણુ અને મિથ્યાદર્શન એ ત્રણ શલ્યોને કાપી નાખનારું.
- (૮) સિદ્ધિમાર્ગ—અનંત ચતુષ્ઠયરૂપ હિતકર ભાવોની પ્રાપ્તિરૂપ સિદ્ધિના માર્ગરૂપ.
- (૯) મુક્તિમાર્ગ—આત્માને માટે અહિતકારી કર્મના સંબંધથી છૂટા થવા રૂપ મુક્તિના માર્ગરૂપ.
- (૧૦) નિર્ચાળમાર્ગ—નિર્ચાણુ-બ્યાં ગયા પછી આ આત્માને બીજી કોઈ જગ્યાએ જવું પડતું નથી તેવું નિરૂપમ સ્થાન એટલે કે સિદ્ધશિલા-તેના માર્ગરૂપ.
- (૧૧) નિર્વાળમાર્ગ—નિર્વાણુ-સકલ કર્મોના ક્ષયથી પ્રગટ થતું આત્માનું અત્યંત શુદ્ધ નિરૂપાધિક મૂળ-તેના માર્ગરૂપ.
- (૧૨) અવિતથ—(સાર્વ) (અર્થા એટલે પૂજા, અને તેનાથી યુક્ત તે સાર્વ,) ત્રણ જગતમાં પૂજાના સ્થાનરૂપ અર્થાત પૂજનીય.
- (૧૩) અવિસન્ધિ—વિસન્ધિ નો અર્થ છે નાશ, અવિસન્ધિ એટલે નાશ વિનાનું-સદા કાળ રહેનારું-મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં હૃંમેશા આ પ્રવચન પ્રવર્તમાન હોવાથી તે શાશ્વત છે.
- (૧૪) સર્વદુઃસ્વૈકક્ષીણમાર્ગ—સર્વદુઃખો સર્વથા બ્યાં નષ્ટ થયા છે તે મોક્ષ, તેના માર્ગરૂપ. આ સર્વાતિશાયી પ્રવચનમાં અર્થાત તેમાં બતાવેલી આરાધનામાં સ્થિર રહેલા જીવો સિદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત અને પરિનિવૃત્ત થઈ સર્વદુઃખોનો અન્ત કરનારા થાય છે.

૭ાં ડી ચિન્તા

ઉપર કરેલા વર્ણનથી જોઈ આગમોની પ્રામાણિકતા-સર્વ જીવરહિત કારકતા-સર્વજ્ઞાનમયતા તથા સર્વોપરિતાની પ્રતીતિ થયા વગર રહેતી નથી. એ આગમોના અધ્યયન-અધ્યાયન અને પરિશીલન આદિ અંગે શ્રમણ વર્ગમાં પ્રવર્તતી બદરકારી કોઈપણ સહૃદય વ્યક્તિને દુઃખ ઉપજાવ્યા સિવાય રહેતી નથી. આરાધક આત્માના ભાવ-પ્રાણને રક્ષવાની તથા તેને તંદુરસ્ત અને પરિપુષ્ટ બનાવવાની તાકાત એના સિવાય બીજા કોઈનામાંય નથી. શ્રમણજીવનની એક પણ પળ જ્ઞાન-ધ્યાન કે અધ્યયન વિનાની બધી તેમાં મોટામાં મોટું તુકસાન છે. શ્રમણ-શ્રમણીઓની વસતિ આગમાધ્યયન અને સ્વાધ્યાયના ધીર-ગંભીર અને મંજુલ ધ્વનિથી નિરંતર રણરણાયમાન રહેવી જોઈએ.

પ્રસ્તુત કૃતિ અંગે

‘ પ્રવચન કિરણાવલી ’ નામના આ ગ્રંથમાં ઠપ આગમોનો સુવિસ્તૃત પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથ વાંચનારને જૈનાગમ પ્રત્યે અપૂર્વ બહુમાન પેદા થયા સિવાય રહેશે નહિ. આગમોના પરિચય માટેના ઘણા નાના મોટા ગ્રંથો બહાર પડ્યા

છે પણ તે બંધામાં આ ગ્રંથ કોઈ જુદી જ ભાન પાડે તેવો છે. આ ગ્રંથને સ્થિરતા પૂર્વક વાંચનારને તે તે આગમોના અભ્યાસ વગર પણ આગમોના વિષયનું ઊંડાણથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે-એ નિઃશંક છે. ઘણાં વર્ષો પહેલાં એવું પ્રકાશન કરવામાં આવ્યું હતું વર્તમાનમાં તે અપ્રાપ્ય બનતા વારંવાર તેની થતી માંગણીને લક્ષ્યમાં લઈને આનું પુનર્મુદ્રણ કરવામાં આવ્યું છે તે સર્વથા આવકાર્ય છે.

પ્રસ્તુત કૃતિકાર અંગે

આગમ-સાગરનું મન્યન કરીને તેમાંથી કાઢવામાં આવેલ રત્નસમી આ કૃતિના પ્રણેતા છે પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રી વિજયપદ્મસૂરીશ્વરજી મ. શ્રી જેઓ શાસનસમ્રાટ તપાગચ્છાધિપતિ અનેક તીર્થોદ્ધારક શ્રી વિજય નેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીના સમર્થ શિષ્યરત્નો પૈકીના એક હતા-એટલું જ નહિ પણ શાસનસમ્રાટના સમુદાયમાં ગૌરવરૂપ હતા.

જન્મભૂમિ તો હતી જૈનનગર તરીકે જાણીતું અમદાવાદ શહેર, અને તેમનો જન્મ થયો હતો ધર્મની શ્રદ્ધા માટે પંકાયેલી ધોરવાડ જ્ઞાતિમાં, પ્રાથમિક અભ્યાસ અને સંસ્કાર અમદાવાદમાં જ પ્રાપ્ત થયા હતા. પૂર્વેના કોઈ જન્મજન્મ સંસ્કારી આત્મા હતો. જીવનની કોઈ એક સુભગપણે શાસનસમ્રાટશ્રીજીનો સમાગમ થયો. સંસારની અસારતા દર્શાવતા તેઓનાં વેધક વચનો તેમના હૈયામાં આરપાર ઊતરી ગયાં. ઘણા બધા વિરોધ વચ્ચે પણ જરાયે ન મૂઝાતા પ્રબળ ત્યાગ-વૈરાગ્યની ભાવનાથી સં. ૧૯૭૧માં સંયમ સ્વીકારી શાસનસમ્રાટશ્રીના શિષ્ય બન્યા ‘આણાણ ધમ્મો’ એ વાક્યને જીવનમંત્ર બનાવી દીધો—પૂજ્ય શાસનસમ્રાટશ્રીની નિશ્રા અને પૂજ્ય બહુ-શ્રુત આચાર્યમહારાજ શ્રી વિજયોદયસૂરીશ્વરજી મ.ની શિક્ષા પામી તેમણે જ્ઞાનાભ્યાસની ધૂણી ધખાવી. ન જોવે રાત, ન જોવે દિવસ, ન જોવે ગામ ન જોવે જંગલ. બસ એકજ લગની-ભણવું, ભણવું ને ભણવું.

ગુરુકૃપાએ અજબ અમતકાર સર્જ્યાં. થોડાજ સમયમાં ને સ્વલ્પ પ્રયાતનની વિદ્યાની વિવિધ શાખાઓનું અવગાહન કયું. અનેક શાસ્ત્રોનું હૃદયસ્પર્શી અધ્યયન કયું અને તેમની પ્રતિભા ગદ્ય-પદ્યરૂપે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત અને ગુજરાતીમાં ઝબકવા માંડી.

મા શારદાની પણ જાણે તેમના ઉપર કૃપા વરસી હોય તે રીતે તેમની કૃતિમાં સ્વાભાવિકતા-પ્રાસાદિકતા અને મનોરમતાનો સુભગ સમન્વય સંધાયો. જ્ઞાન ધ્યાનમાં તો એકકા હતા. પણ તપની વાત આવે તો તેઓ લાચાર બની જતા. તેમનાથી તપ ઓછું થતું તેમ છતાં પણ શાસનસમ્રાટશ્રીની પ્રેરણાથી તેઓએ ઉત્તરાધ્યયન આચારાંગ આદિ સૂત્રોના યોગોદ્વહન કર્યાં. પંચમાંગ શ્રી ભગવતીસૂત્રના યોગોદ્વહન કરી વિ.સં. ૧૯૮૨માં પાઠણ મુકામે ગણિપદથી વિભૂષિત થયા. તથા સં. ૧૯૮૨માં પંચા-

સપદ અને સં. ૧૯૮૮ માં ઉપાધ્યાય પદથી વિભૂષિત થયા. તેમજ સં. ૧૯૯૨ માં રાજ નગર (અમદાવાદ)માં મહોત્સવપૂર્વક આચાર્યપદથી વિભૂષિત થયા. તે સમયે તેઓની વિદ્વત્તા તથા અપૂર્વ રચનાશક્તિના પરિચયરૂપ શાસ્ત્રવિશારદ અને કવિદિવાકર એ ઉપાધિથી પણ તેઓને અલંકૃત કરવામાં આવ્યા.

તેઓનો જ્ઞાનયોગ અદ્ભુત હતો. દિવસ અને રાત તેઓ લખવા-વાંચવામાં જ પરાયણ રહેતા. તેમણે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત તથા ગુજરાતીમાં ઘણાં કાવ્યો તથા ગ્રંથો રચ્યા છે. કેટલાયે શ્લોકબદ્ધ ગ્રંથોનો હુરિગીતમાં તેઓએ અનુવાદ કર્યો છે. જૈનધર્મ પ્રકાશ-આત્માનંદ પ્રકાશ અને જૈન સત્યપ્રકાશમાં વર્ષો સુધી તેમના લિખ્ત લિખ્ત વિષયના લેખો આવતા રહ્યા હતા. અજિતશાંતિ સ્તવનની જેમ જ એવા જ છંદોમાં તેમણે રચેલાં સિદ્ધચક્રસ્તવનને જોઈ કયો વિદ્વાન માથું ઊણાવ્યા સિવાય રહી શકશે? શ્રાવક-ધર્મજગરિકા, દેશના ચિન્તામણિ વખેરે ઘણા વિશાળકાય ગ્રંથો તેમણે તૈયાર કર્યા હતા. શારીરિક આદિ પ્રતિકૂળતાને કારણે તેઓએ વર્ષો સુધી અમદાવાદ-પાંજરાપોળમાં સ્થિરતા કરી પણ જીવનના છેલ્લા ધૈર્યોષ્ણવાસ સુધી ગ્રંથ રચવાનું અને લખવાનું કાર્ય ચાલુ ને ચાલુ જ રાખ્યું.

તેમના જન્મ-દીક્ષા આદિના સમય-સ્થળની યાદી આ પ્રમાણે છે-

જન્મ સં. ૧૯૫૫ વૈ. સુ. ૩ અમદાવાદ

દીક્ષા સં. ૧૯૭૧ મા. વ. ૨ તળાબ.

ગણિપદ સં. ૧૯૮૨ ક્રા.વ. ૫ પારણ.

પંચ્યાસપદ સં. ૧૯૮૨ ક્રા. વ. ૧૨ પારણ.

ઉપાધ્યાયપદ સં. ૧૯૮૮ મહા સુદ-૫ શેરીસાતીર્થ.

આચાર્યપદ સં. ૧૯૯૨ વૈ. સુ. ૪ અમદાવાદ

કાળધર્મ સં. ૨૦૨૮ વૈ. વ. ૯ અમદાવાદ.

આમ તેઓએ ૧૬ વર્ષની વયે દીક્ષા સ્વીકારી ૫૭ વર્ષ સુદીર્ઘ દીક્ષાપર્યાય-પાળી ૭૩ વર્ષનું આયુષ્ય પરિપૂર્ણ કરી આજીવન જ્ઞાનીપાસના દ્વારા નિજ જીવનને ધન્ય બનાવી સમાધિપૂર્વક સ્વર્ગવાસી બન્યા.

અન્તમાં—

વિદ્વાન પં. શ્રી શીલચંદ્રવિજયજી ગણિવર્થે પોતાની જ્ઞાન ધ્યાનની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિ વચ્ચે પણ આ એક અતિઉપયોગી ગ્રંથના પુનર્મુદ્રણની જવાબદારી ઉપાડી તે ખરેખર અનુભોદનીય છે. સૌ કોઈ આ ગ્રંથના વાચન મનન પરિશીલન દ્વારા આત્મ-કલ્યાણ સાધે એજ મંગલકામના.

સંપાદકીય

શ્રી જિનશાસન જયવંતું છે.

અને એતું કારણ છે: શ્રી જિનાગમની મોંઘેરી મિલકત.

જિનાગમ તે જ જિનશાસન: જિનાગમવિહોણું જિનશાસનના અસ્તિત્વની કલ્પના પણ કપરી લાગે છે.

જિનશાસનની આરાધનાનાં બે સભળ માધ્યમો જગપ્રસિદ્ધ છે: જિનબિંબ અને જિનાગમ જે વર્ગ જિનબિંબનો નિષેધ કરે છે તે પણ જિનાગમની આરાધનાને તો અનિવાર્યતયા સ્વીકારે જ છે, એ પણ અહીં નોંધવું જોઈએ.

બહુ થોડા વખત પહેલાં જ, આપણે ત્યાં આગમો અને શાસ્ત્રોના અંથોતું અધ્યયન, વાંચન, મનન એક યજ્ઞકાર્યની માફક જીવંત અને જ્વલંત રીતે પ્રવર્તતું હતું. ત્યાં સુધી કે શ્રાવકોનો એક મોટો સમૂહ ઠેર ઠેર પથરાયેલો જોવા મળતો કે જે શાસ્ત્રના પદાર્થોનો પૂરો જાણકાર અને વળી નવા નવા ભાવો જાણવાનો રસિયો હતો. આ શ્રાવકવર્ગ તપ અને ક્રિયાનો આરાધક તો હતો જ, પણ એ સાથે પોતાની આ બધી આરાધના શુષ્ક ક્રિયામાત્ર ન બની રહે, તેમાં જ્ઞાનની અને વિવેકની ચેતના પૂરાતી રહે, તે માટે તે સતત તકેદાર પણ રહેતો હતો. નવા નવા શાસ્ત્રીય પદાર્થો સાંભળવાની એ વર્ગને હોંશ રહેતી; નવા નવા અંથોને પ્રતિપાદનો વાંચવાની-જાણવાની એને જિજ્ઞાસા વર્તતી; કોઈક નવો અંથ કે નવી વાત સાંભળવા-જાણવા મળે તો એને હૈયે અનેરો રોમાંચ છવાતો. આવા શ્રાવકોની સમક્ષ દેશના આપવાનો, અને આવા શ્રાવકો સામે એમતેમ ગપ્પાંબાજી નહિ ચાલે પણ મર્યાદાપૂર્વક શાસ્ત્રીય ભાવોતું પ્રતિપાદન કરવું પડશે તેવી સમજણ પૂર્વક તયાર રહેવાનો, સાધુઓને પણ એક અનેરો ઉલ્લાસ રહેતો. એવા સાધુઓ પોતે કોઈ વાંચતાં હોય ને કોઈ નવી વાત જોવામાં આવે, તો તત્કાલ પેલા જિજ્ઞાસુ-જાણ શ્રાવકોને હોંશે હોંશે ઘોઘાવીને તે ભાવો દેખાડતા ને પછી પરસ્પર તત્ત્વચર્ચાની રસ-મસ્તી લૂંટતા. એવા પણ મુનિવરો હતા કે શ્રાવક વંદન કરીને કામકાજ પૂછે તો કહે કે આ બે ગાથાઓ છે તે મોઢે કરી લાવશો? આટલું કામ છે. ને એ શ્રાવક પણ એ કામ કાજને પૂરા અહોભાવથી આંખમાથે ચઢાવતા ને પોતાને મહાત્મા પુરુષે કામકાજ બતાવ્યું તેનો આનંદ અનુભવી તે ગાથા બીજી દિવસે કરી લાવતા. કાથાપોથા સાધુઓ જેમની સામે વ્યાખ્યાન કરતાં ડરે, ડઘાય, તેવા મર્મશ એ શ્રાવકો હતા.

આવા એક શ્રાવક હતા શ્રીમણીલાલ રતનચંદ વકીલ. અમદાવાદ-કાણશીની પોળના રહીશ એ શ્રાદ્ધવર્ષે કેવી આરાધના કરી હશે તેનો અંદાજ એમની એક જ

વાતમાંથી મળી રહે છે કે એ શ્રાદ્ધવર્ષે પોતાના જીવનના છેલ્લાં ૪૫૫ વર્ષ—પૂરાં પિસ્તાળીશ વર્ષ—કાયમ એકાસણાં, તે પણ ઠામ ચૌવિહાર, અને તેમાં પણ પાણી સંહિત કુલ ત્રણ જ દ્રવ્યોની જ છૂટવાળાં—કર્યાં હતાં. ખારવ્રતધારી તો હતા જ, સાથે અનેક-વિધ વ્રત-તપો અને ક્રિયાઓ પણ તેમના જીવનમાં વણાયેલી જ હતી. અને એ બધાંથીય વધુ મહત્ત્વની વાત તો એ હતી કે એમની જ્ઞાનપિપાસા અદમ્ય હતી. શાસ્ત્રીય વાંચન, ઊંડા રહસ્યોનો ઊધ અને નવોનવો શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યા કરવાની જિજ્ઞાસા આ બધાં તત્ત્વો એમને સ્વભાવગત હતા. ને વ્યવસાયી સંસારજીવન જીવવા છતાં આ પોતાની રુચિનું સંવર્ધન તેમણે જીવનભર કર્યું હતું. પરિણામે એમનો અંતસમય આવ્યો ત્યારે દવાખાને લઈ જવાની વાત આવી, અને ત્યાં એકાસણાં મૂકી દેવાની અને પછી એ ને બહલે વધુ દ્રવ્યો લેવાની વાત આવી, ત્યારે તેમણે પાકટ વચે અને ગંભીર સ્થિતિમાં પણ, એકાસણું છોડવાનો અને બેથી વધુ દ્રવ્ય લેવાનો, કોઈપણ સંજોગોમાં, ધરાર ઈન્કાર કરી દીધેલો. સહન કરવું એમને મંજૂર હતું, પણ આરાધનામાં ભાંગે લાગે તે માટે તેઓ તૈયાર ન હતા. સંપૂર્ણ સમતા અને શુદ્ધિ બળવાને તેમણે છેલ્લા શ્વાસ સુધી આ નિયમ એવો તો આચરી બતાવ્યો, કે આજે પણ અનેક મુનિવરોના મુખે આ આરાધક શ્રાવકનું નામ પ્રસંગે પ્રસંગે ઉચ્ચરતું હોય છે.

આવા આ શ્રાદ્ધવર્ષને ૫ પૂ. શાસનસમ્રાટના પદ્ધર ૫. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી વિજયપદ્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાથે ઘનિષ્ઠ જ્ઞાનસંબંધ : લગભગ ગુરુશિષ્યભાવ જ સમજી શકાય તેવો સંબંધ. પૂ. મહારાજશ્રી પાસે વર્ષોસુધી નિયમિત રીતે હરરોજ જઈ-બેસીને અઠળક અંથોનું વાંચન-શ્રવણ આ સદ્ગુહસ્થે કર્યું છે. પૂ. મહારાજશ્રી પણ કોઈ નવો અંથ કે નવી વાત વાંચે, કે નવી કૃતિની રચના કરે, તો એ હોંશભેર આ સદ્ગુહસ્થને બતાવે જ. આ સંબંધ દરમિયાન શ્રીમણિભાઈએ પૂ. મહારાજશ્રીને વિજ્ઞાપિ કરી કે આગમઅંથો અમારા માટે વાંચવાનો તો અધિકાર નથી; પણ સાંભળી તો શકાય. તો કૃપા કરીને આપ મને આગમોની વાચના આપો, આગમોના અર્થ સમજાવો, તો આ જીવને જન્મમાં મળી આવેલ શ્રી જિનશાસનની સાચી અને સાર્થક આરાધના કર્યાનો સંતોષ વળે. તેમની યોગ્યતા પ્રીછીને પૂ. મહારાજશ્રીએ તે વાત સ્વીકારી, અને પછી ક્રમે ક્રમે ગુહસ્થને સાંભળવા ઉચિત ૩૯ આગમસૂત્રોના અર્થનું શ્રવણ સ્વમુખે તેઓએ શ્રીમણિભાઈને કરાવ્યું. આગળના રસિયા આવા જિજ્ઞાસુ શ્રાવક આજે કયાં છે? અને સાથે જ, આવી જિજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરે તેવા સાધુજન પણ આજે કયાં છે?

શ્રીમણિભાઈને તો વાચના આપી, પણ તે પળે પૂ. મહારાજશ્રીને એક શુભ વિચાર થયો કે મણિભાઈ જેવા અનેક આત્માઓને પણ આવી જિજ્ઞાસા કદીક થઈ શકે, તો તેને સંતોષવા માટે કોઈક સાધન તો હોવું જોઈએ. એવું સાધન આગમિક ભાવોનું સરળ અને વિશદ વર્ણન આપતું કોઈક પુસ્તક જ બની શકે. હું એવું પુસ્તક લખું તો ઘણું

ઉત્તમ થાય. પૂ. મહારાજશ્રીની આ શુભ વિચારણાનો પરિચાક એટલે “ જૈન પ્રવચન કિરણાવલી ” અથ, પ્રસ્તુત પુસ્તક.

૫. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરીશ્વરજી મહારાજ એ પૂજ્ય શાસન-સમ્રાટશ્રીના શિષ્ય સમુદાયના એક અણુમોલ આભૂષણરૂપ પુરુષ હતા. પ્રાકૃત ભાષા, આગમઅથો અને સૈદ્ધાંતિક પદાર્થોના વિષયમાં તેમની કક્ષાના જ્ઞાતા પુરુષ અન્યત્ર વિરલ હતા. વૈરાગ્યરંગનું એમનું પ્રતિપાદન અનન્ય રહેતું. સર્જનાત્મક પ્રતિભાનો ઉન્મેષ એમનો કોઈ વિશિષ્ટ પ્રકારનો હતો. પૂર્વકૃત તથા પ્રકારના કોઈ વેદનીયકર્મના વશે તેમનાથી બાહ્યતપ-ઉપવાસાદિરૂપ-થવો અશક્યપ્રાય હતો. એવા કોઈ રોગનો પ્રકાર તેમના દેહને પીડતો કે જેથી તેમને માટે તપશ્ચર્યા માત્ર સ્વપ્નવત્ જ બની રહેલી. અને આ વાતનો ઉપયોગ અન્ય જનોએ સૂરિસમ્રાટના સમુદાયનું ઓછું દેખાય તે અંગે સતત કર્યા પણ કરેલો, એ પણ પ્રસંગોપાત્ત અહીં નોંધવું પડશે.

પરંતુ તેમનો અભ્યંતર તપ-સ્વાધ્યાય-એવો જ અનન્ય હતો, એમ કહેવું જ જોઈએ. પોતાની તપસ્યાની અશક્તિનો તેઓ ખુલ્લુંખુલ્લા એકરાર કરતા, અને તેના રંજ સાથે, તેનો બદલો વાળવો હોય તેવી રીતે, તેઓ રાતદિવસ સ્વાધ્યાયમાં ખોવાયેલા રહેતા. દિવસના અજવાળાનો છેવટ સુધી ઉપયોગ કરીને તેઓ વાંચતા, વાંચે જ જતા. તેમણે વાંચેલાં અને તેમાં ઠેર ઠેર નિશાનીઓ કરેલાં અઢળક-અગણિત પુસ્તકો આજે પણ પાંજરાપોળના લંડારમાં જોવા મળે. કોઈક નવું પુસ્તક આવ્યું કે તેમણે જે ચાર દહાડામાં તે વાંચી લીધું જ હોય. અરે, કોઈ નવા પુસ્તકની ભાજ મળે, તે અનેકવિધ મથામણ કરીને પણ તે મંગાવી-મેળવી-વાંચીને જ તેમને જંપ વળતો. પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, ગુજરાતી, હિંદી, જૈન-જૈનેતર ગમે તે પ્રકારનું પણ તેમાંથી કાંઈક તત્ત્વબોધ મળી શકતો હોય, કાંઈ નવા પદાર્થો કે પદાર્થનિરૂપણની નવી રીત સમજવા મળે તેમ હોય, તે તેઓ વાંચવાનું કદી ચૂક્યા નથી. સાથે જ, પ્રાસંગિક ચોપાનિયાંઓ કે સસ્તી અને સામાન્ય કે હલકા પ્રકારની ચોપડીઓને તેઓ સ્પર્શ્યા પણ નથી.

તેઓ જ્યાં ઘેઠા હોય ત્યાં કોરા કાગળો ને પેન્સિલ પડયા જ હોય. રાતે કે દહાડે, જ્યારે તેમને કોઈક પદાર્થ કે કૃતિ હૈયામાં ભજે, ત્યારે અંધારામાં પણ કાગળ પર તેને નોંધ્યા વિના ન રહે. પોતાના અભ્યાસકાળમાં અને પછી પણ, તેમણે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-ગુજરાતીમાં અસંખ્ય રચનાઓ કરી છે, તે આ રીતે: રાત્રે પાઠ કે સ્વાધ્યાય પતે, પછી પાસે કાગળ-પેન્સિલ લઈને ઘેઠા કે સૂતા હોય; તે ક્ષણોમાં મનમાં અવનવું સર્જન ભજે, ત્યારે અંધારામાં જ તે કાગળ પર ટપકાવે. ઘણીવાર તે બીંત ઉપર પંક્તિઓ લખી દે પછી સવારે તેને સારા અક્ષરે નોંધીને પેલું કાગળ કે બીંત પરનું લખાણ દૂર કરી વાળે. “ જૈન સત્યપ્રકાશ ” માસિકના પ્રત્યેક અંકનો આરંભ એમના પ્રાકૃત સ્તોત્રકાવ્યથી થતો.

સ્વાધ્યાય-વાંચનની લગની તો આવી ખરી, પણ એમાં કોઈક નવી વાત કે વિષય આવે અને સામે કે પાસે કોઈ જિજ્ઞાસુ કે ભણુનાર કે જાણુકાર સાધુ હોય, તો તે જ્ય તેમની પાસે ત્યારે અગર તો તેને જોલાવીને પણ, તે પદાર્થ તેને દેખાડે, તેને સમજાવે અને તેની સાથે વિમર્શ પણ કરે. તેમની પાસે જઈએ એટલે કાંઈને કાંઈ નવો પદાર્થ કહેવાના જ. તેમની વાતોમાં જ્ઞાન સાથે ગમ્મત ભરપૂર રહેતી. નાના સાધુ જ્ય વંદન માટે એટલે ભણુવા અંગે વિગતે પૃચ્છા કરે, પછી ખૂબ ગમ્મત કરાવતાં કહે, “ વાતો કરે વાચડા, ભજન કરે, ભક્તિ કરે અને ભણુ એ ભાયડા ” માટે ભાઈ, ખરાખર ભણુજો. વાતોમાં સમય ન વેડકશો. અને હરેક વખતે નવી નવી ઉક્તિઓ, હુહા, કાવ્યો પ્રેરક સ્વરૂપે તેમની પાસે આપણને મળે જ. ‘ શીલાદિસપ્તક ’એ તેમની પરમ પ્રિય ખાખત હતી. તેઓ હંમેશાં કહેતા: “ શીલ, સમતા, સરળતા, સેવા, સાદાર્થ, સંતોષ, સ્વાધ્યાય આ શીલાદિસપ્તકને જીવનમાં કેળવવા જોઈએ.”

બધી વાતોનો સાર એ કે બાહ્યતપની પોતાની જિજ્ઞાસુ વળતર તેઓ અવિરત સ્વાધ્યાય, વાંચન અને સર્જન દ્વારા વાળી આપતા. એમની આ પરિણતિના અને પ્રવૃત્તિના પરિપાક રૂપે જ, એમની પાસેથી શ્રીસંઘને, જેન પ્રવચન કિરણાવદી, દેશના ચિંતામણિ-ભાગ ૧ થી ૬, શ્રાવકધર્મજાગરિકા, શ્રમજીવનજાગરિકા, સંવેગમાળા, કર્પૂરપ્રકાશદિ, પ્રાકૃત સ્તોત્રપ્રકાશ ઇત્યાદિ અનેક, આશરે ઠોઠસો જેટલી નવીન કે અનુવાદાત્મક રચનાઓ મળી શકી છે.

એમની ગુરુભક્તિ અને ગુરુમહારાજ તરફની પ્રીતિ અનન્ય હતી. સંઘમ અને સચ્ચારિત્રપાલન માટેની અભિરુચિ પણ અતિ તીવ્ર હતી. જ્ઞાનની પિપાસા તો અનન્યપ્રાય હતી. પૂ. પદ્મસૂરિ મહારાજ અને પૂ. કર્તૂરસૂરિમહારાજ મળે, ત્યારે પરસ્પર પ્રાકૃત ભાષા અંગે, વ્યાકરણના પ્રયોગો અંગે, પ્રાકૃત ગ્રંથોમાં આવતા કોઈ વિશિષ્ટ પ્રયોગાદિ અંગે જે વિચારવિનિમય અને આદાનપ્રદાન થતું તે તો એક સ્વર્ગીય દૃશ્ય સમાન ઘટનારૂપ બની રહેતું. પૂ. પદ્મસૂરિમહારાજ કહેતા કે “ જ્ઞાનાનન્દસમો નાસ્તિ, કોડપ્યાનન્દો મહીતલે ”; અને આ ઉક્તિ, આવાં દૃશ્યો જોતાં ચરિતાર્થ અનુભવાતી.

આવા પૂજ્યપુરુષ-જ્ઞાની પુરુષે લોકોપકારને ખાતર જ આ ગ્રંથની રચના કરી છે, તે પણ સંઘનું મોટું સૌમાણ્ય છે. ઠપ આગમોમાં કેવા કેવા વિષયો આવે છે તેનું વિશદ-વિસ્તૃત વર્ણન જિજ્ઞાસુઓની જિજ્ઞાસાને સંતોષી શકશે, તો અજ્ઞાનીઓના આ વિષયના અજ્ઞાનને પણ દૂર કરશે.

આ ગ્રંથ તો વસ્તુતઃ માત્ર આગમગત વિષયોનો આજો પરિચય જ કરાવનારો ગણાય. આમ છતાં, આ ગ્રંથ વાંચતાં કે વાંચ્યા બાદ, કોઈક જિજ્ઞાસુ ગુણિજનને શ્રીજિનાગમોનું વાંચન-શ્રવણ-પરિશીલન કરવાનો મનોરથ થશે; પ્રેરણા મળશે, અને ‘આગમ વિના ઉદ્ધાર નથી’ એટલું સમજાશે, તો આ ગ્રંથની રચના થઈ તે સાર્થક બની જશે.

આને આપણા સંઘમાં, સાધુ-સાધ્વીઓમાં તેમ જ ગૃહસ્થ વર્ગમાં, આગમિક સાહિત્યનું પઠન-પાઠન નહિવત્ છે. એ દિશામાં રૂચિ જ બાણે કે રહી નથી. પરિણામે ગુરુપરંપરા અને આમ્નાયનો મહદંશે લોપ થતો જાય છે. ખીજી બાજુ, આગમ-શાસ્ત્રોના અભ્યાસના અભાવે, વ્યાખ્યાન (દેશના) પણ હવે લોકરંજનનું સાધન બની રહ્યું છે અને ધનથી સાધ્ય કાર્યો કરવા-કરાવવા માટેનું માધ્યમ બની ગયું છે. આગમિક અધ્યયનના અભાવે અપાતું વ્યાખ્યાન તે કોરી લોકરંજક વાચાળતા બની રહે તેમ છે, જે ભવભીરુતા અને ગુણાનુશાનોને જીવનમાંથી છેદ ઉઠાડે છે અને અહું અને ક્ષુદ્રતાની વૃત્તિઓનું પોષણ કરે છે.

આ પરિસ્થિતિ પરત્વે ગંભીર ધોરણે વિચાર કરવાનો અને આપણી હાસ પામતી જતી પૂર્વપુરુષોની સ્વાધ્યાય પરંપરાને પુનર્જીવિત-પુનઃપ્રસ્થાપિત કરવાનો સમય હવે પાક્યો છે. સવેળા ચેતવું હવે અનિવાર્ય છે. નહિ તો ૨૫૦૦ વર્ષોમાં જે હાસ ન થયો, તેથી અધિક હાસ આ પચીસીમાં થયાનું નિમિત્ત આપણે સહુ બની જઈશું, એ નિઃશંક છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથ વર્ષો અગાઉ છપાયેલો. પરંતુ તેની એકાદ નકલ પણ ક્યાંય મળવી મુશ્કેલ હતી. અને આ દાયકાના કે આ પચીસીના સાધુગણ માટે કે ગૃહસ્થો માટે તે આવી સર્વોત્તમ કૃતિનું નામ પણ તદ્દન અબાણ્યું જ રહી જતું હતું. આથી આ ગ્રંથનું પુનર્મુદ્રણ કરવાની યોજના થઈ, અને પૂજ્યપાદ ગુરુભગવંતની કૃપાથી તેમ જ ભાવનગરના શ્રીસંઘની જ્ઞાનપ્રીતિથી આ યોજના આજે સાંગોપાંગ પાર પડી રહી છે, તેથી સમુદાયની તથા શ્રીસંઘની એક સેવા બનવાનો પરિતોષ હૈયે પ્રવર્તે છે.

આ ગ્રંથમાં ગ્રંથકારે જે વાતો જે રીતે લખી છે તે તમામ તેમ જ રાખેલ છે. વાક્ય રચના સુદ્ધામાં કોઈ ફેરફાર કર્યો નથી. કેમ કે વિશિષ્ટ પુરુષે લખેલો ગ્રંથ, અને તે પણ શ્રીજિનાગમવિષયક, તેથી તેમાં ક્યાંય ફેરફાર કરવા જતાં કોઈક અનુચિત ફેરફાર થાય તો તે મોટી આશાતનારૂપ બની જાય. તેથી મૂળ કૃતિ જેમ હતી તેમ યથાવત્ રાખેલ છે. માત્ર વિરામચિહ્નોમાં તથા કોઈ કોઈ જૂની પદ્ધતિના શબ્દોમાં ભાષાકીય દૃષ્ટિએ સુધારો કર્યો છે, જે નગણ્ય છે.

આ મહાકાવ્ય ગ્રંથનું કામ કરવામાં મારા ગુરુભાઈ ઓ પંચાસશ્રી ભદ્રસેનવિજયજી ગણી, મુનિશ્રી નંદીઘોષવિજયજી, મુનિશ્રી જિનસેનવિજયજી એ ત્રણનો પૂરો ફાળો છે તે અહીં નોંધવું જોઈએ.

અંતમાં, આ ગ્રંથનો પૂખ સદુપયોગ થાય અને અનેક આત્માઓ શ્રીજિનાગમ પ્રતિ અભિમુખ બને તેવી શુભાશંસા.....

શ્રી વિજયનેમિસૂરિ જ્ઞાનશાળા
શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય ચોક
ખારવાડો, ખંભાત

— શ્રીસચન્દ્રવિજય
૧૬-૧૨-૧૯૮૭
પોષ દશમી.

“ શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી ” ના મુદ્રણમાં આર્થિક સહાયકોની
શુભ નામાવલી

૩. ૨૫૦૦૦/- શ્રી ભાવનગર જૈન પ્રવે. મૂ. તપા. સંઘના જ્ઞાન ખાતામાંથી
- ૧૦૦૦૦/- ખાઈ સમરથ જૈન જ્ઞાનોદ્ધાર ટ્રસ્ટ-અમદાવાદ
- ૩૦૦૦/- શ્રી જૈન પ્રવે. મૂ. સંઘ-ગોધરાના જ્ઞાન ખાતામાંથી, ખંભાતવાળા સ્વ. સાધ્વીશ્રી પદ્માશ્રીજી તથા સ્વ. સાધ્વીશ્રી પ્રમોદશ્રીજીના સ્મરણાર્થે સા. શ્રી વિજયાશ્રીજી-જયંત પ્રભાશ્રીજી-મતિષેણાશ્રીજી-અનંતપ્રભાશ્રીજીના ઉપદેશથી.
- ૧૦૦૧/- સ્વ. સા. શ્રી પદ્માશ્રીજી-પ્રમોદશ્રીજીની સ્મૃતિમાં ભક્તજનો તરફથી,
સા. શ્રી ચન્દ્રપ્રભાશ્રીજી તથા શ્રી હેમપ્રભાશ્રીજીના ઉપદેશથી-ભાવનગર
- ૧૦૦૧/- શ્રી જૈન પ્રવે. મૂ. સંઘ-વેજલપુર (પંચમહાલ) ના શ્રાવિકાબહેનોના ઉપાશ્રયના જ્ઞાનખાતે
- ૧૦૦૧/- સ્વ. સાધ્વીશ્રી પદ્માશ્રીજી મ. ની પ્રેરણાથી, એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી, સ્વ. સાધ્વીશ્રી પ્રમોદશ્રીજીના સ્મરણાર્થે
- ૨૫૧/- નીચી ધર્મશાળા ઉપાશ્રયનાં બહેનો તરફથી તથા- }
૧૦૧/- શાહ ખાતે-ભાવનગર, શ્રી કલ્પલતાશ્રીજીના ઉપદેશથી }
૨૦૧/- નીચી ધર્મશાળા-ભાવનગરનાં બહેનો તરફથી, સા. શ્રી વિજયાશ્રીજી ઉપદેશથી
૫૦૧/- શાહ ખાતે, ઈન્દોર, સા. શ્રી વિજયાશ્રીજીના ઉપદેશથી
- ૧૦૦૧/- ભંધોળના ઉપાશ્રયની જ્ઞાનતી ઉપજમાંથી તથા
- ૧૦૦૧/- એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી—ખંભાત, સાધ્વીશ્રી રવીન્દુપ્રભાશ્રીજી-કલ્પલતાશ્રીજી-જયલતાશ્રીજીના ઉપદેશથી.



અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકીય નિવેદન	— પ્રકાશક
શ્રી ગુરૂમહારાજના હસ્તક્રમલમાં સમર્પણ	— ગ્રંથકાર
શ્રી તીર્થ'કર પ્રભુના પ્રવચનનો મહિમા	— ગ્રંથકાર
શ્રી જિનપ્રવચનની સેવા અને પ્રભાવના	— ગ્રંથકાર
પ્રસ્તાવના	— ગ્રંથકાર
જિણ્ણ'દા તેરા આગમ છે અવિકારા	— પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વિજયહેમચંદ્રસૂરિજી મ.
સંપાદકીય	— સંપાદક
સહાયકોની નામાવલી	
અનુક્રમણિકા	
શુદ્ધિપત્રક	

વિભાગ પહેલો

અંગ વિભાગ :-

પ્રકાશ ૧ થી ૩

પૃષ્ઠ ૧ થી ૩૮

પ્રકાશ પહેલો

વિષય:-	પૃષ્ઠાંક:-	વિષય	પૃષ્ઠ
મંગલાચરણાદિ મૂલ ગાથા ૧થી૩ સ્પષ્ટાર્થ સાથે ૧		૫ શ્રી ભગવતી સૂત્રની ચૂલ્હિ વગેરેનું	
બાર અંગ સૂત્રોનાં નામ મૂ. ગા. ૪-૫ ,, તથા		સંક્ષિપ્ત વર્ણન	૨૮
અંગોની રચના કોણુ, શામાટે કરેછે તે જણાવેછે. ૨		૬. શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથાંગની ટીકા આદિની ખીના	૩૧
ચાર અનુયોગનું ફળ	૬	૭. ,, ઉપાસક દર્શાંગની ટીકા વગેરેનું વર્ણન	૩૩
આગમોમાં અનુયોગ વિચાર.	૭	૮. ,, અંતકૃદર્શાંગની વૃત્તિ વગેરેની ખીના	૩૪
કેટલા વર્ષના દીક્ષા પર્યાયવાળાને કયા સૂત્રો		૯. ,, અનુત્તરોપપાતિક દર્શાંગની ટીકા વગેરેની	
ભણાવી શકાય. ૧૧		ખીના.	૩૫
દ્વાદશાંગી-ગણિપિટકનું સ્વરૂપ.	૧૧	૧૦. શ્રી પ્રશ્નબ્યાકરણ અંગની ટીકાની સંક્ષિપ્ત	
બાર અંગોની પુરુષતાં અંગોની સાથે સરખામણી ૨૪		ખીના.	૩૬
૧ શ્રી આચારાંગ સૂત્રની નિયુક્તિ		૧૧. શ્રી વિપાકશ્રુતની વૃત્તિ આદિની ખીના.	૩૭
વગેરેનું વર્ણન	૨૪		
૨ શ્રી સૂત્ર કૃતાંગ સૂત્રની નિયુક્તિ		૧. શ્રીઆચારાંગ સૂત્ર. પ્રકાશ ખીજો	
વગેરેનું વર્ણન	૨૭	પૃષ્ઠ ૩૯ થી ૭૬	
૩ શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રની નિયુક્તિ		પહેલાં શ્રુતસ્કંધના નવ અધ્યયનોની ખીના	
વગેરેનું વર્ણન	૨૭	(મૂ. ગા. ૬થી૧૧ સ્પષ્ટાર્થ સાથે)	૩૯
૪ શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રની નિયુક્તિ-ટીકા		પહેલાં શસ્ત્રપરિચા અધ્યયનના સાત ઉદ્દેશનો	
વગેરેની ખીના	૨૮	દ્વંક પરિચય.	૪૩

વિષય	પૃષ્ઠ
બીજા લોકવિજય અધ્યયનના ૭ ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય.	૪૭
ત્રીજા શીતોષ્ણીય અધ્યયનના ચાર ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય.	૫૦
ચોથા સમયકત્વ અધ્યયનના ચાર ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય.	૫૩
પાંચમા લોકસાર અધ્યયનના ૭ ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય	૫૪
છઠ્ઠા ધૂતાધ્યયનના પાંચ ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય.	૫૬
આઠમા વિમોક્ષ અધ્યયનના આઠ ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય.	૫૭
નવમા ઉપધાનશ્રુત અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય	૫૯
પહેલાં શ્રુતસ્કંધના ચોથા અધ્યયનથી નવમા અધ્યયન સુધીનો ટૂંક સાર	૬૧
પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવનું અપૂર્વ બોધદાયક સંબંધી જીવન	૬૪
શ્રી આચારાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધનો ટૂંક પરિચય (મૂ. ગા. ૧૨થી૧૬)	૬૬
શ્રી આચારાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધનાં ૧થી૭ અધ્યયનો તથા બે ચૂલિકાનો ટૂંક પરિચય	૬૮
૨. શ્રી સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર : પ્રકાશ ત્રીજો (પૃષ્ઠ ૭૭ થી ૯૮)	
શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રનો ટૂંક પરિચય (મૂ. ગા. ૧૭થી ૨૧ નો શબ્દાર્થ)	૭૭
શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના પહેલાં શ્રુતસ્કંધના ૧૬ અધ્યયનનો સાર	૭૮
શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધનાં ૭ અધ્યયનનો સાર	૮૨
શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના પહેલાં શ્રુતસ્કંધના ૧૬ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય	૮૫
શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધના ૭ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય	૯૪

વિષય	પૃષ્ઠ
૩. શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્ર : પ્રકાશ ચોથો (પૃષ્ઠ ૯૯ થી ૧૧૬)	
શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રનો ટૂંક પરિચય (મૂ. ગા. ૨૨થી૨૬) શબ્દાર્થ ૯૯	
સ્પષ્ટાર્થ તથા દશ અધ્યયનનો ટૂંક સાર	૧૦૦
દશ અધ્યયનોનો ટૂંક પરિચય	૧૦૨
૪. શ્રી સમવાયાંગ સૂત્ર : પ્રકાશ પાંચમો (પૃષ્ઠ ૧૧૭ થી ૧૫૦)	
શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રનો ટૂંક પરિચય. (મૂ. ગા. ૨૭થી૩૧ શબ્દાર્થ તથા સ્પષ્ટાર્થ)	૧૧૭
શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રનો સાર	૧૧૮
શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રનો ટૂંક પરિચય	૧૨૦
શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રના ૧થી૧ કોડમા સમવાયનો ટૂંક પરિચય	૧૨૧
૫. શ્રી ભગવતી સૂત્ર : પ્રકાશ છઠ્ઠો (પૃષ્ઠ ૧૫૧ થી ૨૩૫)	
શ્રી ભગવતી સૂત્રનો ટૂંક પરિચય (મૂ. ગા. ૩૨થી૪૫ શબ્દાર્થ સ્પષ્ટાર્થ તથા સાર)	૧૫૨
શ્રી ભગવતી સૂત્રના પહેલાં શતકનાં ૧થી ૩ ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય	૧૬૦
પહેલાં શતકનાં પહેલા ઉદ્દેશાના મુદ્દાઓ	૧૬૨
પહેલાં શતકનાં બીજા ઉદ્દેશાના મુદ્દાઓ	૧૬૪
પહેલાં શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશાના મુદ્દાઓ.	૧૬૫
પહેલાં શતકના ૪થી૧૦ ઉદ્દેશાઓનો ટૂંક પરિચય	૧૬૭
બીજા શતકનો ટૂંક પરિચય	૧૭૨
ત્રીજા શતકના ૧થી૧૦ ઉદ્દેશાઓનો પરિચય	૧૭૫
ચોથા શતકના ૧થી૧૦ ઉદ્દેશાઓનો પરિચય	૧૮૦
પાંચમા શતકના ૧ થી ૧૦ ઉદ્દેશાઓનો ટૂંક પરિચય	૧૮૧
છઠ્ઠા શતકના ૧થી૧૦ ઉદ્દેશાઓનો ટૂંક પરિચય	૧૮૬

વિષય	પૃષ્ઠ
સાતમા શતકનાં ૧થી૧૦ ઉદ્દેશાઓનો ટૂંક પરિચય	૧૯૧
આઠમા શતકના ૧થી૧૦ ઉદ્દેશાઓનો ટૂંક પરિચય	૧૯૪
નવમા શતકનો સક્ષિપ્ત પરિચય	૧૯૭
દશમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૧૯૯
અગ્યારમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૦૦
બારમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૦૨
તેરમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૦૪
શ્રી ભગવતી સૂત્રના ચૌદમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૦૬
પંદરમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૦૯
સોળમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૧૧
સત્તરમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૧૩
અઠ્ઠારમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૧૫
ઓગણીશમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૧૭
બીશમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૧૮
એકવીશમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૨૦
બાવીશમાથી ચૌવીશમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૨૦
પચ્ચીશમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૨૩
છવીશમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૨૭
૨૭ થી ૩૩મા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૨૮
ચોત્રીશમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૩૦
પાંત્રીશમા શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૩૨
શ્રી ભગવતી સૂત્રના ૩૬ થી ૪૦ માં શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૩૩
૪૧ માં શતકનો ટૂંક પરિચય	૨૩૩
૬. શ્રીજ્ઞાતા ધર્મકથાંગ : પ્રકાશ સાતમો	
(પૃષ્ઠ ૨૩૬ થી ૨૬૩)	
શ્રી જ્ઞાતાધર્મ કથાંગનો ટૂંક પરિચય (મુ. ગા. ૪૬ થી ૫૦) શબ્દાર્થ	૨૩૬
પહેલાં શ્રુતસ્કંધનાં ૧૯ અધ્યયનોનો ટૂંક પરિચય	૨૩૭

વિષય	પૃષ્ઠ
બીજા શ્રુતસ્કંધનો સાર	૨૪૨
પહેલાં શ્રુતસ્કંધનાં ૧થી૧૯ અધ્યયનોનો ટૂંક પરિચય	૨૪૨
બીજા શ્રુતસ્કંધના ૧ થી ૧૦ વર્ગનો ટૂંક પરિચય	૨૬૧
૭. શ્રી ઉપાસક દશાંગ : પ્રકાશ આઠમો	
(પૃષ્ઠ ૨૬૪ થી ૨૭૪)	
શ્રી ઉપાસકદશાંગનો ટૂંક પરિચય (મુ. ગા. ૫૧ થી ૬૫) શબ્દાર્થ	૨૬૪
દશ શ્રાવકોની સમાન બીના	૨૬૬
પહેલા આનાં અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય	૨૬૮
બીજા કામદેવાધ્યયનથી ૧૦ માં અધ્યયન સુધીનો ટૂંક પરિચય	૨૬૯
૮. શ્રી અંતગડદશાંગ : પ્રકાશ નવમો	
(પૃષ્ઠ ૨૭૫ થી ૨૮૪)	
શ્રી અંતગડદશાંગ સૂત્રનો પરિચય (મુ. ગા. ૬૬ થી ૭૫) શબ્દાર્થ	૨૭૫
શ્રી અંતગડદશાંગ સૂત્રના પહેલાં વર્ગની બીના	૨૭૬
બીજા વર્ગની બીના	૨૭૭
ત્રીજા વર્ગની બીના	૨૭૭
ચોથા વર્ગની બીના	૨૭૮
પાચમા વર્ગની બીના	૨૭૮
છઠ્ઠા વર્ગની બીના	૨૭૯
સાતમા વર્ગની બીના	૨૮૨
આઠમા વર્ગની બીના	૨૮૨
૯. શ્રી અનુત્તરોપપાતિકદશાંગ	
પ્રકાશ-દશમો (પૃષ્ઠ ૨૮૫ થી ૨૮૮)	
શ્રી અનુત્તરોપપાતિક દશાંગ સૂત્રનો પરિચય (મુ. ગા. ૭૬ થી ૮૭) શબ્દાર્થ, સ્પષ્ટાર્થ	૨૮૫

વિષય પૃષ્ઠ
૧૦. શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણાંગ : પ્રકાશ-૧૧ મો
(પૃ. ૨૮૯ થી ૨૯૨)

શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણાંગ સૂત્રો પરિચય
(મૂ. ગા. ૮૮ થી ૯૨) શબ્દાર્થ સ્પષ્ટાર્થ ૨૮૯

આશ્રવદ્વારનાં પાંચ અધ્યયનોનો ટૂંક
પરિચય. ૨૮૯

સંવરદ્વારનાં પાંચ અધ્યયનોનો ટૂંક
પરિચય. ૨૯૧

૧૧. શ્રી વિપાકસૂત્રાંગ : પ્રકાશ-બારમો
(પૃ. ૨૯૩ થી ૩૦૪)

શ્રી વિપાક સૂત્રાંગનો પરિચય
(મૂ. ગા. ૯૩ થી ૧૦૧) શબ્દાર્થ, ૨૯૩

,, વિપાક સૂત્રનો સ્પષ્ટાર્થ ૨૯૪

,, વિપાક સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ ૨૯૫

૧. મૃગાપુત્ર અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય ૨૯૭

૨. ઉલ્લિઝતક અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય ૨૯૮

૩. અભગ્નસેન અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય ૨૯૯

૪. શકટ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય. ૩૦૦

પાંચમા અધ્યયનથી દશમા અધ્યયન સુધીના
પહેલાં શ્રુતરકંઠનો પરિચય.) ૩૦૦

શ્રી વિપાક સૂત્રના બીજા શ્રુતરકંઠનો ટૂંક
પરિચય ૩૦૩

૧૨. શ્રી દષ્ટિવાદ સૂત્ર : પ્રકાશ તેરમો
(પૃષ્ઠ ૩૦૫ થી ૩૨૦)

શ્રી દષ્ટિવાદસૂત્રનો પરિચય
(મૂ. ગા. ૧૦૨ થી ૧૨૦ શબ્દાર્થ સ્પષ્ટાર્થ) ૩૦૫

પરિકર્મણું સ્વરૂપ ૩૦૭

સૂત્રનું સ્વરૂપ ૩૦૮

પૂર્વગતનું સ્વરૂપ ૩૦૯

૫૬, વસ્તુ, ચૂલિકા, પ્રાભૃતાદિનું સ્વરૂપ ૩૨૧

અનુચોગ ૩૧૪

વિષય પૃષ્ઠ
પરિકર્મણું ભેદોનું ટૂંક સ્વરૂપ ૩૧૬
શ્રી દ્વાદશાંગીના પદોની વિચારણા ૩૧૮
શ્રી દ્વાદશાંગીનો સંક્ષિપ્ત પરિચય ૩૧૯

વિભાગ બીજો

ઉપાંગ વિભાગ, પ્રકાશ ૧૪ થી ૨૦

૧. શ્રી ઔપપાતિક ઉપાંગ સૂત્ર
પ્રકાશ ૧૪ મો (પૃષ્ઠ ૩૨૧ થી ૩૩૪)

શ્રી ઔપપાતિક સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય.
(મૂ. ગા. ૧૧૧ થી ૧૧૮) શબ્દાર્થ ૩૨૧
સ્પષ્ટાર્થ તથા ઔપપાતિક સૂત્રનો સાર ૩૨૩
બાર ઉપાંગ સૂત્રોની ટીકા વગેરેનો સંક્ષિપ્ત
બીના તથા ટૂંક પરિચય ૩૨૩-

૨. શ્રી રાયપસેણીય (ઉપાંગસૂત્ર)

પ્રકાશ ૧૫ મો પૃષ્ઠ ૩૩૫ થી ૩૫૨

શ્રી રાયપસેણીય સૂત્રનો પરિચય
(મૂ. ગા. ૧૧૯ થી ૧૨૫ શબ્દાર્થ) ૩૩૫
સ્પષ્ટાર્થ તથા સંક્ષિપ્ત પરિચય, સૂર્યાભિવૃત્તું
સ્વરૂપ વગેરે. ૩૩૬

શ્રી કેશી ગણધર તથા પ્રદેશી રાજના
પ્રશ્નોત્તરો ૩૪૧

૧૦ પ્રશ્નોત્તરોનું સ્પષ્ટ વિવરણ ૩૪૪

૩. શ્રી જીવાભિગમ (ઉપાંગ) સૂત્ર

પ્રકાશ-૧૬ મો (પૃષ્ઠ ૩૫૩ થી ૩૫૮)

શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રનો પરિચય
મૂ. ગા. ૧૨૬ થી ૧૩૧ શબ્દાર્થ ૩૫૩
સ્પષ્ટાર્થ તથા નવ પ્રતિપત્તિઓ ૩૫૪
પહેલી તથા બીજી પ્રતિપત્તિનો
સંક્ષિપ્ત પરિચય ૩૫૫

ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો ટૂંક પરિચય ૩૫૬

ચારથી નવ પ્રતિપત્તિઓનો ટૂંક પરિચય ૩૫૮

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૪. શ્રી પ્રજ્ઞાપના (પણ્ણવણ્ણા) ઉપાંગ સૂત્ર ૧૭ મો પ્રકાશ. (પૃ. ૩૫૨ થી ૩૬૬)		શ્રી નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધના પહેલાં વર્ગને ટૂંક પરિચય	૩૮૮
શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો પરિચય (મૂ. ગા. ૧૩૨ થી ૧૩૬) શબ્દાર્થ.	૩૫૬	બીજા કદપવત્તંતિકા વર્ગને ટૂંક પરિચય	૩૯૧
સ્પષ્ટાર્થ તથા ૧ થી ૩૬ પદ્મું દ્રૂંકું સ્વરૂપ	૩૬૧	ત્રીજા વર્ગને ટૂંક પરિચય	૩૯૨
૫. શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત તથા ચંદ્ર પ્રજ્ઞપિત ૫-૭ ઉપાંગ સૂત્ર : પ્રકાશ-૧૮ મો (પૃ. ૩૬૭)		પુષ્પચૂલિકા નામના ચોથા વર્ગને ટૂંક પરિચય	૩૯૪
શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત તથા ચંદ્ર પ્રજ્ઞપિતનો ટૂંક પરિચય. મૂ. ગા. ૧૪૦ થી ૧૪૫ શબ્દાર્થ	૩૬૭	પાંચમા વહ્નિદશા વર્ગને ટૂંક પરિચય	૩૯૫
૧ થી ૨૦ પ્રાભુતનો ટૂંક પરિચય.	૩૬૮	નિરયાવલિકામૂલનો સંક્ષિપ્તસાર	૩૯૬
પહેલાં પ્રાભુતના ૮ પ્રાભુતોનો ટૂંક પરિચય	૩૭૩	શ્રી અભયદેવસૂરિજીનાં જીવનનો અને તેમના ગ્રંથોનો પરિચય	૪૦૦
બીજા પ્રાભુતનાં ૩ પ્રાભુતોનો ટૂંક પરિચય	૩૭૪	શ્રી મહાયગિરિજીના જીવનનો અને તેમના ગ્રંથોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય	૪૧૩
૬. શ્રી જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિત (ઉપાંગ) સૂત્ર : પ્રકાશ-૧૯ મો (પૃ. ૩૭૫ થી ૩૮૬)		દશ પયન્ના. પ્રકાશ-૨૧ મો (પૃ. ૪૨૦ થી ૪૭૬)	
શ્રી જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિતનો સંક્ષિપ્ત પરિચય મૂ. ગા. ૧૪૬ થી ૧૫૧ શબ્દાર્થ	૩૭૫	દશ પયન્નાનો ક્રમસર ટૂંક પરિચય (મૂ. ગા. ૧૫૮ થી ૧૬૨ શબ્દાર્થ-સ્પષ્ટાર્થ વગેરે)	૪૨૦
પહેલાં વક્ષસ્કારનો સંક્ષિપ્ત પરિચય	૩૭૬	૧. ચક્રશરણ પયન્નાનો સાર.	૪૨૫
બીજા વક્ષસ્કારનો ટૂંક પરિચય	૩૭૮	ચક્રશરણ પયન્નાનો ટૂંક પરિચય	૪૨૬
ત્રીજા વક્ષસ્કારનો ટૂંક પરિચય		૨. આતુર પ્રત્યાખ્યાન પયન્નાનો ટૂંક પરિચય	૪૨૭
ભરત ચક્રવર્તીનું ચરિત.	૩૭૯	૩. પ્રત્યાખ્યાન પયન્નાનો ટૂંક પરિચય	૪૩૦
ચોથા વક્ષસ્કારનો ટૂંક પરિચય	૩૮૦	૪ ભક્તપરિજ્ઞા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય	૪૩૨
પાંચમા વક્ષસ્કારનો ટૂંક પરિચય	૩૮૨	૫. તાંદુલ વૈચારિક અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય	૪૩૫
છઠ્ઠા વક્ષસ્કારનો ટૂંક પરિચય	૩૮૩	૬. સંસ્તાર પ્રકીર્ણકનો ટૂંક પરિચય	૪૩૮
સાતમા વક્ષસ્કારનો ટૂંક પરિચય	૩૮૪	૭. ગચ્છાચાર પ્રકીર્ણકનો ટૂંક પરિચય	૪૩૯
૮ થી ૧૨. શ્રી નિરયાવલિકા, (પાંચ ઉપાંગો) પ્રકાશ-૨૦ મો (પૃષ્ઠ ૩૮૭ થી ૪૧૮)		૮. ગણિવિદ્યા પ્રકીર્ણકનો ટૂંક પરિચય	૪૪૨
શ્રી નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધનો પરિચય (મૂ. ગા. ૧૫૨ થી ૧૫૭ શબ્દાર્થ)	૩૮૭	૯. દેવેન્દ્રસ્તવના પ્રકીર્ણકનો સંક્ષિપ્ત પરિચય	૪૪૫
		૧૦ મરણસમાધિ પ્રકીર્ણકનો સંક્ષિપ્ત સાર	૪૪૮
		મરણસમાધિ પ્રકીર્ણકનો ટૂંક પરિચય	૪૫૦
		શ્રી અંગચૂલિકા વગેરે પરચુરણ પ્રકીર્ણકનો ટૂંક પરિચય	૪૫૩
		મગધસંઘ, માથુરી વાચના-વલ્લભી વાચના	૪૫૮
		યોનિપ્રાભુત	૪૬૦

विषय	पृष्ठ
तीर्थोद्धारिक वगेरे पय-नाओनुं टूंक स्वरूप	४६२
आराधक भावना	४६६

विभाग योथो

४ मूल सूत्रो : प्रकाश २२ थी २५

(पृष्ठ ४७७ थी ६२८)

श्री आवश्यकसूत्र प्रकाश-२२मो

(पृष्ठ ४७७ थी ५३६)

श्री आवश्यकसूत्रनो संक्षिप्त परिचय	
भू. गा. १६३ थी १७१ शब्दार्थ	४७७
दशवैकालिक सूत्रनी नियुक्ति वगेरेनी	
टूंक पीना	४७९
उत्तराध्ययननी नियुक्ति वगेरेनी टूंक पीना	४८२
ओध नियुक्तिनी टीका वगेरे साधनेनी	
टूंक पीना	४८२
आवश्यकसूत्रनो सार	४८६
आवश्यकसूत्रनो टूंक परिचय	४९१
उपक्रम, निक्षेप, अनुगम अने नयनुं स्वरूप	४९५
उपोद्घात नियुक्तिनुं टूंक वर्णन	४९७
श्री महावीर स्वामी वगेरेनुं टूंक वर्णन	४९७
त्रैलोक्यिक नव ज्ञानुं टूंक वर्णन.	५०२
समवसरणुं संक्षिप्त वर्णन.	५०८
प्रभु महावीरना ११ गणधरोनुं संक्षिप्त	
वर्णन	५०६
श्री गौतमस्वामिनुं टूंक ज्ञवन यरित्र	५०९
“ अग्निभूति वगेरे १० गणधरोनुं	
संक्षिप्त यरित्र	५१९
गणधर महायंत्र	५२४
सामायरीनुं टूंक वर्णन	५२५
उपक्रम निक्षेपादिनुं टूंक वर्णन	५२५
निह्वानुं टूंक वर्णन	५२५
उपोद्घात नियुक्तिनुं संक्षिप्त वर्णन	५२६
सूत्रनुं टूंक वर्णन	५२६

विषय	पृष्ठ
नमस्कार मंत्रनुं संक्षिप्त वर्णन	५२६
सामायिक (करेभिजाते) सूत्रनुं टूंक वर्णन	५२७
यतुर्विंशति स्तवन टूंक वर्णन	५२८
वंदन अध्ययननो टूंक परिचय	५२९
प्रतिक्रमण अध्ययननो टूंक परिचय	५३०
कायोत्सर्ग अध्ययननो टूंक परिचय	५३३
प्रत्याख्यान अध्ययननो टूंक परिचय	५३४

२. श्री ओध नियुक्ति

प्रकाश २३मो

(पृष्ठ ५३७ थी ५४७)

श्री ओधनियुक्तिनो टूंक परिचय	
(भू. गा. १७२ थी १७६) शब्दार्थ	५३७
प्रतिलेखना द्वारनुं वर्णन.	५३८
पिंडद्वारनो टूंक परिचय	५४२
उपधिद्वारनो टूंक परिचय	५४४
अनायतन वर्णद्वारनो टूंक परिचय	५४५

३. श्री दशवैकालिक सूत्र

प्रकाश २४मो

(पृष्ठ ५४८ थी ५७५)

श्री दशवैकालिकसूत्रनो संक्षिप्त परिचय.	
(भू. गा. १७७-१८०)शब्दार्थ	५४८
रूपशब्दार्थ, दशवैकालिक सूत्रनो सार.	५४९
पण्डितां द्रुमपुष्पिका अध्ययननो टूंक परिचय	५५२
पीठ आसण्यपूर्विकाध्ययननो टूंक परिचय	५५४
पीठ क्षुत्तिकायार कथाध्ययननो टूंक	
परिचय	५५६
योथा षड्जवनिकाध्ययननो टूंक परिचय	५५५
पांयमा पिंडेषणाध्ययननो टूंक परिचय	५५७
श्री पिंडनियुक्तिनो संक्षिप्त परिचय	५६०
जडा महायारकथाध्ययननो टूंक परिचय	५६४
सातमा वाक्यशुद्धि अध्ययननो टूंक परिचय	५६५
आठमा आयारप्रणिधि अध्ययननो टूंक	
परिचय	५६६

विषय	पृष्ठ
नवमा विनयसमाधि अध्ययननो दूंक परिचय	५६७
दशमा सल्लिखु अध्ययननो दूंक परिचय	५७०
रतिवाक्य खूदिकानो दूंक परिचय	५७२
विविक्तयर्था खूदिका नो दूंक परिचय	५७३

४. श्री उत्तराध्ययनसूत्र प्रकाश-२पमो

(पृष्ठ ५७६ थी ६२८)

श्री उत्तराध्ययनसूत्रनो दूंक परिचय (सू. गा. १६१ थी २०५) शब्दाथ	५७६
१. थी ३६ अध्ययननो सार	५७६
१. अध्ययननो दूंक परिचय	५८६
२. परीषद अध्ययननो दूंक परिचय	५८८
३. यतुरंगीय अध्ययननो दूंक परिचय	५९०
४. असंस्कृत अध्ययननो दूंक परिचय	५९१
५. अकाभमरण्य अध्ययननो दूंक परिचय	५९२
६. क्षुल्लक निर्ग्रन्थीय अध्ययननो दूंक परिचय	५९२
७. औरञ्जिक अध्ययननो दूंक परिचय	५९३
८. कापिलीय अध्ययननो दूंक परिचय	५९४
९. नभिप्रत्रण्यो अध्ययननो दूंक परिचय	५९४
१०. द्रुमपत्रक अध्ययननो दूंक परिचय	५९६
११. णडुश्रुत अध्ययननो दूंक परिचय	५९८
१२. छरिक्केशीय अध्ययननो दूंक परिचय	५९८
१३. यित्रसंभुतीय अध्ययननो दूंक परिचय	५९९
१४. छिषुकारी अध्ययननो दूंक परिचय	६०१
१५. सल्लिखुक अध्ययननो दूंक परिचय	६०३
१६. अहासमाधि अध्ययननो दूंक परिचय	६०४
१७. पापश्रमण्य अध्ययननो दूंक परिचय	६०५
१८. संयती अध्ययननो दूंक परिचय	६०६
१९. भृगापुत्रीय अध्ययननो दूंक परिचय	६०७
२०. भडानिर्ग्रन्थीय अध्ययननो दूंक परिचय	६०८
२१. समुद्रप्राणीय अध्ययननो दूंक परिचय	६०९
२२. रथनेभीय अध्ययननो दूंक परिचय	६१०

विषय	पृष्ठ
२३. केशी-गौतमीय अध्ययननो दूंक परिचय	६१०
२४. प्रवचनमातु अध्ययननो दूंक परिचय	६१३
२५. यज्ञीय अध्ययननो दूंक परिचय	६१४
२६. सामायारी अध्ययननो दूंक परिचय	६१४
२७. अलुङ्गीय अध्ययननो दूंक परिचय	६१५
२८. मोक्षमार्गी अध्ययननो दूंक परिचय	६१७
२९. सम्यक्त्व पराक्रम अध्ययननो दूंक परिचय	६२३
३०. तापेमार्गीगति अध्ययननो दूंक परिचय	६२३
३१. यरलु विधि अध्ययननो दूंक परिचय	६२४
३२. प्रमादस्थान अध्ययननो दूंक परिचय	६२४
३३. कर्मप्रकृति अध्ययननो दूंक परिचय	६२५
३४. लेश्या अध्ययननो दूंक परिचय	६२६
३५. अनगार मार्गीगति अध्ययननो दूंक परिचय	६२६
३६. अवाअवविलङ्कित अध्ययननो दूंक परिचय	६२७-६२८

श्री नंटीसूत्र : प्रकाश-२६ मो

(पृ. ६२९ थी ६४४)

नंटीसूत्रनो संक्षिप्त परिचय (सू. गा. २०६ थी २१२)	६२९
नंटीसूत्रनो दूंक परिचय	६३१
सम्यग्ज्ञाननु रडस्य	६३३

श्री अनुयोगद्वार सूत्र

प्रकाश २७मो

(पृष्ठ ६४५ थी ६५८)

अनुयोगद्वारसूत्रनो संक्षिप्त परिचय (सू. गा. २१३ थी २२२) शब्दाथ	६४५
अनुयोगद्वारसूत्रनो संक्षिप्त सार	६४७
अनुयोगद्वारसूत्रनो दूंक परिचय	६४९

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ નિક્ષેપાનું		સ્વપ્ણાર્થ	૬૬૬
પ્રશ્નોત્તરરૂપે વર્ણન	૬૫૧	શ્રી નિશીથસૂત્ર	૬૬૭
નિક્ષેપદ્વારનું વર્ણન	૬૭૫	શ્રી મહાનિશીથસૂત્ર ૧ થી ૪ અધ્યયનનો	
અનુગમનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન	૬૫૭	દ્વંક પરિચય	૬૭૧
સાત નયનો સંક્ષિપ્ત પરિચય	૬૫૮	૫. નવનીતસાર અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય	૬૭૪
		છટ્ટા અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય	૬૭૮
વિભાગ પાંચમો		૭ પંચકલ્પ અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય	૬૮૦
પ્રકાશ ૨૮મો		૪ દશાશ્રુતરુકંઘનો દ્વંક પરિચય	૬૮૧
(પૃષ્ઠ ૬૬૦ થી)		૫ બૃહત્કલ્પસૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય	૬૮૩
૭ છેલ્લે સૂત્રોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય.		૬. વ્યવહારસૂત્રનો દ્વંક પરિચય	૬૮૫
(મૂ. શા. ૨૨૩ થી ૨૪૪) શબ્દાર્થ	૬૬૦	જીતકલ્પસૂત્રનો દ્વંક પરિચય	૬૮૮
		અંથ રચનારની પ્રશસ્તિનો દ્વંક પરિચય	૬૯૭



॥ ॐ नमः श्रीशंखेश्वर-पार्श्वनाथाय ॥

॥ मदीयात्मोद्धारक-परमोपकारिशिरोमणि-तपोगच्छाधिपति-जगद्गुरु-
आचार्य-महाराज-श्रीविजयनेमिसूरीश्वर-पादपद्मेभ्यो नमः ॥

सुगृहीतनाभधेय-पूज्यपाद-प्रातःस्मरणीय-परमगुरु-आचार्य महाराज
श्रीविजयनेमिसूरीश्वर-विनेयालु-शास्त्रविशासक-कविद्विवाकर
आचार्य श्रीविजयपद्मसूरीश्वरप्रणीत।

श्री जैनप्रवचन किरणावली

भंगलाचरणु.

सयलिच्छयकप्पयरुं, अचित्तमाहृषजोगखेमयरं ॥
विरिसंखेसरपासं, परमुल्लासा षणमिळणं ॥ १ ॥
जिणपवयणबोहवयं, परमुषयारोवलद्वचारित्तं ॥
भवजळहिपोयतुल्लं, वंदिय गुरुनेमिसूरीसं ॥ २ ॥
विरण्मि हिउल्लासा पवयणकिरणावलि जिणुवइदुं ॥
सवणउत्तयणनियणं, सुमपरिचयबोहिणि लेसा ॥ ३ ॥

स्पष्टार्थ—अंधकार विजयपद्मसूरि श्रीजैन प्रवचन किरणावली नामना अंधनी
शङ्क्यात करता पहेलां शिष्ट पुद्गोनां 'अंध रथनादि कार्य शङ्क करतां पहेलां भंगला-
चरणु करणुं जेधं' आ आचार्यने पालवा भाटे तथा १. अधिकार २. प्रयोजन ३.
अभिधेय ४. संबंध आ आरंभ अनुबंध जणाववाने भाटे पहेला श्लोकमां जणावे छे
के अहुं ज प्राचीन तथा महाप्रसावशास्त्री श्री शंभेश्वर पार्श्वनाथ लव्य ज्योना मनो-
रथ पूरा करवाभां कदपवृक्षनी जेवा छे. ने ते प्रभुना भडिभा अचिर्य अरले आपणा
जेवा जेवा न चितवी शके तेवा छे. अरले अलौकिक छे. आपणे तेमना भडिभानुं
स्वइप विचारवाने भाटे पणु असमर्थ छीअ. हला पणु आ श्रीपार्श्वनाथनुं स्मरणु
भक्ति विगरे करनारा तथा यात्रा करवाना दृढ निश्चयवाणा लव्य ज्योभांना घणु भरणांत
कष्टने पणु दूरने करे छे, दुष्ट व्यंतरादिना उपद्रवाथी मुक्त भने छे. आर्गथी लूला पडला

યાત્રાગુચ્ચાને તે તીથના અધિષ્ઠાયક દેવો સાથે રસ્તે દોરે છે, યાત્રાગુચ્ચાનું અનિષ્ટ ચિંતવનારાને ચમત્કાર દેખાડવા પૂર્વક સુધારે છે, વિત્રો દૂર કરી ઈષ્ટ કાર્યોને હોંશથી સાધવામાં મદદ કરે છે. તથા કૃષ્ણ વાસુદેવ વગેરેના ઉપદેવો આ શ્રીપાર્શ્વનાથના ધ્યાનાદિથી નાશ પામ્યા છે. આવા મહાચમત્કારી પ્રભુ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ યોગ અને ક્ષેમના કરનારા છે. એટલે જે ભવ્ય જીવો સમ્યગ્દર્શન વગેરે ગુણો નથી પામ્યા એમને તે ગુણો પમાડે છે, અને જે ભવ્ય જીવો તે ગુણો પામેલા છે, તેમને તે ગુણોના રક્ષણાદિ કરવાનાં સાધનોના ઉપદેશ કરે છે. અહીં યોગ અને ક્ષેમનો અર્થ દુઃકામાં આ પ્રમાણે જાણવો—“અપ્રાપ્તજ્ઞાનાદીનાં પ્રાપ્ત યોગઃ” નહિ પામેલા જ્ઞાનાદિને ઉપદેશ દ્વંદ્વને પમાડે તે યોગ કહેવાય. અને “પ્રાપ્તજ્ઞાનાદિરક્ષણાદ્યપદેશકત્વં ક્ષેમઃ” જેમણે જ્ઞાનાદિ ગુણો મેળવેલા છે, તેમને જ્ઞાનાદિ ગુણોના રક્ષણાદિને અનુકૂલ ઉપદેશ દેવો, તે ક્ષેમ કહેવાય. આવા શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથને નમસ્કાર કરીને આ અંથની રચના કરે છે. એમ આગળ ત્રીજા શ્લોકમાં આ પહેલા શ્લોકનો સંબંધ છે. તથા સાંભવ પ્રમાણે પંચાંગી સહિત સર્વ શ્રી જૈનેન્દ્ર પ્રવચનોનો યોગ કરાવનારા પરમોપકારી અને જમના પસાયથી મેં પરમ ઉલ્લાસથી સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન સહિત નિર્મલ ચારિત્રની આરાધના કરી છે, ને હાલ પણ કરે છે; વળી જે ગુરૂ મહારાજ સંસારરૂપી સમુદ્રને તરવામાં વહાણ જેવા છે; તે સુશૃણીત નામધેય પરમોપકારિ શિરોમણિ મારા આત્મોદ્ધારક, પૂજ્યપાદ, પ્રાતઃસ્મરણીય, આચાર્યવર્ય, પરમગુરૂ શ્રી વિજયનેત્રસૂરીશ્વરજી મહારાજને ત્રિકરણ યોગે વંદના કરીને આ શ્રી પ્રવચન કિરણાવલી નામના અંથની રચના કરે છે. શ્રી તીર્થંકર દેવોએ કહેલા અને શ્રી ગણધર ભગવંતોએ ગુંથેલા શ્રી આગમોના સંક્ષિપ્ત યોગ (દૂંક પરિચય)નું કારણ આ અંથ છે. તેમજ આ અંથ શ્રી આચાર્યાંગાદિ સૂત્રોને સાંભળવાની, ને લાયક સાધુઓને ભણવાની રીતિ પેદા કરાવનાર છે. અહીં ૧. જૈન પ્રવચનના રાગી ભવ્ય જીવો અધિકારી જાણવા ૨. પ્રવચનોના દૂંક પરિચયનો યોગ એ આ અંથનું પ્રયોજન જાણવું. ૩. પ્રવચનોનો દૂંક પરિચય અભિધેય. ૪. વાચ્ય (અર્થ) વાચક (અંથ) ભાવ અથવા ગુરૂ પર્વકમ લક્ષણ સંબંધ જાણવો. એમ ત્રીજા શ્લોકમાં અધિકારી વગેરે ચારે અનુબંધ જણાવ્યા છે. ૧-૨-૩.

હવે અંથકાર ૧૨ અંગ સૂત્રોનાં નામ એ શ્લોકમાં જણાવે છે.—

આચારંગ પદમં, સૂચગહંગ તહેવ ઠાળંગ ॥

સમવાયંગ વિવાહ-વ્વળજ્જી નાયધમ્મકહા ॥ ૪ ॥

તહ ઓવાસગદસર્ગ-તગહાણુત્તરવવાહ્યવસામો ॥

વપહાવાગરણં તહા, વિવાગસુય વિટ્ટિવાયા ય ॥ ૫ ॥

સ્પષ્ટાર્થ—૧. શ્રી આચારંગ સૂત્ર. ૨. શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર. ૩. શ્રીસ્થાનાંગસૂત્ર. ૪. શ્રીસમવાયાંગસૂત્ર. ૫. શ્રીવ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપિ સૂત્ર. (ભગવતી સૂત્ર) ૬. શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથાંગસૂત્ર.

૭ શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્ર. ૮ અંતકૃદશાંગ સૂત્ર. ૯ અનુત્તરોપપાતિક સૂત્ર. ૧૦ પ્રથમ વ્યાકરણ સૂત્ર. ૧૧ વિપાક સૂત્ર. ૧૨ દ્વિવાદસૂત્ર. આ મૂલ સૂત્રોનાં નામ જાણવાં. નિયુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, અને ટીકા એ ચાર શાસ્ત્રો અનુક્રમે મૂલ સૂત્રના અર્થને વધારે વધારે સમજાવે છે. માટે ૧ સૂત્ર, ૨ નિયુક્તિ, ૩ ભાષ્ય, ૪ ચૂર્ણિ, ૫ ટીકા આ રીતે આગમોની પંચાંગી કહેવાય છે. તે પંચાંગીનું ખરું રહસ્ય એ છે કે-પ્રભુ શ્રી તીર્થંકર દેવો પોતાના અને ગણધરના આચારને અનુસરીને, જ્યારે ગણધર ખમાસમજી દર્શને પૂછે કે-‘મયંવં તત્તં કહેહ’ ! એટલે હે ભગવંત તત્તવને કહો ! તેના જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-‘ઋણા વા’ પદાર્થોનો પર્યાયની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ નામનો પણ ધર્મ છે. પછી ખીજી તથા ત્રીજી ખમાસમજી દર્શ ગણધર પૂર્વની માફક ક્રમસર પ્રભુને પૂછે છે. ત્યારે જવાબમાં પણ પ્રભુદેવ અનુક્રમે જણાવે છે કે- ‘વિગમેહ વા’ અને ‘ઘુવેહ વા’ એટલે પર્યાયની અપેક્ષાએ પદાર્થોનો નાશ પામવા રૂપ પણ ધર્મ છે, ને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પદાર્થો ધ્રુવ (સ્થિર રહેનાર) છે. આ રીતે જણાવવાનો મુદ્દો એ છે કે જે પદાર્થ સત્ છે તેમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રોવ્ય (ઉત્પાદ અને નાશ ધર્મથી રહિતપણું) એટલે જે ફેરફાર ન પામે તે ધ્રુવ કહેવાય) આ ત્રણ ધર્મો જરૂર રહે છે. જેમાં એ ત્રણ ધર્મો ન રહે તે આકાશ-પુષ્પની માફક અસત (સત નહિ) કહેવાય. આ આખતમાં સોનાનું દષ્ટાંત સમજવા જેવું છે. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે-એક સોનાની લગડી છે. તેમાંથી કોઈ માણસ સોનાની પાસે કંઠી બનાવરાવે. કેટલોક દાર્દમ તેણે તે કંઠી ઉપયોગમાં લીધી. અવસરે તેને કડાની જરૂરિયાત જણાઈ, તેથી તેણે કંઠી ભંગાવીને કડા બનાવરાવ્યા. અહીં પહેલો લગડીનો પર્યાય (અવસ્થા-આકાર) નાશ પામ્યો, ને કંઠીનો પર્યાય ઉત્પન્ન થયો. અને પછી કંઠીની જરૂર ન હોવાથી તેમાંથી જ્યારે કડા બનાવરાવ્યા, ત્યારે કંઠી પર્યાયનો નાશ થયો, ને કડા પર્યાયની ઉત્પત્તિ થઈ. આ ત્રણે અવસ્થામાં (સોનાની લગડી-કંઠી-કડુ અવસ્થામાં) પૂર્વ પર્યાયનો (લગડી વગેરેના આકારનો) નાશ, અને નવા પર્યાય (કંઠીના અને કડાના આકાર) ની ઉત્પત્તિ થઈ, તે છતાં સોનું તે તેનું તેજ કાયમ રહ્યું. આ રીતે મૂલ પદાર્થનું જે કાયમ રહેવું તે ધ્રોવ્ય કહેવાય. જેમ સોનામાં ત્રણે ધર્મો ઘટાવ્યા, તેમ તમામ સત્ એટલે વિદ્યમાન પદાર્થોમાં તે ત્રણે ધર્મો સમજીને ઘટાવવા. આ રીતે પ્રભુએ જણાવેલી ત્રિપદીનું રહસ્ય ટૂંકામાં સમજાવ્યું.

ખીજી યુદ્ધિવાળા શ્રી ગણધરો એ ત્રિપદીના અર્થને અનુસારે પહેલાં ચૌદ પૂર્વોની અને પછી શ્રી આચારાંગાદિ ચાર અંગોની રચના કરે છે. પહેલાં જે રચાય તે પૂર્વ કહેવાય. આ મુદ્દાથી શ્રી ઉત્પાદ પૂર્વાદિ ૧૪ મહાસૂત્રો પૂર્વ નામથી ઓળખાય છે. પરંતુ સ્થાપના એટલે અંગોની ગોઠવણીની અપેક્ષાએ પહેલું શ્રી આચારાંગ જણાવ્યું

૧ જે યુદ્ધિ વડે પહેલાં નહિ સાંભળેલા પદાર્થોના સ્વરૂપના એક અંશ (ભાગ) રૂપ ખીજને સાંભળી સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણી શકાય, તે ખીજયુદ્ધિ કહેવાય.

છે. તેમાં મુદો એ છે કે પ્રથમ પુણ્યોદયે પ્રવ્રજ્યાને પામેલા મુનિવરોએ પહેલાં જ જીવનિકાયને જરૂર ઓળખવા જોઈએ, કારણ કે જીવનિકાયને જાણ્યા પછી જ તેની રક્ષા થઈ શકે. માટે મુનિધર્મની સંપૂર્ણ ધીના આચારાંગમાં ગણધર ભગવંતે જણાવી. એ ધીના જાણીને મુનિવરો શ્રમણધર્મની સાધના કરવા પૂર્વક દ્રવ્યાનુયોગાદિની ધીના જાણે, બીજાને જણાવે, ને પોતાના અને પરના ઉદ્ધારક થાય. આ મુદાને લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રી આચારાંગની પછી શ્રી સૂત્રકૃતાંગ વગેરે સૂત્રોની જે ગોઠવણી કરી છે તે કારણસર જ છે.

પ્રભુ શ્રીતીર્થકરદેવ અર્થની દેશના આપે છે, ને તેને અનુસારે ગણધર સૂત્રની રચના કરે છે. આ બાબતને સ્પષ્ટ સમજાવવાની ઉદ્ધાર ભાવનાવાળા ચૌદ પૂર્વી શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિજીએ શ્રીઆવશ્યક નિર્ચુક્રિતમાં બે ગાથા જણાવી છે, તે આ પ્રમાણે—

॥ આર્યાવૃત્તમ્ ॥

તવનિયમનાણસ્કલં. આરુઢાં કેવલી સમિયનાણી ॥

તો મુયદ્ નાણવૃદ્ધિ મવિયજ્જણવિવોહણદ્વાદા ॥ ૮૬ ॥

તં વૃદ્ધિમણ 'વડે-જ' ગણહરા મિણિહજં નિરવસેસં ॥

તિત્થયરભાસિયાદં-તંચંતિ તદ્ધો જવયજ્જા ॥ ૯૦ ॥

અર્થ—કોઈ માણસ આંખાના ઝાડની ઉપર ચઢીને પરોપકાર કરવાની ઇચ્છાથી કેરીઓ તોડીને નીચે ઊભેલા માણસને આપે, ત્યારે તે મનુષ્ય પોતાના વસ્ત્રમાં કેરીઓ લઈને પોતે પણ ખાય છે, ને બીજાને પણ ખાવા આપે છે. તેમ પરોપકાર કરવાની તીવ્ર ભાવનાવાળા કેવલી શ્રી તીર્થકરદેવ તપ નિયમ અને જ્ઞાનરૂપી ઝાડની ઉપર ચઢીને ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ કરવા આગમના અર્થને કહેવા રૂપ અર્થની વૃદ્ધિ કરે છે. તેને ગણધરો બીજાબુદ્ધિ વગેરે રૂપી વસ્ત્રની અંદર ઝોલી લે છે, અને તે અર્થની ઉત્તમ સૂત્રરૂપે ગૂંથણી કરે છે. આ સૂત્રરચના કેરીની જેમ પોતાના અને પરના કાર્યને સંધાવનારી થાય છે. વળી જેમ માળી ઝાડ ઉપરથી ફૂલોને લઈને માલા બનાવે, તેમ પૂજ્ય શ્રીગણધર ભગવંતે અર્થરૂપ ફૂલોની સૂત્રરચના રૂપ માલા બનાવે છે, તથા માલારૂપે ગોઠવવાથી જેમ મોતીનું સંરક્ષણ થાય, તેમ સૂત્રરચનાથી અર્થનું સંરક્ષણ થાય છે. અહીં શ્રી તીર્થકર દેવે કહેલાં જે ઉત્તમ વચ્ચેના તે ફૂલની જેવાં જાણવાં. પ્રવચન એટલે શ્રીસંધના કલ્યાણને માટે ગણધરો જે સૂત્રરચના કરે છે તેનાં ૬ કારણો આ પ્રમાણે જાણવાં—

૨. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે ૪૫ વર્ષો ગૃહસ્થપણામાં વીત્યા બાદ દીક્ષા લીધી. પછી ૧૭ વર્ષના દીક્ષા પર્યાયે યુગપ્રધાન થયા, ને ૧૪ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાન પદવીમાં રહ્યા. તેઓ શ્રી યશોભદ્રસૂરિના પહેલા પદધર હતા. શ્રી સ્થૂલિભદ્રજી તેમની પાસે દશ પૂર્વો જાણ્યા હતા. શ્રી સંજ્ઞુતિવિજય તેમના ગુરુભાઈ થાય. ને સ્થૂલિભદ્રજીના તેઓ કાકા ગુરુ થાય. જ શ્રુતકેવલીમાં શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીને પણ જાણ્યા છે. તેમણે શ્રી આવશ્યક સૂત્રો વગેરે દશ સૂત્રોની નિર્ચુક્રિત, ઉપસર્ગહરસ્તોત્ર, સામુદ્રિકશાસ્ત્ર, ભદ્રબાહુસંહિતા, તીર્થયાત્રા પ્રમંથ વગેરે ગ્રંથો બનાવ્યા છે. ૭૬ વર્ષનું સર્વાયુ પૂર્ણ થતાં સ્વર્ગે પધાર્યા.

॥ માર્યા ॥

વિત્તું ચ મુહું મુહગણન-ધારણા ઢાઝં પુષ્કિલં ચેવ ॥

एर्णहि कारणोहि, जीयंति कयं गणहरेहि ॥११॥

અર્થ:—૧ પદ-વાક્ય-શ્રુતસ્કંધ-અધ્યયન-શતક-પ્રાભૃત-ઉદ્દેશાદિ સૂત્રરૂપે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુનાં વચનોની રચના કરવામાં આવે, તે શિષ્ય પ્રશિષ્ય વગેરેને ભણવામાં અનુકૂલતા સારી રહે. ૨ અમે પહેલાં શું શું ભણ્યા ? હવે ક્યા ક્યા અધ્યયન વગેરે ભણવાના બાકી છે ? વગેરે બીના યાદ કરવામાં પણ અનુકૂલતા સારી રહે. ૩ હૃદયમાં દરેક સૂત્રના ખરા અર્થને ધારવામાં અનુકૂલતા રહે. ૪ શિષ્યાદિને ભણાવવામાં, ૫ અને તે શિષ્યાદિને પૂછવામાં અનુકૂલતા સાચવવા માટે ગણધરે સૂત્રરૂપે રચના કરે છે. ૬ તથા ગણધરે એમ સમજે છે કે જ્યારે ગણધર-નામકર્મનો ઉદ્દય થાય, ત્યારે અમારે પ્રવચન એટલે ચાર પ્રકારના શ્રીસંઘના હિતને માટે સૂત્રરચના કરવી જ જોઈ એ. એમ કરવામાં તેઓ પોતાનો આચાર છે, એમ સમજે છે અને શિષ્યાદિ વર્ગમાં વાચના વગેરે ચાલુ રહેવાથી સૂત્રોને ટકાવવાનો પણ ઉત્તમ લાભ બણે છે. આ રીતે સૂત્ર-રચનાનાં ૬ કારણોની બીના જણાવી. ૯૧

હવે પ્રવચન શબ્દના અર્થ જણાવે છે-(૧) જે વચન પ્રશંસા કરવા લાયક હોય તે પ્રવચન કહેવાય. પ્રભુદેવના વચનોમાં દુનિયાના તમામ જીવોનું હિત સમાયેલું છે, અને નિષ્પક્ષપાતપણે પદાર્થોનું નિષ્કંડ સ્વરૂપ જણાવે છે, માટે તે પ્રશંસાને યોગ્ય અને એમાં તવાઈ શી ? (૨) શ્રેષ્ઠ એવાં જે વચનો તે પ્રવચન કહેવાય. આ પ્રવચન શબ્દથી દ્વાદશાંગી ગણિપિટક લેવાય છે. (૩) તીર્થંકર સ્થાપવાની શરૂઆતમાં જ તેની રચના કરાય છે, માટે પ્રવચનનો ત્રીજો અર્થ “આદિ વચન” કહેવાય. આ ત્રણ અર્થ-વાલા પ્રવચન શબ્દથી દ્વાદશાંગી લેવાની છે. તે અંગોનાં સ્પષ્ટીકરણરૂપ ઔપપાતિક સૂત્ર વગેરે ૧૨ ઉપાંગોની શ્રુતકેવલી પ્રાતઃસ્મરણીય સ્થવિર ભગવતોએ રચના કરી. આ પ્રસંગે ખાસ જણાવવા જેવી અગત્યની બીના એ છે કે જેમ દૂધમાં ઘી રહેલું છે, તેને વિચક્ષણ પુરૂષો જુદું કરી શકે છે, તેમ ચાલુ પ્રસંગે અંગસૂત્રો દૂધ જેવાં છે, અને નિર્ચુકિત, ભાષ્ય, ચૂર્ણ, ટીકા આ ચાર શાસ્ત્રો એટલે મૂલ સૂત્રોના અર્થને અનુક્રમે વધારે વધારે સ્પષ્ટ સમજવનારાં સાધનો (શાસ્ત્રો) ધી જેવા જણાવા. ચૌદ પૂર્વધરાદિ પ્રાચીન મહાપુરૂષોએ શ્રીઆચારાંગાદિ અંગસૂત્રોની સાથે અભિન્ન સ્વરૂપે રહેલા, પૂર્વે જણાવેલા નિર્ચુકિત વગેરે અંગોને અલગ ગોઠવ્યા. એમ સર્વાનુયોગમય પંચમાંગ શ્રીભગવતી સૂત્રમાં કહેલી-“સૂત્તલ્લો લલુ પદમો” ઇત્યાદિ વચનવાળી ગાથાથી જણી શકાય છે. પ્રાચીન સમયે આ આગમરૂપ ગણાતાં સૂત્રોના દરેક પદનું ચારે અનુયોગ ગર્ભિત વ્યાખ્યાન કરવામાં આવતું હતું. અનુયોગ એટલે વ્યાખ્યાન. તેના ચાર ભેદ તે આ પ્રમાણે-૧ દ્રવ્યાનુયોગ, ૨ ગણિતાનુયોગ, ૩ ચરણકરણાનુયોગ. ૪. ધર્મકથાનુયોગ તેમાં ૧ દ્રવ્યાનુયોગ

એટલે ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોત્તું વ્યાખ્યાન. ૨ ગણિતાનુયોગ એટલે જંબુદ્વીપાદિ ક્ષેત્રોની પરિધિ, ધનુઃપૃષ્ઠ, છવા, પદ્યોપમ, સાગરોપમાદિતું વ્યાખ્યાન. ૩ ચરણકરણાનુયોગ એટલે નિર્મલ ચારિત્રને ગુણને યોષનારા ચરણસિતરી કરણસિતરી આદિતું વ્યાખ્યાન. ધર્મકથાનુયોગ એટલે જ્ઞાનધર્મની સાત્ત્વિકી આરાધના કરનારા મહાપુરૂષોની છવનચર્ચાતું વ્યાખ્યાન. આ રીતે ચારે અનુયોગની વ્યાખ્યા જણાવી.

॥ ચારે અનુયોગનું ફલ ॥

૧ દ્રવ્યાનુયોગનું ફલ-મોક્ષ રૂપી મહેલના પાયા જેવા સમ્યક્દર્શન ગુણ વગેરેની શુદ્ધિ, આત્મતત્ત્વનો સચોટ યોધ ને સ્વભાવ પરભાવનો પરિચય, નિજગુણરમણતા, ચીકણાં કર્મોની પણ નિર્જરા તથા કેવલજ્ઞાન વગેરે જાણવું. ૨ ગણિતાનુયોગનું ફલ-ક્ષેત્રફળ, પરિધિ વગેરે ગણિતનું જ્ઞાન, મનની સ્થિરતા, તથા કર્મની નિર્જરા વગેરે જાણવું. ૩ ચરણકરણાનુયોગનું ફલ-નિર્મલ ચારિત્રાદિ સદ્ગુણોની સાત્ત્વિકી આરાધના, રાજસી તથા તામસી આરાધનાનો ત્યાગ, ચરણસિતરી એટલે ચારિત્રની આરાધના કરવામાં મદદગાર ૭૦ સાધનોનો તથા કરણસિતરી એટલે સમ્યક્ ચારિત્રની આરાધનાનાં સાધનોને ટકાવનાર ૭૦ ભેદોનો યોધ, આરાધના, નિજગુણરમણતાનો અપૂર્વ આનંદ, કર્મનિર્જરા તથા મોક્ષ વગેરે જાણવું. ૪ ધર્મકથાનુયોગનું ફલ-વીસામો છે, એટલે દ્રવ્યાનુયોગાદિ ત્રણ અનુયોગો કઠણ (જેમાં મગજને વધારે પરિશ્રમ પડે તેવા) હોવાથી તે અનુયોગોની વિચારણા કરતાં મગજ થાકી જાય, ત્યારે આ સરલ એવા ધર્મકથાનુયોગથી મગજને વીસામો મળે છે. અહ્યચર્યા, સમતા, સંતોષ, સાદાઈ, શાંતિ વગેરે ગુણોની સાધના કરનારા મહાપુરૂષોના છવનના શ્રવણ મનન અને નિદિધાસન (અર્થની સૂક્ષ્મ વિચારણા)થી મન સ્થિર થાય, વૈરાગ્ય વધે અને ટકે. ધૈર્ય, સમતા, શીલાદિની સાધનાને અનુકૂલ શુભ ભાવના, ઉત્સાહ, પ્રયત્ન, સ્વપરતા હિત કરવાના વિચારો, આત્મ દષ્ટિતું સતેજ થવું, નિજગુણરમણતાનો અપૂર્વ આનંદ, કર્મનિર્જરા, મોક્ષ વગેરે પણ આ જ ચોથા અનુયોગમાં ફલ તરીકે જરૂર યાદ રાખવા.

આ અનુયોગમાં ધાર્મિક કથાઓની સંકલના (ગોઠવણી) કરવાનું ખરૂં રહસ્ય એ પણ છે કે સમજવા જેવી મૂલ પદાર્થોની હકીકતને દષ્ટાંત દ્વારા સ્પષ્ટ અને સચોટ રીતે રીતે સમજાવી શકાય છે. જેમ મુનિઓએ બહુજ વિચાર કરીને સામાને હિતકારી જરૂરી શબ્દવાણાં પ્રિય વચનો બોલવા જોઈએ. વચન સાચું છતાં પણ શ્રોતાને અહિતકારી હોય. તે ન જ બોલાય. જેમ એક માણસની મરણતિથિ જ્યોતિઃશાસ્ત્રાદિથી જાણતાં છતાં તે તેને કહેવાય નહિ. કારણ કે તે સાંભળતાંની સાથે જ આઘાત થવાથી કદાચ તેનું મરણ પણ થાય. આ રીતે થતાં મરણ આપણે નજરોનજર જોઈએ છીએ. તથા ખાસ કારણ વિના બિનજરૂરી વધારે બોલતાં જૂઠું બોલાય, નિંદા કરાય, ઠંડા મરકરીના પ્રસંગે કલેશ-ઝગડો વગેરે થાય. તેથી જરૂરી શબ્દોમાં બોલવાથી ભાષા

સમિતિ સચવાય છે. વળી સાચું છતાં કાણાને કાણો ન કહેવાય, કારણ કે તે વચન તેને અપ્રિય લાગે, માટે કહ્યું કે પ્રિય વચન બોલવું જોઈએ. પુત્રની ઉપર મોહ રાખવો વ્યાજબી નથી, કારણ કે જેની ઉપર શ્રેણિક રાજને મોહ હતો, તે જ પુત્ર કોણિકે પિતા શ્રેણિકને ઘડપણમાં બહુ દુઃખ દેવામાં આગી રાખી નથી. તથા સ્ત્રી ઉપર મોહ રાખવો નહિ. સૂર્યકાંતા રાણીએ પ્રદેશી રાજને મોદકમાં ઝેર આપ્યું, તે ખાતાં તેનું મરણ થયું. પૂર્વભવે મુનિની આશાતના કરવાથી શ્રીપાલરાજને કોઠ થયો, દરિયામાં પડવાનું દુઃખ સહન કરવું પડ્યું. માટે મુનિની આશાતના કરવી જોઈયે નહિ. સમતા ભાવે ઉપસર્ગ સહન કરવાથી ગજસુકુમાલ મુનિને જે દિવસે દીક્ષા લીધી, તે જ દિવસે કેવલજ્ઞાન થયું, ને તે મોક્ષે ગયા. એ જ પ્રમાણે કનકવતીએ કરેલા ઉપસર્ગને સહન કરતાં મહાબલમુનિ કેવલી થઈ મોક્ષે ગયા. માટે સમતાગુણને ધારણ કરવો જોઈયે. આ રીતે દષ્ટાંત કથા સાથે ચરણસિત્તરી વગેરેની બીના સાંભળતાં મુનિવરો સમતાદિ ગુણોને ઠકાવી નિર્મલ ચારિત્રને આરાધી મુક્તિના મુખ પામે, એ આ ચોથા ધર્મકથાનુયોગનો પ્રતાપ જણવો. એમ ચારે અનુયોગનાં ફલ ટૂંકામાં જણાવ્યાં.

આગમોમાં અનુયોગ વિચાર.

પ્રાચીન સમયે આ આગમરૂપ ગણાતાં સૂત્રોના દરેક પદનું ચારે અનુયોગ ગર્ભિત વ્યાખ્યાન કરવામાં આવતું હતું. ત્યાર પછી કેટલોક સમય વીત્યા બાદ કાળદોષથી જીવોની બુદ્ધિ ઘટવા માંડી, તેથી અનુયોગના અર્થની સંકલના (અનુસંધાને) કરવામાં યુગ્યવજ્જ પડવા લાગી, વિગેરે અનેક કારણોને લીધે જગદ્ગુરુ આર્ચરક્ષિતસૂરિ મહારાજે અનુયોગને જૂદા જૂદા સૂત્રમાં વહેંચ્યા. ત્યારથી તે તે સૂત્રોનું વ્યાખ્યાન તે તે અનુયોગને આશ્રયીને જ કરવા યોગ્ય થયું. દષ્ટાંત તરીકે હાલ શ્રીઆચારંગાદિમાં ચરણકરણાનુયોગની મુખ્યતા છે. શ્રીસૂત્રકૃતાંગ તથા સ્થાનાંગ સૂત્રાદિમાં દ્રવ્યાનુયોગની મુખ્યતા છે. તથા શ્રીસમવાયાંગાદિમાં દ્રવ્યાનુયોગ ગણિતાનુયોગાદિ ચારે અનુયોગની થોડી થોડી બીના વર્ણવી છે, ને શ્રીભગવતીસૂત્રમાં ચારે અનુયોગની બીના એછા વધતા પ્રમાણમાં વર્ણવી છે. અને શ્રીજ્ઞાતાધર્મકથાંગસૂત્ર, ઉપાસકદશાંગસૂત્ર, અંતકૃદશાંગસૂત્ર, અનુત્તરોપપાતિકસૂત્ર અને વિપાકસૂત્રમાં ધર્મકથાનુયોગ વધારે પ્રમાણમાં વર્તે છે. પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રમાં ચરણકરણાનુયોગની મુખ્યતા છે, ને દષ્ટિવાદમાં ચારે અનુયોગની બીના વર્ણવી હતી. તે હાલ નથી, વિન્નંદ પામ્યું છે. આ રીતે ૧૨ અંગોમાં અનુયોગની સંકલના જણાવી.

શ્રીઓપપાતિકસૂત્રમાં ધર્મકથાનુયોગની વિશેષતા છે, ને ચરણકરણાનુયોગ વગેરેની બીના પણ થોડી વર્ણવી છે. તથા શ્રીરાજપ્રશ્નીયસૂત્રમાં ધર્મકથાનુયોગની વિશેષતા છે, ને ચરણકરણાનુયોગ વગેરેની બીના પણ થોડી વર્ણવી છે. તથા શ્રીરાજપ્રશ્નીયસૂત્રમાં ધર્મકથાનુયોગની મુખ્યતા છે. જીવાભિગમસૂત્રમાં તથા શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં

દ્રવ્યાનુયોગની મુખ્યતા છે. શ્રી જ'બુદ્ધીપ્રજ્ઞપિતિ તથા સૂર્યપ્રજ્ઞપિતિ, ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતિમાં ગણિતાનુયોગની મુખ્યતા તથા કાલ્પિકાદિ છેલ્લા પાંચે ઉપાંગસ્વરૂપ શ્રીનિર્યાવલિ-સૂત્રમાં ધર્મકથાનુયોગની મુખ્યતા છે. આવશ્યકસૂત્રમાં, દશવૈકલિકસૂત્રમાં તથા ઓઘનિર્ચુકિતમાં ચરણકરણાનુયોગની મુખ્યતા છે. શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં ધર્મકથા-નુયોગની વિષેષતા છે, તથા શ્રીનંદીસૂત્રમાં ને અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં દ્રવ્યાનુયોગની મુખ્યતા છે. શ્રીનિશીથાદિ ૬ છેદસૂત્રોમાં તથા શ્રીચતુરારણ્ય, આતુરપ્રત્યાખ્યાન, ભક્ત-પરિજ્ઞા, સંસ્તારપ્રકીર્ણક, તંદુલવૈચારિકપ્રકીર્ણક, ચંદ્રાવેદ્યક, મરણસમાધિ, તથા મહાપ્રત્યાખ્યાન પ્રકીર્ણકમાં ચરણકરણાનુયોગની મુખ્યતા છે. ને દેવેન્દ્રસ્તવપ્રકીર્ણકમાં તથા ગણિવિદ્યા પ્રકીર્ણકમાં ગણિતાનુયોગની મુખ્યતા છે. આ રીતે વર્તમાન આગમોમાં અનુયોગની દ્રંક બીના જણાવી.

આગમોમાં રહેલી ફીલોસોફી.

હાલની ઘણી મુપ્રસિદ્ધ શોધખોળો પણ તે જ વિદ્યા-મંત્ર વગેરેના ભંડાર જેવા ઉત્તમ પ્રવચનગ્રંથોમાંથી જ નીકળી છે. કારણ કે આ શ્રીજૈન પ્રવચનોમાં જ, કર્મવાદ, આત્મવાદ, પરમાણુવાદ વગેરે પદાર્થોની સર્વાંગે સંપૂર્ણ ફીલોસોફી (તત્ત્વજ્ઞાન) ભરેલી છે. શ્રીજૈનેન્દ્ર પ્રવચનનાં ગૂઢ તત્ત્વોને જાણનારા ભવ્ય જીવો એ તો જરૂર સમજે છે કે-જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો છે, તેટલા જ દરેક જીવના આત્મપ્રદેશો છે. એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાંનો કોઈ પણ જીવ નાનો મોટો છે જ નહિ, કારણ કે વસ્ત્રની માફક તે પ્રદેશોનો સંકોચ (ઓછી જગ્યામાં રહેવું) અને વિકાસ (વધારે જગ્યામાં રહેવું) જરૂર થાય છે, માટે જ કીડી વગેરે નાના જંતુઓનો અને હાથી વગેરે મોટા જાનવરોનો આત્મા એક સરખો છતાં નાના શરીરમાં સંકોચાઈને અને મોટા શરીરમાં ફેલાઈને રહે છે. આ બાબતમાં શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચકે બનાવેલા શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્રની ટીકામાં પણ કહ્યું છે કે-“સંકોચવિકાસઘર્મત્વાદાત્મપ્રદેશાનામિતિ” એટલે આત્મપ્રદેશો સંકોચાય છે, ને ફેલાય છે.

તથા દરેક આત્મપ્રદેશની ઉપર રહેલા ઘણા કર્મસ્કંધોમાંના દરેક પરમાણુ વગેરે પદાર્થો જુદા જુદા સ્વરૂપે પરિવર્તન (ફેરફાર) પામે છે. માટે ખરી રીતે રાગ કરવાતું કે દ્વેષ કરવાતું કારણ બીજું કંઈ છે જ નહિ, ફક્ત બિનસમજણને લઈને જ જુદી જુદી પ્રતીતિ (જ્ઞાન) થાય છે, એમ જૈનાગમ પહેલેથી જ ફરમાવે છે. તથા નૈયાયિકો કહે છે કે “શબ્દ એ આકાશનો ગુણ છે (શબ્દગુણકમાકાશમ્)” તેઓ પણ ફોનોગ્રાફ વગેરેની શબ્દોને કેચ કરવાની (પકડવાની) શક્તિને જોઈને, જેમ જૈન દર્શન “શબ્દ એ પૌદ્ગલિક પદાર્થ છે” એમ માને છે, તેવી રીતે કબૂલ કરે જ છે. કારણ કે એકલો ગુણ તો પકડાય જ નહિ. પૌદ્ગલિક પદાર્થ જ પકડી શકાય, એ વાત તો આખાલગોપાલ જગજાહેર છે. વળી વાચરલેસ ટેલીગ્રાફની શોધખોળને જૈન પ્રવચન નવીન શોધખોળ તરીકે માનવું જ નથી. કારણ કે તે ડિ'ડિમ વગાડીને સ્પષ્ટ

જણાવે છે કે, તારના દોરડાના અનુસંધાન વિના પણ સુધોષા નામની ઘંટાના શબ્દો અસંખ્યાતા યોજને દૂર રહેલાં બીજાં વિમાનોની ઘંટાઓમાં ઊતરે છે, અને તે શબ્દોને સાંભળીને ઈંદ્રાદિ દેવો મહોત્સવ કરવા તૈયાર થાય છે. એમ બનવામાં શબ્દશક્તિ સિવાય બીજું કંઈ છે જ નહિ.

દીક્ષાના દિવસથી માંડીને જીંદગીના છેડા સુધી હંમેશાં આરંભ પરિબ્રહ્મથી સર્વથા અલગ રહેનારા આપણા પૂજ્ય શ્રીતીર્થંકર દેવો આરંભ પરિબ્રહ્મથી બનતા એકપેરેમેન્ટ (પ્રયોગ) અજમાવ્યા સિવાય માત્ર કેવલ જ્ઞાનથી પૂરેપૂરી રીતે દ્રવ્યાદિને જાણ્યા બાદ દેશના દેવાના પ્રસંગે જણાવે છે કે-Hydrogen (હાઇડ્રોજન) અને Oxygen (ઓક્સિજન) એ નામના બે વાયુના યોગે પાણી નીપજે છે. આ વાત માટે જુઓ શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રમાં. “વાતયોનિ” એટલે વાયુમાંથી પાણી થાય છે. આનું તાત્પર્ય એ છે કે-પાણી ઉત્પન્ન થવાનાં અનેક કારણોમાં વાયુને પણ ગણેલ છે. તથા જીવતા માનવદેહમાં અને વનસ્પતિમાં ઘણે અંશે સરખી રીતે ઘટતા ધર્મો જણાવી સાબિત કર્યું છે કે સજીવ માનવદેહની માફક લીલી વનસ્પતિમાં પણ જીવ છે, એમ શ્રી આચારાંગ સૂત્રનાં અને લોકપ્રકાશનાં સ્પષ્ટ વચનોથી સિદ્ધ થાય છે. તે છતાં જે હાલના શોધખોળ કરનારાઓ ઉપર જણાવેલી બીજાને નવીન શોધખોળ તરીકે જાહેર કરે છે, તેઓ જૈન સિદ્ધાંતોનો પૂરેપૂરો અનુભવ નહિ હોવાને લઈને જ તેમ જણાવે છે. વળી દરેક જીવના પ્રદેશની ઉપર રહેલી અનંતી જ્ઞાનાદિ પર્યાયો, તે દરેક આત્મપ્રદેશે કર્મબંધના સ્પૃષ્ટાદિ ચાર સ્વરૂપમાંના કોઈ પણ એક સ્વરૂપે ચોટેલ અનંત પરમાણુમય અનંતી કર્મવર્ગીણાઓના દરેક પરમાણુઓ કયા ઘાઈ મે કેવા સ્વરૂપે પરિણમે છે ? તેમજ બંધ ઉદય, ઉદીરણા, સત્તા, અખાધાકાલ, સ્થિતિઘાત, રસઘાત, ઝુલ્મશ્રેણિ, ગુણસંક્રમ, નિષેકરચના, વિસંયોજના, ચરણસિત્તરી, કરણસિત્તરી, મૈત્રી ભાવના વગેરે સોળ ભાવના, કષ, છેદ, તાપ વગેરેનું ભવ્ય સંપૂર્ણ સ્વરૂપ (અલૌકિક તત્ત્વજ્ઞાન) કહો તો ખરા કે જૈનેન્દ્રાગમો સિવાય બીજાં શાસ્ત્રોમાં કયાં છે ? આવા જ આશયથી મંત્રી વસ્તુપાલ વગેરે ભવ્ય જીવોએ શ્રીજૈનાગમોનો અભ્યાસ કરવાનો ઉત્તમ પ્રસંગ વગેરે સાત વાનાં મને ભવોભવ મલજ્ઞે એમ કહેલ છે. અઠાર હજાર શીલાંગ રથની સંખ્યા વગેરે તરફ લક્ષ્ય રાખીને શ્રીગણધર ભગવંતોએ જે દ્વાદશાંગીનાં અનુક્રમે ૧૮ હજાર પદો વગેરે બમણાં બમણાં પદો રચ્યાં છે, તે પવિત્ર, મહાપ્રભાવશાલી, પ્રવચનરૂપ આગમો અવસર્પિણીકાલદોષ વગેરે કારણોથી જે કે પહેલાના વિશાલ પદ વગેરે પ્રમાણને જાળવી શક્યા નથી, એમ વર્તમાનકાલે દેખાતા પ્રમાણ ઉપરથી પણ સાબિત થાય છે, તો પણ જૈન સાહિત્ય હાલ જેટલા વિશાલ પ્રમાણમાં અને સુસંગત સ્વરૂપે હયાત છે, તેટલું પણ અન્ય દાર્શનિક સાહિત્ય ભાગ્યે જ હશે. સાથે સાથે એ પણ જણાવવું વ્યાજબી જ છે કે, યથાર્થ તત્ત્વજ્ઞાનને મેળવવાની તીવ્ર ઉત્કંઠાવાળા બુદ્ધિશાલી, ભવ્ય જીવોને પણ

આપણું જૈન સાહિત્ય જ સંતોષ પમાડશે. એમ કહેવામાં બે મત હોય જ નહિ. તેમ જ કુદરતનો પણ નિયમ એવો છે કે, જે મહેલ (બંગલો વગેરે)ના ૧ પાયા, ૨ ભીંત, ૩ પાટડા, મજબૂત હોય, તે ટકાઉ ગણાય. એ રીતે જૈન પ્રવચન ૩પી મહેલનાં પણ ત્રણે વાનાં મજબૂત હોવાથી તે હાલ પણ અનેક આક્રમણોમાંથી પસાર થઈને વિજય-વંત વર્તે છે. તે ત્રણે વાનાંની ટૂંક ખીના આ પ્રમાણે- ૧ પાયાની જેવા અહીં નિર્દોષ શાંતિ-સુધારસના દરિયા જેવા શ્રી વીતરાગ અરિહંત દેવ જાણવા. ૨ ભીંતની જેવા કંચન કામિનીના ત્યાગી, નિરભિલાષી, નિર્દોષ, સંયમી શ્રી આચાર્યાદિ ગુરૂ મહારાજ સમજવા. ૩ પાટડાની જેવો અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાખાધિત ત્રિકોટીશુદ્ધ શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલો દાનાદિરૂપ અથવા અહિંસા સંયમ ને તપરૂપ અથવા દેશ-વિરતિ અને સર્વવિરતિરૂપ અથવા સમ્યક્દર્શનાદિરૂપ જેનું ધર્મ કહેવાય. આ શ્રી જૈન ધર્મના પ્રભાવને કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીચરણ મહારાજે યોગશાસ્ત્રમાં આ રીતે વર્ણવ્યો છે.—

જિનધર્મંચિનિમુંત્કો-મા સૂવં ચક્રવર્ત્યપિ ॥

સ્વાં ચેટોડપિ વરિદ્વોડપિ-જિનધર્માધિવાસિતઃ ॥૧॥

અર્થ:—શ્રી જિનધર્મરહિત અકંવતી પણ થવાને આહતો નથી, પણ જિન ધર્મ સહિત દરિદ્ર કે દાસ પણ થઈ, તો તે મને ગમે છે.

આ જ હેતુથી શ્રી દ્વાદશાંગીરૂપ પ્રવચન વગેરે જૈન સાહિત્યના આંશિક (અદ્ય) બોધને ધારણ કરનારા ગુણગ્રાહી મધ્યસ્થ પડિતો પણ આપણા જૈન સાહિત્યની મુક્ત-કંઠે પ્રશંસા કરે છે. એમ વિવિધ શાસ્ત્રોના તલસ્પર્શી અનુભવથી જણાય છે.

આ શ્રી જૈન પ્રવચનમાં કહેલા એક પણ પદાર્થનો પૂરેપૂરો સંગીન બોધ (સમજણ) વિવક્ષિત પદાર્થથી અલગ એવા તમામ પદાર્થોનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં લીધા સિવાય ન જ થઈ શકે. માટે જ શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-જે એગ જાણહ, સે સઠ્ઠવં જાણહ, જે સઠ્ઠવં જાણહ, સે એગ જાણહ ” અને “એકો ભાવઃ સર્વથા યેન દ્ષ્ટઃ સર્વે ભાવાઃ સર્વથા તેન દ્ષ્ટાઃ ” આજ મુદ્દાથી દરેક સૂત્રનું યથાર્થ રહસ્ય સમજવાને માટે શ્રી ગીતાર્થ મહાપુરુષોની મદદ લેવી જ જોઈએ. કારણ કે-કયા સૂત્રનો કયા સૂત્રની સાથે સંબંધ છે ? આ નિર્ચુક્તિના રહસ્યને તથા તેને અનુક્રમે સ્પષ્ટ સ્પષ્ટતર સ્પષ્ટતમ સ્વરૂપે સમજવનારા બાબ્ધ, ચૂર્ણિ ને ટીકાના રહસ્યને તેઓ જ જાણી શકે છે. માટે જ કહ્યું છે કે-“ સઠ્ઠવં સુત્તથા ગુરુમદ્દહોણા ” (સર્વે સૂત્રાર્થ ગુરુમત્યઘોનાઃ) એટલે તમામ સૂત્રોના અર્થો ગીતાર્થની મતિને આધીન છે. સ્વતંત્ર અભ્યાસ કરવાથી તો જરૂર વિપરીત બોધ થાય છે. અને તેમ થાય તો ભવબ્રમણ વધારે કરવું પડે. માટે જ શ્રી વ્યવહાર સૂત્રાદિમાં શ્લોકવ્યવહારને અનુસરીને સાધુઓને અધ્યયન કરાવવા માટે ખાસ જરૂરી

દીક્ષાપર્યાયનો નિયત (મુકરર) કાલ જણાવ્યો છે તે આ પ્રમાણે જણવો. એક વર્ષ જે વર્ષ વગેરે દીક્ષાપર્યાયના ક્રમે કરીને જે સાધુ જે સૂત્રનું અધ્યયન કરવાને લાયક થયો હોય, તેને તે ઠાકમે સૂત્રાર્થરૂપી બીજ વાવવા માટે આત્મારૂપી ક્ષેત્રને નિર્મલ બનાવનારી તથા મનરૂપ મર્કટને વશ કરાવનારી અને અધ્યાત્મ ભાવનાને ટકાવનારી અને સંયમની આરાધનામાં અપૂર્વ મદદગાર એવી પવિત્ર યોગો દ્રહનની ક્રિયા કરાવીને ધીર એવા શ્રી આચાર્યાદિ મહાપુરૂષો તે તે સૂત્રની વાચના આપે તે બીના ટૂંકામાં આ યંત્રથી આ પ્રમાણે જણવી.

કેટલા વર્ષના દીક્ષા પર્યાયવાળાને કયા સૂત્ર ભણાવી શકાય તેના નામ.

૩	વર્ષના દીક્ષિતને	શ્રી આચાર પ્રકલ્પ એટલે નિશીથસૂત્ર	ભણાવવું.
૪	" "	શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્ર	"
૫	" "	દશાશ્રુતસ્કંધ, કલ્પ, વ્યવહાર સૂત્ર	"
૮	" "	શ્રી સ્થાનાંગસૂત્ર અને સમવાયાંગસૂત્ર	"
૧૦	" "	વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાસિસૂત્ર (શ્રી ભગવતીસૂત્ર)	"
૧૧	" "	શ્રી શુદ્ધિલકાવિમાનાદિ પાંચ અધ્યયનો	ભણાવવાં.
૧૨	" "	અરૂણાપપાતાદિ પાંચ અધ્યયનો	ભણાવવાં.
૧૩	વર્ષના દીક્ષિતને	ઉત્થાનશ્રુતાદિ ૪ અધ્યયનો	ભણાવવાં
૧૪	" "	આશીવિષ ભાવના	ભણાવવી
૧૫	" "	દાંત્રવિષ ભાવના	"
૧૬	" "	ચારણ ભાવના	"
૧૭	" "	મહાસ્વરૂન ભાવના	"
૧૮	" "	તેજેનિસર્ગ	ભણાવવું.
૧૯	" "	બારમું અંગ દષ્ટિવાદ	"
૨૦	" "	બાકીનાં તમામ સૂત્રો	ભણાવવાં.

આનું વિશેષ વર્ણન શ્રી વ્યવહાર સૂત્ર તથા પાક્ષિકસૂત્ર-ટીકાંદમાં જણાવ્યું છે.

દ્વાદશાંગી ગણિપિટકરૂપ શ્રીજૈન પ્રવચનના અપૂર્વ પ્રભાવને જણાવવાના પ્રસંગે બહુજ જણવા જેવી બીના બીજા અંથોમાં આ પ્રમાણે જણાવી છે- "આયુષ્યની ચપલતા અનુભવસિદ્ધ છતાં અનેક ભાગ્યશાલી ભવ્ય જીવો નિર્મલ દર્શનાદિની યથાર્થ આરાધના કરી આ ભવને સફલ કરવા ઉપરાંત પરલોકની પણ સફલતા સાધી રહ્યા છે, તે કેવલ આસન્નોપકારી પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવના ત્રિકાલભાવી શ્રીતીર્થંકર દેવોના વચનને અનુસરનાર અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાભાષિત પરમપૂજ્ય પવિત્ર શ્રી પ્રવચનનો જ પ્રતાપ છે. ધન્ય છે તેવા ત્રિપુટીશુદ્ધ પ્રવચનના પ્રકાશક પરમ

પૂજ્ય મહાપુરુષોને. નમસ્કાર હો તે પરમારાધ્ય ભગવંતોને તથા તેઓશ્રીના પ્રવચનને. આવા પ્રભાવશાલી પવિત્ર પ્રવચનમાં ભવ્ય જીવોને ઘોષ પમાડવાના જે દ્રવ્યાનુયોગાદિ અનેક સાધનો કહ્યાં છે, તે વ્યાજબી જ છે. કારણ કે જેમ રોગો જુદા જુદા પ્રકારના હોવાથી, તે બધા રોગોના પ્રતીકાર (ઈલાજ) રૂપ ઓસડો પણ જુદા જુદા હોય છે, તેવી રીતે જીવોની અધ્યવસાય—પરિણતિ પણ જુદી જુદી હોવાને લઈને કાયિક ચેષ્ટાઓ, અને વાચિક ભાષામાં પણ ફેરફાર દેખાય છે. તેવા જુદા જુદા અધ્યવસાયવાલા, અને જુદાં જુદાં વચનો ઘોલનાર, તથા જુદી જુદી ચેષ્ટાઓવાલા જીવોને ઘોષ પમાડવાના પ્રકારો પણ એકસરખા નહિ, પણ જુદા જુદા જ હોવા જોઈએ. કારણ કે, વચનભેદનું અને પ્રવૃત્તિભેદનું મુખ્ય કારણ જે વિભાવદશાની અધ્યવસાય—પરિણતિ, તે જ દરેક જીવની એક સરખી નથી, પણ જુદી જુદી જ છે. વળી દ્રવ્યરોગ કે ભાવરોગ પણ નિર્મલ અધ્યવસાયોમાં ફેરફાર થવાથી જ થાય છે, એટલે મલિન અધ્યવસાયોને લઈને દ્રવ્યરોગ અને ભાવરોગ પ્રગટ થાય છે. તેમાં પણ ભાવરોગ જે રોગાદિમય પરિણતિ, તેને લઈને જ પ્રત્યક્ષ દેખાતા દ્રવ્યરોગ પ્રકટે છે, ને વધે છે. આ બાબતમાં અન્ય દર્શનીઓની ગીતા પણ સંમત છે. (૨કો આપે છે) ત્યાં કહેલ છે કે, જીવને વિષયાદિનાં સાધનોની ચિંતવના કરવાથી જ જીવતાં છતાં મરેલાંના જેવી સ્થિતિનો અનુભવ કરવાનો સમય આવે છે. આજ કારણથી પૂજ્ય શ્રી ગણધર ભગવંતોએ જ્ઞાનોપયોગથી અનેક સાધનોની જરૂરિયાત બાણી, તેથી જ શ્રી તીર્થંકરદેવ પાસેથી, જેવી ચારે અનુયોગના અર્થ ગર્ભિત દેશના સાંભલી હતી, તેવા જ રૂપમાં સૂત્રોની રચના કરી. એટલે. ૧ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતે એક જ અનુયોગના અર્થગર્ભિત દેશના કેમ ન આપી? અને ૨ શ્રી ગણધરોએ તેવા જ રૂપમાં સૂત્રરચના કેમ ન કરી? આ બે પ્રશ્નોનું સમાધાન વિસ્તારથી પહેલાં સમજાવ્યું. છતાં તેનું રહસ્ય યાદ રાખવું જોઈએ કે, જેમ એક જ ઓષધથી વિવિધ રોગોનો નાશ ન થઈ શકે, તેવી રીતે એકજ અનુયોગના અર્થગર્ભિત એવી દેશનાથી અથવા તેવી સૂત્રરચનાથી જુદી જુદી ભાવનાવાળા દરેક જીવને ઘોષ થવો અશક્ય છે. માટે ચારે અનુયોગોની અર્થગર્ભિત દેશના અને તેવી જ સૂત્રોની રચના સહેતુક જ (વ્યાજબી) છે. તથા જેવી રીતે અસંખ્યાતા ગુણસ્થાનકો છતાં મુખ્યપણે ૧૪ ગુણસ્થાનકો કહ્યા, તેવી જ રીતે વધારે અનુયોગો ન કહેતાં ચાર જ અનુયોગો કહેવામાં સમજ લેવું. તથા જુદા જુદા પદાર્થોને બાણવાની પ્રકટ થયેલી જુદી જુદી જિજ્ઞાસારૂપી પિપાસાને શાંત કરવાને માટે સાધનો પણ જુદા જુદા જ હોવા જોઈએ. દાખલા તરીકે કોઈને ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ સમજવાની રૂચિ થાય. કોઈને ગણિતનું કે ચરણાનુયોગનું કે ધર્મકથાનુયોગનું સ્વરૂપ બાણવાની રૂચિ થાય, આવા હેતુથી પણ ચાર અનુયોગો કહેલા છે. માટે જ ચાર અનુયોગો પૈકી દરેક અનુયોગનું ફક્ત પણ જુદું જુદું કહેલ છે. દ્રવ્યાનુયોગના અને

ગણિતાનુયોગના અભ્યાસાદિથી દર્શન અને જ્ઞાનની નિર્મલતા વગેરે થાય છે. ને અરણ્ય કિરણાનુયોગના અને ધર્મકથાનુયોગના અભ્યાસાદિથી નિર્મલ ચારિત્રની આરાધના વગેરે ફલ પામી શકાય છે. આ કારણથી પણ આરે અનુયોગના ભાવ ગર્ભિત દેશના, અને તેવી જ સૂત્રોની રચના નિહેતુક નથી જ. આવું પવિત્ર શ્રી જિનપ્રવચન મહા-મહિમાનું નિધાન છે, અને અપૂર્વ તરવોનું યથાર્થ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન, વિદ્યા મંત્ર અને વૈરાગ્યાદિ પવિત્ર ભાવનાદિ સ્વરૂપ, આત્મનિર્મલતાના અસાધારણ સાધનો વગેરે ભાવરતનોનો પણ ખળનો છે. બીજા ત્રથોમાં આ શ્રીજિનપ્રવચનને જૈન દર્શન, સ્યાદ્વાદ દર્શન, અનેકાંત દર્શન, અપેક્ષાવાદ, વગેરે નામથી ઓળખાવ્યું છે. તે હાલ પણ વિદ્યમંડલમાં વિજયધ્વજ ફરકાવી રહ્યું છે, ને સત્યાર્થદર્શક તથા વિદ્યવ્યાપી છે. માટે જ જૈન પ્રવચન બીજા ધર્મનાં શાસ્ત્રો કરતાં શ્રેષ્ઠ ગણાય. એ વ્યાજબી જ છે. કારણ કે તે જ (જૈન પ્રવચન) બીજાં તમામ દર્શનોને કોઈનો પણ પક્ષ લીધા સિવાય યોગ્ય ધનસાફ દેવાને સમર્થ છે. માટે જ આ જૈન પ્રવચનનું “ નિષ્પક્ષ પ્રવચન ” નામ પણ સુપ્રસિદ્ધ છે. તથા તે જ તમામ પદાર્થોના દ્રવ્યગુણપર્યાયોની સાચી અને સંપૂર્ણ બીજા નિષ્પક્ષપાતભાવે જણાવે છે. આવા આવા અનેક મુદ્દાઓથી તેની સમસ્ત વિદ્યમંડલમાં વિજય ધ્વજ ફરકી રહી છે, અને આ શ્રી જૈન પ્રવચનની સાથે હરિક્ષક કરી શકે તેવું એક પણ પ્રવચન છે જ નહિ. માટે જ આ શ્રી જૈન પ્રવચન અદ્વિતીય (અબ્દેડ) કહેવાય છે, અને દરેક પદાર્થના પૂરેપૂરો તત્ત્વબોધ મેળવવાને માટે જેમ બીજાં સાધનોની જરૂર પડે છે, તેવી રીતે અપેક્ષાજ્ઞાનની તેથી પણ વધારે જરૂરિયાત જણાય છે. આવી તમામ અપેક્ષાઓની તરફ લક્ષ્ય રાખી સચોટ વસ્તુતત્ત્વને સમજાવનારું આ એક શ્રી જૈન પ્રવચન જ છે. માટે તે ‘ સ્યાદ્વાદ દર્શન ’ આવા નામથી પણ ઘણાં સ્વપર શાસ્ત્રોમાં ઓળખાય છે. બીજાઓ જેમ કહે છે તેમ આ જૈન પ્રવચન એમ પણ નથી કહેતું કે, આત્મા વગેરે પદાર્થોનું અને ધર્મસ્તિકા-યાદિનું સ્વરૂપ આમ જ છે. આ મુદ્દાથી આ શ્રી જૈન પ્રવચનને ‘ અનેકાંત દર્શન ’ પણ કહી શકાય. આ બાબતમાં વિવિધ પ્રકારે પદાર્થતત્ત્વને સચોટ સમજાવવાને સંસ્કૃતાદિ ભાષામાં સાડી ત્રણ કોડ શ્લોક પ્રમાણ ત્રિપિંડિશલાકા—પુરૂષચરિત્ર તથા દ્વયાશ્રય કાવ્યાદિ વિવિધ ત્રથોની રચના કરીને સમસ્ત વિદ્યમંડલમાં જે મહાસમર્થ પ્રતિભાશાલી મહાપુરૂષે અનહદ ઉપકાર કર્યો છે, તેમજ જેમના સંબંધમાં પુનાની રૂક્મ કોલેજના પ્રોફેસર, ડા० પીટર્સને કોલેજમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓની પાસે ભાષણ કરવાના પ્રસંગે આ પ્રમાણે જણાવ્યું હતું કે, “ હે મારા વહાલા વિદ્યાર્થીઓ ! આજે હું જે મહાપુરૂષનું જીવનચરિત્ર કહેવાને તમારી આગળ ઉપસ્થિત થયો છું તે આદર્શ જીવનચરિત્રને સાંભળવામાં તમે લગાર પણ બેદરકારી રાખશો નહિ. બે કે તે મહાપુરૂષ તમારા ધર્મના (આઠાણ ધર્મના) ન હતા, તે પણ મારે નિખાલસ હૃદયથી કહેવું

બોધ એ કે તેઓ આ ભાવ્યવંતી ભારતભૂમિના ચળકતા કોહીનૂર (હીરા) હતા; તે કોણ ? તેા કે “ કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય મહારાજ શ્રીહેમચંદ્રસૂરીચરિત મહારાજ. ” આ પ્રમાણે (પીટર્સને) મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી હતી. તેમ જ એવો એક પણ વિષય (આખત) અવશિષ્ટ (બાકી રહેલો) નથી, કે જેની ઉપર તેઓશ્રીએ પોતાની લેખિની (કલમ; લેખણ) ન ચલાવી હોય. વળી તે જ ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, ચરિત્રાદિના અપૂર્વ, પુસ્કલ ગ્રંથોના અનાવનારા, બાલબ્રહ્મચારી, સદ્ગુણસંપન્ન, મહા પ્રતિભા-શાલી, કલિકાલસર્વજ્ઞ, આચાર્યમહારાજ ‘શ્રી હેમચંદ્રસૂરીચરિત મહારાજે’ અન્યયોગ વ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિશિકા’ નામના ન્યાયગર્ભિત સ્તુતિગ્રંથમાં ત્રિશલાનંદન, કાશ્યપગોત્રીય, ચરમ તીર્થંકર, વર્તમાન જિનશાસનાધિરાજ, સમતાનિધાન પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવની સ્તુતિ કરતાં જણાવ્યું છે કે—

॥ ઉપજાતિવૃત્તમ્ ॥

અન્યોઽન્યપક્ષપ્રતિપક્ષભાવાદ્-યથા વરે મત્સરિણઃ પ્રવાદાઃ

નયામશેષાનવિશેષમિચ્છન્-ન પક્ષપાતી સમયસ્તથા તે ॥૧॥

સ્પષ્ટાર્થ—હે પ્રભો ! બીજાં દર્શનો એક બીજાના મતનું ખંડન કરવામાં બહા-દુરી માની રહ્યા છે. અને એકેક નયના વિચારને (ગિરવ્યાજબી છતાં) વ્યાજબી ગણીને જૂઠા જૂઠા નામને ધારણ કરે છે. અહીં દૃષ્ટાંત તરીકે સમજવું કે—એકલા ઋણુસૂત્ર નય નામના ચોથા નયના વિચારને આધારે બૌદ્ધ દર્શન પ્રકટ થયું. બીજા સંગ્રહ નય-માંથી વેદાંત મત પ્રકટ થયો. તથા પહેલા નૈગમ નયમાંથી સાંખ્યનો યોગમત અને વૈશેષિક મત (આ બે દર્શન) પ્રકટ થયા. અને શબ્દ નયમાંથી શબ્દ—બ્રહ્મજ્ઞાનીનો મત પ્રકટ થયો. પરંતુ જૈન પ્રવચન એ એક ઉત્તમ પ્રવચન છે કે, જે સર્વ નયોથી ગુંથાએણું છે. એટલે તમામ નયોને ભેગા કરીને દરેક પદાર્થના નિર્દોષ સ્પષ્ટ સ્વરૂપને જણાવે છે, માટે જ તે બીજાં બધાં પ્રવચનોમાં અગ્રગણ્ય અને શ્રેષ્ઠ છે, એમ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

આ આખતમાં જુઓ સાક્ષિ પાઠઃ—

(શાર્દૂલવિક્રોડિતવૃત્તમ્)

બૌદ્ધાનામૃજુસૂત્રતો મતમમૂઢેદાન્તિનાં સંગ્રહાત્ ।

સાંખ્યાનાં તત્ત એવ નૈગમનયાદ્યોગશ્ચ વૈશેષિકઃ ॥

૧—(૧) જન્મ-વિં સં ૧૧૪૫ કાર્તિક સુદી ૧૫ ધંધુકા. (૨) નામ આંગદેવ, (૩) દીક્ષા-વિં સં ૧૧૫૦માં શ્રી દેવચંદ્રસૂરિજીની પાસે, નામ મુનિશ્રી સોમચંદ્ર. (૪) સુરિપદ, વિંસં ૧૧૬૬ અખાત્રીજ. વિજયમુહૂર્ત, નામ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી. (૫) મરણ વિંસં ૧૨૨૯માં ૮૪ વર્ષની ઉંમરે. (૬) ત્રેસઠ શ્લોકાકા પુરૂષ ચરિત્ર, દ્વાઅથ કાવ્ય, યોગશાસ્ત્ર, અન્યયોગ વ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિશિકા વગેરે ગ્રંથોની તેમણે રચના કરી છે.

શદ્ભ્રમ્હ્યવિદોઽપિ શદ્દનયતઃ સર્વેનયેર્ગુન્મિકતા ।

જેનો દષ્ટિરિતીહ સારતરતા પ્રત્યક્ષમુદ્ધોક્યતે ॥ ૧ ॥

(આ શ્લોકનો અર્થ ઉપર જણાવી દીધો છે).

આ પ્રમાણે જેમ તેઓ જુદા જુદા નામને ધારણ કરે છે, તેમ 'મારું એ સાચું' આ કહેવત પ્રમાણે અર્થાટિત (ગેરવ્યાજબી) વિચારને પણ સાચો ઠરાવવાને માટે ખૂબ તનતોડ મહેનત કરે છે. અને છેવટે પૂરેપૂરી સમજણના અભાવે પદાર્થતત્ત્વનો અરેખરો સંગીન નિર્ણય ન થાય, ત્યારે તેઓ એક બીજાની તરફ જાણે ધર્ષાભાવ કે અભિમાન ધારણ કરતા ન હોય, તેવા દેખાય છે. આ બધાંએ દર્શનો કરતાં ન્યાયાધીશ જેવું જૈન પ્રવચન (દર્શન) કોઈનો પણ પક્ષપાત રાખ્યા વગર સાચી ભૂલ સુમનવીને દરેક નય (દર્શન-પ્રવચન)ને સન્માર્ગમાં ચાલવા શાંતિભરી શીખામણ આપે છે. આ મુદ્દાથી આપશ્રીનું પરમપવિત્ર ત્રિપુટીશુદ્ધ (જૈન) પ્રવચન નિષ્પક્ષપાતી (પક્ષપાત વગરનું) કહેવાય, એમાં નવાઈ શી? અને આપે તે સંપૂર્ણ જ્ઞાન (કેવલજ્ઞાન) પ્રકટ થયા બાદ પ્રકાશ્યું છે, તેથી તેમાં કોઈ પણ બાબતની લગાર પણ ઓછાશ સંભવતી જ નથી. આ પ્રસંગે એ પણ જરૂર યાદ રાખવા જેવું છે કે જેવી રીતે એક પૈડાથી રથ ચલાવાય જ નહિ, અને એક હાથથી તાલી વાગે નહિ, તથા એક સૂતરના તાંતણાથી કૂવામાં પડેલા (લોઠા વગેરે) પદાર્થને બહાર કાઢી શકાય જ નહિ, તેમ (આ ત્રણ દૃષ્ટાંતે કરીને) તમામ દ્રવ્ય-શુણ્ય-પર્યાયોનો અરાબર સચોટ અને સાચો બોધ એકેક નયના આધારે કોઈ દિવસ થઈ શકે જ નહિ. આવા આવા ઘણા મુદ્દાઓની તરફ લક્ષ્ય રાખીને પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ જૈન પ્રવચનને સમુદ્રની જેવું કહ્યું છે. અને બીજા પ્રવચનોને નદીઓની જેવા કહ્યા છે. આજ બીનાને 'શ્રી અનુયોગદ્વાર-ટીકાદિમાં જણાવી છે. તે આ પ્રમાણે:—

उदधाविव सर्वासिधवः, समुदोर्णास्त्वयि नाथ ! इष्टयः ।

नच तामु मवान्प्रहस्यते, प्रविमक्तासु सरित्स्वबोदधिः ॥ ૧ ॥

સ્પષ્ટાર્થ—હે નાથ ! જેવી રીતે સમુદ્રમાં ઘણી નદીઓ સમાઈ જાય, તેવી રીતે આપના મહાસાગરરૂપી શ્રી જૈન પ્રવચનમાં (નદીઓ જેવા) બીજા સાંખ્યાદિ બધાં દર્શનો સમાઈ જાય છે. એમ હાથમાં રહેલા આમળાની માફક પ્રત્યક્ષ-અનુભવસિદ્ધ જણાય છે. વળી બીજા દરેક દર્શનનાં શાસ્ત્રોમાં હાલ પણ આગીયા છવના શરીરના

૧ શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્ર અને શ્રી નંદીસૂત્ર સર્વ આગમશાસ્ત્રોમાં પ્રવેશ કરવાને માટે કુંચી જેવા છે. અહીં અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અનુગમ તથા ન્યાદિની અને શ્રી નંદીસૂત્રમાં પાંચ જ્ઞાનની બીના વધારે પ્રમાણમાં આવે છે. બંનેની ઉપર પ્રાકૃત ચૂર્ણિ છે, તેના આધારે શ્રી ઉરિભદ્રસુરિજીએ ટીકા બનાવી, ને તેના આધારે મહાધારિ શ્રી હેમચંદ્રસુરિજીએ અનુયોગદ્વારની ટીકા, ને શ્રી મહાધારિ મહારાજે શ્રી નંદીસૂત્રની ટીકા બનાવી.

પ્રકાશની જેવો જે પ્રકાશ દેખાય છે, તે પણ પોતાના વિચારને અનુસારે જૈન પ્રવચન-માંથી પ્રહણ કરેલા એકેક અંશને જ આભારી છે. તેથી સાબિત થાય છે કે બીજા પ્રવચનો અધૂરાં છે. અને પૂરેપૂરું વ્યાજબી આપેક્ષિક જ્ઞાન દર્શ શકતા નથી. આ રીતે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-અન્ય પ્રવચન તરીકે પ્રસિદ્ધ એવા ફરેક પ્રવચનના નેતાઓ સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા (સર્વજ્ઞ) નથી. કારણ કે તેમણે મોહાદિ ચાર ઘાતી કર્મોનો ક્ષય કર્યો નથી. એટલે આઠે કર્મોમાં મોહનીય કર્મ મુખ્ય છે. જેમ લશ્કરમાં સેનાધિપતિની મુખ્યતા હોય છે, તેવી રીતે અહીં પણ મોહનીય કર્મની મુખ્યતા છે. અને તે દુઃખે કરીને જીતી શકાય તેવું છે. માટે જ ક્ષપક્રૈણિમાં પહેલાં મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરવો પડે છે, અને ત્યારે આદ્ય જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય કર્મનો ક્ષય થાય, ત્યારે કેવલ-જ્ઞાન થાય. આગુ જ્ઞાન જેને પ્રકટ થયું હોય, તે સર્વજ્ઞના કહેવામાં લગાર પણ ફેરફાર કે આજ્ઞાશ હોય જ નહિ. સાચ પરિસ્થિતિ આમ હોવાથી એકાંતવાદીઓએ એકાંતવાદને જણાવવાના અવસરે અનેક આખતમાં અનેકાંતવાદ સ્વીકાર્યો હોય, એમ તેમના ઘણા ગ્રંથોમાં દેખાય છે. અહીં આ આખતને વિસ્તારે કહેવાનો હાલ પ્રસંગ નથી. તેથી તે અવસરે જણાવીશું. આમાંથી સાર એ નીકળે છે કે-પરમ તારક શ્રી જૈન પ્રવચનો જ મોક્ષાદિના સાધન વગેરેને કષ, છેદ, તાપની શુદ્ધિને જણાવવા પૂર્વક પૂરેપૂરી નિર્દોષ સરલ પદ્ધતિએ જણાવવા સમર્થ છે. આવા જ વિશાલ આશયથી મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે પોતાના મરણની નજીકના ઘણાં સર્વ જીવોને ખમાવરાવ્યા. (૧) શ્રી અરિહંત, (૨) સિદ્ધ. (૩) સાધુ. (૪) કેવલ ભગવંતે કહેલ ત્રિપુટીશુદ્ધ ધર્મ. આ ચાર રશરણાંને સ્વીકાર્યા.

૧-વસ્તુપાલ અને તેજપાલ આ બંને બંધુઓ, ધોળકાના વૈરધવળ રાજના મંત્રીઓ હતા. તેમણે ૧-૧૩૦૦ નવાં જિન મંદિરો કરાવ્યાં. ૨. ૨૨૦૦ જૂના જિન મંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યા. ૩ સવા લાખ જિન બિંબો ભરાવ્યા ૪ શ્રી આબુની ઉપર કરોડો રૂપિયા ખર્ચી જિન મંદિરો બંધાવ્યા. અહીં વસ્તુપાલની સ્ત્રી લલિતા દેરીએ અને તેજપાલની સ્ત્રી અનુપમા દેવીએ શ્રી નેમિનાથના મંદિરમાં પેસતાં બે બાજુ અઢાર લાખ રૂપિયા ખર્ચી બે ગોખલા કરાવ્યા. હાલ, તે 'દેરાણી જેઠાણીના ગોખલા' આ નામથી ઓળખાય છે. ૫ બંને મંત્રીઓએ ૯૮૪ પૌષ્ઠ શાલાઓ બંધાવી હતી. ૬ અને સાત કરોડ સોનાની તથા મસીની શાહીથી તાડપત્ર અને ઉત્તમ કાગળોની ઉપર જૈનાગમો લખાવીને સાત સરસ્વતી લંડાર (જ્ઞાન લંડાર) કરાવ્યા. તેમણે વિ.સં. ૧૨૮૫ માં શત્રુજય ગિરિનારનો યતુવિંધ સંધ સહિત, પહેલી વાર યાત્રા કરી. ત્યારે તેમની સાથે, ૧ હાથી દાંતના મંદિરો ચોવીશ, ૨ લાકડાનાં મંદિરો ૧૨૦, ૩ ગાડાં ૪૫૦૦, ૪ પાલખીઓ ૭૦૦, ૫ કારીગરો ૩૦૦, ૬ આચાર્ય ભગવંતો ૭૦૦, ૭ સ્વેતાંબર મુનિવરો ૨૦૦૦, (૮) દિગંબરો ૧૧૦૦, (૯) ૧૬૦૦ સાધ્વોઓ (૧૦) ૪૦૦૦ થોડા. (૧૧) બે હજાર ઊંટ. (૧૨) સર્વે મળી યાત્રાણુ ૭ લાખ (ના પ્રમાણ્યમાં) હતા. આ પહેલી યાત્રાની ખીના જણાવી. એ પ્રમાણે અધિક અધિક આડંબરથી સાડી બાર યાત્રાઓ કરી હતી. વિશેષ ખીના વસ્તુપાલ ચરિત્ર, પ્રયંધ ચિંતામણિ, વિવિધ તીર્થકલ્પ, ઉપદેશ તરંગિણી વગેરે ગ્રંથોમાંની જોઈ લેવી. મંત્રી વસ્તુપાલ વિ.સં. ૧૨૯૮ લાદરવા સુદિ દશમે સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

૨ જુઓ સંચારા પોરિસીમાં--" ચત્તારિ સરણ પવજ્જામિ, અરિહંતે સરણ પવજ્જામિ. સિદ્ધે સરણ પવજ્જામિ, સાહુ સરણ પવજ્જામિ, કેવલિ પળ્લત્તં ઘમ્મં સરણ પવજ્જામિ ॥ ૧ ॥

'દુષ્ટત્વ (પાપ) ની ગહ્યા અને સુકૃતની અનુભાવના કરીને તીર્થાધીશ્વર, પરમપૂજ્ય અનંત તીર્થ'કર ગણપરાદિ સમસંકૃત શ્રી સિદ્ધાચલ તીર્થની સામે અને હાથ જોડીને આ પ્રમાણે ભાવના ભાવી હતી કે—

યન્મયોપાજિતં પુણ્યં-જિનશાસનસેવયા ॥

જિનશાસનસેવૈવ-તેન મેઽસ્તુ ભવે ભવે ॥૧॥

સ્પષ્ટાર્થ—હે પ્રભો ! આપના શ્રી પરમ પવિત્ર જિનશાસનની સેવા કરીને મેં જે કંઈ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય પેદા કર્યું હોય, તેના ફલરૂપે હું એ જ ચાહું છું કે, હે પરમકૃપાલુ દેવાધિદેવ ! આપના પસાયથી આ ભવથી માંડીને જ્યાં સુધી હું મુક્તિપદ ન પામું, ત્યાં સુધીના વચલા દરેક ભવમાં મને શ્રી જિન શાસનની સેવા^૨ મળજે. ૧

આગળ વધીને પોતે લઘુતાગર્ભિત ભાવના આ પ્રમાણે ભાવે છે, કે—

ન કૃતં સુકૃતં કિञ્ચિત્-સતાં સંસ્મરણોચિતં ॥

મનોરથકસારાણા-મેવમેવ ગતં વયઃ ॥૨॥

સ્પષ્ટાર્થ—મેં ઉત્તમ પુરૂષોને યાદ કરવા લાયક સુકૃત એટલે પુણ્યનાં કાર્યો કંઈ ન કર્યાં, અને સારા સારા મનોરથ કરવામાં મારી ઉંમર ચાલી ગઈ. આ ભાવનામાંથી રહસ્ય એ નીકલે છે કે, મંત્રી નિરલિમાની હતા, અને તેમણે ઘણાંએ ધાર્મિક કાર્યો અને ગર્ભ લક્ષ્મીના સદુપયોગે પણ કર્યાં હતાં. છતાં પોતે છલકાઇ ન જતાં પહેલાંના શ્રાવકોએ કરેલાં શાસનપ્રભાવનાનાં કાર્યોની આગળ મેં કરેલાં ધાર્મિક કાર્યો શા હિસાબમાં છે ? એમ લઘુતા ભાવી દિન પ્રતિદિન અધિક ધાર્મિક કાર્યો કરવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા સખતા હતા. મંત્રીને કોઈ પૂછે છે કે, તમને મરણનો ભય છે કે નહિ ? તેને મંત્રી જવાબ આપે છે—

લઘ્વાઃ શ્રિયઃ સુખં સ્પૃષ્ટં-મુખં દૃષ્ટં તનૂરહામ્ ।

પૂજિતં શાસનં ચંચ-ન મૃત્યોર્ભયમસ્તિ મે ॥૩॥

સ્પષ્ટાર્થ—વ્યવહાર દૃષ્ટિએ મેં લક્ષ્મી મેળવી, અને સુખ ભોગવ્યું, તથા પુત્રોત્તું મેાડું જોયું. ને આત્મિક દૃષ્ટિએ મહાપ્રભાવશાલી શ્રી જૈનેન્દ્ર શાસનની પણ

૧ આ બાબતનો વિસ્તાર શ્રી પંચમૂત્રમાં જણાવ્યો છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—તસ્સ પુણ વિવાગસાહજાણિ ચરસરણગમણં, દુક્કડગરહા, સુકડાણમોયણા ઈત્યાદિ.

૨ આવી માગણીનું નામ નિયાણું ન કહેવાય. સાંસારિક પદાર્થોની જે ચાહના તે નિયાણું કહેવાય. એમ શ્રી મહાનિશીય મૂત્રમાં કહ્યું છે પ્રશસ્ત ચાહના કરવાનું તે શ્રીજયવીરરાયમૂત્રની (પ્રાર્થના મૂત્રની) વારિજ્જહ જડવિ નિયાણ, વંધણ વીરરાય તુહ સમણ. તહવિ મમ હુજ્જ સેવા ભવે ભવે તુમ્હ ચલણાણં ॥ ૧ ॥ અર્થ—હે વીરરાય ! જે કે આપના સિદ્ધાંતમાં નિયાણું કરવાની કહી છે, તે પણ હું ઈચ્છું છું કે તમારા ચરણની સેવા મને લવોભવ હોજો-મલજો) આ ગાથાથી સ્પષ્ટ સમજાય છે.

પરમ ઉદ્ધાસથી (હૃદયના ઉમળકાથી) સેવના કરી. તેથી હે પ્રભો ! હવે મને મરવાનો ભય છે જ નહિ. ૩.

આ ભાવનામાંથી ઘોષ એ લેવાનો કે અધર્મી જીવોને જ મરવાનો ડર હોય છે. કારણ કે, તેમણે પોતાની જીંદગીમાં ઘણાં પાપનાં કાર્યો કર્યાં છે, તેથી તેમને મરતી વેલાએ આવો પશ્ચાતાપ થાય છે કે, અરેરે ! મોહ અને અજ્ઞાનને વશ થઈને રાચી માચીને મેં ઘણાં પાપકર્મો કર્યાં છે, તેથી હવે મારું શું થશે ? દુર્ગતિમાં મારે જન્મ પડશે ? અને તેનાં આકરાં દુઃખો કઈ રીતે મારાથી ભોગવાશે ? આ રીતે ખેદ કરે, તે પણ દુર્ગતિનું આયુષ્ય બાંધેલું હોવાથી મરીને તેમને દુર્ગતિમાં જન્મ જ પડે છે, અને આકરાં ભયંકર દુઃખો રીબાઈ રીબાઈને ભોગવ્યા વિના તેમને છૂટકારો થતો નથી. પરંતુ જેઓ શ્રીજિનશાસનની આનંદથી આરાધના કરે, તેમને મરણનો ભય તલભાર પણ હોતો નથી. કારણ કે, જેવી રીતે એક માણસને લાખ રૂપિયાની કીંમતનો બંગલો ખાડીને તેથી પણ બહુ સુંદર દશ કરોડ રૂપિયાની કીંમતના બંગલામાં જવાતું હોય, તે તેને આનંદ થાય, તેવી રીતે ધર્મિષ્ઠ ભવ્ય જીવો, જે ચાલુ સારી સ્થિતિ હોય, તેના કરતાં બહુ જ સારી સ્થિતિને એટલે સ્વર્ગને કે મોક્ષને પામે છે.

હવે મંત્રી વસ્તુપાલ ભાવરોગને નાશ કરનારાં સાધનોની માંગણી આ પ્રમાણે કરે છે—

ગુરુભિષ્મયુગાદીશ-પ્રણિધાનં રસાયનમ્ ॥

સર્વભૂતદયા પથ્યં-સન્તુ મે મવહમિદે ॥ ૪ ॥

સ્પષ્ટાર્થ—હે પ્રભો ! માખી જેમ બળખામાં ચોંટે, તેમ સંસારના મોહક અશુભ પદાર્થોના મોહરૂપી કાદવમાં ખૂંચેલા સંસારી જીવો, તાવ, ક્ષય, ભગંદર વગેરે દ્રવ્ય રોગને દૂર કરવાને માટે જેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમ કરવા હું ચાહતો નથી, પણ તીવ્ર ઉત્કંઠા એ જ છે કે. પ્રબલ પુણ્યોદયે દશ દષ્ટાંતે કરીને હર્ષભ એવા મનુષ્યભવને પામીને હું કોઈ પણ ઉપાયે દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્થંચગતિ, અને નરકગતિરૂપ ચાર ગતિયાળા સંસારમાં રખડપટ્ટી કરવારૂપ ભાવરોગને દૂર કરીને પરમ શાશ્વત આત્મિકાનંદમય મુક્તિપદને પામું. જેમ દ્રવ્યરોગને ઇલાજ કરતી વેલાએ (૧) વૈદ્ય, (૨) દવા, (૩) પથ્યભોજન એટલે આરોગ્યને પમાડનારા આહાર વગેરે, આ ત્રણ સાધનોની જરૂર પડે છે. તેવી રીતે ભાવરોગને દૂર કરનારાં આ ત્રણ સાધનો મને ભવાભવ મળજો. તે આ પ્રમાણે (૧) કંચન કામિનીના સર્વથા ત્યાગી, મહાસદ્ગુણસંપન્ન, શ્રી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, ગણાવચ્છેદક, સ્થાવર વગેરે ગુરુમહારાજ તે વૈદ્ય. (૨) આપત્રી (યુગાદીશ શ્રી આદીચર ભગવંત) નું ઉત્તમ નિશ્ચલ ધ્યાન તે દવા. (૩)

૧ પથ્યભોજનને અંગે “ ભાવપ્રકાશ ” નામના વૈદ્યક ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે—“ પથ્યે સતિ ગદાત્તંસ્ય, કિમૌષધનિષેવણમ્ ॥ પથ્યેડસતિ ગદાત્તંસ્ય, કિમૌષધનિષેવણમ્ ॥ ૧ ॥

હું જગતના તમામ જીવોને મારા જેવા ગણીને તેમની ઉપર દ્રવ્યદયા ને ભાવદયા રાખું, એ પથ્યભોજન, આ ત્રણ સાધનો મને લવોલવ મળજો. ૪

હવે મંત્રી વસ્તુપાલ આત્મહિતકર સાત પદાર્થોની માગણી આ પ્રમાણે કરે છે:-

શાસ્ત્રામ્યાસો જિનપદનતિ: સંગતિ: સર્વદાઽઽર્થે:

સદૃત્તાનાં ગુણગણકથા દોષવાદે ચ મૌનં ॥

સર્વેભ્યાપિ પ્રિયહિતવચ્ચો ભાવના ચાત્મતત્ત્વે

સંપઘ્નતાં મમ ભવમ્ભવે યાવદાત્તોઽપવર્ગ: ॥ ૫ ॥

સ્પષ્ટાર્થ— (૧) જૈન શાસ્ત્રાદિનો અભ્યાસ એટલે મુનિપણમાં આગમોત્તું ભાણવું અને સાંભળવું, અને શ્રાવકપણમાં ફક્ત સાંભળવું વગેરે. (૨) દેવાધિદેવ પ્રભુશ્રી તીર્થંકરાદિ ઈષ્ટ દેવોના ચરણકમલને દરરોજ નમસ્કાર કરવો. આમાં પ્રભુપૂજકોનો પણ સમાવેશ થાય છે. એટલે નમસ્કારપદથી પ્રભુપૂજ વગેરે પણ લઈ શકાય. (૩) જે કાર્ય કરવાથી પાપકર્મનો અંધ થાય, તેવા હિંસાદિ અધર્મના કાર્યને પ્રાણીંત કષ્ટમાં પણ જેઓ ન જ કરે, તે પુરૂષો આર્થ કહેવાય. તે આર્થ પુરૂષોની સાથે સોખત (પરિચય). (૪) સદાચારી મહાપુરૂષોના ઉત્તમ શીલ, દાન, તપશ્ચર્યા, સંયમ, વગેરે ગુણ સમુદાયનું નિરંતર ગુણુગાન કરવું. 'ને તેમના જીવનમાંથી સાર ગ્રહણ કરીને પોતાના જીવનમાં ઊતારી નિર્મલ આરાધના કરી માનવભવ સફલ કરવો. (૫) બીજા માણસની નિંદા કરવાના પ્રસંગે મૌન રહેવું, ને તેવા નિંદાનાં વચનો સાંભળવાના પ્રસંગે બહેરા જેવા થઈ જવું. કારણ કે બીજાની નિંદા કરવામાં કે સાંભળવામાં કંઈ પણ લાભ નથી. આવા અવસરે આત્માર્થી ભવ્ય જીવો એમ વિચારે છે કે—

ભુરા જગમે' કેા નહીં, ભુરા અપના ખેલ;

ખેલ અપના સુધાર લે તેા, ગલીએ ગલીએ સ્હેલ. ૧

જ્યારે બીજાની નિંદા કરવાનું મન થાય ત્યારે એમ વિચારવું કે હું જીવ ! જગતમાં કોઈ ખરાબ નથી, પોતાના ખેલ (આચાર, વિચાર, ઉચ્ચાર) ખરાબ છે, તે ખેલને સુધારીશ તો તું ઠેકાણે ઠેકાણે (જ્યાં જઈશ ત્યાં) સુખ શાંતિ ને આનંદ પામીશ. તથા સામે માણસ આપણી નિંદા કરે, તે વિચારવું કે-ધોખીની સામે ધોખી થવું, તે સમજી જીવોને શોભે નહિ, તારી જે ભૂલ જોઈને સામે માણસ તારી નિંદા કરતો હોય, તે તારી ભૂલ તારે જરૂર સુધારવી જોઈએ. ભૂલ સુધાર્યા પછી કોઈ તારી

૧ આ વાતને અંગે શ્રી શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણુસૂત્ર (વંદિતાસૂત્ર) ની 'ચિરસંચિયપાવપણાસળીઈ. મવસયસહસ્સમહળીઈ ॥ ચડવીમજિણવિણિમગયકહાઈ', વોલંતુ મે દિયહા ॥ ૧ ॥ આ ગાથાનું સ્વરૂપ જરૂર વિચારવું.

નિંદા કરશે નહિ. કદાચ કોઇને નિંદા કરવાની ટેવ જ પડી હોય, ને તે તારી નિંદા કરે તો વિચારવું કે-એ છવ કર્મને વશ છે, મારામાં ભૂલ છે જ નહિ, તો મારે અહીંથી ચાલ્યા જવું ઉચિત છે, જેથી તેવાં વચનો સાંભળવાં ન પડે, કારણ કે ત્યાં ઊભા રહેવાથી કદાચ પોતાને ક્રોધ પણ થઈ જાય, ને તેથી ચીકણાં અશુભ કર્મો બંધાય. કહ્યું છે કે-

આક્રુષ્ટેન મતિમતા-તત્ત્વાર્થવિચારણે મતિઃ કાર્યા ॥

યદિ સત્યં કિં ક્રોધઃ સ્યાદનૃતં કિં નુ ક્રોપેન ? ॥૧॥

અર્થ—જેને ક્રોધ થયો હોય, કે થવાની તૈયારી હોય, તો બુદ્ધિમાન પુરૂષે સામાને ક્રોધ કરવાનું ખરું કારણ શું છે? તે સત્ય બીના વિચારવામાં બુદ્ધિને જોડી દેવી, એટલે સામો માણસ મારી ઉપર શાથી ક્રોધ કરે છે? તેનો વિચાર કરવો. ને અંતે સાચું કારણ પોતાની ભૂલ છે, એમ જણાય તો ક્રોધ કરનાર સામા માણસની ઉપર ક્રોધ કરવાની શી જરૂર છે? તારે તારી ભૂલ જ સુધારી લેવી. કદાચ વાત ખોટી જ છે એટલે તારી ભૂલ નથી, છતાં ક્રોધ કરે, તો પણ તને ક્રોધ કરવાથી શો ફાયદો છે, અર્થાત્ કંઈ લાભ છે જ નહિ. ને તારે વિચારવું કે ‘ન શુદ્ધસ્ય મયં ક્વચિત્’ જે ચોખ્ખો (નિર્દોષ) છે, તેને લગાર પણ ભ્રષ્ટ કોઈ પણ સ્થલે છે જ નહિ. મારા નિમિત્તે સામો માણસ નાહક ક્રોધ કરી ચીકણાં કર્મો બંધે છે, માટે મારે ખોજે સ્થાને જવું ઉચિત છે. આ નિંદા કરનાર માણસ, પોતાના પાણી ને સાચુથી મારો મેલ ધોતો હોવાથી મારો તે મિત્ર છે, મને તેની ઉપર લગાર પણ દ્રેષ નથી, કહ્યું છે કે, “નિંદા અમારી જો કરે, મિત્ર અમારા સોય; બિન સાચુ બિન પાનીસે, મેલ અમારા ધોય.”

(૬) વ્યાવહારિક વાતચીત કરવાના અવસરે કે સજ્જન પુરૂષોના સમુદાયમાં બોલવાના પ્રસંગે બધાની આગળ હિતકારી, સાંભળનારને બહાલા લાગે તેવા, અને અપ પૂરતા વચન બોલવા. (૭) આત્મતત્ત્વની વિચારણા કરવી. એટલે. ૧ હું કોણ છું? ૨ પાછલા ભવમાં કંઈ સારી પુણ્યાર્થ કરી હશે, એટલે પુણ્યની મૂડી એકઠી કરી હશે, ત્યારે હું આવી ઉત્તમ સ્થિતિને પામ્યો છું, તે પુણ્યની મૂડી તો દિવસે દિવસે આછી થતી જાય છે, જેલો દાર્દ્રમ સુખ ભોગવાય, તેટલું પુણ્ય જરૂર ખાલી થયું એમ સમજવું. માટે સુખના સમયમાં ફૂલાઈશ નહિ, દુઃખના સમયમાં હાવવોય કરવી નાહ, કારણ કે, ત્યારે તો પાપનો કચરો ખાલી થતો હોવાથી રાજી થવું જોઈએ. કહ્યું છે કે—

કાર્યઃ સમ્પદિ નાનંદઃ-પૂર્વપુણ્યભિદે હિ સા ॥

નૈવાપદિ વિષાદશ્ચ-સા હિ પ્રાક્વાપપિષ્ટયે ॥૧॥

આનો અર્થ ઉપર જણાવ્યો છે.

(૩) આવતા ભવમાં સુખી થવાને માટે હવે કંઈ ધર્મરાધન કરી નવી પુણ્યની મૂડી પેદા કરૂં, કારણ કે જીવની પુણ્યની મૂડી તો ખાલી થવાની તૈયારીમાં છે. (૪) આત્મા એ શું ચીજ છે? જ્ઞાનાદિગુણમય તે શાશ્વતો છે. (૫) તેને માનવામાં કયા કયા પ્રમાણો છે? (૬) હાલ તેની પરિસ્થિતિ કેવી છે? (૭) એને કર્મ લાગવાતું શું કારણ? (૮) મારા આત્માને કર્મથી અલગો કરવાને માટે કયા કયા સાધનોની સેવના કરવી જોઈયે? (૯) સંસારમાં ટકાવનાર ચાર કષાયોને છૂટવાને માટે તથા ભોગતૃષ્ણાને ટાળવાને માટે હું જીવ! તું પ્રયત્ન કરે છે કે નહિ? (૧૦) સમતા, શીલ, સંયમ, સરલતા, સાદાઈ, સંતોષ, શાંતિ વગેરે ગુણોને મેળવી વધારવાને માટે, તથા ટકાવવાને માટે ઉત્તમ સાધનોની સેવના કરે છે કે નહિ? આ પ્રશ્નોના ખુલાસા મેળવી આચાર, વિચાર અને ઉચ્ચારાદિને નિયમિત કરી, શ્રી શ્રાવક ધર્મ જગરિકામાં જણાવ્યા મુજબ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવની વિચારણા કરવી. આ સાત પદાર્થો આ ભવથી માંડીને મુક્તિ પામવાના છેલ્લા ભવ સુધીના વચલા ભવોમાં મને ભવોભવ મળજો. આવી ઉત્તમ ભાવના ભાવતાં મંત્રી વસ્તુપાલ, અંકેવાળીયા ગામની નજીકમાં સમાધિમરણ સાધીને દેવતાઈ સારાં સુખ પામ્યા.

પૂરેપૂરા ઉમંગથી શ્રી જિનશાસનની સાત્ત્વિકી આરાધના કરતાં સર્વોત્તમ મોક્ષની કે મહાદ્વિક દેવતાઈ સાહિષ્ણી પામીએ, એમાં નવાઈ શી? પણ જો તેની ઉપર અખંડ રાગ રાખીએ તો તે પણ ભવસમુદ્રમાં તેનો જલદી પાર પામવાને માટે સ્ટીમરના જેવું કામ બળવે છે. અંટલે ભવસમુદ્રનો પાર પમાડે છે. આવા આવા ઘણા વિશાલ આશયથી મહાતાર્કિકશિરોમણિ ન્યાયાચાર્ય પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ગણીએ ન્યાયાલોક ગ્રંથમાં શ્રી જિનપ્રવચનની સ્તુતિ કરવાના પ્રસંગે પોતાની લઘુતા જણાવતાં એ શ્લોકમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—

અસ્માદ્દશાં પ્રમાદ—ગ્રસ્તાનાં ચરણકરણહીનાનામ્ ॥

મઘ્થૌ પોત્ત ઈવેહ, પ્રવચનરાગઃ શુભોપાયઃ ॥૧૧॥

સ્પષ્ટાર્થ—હે પ્રજી! જહુ જ પ્રાચીનકાલના સાતિશય ગુણવંત મહાશ્રમણ નિર્મથોની અપેક્ષાએ અમે પ્રમાદ રૂપી કીચડમાં ખૂંચ્યા છીએ. અને ચરણ સિતરી, કરણ સિતરીની યથાર્થ સંપૂર્ણ આરાધના પણ કરી શકતા નથી. આમ છતાં પણ જેવી રીતે મહાસાગરમાં વહાણનો આધાર હોય છે, તેવી રીતે સંસારરૂપી સમુદ્રને તરી જવાને અમારા હાથમાં વહાણ—સ્ટીમર વગેરેના જેવું ઉત્તમ આલંબન એ છે કે આપના પ્રવચન (ધર્મ—શાસન—આગમ)ની ઉપર અડગ પ્રશસ્ત રાગ ધારણ કરવો. ૧.

વિષયાનુબંધબંધુર-મન્યન્ન કિમપ્યહં ફલં યાચે ॥
કિત્વેકમિહ જન્મન્નિ-જિનમત્તરાગં પરત્રાપિ ॥૨૧॥

સ્પષ્ટાર્થ—હે પ્રભો ! મને પૂરેપૂરી ખાત્રી છે કે, શબ્દાદિભોગનાં સાધનો, (સ્ત્રી વગેરે) ફક્ત, ઉપરથી જ સુંદર દેખાય છે, પણ અંદરના ભાગમાં તો કેવલ અશુચિ મય છે. માટે હું તેવા પદાર્થોની માગણી કરતો જ નથી. જેમાં અંદર કંઈ સાર ન દેખાય, તેવા સુંદર આરક્ષાનવાળા પદાર્થોને જોઈને મૂંઝાવું, એ તો મોટામાં મોટી મૂર્ખાઈ કહેવાય. આ જ મુદ્દાર્થી હું એ જ ચાહું છું કે—આ ભવમાં અને હવે પછીના (મુક્તિપદને પમાડનારા) છેલ્લા ભવથી પહેલાંના) દરેક ભવમાં આપના પ્રવચનમાં અખંડ રાગ નિરંતર ટકી રહે.

ત્રિવિધ તાપને શમાવનારા, તથા ઉત્તમ દર્શન-જ્ઞાન-ક્રિયાની નિર્મલ આરાધનાથી પ્રકટ થતા સાસ્ત્રિક આનંદલહરીના ધોધ પ્રવાહથી ભરેલા. ને ભાવસંપત્તિદાયક, શ્રી જ્ઞેન પ્રવચનોને પ્રાચીનકાલે પૂર્વધરાદિ મહાપુરૂષો ગુરુપરંપરાના કબે કરીને યાદ રાખી શિષ્ય પ્રશિષ્યાદિને ભણાવતા, ને તેઓ પણ વિશિષ્ટ સ્મરણશક્તિવાળા હોવાથી યાદ રાખતા. આ પદ્ધતિ કેટલાક સમય ચાલ્યા આદ્ય દુઃખમકાલાદિના પ્રબલપણથી તે સૂત્રાર્થધારક મુનિવરોની યાદશક્તિ વગેરે ઘટવા લાગ્યા. તેથી કાર્મિક મતે અને સૈદ્ધાંતિક મતે પદાર્થતત્ત્વના કેટલાક વિચારો જુદા જુદા જણાયા. આવી પરિસ્થિતિમાં તે તે કાલના મહાપુરૂષોને તે વિચારોને તદ્વસ્થરૂપે જ જણાવવા ઉચિત લાગ્યા. કારણ કે અમુક જ મત સાચો છે, એવો નિર્ણય હવે ન જ કરી શકે. અને તે મહાપુરૂષો ભલે તે કાલની અપેક્ષાએ વિશિષ્ટ જ્ઞાની કહેવાય, પણ પૂર્વના મહાજ્ઞાનીઓની અપેક્ષાએ તો અદ્વૈત હવે જ કહી શકાય. તાત્પર્ય એ કે, આ મતભેદ, પૂર્વે જુદી જુદી વાચના થયેલી તેથી થયો હતો. એટલે તેને વાચનાભેદજન્ય કહી શકાય. વાચનાભેદ થવાનું કારણ એ હતું કે, ક્ષાયિકજ્ઞાનવાલા પૂજ્યપાદ ત્રિકાલભાવી સકલ તીર્થપતિ ભગવંતોનો તો મૂલથી એક જ મત હતો, છે, ને રહેશે. કારણ કે ભૂતકાલમાં થઈ ગયેલા અનંતા તીર્થકરોમાંના એક પણ તીર્થકર ભગવંતે અર્થદેશના દેતાં એવો શબ્દપ્રયોગ નથી કર્યો કે, ‘‘ આ પરમાણુ આદિ પદાર્થોના સ્વરૂપને હું યોતે જ જણાવું છું. ’’ પરંતુ એ જ જણાવ્યું કે, જેમ અતીત (પહેલાં) થઈ ગયેલા) અનંતા તીર્થકરોએ જે પદાર્થનું સ્વરૂપ જેવા રૂપે કહ્યું, અને ભાવી અનંતા તીર્થકરો જે પદાર્થનું સ્વરૂપ જેવા રૂપે કહેશે, તેને અનુસારે જ હું આ વિવક્ષિત પરમાણુ વગેરે પદાર્થોના સ્વરૂપને કહું છું, અને આ કારણથી અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી, ત્રિકાલાભાષિત. ભવોભવ ચાલના કરવા લાયક, જ્ઞેનેન્દ્ર પ્રવચનની લોકોત્તરતા સિદ્ધ થાય છે કે, જેમાં ત્રિકાલભાવી તમામ ધર્મોપદેશકોમાં પ્રરૂપણ

ભેદ (જુદી જુદી પ્રકૃતિ) છે જ નહિ. આ જ પ્રજાલિકાના વિરહથી અન્ય દર્શનકારોને નિરૂપાયે કહેવું પડ્યું કે—

શ્રુતિર્વિભિન્ના સ્મૃતયોઽપિ ભિન્ના, નૈકો મુનિર્યસ્ય વચ્ચઃ પ્રમાણં ।

ધર્મસ્ય તત્ત્વં નિહિતં ગુહ્યાયાં—મહાજનો યેન ગતઃ સ વચ્ચાઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—પદાર્થતત્ત્વનું સ્વરૂપ જણાવવામાં શ્રુતિ કંઈ કહે છે. ત્યારે સ્મૃતિ કંઈ જૂદું જ વર્ણન કરે છે. આ રીતે શ્રુતિ અને સ્મૃતિનાં વચનો અલગ અલગ હોવાથી અને જૂદાં પડે છે, તેમજ જેનું વચન પ્રમાણભૂત ગણાય, તેવો મુનિ એક પણ દેખાતો નથી. કારણ કે દરેક મુનિનાં વચનો જૂદાં જૂદાં જણાય છે. અરે! એક મુનિનાં પણ વચનો પૂર્વાપરવિરોધિ (એક જ અર્થમાં પહેલાં જે કહ્યું હોય તેનાથી વિરુદ્ધ) જણાય છે, તેથી એમ માલુમ પડે છે કે, ધર્મનું ખરું રહસ્ય ગુહ્યામાં ઘેસી ગયું. માટે મોટા પુરૂષો જે રસ્તે ચાલ્યા, તે રસ્તે જવું વ્યાજબી છે.

કેરલોક સમય વીત્યા બાદ સૂત્રાર્થવિષયક (સૂત્રાર્થની બાબતમાં) વિસ્મરણ વગેરે કારણોથી વાચનાભેદ થયો. આ વાત દુઃકામાં શ્રી શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાયે બનાવેલી શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિ ટીકામાં જણાવી છે. તેમજ પરોપકારકુરીણ આચાર્ય શ્રીમલયગિરિ મહારાજાએ પણ શ્રી જ્યોતિષકરંડક નામના પ્રકીર્ણકની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે જેનેન્દ્ર શાસનભાવી શ્રી સ્કંદિલાચાર્યના સમયમાં પાંચમા દુઃષ્ઠમ આરાના પ્રતાપે દુર્ભિક્ષકાલ પ્રવર્ત્યો. તેથી સાધુસમુદાયમાં સિદ્ધાંતવાચનાદિ પ્રવૃત્તિ મંદ થવા લાગી. દુઃકાલ વીત્યા બાદ સુભિક્ષકાલ સમયે (સુકાળમાં) ૧ વલ્લભીપુર (વળા) તથા ૨ મથુરા આ બે સ્થલે સંઘ ભેગા થયો. તેમાં સૂત્રાર્થની સંયોજનાના સમયે અતીત દુઃકાલના પ્રતાપે સૂત્રાર્થની વિસ્મૃતિ થએલી હોવાથી વાચનાભેદ થયો. એટલે વલ્લભી વાચના અને મથુરી વાચના શરૂ થઈ. તે અવસરે સંસારમાં અનંતકાલ સુધી ભ્રમણ કરાવનારી શ્રીપ્રવચનની આશાતનાથી ભય પામનાર કદામહરહિત તથા અવધિજ્ઞાનાદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનરહિત અને તે જ હેતુથી અમુક જ વાચનાપાઠ સાચો છે એવો નિશ્ચય કરવો અશક્ય જણનાર સંઘનાયક પૂજ્યપાદ શ્રી દેવદ્વિગણિ—ક્ષમાશ્રમણ મહારાજા વગેરે આચાર્ય મહારાજાઓએ તે તે વાચનાઓના પાઠો પરસ્પર અવિસંવાદપણે સ્મરણને અનુસારે તદવસ્થ જ (જેવા પાઠ યાદ હતા તેવા) પુસ્તકારૂઠ કર્યા. તેથી આજ સુધી પણ તે જ પદ્ધતિ તદવસ્થ ભાવે (તેવાજ રૂપમાં) દેખાય છે. તેમાં છેવટે “આ બે અર્થમાં સાચો અર્થ કયો? તે કેવલી ભગવંતો જાણે” એવા ઉલ્લેખ (નિર્દેશ) દેખાય છે.

આ શ્રીજિનેન્દ્રદેવે કહેલાં પ્રવચનોમાં અર્થની અપેક્ષાએ પ્રાયે ફેરફાર કે જૂદાઈ હોય જ નહિ. પણ શબ્દરચના તો જુદી જુદી હોય જ. કારણ કે દરેક

તીર્થ કરના તીર્થસ્થાપનાકાલે ગણધરો પોતાનો આચાર છે, એમ સમજીને દ્વાદશાંગીની રચના જરૂર કરે જ એવો નિયમ છે.

॥ ખારે અંગોની પુરૂષનાં અંગોની સાથે સરખામણી ॥

શ્રીદ્વૈપ્ય ગણિતના શિષ્ય શ્રી દેવવાચક મહારાજે રચેલા શ્રી નંદીસૂત્રની ચૂર્ણિ વગેરેમાં શ્રુતજ્ઞાન એટલે દ્વાદશાંગીને પુરૂષનાં અંગોની સાથે આ રીતે સરખાવી છે:-

શ્રીઆચારાંગસૂત્ર અને શ્રીસૂત્રકૃતાંગસૂત્ર એ શ્રુતરૂપ પુરૂષના પગ છે, અને શ્રીસ્થાનાંગસૂત્ર તથા શ્રીસમવાયાંગસૂત્ર આ બે તેની જઘાસ્થાને સમજવાં. પગની ધુટીથી ધુટણ સુધીના ભાગ જઘા કહેવાય. તથા શ્રીભગવતીસૂત્ર અને જ્ઞાતાધર્મ કથાંગસૂત્ર એ શ્રુતપુરૂષના જઘ (ગર)ને સ્થાને જણવાં. તેમજ શ્રીઉપાસકદ્વાદશાંગસૂત્ર અને શ્રી અતકૃદ્વાદશાંગસૂત્ર આ બે પીઠ અને ઉદરસ્થાને જણવાં. વળી શ્રીઅનુત્તરોપપાતિકદ્વાદશાંગસૂત્ર અને શ્રીપ્રશ્નવ્યાકરણ તે બે હાથ, અને શ્રીવિપાકસૂત્ર ડોક અને ખારમું અંગ શ્રીદષ્ટિવાદ એ શ્રુતરૂપ પુરૂષનું મસ્તક સમજવું. આ રીતે શ્રુતપુરૂષની ટૂંક બીના જણાવી.

હવે શ્રી આચારાંગસૂત્ર વગેરે ખારે અંગોના અર્થને સમજવનાર નિયુક્તિ વગેરે પ્રાકૃતાદિ ગ્રંથોના પ્રમાણ વગેરેની હકીકત ખાસ જણાવવા જેવી હોવાથી ટૂંકામાં જણાવું છું:-

॥ શ્રી આચારાંગસૂત્રની નિયુક્તિ વગેરેની બીના ॥

૧ મૂલ સૂત્રમાં મુનિઓના આચારનું વર્ણન વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી આચારાંગ કહેવાય. બીજી રીતે એ પણ અર્થ થઈ શકે કે આચારને જણાવનાર જે અંગ, તે આચારાંગ કહેવાય. આ જ મુદ્દાથી નિયુક્તિમાં આચારપદના નિક્ષેપા વગેરેની હકીકત જણાવી છે. નિયુક્તિની નવવંમચેરમહો-અદ્વારસ પયસહસ્તિઓ વેઓ ॥ હવહ ય સપંચૂલો બહુબહુતરઓ પયમેણ ॥૧॥ આ અગ્નીઆરમ્ની ગાથામાં “વેદ” શબ્દ જણાવ્યો છે. તેથી સમજાય છે કે આચારાંગનું બીજું નામ “વેદ” છે. તત્ત્વજ્ઞાનના પિપાસુ આત્માઓ જેથી હેય અને ઉપાદેય પદાર્થોને જાણે, તે વેદ કહેવાય. ત્યાગ કરવા લાયક વિષય વગેરે હેય કહેવાય, તે ગ્રહણ કરવા લાયક અહિંસા સંયમ તપ વગેરે પદાર્થો ઉપાદેય કહેવાય. તે બંને પદાર્થોનું સ્વરૂપ આ સૂત્રમાં હોવાથી “વેદ” નામ પણ ઘટી શકે છે. પહેલો શ્રુતસ્કંધ નવ બ્રહ્મચર્ય અધ્યયન રૂપે છે, તેનાં અદાર હજાર પદો રચના કાલે હતાં. આ સૂત્રની પાંચ ચૂલિકાઓ છે. તે આ પ્રમાણે. ૧ પિંડવૈષ્ણા, ૨ શર્યા, ૩ ધર્મા, ૪ ભાષાજન, ૫ વસ્ત્રવૈષ્ણા, ૬ પાત્રવૈષ્ણા, ૭ અવચલુપ્રતિમાધ્યયન. આ સાત અધ્યયનોના સમુદાયરૂપ પહેલી ચૂલિકા. ૨ સપ્તસપ્તકકા (સત્તસત્તિયા) નામની

બીજી ચૂલિકા. ૩ ભાવના. ૪ વિમુક્તિ. ૫ નિશીથાધ્યયન. જે મૂલ સૂત્રમાં નહિ કહેલી બીનાને જણાવે, તે કહેલી બીનાને સ્પષ્ટ સમજાવે, તે ચૂલિકા કહેવાય. પદ્મપ્રમાણની અપેક્ષાએ વિચારતાં, પહેલા શ્રુતસ્કંધની સાથે, ચાર ચૂલિકારૂપ બીજા શ્રુતસ્કંધ ભગતાં આચારાંગનું પ્રમાણ બહુ કહેવાય. તેમાં નિશીથ સૂત્રને ભેળવાંએ તો બહુતર જણવું. અને અનંતા ગમપર્યાયરૂપ હોવાથી આચારાંગનું પ્રમાણ બહુતમ કહ્યું છે. તથા 'જાચારો જાચારો' ધત્યાદિ (૭મી) ગાથામાં આચાર, આગાર, આકર, આચાર, આદર્શ, અંગ, આચીર્ણ, આબળિ, આમોક્ષ, એમ આચાર અને અંગનું વિભાગથી સ્વરૂપ જણાવતાં નિર્ચુક્તિકારે, આચારના નવ નામ જણાવતાં આ સૂત્રનાં નવ નામો કહ્યાં છે.

૨-સૂત્ર-થોડા શબ્દોમાં ઘણો અર્થ જણાવે છે. તેથી કયા સૂત્રનો સંબંધ બીજા કયા સૂત્રની સાથે ઘટે છે? આ બીનાને સમજાવનારી નિર્ચુક્તિ છે. પ્રૌઠ પ્રાકૃત ભાષામાં છંદોબદ્ધ નિર્ચુક્તિની રચના સામાન્ય જ્ઞાની ન જ કરી શકે. માટે જ કહ્યું છે કે, નિર્ચુક્તિના રચનારા પૂર્વધર ભગવંતો જ હોય. તેમાં પણ ચૌદ પૂર્વીને પ્રથમ કહ્યા છે. આ પહેલા અંગસૂત્રની પણ નિર્ચુક્તિના બનાવનાર, ચૌદ પૂર્વી શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામી કહ્યા છે. તેમણે બીજાં સૂત્રોની ઉપર પણ નિર્ચુક્તિઓ રચી છે, એમ શ્રી આવશ્યક સૂત્રની નિર્ચુક્તિની ૮૪-૮૫ મી ગાથામાં જણાવ્યું છે. તેનો દૂક સાર એ છે કે, ૧ આવશ્યકસૂત્ર, ૨ દશવૈકાલિકસૂત્ર, ૩ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, ૪ આચારાંગ સૂત્ર, ૫ સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર, ૬ દશશ્રુતસ્કંધ, ૭ કદંપ, ૮ વ્યવહારસૂત્ર, ૯ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, ૧૦ ઋષિભાષિતોની નિર્ચુક્તિઓ કહીશ. એમ શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીજીએ કહેલ છે. તેથી સમજવાનું મળે છે કે તેમણે શ્રી આચારાંગાદિ દશસૂત્રોની નિર્ચુક્તિઓ રચી છે. તેમણે આચારાંગની મહારાષ્ટ્રીય પ્રાકૃત નિર્ચુક્તિ પણ આર્યા છંદમાં રચી છે. તેની ગાથાઓ, બૃહદ્દિગ્ધનિકાદિમાં ૩૬૨ અને બીજા પ્રંથોમાં છેલ્લી ૩૪૯મી ગાથાની સાથે મહાપરિજ્ઞાધ્યયનની નિર્ચુક્તિની ૭ ગાથાઓ ભેળવી ૩૬૯ ગાથાઓ જણાવી છે. તેનું પ્રમાણ ૪૫૦ શ્લોક છે. ઐતિહાસિક દષ્ટિએ વિચારતાં આ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી શક સં. ૪૨૭માં હયાત હતા, એમ પદ્માવલી આદિમાં કહ્યું છે. આ નિર્ચુક્તિ આગમોદય સમિતિ આદિ તરફથી છપાઈ છે.

૩. ચૂર્ણિ-આ સૂત્ર ઉપર ભાષ્યની રચના કદાચ થઈ હોય, તો પણ તે હાલ મળી શકતું નથી. નિર્ચુક્તિના અર્થને કંઈક વિસ્તારે સમજાવનાર ચૂર્ણિ છે. તેના રચનારા પૂર્વધરાદિ મહાપુરૂષો હોય છે. આચારાંગ સૂત્રની છપાયેલ ચૂર્ણિની શરૂઆતમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આના કર્તા શ્રી જિનદાસ ગણિ છે. તેનું પ્રમાણ ૮૩૦૦ શ્લોક છે. તેમાં પ્રાકૃત ભાષા મુખ્ય છે, તે કેટલેક સ્થલે સંસ્કૃત ભાષાના પણ પ્રયોગો વપરાયા છે. અન્યત્ર ચૂર્ણિને પરિભાષા શબ્દથી ઓળખાવી છે. આ ચૂર્ણિની એક તાડપત્રીય

પ્રત વિં સં ૧૪૫૦ માં લખાયેલી ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યા સંશોધન મંદિરમાં છે. તે રતલામની શ્રી ઋષભદેવજી કેશરીમલજી નામની સંસ્થાએ છપાવી છે.

૪. વૃત્તિ-આ નિર્ચુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિના અર્થ બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાનું કામ કરે છે. શ્રી ગંધહસ્તિ મહારાજે રચેલી ટીકાનો વિષ્ણુદેવથાથી તેના આધારે ગુપ્ત સંવત ૭૭૨માં ગંભૂતા ગામમાં શ્રી શીલાંકાચાર્યે સરલ ટીકા રચી, જે હાલ આ સૂત્રનો સ્પષ્ટ યોધ કરાવે છે. તેમને પ્રસ્તુત વૃત્તિ-રચનાના કાર્યમાં વાહુરિ નામના સાધુએ સહાય કરી છે. આ ટીકાનું પ્રમાણ ૧૨૦૦ શ્લોક છે. અહીં આ સૂત્રની ટીકા રચ કરતાં મંગલાચરણના ત્રીજા શ્લોકમાં ટીકાકાર જણાવે છે કે-“શસ્ત્રપરિજ્ઞાવિવરણ-મતિવહુગહનં ચ ગંધહસ્તિકૃતમ્ ॥ તસ્માંસુલ્લબોધાર્થં ગૃણામ્યહમઞ્જસા સારમ્ ॥ ૩ ॥ અર્થ-શ્રી ગંધહસ્તિ મહારાજે રચેલું શસ્ત્રપરિજ્ઞા નામના પહેલા અધ્યયનનું વિવરણ સમજવામાં બહુ કઠિન હતું, જિજ્ઞાસુ ભવ્ય જીવોને સુખે કરી આ સૂત્રનો યોધ થાય આ ઈશાદાથી હું તેમાંથી જલદી સાર લઉં છું, એટલે તેના સાર લઈને ટીકા બનાવું છું.” ૩ શ્રીપ્રભાવકચારિત્ર વગેરે ગ્રંથોના આધારે જણાય છે કે અંગસૂત્રોની ઉપર શ્રી ગંધહસ્તિ વગેરે મહાપુરુષોએ ટીકાઓ રચી હતી. તે પ્રાચીન ટીકાના નામથી કે મૂલ ટીકાના નામથી યોગખ્યાય છે. કાલદોષથી તે ટીકાઓનો વિષ્ણુદેવથા, ત્યારે શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે ૩ શ્રી સ્થાનાંગસૂત્ર, ૪ શ્રી સમવાયાંગસૂત્ર, ૫ શ્રી ભગવતીસૂત્ર, ૬ જ્ઞાતાધમકથાંગ સૂત્ર, ૭ ઉપાસક દશાંગસૂત્ર, ૮ અંતકૃદશાંગસૂત્ર, ૯ અનુત્તરોપપાતિકસૂત્ર, ૧૦ પ્રથમ વ્યાકરણસૂત્ર, ૧૧ વિપાકસૂત્ર એમ નવ સૂત્રોની ટીકાઓ નવી બનાવી. પહેલા અંગની અને બીજા અંગની શ્રી શીલાંકાચાર્યે રચેલી ટીકાઓ હયાત હતી, તેથી તેમણે શ્રી સ્થાનાંગાદિ નવ અંગોની ટીકા રચી. તેથી હાલ પણ તેઓ નવાંગીવૃત્તિકાર તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. બીજા ગ્રંથોમાં આચારાંગવૃત્તિનો રચનાકાલ, શકે સં ૭૮૪ અને ૭૯૮ જણાવ્યો છે. કેટલાએક વિદ્વાનો ગંધહસ્તિ શબ્દથી તત્ત્વાર્થ સૂત્રની ભાષ્યાનુસારિણી ટીકાના બનાવનાર શ્રીસિદ્ધસેન ગણિને લેવાનું જણાવે છે. આ સૂત્રની વિં સં ૧૩૦૩માં લખાયેલી તાડપત્રીય પ્રત ખંભાતમાં છે. એક ટીકા શ્રી શાંતિસૂરિ મહારાજે બનાવી હતી, પણ હાલ મળી શકતી નથી. વિંસં ૧૪૯૨ માં એની એક પ્રત તાડપત્રમાં લખાઈ હતી. (૧) આચારાંગની ઉપર ત્રણ દીપિકા છે. તેમાં અંચલગમ્છીય મેરુતંગ-સૂરિના શિષ્ય માણિક્યશેખરસૂરિએ બનાવેલી દીપિકાનો નિર્દેશ આવશ્યકસૂત્ર નિર્ચુક્તિની ધોતે બનાવેલી દીપિકામાં કર્યો છે. (૨) જિનહંસસૂરિએ ૧૫૮૨ માં રચી. (૩) શ્રી અજિતદેવસૂરિએ પ્રાય: વિં સં ૧૬૨૯ માં દીપિકા રચી. લક્ષ્મીકલ્લોલ સાધુએ રચેલી અવચૂરિનું નામ ‘તત્ત્વાવગમા’ છે. અને બીજી અવચૂરિની હાથ પોથી ભાંડારકર વિદ્યા સંશોધનમંદિરમાં છે. એમ આ સૂત્રની ઉપર બે અવચૂરિ છે.

ભાષાંતર : ૨૧જી દેવરાજે આચારાંગનું ભાષાંતર કર્યું હતું. તે વિં સં

૧૯૫૮માં છપાયું હતું. હાલ મળી શકતું નથી. મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશનમંદિર તરફથી પહેલા શ્રુતસ્કંધનો ગુજરાતી અર્થ ઈ૦ સ૦ ૧૯૩૬ માં છપાયો હતો. હર્મન જોકોબીએ અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો તે છપાયો છે. તથા પહેલા શ્રુતસ્કંધનો જર્મન ભાષામાં પણ અનુવાદ થયો છે. આ રીતે પહેલાં અંગના નિર્ચુકિત આદિની ખીના સંક્ષેપમાં જણાવી દીધી.

બીજા શ્રી સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રની નિર્ચુકિત વગેરેનું વર્ણન

(૧) સૂત્ર-આ બીજા અંગના બે શ્રુતસ્કંધનાં ૨૩ અધ્યયનોનાં મૂલ સૂત્રોનું પ્રમાણ ૨૧૦૦ શ્લોક છે. (૨) નિર્ચુકિત-શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામિએ આર્યા હંદમાં પ્રાકૃત (જૈન મહારાષ્ટ્રીય પ્રાકૃત) ૨૦૮ (૨૦૫) ગાથાપ્રમાણ નિર્ચુકિત રચી. તેનું પ્રમાણ ૨૬૫ શ્લોક છે. (૩) ચૂર્ણિકર્તા જિનદાસ ગણિ એમ છાપેલી પ્રતની શરૂઆતમાં કહ્યું છે. તેમણે રચેલી ચૂર્ણિનું પ્રમાણ, ૧૦૦૦૦ શ્લોક છે. તેને (ચૂર્ણિને) મૂલસૂત્ર અને નિર્ચુકિતને અનુસરીને અર્થ સમજાવવાનું કામ હોય છે. આ ચૂર્ણિ રતલામની ઋષભદાસ કેસરીમલ શ્વે૦ સંસ્થા તરફથી વિ૦ સં૦ ૧૯૯૭માં છપાઈ છે. હાલ મળી શકે છે. (૪) ટીકા-શ્રી શીલાંકાચાર્યે મૂલસૂત્ર અને નિર્ચુકિતને અનુસારે ૧૨૮૫૦ શ્લોકપ્રમાણ સંસ્કૃત ટીકા બનાવી. આ ટીકાની વિ૦ સં૦ ૧૩૨૭માં લખાયેલી એક પ્રત વીજપુરમાં છે, ને ૧૪૫૪માં લખાયેલી તાડપત્રની પ્રત ખંભાતમાં છે. આ સૂત્રની ઉપર બે દીપિકા છે. તેમાં હર્ષકુલગણિએ વિ૦ સં૦ ૧૫૮૩માં સૂત્રકૃતાંગદીપિકા રચી. તે ટીકા પાર્શ્વચંદ્રસૂરિકૃત બાલાવખોધ સાથે ભીમસિંહ માણેક તરફથી આચારાંગ સૂત્રના ચોપડાની માફક ચોપડા આકારે છપાઈ હતી. અને ઉપા૦ સાધુરંજે ટીકાના આધારે વિ૦ સં૦ ૧૫૯૯ માં દીપિકા રચી. ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યા સંશોધનમંદિરમાં આ સૂત્રના પહેલા શ્રુતસ્કંધના વાર્તિકની એક પ્રત છે. વાર્તિક સૂત્રનો ટૂંકો અર્થ સમજાવે છે. ને બાલાવખોધમાં વિસ્તારથી અર્થ કહેવાય છે. બીજા સંસ્થાએ તરફથી હિંદી ગુજરાતી ભાષાંતર પણ છપાયા છે. તેમજ હર્મન જોકોબીએ આ સૂત્રનું પણ અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કર્યું છે. આ રીતે શ્રી સૂત્રકૃતાંગની નિર્ચુકિત આદિની ખીના જણાવી.

ત્રીજા શ્રી સ્થાનાંગસૂત્રની નિર્ચુકિત આદિનું વર્ણન

સ્થાનાંગ એ દ્વાદશાંગીનું ત્રીજું અંગ છે. જેમ સૂત્રકૃતાંગના બે શ્રુતસ્કંધ કહ્યા, તેનું અહીં નથી. એટલે શ્રુતસ્કંધ એક છે, દસ અધ્યયનો છે, ને ૨૧ ઉદ્દેશનકાલ છે. બીજા દ્વિસ્થાનક અધ્યયનના, ત્રીજા ત્રિસ્થાનક અધ્યયનના, ને ચોથા ચતુસ્થાનક અધ્યયનના ચાર ચાર ઉદ્દેશ છે. અને પાંચમા પંચસ્થાનક અધ્યયનના ત્રણ ઉદ્દેશ છે. અહીં ૭૮૩ સૂત્રો છે, ને ૭૨૦૦૦ પદો કહ્યાં છે. હાલ દેખાતું પ્રમાણ બહુ જ નાનું છે. કારણ કે ઘણા ભાગ વિચ્છેદ પામ્યો છે. મૂલસૂત્રના કર્તા શ્રી સુધર્માસ્વામી. સૂત્રનું પ્રમાણ

૩૬૦૦ શ્લોક છે. સૂત્રરચના ગદ્યમાં છે. આ સૂત્રની ઉપર નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, તથા ચૂર્ણિ કદાચ હોય તે ઉપલભ્ય નથી. શ્રીપ્રભાવકચરિત્ર ગ્રંથમાં અભયદેવસૂરિપ્રબંધના ૧૦૪-૧૦૫મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે શ્રી શીલાંકાચાર્યે આચારાંગાદિ નવે અંગાની ટીકા રચી હતી પરંતુ તે વિન્છેદ પામેલ હોવાથી શ્રી અભયદેવસૂરિએ વિં સં ૧૧૨૦માં ૧૪૨૫૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચી. તે આગમોદય સમિતિ વગેરે તરફથી છપાઈ છે. તેની વિં સં ૧૪૮૬માં લખાયેલી તાડપત્રીય એક પ્રત પાટણના ભંડારમાં છે. મેઘરાજે કરેલ ગુજરાતી બાલાવબોધ, વૃત્તિ સાથે બાષ્ય તરફથી આ સૂત્ર પહેલાં છપાયું હતું. દીપિકા-આ સૂત્રની ઉપર નર્ગર્ષિ ગણિએ વિં સં ૧૬૫૭માં સંસ્કૃત દીપિકા રચી હતી. તથા વિશેષશતકાદિના કર્તા શ્રી સમયસુંદર ગણિના શિષ્ય શ્રીહર્ષનંદને અને શ્રીસુમતિ કલ્પેલ મહારાજે શ્રીઅભયદેવસૂરિએ રચેલી ટીકામાંની ગાથાઓ ઉપર વિ. સં. ૧૭૫૦માં ટીકા રચી છે. ઇ. સ. ૧૯૩૧માં આ સૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશા સુધીનું ગુજરાતી ભાષાંતર, સ્થાનકવાસી જૈન લાયબ્રેરી તરફથી છપાયું હતું. આ રીતે ત્રીજા અંગની વૃત્તિ વગેરેની બીના જણાવી.

॥ ચોથા શ્રીસમવાયાંગસૂત્રની ટીકા વગેરેની બીના ॥

મૂલસૂત્રના કર્તા શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધર. હાલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૧૬૬૭ શ્લોક છે. અહીં એક અધ્યયન છે, ને એક જ શ્રુતસ્કંધ છે. એક ઉદ્દેશનકાલ છે. આ સૂત્રના ૧૪૪૦૦૦ પદો હતાં. ઘણા ભાગ વિન્છેદ પામ્યો, તેથી હાલ આ સૂત્ર બહુ જ નાના પ્રમાણમાં વર્તે છે. આ સૂત્રની ઉપર નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય તથા ચૂર્ણિ ઉપલભ્ય નથી. આ ચોથા અંગમાં ઉદ્દેશા વગેરેના વિભાગ નથી. ૧૬૦ સૂત્રો છે. શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રમાં એકથી માંડીને દશ સુધીના પદાર્થો કહ્યા, ને અહીં તેથી પણ આગળ વધી એક કોડાકોડી સુધીના પણ પદાર્થો વગેરેની બીના જણાવી છે. ગંધહસ્તિકૃત વિવરણ વિન્છેદ પામ્યું, તેથી શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે અણહિલપુર પાટણમાં વિં સં ૧૧૨૦માં આ સમવાયાંગની ટીકા અન્ય શાસ્ત્રોના આધારે રચી, તે આગમોદય સમિતિ વગેરે તરફથી છપાઈ છે. વિં સં ૧૯૯૫માં શ્રીજૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ આ સૂત્રનું ભાષાંતર છપાવ્યું હતું. આ બે સૂત્રના જેવી આંશિક પદ્ધતિ બૌદ્ધોના અંગુત્તર નિકાયમાં પણ જણાય છે. મહાભારત આરણ્યક પર્વના. ૧૪૪મા અધ્યાયમાં અષ્ટવક એકથી તેર સુધીની સંખ્યાવાળા પદાર્થો ગણાવે છે. એ રીતે સમવાયાંગની ટીકા આદિની બીના ટૂંકમાં જણાવી.

॥ પાંચમા શ્રી ભગવતી સૂત્રની ચૂર્ણિ વગેરેનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન ॥

બાર અંગોમાં આચારાંગથી ગણતાં આ સૂત્ર પાંચમું અંગ કહેવાય. શ્રીઆચારાંગ વગેરેના કદ કરતાં હાલ આ ભગવતીસૂત્રનું કદ મોટું જણાય છે. કારણ કે તેની પ્રતનાં પાનાં વધારે છે. એટલે લગભગ ૯૦૦ થી પણ વધારે પેજ, આગમોદય સમિતિ

તરફથી છપાયેલ પ્રતના છપાયાં છે. આ સૂત્રમાં ચારે અનુયોગોની બીના જણાવેલી હોવાથી તે સર્વાનુયોગમય કહેવાય છે. આ અંગ એક શ્રુતસ્કંધરૂપ છે. સૌથી પણ વધારે અધ્યયનો અને દશ હજાર ઉદ્દેશા તથા ૩૬૦૦૦ પ્રશ્નોત્તરો અહીં છે. અને બીજા પ્રથોમાં કહ્યાં મુજબ આચારાંગનાં ૧૮૦૦૦ પદ ગણી તે પછીનાં અંગોના પદનું પ્રમાણ બમણું બમણું કરતાં ૨૮૮૦૦૦ પદો આ સૂત્રના શરૂઆતમાં હતા, પણ કાલદોષથી ઘણો ભાગ વિસ્તૃત પામ્યો તેથી ૮૪૦૦૦ પદો કહ્યાં છે. આ સૂત્રના ૧ વિવાહ પ્રજ્ઞપ્તિ, વિયાહપત્તિ, વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ, ભગવતી વગેરે નામો શ્રી સમવાયાંગાદિમાં જણાવ્યા છે. તેમાં શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે 'વિવાહપણ્ણત્તિ' શબ્દના દશ અર્થ જુદાં જુદાં રીતે બહુ જ સ્પષ્ટ સમજાવ્યા છે. સર્વાનુયોગમય આ શ્રીભગવતીસૂત્રમાં ૪૧ શતકો છે. શતક એટલે ઉદ્દેશાદિના સમુદાયરૂપ ગ્રંથનો એક વિભાગ. ઘણાં ખરાં શતકોમાં ઉદ્દેશાઓ છે, ને કેટલાંક શતકોમાં ઉદ્દેશાદિ વિભાગો નથી. જેમ પંદરમું ગાશાલક શતક સીધું ગદ્યમાં છે તેવાં પણ કેટલાંએક શતકો છે. અમુક સંખ્યામાં સૂત્રો મળીને ઉદ્દેશક અને, અને ઉદ્દેશાનો સમુદાય તે શતક ગણવું. તેવાં ૪૧ શતકો આ પાંચમાં અંગમાં છે. સમવાયાંગમાં અવાંતર શતકોની બીના જણાવતાં કહ્યું છે કે પાંચમા અંગમાં ૮૧ મહાયુગ્મ શતકો છે. અહીં શતકનો અર્થ અધ્યયન લેવો, એમ ટીકાકારે ૮૩મા પાનામાં જણાવ્યું છે. ૪૧ શતકોમાં દરેક શતકની શરૂઆતમાં દરેક ઉદ્દેશમાં કહેવાની બીના જણાવનારી સંમહુગાથા કહી તે તે આખા શતકનો સારાંશ પણ જણાવ્યો છે. પ્રશ્નોત્તરોમાં તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તરો પ્રભુશ્રીમહાવીરદેવે આપેલા હોવાથી ઉત્તરદાતા પ્રભુદેવ એક જ છે. પણ પ્રશ્ન પૂછનારાઓમાં મુખ્યતા શ્રીમંદ્રભૂતિ ગણધરની છે. કારણ કે ઘણાંખરાં પ્રશ્નોમાં 'ગોયમા' ! પદ આવે છે. 'ગોયમા' પદની અસૌકિકતાને લક્ષ્યમાં રાખીને જ શ્રી શ્યામાચાર્યે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં પ્રશ્નકાર તરીકે શ્રીગૌતમ ગણધરને જણાવ્યા છે. વચમાં યોગ્ય અવસરે શ્રી અગ્નિભૂતિ, વાયુભૂતિ, મંડિતપુત્ર, માકંદીપુત્ર, રોહ, જ્યંતી શ્રાવિકા અને કેટલાએક અન્ય દર્શનીઓએ પણ પ્રભુદેવને પ્રશ્નો પૂછી સંતોષકારક ઉત્તરો મેળવ્યા છે.

પ્રશ્ન—શ્રી ભગવતીસૂત્રની પછી રચાયેલા શ્રી અનુયોગદ્વાર, આવશ્યકસૂત્ર વગેરેનો નિર્દેશ આ પાંચમા અંગમાં કઈ રીતે આવી શકે ?

ઉત્તર—શ્રી દેવદ્વિંક્ષમાશ્રમણ મહારાજે વી૦ સં૦ ૯૮૦ માં આગમો પુસ્તકારૂઠ કર્યાં, તે વખતે એક જ પ્રકારની બીના વારંવાર અનેક શાસ્ત્રોમાં જૂદા જૂદા પ્રસંગે આવતી ગણી તેવા વિભાગો અનેક સ્થલેથી ખસેડી એક શાસ્ત્રમાં ગોઠવી તેની ભલામણ કરતાં, ૫૯૩ મા સૂત્રમાં અનુયોગદ્વારની, ૩૮૪ મા સૂત્રમાં આવશ્યક સૂત્રની, ૩૮૩ મા સૂત્રમાં ઔપપાતિક સૂત્રની, ૩૬૨ મા સૂત્રમાં જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિની, ૧૧૪ મા સૂત્રમાં છવાણવાણિગમસૂત્રની, ૩૩૨ મા સૂત્રમાં નંદીસૂત્રની, ૧૭૩ મા સૂત્રમાં શ્રીપ્રજ્ઞાપ-

નાસૂત્રની ને ૧૩૩ માં સૂત્રમાં રાજપ્રશ્નીય ઉપાંગની ભલામણ કરી છે. તે વખતે તેા અનુયોગદ્વારાદિ હયાત હતાં. માટે ભગવતીસૂત્રમાં અનુયોગદ્વાર વગેરેનાં નામ વગેરે આવે તે આ રીતે ઘટી શકે છે.

શ્રી ભગવતીસૂત્રના નિર્ચુકિત, ભાષ્ય જ્ઞણવામાં નથી. એની ઉપર એક ચૂર્ણિ રચાય છે. વૃત્તિ-સૂત્રનો અર્થ વિસ્તારથી સમજવા માટે પરમ સાધન વૃત્તિ છે. તેનાં ટીકા, વિવરણ, વ્યાખ્યા વગેરે નામો પણ સુપ્રસિદ્ધ છે. હાલ વિદ્યમાન ટીકાની પહેલાં શ્રીગંધહસ્તિ મહારાજે રચેલી ટીકા વિચ્છેદ પામી. તેથી શ્રીઅભયદેવસૂરિ મહારાજે વિં સં ૧૧૨૮માં નવી ટીકા રચી. તેમાં શરૂઆતના ત્રીજા પદમાં ટીકાકાર જણાવે છે કે હું મારી પૂર્વે રચાયેલ ચૂર્ણિ, લઘુ ટીકા, છવાભિગમસૂત્ર વગેરે આગમોની વૃત્તિ વગેરેના જરૂરી વિભાગોને વિચારીને આ શ્રી ભગવતી સૂત્રની સ્પષ્ટ ટીકા બનાવું છું. તેમજ પ્રશસ્તિમાં કહ્યું છે કે, આ ટીકા બનાવવામાં યશસ્વિંદ્ર ગણિની સહાય છે, અને ક્રોણાચાર્યે આ ટીકા સુધારી છે. પ્રસિદ્ધ ટીકાકાર શ્રી મલયગિરિ મહારાજે આ શ્રી ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકની ટીકા બનાવી છે. સંભવ છે કે આકીની ટીકાનો ભાગ વિચ્છેદ પામ્યો હોય. અથવા આયુષ્યનો અંત થવો વગેરે કારણોમાંના કોઈ પણ કારણથી વૃત્તિની રચના કદાચ અધૂરી રહી હોય. કારણ કે આવા સરસ્વતીના વરદાનવાળા મહાસમર્થ ટીકાકાર એકલા બીજા શતકની જ ટીકા રચે, ને બીજાં શતકોની ટીકા ન રચે એવું બને જ નહિ. તેમણે બૃહકલ્પસૂત્રની પીઠિકાની ટીકા બનાવી, ને અધૂરા શેષ ભાગની શ્રીક્ષિમકીર્તિસૂરિએ ટીકા (સુખાવબોધા ટીકા) રચી. આ બાબતમાં કેટલાએક વિદ્વાનો માને છે કે કદાચ આયુષ્યનો અંત આવવાથી જેમ બૃહકલ્પની ટીકા અધૂરી રહી, તેમ શ્રીભગવતીની ટીકા પણ અધૂરી રહી ગઈ હોય. આ અંગસૂત્ર, અભયદેવસૂરિની ટીકા, રામચંદ્ર ગણિકૃત સંસ્કૃત અનુવાદ, મેઘરાજ કૃત ગુજરાતી બાલાવબોધ સાથે વિં સં ૧૯૩૮માં બાબુ ધનપતસિંહ બહાદુરે છપાવ્યું હતું. આગમોદય સમિતિએ વૃત્તિ સાથે મૂળના ત્રણ ભાગ, કંમસર વિં સં ૧૯૭૪, ૧૯૭૫ ને ૯૭૧૭માં છપાવ્યા હતા. ઋષભદેવ કેશરીમલજીની પેઠી (રતલામ) તરફથી વિં સં ૧૯૮૭માં ૧ થી ૭ શતક સુધીનો ભાગ, તેના વિષયાનુક્રમ સાથે છપાયો છે. તથા આ જ સંસ્થાએ આ શ્રીભગવતી સૂત્રની શ્રીદાનશેખરસૂરિએ રચેલી લઘુ ટીકા, મૂળના પ્રતીક ભાગ ગોઠવીને વિં સં ૧૯૯૧માં છપાવી છે. તથા આ અંગેની અવચૂરિની એક પ્રત ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યા સંશોધન મંદિરમાં છે. તે છપાઈ નથી. આ સૂત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ ચાર ભાગમાં શ્રી જિનાગમ પ્રકાશક સભા તરફથી છપાયો છે. તથા હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી પણ પ્રતાકારે છપાયો છે. શુશ્રિંગે Die Jainas Religionsgesch. Lesebuchમાં આ અંગસૂત્રના અમુક ભાગોનો જર્મન ભાષામાં અનુવાદ કર્યો છે. હર્નલે પંદરમા ગોશાલ શતકનો અંગ્રેજી અનુવાદ લખ્યો છે. ૨૭ સૂત્રોના ગુજરાતી બાલાવબોધ રચનાર શ્રી ધર્મસિંહે

જેમ શ્રી સ્થાનાંગનાં યંત્રો રચ્યાં, તેમ આ શ્રીભગવતીજનાં પણ યંત્રો બનાવ્યાં છે. આ સૂત્રને અંગે મેં પ્રશ્નોત્તરપ્રબોધમાં જરૂરી બીના આ પ્રમાણે ટૂંકામાં જણાવી છે:-૧ સર્વાનુયોગમય પંચમાંગ શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ૪૧ શતકો છે. બીજા ત્રયોના અમુક ભાગતું નામ જેમ અધ્યયન, પ્રકાશ, સર્ગ, અધ્યાય, પ્રતિપત્તિ વગેરે જણાવ્યું છે, તેમ અહીં આ સૂત્રના ૪૧ શતક એટલે ભાગ જણાવા. તે દરેક શતકમાં અમુક પ્રમાણમાં દ્રવ્યાનુયોગાદિને લગતા પ્રશ્નો વગેરે હકીકત જણાવી છે. ૨. મૂલ સૂત્રના કર્તા શ્રી સુધર્માસ્વામી. તેનું પ્રમાણ ૧૫૭૫૨ શ્લોક છે. ૩ ચૂર્ણિતું પ્રમાણ ૩૨૧૪ શ્લોક છે. ૪ અવચૂરિની નકલ પાટણના ભંડારમાં છે. તેનું પ્રમાણ જણાવ્યું નથી. ૫ ટીકા બે છે, એક ટીકા શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે પાટણમાં વિં ૨૦ ૧૧૨૮માં ૧૮૬૧૬ શ્લોક પ્રમાણ બનાવી. અને બીજી લઘુ ટીકા શ્રી દાનશેખરસૂરિ મહારાજે અંદાજે ૯૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ બનાવી. તે બંને ટીકા શ્રીઆગમોદય સમિતિ આદિ સંસ્થાઓએ છપાવી છે, જૂદા જૂદા પ્રસંગ વ્યારે અનુયોગની બીના આ શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં જણાવી છે, માટે તે સર્વાનુયોગમય ખુશીથી કહી શકાય.

॥ છઠ્ઠા શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથાંગની ટીકા આદિની બીના ॥

મૂલ સૂત્રના કર્તા શ્રીસુધર્માસ્વામી છે. હાલ આ સૂત્રનું પ્રમાણ ૫૪૦૦ શ્લોક છે. આ સૂત્રના બે શ્રુતસ્કંધ છે. સૂત્રનો વિશિષ્ટ વિભાગ શ્રુતસ્કંધ કહેવાય છે. અથવા અધ્યયન—વર્ગાદિનો જે સમુદાય તે શ્રુતસ્કંધ કહેવાય. પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં ઉત્ક્રિષ્ટ અધ્યયન વગેરે ૧૯ અધ્યયનો છે, ને બીજા શ્રુતસ્કંધમાં ૧૦ વર્ગ છે. વર્ગ એટલે અર્થાધિકારના સમૂહરૂપ અધ્યયનો એમ ટીકાકારે સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યો છે. પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં ૧૯ અધ્યયનોમાં પહેલાં દશ અધ્યયનોમાં આખ્યાયિકા વગેરે નથી, તેથી 'જ્ઞાત' કહેવાય છે. બાકીનાં નવ અધ્યયનોમાંના દરેક અધ્યયનમાં ૫૪૦-૫૪૦ આખ્યાયિકાઓ છે. એક આખ્યાયિકામાં ૫૦૦-૫૦૦ ઉપાખ્યાયિકાઓ હોતી. અને એકેક ઉપાખ્યાયિકામાં ૫૦૦-૫૦૦ આખ્યાયિકોપાખ્યાયિકાઓ પહેલાં હોતી. આ બધાંનો કુલ સરવાળો '૧ અબજ, ૨૨ કરોડ, ૫૦ લાખ આખ્યાયિકોપાખ્યાયિકાઓ થાય છે.

ધર્મકથા નામના બીજા શ્રુતસ્કંધના દશ વર્ગોમાંના એકેક વર્ગમાં પહેલાં પાંચસો આખ્યાયિકા હોતી, ને એકેક આખ્યાયિકામાં ૫૦૦-૫૦૦ ઉપાખ્યાયિકા અને તે દરેક ઉપાખ્યાયિકાઓમાં ૫૦૦-૫૦૦ આખ્યાયિકોપાખ્યાયિકાઓ હોતી. આ બધી આખ્યાયિકો-પાખ્યાયિકાઓની કુલ સંખ્યા એક અબજ, પચીસ કરોડ થાય. પહેલા શ્રુતસ્કંધના અગીઆરમા અધ્યયનથી માંડીને ૧૯ મા અધ્યયન સુધીનાં નવ અધ્યયનોમાં જણાવેલા આખ્યાયિકાદિના લક્ષણ સરખાં છે, તેથી એક અબજ પચીસ કરોડમાંથી, એક અબજ સાડીએકવીસ કરોડ બાદ કરીને સાડી ત્રણ કરોડ આખ્યાયિકાઓ જણાવી છે. હાલ ઘણા ભાગ વિચ્છેદ પામ્યો, તેથી હાલ આ સૂત્રમાં આખ્યાયિકાકિ જણાતાં નથી.

અહીં જણાવેલી કથાઓ બે પ્રકારની છે. કેટલીક કથાઓ યથાર્થ બનેલી છે, ને કેટલીક કથાઓ શ્રોતાઓને બોધ પમાડવાની ખાતર કલ્પિત પણ છે. માટે જ વિશેષાવશ્યકમાં 'કવ્વિયં વવહારિયં' આ વચનથી ઉદાહરણના કલ્પિત ઉદાહરણ, અને વ્યવહારિક ઉદાહરણ એમ બે ભેદો જણાવ્યા છે. તેનો આશય એ છે કે-મધુબિંદુના દષ્ટાંતની જેવા કાલ્પનિક દષ્ટાંતો પણ કેટલાએક ભવ્ય ભવોને બોધદાયક નીવડે છે. બીજા શ્રુતસ્કંધમાં કહેલા દશ વર્ગોમાંના (૧) પહેલા વર્ગનાં પાંચ અધ્યયનોમાં ચમરેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓની બીના વર્ણવી છે. (૨) બીજા વર્ગનાં પાંચ અધ્યયનોમાં બલીન્દ્રની અગ્રમહિષીઓની હકીકત જણાવી છે. (૩) ત્રીજા વર્ગનાં ૫૪ અધ્યયનોમાં અસુરેન્દ્ર સિવાય બાકીના દક્ષિણ દિશાના નવ ઇન્દ્રોની અગ્રમહિષીઓની બીના જણાવી છે. અહીં દરેક ઇન્દ્રને ૬-૬ અગ્રમહિષી હોવાથી ૬x૬=૫૪ અધ્યયનોમાં એકેક અગ્રમહિષીનું વર્ણન કર્યું છે એમ સમજવું. (૪) એ જ પ્રમાણે ચોથા વર્ગમાં અસુરેન્દ્ર સિવાય બાકીના ઉત્તર દિશાના નવ ઇન્દ્રોની ૫૪ અગ્રમહિષીઓની બીના ૫૪ અધ્યયનોમાં વર્ણવી છે. (૫) પાંચમા વર્ગનાં બત્રીશ અધ્યયનોમાં દક્ષિણ દિશાના વ્યંતરેન્દ્રોની અગ્રમહિષીની બીના કહી છે. અહીં શરૂઆતમાં ૫૪માં ૩૨ અધ્યયનોનાં નામ જણાવ્યા છે. (૬) છઠ્ઠા વર્ગનાં બત્રીશ અધ્યયનોમાં ઉત્તર દિશામાં રહેલા વ્યંતરેન્દ્રોની અગ્રમહિષીઓની બીના જણાવી છે. (૭) સાતમા વર્ગનાં ચાર અધ્યયનોમાં અનુક્રમે ચંદ્રપ્રભા, જ્યોત્સ્નાલા, અર્ચિર્ભાલી, અને પ્રભંકરા નામની અગ્રમહિષીઓની બીના કહી છે. (૮) આઠમા વર્ગનાં ૪ અધ્યયનોમાં સૂર્યની સુરપ્રભા, આતપા, અર્ચિર્ભાલી, અને પ્રભંકરા નામની અગ્રમહિષીઓની બીના અનુક્રમે જણાવી છે. (૯) નવમા વર્ગના ૮ અધ્યયનોમા શકેન્દ્રની ૮ અગ્રમહિષીઓની બીના અને (૧૦) દશમા વર્ગનાં ૮ અધ્યયનોમાં અનુક્રમે ઇશાનેન્દ્રની ૮ અગ્રમહિષીઓની બીના કહી છે. દશે વર્ગનાં ૨૦૬ અધ્યયનો થાય. તે આ રીતે-૫, ૫, ૫૪, ૫૪, ૩૨, ૩૨, ૪, ૪, ૮, ૮=૨૦૬. અહીં જણાવેલા દશમા વર્ગની શરૂઆતમાં તેનાં ૮ અધ્યયનોનાં નામ જણાવ્યાં છે. આ છઠ્ઠા અંગનું નામ જ્ઞાતા ધર્મકથા હોવાનું કારણ એ છે કે-પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં જ્ઞાત એટલે ઉદારરણુ-દષ્ટાંત કહેલાં છે, ને બીજા શ્રુતસ્કંધમાં ધર્મકથા કહી છે. એમ નંદોસૂત્રની ચૂર્ણિના વચનથી જાણી શકાય છે. તે પાઠ આ પ્રમાણે જાણવો.

“ જ્ઞાતત્તિ-આહરણા વિદ્વંતિયા વા જજ્જહ તે જાયા, એતે પઢમમુયવલ્લંઘે, અહિસાવિલક્ષણસ્સ ધમ્મસ્સ કહા ધમ્મકહા, ધમ્મિયાઓ વા કહાઓ ધમ્મકહાઓ આલક્ષણગત્તિ વુત્તુ ભવતિ, એતે વિદ્વયમુયવલ્લંઘે ”

અર્થ—જે જણાય, તે જ્ઞાત કહેવાય. તેના બે અર્થ છે. ૧ દષ્ટાંતરૂપ અર્થ અને ૨ દાષ્ટાંતિક અર્થ. જેમાં દષ્ટાંત ઘટે, તે દાષ્ટાંતિક કહેવાય. આવા દષ્ટાંતો અહીં પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં ૧૯ અધ્યયનોમાં જણાવ્યા છે. ધર્મની કથા અથવા ધાર્મિક એવી

જે કથાઓ, તે ધર્મકથા કહેવાય. તેવી કથાઓ ખીજા શ્રુતસ્કંધમાં કહી છે. કથાનું ખીજું નામ, આખ્યાનક છે. આ અર્થે પ્રમાણે 'જ્ઞાતધર્મકથા' નામ ઠીક લાગે છે. પણ ધર્મકથાંગ નામથી વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં તને બદલે તા થવાનું કારણ શ્રી નંદી-સૂત્રની ટીકામાં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે—આ જ્ઞાત શબ્દ પૃષ્ઠાદરાદિ ગણનો છે, માટે તમાંના અને 'જ્ઞા' થયો છે. તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં કહેલ 'જ્ઞાતધર્મકથા' નામનો, જેમાં ઉદાહરણ દ્વારા અર્થ કહ્યો હોય, તે 'જ્ઞાતધર્મકથા' કહેવાય. ખીજો અર્થ એ છે કે, જેમાં દષ્ટાંતની પ્રધાનતા છે, તેવી કથાઓને જણાવનાર જે અંગ તે 'જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ' કહેવાય, એમ હારિભદ્રીય નંદીવૃત્તિ, અભિધાનચિંતામણિવૃત્તિ વગેરેના આધારે જણાવ્યું છે. જ્ઞાત એટલે પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે કહેલી ધર્મકથાને જણાવનાર જે અંગ તે જ્ઞાતાધર્મકથાંગ કહેવાય. દિગંબરના તત્ત્વાર્થ—રાજવાર્તિકમાં 'જ્ઞાતધર્મકથા' અને ગોમ્મતસારની ઉપદેશી ગાથામાં "જાઙ્ઘમ્મકહા" નામ આ સૂત્રના જણાવ્યા છે. નિર્ચુક્તિ આદિ હયાત નથી. પ્રાચીન ટીકાનો વિચ્છેદ થવાથી શ્રીઅભયદેવસૂરિ મહારાજે પાટણમાં વિ૦ સં૦ ૧૧૨૦માં ૩૮૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી, તે છપાઈ છે. તથા બાબુ ધનપતસિંહ તરફથી પહેલાં મૂલ, ટીકા, આલભોધ સાથે આ છઠ્ઠું અંગ છપાયું હતું. બે ભાગમાં અર્થ સાથે, જૈન ધર્મપ્રવર્તક સભાએ છપાવ્યું હતું. ખીજા વિદ્વાનોએ પણ, અંગ્રેજી, જર્મન આદિ ભાષામાં અમુક અમુક ભાગના અનુવાદ કર્યા છે. આ રીતે છઠ્ઠા અંગની ટીકા આદિનું વર્ણન સંક્ષેપમાં જણાવ્યું.

સાતમા શ્રી ઉપાસક દશાંગની ટીકા વગેરેનું વર્ણન

ઉપાસક એટલે સુપાત્ર-તીર્થંકરાદિની ભક્તિ કરનાર. તે શ્રાવકનું ખીજું નામ છે. તેમાં શ્રીઆનંદશ્રાવક વગેરે દશ શ્રાવકોની ખીના અનુક્રમે એકેક અધ્યયનમાં કહી છે, તેથી ઉપાસક શબ્દની પછી દશ શબ્દ મૂકીને આ અંગનાં દશ અધ્યયનો જણાવ્યાં છે. ટૂંકમાં એમ કહી શકાય કે આનંદાદિ દશ શ્રાવકોની ખીના જેમાં કહી છે, તે ઉપાસકદશાંગ કહેવાય. સ્થાપનાની અપેક્ષાએ આ સાતમું અંગ છે. તે એક શ્રુતસ્કંધ રૂપ છે. તેમાં દશ અધ્યયનો છે. હાલ આ સૂત્રના મળતાં કદ ઉપરથી જણાઈ છે કે ઘણો ભાગ વિચ્છેદ પામ્યો છે. અહીં પહેલા અધ્યયનમાં પાંચમા અંગની ભલામણ કરી છે, તથા "પૂરણ"ની ખીના શ્રીભગવતીસૂત્રના ત્રીજા શતકના ખીજા ઉદ્દેશામાં છે. નગરી, ચૈત્ય, રાજ વગેરેનું વર્ણન જાણવા માટે શ્રીઅૌપપાતિકસૂત્રની ભલામણ કરી છે. મૂલસૂત્રના કર્તા સુધર્માસ્વામી છે. મૂલસૂત્રનું પ્રમાણ ૮૧૨ શ્લોક છે. સૂત્રરચના ગદ્યમાં છે.

ટીકા, અનુવાદ વગેરે-પ્રાચીન ટીકાનો વિચ્છેદ થવાથી શ્રીઅભયદેવસૂરિ મહારાજે આ સૂત્રની નવી ટીકા બનાવી. તે આગમોદ્ય સમિતિ, જૈન આત્માનંદ સભા વગેરે

તરફથી છપાઈ છે. ડૉ. હર્નલે આ સૂત્રનો અંગ્રેજી અનુવાદ કર્યો છે, તે કલકત્તાથી છપાયો છે. ડૉ. પી. એલ. વેલે શબ્દસૂચી આદિ સાથે આ અંગસૂત્ર છપાવ્યું છે. પંચ ભગવાનદાસે મૂલ અને વૃત્તિનો અનુવાદ વિં સં ૧૯૯૨માં છપાવ્યો હતો. કરાંચી વગેરે સ્થલેથી હિંદી ભાષાંતર વગેરે પણ પ્રસિદ્ધ થયા છે. આ રીતે સાતમા અંગની ખીના ટૂંકમાં જણાવી.

આઠમા શ્રી અંતકૃદ્દશાંગની વૃત્તિ વગેરેની ખીના

અંત એટલે સંસારનો અથવા કર્મોનો નાશ કરનાર જે ભવ્ય જીવો તે અંતકૃત કેવલી કહેવાય. સામાન્ય કેવલીમાં અને અંતકૃતકેવલીમાં ફરક એ છે કે-જીવનના લગભગ અંત સમયે જેઓ કેવલજ્ઞાન પામી તરત જ મુક્તિના અવ્યાપ્તિ સુખ પામે, તે અંતકૃતકેવલી કહેવાય. અહીં સાધુઓમાં કૃષ્ણ વાસુદેવના નાનાભાઈ ગજસુકુમાલ વગેરે અંતકૃતકેવલી જાણવા. ગૃહસ્થોમાં મરૂદેવી માતા વગેરે અંતકૃતકેવલી જાણવા. મરૂદેવી માતા હાથો ઉપર ખેડાં હતાં. દૂરથી પુત્રની સમવસરણાદિ ઋદ્ધિ જોઈને વૈરાગ્ય પામી પુત્રની વીતરાગદશા વિચારતાં કેવલી થઈ ત્યાં જ (હાથીની અંબાડી ઉપર) મોક્ષે ગયાં. શ્રીગજસુકુમાલ મુનિવર બાલબ્રહ્મચારી પ્રભુશ્રી નેમિનાથના હાથે જે દિવસે દીક્ષા લીધી તે જ દિવસે, લાયકાત, આરાધકપણું વગેરે લાભ કેવલજ્ઞાનથી જાણનારા પ્રભુદેવની આજ્ઞા લઈ સ્મરણમાં કાઉરસગંધવાનમાં રહ્યા. સૌમિલે કરેલ ઉપસર્ગ સહન કરી આયુષ્યના અંતે કેવલજ્ઞાન પામી તરત જ મોક્ષે ગયા. માટે તે અંતકૃતકેવલી કહેવાય. એમની માફક ખીજાઓ કેવલી થઈ મોક્ષે ગયા, તેઓ પણ અંતકૃતકેવલી કહેવાય. તે સિવાયના ખીજા સામાન્ય કેવલી, મુંડ કેવલી, મૂક કેવલી વગેરે કેવલજ્ઞાન પામ્યા પહેલાં જે ભરતચક્રી વગેરેની જેમ ગૃહસ્થભાવે હોય, તે કેવલજ્ઞાનથી પોતાનું વધારે આયુષ્ય જાણતાં મુનિવેષ અંગીકાર કરીને વિચરે, અને જે સાધુપણામાં હોય તે તેઓ શ્રી રામચંદ્ર કેવલી વગેરેની માફક બાકીના આયુષ્યના અંત સુધી વિચરી સ્વપર-તારક બની મોક્ષે જાય. કેવલજ્ઞાન પામ્યા બાદ મૌન રહેનારા મૂક કેવલી જાણવા. ને વિશિષ્ટ અતિશયરહિત જે હોય, ને પોતાનો જ ઉદ્ધાર કરવાની ભાવનાથી સંયમી થઈ નિર્મલ જ્ઞાનાદિની આરાધના કરીને જે કેવલી થયા હોય, તે મુંડ કેવલી કહેવાય; એમ શ્રી ધર્મસંબ્રહ્મણી વૃત્તિ તથા પંચસંબ્રહ્મ વૃત્તિ વગેરેનાં વચનોનું રહસ્ય વિચારતાં જણાય છે. દશ અધ્યયનોમાં તેવી રીતે અંત કરનારા ભવ્ય જીવોને જણાવનાર જે અંગ તે અંતકૃદ્દશાંગ કહેવાય. અહીં 'દશ' શબ્દ અધ્યયનોની સંખ્યા જણાવે છે. આ આઠમા અંગમાં બે વગેરે શ્રુતસ્કંધ નથી. પણ તે એક શ્રુતસ્કંધરૂપ છે. અહીં આઠ વર્ગો છે. અધ્યયનોનો જે સમુદાય તે વર્ગ કહેવાય. એકેક દિવસે એકેક વર્ગના ઉદ્દેશ સમુદ્દેશ અનુજ્ઞા કરાયા છે. તેથી ૮ વર્ગનાં ૮ દિવસ, શ્રુતસ્કંધના સમુદ્દેશનો એક દિવસ અને અનુજ્ઞાનો એક દિવસ તથા આઠમા અંગના સમુદ્દેશનો એક દિવસ અને અનુજ્ઞાનો

એક દિવસ ગણતાં કુલ બાર દિવસમાં આઠમા અંગના યોગ થાય. દરેક વર્ગની શરૂઆતમાં તે તે વર્ગોમાં કેટલાં કેટલાં અધ્યયનો છે, તે જણાવનારી ગાથા વિદ્યમાન છે. ૮ વર્ગનાં ૯૦ અધ્યયનોની વહેંચણી આ પ્રમાણે જણાવી : પહેલા વર્ગમાં ૬૨ અધ્યયનો, બીજા વર્ગમાં ૮ અધ્યયનો, અન્યત્ર ૬૨ કહ્યાં છે; ત્રીજા વર્ગમાં ૧૩ અધ્યયનો, ચોથા વર્ગમાં ને પાંચમા વર્ગમાં ૬૨ ૬૨ અધ્યયનો છે, છઠ્ઠા વર્ગમાં ૧૬ અધ્યયનો, સાતમા વર્ગમાં ૧૩, અને આઠમા વર્ગમાં ૬૨ અધ્યયનો કહ્યાં છે. શ્રીસમવાયાંગમાં આ આઠમા અંગના સાત વર્ગો કહ્યા છે. ને શ્રી સુબોધા સામાચારી વગેરે ઘણા ગ્રંથોમાં ૮ વર્ગો કહ્યા છે. તથા શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના ૬૨મા અધ્યયનમાં જણાવેલાં આ અંગનાં ૬૨ અધ્યયનો હાલ ઉપલબ્ધ આગમમાં નથી. મૂલસૂત્રના કર્તા-શ્રી સુધર્માસ્વામી છે. તે સૂત્રનું પ્રમાણ ૮૯૯ શ્લોક છે. પ્રાચીન ટીકાનો વિચ્છેદ થવાથી શ્રી અભયદેવસૂરિએ નવી ટીકા બનાવી, તે અનુત્તરોપપાતિક સૂત્ર-સદીક અને સદીક વિપાકશ્રુતની સાથે એટલે ટીકા સાથે, ૮-૯-૧૧ એ ત્રણ અંગો, આગમોદય સમિતિએ વિં ૨૦ ૧૯૭૬માં છપાવ્યાં હતાં. જૈન ધર્મપ્રસારક સભાએ ગુજરાતી અનુવાદ સાથે ૮-૯માં એ અંગો વિં ૨૦ ૧૯૯૦માં છપાવ્યાં હતાં. ડૉ. પી. એલ વેંઘ વગેરે ઘણાં વિદ્વાનોએ શબ્દકોશાદિની સંકલના કરીને આ સૂત્રનો અંગ્રેજી અનુવાદ વગેરે છપાવ્યા છે. આ રીતે આઠમા અંગની બીના ટૂંકમાં જણાવી.

૯—શ્રી અનુત્તરોપપાતિકદશાંગની ટીકા વગેરેની બીના

આ સૂત્રમાં નિર્મલ સંયમની સાર્વિકી આરાધના કરી શ્રૈણિક રાજના ૬૨ યુત્રો વગેરે નવ શ્રૈયેકની ઉપર રહેલા અનુત્તરવિમાનવાસી દેવપણું પામ્યા, તે બીના કહી છે, તેથી આ નવમું અંગ 'અનુત્તરોપપાતિકદશાંગ' નામથી ઓળખાય છે. અહીં પહેલા જણાવેલા પહેલા વર્ગમાં ને ત્રીજા વર્ગમાં ૬૨ ૬૨ અધ્યયનો હોવાથી, આ સૂત્રના નામમાં ૬૨ શબ્દની ગોઠવણી કરાઈ છે. દ્વાદશાંગીમાંનું જ આ નવમું અંગ હોવાથી અંગ શબ્દ મૂકાયો છે. એટલે બીજા વર્ગમાં તેર અધ્યયનો હોવાથી પ્રાયઃ જે અંગનાં ૬૨ અધ્યયનોમાં સંયમ સાધી અનુત્તરવિમાનવાસી દેવરૂપે ઉપજનારા છવોની બીના કહી છે, તે અનુત્તરોપપાતિકદશાંગ કહેવાય. આ સૂત્રનો બહુ જ ભાગ વિચ્છેદ પામ્યો, તેથી મૂલસૂત્ર, ૧૯૨ શ્લોક પ્રમાણ જ મળે છે. પ્રાચીન ટીકા ન હોવાથી શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે નવી ટીકા બનાવી. તે આગમોદય સમિતિ વગેરે તરફથી છપાઈ છે. ૮મા સાથે પણ આણુ ધનપતસિંહ તરફથી છપાયું હતું. શીખ બોધ વગેરેમાં સાતમા-આઠમા-નવમા અંગનો સારાંશ છપાયો હતો. એક અભયદેવસૂરિ મહારાજની ટીકા તથા સ્તબકાર્થ (૮મા) સવાય આ સૂત્રનાં નિર્ચુકિત આદિ હયાત નથી. અહીં ત્રણ વર્ગો છે. તેમાં પહેલા વર્ગનાં ૧૦ અધ્યયનો, બીજા વર્ગના ૧૩ અધ્યયનો, ને ત્રીજા વર્ગનાં ૧૦ અધ્યયનો છે, બધા મળી ત્રણ વર્ગનાં ૩૩ અધ્યયનો

છે. શ્રી સ્થાનાંગમાં દશમા અધ્યયનમાં તથા શ્રી સમવાયાંગમાં જણાવ્યું છે કે આ સૂત્રનાં ૧૦ દશ અધ્યયનો છે. તેમાં શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રમાં કહેલાં દશ અધ્યયનોમાંના ત્રણના નામ, અહીં ત્રીજા વર્ગમાં આવે છે. આ રીતે નવમા અંગની બીના ઠંકામાં જણાવી.

૧૦ શ્રીપ્રત્યવ્યાકરણ નામના અંગની ટીકા વગેરેની સંક્ષિપ્ત બીના

પ્રશ્ન અને વ્યાકરણની બીના જે અંગમાં જણાવી હોય, તે પ્રત્યવ્યાકરણાંગ કહેવાય. પ્રાચીન કાલમાં ૧૦૮ પ્રશ્નો, ૧૦૮ અપ્રશ્નો. ૧૦૮ પ્રશ્નાપ્રશ્નો, પ્રભાવશાક્તી વિદ્યાઓ તથા મુનિવરોએ ભુવનપતિ દેવોની સાથે કરેલા સંલાપ (વાતચીત-ઉપદેશાદિ)ની બીના આ સૂત્રમાં કહી હતી. તે વિદ્યા, મંત્ર, અતિશયાદિની બીનાવાળો તમામ ભાગ વિચ્છેદ પામ્યો. તેથી હાલ આશ્રવદ્વારરૂપ પહેલા વિભાગનાં પાંચ અધ્યયનોમાં પાંચ આશ્રવની બીના, ને સંવરદ્વારરૂપ બીજા વિભાગના પાંચ અધ્યયનોમાં અહિંસાદિ પાંચ સંવરની બીના હયાત છે. આ અંગ એક શ્રુતસ્કંધરૂપ છે; અહીં એકસરાં (ઉદ્દેશા જેમાં નથી તેવાં) દશ અધ્યયનો છે. એકેક દિવસે એકેક અધ્યયનના ઉદ્દેશાદિ ત્રણ કરાય. આ સૂત્રના આગાઠ (જે યોગ પૂરા થયા પછી જ નીકળી શકાય તેવા) યોગ હોવાથી એમાં આઉત્તભત્તપાણ (આયુક્ત ભક્તપાન)ની ક્રિયા કરાય છે. શ્રીભગવતી-સૂત્ર, ઉત્તરાધ્યનસૂત્ર તથા મહાનિશીથાદિના યોગો પણ અગાઠ યોગ તરીકે સુખોધા સામાચારીમાં જણાવ્યા છે. આ દશમા અંગના યોગમાં એકાંતરે આયંબિલ તપ એટલે આયંબિલ-નીવી આયંબિલ-નીવી આ ક્રમે તપ કરાવાય છે. અંગના ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, અનુજ્ઞાના અને શ્રુતસ્કંધના સમુદ્દેશ અને અનુજ્ઞાના દિવસે આયંબિલ તપ જરૂર કરવો જોઈએ. અંગાદિના સમુદ્દેશની અને અનુજ્ઞાની વચ્ચેનો કાલ આકસંધિ નામે ઓળખાય છે. તે આકસંધિ તૂટે એટલે સમુદ્દેશની અને અનુજ્ઞાની વચ્ચે દિવસ જવાના જણાવેલાં કારણોમાંથી કોઈપણ કારણથી દિવસ પડે (જાય) તો જરૂર અનુજ્ઞા ન થાય, ત્યાં સુધી આયંબિલ તપ ચાલુ જ રહે, એ આકસંધિનું રહસ્ય છે. આ સૂત્રના યોગ કરતાં ૧૪ દિવસો થાય છે. તે આ પ્રમાણે-દરેક અધ્યયનનો એકેક દિન ગણતાં ૧૦ અધ્યયનોના ૧૦ દિવસો, ૧૧-૧૨ શ્રુતસ્કંધના સમુદ્દેશનો એક દિન, ને અનુજ્ઞાનો એક દિવસ. ૧૩-૧૪ અંગના સમુદ્દેશનો અને અનુજ્ઞાનો એકેક દિવસ ગણતાં કુલ ૧૪ દિવસો થાય. પ્રાચીન ટીકાનો વિચ્છેદ થવાથી શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે આ સૂત્રની નવી ટીકા બનાવી. તેને શ્રી દ્રોણસૂરિજીએ શોધી. એમ ટીકાકારે પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે. (૧૦ સં૦ ૧૭૫માં આગમોદય સમિતિએ સટીક આ સૂત્ર છપાવ્યું હતું. શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરીએ પણ આ સૂત્રની ઉપર વિવરણ (ટીકા) રચ્યું છે. આ ટીકાનો પ્રથમાદર્શી સુરતમાં શ્રી સુખસાગરે તૈયાર કર્યો હતો. આ વિવરણ બે ભાગમાં ૧૦ સં૦ ૧૮૬માં મુક્તિવિજયજી જૈન ગ્રંથમાલાએ છપાવ્યું હતું. તથા આશ્રવદ્વારનો યુજ્જાતી અનુવાદ માસ્તર નગીન-

દાસે વિ. સં. ૧૯૮૮માં છપાવ્યો હતો. બીજા અંશમાં પ્રશ્નવ્યાકરણનો અર્થ આ રીતે કહ્યો છે : પ્રશ્ન=વિદ્યાવિશેષ, તેનું વ્યાકરણ-વિવેચન. ૧૦ અધ્યયનોમાં કરનાર જે અંગ, તે પ્રશ્નવ્યાકરણાંગ કહેવાય. જે દ્વારા કર્મો આવે એટલે કર્મબંધનાં કારણો તે આશ્રય કહેવાય. સંવર એટલે કર્મને રોકવાનાં જે સાધનો તે સંવર કહેવાય.

અહીં લગભગ ૫૩ અનાર્થ જાતિનાં તથા ૯ ગ્રહોનાં નામ જણાવ્યા છે. શ્રી જ્ઞાનવિમલસૂરિના વિવરણમાં પ્રાસંગિક શ્લોકો વધારે જણાય છે. તથા લખિંધસ્તોત્રની અને પિંડનિયુક્તિની બીના પણ પ્રસંગે ઘણીવાર આવે છે. આ વિવરણને ગંગવિજયના શિષ્ય નયવિજયે વિ. સં. ૧૭૯૩માં લખેલી હાથપોથીના આધારે તૈયાર કરી છપાવ્યું. આ રીતે દશમા અંગની બીના ટૂંકામાં જણાવી.

૧૧ શ્રી વિપાકશ્રુતની વૃત્તિ આદિની બીના

વિપાક એટલે પાપકર્મનું અને પુણ્ય કર્મનું ફલ. તેને ભોગવનારા જીવોનું વર્ણન જે અંગમાં કર્યું છે, તે વિપાકશ્રુત નામે ૧૧મું અંગ જાણવું. આ અંગનો ઘણો ભાગ વિચ્છેદ પામ્યો. તેથી હાલ મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૧૨૨૬ શ્લોક છે. મૂલ ટીકાનો વિચ્છેદ થવાથી શ્રીઅભયદેવસૂરિ મહારાજે ૯૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ નવી ટીકા બનાવી. આ અંગના બે શ્રુતસ્કંધ છે. પહેલા દુઃખવિપાક નામના શ્રુતસ્કંધનાં દશ અધ્યયનોમાં પાપ કર્મના દુઃખરૂપ ફલને ભોગવનારા ઉજ્જતક વગેરે દશ જાણવું વર્ણન કર્યું છે. બીજા સુખ વિપાક નામના શ્રુતસ્કંધનાં દશ અધ્યયનોમાં સુખનાં સાધન દાન વગેરે ધર્મને સાધનારા સુખાહુ, ભદ્રનંદી વગેરેની બીના અનુક્રમે જણાવી છે. બે શ્રુતસ્કંધોમાં પહેલો શ્રુતસ્કંધ મોટો છે. શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના દશમા અધ્યયનમાં જણાવેલા દુઃખવિપાકનાં દશ અધ્યયનોને 'કર્મવિપાકદશા' નામથી ઓળખાવ્યાં છે. તે નામોમાં અને અહીં જણાવેલાં નામોમાં સહેજ તફાવત જણાય છે : પણ અર્થમાં ફરક નથી. આ સૂત્રના યોગ કરતાં ૨૪ દિવસ લાગે છે. તે આ પ્રમાણે છે. દરેક અધ્યયનનો-એક એક દિવસ ગણતાં ૧૦ દિવસ થાય, શ્રુતસ્કંધની સમુદ્દેશ-અનુજ્ઞાનો એક દિવસ; આ રીતે પહેલા શ્રુતસ્કંધના ૧૧ દિવસો, ને બીજા શ્રુતસ્કંધના પણ એ જ ક્રમે ૧૧ દિવસો, ને અંગના સમુદ્દેશનો ૧ દિવસ, તથા તેની અનુજ્ઞાનો એક દિવસ ગણતાં કુલ ૨૪ દિવસ થાય. જે અંગના બે શ્રુતસ્કંધો હોય, તે દરેક શ્રુતસ્કંધની સમુદ્દેશઅનુજ્ઞા એક જ દિવસે થાય. ને જે અંગને એક શ્રુતસ્કંધ હોય, તેનો સમુદ્દેશ એક દિવસે કરી બીજે દિવસે અનુજ્ઞા કરવી. આ સૂત્રની કથાનકના જેવી શૈલી ઓદ્ધોના અવદાનશતક, કર્મશતકાદિમાં પણ જણાય છે. શ્રીઅભયદેવસૂરિદ્વિત ટીકા સહિત આ વિપાકશ્રુત વિ૦ સં૦ ૧૯૭૬ માં આગમોદય સમિતિ તરફથી છપાયું હતું. તે પહેલાં બાપુ ધનપતસિંહે પણ છપાવ્યું હતું. બીજા વિદ્વાનોએ અંગ્રેજી અનુવાદ વગેરે સાથે આને છપાવ્યું છે. આ રીતે શ્રી

વિપાકશ્રુતની બીના દુકામાં જણાવી. આ રીતે શ્રીઆચારાંગ વગેરે ૧૧ અંગાનાં મૂલસૂત્રોનું પ્રમાણ ૩૫૩૩૯ શ્લોક, ને તે ૧૧ અંગાની ટીકાઓનું પ્રમાણ ૭૪૭૯૦ શ્લોક જણાવ્યું છે. ૪-૫

એ પ્રમાણે-તપોગચ્છાધિપતિ-આચાર્યશ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વર વિનેયાણુ
વિજયપદ્મસૂરિએ રચેલ-શ્રી પ્રવચન કિરણાવલીના પહેલો
પ્રકાશ પૂરો થયો.



॥ ખીજો પ્રકાશ ॥

હવે અંથકાર શ્રી આચારંગસૂત્રનું વર્ણન કરતાં ૬ ગાથામાં પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં નવ અધ્યયનોની ખીના જણાવે છે—

સુયલ્લંબા દો પદમે, આચારંગે તહેવ સુયલ્લંબે ॥
 બ્રહ્મયજ્ઞાઈ પદમે, નવ વિગયં સત્તમજ્ઞયણં ॥ ૬ ॥
 અણ્ણત્યુત્તં નવમં, ઉદ્ધરિયાઽઽગાસગામિણી વિજ્ઞા ॥
 વજ્જેણિત્તો સંપદ્ધ, નિજ્જુત્તી મદ્ધાહુકયા ॥ ૭ ॥
 સાહસવત્તા વિગયં, તં સિરિસીલંકસૂરિસમણં ॥
 ઇયં મહાપરિણ-જ્ઞયણં ચેવહમં ણેયં ॥ ૮ ॥
 હવહાણસુયં નવમં, વિમુક્ત્તમજ્ઞયણમદ્ધમં વુત્તં ॥
 અજ્ઞયણાણ નવણ્ણં, નામાહ જહકમં સુત્તા ॥ ૯ ॥
 સત્થપરિણા પદમં, ઘોમં તહ લોયવિજયમજ્ઞયણં ॥
 સીઓસણિજ્જમેયં તદ્ધયં તત્તો ય સંમત્તં ॥ ૧૦ ॥
 ઠાવંતિ લોયસારં, ધુયં વિમોહો મહાપરિણા ય ॥
 ઉવહાણસુયં પદમે, અદ્ધજ્ઞયણાહ સુપલ્લંબે ॥ ૧૧ ॥

સ્પષ્ટાર્થ—જે અંગમાં મુનિવરોના આચારનું વર્ણન વધારે પ્રમાણમાં જણાવ્યું હોય, તે આચારંગ કહેવાય. આર અંગમાં આ સૂત્ર પહેલાં કહ્યું છે, તે વ્યાજ્ઞી છે. કારણ કે, મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં આચારની મુખ્યતા છે. એમાં “ આચારઃ પ્રથમો ધર્મઃ ” વગેરે વાક્યો પણ સાક્ષિભૂત છે. લોકો મુનિવરોના આચાર અને ઉચ્ચાર (લાયા) ને જોધને તેમની પ્રત્યે બહુમાન-શ્રદ્ધા રાખી ભક્તિ કરે છે. તેમનો ઉપદેશ સાંભળી સન્માર્ગ ચાલી આત્મહિત સાધે છે. અને વિચાર એટલે સંવેગાદિ ભાવનાની ખાત્રી પણ તે અને જ કરાવે છે. આ મુદ્દાથી જ નવીન સાધુઓને છ જીવનિકાયનું જ્ઞાન, (સમજણ) સાધુના સત્યાવીશ શુભોનું જ્ઞાન (સમજણ), વૈરાગ્ય ભાવનાને ઘટાડનારા, વધારનારા, સ્થિર કરનારાં સાધનો વગેરેનું જ્ઞાન કરાવ્યા બાદ વડીદીક્ષા આપવાની જેમ પહેલાં હતી, તેવી અવિચ્છિન્ન મર્યાદા હાલ પણ વિજયવંતી વર્તે છે. શ્રીશરવૈકાલિકસૂત્રની રચના થયા પહેલાં આચારંગમાં જે ૬ જીવનિકાયાદિની ખીના કહેલી હતી, તેની માહિતી કરાવ્યા બાદ વડીદીક્ષા આપવાનો વ્યવહાર હતો. પણ શ્રીશરવૈકલપસૂરિ મહારાજે મનકમુનિના કથ્યાણ નિમિત્તે આચારંગાદિ સૂત્રોનો સાર લખને શ્રી શરવૈકાલિકસૂત્રની રચના કર્યા બાદ તેનાં ચાર અધ્યયનો લખ્યા બાદ

વહીદીક્ષા આપવાનો વ્યહાર શરૂ થયો. હાલ પણ તે જ પદ્ધતિ ચાલુ જ છે. આચાર્યનું પાલન એ જ્ઞાનને આધીન છે, આ આશયથી જણાવ્યું કે—

પદ્મં નાણં તઓ દયા एवं ચિદ્દૃઙ્ સઠ્ઠવસંજણ ॥ અળ્ળાણી કિ કાહી કિ ઘા નાહિહી હેયપાવગં ॥ ૧ ॥ સોઝા જાણદ્ઙ્ કહલાણં સોચ્ચા જાણદ્ઙ્ પાવગં ॥ ડમયંપિ જાણદ્ઙ્ સોચ્ચા, જં સેયં તં સમાયરે ॥ ૨ ॥

અર્થ—પહેલું જ્ઞાન અને પછી દયા એટલે જીવ અજીવને જાણ્યા બાદ જીવનું રક્ષણ કરાય. તેથી દયા પાલવામાં પહેલાં જ્ઞાનની વધારે જરૂરિયાત છે. એ પ્રમાણે વર્તવાથી સર્વ સંયતો બોક્ષમાર્ગની આરાધના કરી શકે છે; તેમાં ટકી શકી છે. જીવાદિતરવોને નહિ જાણનાર, અજ્ઞાની જીવ શું આત્મહિત સાધવાનો છે? અર્થાત તે આત્માનું હિત સાધી શકતો નથી. મારે શું હિતકારી છે? શું અહિતકારી છે? તે પણ અજ્ઞાની જીવ જાણી શકતો નથી. (૧) લવ્ય જીવ શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતનાં વચનો સાંભળીને કલ્યાણને અને પાપને તથા તે બંનેને જાણે છે, ને જાણ્યા પછી જે માર્ગે આત્મહિત જણાય, તે માર્ગને સાધે છે. અહીં કલ્યાણ પદ્ધતી સમ્યક્દર્શનાદિ ત્રણની એકઠી આરાધના સમજાવી. (૨) આ રીતે મુનિવરોને પરમ ઉદ્ધાસથી નિર્મલ સંયમની સાત્વિકી આરાધના કરવામાં આચાર એટલે બ્રહ્મણ શિક્ષા અને આસેવના શિક્ષાને જાણવાની બહુ જ જરૂરિયાત જાણીને સૂત્રોની સ્થાપના કરવામાં શ્રી જલધર ભગવંતે શ્રી આચારાંગને પહેલું સ્થાપ્યું. અહીં છાપેલી પ્રત પ્રમાણે ૪૦૨ સૂત્રો છે, સૂત્રગાથા લગભગ ૧૪૭ છે. નિર્ચુકિતની ગાથા ૩૫૬ છે, તેમાં ટીકા વિનાની ૭ ગાથાઓ, મહાપરિજ્ઞાધ્યયનની નિર્ચુકિતની છે એમ છાપેલી પ્રતની છેવટે જણાવ્યું છે. શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીના, નિર્ચુકિતની ૧૧મી ગાથામાં કહેલાં વચનથી જણાય છે કે આ પહેલા અંગનું બીજું નામ ‘વેદ’ છે, અને સાતમી ગાથામાં આચાર વગેરે નવ નામો આ પહેલા અંગના જણાવ્યાં છે. આ સૂત્રના એ શ્રુતસ્કંધો છે, વિશેષાવશ્યકમાં ૯૦૦મી ગાથામાં સ્કંધનો અર્થ—‘સમુદાય’ કર્યો છે. તેથી શ્રુત એટલો સૂત્રો, તે સૂત્ર વગેરેનો જે સમુદાય, તે શ્રુતસ્કંધ કહેવાય. અહીં આદિ (વગેરે) શબ્દથી મૂલસૂત્રમાં કહેલી ગાથાઓ વગેરે લઈ શકાય. કારણ કે, અહીં ગદ્યભાગ ઉપરાંત લગભગ-૧૪૭ ગાથાઓ પદ્યમાં પણ છે. કેટલાક વિદ્વાનો ૧૪૭થી વધારે ગાથાઓનું પ્રમાણ જણાવે છે છતાં હુંત અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશમાં ૧૪-૧૫-૧૬ એમ ત્રણ પદ્યો ‘અનુષ્ટુભ્’ છંદમાં છે, સાતમા વિમોહ નામના અધ્યયનના છેલ્લા ઉદ્દેશમાં ૧૭ માથી ૪૧મા સુધીનાં પદ્યો અનુષ્ટુભ્ છંદને અનુસરે છે. નવમું ઉપધાનશ્રુત પણ પદ્યમાં છે, અને તે “ગાથાનુષ્ટુભીસંસૃષ્ટિ” નામથી ઓળખાયેલ મિશ્ર છંદને અનુસરે છે.

તથા ભાવના અધ્યયનનો થોડો ભાગ પદ્ય છે, એમાં ૧૧૨-૧૩૫ પદ્યો, ને વિમુક્તિ અધ્યયનમાં ૧૩૬-૧૪૭ પદ્યો છે. આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે, અહીં સંખ્યાતા

પ્રલોકો છે. તે ઉપરાંત શ્રીસમવાયાંગમાં ને શ્રીનંદીસૂત્રમાં બાર અંગનો ટૂંક પરિચય કહેતાં સૂત્રકાર ભગવંતે ફરમાવ્યું છે કે, શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં આચાર વર્ણવ્યો છે. ગાચર એટલે ગાચરી લેવાનો વિધિ, વિનયતું ક્ષણ, કાથોત્સર્ગ કરવાતું, સુખતું, ખેસવાતું સ્થાન, વિહારાદિ નિમિત્તે જવાનો વિધિ, શરીરનો થાક ઊતારવા ખીજ સ્થાને જવારૂપ ચંકમણનો વિધિ, આહાર, ઉપધિતું પ્રમાણ, સ્વાધ્યાયાદિ યોગમાં ખીજ સાધુ વગેરેને સમારણાદિ સાધનોથી જોડવાનો વિધિ, ભાષાસમિતિ, ગુપ્તિ, શય્યા (ઉપાશ્રયાદિ સ્થાન, સંચારો) ઉપધિ, ભક્ત-પાનને લેવામાં સંભવતા ઉદ્દગમ, ઉત્પાદના, એષણાના દોષોથી રહિત શુદ્ધ શય્યાદિને લેવાનો વિધિ, તેમાં ખાસ કારણે અપવાદનો વિધિ, વ્રત નિયમ અને તપ વગેરે યોગ્ય પ્રસંગને અનુસરીને વર્ણવ્યા છે. અહીં વ્રતનો અર્થ મૂલ ગુણ, ને નિયમનો અર્થ ઉત્તર ગુણ છે એમ સમજવું.

અહીં પહેલા શ્રુતસ્કંધતું નામ બ્રહ્મચર્ય શ્રુતસ્કંધ છે. ને ખીજે શ્રુતસ્કંધ આચારાંગ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. પહેલા શ્રુતસ્કંધના દરેક અધ્યયનમાં વિવિધ પ્રકારે સત્તર ભેદવાળા સંયમરૂપ બ્રહ્મચર્યની ખીના કહેલી હોવાથી બ્રહ્મચર્ય શ્રુતસ્કંધ નામ સાર્થક છે. પણ ઉત્પાદિની જેવું નિર્થક નામ નથી. અહીં શ્રુતસ્કંધમાં અધ્યયનોની, ને અધ્યયનોમાં ઉદ્દેશાની સંકલના કરી છે. તેથી પહેલાં અધ્યયનોનો ને ઉદ્દેશાનો વિચાર જણાવું છું. પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં નવ અધ્યયનો છે, તેમાં સાતમા 'મહાપરિણા' અધ્યયનનો વિચાર થયો છે, એટલે તે હાલ અલભ્ય છે. અહીં નિર્ચુકિતમાં તથા ચૂર્ણિમાં આ અધ્યયન સાતમું જણાવ્યું, ને શ્રીનંદીસૂત્રની હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકામાં તથા શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત સમવાયાંગ (સૂત્ર ૧૩૬) વૃત્તિમાં આઠમું મહાપરિણાધ્યયન છે, એમ એક ગાથાને અનુસારે જણાય છે. તે ગાથા આ પ્રમાણે જણવી:-

સત્યપરિણા લોચલિજગ્રો-સોઓસણિજ્જ સમ્મત્તે ॥

આવંતિ ઘૃય વિમોહો-મહાપરિણોવહાણસુયં ॥ ૧ ॥

અર્થ-૧ શસ્ત્રપરિણાધ્યયન, ૨ લોકવિજય, ૩ શીતોષ્ણીય, ૪ સમ્યકત્વ, ૫ આવંતિ (ખીજું નામ-લોકસાર), ૬ ધૃત અધ્યયન, ૭ વિમોહ અધ્યયન, ૮ મહાપરિણાધ્યયન, ૯ ઉપધાનશ્રુતાધ્યયન.

જે કે સમવાયાંગના ૧૩૬ સૂત્રમાં મહાપરિણાધ્યયનને આઠમું જણાવ્યું છે. તે પણ ત્યાં નવમા સૂત્રમાં નવ પદાર્થો જણાવતાં આ નવ અધ્યયનો ગણાવ્યાં, તેમાં મહા પરિણાને ૮મું પણ કહ્યું છે. આ રીતે આ અધ્યયનના ક્રમિક નંબરને અંગે ત્રણ વિચારો જણવા.

મહાપરિણાધ્યયનની નિર્ચુકિતની સાત ગાથાઓ જેતાં અનુમાન થાય છે કે-શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે જ્યારે આની નિર્ચુકિત રચી, તે વખતે આ મહાપરિણાધ્યયન હયાત હતું. તથા શ્રીઆવશ્યકનિર્ચુકિતની ૭૬૮મી ગાથામાં તથા ખીજ પણ વિવિધ

મથામાં જણાવ્યું છે કે—“ઇત્તો કિર સિરિવરસામિણા આગાસગામિણી વિજ્ઞા ઉદ્ધરિયા, સાહસયત્તણ વોચ્છિણ્ણ” એટલે આ મહાપરિણાધ્યયનમાંથી શ્રીવજ્યસ્વામીએ આકાશ-ગામિની વિધાનો ઉદ્ધાર કર્યો. આ પાઠથી સમગ્રય છે કે શ્રી વજ્યસ્વામીના સમય સુધી આ અધ્યયન હયાત હતું, પછીના સમયે મહાપ્રભાવશાલી હોવાથી તે વિચ્છેદ પામ્યું. તથા અહીં નિર્ચુક્રિતની ૨૯૦મી ગાથા જોતાં જણાય છે કે—સત્સત્તિયા (અધ્યયન)નો ઉદ્ધાર પણ આમાંથી થયો છે. પાંચમા અધ્યયનનું પહેલાં “આવંતિ” નામ જણાવ્યું છે. આનું બીજું નામ “લોકસાર” છે, એમ અહીં નિર્ચુક્રિતની ૩૧-૩૨મી ગાથાનો અર્થ વિચારતાં જણાય છે. તથા આઠમા અધ્યયનનું “વિમોહ” નામ જણાવ્યું છે, ને તેનું બીજું નામ “વિમોક્ષ” છે. આ રીતે પહેલાં શ્રુતસ્કંધનાં અધ્યયનોનાં નામને ઉદ્દેશીને ખાસ જરૂરી બીના જણાવીને હવે ક્રમસર દરેક અધ્યયનના ઉદ્દેશા જણાવું છું. અધ્ય-નનો જે વિભાગ, તે ઉદ્દેશો કહેવાય. નવ અધ્યયનોમાં મહાપરિણા અધ્યયનનો વિચ્છેદ થવાથી બાકીનાં આઠ અધ્યયનોમાં ઉદ્દેશા આ પ્રમાણે જણાવા.

પહેલાં શ્રુતસ્કંધના પહેલાં અધ્યયનમાં ૭ ઉદ્દેશા છે, બીજા અધ્યયનમાં ૬ ઉદ્દેશા, ત્રીજા અધ્યયનમાં ૪ ઉદ્દેશા, ચોથા અધ્યયનમાં ૪ ઉદ્દેશા ત્રીજા પાંચમાં અધ્યયનમાં ૬ ઉદ્દેશા છે. છઠ્ઠા અધ્યયનમાં પાંચ ઉદ્દેશા, સાતમા અધ્યયનમાં ૮ ઉદ્દેશા, ને આઠમા અધ્યયનમાં ૪ ઉદ્દેશા કહ્યા છે. બીજા શાસ્ત્રોમાં પાંચમા અધ્યયનના પાંચ ઉદ્દેશા, ને છઠ્ઠા અધ્ય-યનના ૮ ઉદ્દેશા છે, એમ આ ગાથા જણાવે છે. તે આ પ્રમાણે:—

સત્તહિ છાહિ ચરચરહિય પંચહિ અટ્ટહ ચરહિ નાયવ્વા ।

ઉદ્દેસર્ણહિ પઠમે સુયલ્લંઘે નવ ય અજ્ઞયણા ॥ ૧ ॥

અર્થ:—પહેલાં શ્રુતસ્કંધનાં નવ અધ્યયનો અનુક્રમે ૭-૬-૪-૪-૫-૮-૮-૪ ઉદ્દેશા વડે સહિત છે. એટલે પહેલું અધ્યયન ૭ ઉદ્દેશાવાળું છે. એમ દરેક અધ્યયન સમજવું. આ જ પદ્ધતિએ આ અંગની ચૂર્ણિ તથા ટીકા પણ ઉદ્દેશાઓ વર્ણવે છે.

શ્રીનંદીસૂત્રની હારિભદ્રીય ટીકામાં અને શ્રીસમવાયાંગની અભયદેવસૂરિચરિત ટીકામાં જણાવેલી:—

સત્ત ય છચ્ચર ચરો-છ પંચ અટ્ટેવ સત્ત ચરો ય ।

એકારા તિ તિ દો દો-દો દો સત્તેક એકોય ॥ ૧ ॥

અહીં નવ અધ્યયનોમાં અનુક્રમે જણાવેલા ઉદ્દેશાની સંખ્યા ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે—મહાપરિણાધ્યયનના ૭ ઉદ્દેશા હોવા જોઈએ. તે બધાનો વિચ્છેદ થયો. બીજા શ્રુતસ્કંધનાં ૧૬ અધ્યયનોમાં અનુક્રમે ૧૧-૩-૩-૨-૨-૨-૨ ઉદ્દેશા છે. અને કેટલા-એક અધ્યયનો એકસરાં એટલે ઉદ્દેશારહિત છે. આ રીતે ઉદ્દેશાને અંગે જરૂરી બીના જણાવી. હવે અનુક્રમે પહેલાં શ્રુતસ્કંધના પહેલાં અધ્યયનના સાત ઉદ્દેશામાંના દરેક ઉદ્દેશામાં કઈ કઈ બીના કહી છે, તે ટૂંકામાં જણાવું છું. શસ્ત્ર એટલે હિંસાનાં

સાધન, તેનો યોગ્ય જોનાથી થાય, અથવા શસ્ત્રના સ્વરૂપને જણાવનાર જે અધ્યયન, તે શસ્ત્રપરિજ્ઞા અધ્યયન કહેવાય. આહી ૧ દ્રવ્યશસ્ત્ર, અને ૨ ભાવશસ્ત્ર એમ શસ્ત્રના બે ભેદ છે. તેમાં જણવાની જે ભાવના તે ભાવશસ્ત્ર કહેવાય. અને સ્વકાયશસ્ત્ર અને પરકાયશસ્ત્ર એમ દ્રવ્યશસ્ત્રના બે ભેદ છે. ઠંડા પાણી વિગેરેના જીવોનો ઉપજી પાણી આદિથી જે નાશ થાય, તે સ્વકાયશસ્ત્ર કહેવાય, ને અપકાય વગેરેનો તેઉકાય આદિથી નાશ થાય, તે પરકાયશસ્ત્ર કહેવાય. પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિ કાય, અને ત્રસકાયની વિસ્તારથી સમજૂતી આપી, અને શસ્ત્રનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે- જે હિંસા ન કરે તે જ ખરે સમજૂ કહેવાય. માનવદેહમાં થતાં વિવિધ ફેરફાર વનસ્પતિમાં ઘટાવી સાબિત કર્યું છે કે-વનસ્પતિને સચિત્ત માનવી જોઇએ. આ વાત અનેક દષ્ટાંતો આપીને સમજાવી છે. આ રીતે અધ્યયનનું દૂંક રહસ્ય જાણવું.

પહેલાં અધ્યયનના પહેલાં ઉદ્દેશાનાં દૂંક પરિચય ૨। ૨૩

આહી આચારપદ અને અંગ પદના નિક્ષેપા, અને આચાર શબ્દનાં એકાર્થક પદો જણાવીને ખારે અંગોની રચના કરવાના અવસરે પહેલાં ૧૪ પૂર્વો રચાય છે, તેથી પૂર્વો પહેલાં કહેવા જોઇએ, તેમ ન કહ્યું, ને શ્રીઆચારાંગસૂત્રને પહેલાં કહેવાનું કારણ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યું છે. પછી ગણિપણું એ આચારને આધીન છે એમ કહી, અધ્યયનાદિની અપેક્ષાએ શ્રીઆચારાંગનું પ્રમાણ દર્શાવ્યું છે. પછી અંગ વગેરેમાં કોણ કોનો સાર છે? તે ખીના સ્પષ્ટ સમજાવીને બ્રહ્મપદના નિક્ષેપા, સ્થાપના, બ્રહ્મનું સ્વરૂપ જણાવતાં બ્રહ્મણની તથા ખીજ વર્ણોની ઉત્પત્તિનું સ્વરૂપ, વર્ણોની તથા વર્ણાન્તરની સંખ્યા, સાત વર્ણો, ખીજ વર્ણોના નામ, વર્ણાંતર થવાનું કારણ, ભિન્ન ભિન્ન સંયોગથી થતી વર્ણાંતરની ઉત્પત્તિનું તથા દ્રવ્ય બ્રહ્મ અને ભાવ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી જેનો ચારિત્રરૂપ અર્થ થાય છે, તેવા ચરણ પદના નિક્ષેપાની ખીના કહી છે. પછી પહેલા અંગનાં અધ્યયનોનાં નામ, દરેક અધ્યયનમાં કહેવાની ખીનાનું દૂંક સ્વરૂપ, શસ્ત્રપરિજ્ઞા અધ્યયનના સાત ઉદ્દેશા પૈકી દરેક ઉદ્દેશામાં કહેવાની દૂંક ખીના, શસ્ત્રપદ અને પરિજ્ઞાપદના નિક્ષેપા, શસ્ત્ર, અગ્નિ વિગેરે દ્રવ્યશસ્ત્ર કહેવાય, મન વચન કાયાની ખરાબ પ્રવૃત્તિ તથા અવિરત વગેરે ભાવશસ્ત્ર કહેવાય, એમ વિસ્તારથી સમજાવી સંજ્ઞાની ખીના જણાવતાં અનુભવ સંજ્ઞાના ૧૬ ભેદ, દિશાના નિક્ષેપા, તેર આકાશ પ્રદેશો અવગાહીને રહેલ જે દ્રવ્ય, તે દ્રવ્યાદક કહેવાય, એમ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પછી ફરમાવ્યું છે કે, રચક પ્રદેશથી ક્ષેત્ર દિશાઓ ગણાય. પછી દિશાનાં નામ, અને દિશાનું તથા વિદિશાનું સ્વરૂપ, તથા દિશાનું સંસ્થાન (આકાર), સર્વેને એક પર્વત ઉત્તરમાં આવે, ને લવણસમુદ્ર દક્ષિણમાં આવે, એમ કહી પ્રજ્ઞાપક દિશાનું સ્વરૂપ, તેને જાણવાનો ઉપાય, તેનાં નામ, તેનું સંસ્થાન જણાવ્યું છે. પછી ભાવ દિશાનું સ્વરૂપ, આત્મા છે એમાં પ્રમાણ શું? આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ જવાબ દેતાં પ્રસંગાનુપ્રસંગે આત્માને સાબિત

કરનારાં અનુમાનાદિ પ્રમાણ જણાવી ૩૬૩ પાખંડિઓના મતનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. પછી પૂર્વલવને જણવાનાં જાતિસ્મરણાદિ સાધનો, અને વિશિષ્ટ સંજ્ઞાનાં કારણો જણાવી કહ્યું છે કે, આત્માને માનનારા છવો પરલોકને કર્મને અને ક્રિયાને જરૂર માને છે. પછી ક્રિયાના પરિણામનો નિર્ણય સમજાવી કર્મનું સ્વરૂપ નહિ જણનારા છવોને થતા ગેરલાભ, અને તેના વિપાકનું ભોગવવું, કર્મના સ્વરૂપને નહિ જણનારા છવોનું ચોરાશી લાભ યોનિમાં કર્મનુસારે ભટકવું, ને વિવિધ દુઃખોનું ભોગવવું, વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવીને પરિણા શબ્દનું સ્વરૂપ કહી હિતશિક્ષા ફરમાવી છે કે, સારા વિચારો કરવાથી પુણ્યબંધ થાય છે. તથા અશુભ કર્મોનો નાશ થાય છે, માટે સારા વિચારો કરવા. ખરાબ વિચાર કરવાથી પાપ કર્મનો બંધ થાય છે, માટે તેવા વિચારો ન કરવા જોઈએ. એવે કર્મબંધનાં કારણોથી અને આરંભસમારંભથી બચવાનો ઉપદેશ દેતાં કૃપાલુ મહર્ષિ ભગવંતોએ ફરમાવ્યું છે કે, જે કર્મ (કર્મબંધનાં કારણો) અને આરંભને જણીને તેનો ત્યાગ કરે તે જ મુનિ કહેવાય. આ રીતે પહેલા શ્રુતસ્કંધના પહેલા શસ્ત્રપરિણા અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશનો પરિચય દૂંકામાં જણાવ્યો. હવે બીજા ઉદ્દેશથી માંડીને સાતમા ઉદ્દેશ સુધીના ૬ ઉદ્દેશમાં અનુક્રમે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય (જલ), તેઉકાય (અગ્નિ), વાયુકાય, (વાયુ; પવન), વનસ્પતિકાય (ઝાડ વગેરે), તથા વ્રસ (પાણીના પોરા વગેરે) છવોની ઝોળખાણ કરાવશે. આથી સમજાય છે કે, પહેલા શસ્ત્ર પારિણા અધ્યયનમાં જ છવનિકાયની ઝોળખાણ કરાવે છે, ને પ્રથમ પુણ્યોદયે શ્રીજનેન્દર દેવોએ પણ આરાધેલી પ્રવ્રબ્યાના સાધક મુનિવરોને ચેતાવે છે કે ૬ છવનિકાયની રક્ષા કરવામાં જ મુનિપણાનું ખરૂં રહસ્ય સમાયેલું છે. અહિંસાનો સાધક આત્મા કોઈની પણ સાથે વૈરભાવથી વર્તતો નથી, ને તેની ઉપર કોઈને પણ વૈરભાવ હોતો નથી. કુદરતી નિયમ એ છે કે-શાંતિને દેનારો જ શાંતિ મેળવી શકે છે. અહિંસા જ શાંતિનું પરમ સાધન છે. શાંતિ યુજીને ધારણ કરનાર આત્માઓ જ મોક્ષ માર્ગની પરમ ઉદ્દેશથી સાત્ત્વિકી આરાધના કરી મુક્તિના અભ્યાબાધ મુખ પામી શકે છે. એમ સમજીને હે મુનિવરો! તમે પૃથ્વીકાયાદિના આરંભસમારંભનો ત્યાગ કરજો, એમ હિતશિક્ષા આપીને પ્રમાદનો ત્યાગ કરી નિર્મલ સંયમને સાધી માનવજન્મ રૂપ કલ્પવૃક્ષને સફલ બનાવજો, એમ ભગવંતે ફરમાવ્યું છે.

બીજા ઉદ્દેશનો દુંક પરિચય પૃથ્વીકાય

અહીં શરૂઆતમાં પૃથ્વીકાયનું સ્વરૂપ જણાવનારાં નિક્ષેપાદિ તવ દ્વારે જણાવી પૃથ્વીમાં ચાર નિક્ષેપાની ઘટના કરી, દ્રવ્યપૃથ્વી તથા ભાવપૃથ્વીનું વર્ણન કર્યું છે. પછી કહ્યું છે કે-સૂક્ષ્મ છવો સર્વ લોકમાં ભરેલા છે. પછી બાદર પૃથ્વીના સ્લક્ષ્ણને ખરૂં ભેદનું વર્ણન કરી યોનિના ભેદો સમાન વર્ણાદિથી પડ્યા છે, એમ કહી સૂક્ષ્મમાં

ને બાહરમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભેદોનું ઘટ્ટું સરખાપણું, ને વૃક્ષાદિના તથા ઓષધિ વગેરેના દષ્ટાંતે પૃથ્વીકાયના ભેદો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. પછી કહ્યું છે કે પૃથ્વીકાય જીવોનાં શરીરો અસંખ્યાતાં ભેગાં થાય, તે જ દેખાય. તે અસંખ્યાતાંથી ઓછા શરીરોની હુયાતી શ્રીજિનાજ્ઞાથી જ માનવી જોઈએ. જેમ શરીરમાં રહેલ હાડકું કઠિન હોવાથી સચેતન માનીએ છીએ, તેવી જ કઠિનતા સશરીર (શરીરવાળા) પૃથ્વીકાયમાં હોવાથી પૃથ્વીકાયને સચિત્ત માનવા વ્યાજબી છે. પછી પૃથ્વીકાયનું પરિમાણ, અને ક્ષેત્ર અને કાલમાં કોની સૂક્ષ્મતા ને કોની બાહરતા ? તે જણાવી કાલથી પૃથ્વીકાયનું પરિમાણ બતાવ્યું છે. પછી જણાવ્યું છે કે-ચંકમણાદિ કરવા દ્વારા મનુષ્યોના કામમાં પૃથ્વીકાય આવે છે. મનુષ્ય વગેરે પોતાના સુખને માટે જ પૃથ્વીકાયના જીવોને દુઃખ ઉપજાવે છે. એટલે રોગાદિ કારણે પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે છે. પોતાના કામમાં માટી વાપરી સ્વકાર્ય સાધે છે. પછી હજી વગેરે દ્રવ્યશસ્ત્ર, તથા ભાવશસ્ત્રનું નિરૂપણ, અને પૃથ્વીકાયના જીવોને વેદના કેવી હોય ? તે જણાવી કહ્યું છે કે-પૃથ્વીકાય જીવોને અંગ ઉપાંગ નહિ છતાં પણ તેઓ વેદના જરૂર ભોગવે છે. પછી કુતીર્થિકોની ઢંક બીના, અને કરવા કરાવવા અને અનુભવેના દ્વારા વધની બીના જણાવી છે. પૃથ્વીકાયને હણતાં તદાશ્રિત (તેના આધારે રહેલા) બીજા જીવો પણ હણાય, માટે જ મુનિવરો પૃથ્વીકાયનો વધ કરતા નથી, ને મનોગુપ્તિ વગેરેને ધારણ કરે છે એમ જણાવ્યું છે. વળી દેખાતી પૃથ્વી અસંખ્યાતા પૃથ્વીકાય જીવોનાં શરીરોના સમૂહરૂપ છે એમ માનવું જોઈએ. પછી કરવું વગેરે સ્વરૂપે પૃથ્વીકાયનો થતો સમારંભ જણાવીને કહ્યું છે કે—“અંધ વગેરેની માફક પૃથ્વીનો સમારંભ કરવાની ભાવનાવાળા જીવો જરૂર તીવ્ર રોગાદિ વિવિધ અનર્થો પામે છે. તેમ જ જે પૃથ્વીને ન હણે તે જ મુનિ કહેવાય.”

શસ્ત્રપરિજ્ઞાના બીજા ઉદ્દેશનો ઢંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

ત્રીજા ઉદ્દેશનો ઢંક પરિચય ૨૫/૧૫

અહીં અકાય (પાણી)નાં દ્વારો, ભેદ, પરિમાણ, ઉપભોગ, શસ્ત્ર, લક્ષણ દ્વારમાં પૃથ્વીકાયની અપેક્ષાએ અહીં વિશેષતા (તક્ષાવત), અકાયના ભેદો, બાહર અકાયના શુદ્ધોદકાદિ પાંચ ભેદો, અકાયનું પરિમાણ, તથા લક્ષણ જણાવી તેનો વપરાશ કર્મ રીતે થાય છે ? તે કહીને અકાયને હણવાનાં કારણો, તેનાં સ્વકાયાદિ શસ્ત્રો, દ્રવ્યભાવ શસ્ત્રો, વગેરે જણાવી બાકીનાં દ્વારોની બીના પૂર્વે જણાવેલ પૃથ્વીનાં દ્વારોની બીનાની જેમ જણાવી એમ કહ્યું છે. પછી અનગારનું સ્વરૂપ, જિનાજ્ઞાથી અકાયને સમજી તેની રક્ષા કરવી, અકાયનાં જુદાં જુદાં શસ્ત્રો, બીજા ધર્મના આગમોની અસારતા, અકાયની રક્ષા કરનાર મુનિ કહેવાય વગેરે બીના વિસ્તારથી કહી છે.

ત્રીજા ઉદ્દેશનો ઢંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

ચોથા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય તબીય

અહીં શરૂઆતમાં તેઉકાયતું સ્વરૂપ, ભેદો, સામાન્યથી તેના બે ભેદ (સૂક્ષ્મ-આદર), તથા આદર અગ્નિના પાંચ ભેદો જણાવી આગીયા જીવડાતું અને તાવની ગરમીતું દષ્ટાંત દર્શને તેઉકાયમાં જીવપણું સાબિત કર્યું છે. પછી તેઉતું પરિભાણ, તેઉ (અગ્નિ)ની વપરાશ, અગ્નિની હિંસામાં કારણો, અગ્નિનાં સંક્ષેપે અને વિસ્તારે દ્રવ્યશસ્ત્રો જણાવી કહ્યું છે કે—પ્રમાદી રાંધવા વિગેરે કાર્યો કરી દંડાય છે, માટે કહ્યું છે કે—અગ્નિનો સમારંભ ન કરવો, એમ જણાવી અગ્નિના સમારંભની બાબતમાં અન્ય ધર્મિઓના ગરબાજખી વિચારો બતાવ્યા છે. અંતે અગ્નિના સમારંભમાં બીજા જીવોની પણ હિંસા જણાવી કહ્યું કે તેતું સ્વરૂપ સમજી જે તેની રક્ષા કરે, તે મુનિ કહેવાય. પ્રસંગે બીજી પણ બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

પાંચમા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય વનસ્પતિ

અહીં શરૂઆતમાં પૃથ્વીના વર્ણનમાં અને વનસ્પતિના વર્ણનમાં ભેદાદિની અપેક્ષાએ જુદાશ જણાવી, સૂક્ષ્મ આદર વનસ્પતિકાયમાં બે બે ભેદો, આદર વનસ્પતિકાયના ભેદો, પ્રત્યેકતરૂના ૧૨ ભેદો, પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવોના ભેદો (અમ બીજ વગેરે), પ્રત્યેકતરૂ જીવોનાં શરીરોના સમૂહને સમજાવવા માટે દષ્ટાંતો કહ્યાં છે. પછી પત્ર થડ વગેરે એક જીવવાળા જાણવા એમ કહી જણાવ્યું કે—પ્રત્યેક વૃક્ષના જીવોતું પરિભાણ, સાધારણ વનસ્પતિકાયના જીવો વગેરે જિનાજ્ઞાનુસારે માનવા. પછી સાધારણ વનસ્પતિકાયતું લક્ષણ કહી ફરમાવ્યું કે મૂલને અને પહેલાં પાંદડાંને બનાવનાર જુદા જુદા જીવ નથી પણ તે બેનો બનાવનાર એક જીવ છે. પછી અનંતકાયતું લક્ષણ, અને સાધારણ વનસ્પતિના ભેદો જણાવી કહ્યું કે—પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં અસંખ્યાતાં શરીરો જ દેખાય. અનંતકાયમાં અનંતાં સાધારણ વનસ્પતિનાં શરીરો ભેગા થાય તે જ દેખાય. પછી સૂક્ષ્મ અનંતકાયતું પરિભાણ, અને આદર નિગોદતું પરિભાણ તથા આહારાદિમાં ને વાજિંત્ર વગેરે બનાવવા આદિમાં વનસ્પતિની વપરાશ તેમજ વનસ્પતિના વધનાં કારણો, સંક્ષેપે ને વિસ્તારે વનસ્પતિનાં દ્રવ્યશસ્ત્રો, ને ભાવશસ્ત્રો જણાવ્યાં છે. અને બાકીની બીના પૃથ્વીના વર્ણન જેવી જણાવી. જે વનસ્પતિનો આરંભ તબે, તે સાધુ કહેવાય. વનસ્પતિમાં જીવપણાનાં ચિહ્નો (જન્મ-વૃદ્ધિ વગેરે), વનસ્પતિના આરંભથી કર્મબંધ થાય, ને તેના આરંભને તજવામાં મુનિપણું રહેલું છે, વગેરે બીના પણ અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય ત્રમ

અહીં શરૂઆતમાં પૃથ્વીમાં અને ત્રસમાં વટતી સરખી બીના, ને ભેદાદિની અપેક્ષાએ બંનેમાં જુદાશ, તથા લખિત્રસ ગતિત્રસતું સ્વરૂપ, ત્રસ જીવોના ઉત્તર ભેદો

તેમાં ઘટતા દર્શનાદિની બીના, ત્રસતું લક્ષણ, પરિમાણ, તેની ગત્યાગતિ, વપરાશ, શસ્ત્ર, વેદના, માંસાદિ નિમિત્તે થતી ત્રસની હિંસા જણાવી, શેષ બીના પૃથ્વીની જેમ જાણવાતું કહ્યું છે. પછી અંતઃકાદિ ભેદો, અને પ્રસંગે સંસારતું સ્વરૂપ છે, ને અજ્ઞાની ભવે ભગ્ને એમ કહી જણાવ્યું કે—સંસાર દુઃખરૂપ છે. પછી હણાતાં જીવને થતું દુઃખ, ત્રસના વર્ણનમાં અન્ય દર્શનિયોની અથોગ્ય પ્રરૂપણા ને તેતું ફેલ, ત્રસને હણવાનાં કારણો કહી ત્રસને જાણી તેની રક્ષા કરનાર મુનિતું સાચું મુનિપણું જાણવું, વગેરે બીના પણ વિસ્તારથી સમજાવી છે.

સાતમા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં વાયુતું નિરૂપણ, તેમાં સરખી રીતે ઘટતા પૃથ્વીનાં દ્વારોની ભલામણ તથા ભેદાદિની અપેક્ષાએ જૂદાશ જણાવી કહ્યું કે સૂક્ષ્મ વાયુ સર્વલોકમાં રહેલ છે. અને ઉત્કલિકા વગેરે આદર વાયુના પાંચ ભેદો છે. દેવે અદશ્ય બનાવેલા શરીરની જેમ આપણે હયાતી માનીએ છીએ તેમ વાયુની પણ હયાતી માનવી જોઇએ એમ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી વાયુજીવોતું પરિમાણ, વીંજણું, ધમણું વગેરે પ્રકારે આદરવાયુની વપરાશ, વીંજણું વગેરે વાયુતું દ્રવ્યશસ્ત્ર છે, એમ કહી ફરમાવ્યું કે આક્રીની બીના પૃથ્વીની જેમ જાણવી. મનુષ્ય વાયુનો સમારંભ ન કરવા વારે તો તેમ કરી શકે, એમ કહી અંતર્જ્ઞાન અને અહિંજ્ઞાનની વ્યાપ્તિ અને દષ્ટાંત સાથે દ્રષ્ટાતંકતું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે વાયુના રક્ષક જે હોય તે જ મુનિ કહેવાય. પછી વાયુના શસ્ત્રના સમારંભને જણાવવાના પ્રસંગે અન્ય ધર્મીઓતું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે વાયુની સંરંભાદિ પ્રકારે થતી વિરાધનાતું સ્વરૂપ જાણી જે તેની રક્ષા કરે તે જ મુનિ મુનિતાને ટકાવી શકે. પૃથ્વી વગેરેના સમારંભ કરતાં કર્મ અંધાય, મુનિએ સર્વથા જાણે જીવ નિકાચોનો આરંભ તજવો જોઇએ. આટલું જાણ્યા પછી નવા સાધુને વડીદીક્ષા આપી શકાય. શર્યંભવસૂરિ મહારાજે પૂર્વમાંથી દશવૈકાલિકનો ઉદ્ધાર કર્યા પહેલાં પદ્ધતિ આ પ્રમાણે હતી. તે પછી દશવૈકાલિકનાં ૪ અધ્યયનો ભણ્યા પછી વડીદીક્ષા અપાય, એ પદ્ધતિ શરૂ થઈ. આ પ્રસંગે વડીદીક્ષાનો વિધિ પણ ટૂંકામાં જણાવ્યો છે. અહીં પહેલા શસ્ત્રપરિજ્ઞાધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂર્ણ થાય છે.

બીજા લોકવિજય અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં પહેલા ઉદ્દેશાની શરૂઆતમાં આ અધ્યયનના છ ઉદ્દેશામાં કહેવાના મુદ્દાઓ અને લોકપદના તથા વિજયપદના નિક્ષેપાની બીના, અને ગુણ પદ તથા મૂલ પદના નિક્ષેપા જણાવી ભાવકષાયરૂપ લોકમાં આત્મદષ્ટિએ વિજય મેળવવાનાં સાધનો જણાવ્યાં છે, પછી કષાયને જીતવાતું ફેલ, દ્રવ્યગુણના સચિતાદિ ત્રણ ભેદો જણાવી

કહ્યું છે કે-ભવપ્રદેશો સંકોચાય છે, ને ફેલાય છે. કેવલી સમુદ્ધાત સમયે તે સર્વલોકમાં ફેલાય છે. પછી ઋણુતાદિનું સ્વરૂપ તથા વક્તાદિની બીના, અને મૂલ પદના નિક્ષેપા જણાવ્યા છે. પછી કહ્યું છે કે, “જ્યાં સંસાર છે, ત્યાં જ કર્મ સત્તા છે; કર્મોનું મૂલ મોહનીય અથવા ભોગતુળ્યા છે. તેથી ભવભ્રમણ થાય છે. મોહના બે ભેદ છે. કર્મબંધમાં કષાયોની મુખ્ય કારણતા છે. કષાયોને ઉપજવાનાં જૂદા જૂદા સ્થાન (કારણો) છે.” પછી કષાયના નિક્ષેપા, સંસારના પાંચ ભેદ, અને નામ કર્મ, સ્થાપના કર્મ, દ્રવ્ય કર્મ વગેરે ૧૦ પ્રકારે કર્મપદના નિક્ષેપાનું સ્વરૂપ જણાવી, વર્ગણાનું સ્વરૂપ તથા કર્મબંધના પ્રકૃતિ બંધ વગેરે ચાર ભેદ પણ કહ્યા છે. અહીં આઠ કર્મોની પણ બીના દૂકામાં જણાવી છે. પછી પ્રમાદ, મમતાની બીના કહેવાના પ્રસંગે પરશુ, ચાણાક્ય, જરાસંધુનાં દષ્ટાંતો જણાવી ફરમાવ્યું છે કે વૈરાગ્યભાવે સ્વજનોના સંબંધનો ત્યાગ કરવાથી કષાય, કર્મબંધ, તથા ભવ-ભ્રમણનો જરૂર નાશ થાય છે. વારંવાર સ્નેહ્યાસક્તિભાવ રાખનાર જીવો, જન્મ મરણ પામે છે. ઘડપણમાં ઈંદ્રિયો શિથિલ બને છે. આ પ્રસંગે ઈંદ્રિયોનું સ્વરૂપ જણાવી ચેતવણી આપી છે કે ઘડપણમાં લોકના તિરસ્કાર સહેવા પડે છે. આ પ્રસંગને અનુસરતાં જ જરૂરી દષ્ટાંતો, અપ્રમાદનું સ્વરૂપ, સંસારમાં રાગી જીવનું સ્વરૂપ કહીને ઘડપણ આદિ પ્રસંગે ધનથી રક્ષણ થતું નથી વગેરે જણાવ્યું. જેઓ એમ જાણે કે સુખ એ પુણ્યનું ફલ છે, ને દુઃખ એ પાપનું ફલ છે તેઓ સુખના પ્રસંગે તોરી બનતા નથી, ને દુઃખના સમયે ગભરાતા નથી. જીવાનીમાં ધર્મારાધન કરવા ઉદ્યમવંત થવું જોઈએ, ઈંદ્રિયોની સશક્ત દશામાં જ આત્માર્થ સાધી શકાય છે, વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ બીજા અધ્યયનમાં મુખ્યતાએ મુનિવરોના કલ્યાણને લક્ષ્યમાં લઈને સૂત્રકાર ભગવંતે જણાવ્યું છે કે સાચા મુનિઓ માતા પિતા સ્ત્રી પુત્રાદિમાં મોહ ન રાખે, શબ્દાદિ ભોગનાં સાધનોને સેવવાની ભાવના પણ ન કરે. એ વિસ્તારથી સમજાવી ગાચરી ગ્રહણ કરવાનો વિધિ કહ્યો છે. જેવટે એ પણ કહી દીધું છે કે મુનિએ ધનવ્રંતની ઉપર રાગ અને નિર્ધનની ઉપર અરૂચિભાવ તણને મધ્યસ્થભાવે ધર્મોપદેશ દેવો જોઈ એ. આ હકીકત સમજાવતાં અહીં પહેલા ઉદ્દેશમાં મુનિને કર્મબંધનાં કષાય, વિષય, વગેરે કારણોથી બચવાની સ્પષ્ટ ભલામણ કરી છે. આમાંથી આત્માર્થો ભવ્ય જીવોને ખાસ યાદ રાખવા જેવી અપૂર્વ શિખામણ એ મળે છે કે બિનજરૂરી વિચારો કરવાથી, બોલવાથી ને કાવિક પ્રવૃત્તિ કરવાથી ને જોવાથી તથા સાંભળવાથી મન જરૂર અસ્થિર બને છે, ને બહુ જ ચીકણાં કર્મો બંધાય છે, માટે મુનિઓ આચાર, વિચાર, ઉચ્ચાર, શ્રવણ, દર્શનાદિની સાર્થકતા તરફ બહુ જ કાળજી રાખીને સંયમની સાધના કરે, તો જ સ્વપરતારક બની શકે. આ રીતે બીજા લોકવિજય અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશનો દૂક પરિચય જાણવો.

લોકવિજયના બીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં કહ્યું છે કે જે અરતિ ન કરે તે કર્મબંધનથી મુક્ત બને, પછી સંયમથી ખસવાનાં કારણો જણાવી કહ્યું છે કે પ્રજાની આજ્ઞામાં ન રહેનાર જીવોના આ લોક અને પરલોક બગડે છે. પછી સંસારથી મુક્ત થયેલા જીવોનું, અણગારનું ને અજ્ઞાનીનું સ્વરૂપ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી હિતશિક્ષા આપી છે કે મુનિએ જોત્રનું અભિમાન નહિ કરવું જોઈયે. આ પ્રસંગે પુદ્ગલપરાવર્તનું સ્વરૂપ પણ દ્વંકમાં ટીકાકારે સમજાવ્યું છે.

બીજા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે આંધળાપણું વગેરે જોધને કર્મપરિણામ વિચારી સમતા ભાવ રાખવો તથા સમિતિ પાલવી. પછી ઉચ્ચ જોત્રનું અભિમાન કરનાર જીવનું સ્વરૂપ, તથા મોક્ષમાર્ગના સાધક જીવનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું છે કે મરણ અચાનક આવશે, એમ જાણીને આત્મહિત સાધવું. સમજી આત્માને ઉપદેશ દેવાની જરૂરિયાત જણાતી નથી, અજ્ઞાની જીવો સંસારમાં ભટકે છે.

બીજા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં મુનિને હિતશિક્ષા આપી છે કે ભોગીને રોગ થાય ત્યારે કોઈ પણ દુઃખમાં ભાગ લઈ શકતું નથી. અહીં બ્રહ્મકત્તનું દષ્ટાંત જણાવી કહ્યું છે કે ધનને ભોગવનારા, ભોગીયા, પુત્ર વગેરે બધા હોય છે. સ્ત્રીથી કદર્થના પામેલો મૂઠજન ધર્મ સાધી શકતો નથી. એવટે ભોગની ધુન્ધાવાળા જીવની ભોગનાં સાધન મળે ત્યારે અને ન મળે ત્યારે થતી પરિસ્થિતિ (હાલત) પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

બીજા અધ્યયનના પાંચમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે પુત્ર વગેરેને માટે પોતાથી કરાતા કર્મસમારંભો પોતાને જ દુઃખદાયી નીવડે છે. જે ક્યવિક્ય (વેચવું, ખરીદવું) ન કરે તે મુનિ કહેવાય. કાલ વગેરેને જાણવા જોઈયે. મમતા વગેરે દોષોને તજવા જોઈયે. પ્રસંગે ઠર દોષનું વર્ણન કર્યું છે. સ્નેહરહિત મુનિએ શુદ્ધસ્થની પાસેથી માગીને વસ્ત્ર વગેરે લેવાં જોઈયે. પછી આહાર કરવાનો વિધિ જણાવી કહ્યું છે કે ધર્મારાધનમાં મદદગાર ઉપકરણો પરિમહ રૂપ ન કહેવાય. પછી કામ, કામી, અને નિષ્કામીનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું છે કે બાહ્ય-જ્ઞાની અને અવ્યંતરજ્ઞાની બીજાને મુક્ત કરી શકે છે. જેમાંથી પદ્મ ઝરે છે એવો દેહ વૈરાગ્યનું કારણ થાય છે. પછી અવિરતનું ફેલ કહેતાં પ્રસંગે ધનસાર્થવાહાદિના દષ્ટાંત

જણાવી કહ્યું છે કે સાધુપણને સાચવવા માટે મુનિએ બાલ (અજ્ઞાની) જીવોનો સંગ ન કરવો. અહીં બીજી પણ બીના પ્રસંગે જણાવી છે.

બીજા અધ્યયનના છઠ્ઠા ઉદ્દેશનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે સાધુ પાપ કરે નહિ. જીવહિંસા કરતાં બીજાં પણ પાપ કરાય છે. પછી કર્મોપદ્રવની શાંતિ માટે મુનિને કરવા લાયક કાર્યો જણાવી કહ્યું કે મમતાનો ત્યાગ એ જ મુનિતા જણાવી. પછી વીરનું લક્ષણ કહી જણાવ્યું છે કે જે સ્પર્શમાં આસક્ત ન થાય, સંસારથી કંટાળે, કર્મોને છેદે તે મુનિ કહેવાય. તથા વીર પુરૂષો રૂક્ષ આહારાદિ સેવે છે, અને વસ્તુતત્ત્વને યથાર્થસ્વરૂપે જાણે છે. પછી દુર્વસુ મુનિનું અને સુવસુ મુનિનું લક્ષણ જણાવી કહ્યું છે કે લોકસંયોગનો ત્યાગ કરવો. ઉપદેશ કે પુરૂષાદિને જરૂર પિછાણવા જોઈએ, બાલજીવ દુઃખાવર્તવાળા ભવમાં ભમે છે. પ્રસંગે જરૂરી બીજી પણ બીના વર્ણવી છે.

બીજા લોકવિજય અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

આચારાગના પહેલા શ્રુતસ્કંધના ત્રીજા શીતોબ્ધીય અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

નિમિત્તવાસી આત્મા જેવા જેવા નિમિત્તને પામે, તેને અનુસારે તેની ભાવનાં તેવી જ થાય છે. જેમ એક ભવ્ય જીવ માનસિક ખરાબ ભાવનાને સુધારવાના અપૂર્વ સાધનભૂત શ્રીજિનેચરદેવના ભવ્ય બિંબને જોવારૂપ શુભ નિમિત્તને પામીને વિષય-કપાયાદિની મલિન ભાવના દૂર કરી આત્મિક શાંતિને અનુભવે છે, પુદ્ગલરમણતા ઘટાડે છે; પ્રભુદેવ જે માર્ગે વીતરાગપણું પામ્યા, તેનો વિચાર કરી તે માર્ગે ચાલી, નાગકેતુ વગેરેની મારૂક કેવલજ્ઞાની થઈ સિદ્ધ થાય છે. તે એક આત્મા અશુભ નિમિત્તને પામીને ભવભ્રમણ વધારે છે. જેમ કોઈને સ્ત્રીનું સુંદર રૂપ જોઈને મલિન ભાવના થાય, ખરાબ પ્રવૃત્તિ કરતાં અહીં આકરં દુઃખો ભોગવે ને પરભવમાં પણ નરકાદિ દુર્ગતિનાં ઘણાં સાગરોપમ સુધીના પણ ભયંકર આકરં દુઃખો ભોગવે છે. માટે જ પરમદયાળુ શ્રીતીર્થંકરભગવંતે મુનિવરોને સ્વાધ્યાય વૈયાવચ્ચ તૃપ સમિતિ શુષ્ઠિ, ખાસ જરૂરી કારણે જ સામાને હિતકારી પ્રિય-મિત બોલવું, આત્મદષ્ટિને સતેજ કરનારાં દેવગુરૂ વગેરે સારાં નિમિત્તોનું જ જોવું, દેવગુરૂ વગેરે મહાપુરૂષોના શુભાનુવાદના શબ્દો તથા સ્વાધ્યાયાદિના શબ્દો જ સાંભળવાં વગેરે સારાં નિમિત્તોને સેવવાની ભલામણ કરી છે. આ પ્રમાણે વર્તતાં છતાં પણ મુનિઓને “ઢાંકયાં કર્મની કોઈને ખબર નથી.” આ નિયમ પ્રમાણે કોઈ વખત અનુકૂળ (મનગમતાં) પરીપહોને સહન કરવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે, ને કોઈ વખત પ્રતિકૂળ (ન ગમે એવા) પરીપહોને સહન કરવાનો પ્રસંગ આવે છે. તો તે વખતે તે તે પરીપહોને સહન કરતાં કેવી ભાવના

રાખવી? સહન કરવાની લાયકાત મેળવવા માટે ખાસ જરૂરી કયા કયા ગુણો ધારણ કરવા જોઈએ? આવી આવી અનેક હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવવા પહેલાં “આત્મિક સુખનું એટલે નિજગુણ-રમણતાનું પરમ સાધન સાત્ત્વિકજીવનનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે હે મુનિઓ! ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, મોહ, પ્રમાદ, વગેરે ભયંકર દુઃખને દેનારા છે, એમ સમજીને તેનો ત્યાગ કરજો. તમને જેમ સુખ ગમે છે ને દુઃખ ગમતું નથી, તેમ સર્વ જીવોને ધોતાનું જીવન વહાલું છે એટલે જીવનું ગમે છે. ક્રોધને મરવાનું પસંદ નથી, ને બધાને સુખ ગમે છે, ને દુઃખ ગમતું નથી. આવી શુભ ભાવના હંમેશાં સમયે સમયે રાખી અહિંસાપ્રધાન સંયમધર્મની સમતાભાવ ધારણ કરીને પરમઉલ્લાસથી આરાધના કરજો. આવા સંયમી જીવનથી જ વાસ્તવિક સ્થિર આત્માનન્દમય પરમસુખ પામી શકાય છે, વગેરે બીના અહીં વિસ્તારથી સ્પષ્ટ સમજાવી છે. શીતોષ્ણીય અધ્યયનનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે જણવો: શીત એટલે અનુકૂળ પરીપહના અને ઉષ્ણ એટલે પ્રતિકૂલ પરીપહના પ્રસંગે મુનિવરોને સંયમધર્મમાં સ્થિર કરનારા શુભ ભાવના વગેરેનું વર્ણન જેમાં કયું છે તે શીતોષ્ણીય અધ્યયન કહેવાય. કામ (ભોગવૃણા) એ શક્ય છે, ઝેર છે, આશીવિષ સર્પની જેવા છે. માટે હે જીવ! તેવા કામ ભોગને ભોગવવાનો વિચાર પણ તું કરીશ નહિ, ને સ્ત્રી આદિની આગળ કંગાળ પનીને કામભોગની પ્રાર્થના પણ કરીશ નહિ, કારણ કે કામભોગની પ્રાર્થના કરનારા પામર જીવોને દુર્ગતિમાં જવાની ઈચ્છા ન હોય, તો પણ ત્યાં તેને જવું જ પડે છે. મૂઠ આત્માને મોહને લઈને વિષયો મનને સંતોષ તથા આનંદ આપનારા ભોગકાલે જણાય છે. પરંતુ તેણે જરૂર સમજવું જોઈએ કે જેમ કિંપાક ફૂલ ખાતાં તો પહેલાં મીઠાં લાગે, પણ અંતે જરૂર મરવું જ પડે છે, તેમ વિષયો પણ ભોગવતાં મોહને લઈને થોડી વાર વિનયીર તુચ્છ સુખને આપે છે એમ લાગે, પણ છેવટે તેનું પરિણામ તો એ જ આવે છે કે, આ ભવમાં ભયંકર રોગાદિની ઘણા કાલ સુધી આકરી વેદના ભોગવવી પડે છે, ને પરભવમાં પણ દુર્ગતિનાં ભયંકર દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. ઝેર ખાતાં તો એકવાર મરવું પડે, પણ વિષયના પાપે ઘણાં જન્મ-મરણો વારંવાર કરવાં પડે છે. માટે સ્ત્રી આદિના અનુકૂલ ઉપસર્ગો થાય, ત્યારે તે તરફ જોવું પણ નહિ, તેના હાવભાવ વગેરેમાં મૂંઝાવું નહિ, ને શૃંગારિકભાવને ઉત્પન્ન કરનાર ઝાંઝર આદિના તથા વાજિંત્ર આદિના શબ્દો સાંભળવા પણ નહિ. આત્મધ્યાનમાં સ્થિર રહેવું. અહીં દષ્ટાંત એ કે-૧. હુશીરામચંદ્રમુનિને સીતેન્દ્રે (અચ્યુતેન્દ્રે) સીતા વગેરેનાં રૂપ વિકૃતિને ઘણાએ અનુકૂલ ઉપસર્ગો કર્યા, છતાં અડગ રહ્યા, ક્ષપકચ્છેષ્ટિમાં ચઢી ઘાતીકર્મેને હણી કેવલી થયા. ૨. નરહીનું રૂપ જોઈને મૂઠ બનેલા શેઠનો દીકરો, દોરડી ઉપર નાચ કરતાં, મોદક વહોરાવનારી સ્ત્રી તરફ નજર પણ નહિ કરનાર મુનિરાજને જોઈને શુભ ભાવના ભાવતા કેવલી થયા. આ રીતે વિચાર કરવાથી અનુકૂલ ઉપસર્ગોની વિપરીત

અસર લગાર પણ થતી નથી. તેમજ પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગો થાય ત્યારે કર્મવિપાકનો વિચાર કરી સમતાભાવ ટકાવી રાખવાથી તેને જીતી શકાય છે, કેવલજ્ઞાનાદિની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમ મહાબલમુનિ કનકવતીએ કરેલ પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગોને સમતાભાવે સહન કરી કેવલી થયા, તથા ગજસુકુમાલમુનિ સોમિલ બ્રાહ્મણે કરેલા ઉપસર્ગોને સહન કરી અંતકૃતકેવલી થયા. આ રીતે આ અધ્યયનનો સાર ટૂંકામાં જણાવો. હવે અનુક્રમે ઉદ્દેશાની બીના આ પ્રમાણે જણાવી :

અહીં પહેલા ઉદ્દેશાની શરૂઆતમાં આ અધ્યયનના ચારે ઉદ્દેશામાં કહેવાની ટૂંક બીના કહી શીત પદમાં અને ઉષ્ણ પદમાં નિદ્વેપાની વચ્ચે અને દ્રવ્યશીત, ભાવશીત, દ્રવ્યઉષ્ણ, ભાવઉષ્ણનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી પ્રમાદ વગેરે પરીપહો શીત છે, ને તપ કરવામાં ઉદ્ધમકરવો વગેરે પરીપહો ઉષ્ણ છે, તથા સ્ત્રીનો સત્કાર, હાવભાવ વીણા વગેરે વાજિંત્રના શબ્દો વગેરે શીત છે એમ કહી ઉપશમ શબ્દના પર્યાય-એકાર્થિક શબ્દો જણાવ્યા છે. પછી અપેક્ષાએ સંયમને શીત કહ્યો, અને અસંયમને ઉષ્ણ કહ્યો, તેનું કારણ કહી સુખને શીત, અને દુઃખને ઉષ્ણ કહેવાનું કારણ તથા કષાય વગેરેને ઉષ્ણ અને તપને ઉષ્ણતર કહેવાનું કારણ કહી જણાવ્યું કે જે શીતોષ્ણાદિને સહે તે મુનિ કહેવાય. બિશ્વ પરીપહોને સહે ને કામને પરિહરે તથા મુનિ જગતા કહેવાય. અહીં નિદ્રા લેતાં છતાં મુનિને જગતાં કહેવાનું કારણ જણાવી કહ્યું કે દ્રવ્યસુપ્તની જેમ ભાવસુપ્ત પણ દુઃખી થાય અને શબ્દાદિને જાણીને તજનાર મુનિ સંયમ પામી શકે. પછી વિષયથી વિરક્ત મુનિનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે જે રતિ-અરતિ વગેરેને સહે ને વૈરને છ'ડે, તે મુનિ કહેવાય. જે ધર્મને ન જાણે તે મૂઠ કહેવાય. દેવાને જરા હોય એમ કહી ભાવથી જગતા જીવોએ કરવાનાં કાર્યો અને કર્મનાં સત્તાસ્થાનો કહી જણાવ્યું કે મુનિ રાગદ્વેષના કારણથી દૂર રહે. અહીં ત્રીજા અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

ત્રીજા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં સમ્યક્ત્વદર્શી જીવનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે ગર્ભાવાસનું મૂલ કારણ રાગ અને દ્વેષ છે. પછી અમૃતાત્માનું સ્વરૂપ અને નિષ્કર્મદર્શી જીવનું સ્વરૂપ, પ્રસંગે પ્રકૃતબંધનાં સ્થાનકો કહીને જણાવ્યું કે સાચું બોલવામાં મક્કમ રહેવું. પાપનો ક્ષય કરવો. અનેકચિત્ત (બહુમાં કાર્યોમાં મન ફેરવનાર) પુરુષની પ્રવૃત્તિ જણાવી કહ્યું કે જે ક્રોધાદિ છ'ડે તે મુનિ લધુભૂતગામી કહેવાય. પછી ધીરપુરુષનું સ્વરૂપ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

ત્રીજા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે જે આત્મગુણમાં રમે, ખપ પૂરતાં સાધનોથી નિર્વાહ ચલાવે,

વૈરાગ્યભાવ ધારણ કરે તે મુનિને છેદન ભેદનનું દુઃખ સહેવું પડતું નથી. વર્તમાન બીનાને ભોનારા મુનિને ભૂત-ભવિષ્યના વિચારો હોતા નથી. પછી મહાયોગીશ્વરનું સ્વરૂપ અને આત્માનો મિત્ર કોણ ? તે જણાવી આત્માને હિતકર ઉપદેશ આપ્યો છે. અંતે પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત જીવનું સ્વરૂપ વગેરે બીના વિસ્તારથી સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

ત્રીજા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં કષાયને તજવા માટે શ્રીતીર્થ કરનો ઉપદેશ જણાવી કહ્યું કે જીવ પોતે કરેલા કર્મને ભોગવે છે. પછી એક પદાર્થના જ્ઞાનની અને સર્વ પદાર્થના જ્ઞાનની વ્યાપ્તિ જણાવી છે. પ્રમત્તને ભય હોય છે તે જણાવી સંતોષનું ફલ જણાવ્યું છે. આજ્ઞા પાલવામાં જ સંયમનો ટકાવ રહેલો છે. પછી શસ્ત્રની ને અશસ્ત્રની પરંપરા અને માનાદિની સાથે માન માયા વગેરેની વ્યાપ્તિ જણાવી અંતે પરચક જીવને કરવા લાયક કર્તવ્યો વગેરે બીના વિસ્તારથી સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

આ રીતે શીતાળીયાધ્યયનનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

ચોથા સમ્યક્ત્વ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં સમ્યક્ત્વના નિક્ષેપા, અને તે બધાનો કૃતાદિભેદે વિસ્તાર કરતાં પ્રસંગે વીરસેન સૂરસેનનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. સમ્યક્દષ્ટિ સિદ્ધિ પામે ને મિથ્યાદષ્ટિ સિદ્ધિ ન પામે તે વાત અંધનાં ને દેખતાનાં તથા શત્રુને જીતનારનાં તથા નહિ જીતનારનાં દષ્ટાંતો આપીને સમજાવી છે. પછી કહ્યું કે સમ્યક્દષ્ટિ જીવથી માંડીને ક્રમસર જિન સુધીના જીવો અસંખ્યાતગુણી કર્મનિર્જરા કરે છે. જે આહારાદિમાં અનાસક્ત હોય તે શ્રમણ કહેવાય. તથા સર્વે જિનેશ્વરો અહિંસાનો ઉપદેશ આપનારા હોય. આસક્તને ભવભ્રમણ કરવું પડે. તથા પ્રમત્તની ખરાબી જોઈને ધીરપુરુષ અપ્રમત્ત અને વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. ચોથા અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

ચોથા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં આશ્રવની અને નિર્જરાની વ્યાપ્તિ જણાવી કહ્યું કે સંસારીને મરવાનું છે જ. સ્વચ્છંદી જીવો ભવમાં ભમે છે. તથા કૂરતાનું ને અકૂરતાનું ફલ જણાવ્યું છે. કેવલીનાં વચન અને શ્રુતકેવલીનાં વચનમાં ફરક ન પડે તે જણાવી પછી આર્યના દયાદિ ગુણો અને અનાર્યના હિંસાદિ ઢોષો જણાવ્યા છે. માટીનો લીલો ગોળો જેમ ભીંતે ચોટી જાય, તેમ અવિરક્ત આત્માઓને રાગાદિની ચીકાશને લઇને કર્મો અંધાય છે. જેમ માટીનો સૂકો ગોળો ભીંતે ચોટતા નથી, તેમ સ્નેહાદિરહિત જીવો કર્મથી અંધાતા નથી વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

ચોથા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય

અહીં પાપાંડીઆને જ્ઞાન ધર્મમાર્ગથી બાહ્ય ગણાવ્યા છે. આરંભથી કર્મ અંધાય છે અને દુઃખ મળે છે. પ્રસંગે કર્મપ્રકૃતિના ઉદયસ્થાનો તથા શરીર અને કર્મના ક્ષુન્ન અને ફાહને સમજાવવા છૂણું કાષ્ટને બાળવાનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. પછી મુનિ કર્મક્ષય કરે તે વાત ધોલા લોકડાંને બાળવાનું દષ્ટાંત આપીને સમજાવી છે. આયુષ્ય થોડું છે. ક્રોધથી દુઃખ જ ભોગવવાનું છે. પાપને તજનાર જીવ નિયાણું કરે જ નહિ, આવી શુભ ભાવના ભાવી મુનિ ક્રોધ ન કરે વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

ચોથા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય

જે ત્યાંગી હોય, આત્મધર્મને યાદ કરનાર તથા કરાવનાર હોય, ધર્મમાર્ગે રહેલ હોય તે મુનિ કર્મને ખપાવે છે. પછી પ્રમત્તનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે પરચતા (આત્મજ્ઞાન) છુદ્ધને જ હોય, આગમજ્ઞાની મોક્ષ પામે તથા વીરપુરૂષો મોક્ષના રાગી હોય તેમજ આત્મજ્ઞાનીને ઉપાધિ ન હોય વગેરે હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

ઇતિ શ્રીચતુર્થ સમ્યકત્વાધ્યયન સંક્ષિપ્ત પરિચયઃ

પાંચમા લોકસાર નામના અધ્યયનનો દૂંક પરિચય

અહીં આ અધ્યયનના છ ઉદ્દેશાનો દૂંક અધિકાર તથા લોક પદના ને સાર પદના નિક્ષેપા જણાવ્યા છે. પ્રસંગે ચૌદ રાજલોકના ખાંડવાની દૂંક બીના કહી છે. દ્રવ્યસાર તે ઇંડા વગેરેનું સત્ત્વ (રસ) કહેવાય ને ભાવસાર તે સિદ્ધિ જાણવી. તે સિદ્ધિનાં જ્ઞાન વગેરે ત્રણ સાધન છે. મોક્ષ પમાડનાર જયણાધર્મ જરૂર સાધવો જોઈયે. લોકાદિમાં ધર્મ વગેરે સાર ગણવા. અવિરત જીવો કામવાસનાથી સંસારે ભમે છે. ઘાસના અગ્રભાગે રહેલ જલખંડુની પરે આયુષ્ય ક્ષણભંગુર છે. વળી કૂંસુ કર્મ કરનારા જીવો મોહની-ચોદયે ગર્ભાવાસનાં દુઃખ સહી વારંવાર મરણ પામે છે. સંશયને જાણ્યા બાદ સંસાર સમજાય છે. મૈથુનથી વિરક્ત આત્મા કુશલ કહેવાય છે. જે શુદ્ધ, આરંભી, પાપમાં આસક્ત હોય, એકલો વિચરે, ક્રોધાદિ બહુ જ કરે અને ધર્મને જાણે નહિ તે જીવ સંસારમાં ભટકે છે. પછી ચાર (વિચરણું, ફરણું)નું સ્વરૂપ ને તેના નિક્ષેપા કહ્યા છે. યતિનો ચાર શ્રેષ્ઠ ગણાય વગેરે વાત સ્પષ્ટ કહી છે. અહીં પહેલા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

પાંચમા લોકસાર અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય

અહીં જે સંધિદર્શી, સ્વધર્મપરાયણ, આત્માને કર્મથી જુદા કરવાનો ઉપાય જાણનાર તથા વિરતિગુણને ધારણ કરે, તે મુનિ કહ્યા છે. તથા પહેલાં અથવા પછી

જેનો નાશ જ થવાનો છે તેવી શરીરની પરિસ્થિતિ ખ્યાલમાં રાખીને જરૂર પાપનો ભાગ કરવો ઉચિત છે. શરીરની અસારતા બરોબર સમજનારા જીવો સંસારની રખડપટ્ટી જરૂર ઠાળે છે. વળી જ્યાં અવિરતિ હોય ત્યાં જરૂર પરિશ્રદ્ધ હોય છે. તેમજ શ્રુતાદિથી અધ્યાત્મસ્વરૂપને પામેલા જીવો શ્રેષ્ઠ ચક્ષુવાળા ને પરાક્રમી કહેવાય છે. પ્રમાદી જીવ અધ્યાત્મી ન કહેવાય, વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજવાી છે.

પાંચમા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે આત્મિક સદુપયોગ તે જ કહેવાય કે જેથી આત્માનો અને કર્મનો સંબંધ દૂર થાય. પછી પૂર્વોત્થાવી અને પશ્ચાન્નિપાતીના ભાંગાણું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. કામ અને ઝગડાને તજનાર મુનિ બાહ્ય શત્રુ વગેરેની સાથે યુદ્ધ ન કરે, પણ અંતરંગ ક્રોધાદિ છ શત્રુને જીતવાનાં દુર્લભ સાધનો પામી તેને જીતવા તત્પર થાય. પછી સમ્યક્ત્વની ને મૌનની વ્યાપ્તિ જણાવીને અપ્રમત્તને જ સમ્યક્ત્વ અને મૌન હોય વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજવાી છે.

પાંચમા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે અવ્યક્ત (અગીતાર્થ) ભિક્ષુ નિર્દોષ રીતે વિહાર કરી શકે નહિ. અજ્ઞાની જીવોને ક્રોધ-મોહાદિની પીડા હોય છે, તથા અપ્રમત્ત મુનિ નિષ્કારણ પ્રવૃત્તિ કરે નહિ. જે ભણી શકે નહિ તેણે ઊણાદરિકાદિ તપ કરવો જોઈએ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજવાી છે.

પાંચમા અધ્યયનના પાંચમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે, આચાર્ય મહારાજ હૃદની જેમ જ્ઞાનાદિથી પૂર્ણ હોય છે. શાંત પડી છે મોહાદિ રજ જેમની એવા હોય છે. આ પ્રસંગે આઠ ગણિસંપદા ગણાવી છે. વિચિકિત્સા કરનાર મુનિ સમાધિ સાચવી શકતો નથી. તેને જ્ઞાન મેળવવા તરફ દુર્લક્ષ્ય હોય છે. તેના ભવ્યપણામાં શંકા હોય છે. શ્રીજિનેશ્વરે કહેલ વચનો સત્ય અને નિઃશંક હોય છે. પહેલાં અને પછી સમ્યક્ત્વ હોવાની બાબતમાં ૬ ભાંગા ગણાવ્યા છે. હન્તવ્ય (હણવા લાયકની) ને ઘાતક (હણનાર)ની એકતા તથા આત્માનો અને જ્ઞાનનો અભેદભાવ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજવાી છે.

પાંચમા અધ્યયનના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં આજ્ઞામાં ઉવમી અને અનાજ્ઞામાં નિરૂધમી થવું, આત્મદષ્ટિવાળા થવું, એમ કહી જણાવ્યું છે કે જેનું મન આત્મદષ્ટિથી બહાર ન જાય તે મોટા કહેવાય.

આ પ્રસંગે પ્રવાદનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે, તીર્થંકરદેવની આજ્ઞા પ્રમાણે નિષિદ્ધાર્થ મુનિ મોક્ષમાર્ગના આરાધનમાં પરાક્રમ ફેરવે છે. જે સંગ છે તે જ આશ્રવ છે. આવર્ત (ભવબ્રમણ)પ્રેક્ષી મુનિ ગતિ-આગતિને ચાહે નહિ. પછી મુક્તાત્માનું સ્વરૂપ કહી સિદ્ધને શબ્દાદિ હોય નહિ વગેરે બીના સમજાવી છે.

આ રીતે પાંચમા લોકસાર અધ્યયનનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો

છઠ્ઠા ધૂતાધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં આ અધ્યયનના પાંચ ઉદ્દેશાનો દ્વંક સાર કહ્યો છે. પછી દ્રવ્યધૂત અને ભાવધૂતનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. અને ઉપસર્ગને સહન કરનાર મુનિનાં જે કર્મો ખરેખરે તે ભાવધૂત કહેવાય. તથા સમુત્થિત, (સાવધાન) અહંડ, (મનોહંડાદિથી રહિત) અને સમાહિત પ્રાણ જીવોને મુક્તિમાર્ગનો ઉપદેશ આપવાનું જણાવ્યું છે. જિનવચન સાંભળતાં ખેદ પામતા જીવોને ઉપદેશ દેવાથી થતાં ગેરલાભ જણાવ્યા છે. રોગના ૧૬ ભેદો કહીને પછી નારકીનાં દુઃખોનું વર્ણન કર્યું છે. જીવને કલેશ (કષાય મિશ્રિત મલિનભાવ) એ જ મોટો ભય છે તે જણાવી યોગિ અને કુલની બીના કહી છે. પછી કામની આસક્તિ બહુ દુઃખ દે છે અને શરીર નાશવંત છે એમ જણાવ્યું છે. અને ધૂતવાદે કર્મધૂનનાનો ઉપાય જણાવ્યો છે. જેવટે કુટુંબ વિલાપ કરે તો પણ દીક્ષા લેવી વગેરે ઘણી બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

છઠ્ઠા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે, ત્યાગી પુરુષ જ્ઞાની છતાં પણ મોહોદય થતાં કુશીલ બને. પછી કુશીલનું સ્વરૂપ, અને વધતા શુભ પરિણામવાળા સાધુના વિચારો જણાવ્યા છે. મોક્ષાભિલાષી જીવ આજ્ઞા એ જ ધર્મ એમ માને છે. તેના એવલાદિ શુદ્ધ હોય છે, ને તે પરીપહો સહન કરે છે. વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

છઠ્ઠા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

આ ઉદ્દેશામાં અચેલક મુનિને “આ મારું વસ્ત્ર જીર્ણ થયું છે,” વગેરે વિચારો આવે નહિ એમ જણાવ્યું છે. સાધુના શરીરના અવયવો પાતળા હોય છે. આસક્ત જીવો પ્રવાજક, શિક્ષક, ગુરૂની અવજ્ઞા કરે. તેમજ બીજા સાધુની નિંદા કરવી એ બીજા નંબરની બાલતા (અજ્ઞાન) કહેવાય. વળી કેટલાએક જીવો શિથિલ છતાં પણ સાચી પ્રજ્ઞા કરે છે, ને કેટલાએક જીવો જ્ઞાનથી ને સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ હોય છે, તેમજ આત્મજ્ઞાન દઢ ન હોય તો બાહ્ય ક્રિયા કરતાં છતાં પણ આત્મહિત થવું નથી. પછી આરંભીનું ને અધર્મીનું સ્વરૂપ તથા ધર્મનું ઘોર (દુષ્કર)પણું જણાવ્યું

છે. સંયમારાધનમાં સાવધાન છતાં પણ એવટે કેટલાએક જીવો દીન બની જાય છે ને વશાર્ત બને છે એટલે વિષય કષાયને સેવે છે વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

છઠ્ઠા અધ્યયનના પાંચમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં જે વીર હોય તે પરીષદોને સહે છે. પછી ધર્મને કહેવાની પદ્ધતિ જણાવી છે. લડાઈના મોખરે ઊભા રહેવા જેવું મરણ છે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

આ રીતે ધૂતાધ્યયનનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

સાતમું મહાપરિજ્ઞા અધ્યયન વિચ્છેદ પામ્યું છે.

આઠમા વિમોક્ષ અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં પ્રથમ આના આઠ ઉદ્દેશાનો દ્વંક સાર જણાવ્યો છે. પછી પાસત્યાનો તથા અકલ્પનો ત્યાગ કરવો ને અકલ્પને ન લેવાથી દાયક કોષ કરે, તો સાચી બીના કહેવી. પછી વૈદ્યાનસાદિ મરણના ભેદોનું વર્ણન કરી ભક્તપરિજ્ઞા, ઇંગિની મરણ, પ્રતિમા અને પાદપોપગમન અનરણનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. વિમોક્ષ પદના નિક્ષેપા, બંધ મોક્ષનું સ્વરૂપ, તથા અનરણના ત્રણ ભેદ અને ભાવવિમોક્ષ, સપરાક્રમ મરણ અને નિષ્પરાક્રમ મરણનું સ્વરૂપ, તેમજ સમાધિમરણ પ્રસંગનાં કાર્યો જણાવ્યાં છે. ત્યાર પછી આર્ય વજ્રસ્વામીના પાદપોપગમનની બીના કહી છે. સમુદ્રાચાર્યનું અપરાક્રમ પાદપોપગમન, અને તોસલિ આચાર્યનું વ્યાઘાતિમ મરણ, અને અવ્યાઘાતિમ અનરણનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. ભાવસંલેખનાની જરૂરિયાત, તથા સંલેખના-પાદપોપગમન સ્વીકારવાનો વિધિ અને આહાર ઓછો કરવાનો રીત જણાવી છે. મુનિએ પાસત્યા તથા અન્યતીર્થિકને દાન દેવું નહિ, ને તેમની પાસેથી લેવું નહિ, તથા અન્ય દર્શનીયોનું ધ્રુવવાદિપણું વગેરે કહ્યું છે. પ્રભુએ કષાદિથી શુદ્ધ ધર્મ કહ્યો છે તે જણાવી પ્રસંગે બીજા પણ બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

આઠમા વિમોક્ષ અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે, આધાકર્મી અશનાદિ ન લેવા, અને મુનિએ ઘાત વગેરે સહન કરવા. પછી ધર્મનું આખ્યાન જણાવી કહ્યું કે, અમનોજ્ઞને દાનદેવું નહિ. સમનોજ્ઞને (સંયમીને) દાન દેવાનો ઉપદેશ, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

આઠમા વિમોક્ષ અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં જુવાન મુનિનો ત્યાગધર્મ જણાવી કહ્યું કે, તેમાંના કેટલાએક જુવાન

મુનિ, પરીપહથી કંટાળી ભગ્નપરિણામી થાય છે, પછી સાધુનું પરીપહ પ્રસંગે કર્તવ્ય જણાવી બીજાએ સળગાવેલ અગ્નિને મુનિ સેવે નહિ, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

આઠમા વિમોક્ષ અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં ત્રણ વસ્ત્રને રાખનાર મુનિનો આચાર જણાવ્યો છે, પછી ઠંડીનો ઠાઈમ વીત્યા બાદ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરે, ને એકેક વસ્ત્રને તજતાં તપનો લાભ મળે છે. એમ કહી ભગવાને કહેલ જ્ઞાન-ક્રિયાનું સ્વરૂપ જણાવી શીતાદિ સહન કરતાં મરણ પામેલ મુનિનો પણ મોક્ષ થાય, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

આઠમા વિમોક્ષ અધ્યયનના પાંચમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં દ્વિવસ્ત્રધારી (બે વસ્ત્રને રાખનાર) મુનિનો આચાર કહી જણાવ્યું કે, તેને સામા લાવેલ અન્નાદિ ન ખાવે, ને વૈયાવચ્ચ કરતાં શાશ્વતાનંદમય મોક્ષ થાય, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

આઠમા વિમોક્ષ અધ્યયનના છઠા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં એકવસ્ત્રધારી મુનિનો આચાર અને એકાકિપણાની ભાવના તથા સંલેખના અને અનશનની શુદ્ધિ (વિચારણા) તેમજ અનશનનો વિધિ વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

આઠમા વિમોક્ષ અધ્યયનના સાતમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં અચેલક મુનિની સામાચારી જણાવી છે. પછી અચેલક મુનિ શીતાદિ સહન કરે, તે જણાવી આહાર-અહણાદિમાં ચાર ભાંગા અને અચેલક મુનિનું ઉદ્યત મરણ વગેરે બીના સ્પષ્ટ કરાવી છે.

આઠમા વિમોક્ષ અધ્યયનના આઠમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે મરણાવસરે ધીર મુનિને સમાધિ રહે છે, ને તેના આઠ કર્મનાં બંધનો તૂટે છે, તથા અનશનના પ્રસંગે કષાય તથા આહાર ને ઘરાડવા ને છેવટે બ્લાનિ ધારણ કરવી નહિ. અને જીવિત-મરણમાં અનાસક્તિ રાખવી ને સમાધિ સાચવીને આત્મસ્વરૂપ ચિંતવણું જોઈયે. અનશન કર્યા પહેલાં અધીં સંલેખના જેટલો કાલ વીતાવવો જોઈએ. તથા ગ્રામ વગેરેમાં સંચારો કરવો, અનાહાર સ્થિતિમાં પણ ઉપસર્ગો સહેવા, કીડી વગેરેનો ઉપસર્ગ થતાં અનશની મુનિને હિંસાદોષ ન લાગે, મુનિ તેને નિવારે (ઉપદ્રવ કરતાં અટકાવે) નહિ, દેહનું કષ્ટ સહીને પણ વિષયાદિની બાધા

સહેવી જોઈએ. ગીતાર્થનું ઇંગિતમરણ પણ થાય. તેમજ બને ત્યાં સુધી અનશની સાધુ બીજા પાસે સ્વકાર્ય કરાવે નહિ. લીલોતરી વિનાના સ્થલે સંચારો કરતાં પરીપહાદિના અવસરે તે સહન કરે. તથા અચ્ચેલ મુનિ ઇંદ્રિયો નબળી પડતાં ગહર્ષા ન કરે, પણ સમાધિ જાળવે. ઇંગિની અનશનવાલા મુનિ ધારેલા પ્રદેશમાં ગત્યાદિ કરે. તેમજ તેને રહેવાનું સ્થાન પવિત્ર અજવારાવાળું હોવું જોઈએ. આત્મદષ્ટિ સતેજ કરવી. સ્પર્શ (કર્કશાદિ)ને સહન કરવા. પછી પાદપોપગમનની સ્થિતિ, પાલના તથા કાષોત્સર્ગની બીના જણાવી કહ્યું કે ઇચ્છા-લોભનો ત્યાગ કરવો. દેવ પરીક્ષા કરતાં લલચાવે, તો પણ માયા ન કરવી તથા મૂર્છારહિત મુનિને અંતે પણ સહન-શીલતા હોય છે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

આ રીતે શ્રી વિમોક્ષાધ્યયનનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

નવમા ઉપધાનશ્રુત અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં જણાવ્યું છે કે વીરને જ તપ કરતાં ઉપસર્ગનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે ને તીર્થકરાદિ તપ કરે છે તો બીજાએ જરૂર કરવો જોઈએ. પછી આ અધ્યયનના ચાર ઉદ્દેશાનો ટૂંક સાર જણાવ્યો છે. પહેલા ઉદ્દેશમાં શ્રીવીરપ્રભુની ચર્ચા કહી છે. બીજા ઉદ્દેશમાં શર્યાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં પરીપહો અને ચોથા ઉદ્દેશમાં અચિકિત્સાનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી ઉપધાન પદના નિક્ષેપા ને તપની અવધૂનતાદિ અવસ્થા જણાવી છે. શ્રીવીરપ્રભુનો તપ મોક્ષનું કારણ છે એમ જણાવી શ્રીવીરચર્ચા કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી જણાવ્યું કે શ્રીવીરને સાધિક ચાર મહિના સુધી ઉપસર્ગ થયા છે ને તેમણે સાધિક એક વર્ષ વીત્યા બાદ દેવદૂષ્યનો ત્યાગ કર્યો. તથા પ્રભુ વીર મૈથુનને તણ વસતિમાંધ્યાન કરતા હતા. પછી કહ્યું છે કે પ્રભુ શૂહિસંગ તણને મીન રહી સંયમને સાધતા હતા. મુનિએ નિષ્કારણ કોઈની ખુશામત કરવી નહિ ને વધ તથા સ્પર્શને સહેવો. કોઈ નમે તો રાજી થવું નહિ. શૂહિકથામાં શોક હર્ષને તણને સંયમ સાધવો. દીક્ષાની પહેલાં સાધિક એ વર્ષ સુધી શ્રી વીરે શીતોદકનો પરભોગ કર્યો નથી. પછી પ્રભુની એકત્વ ભાવના, ભાવનાદિ ગુણો, છ જીવનિકાચની પ્રતિલેખના, ત્રસ સ્થાવર સર્વ જીવોની માંહોમાંહે ગત્યાગતિ જણાવી કહ્યું કે માયાવી જીવ પાપના યોગે ભવમાં ભમે છે. મુનિએ આશ્રવ તણ સંયમ સાધવો તથા સંસારથી અને સ્ત્રીથી વિરજા થઈને કર્મબંધથી બચવું. આધાકર્મનો ત્યાગ કરવો તથા પ્રાસુક આહાર લેવો. બીજાનાં વસ્ત્ર પાત્ર ન વાપરવાં. મુનિ આહારાદિનું પ્રમાણ જણે. શૂદ્ધિ તજે, આંખ સાફ ન કરે, ચોળે નહિ, પ્રત્યુત્તર આપ્યા સિવાય જયજ્ઞાએ પક્ષીની જેમ વિહાર કરે. ઠંડીમાં માર્ગે ચાલતા શ્રીવીરપ્રભુ ખલા ઉપર બાહુ રાખતા ન હતા.

પછી પ્રતિબંધ રહિત શ્રીવીરભગવંતનો વિહાર વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

આ પહેલા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય જાણવો.

નવમા અધ્યયનના બીજા તથા ત્રીજા ઉપદેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં ભગવંતની શય્યાની આબતમાં શિષ્યનો પ્રશ્ન અને પ્રભુનું નિદ્રા ન લેતાં જાગવું આ બીના જણાવી છે. અપ્રમત્ત વીરપ્રભુ બહાર વિચરતા ધ્યાનમાં રહેતા હતા. ઉપસર્ગ સહન, ભયંકર શબ્દનું સહન, કર્કશ સ્પર્શ સહન, રતિ અરતિનો ત્યાગ, પરિમિત બોલવું એ પ્રભુના અપૂર્વ ગુણો છે. પ્રભુને પ્રશ્નકાલે, મૌનકાલે, તથા કષાયકાલે સમાધિ વર્તી હતી. ગૃહસ્થ પૂછે ત્યારે ઉત્તર આપે. અથવા ઉત્તર ન દે ને સામે માણસ કષાય કરે ત્યારે પ્રભુ મૌન રહી સમભાવે ધ્યાન કરતા હતા. આકરી ઠંડી પડે ત્યારે પણ વીર પ્રતિભાભાવે રહેતા. તૃણાદિ સ્પર્શને સહન કરતા હતા. લાઠ દેશમાં તુચ્છ શય્યાદિને સેવતા હતા. ઈંડ તથા કૂતરા વગેરેનો ત્રાસ પણ સહેતા હતા. પ્રભુદેવ ઝગડા તથા મનોહંડાદિને તથા કાઉસગ્ગમાં રહી કષ્ટને સહેતા હતા. શ્રીવીર-પ્રભુ યુદ્ધમાં હાથી સ્થિર રહે તેમ લાઠ દેશમાં સ્થાન ન મળે તો પણ સ્થિર રહેતા હતા. તે દેશમાં ગામમાં પેસતા પ્રભુને લોકો અટકાવતા હતા. પ્રભુને કોઈ મારે, ક્રોધ કરે, છેદે, વાળ એંચે, ધૂળ ફેંકે, તો પણ તે સહન કરતા. યુદ્ધમાં શૂરવીરની જેમ પ્રતિકૂલ સ્પર્શ થતાં પ્રભુ મહાવીર નિશ્ચલ રહી તે સહન કરતા હતા, વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. આ રીતે બીજા અને ત્રીજા ઉદ્દેશાની બીના દ્વંકમાં જાણવી.

નવમા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે રોગ થાય ત્યારે પણ વીરપ્રભુ ઊંચાદરિકા વગેરે તપ કરતા હતા, પણ ચિકિત્સા (દવા) કરાવતા નહોતા. તેમણે રેચ, વમન વગેરેનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેમજ તે વિરક્ત ભગવાન શિયાળામાં ઢાંચડામાં ધ્યાન કરતા હતા. ઊનાળામાં તડકે રહી ધ્યાન કરતા હતા. શિયાળા-ઊનાળામાં ચોવિહાર-માસખમણાદિ તપ પણ કરતા હતા. તે પછી પાસે આહાર-પાણી લેતા હતા. ત્રિવિધે ત્રિવિધે પાપ તજતા હતા અને બીજાએ કરેલ આહાર વાપરતા હતા. કાગડા વગેરે અને બ્રાહ્મણ વગેરેમાંના કોષ્ટને અંતરાય ન પડે તે રીતે પ્રભુ શ્રીમહાવીર આહારાદિ લેતા હતા. લીલા કે સૂકા આહારાદિને સમભાવે વાપરતા હતા. પછી ભગવાનના ધ્યાનની બીના જણાવી કહ્યું છે કે કષાયાદિરહિત પ્રભુ અપ્રમાદી રહેતા હતા. પ્રભુના જાવજવ સુધી આયતયોગ (શુભ ધ્યાનાદિ) વગેરે ગુણો તથા બીજા પણ બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

નવમા અધ્યયનનો તથા પહેલા શ્રુતસ્કંધનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

આ પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં શરૂઆતનાં ત્રણ અધ્યયનનો સાર દ્વંકમાં પહેલાં

જણાવ્યો છે. તેથી હવે તે સિવાયનાં આકીનાં પાંચ અધ્યયનોનો સાર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવો.

પહેલા શ્રુતસ્કંધના ચોથા સમ્યક્ત્વ અધ્યયનનો ટૂંક સાર

મોક્ષના અવ્યાપ્તિ સુખને ઝેળવવાતું અસાધારણ કારણ સમ્યક્દર્શન-ગુણની આરાધના છે. મુનિવરોએ તેમાં દઢ રહીને સમ્યક્ચારિત્રની આરાધના કરવામાં નિરંતર અપ્રમત્ત ભાવે ઉદમ કરવો. આ સુદાને લક્ષ્યમાં રાખીને જણાવ્યું છે કે સર્વ જીવોને પોતાની જેવા ગણીને મુનિવરો છ જીવનિકાષમાંના કોઈ પણ જીવને હણે નહિ. પોતાથી હલકા ગણીને તેની ઉપર જુલમ ગુજરે નહિ. પરિતાપના, ઉપદ્રવ, ત્રાસ વગેરે કરે નહિ એમ આર્ય પુરુષોએ એટલે પહેલાં થઈ ગયેલા અનંતા તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. હાલ મહાવિદેહમાં વિચરતા વિહરમાન શ્રીસીમંધરસ્વામી વગેરે તીર્થંકરો પણ તે જ પ્રમાણે કહે છે, તે ભવિષ્યમાં થનારા શ્રીપદ્મનાભાદિ તીર્થંકરો પણ તે જ પ્રમાણે કહેશે. એટલે આ આખતમાં ત્રણે કાલના તીર્થંકરાદિ મહાપુરુષો સંમત છે. જેઓ હિંસાક્રિનો ઉપદેશ આપે, ખીજને તે રસ્તે દોરે તેઓ અનાર્થ છે એમ સમજવું. તથા જેઓ આરંભાદિને કરવા મનથી પણ ઇચ્છે નહિ, અને કર્મરહિત થવાતું લક્ષ્ય ચૂકે નહિ, તેઓ જ ખરા જ્ઞાની સમજવા. ગાડરિયા પ્રવાહે પ્રવૃત્તિ ન કરવી. શરીરને ક્ષણભંગુર માનનારા મુનિવરોએ દેહાદિમાં મૂંઝાવું નહિ, વગેરે ખીના અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

પાંચમા લોકસાર (આવંતિ) અધ્યયનનો ટૂંક સાર

પરમકૃપાળુ નિર્બુક્તિકારે આ અધ્યયનની શરૂઆતમાં જ ફરમાવ્યું છે કે, લોકમાં સાર એટલે ઉત્તમ પદાર્થ એક જિનેન્દરદેવે કહેલ ત્રિકોટીશુદ્ધ ધર્મ છે. તેનો સાર જ્ઞાન છે. તે જ્ઞાનનો સાર સંયમ-ચારિત્ર છે. તેનો સાર મોક્ષ છે. આથી આતું નામ 'લોકસાર' જણાવ્યું છે. મૂલસૂત્રની શરૂઆતમાં 'આવંતિ' પદ હોવાથી આતું નામ આવંતી અધ્યયન કહેવાય છે. કામદશાની ભયંકરતા કહી જણાવ્યું કે અજ્ઞાનીતું જીવન ઘાસના અગ્રભાગ ઉપર રહેલ પાણીનાં ટીપાં જેવું અસ્થિર છે. સંશય જ્ઞાન મોહાવર્તની ખીના જણાવી સાચી સાકુતાતું વર્ણન કર્યું છે. પછી સત્ય અને મુનિપણની વ્યાપ્તિ કહી છે. એટલે જે સત્ય (સંયમાદિ) છે તે જ મુનિતા (મુનિધર્મ) છે. અને જે મુનિતા છે તે જ સત્ય છે. સત્ય જ્ઞાનને ધારણ કરનાર આત્મા પરમ આલંબન છે. તે ધરો (એક જાતના ઘાસ)ની જેમ ઘૂડતાં જીવોને બચાવે છે. તેઓ જ્ઞાનપૂર્વક જે પ્રવૃત્તિ (સંયમારાધનાદિ) કરે તે બ્રહ્મચર્ય કહેવાય. કામવાસનાને નાબૂદ કરવા માટે મુનિઓએ કેવો આહાર કરવો ? તે વાત જણાવતાં ફરમાવ્યું કે

મુનિએ અલ્પ, નીરસ (રસકસ વિનાનો) આહાર કરવો. આત્મધ્યાનનો અભ્યાસ, વિહાર, સદ્ભાવનાથી દુઃખાત્માને સન્માર્ગની આરાધનામાં ઠકાવવો, શીલવંતની ને શીલની વિચારણા, આત્મસ્વરૂપની ચિંતવના, નિજગુણરમણતામાં દંઠ સાવધાનતા, વિષયકષાયની નીચતાના વિચારો વગેરે સાધનોથી ભોગતૃણાના વિચારો દૂર કરી નિજગુણરમણતા કરવામાં લીન બની શકાય છે. શ્રીજિનેચરદેવે કહેલ પદાર્થતત્ત્વ તે જ સાચ છે. એમ શ્રદ્ધા રાખી સંચમની આરાધના કરનારા મુનિઓ લોકમાં અતિમ સારરૂપ મુક્તિને જરૂર પામે છે, વગેરે બીના અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

છઠા ધૂત અધ્યયનનો ટૂંક સાર

મોહ અને અજ્ઞાનને વશ થઈને બાંધેલાં કર્મોનો નાશ કરવા માટે પ્રયત્નવંત મુનિનું સ્વરૂપ અહીં જણાવ્યું છે. પછી કહ્યું છે કે આસક્તિ (ભોગતૃણા) એ ભયંકર રોગોની આકરી પીડા દેનારી છે, આત્મધ્યાનથી મુનિને ચૂકવે છે અને ભાવશત્રુઓને પોષનારી છે. “વિષયકષાયનો ત્યાગ કરી શીલ પાળવામાં મજબૂત રહેવું, ને ચારિત્રાદિની નિર્મલ આરાધના કરવી; અતુકૂલ-પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગોને સમતાભાવે સહન કરવા,” એ આત્મિક શાંતિનાં પરમ સાધનો છે. આ રીતે વર્તાતા મુનિવરો અસંદીન (નહિ દૂઆવનારા) દ્વીપના જેવું કામ કરે છે. એટલે જેમ સમુદ્રમાં મુસાફરી કરનારા જીવો દ્વીપનો આશરો લઈ શાંતિને પામે ને સ્વકાર્યો સાધે, તેમ ભવ્ય જીવો પૂર્વે કહેલા ગુણોને ધારણ કરનાર મુનિવરોનો આશરો લઈને આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિને દૂર કરી શાંતિથી મોક્ષમાર્ગને આરાધી કૃતાર્થ બને છે એટલે મુક્તિને પામે છે. ને શીલાદિનું સ્વરૂપ સમજાવનારા પણ તેઓ જ હોય છે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

સાતમું મહાપરિજ્ઞાધ્યયન વિરોધ પામેલું છે.

ટીકાકારના વચનથી સમજાય છે કે, પરમપુણ્યોદયે દુર્લભ એવા સંયમાદિની સાધન-સામગ્રીને પામેલા મુનિવરો પરીવહાદિને શુભભાવના ભાવી સહન કરે, ને પોતાના આત્મિક સાધ્યને સાધવામાં તત્પર રહે વગેરે તેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું.

આઠમા વિમોહાધ્યયનનો ટૂંક સાર

આના બે નામ છે, ૧. વિમોહાધ્યયન, ૨. વિમોક્ષાધ્યયન. અહીં મોહને નાશ કરવાના સચોટ ઉપાયો કહ્યા છે તેથી વિમોહાધ્યયન કહેવાય, તથા સર્વથા સર્વ કર્મોરૂપ લોકડાંને આળી મોક્ષને પામવાના ઉપાયો કહેલા હોવાથી વિમોક્ષાધ્યયન કહેવાય. લોકનું સ્વરૂપ શું છે? તથા પુણ્ય-પાપ વગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ શું છે? આને અંગે જુદી જુદી માન્યતા ધરાવનારા અન્ય દાર્શનિકોની સાથે મુનિએ વાકવિવાદ કરવો નહિ.

પ્રભુએ કહેલ બીના (લોક વગેરેનું વર્ણન) સાચી માનવી. ઉત્સર્ગ માર્ગ એ છે કે આધાર્મિક અશનાદિ મુનિએ લેવા નહિ. (અહીં અપવાદ એ છે કે, ગીતાર્થ ગુરૂ આદિની આજ્ઞાથી જ ખાસ કારણે (ભયંકર માંદગી આદિ કારણે) તેવા અશનાદિ વાપર્યા હોય તો પણ મુનિને નીરોગી થયા બાદ જરૂર ગુરૂ મહારાજ આદિ પ્રાયશ્ચિતા-દિથી શુદ્ધિ કરાવે છે. આથી ઉત્સર્ગ માર્ગની જરૂર પુષ્ટિ થાય છે.) ખરાખ નિમિત્તોના પરિચયાદિને લઈને મોહોદય થતાં શીલવંતના ગુણોની ભાવના વગેરે સાધનોથી મલિન ભાવના દૂર કરી મુનિએ સંયમમાં સ્થિર થવું. ને અધ્યાત્મદશા તરફ લક્ષ્ય રાખી મોક્ષમાર્ગને આરાધવો. મરણ બહેતર છે, પણ શીલથી ચૂકવું એ લગાર પણ બ્યાજબી નથી. સંયમ જ્ઞેને પ્રાણથી પણ વહાલો છે એવા મુનિ નથી ચાહતા મરણને કે નથી ચાહતા જીવનને. (લાંબો ટાઈમ હું જીવું એમ ઈચ્છતા નથી.) સ્વયંબુદ્ધિથી કે બીજા જ્ઞાનીના કહેવાથી મુનિને ખબર પડે કે “હવે આ ઔદારિક શરીર મને સંયમાદિની આરાધના કરવામાં મદદગાર થતું નથી; હવે આયુષ્ય થોડું છે, માટે હું અનશનને લાયક છું.” એમ ખાત્રી કરી થોડા કાલની મર્યાદાવાળું અનશન કરી સમાધિમરણ સાધે. આ પ્રસંગે મરણના બીજા પણ ભેદો સમજાવ્યા છે. તથા છેવટે સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે કે માહણ શ્રીતીર્થ કરદેવે કહેલ ધર્મને યથાર્થ સ્વરૂપે સમજનારા મુનિવરોએ દયા પાળવી, સાચું બોલવું, મમતારૂપ પરિબ્રહ્મનો ત્યાગ કરવો. અહીં માહણ શબ્દનો અર્થ એ સમજવો કે મા એટલે નહિ, હજ એટલે હણો. એટલે હે ભવ્ય જીવો ! તમે પૃથ્વીકાયાદિ છમાંના કોઈને પણ હણો નહિ. તમારી જેવા તેમને ગણીને તે બધાની રક્ષા કરો. આ રીતે અહિંસાને પોતે પાળે, ને બીજાને દયા પાળવાનો ઉપદેશ આપે તે ‘માહજ’ કહેવાય. અને અદત્તાદાનનો તથા મૈથુનનો પરિબ્રહ્મમાં અંતર્ભાવ (સમાવેશ) કરી મુનિ દયા, સત્ય અને અપરિબ્રહ્મરૂપ ત્રણ મહાવ્રતો પાળે એમ અહીં કહ્યું છે. અહીં સૂત્રમાં મહાવ્રતનો પર્યાયવાચક જામ શબ્દ વાપરેલો હોવાથી બીજા પણ અર્થ ટીકાકારે આ પ્રમાણે જણાવ્યો છે: જિંદગીના (ઉંમરનો) આઠ વર્ષથી ત્રીસ વર્ષ સુધીનો જે પહેલો વિભાગ તે પ્રથમ યામ કહેવાય; અને ૩૧ મા વર્ષથી ૬૦ મા વર્ષ સુધીનો જિંદગીનો જે બીજો વિભાગ તે બીજો યામ જણવો; ૬૧ મા વર્ષથી આગળની ઉંમરનો વિભાગ તે ત્રીજો યામ જણવો. આ રીતે મહાવ્રત અને વયોવિશેષરૂપ બે અર્થો યામ શબ્દના યાદ રાખવા. પ્રસંગે જરૂરી બીજા પણ બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

નવમા ઉપધાનશ્રુત અધ્યયનનો દ્વંક સાર

ઉપધાન એટલે તપવિશેષ, તેની બીના વર્ણવી હોય તે ઉપધાનશ્રુત અધ્યયન કહેવાય. નિર્ધિક્ષિતની રૂપમી અને રૂઢમી ગાથામાં શ્રીલદ્રખાહુસ્વામી મહારાજે કહ્યું

છે કે આ ઉપધાનશ્રુત અધ્યયનમાં જે કાલે જે તીર્થ"કર જન્મ પામી અવસરે દીક્ષા મહણ કરી તપ કરે તેની બીના જણાવાય છે. ત્રિશલાનંદન કારયપગોત્રીય શ્રમણ ભગવંત શ્રીમહાવીરદેવને હ્રદસ્થાવસ્થામાં એટલે સાડી બાર વર્ષ ને એક પખવાડિયા જેટલા હ્રદસ્થપણામાં તપશ્ચર્યા કરતાં, સંગમદેવ વગેરે ઇવોએ ભય"કર ઉપસર્ગો કર્યા, તે પ્રભુદેવે સમતાથી સહન કર્યા. આ કારણથી તે તપ ઉપસર્ગવાળો ગણાય. બીજા તીર્થ"કરદેવોનો તપ તેવો નથી. આ પ્રસંગે દીક્ષામાં કહ્યું છે કે આ રીતે આના છેલ્લા અધ્યયનમાં વર્તમાન તીર્થ"કરે કરેલ તપની બીના કહેવાનો આચાર છે. સંભવ છે કે આ પદ્ધતિ દરેક તીર્થ"કરના વારામાં રચાયેલાં બાર અંગોમાંના શ્રી આચારાંગ-સૂત્રમાં હોય.

પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવનું અપૂર્વ ઐઘદાયક સંયમી જીવન

પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે માગસર વદિ દશમે (ગુજરાતી કાર્તિક વદિ દશમે) ૩૧મા વર્ષની શરૂઆતમાં પૂર્ણ ઉલ્લાસથી દીક્ષા મહણ કરી. જે પ્રભુએ જન્મીના રટમા અને ૩૦મા વર્ષમાં પણ સુંદર ભાવસંયમની નિર્મલ આરાધના કરી છે તે, જન્મથી ત્રણ જ્ઞાનવંત મહાવીરદેવ દીક્ષા લેવાના સમયે જ ચોથું મન:પર્યાય પામી આર જ્ઞાનવાળા બને છે. તે વખતે હેમંત ઋતુ વર્ત્તી હતી. પ્રભુએ ચારિત્ર લીધા પછી વિહાર કર્યો. ઇંદ્રે દીક્ષાસમયે પ્રભુના ખભા ઉપર જે દેવદૂધ વસ્ત્ર સ્થાયું હતું તે કાંઈક અધિક વર્ષ સુધી રહ્યું. દીક્ષાસમયે તેમના શરીરે સુગંધી પદાર્થોનો જે લેપ કર્યો હતો, તેની સુગંધથી ખેંચાયેલા ભમરા વગેરે પ્રભુદેવના સુગંધી દેહને ડાખ મારવા વગેરે પ્રકારે પીડા ઉપજાવતા હતા. અજ્ઞાની લોકો પ્રભુની પાસે સુગંધી ગાળીઓ માગતા હતા. કોઈ મારે, કોઈ તાડના-તર્જના કરે, પ્રભુદેવને ધર્મધ્યાનમાં ઘોંઘાટ કરી વિધન કરે; જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ, અનુકૂલ, પ્રતિકૂલ, ઉપસર્ગો કરે; આવા પ્રસંગે હે જીવ! આત્માની કસોટી કરવાનો આ પવિત્ર અવસર તને સાંપડ્યો છે, તું રાજ થજે; કારણ કે પાપનો કચરો ખાલી થાય છે; નિકાચિત કર્મો સમતાભાવે ભોગવાય તે જ નાશ પામે છે. માટે ઉપસર્ગ કરનારા સંગમદેવ વગેરેને પાપકર્મ ખવાવવામાં મિત્રની જેમ મદદગાર માનજે. તેઓ તે પાપકર્મના ઉદ્ધમાં કારણ હોવાથી પરંપરકારણ છે, પણ ઉપસર્ગનાં દુઃખો ભોગવવામાં અનન્તરકારણ તે પાપ-કર્મોનો ઉદ્ધ જ છે. કર્મ"તું" ફલ ભોગવતાં જ્ઞાની જીવ ધૈર્યને ગુમાવતો નથી. કલેશને ધારણ કરતો નથી. પણ એમ માને છે કે જેમ એક માણસ તારા ઘરમાં ભરાયેલો કચરો દૂર કરી સાફ કરે, તે તને આનંદ જ થાય, તેમ આ અવસરે ઉપસર્ગ કરનારા જીવના નિમિત્તે થયેલ કર્મોદ્ધયથી પાપરૂપી કચરો ખાલી થતાં તારો આત્મા ચોખ્ખો બને છે. માટે ખેદ પામીશ નહિ. આવી નિર્મલ ભાવના ભાવી પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ

મૌન રહી ધર્મધ્યાન ધ્યાવતાં ઉપસર્ગ વગેરેને સહન કરતા હતા. ને કરપાત્રી હોવાથી બીજાના ભાજન વાપરતા ન હતા, તથા રસનેન્દ્રિયાદિને શુભતા હતા; શરીર શુશ્રૂષા કરતા નહિ; ઘણો વખત મૌન જ રહેતા હતા. હાથ લાંબા રાખીને નિજગુણોની ચિંતવના કરવામાં સાવધાન રહેતા હતા. તેઓ લુહારની કોઠ, આરામ, ઉજ્જડ ઘર, સભા, પરખ, શમશાનાદિમાંનાં કોઈ પણ સ્થાને અપ્રમત્તભાવે રહેતા, પણ નિદ્રા લેતા નહિ. ફક્ત સંગમદેવે એક રાત્રિમાં ભયંકર વીશ ઉપસર્ગો કર્યા, તે પૂરા થયા બાદ પ્રભુદેવને લગભગ બે ઘડી નિદ્રા આવી હતી. તે સિવાયના યાદ્યમે આત્મધ્યાનમાં મગ્ન રહેતા હતા. જેમ પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ આર્યપ્રદેશમાં વિચર્યા, તેમ ચીકણાં કર્મેને અપાવવાના ઇશિદાથી અનાર્યપ્રદેશમાં વિચરી વિષમ વસતિ વગેરેની આકરી મુશ્કેલીને પણ સહન કરતા હતા. અનાર્ય લોક પ્રભુને મારે, કૂતરા વગેરેને ઉશકેરીને પ્રભુને બહુ જ હેરાન કરે, અપમાન તાડનાદિ કરે, તે સર્વ પ્રસંગોમાં પ્રભુશુ એમ જ ચાહતા હતા કે ' મને કનડનારનું કંદ્યાણુ થાવ. ' કદા શત્રુ ને તેજેલેશ્યાથી અળતા ગોશાલ-મંબલિપુત્રને શીતલેશ્યા મૂકી અચાવનાર પણ આ જ પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ હતા. જેમ લડાઈના મેદાનમાં મોખરે રહેલો ખલિષ્ઠ હાથી વિજય મેળવે તેમ પ્રભુદેવ પરીપહાદિ શત્રુસૈન્યને હરાવી વિજયો બન્યા હતા. છ છ મહિનાની આકરી તપશ્ચર્યામાં પણ પ્રભુદેવનો વિહાર ચાલુ રહેતો હતો. તેઓ આધાકર્મી આહારાદિને લેવાને ચાહતા પણ નહિ. પારણાંના સમયે ભિક્ષા-નિમિત્તે જતાં વચમાં ઊભેલા બ્રાહ્મણાદિને " મારા નિમિત્તે અપ્રીત થશે કે તે બધાને આહારાદિ મેળવતાં વિધન પડશે " એમ જણતાં ત્યાં ન જતાં બીજા સ્થાને જઈ, અડદ વગેરે વાપરીને પણ પારણું કરી લેતા હતા. પ્રભુદેવે કરેલ તમામ તપશ્ચર્યા અઉવિહારના પમ્યજખાણુવાલી તો હતી જ, પણ પારણું કર્યા પછી પણ તે દિવસે પ્રભુદેવ પાણી પીતા નહિ. સાડા બાર વર્ષો ને એક પક્ષ જેટલા ઇન્દ્રસ્થકાલમાં પ્રભુદેવના ડહલ જ પારણાંના દિન હતા. તે સિવાયનો તમામ કાલ આકરી તપશ્ચર્યાદિની આરાધના કરી સફલ કર્યો હતો. શ્રીકલ્પસૂત્ર-ટીકાદિ-શાસ્ત્રોમાં પ્રભુની તપશ્ચર્યાના કાલની સાથે પારણાના દિવસો ઉમેરી ઇન્દ્રસ્થકાલ (૧૨ વર્ષ ૧૩ પક્ષ) સમજાવ્યા છે. શ્રીતીર્થંકરદેવ જેવા લોકોત્તર પુરૂષોની શુવનચર્યા બીજા ભવ્ય શુવોને જરૂર ધરા લેવા લાયક હોય છે. શત્રુનું પણ ભલું જરૂર કરવું જોઈયે. જેના હૃદયમાં શ્રીજિનશાસનનું રહસ્ય યથાર્થ સ્વરૂપે ઠસ્યું હોય, તે જ આત્મા ગુનેગારનું ભલું ચાહે ને ભલું કરે. પ્રભુદેવે તે પ્રમાણે ગોશાલા વગેરેનું પણ હિત આદિ કરીને જિનશાસનરસિક ભવ્ય શુવોને સમજાવ્યું કે તમારે પણ આ રીતે વર્તવું જોઈયે. શ્રીઋષભદેવ વગેરે ભગવંતોએ લાંબા કાળે જે સાધ્ય સાધ્યું, તે સાધ્ય પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે થોડા સમયમાં સાધ્યું. પ્રભુ શ્રીમહાવીરના સમતા, સહનશીલતા, નમ્રતા, સરલતા, મમતા-રહિતપણું, નીડરતા વગેરે ગુણો ભવ્ય શુવોના આત્મિક શુવનને નિર્મલ બનાવવામાં અસાધારણ કારણ નીવડે છે. સંપૂર્ણ

પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં વચનોનું મનન કરતાં જરૂર ખાત્રી થશે કે, પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ એક અપૂર્વ પૂરોપકારરસિક પુણ્યાત્મા હતા ને અપૂર્વ આત્મિક બલ ફોરવીને ભાવશત્રુને છતનારા, ને બીજાઓને તે રીતે તે સર્વને છતવાનો ઉપદેશ દેનારા હતા. અહીં પહેલા શ્રુતસ્કંધનો ટૂંક પરિચય પૂરો થાય છે.

શ્રીઆચારાંગના બીજા શ્રુતસ્કંધનો ટૂંક પરિચય

સોલસ અજ્ઞયણાઈ-આચારગામિહે સુવક્લંધે ॥	
પદમાઈ ચૂલાઈ-સત્તજ્ઞયણાઈ મણિયાઈ	॥ ૧૨ ॥
વિડેસણા ય સેજ્જે-રિય માસા વત્થપત્તમેસા ય ॥	
ડગ્ગહપડિમલ્લાઈ-અજ્ઞયણાડ્ડજ્જચૂલાઈ	॥ ૧૩ ॥
વિડયાઈ ચૂલિયાઈ-ઠાણજ્ઞયણં નિસોહિયજ્ઞયણં ॥	
ઉચ્ચારમુત્તસદ્દા-હુવપરણ્ણકિરિયા ય	॥ ૧૪ ॥
તદ્દયાઈ ચૂલાઈ-વિણ્ણેયમિણં ચ ભાવણજ્ઞયણં ॥	
ચૂલાઈ ચઉત્થોઈ-વિમુત્તિણામેણમજ્ઞયણં	॥ ૧૫ ॥
આચારપકપ્પલ્લા-પંચમચૂલા નિસોહપજ્જાયા ॥	
વરચ્ચુણિણમાસસહિયા ગણિયા સા છેયસુત્તમ્મિ	॥ ૧૬ ॥

સ્પષ્ટાર્થ—શ્રીઆચારાંગસૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધનું “ આચારાગ્ર ” નામ પણ છે. પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં જે બીના કહેવાની બાકી રહી હતી, તે બીના અહીં વિસ્તારથી સ્પષ્ટ જણાવી છે. આનાં સોલ અધ્યયનોમાં ૭, ૭, ૧, ૧ અધ્યયનો ચાર વિભાગે અનુક્રમે પહેલી, બીજી, ત્રીજી અને ચોથી ચૂલિકાના કહ્યા છે. એટલે પહેલી ચૂલિકાનાં સાત અધ્યયનો અનુક્રમે ૧. પિંડૈવણાધ્યયન, ૨. શર્યૈવણાધ્યયન, ૩. ઈર્યાધ્યયન, ૪. ભાષાધ્યયન, ૫. વસ્ત્રૈવણાધ્યયન, ૬. પાત્રૈવણાધ્યયન, ૭. અવગ્રહપ્રતિમાધ્યયન જણાવાં. તે બધાં અધ્યયનોનો સાર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવો.

૧. પિંડૈવણાધ્યયનનો સાર—અહીં મુનિનું ઔદારિક શરીર નિર્મલ સંયમાદિની આરાધના કરવામાં મદદગાર છે, તેમ બીજા ભવ્ય જીવોને શાંતિ-પ્રેમ ભરેલાં વચનો સંભળાવી મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરાવવામાં પણ તે જ કારણ છે. આ મુદાથી પ્રભુ શ્રીતીર્થંકર દેવોએ મુનિઓને ઉદ્દેશીને ફરમાવ્યું કે જ કારણોમાંના કોઈ પણ કારણે મુનિવરો આહારપાણી વાપરે. તેને માટે મુનિઓએ આહાર-પાણી વહોરવા શુદ્ધસ્થને ત્યાં ગયા પહેલાંનો વિધિ, માર્ગનો વિધિ તથા આહાર લેવાનો વિધિ જરૂર જણાવો જોઈએ. એટલે મુનિને કેવાં આહાર-પાણી ખપે? કેવાં આહારાદિ ન ખપે; તેને લેવાનો

વિધિ; આહારાદિ લેવા માટે ક્યાં જવું ને ક્યાં ન જવું; તે લેવા જવાનો અવસર ક્યાં; ક્યા ઠાઠમિ આહારાદિ લેવા ન જવું? આ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરવાપૂર્વક સાત પિંડૈષણા અને સાત પાનૈષણાની ધીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પ્રસંગે જેમ આહારનો તેમ પાણીનો ગ્રહણવિધિ વગેરે ધીના પણ વિસ્તારથી સમજાવી છે. પિંડ એટલે આહાર વગેરે ને એષણા એટલે જયણા વગેરે સાચવીને લેવા-વાપરવા વગેરેનો વિધિ જેમાં કદ્દો હોય, તે પિંડૈષણાધ્યયન કહેવાય.

૨. શર્યૈષણાધ્યયનનો સાર-અહીં મુનિના સંધારાની અને રહેવાના સ્થાનની ધીના ટૂંકામાં જણાવી છે. તેથી એમ અર્થ કરવો કે, શર્યાતું સ્વરૂપ જેમાં કહ્યું હોય તે શર્યાધ્યયન કહેવાય. સાધુને રહેવા યોગ્ય વસતિતું તથા અયોગ્ય વસતિતું સ્વરૂપ, ને તેવા સંધારાતું સ્વરૂપ; બંનેને શુદ્ધસ્થની પાસે માંગવાનો વિધિ અને કામ પતી ગયા પછી માલિકને પાટ વગેરે પાછા આપવાનો તથા વિહાર કરતાં વસતિ ભળાવવાનો વિધિ સ્પષ્ટ સમજાવી શર્યા પરીપહુ સહન કરવાથી આત્મધર્મની પુષ્ટિ, કર્મનિર્જરાદિ અનેક લાભ સમજાવ્યા છે.

૩. ધર્યાધ્યયનનો સાર-અહીં વિહાર કરવાનો વિધિ, ધર્યાસમિતિ, નદી આદિ ઊતરવાનો વિધિ વગેરે ધીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૪. ભાષાધ્યયનનો સાર-અહીં ભાષાસમિતિતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું છે. સાધુએ હિત, મિત, પ્રિય બોલવું, ખાસ કારણ હોય તો જ પરિમિત બોલવું; તેવું કારણ ન હોય તો મીન રહેવું. કારણ કે તે મુનિતું પરમ ભૂષણ છે. બિનજરૂરી વધારે બોલતાં કદાચ બૂઠું બોલાઇ જાય, નિંદાદોષ લાગે, કલેશ-ઝગડા વધે, આત્મધ્યાનના યોગે ચીકણાં કર્મો બંધાય, સ્વાધ્યાયાદિમાં વિઘ્ન થાય વગેરે દોષો બિનજરૂરી બોલવામાં રહ્યા છે. આને લગતી બીજી ધીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૫. વસ્ત્રૈષણાધ્યયનનો સાર-સાધુએ સંયમપોષક વસ્ત્રો વાપરવાં, ને સંયમને દૂષણ લગાડનાર વસ્ત્રો ન વાપરવાં તે ધીના અહીં સ્પષ્ટ સમજાવી છે. તે ઉપરાંત વસ્ત્રને ધોવાનો, સૂકવવાનો, ને વાપરવાનો વિધિ વગેરે ધીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૬. પાત્રૈષણાધ્યયનનો સાર-અહીં મુનિને આહારાદિ લેવામાં ને વાપરવામાં પાત્રા મદદગાર છે, તેથી તેમને ખપે તેવા અને ન ખપે તેવા પાત્રાતું વર્ણન કર્યું છે. પ્રસંગે પાત્રની સંખ્યા વગેરે, તથા તેને શુદ્ધસ્થની પાસે માંગવાનો વિધિ વગેરે ધીના પણ વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૭. અવગ્રહપ્રતિમાધ્યયનનો સાર-અહીં અવગ્રહના પાંચ ભેદ વગેરે ધીના વર્ણવી છે.

૮ થી ૧૪. સત્તસત્તિયા નામે પ્રસિદ્ધ સાત અધ્યયનોનો સાર-અનુક્રમે દરેક અધ્યયનમાં મુનિને ઊભા રહેવાના સ્થાનની, સ્વાધ્યાયભૂમિની, મળ-મૂત્રને પરઠવવાની

ભૂમિની, શબ્દની, રૂપની, પરક્રિયાની, ને અન્યોન્યક્રિયાની બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. સારા શબ્દાદિમાં રાગ ન કરવો ને ખરાબ શબ્દાદિમાં દ્વેષ ન કરવો વગેરે મુનિશ્વરને નિર્મલ બનાવનારી બીના કહી છે.

૧૫. ભાવનાધ્યયનનો સાર-અહીં પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવનું શ્વન દૂંકામાં વર્ણવ્યું છે. વ્યયન, જન્મ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન કલ્યાણક, માતાપિતા વગેરેનાં નામ, શુભવાસ, સાંવત્સરિક દાન, દીક્ષાગ્રહણની બીના, ચોથું જ્ઞાન એટલે મનઃપર્યવજ્ઞાન, પાંચ મહાવ્રતોની દરેક મહાવ્રતની પાંચ પાંચ ભાવના ગણતાં પચ્ચીસ ભાવનાઓનું સ્વરૂપ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૧૬. વિમુક્તિ અધ્યયનનો સાર-અહીં કહ્યું છે કે મુનિચર્યાની પરમ ઉદ્ધાસથી આરાધના કરવી ને હિંસાદિદોષયુક્ત પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

પહેલી ચૂલિકાનાં સાત અધ્યયનો

૧. પિંડૈષણાધ્યયન, ૨. શર્યૈષણાધ્યયન, ૩. ઈર્યાધ્યયન, ૪. ભાષાધ્યયન, ૫. વસ્ત્રૈષણાધ્યયન, ૬. પાત્રૈષણાધ્યયન ૭. અવગ્રહપ્રાંતમાધ્યયન, આ સાત અધ્યયનો આચારાંગની પહેલી ચૂલિકાનાં ગણવાં.

બીજી સપ્તતિકા ચૂલિકાનાં ૬ અધ્યયનો

૮. સ્થાન સપ્તૈકક અધ્યયન, ૯. નિષીઘકા સપ્તૈકક અધ્યયન, ૧૦. ઉચ્ચાર-પ્રશ્નવજ્ઞ સપ્તૈકક અધ્યયન, ૧૧. શબ્દ સપ્તૈકક અધ્યયન, ૧૨. રૂપ સપ્તૈકક અધ્યયન, ૧૩. પરક્રિયા સપ્તૈકક અધ્યયન.

ત્રીજી ભાવના ચૂલિકાનાં બે અધ્યયનો

૧૪. અન્યોન્યક્રિયા સપ્તૈકક અધ્યયન, ૧૫. ભાવના અધ્યયન.

ચોથી ચૂલિકાનું એક અધ્યયન

૧૬. વિમુક્તિ અધ્યયન.

આ સોલ અધ્યયનોનો દૂંક પરિચય નીચે પ્રમાણે:-

પહેલા પિંડૈષણાધ્યયનનો દૂંક પરિચય

આ અધ્યયનમાં ૧૨ ઉદ્દેશ છે. શરૂઆતમાં દ્રવ્યઅગ્રના નિક્ષેપા, ઉપકાર-અગ્રનો અધિકાર, અગ્રોના ઉદ્ધારક, પ્રયોજન, આપાદાન જણાવી અગ્રોદ્ધારનું વિલાગથી કથન

ક્યું છે. પછી જણાવ્યું કે શસ્ત્રપરિજ્ઞાધ્યયનમાંથી આ ચાર અઓનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. પછી વિસ્તારથી સંયમતું સ્વરૂપ અને મહાપ્રતો પાંચ કહેવાતું કારણ તથા દરેક મહાપ્રતની રક્ષણોપયોગી પાંચ પાંચ ભાવના જણાવી કહ્યું કે તેને શસ્ત્રપરિજ્ઞાધ્યયનની અંતર્ગત ગણવી. પછી ચૂડાતું પરિમાણ અને અશનાદિનો ને ઔષધિનો તથા આહ્ય-અગ્રાહ્ય આહારનો વિધિ અને શુદ્ધસ્થના ઘેર જવાનો વિધિ કહી ફરમાવ્યું છે કે અન્ય-તીર્થકને અશનાદિ ન લેવાય, ને અનેષણીય (ન અપે તેવા) આહારાદિ ન લેવા. પછી અવિશુદ્ધિકોટીતું બીજી રીતે સ્વરૂપ અને વિશોધિકોટીતું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે નિત્યપિંડ અને અગ્રપિંડ ન લેવા વગેરે બીના જણાવી છે. આ રીતે પહેલા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય પૂરો થયો.

પહેલા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય

અહીં મુનિને ન લેવા લાયક આહારાદિની બીના જણાવી, ભિક્ષા લેવા જવા યોગ્ય કુલોની બીના કહી છે. પછી ફરમાવ્યું કે સમવાય વગેરેના અશનાદિ ન લેવાય. બીજા ગામની સંખડી (જમણવાર)ના આહારાદિ ન લેવા તથા સ્વભાવે કમસર વિહાર કરતા વચમાં આવેલા ગામમાં ' આજે અહીં સંખડી છે ' એમ જણતાં મુનિએ બીજા દિશામાં જવું, પણ ત્યાં જવું નહિ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

પહેલા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય

અહીં સંખડીનો આહાર કરનાર મુનિને લાગતા દોષો, અને સંખડીમાં જનારને અહીં અને પરભવમાં થતું અહિત જણાવવાના પ્રસંગે બિનકલ્પકનો અધિકાર વર્ણવી કહ્યું કે મુનિ સર્વ ઉપકરણસહિત શુદ્ધસ્થને ઘેર ગોચરી ન જાય. તેનું કારણ સમજાવી ફરમાવ્યું કે ઉત્તમ કુલ પણ દૂષિત જણાય તો ત્યાં ગોચરીએ ન જવું, વગેરે બીના સ્પષ્ટ વર્ણવી છે.

પહેલા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય

મુનિને માંસાદિની સંખડીમાં જવાનો નિષેધ કરી ગાયને કોહતા હોય, ત્યારે-વહોરવા ન જવાય એમ સૂચવીને બીજા ગામથી આવેલા પરોણા જેવા સાધુનો આહારવિધિ વગેરે હકીકત વિસ્તારથી કહી છે.

પહેલા અધ્યયનના પાંચમા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે મુનિને અગ્રપિંડાદિ ન અપે. પછી ભિક્ષા માટે ફરવાનો વિધિ જણાવી ફરમાવ્યું કે ભિક્ષા માટે નીકળેલ સાધુએ માર્ગમાં ઉપયોગ રાખવો જોઈયે.

પછી સાધુએ, અંધ કરેલ આરણ્ય ઉઘાડીને ગૃહસ્થના ઘરમાં પેસવાનો નહિ પેસવાનો વિધિ સમજાવી વિધિ પ્રમાણે ઉઘાડીને ખાસ કારણે ગૃહસ્થના ઘરમાં દાખલ થયેલ સાધુને સાચવવાનો વિધિ, વગેરે બીના સ્પષ્ટ કહી છે.

પહેલા અધ્યયનના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે કુકડા વગેરેને અંતરાય થતો હોય, તો ત્યાં મુનિને ગાયરી ન જવાય. ગાયરી માટે ગૃહસ્થને ઘેર ગયેલ સાધુને સાચવવા ચોખ્ખો વિધિ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે.

પહેલા અધ્યયનના સાતમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે મુનિએ મેડા (માળ) ઉપરથી લાવેલ આહાર, સચિત્ત પૃથ્વીથી ખરડાયેલ આહાર, સૂપડા વગેરેથી પવન નાખીને ઠંડા કરેલ આહાર તેમજ લીલોતરીની ઉપર રાખેલ આહાર ન લેવાય, એમ કહી પાણી વહોરવાનો વિધિ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

પહેલા અધ્યયનના આઠમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં મુનિને પાણી વહોરવાના વિધિમાં વિશેષ વિચાર જણાવી કહ્યું કે મુનિએ ભાત પાણી સારા મળે તો રાગ કરવો નહિ તે અકલ્પનીય આહારાદિ લેવા નહિ, તેને અંગે મુનિને ઉપદેશ આપીને જરૂરી બીજી બીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

પહેલા અધ્યયનના નવમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે મુનિએ અનેષણીય પિંડ વહોરવો નહિ; તે સંબંધી જરૂરી ઉપદેશ આપી કહ્યું કે તેવો પિંડ મંગાય પણ નહિ. ને વહોરેલો આહાર સુગંધી હોય કે દુર્ગંધી હોય, તે પરઠવવો નહિ. વહોરેલું પાણી પણ સ્વાદમાં કષાયલું હોય કે સ્વાદિષ્ટ હોય તે પરઠવવું નહિ. તેમજ વહોરતાં અનુપયોગથી આહાર વધારે આવ્યો હોય, તેને અંગે સૂચના કરી ફરમાવ્યું કે આહાર જે અનેષણીય હોય, તો તેને પરઠવવામાં સાધુતા ટકી શકે છે વગેરે બીના સ્પષ્ટ વર્ણવી છે.

પહેલા અધ્યયનના દશમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં મુનિને સાધારણ પિંડ અને અસાધારણ પિંડ મળતાં કરવાનો વિધિ અને વસતિમાં રહેલા સાધુને કરવાનો વિધિ જણાવી ફરમાવ્યું કે શેલડીના ગાંઠાનો મધ્ય ભાગ વગેરે અકલ્પનીય છે. ભૂલથી તે વહોરતાં તેને પરઠવવાનો વિધિ તથા ભૂલથી

સચિત્ત લવણ ગોચરીમાં આવી જાય તે તેનો વિધિ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

પહેલા અધ્યયનના ૧૧મા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય

અહીં કહ્યું કે માંદા સાધુને માટે વહોરેલા પિંડની બાબતમાં સાધુએ માયા કરવી નહિ. પછી પિંડેષણાના અને પાનૈષણાના ૭ ભેદો તથા પિંડેષણાને સ્વીકારતાં સાધુને અને જોણે તે પહેલાં સ્વીકારેલી છે તે સાધુને કરવાનો વિધિ વગેરે હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

આ રીતે બીજા શ્રુતસ્કંધના પહેલા પિંડેષણાધ્યયનનો દૂંક પરિચય પૂરો થયો.

બીજા શ્રુતસ્કંધના બીજા શય્યૈષણાધ્યયનનો દૂંક પરિચય

આ બીજા શ્રુતસ્કંધના શય્યૈષણાધ્યયનમાં ત્રણ ઉદ્દેશો છે. શરૂઆતમાં શય્યાપદના દ્રવ્યાદિ ચાર નિક્ષેપો તથા સચિત્ત દ્રવ્યશય્યાનું સ્વરૂપ જણાવતાં ગૌતમ નિમિત્તિયાનું દષ્ટાંત કહી જણાવ્યું કે આના ત્રણે ઉદ્દેશોમાં શય્યાની બીના કહી છે. પછી શય્યાને અંગે ઉદ્દગમ દોષો તથા સંસકૃત વસતિમાં રહેવાથી નુકસાન અને શૌચવાદનું મિથ્યાપણું જણાવી કહ્યું કે મુનિએ ઇત્તના ન કરવી. પછી સ્વાધ્યાય કરવા લાયક સ્થાનનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે મુનિથી ભિક્ષુ વગેરેને ઉદ્દેશીને કરેલ શય્યામાં સ્થાનાદિ ન કરાય. ગૃહસ્થ સાધુના નિમિત્તે વસતિનું દ્વાર મોટું બનાવે, તો ત્યાં મુનિથી સ્થાનાદિ ન થઈ શકે. તથા આગાઠ (ખાસ જરૂરી) કારણ વિના માંચા વગેરેમાં પણ સ્થાનાદિ ન થઈ શકે. કારણે સ્થાનાદિ કરતાં સાચવવાની જયણા જણાવી કહ્યું કે મુનિથી સ્ત્રી-બાલક વગેરેવાળી વસતિમાં રહેવાય નહિ; કારણ કે રોગાદિ કારણે તેમના દેખતાં તેલનું ચોળવું વગેરે ઉપચાર ન થઈ શકે; તથા સ્ત્રી આદિના રહેવાસવાળી વસતિમાં રહેતાં ગૃહસ્થ વગેરે ક્રોધાદિ કરે, ત્યારે સાધુના મનમાં ખેદ થાય માટે મુનિને તેવી વસતિમાં રહેવાની ના પાડી છે. વળી જ્યાં અગ્નિ સળગતો હોય ત્યાં પણ રહેવાય નહિ. જ્યાં કુંડલાદિ ઘરેણાં હોય, ગાથાપતિની સ્ત્રી વગેરે રહેતાં હોય, ત્યાં પણ મુનિથી સ્થાનાદિ ન કરાય વગેરે બીના સ્પષ્ટ કહી છે.

બીજા શય્યૈષણાધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે શૌચવાદીના ઉપાશ્રયે તથા જ્યાં સાધુ નિમિત્તે અશનાદિ રાંધ્યા હોય તેવા સાગારિકના ઉપાશ્રયમાં અને જ્યાં ચોરાદિનો ભય હોય તથા બાસ વગેરે ભરેલા કે પાથરેલા હોય, વળી જ્યાં વારંવાર ગૃહસ્થ આવજવ કરતા હોય, તેવા ઉપાશ્રયમાં મુનિએ રહેવું નહિ. પછી કાલાતિકાંત શય્યાનું, ઉપસ્થાનક્રિયાનું, અભિકાંત શય્યાનું, અનભિકાંત શય્યાનું, વજ્યક્રિયા-વસતિનું, મહાવજ્યક્રિયા-વસતિનું, સાવધ

ક્રિયાવાળી વસતિનું, મહાસાવધ ક્રિયાવાળી વસતિનું તથા અદ્યપક્રિયાવાળી વસતિનું સ્વરૂપ વગેરે ખીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ખીજા શ્રુતસ્કંધના ખીજા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે મુનિએ જ્યાં અચિત્ત અનાજ (આહાર) આદિ વધારે મળતા હોય તેવા ગામ વગેરેમાં શુદ્ધ વસતિમાં સ્થાનાદિ કરવાં. નાના ઉપાશ્રયમાં રહ્યાં હોય, તો ખીજાના પાત્રાદિનો સંઘટ્ટો ન થાય, તે રીતે ગમનાદિ કરવાં. પછી વસતિને માગવાનો વિધિ જણાવી કહ્યું કે મુનિને શય્યાતરનો પિંડ ન ખપે. તથા તેણે અગ્નિવાળા સ્થાનમાં રહેવું નહિ. જ્યાં ઘરની વચમાં થઈને જવા આવવાનું હોય, અને જ્યાં શુદ્ધસ્થ વગેરે માંહોમાંહે આકોશાદિ તથા તેલ વગેરેનું ચોળવું વગેરે, તેમજ આઘર્ષણાદિ અને સ્નાનાદિ કરતા હોય ત્યાં, તથા નગ્નાદિ સ્વરૂપે વર્તાતા શુદ્ધપતિ વગેરેવાળા સ્થાનમાં પણ મુનિથી ન રહેવાય. ઇંડા વગેરેવાળો સંથરો ન વપરાય ને તે ઇંડાદિ વગરનો સંથારો વપરાય. પછી ઉદ્દિષ્ટસંસ્તારક પ્રતિમાનું, પ્રેક્ષ્યસંસ્તારક પ્રતિમાનું, શય્યાતરસંસ્તારક પ્રતિમાનું, યથાસંસ્તૃત પ્રતિમાનું અને પ્રતિપન્નસંસ્તારક પ્રતિમાનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. તથા તેની (પ્રતિમાની) પાલના, સંથારો પાછો આપવાનો વિધિ, વળી ઉચ્ચારાદિ ભૂમિની પરિલેહણા જણાવી કહ્યું કે, આચાર્યાદિની સંથારાની ભૂમિ સિવાયના ભાગમાં મુનિએ સંથારો કરે. પછી સંથારા ઉપર ઘેસવાનો તથા સૂવાનો વિધિ જણાવી કહ્યું કે, સાધુએ માંહોમાંહે એક ખીજાને હાથ વગેરે ન અડે, ને ઉચ્છવાસાદિનો સંઘર્ષ (અથડામણ) ન થાય, તે રીતે સંથારો કરવો. સમવિષમ (ખાડાખડિયાવાળી) જગ્યામાં સંથારો કર્યો હોય, તે વખતે સમભાવે રહેવું, પણ મનમાં કચવાવું નાહ, વગેરે ખીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ખીજા શ્રુતસ્કંધના ખીજા શર્યૈષણાધ્યયનનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

ખીજા શ્રુતસ્કંધના ત્રીજા ઈર્ષ્યા અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

આ અધ્યયનમાં પણ ત્રણ ઉદ્દેશા છે. અહીં પ્રથમ નામાદિ નિક્ષેપાની અપેક્ષાએ ઈર્ષ્યાના છ ભેદો તથા દ્રવ્યઈર્ષ્યાનું, ક્ષેત્રઈર્ષ્યાનું, કાલઈર્ષ્યાનું તથા ભાવઈર્ષ્યાનું સ્વરૂપ, તથા તેના આલંબનાદિની અપેક્ષાએ ૧૬ ભેદ જણાવી કહ્યું કે ચાર કારણે ગમન કરે તો સાધુ શુદ્ધ છે. પછી ઈર્ષ્યાદેશનો દ્વંક સાર અને ત્રણ ઉદ્દેશાનો દ્વંક સાર કહી જણાવ્યું કે વર્ષાકાલમાં મુનિએ એક સ્થાને રહેવું, ને શીયાળા વગેરેમાં વિહાર કરવો. કોઈ માણસ હોડી વગેરેમાં ચઢેલા મુનિને પાણીમાં ફેંકે, તે વખતે અને જ્યાં જંઘા સુધી પાણી હોય તેવા સ્થલે મુનિને સાચવવાની જયણા જણાવી કહ્યું કે, મુનિએ ચોમાસું ખેઠા પહેલાં વરસાદ ખૂબ આવવાથી માર્ગમાં દીલોતરી આદિ થઈ હોય

તો વિહાર ન કરવો. અહીં તેનું વિસ્તારથી કારણ સમજાવી કહ્યું કે મુનિએ જ્યાં વિહારભૂમિ વગેરે નાના હોય, ત્યાં ચોમાસું ન કરવું. પછી ચોમાસું વીત્યા બાદ વિહાર કરવાની રીત અને વિહાર કરતાં માર્ગમાં ઉચિત જયણા સમજાવી કહ્યું કે સંયમાત્મવિરાધના થાય તે માટે સાધુએ મ્હેન્છાદિના પ્રદેશમાં વિચરવું નહીં. જ્યાં રાજાદિ ન હોય ત્યાં ન વિચરવું, તથા જે વિશાલ માર્ગ ચાલતાં ઘણા દિન લાગે તે તરફ પણ ન વિચરવું. મુનિથી નિષ્કારણ હોડીમાં ન ખેસાય. ખાસ કારણે ખેસવાનો વિધિ, અને ખેઠા પછીનો પણ વિધિ વગેરે હકીકત સ્પષ્ટ વર્ણવી છે.

ખીજા શ્રુતસ્કંધના ત્રીજા ઈર્ષ્યા અધ્યયનના ખીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે હોડીમાં ખેઠેલ સાધુને ગૃહસ્થ છત્રાદિ ધારણ કરવાનું કહે તો તેને સાધુ ના કહે. તેમ કહેતાં ગૃહસ્થ ક્રોધમાં આવી સાધુને ઠરિયામાં ફેંકે તો શું કરવું? ને તે પછી કદાચ પાણીમાં તરવું પડે, ત્યારે શું કરવું? તેનો ખુલાસો કરીને કાંઠે પહોંચ્યા બાદ જવાનો વિધિ અને ચાલતાં નદી આદિ ઊતરતાં જંઘા સુધીનું પાણી ઊતરવાનો વિધિ, તથા પાણીમાંથી બહાર નીકળ્યા બાદ ચાલવાનો વિધિ જણાવી કહ્યું કે, રસ્તામાં જતાં સામા મળેલા મુસાફરો ગામ વગેરેની ખીના પૂછે તો મુનિએ કહેવી નહિ, વગેરે હકીકત સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ખીજા શ્રુતસ્કંધના ત્રીજા ઈર્ષ્યા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે જલના છવોને ત્રાસ થાય, તેથી સાધુએ કોઈને પાણીના કયારા વગેરે પણ ન દેખાડવા અને આચાર્યાદિની સાથે વિચરવું. પછી આચાર્યાદિની સાથે વિચરતા સાધુનો વિધિ જણાવી કહ્યું કે, ચાલતાં સામા મળેલ મુસાફરો સાવધ ખીના પૂછે તો જવાબ દેવો નહિ. મુનિએ લાંબા માર્ગે ગમતાદિ ન કરવાં, કારણ કે ત્યાં અટવી આદિમાં હિંસક પ્રાણીના ભય હોય છે. અને ચોર વગેરેના ભય હોવાથી અવળે રસ્તે ન જવું. માર્ગમાં ચોર આદિ છવોએ ગામ દૂરથી હોય, તે ખીના ગૃહસ્થાદિને સાધુ ન કહે, વગેરે ખીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ખીજા શ્રુતસ્કંધના ચોથા ભાષા અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં 'ભાષા' પદના અને 'જાત' પદના નિક્ષેપા, તથા જે ઉદ્દેશાનો દ્વંક સાર અને વચનના સોળ ભેદો જણાવી કહ્યું કે, મુનિએ શ્રોતાને ક્રોધાદિ ન થાય તે રીતે બોલવું, ને ક્રોધાદિથી ભરાઈને ન બોલવું. પછી ભાષાના ચાર પ્રકાર અને શબ્દ એ

કાર્ય' છે તેની સિદ્ધિ, તથા પુરુષાદિને ઉદ્દેશીને સાધુને યોલવાનો વિધિ જણાવી, 'નમોદેવ' ઇત્યાદિ વચન સાધુથી ન યોલાય વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

બીજા શ્રુતસ્કંધના ચોથા ભાષાધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

સાધુએ 'તુ' કોઢીયા છું' વગેરે ખરાબ ભાષા ન યોલવી. આહારાદિને અંગે સાવધ ભાષા ન યોલવી. સાધુથી કોઈ મનુષ્યાદિને 'તુ' પુષ્ટ છે' વગેરે વચન ન યોલાય. પછી શબ્દાદિને અંગે યોલવાનો વિધિ જણાવી સામાને પૂરૂં સમજાય તે રીતે કોધાદિ તથાને સાધુએ યોલવું વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ચોથા ભાષાધ્યયનનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

બીજા શ્રુતસ્કંધના પાંચમા વસ્ત્રપણાધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં આના બે ઉદ્દેશાનો દ્વંક સાર, અને વસ્ત્રને લેવાનો તથા પહેરવાનો વિધિ તથા 'પાત્ર' પદના નિક્ષેપા કહી જણાવ્યું કે, ગુણવંત સાધુ જ ભાવપાત્ર કહેવાય. મુનિએ વસ્ત્રને માટે બહુ દૂર ન જવું. પછી આધાકર્મિકના ભેદો કહી જણાવ્યું કે, સાધુનિમિત્તે કીર્તધૌતાદિ વસ્ત્ર ન લેવાય, ને બહુ કીર્મતી વસ્ત્ર ન લેવાય. પછી ચાર ભેદે વસ્ત્રપ્રતિમાનો અને ધોયેલા વસ્ત્રને તડકે સૂકવવાનો વિધિ વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

બીજા શ્રુતસ્કંધના પાંચમા વસ્ત્રપણાધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં વસ્ત્રને પહેરવાનો વિધિ અને સાધુએ વાપર્યા બાદ શુદ્ધસ્થને પાછું આપવાના વસ્ત્રને અંગે અને ફાટેલ વસ્ત્રને અંગે વિધિ જણાવી કહ્યું કે, મુનિએ તેવા વસ્ત્રાદિના વર્ણાદિ બદલી નાંખવા નહિ. સ્તેનાદિ પ્રસંગે (ચાર ચોરવા આવે વગેરે કારણે) છૂપાવવા નહિ, વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

બીજા શ્રુતસ્કંધના છટ્ઠા પાત્રપણાધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં પાત્રને લેવાનો તથા વાપરવાનો વિધિ વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

બીજા શ્રુતસ્કંધના છટ્ઠા પાત્રપણાધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં પાત્રને પરિલેહ્યા પછી આહાર લેવાનો તથા પાત્રમાં પાણી વહોરવાનો વિધિ વગેરે બીના જણાવી છે.

બીજા શ્રુતસ્કંધના સાતમા અવગ્રહપ્રતિમાધ્યયનના પહેલા

ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં અવગ્રહપ્રતિમાના દ્રવ્યાદિ ચાર નિક્ષેપા, અને દ્રવ્યાવગ્રહાદિ તથા ભાવ-

અવગ્રહણું સ્વરૂપ, તેમજ ગ્રહણાવગ્રહણું સ્વરૂપ કહી તે અવગ્રહ માલિકે દીધા સિવાય ન લેવાય એમ જણાવ્યું છે. પછી અવગ્રહણે માગવાનો વિધિ અને અહીં આવેલ પરોણા સાધુનો વિધિ જણાવી કહ્યું કે, બીજાની વસ્તુ તેની રજા સિવાય બીજાને ન અપાય. પછી આપવાનો વિધિ કહી જણાવ્યું કે જ્યાં સચિત્ત પૃથ્વીવાળાં ઝાડનાં ફુલોં વગેરે હોય અને સ્ત્રીઆદિ રહેતાં હોય, ઘરના મધ્યમાર્ગે માંહોમાંહે ઝઘડા થતા હોય, તેવા સ્થલે રહેવા માટે સાધુએ અવગ્રહણની માંગણી કરવી નહિ, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

સાતમા અવગ્રહપ્રતિમાધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં શેલડીના વન વગેરેમાં રહેવાનો વિધિ, અને અવગ્રહણના ૭ ભેદો તથા દેવેન્દ્રાવગ્રહાદિનું સ્વરૂપ વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

અવગ્રહપ્રતિમાઅધ્યયનનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

આચારાંગની પહેલી ચૂલિકાનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

૮. સ્થાન-સતૈકક નામના આઠમા અધ્યયનમાં ઊભા રહેવાનું સ્વરૂપ અને નિશીથ પદના ૬ નિક્ષેપા વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. ૯. નિર્બાધિકા-સતૈકક નામના નવમા અધ્યયનમાં સ્થાન-પ્રતિમાનું સ્વરૂપ જણાવી, સ્વાધ્યાયાદિ પ્રસંગે આલિંગનાદિ ન કરાય વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. ૧૦. ઉચ્ચાર-પ્રશ્નવણ-સતૈકક નામના દશમા અધ્યયનમાં ઉચ્ચાર-પ્રશ્નવણ કરવાનો વિધિ, તેની શુદ્ધિનું સ્વરૂપ, અને કેવા પાત્રમાં ઉચ્ચારાદિ થઈ શકે, તેનો ખુલાસો કરી, બગીચા વગેરે સ્થલે સ્થાઈડલ ન જવાય વગેરે કહ્યું છે. ૧૧. શબ્દ-સતૈકક નામના અગીઆરમા અધ્યયનમાં દ્રવ્યશબ્દનું અને ભાવશબ્દનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે વિતતાદિ વાજિંત્રના શબ્દો સાંભળવા સાધુએ જતું નહિ, અને જ્યાં ગાયન વગેરે ક્રિયા થતી હોય, ત્યાં સાંભળવાના ઈરાદાથી ન જવાય. તથા લૌકિક કથાનકાર્દિને સાંભળવા પણ ન જતું વગેરે કહ્યું છે. ૧૨. આરમા રૂપ-સતૈકક નામના અધ્યયનમાં દ્રવ્યરૂપ તથા ભાવરૂપનું સ્વરૂપ કહી જણાવ્યું કે, મુનિથી અથિતાદિ રૂપ ભેવા ન જવાય. પછી પર શબ્દના ૬ નિક્ષેપા વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. ૧૩. તેરમા પરક્રિયા-સતૈકક અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે, સાધુએ ખાસ કારણ વિના પરક્રિયા (શુશ્રૂષા) અને પરસ્પરક્રિયા ત્રિવિધે ન કરવી અને ન કરાવવી. તથા સાધુએ ઉત્સર્ગે શુદ્ધસ્થને ઉપદેશાદિ દ્ધને ચિકિત્સા (દવા) ન કરાવાય ને પોતાથી પણ કરાય નહિ. પછી અન્ય શબ્દના ૬ નિક્ષેપા કહી ગચ્છનિર્ગત (જિનકલ્પિકાદિ) ને અન્ય ક્રિયાનું અપ્રયોજન છે વગેરે કહ્યું છે.

સપ્તસાપ્તકા નામની બીજી ચૂલિકાનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

અન્યોન્યક્રિયા ન કરાય, વગેરે બીના અન્યોન્યક્રિયા-સપ્તૈકક નામના ચૈદ્મ આધ્યયનમાં જણાવી છે. તથા પંદરમા ભાવનાધ્યયનમાં દ્રવ્યભાવના, ભાવભાવનારૂપ બે નિદ્દેપાનીબીના, તથા ભાવનાના બે ભેદ, અને અપ્રશસ્ત-ભાવનાનું, પ્રશસ્ત-ભાવનાનું તેમજ દર્શન-ભાવનાનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે, જિન-જન્મભૂમિ વગેરેનાં ચૈત્યોને વંદનાદિ કરતાં દર્શનશુદ્ધિ થાય છે. તથા પ્રાવચનિક આચાર્યાદિના શુભપ્રશંસાદિ કરતાં પણ દર્શનશુદ્ધિ થાય છે. પછી જ્ઞાનભાવનાનું, ચારિત્રભાવનાનું અને તપ-ભાવનાનું સ્વરૂપ તથા સક્ષિપ્ત-મધ્યમવાચનાએ શ્રીવીરચરિત્ર કહેતાં વ્યવનથી સૌવનવમ સુધીનું શ્રીવીરચરિત્ર કહ્યા પછી શ્રીવીરપ્રભુનાં માતા, પિતા, કાકા, ભાઈ, બેન, પત્ની, દીકરી તથા દીકરીની દીકરીનાં નામ તથા પ્રભુના માતાપિતાની અંતિમ આરાધના અને દેવગતિની બીના જણાવી છે. પછી પ્રભુના દીક્ષા, ઉપસર્ગ, કેવલજ્ઞાન, પચ્ચીશ ભાવના સહિત મહાવ્રતની દેશના વગેરે બીના જણાવી છે.

આ રીતે પંદરમા ભાવનાધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂર્ણ થયો. ને ભાવના નામની ત્રીજી ચૂલિકાનો ટૂંક પરિચય પણ પૂર્ણ થયો.

ચોથી ચૂલિકામાં અનિત્ય પર્વતાદિનો અધિકાર વર્ણવી સાધુને દેશવિમુક્ત કહેવા ને સિદ્ધને સર્વવિમુક્ત કહેવા, એમ જણાવી અનિત્ય આવાસ (સાધુનો), પર્વત, રાય, ભુજગત્વગૂ, સમુદ્રનાં દષ્ટાંતો વગેરેનું સ્પષ્ટ વર્ણન કર્યું છે.

એ પ્રમાણે સોલમા વિમુક્તિ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂર્ણ થતાં ચોથી વિમુક્તિ ચૂલિકાનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો. છેવટે પાંચમી ચૂલિકાની પ્રતિજ્ઞા જણાવી નવે અધ્યયનના ઉદ્દેશાની સંખ્યા તથા બીજા શ્રુતસ્કંધના ઉદ્દેશાની સંખ્યા અને મહત્ શબ્દના તથા પરિજ્ઞા શબ્દના નિદ્દેપાની બીનાવાળી ગાથાઓ જણાવી છે. ૧૨-૧૩-૧૪-૧૫.

શ્રીઆચારાંગસૂત્રની પાંચમી ચૂલિકાનું નામ 'આચાર પ્રકલ્પ' છે. છતાં તે નિશીથ નામથી વધારે પ્રસિદ્ધ છે. ભાષ્ય અને ચૂલ્કિસહિત આ નિશીથસૂત્રને છેલ્લે સૂત્રમાં ગણ્યું છે.

॥ આ રીતે શ્રી આચારાંગસૂત્રનો પરિચય પૂરો થયો ॥



॥ શ્રી પ્રવચન કિરણાવલીનો બીજો પ્રકાશ પૂરો થયો ॥



॥ त्रींजे प्रकाश ॥

॥ श्री सूत्रकृतांग सूत्रने द्वंद्वं परिचय ॥

॥ आर्या ॥

सुयखंधा वो बीए, सूयगडंगे तहेव तेवीसा ॥

अज्जयणाइं पढमे, सोलस बीए तथा सत्त ॥ १७ ॥

पढमं समयज्जयणं, बीयं वेयालियं सहवरइं ॥

इवसगिगत्थिपरिणगा, नरयविभत्तिजिणवीरथुई ॥ १८ ॥

सत्तमकुसीलपरिभा—सियवीरियघम्मनिम्मलसमाही ॥

आहत्तहीय—गंधा, जमइय—गाहाइसुयखंधे ॥ १९ ॥

सिरिपुंडरोयकिरिया, ऽऽहारपरिणुढभववाइ परमत्था ॥

पच्चक्खाणाइ किरिया, अणगारसुयद्वइज्जक्खं ॥ २० ॥

नालंदइज्ज चरमं, सपरसमयभाबणाइपरमत्थं ॥

पंचज्जयणुइसा, पण्णारसट्टारसिक्कसरा ॥ २१ ॥

शब्दार्थ—थीज सूत्रकृतांगसूत्रमां जे श्रुतस्कंधे छे. तेमां पढेला श्रुतस्कंधेनुं गाथा-पोडशक नाम छे. तेनां २३ अध्ययनोमां पढेला श्रुतस्कंधेनां १-६ अने थीज श्रुतस्कंधेनां ७ अध्ययनो जालुवां. १७. श्रीसमवायांगसूत्रमां आवेलां ते १६ अने ७ अध्ययनोनां नाम अनुक्रमे आ प्रमाणे-१. समय-अध्ययन, २. वैतालिक अध्ययन, ३. उपसर्गपरिज्ञाध्ययन, ४. स्त्रीपरिज्ञाध्ययन, ५. नरकविलकि अध्ययन, ६. महावीर-स्तुति अध्ययन, ७. कुशीलपरिभाषित अध्ययन, ८. वीर्याध्ययन, ९. धर्माध्ययन, १०. समाधि अध्ययन ११. मार्गाध्ययन, १२. समवसरणाध्ययन, १३. यथातथ्याध्ययन, १४. अंधाध्ययन, १५. यमकीय अथवा जमईय अध्ययन, १६. गाथाध्ययन. आ पढेला श्रुतस्कंधेनां १६ अध्ययनोनां नाम जालुवां. १८-१९. थीज श्रुतस्कंधेनां ७ अध्ययनोनां नाम—१. पुंडरीक अध्ययन, २. क्रियास्थान अध्ययन, ३. आहारपरिज्ञाध्ययन, ४. प्रत्याप्यानक्रियाध्ययन, ५. अनगारश्रुताध्ययन, ६. आर्द्रकीयाध्ययन, ७. नालंदीय अध्ययन छेहेनुं जालुवुं. अहीं स्वसमयनी अटले जैन दर्शनी, अने थीज दर्शनीनी थीनातुं रहस्य यथार्थ स्वर्णे वळुवुं छे. ईका पढेला श्रुतस्कंधेनां शउआतनां पांच अध्ययनोना ज १५ उद्देशा अनुक्रमे आ रीते जालुवा. पढेला अध्ययनना ४ उद्देशा छे, पछी अनुक्रमे ३, ४, २, २ उद्देशा, थीज, त्रीज, योथा अने पांचमा अध्ययनना जालुवा; आकीनां अध्ययनोमां उद्देशा नथी. २०-२१.

સ્પષ્ટાર્થ—આ બીજા અંગમાં જ્ઞાન-વિનયાદિ ગુણોનું વર્ણન છે. અને બીજા ધર્મોના પણ આચારો વર્ણવ્યા છે. પ્રસંગને અનુસારે જૈનધર્મના અને ૩૬૩ કુવાદી-ઓના પણ નિયમ વગેરેની એક બીજાની સાથે સરખામણી અને જૂદાશ પણ જણાવી છે. પ્રભુ શ્રીતીર્થકરદેવે કહેલો અહિંસાપ્રધાન ત્રિકોટીશુદ્ધ ધર્મ એ જ ત્રેષ્ઠ ધર્મ છે, તે આત્મહિતસાધક પણ તે જ ધર્મ છે. આ સૂત્રના અભ્યાસી શ્રમણ નિર્ગંથોને પરસમયની બીના જાણવા સાથે સ્વસમયની બીના જાણતાં જૈનદર્શનની લોકોત્તરતા જરૂર જણાય છે. તેથી તેઓ સમ્યક્દર્શન ગુણને નિર્મલ બનાવે છે, ને ટકાવે છે. વધારે શુભ ભાવના વધતાં ક્ષાધિક દર્શનને પણ પામે છે. અહીં પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં અધ્યયનોનો સાર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવો :—

૧. સમયાધ્યયનનો સાર—સમય શબ્દના કાલ, સિદ્ધાંત વગેરે અર્થોમાંથી અહીં સિદ્ધાંતરૂપ અર્થ લેવો. જૈન સિદ્ધાંતોની અને જૈનેતર સિદ્ધાંતોની બીના જેમાં જણાવી છે તે સમજાધ્યયન કહેવાય. અહીં પંચ-મહાભૂતિક-વાદ વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે, એમ ટૂંકામાં કહી શકાય. દુનિયામાં પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને આકાશરૂપ પંચ મહાભૂતને કાર્યસાધક માનનારા અન્ય ધર્મીઓનો જે વાદ તે પંચ-મહાભૂતિકવાદ કહેવાય. ૨. આત્મા સિવાય બીજું કંઈ છે જ નહિ, એ એકાત્મવાદનું અથવા અદ્વૈતવાદનું વચન છે. ૩. તે જીવ ને તે જ શરીરની જે માન્યતા, તે તજજીવત્ત્વચરીરવાદ કહેવાય. ૪. અકારકવાદ (સાંખ્યમત) ૫. પંચમહાભૂતોથી અલગ છૂંદા પદાર્થ તરીકે આત્માને માનનારા અન્ય ધર્મીઓનો જે વાદ તે આત્મપષ્ટવાદ કહેવાય. ૬. પંચ-સ્કંધવાદ, (પાંચ સ્કંધોની માન્યતા). ૭. નિયતિવાદ, ૮. અક્રિયાવાદ, ૯. જગદુત્પત્તિવાદ એટલે જગતની ઉત્પત્તિને અંગે વિવિધ માન્યતા. ૧૦. લોકવાદ-અન્યથોત્તિ, પૌરાણિક, વિનયવાદી વગેરે પરધર્મીઓની માન્યતા (વિચારો-આચાર વગેરે) જણાવી, સ્યાદ્વાદ-શૈલીએ તે વિચારાદિનું અનુચિતપણું સાબિત કરીને જૈનદર્શનના આચાર અને વિચાર સર્વજપ્રભુ શ્રીતીર્થકરદેવે કહેલા હોવાથી સાચા છે. અહિંસા એ ધર્મરૂપી મહેલનો પાયો છે. જેના પાયમાં ધૂળ હોય, તે મહેલ કદી પણ ટકી શકે જ નહિ. માટે જ કહ્યું છે કે “પાયે ખોટેરે ખોટે મંડાણ ન શાલીએ” વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. ૧.

૨. વૈતાલીય અધ્યયનનો સાર—અહીં કર્મોરૂપી લાકડાંનું વિદારણ એટલે નાશ કરવાનાં વૈરાગ્યાદિ સાધનોનું કાખલા—દલીલ સાથે સચોટ વર્ણન કર્યું છે. તેથી એમ સમજવું કે જેમાં કર્મોને નાશ કરવાનાં સાધનો કહ્યાં છે, તે વૈતાલીય અધ્યયન કહેવાય. અથવા છંદશાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબ વૈતાલીય છંદમાં અહીં જે પ્લોકો કહ્યા છે, તે દ્વારા વૈરાગ્યાદિનો ઉપદેશ જેમાં વર્ણવ્યો હોય, તે વૈતાલીય અધ્યયન કહેવાય. વિશિષ્ટ પ્રસંગને અનુસરીને આની રચના થઈ છે. ટીકામાં કહ્યું છે કે, પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણદેવે રાજ્યના અભિલાષી પોતાના હૃદયને પ્રતિબોધ કરી ખરા આત્મિક રાજ્યને સમજાવી નિર્મલ સંયમના સાધક બનાવવાના ઈરાદાથી જે ઉપદેશ આપ્યો, તે આ અધ્યયનમાં જણાવ્યો

છે. છંદોમાં પણ કેટલાક છંદો વૈરાગ્યાદિ ગુણોને પ્રકાશવનારા છે; એમ સમજીને શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધરે વૈરાગ્યાદિ ભાવને પ્રકાશવનાર વૈતાલીય છંદમાં આ અધ્યયન રચ્યું છે. જેવો પ્રસંગ હોય, તેને અનુસરતા છંદમાં રચાયેલા શ્લોકોની શ્રોતાઓના હૃદયમાં સારી અસર થાય છે, એ મુદ્દો ધ્યાનમાં રાખીને જ સૂત્રકાર વગેરે સૂત્ર વગેરેની ગદ્યમાં કે પદ્યમાં રચના કરે છે, આ ખરું રહસ્ય ખાસ યાદ રાખવા જેવું છે. પ્રભુશ્રીઋષભદેવે અંગારદાહકતું દષ્ટાંત આપીને તે દટ પુત્રોને સમજાવ્યું કે “હું ભવ્ય જીવો! નિજગુણ-રમણતા કરી મુક્તિના અવ્યાખ્યાય સુખને ભોગવવું એ જ ખરું આત્મિક રાજ્ય છે. જેની ઇચ્છાથી તમે અહીં આવ્યા છો, તે વ્યાવહારિક રાજ્ય પ્રખલ અશાંતિને અને દુર્ગતિનાં ભયંકર દુઃખોને આપે છે. શબ્દ અને રૂપ એ બંને કામ કહેવાય, ને સ્પર્શ રસ ને ગંધ એ ભોગ કહેવાય. આ રીતે કામભોગમાં આસક્ત થનારા જીવોની ભોગતૃષ્ણા વધે જ છે, પણ ઘટતી નથી. જેમ અંગારદાહકને સમુદ્રાદિતું પાણી પીતાં પણ તરસ છીંચી નહિ, તેમ ઘણા કામભોગને ભોગવતાં છતાં પણ તેવી નીચ વાસના વધતી જ જાય છે. માટે અચલ વૈરાગ્યભાવથી સંયમને સાધો, ને મુક્તિનાં અવ્યાખ્યાય સુખ પામો. આ રીતે આત્માને તુકસાન કરનારા કામ-ભોગાદિને તજવાની અને આત્મહિતને કરનારા અહિંસાદિને સાધવાની બીના વિસ્તારથી જણાવી છે. ૨.

૩. ઉપસર્ગપરિણાધ્યયનનો સાર—મોક્ષમાર્ગના આરાધક ભવ્ય જીવોએ ઉપસર્ગોની બીના સમજી તેવા પ્રસંગે ધૈર્ય રાખી તે સર્વ ઉપસર્ગોના પ્રસંગો “કર્મનિર્જરાનાં અપૂર્વ સાધનો છે” એમ સમજીને સહન કરવા, આત્મધર્મથી ચૂકવું નહિ, ઠાઠ-તડકા--અપમાન વગેરે સહન કરવા, સ્નેહ-મમતાનો ત્યાગ કરવો, વૈદકાદિ અનુચિત પ્રવૃત્તિનો વિચાર પણ કરવો નહિ, બીજાઓ કંઈ પૂછે ત્યારે શાંતિથી સ્પષ્ટ જવાબ દેવો, વસ્તુસ્વરૂપ સમજાવવું, કુશાસ્ત્રનાં વચનો સાંભળીને સ્વધર્મની આરાધના કરવામાં મૂંઝાવું નહિ, વગેરે બીના અહીં વિસ્તારથી જણાવી છે. ૩.

૪. સ્ત્રીપરિણાધ્યયનનો સાર—અહીં સ્ત્રીઓના સંસર્ગાદિથી થતા ગેરલાભ જણાવી આત્મહિતસાધક પુણ્યાત્મોએ સર્વથા તેનો ત્યાગ કરી શીલધર્મની અખંડ આરાધના કરી આત્મહિત સાધવું વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. ૪.

૫. નરકવિભક્તિ અધ્યયનનો સાર—વિષયકપાયાદિને સેવનારા જીવોની નરકમાં થતી પરિસ્થિતિ જણાવી કહ્યું કે સ્વધર્મથી ચૂકનારા જીવોના બેહાલ સમજીને સ્વ-ધર્મને સાધી સિદ્ધિનાં સુખ મેળવવાં, વગેરે બીના અહીં સ્પષ્ટ જણાવી છે. ૫.

૬. શ્રીમહાવીરસ્તુતિ અધ્યયનનો સાર—અહીં પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવના ગંભીરતા,

તપ, સમતા, સહનશીલતા, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, શીલ વગેરે ગુણોની યોગ્ય ઉપમાઓ ધર્મને સ્તવના કરી છે. ૬.

૭. કુશીલપરિભાષિત અધ્યયનનો સાર—જેઓ અજ્ઞાનતા પ્રતાપે યજ્ઞ વગેરે કરવાથી મોક્ષ મળે એમ માને છે, તે “કુશીલ” કહેવાય. તેઓનાં અયોગ્ય વચનો અને માન્યતાઓ જણાવી, જેમાં તે સર્વેનું ગેરવ્યાજબીપણું સાબિત કર્યું હોય, તે કુશીલ પરિભાષિત અધ્યયન કહેવાય. અન્યધર્મીઓમાંના કેટલાએક લોકો યજ્ઞાદિકથી મુક્તિ માને છે. પણ ત્યાં અહિં સાધર્મ લગાર પણ સચવાતો નથી. ભયંકર હિંસાદિ પાપો થતાં હોવાથી યજ્ઞાદિકથી મુક્તિ મળે જ નહિ. વળી કેટલાક લોકો પંચાગ્નિ તપવામાં, જલથી નહાવા-ધોવામાં મુક્તિ માને છે. પણ એ બધી સાવચ પ્રવૃત્તિથી જો મોક્ષ મળતો હોય, તો અનુક્રમે લુહાર વગેરેની ને માછલાં વગેરે જલચરોની વહેલી મુક્તિ થવી જોઈ એ. તેમ તો બનતું નથી. માટે સમ્યક્દર્શનાદિ-મોક્ષમાર્ગની સાધના કરવાથી જ મોક્ષ મળે છે, અંતુ શ્રીજિનશાસનનું ફરમાન સર્વાંશે ઘટિત છે. આ બીના વિસ્તારથી સમજાવતાં પ્રસંગે કહ્યું છે કે પૃથ્વી આદિમાં ચૈતન્ય ગુણ છે માટે તે સચિત્ત કહેવાય. અને મધ્યસ્થભાવે સ્વધર્મસાધક મુનિ સ્વપરતારક થાય. ૭.

૮. વીર્યાધ્યયનનો સાર—શ્રીજિનધર્મની આરાધના કરવામાં આત્મિક વીર્યને ફેરવવાની બીના જેમાં કહી છે તે વીર્યાધ્યયન કહેવાય. અહીં બાલવીર્યની અને પંડિતવીર્યની બીના વગેરે જણાવી કહ્યું છે કે બાલવીર્યમાં અજ્ઞાનની પ્રધાનતા હોવાથી તે કર્મનિર્જરાતું કારણ થઈ શકતું નથી. પણ પંડિતવીર્ય કર્મનિર્જરાતું ને મોક્ષનું કારણ થઈ શકે છે. એવટે તપ કરવાનો વિધિ જણાવતાં ફરમાવ્યું છે કે આ લોકમાં મનાવા-પૂજવાની ને યશઃકીર્તિ વગેરેની ચાહનાથી, ને પરલોકમાં ઇંદ્રપણું વગેરે પામવાની ઇચ્છાથી તપ ન કરવો, પણ મોક્ષની ઇચ્છાથી તપ કરવો. ૮.

૯. ધર્માધ્યયનનો સાર—અહીં વૈરાગ્ય-સમતા-વિવેકાદિ ગુણોને ધારણ કરી મુનિએ સદ્ગુરૂની સેવા કરવી, સાચા ત્યાગી બનવા માટે આશ્રવોને તથા વિરેચનાદિનો પણ પરિહાર કરવો, આહારાદિ વાપરવામાં નિયમિત રહેવું, લોલુપતા રાખવી નહિ, નકામી કાચિક પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ. બપ પૂરતું બોલવું વગેરે આત્મધર્મની સ્પષ્ટ બીના જણાવી છે. જેમાં ધર્મનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે તે ધર્માધ્યયન કહેવાય. ૯.

૧૦. સમાધિ અધ્યયનનો સાર—જેમાં સમાધિનું વર્ણન કર્યું છે, તે સમાધિ અધ્યયન કહેવાય. જ્યારે ચિત્તમાં અનેક જાતના કુવિકલ્પો ન વર્તે અને તે પરમ સ્વસ્થ હોય, એકાગ્ર હોય, ત્યારે આત્મા સમાધિમાં વર્તે છે એમ સમજવું. સમાધિ એટલે મનનું સ્વસ્થપણું. તેના ભેદાદિની બીના અહીં સ્પષ્ટ જણાવી, મુનિને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે કે તેણે સર્વ જીવોની ઉપર સમભાવ રાખવો. ૧૦.

૧૧. મોક્ષમાર્ગાધ્યયનનો સાર—જે અધ્યયનમાં મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ જણાવ્યું

છે તે મોક્ષમાર્ગાધ્યયન કહેવાય. અહીં મોક્ષનાં અવ્યાપાધ સુખ મેળવવાનાં સાધનો અને તે સર્વેની અને ભિક્ષાની બીના જણાવી છે. તથા અહિંસાનું તાત્વિક સ્વરૂપ પણ કહ્યું છે. ૧૧.

૧૨. સમયસરજ્ઞાધ્યયનનો સાર—અહીં ક્રિયાવાદી વગેરે ચારના ૧૮૦, ૮૪, ૩૨, ૬૭ મળી ૩૬૩ પાખંડીના મતોનું વર્ણન કરી જૈન દૃષ્ટિએ તે સર્વેની ન્યૂનતા જણાવી જૈનદર્શનની બીના જણાવી છે. ૩૬૩ ભેદ આ સૂત્રની નિયુક્તિની ૧૧૯મી ગાથામાં કહ્યા છે. આ સૂત્રની ચૂર્ણિમાં, ટીકામાં, તર્યાર્થવૃત્તિમાં ને આચારાંગસૂત્ર, ભગવતી સૂત્ર અને નંદીસૂત્રાદિમાં કેટલાક અજૈનવાદોનું વર્ણન કર્યું છે. ઔદ્દોના અંથોમાં અબોદ્ધવાદોની નોંધ કરી છે. તથા શ્વેતાશ્વેતરઉપનિષદ વગેરે બ્રાહ્મણ અંથોમાં પણ કાલ-સ્વભાવાદિની બીના જૂદા સ્વરૂપે વર્ણવી છે. વળી અહિંબુદ્ધ્યસંહિતામાં ૩૨ દર્શનોની બીના ટૂંકામાં વર્ણવી છે, તેમાં સાંખ્યને ગણ્યું નથી. પ્રસંગાનુપ્રસંગે વિવિધ પ્રકારે જૈનદર્શનના કેટલાક મન્તવ્યોની બીના અહીં ટીકાકાર વગેરે મહર્ષિઓએ વિસ્તારથી સમજાવી છે. ૧૨.

૧૩. યાચાતથ્ય અધ્યયનનો સાર—અહીં ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ કહ્યું છે, તેથી યાચાતથ્ય નામે આ અધ્યયન પ્રસિદ્ધ છે. શ્રીઆચારાંગસૂત્રના પાંચમા અધ્યયનની શરૂઆતમાં 'આવતિ' પદ હોવાથી જેમ તેનું નામ આવતિ છે, તેવી જ રીતે આની શરૂઆતમાં 'આદાન' પદ હોવાથી તે નામે પણ આ અધ્યયન પ્રસિદ્ધ છે. તથા પાર્થસ્થાદિની બીના જણાવતાં ફરમાવ્યું કે, તેવા અધર્મી સાધુઓ સમાધિમાર્ગથી દૂર વર્તે છે. મુનિએ તપ, કૃષ્ણ, બુદ્ધિ વગેરેનો મદ ન કરવો, તથા સામે માણસ મારા વખાણ (પ્રશંસા) કરે, એવી ચાહના પણ ન કરવી. તથા વિભાવનો પરિહાર અને સ્વધર્મનો સ્વીકાર વગેરે હકીકત પણ વિસ્તારથી સમજાવી છે. ૧૩.

૧૪. અંથાધ્યયનનો સાર—જેમાં પરિગ્રહનું સ્વરૂપ જણાવી તેને તજવાની બીના કહી છે તે અંથાધ્યયન કહેવાય. અહીં મુનિને હિતશિક્ષા ફરમાવી છે કે, હે મુનિ! તારે સ્વચ્છંદી ન થવું, ગુરૂની સાથે રહી તેમનો વિનય સાચવી, જે ભણાવે તેનો પણ વિનય સાચવી ધર્મનું યથાર્થસ્વરૂપ સમજીને હૃદયમાં ઠસાવી તે પ્રમાણે વર્તવું, ને બીજાને તે સમજાવવું. સ્યાદ્વાદનું રહસ્ય સમજીને તે પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરવી. ૧૪.

૧૫. યમકીય અધ્યયનનો સાર—યમક એ અલંકારવિશેષ છે. તેમાં શ્લોકના કે ચરણના જે છેલ્લા અક્ષરો હોય, તે પછીના શ્લોકમાં કે ચરણમાં પહેલા અક્ષરરૂપ અને છે. આવી જાતના યમક શ્લોકો અહીં હોવાથી આનું નામ યમકીય કહેવાય છે. તથા આની શરૂઆતમાં 'જમઈય' પદ હોવાથી બીજું નામ 'જમઈય' કહેલ છે. પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે કહેલા સંયમધર્મનો સાર બહુ વિસ્તારથી વર્ણવ્યો છે. પ્રભુ વીર સર્વજ્ઞ હતા, સત્ય સંપન્ન હતા, ને સર્વ જીવોની ઉપર મૈત્રીભાવ રાખતા હતા. આવા પ્રભુએ કહેલ ધર્મ સાચો છે,

તેમજ ભૂતકાલના તીર્થંકરોએ પણ તે જ ધર્મ કહ્યો છે, ભાવી તીર્થંકરો પણ તેવો જ ધર્મ કહેશે. આથી ત્રણે કાલના તીર્થંકરોનાં વચનોમાં એકવાક્યતા જણાવી પ્રભુ શ્રીમહાવીરે મહાદુર્લભ મનુષ્યાવતારને સફલ કરવાનાં સાધનો સેવી આત્મહિત કરવું વગેરે બીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. ૧૫.

૧૬. ગાથાધ્યયનનો સાર—આની પહેલાનાં પંદરે અધ્યયનોની બીના અહીં કહેલી હોવાથી આતું નામ ગાથાધ્યયન કહેવાય છે. બીજું કારણ એ છે કે આની રચના સામુદ્રિક છંદને અનુસરતી હોવાથી પણ ગાથાધ્યયન કહેવાય છે. સામુદ્રિકતું બીજું નામ ગાથા હોય એમ સંભવે છે. જેમાં સોલમા અધ્યયન તરીકે ગાથાધ્યયન છે તે ગાથાષોડશક નામનો પહેલો શ્રુતસ્કંધ જણવો. આ રીતે પહેલા શ્રુતસ્કંધના નામમાં આ અધ્યયન નિમિત્ત કારણ બને છે. અહીં માહણ, શ્રમણ, ભિક્ષુ તથા નિર્મથ શબ્દોતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું છે. જે ધન્વિચોને વશ કરે, શરીરાદિની ઉપર મોહ ન રાખે, મોક્ષને જ સાધ્ય તરીકે માનીને સાધે સંયમાદિને સાધે, તે માહણ કહેવાય. ને શ્રમણ, ભિક્ષુ, નિર્મથ પણ તે જ કહેવાય. મુનિએ રાગાદિને તણ સદા સાવધાન રહી મોક્ષમાર્ગને આરાધવો એમ જણાવી મુનિને માહણ આદિ શબ્દથી કહેવાનાં પ્રયોજનો પણ જણાવ્યાં છે. ૧૬.

આ રીતે સૂત્રકૃતાંગના પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં સોલે અધ્યયનોનો સાર જણવો.

સૂત્રકૃતાંગસૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધનાં ૭ અધ્યયનોનો સાર

૧. પુંડરીક અધ્યયનનો સાર—જેમાં પુંડરીક એટલે કમળ વગેરેનું દૃષ્ટાંત દર્શને મોક્ષમાર્ગની આરાધનાનો અને મોક્ષનાં સુખ મેળવવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તે પુંડરીક અધ્યયન કહેવાય. જ્યાં મોહનું કમળ હોય, ત્યાં વાવડી વગેરે જલાશય, તેની આબુબાબુ રહેલાં ધોળાં કમળો, પાણી--કાઢવ તેગરે પદાર્થો જરૂર હોય જ છે. માટે અહીં દૃષ્ટાંત તરીકે કમળ વગેરે તમામ પદાર્થોની સંકલના કરી મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉપદેશ આપ્યો છે. દૂંકામાં એમ કહી શકાય કે—એકાંત પક્ષને સ્વીકારનારા ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, વિનયવાદી તથા અજ્ઞાનવાદી મોક્ષને મેળવવા માટે સ્વમાન્યતા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે ખરા, પણ સંસારનો સર્વથા ત્યાગ કરી સમ્યગ્દર્શનાદિની એકઠી-સંપૂર્ણ આરાધના કરી શકતા નથી, એટલે શીલ, સંયમ વગેરેને પાલતા નથી, ને મોક્ષને ચાહે છે, એ કઈ રીતે બને? આ જ હેતુથી તેઓ ભોગવૃણાણી કાઢવમાં અંદર અંદર ખૂંતતા જ (અંદર ડોંડા જતા) જાય છે, પણ બહાર નીકળી શકતા નથી. આરંભાદિનો ત્યાગ, કામભોગથી વિરાગદશા, ‘હું તે શરીર નથી ને શરીર તે હું નથી’ આતું ભેદજ્ઞાન, આત્મ-વીર્યોદ્ધાસ વગેરે સાધનોની આરાધનાથી કેવલજ્ઞાન તથા મોક્ષનાં સુખ મળે છે આ બીના અહીં સ્પષ્ટ જણાવી છે. ૧.

અહીં કહેલું ધોળા કમળનું દૃષ્ટાંત દૂંકાણમાં આ પ્રમાણે:—

જેમાં ઘણું પાણી, કાદવ, ઘોળાં કમળો વગેરે પદાર્થો રહ્યા છે, તે વાવડીની વચમાં એક મુખ્ય મોટું કમળ છે, તેની આજુબાજુ ઊગેલાં ઘીંજાં ઘોળાં કમળો ખૂબ શોભી રહ્યાં છે. પૂર્વ દિશામાંથી અહીં આવેલા એક પુરૂષે ઘોળા કમળને જોઈને કહ્યું કે હું કુશળ છું, પંડિત છું, વિવેકી અને પુખ્ત ઉંમરવાળો છું તથા માર્ગની ઘીંજા જાણું છું. એમ કહી તે ઘોળા કમળને લેવાની ભાવનાથી વાવડીમાં ઊતર્યો ખરો, પણ ઠેક જતાં પહેલાં જ તે પુરૂષ કાદવમાં ખૂંચી ગયો. જેવી હાલત આ પુરૂષની થઈ, તેવી જ હાલત બાકીની દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશામાંથી આવેલા ત્રણ પુરૂષોની પણ થઈ. આ અવસરે રાગાદિ દોષોથી રહિત એક નિર્ગ્રંથ મહાપુરૂષ આવી ચઢ્યા. વાવડી તરફ જોતાં તે દયાળુ મહાપુરૂષે જાણ્યું કે અહીં ચાર પુરૂષો વાવડીમાં ખૂંચી ગયા છે. પછી તેમણે વાવડીના કાંઠે ઊભા રહીને મોઠા સ્વરે કહ્યું કે “હે ઘોળા કમળ તું અહીં આવ” એમ કહેતાંવેંત જ તે કમળ તે મહાપુરૂષની પાસે આવ્યું. અહીં દષ્ટાંત પૂરું થાય છે. સાધુ-સાધ્વી વગેરે શ્રોતાઓ આ દષ્ટાંતનું રહસ્ય ન સમજી શક્યાં, તેથી પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ દષ્ટાંતની ઘટના કરતાં જણાવે છે કે વાવડી એ સંસાર છે. એવું પાણી તે કર્મો; કાદવ જેવા કામભોગ સમજવા; જે ઘોળાં કમળો તે જનસમુદાય જાણવો; ઉત્તમ કમળ તે રાજ; ચાર પુરૂષો જેવા અન્ય ધર્મવાદીઓ જાણવા. શ્રમણ નિર્ગ્રંથ મહાપુરૂષ તે જિનેન્દરદેવભાષિત અહિંસાપ્રધાન ધર્મ જાણવો. કાંઠાના સ્થાને સંઘ સમજવો. નિર્ગ્રંથે ઊંચે સ્વરે કહેલાં વચનોને સ્થાને પ્રભુ શ્રીતીર્થંકરદેવની દેશના સમજવી, કમળ ઊડીને જે મહાપુરૂષની પાસે આવ્યું, તેના સ્થાને મુક્તિના સુખનો લાભ સમજવો. આ રીતે એ દષ્ટાંત ઘટાવીને પ્રભુએ તેવું રહસ્ય જણાવ્યું કે જિનોપદેશને સાંભળી, મનન કરી, કામભોગ વગેરે આશ્રયોને તણ, સ્યાદ્રાદ શૈલીને અનુસરીને શ્રીજનધર્મ (સર્વવિરતિ વગેરે)ની સાધના કરનારા ભવ્ય છવો કર્મોને હણી જરૂર મુક્તિનાં અવ્યાખ્યાય સુખ પામે છે. અહીં તજજીવતજ્જરીરવાદ, પંચમહાભૂતવાદ, ઈન્દ્રિયને સર્વ કાર્યોનો કર્તા માનનારાનો વાદ અને નિચતિવાદનું સ્વરૂપ સમજાવી કહ્યું કે આ ચારે વાદને માનનારા વાદીઓ એકાંત પક્ષને માને છે, તેથી તેમની સાધના અધૂરી હોવાથી મોક્ષરૂપ સાધ્યને સિદ્ધ કરાવી શકતી નથી. કુટુંબ-રારીરાદિની મમતાનો ત્યાગ કરવો. અહીં કહેલી ઘીંજાને સમજનારા ને અહિંસાદિ ધર્મને સાધવાપૂર્વક શુદ્ધ આહારાદિથી મુનિજીવનને દીપાવનારા મહાપુરૂષો સુભિક્ષુ કહેવાય છે. તેમના કહ્યા મુજબ ચાલનારા ભવ્ય છવો જરૂર સિદ્ધિનાં સુખ પામે છે. આ હકીકત વિસ્તારથી અહીં જણાવી છે. ૧.

૨. ક્રિયાસ્થાન અધ્યયનનો સાર-અહીં કર્મબંધના કારણભૂત અર્થદંડ, અનર્થદંડ વગેરે તેર ક્રિયાસ્થાનોની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી કહ્યું છે કે ઈર્ષ્યાપથિકી-ક્રિયાસ્થાન સેવવા લાયક છે. જો કે તેનાથી બહુ જ અદ્ય કર્મ બંધાય છે, અને તે

પહેલે સમયે સ્પૃષ્ટ કર્મ બંધાય, બીજે સમયે ભોગવાય, પછી એ આત્મપ્રદેશથી અલગ થઈ તે પુદ્ગલો બીજી વર્ગણાણે બની રૂપાંતર પામે છે. મમતાદિ-દોષોથી કાઢવામાં ખૂંતેલા સંસારી જીવો મહારંભાદિથી પામેલ ભોગનાં સાધનો સેવી દુર્ગતિનાં આકરાં દુઃખો ભોગવે છે. પછી ધર્મસ્થાન તથા અધર્મસ્થાનની બીના ટૂંકામાં ને વિસ્તારથી જણાવી એક કથાનકથી આખા અધ્યયનનો સાર સમજાવ્યો છે. પાંચ સમિતિનું પાલન, દરેક પ્રવૃત્તિ કરવામાં જયજ્ઞાનો ઉપદેશ વગેરે બીના જણાવી મુનિધર્મને આરાધવા સરલ માર્ગ દર્શાવ્યો છે. ક્રિયાસ્થાનની બીના જણાવનાર જે અધ્યયન, તે ક્રિયાસ્થાન અધ્યયન કહેવાય. ૨.

૩. આહારપરિણાધ્યયનનો સાર—અહીં મુનિએ શુદ્ધ એષણીય આહાર વાપરી ધર્માધાર શરીરને ટકાવી મોક્ષમાર્ગને સાધવાની બીના જણાવી છે. ૩.

૪. પ્રત્યાખ્યાનક્રિયાધ્યયનનો સાર—અહીં પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ, તેની આવશ્યકતા, લાભ, અને તે પત્યખ્યાણને નહિ કરનારા જીવોને થતું તુકસાન વગેરે બીના જણાવી છે. અવિરતિના પ્રતાપે નિરર્થક કર્મબંધ ઘણા થતો હોવાથી બિન-જરૂરી પદાર્થોના પણ આરંભાદિનો જરૂર ત્યાગ કરવો જ જોઈયે. સમજવું જરૂરી છે કે જૈનદર્શન નિવૃત્તિપ્રધાન છે. પરમશાંતિનું સાધન પણ તે જ છે. અહીં આચાર્ય અને વાદીની ચર્ચા ચાલે છે, તે ખાસ યોષદાયક છે. તેમાં નિયમનો પ્રભાવ, અને નિયમ ન લેવાથી તુકસાન વગેરે બીના વિસ્તારથી જણાવી છે. ૪.

૫. અનગારશ્રુત અધ્યયનનો સાર—આનાં બીજા પણ બે નામ છે. ૧. આચાર-શ્રુત, ૨. અનાચારશ્રુત. આ નામ સૂત્રની ચૂર્ણિમાં જણાવ્યાં છે. અહીં આચારને પાલવાની, ને અનાચારને તજવાની બીના કહેલી હોવાથી બીજા પ્રથેમાં “આચાર-અનાચાર-શ્રુત” નામ આનું જણાવ્યું છે. અહીં પદાર્થોનું શાંતપણું અને શ્રી તીર્થકરદેવોને અંગે જરૂરી બીના, તથા હિંસાની બાબતમાં એકાંત વચન યોલાય નહિ, કારણ કે લોકવ્યવહારનો નિભાવ અનેકાંતદષ્ટિએ જ થાય છે. પુણ્ય-પાપ વગેરેને માનવા જોઈયે, તેમાં પ્રબલ પ્રમાણ એ છે કે દુનિયામાં નજરેનજર આપણે દેખીએ છીએ કે પુણ્યશાલી જીવો નીરોગી, બુદ્ધિશાલી, રાજા તથા સુંદર રૂપવંત હોય છે. પાપકર્મોનાં ફલ ભોગવનારા જીવો રોગી, જડ, ભિખારી અને કઠૂપા જણાય છે. એમ જાતિસ્મરણ વગેરે પણ પરલોકાદિ પદાર્થોની સાબિતી કરાવે છે. માટે પુણ્ય, પાપ, પરલોકાદિ પદાર્થો અનેકાંતક દષ્ટિએ જરૂર સ્વીકારવા જોઈયે વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. ૫.

૬. આર્દ્રકીય અધ્યયનનો સાર—અહીં આર્દ્રકુમારના જરૂરી યોષદાયક જીવન-પ્રસંગો કહ્યા છે, તેને લક્ષ્યમાં રાખીને આનું આ નામ મુપ્રસિદ્ધ છે. જેમાં આર્દ્ર-કુમારની બીના કહ્યાં છે તે આર્દ્રકીય અધ્યયન કહેવાય. આર્દ્રકુમારે ગોશાલક, (ગોશાલ

મંખાલ પુત્ર) હસ્તિતાપસ, વેદાન્તી આદિની સાથે વાદ કરી અનેકાંતશાસનનો વિજય-ધ્વજ ફેરકાવ્યો, આ બીના વિસ્તારથી જણાવી છે. આવા સંવાદો શ્રોતાઓને અપૂર્વ બોધ આપે છે. ૬.

૭. નાલંદીય અધ્યયનનો સાર-શ્રી શીલાંકાચાર્ય મહારાજે 'નાલંદા' શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં જણાવ્યું છે કે સુપાત્ર મુનિવરાદિને ઈચ્છાનુસારે જે આપે, એટલે જ્યાં ઘણા દાનગુણી ઘણા શ્રાવકો રહેતા હોવાથી મુનિવરો વગેરે ઈષ્ટ વસ્તુ મેળવે છે. આ રીતે આદ્યેય (રહેનારા શ્રાવકો) માં આધાર (નાલંદા પાડા)નો ઉપચાર કરીને કહ્યું કે નાલંદા ઈષ્ટપદાર્થ આપે છે. તેથી એમ સમજવું કે ત્યાંના શ્રદ્ધાળુ શ્રાવકો ગ્રાહક મુનિવરાદિને દાન આપે છે. રાજગૃહનગરની આહિરિકા એટલે બહારની ભૂમિ 'નાલંદા પાડા' આ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાં અનેલી હકીકત અહીં કહી છે, તેથી આનું નામ 'નાલંદીય અધ્યયન' કહેવાય છે. શ્રીગૌતમસ્વામીજીને નિર્મથ ઉદક પેઠાલપુત્રનો સમાગમ થયો. અવસરે શ્રીગૌતમસ્વામીને શ્રાવકના પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ પૂછતાં યથાર્થ ખુલાસો બહુ શ્રીગૌતમગણધરની પાસે પ્રભુ શ્રીપાર્શ્વનાથના સંતાનિયા શ્રીઉદક પેઠાલપુત્ર મુનિ ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મના સ્પષ્ટીકરણરૂપ પંચ મહાવ્રતવાળા સપ્રતિક્રમણ ધર્મને સ્વીકારે છે. પ્રસંગે શ્રાવકધર્મની પણ બીના વગેરેનું સ્પષ્ટ વર્ણન કર્યું છે. આ બીજા અંગમાં દ્રવ્યાનુયોગની બીના વધારે કહી છે તેથી તે દ્રવ્યાનુયોગ-પ્રધાન અંગ કહેવાય. વૈદિકઅથવા આને તત્ત્વજ્ઞાન કહે છે અને બૌદ્ધઅથવા 'અભિધમ્મ' શબ્દથી બહાર કરે છે. એ દ્રવ્યાનુયોગ શબ્દનું અનુકરણ છે. દ્રવ્યાનુયોગના દશ ભેદોની બીના શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના ૧૦મા અધ્યયનમાં કહી છે. ૭.

આ રીતે શ્રીસૂત્રાકૃતાંગસૂત્રનાં ૨૩ અધ્યયનોનો સાર જણાવ્યો.

શ્રીસુધર્મસ્વામી ગણધરની પ્રવર્તમાન દ્વાદશાંગીમાં આ સૂત્રકૃતાંગ બીજું કહ્યું છે. તેથી શ્રીઆચારાંગસૂત્રનાં ૧૮ હજાર પદો હોવાથી આનાં ૩૬ હજાર પદો બાજુમાં. અહીં સૂત્રો ૮૨ છે અને સૂત્ર-ગાથા ૭૨૩ છે તથા નિર્યુક્તિની ગાથા ૨૦૫ છે. આના પહેલા શ્રુતસ્કંધના પ્રથમ અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાની શરૂઆતમાં ટીકાકાર શ્રીશીલાંકાચાર્ય મહારાજે મંગલાચરણ કરી કહ્યું કે પ્રાચીન ટીકા કઠિન છે, તેથી હું આની સરલ ટીકા બનાવું છું. પછી ઉપોદ્દાત અને નિર્યુક્તિના મંગલાદિ તથા સૂત્રકૃતાંગના ત્રણ નામ કહી, 'સૂત્ર' પદના નિક્ષેપા જણાવતાં કહ્યું કે દ્રવ્યસૂત્ર પાણ્ડ વગેરે કહેવાય, ને ભાવસૂત્ર સંજ્ઞાસૂત્ર વગેરે કહેવાય. પછી કથ્ય-ગદ્ય અને પદ-ગેયનું સ્વરૂપ તથા કારણ, કારક અને કૃત પદના નિક્ષેપા કહેતાં દ્રવ્યકરણના મૂલકરણ-ઉત્તરકરણ ભેદ વગેરે કહી જણાવ્યું કે ઘણા અર્થોને સૂચવનાર સૂત્ર છે. પછી શ્રુતસ્કંધ વગેરેનું પરિમાણ અને ગાથા, ઘોડશક, શ્રુતસ્કંધ પદોના નિક્ષેપા કહ્યા છે. પછી પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં અધ્યયનોમાં

આવતી દ્વંક બીના અને ઉપક્રમ વગેરે તથા આનુપૂર્વી જણાવી સમયપદના નિદેશા, અને પહેલા અધ્યયનના ચાર ઉદ્દેશાનો દ્વંક સાર કહ્યો છે. પછી કર્મના અંધને જણાવ્યા, પછી તે તોડવા અને સચિત્તાદિનો પરિબ્રહ્મ, આરંભ, મમતા વગેરે એ ખરા અંધ છે, એમ કહી જણાવ્યું છે કે ધન વગેરે દુઃખથી ન બચાવે અને અન્નધર્મીઓ કામમાં આસક્ત છે. પછી ભૂતવાદીનો મત જણાવતા કહ્યું કે તેઓ પંચભૂતમાંથી આત્મા ઉપજે છે, અને પંચભૂતનો નાશ થતાં આત્માનો પણ નાશ થાય છે, એમ માને છે. પછી આત્માને સાબિત કરી તેના ચૈતન્યાદિગુણો તથા સત્કાર્યવાદ, ક્ષણિકવાદ અને તેનું ખંડન વગેરે બીના અહીં સ્પષ્ટ જણાવી છે.

સૂત્રકૃતાંગના પહેલા અધ્યયનના બીજા તથા ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે સંસારી જીવો જન્મે છે, અને દરેક જીવ સ્વકૃત કર્માનુસારે સુખાદિ ભોગવે છે, તથા સંસારમાં ભમે છે. પછી અજ્ઞાનિકોની બીના જણાવતાં કહ્યું કે સ્વપ્રશંસા અને બીજાની ગર્હા કરનારને સંસારભ્રમણ વગેરે થાય છે. ત્રીજા ઉદ્દેશામાં ઇંડામાંથી જગતની ઉત્પત્તિ વગેરે માનનારના મતનું ખંડન અને દેવનું કીડા-ભાવે સંસારમાં અવતરવું એવી માન્યતાનું ખંડન કરી કહ્યું કે અણિમાદિ લબ્ધિમાં આસક્ત જીવો આ સુરપણું પામે છે વગેરે.

સૂત્રકૃતાંગના પહેલા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે જે નિષ્પરિબ્રહ્મી, નિરભિમાની, અનારંભી હોય, તે જ બીજા જીવોને બચાવે છે. પછી લોકના સ્વરૂપને અંગે બીજાની જુદીજુદી માન્યતા જણાવી તેનું ખંડન તથા ‘અપુત્રસ્ય ગતિર્નાસ્તિ’ ઇત્યાદિ મતનું પણ ખંડન કરી ખરા યતિ (મુનિ)નું સ્વરૂપ વગેરે બીના પણ સ્પષ્ટ જણાવી છે.

પહેલા સમયાધ્યયનનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

બીજા વૈતાલીયઅધ્યયનનો દ્વંક પરિચય, તેમાં પહેલા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં વિદ્યાર્યાદિ પદના નિદેશા જણાવતાં દ્રવ્યથી તથા ભાવથી વિદ્યાર્યાદિનું સ્વરૂપ અને વૈતાલીય શબ્દનો અર્થ કહી જણાવ્યું કે અષ્ટાપદે શ્રીઋષભદેવે આ અધ્યયન કહ્યું. પછી આ અધ્યયનના ત્રણ ઉદ્દેશાનો દ્વંક સાર કહ્યો તે આ પ્રમાણે:-- પહેલા ઉદ્દેશામાં સંબોધ અને અનિત્યપણાનો ઉપદેશ કર્યો, ને બીજા ઉદ્દેશામાં માન-ત્યાગાદિનો ઉપદેશ કરી ત્રીજા ઉદ્દેશામાં કર્મ ઓછાં કરો, ભવસુખને અને પ્રમાદને તબ્બે વગેરે ઉપદેશ જણાવ્યા છે. એમાંના પહેલા ઉદ્દેશામાં સ્પષ્ટ કહ્યું કે યોધિ દુર્લભ છે, મનુષ્યાયુષ્ય પણ દુર્લભ છે. તેમજ આદ્યાદિ સર્વાવસ્થામાં ભરણ થાય છે, એમ

કહી જણાવ્યું કે અનિદ્રા એ દ્રવ્યસંયોધ કહેવાય, ને દર્શનાદિનો લાભ એ ભાવસંયોધ કહેવાય. તથા માતાપિતા કર્મકૃત વેદનાથી બચાવી શકતા નથી. વળી સુગતિ દુર્લભ છે અને દરેક જીવ સ્વકૃત કર્મ ભોગવે છે, તેમજ કર્મ છે ત્યાં સુધી મોક્ષ ન મળે. દેવાદિનાં સ્થાનોમાં દેવોનો વાસ અનિત્ય છે, ને ભોગવણ્યા ઘણા પુત્ર છતાં પણ છૂટતી નથી. તથા તમે પોતાના અને પરના ઉદ્ધારનો ઉપાય જાણો. વળી નગ્ન એવા માસોપવાસી જીવો પણ માયા કરતાં ગર્ભનાં દુઃખ સહી છે. તમારે જ્યાં સુધી મરણાંત કષ્ટ ન આવે, ત્યાં સુધી જીવવાનું છે. અસંવૃત જીવને મોહ હોય છે. જે મુનિ જયણા પાલે, યોગ (સંયમયોગ) ને સાધે, શાસ્ત્રાનુસારે હિંસાદિને તથા ક્રોધાદિને તજે, તે સાધુ કહેવાય. બધાનાં દુઃખનો ને શરીરની દુર્બલતાનો વિચાર કરવો, હિંસા કરવી નહીં, ને તપને કરનાર જીવો કર્મ ખપાવે છે. તથા સાચા વૈરાગ્યથી દીક્ષિત થયેલા મુનિને પિતા વગેરે સગાંઓ રોઈ ને બાંધીને ઘેર લઈ જાય, તો પણ તેઓ તેને ચલિત (ભ્રમ) કરી શકે નહિ. અને ‘આ તારે પોષવા લાયક છે તેથી તેનું પોષણ કર’ એમ કહે તો પણ તે સાધુ મૂંઝાય નહિ, વગેરે બીના સ્વષ્ટ જણાવી છે.

બીજા વૈતાલીયઅધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું કે, કર્મને હણવાની ઇચ્છાવાળા જીવે મહ અને નિંદાને છંડી બીજાનો તિરસ્કાર ન કરવો. તપ-સંયમ-નિર્જરાનો મહ પણ ન કરવો. તથા ચક્રવર્તી આદિમાં અને નોકર આદિમાં જીવજીવ સુધી સમભાવ રાખવો. જે પંડિત અને મોક્ષનો અર્થી તથા ભવનો શત્રુ હોય, તથા કોઈ ક્રોધ કરે કે હણે તો પણ સમતાભાવી હોય, ને ઉત્તર દેવામાં સમર્થ હોય; તથા વિરાધનારહિત, ક્રોધાદિરહિત ને હૃદની જ્યો સ્વચ્છ મન વાળો હોય, ધર્મને કહેનારો હોય, ઘણા માણસો નમે તો પણ સંવર-ભાવી હોય, ને સર્વપદાર્થોમાં નીરાગી હોય; તથા “ સર્વે દુઃખને આહતા નથી, દરેકના પ્રાણ અલગઅલગ છે, સર્વેને મુખગમે છે ” એવું જાણનાર હોય તથા વિરત અને પંડિત હોય; તથા ધર્મનો પારગામી હોય, તેવા મુનિઓ સ્વજનોને વશ થતા નથી. વળી ઘરવાસમાં તો આ લોકનાં દુઃખ વગેરે હોય છે, તેમજ જે વંદન પૂજનાદિ તે રાગનું કારણ છે. સૂક્ષ્મ પણ શલ્ય દુઃખે ઉદ્ધરી શકાય છે. સ્થાન, આસન, સમાધિના પ્રસંગે ને યોગાદ્રહનાદિ ઉપધાન કરવામાં વીર્ય ફેરવનાર હોય. અધ્યાત્મી અને સંવૃત મુનિ બારણું બંધ ન કરે, ને ન ઉઘાડે, તેમજ ચાલતાં બોલે નહિ, ઘાસને છેદે નહિ. ભૈરવાદિ કળને સહી. જીવવાની કે પૂજવાની ઇચ્છા ન કરવી ને નિર્લય થવું. તથા સામાયિકભાવે રહેવું. તેમજ અચિત્તજલ વાપરવું. વળી રાજાનો સંગ અસમાધિતું કારણ છે; મુનિએ અધિકરણ (કલેશાદિ) તજવા જોઈયે. સચિત્ત જલ તથા શુદ્ધસ્થનું ભાજન ન વાપરવું. વળી આયુષ્ય ક્ષણિક છતાં લોક તો નિર્લજ્જ, અભિમાની, અજ્ઞાની તથા સ્વછંદી અને કપટી છે. તથા

કોમળ કે કઠોર વચનને સહન કરનાર મુનિધર્મને સાધી આત્મહિત કરે છે. વળી સાધુઓ વિષયથી વિરક્ત બની બીજાને ધર્મમાં જોડે છે. શબ્દાદિને ને માયાને તજનાર, સમાધિને જાણનાર, તિર્મમ, વિવેકી, નિઃસ્નેહ, તપસ્વી, ઇંદ્રિયોને વશ કરનાર તથા ગુરૂની આજ્ઞાએ વર્તનાર સાધુ ભવસમુદ્રને તરી જાય વગેરે હુકીકત પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

સૂત્રકૃતાંગના બીજા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે સંચમથી દુઃખનો ક્ષય થાય છે. સ્ત્રીથી વિરક્ત મુનિ ભવસમુદ્રને તરેલના જેવો ગણાય છે. તથા કામ એ રોગનું કારણ છે, એમ જાણતા મુનિવરો આચાર્યે કહેલાં વ્રતોને ધારણ કરે છે. પણ સુખશેલીયા જીવો કામમાં આસક્ત હોય છે, તેથી તેઓને સમાધિનું ખરૂં જ્ઞાન હોતું નથી. તેવા આસાધુઓ કુગતિને પામે છે, એમ સમજીને આત્માને હિતશિક્ષણ દેવું જોઈએ. મુનિએ શોક-ખેદાદિનો ત્યાગ કરવો. સો વર્ષનો વૃદ્ધ પણ જો કામી થાય, તો નરકે જાય. આરંભાદિ પાપનાં નિમિત્તોથી ભરેલો આ લોક છે. તેમાં બાલ જીવ (અજ્ઞાની) ક્ષણભંગુર આયુષ્ય છતાં નિર્લજ્જ બની વર્તમાનને (મજેલા ભોગના સાધનને) ભૂવે છે. મોહથી મિથ્યાત્વ બંધાય, વળી ફરી દુઃખ મજે, ફરી મોહ બંધાય એ રીતે ઘટમાળ ચાલે છે. જરા-પૂજાને ચાહો નહિ, સર્વ જીવોને પોતાના જેવા ગણવા. જો અદેખાઈ ન કરે તો ગૃહસ્થ છતાં દેવ થાય. ભિક્ષુ ઉંજાહાર કરે; ધર્મથી બને તથા તપમાં વીર્ય ફેરવે. પછી વેદનાના બે ભેદ કહી જણાવ્યું કે સંસારમાં જીવ ગત્યાગતિ એકલો જ કરે છે, તે બંને કર્મજન્ય છે. જન્માદિના દુઃખથી જીવો ગભરાય છે. બોધિ હુલંભ છે. આ મજેલો જિનધર્મ ત્રણ કાલના જિનોને સંમત છે, તથા અહિંસક અનિદાન જીવો સિદ્ધ થાય છે ને યશે, એવું પ્રભુનું વચન છે.

અહીં બીજા વૈતાલીય અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

સૂત્રકૃતાંગના ત્રીજા ઉપસર્ગાધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

આ અધ્યયનના પણ ૪ ઉદ્દેશા છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશમાં દ્રવ્ય ઉપસર્ગ તથા ભાવ ઉપસર્ગાદિનું સ્વરૂપ, અને ઉદ્દેશાનો ટૂંક સાર, તથા ઉપસર્ગના અનુભોમ-પ્રતિભોમ એમ બે ભેદ, વળી અધ્યાત્મ શુદ્ધિ, અને પરવાદિનું વચન, સ્ખલિતશીલ મુનિને પ્રજ્ઞાપના, (દેશના) જણાવી કહ્યું કે, જેમ યુદ્ધમાં શિશુપાલ કૃષ્ણને જોઈને ખિન્ન થયા, તેમ શૈક્ષ (નવો સાધુ) રૂક્ષકાલમાં ને હેમંતની શીત પડતાં ખિન્ન થાય છે. અહીં શિશુપાલની કથા પણ જણાવી છે. પછી તડકામાં માછલાની જેમ નવા મુનિ ઉપસર્ગથી ખેદ પામે છે, ને સામાન્ય સાધુને માંગવું એ દુઃખરૂપ લાગે છે. વળી જેમ યુદ્ધમાં તેમ કર્કશ શબ્દ સાંભળતાં મંદધર્મી જીવોને ખેદ થાય છે, અને સાધુને જોઈને જે એમ કહે કે, આ નાગા

છે, ભિખારી છે, એમ નિંદા કરનારા જીવો નરકે જાય છે. ડાંસ, મન્હર વગેરેના ડાંખના માર (લાગવા)થી કંઠાળેલા અને કેશલોચાદિથી કંઠાળેલા જીવો ખેદ પામે છે. મિથ્યાત્વી જીવો હર્ષથી કે દ્વેષથી મુનિને ચોર જેવા ગણી તાડનાદિ કરે છે, તેમજ કઠોર સ્પર્શ દુઃખે સહન કરાય છે વગેરે બીના અહીં સ્પષ્ટ જણાવી છે.

સૂત્રકૃતાંગના ત્રીજા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે સ્વજનના રાગથી ગૂંચાયેલા જીવ સંસારમાં પાછા જાય છે. સગાના રાગથી કાચર પુરવો મૂંઝાય છે. સજી વગેરે ઋદ્ધિ આદિ કેવાના બહાને મુનિને લલચાવે, તે દાર્ઢ્યે મંદધર્મી જીવો ભિક્ષાદિથી કંઠાળી ખસી જાય છે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

સૂત્રકૃતાંગના ત્રીજા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં મુનિની આત્મસાધનામાં તત્પરતા જણાવી કહ્યું કે, સમાધિહીન જીવો ગ્લાનવું વેચાવચ્ચ નિર્મલલાવે કરતા નથી, ને વગર વિચારે પાપના ભાગી બને છે. સમાધિમંત જીવની અવિરૂદ્ધ સામાચારી હોય છે. તથા ગ્લાનિ (ખેદ)ને દૂર કરવાનું સાધન સમાધિ છે. મુનિ ઉપસર્ગને જીતીને મોક્ષમાર્ગ પ્રયાણ કરે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

સૂત્રકૃતાંગના ત્રીજા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે શીતોદક, વલકલ (હાલ) વગેરેનાં વસ્ત્ર પહેરીને તથા બીજોદકાદિ વાપરીને દ્વેષાયનઋષિ વગેરે જીવો સિદ્ધ થયા વગેરે વચ્ચેના સાંભળીને મંદધર્મી જીવો સંયમથી કંઠાળી જાય છે. તથા બીજાઓ માને છે કે, સુખથી સુખ મળે. તેનું ખંડન કરી કહ્યું કે, સમજી જીવે લોઠાને ઉપાડનાર મનુષ્યની માફક થોડા લાભને (તુરિત આદિ) માટે હિંસાદિ કરીને ઘણા લાભ ગુમાવવો ન જોઈયે. તથા અનાર્ય જીવો મૈથુનને નિર્દોષ માની કામી બને છે, પણ મસ્તકના છેદની, ઝેરના ઘૂંટડાની, તથા રતનને ચોરનાર ચોરની માફક મૈથુન સદોષ છે એ યાદ રાખવું. તથા વર્તમાન સુખને ચાહનારા જીવો ઘડપણમાં પસ્તાય છે. વળી સંયમાદિની સાધનામાં પરાક્રમી જીવો ખેદ પામતા નથી. સ્ત્રીઓ દુસ્તર (મુશ્કેલીથી તજી શકાય તેવી) છે. સ્ત્રી-પરિચયને તજનાર, સમાધિમંત, તથા ઉપસર્ગને સહનાર મુનિ જરૂર સંસાર સાગર તરી જાય છે. મુનિ અગ્લાનિએ ગ્લાનને સમાધિ પમાડે, ને મોક્ષ પથે ચાલે વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ.

ત્રીજા ઉપસર્ગાધ્યયનનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

ચોથા સ્ત્રીપરિણા અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં સ્ત્રીપદના અને પુરૂષપદના નિક્ષેપા, તથા આના બે ઉદ્દેશાનો દ્વંક સાર જણાવી કહ્યું કે, સ્ત્રીની સાથે પરિચયાદિ થતાં મુનિને સંયમથી સ્ખલના થાય, એ પહેલા ઉદ્દેશાનો દ્વંક સાર છે. તથા બીજા ઉદ્દેશામાં સંયમથી સ્ખલિત મુનિની અવસ્થા અને કર્મબંધ વર્ણવ્યા છે. અહીં અભયકુમારાદિની શ્રીના પણ સ્પષ્ટ જણાવી છે. વળી સ્ત્રીભતિ મુનિને સંયમાદિથી ભ્રષ્ટ કરે છે, માટે મુનિએ તેનો વિદ્યાસ ન કરવો. તેમજ નારીને વશ થએલા પુરૂષો શૂરવીર ન કહેવાય, એમ કહી નારીનું સ્વરૂપ ને શૂરનું લક્ષણ, તથા અપ્રમાદી થવાનો ઉપદેશ આપી કહ્યું કે સ્ત્રી પાશરૂપ છે, ને સ્ત્રી કરૂણતા (દયાજનક સ્થિતિ) દેખાડી પુરૂષને વશ કરી હુકમ કરે છે, જેમ પારથી માંસ ખવરાવીને સિંહને વશ કરે, તેમ સંવૃત (ચારિત્રવંત) આત્માને પણ સ્ત્રી વશ કરે છે, ને ચક્રની જેમ ભમાડે છે. પછી હરિશ્ચન્દ્રની જેમ ક્ષમાચેલો જીવ છૂટી શકતો નથી. તેથી અતિ ઝેર-મિશ્રિત ખીરને ખાવાની જેમ સ્ત્રી ભયંકર દુઃખ દેનારી નીવડે છે. માટે સ્ત્રીની સાથે સહેવું નહિ, કારણ કે ઝેરી કાંટાના જેવી સ્ત્રીઓ છે. વળી જે એકલો સાધુ સ્ત્રીઓની આગળ ધર્મ કહે તે સાધુ ન કહેવાય. મુનિએ સ્ત્રીની સાથે વિચરવું નહિ, દીકરી વગેરેની સાથે પણ પરિચય ન કરવો; કારણ કે તેવું કરનાર સાધુ ન કહેવાય. વળી સ્ત્રીના પાશથી ઘણા જીવો ભ્રષ્ટ થયા છે, સ્ત્રીસંપર્કના વિપાકો અને વૈશિકાદિએ કહેલી સ્ત્રીની માયા જણાવતાં ક્ષતવૈશિકનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. વળી કહ્યું છે કે ધર્મ સાંભળવાના બહાને સ્ત્રી સાધુને ચલિત કરે છે. ને અગ્નિની આગળ લાખના ઘડાની જેમ સાધુનું મન સ્ત્રીના હાવભાવથી પીગળી જાય છે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ચોથા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે મુનિએ ભોગની ઇચ્છા પણ ન કરવી. પછી ભોગીની દુઃખી હાલત જણાવી કહ્યું કે, ભોગને માટે કપટી સ્ત્રી દીક્ષા પણ લે છે. તથા સ્ત્રીને વશ થયેલા જીવો પણ વગેરેના જેવા બને છે, માટે સ્ત્રીના પરિચયાદિનો ત્યાગ કરવો. વળી મુનિએ કરકર્માદિનો પરિહાર કરવો, તથા તે સર્વ સ્પર્શને સહી મોક્ષને માટે પ્રયત્ન કરે વગેરે બીના કહી છે. બીજા ઉત્તરો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

ચોથા સ્ત્રીપરિણાધ્યયનનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

પાંચમા નરકવિભક્તિ અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

આ અધ્યયનના બે ઉદ્દેશા છે. પહેલા ઉદ્દેશામાં નરકપદના નિક્ષેપા ને વિભક્તિ પદના નિક્ષેપા, તથા આર્ય-અનાર્યના ભેદો જણાવી કહ્યું કે ત્રણ નરકમાં પરમાધામીની

વેદના હોય, અને બાકીની નરકમાં ક્ષેત્રાદિના અનુભાવથી વેદના હોય છે. પછી પરમાધામીનાં નામ અને કાર્યો, તથા નરકમાં વેદના જણાવી કહ્યું કે, રૌદ્રપાપી જીવ નરકે જાય છે. પછી નરકના જીવોનો ગણરાટ, દાહ, વૈતરણી નદીમાં તરવું, ને શૂલાદિથી વીંધાવું તથા પાણીમાં ડૂબવું, પાચન, (ભટ્ટીમાં પાણવું) ઉકળાટ, તાપવું સહન, હસ્તાદિ-છેદ વગેરે જણાવી કહ્યું કે લોહીની ઉદટ્ટી થાય, તે પણ નારકી મરે નહિ. તથા પરમાધામીઓ નારકોને પહેલાં કરેલ પાપ યાદ કરાવી અશુભ્યાદિ પદાર્થો ખવરાવે છે. ને તેની કેદી જેવી હાલત અને ક્ષારક્ષેપ જણાવી કહ્યું કે પરમાધામી નારકીને સીસું વગેરે પીવરાવે છે. થોડા સુખને માટે આત્મવંચક જીવો પાપ કરી નરકે જાય છે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. પહેલા ઉ૦ ટૂં૦ ૫૦ પૂ૦ થયો.

પાંચમા અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં નારકીના અંધન, પાટન, રથાદિ યોજન, ઉત્પતન, ખાદન, ચિતાગ્નિમાં ક્ષેપ, હાથ પગવું આંધવું, વિવિધ ઘાત તથા શૃંગાલભક્ષણાદિ દુઃખો વર્ણવ્યાં છે. પછી કહ્યું કે, તે જીવો શરણ વિનાની સ્થિતિમાં દુઃખ ભોગવે છે, ને એકાંત દુઃખથી ભરેલું નરક સ્થાન છે; એમ સમજીને મુનિઓ અહિંસક, અપરિમહી, લોકને અવશે, ધુવાચારી થવું. બી૦ ઉ૦નો ટૂંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

પાંચમા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

વીરસ્તુતિ નામના છઠા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ એકાંત-હિતકારી ધર્મના કહેનાર છે. પછી તેમણે સ્વરૂપ જણાવ્યાને પૂછેલ પ્રશ્ન ને તેનો ઉત્તર જણાવી, વીરના અને સ્તુતિના નિક્ષેપા, અને પ્રધાનપદના નિક્ષેપા તથા અર્થ, વળી પ્રભુના સર્વદર્શિતાદિ ગુણો કહી સૂર્યાદિની ઉપમાએ પ્રભુતા વખાણ કર્યાં છે. વળી પ્રભુ કમલ વગેરેની જેમ ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, તથા ઠાનાદિમાં અભયદાનાદિની જેમ પ્રભુ વીર લોકોત્તમ છે. લવસમ્પ્રમાદિની જેમ પ્રભુ વીર પરમજ્ઞાની છે. અહીં અભયદાને ચોરની કથા કહી પૃથ્વીની ઉપમા વગેરે જણાવી કહ્યું કે, ક્રિયાવાદાદિના જાણકાર પ્રભુ હતા, અને તે શ્રીમહાવીર સ્ત્રીસંગને તજીને આધ્યાત્મિક દશામાં વિચરતા હતા. વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

છઠા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

સાતમા કુશીલપરિભાષિત અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શીલપદના નિક્ષેપા અને સ્વરૂપ જણાવી અવિરતના અધિકારમાં

કુશીલ અધ્યયન કહ્યું છે. અહીં અપ્રાસુક વસ્તુને સેવનારા છવો ગોઘાતકાદિની જેમ કુશીલ કહેવાય. એમ કહી પૃથ્વી વગેરેના ભેદો જણાવી કહ્યું કે લોક (સંસારી છવો) ત્રસાદિનો ઘાત કરી, અગ્નિનો આરંભ કરી, હારતાદિનો છેદ કરી ગર્ભાદિનાં દુઃખો ભોગવે છે. સ્નાન કરવાથી મોક્ષ મળતો નથી. તે માટે સમજવું કે વિરતાદિગુણી વિદ્વાન કહેવાય. પછી ધીરતું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે અશનાદિ મેળવવા માટે મુખ-માંગલિકાદિ સ્વરૂપવાળા છવો કુશીલ કહેવાય. તથા વિવેકાદિગુણી છવો જરૂર મોક્ષ પામે છે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

સાતમા અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

આઠમા વીર્યાધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં વીર્યાપદના નિક્ષેપા અને સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે પ્રમાદ એ કર્મ છે અને અપ્રમાદ એ અકર્મ છે. પછી મન્ત્રતું અને શસ્ત્રતું સ્વરૂપ તથા અસંયમના કારણ તેમજ બાલછવોતું સ્વરૂપ કહી જણાવ્યું કે ભવસ્વરૂપ વિચારવું. તથા આર્ય-ધર્મની સાધના વગેરે ગુણધારક જે હોય તે પંડિત કહેવાય. તથા બીજને પોતાની પ્રશંસા માટે જણાવેલો તપ શુદ્ધ ન કહેવાય, થોડો આહાર વગેરે ગુણવાળા મુનિ મોક્ષને પામે છે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

નવમા ધર્માધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં ધર્મપદના નિક્ષેપા કહી જણાવ્યું કે સમાધિ અને મોક્ષમાર્ગ એ ધર્મ છે. પછી દ્રવ્યધર્માદિતું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે મુનિએ પાર્શ્વસ્થાદિનો પરિચય ન કરવો. આરંભી અને કામી છવો મોક્ષને ન પામે. વળી સગાબહાલા ધનને ખેંચનારા છે પણ પોતે કર્મનો ભોક્તા છે. માતા વગેરે દુઃખથી બચાવતાં નથી, માટે મુનિએ નિર્મમત્વાદિ ગુણો ધારણ કરી માયાદિ તજવા ને ઉચ્ચારાદિમાં જયણા પાલવી. પછી વીરધર્મતું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે અભાષક (મૌનવ્રતી) ને ક્રીડાવર્જકાદિ છવો નિર્વાણ પામે છે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

દશમા સમાધિ અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં સમાધિપદના નિક્ષેપા અને સ્વરૂપ તથા સમાધિવાળા છવતું સ્વરૂપ કહી જણાવ્યું કે જે સાવધ કર્મોનો ત્યાગ અને પરિમહત્યાગાદિ ગુણધારક હોય તે મુનિ કહેવાય. પછી અસંયત (મૂઠ છવતું) ને મેધાવી છવતું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે હિંસાથી દુઃખ મળે છે. મૃષાવર્જન એ સમાધિ છે. જે છવ અનિદ્વાન, અમમ ને શુદ્ધનિરપેક્ષ હોય, તે સમાધિવાળો છવ જણવો, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

અગીયારમા માર્ગઅધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં માર્ગપદના નિક્ષેપા અને તેના ચાર ભાગા જણાવી કહ્યું કે જ્ઞાનાદિ એ સમ્યગ્માર્ગ કહેવાય, ને ચરકાદિનો મિથ્યાત્વમાર્ગ કહેવાય. વળી હિંસકાદિ જીવો કુમાર્ગી કહેવાય તથા તપસ્વી આદિ જીવો સન્માર્ગી કહેવાય. પછી માર્ગના એકાર્થક શબ્દો, તથા તેમનું ફલ કહી જણાવ્યું કે જ્ઞાનનો સાર અહિંસાધર્મની સાધના છે. ધીર પુરુષ વધ તથા વિરોધ ન કરે. એથણા સમિતિ પાલે, ઔદેશિકાદિ આહારાદિને તજે તથા સાવધ કાર્યની અનુમોદના ન કરે. પછી દાનમાં વિધિ-નિષેધને જણાવી કહ્યું કે ધર્મોપદેશક દ્વીપ જેવા છે. પછી અશુભધ્યાયો, દુઃખી, મિથ્યાદષ્ટિ શ્રમણનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે શીલાદિગુણો જે હોય, તે જીવ મોક્ષાભિમુખ કહેવાય. તથા તપસ્વી ભિક્ષુક જીવો મોક્ષમાર્ગના સાધક ને આધારભૂત છે, તથા ધીર અને શુદ્ધ આહારાદિ કરનારા જીવો નિર્વાણાકાંક્ષી જણવા, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

બારમા સમવસરણાધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં સમવસરણ પદના નિક્ષેપા તથા ૩૬૩ પાખંડીનું સ્વરૂપ અને અષ્ટાંગ નિમિત્તથી ભવિષ્યનું જ્ઞાન તેમજ નિમિત્તની સત્યતા કહી, શૂન્યવાદનું નિરાકરણ કરી સૂર્યાદિની સિદ્ધિ તથા આત્મપ્રમાણ સર્વજ્ઞાદિની સિદ્ધિ, અને જ્ઞાન-ક્રિયા-સિદ્ધિ, જીવના ભેદ, તથા વિષયમગ્ન જીવનું ભવભ્રમણ જણાવી કહ્યું કે સંતોષવંત જીવ નિષ્પાપ છે. સાચા ધોધને પામેલો જીવ ભવનો અંત કરે છે. અને જે અપ્રમત્ત હોય, તે જીવ પુદ્ગલ કહેવાય છે. તથા જન્માદિનું જે જ્ઞાન તે ક્રિયાવાદિપણું સામિત કરે છે. પછી ૭એ દર્શનના પદાર્થોનો વિચાર જણાવી કહ્યું કે અરાગી, અદ્વેષી, જીવિત-મરણમાં અનિચ્છુ જીવ મોક્ષ પામે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

તેરમા યાથાતથ્ય અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં યથા અને તથા પદના નિક્ષેપા જણાવી કહ્યું કે, આચાર્યપરંપરાનો ઉચ્છેદ કહેનારો જીવ જમાલીની જેમ નાશ પામે છે. તથા પોતાની બહાર હાંકનારો જીવ સંયમાદિનું ફલ ન પામે. પછી શીલાદિનું સ્વરૂપ કહી જણાવ્યું કે, કોધી વગેરે પીડાય છે. તપનો મદ ન કરવો. કૂડકપટથી સંસારમાં ભ્રમણ પડે છે. નિષ્પરિગ્રહતાદિમાં ગૌરવ (અભિમાન) ભણે તો તે ભવમાં ભમાડે છે, ને મદને તજનાર અનિદાન મુનિ હિતકારી ધર્મને કહે છે. તથા શ્રદ્ધા વિનાનો જીવ હિંસાદિ પણ કરે છે, ને સુંદર રૂપ ભયનું કારણ છે. તથા બીજનું (શ્રોતાનું) મન પારખનાર ઉપદેશક જ દેશના ઈર્ષ શકે. ઈંડને તજનાર ગુણી જીવો મોક્ષને પામે છે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ચૌદમા ગ્રન્થ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં ગ્રંથપદના નિક્ષેપાતું, ને શિષ્યતું તથા ગ્રહણ અને આસેવના શિક્ષાતું સ્વરૂપ, તથા નિર્મળના ગુણો જણાવી કહ્યું કે, સમાધિની ઇચ્છાવાળા જીવે ગુરૂની દષ્ટિમાં રહેવું. સદાચારી આશુપ્રજ્ઞ સર્વત્ર સ્થાન પામે છે. તથા મુનિએ આશ્રવ-પરિહારી બની વિચરવું. વળી મૂઠે અમૂઠની સેવા કરવી અને સમાધિને ઓળખનારે ધર્મોપદેશકને માનવો તથા પ્રમાદને તજનાર જીવ મુક્તિને પામે છે. પછી વિલગ્યવાદ, અને બે ભાષાની બીના જણાવી કહ્યું કે, જે ન સમજે તેને શાંતિથી સમજાવવો. તથા સમ્યગર્થદર્શી થવું. પૂર્ણભાષી થવું. દેશના દેવાને લાયક પુરૂષના ગુણો જણાવતાં કહ્યું કે, જે વિચારીને બોલે ને કુશલ હોય તથા સૂત્રાર્થજ્ઞાની અને આદેય વાક્યવાળો હોય, વળી શ્રુતદાતા વગેરે ગુણોના ધારક હોય તે જીવ બોલવાને લાયક છે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

પંદરમા આદાનીય અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં આદાન એટલે ગ્રહણ પદના નિક્ષેપા અને આદાનીય પદનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે આવરણના ક્ષયથી સર્વજ્ઞપણું પ્રાપ્ત થાય છે. પછી મીમાંસક વગેરેને મતનું ખંડન કરી સાત્યસંપન્નતા, ભૂતમૈત્રી, અવિરોધાદિતું વિસ્તારથી સ્વરૂપ સમજાવી જણાવ્યું છે કે કર્મરહિતને જન્મ ન હોય ને જે મુનિ સ્ત્રીના પરિચયાદિથી અલગ રહે તે વીર કહેવાય. વળી સ્ત્રીથી અલગ રહેનારા જીવો નિર્મળ છે, એટલે પાપકર્મને બાંધતા નથી. તેઓ મુક્તિની નજીકમાં ગણાય છે, ને માર્ગને જણાવનારા પણ તેઓ જ છે. પછી તેમના ગુણો કહી જણાવ્યું કે અનુશાસક (શિષ્યામણુ દેનારા) શ્રોતાઓને ચક્ષુ સમાન છે. તથા જે નિષ્કાંક્ષ અને અંતપ્રાંતસેવી હોય, તે મુનિ ધર્મરાધક કહેવાય છે. તથા જેનો મનુષ્યની જ મુક્તિ માને છે, પણ અન્ય ધર્મીઓ બીજા દેવોની પણ મુક્તિ માને છે. પછી નરભવની દુર્લભતા જણાવી લેશ્યાતું વર્ણન કરી કહ્યું કે પંડિતવીર્યથી પૂર્વકર્માદિનો ક્ષય થાય છે, ને વીર પુરૂષ કર્મને કરે નહિ, ને સંયમથી કર્મનો નાશ થાય છે. તથા શબ્દને દૂર કરનારો જીવ સિદ્ધિ અથવા સ્વર્ગ પામે છે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

સોલમા ગાથાધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં ગાથાપદના નિક્ષેપા જણાવી કહ્યું કે, સામુદ્ર ઇંદમાં પંદર અધ્યયનના અર્થો ગાથારૂપે કહેલ છે, તેથી ગાથાધ્યયન નામ પાડ્યું છે. પછી મુનિના વર્ણન ગુણોતું કરી આદાણાદિતું સ્વરૂપ વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

સોલમા ગાથાધ્યંનો દ્વં ૫૦ પૂર્ણ.

સૂત્રકૃતાંગના પહેલા શ્રુતસ્કંધનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

બીજા સૂત્રકૃતાંગના બીજા શ્રુતસ્કંધના પહેલા પુંડરીક અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં મહત્ શબ્દના નિક્ષેપા અને અધ્યયન પદના તથા પુંડરીક પદના નિક્ષેપા જણાવી મનુષ્યાદિમાં પ્રવર (ઉત્તમ) કોણ? તે કહી, ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી પ્રવરતું સ્વરૂપ અને પરિકર્માદિ દશ પ્રકારતું ગણિત તથા વનસ્પતિ-પુંડરીકનો અને અમણનો અહીં અધિકાર કહી જણાવ્યું કે, શુભ ભાવ તે પુંડરીકની જેવા છે, ને અશુભ ભાવ તે કંડરીકના જેવા જાણવા. પછી વાવના પુંડરીકતું સ્વરૂપ કહી જણાવ્યું કે પહેલો પુરૂષ કાદવમાં ખૂંત્યો તેને જોઈને આવેલા બીજા ત્રણ પુરૂષો પણ કાદવમાં ખૂંત્યા. અહીં પુષ્કરણી સ્થાને લોક લેવો, પાણી તે કર્મ જાણવું, કાદવ તે કામભોગ, પુંડરીક તે જન-જનપદ, પદ્મવરપુંડરીક તે રાજા જાણવો. ચાર પુરૂષોના સ્થાને ચાર અન્ય તીર્થિકો જાણવા. તથા ભિક્ષુથી સદ્ગમ લેવો. વળી કાંઠો તે સંઘ જાણવો. શબ્દ (બૂમ) ને સ્થાને ધર્મકથા જાણવી. કમળતું બહાર નીકળવું એના જેવું નિર્વાણ પદ જાણવું. પછી રાજાતું અને સભા (પર્ષદ)તું સ્વરૂપ તથા તજ્જીવતચ્છરીરવાદિનો મત, અનાર્થ ક્ષેત્રો, પંચભૂતયાદી, ઈશ્વરને કારણ માનનારનો મત, વગેરે જરૂરી બીના કહી ઇશ્વરના કર્તાપણાતું ખંડન કરી, નિયતિવાદ જણાવી તેતું ખંડન કર્યું છે. પછી આર્યાદિ મનુષ્યો અને જીવાદિતું જ્ઞાન જણાવી કહ્યું કે માતાપિતા વગેરે બહિરંગ છે. પછી અરિહંતનો ઉપદેશ વર્ણવી તેથી સિદ્ધિ મળે વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

બીજા શ્રીસૂત્રકૃતાંગના બીજા શ્રુતસ્કંધના ક્રિયાસ્થાનાધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં અંધમાર્ગનો અને મોક્ષમાર્ગનો અધિકાર છે, એમ કહી દ્રવ્યક્રિયાદિતું સ્વરૂપ અને સ્થાનપદના નિક્ષેપા તથા સામુદાનિકી ક્રિયા જણાવી સંયમસ્થાનનો અધિકાર વર્ણવી ઇર્થાપથિકીતું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવીને તેર ક્રિયાનાં સ્થાનો અને વેદનાતુલવના ચાર ભાંગા જણાવી કહ્યું કે સ્વજ્ઞાત્યાદિ નિમિત્તે આરંભાદિ કરાય તે અર્થદંડ કહેવાય. પછી અનર્થદંડતું સ્વરૂપ અને હિંસાદંડાદિતું સ્વરૂપ કહીને કથા જીવો અનાર્થ કહેવાય? તેનો ઉત્તર દ્વં અમણોતું ધર્મસ્થાન વર્ણવી કોણ નરકગામી? તેતું અને નરકતું સ્વરૂપ, કૃણ્ણપાક્ષિકપણ્ણ તથા દુર્લભ્યોધિતા જણાવી કહ્યું કે ઉવવાઈસૂત્રમાં કહેલા ગુણવાળા જીવો સિદ્ધ અથવા મહર્દિક દેવ થાય છે. દેશવિરતિધારકાદિ જીવો મહર્દિકાદિ દેવ થાય, તે મિત્ર પક્ષ કહેવાય. પછી ધર્માતુરાજે પરિવ્રાજકમાં આસક્ત

સીતું દષ્ટાંત કહી અધર્મપદ્મમાં ૩૬૩ પાખંડીતું અને અહિંસાતું સ્વરૂપ તથા હિંસાતું ફલ જણાવી ભોક્ષમાર્ગ અને મુક્તિને રોકનાર બાર ક્રિયાસ્થાનો વર્ણવી કહ્યું કે તેરમું ક્રિયાસ્થાન મુકત્યાદિને આપે છે.

બીજા શ્રુતરકથના ત્રીજા આહારપરિજ્ઞાધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં વિવિધ પ્રકારના આહારની બીના વર્ણવતાં કહ્યું કે આહાર એ શરીરનો આધાર છે. તે ઠોપરહિત હોવો જોઈએ. પછી આહારપદના નિક્ષેપા અને આહારતું સ્વરૂપ જણાવતાં ઓજ આહારાદિ ભેદ, તે તે આહાર કરવાનો ઠાઈમ તથા તે આહારના કારણ જણાવી કેવલીને અંગે આહારસિદ્ધિ વર્ણવી છે. પછી અનાહારપણાનો અવસર જણાવતાં પરિજ્ઞાપદના નિક્ષેપાની ભલામણ કરી બીજકાયના ૪ ભેદ કહ્યા છે. પછી પૃથ્વીકાયાદિમાં પરસ્પર ઉત્પત્તિ વગેરે તથા કર્મભૂમિ વગેરેના મનુષ્યોના ઉત્પત્તિ વગેરે અને જલચરાદિના ભેદ, ઉત્પત્તિ તથા આહાર વર્ણવી તેના કલેવરાશ્રિત જીવોના ઉત્પત્તિ વગેરે તથા વિષ્ટાદિમાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવોના ઉત્પત્તિ વગેરે અને ત્રસ સ્થાવર શરીરમાં તથા વાયુકાયમાં અપ્કાયની ઉત્પત્તિ વગેરે તેમજ અપ્કાયમાં ત્રસાદિરૂપે ઉત્પત્તિ વગેરેની બીના જણાવી કહ્યું કે કર્માતુસારે જીવોની પરસ્પર ગતિ-આગતિ થાય છે.

ચોથા પ્રત્યાખ્યાન અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં પ્રત્યાખ્યાન પદના નિક્ષેપા જણાવી મૂલગુણોના અધિકાર વર્ણવતાં તે નિમિત્તે થતી અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા જણાવી આત્માતું અપ્રત્યાખ્યાનીપણું વગેરેથી માંડીને ઠેક એકાંત સૂતેલાપણા મુધીની બીના કહી છે. પછી પ્રવૃત્તિ ન કરે તો પણ વિચારાદિથી દંડાય એમ કહી અદષ્ટ જીવાદિ નિમિત્તે પણ સંજ્ઞી-અસંજ્ઞીના દષ્ટાંતે હિંસાદિની સિદ્ધિ કરી કહ્યું કે જેમ પોતાને દંડાદિથી દુઃખ થાય તેમ બધાને પણ તે રીતે દુઃખ થાય, તેથી કોઈને હણવો નહિ વગેરે સ્વરૂપવાળો જિનધર્મ શાંતો છે. પછી સાધુતું સ્વરૂપ વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

પાંચમા અનાચારશ્રુત અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં આચાર પદના નિક્ષેપા જણાવી કહ્યું કે અબહુશ્રુતને વિરાધનાઠોપ લાગે. આ અધ્યયનનું બીજું નામ 'અનગારશ્રુત' છે. તથા અનાચાર ન સેવાય, શાંતિનાં સાધનોની પુષ્ટિ કરી મુમુક્ષુ મુનિ સમિતિ વગેરે ગુણોને ધારણ કરે, વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

છઠ્ઠા આર્દ્રકીય અધ્યયનનો દ્વંદ્વ પરિચય

અહીં આર્દ્ર પદના નિક્ષેપા ને સ્વરૂપ કહી જણાવ્યું કે અહીં આર્દ્રકુમારની ખીના કહેલી હોવાથી 'આર્દ્રકીય' નામ છે. તથા દ્વાદશાંગીનાં સર્વ અધ્યયન સર્વાક્ષરસંનિ-
પાતો શાશ્વતા છતાં પણ તે તે પ્રકારે તે તે સ્થલે ઋષિભાષિતની જેમ કોઈ બનાવ બને તે અનુમત થાય છે. પછી ગોશાલક, ત્રિદંડી તથા હસ્તિતાપસોની સાથે આર્દ્રકુમારે કરેલા વિવાહની ખીના જણાવી, આર્દ્રકુમારનો પૂર્વલવ કહ્યો છે. પછી ચાલુ ભવમાં આર્દ્ર રાજને અને ઐશ્વિક રાજને માંહોમાંહે પ્રીતિ અને પ્રેક્ષની ખીના કહી અલય-
કુમારની ઉપર આર્દ્રકુમાર ભેટણું મોકલે છે. તે પણ પ્રતિમા મોકલે છે. તે જોઈને આર્દ્રકુમારને ભ્રૂતિસ્મરણ થયું. આર્દ્રકુમાર યોધ પામ્યો. તેનું રક્ષણ, આર્દ્રકુમાર ભાગીને દીક્ષા લે છે ત્યારે દેવતા અટકાવે છે, કાઉરસગમાં રહેલ ને આલિકા વરે છે, વસુધારા, દેવી વાણી, ભવિષ્યમાં ઓળખાણ થતાં શુદ્ધસ્થપણું, પુત્રનો જન્મ, સ્નેહબંધ તોડતાં મુરકેલી, પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થતાં નીકળ્યા, ચોરોની દીક્ષા, ગોશાલાદિની સાથે વાદ, તેમા જય, તેમની (ચોરોની) સાથે શ્રીવીરની પાસે દીક્ષા, શ્રીવીરપ્રભુ પહેલાં એકાકી ને મીની હતા, હાલ સભામાં ધર્મ કહે છે તે આશ્ચર્યિકા માટે કહે છે, એવા ગોશાલાના વિચારો હતા. તેને જિતેન્દ્રિયાદિ ગુણવંત પુરૂષ ધર્મકથા કહે એમ જણાવી મહાવ્રતા-
દિની પ્રરૂપણા કરી, આર્દ્રકુમારે ગોશાલાના વિચારોનું ખંડન કર્યું છે. પછી ગોશાલા કહે છે કે શીતોદક, બીજ, આધાકર્મ, તથા સ્ત્રીપરિભોગમાં ભિક્ષુને પાપ ન લાગે. અહીં આર્દ્રકુમાર કહે છે કે જે ચાર વાનાં સેવે તે સાધુ ન કહેવાય. જો તારા કહેવા પ્રમાણે વ્યાજબી માનીએ તો શુદ્ધસ્થાને શ્રમણ માનવા પડશે, વગેરે કહી તેનું ખંડન કર્યું છે. ગોશાલા કહે છે કે, પ્રભુ શ્રીમહાવીર વાણિયાની જેવા લાભેશુ છે. અહીં આર્દ્રકુમારે જવાબ દેતાં પ્રભુમાં અને વાણિયામાં ફરક જણાવ્યો છે. પછી શાક્ય મતાનુસારી વિચારનું ખંડન કરી કહ્યું કે, અબ્રહ્મચારીને જમાડવામાં લોભુપતા વધે છે અને નરકનો લાભ થાય છે. વળી ઘ્યાને નિંદનારા મરીને અસુરપણું પામે છે. પછી અવ્યક્તવાદીના વિચારો જણાવી, તેનું ખંડન કર્યું છે. પછી આત્મ-પર-તારકત્વ સ્વરૂપ, હસ્તિતાપસોના વિચારો અને તેનું ખંડન, તેમને થયેલ પ્રતિયોધ, તેમનો આર્દ્રકુમારની સાથે પ્રભુ શ્રીવીરની પાસે દીક્ષા થઈ વગેરે ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

ખીન્ન શ્રુતસ્કંધના છેલ્લા સાતમા નાલંદા અધ્યયનનો દ્વંદ્વ પરિચય

અહીં અલં શબ્દના નિક્ષેપા અને અર્થ જણાવી કહ્યું કે, રાજગૃહ નગરે નાલંદા બાહિરિકા (પર્વ) છે. ત્યાં શ્રીગૌતમસ્વામીને ઉદક શ્રમણે પૂછેલા પ્રશ્નોના જવાબમાં આ અધ્યયન કહ્યું છે. પછી રાજગૃહના નાલંદાનું ને લેપગાથાપતિ શ્રમણો-
પાસકતું વર્ણન કરી હસ્તિયામ વનખંડનું વર્ણન કર્યું છે. આવકધર્મની વાચતમાં

ઉદક શ્રમણના પ્રશ્નો અને શ્રીગૌતમસ્વામીના ઉત્તરો કહી ત્રસપણું ને ત્રસભૂતપણાની સમજણ પાડી છે. પ્રસંગે શેઠના છ દીકરાનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. પછી અવિરતની દુર્ગતિ થાય, ને અનારંભીની સદ્ગતિ થાય એમ કહી અદ્યેષ્ઠાદિગુણી દેશવિરતની સુગતિ જણાવી કહ્યું કે, યોતાનો જ બચાવ કરનારા જંગલવાસી તાપસાદિ છવો મરીને અસુરપણું પામે છે. ત્યાંથી વ્યવીને એલમૂક થાય છે વગેરે બીના સાંભળી ઉદક શ્રમણ શ્રીગૌતમનાં વચન સ્વીકારી પ્રજ્ઞ શ્રીવીરની પાસે પંચમહાવ્રત ધર્મ સ્વીકારે છે. અંતે નૈગમાદિતથની વ્યાખ્યા કરી જ્ઞાનતથ ને ક્રિયાનયના વિચારો કહ્યા છે.

શ્રીસૂત્રાંગકૃતાંગસૂત્રનો પરિચય પૂરો થયો



શ્રી પ્રવચન કિરણાવલીનો ત્રીજો પ્રકાશ પૂરો થયો



॥ योथो प्रकाश ॥

श्री स्थानांग सूत्रનો દ્વંક પરિચય

॥ આર્યા ॥

અહ ય ચડત્યપયાસે, વણિજજહ તદ્વ્યમંગમુવેસા ॥

એગસુયક્લંધે વસ, અજ્ઞયણાઙ્ તદ્દ્વેસા ॥ ૨૨ ॥

વોએ તદ્વ્યચડત્યે ઉદ્દેસચડકમિત્ય પત્તેયં ॥

પંચમતિણ્ણુવેસા, પળ્ણરસુવેસસંકલણા ॥ ૨૩ ॥

સૂયગડંગા ઢુગુણં, ઇક્કિક્કવપયત્થભાવણા પઢમે ॥

ઢુઢુભાવત્થા વોએ, તદ્વ્યજ્ઞયણો તિતિપયત્થા ॥ ૨૪ ॥

એવં કમસો ઢસમે, અજ્ઞયણે વણિયા ઢસઢસત્થા ॥

ઇહ વઠ્ઠાઢ્ઠપયત્થા, સંલેવા વોહયા વુલા ॥ ૨૫ ॥

નરભેયા જિણજોવા, પઢ્ઢુવિક્કિલયમૂવનિઢ્ઢવા ઇત્થ ॥

ગયહેઢગણિયમેયા, અવરપયત્થા વઢ્ઢ મણિયા ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રવચન કિરણાવલીના ચોથા પ્રકાશમાં શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રની બીના સામાન્યથી કહેવાય છે. તેમાં એક શ્રુતસ્કંધ છે, દશ અધ્યયનો છે. તથા બીજા દ્વિસ્થાનક અધ્યયનમાં ૪ ઉદ્દેશા છે, એ પ્રમાણે ત્રીજા ચોથા અધ્યયનના પણ અનુક્રમે ચાર ચાર ઉદ્દેશા જાણવા. પાંચમા અધ્યયનના ત્રણ ઉદ્દેશા છે. સર્વ મળી એ ચાર અધ્યયનોના ૧૫ ઉદ્દેશા જાણવા. એટલે બાકીનાં છ અધ્યયનો (૧, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦ માં) માં ઉદ્દેશા નથી, તેથી તે એકસરાં એટલે સીધાં સળંગ અધ્યયનો કહેવાય છે. ૨૨-૨૩. આ ત્રીજું અંગ શ્રીસૂત્રકૃતાંગસૂત્રથી અમણું છે, એટલે તેનાં ૭૨૦૦૦ પદો છે. તથા અહીં પહેલા અધ્યયનમાં એકેક પદાર્થોની બીના કહી છે. બીજા અધ્યયનમાં બે બે પદાર્થોની બીના અને ત્રીજા અધ્યયનમાં ત્રણ ત્રણ પદાર્થોની બીના કહી છે. આ રીતે ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૦ માં અધ્યયનમાં અનુક્રમે ચાર પદાર્થોની, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ, અને ઢસ પદાર્થોની બીના કહી છે. ઢૂંકામાં એમ કહી શકાય કે આ શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રમાં દ્રવ્યાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ અને ગણિતાનુયોગની બીના સંક્ષેપમાં જીવ-અજીવાદિ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાદિ પ્રકારે વર્ણવી છે. ૨૪-૨૫. અહીં કહેલા ૧. મનુષ્યાકિના ભેદ-પ્રભેદો, ૨. પ્રજુ શ્રીમહાવીરદેવના શાસનની આરાધના કરીને જનનામકર્મને આંધનારા શ્રેણિક વજેરે ૯ ભાવી તીર્થ કરના જીવો, ૩. શ્રીમહાવીરદેવના હાથે દીક્ષા પામેલા આઠ રાજાઓના તથા નિહ્લવોનાં નામ, ૪. નવ કારણોથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય, વજેરે બીજા પણ ઘણા પદાર્થોની બીના અહીં વર્ણવી છે. ૨૬

સ્પષ્ટાર્થ—દ્વાદશાંગીમાં આ સ્થાનાંગસૂત્ર ત્રીજું કહેલું છે. આની પહેલાંનાં બે અંગોમાં જેમ બે શ્રુતસ્કંધો જણાવ્યા, તેમ અહીં તે બે નથી, પણ એક શ્રુતસ્કંધ છે. દશ અધ્યયનોમાંથી ૪ અધ્યયનના જ ઉદ્દેશ છે. બાકીનાં અધ્યયનોમાં ઉદ્દેશ નથી. જો કે અહીં જણાવેલી બીના જરૂર મોક્ષમાર્ગને સાધવામાં સાધક આત્માઓને મદદગાર તો છે જ. પણ પદાર્થોને નિરૂપણ કરવાની શૈલી વિચારતાં સમજાય છે કે એક એક પદાર્થો અને બે બે પદાર્થો એમ છેવટે દશ દશ પદાર્થો જણાવવાનો ક્રમ યુક્તિનો વિકાસ કરાવનાર છે, ને ચિત્તને સ્થિર કરે છે તથા શિષ્યોને આ ક્રમે સમજાવતાં સહેલાઈથી તરવખોધ થઈ શકે છે, તેમજ સૂત્રાર્થની પરાવર્તના કરવામાં પણ સરલતા થાય છે. આ જ હકીકત શ્રીસમવાયાંગમાં પણ સમજવાની છે. અન્ય ધર્મીઓમાંના ઔદ્ભોએ એકોત્તરનિકાય નામના ગ્રંથમાં આ શૈલી કેટલેક અંશે સ્વીકારી છે. તેમજ મહાભારતના આરણ્યકપર્વના ૧૩૪મા અધ્યાયમાં અષ્ટવક એકથી માંડીને તેર સંખ્યાવાળા પદાર્થો ગણાવે છે. શીઘ્ર બોધને દેનાર આવો વિશિષ્ટ ક્રમ આ ત્રીજાં-ચોથાં અંગોમાં જ દેખાય છે.

૧. પહેલા એક સ્થાનક નામના અધ્યયનનો સાર—અહીં આત્મા, પુણ્ય, પાપ વગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ જણાવતાં અનુમાન વગેરે પ્રમાણોથી તે કહેલા પદાર્થો સાબિત કર્યા છે. તથા અહીં દરેક મનુષ્ય દેવ વગેરેનો આત્મા અલગ અલગ દેખાય છે, છતાં ‘એ જાયા’ આત્મા એક છે, આમ કહેવામાં સૂત્રકારનો કયો આશય છે? તે બાબત ટીકાકારે બહુ જ સ્પષ્ટ સમજાવેલા સાબિત કર્યું કે, ‘દુનિયામાં જે અનંતા આત્માઓ દેખાય છે, તે બધામાં ‘આત્મસ્વ’ આત્માપણું એક સરખું જ છે. અને આત્મ પ્રદેશની સંખ્યામાં પણ લગારે જૂદાશ નથી. તમામ સંસારી જીવો સુખને ચાહે છે, ને દુઃખથી કંઠાળે છે. જન્મ લેતાં અને મરતાં જીવ એકલો જ જન્મ પામે છે, ને મરે છે એટલે પ્રાણુથી છૂટો થાય છે, તથા પરભવમાં જીવ એકલો જ જાય છે. ને અજ્ઞાન, વિષય-કષાયોના પાશમાં ફસાઇને બાંધેલાં કર્મોના અબાધાકાલ વીત્યા બાદ ઉદય થતાં કર્મફલો પણ કર્મને બાંધનાર જીવ જ એકલો ભોગવે છે.’ આ રીતે સ્ત્રી-પુત્ર વગેરે પરભાવો (વિભાવો)માં મમતાભાવને ધારણ કરનાર આત્માને પરભાવથી ખસેડીને નિજ સ્વભાવમાં સ્થિર કરવા માટે સૂત્રકાર શ્રીસુધર્માસ્વામી ગણધરે ‘એ જાયા’ ઇત્યાદિ વચનોથી આત્મા વગેરે પદાર્થો ‘એક છે’ એમ સ્વાદ્વાદ શૈલીને આધારે જણાવ્યું છે. વળી ‘આત્મા એક છે’ આ વચન-સાંભળીને કોઈ જીવ એકાત્મવાદને વ્યાજબી ન માને, માટે કહ્યું કે દરેક જીવ સ્વકૃત કર્મ-ફલોને જૂદાં જૂદાં ભોગવે છે, કોઈ જીવનાં કર્મોના સંબંધ બીજા કોઈ જીવનાં કર્મોની સાથે છે જ નહિ, અને મનાય પણ નહિ. કારણ કે કર્મોને બાંધનારા જીવો જૂદા જૂદા હોવાથી જ, ‘કેટલાએક જીવો ધનવંત, યુદ્ધિશાળી, નીરોગી, ઉત્તમ રૂપવંત હોય છે, ને કેટલાએક જીવો નિર્ધન વગેરે વિપરીત સ્વરૂપવાળા હોય છે,’ આવા પ્રકારનું વિચિત્રપણું ઘટી

શકે છે. આવા આવા અનેક મુદ્દાઓથી જેમ પૂર્વે જણાવેલી અપેક્ષાએ 'આત્મા એક છે' એમ કહ્યું તેમ 'દરેક આત્માએ અલગ અલગ હોવાથી આત્મા વગેરે પદાર્થો અનેક છે,' એમ પણ માનવું જોઈએ. આતુ' નામ જ સ્વાદ્વાદશૈલી કહેવાય. આ જ પદ્ધતિએ ટીકાકારે અવસરે પુણ્ય-પાપ દેવ-નરકાદિની સાખિતી કરી જણાવ્યું કે, અનુકૂલતા એ પુણ્યતું ફલ છે, તેને ભોગવનારા સ્વર્ગવાસી દેવો અને મનુષ્યો છે. પ્રતિકૂલતા એ પાપતું ફલ છે, તેને ઓછા વધતા પ્રમાણમાં ભોગવનારા તિર્થ'ચો તથા મનુષ્યો છે. આ તથા બીજા પણ પદાર્થો અહીં વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે.

૨. બીજા દ્વિસ્થાનક અધ્યયનનો સાર—અનેકાંતદષ્ટિએ આત્માતું અનેકપણું પણ ઘટી શકે જ છે. માટે અહીં કહેલી "જીવના 'સિદ્ધ અને સંસારી' એમ બે ભેદ વગેરે" હકીકત સર્વાંશે ઘટી શકે છે. આ જ શૈલીએ જણાવેલા લોક-અલોક, જીવ-અજીવ વગેરે બે બે પદાર્થોની બીના અહીં વિસ્તારથી ટીકાકારે સમજાવી છે.

૩. ત્રીજા ત્રિસ્થાનક અધ્યયનનો સાર—અહીં મોક્ષમાર્ગ વગેરેના સમ્યક્દર્શનાદિ ત્રણ ત્રણ ભેદો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. ત્રણ પ્રકારના દંડ વગેરેની બીના જાણતાં ભવ્ય જીવો કર્મબંધના કારણથી બચી મોક્ષમાર્ગની સાસ્ત્રિકી આરાધના કરી મુક્તિના સુખ પામે; એ સૂત્રકારાદિની ઉદ્ધાર ભાવનાને જરૂર પારખી શકે છે.

૪. ચોથા ચતુઃસ્થાનક અધ્યયનનો સાર—અહીં ગુરૂ, સાધુ, પુરૂષ વગેરેના ચાર ચાર ભેદો, નરકગતિ વગેરેના ચાર ચાર હેતુઓ વગેરે, કષાય વગેરેના તથા બે રીતે આવકના ચાર ભેદો તથા ધ્યાનાદિના ૪ ભેદો-પ્રભેદો-લક્ષણ-આલંબન વગેરે ચાર ચાર પદાર્થોની બીના દષ્ટાંતાદિ કહેવાપૂર્વક સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૫. પાંચમા પંચસ્થાનક અધ્યયનનો સાર—અહીં પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ વગેરેના પાંચ પાંચ ભેદોતું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે.

૬. છઠ્ઠા ષટ્સ્થાનક અધ્યયનનો સાર—અહીં ૬ જીવનિકાય, ૬ લેશ્યા વગેરે ૭ ૭ પદાર્થોની બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

૭. સાતમા સપ્તસ્થાનક અધ્યયનનો સાર—અહીં સાત સ્વર, તેના સ્થાન, આમ, મૂર્છના, સાત સમુદ્ધાત, સાત ભયસ્થાન, ગોચરીના તથા નિહ્નવોના ૭ ભેદો વગેરેતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવ્યું છે. નિહ્નવોનો ઉત્પત્તિસમય વિં ૦ સં ૧૧૪માં કહ્યો છે.

૮. આઠમા અષ્ટસ્થાનક અધ્યયનનો સાર—અહીં વાદીના, મહાનિમિત્તના, વિસાક્તિના ૮-૮ ભેદો તથા પ્રજુ શ્રીમહાવીરદેવે જેમને સ્વહસ્તે દીક્ષા આપી છે તે આઠ રાજઓનાં નામ, પ્રવચન માતાના તથા મદના ૮ ભેદો વગેરે આઠ આઠ પદાર્થોની બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

૯. નવમા નવસ્થાનક અધ્યયનનો સાર—અહીં બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિના ૯ ભેદો

પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવના શાસનમાં થયેલા બાવી તીર્થકર ત્રેણિકાદિ નવ જીવોતું દૂંક જીવન, રોગોત્પત્તિનાં નવ કારણો, નવકદંબી વિહાર, વગેરે નવ નવ પદાર્થોની ઓના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

૧૦. દશમા દશસ્થાનક અધ્યયનોનો સાર—અહીં દ્રવ્યાનુયોગના ને સત્ય વચન યોગના દશ ભેદો, તથા શુદ્ધ વાક્યાનુયોગના ને ગણિતના તથા આશ્રય (અછેરા) ના અને શ્રમજીવર્મના દશ ભેદો, વળી કદંબ (મુનિના આચારનાના) દશ ભેદો, દષ્ટિ-વાદનાં દશ નામ વગેરે દશ દશ પદાર્થોની ઓના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

આ રીતે શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રનાં દશે અધ્યયનોનો સાર દૂંકામાં જણાવ્યો. હવે આના ૨૧ ઉદેસણકાલ શ્રીનંદીસૂત્રમાં અને શ્રીસમવાયાંગસૂત્રમાં કહ્યા છે. તેનું રહસ્ય દૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવું. યોગોદ્દહનની પ્રક્રિયા પ્રમાણે મુનિને આ સૂત્રના યોગ કરતાં ૨૧ દિવસ લાગે છે. તેમાં અંગની અનુજ્ઞા સુધીના ૧૮ દિવસો, ને ત્રણ દિવસો વૃદ્ધિના ગણ્યા છે. અહીં કાલગ્રહણ ૧૮, અને નંદી ૩ જણાવી.

હવે આ ત્રીજા અંગનાં દશે અધ્યયનોનો પરિચય દૂંકામાં જણાવું છું :—

પહેલા એકસ્થાન અધ્યયનોનો દૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં મંગલ અને અનુયોગની ઓના જણાવ્યા બાદ ફેલ, યોગ (આઠ વર્ષનો પર્યાય), અને મંગલના ત્રણ ભેદ તથા સમુદાયાર્થ જણાવી સ્થાન અને અંગપદના નિક્ષેપા તથા સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી ભેદસહિત ઉપક્રમ વગેરેનું વર્ણન કરી સ્થાનાંગમાં તે બધાના અર્થનો સમાવેશ જણાવ્યો. પછી એક પદના નિક્ષેપા અને ઉપોદ્ઘાત તથા સંહિતાદિનો ક્રમ અને સ્વરૂપ કહી, શ્રુતપદના અને આયુષ્યપદના નિક્ષેપા કહી જણાવ્યું કે આત્મા એક છે. અહીં દ્રવ્યાર્થતાદિનું સ્વરૂપ કહી અવયવિની ને આત્માની સિદ્ધિ કરી આત્માનું નિત્યાનિત્યપણું કહ્યું છે. પછી સામાન્યનું અને વિશેષનું સ્વરૂપ તથા દંડ, ક્રિયા, લોક, અલોક, ધર્માસ્તિકાય, અંધ, મોક્ષ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, વેદના અને નિર્જરાનું સ્વરૂપ અને એકપણું જણાવ્યું છે. પછી કહ્યું છે કે કર્મ-અંધનું અનાદિપણું છતાં પણ ખાણમાં મિશ્રભાવે (ભેગા) રહેલ મુવર્ણના અને પાથરના વિયોગની જેમ આત્માનો અને કર્મસંબંધનો વિયોગ થતાં અનુક્રમે તે જીવ મોક્ષને પણ પામે છે. પછી પર્યાયનો અને પર્યાયીનો ભેદભેદ સંબંધ અને પુણ્ય-પાપની સિદ્ધિ જણાવી કહ્યું કે વ્યવન, ઉપપાત, સંજ્ઞા વગેરે પદાર્થો (સંજ્ઞામાં) એક છે એમ કહી તેનું સ્વરૂપ અને નારકાદિદંડક તથા નારકની ને દેવની સિદ્ધિ (સાબિતી) જણાવી છે. પછી પૃથિવ્યાદિના સચેતનપણાની સિદ્ધિ કરી સમ્યકત્વાદિનું સ્વરૂપ અને તીર્થસિદ્ધાદિનું સ્વરૂપ કહી જંબૂદ્વીપની પરિધિ અને શ્રીવીરપ્રભુની સિદ્ધિ તથા અનુત્તર દેવના શરીરની ઊંચાઈ કહી છે. પછી આર્દ્રાદિ નક્ષત્રોના તારાઓ અને એક આકાશપ્રદેશમાં અવગાહ વગેરે

કહી અંતે જ્ઞાનનય તથા ક્રિયાનયનું સ્વરૂપ અને સામાન્ય-વિશેષવાદ વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

દ્વિસ્થાનક અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં જીવ અજીવ આદિના બે બે ભેદો કહી બે બે પદાર્થને જણાવનારા ૩૬ આલાવા અને પચ્ચીસ ક્રિયામાં બે બે ભેદ કહ્યા છે. પછી જ્ઞાનના બે ભેદથી માંડીને સૂત્રના કાલિકાદિ બે ભેદ સુધીના ૨૩ આલાવા કહ્યા છે. બે ભેદે ચારિત્ર કહી પૃથ્વીકાયાદિના બે બે ભેદ જણાવનારા ૨૮ આલાવા અને પર્યામિતું સ્વરૂપ કહી જણાવ્યું કે દ્રવ્યાદિથી જે સચિત્ત વસ્તુ હોય તે સ્વકાયશસ્ત્રાદિથી અચિત્ત બને. પછી આચીર્ણના અને અનાચીર્ણના ભેદો તથા અવસર્પિણી વગેરે કાલની અને લોકાકાશાદિની બીના કહી ૨૪ દંડકમાં અને વિગ્રહગતિક જીવોમાં શરીરની પ્રરૂપણા કરી છે. પછી શરીરની ઉત્પત્તિમાં ને બનાવટમાં કારણો અને ત્રસ-સ્થાવરમાં ભવ્ય-અભવ્ય ભેદની ઘટના તથા પ્રવ્રજ્યાથી માંડી સંલેખના સુધીની બીના વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે.

દ્વિસ્થાનક અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે ઊર્ધ્વાત્પન્નાદિ જીવો અહીં અથવા બીજા ભાવે પાપકર્મો ભોગવે છે ને એ રીતે મનુષ્યો પણ અહીં અથવા બીજા ભાવે પાપકર્મો ભોગવે. પછી ભવ્યાદિ ભેદે નારકાદિની પ્રરૂપણા કરી સમવહતાદિ ભેદે લોકનું સ્વરૂપ, અને દેશ સર્વ ભેદે શબ્દાદિનું સ્વરૂપ કહી જણાવ્યું કે વાયુ વગેરેને એકાદિ શરીરો હોય છે. અહીં આ તથા બીજા પણ બીના સ્પષ્ટ કહી છે.

દ્વિસ્થાનક અધ્યયનના ત્રીજા અને ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં શબ્દોત્પત્તિનાં કારણો અને સંઘાતાદિભેદે પુદ્ગલનો વિચાર કહી જ્ઞાનાદિ-ભેદે આચારની પ્રરૂપણા કરી છે. પછી પ્રતિમાદિનું સ્વરૂપ જણાવી ભરત-ઐસ્વર્યાદિ ક્ષેત્રનું અને કૂટશાદમલી વગેરે વૃક્ષનું તથા ગરૂડાદિ દેવનું નિરૂપણ કર્યું છે. પછી પર્વત, દેવ, વક્ષસ્કાર, દીર્ઘવૈતાલ્ય વગેરેની લંબાઈ વગેરે કહી, પદ્મહક વગેરે હકોનું ને શ્રી વગેરે દેવીઓનું સ્વરૂપ તથા સુષમા-દુષમા આરાનું પ્રમાણ કહી સુષમાકાલે ઊંચાઈ વગેરે અને દેવકુરૂ વગેરેમાં કાલનો નિયમ, તથા ચંદ્ર, સૂર્ય, ૨૮ નક્ષત્રો અને ૮૮ ગ્રહોની બીના કહી છે. પછી વેદિકાની ઊંચાઈ, ધાતકીખંડના બે ભાગ, અને કાલોદ સમુદ્રની વેદિકાની ઊંચાઈ તથા પુષ્કરાર્ધના બંને વિભાગના બે બે ક્ષેત્ર વગેરે બીના વર્ણવી છે. પછી કહ્યું કે, ઐવેચકના દેવોના શરીરનું પ્રમાણ બે હાથ જણવું.

પછી સમયથી માંડી ઉત્સર્પિણી સુધીનું વર્ણન કરી ગામથી માંડીને રાજધાની સુધીના પદાર્થોનું સ્વરૂપ જણાવનારા ૪૭ આલાવા કહ્યા છે. પછી કહ્યું કે, બંધ યે: પ્રેમ અને દ્વેષ છે. તથા રાગ-દ્વેષથી પાપ બંધાય છે. પછી યોગનિમિત્તે થતા કર્મબંધનું સ્વરૂપ કહી જણાવ્યું કે ધર્મશ્રવણાદિમાં યે જાતનો ક્ષયોપશમ કારણ છે. પછી પદ્યોપમ અને સાગરોપમનું સ્વરૂપ તથા ક્રોધાદિના યે ભેદ અને ઇદ્રિયાદિની અપેક્ષાએ યે યે ભેદ જણાવી કહ્યું કે, મિથ્યાદષ્ટિને અજ્ઞાન હોય છે. પછી મરણના યે ભેદ, (સંલેખનાદિ વિધિ) અને જીવ-અજીવનું અનન્તપણું તથા શાશ્વતપણું, તથા જ્ઞાનાવરણીયાદિના દેશથી ને સર્વથી યે ભેદ વળી શાતા-અશાતા તેમજ દર્શનમોહ, ચારિત્રમોહ, આયુષ્યના યે ભેદ, નામ-ગોત્રના યે ભેદ, પ્રેમથી ને દ્વેષથી મૂર્છાની ઉત્પત્તિ અને શ્રીકેવલજ્ઞાનની આરાધના તથા તીર્થંકરોના વર્ણો કહીને દષ્ટિવાદના ચોથા ભેદરૂપ પૂર્વોની વસ્તુ જણાવી છે. પછી યે નક્ષત્રના તારા વગેરે, તથા ભવનવાસી દેવ વગેરેની સ્થિતિ અને યે દેવલોક (સોધર્મેશાન)ની દેવીઓ, વળી તેજોલેશ્યાવાળા યે દેવલોક જણાવી પરિચારણા કહી છે. પછી દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધથી માંડીને દ્વિગુણ રૂક્ષ સુધીના પુદ્ગલોનું વર્ણન તથા નિષેકાદિનું લક્ષણ વગેરે હકીકત સ્પષ્ટ જણાવી છે.

બીજા દ્વિસ્થાનાધ્યયનના ત્રીજા ચોથા ઉદ્દેશનો તથા બીજા દ્વિસ્થાન અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

ત્રીજા ત્રિસ્થાન અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

આ અધ્યયનના ચાર ઉદ્દેશો છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશમાં નામાદિ નવ પદાર્થોનું સ્વરૂપ અને વૈક્રિય રચનાના પ્રકારો તથા દેવ-પરિચારણાદિના ત્રણ પ્રકારો, યોગાદિના ત્રણ ભેદ, સંરંભાદિ ત્રણ ને અદ્વાયુ, દીર્ઘાયુ, અશુભ દીર્ઘાયુના તથા શુભ દીર્ઘાયુનાં કારણો કહ્યાં છે. અહીં સવિન્ન-લુપ્થકનાં યે દષ્ટાંતો જણાવ્યાં છે. પછી ત્રણ ગુપ્તિ વગેરે, ગહર્હાદિના ત્રણ ભેદ, પત્રાદિવાળા ઝાડની જેમ પુરૂષના ત્રણ ભેદ તથા ઉત્ત્ર ઢાસાદિભેદે પુરૂષના ત્રણ ભેદ કહીને મત્સ્યાદિના ત્રણ ભેદ અને તિર્થંગાદિના ત્રણ ભેદ તથા ત્રણ લેશ્યાવાળા જીવો જણાવી તેના ૨૪ આલાવા કહ્યા છે. તારાનું ચલન (હાલવું) વીજળી, અને મેઘના શબ્દ વર્ણવી લોકમાં અંધકાર, ઉઘોત, દેવાન્ધકાર, દૈવિક ઉઘોત, સંનિ-પાતાદિનાં ત્રણ ત્રણ કારણો તથા દેવેન્દ્ર વગેરેને મનુષ્ય લોકમાં આવવાનાં, ચૈત્યવૃક્ષને હાલવાનાં તેમજ લોકાંતિક દેવોને આવવાનાં ત્રણ ત્રણ કારણો જણાવી કહ્યું છે કે ત્રણ જણા દુષ્ટપ્રતિકાર છે, અને મોક્ષનાં ત્રણ કારણ છે. તથા કાલના અવસર્પિણી વગેરે ત્રણ ભેદ છે. પછી પુદ્ગલનું ચલન, ઉપધિ અને પરિમહના ત્રણ ત્રણ ભેદ કહી પ્રણિધાન, યોનિ તથા સંખ્યાતાદિ જીવવાળી વનસ્પતિ કહી છે. પછી માગધ વગેરે તીર્થો અને સુપમા આરાનું પ્રમાણ તથા તે કાલના મનુષ્યોની ઊંચાઈ. આયુષ્ય, અરિહંતાદિના વંશો તથા યથાયુષ્ય જીવો, મધ્યમ આયુષ્યવાળા જીવો

તથા તેઉતું આયુષ્ય, શાલિ વગેરેની યોનિની ધીના કહી જણાવ્યું કે, બીજી-ત્રીજી નરકમાં ત્રણ સાગરોપમતું આયુષ્ય છે. પછી ભંતે શબ્દનો અર્થ, ધૂમપ્રભાની સ્થિતિ અને સરખા એવા અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસ વગેરે તથા સીમતંક વગેરે કહ્યા છે. પછી ઘણાં માછલાંવાળા સમુદ્રો અને શીલરહિત રાજા વગેરેની નરકગતિ કહી જણાવ્યું કે ત્યાગી પુરૂષો દેવ પણ થાય છે. પછી વિમાનના વર્ણો અને આનતાદિ સ્વર્ગના દેવોના શરીરની ઊંચાઈ, ૩ કાલિક પ્રજ્ઞાપિતી ધીના વગેરે વિસ્તારથી કહ્યું છે.

ત્રીજા અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

ત્રિસ્થાન અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં લોકતું સ્વરૂપ અને અસુરેન્દ્રાદિની પર્યાવાઓ તથા યુદ્ધ (પ્રતિબોધ પામેલા) જીવોના અને ઈહલોકપ્રતિબદ્ધાદિ જીવોનો પ્રવ્રજ્યાના ત્રણ ત્રણ ભેદો જણાવી શક્ષ્મભૂમિના અને સ્થવિરભૂમિના તથા સુમનસ્કાદિ પુરૂષના ત્રણ ત્રણ ભેદો અને સ્ત્રી વગેરેના ત્રણ ત્રણ ભેદ કહ્યા છે. પછી આકાશપ્રતિષ્ઠિત વગેરેતું અને દિશાતું સ્વરૂપ તથા ત્રસ તેમજ સ્થાવર જીવોના ત્રણ ત્રણ ભેદ કહ્યા છે. પછી સમય વગેરે કહી 'દુઃખતું કારણ નહિ સેવનારને પણ દુઃખ ભોગવતું પડે' આ અન્ય મતતું ખંડન વગેરે ધીના ત્રણ ત્રણ ભેદ ગોઠવીને સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ત્રિસ્થાન અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં અપરાધની આલોચના કરનાર જીવોને લાભ અને આલોચના નહિ કરનારને તુકસાન તથા સૂત્રાર્થ-ઉલયના ધારક પુરૂષોતું અને વાપરવા લાયક વસ્ત્ર તથા પાત્રતું સ્વરૂપ તેમજ વસ્ત્રને ધારણ કરવાનાં કારણો કહ્યાં છે. પછી આત્મરક્ષાના હેતુઓ અને વિકટદત્તિઓ, તથા વિસંભોગનાં કારણો કહી ઉપસંપદાતું સ્વરૂપ અને આચાર્યાદિનાં લક્ષણો તથા-વચન-મનતું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી અદ્યપવૃષ્ટિનાં અને મહાવૃષ્ટિનાં કારણો તથા દેવોને આવવાનાં ને નહિ આવવાનાં કારણો તેમજ પ્રવૃત્ત્યાદિતું લક્ષણ કહ્યું છે. પછી દેવોને સ્પૃહણીય (ઇચ્છવાલાયક) ત્રણ પદાર્થો અને પરિતાપનાં ત્રણ કારણો તથા વ્યવનકાલે ઉદ્દેગનાં કારણો કહી વિમાનોનાં સંસ્થાન, આધારભૂત પદાર્થો તથા ભેદો જણાવી ભોગને માટે દેવથી કરાતા વૈકિંચ વિમાનતું સ્વરૂપ અને નારકાદિના ત્રણ ભેદ તથા પ્રતિમાતું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. પછી કર્મભૂમિતું ને દર્શનરૂચિ અને પ્રયોગતું તથા વ્યવસાયતું સ્વરૂપ કહી પુદ્ગલના ત્રણ ભેદ અને નયનો વિચાર તથા મિથ્યાત્વાદિના ત્રણ ભેદ વળી ધર્મોપક્રમના વૈયાવૃત્યાદિના ત્રણ ત્રણ ભેદ તથા કથાદિના ત્રણ ત્રણ ભેદો કહી ભક્તિ, શ્રવણ વગેરેતું ક્રમસર ફેલ વગેરે ધીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ત્રિસ્થાન અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં પ્રતિમાપ્રતિપન્ન સાધુને લાયક ઉપાગ્રય તથા સંધારાની ધીના તથા કાલ, સમય વગેરેના ત્રણ ત્રણ ભેદ અને વચનના ત્રણ ભેદ (પુદ્ગલપરાવર્તનું સ્વરૂપ) કહી જ્ઞાનાદિની પ્રજ્ઞાપનાનું ને સમ્યક્ત્વનું તથા અતિકર્માદિનું તેમજ આધા-કર્માદિનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી અકર્મભૂમિના ને જંબૂદ્વીપના તથા મેરુની દક્ષિણમાં ને ઉત્તરમાં આવેલા ક્ષેત્ર વર્ષધરાદિના ત્રણ ત્રણ ભેદ કહી દેશથી ને સર્વથી પૃથ્વીનું ચલન અને કિદિઅપિથા દેવોની સ્થિતિ તથા શકની પર્ષદાના દેવોની સ્થિતિ જણાવી છે. પ્રપ્રાજન (દીક્ષા) વગેરેમાં અકલ્પ્ય જીવો તથા પંડક, વાતિક અને કલ્પીઅનું સ્વરૂપ, અને અવાચનીયાદિનું સ્વરૂપ તેમજ માણ્ડલિક પર્વતાદિનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી નારકાદિને ત્રણ ત્રણ શરીરો અને માતાપિતાનાં ત્રણ અંગો કહી સાધુ અને શ્રાવકને મહાનિર્જરાનાં ત્રણ ત્રણ કારણો જણાવી ઇંદ્રાદિની ઋદ્ધિ તથા સ્વાધ્યાયાદિ અને જિનાદિના ત્રણ ત્રણ ભેદો તેમજ લેશયાના ગંધનું સ્વરૂપ કહી મરણના ત્રણ ભેદ અને ઘનોદધિ વગેરેનાં વલયો કહ્યાં છે. પછી ત્રણ સમયનો વિગ્રહ અને નક્ષત્ર તથા તારાની ધીના કહી છે. પછી શ્રીધર્મનાથનું ને શાંતિનાથનું આંતરૂં, અને શ્રી વીર-પ્રભુની યુગાંતકૃદ્ભૂમિ અને મલિનાથના ને પાર્થનાથના દીક્ષાસમયનો પરિવાર કહ્યો છે. પછી શ્રીચારપ્રભુના ચૌદ પૂર્વોચ્ચા અને ચક્રિપણું ભોગવીને જિન થયેલા ત્રણ તીર્થકરો (શાંતિનાથ, કુંથુનાથ તથા અરનાથ) તથા ઐવેયકના પાથડા તેમજ ત્રિપ્રકે-શિકાકે પુદ્ગલનું સ્વરૂપ વગેરે ધીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ત્રિસ્થાન અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો. ત્રિસ્થાન અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

ચોથા ચતુસ્થાન અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં અંતક્રિયાના ચાર ભેદ તથા ઊંચા વૃક્ષાદિના દૃષ્ટાંતે પુરૂષના ચાર ભેદો અને ભાષાના ભેદો કહી વસ્ત્રાદિના દૃષ્ટાંતે પુરૂષના ચાર ભાંગા અને ભક્ષુના ચાર ભાંગા તથા અગ્રબીજાંદ વનસ્પતિના ભેદો કહી જણાવ્યું કે નારકી ચાર કારણે અહીં ન આવી શકે. પછી સાધ્વીની સંઘાટી (સાડા)ના ભેદ અને ધ્યાનના ભેદો ૪ ચાર કહી કષાયના ભેદો તથા કમ પ્રકૃતિનાં કારણો, અને પ્રતિમાનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી અજીવ, અરૂપી તથા અસ્તિકાયની ધીના, સૂત્રધરાદિની અઉમંગી તથા લોકપાલ દેવોના અને દેવના તથા પ્રમાણના ચાર ચાર ભેદો કહી દિક્કુમારી અને શક-ઈશા-નેન્દ્રની મધ્યમ પર્ષદાનાં દેવ-દેવીની સ્થિતિ કહી છે. પછી સંસારના ૪ ભેદ જણાવી, દિષ્ટ-

વાદના પરિકર્માદિ ભેદો, તથા પૂર્વોના પદતુ પ્રમાણ અને પ્રાયશ્ચિત્તના ભેદો તેમજ કાલ ભેદો કહી વર્ણાદિ પરિણામ કહ્યા છે. પછી કહ્યું કે મધ્યમ જિનકાલે ચાર મહાવ્રતવાળો સંયમધર્મ હતો. પછી દુર્ગતિનાં તથા સુગતિનાં ચાર ચાર કારણો અને દુર્ગત-સુગતના ચાર ચાર ભેદો તથા અઘાતિ ચાર કર્મોના ઉદય-સત્તા કહીને દષ્ટિ, ભાષા, શ્રવણ અને સ્મૃતિના ૪-૪ ભેદો કહ્યા છે. પછી હાસ્યનાં કારણો ૪-૪ અને પ્રકરસેવોના અને પ્રચ્છન્નસેવોના ૪ ભાંગા તથા અસુરાદિની ૪ અગ્રમહિષી તેમજ મહાવિકૃતિ આદિના ૪-૪ ભેદો કહી વિગર્હતુ સ્વરૂપ અને પુરૂપની તથા સ્ત્રીની ચઉભંગી તેમજ ચંદ્ર-પ્રજ્ઞામિ વગેરે ૪ સૂત્રોની પણ હકીકત સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ચતુઃસ્થાન અધ્યયનના ખીજ ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં ક્રોધાદિસંલીનતુ સ્વરૂપ અને દીન શબ્દમાં તથા દીનપરિણત વગેરેમાં ચઉભંગી કહી બળદની ને હાથીની ઉપમા દર્શને ચાર ભાંગા પુરૂપાદિમાં ઘટાવ્યા છે. પછી ભદ્ર હાથી વગેરે હાથીનાં લક્ષણો અને વિકથા તથા ધર્મકથાતુ સ્વરૂપ જણાવી અતિશયી જ્ઞાનને ઉત્પન્ન થવાનાં અને નહિ થવાનાં કારણો કહ્યાં છે. પછી મહાપડવા, સંધ્યા, સ્વાધ્યાયકાલ, લોકસ્થિતિ, ઉપસંપત્ત વગેરેના અને ગર્હાના ભેદો તથા ધૂમાદિના દષ્ટાંતે પુરૂપ અને સ્ત્રીની ચઉભંગી કહી નિર્ગંધીની સાથે આલાપતુ કારણ અને તમસ્કાચના નામ તથા તેનાથી ઠંકાયેલ દેવોનાં વિમાનો કહી રથેનપક્ષી વગેરેની ઉપમાએ પુરૂપના ચાર ભાંગા કહ્યા છે. પછી વંશીમૂલાદિની ઉપમાએ માયાદિતુ સ્વરૂપ અને આયુષ્ય, ભવ, આહાર અને બંધાદિના ચાર ચાર ભેદ તથા માતૃપોતર કૂટની ખીના તેમજ સુપમાતુ પ્રમાણ કહી દેવકુરૂ તથા ઉત્તરકુરૂ સિવાયની અકર્મ-ભૂમિતુ, વૃત્ત વૈતાહ્યાદિની ઊંચાઈ તથા વક્ષસ્કારતુ સ્વરૂપ અને જઘન્યપદે ચક્રી આદિની સંખ્યા તેમજ મેરૂના વનની અલિષેકશિલાની પહોળાઈ કહીને ધાતકીખંડાદિની ખીના પણ જણાવી છે. પછી જંબૂદ્વીપનાં દ્વાર અને તેના સ્વામીની, અંતરદ્વીપોની, પાતાલ-કલશાની તથા તેના સ્વામીની ખીના કહી છે. પછી આવાસપર્વતો અને તેના દેવો, તેમજ અનુવેલંધર આવાસપર્વત તથા તેના દેવ તેમજ લવણસમુદ્રના ચંદ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર, મહા તથા દ્વાર અને તેના સ્વામી જણાવ્યા છે. પછી ધાતકીખંડનો વિષકંભ અને ભરતક્ષેત્રાદિતુ વર્ણન કરી અંતરદ્વીપની ને પાતાલકલશાની તથા વેલંધરની ખીના કહી નંદીચરદ્વીપતુ વર્ણન કર્યું છે. પછી નામસ્ત્યાદિના અને આજીવિકતપના તથા મન આદિના, સંયમના ને ત્યાગના ભેદો તથા નિષ્પરિગ્રહતાદિના ભેદો જણાવી પુસ્તકપંચકતુ ને વસ્ત્રપંચકતુ સ્વરૂપ વગેરે ખીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના ચોથા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં દૃષ્ટાંત સાથે કોષ્ટુ સ્વરૂપ તથા શ્રાવકને આધાસનનાં કારણ ૪ અને ભરતક્ષેત્રાદિના તેમજ જીવોના ઉદ્ધિત ઉક્તિ આદિ ચાર ભાગા કહીને કૃતયુગ્માદિના ૪ ભેદો તથા ક્ષાંત્યાદિ ૪ શૂર વીર પુરૂષો કહી ઉચ્ચ ઉચ્ચંદ વગેરેની ચઉભંગી અને ચાર લેશ્યાવાળા જીવો તથા સારથિ આદિની ઉપમાએ પુરૂષની ચઉભંગી જણાવીને પ્રમાજના-ચાર્યાદિતુ સ્વરૂપ અને આશાધના વિરાધનાને અંગે રતનાધિકાદિતુ વર્ણન કરી શ્રાવકના માતાપિતા સમાન શ્રાવક વગેરે ચાર ભેદો બે રીતે કહ્યા છે. પછી શ્રીવીર-પ્રભુના શ્રાવકોની બીના અને દેવોને અહીં આવવાનાં ને નહિ આવવાનાં ચાર ચાર કારણો તથા લોકમાં અધિકાર ને ઉઘોતાદિ થવાનાં ચાર ચાર કારણો તેમજ લોકાંતિક દેવને આવવાનાં ચાર કારણો જણાવ્યાં છે. પછી દુઃખશ્યાતુ તથા સુખશ્યાતુ, અવાચનીયતુ તથા વાચનીયતુ સ્વરૂપ કહી આત્મભરિ, પરંભરિ આદિની ચઉભંગી અને સરખા પ્રમાજવાલા અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસ તેગેરે ૪ અને સ્ત્રીમંતક વગેરે ચાર પદાર્થો કહી, બે શરીરવાળા જીવોતુ, ને સ્ત્રીમંત વગેરે પુરૂષોતુ તથા શ્યાતુ, વસ્ત્રતુ, પાત્રતુ તેમજ સ્થાન, પ્રતિમા અને જીવે સ્પર્શેલા કાર્મણ સહિત શરીરતુ વર્ણન કરી સરખા પ્રદેશવાળા ચાર પદાર્થો કહી દુર્દર્શી શરીરવાળા જીવો તથા સ્પૃષ્ટ અર્થને ગ્રહણ કરનારી ઈંદ્રિયો જણાવીને ઉપન્યાદિના ચાર ભેદ તથા પરિકર્માદિની સંખ્યા કહી છે. પછી ત્રણે લોકમાં અધિકારના ને ઉઘોતના કરનારાતુ સ્વરૂપ વગેરે બીના પણ સ્પૃષ્ટ જણાવી છે.

શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના ચોથા અધ્યયનના ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં ઉરપરિસર્પ વગેરેનો અને નારકાદિનો આહાર તથા વ્યાધિચિકિત્સાની ચઉભંગી જણાવી આત્મચિકિત્સાદેની ચઉભંગી અને ક્રિયાવાદી વગેરેતુ સમવસરણ (વર્ણન) કર્યું છે. પછી મેઘાદિની ઉપમાએ પુરૂષાદિની ચઉભંગી અને મેઘ તથા કરંડિયાની ઉપમાએ આચાર્યતુ સ્વરૂપ કહી આચાર્ય, ભિક્ષુ આદિમાં વૃક્ષાદિની ઉપમા ઘટાવી ચોપગા વગેરે જીવો અને પક્ષિના જેવા ભિક્ષુકો તથા કિલ્મિપિયાપણું વગેરેનાં કારણો જણાવી પ્રમજ્યાના ભેદો અને આહારાદિના ભેદ, કારણ તથા સાહિત્યની દૃષ્ટિએ કરણ રસાદિતુ સ્વરૂપ જણાવી, ઉદકાદિતરક કુંભની જેવા પુરૂષોની ચઉભંગી કહી છે. પછી ઉપસર્ગના ભેદો અને કર્મના શુભ વગેરે ભેદો તથા પ્રકૃતિ વગેરે ભેદો કહી સંઘના ભેદો અને ઔત્પત્તિકી વગેરે યુદ્ધિના ભેદો તથા જીવના નારકાદિ ભેદો જણાવી સાધુતુ, શ્રાવકતુ ને યુદ્ધિતુ સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી મિત્રાદિ પુરૂષોની ચઉભંગી અને તિર્થચની તથા મનુષ્યોની ગતિ-આગતિ તેમજ આરંભ, અનારંભ, સંયમ,

અસંયમનું સ્વરૂપ કહી સમ્યક્દષ્ટિ ક્રિયા વર્ણવી ગુણના નાશ અને ઉત્પત્તિનાં કારણો તથા શરીરનાં કારણો અને ધર્મદ્વારે ૪ કહી નારકપણું વગેરેનાં મહારંભાદિ ચાર ચાર કારણો કહ્યાં છે. પછી વાજિંત્રાદિના ચાર ભેદો અને સનતકુમારાદિ દેવલોકનાં વિમાનોના વર્ણ તથા શુક વગેરે દેવોનાં શરીરનું પ્રમાણ જણાવી ઉદકના ગર્ભની ને મનુષ્યના ગર્ભની ખીના કહી છે. પછી ઉત્પાદપૂર્વની વસ્તુ ૪ અને કાવ્યની તથા નારક, વાયુ અને સમુદ્ઘાતની ખીના કહી શ્રીનેમિનાથના ચૌદ પૂર્વીઓની તથા શ્રીવીરપ્રભુના વાદીઓની સંખ્યા કહી દેવલોકના ચંદ્રાદિ જેવા આકાર કહ્યા છે. પછી ઉદ્ધિ, કષાયની ખીના અને અનુરાધાદિ નક્ષત્રોની ખીના તથા ચતુષ્પ્રદેશિકાદિ સ્કંધોની ખીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના ચોથા અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

શ્રીસ્થાનાંગના પાંચમા અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય તેમાં પહેલા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં મહાવ્રત, અણુવ્રત અને વર્ણ, રસ તથા કામગુણ સંગાદિ વિનિષાત તેમજ દુર્ગતિ-સુગતિનાં પાંચ પાંચ કારણો કહી પ્રાણાતિપાતાદિના વિરમણાદિથી સુગતિ વગેરે તથા ભદ્રપ્રતિમા વગેરેની ખીના કહી છે. પછી અવધિદર્શનની ઉત્પત્તિનાં અને વિનાશનાં કારણો, તથા શરીરના વર્ણાદિનું સ્વરૂપ અને શાંતિ, સત્ય, આયંબિલ, અરસ આહાર વગેરેના પાંચ પાંચ ભેદ વગેરે જણાવી કહ્યું કે, થાકની ઠરકાર કર્યા વગર વૈયાવચ્ચ કરવાથી મહાનિર્જરા થાય છે. પછી વિસંભોગનાં અને પારંચિકનાં કારણો તથા વિગ્રહ-અવિગ્રહનાં સ્થાનો અને ઉત્કટકાદિ નિષધાનાં તથા આર્જવનાં સ્થાનો અને સૂત્રાધ્યયનના પર્યાયવાચક શબ્દો કહી ચંદ્ર વગેરેના ને ભવ્ય દેવ વગેરેના પાંચ ભેદો જણાવ્યા છે. પછી કાયાદિની પરિચારણા અને ચમરેન્દ્ર તથા બલીન્દ્રની અગ્રમહિષી પાંચ તથા અસુરેન્દ્ર વગેરેની લડાઈના લશ્કર અને તેના સ્વામીઓ કહી શક તથા ઈશાનેન્દ્રની અભ્યંતર પર્ષદના દેવ-દેવીઓની સ્થિતિ અને ગતિ વગેરેના પ્રતિઘાત તથા અક્રાદિ ચિહ્નો, અને પરીવહને સહેવાનાં કારણો કહ્યાં છે. પછી હેતુ, અહેતુ, જ્ઞાન, તથા અજ્ઞાનના પાંચ પાંચ ભેદો, અને કેવલીના પાંચ અનુત્તર પદાર્થો કહી શ્રીપદ્મપ્રભસ્વામી વગેરે તીર્થંકરોના ચવનાદિકદયાણુકોનાં નક્ષત્રો વગેરે ખીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના પાંચમા અધ્યયનના ખીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે જો ભય વગેરે ખાસ કારણ ન હોય તો મુનિએ એક મહિનામાં ગંગા વગેરે પાંચ વિશાલ નદીઓ ન ઊતરવી. તથા જો ભયાદિ ખાસ કારણ ન હોય તો

મુનિએ પહેલા પ્રાવૃત્તકાલ (પર્થુષણાની પહેલાના કાલ) માં વિહાર ન કરવો અને પર્થુષણા વીત્યા બાદ જો જ્ઞાનાદિનું આસ કારણ ન હોય તો વિહાર ન કરાય. પછી હસ્તકર્મ વગેરે પાંચ મોટાં કર્મો અને રાજના અંતેઉરમાં દાખલ થવાનાં કારણો તથા પુરૂષનો સંસર્ગ થયા વિના પણ ગર્ભધારણનાં અને પુરૂષનો સંસર્ગ થાય તો પણ ગર્ભધારણ ન થવાનાં પાંચ પાંચ કારણો અને પાંચ કારણે સાધુ-સાધ્વી મર્યાદા જળાવી એક સ્થલે રહેતાં આરાધક ગણાવ એમ કહી આશ્રવાદિના પાંચ ભેદો અને આરંભિકી વગેરે ને કાયિકી વગેરે પાંચ ક્રિયાઓ તથા ઉપધિ વગેરેની પરિજ્ઞાના પાંચ ભેદો જણાવ્યા છે. પછી આગમવ્યવહારાદિ વ્યવહારના પાંચ ભેદો અને પંચમાસિકી દત્તિઓ તથા ઉદ્દગમ વગેરે ઉપવાતની વિશુદ્ધિ અને દુર્લભ્યોધિપણાનાં ને કુલભ્યોધિપણાનાં પાંચ પાંચ કારણો કહ્યાં છે. પછી સંલીનતાદિના ને સંવરાદિના તથા સંયમ અને વનસ્પતિના ભેદો (ચારિત્રનું સ્વરૂપ) જણાવી જ્ઞાનાચારાદિના ને આરોપણના ભેદો કહ્યા છે. પછી જંબૂદ્વીપ, ધાતકીખંડ, પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધ, સીતા, સીતોદા, વક્ષસ્કાર, દેવકુર, ઉત્તરકુર, હદ, સમયક્ષેત્ર તથા ભરત વગેરેનો અધિકાર જણાવીને શ્રીઋષભદેવ, ભરતચક્રી, બાહુબલી, બ્રાહ્મી તથા સુંદરીના શરીરનું પ્રમાણ કહ્યું છે. પછી સુખવિયોધનો કારણો, નિર્ગન્થીઋહણનાં કારણો તથા આચાર્ય-ઉપાધ્યાયના અતિશયો કહી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય ને ગણાપકમણનાં કારણો કહ્યાં છે. પછી અરિહંત વગેરે ઋદ્ધિવાળા મહા-પુરૂષાની બીના વગેરેનું સ્પષ્ટ વર્ણન કર્યું છે.

શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના પાંચમા અધ્યયનના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં પાંચ અસ્તિકાય અને ગતિ પાંચ તથા બાહર તેહો-વાયુની બીના (ઇંદ્રિયોતું સ્વરૂપ) કહી પાંચ નિર્મથો અને વાપરવા લાયક વસ્ત્ર તથા રજોદરણુ તેમજ (ધર્મમાં) નિશ્ચાસ્થાન જણાવી પુત્રાદિ નિધિ અને શૌચનું વર્ણન કરી મહાનિરય, વિમાન, હીમરવાદિ પુરૂષ, અતિથિ વગેરે વનીપકો કહ્યા છે. પછી અચેલકના પ્રશસ્તપણાનાં કારણો અને પાંચ સમિતિ તથા સંસારી જીવોના ભેદો, તેમજ એકેન્દ્રિયાદિની ગતિ-આગતિ કહી સર્વ જીવોના ભેદો અને તલ વગેરેનો યોનિકાલ કહ્યો છે. પછી સર્વત્સરના પાંચ ભેદો અને જ્ઞાનનું તથા જ્ઞાનના આવરણનું સ્વરૂપ કહી, સ્વાધ્યાયની અને પચ્ચખખાણની શુદ્ધિ પ જણાવી સૂત્રવાચનનાં તથા શિક્ષણનાં કારણો કહ્યાં છે. પછી આશ્રવાદિનું પ્રતિક્રમણ અને સૌધર્મ-ઈશાન દેવલોકનાં વિમાનોના વર્ણ તથા ઊંચાર્થ તેમજ બ્રહ્મ દેવલોક તથા લાંતક દેવલોકના દેવોનાં શરીરની ઊંચાર્થ જણાવી પાંચ વર્ણો વગેરે બીના જણાવી છે. પછી પુદ્ગલખંધો અને ગંગા વગેરે નદીઓ તથા કુમાર તીર્થ કરોનાં નામ તેમજ ચમરચંચા રાજધાની, સભા અને ઇંદ્રસ્થાન તથા

સભાઓ જણાવી ધનિકા વગેરેના તારાઓ અને પાંચપ્રદેશી ખંધ વગેરે પદાર્થો કહ્યા છે. સ્થાનાંગના પાંચમા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

સ્થાનાંગના છઠ્ઠા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં ગણને ધારણ કરતાં થતાં ૬ ગુણો અને કાલગત સાધર્મિકતા આચાર તથા સંસારીના ભેદ, ગતિ, આગત તેમજ અઅધીજ વગેરે જણાવી જીવોના છ ભેદ અને ૬ દુર્લભ પદાર્થો તથા સંવરના-અસંવરના ને શાતા-અશાતાના તથા પ્રાર્થાશ્રિતના છ ભેદો કહ્યા છે. પછી સંમૂર્ણિમ વગેરે મનુષ્યોની ધીના અને ઋદ્ધિવાળા વગેરેના ભેદો તથા હૈમવત વગેરેની ધીના અને છ આરા તથા સુખમસુખમા કાલના દેવકુર-ઉત્તરકુરના મનુષ્યોના શરીરની ઊંચાઈ તેમજ આયુષ્ય કહી ૬ સંઘણ અને ૬ સંસ્થાન કહી અહિતનાં ને હિતનાં કારણો તથા પર્યાયવગેરેની ધીના કહી છે. પછી આર્યાના ભેદો અને લોકની સ્થિતિ તથા છ દિશાએ જીવાદિની ગતિ-આગતિ વગેરે તેમજ આહાર લેવાનાં ને નહિ લેવાનાં કારણો કહ્યાં છે. પછી ઉન્માદનાં છ કારણો અને પ્રમાદના ૬ ભેદો તથા પ્રતિલેખનાના ભેદો કહી શક વગેરેની અઅમહિષીઓ અને ઈશાનેન્દ્રની મધ્યમ પર્ષદાના દેવોની સ્થિતિ તથા દિશિકુમાર અને વિદ્યુતકુમાર નિકાયની મહત્તરિકા દેવીઓ તેમજ ધરણ, ભૂતાનન્દ વગેરેની અઅમહિષીઓ અને સામાનિક દેવોતું (પડિલેહણાતું સ્વરૂપ) વર્ણન કર્યું છે. પછી અવગ્રહ, ઈહા, અપાય અને ધારણાના બહુ વગેરે ભેદો તથા બાહ્ય-અલ્પાંતર તપના છ છ ભેદો અને વિવાદની ધીના કહી ક્ષુદ્ર પ્રાણો, ગોચરી અને નારકી તથા ઇન્દ્રદેવલોકના પાથડા અને નક્ષત્રો કહી અભિચંદ્ર (કુલકર)ની ઊંચાઈ અને ભરતતું ચક્રવર્તિપણું પાર્શ્વનાથના વાદીની જણાવી વાસુપૂજ્ય-સ્વામીની દીક્ષાનો પરિવાર કહ્યો છે. પછી શ્રીચંદ્રપ્રભસ્વામીના છન્નસ્થપણાના મહિના અને ત્રીન્દ્રયના અનારંભ વગેરેની ધીના કહી જ'બુદ્ધીપનાં અને અકર્મભૂમિનાં ક્ષેત્રો કહ્યાં છે. પછી વર્ષધર અને મેરૂની દક્ષિણના ને ઉત્તરના કૂટ તથા મહાકૂટ તેમજ તેની દેવીઓ અને નદીઓ તથા પૂર્વ પશ્ચિમ વિભાગની આંતર નદીઓ કહી છે. એ પ્રમાણે ધાતકીખંડની પણ ધીના જણાવી છે. પછી ઋતુ અને ક્ષયતિથિ તથા વૃદ્ધિતિથિઓ છ છ કહી અર્થાયગ્રહના ને અવધિજ્ઞાનના તથા અવચનના ૬ ભેદ કહી વૈમાનિક કલ્પના પાથડા અને સંયમના ૬ પરિમંથુ (વિધન) જણાવ્યા છે. પછી કલ્પસ્થિતિ જણાવી શ્રીવીર-પ્રજ્ઞુનો દીક્ષાસમયનો ને મોક્ષસમયનો તપ તથા સનતકુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવોના શરીરની ઊંચાઈ જણાવી ભોજનાદિના પરિણામ કહ્યા છે. પછી સંશયાદિ પ્રશ્નો અને ચમરચંચા રાજધાનીની ધીના કહી માઘવતી નામની સાતમી નરકનો અને સિદ્ધિનો વિરહકાલ કહ્યો છે પછી નિષતાયુષ્ય વગેરે ૬ ની અને ઔદયિક વગેરે ભાવની ધીના કહી (સંક્ષેપ્યાયુર્ખંધ અને અસંક્ષેપ્યાયુર્ખંધ) છ ભાવના ભેદો અને ઉન્ચાશાદિ પ્રતિકમણ વગેરેની ધીના તથા કૃત્તિકા અસ્લેષાના તારાઓ તેમજ છ પ્રદેશવાળા સ્કંધો વગેરે પદાર્થોતું સ્પષ્ટ વર્ણન કર્યું છે.

શ્રીસ્થાનાંગના સાતમા અધ્યયનનો દ્વંદ્વ પરિચય

અહીં ગણાપદ્મજ્ઞાનાં કારણે કહી સર્વધર્મશૈવ્યન વગેરે અને વિભાગજ્ઞાન તથા અંડજ વગેરે ચોનિસંબ્રહ્મ જણાવ્યો છે. પછી તેની ગતિ આર્ગાત જણાવી મુનિગણના સંબ્રહ્મનાં અને અસંબ્રહ્મનાં ૭ કારણો કહ્યાં છે. પછી પિંડેષણ તથા પાનૈષણાની ઓના અને અવબ્રહ્મપ્રતિમાની તેમજ સપ્તસપ્તકમહાધ્યયનની ઓના કહી સપ્તસપ્તમિકા ભિક્ષાતું પ્રમાણ અને નરકપૃથ્વી અને ઘનોદધિ કહી નારકીના નામ ને ગોત્ર કહ્યા છે. પછી બાદર વાયુની ને દીર્ઘ વગેરે સંસ્થાનની ઓના તથા ભયનાં કારણે કહી છદ્મસ્થનાં ને કેવલીનાં ચિહ્નો કહ્યાં છે. પછી કારણ વગેરે ગોત્રના ભેદો અને નેગમાદિ નયોતું સ્વરૂપ જણાવી સ્વરમંડલના જીવનિશ્રિતના ને અજીવનિશ્રિતના ગ્રામ, મૂર્છના, ચોનિ વગેરે ભેદ અને સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી જંબૂદ્વીપ, ધાતકીખંડ, પૂર્વ પશ્ચિમ પુષ્કરાર્ધની ને તેના ક્ષેત્રની ઓના તથા વર્ષધર પર્વતની પૂર્વાભિમુખ નદીઓ અને પશ્ચિમાભિમુખ નદીઓ જણાવી અતીત ઉત્સર્પિણી વગેરેના કુલકરો અને ઠંડનીતિ તથા ચક્રીનાં ૭ એકેન્દ્રિય રત્નો અને ૭ પાંચેન્દ્રિય રત્નો કહ્યાં છે. પછી દુષ્પમાનાં ને સુષ્પમાનાં ચિહ્નો અને સંસારી જીવો તથા આયુને ઘટવાના અધ્યવસાય વગેરે સાત ઉપક્રમે વર્ણવી સર્વ જીવોના ૭ ભેદ અને બ્રહ્મદત્ત ચક્રીના શરીરતું પ્રમાણ, આયુષ્ય, ને ગતિ તથા મદિલનાથના દીક્ષાસમયે પરિવારરૂપ રાજ્યો જણાવતાં મદિલનાથની કથા પણ કહી છે. પછી સમ્યગ્દર્શન વગેરે દર્શનો જણાવી કહ્યું કે છદ્મસ્થ ૭ પદાર્થો ન જાણે ને કેવલી ૭ પદાર્થો જાણે છે. પછી શ્રીવીરપ્રભુના શરીરની ઊંચાઈ અને ૭ વિકથા તથા આચાર્યના અતિશયો તેમજ સંયમ વગેરે જણાવી અતસી, કુસુંભાદિનો ચોનિકાલ કહ્યો છે. પછી અરકાયતું અને ત્રીજી ચોથી નરકના જીવોતું આયુષ્ય તથા શકંતી, વરૂણની, ઈશાનની સોમની અને યમદેવની અગ્રમહિષીઓ જણાવી ઈશાનેન્દ્રની અભ્યંતર પર્ષદાના દેવોની અને શકંતી અગ્રમહિષીઓની સ્થિતિ તથા સૌધર્મ દેવલોકની પરિચ્છીત દેવીઓની સ્થિતિ જણાવી સારસ્વત, આદિત્ય, ગર્દતોય અને તુષિત દેવોતું વર્ણન કર્યું છે. પછી સનતકુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ દેવલોકની સ્થિતિ, અને પાંચમા-છઠ્ઠા દેવલોકના વિમાનની ઊંચાઈ તથા જીવનપતિ વગેરે દેવોના શરીરની ઊંચાઈ તેમજ અંતરનદીઓ કહીને અંતરદ્વીપ વગેરેની ને ત્રિણિની ઓના કહી છે. પછી અસુરેન્દ્રાદિના સૈન્યના ને ચમરેન્દ્રાદિના પાયઠળ સૈન્યના અધિપતિ દેવોની સંખ્યા તથા વચનના ભેદો કહી નિહ્વોની ને તેમના ધર્માચાર્યોની તથા ઉત્પત્તિ નગરની ઓના જણાવી નિહ્વવાદતું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી શાતાવેદનીયના ને અશાતાવેદનીયના અનુભાવ જણાવી પૂર્વાદ દ્વારવાળા અભિજિત વગેરે નક્ષત્રોતું ને સૌમનસ, ગંધમાદન કૂટતું તથા બેકેન્દ્રિય જીવોની કુલકોટીતું વર્ણન કરી સપ્તપ્રદેશિક સ્કંધ વગેરે પુદ્ગલોતું વર્ણન પણ કર્યું છે.

શ્રી સ્થાનાંગના આઠમા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં એકાકી વિહારપ્રતિમાના ગુણો અને ચોાનસંગ્રહ, અંડજ વગેરેની ગતિ આગતિ તથા ૮ કર્મપ્રકૃતિઓ, તેમજ અપરાધને નહિ આલોચવાનાં ને આલોચવાનાં ૮ કારણો કહી તેની પ્રત્યાબ્ધિતિનું વર્ણન કર્યું છે. પછી સંવર, અસંવર, સ્પર્શો, લોકની સ્થિતિ અને ગણિસંપદાના ૮ ભેદો તથા મહાનિધિની ઊંચાઈ કહી છે. પછી સમિતિ અને આલોચનાના આહુકના તથા હાયકના ગુણો જણાવી પ્રાયશ્ચિત્તના ને મદના ૮ ભેદ જણાવ્યા છે. પછી એકાત્મવાદી વગેરે અધિક્યાવાદીઓ અને મૌન વગેરેનાં નિમિત્તો તથા વચનની વિભક્તિઓ જણાવી છે. પછી જે છદ્મસ્થ ન જાણે ને કેવલી જાણે તેવા આઠ પદાર્થો કહી આયુર્વેદની ધીના કહી છે. પછી શકની, ઈશાનેન્દ્રની ને શકના સોમની તથા ઈશાનેન્દ્રના વૈશ્રમણની અધમહિષીઓ જણાવી મહાઅહોની ને તુલ્ય વનસ્પતિની તથા ચઉરિન્દ્રયના અનારંભ વગેરેની ધીના કહી છે. પછી પ્રાણસૂક્ષ્મ વગેરે જીવો ને ભસ્તચક્રીના વંશમાં થયેલા સિદ્ધોની તથા શ્રીપાર્શ્વનાથના ગણધરોની ધીના કહી સમ્યગ્દર્શન વગેરે પદાર્થો અને કાલના ભેદ જણાવ્યા છે. પછી શ્રીનેમિનાથની યુગાંતકૃદ્ભૂમિને અને શ્રીવીરપ્રભુથી દીક્ષા પામેલા રાજાઓને જણાવી આહાર, કૃષ્ણરાજ તેના સંસ્થાન, નામ, ત્યાં રહેલ વિમાનો તથા તેમાં રહેલા દેવોનું આયુષ્ય કહ્યું છે. પછી ધર્મસ્તિકાય વગેરેના મધ્યપ્રદેશો કહી મહાપદ્મે દીક્ષિત કરેલ રાજાઓના નામ તથા સિદ્ધના ૮ ગુણો અને કૃષ્ણની ૮ અધમહિષીઓ કહી છે. પછી વીર્યપ્રવાહ પૂર્વની વસ્તુઓ ને ચૂલવસ્તુઓ કહી, નરકગતિ વગેરેથી સિદ્ધશિલા સુધીના ગતિના ૮ ભેદ અને ગંગાદિ દ્વીપનું પ્રમાણ તથા ઉદકામુખ વગેરેની લંબાઈ તેમજ કાલોદ સમુદ્રની પહોળાઈ અને અલ્યંતર ને બાહ્ય પુષ્કરાર્ધની પહોળાઈ કહી છે. પછી કાકિણી રતનનું પ્રમાણ અને માગધ (મગધદેશમાં પ્રચલિત; માગધતીર્થના) યોજન તથા તેના ધનુષ્ય જણાવી જંબૂવૃક્ષ આદિની ઊંચાઈ વગેરે ધીના કહી છે. પછી તિમિસ્રાગુહાદિની ઊંચાઈ અને જંબૂદ્વીપમાં મહાવિદેહની પૂર્વ-પશ્ચિમ સીતા સીતાદાની, ઉત્તર-દક્ષિણની વિજયોની, તેની રાજધાનીઓની, તથા ઉત્કૃષ્ટપદે તીર્થંકર વગેરે તેમજ દીર્ઘ વૈતાલ્યની તિમિસ્રાદિ ગુફા વગેરે ની ધીના કહી મેરુપર્વતની ચૂલિકાના મધ્ય ભાગને વિષ્કંભ કહ્યો છે. પછી ધાતકીવૃક્ષની ઊંચાઈ વગેરે કહી, દિગ્હસ્તિ કૂટની વેદિકા ને તેની ઊંચાઈ જણાવી મહાહિમવંત અને રૂકિમ પર્વત તથા રૂચક પર્વતની ઉપર રહેનારી દિક્કુમારીઓ જણાવી તિર્થગ્નિશ્રોતપન્ન દેવલોક અને તેના ઇંદ્રોનાં પારિયાનક (મુસાફરીના) વિમાનો કહ્યાં છે. પછી અષ્ટઅષ્ટમિકા ભિક્ષાઓ અને સંસારી જીવોના ૮ ભેદો તથા પ્રથમ સમય સંયમ વગેરે ૮ ભેદો તેમજ રત્નપ્રભા વગેરે ૮ પૃથ્વીઓ જણાવી સિદ્ધશિલાના મધ્યભાગની પહોળાઈ અને સાતમા આઠમા દેવલોકના વિમાનની ઊંચાઈ કહી છે. પછી શ્રીનેમિનાથના વાદી મુનિઓ અને કેવલીસમુદ્ધાત તથા શ્રીવીરપ્રભુના કાલ કરી અનુત્તર દેવ થયેલા મુનિઓની

સંખ્યા કહી વ્યંતરના ભેદ અને ચૈત્યવૃક્ષો તથા સૂર્યના વિમાનની ગતિની અબાધા તેમજ પ્રમદ્ધોગવાળા નક્ષત્ર કહ્યા છે. પછી દ્વીપ સમુદ્રનાં દ્વારોની ઊંચાઈ અને પુરૂષવેદની તેમજ યશઃકીર્તિની અને ઉચ્ચ ગોત્રની જઘન્યસ્થિતિ જણાવી તેષ્ટન્દ્રિયની કુલકોટી કહીને આઠ પ્રદેશિયા પુદ્ગલો વગેરેની ખીના જણાવી છે.

શ્રી સ્થાનાંગના નવમા અધ્યયનનો દૂંક પરિચય

અહીં વિસંભોગનાં કારણો અને નવ બ્રહ્મચર્યાધ્યયન (આચારાંગના પહેલાં શ્રુતસ્કંધના નવ અધ્યયન) તથા બ્રહ્મચર્યાની નવ ગુરિત તેમજ ચોથા અભિનંદસ્વામીનું ને પાંચમા સુમતિનાથનું આંતરૂં કહ્યું છે. પછી છવાદિ નવ તત્ત્વો અને સંસારીના ભેદ તથા પૃથ્વ્યાદિની ગતિ-આગતિ તેમજ સર્વ છવોના ભેદ, અવગાહના વગેરે કહી રોગોત્પત્તિનાં ૯ કારણો અને દર્શનાવરણીયના ૯ ભેદો તથા નક્ષત્રો જણાવ્યા છે. પછી તારક, ચાર (ગતિ)ની અબાધા અને જ'બૂદ્ધીપમાં પેસી શકે તેવા માછલાં, ૯ બલદેવ, ૯ વાસુદેવના પિતા વગેરે કહી નવનિધિનું સ્વરૂપ અને વિગર્હ ૯ તથા દ્વારો ૯ (શરીરના ૯ દ્વારો) તેમજ પુણ્યના ભેદો કહ્યા છે. પછી પાપસ્થાનો અને ઉત્પાદાદિ પાપશ્રુતના પ્રસંગો તથા નૈપુણિક વસ્તુઓ અને ગોદાસ વગેરે નવ ગણો તેમજ નવ કોટી (શુદ્ધિ-અશુદ્ધિની) કહી ઈશાનની તથા વરૂણની અગ્રમહિષીઓ તથા ઈશાનેન્દ્રની અગ્રમહિષીની ને ત્યાંની પરિચૂહીતા દેવીઓની સ્થિતિ અને ૯ લોકાંતિક તેમજ ૯ શ્રેયેયકના પાથડાના નામ કહ્યા છે. પછી આયુષ્યના પરિણામો અને નવ નવમિકા ભિક્ષા તથા પ્રાયશ્ચિત્તો ૯ તેમજ ભરતક્ષેત્રના વૈતાહ્યાદિના કૂટો કહી શ્રી પાર્શ્વપ્રભુની ઊંચાઈ અને શ્રીવીરતીર્થના ૯ ભાવી તીર્થકરના છવો તથા કૃષ્ણ વાસુદેવ વગેરેની મુક્તિ તેમજ શ્રેણિકનું ચરિત્ર જણાવી પશ્ચાદ્ભાગનાં નક્ષત્રો અને આનતાદિ સ્વર્ગના વિમાનોની ઊંચાઈ તથા વિમલવાહન કુલકરની ઊંચાઈ તેમજ અવસર્પિણીના આરંભનું ને શ્રીઋષભતીર્થનું આંતરૂં કહી ઘનદંતાદિની લંબાઈ અને શુક ગ્રહની વીધિયો તથા નોકપાય તેમજ ચંદ્રિંદ્રી અને ભુજપરિસર્પની કુલકોટી જણાવી નવપ્રદેશિયા સ્કંધો વગેરેની ખીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

શ્રી સ્થાનાંગના દશમા અધ્યયનનો દૂંક પરિચય

અહીં લોકસ્થિતિ અને નિહારિમ વગેરે શબ્દના ભેદો તથા ઇન્દ્રિયોના અર્થો (વિષયો) તેમજ પુદ્ગલને હાલવાનાં કારણો કહી કોધોત્પત્તિનાં ૧૦ કારણો અને સંયમઅસંયમના ને સંવર-અસંવરનાં તથા માનનાં ૧૦ કારણો જણાવી સમાધિના, અસમાધિના ને પ્રવ્રજ્યાના ૧૦ ભેદ કહ્યા છે. પછી શ્રમભૂધર્મ, વૈયાવચ્ચ અને છવાદિના પરિણામ તથા આકાશગત વિકારથી ઔદારિકની અસજ્જાય અને પંચેન્દ્રિયની

અહિંસા વગેરે કહી ૧૦ પ્રકારના સૂક્ષ્મ જીવો અને ગંગાદિ સમાગત નદીઓ તથા ભરતચક્રીની રાજધાનીઓ તેમજ તેની સાથે દીક્ષા લેનારા રાજાઓ જણાવી મેરુના પૃથ્વીમાં અવગાહલા ભાગના યોજન વગેરે કહ્યા છે. પછી દશ દિશા અને ગોતીર્થનું પ્રમાણ તથા તેના પાણીનું પ્રમાણ તેમજ પાતાલકલશાની ઊંડાઈ, તળીયું વગેરે ભાગની પહોળાઈ અને તેઓની ઠીકરીનું પ્રમાણ કહી નાના પાતાલકલશની ઊંડાઈ વગેરે અને ધાતકીખંડ તથા પુંકરવરદ્વીપના મેરુનો અવગાહ તથા વૃત્ત વૈતાહ્યની ઊંચાઈ, ઊંડાઈ તેમજ પહોળાઈ જણાવી દશ ક્ષેત્રો અને માનુષોત્તર ગિરિના મૂલ ભાગની પહોળાઈ તથા અંજનગિરિ વગેરેની પહોળાઈ વગેરે તેમજ રચક તથા કુંડલગિરિ આદિની પહોળાઈ વગેરે કહ્યું છે. પછી અનુયોગના ૧૦ ભેદ અને દેવોના ઉત્પાદ પર્વાતનું પ્રમાણ તથા વનસ્પતિ વગેરેના શરીરનો અવગાહ તેમજ શ્રીસંભવનાથનું ને અભિનંદનસ્વામીનું આંતરું કહ્યું છે. પછી દશ અનંતા પદાર્થો અને ઉત્પાદપૂર્વની વસ્તુઓને અસ્તિતાસ્તિપ્રવાદની ચૂલવસ્તુઓ તેમજ પ્રતિસેવાના ભેદો કહ્યા છે. પછી આલોચના નહિ કરવાથી નુકસાન જણાવી આલોચનાને લાયક જીવ અને આલોચનાથી લાભ તથા પ્રાયશ્ચિત્તના ભેદ તેમજ મિથ્યાત્વના ભેદો કહી શ્રીચંદ્રપ્રભ, ધર્મનાથ, નમિનાથ, પુરુષસંહ, નેમિનાથ ને કૃષ્ણ વાસુદેવના સંપૂર્ણ આયુષ્યનું પ્રમાણ અને ભુવનપાતના ભેદ તથા ચૈત્યવૃક્ષો તેમજ આરોગ્ય વગેરે ૧૦ જાતના સુખ જણાવ્યા છે. પછી ઉદ્દગમ વગેરેના ઉપઘાત ને વિશુદ્ધિઓ તથા ઉપધિ વગેરે તેમજ સંકલેશ અને અસંકલેશની ભીના કહી છે. પછી શ્રોત્રેન્દ્રિય બલ વગેરે વીર્યબલ સુધીના ૧૦ પ્રકારના બલ અને સત્યભાષાદિના ભેદો તથા દષ્ટિવાદના નામ તેમજ અનુયોગ, દાન અને ગતિ તથા મુંડના ભેદ જણાવી સંખ્યાના ભેદ અને પરચરખાણના દશ ભેદ તથા ઈચ્છા વગેરે દશ પ્રકારની સામાચારી તેમજ પ્રભુ શ્રીવીરનાં સ્વપ્નો કહ્યાં છે. પછી નિસર્ગ સમ્યક્ત્વ વગેરે ૧૦ ભેદ અને ૧૦ સંજ્ઞા તથા નરકની વેદના તેમજ છદ્મસ્થ ન જાણે ને કેવલી જાણે તેવા ૧૦ પદાર્થો કહ્યા છે. પછી દશાના ભેદ અને કર્મવિપાક વગેરે દશ અધ્યયનો તથા તે તે અધ્યયનના કથાનકો, તેમજ ઉત્સર્પિણી વગેરે કાલનું પ્રમાણ જણાવી અનંતરોત્પન્ન વગેરે નારકના ભેદ અને પંકપ્રભાના નરકાવાસ તથા રત્નપ્રભાનું, પંકપ્રભાનું ધૂમપ્રભાનું, આદર વનસ્પતિનું, બ્રહ્મ દેવલોક તથા લાંતક દેવલોકના દેવો વગેરેનું આયુષ્ય તેમજ આગામી ભદ્રતાનાં કારણો કહ્યાં છે. પછી આશંસાપ્રયોગ અને આમધર્મ વગેરે તથા સ્થાવરના ને પુત્રના દશ ભેદો તેમજ કેવલીના ૧૦ અનુત્તર પદાર્થો કહી કુરુક્ષેત્રના મહાદ્રુઓ અને તેના અધિપતિ દેવો તથા અવગાહ કુષ્મા સુષમાનાં ચિહ્નો, તેમજ સુષમા સુષમકાલના કલ્પવૃક્ષના ભેદો કહી અતીત-ભાવી ઉત્સર્પિણીના કુલકરો અને પૂર્વ પશ્ચિમના કુલકરો તથા ૧૨ દેવલોકના ૧૦ ઇન્દ્રો ને તેના પારિયાનિક વિમાનો તેમજ દશ દશમિકા ભિક્ષા કહી છે. પછી સંસારી જીવના ૧૦ ભેદો અને બાલપણું વગેરે

જીવનની દશ દશા તથા વનરૂપિના ભેદો, વિદ્યાધર તથા આભિયોગિકની શ્રેણીની પહોળાઈ જણાવી ઐવેચકની ઊંચાઈ અને તેજો નિસર્ગનાં કારણો તથા દશ આશ્ચર્ય તેમજ રતનકાંડ વગેરેની જાડાઈ કહી છે. પછી દ્વીપ સમુદ્રાકિની ઊંડાઈ અને કૃત્તિકાદિ નક્ષત્રોત્તં ચારમંડલ તથા જ્ઞાનવર્ધક ૧૦ નક્ષત્રો તેમજ ચોપગાની તથા ઉરપરિસર્પની કુલકોટી કહી પાપચયન (અશુભ કર્મપુદ્ગલોત્તં એકકુલં કરવુ, ખાંધવુ) અને દશ પ્રાદેશિક સ્કંધો કહી અજીતસિંહના શિષ્ય યશોદેવની સહાયથી દીકા રચી છે, ને શ્રોણાચાર્ય તે દીકા શોધી છે વગેરે ખીના દીકાકારે પોતે જ અતે જણાવી છે.

શ્રી સ્થાનાંગસૂત્રનો પરિચય પૂરો થયો.



શ્રી પ્રવચન કિરણાવલીનો ચોથો પ્રકાશ પૂરો થયો.



॥ पांचमे प्रकाश ॥

श्रीसमवायांग सूत्रનો सार અને ટૂંક પરિચય

॥ આર્યા ॥

બ્રહ્મ પંચમપ્પયાસે, સમવાયંગસ્સ પરિચઓ કેસા ॥
 ષણ્ણજ્ઞઙ્ગ સમુદાઓ, સમવાઓ દોણિણ એગત્થા ॥૨૭॥
 એગાઈકમજુત્તા, પયત્થસત્થા જઓ ઇહ પર્માણયા ॥
 તત્તો સમવાયંગં, ભાસિજ્ઞઙ્ગ પુજ્જપુરિસેહિ ॥૨૮॥
 એગો ય સુયક્કંધો, અજ્ઞયણમિહેગમેવ દુગુણપયા ॥
 ચાલીસસહસ્સાઈ, ઇક્કં લક્કં તહા ભણિયં ॥૨૯॥
 પળતીસાહિયસયગે, સુત્તાણં ઇક્કઓ ય પજ્જતે ॥
 કોડાકોડી સંલા, અત્થા વુત્તા પબોહવયા ॥૩૦॥
 તા સંલિત્તપરિચઓ, દુવાલસંગોઈ જોવપમુહા ષ ॥
 વિપદ્દણ્ણવોરચરિયા, લિત્તાઈપરુવણા વિવિહા ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ—હવે આ શ્રીપ્રવચન કિરણાવલીના પાંચમા પ્રકાશમાં શ્રીસમવાયાંગ-સૂત્રનો પરિચય ટૂંકામાં કહેવાય છે. સમુદાય અને સમવાય એક (સરખા) અર્થને જણાવનારા પર્યાયવાચક શબ્દો છે. ૨૭. અહીં જે કારણ માટે પહેલા સમવાયમાં એકેક પદાર્થો કહ્યા છે, તે બીજા સમવાયમાં બે બે પદાર્થો કહ્યા છે; આ પ્રમાણે અનુક્રમે ત્રીજા-ચોથા વગેરે સમવાયમાં ત્રણ ત્રણ, ચાર ચાર પદાર્થો વગેરે એકાદિ ક્રમવાળા પદાર્થોના સમૂહ કહ્યો છે, માટે આ ચોથા અંગનું 'સમવાયાંગ' નામ એમ શ્રીગૌતમગણ્ધરાઈ મહાપુરૂષોએ કહ્યું છે. એટલે જ્યાં એકાદિ-ક્રમે પદાર્થોના સમુદાયનું વર્ણન કર્યું છે, તે સમવાયાંગ કહેવાય. ૨૮. આ સમવાયાંગસૂત્ર એક શ્રુતસ્કંધરૂપ છે, તે એક અધ્યયનરૂપ છે. તથા શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રનાં કહેલાં ૭૨૦૦૦ પદોથી બમણાં પદો એટલે શ્રીસમવાયાંગનાં ૧૪૪૦૦૦ પદો પૂર્વે હતાં. ૨૯. અહીં પહેલાં શરૂઆતના પ્રથમ સૂત્રથી માંડીને ૧૩૫ સૂત્રોમાં અનુક્રમે એકથી સો સુધીના પદાર્થોની બીના કહીને ૧૫૦, ૨૦૦, ૨૫૦, ૩૦૦, ૪૦૦, ૫૦૦ પદાર્થોની બીના જણાવી છે. પછી ૬૦૦, ૭૦૦, ૮૦૦, ૯૦૦, ૧૦૦૦, ૧૧૦૦, બે હજારથી દશ હજારની સંખ્યાવાળા પદાર્થો જણાવીને, ૧ લાખથી ૧૦ લાખ સુધીની સંખ્યાવાળા પદાર્થો કહી, પછી અંતે કોડ, કોડાકોડી, સાગરોપમની સંખ્યાવાળા પદાર્થો ક્રમસર જણાવ્યા છે, તે વિશિષ્ટ યોધ કરાવનારા છે. ૩૦. પછી બારે અંગોનો ક્રમસર પરિચય ટૂંકામાં જણાવી છવ અછવ વગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. અહીં સાતમું સૂત્ર, ૧૧મું સૂત્ર, પછી ૧૪, ૩૦, ૩૬,

૪૨, ૫૩થી ૫૫, ૭૦, ૮૨, ૮૩, ૮૯ વગેરે ૧૯ સૂત્રોમાં પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવની બીના છુટક છુટક જણાવી છે. તેમજ યોગ્ય પ્રસંગે ચોમાસાના ૧૨૦ દિવસોને ૫૦ અને ૭૦ દિવસોમાં આ રીતે વહેંચી તે બંનેની ઉચિત મર્યાદા પણ જણાવી છે. ૩૧.

સ્પષ્ટાર્થ—સમવાયાંગમાં કહેલી બીનાનો સાર અહીં ૩૧મા શ્લોક સુધીના શબ્દાર્થમાં સ્પષ્ટ કહેલો છે, તેથી તે સંબંધી વિશેષ વર્ણન કરવાનું અનુચિત ધારી આખા સમવાયાંગસૂત્રનો સાર ટૂંકામાં જણાવું છું.

શ્રીસમવાયાંગ સૂત્રનો સાર

બાર અંગોમાં આ ચોથું અંગ છે. તેમાં ઐકાદિક્રમે કરીને પદાર્થો કહેલા હોવાથી આસન્નસિક્ધિક ભવ્ય જીવોને સાંભળવામાં ને ભણવામાં આનંદ પડવાની સાથે મનમાં એવી તીવ્ર ઉત્કંઠા વધતી જાય છે કે જે સાંભળવું, તેમાં આવો અપૂર્વ રસ પડે છે, તે આગળ કેવી સરસ બીના આવશે? આવો તીવ્ર ઉત્સાહ આગળ આગળ વધતો જતો હોવાથી આને સાંભળતાં ને ભણતાં લગાર પણ મન કંટાળતું નથી. શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના ક્રમ જેવો આનો ક્રમ છે તેથી જેમ ત્યાં કહ્યું છે તેમ અહીં પણ ટૂંકામાં સમજાવેલું કે આ સૂત્રનું શ્રવણ કે અધ્યયન (સાંભળવું કે ભણવું) બુદ્ધિનો વિકાસ કરનાર છે. ને કર્મોના ક્ષયોપશમ વગેરે પણ એથી જરૂર થાય છે. તથા જે બીના ઘણાં શાસ્ત્રોના સાંભળવાથી કે ભણવાથી જણાય, તે બીના આ ત્રીજા-ચોથા અંગને સાંભળવાથી કે ભણવાથી થોડા સમયમાં જાણી શકાય છે. તેમાં પણ જે કેટલીક હકીકત બીજાં સૂત્રો સાંભળતાં કે ભણતાં ન જણવામાં આવી હોય તેવી પણ હકીકત આ સૂત્રના શ્રવણથી કે અભ્યાસથી જણાય છે. માટે જ કહ્યું કે જે મુનિઓ દીક્ષાપર્યાયના ક્રમે યોગોદ્ધૃત વિનયાદિથી ગુરુમહારાજની પાસે આ ત્રીજા ચોથા અંગસૂત્રને ભણ્યા હોય, તે મુનિઓ જઘન્ય ગીતાર્થ અથવા જઘન્ય સ્થવિર કહેવાય. આ પ્રસંગે જણાવવું જરૂરી છે કે નિશીથસૂત્રાદિના જાણકાર મુનિવરો મધ્યમ સ્થવિર કહેવાય, ને જે કાલે જેટલા સૂત્રાદિ ગ્રંથો હયાત હોય, તે બધાં શાસ્ત્રોના જાણકાર મુનિઓ ઉત્કૃષ્ટ સ્થવિર કહેવાય. તેમજ ભણેલા સૂત્રાર્થોને યાદ રાખવાનાં અનેક સાધનો જણાવતાં કહ્યું છે કે, પ્રાયે દિવસનો ઘર્ષમ અભ્યાસાદિથી પૂરો થાય છે, ને દિવસે અનેક ધાર્મિક કાર્યોમાં મન ગુંથાયેલું રહે છે, તેથી રાતે જે શાંતિ હોય, તેવી દિવસે ન હોય એ વાત સર્વાંશે સાચી જ છે. માટે મુનિવરો પામેલા ચારિત્રાદિ ગુણોને ટકાવવાના ને નિર્મલ બતાવવાના મુદ્દાથી રાત્રિના યોગ્ય અવસરે સૂત્રાર્થોની આવૃત્તિ કરીને તે બંનેને મનમાં સ્થિર કરે છે એટલે ન ભૂલાય તેવા કરે છે. આથી સમજાય છે કે, ૧. સૂત્રાર્થોની આવૃત્તિ એટલે પુનઃજના, પરાવર્તના અને અનુપ્રેક્ષા આ ત્રણે વાનાં ભણેલા સૂત્રાર્થોને યાદ કરવામાં અપૂર્વ પ્રથમ સાધન છે. ૨. સૂત્રાર્થોનું

ભણાવવું, ૩. ભણેલા સૂત્રાર્થોને અનુસરીને નવા અર્થોનું બનાવવું વગેરે સાધનોથી ભણેલા સૂત્રાર્થો ભૂલાતા નથી. તેથી લેખકને, અધ્યાપકને તેમજ નવીન અર્થોની રચના કરનાર અર્થકારાદિને અને સૂત્રાર્થોના વ્યાખ્યાનકારાદિને અનુક્રમે ભખવામાં, ભણવામાં ને નવીન અર્થોની રચના કરવામાં તથા ભવ્ય જીવોને સૂત્રાર્થોની દેશના દેવામાં લગાર પણ સંકોચ થતો નથી, પણ સૂત્રોની બીના યથાર્થરૂપે યાદ હોવાથી ઉત્સાહભરે પોતપોતાનું કાર્ય કરી શકે છે. અહીં જે પુસ્તકના વગેરે ત્રણ સાધનો કહ્યાં, તેમાં અભ્યાસી મુનિવરો માંહોમાંહે એક મુનિ બીજા મુનિને પૂછે છે કે ૧. એક સંખ્યાવાળા પદાર્થો છે? ને તે કયા કયા? ૨. એક લાખ યોજન પ્રમાણ સરખી લંબાઈ પહેળાઈવાળા કેટલા પદાર્થો છે? ને તે કયા કયા? ૩. કયા કયા જીવોનું એક પદ્યોપમનું અને એક સાગરોપમનું આયુષ્ય કહ્યું છે? ૪. કયા કયા જીવો એકેક પખવાડિયાના આંતરે શ્વાસોચ્છવાસ લે છે ને મૂકે છે, અને એકેક હજાર વર્ષના આંતરે આહારને ધરે છે, વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તરો પહેલા સમવાયની બીનાને જાણનાર મુનિ સહેલાઈથી આપી શકે છે. આથી સહેજ સમજાય છે કે પહેલા સમવાયમાં આત્મા વગેરે એકેક પદાર્થોની બીના કહી છે. અહીં કેટલીક બીના શ્રીસ્થાનાંગમાં કહેલી પણ આવે છે, તેથી ટીકાકારે જે પદાર્થોની બીના શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રની ટીકામાં વિસ્તારથી કહી હોય, તે અહીં ટૂંકામાં જણાવી છે, ને તે સિવાયની બીના વિસ્તારથી પણ સમજાવી છે. આ જ હકીકત આગળના સમવાયોની બીનાને અંગે પણ પ્રસંગને અનુસરે જેમ વટે તેમ સમજવાની છે. ૨. એ જ પ્રમાણે બીજા સમવાયમાં જરૂરી બે બે પદાર્થોની બીના વર્ણવી છે. એમ આગળ વધતા વધતા ત્રીજા-ચોથા વગેરે સમવાયોમાં પણ ત્રણ ત્રણ પદાર્થો, ચાર ચાર પદાર્થો વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે એમ સમજવું. અહીં ૧ થી ૧૦૦ સુધીના અનુક્રમ જેવો જળવાયો છે, તેવો ક્રમ તે પછી જળવાયો નથી, એમ ૧૫૦, ૨૦૦, ૨૫૦ વગેરે સંખ્યાવાળા પદાર્થોની જણાવેલી બીના જોતાં જણાય છે. આનું કારણ એ જ છે કે ક્રમસર આવતી સંખ્યાવાળા કેટલાક પદાર્થોના સંભવ ન હોય. તેથી જેટલી સંખ્યાવાળા પદાર્થો સંભવતા હોય, તેટલી સંખ્યાવાળા પદાર્થો પણ પૂરાં નહિ પણ સૂત્રકારે પોતાને જણાવવા યોગ્ય જે લાગ્યા, તે જ પદાર્થો જણાવ્યા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સૂત્રકારે એકલું સંખ્યાના ક્રમ તરફ જ લક્ષ્ય રાખ્યું નથી, પણ જે પદાર્થો નિજગુણરમણતાદિ ગુણોને પમાડનારા હોય, તે જ પદાર્થો કહેવા લાયક છે, પણ તે સિવાયના પદાર્થો નહિ એવો પણ વિચાર કરીને જ સૂત્રની રચના કરી છે. આ જ ક્રમે આગળ પદ્યોપમાદિની બીના કહ્યા પછી બારે અંગોનો પરિચય ટૂંકામાં કરાવ્યો છે. પછી જીવઅજીવરૂપ બે રાશિ, દેવ-નારક શરીર, જ્ઞાન, વેદના, આહાર, આયુષ્ય, વિરહકાલ, સંઘયણ અને સંસ્થાનની બીના કહી છે. પછી કુલકરોનું વર્ણન કરી ત્રણે કાલના તીર્થંકર ચક્રી, વાસુદેવ, બળદેવ તથા પ્રતિવાસુ-

દેવોનાં નામ વગેરે જરૂરી બીના પણ દૂંકામાં કહી છે. અહીં પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવના સમતા, સહનશીલતા, ક્ષમા, ગંભીરતા, શીલ, સંયમ, સંતોષ, સાદાઈ વગેરે ગુણોથી શોભાયમાન પવિત્ર જીવનના પ્રસંગો ૭, ૧૧, ૧૪, ૩૦, ૩૬, ૪૨, ૫૩, ૫૪, ૫૫, ૭૦, ૮૨, ૮૩, ૮૯, ૧૦૪, ૧૦૬, ૧૧૦, ૧૧૧, ૧૩૪, ૧૩૫ માં સૂત્રોમાં વર્ણવ્યા છે. તેવું મનન કરવાથી આપણા જીવનના મેલને દૂર કરી આપણે ધીમે ધીમે પ્રભુદેવના પંથે યથાશક્તિ ચાલી જરૂર આત્મહિત કરવા ભાગ્યશાલી બની શકીએ છીએ. તીર્થ-કર નામકર્મ એ પણ કર્મ તો છે જ. તેના દલિયાં મોડામાં મોડા આયુષ્ય પૂરું થતા સુધીના કાલમાં જરૂર ભોગવાઈને ખપી જાય, તો જ મુક્તિમાં જઈ શકાય. આ નિયમ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે તીર્થકર નામકર્મના દલિયાં ખપાવવા માટે જ અંત સમયે સોલ પહોરની દેશના આપી. બીજા તીર્થકરોને તેવું કારણ હતું જ નહિ, તેથી તેમણે અંત સમયે દેશના આપી નથી. આથી વિશેષ બીના આ સૂત્રના પરિચયમાં કહેલી છે, તેથી અહીં વધારે ન કહેતાં આ સૂત્રનો સાર પૂરો કરું છું.



શ્રીસમવાયાંગસૂત્રનો દૂંક પરિચય

અહીં આગમોદય સમિતિ તરફથી છપાયેલી સટીક સમવાયાંગસૂત્રની પ્રતને અનુસારે ૧૫૯ સૂત્રો છે, ને સૂત્રગાથા ૧૬૮ છે. મૂલસૂત્રમાં જેમ ગદ્ય પ્રાકૃતનો ભાગ જણાય છે, તેમ કેટલાક જરૂરી સ્થલે ગાથાઓ પણ કહી છે. હાલ આની ઉપર નિયુક્તિ વગેરે સાધનોનો અભાવ છતાં એક શ્રીઅભયદેવસૂરકૃત ટીકા લખાત છે. તે મૂલ સૂત્રાર્થને સમજવામાં સારી મદદ કરે છે. ટીકાકારે ટીકાની શરૂઆતમાં મંગલાચરણ કરી અભિધેય વગેરેની બીના દૂંકામાં જણાવી નમ્રભાવે ગીતાર્થ મહાપુરૂષોને વિનંતિ કરી છે કે હું શ્રીવર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને બીજાં શાસ્ત્રોના આધારે આ સમવાયાંગની ટીકા બનાવું છું. તેમાં ગુરૂ પરંપરાના ક્રમે જે સૂત્રાર્થો યુથાર્થસ્વરૂપે મારા જણવામાં આવવા જોઈયે, તેવા અવિચ્છિન્ન ક્રમે હું સૂત્રાર્થ મેળવી શકયો નથી. કારણ કે મારી પહેલાંના સમયમાં આર આર વર્ષોના મોટા દુકાળ પડવાથી પ્રાર્થીત મુનિઓ આ સૂત્રના પણ અર્થને યથાર્થસ્વરૂપે યાદ રાખી શક્યા નહિ, તેથી સૂત્રાર્થને અંગે ગુરૂપરંપરાના ક્રમરૂપ સંપ્રદાય મંદ પડી ગયો. તેથી અવિચ્છિન્ન ક્રમે હું આ ચોથા અંગનો અર્થ મેળવી શકયો નથી. એથી કદાચ ટીકા રચવામાં મારી ભૂલ થઈ જાય એટલે કદાચ સૂત્રના આશયથી વિરુદ્ધ લખાય, અથવા અનુપયોગભાવથી સૂત્રવિરુદ્ધ લખાય, તો મારી ઉપર દયાભાવ રાખનારા ધુરંધરાશાલી ગીતાર્થોએ તે પાઠ સુધારવો. સૂત્રનો ખરો અર્થ શિષ્યપરંપરામાં સચવાય, એ જ મુદ્દાથી મેં ગીતાર્થોને વિનંતિ કરી છે. પછી આનો ઉપોદ્ઘાત (પ્રસ્તાવના) ગાઠવીને કહું કે-

આ સમવાયાંગસૂત્રમાં સ્થાનાંગની જેમ એક, બે, ત્રણ વગેરે સ્થાનો આપેલાં

છે. સ્થાનાંગમાં માત્ર દશ જ સ્થાનો સવિસ્તાર આપ્યાં છે, અને આ સૂત્રમાં તે એકથી સો સુધી, પછી દોઢસો, બસો, અઢીસો વિગેરે પાંચસો સુધી, પછી છસો, સાતસો વિગેરે એક હજાર સુધી, પછી અગ્યાર સો, પછી બે હજાર, ત્રણ હજાર વગેરે દશ હજાર સુધી, પછી લાખ, બે લાખ વિગેરે દશ લાખ સુધી, (તેમાં નવ લાખને ઠેકાણે નવ હજારનું સ્થાન આપ્યું છે), પછી એક કરોડ, કોટાકોટિ વગેરે અતિ વિસ્તારથી સ્થાનો આપેલાં છે. ત્યાર પછી દ્વાદશાંગીનું સ્વરૂપ તથા તે બારે અંગનો સવિસ્તર પરિચય, દૈષ્ટવાદના પરિચયમાં ચૌદ પૂર્વનું સ્વરૂપ પણ વિસ્તારથી આપ્યું છે. ત્યાર પછી શુભ અને અશુભ એમ બે રાશિ, દેવ, નારકી વિગેરેનું સ્વરૂપ, શરીર, જ્ઞાન, વેદના, આહાર, આયુ, વિરહકાળ, સંઘયણ, સંસ્થાન વિગેરે, ત્રિકાળ સંબંધી તીર્થકરો, ચકવતી, વાસુદેવ, બલદેવ, પ્રતિવાસુદેવ વિગેરેની ઘણી હકીકત આ સૂત્રમાં આપી છે.

દરેક સમવાય (સ્થાન)માં નીચે પ્રમાણેના પદાર્થોનું સ્વરૂપ આપ્યું છે:—

(૧) પ્રથમ સમવાયમાં—આત્મા, અનાત્મા, દંડ, અદંડ, ક્રિયા, અક્રિયા, લોક, અલોક, ધર્મ, અધર્મ, પુણ્ય, પાપ, બંધ, મોક્ષ, આશ્રવ, સંવર, વેદના અને નિર્ગરિ આ અદાર પદાર્થો એક એક કહ્યા છે. ત્યાર પછી જંબૂદ્વીપ એક લાખ યોજનનો; એ જ પ્રમાણે અપ્રતિબંધાન નામનો નરકાવાસ, પાલક વિમાન અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન એ સર્વે એક એક લાખ યોજનના કહ્યા છે. ત્યાર પછી આદ્રા, ચિત્રા અને સ્વાતિ આ ત્રણ નક્ષત્રો એક એક તારાવાળાં કહ્યાં છે. ત્યાર પછી સ્થિતિને આશ્રીને એક પદ્યોપમની ને એક સાગરોપમની સ્થિતિ દેવમાં ને નારકીમાં કોની કોની છે? તે જણાવ્યું છે; તેમજ એક પદ્યોપમની સ્થિતિવાળા મનુષ્ય તિર્થચોની હકીકત કહી છે. એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવો એક પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને એક હજાર વર્ષે આહાર ધરે છે, તથા કેટલાક ભવ્ય શુભો એક જ ભવ વડે સિદ્ધ થવાના હોય છે.

(૨) બીજા સમવાયમાં—બે દંડ, બે રાશિ અને બે બંધન કહ્યાં છે. પૂર્વાક્ષાદ્ગુની, ઉત્તરાક્ષાદ્ગુની, પૂર્વાભાદ્રપદ અને ઉત્તરાભાદ્રપદ એ ચાર નક્ષત્રો બે બે તારાવાળાં કહ્યાં છે. કેટલાક દેવો, નારકી શુભો અને મનુષ્ય તથા તિર્થચો બે પદ્યોપમની સ્થિતિવાળા ને દેવો તથા નારકી શુભો જે બે સાગરોપમની સ્થિતિવાળા હોય છે તે કહ્યા છે. બે સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવો બે પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને બે હજાર વર્ષે આહાર ધરે છે. કેટલાક ભવ્ય શુભો બે ભવવડે સિદ્ધ થવાના હોય છે.

(૩) ત્રીજા સમવાયમાં—ત્રણ દંડ, ત્રણ શુભિ, ત્રણ શલ્ય, ત્રણ ગૌરવ અને ત્રણ વિરાધના કહી છે. મૃગશીર્ષ, પુષ્ય, જ્યેષ્ઠા, અભિજિત, શ્રવણ, અશ્વિની અને ભરણી

એ સાત નક્ષત્રો ત્રણ ત્રણ તારાવાળાં કહ્યાં છે. કેટલાક દેવો, નારકી જીવો, મનુષ્યો ને તિર્થચોની સ્થિતિ ત્રણ પદ્ધોપમની હોય છે ને કેટલાક દેવો ને નારકીઓની સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની હોય છે, તે કહેલ છે. જે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની છે, તે દેવો ત્રણ પખવાડીએ શ્વાસ લે છે અને ત્રણ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો ત્રણ ભવવડે સિદ્ધ થવાના હોય છે. આ પ્રમાણે દરેક સમવાયમાં સમજવું.

(૪) ચોથા સમવાયમાં—ચાર કપાય, ચાર ધ્યાન, ચાર વિક્ષા, ચાર સંજ્ઞા, અને ચાર પ્રકારે બંધ કહ્યાં છે. એક ચોજનના ચાર ગાઉ કહ્યાં છે. અનુરાધા, પૂર્વાષાઠા અને ઉત્તરાષાઠા એ ત્રણ નક્ષત્રો ચાર ચાર તારાવાળાં કહ્યાં છે. કેટલાક દેવો ને નારકી જીવો ચાર પદ્ધોપમ ને ચાર સાગરોપમની સ્થિતિવાળા હોય છે, તે કહેલ છે. જે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચાર સાગરોપમની કહી છે, તે દેવો ચાર પખવાડીએ શ્વાસ લે છે. અને ચાર હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો ચાર ભવ વડે સિદ્ધ થવાના હોય છે.

(૫) પાંચમા સમવાયમાં—પાંચ ક્રિયા, પાંચ મહાપ્રત, પાંચ કામગુણ, પાંચ આશ્રવદ્વાર, પાંચ સંવરદ્વાર, પાંચ નિર્જરાસ્થાન, પાંચ સમિતિ અને પાંચ અસ્તિકાય કહ્યાં છે. રોહિણી, પુનર્વસુ, હસ્ત, વિશાખા અને ધનિષ્ઠા એ પાંચ નક્ષત્રો પાંચ પાંચ તારાવાળાં કહ્યાં છે. કેટલાક નારકીઓ ને દેવો પાંચ પદ્ધોપમની ને પાંચ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા હોય છે, તે કહેલ છે. જે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પાંચ સાગરોપમની છે, તે દેવો પાંચ પખવાડીએ શ્વાસ લે છે અને પાંચ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો પાંચ ભવવડે સિદ્ધ થવાના હોય છે.

(૬) છઠ્ઠા સમવાયમાં—છ લેશ્યા, છ જીવનિકાય, છ પ્રકારનો બાહ્ય તપ, છ પ્રકારનો આભ્યંતર તપ, છ જાક્ષાસ્થક સમુદ્ઘાત અને છ પ્રકારનો અર્થાયત્રહ કહ્યો છે. કેટલાક દેવો ને નારકી જીવો છ પદ્ધોપમ ને છ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા હોય છે, તે કહેલ છે. જે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છ સાગરોપમની કહી છે, તે દેવો છ પખવાડીએ શ્વાસ લે છે અને છ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો ૬ ભવવડે સિદ્ધ થવાના હોય છે.

(૭) સાતમા સમવાયમાં—સાત ભયસ્થાનો, સાત સમુદ્ઘાત, મહાવીરસ્વામી સાત હાથ ડિંચા હતા, આ જંબૂદ્વીપમાં સાત વર્ષધર પર્વતો છે અને સાત ક્ષેત્રો છે, ક્ષીણમોહી ભગવાન મોહનીય સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિઓને વેદે છે, મઘા નક્ષત્રના સાત તારાઓ છે, કૃત્તિકા (પાઠાંતરે અભિજિત) વગેરે સાત નક્ષત્રો પૂર્વ દિશાના દ્વારવાળાં છે, અને મઘા વિગેરે સાત નક્ષત્રો દક્ષિણ દ્વારવાળાં, તથા અનુરાધા વિગેરે સાત નક્ષત્રો પશ્ચિમ દ્વારવાળાં અને ધનિષ્ઠા વિગેરે સાત નક્ષત્રો ઉત્તર દ્વારવાળાં કહ્યાં છે. કેટલાક દેવો ને નારકીઓ સાત પદ્ધોપમ અને સાત સાગરોપમની સ્થિતિવાળા

હોય છે, તે કહેલ છે. જે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે તે દેવો સાત પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને સાત હજાર વર્ષ આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો સાત ભવો કરીને સિદ્ધ થવાના હોય છે.

(૮) આઠમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે ૮ મદસ્થાનો અને આઠ પ્રવચન માતાઓ છે. “વાણવ્યંતર દેવોનાં ચૈત્યવૃક્ષો, સુદર્શન નામનું જંબૂવૃક્ષ, ગરુડદેવનો કૂટ, શાદમલી વૃક્ષ અને જંબૂદ્વીપની જગતી” આ સર્વે આઠ યોજન ઊંચા છે. કેવળી સમુદ્રઘાત આઠ સમયનો છે. પાર્શ્વનાથપ્રભુને આઠ ગણ તથા આઠ ગણધરો હતા. આઠ નક્ષત્રો ચંદ્રની સાથે પ્રમહાંયોગને પામે છે. કેટલાક દેવો ને નારકી જીવો આઠ પદ્યોપમ ને આઠ સાગરોપમના આયુવાળા હોય છે, તે કહેલ છે. જે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ સાગરોપમની છે, તે દેવો આઠ પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને આઠ હજાર વર્ષ આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો આઠ ભવે મોક્ષ પામવાના હોય છે.

(૯) નવમા સમવાયમાં—નવ બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિ, નવ બ્રહ્મચર્ય અગુપ્તિ અને નવ બ્રહ્મચર્ય અધ્યયનો કહ્યાં છે. પાર્શ્વનાથપ્રભુ નવ હાથ ઊંચા હતા. અભિજિત નક્ષત્ર સાધિક નવ મુહૂર્ત સુધી ચંદ્રનો યોગ પામે છે. અભિજિત વગેરે નવ નક્ષત્રો ચંદ્રની સાથે ઉત્તર દિશામાં યોગને પામે છે. આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી તિરછાંલોક નવસો યોજન ઊંચો છે. જ્યોતિષચક્ર ૯૦૦ યોજનની અંદર છે. લવણસમુદ્રમાંથી નવ યોજન સુધીના મત્સ્યો જંબૂદ્વીપમાં પ્રવેશ કરે છે. વિજયદ્વારની એક એક બાહાને વિષે નવ નવ ભૂમિગૃહો રહેલાં છે. વાનવ્યંતર દેવોની સુધર્મા સભાઓ નવ યોજન ઊંચી છે. દર્શનાવરણીય કર્મની નવ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહી છે. કેટલાક દેવો અને નારકી જીવો નવ પદ્યોપમની અને નવ સાગરોપમની સ્થિતિવાલા છે. જે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવ સાગરોપમની છે તે દેવો નવ પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને નવ હજાર વર્ષ આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો નવ ભવવડે સિદ્ધિપદને પામવાના હોય છે.

(૧૦) દશમા સમવાયમાં—દશ પ્રકારનો સાધુધર્મ અને દશ ચિત્તની સમાધિનાં સ્થાનો કહ્યાં છે. મેરુપર્વતનો મૂલમા (પૃથ્વીતલ ઉપર) વિષ્કંભ દશ હજાર યોજનનો છે. અરિષ્ટનેત્રપ્રભુ દશ ધનુષ ઊંચા હતા. કૃષ્ણ વાસુદેવ અને રામ બલદેવ દશ ધનુષ્ય ઊંચા હતા. દશ નક્ષત્રો જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરનારાં છે. દશ પ્રકારનાં કલ્પવૃક્ષો છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકોની દશ પદ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે, ચોથી પૃથ્વીમાં દશ લાખ નરકાવાસા છે. ચોથી પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ સાગરોપમની છે, પાંચમી પૃથ્વીમાં જઘન્ય સ્થિતિ દશ સાગરોપમની છે. અસુરકુમાર દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની છે. અસુરેન્દ્ર સિવાયના નવ નિકાયના ભવનપતિ દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ પણ દશ હજાર વર્ષની છે. કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની દશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે. વાણવ્યંતર દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ

દશ હજાર વર્ષની છે. સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં કેટલાક દેવોની દશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે. બ્રહ્મલોકમાં દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ સાગરોપમની છે, લાંતકમાં જઘન્ય સ્થિતિ દશ સાગરોપમની હોય છે. ઘોષ વગેરે વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ સાગરોપમની છે. તે દેવો દશ પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને દશ હજાર વર્ષે આહાર ઇન્દ્ર છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો દશ ભવે મોક્ષ પામવાના હોય છે.

(૧૧) અગ્નીઆરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-આવકની અગ્યાર પ્રતિમાઓ છે. લોકાંતથી અગ્યારસો ને અગ્યાર યોજન અંદર આવીએ ત્યાંથી જ્યોતિષની શરૂઆત થાય છે. જંબૂદ્વીપના મેરુથી અગ્યારસો ને એકવીશ યોજન દૂર જ્યોતિષચક્ર આવેલું છે. મહાવીરસ્વામીને અગ્યાર ગણધરો હતા. મૂલ નક્ષત્રના અગ્યાર તારાઓ છે. નીચેના ત્રણ ઐવેયકમાં એકસો ને અગ્યાર વિમાનો છે. મેરુપર્વત પૃથ્વીતલથી ઊંચે જતાં અગ્યારમે ભાગે ઓછા વિષ્કંભવાલો થતો જાય છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની અગ્યાર પદ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે. પાંચમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની અગ્યાર સાગરોપમની સ્થિતિ છે. કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની અગ્યાર પદ્યોપમની સ્થિતિ છે. સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં કેટલાક દેવોની અગ્યાર પદ્યોપમની સ્થિતિ છે. લાંતક કલ્પમાં કેટલાક દેવોની અગ્યાર સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે. બ્રહ્મ વિગેરે વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અગ્યાર સાગરોપમની છે, તે દેવો અગ્યાર પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને અગ્યાર હજાર વર્ષે આહાર ઇન્દ્ર છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો અગ્યાર ભવે મોક્ષમાં જવાના હોય છે.

(૧૨) આરમા સમવાયમાં આર લિક્ષુપ્રતિમા, આર પ્રકારનો સંભોગ અને આર આવર્તવાણું કૃતિકર્મ કહ્યું છે. વિજયા રાજધાનીનો વિષ્કંભ આર લાખ યોજનનો છે. રામ નામના બલદેવનું આરસો વર્ષનું આયુષ્ય હતું. મેરુપર્વતની ચૂલકાનો મૂળનો વિષ્કંભ આર યોજનનો છે. આ જંબૂદ્વીપની જગતી મૂળમાં આર યોજનના વિષ્કંભવાળી છે. દર વર્ષે નાનામાં નાની રાત્રિ અને નાનામાં નાનો દિવસ આર આર મુહૂર્તવાળો થાય છે. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનથી આર યોજન ઊંચે ઈષ્ટપ્રાગૂભાર નામની પૃથ્વી છે, તે પૃથ્વીનાં આર નામો છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની આર પદ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે. પાંચમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની આર સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે. કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની આર પદ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે. સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પને વિષે કેટલાક દેવોની આર પદ્યોપમની સ્થિતિ કહી છે. લાંતક કલ્પમાં કેટલાક દેવોની આર સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે. માહેન્દ્ર વગેરે વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આર સાગરોપમની કહી છે, તે દેવો

બાર પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને બાર હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો બાર ભવે મોક્ષ પામનારા હોય છે.

(૧૩) તેરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-કિયાનાં સ્થાનો તેર છે. સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પમાં તેર તેર પ્રસ્તટ (પાથડા) છે. સૌધર્માવતંસક અને ઇશાનાતંસક વિમાનનો વિષ્કંભ સાડાબાર લાખ યોજનનો છે (બે મળીને ૨૫ લાખ થાય છે). જળચર પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ જીવોની કુળકોટિ સાડાબાર લાખ કહી છે. પ્રાણાયુ નામના પૂર્વમાં તેર વસ્તુ છે. ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્થંચના મન, વચન, કાયાના યોગ તેર પ્રકારના કહ્યા છે. સૂર્યનું મંડળ એક યોજનમાંથી યોજનના એકસઠીયા તેર ભાગ આણું કરીએ તેટલું છે. (એકસઠીયા ૪૮ ભાગનું છે.) રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની તેર પલ્લોપમની સ્થિતિ છે, કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની તેર પલ્લોપમની સ્થિતિ છે. સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પમાં કેટલાક દેવોની તેર પલ્લોપમની સ્થિતિ છે. લાંતક કલ્પમાં કેટલાક દેવોની તેર સાગરોપમની સ્થિતિ છે. વજ્ર વિગેરે વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેર સાગરોપમની છે. તે દેવો તેર પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને તેર હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો તેર ભવે મોક્ષ પામવાના હોય છે.

(૧૪) ચૌદમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-ચૌદ પ્રકારના જીવો છે. ચૌદ પૂર્વ છે. અગ્રા-યણી નામના પૂર્વમાં ચૌદ વસ્તુ છે. મહાવીરસ્વામીને ચૌદ હજાર મુનિની સંપદા હતી. ગુણસ્થાનો ચૌદ છે. ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રની જીવા સાધિક ચૌદ હજાર યોજનની છે. દરેક ચક્રવર્તીને ચૌદ રત્નો હોય છે. આ જંબૂદ્વીપમાં ચૌદ મહા નદીઓ છે. રત્નપ્રભા નામની પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની ચૌદ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે. પાંચમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની ચૌદ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની ચૌદ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે. સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પમાં કેટલાક દેવોની ચૌદ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે. લાંતક કલ્પમાં દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની છે. શ્રીકાંત વિગેરે વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની છે; તે દેવો ચૌદ પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને ચૌદ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો ચૌદ ભવે મોક્ષમાં જવાના હોય છે.

(૧૫) પંદરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-પંદર જાતિના પરમાધાર્મિક દેવો છે. શ્રી નમિનાથ પંદર ધતુષ ઊંચા હતા, ધ્રુવરાહુ કૃષ્ણપક્ષમાં દરેક દિવસે ચંદ્રની કળાનો પંદરમો ભાગ દબાવે છે અને શુકલપક્ષમાં પંદરમો ભાગ ઉઘાડે છે. શતભિષક વિગેરે છ નક્ષત્રો પંદર મુહૂર્તવાળાં છે. ચૈત્ર અને આશ્વિન માસમાં રાત્રિ અને દિવસ પંદર પંદર પ્રમાણના હોય છે. વિદ્યાનુપ્રવાહ નામના પૂર્વમાં પંદર વસ્તુ છે. મતુષ્યને પંદરે પ્રકારના યોગ હોય છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની પંદર પલ્લોપમની સ્થિતિ છે. પાંચમી પૃથ્વીને વિષે કેટલાક નારકોની પંદર સાગરોપમની સ્થિતિ છે.

કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની પંદર પદ્યોપમની સ્થિતિ છે. સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પને વિષે કેટલાક દેવોની પંદર પદ્યોપમની સ્થિતિ છે. મહાશુક કલ્પમાં કેટલાક દેવોની પંદર સાગરોપમની સ્થિતિ છે. નંદ વિગેરે વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પંદર સાગરોપમની છે; તે દેવો પંદર પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને પંદર હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો પંદર ભવવડે મોક્ષમાં જનારા હોય છે.

(૧૬) સોલમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે—સૂત્રકૃતાંગમાં સોલ અધ્યયનોમાં છેલ્લું ગાથાષોડશક નામનું અધ્યયન છે. સોલ પ્રકારના કષાયો છે, ત્રેરુ પર્વતનાં સોલ નામ છે. શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રભુને સોલ હજાર સાધુઓ હતા. આત્મપ્રવાદ નામના પૂર્વમાં સોલ વસ્તુ છે. ચમરેંદ્ર અને બલીંદ્રના પ્રાસાદ મધ્યેનો પીઠિકાનો વિષકંભ સોલ હજાર યોજનનો છે. લવણસમુદ્રના મધ્ય ભાગે વેલની વૃદ્ધિ સોલ હજાર યોજનની છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની સોલ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, પાંચમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની સોલ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની સોલ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે. સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં કેટલાક દેવોની સોલ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે. મહાશુક કલ્પમાં કેટલાક દેવોની સોલ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. આવર્ત વિગેરે વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સોલ સાગરોપમની છે. તે દેવો સોલ પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને સોલ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો સોલ ભવે મોક્ષે જવાના હોય છે.

(૧૭) સત્તરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે—સત્તર પ્રકારનો અસંયમ છે. સત્તર પ્રકારનો સંયમ છે. માનુષોત્તર પર્વત સત્તરસો ને એકવીશ યોજન ઊંચો છે. સર્વ વેલંધર અને અનુવેલંધર નાગરાજના આવાસ પર્વતો સત્તરસો ને એકવીશ યોજન ઊંચો છે. લવણસમુદ્ર મધ્યના ઈશ હજાર યોજનમાં તલીયાથી શિખાના ઉપરના ભાગ સુધી સત્તર હજાર યોજન ઊંચો છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સમભૂભાગથી સાધિક સત્તર હજાર યોજન ઊંચે ગયા પછી જંઘાચારણ અને વિઘ્નાચારણ મુનિ તિરછીગતિ કરે છે. ચમરેંદ્રનો તિગિંછકૂટ સત્તરસો ને એકવીશ યોજન ઊંચો છે, તે જ પ્રમાણે બલીંદ્રનો રુચકેંદ્રકૂટ પણ છે. મરણના સત્તર પ્રકાર છે. સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાને રહેલા ભગવાન સત્તર કર્મપ્રકૃતિને બાંધે છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની સત્તર પદ્યોપમની સ્થિતિ છે. પાંચમી પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે, છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં સત્તર સાગરોપમની જઘન્ય સ્થિતિ છે, કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની સત્તર પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં કેટલાક દેવોની સત્તર પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, મહાશુક કલ્પમાં દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે, સહસ્રાર કલ્પમાં જઘન્ય સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે, સામાન વિગેરે વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તર સાગરોપમની છે. તે દેવો સત્તર પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને સત્તર હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો સત્તરમે ભવે મોક્ષે જશે.

(૧૮) અઢારમા સમવાયમાં કહ્યું છે-કે અઢાર પ્રકારનું ધ્રુવચર્ય છે. અરિષ્ટ નેમિને અઢાર હજાર સાધુઓની ઉત્કૃષ્ટ સંપદા હતી. મહારસ્વામીએ સાધ્વાચારનાં અઢાર સ્થાનો કહ્યાં છે, આચારાંગસૂત્રના અઢાર હજાર પદો છે, ઘાઠી લિપિ અઢાર પ્રકારની છે, અસ્તિનાસ્તિપ્રવાહ પૂર્વમાં અઢાર વસ્તુ છે, પાંચમી પૃથ્વીનો વિસ્તાર (પિંડ) એક લાખને અઢાર હજાર યોજનનો છે, અષાઢ માસમાં એક વખત અઢાર મુહૂર્તનો દિવસ અને યોષ માસમાં એક વખત અઢાર મુહૂર્તની રાત્રિ થાય છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની અઢાર પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની અઢાર સાગરોપમની સ્થિતિ છે, કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની અઢાર પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં કેટલાક દેવોની અઢાર પદ્યોપમની સ્થિતિ છે. સહસ્રાર કલ્પને વિષે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઢાર સાગરોપમની છે. પ્રાણુતકલ્પમાં જઘન્ય સ્થિતિ અઢાર સાગરોપમની છે. કાલ વિગેરે વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઢાર સાગરોપમની છે, તે દેવો અઢાર પખવાડીએ શ્વાસ લે છે અને અઢાર હજાર વર્ષે આહાર ધરે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો અઢાર ભવે મોક્ષ પામશે.

(૧૯) ઓગણીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-જ્ઞાતાસૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધમાં ઓગણીસ અધ્યયનો છે. જંબૂદ્વીપના બન્ને સૂર્યો નીચે અને ઊંચે મલીને ઓગણીસ સો યોજન તાપ (પ્રકાશ) આપે છે (આ પ્રમાણ કુબડી વિજયને અંગે છે). શુક નામનો ત્રણ ઓગણીસ નક્ષત્રો સાથે ચાલે છે. જંબૂદ્વીપના ગણિતમાં યોજનના ઓગણીસમા ભાગને કલા કહી છે. ઓગણીસ તીર્થંકરોએ રાજ્ય ભોગવ્યા પછી દીક્ષા લીધી હતી. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીની ઓગણીસ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકોની ઓગણીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં કેટલાક દેવોની ઓગણીસ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે. આનત કલ્પમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઓગણીસ સાગરોપમની છે, પ્રાણુત કલ્પમાં જઘન્ય સ્થિતિ ઓગણીસ સાગરોપમની છે, આનત વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઓગણીસ સાગરોપમની છે, તે દેવો ઓગણીસ પખવાડીએ શ્વાસ લે છે અને ઓગણીસ હજાર વર્ષે આહાર ધરે છે. કેટલાક ભવ્યો ઓગણીસ ભવે મોક્ષે જશે.

(૨૦) વીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-અસમાધિનાં વીસ સ્થાનો છે, મુનિસુવ્રત પ્રભુ વીસ ધનુષ ઊંચા હતા. સાત નરક નીચેના સર્વે ઘનોદધિઓ વીસ હજાર યોજન જાડા છે, પ્રાણુત કલ્પના દેવેન્દ્રને વીસ હજાર સામાનિક દેવો છે. નપુંસકવેદરૂપ મોહનીય કર્મની બંધસ્થિતિ વીસ સાગરોપમ કોટાકોટિની છે. પ્રત્યાખ્યાન નામના પૂર્વમાં વીસ વસ્તુ છે; અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીનું પ્રમાણ બંનેનું મલીને વીસ કોટાકોટિ સાગરોપમનું છે, તે એક કાલચક્ર કહેવાય છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની

સ્થિતિ વીશ પદ્યોપમની છે. છટ્ટી પૃથ્વીને વિષે કેટલાક નારકીઓની વીશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની વાંશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં કેટલાક દેવોની વીશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, પ્રાણ્ત કલ્પમાં દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીશ સાગરોપમની છે, આરણ્યકલ્પને વિષે દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ વીશ સાગરોપમની છે. સાત, વિસાત વિગેરે વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીશ સાગરોપમની છે, તે વીશ પખવાડીએ શ્વાસ લે છે અને વીશ હજાર વર્ષે આહાર ઈચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો વીશ ભવે કરીને મોક્ષ પામવાના હોય છે.

(૨૧) એકવીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-એકવીશ શબ્દના નામના કોષ છે. જ્યાં મોહનીયની સાત પ્રકૃતિઓ ક્ષય પામી હોય એવા નિવૃત્તિપ્રાદર નામના આઠમા ગુણસ્થાને રહેલા સાધુને મોહનીય કર્મની એકવીશ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે. અવસર્પિણીનો પાંચમો અને છટ્ટો આરો એકવીશ એકવીશ હજાર વર્ષનો છે, તે જ રીતે ઉત્સર્પિણીનો પહેલો અને બીજો આરો એકવીશ એકવીશ હજાર વર્ષનો છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની એકવીશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, છટ્ટી પૃથ્વીને વિષે કેટલાક નારકીઓની એકવીશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની એકવીશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોકમાં કેટલાકની એકવીશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, આરણ્યકલ્પને વિષે દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એકવીશ સાગરોપમની છે, અચ્યુતકલ્પને વિષે જઘન્ય સ્થિતિ એકવીશ સાગરોપમની છે. શ્રીવત્સ વગેરે વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એકવીશ સાગરોપમની છે, તે દેવો એકવીશ પખવાડીએ શ્વાસ લે છે, અને એકવીશ હજાર વર્ષે આહાર ઈચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો એકવીશ ભવે મોક્ષ પામવાના હોય છે.

(૨૨) આવીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-પરીપહો આવીશ છે. દષ્ટિવાદમાં આવીશ સૂત્રો છિન્નછેદ નયવાળાં છે, આવીશ સૂત્રો અર્ચ્છન્નછેદ નયવાળાં છે, આવીશ સૂત્રો ત્રિક નયવાળાં અને આવીશ સૂત્રો ચાર નયવાળાં છે. પુદ્ગળોનો પરણ્યામ આવીશ પ્રકારે કહ્યો છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની આવીશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે. છટ્ટી પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવીશ સાગરોપમની છે, સાતમી પૃથ્વીમાં જઘન્ય સ્થિતિ આવીશ સાગરોપમની છે, કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની આવીશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં કેટલાક દેવોની આવીશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, અચ્યુતકલ્પમાં દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવીશ સાગરોપમની છે, નવ ઐવેયકમાં પ્રથમના હોંકિમહોંકિમ નામના ઐવેયકમાં દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ આવીશ સાગરોપમની છે. મહિત વિગેરે વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવીશ સાગરોપમની છે, તે દેવો આવીશ પખવાડીએ શ્વાસ લે છે અને આવીશ હજાર વર્ષે આહાર ઈચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો આવીશ ભવે કરીને મોક્ષ પામવાના હોય છે.

(૨૩) તેવીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-સૂયગડાંગમાં ત્રેવીશ અધ્યયનો છે. આ ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણીમાં ત્રેવીશ જિનેશ્વરોને સૂર્યોદય સમયે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. આ ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણીના ઋષભદેવ વિના બાકીના ત્રેવીશ તીર્થંકરો પૂર્વભવમાં અગ્યાર અંગ જાણનારા હતા. આ ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણીમાં ત્રેવીશ તીર્થંકરો પૂર્વભવે માંડલિક રાજાઓ હતા. રતનપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની ત્રેવીશ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે. સાતમી પૃથ્વીમાં કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની તથા સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પના કેટલાક દેવોની ત્રેવીશ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે, હેક્ટિમમધ્યમ નામના બીજા ઐવેયકમાં દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ ત્રેવીશ સાગરોપમની છે, તથા હેક્ટિમરેક્ટિમ નામના પહેલા ઐવેયકમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રેવીશ સાગરોપમની છે, તે દેવો ત્રેવીશ પખવાડીએ શ્વાસ લે છે અને ત્રેવીશ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો ત્રેવીશ ભવે કરીને મોક્ષે જવાના હોય છે.

(૨૪) ચોવીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-દ્વરેક ચોવીસીમાં ચોવીશ તીર્થંકરો હોય છે. ક્ષુદ્રેહિમવંત અને શિખરીપર્વતની જ્યાં ચોવીશ હજાર યોજનથી અધિક લાંબી કહી છે. ઇંદ્ર સહિત દેવોનાં ચોવીશ સ્થાનો છે, ઉત્તરાયણમાં ચોવીશ અંગુલની છાયાપ્રમાણ પોરસી કરીને સૂર્ય પાછો ફરે છે. ગંગા અને સિંધુ નામની મહાનદી પ્રવાહને સ્થાને સાધિક ચોવીશ કોશ વિસ્તારવાળી છે, તે જ પ્રમાણે રક્તા અને રક્તવતી નદીઓ પણ જાણવી. રતનપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની ચોવીશ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે, સાતમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની ચોવીશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, કેટલાક અસુરકુમાર, સૌધર્મ અને ઈશાનના દેવોની ચોવીશ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે, ત્રીજા હેક્ટિમઉવરમ ઐવેયકના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ ચોવીશ સાગરોપમની છે, હેક્ટિમમધ્યમ નામના બીજા ઐવેયકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ચોવીશ સાગરોપમની છે, તે દેવો ચોવીશ પખવાડીએ શ્વાસ લે છે અને ચોવીશ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો ચોવીશ ભવે મોક્ષ પામશે.

(૨૫) પચીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-પાંચ મહાપ્રતોની પચીશ ભાવનાઓ છે. શ્રીમહિનાથપ્રભુ પચીશ ધનુષ ઊંચા હતા, સર્વે દીર્ઘ વૈતાહયપર્વતો પચીશ યોજન ઊંચા તથા પચીશ ગાઉ પૃથ્વીમાં ઊંડા છે. બીજી નરક પૃથ્વીમાં પચીશ લાખ નરકાવાસા છે, આચારાંગસૂત્રમાં ચૂલિકા સહિત પચીશ અધ્યયનો છે. અપર્યાપ્ત અવસ્થાવાલો અને સંકિલ્પ પરિણામવાલો વિકલેન્દ્રિય મિથ્યાદષ્ટિ જીવ નામકર્મની પચીશ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ બાંધે છે. ગંગા અને સિંધુ નામની તથા રક્તા અને રક્તવતી નામની મહાનદીઓ પચીશ ગાઉના પહોળા પ્રવાહ વડે પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં પોતપોતાના પ્રપાતકુંડમાં પડે છે. લોકબિંદુસાર નામના ચૌદમા પૂર્વમાં પચીશ વસ્તુઓ કહી છે. રતનપ્રભા નામની પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની પચીશ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે, સાતમી

પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની પચીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, કેટલાક અસુરકુમાર તથા સૌધર્મ અને ઈશાનના દેવોની પચીસ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે, મળિઝમહોક્કમ નામના ચોથા ઐવેયકના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ પચીસ સાગરોપમની છે, હેકુમઉવરિમ નામના ત્રીજા ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પચીસ સાગરોપમની છે, તે દેવો પચીસ પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને પચીસ હજાર વર્ષે આહાર ધરે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો પચીસ ભવે સિદ્ધ થશે.

(૨૬) છવીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-દશાશ્રત, કલ્પશ્રુત અને વ્યવહારશ્રુતના મલીને છવીસ ઉદ્દેશનકાલ છે. અભવ્ય જીવોને મોહનીય કર્મની છવીસ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે, રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની છવીસ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે. સાતમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની છવીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. કેટલાક અસુરકુમાર, સૌધર્મ અને ઈશાનના દેવોની છવીસ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે, પાંચમા ઐવેયકમાં જઘન્ય સ્થિતિ છવીસ સાગરોપમની છે, ચોથા ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છવીસ સાગરોપમની છે, તે દેવો છવીસ પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને છવીસ હજાર વર્ષે આહાર ધરે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો છવીસ ભવે સિદ્ધ થશે.

(૨૭) સત્યાવીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-સાધુના સત્તાવીસ ગુણો છે. આ જંબૂદ્વીપમાં અભિજીત સિયાય ખાકીના સત્તાવીસ નક્ષત્રો વડે વ્યવહાર ચાલે છે, એક એક નક્ષત્રમાસના સત્તાવીસ સત્તાવીસ દિવસો હોય છે, સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પની પૃથ્વી સત્તાવીસો યોજન જાડી છે. વેદક સમકિતના અંધથી વિરામ પામેલા (ઉદ્ભવનાવાળા) જીવને મોહનીયકર્મની સત્તાવીસ ઉત્તરપ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે, શ્રાવણ શુદ્ધિ સાતમને દિવસે સત્તાવીસ અંગુલ સૂર્યની છાયા ધાય ત્યારે પોરસી થાય છે, રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની સત્તાવીસ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે, સાતમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની સત્તાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. કેટલાક અસુરકુમાર, સૌધર્મ અને ઈશાનના દેવોની સત્તાવીસ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે, છઠ્ઠા ઐવેયકમાં જઘન્ય સ્થિતિ સત્તાવીસ સાગરોપમની છે, પાંચમા ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સત્તાવીસ સાગરોપમની છે. તે દેવો સત્તાવીસ પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને સત્તાવીસ હજાર વર્ષે આહાર ધરે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો સત્તાવીસ ભવે સિદ્ધ થશે.

(૨૮) અઠ્ઠાવીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-સાધુને આચારપ્રકલ્પ અઠ્ઠાવીસ પ્રકારનો કહ્યો છે, કેટલાક ભવ્ય જીવોને મોહનીય કર્મની અઠ્ઠાવીસ પ્રકૃતિઓ સત્તામાં હોય છે. મતિજ્ઞાનના અઠ્ઠાવીસ પ્રકાર છે, ઈશાન કલ્પમાં અઠ્ઠાવીસ લાખ વિમાનો છે. દેવગતિને આંધ્રો જીવ નામકર્મની અઠ્ઠાવીસ ઉત્તર પ્રકૃતિઓને આંધે છે, રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની અઠ્ઠાવીસ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે, સાતમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની અઠ્ઠાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, કેટલાક અસુરકુમાર, સૌધર્મ અને

ઈશાનના દેવોની અઠાવીશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, સાતમા ઐવેચક દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ અઠાવીશ સાગરોપમની છે, છઠ્ઠા ઐવેચકમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અઠાવીશ સાગરોપમની છે, તે દેવો અઠાવીશ પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને અઠાવીશ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે, કેટલાક ભવ્ય જીવો અઠાવીશ ભવે સિદ્ધ થશે.

(૨૯) ઓગણત્રીસમા સમવાયમાં-પાપશ્રુતનો પ્રસંગ ઓગણત્રીશ પ્રકારે કહ્યો છે, અર્થાત્ ૨૯ પ્રકારનાં પાપશ્રુત કહ્યાં છે. આપાદ, ભાદ્રપદ, કાર્તિક, પોષ, ફાલ્ગુન અને વૈશાખ માસમાં ઓગણત્રીશ રાત્રિ દિવસ હોય છે, ચાંદ્ર માસનો દિવસ સાધિક ઓગણત્રીશ મુહૂર્તનો હોય છે, શુભ અધ્યવસાયવાલો સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ નામકર્મની તીર્થ કરનામ સહિત ઓગણત્રીશ ઉત્તરપ્રકૃતિગોત્રે બાંધી અવશ્ય વૈમાનિક દેવ થાય છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની ઓગણત્રીસ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, સાતમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની ઓગણત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, કેટલાક અસુરકુમાર, સૌધર્મ અને ઈશાનકકપના દેવોની ઓગણત્રીશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, આઠમા ઐવેચકના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ ઓગણત્રીશ સાગરોપમની છે, સાતમા ઐવેચકમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઓગણત્રીશ સાગરોપમની છે, તે દેવો ઓગણત્રીશ પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને ઓગણત્રીશ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો ઓગણત્રીશ ભવે મોક્ષે જશે.

(૩૦) ત્રીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-મોહનીય કર્મ બાંધવાનાં ત્રીશ સ્થાનો છે, મંડિતપુત્ર નામના છઠ્ઠા ગણધર ત્રીશ વર્ષ સુધી ચારિત્રપર્યાય પાલીને સિદ્ધિપદ પામ્યા. એક રાત્રિ દિવસના કુલ ત્રીશ મુહૂર્ત હોય છે, શ્રીઅરનાથપ્રભુ ત્રીશ ધનુષ ઊંચા હતા, સહસ્રાર દેવેન્દ્રને ત્રીશ હજાર સામાનિક દેવો છે. શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રભુ ત્રીશ વર્ષ શૃહવાસમાં રહીને પ્રવ્રજિત થયા હતા, શ્રીમહાવીરસ્વામી પણ ત્રીશ વર્ષ શૃહવાસમાં રહીને પ્રવ્રજિત થયા હતા, રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્રીશ લાખ નરકાવાસ છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની ત્રીશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, સાતમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની ત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, કેટલાક અસુરકુમાર દેવોની ત્રીશ પદ્યોપમની સ્થિતિ છે, (સૌધર્મ ઈશાનના કોઈ દેવોની સ્થિતિ પણ ઉપલક્ષણથી સમજ લેવી) નવમા ઐવેચકમાં જઘન્ય સ્થિતિ ત્રીશ સાગરોપમની છે, આઠમા ઐવેચકમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ સાગરોપમની છે, તે દેવો ત્રીશ પખવાડીએ ધ્યાસ લે છે અને ત્રીશ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો ત્રીશ ભવે સિદ્ધિપદ પામવાના હોય છે.

(૩૧) એકત્રીસમા સમવાયમાં-સિદ્ધોના એકત્રીશ ગુણો પણ કહ્યા છે, મેરુપર્વતનો પૃથ્વીતલ ઉપરનો પરિધિ સાધિક એકત્રીશ હજાર યોજનનો કહ્યો છે. બાહ્યમંડલે વર્તી સૂર્ય સાધિક એકત્રીશ હજાર યોજન દૂરથી જોવામાં આવે છે, અધિક માસમાં સાધિક એકત્રીશ રાત્રિદિવસ હોય છે, સૂર્યમાસ કાંઈક ન્યૂન એકત્રીશ રાત્રિદિવસનો હોય છે,

રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓનો એકત્રીશ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે, સાતમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની એકત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, કેટલાક અસુરકુમાર, સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાં દેવોની એકત્રીશ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે. વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત વિમાનના દેવોની જબન્ય સ્થિતિ એકત્રીશ સાગરોપમની છે, નવમા ઐવેયકમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એકત્રીશ સાગરોપમની છે, તે દેવો એકત્રીશ પખવાડીએ શ્વાસ લે છે અને એકત્રીશ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો એકત્રીશ ભવવડે મોક્ષ પામશે.

(૩૨) બત્રીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-બત્રીશ યોગસંગ્રહ છે, તે ખાસ જાણવા યોગ્ય છે, દેવેન્દ્રો બત્રીશ છે. (આમાં વ્યંતરના ૩૨ ઇન્દ્રો ગણ્યા નથી) કુંથુનાથ પ્રભુને બત્રીશ સો ને બત્રીશ કેવલીઓ હતા, સૌધર્મ કલ્પમાં બત્રીશ લાખ વિમાનો છે. રેવતીનક્ષત્ર બત્રીશ તારાવાલું છે (મૂલાર્થમાં બાવીશ ભૂલર્થી થયા છે) બત્રીશ પ્રકારનું નાટ્ય છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની બત્રીશ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે, સાતમી પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની બત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. કેટલાક અસુરકુમારોની અને સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પના દેવોની બત્રીશ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે. વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા કેટલાક દેવોની બત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, તે દેવો બત્રીશ પખવાડીએ શ્વાસ લે છે અને બત્રીશ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો બત્રીશ ભવવડે સિદ્ધ થયાના હોય છે.

(૩૩) તેત્રીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-ચુરની તેત્રીશ આશાતનાઓ વર્જવાની છે, ચમરેન્દ્ર નામના અસુરેન્દ્રનો ચમરચંદ્રા નામની રાજધાનોના દરેક દ્વારની બહાર તેત્રીશ તેત્રીશ ભૌમનગરો રહેતાં છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રનો વિષ્કંભ સાધિક તેત્રીશ હજાર યોજનનો છે. જ્યારે સૂર્ય છેલ્લાની પહેલાના ત્રીજા મંડલે વર્તે છે ત્યારે અહીં રહેલા મનુષ્યો કાંઈક ન્યૂન તેત્રીશ હજાર યોજન દૂરથી તેને જોઈ શકે છે. રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં કેટલાક નારકીઓની તેત્રીશ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે. સાતમી પૃથ્વીમાં કાલ, મહાકાલ, રોર અને મહારોર એ ચાર નરકાવાસમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીશ સાગરોપમની છે, અને અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસમાં એક સરખી સર્વેની તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. કેટલાક અસુરકુમારો, સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પના દેવોની તેત્રીશ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે. વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત એ ચાર વિમાનમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીશ સાગરોપમની છે. સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયેલા દેવોની એક સરખી તેત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, તે દેવો તેત્રીશ પખવાડીએ શ્વાસ લે છે અને તેત્રીશ હજાર વર્ષે આહાર ઇચ્છે છે. કેટલાક ભવ્ય જીવો તેત્રીશ ભવે સિદ્ધ થશે.

(૩૪) ચોત્રીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-તીર્થ કરને ચોત્રીશ અતિશયો હોય છે. આ જંબુદ્વીપમાં ચક્રવર્તીના ચોત્રીશ વિજયો છે. આ દ્વીપમાં ચોત્રીશ દીર્ઘવૈતાહય

પર્વતો છે. અને આ દ્વીપમાં ઉત્કૃષ્ટથી ચોત્રીશ તીર્થ કરે ઉત્પન્ન થાય છે. ચમર નામના અમુરેંદ્રના ચોત્રીશ લાખ ભવનો છે. પહેલી, પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી એ ચારે પૃથ્વીના મહીને કુલ ચોત્રીશ લાખ નરકાવાસા છે.

(૩૫) પાંત્રીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-સત્ય વચનના (તીર્થ કરની વાણીના) અંતિશયો પાંત્રીશ છે. કુંથુનાથ પ્રભુ પાંત્રીશ ધનુષ ઊંચા હતા. હત્ત નામના વાસુદેવ તથા નંદન નામના બલદેવ પાંત્રીશ ધનુષ ઊંચા હતા, સૌધર્મકલ્પમાં સુધર્મા નામની સભામાં માણવક નામનો ચૈત્યસ્તંભ છે તેના મધ્યના પાંત્રીશ યોજનમાં રહેલા વજ્રમથ ગોલ દાભડાને વિષે જિનેશ્વરોની દાદાઓ છે. બીજી અને ચોથી પૃથ્વીના મહીને પાંત્રીશ લાખ નરકાવાસા છે.

(૩૬) છત્રીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનાં છત્રીશ અધ્યયનો છે. ચમર નામના અમુરેંદ્રની સુધર્મા નામની સભા છત્રીશ યોજન ઊંચી છે. મહાવીર સ્વામીને છત્રીશ હજાર સાધ્વીઓની સંપદા હતી. ચૈત્ર અને આશ્વિન માસમાં પોરસીની ઊંચા છત્રીશ અંગુલની હોય છે.

(૩૭) સાડત્રીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-કુંથુનાથ પ્રભુને સાડત્રીશ ગણધરો હતા. હૈમવંત અને ઐરણ્યવતની જીવા સાધિક સાડત્રીશ હજાર યોજનની છે. વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત નામના દ્વારપાલની રાજધાનીઓના કિલ્લા સાડત્રીશ સાડત્રીશ યોજન ઊંચા છે. શુદ્ધિકાવિમાનપ્રવિભક્તિ નામના કાલિકશ્રુતના પહેલા વર્ગમાં સાડત્રીશ ઉદ્દેશનકાલ કહ્યા છે. કાર્તિક વદિ સાતમને દિવસે પોરસીની ઊંચા સાડત્રીશ અંગુલની હોય છે.

(૩૮) આડત્રીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-પાર્શ્વનાથ પ્રભુને આડત્રીશ હજાર સાધ્વીઓની સંપદા હતી. હૈમવંત અને ઐરણ્યવંત ક્ષેત્રની જીવાતું ધનુઃપૃષ્ઠ સાધિક આડત્રીશ હજાર યોજનનું છે. આ મેરુપર્વતનો બીજો કાંડ આડત્રીશ હજાર (મતાંતરે ૬૩૦૦૦) યોજન ઊંચો છે. શુદ્ધિકાવિમાનપ્રવિભક્તિના બીજા વર્ગમાં આડત્રીશ ઉદ્દેશનકાલ કહ્યા છે.

(૩૯) ઓગણચાલીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-નમિનાથ પ્રભુને ઓગણચાળીશ સો અવધિજ્ઞાની હતા. અઠીદ્વીપને વિષે (પાંચ મેરુ ને ચાર ઇષુકાર સહિત) ઓગણચાળીશ કુળપર્વતો છે. બીજી, ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી એ પાંચે નરક પૃથ્વીના મહીને કુલ ઓગણચાળીશ લાખ નરકાવાસા છે. જ્ઞાનાવરણીય (૫), મોહનીય (૨૮), ગોત્ર (૨) અને આશુ (૪) આ ચારે કર્મની મહીને ઓગણચાળીશ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહેલી છે.

(૪૦) ચાલીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-અરિષ્ટનેમિ પ્રભુને ચાળીશ હજાર સાધ્વીઓની સંપદા હતી, મેરુ પર્વતની ચૂલિકા ચાળીશ યોજન ઊંચી છે, શાંતિનાથ

પ્રભુ ચાળીશ ધનુષ ઊંચા હતા, ભૂતાનંદ નામના નાગરાજનાં ચાળીશ લાખ ભવનો છે, મુદિલકાવિમાનપ્રવિભક્તિના ત્રીજા વર્ગમાં ચાળીશ ઉદ્દેશનકાળ કહ્યા છે. ફાલગુન તથા કાર્તિક માસની પૂર્ણિમાને દિવસે પૌરિસીની છાયા ચાળીશ અંગુલ પ્રમાણ થાય છે, મહાશુક નામના સાતમા કલ્પમાં ચાળીશ હજાર વિમાનો છે.

(૪૧) એકતાલીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-નમિનાથ પ્રભુને એકતાલીશ હજાર સાધ્વીએની સંપદા હતી. રત્નપ્રમા, પંકપ્રમા, તમા અને તમતમા એ ચાર નરક પૃથ્વીના મળીને એકતાળીશ લાખ નરકાવાસા છે. મહુદિલયવિમાનપ્રવિભક્તિના પહેલા વર્ગમાં એકતાળીશ ઉદ્દેશનકાળ કહ્યા છે.

(૪૨) બેંતાલીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-મહાવીરસ્વામી સાધિક બેંતાળીશ વર્ષ ચારિત્ર પાળી સિદ્ધ થયા. જંબૂદ્વીપના પૂર્વ દિશાના છેડાથી ગોસ્તૂલ નામના આવાસ પર્વતની પશ્ચિમ દિશાના છેડા સુધી બેંતાળીશ હજાર યોજનનું આંતરું છે. (અર્થાત્ જગતીથી ૪૨૦૦૦ યોજન દૂર છે) એ જ પ્રમાણે બીજા ત્રણ દિશામાં દક્ષિણ, શંખ અને દક્ષીમ પર્વતનું પણ આંતરું સમજવું, કાલોદ નામના સમુદ્રમાં બેંતાળીશ અંદ્ર અને બેંતાળીશ સૂર્ય છે. સંમૂર્છિમ ભુજપરિસર્પની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બેંતાળીશ હજાર વર્ષની છે, નામકર્મ બેંતાળીશ પ્રકારનું છે, લવણસમુદ્રમાં બેંતાળીશ હજાર નાગદેવતા અલ્યંતર વેલાને ખારણ કરે છે. મહુદિલયવિમાનપ્રવિભક્તિના બીજા વર્ગમાં બેંતાળીશ ઉદ્દેશનકાળ કહ્યા છે. દરેક અવસર્પિણીનો પાંચમે અને છઠ્ઠા આરે મળીને તથા દરેક ઉત્સર્પિણીનો પહેલો અને બીજો આરે મળીને બેંતાળીશ હજાર વર્ષનો હોય છે.

(૪૩) તેંતાલીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-પુણ્ય પાપરૂપ કર્મવિપાકને દર્શાવનારાં તેંતાળીશ અધ્યયનો છે. પહેલી, ચોથી અને પાંચમી પૃથ્વીના મળીને તેંતાળીશ લાખ નરકાવાસા છે. આ જંબૂદ્વીપના પૂર્વ દિશાના છેડાથી ગોસ્તૂલ નામના પર્વતની પૂર્વ દિશાના છેડા સુધીમાં (જગતીથી ૪૨૦૦૦ યોજન દૂર અને ૧૦૨૨ યોજનનો ઉપર વિષ્કંભ હોવાથી) કાંઈક અધિક તેંતાળીશ હજાર યોજનનું આંતરું છે, એ જ પ્રમાણે બીજા ત્રણ દિશામાં દક્ષિણ, શંખ અને દક્ષીમ પર્વતનું પણ આંતરું છે. મહાલિકાવિમાનપ્રવિભક્તિના ત્રીજા વર્ગના તેંતાળીશ ઉદ્દેશન કાળ કહ્યા છે.

(૪૪) ચુમ્માલીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-ઋષિભાષિતનાં ચુમ્માળીશ અધ્યયનો છે. વિમળનાથ પ્રભુના ચુમ્માળીશ પુરુષયુગ અનુક્રમે સિદ્ધ થયા છે. ધરણેંદ્ર નાગરાજનાં ચુમ્માળીશ લાખ ભવનો છે, મહાલિકાવિમાનપ્રવિભક્તિના ચોથા વર્ગમાં ચુમ્માળીશ ઉદ્દેશનકાળ છે.

(૪૫) ખીસ્તાલીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-અદી દ્વીપનો આયામ તથા વિષ્કંભ ખીસ્તાળીશ લાખ યોજનનો છે. સીમંતક નામના નરકાવાસનો આયામ વિષ્કંભ

પીસ્તાળીશ લાખ યોજનનો છે, એ જ પ્રમાણે પહેલા દેવલોકનું ઉડુ નામનું મધ્ય વિમાન તથા ઈષ્ટપ્રાગ્ભાર નામની પૃથ્વી પણ ૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણે જાણવી, ધર્મનાથ પ્રભુ પીસ્તાળીશ ધનુષ ઊંચા હતા. જંબૂદ્વીપની જગતી ને મેરુપર્વતની વચ્ચે ચારે દિશાએ પીસ્તાળીશ પીસ્તાળીશ હજાર યોજનનું આંતરું છે. દોઢ ક્ષેત્રવાળાં સર્વ નક્ષત્રો પીસ્તાળીશ મુહૂર્ત સુધી ચંદ્રની સાથે રહે છે, મહાલિકાવિમાનપ્રવિભક્તિના પાંચમા વર્ગમાં પીસ્તાળીશ ઉદ્દેશનકાળ કહ્યા છે.

(૪૬) છેંતાલીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે દૃષ્ટિવાદમાં છેંતાળીશ માતૃકાપદો છે. આહ્લી લિપિના છેંતાળીશ માતૃકાક્ષરો છે. પ્રભંજન નામના વાયુકુમારેંદ્રનાં છેંતાળીશ લાખ ભવનો છે.

(૪૭) સુડતાલીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-અલ્પંતર મંડળમાં રહેલો સૂર્ય સાધિક સુડતાળીશ હજાર યોજન દૂર હોય ત્યારે અહીંના મનુષ્ય તેને જોઈ શકે છે. સ્થવિર ભગવાન અગ્નિભૂત ગણધર સુડતાળીશ વર્ષ યુદ્ધવાસમાં રહી પ્રવ્રજિત થયા હતા.

(૪૮) અડતાલીસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-દરેક ચક્રવર્તીને અડતાળીશ હજાર પદ્મો હોય છે, ધર્મનાથ પ્રભુને અડતાળીશ ગણો અડતાળીશ ગણધરો હતા. સૂર્ય-મંડળનો વિષ્કંભ એક યોજનના એકસડીયા અડતાળીશ ભાગ પ્રમાણ છે.

(૪૯) ઓગણપચાસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-સાતસમ્મિકા નામની ભિક્ષુ પ્રતિમાના ઓગણપચાસ દિવસો થાય છે. દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુના મનુષ્યો ઓગણ-પચાસ દિવસે યૌવનાવસ્થાને પામે છે, ત્રીદિવ્ય છવેની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ઓગણપચાસ દિવસની છે.

(૫૦) પચાસમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-મુનિસુમતસ્વામીને પચાસ હજાર સાધ્વીઓ હતી. અનંતનાથ અરિહંત પચાસ ધનુષ ઊંચા હતા, પુરુષોત્તમ નામના વાસુદેવ પચાસ ધનુષ ઊંચા હતા (ઉપલક્ષણથી ળળદેવ પણ સમજવા), સર્વ દીર્ઘ વૈતાલ્ય પર્વતોનો વિષ્કંભ પચાસ પચાસ યોજનનો છે. લાંતક કલ્પમાં પચાસ હજાર વિમાનો છે, સર્વે તમિસ્ત્રા અને ખંડપ્રપાતા નામની ગુહાઓ પચાસ પચાસ યોજન લાંબી છે. સર્વે કાંચન પર્વતો શિખર ઉપર પચાસ પચાસ યોજન વિષ્કંભવાળા છે.

(૫૧) એકાવનમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-નવ બ્રહ્મચર્ય અધ્યયનના એકાવન ઉદ્દેશનકાળ છે. ચમર નામના અસુરેંદ્રની સુધર્મા નામની સભામાં એકાવનસો સ્તંભો છે. એ જ પ્રમાણે બલીંદ્રની સભામાં પણ સ્તંભો જાણવા. સુપ્રભ નામના ળળદેવ એકાવન લાખ વર્ષનું કુલ આયુષ્ય પાળીને (સદ્ થયા, દર્શનાવરણ (૯) અને નામ-કર્મની (૪૨) મળીને એકાવન ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે.

(૫૨) બ્યાવનમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-મોહનીય કર્મનાં બ્યાવન નામ છે. ગોસ્તૂપ નામના આવાસ પર્વતની પૂર્વ દિશાના અંતથી વડવામુખ નામના મહા-

પાતાળકળશની પશ્ચિમ દિશાના અંત સુધીમાં અર્થાત તે બેની વચ્ચે આવન હજાર યોજનનું આંતરું છે, એ જ પ્રમાણે દક્ષિણ પર્વતના પૂર્વ છેડાથી કેતુક નામના પાતાળકળશનું તથા શંખ નામના પર્વતના પૂર્વ છેડાથી યૂપ નામના પાતાળકળશનું અને દક્ષીણ નામના પર્વતના પૂર્વ છેડાથી ઈશ્વર નામના પાતાળ-કળશનું આંતરું આવન આવન હજાર યોજનનું ગણવું. જ્ઞાનાવરણીય (૫), નામ (૪૨) અને અંતરાય (૫) એ ત્રણે કર્મની મળીને ઉત્તર પ્રકૃતિઓ આવન થાય છે. સૌધર્મ (૩૨), સનાતકુમાર (૧૨) અને માહૈંદ્ર (૮) કલ્પના મળીને કુલ આવન લાખ વિમાનાવાસ છે.

(૫૩) ત્રેપનમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુની જીવાનો આયામ સાધિક ત્રેપન હજાર યોજન છે. મહાહિમવાન અને રુદ્રમી પર્વતની જીવાનો આયામ સાધિક ત્રેપન હજાર યોજન છે. મહાવીરસ્વામીના ત્રેપન સાધુઓ એક વર્ષનો દીક્ષાપર્યાય પાળીને અનુત્તર નામના મહાવિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા છે, સંમૂર્ચ્છિમ ઉરપરિસર્પની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રેપન હજાર વર્ષની છે.

(૫૪) ચોપનમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રમાં દરેક ઉત્સર્ગિણીમાં અને અવસર્ગિણીમાં (પ્રતિવાસુદેવ ન ગણતાં) ચોપન ચોપન ઉત્તમ પુરુષો થાય છે. અરિષ્ટનેમિ ભગવાન ચોપન રાત્રિ-દિવસ હ્રસ્વથ પર્યાય પાળી કેવળી થયા હતા. મહાવીરસ્વામીએ એક જ દિવસે એક જ આસને બેસીને ચોપન પ્રશીત્તરો કહ્યા હતા. અનંતનાથ પ્રભુને ચોપન ગણધરો હતા.

(૫૫) પંચાવનમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીમદ્દિનાથસ્વામી પંચાવન હજાર વર્ષનું સંપૂર્ણ આયુષ્ય પાલીને સિદ્ધ થયા. મેરુપર્વતના પશ્ચિમ છેડાથી (વિજય દ્વારના પશ્ચિમ છેડા સુધી (૪૫૦૦૦ યોજનનું આંતર ને દશ હજાર યોજનનો મેરુ ગણતાં) પંચાવન હજાર યોજનનું આંતરું છે. એ જ પ્રમાણે બાકીની ત્રણ દિશામાં વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત એ ત્રણ દ્વારનું આંતરું ગણવું. શ્રીમહાવીરસ્વામી છેલ્લી રાત્રિએ પંચાવન અધ્યયન પુણ્યફલના વિપાકવાલાં અને પંચાવન અધ્યયન પાપફલના વિપાકવાલાં કહીને સિદ્ધ થયા. પહેલી અને બીજી નરકપૃથ્વીના મહાને પંચાવન લાખ નરકાવાસ છે, દર્શનાવરણીય (૯), નામ (૪૨) અને આયુ (૪) કર્મની મળીને પંચાવન ઉત્તર પ્રકૃતિઓ કહી છે.

(૫૬) છોપનમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-આ જંબૂદ્વીપમાં છોપન નક્ષત્રો (બે) ચંદ્રની સાથે યોગને પામે છે. શ્રીવિમલનાથ પ્રભુને છોપન ગણો અને છોપન ગણધરો હતા.

(૫૭) સત્તાવનમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-આચારંગસૂત્રની ચૂલિકા સિવાય ત્રણ ગણિપિઠકનાં કુલ સત્તાવન અધ્યયનો છે, ગોસ્તૂલ નામના આવાસ પર્વતની પૂર્વ

દિશાના છેડાથી વડવામુખ નામના મહા પાતાલકલશના બરાબર મધ્ય ભાગ સુધીમાં સત્તાવન હજાર યોજનનું આંતરું છે. એ પ્રમાણે દક્ષિણના દક્ષિણ પર્વત અને કેતુક નામના મહાપાતાલકલશનું, પશ્ચિમના શંખ પર્વત અને ચૂપ નામના મહાપાતાલકલશનું તથા ઉત્તરના દક્ષીમ પર્વત અને ઈન્દ્ર નામના મહાપાતાલકલશનું આંતરું તેટલું જ બ્રહ્મવૃં. મહિનાથ પ્રભુને સત્તાવનસો સાધુઓ મન:પર્યવજ્ઞાનવાલા હતા, મહાહિમવાન અને રૂક્મી પર્વતની જીવાના ધનુ:પુષ્ટની લંબાઈ સાધિક સત્તાવન હજાર યોજનની છે.

(૫૮) અઠ્ઠાવનમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-પહેલી, બીજી અને પાંચમી નરક પૃથ્વીના મહાને અઠ્ઠાવન લાખ નરકાવાસ છે, જ્ઞાનાવરણીય (૫), વેદનીય (૨), આયુ (૪), નામ (૪૨) અને અંતરાય (૫) એ પાંચ મૂલકર્મની મહાને અઠ્ઠાવન ઉત્તરપ્રકૃતિઓ કહી છે. ગોસ્તૂલ નામના આવાસ પર્વતની પશ્ચિમ દિશાના છેડાથી વડવામુખ નામના મહાપાતાલકલશના મધ્ય ભાગ સુધી અઠ્ઠાવન હજાર યોજન પ્રમાણ આંતરું છે, એ જ પ્રમાણે આકીની ત્રણે દિશામાં બ્રહ્મવૃં.

(૫૯) ઓગણસાઠમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-ચંદ્ર વર્ષની એક એક ઋતુ ઓગણસાઠ દિવસની છે. શ્રીસંભવનાથપ્રભુએ ઓગણસાઠ લાખ પૂર્વ ગૃહવાસમાં રહીને દીક્ષા બ્રહ્મ કરી હતી, શ્રીમલિનાથપ્રભુને ઓગણસાઠ સો અવધિજ્ઞાની હતા.

(૬૦) સાઠમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-દરેક સૂર્ય સાઠ સાઠ મહાને એક એક મંડલ પૂર્ણ કરે છે. લવણસમુદ્રની શિખાના જલને સાઠ હજાર નાગદેવતાઓ ધારણ કરે છે, શ્રીવિમલનાથ પ્રભુ સાઠ ધનુષ ઊંચા હતા. બલિ નામના અમુરકુમારેંદ્રને સાઠ હજાર સામાનિક દેવો હોય છે. બ્રહ્મ નામના દેવેંદ્રને સાઠ હજાર સામાનિક દેવો હોય છે; સૌધર્મ (૩૨) અને ઈશાન (૨૮) કલ્પના મહાને સાઠ લાખ વિમાનાવાસ છે.

(૬૧) એકસઠમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-પાંચ વર્ષ પ્રમાણ એક યુગમાં એકસઠ ઋતુ માસ આવે છે. ત્રેરુ પર્વતનો પહેલો કાંડ એકસઠ હજાર (મતાંતરે ૬૩૦૦૦) યોજન ઊંચો છે, ચંદ્રનું વિમાન એક યોજનના એકસઠીયા ઇંપન ભાગનું છે. એ જ પ્રમાણે સૂર્યનું વિમાન પણ એકસઠીયા અડતાલીશ ભાગનું છે.

(૬૨) બાસઠમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-એક યુગને વિષે બાસઠ પૂર્ણિમા અને બાસઠ અમાવાસ્યા આવે છે. શ્રીવાસુપૂજ્યસ્વામીને બાસઠ ગણ અને બાસઠ ગણધરો હતા. શુક્લપક્ષમાં ચંદ્ર હમેશાં બાસઠ બાસઠ ભાગ વધે છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં બાસઠ બાસઠ ભાગ હાનિ પામે છે (આ ભાગ સમજવા); સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પના પહેલા પાથડામાં પહેલી આવલિકામાં દરેક દિશાએ બાસઠ બાસઠ વિમાનો રહેલા છે. સર્વ વિમાનના મળીને કુલ બાસઠ પાથડા છે.

(૬૩) ત્રેસઠમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીઋષભદેવ સ્વામી ત્રેસઠ લાખ પૂર્વ સુધી મહારાજ્યમાં રહીને પ્રવ્રજિત થયા હતા. હરિવર્ષ અને રમ્યક ક્ષેત્રના યુગલિક

મનુષ્ય ત્રેસઠ દિવસે યૌવન પામે છે, નિષક્ર અને નીલવંત પર્વત ઉપર ત્રેસઠ ત્રેસઠ સૂર્યમંડળ છે.

(૬૪) ચૌસઠમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-આઠ અષ્ટમિકા નામની ભિક્ષુપ્રતિમા ચૌસઠ દિવસે પૂર્ણ થાય છે. અસુરકુમારનાં ચૌસઠ લાખ ભવનો છે. ચમરેંદ્ર નામના અસુરકુમારેંદ્રને ચૌસઠ હજાર સામાનિક દેવો છે. પાલાના આકારે રહેલા સર્વે દ્વિ-મુખ પર્વતોની ઉંચાઈ ચૌસઠ હજાર યોજનની છે. સૌધર્મ, ઈશાન અને બ્રહ્મલોકના મળીને ચૌસઠ લાખ વિમાનો છે. સર્વે ચક્રવર્તીઓને ચૌસઠ સેરવાળો મુક્તામણિનો હાર હોય છે.

(૬૫) પાંસઠમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-આ જાંબૂદ્વીપમાં સૂર્યનાં પાંસઠ મંડળો રહેલા છે, મૌર્યપુત્ર નામના ગણધર પાંસઠ વર્ષ સુધી શૃલવાસમાં રહી પ્રવ્રજિત થયા હતા, સૌધર્માવતંસક નામના વિમાનની દરેક દિશાએ પાંસઠ પાંસઠ ભૌમ નગરો છે.

(૬૬) છાસઠમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-દક્ષિણાર્ધ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં છાસઠ ચંદ્ર અને છાસઠ સૂર્ય પ્રકાશે છે, તે જ પ્રમાણે ઉત્તરાર્ધમાં પણ છાસઠ ચંદ્ર સૂર્ય પ્રકાશે છે. શ્રીત્રિયાંસપ્રભુને છાસઠ ગણો અને છાસઠ ગણધરો હતા, મતિજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છાસઠ સાગરોપમની છે.

(૬૭) સડસઠમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-એક યુગમાં સડસઠ નક્ષત્ર માસો આવે છે. હૈમવત અને ઐરણ્યવત ક્ષેત્રની બાહુ સાધિક સડસઠ સો યોજન છે. મેરુ પર્વતની પૂર્વ દિશાના છેડાથી ગૌતમદ્વીપની પૂર્વ દિશાના છેડા સુધી સડસઠ હજાર યોજનનું આંતરું છે, સર્વ નક્ષત્રોની સીમાનો ચિત્કંભ સડસઠમે ભાગે કરીને સમાન અંશવાળો થાય છે.

(૬૮) અડસઠમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-ધાતકીખંડ દ્વીપમાં અડસઠ ચક્રવર્તીના વિજયો અને અડસઠ રાજધાનીઓ છે. ઉત્કૃષ્ટપણે અડસઠ તીર્થંકરો ઉત્પન્ન થાય છે. એ જ પ્રમાણે ચક્રવર્તી, બળદેવ અને વાસુદેવ પણ જાણવા. પુકરાધીદ્વીપને વિષે પણ તે જ પ્રમાણે સર્વ જાણવું. શ્રીવિમળનાથસ્વામીને અડસઠ હજાર સાધુઓ હતા.

(૬૯) ઓગણોતેરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-અઢી દ્વીપમાં મેરુ પર્વત વિના બાકી સર્વ મળીને ઓગણોતેર ક્ષેત્ર અને વર્ષધર પર્વતો છે. (૩૫ ક્ષેત્રો ૩૦ વર્ષધર પર્વતો ને ૪ ઇંધુકાર સમજવા) મેરુ પર્વતની પૂર્વ દિશાના છેડાથી ગૌતમ દ્વીપના પશ્ચિમ છેડા સુધી ઓગણોતેર હજાર યોજનનું આંતરું છે, મોહનીય કર્મ સિવાય બીજા સાત કર્મની મળીને ઓગણોતેર ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે.

(૭૦) સિત્તેરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-મહાવીરસ્વામી વર્ષા ઋતુના વીશ દિવસ સહિત એક માસ વ્યતીત થયે સતે અને સિત્તેર દિવસ બાકી રહે છે તે ચૌમાસું રહ્યા (પર્યુષણા કરી એટલે રહેવાનો નિર્ણય કર્યો), શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રભુ પરિપૂર્ણ

સિત્તેર વર્ષ સાંકુપર્યાય પાળીને સિદ્ધ થયા, શ્રીવાસુપૂજ્યસ્વામી સિત્તેર ધનુષ ઊંચા હતા. મોહનીય કર્મની સ્થિતિ સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમની છે, માહુંદ્ર કલ્પના ઇંદ્રને સિત્તેર હજાર સામાનિક દેવો છે.

(૭૧) ઇકોતેરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-ચોથા ચંદ્ર સંવત્સરના હેમંત ઋતુના ઇકોતેર દિવસ જય ત્યારે સૂર્ય સર્વ આદ્ય મંડળથી પાછો ફરે છે. વીર્યપ્રવાહ નામના પૂર્વમાં ઇકોતેર પ્રાણુત છે. શ્રીઅણ્ણતનાથ પ્રભુ ઇકોતેર લાખ પૂર્વ શૃહવાસ મધ્યે રહીને પ્રવ્રજિત થયા હતા, સગર નામના ચકવર્તી પશુ ઇકોતેર લાખ પૂર્વ રાજ્ય ભોગવીને પ્રવ્રજિત થયા હતા.

(૭૨) ઊંતેરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-સુવર્ણકુમારનાં ઊંતેર લાખ ભવનો છે. ભવણ સમુદ્રની અહારની વેળાને ઊંતેર હજાર નાગકુમાર દેવો ધારણ કરે છે. શ્રીમહાવીરસ્વામી ઊંતેર વર્ષનું કુલ આયુષ્ય પાળી સિદ્ધ થયા. અચળાબ્રાતા નામના ગણધર ઊંતેર વર્ષનું કુલ આયુષ્ય પાળીને સિદ્ધ થયા, પુંકરાર્ધ દ્વીપમાં ઊંતેર ચંદ્ર અને ઊંતેર સૂર્ય પ્રકાશે છે. દરેક ચકવર્તીને ઊંતેર હજાર પુર હોય છે, પુરુષની ઊંતેર કલાઓ હોય છે, સંમૂર્ચ્છિમ ખેચર પંચોદ્રિય તિર્યંચની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઊંતેર હજાર વર્ષની છે.

(૭૩) તોંતેરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-હરિવર્ષ અને રમ્યક ક્ષેત્રની છવા સાધિક તોંતેર હજાર યોજનની છે, વિજય નામના ખીમ બલદેવ તોંતેર હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પાલીને સિદ્ધ થયા.

(૭૪) ચુમેતેરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-અગ્નિભૂતિ નામના ગણધર ચુમેતેર વર્ષનું આયુષ્ય પાલીને સિદ્ધ થયા. નિવધ નામના વર્ષધર પર્વત ઉપર રહેલા તિગિચ્છ નામના મહાદ્રહથકી સીતોદા નામની મહાનદી સાધિક ચુમેતેર સો યોજન ઉત્તરદિશા સન્મુખ વહન કરીને સીતોદાપ્રપાતકુંડમાં પડે છે, તે જ રીતે સીતા નામની મહાનદી દક્ષિણ દિશા તરફ વહેતી સતી સીતાપ્રપાતકુંડમાં પડે છે, ચોથી નરકપૃથ્વી સિવાય આકીની છ નરકપૃથ્વીને વિષે કુલ ચુમેતેર લાખ નરાકાવાસા રહેલા છે.

(૭૫) પંચોતેરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-સુવિધિનાથપ્રભુને પંચોતેર સો સામાન્ય કેવલી હતા, શ્રીશીતલનાથપ્રભુ પંચોતેર હજાર પૂર્વ સુધી શૃહવાસમાં રહીને પ્રવ્રજિત થયા હતા. શ્રીશાંતિનાથપ્રભુ પંચોતેર હજાર વર્ષ સુધી શૃહવાસમાં રહીને પ્રવ્રજિત થયા હતા.

(૭૬) છોંતેરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-વિદ્યુતકુમારના આવાસો છોંતેર લાખ છે, એ જ પ્રમાણે દ્વીપકુમાર, દિકકુમાર, ઉદ્ધિકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, સ્તનિતકુમાર અને અગ્નિકુમાર એ છએ યુગલનાં એરહે દક્ષિણ ઉત્તર દિશાનાં મલીને છોંતેર છોંતેર લાખ ભવનો છે.

(૭૭) સત્તોતેરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-ભરત ચકવર્તી સત્તોતેર લાખ પૂર્વ

કુમાર અવસ્થામાં રહીને પછી મહારાજના અભિષેકને પામ્યા હતા, અંગવંશના સત્તોતેર રાજ પ્રમજિત થયા હતા, ગદ્ગૌતમ અને તુષિત નામના બે લોકાંતિક દેવાને સત્તોતેર હજાર દેવાનો પરિવાર છે, એક એક મુહૂર્ત સત્તોતેર લવ પ્રમાણ કહ્યું છે.

(૭૮) અદ્યોતેરમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શકેંદ્રનો વૈશ્રમણ નામનો લોકપાલ સુવર્ણકુમાર અને દ્વીપકુમારના અદ્યોતેર લાખ આવાસનો અધિપતિ છે અર્થાત તે બે નિકાય તેના તાબાની છે, અકંપિત નામના સ્થવિર અદ્યોતેર વર્ષનું આયુષ્ય પાલીને સિદ્ધ થયા, ઉત્તરાયણથી પાછા ફરેલો સૂર્ય પહેલા મંડલથી ઝોગણ્યાલીશમા મંડલ સુધીમાં એક મુહૂર્તના અદ્યોતેર લાખ પ્રમાણ દિવસને હાનિ પમાડીને તથા તેટલી જ રાત્રિમાં વૃદ્ધ કરીને ચાલે છે, એ જ પ્રમાણે દક્ષિણાયનથી પાછા ફરેલો સૂર્ય તેટલો જ દિવસને વધારે છે અને રાત્રિને ઘટાડે છે.

(૭૯) ઝોગણ્યએંશીમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-વડવામુખ નામના પાતાલ-કલશના નીચેના છેડાથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના છેડા સુધી ઝોગણ્યાએંશી હજાર યોજનનું આંતરું છે, એ જ પ્રમાણે કેતુ, ચૂપ અને ઈધર નામના પાતાલકલશનું આંતરું બણવું. છઠ્ઠી નરક પૃથ્વીના મધ્યભાગથી છઠ્ઠા ઘનોદધિના નીચલા છેડા સુધીમાં ઝોગણ્યાએંશી હજાર યોજનનું આંતરું છે, આ જંબૂદ્વીપના દરેક દ્વારનું આંતરું સાધિક ઝોગણ્યાએંશી હજાર યોજનનું છે. (આની સ્પષ્ટતા ટીકાકારે કરેલી છે.)

(૮૦) એંશીમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીત્રિયાંસપ્રભુ એંશી ધનુષ ઝિંચા હતા, ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ અને અચલ નામના બલદેવ પણ એંશી ધનુષ ઝિંચા હતા, ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ એંશી લાખ વર્ષ સુધી મહારાજપણે રહ્યા હતા. રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો અબ્બ-હુલ કાંડ એંશી હજાર યોજન બાડો છે, ઇશાનેંદ્રને એંશી હજાર સામાનિક દેવો છે, આ જંબૂદ્વીપની અંદર એક સો એંશી યોજન આવીને ઉત્તર દિશામાં સૂર્ય પ્રથમ ઉદય પામે છે.

(૮૧) એકાશીમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-નવ નર્વામકા નામની ભિક્ષુપ્રતિમા એકાશી દિવસે પૂર્ણ થાય છે, શ્રીકુંથુનાથપ્રભુને એકાસીસો મન:પર્યવજ્ઞાની હતા, વિવાહપ્રજ્ઞાતિમાં એકાશી અધ્યયનો કહ્યાં છે.

(૮૨) બાશીમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-આ જંબૂદ્વીપમાં સૂર્યને બે વાર જવા આવવાનાં મંડલો એક સો ને બાશી છે. શ્રીમહાવીરસ્વામી બાશી દિવસ ગયા ત્યારે એક ગર્ભમાંથી બીજા ગર્ભમાં લઈ જવાયા હતા, મહાહિમવાન તથા રુકમી પર્વતના ઉપરના છેડાથી સૌગંધિક કાંડના નીચેના છેડા સુધી બાશી સો યોજન થાય છે.

(૮૩) ત્રાશીમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીમહાવીરસ્વામી ત્રાશીમે દિવસે એક ગર્ભથી બીજા ગર્ભમાં લઈ જવાયા હતા. શ્રીશીતલનાથ પ્રભુને ત્રાશી ગણો અને ત્રાશી ગણધરો હતા, મંડિતપુત્ર નામના ગણધર ત્રાશી વર્ષનું આયુષ્ય પાલીને સિદ્ધ

થયા, શ્રીઋષભસ્વામી ત્રાશી લાખ પૂર્વ ગૃહવાસમાં રહી પ્રવ્રજિત થયા હતા, ભરત ચકવતી ત્રાશી લાખ પૂર્વ ગૃહવાસમાં રહી કેવલી થયા હતા.

(૮૪) ચોરાશીમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-ચોરાશી લાખ નરકાવાસા છે, શ્રીઋષભસ્વામી ચોરાશી લાખ પૂર્વતું કુલ આયુષ્ય પાલી સિદ્ધ થયા, એ જ પ્રમાણે ભરતચકી, બાહુબલી, બ્રાહ્મી અને મુંદરી વિષે પણ જાણવું. શ્રીશ્રેયાંસપ્રભુ ચોરાશી લાખ વર્ષતું કુલ આયુષ્ય પાલીને સિદ્ધ થયા, ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ ચોરાશી લાખ વર્ષતું કુલ આયુષ્ય પાલીને અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસમાં નારકી થયા, શકેંદ્રને ચોરાશી હજાર સામાનિક દેવો છે. બહારના સર્વ મેરુ પર્વતો ચોરાશી ચોરાશી હજાર યોજન ઊંચા છે. સર્વ અંજનગિરિઓ ચોરાશી ચોરાશી હજાર યોજન ઊંચા છે, હરિવાસ અને રમ્યક ક્ષેત્રની જીવાતા ધનુઃપૃષ્ઠની લંબાઈ સાધિક ચોરાશી હજાર યોજનની છે, પંકબહુલ નામના પ્રથમ પૃથ્વીકાંડના ઉપરના છેડાથી નીચેના છેડા સુધી ચોરાશી લાખ યોજનતું આંતરું છે. ભગવતીસૂત્રમાં કુલ ચોરાશી હજાર પદો કહેલાં છે, નાગકુમારના આવાસો ચોરાશી લાખ છે, ચોરાશી હજાર પ્રકીર્ણકો છે. (ઋષભદેવના તેટલા મુનિઓને આશ્રીને સંભવે છે), ચોરાશી લાખ જીવાયોની છે, પૂર્વથી આરંભીને દરેક અંકને ચોરાશી ચોરાશી લાખે યુજ્જતાં છેવટનો શીર્ષપ્રહેલિકા અંક આવે છે, શ્રીઋષભદેવ સ્વામીને ચોરાશી હજાર સાધુઓની સંપદા હતી, સર્વ વૈમાનિકનાં વિમાનો સાધિક ચોરાશી લાખની સંખ્યાવાલાં છે.

(૮૫) પંચાશીમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-આચારાંગસૂત્રના ચૂલિકા સહિત પંચાશી ઉદ્દેશનકાલ છે, ધાતકી ખંડના ને પુષ્કરાર્ધ દ્વીપના બે બે મેરુ જમીનમાં એક હજાર યોજન ઊંડા છે તે સુધાં કુલ પંચાશી હજાર યોજન ઊંચા છે. રુચક-દ્વીપનો મંડલિક (ગોલાકાર રુચક) પર્વત જમીનમાં એક હજાર યોજન ઊંડા છે તે સુધાં પંચાશી હજાર યોજન ઊંચો છે, તંદનવનના નીચેના છેડાથી સૌગંધિક કાંડના નીચેના છેડા સુધી પંચાશી સો યોજનતું આંતરું છે.

(૮૬) છાશીમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીસુવિધિનાથને છાશી ગણો અને છાશી ગણધરો હતા. શ્રીસુપાર્શ્વનાથ પ્રભુને છાશી સો વાદી હતા, બીજી પૃથ્વીના મધ્યભાગથી બીજા ઘનોદધિના નીચેના છેડા સુધી છાશી હજાર યોજનતું આંતરું છે. બીજી નરકના પૃથ્વીપિંડતું અર્ધ ૬૬૦૦૦ અને ઘનોદધિ ૨૦૦૦૦ મલીને ૮૬૦૦૦ જાણવા.

(૮૭) સત્તાશીમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-મેરુ પર્વતના પૂર્વના છેડાથી ગોસ્તૂલ નામના આવાસ પર્વતના પશ્ચિમ છેડા સુધી સત્તાશી હજાર યોજનતું આંતરું છે. મેરુ પર્વતના દક્ષિણ છેડાથી દક્ષિણ નામના આવાસ પર્વતના ઉત્તર છેડા સુધી સત્તાશી હજાર યોજનતું આંતરું છે, એ જ પ્રમાણે મેરુ પર્વતના પશ્ચિમ છેડાથી શંખ નામના આવાસ પર્વતના પૂર્વ છેડા સુધી સત્તાશી હજાર યોજનતું આંતરું છે, એ જ પ્રમાણે

મેરુ પર્વતના ઉત્તર છેડાથી દક્ષીણ નામના આવાસ પર્વતના દક્ષિણ છેડા સુધી સત્તાશી હજાર યોજનનું આંતરું છે. મહાહિમવાન પરના કૃતના ઉપરના છેડાથી સૌગંધિક કાંડના નીચેના છેડા સુધી સત્તાશી સો યોજનનું આંતરું છે, એ જ પ્રમાણે રુદ્રમીના કૃતનું પણ જાણવું.

(૮૮) અદ્વાશીમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-દરેક ચંદ્ર સૂર્યને અદ્વાશી અદ્વાશી મહાગ્રહોરૂપ પરિવાર છે, દષ્ટિવાદનાં અદ્વાશી સૂત્રો છે. મેરુ પર્વતના પૂર્વ છેડાથી ગોસ્તૂલ નામના આવાસ પર્વતના પૂર્વ છેડા સુધી અદ્વાશી હજાર યોજનનું આંતરું છે. એ જ પ્રમાણે બાકીની ત્રણે દિશામાં જાણવું. સર્વ આલ્યંતરમંડળરૂપ બહારની ઉત્તર દિશાથી દક્ષિણાયન તરફ આવતો સૂર્ય ચુમાળીશમા મંડળે આવે ત્યારે મુહૂર્તના એકસઠીયા અદ્વાશી ભાગ જેટલી દિવસની હાનિ કરીને અને તેટલી જ રાત્રિની વૃદ્ધિ કરીને ચાલે છે. તથા દક્ષિણ દિશાથી ઉત્તરાયણ તરફ આવતો સૂર્ય ચુમાળીશમા મંડળે આવે ત્યારે મુહૂર્તના એકસઠીયા અદ્વાશી ભાગ જેટલી રાત્રિની હાનિ કરીને અને તેટલી જ દિવસની વૃદ્ધિ કરીને ચાલે છે.

(૮૯) નેવાસીમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીનૃપભદ્રેવ ભગવાન આ અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાને છેડે નેવાશી પખવાડીયા બાકી રહ્યા ત્યારે નિર્વાણ પામ્યા, શ્રીમહાવીરસ્વામી આ અવસર્પિણીના ચોથા આરાના નેવાશી પખવાડીયા બાકી હતા ત્યારે નિર્વાણ પામ્યા. હરિષેણ નામના ચક્રવર્તીએ નેવાશી સો વર્ષ સુધી રાજ્ય ભોગવ્યું, શ્રીશાંતિનાથપ્રભુને નેવાશી હજાર સાધ્વીઓની સંપદા હતી.

(૯૦) નેત્રુમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીશીતળનાથપ્રભુ નેત્રુ ધનુષ ઊંચા હતા. શ્રીઅણ્ણનાથપ્રભુને નેત્રુ ગણ અને નેત્રુ ચણ્ણધરો હતા, સ્વયંભૂ વાસુદેવે નેત્રુ વર્ષ દિગ્વિજય કર્યો હતો, સર્વે વૃત્ત વૈતાલય પર્વતોના ઉપરના છેડાથી સૌગંધિક કાંડના હેઠલા છેડા સુધી નેત્રુ સો યોજનનું આંતરું છે.

(૯૧) એકાણ્ણમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-બીજનું વૈયાવૃત્ય કર્મ કરવાની પ્રતિમાઓ એકાણ્ણ છે. કાલોદધિની પરિધિ સાધિક એકાણ્ણ લાખ યોજનની છે. શ્રીકૃત્યુનાથ પ્રભુને એકાણ્ણ સો અવધિજ્ઞાનીઓ હતા, આયુ અને ગોત્ર એ બે કર્મ વિના બાકીના છ કર્મની એકાણ્ણ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ છે. (એમાં નામકર્મની ૪૨ ગણેલ છે.)

(૯૨) બાણ્ણમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-બાણ્ણ પ્રતિમાઓ વિશેષ પ્રકારના અભિ-ગ્રહરૂપ છે, ઇંદ્રભૂતિ ગણ્ણધર બાણ્ણ વર્ષનું કલ આયુષ્ય પાળી સિદ્ધ થયા, મેરુ પર્વતના પશ્ચિમ છેડા સુધીમાં બાણ્ણ હજાર યોજનનું આંતરું છે. એ જ પ્રમાણે બાકીના ત્રણેનું જાણવું.

(૯૩) ત્રાણ્ણમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીચંદ્રપ્રભુને ત્રાણ્ણ ગણ અને ત્રાણ્ણ ગણ-ધરો હતા. શ્રીશાંતિનાથપ્રભુને ત્રાણ્ણ સો ચૌદપૂર્વી હતા, ત્રાણ્ણમા મંડળે રહેલો સૂર્ય

આલ્યંતર મંડળ તરફ જતો અથવા બાહ્ય મંડળ તરફ જતો સરખા અહોરાત્રને વિષમ કરે છે અર્થાત ત્રાણુમા મંડળમાં આવે છે, ત્યારે અહોરાત્રનું સમપણું મટીને વિષમપણું થાય છે.

(૯૪) ચોરાણુમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-નિષધ અને નીલવંત પર્વતની શુવા સ્પર્શક ચોરાણુ હજાર યોજનની છે શ્રીઅણ્ણતનાથસ્વામીને ચોરાણુ સો અવધિજ્ઞાની હતા.

(૯૫) પંચાણુમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીસુપાર્શ્વસ્વામીને પંચાણુ ગણે અને પંચાણુ ગણધરો હતા, જંબૂદ્વીપના છેડાથી ત્યારે દિશામાં લવણુસમુદ્રની વિષે પંચાણુ પંચાણુ હજાર યોજન જઈએ ત્યારે ચાર પાતાળકળશો આવે છે. લવણુસમુદ્રની બંને બાજુએ પંચાણુ પંચાણુ પ્રદેશો ઊંડાઈ અને ઊંચાઈની હાનિના વિષયમાં કહેલા છે. શ્રીકુંથુનાથ પ્રજ્ઞુ પંચાણુ હજાર વર્ષનું કુલ આયુષ્ય પાળીને સિદ્ધ થયા.

(૯૬) છન્નુમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-દરેક ચક્રવર્તી^૧ રાજને છન્નુ કરોડ ગામ હોય છે. વાયુકુમાર દેવના ભવનાવાસા છન્નુ લાખ છે. વ્યાવહારિક દંડ છન્નુ આંગળી લાંબો હોય છે. એ જ પ્રમાણે ધનુષ, નાલિકા, ઘોંસર, ધરી અને સાંખેલું પણ છન્નુ છન્નુ આંગળના હોય છે, સૂર્ય આલ્યંતર મંડળમાં હોય ત્યારે પહેલું મુહૂર્ત^૨ છન્નુ અંગુલની છાયાવાળું હોય છે.

(૯૭) સત્તાણુમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-મેરુ પર્વતના પશ્ચિમના છેડાથી ગોસ્તૂભ પર્વતના પશ્ચિમ છેડા સુધી સત્તાણુ હજાર યોજનનું આંતર^૩ છે. એ જ પ્રમાણે બાકીની ત્રણે દિશામાં જાણવું. આઠે કર્મની મળીને સત્તાણુ ઉત્તર પ્રકૃતિઓ થાય છે. (એમાં નામકર્મની ૪૨ ગણેલી છે) હરિષેણુ નામના ચક્રવર્તી^૪ કાંઈક ઓછા સત્તાણુ સો વર્ષ સુધી ગૃહવાસમાં રહી પ્રવ્રજિત થયા હતા.

(૯૮) અઠ્ઠાણુમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-નંદનવનના છેડાથી પાંડક વનના નીચલા છેડા સુધી અઠ્ઠાણુ હજાર યોજનનું આંતર^૫ છે. મેરુ પર્વતના પશ્ચિમ છેડાથી ગોસ્તૂભ પર્વતના પૂર્વ છેડા સુધી અઠ્ઠાણુ હજાર યોજનનું આંતર^૬ છે. એ જ પ્રમાણે શેષ ત્રણ દિશામાં જાણવું. દક્ષિણ ભરતાર્ષનું ધનુઃપૃષ્ઠ કાંઈક ઓછા અઠ્ઠાણુ સો યોજન લાંબું છે. ઉત્તર દિશામાં પ્રથમ છ માસ સુધી ચાલતો સૂર્ય ઓગણપચાસમે મંડળે રહીને એક મુહૂર્તના એકસઠીયા અઠ્ઠાણુ ભાગ દિવસની હાનિ કરી અને રાત્રિની વૃદ્ધિ કરીને ચાલે છે. તથા દક્ષિણ દિશામાં બીજા છ માસ સુધી ચાલતો સૂર્ય ઓગણપચાસમે મંડળે રહીને મુહૂર્તના એકસઠીયા અઠ્ઠાણુ ભાગ રાત્રિની હાનિ અને દિવસની વૃદ્ધિ કરતો ચાલે છે. રેવતી નક્ષત્રથી જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર સુધીના ઓગણીશ નક્ષત્રોના કુલ અઠ્ઠાણુ તારાઓ છે.

(૯૯) નવાણુમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-મેરુ પર્વત નવાણુ હજાર યોજન ઊંચો છે. નંદન વનના પૂર્વ છેડાથી પશ્ચિમ છેડા સુધી નવાણુ સો યોજનનું આંતર^૭ છે.

એ જ પ્રમાણે દક્ષિણ છેડાથી ઉત્તર છેડા સુધી જાણવું. ઉત્તરનું સર્વ આલ્યંતર પહેલું સૂર્યમંડળ આયામ વિષ્કંભવડે સાધિક નવાણુ હજાર યોજન પ્રમાણ છે. એ જ પ્રમાણે ધીજી અને ત્રીજી મંડળ પણ જાણવું. રતનપ્રભા પૃથ્વીના અંજન નામના કાંડની નીચેના છેડાથી વાણુવ્યંતરના ભૂમિચૂહના ઉપરના છેડા સુધી નવાણુ સો યોજન આંતર છે.

(૧૦૦) સોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-૬૨૧ દશમિકા નામની લિક્ષુ પ્રતિમાના સો દિવસ થાય છે. શતલિપક નામના નક્ષત્રને સો તારાઓ છે. શ્રીસુવિધિનાથ સો ધનુષ ઊંચા હતા. શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રભુ સો વર્ષનું કુલ આયુષ્ય પાળી સિદ્ધ થયા. એ જ પ્રમાણે સુધર્માસ્વામી પણ સો વર્ષનું આયુષ્ય પાળી સિદ્ધ થયા. સર્વે દીર્ઘ વૈતાલ્ય પર્વતો સો સો ગાઉ ઊંચા છે. સર્વે ક્ષુદ્રહિમવંત અને શિખરી પર્વતો સો સો યોજન ઊંચા છે. અને સો સો ગાઉ પૃથ્વીમાં ઊંડા છે. સર્વે કંચનગિરિઓ સો સો યોજન ઊંચા, સો સો ગાઉ પૃથ્વીમાં ઊંડા અને સો સો યોજન મૂળમાં વિષ્કંભવાળા છે.

(૧૫૦) દોહસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-અંદ્રપ્રભ અરિહંત દોહસો ધનુષ ઊંચા હતા. આરણુ તથા અચ્યુત કલ્પમાં દોહસો વિમાનો છે. (બે મળીને ત્રણ સો છે. ઇંદ્ર બેનો એક છે.)

(૨૦૦) બસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીસુપાર્શ્વનાથ સ્વામી બસો ધનુષ ઊંચા હતા. સર્વે મહાહિમવંત અને રૂપી નામના વર્ષધર પર્વતો બસો બસો યોજન ઊંચા અને બસે બસો ગાઉ પૃથ્વીમાં ઊંડા છે. આ જંબૂદ્વીપમાં બસો કંચનગિરિઓ છે.

(૨૫૦) અઠીસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-પદ્મપ્રભસ્વામી અઠીસો ધનુષ ઊંચા હતા. અસુરકુમાર દેવોના પ્રાસાદાવતંસક અઠી સો યોજન ઊંચા છે.

(૩૦૦) ત્રણસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીસુભતિસ્વામી ત્રણસો ધનુષ ઊંચા હતા. શ્રીઅરિષ્ટનેમિ પ્રભુ ત્રણસો વર્ષ કુમારપણે રહીને પ્રવ્રજિત થયા. વૈમાનિક દેવોના વિમાનના કિર્ણા ત્રણસો ત્રણસો યોજન ઊંચા છે. શ્રીમહાવીરસ્વામીને ત્રણસો ચૌદપૂર્વી હતા. પાંચ સો ધનુષ પ્રમાણવાળા ચરમ શરીરી સિદ્ધિપદને પામ્યા હોય તેના છવ-પ્રદેશની અવગાહના સાધિક ત્રણ સો ધનુષની હોય છે.

(૩૫૦) સાડા ત્રણસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીપાર્શ્વનાથ સ્વામીને સાડા ત્રણ સો ચૌદપૂર્વી હતા. શ્રીઅલિનંદનસ્વામી સાડા ત્રણ સો ધનુષ ઊંચા હતા.

(૪૦૦) ચારસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રી સંભવનાથસ્વામી ચારસો ધનુષ ઊંચા હતા. સર્વે નિષધ અને નીલવંત પર્વતો ચારસો ચારસો યોજન ઊંચા તથા ચાર-સો ચારસો ગાઉ પૃથ્વીમાં ઊંડા છે. સર્વે વક્ષસ્કાર પર્વતો નિષધ અને નીલવંત પર્વતોની પાસે ચારસો ચારસો યોજન ઊંચા અને ચારસો ચારસો ગાઉ પૃથ્વીમાં ઊંડા છે. આનત અને પ્રાણુત કલ્પને વિશે ચારસો વિમાનો છે. શ્રી મહાવીરસ્વામીને ચારસો વાદીઓ હતા.

(૪૫૦) સાડા ચારસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીઅન્જિતનાથસ્વામી સાડા ચારસો ધનુષ ઊંચા હતા, સગર ચક્રવર્તી^૧ પણ સાડા ચારસો ધનુષ ઊંચા હતા.

(૫૦૦) પાંચસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-સર્વે વક્ષસ્કાર પર્વતો સીતા અને સીતોદા મહાનદી પાસે તથા ગજદંતાઓ મેરુ પર્વતની પાસે પાંચસો પાંચસો યોજન ઊંચા અને પાંચસો પાંચસો ગાઉ ઊંડા છે, વક્ષસ્કારો પાંચસો યોજન એક સરખા પહોલા છે. સર્વે વર્ષધર ઉપરના કૂટો પાંચસો પાંચસો યોજન ઊંચા અને મૂલમાં પાંચસો પાંચસો યોજન વિષકંભવાલા છે. શ્રીઋપલદેવસ્વામી પાંચસો ધનુષ ઊંચા હતા, ભરતચક્રી પણ પાંચસો ધનુષ ઊંચા હતા, સૌમનસ, ગંધમાદન, વિદ્યુત્પ્રભ અને માલવંત નામના ગજદંત પર્વતો મેરુપર્વતની પાસે પાંચસો પાંચસો યોજન ઊંચા અને પાંચસો પાંચસો ગાઉ ઊંડા છે. સર્વે વક્ષસ્કાર ઉપરના હરિ અને હરિસ્સહ એ બે કૂટને વર્ણને બાકીના કૂટો પાંચસો પાંચસો યોજન ઊંચા અને મૂલમાં પાંચસો પાંચસો યોજન લાંબા પહોલા છે, એક બળકૂટને વર્ણને બાકીના નંદનવનના કૂટો પાંચસો પાંચસો યોજન ઊંચા અને મૂળમાં પાંચસો પાંચસો યોજન લાંબા પહોળા છે, સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમાંનાં વિમાનો પાંચસો પાંચસો યોજન ઊંચા છે.

(૬૦૦) છસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-સનત્કુમાર અને માર્હેન્દ્ર કલ્પનાં વિમાનો છસો યોજન ઊંચા છે, શુદ્ધિહિમવંતના કૂટની ઉપરના છેડાથી શુદ્ધિહિમવંત પર્વતના સમભૂમિતલ સુધી છસો યોજનનું આંતરું છે. (સો યોજન ઊંચો પર્વત ને પાંચસો યોજન ઊંચા કૂટ-બે મલીને છસો જાણવા) એ જ પ્રમાણે શિખરી કૂટનું પણ જાણવું. શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુને છસો વાદીઓ હતા, અભિચન્દ્ર નામના કુલકર છસો ધનુષ ઊંચા હતા, શ્રીવાસુપૂજ્યસ્વામી છસો પુરુષોની સાથે પ્રમજિત થયા હતા.

(૭૦૦) સાતસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-બ્રહ્મ અને લાંતક કલ્પનાં વિમાનો સાતસો યોજન ઊંચા છે, શ્રીમહાવીરસ્વામીને સાતસો કેવલી અને સાતસો વૈકિંચ લગ્નિધવાળા હતા, શ્રીઅરિષ્ટનેમિ ભગવાન કાંઈક ન્યૂન સાતસો વર્ષ કેવળી પર્યાયને પાલી સિદ્ધ થયા, મહાહિમવાન કૂટના ઉપરના છેડાથી મહાહિમવાન વર્ષધર પર્વતના સમભૂમિતલ સુધી સાતસો યોજનનું આંતરું છે. એ જ પ્રમાણે રૂપી પર્વત ને તેના કૂટનું પણ જાણવું.

(૮૦૦) આઠસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-મહાશુક અને સહસ્રાર કલ્પનાં વિમાનો આઠસો યોજન ઊંચાં છે. આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા એક હજાર યોજનના કાંડમાં મધ્યના આઠસો યોજનને વિષે વાણવ્યંતર દેવોના ભૂમિનગરો રહેલા છે. શ્રી મહાવીરસ્વામીના આઠસો સાધુઓ અતુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયા, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સમભૂમિભાગથી આઠસો યોજન ઊંચે સૂર્ય ગતિ કરે છે. શ્રીઅરિષ્ટનેમિ પ્રભુને આઠસો વાદીઓ હતા.

(૯૦૦) નવસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-આનત, પ્રાણત, આરણ અને અન્યુત કલ્પનાં વિમાનો નવસો યોજન ઊંચાં છે. નિપથ કૂટના ઉપરના છેડાથી નિપથ પર્વતના સમાન ભૂમિતલ સુધી નવસો યોજનનું આંતરું છે. એ જ પ્રમાણે નીલવંત પર્વત તે તેના કૂટનું પણ જાણવું; વિમલવાહન નામના કુસકર નવસો ધનુષ ઊંચા હતા, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સમાન ભૂમિભાગથી નવસો યોજન ઊંચે ઉપરના તારા ચાલે છે, નિપથ પર્વતના ઉપલા શિખરતલથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા કાંડના મધ્ય ભાગ સુધી નવસો યોજનનું આંતરું છે. એ જ પ્રમાણે નીલવંત પર્વતનું પણ જાણવું.

(૧૦૦૦) હજારમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-નવે ઐવેયકનાં વિમાનો હજાર હજાર યોજન ઊંચાં છે. સર્વે યમક પર્વતો હજાર હજાર યોજન ઊંચા, હજાર હજાર ગાઉ ઊંડા અને મૂળમાં હજાર હજાર યોજન આયામ-વિષ્કંભવાળા છે. એ જ પ્રમાણે ચિત્રકૂટ અને વિચિત્રકૂટ જાણવા. સર્વે વૃત્ત વૈતાલ્ય પર્વતો પણ એ જ પ્રમાણે છે. વિશેષ એ કે આ પર્વતો સર્વત્ર સરખા પાલાના આકારે રહેલા છે. વક્ષસ્કાર પરના ખીજા કૂટોને વર્ણને હરિકૂટ અને હરિસ્સહ કૂટ એક એક હજાર યોજન ઊંચા છે અને મૂળમાં હજાર યોજન વિષ્કંભવાળા છે. એ જ પ્રમાણે નંદનવનના ખીજા કૂટોને વર્ણને ખળકૂટ પણ હજાર યોજન ઊંચા છે. શ્રીઅરિષ્ટનેમિ ભગવાન એક હજાર વર્ષનું સર્વ આયુષ્ય પાળીને સિદ્ધ થયા. શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુને એક હજાર કેવલી હતા અને તેટલા જ મુનિ સિદ્ધ થયા હતા. પદ્મદ્રહ અને પુંડરીકદ્રહ હજાર હજાર યોજન લાંબા છે.

(૧૧૦૦) અગ્યારસોમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-અનુત્તરોપપાતિક દેવોનાં વિમાનો અગ્યારસો યોજન ઊંચાં છે. શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુને અગ્યારસો વૈક્રિયલગ્નિ-વાળા સાધુઓ હતા

(૨૦૦૦) બે હજારમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-મહાપદ્મ અને મહાપુંડરીક દ્રહો બંને હજાર યોજન લાંબા છે.

(૩૦૦૦) ત્રણ હજારમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીના વજ્રકાંડના ઉપરના છેડાથી લોહિતાક્ષ કાંડના નીચેના છેડા સુધી ત્રણ હજાર યોજનનું આંતરું છે.

(૪૦૦૦) ચાર હજારમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-તગિચ્છી અને કેસરી દ્રહ ચાર ચાર હજાર યોજન લાંબા છે.

(૫૦૦૦) પાંચ હજારમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-પૃથ્વીતળમાં મેરુ પર્વતના મધ્ય ભાગે રહેલા સ્વક પ્રદેશના મધ્યભાગથી ચારે દિશામાં મેરુ પર્વતના છેડા સુધી પાંચ પાંચ હજાર યોજનનું આંતરું છે.

(૬૦૦૦) છ હજારમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-સહસ્રાર કલ્પમાં છ હજાર વિમાનો છે.

(૭૦૦૦) સાત હજારમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રત્નકાંડના

ઉપરના છેડાથી પુલકકાંડના નીચલા છેડા સુધી સાત હજાર યોજનનું આંતરું છે.

(૮૦૦૦) આઠ હજારમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-હરિવર્ષ અને રમ્યક ક્ષેત્રનો વિસ્તાર સાધિક આઠ હજાર યોજનનો છે.

(૯૦૦૦) નવ હજારમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-દક્ષિણાર્ધ ભરતક્ષેત્રની છવા નવ હજાર યોજન ઝાઝેરી લાંબી છે.

(૧૦૦૦૦) દશ હજારમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-મેરુ પર્વત પૃથ્વીતળમાં દશ હજાર યોજન વિષ્કંભવાળો છે.

(૧૦૦૦૦૦) એક લાખમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-આ જંબૂદ્વીપનો આયામ અને વિષ્કંભ એક લાખ યોજનનો છે.

(૨૦૦૦૦૦) બે લાખમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-લવણ સમુદ્ર ગોળ વિષ્કંભવડે બે લાખ યોજનનો છે.

(૩૦૦૦૦૦) ત્રણ લાખમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુને ત્રણ લાખ ને સત્તાવીશ હજાર શ્રાવિકાઓ હતી.

(૪૦૦૦૦૦) ચાર લાખમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-ઘાતકીખંડદ્વીપનો ગોળ વિષ્કંભ ચાર લાખ યોજનનો છે.

(૫૦૦૦૦૦) પાંચ લાખમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-લવણ સમુદ્રના પૂર્વ છેડાથી પશ્ચિમ છેડા સુધી પાંચ લાખ યોજનનું આંતરું છે. (વચ્ચે એક લાખ યોજનનો જંબૂદ્વીપ ને બે બાજુ બે બે લાખ યોજન લવણ સમુદ્ર એમ કુલ પાંચ લાખ જણવા.)

(૬૦૦૦૦૦) છ લાખમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-ભરત ચક્રવર્તીએ છ લાખ પૂર્વ સુધી રાજ્ય કર્યું હતું.

(૭૦૦૦૦૦) સાત લાખમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-આ જંબૂદ્વીપની પૂર્વ વેદિકાના અંતથી ઘાતકીખંડના ચક્રવાલના પશ્ચિમ છેડા સુધી સાત લાખ યોજનનું આંતરું છે.

(૮૦૦૦૦૦) આઠ લાખમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-માહેન્દ્ર કલ્પમાં આઠ લાખ વિમાનો છે.

(૯૦૦૦) નવ હજારમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીઅજિતનાથપ્રભુને સાધિક નવ હજાર અવધિજ્ઞાની હતા. (અહીં લાખના સ્થાનકમાં હજારનું સ્થાનક લખ્યું છે તે સૂત્રરચનાનું વિચિત્રપણું જણવું).

(૧૦૦૦૦૦૦) દશ લાખમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-પુરુષસિંહ વાસુદેવનું કુલ આયુષ્ય દશ લાખ વર્ષનું હતું.

(૧૦૦૦૦૦૦૦) એક કરોડમા સમવાયમાં કહ્યું છે કે-શ્રીમહાવીર સ્વામી પૂર્વના

છકા પોદ્દિલ મુનિના ભવમાં એક કરોડ વર્ષ સાધુપર્યાય પાળીને સહસ્ત્રાર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા હતા.

(સાગરોપમ કોટાકોટિયું સ્થાન) શ્રીઋષભદેવ ભગવાનના નિર્વાણથી છેલ્લા શ્રીમહાવીરસ્વામીના નિર્વાણ સુધી (૪૨૦૦૦ વર્ષ ન્યૂન) એક કોટાકોટિ સાગરોપમનું આંતરું છે.

આ ગ્રંથમાં પ્રથમ સ્થાનથી આરંભીને કોટાકોટિ સાગરોપમના સ્થાન સુધીમાં જે જે વિષયો કહ્યા છે, તે સર્વે દ્વાદશાંગીમાં યથાસ્થાને ખતાવેલા છે એટલે કે આ સર્વ વિષયોનું મૂળ દ્વાદશાંગી જ છે. તેથી હવે દ્વાદશાંગીનું સ્વરૂપ ખતાવ્યું છે. તેમાં પ્રથમ ખાર અંગનાં આચારાંગ વિગેરે નામ આપી પછી અનુક્રમે દરેક અંગમાં કેટલા કેટલા શ્રુતસ્કંધ, અધ્યયનો, વિષયો, વાચના, અનુયોગદ્વાર, પ્રતિપત્તિઓ, વેષ્ટક, શ્લોક-સંખ્યા, ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, કુલપદો, અક્ષરો, ગમા, પર્યાવો, ત્રસ, સ્થાવર વિગેરે કહેલા છે, તે સંબંધી વર્ણન ટૂંકામાં કર્યું છે. છેવટ ખારમા દષ્ટિવાદ અંગમાં સર્વ પદાર્થો કહ્યા છે. તેમાં પરિકર્મ, સૂત્ર, પૂર્વ, અનુયોગ અને ચૂલિકા એ પાંચ ભેદો આપી તે દરેકના ભેદો વિગેરે આપ્યા છે તથા ચૌદ પૂર્વનાં નામ અને તે દરેકમાં જે વિષયો કહેલા છે તે સંક્ષેપથી દેખાડ્યા છે.

ત્યારપછી (૧૪૯ મા સૂત્રમાં) દ્વાદશાંગીમાં મુખ્ય વિષય જીવ અને અજીવ એ બે હોવાથી જીવરાશિ અને અજીવરાશિ એવા બે ભેદ કહી પ્રથમ અજીવરાશિના રૂપી અને અરૂપી એવા બે ભેદ દેખાડ્યા છે. પછી અરૂપી અજીવરાશિના ધર્માસ્તિકાય વિગેરે દશ પ્રકારો કહ્યા છે. પછી રૂપી અજીવરાશિ વિષે કહ્યું છે. પછી જીવરાશિના સંબંધમાં પ્રથમ પાંચ અનુત્તરોપપાતિક કહીને પછી અનુક્રમે બે પ્રકારના નારકી, સાતે નરક પૃથ્વીનું સ્વરૂપ, અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વાયુકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદ્દમિકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, સ્તનિતકુમાર અને અગ્નિકુમારનાં ભવનો વિગેરે તથા સુધર્માદિક ખારે દેવલોક, નવ ગ્રેવેયક, પાંચ અનુત્તર વિમાન એ સર્વનાં વિમાનો વિગેરેનું વર્ણન સંક્ષેપથી કર્યું છે. (જ્યાં સંક્ષેપ કહ્યો છે ત્યાં ટીકાકારે તેનો કાંઈક વિસ્તાર પણ કર્યો છે.)

ત્યાર પછી ૧૫૦મા સૂત્રમાં અસુરકુમારના આવાસો, પૃથ્વીકાયના આવાસો (સ્વસ્થાનો)થી આરંભી મનુષ્ય સુધીનાં સ્થાનો, યાનવ્યંતરના આવાસો, જ્યોતિષીનાં વિમાનો અને વૈમાનિક દેવોના આવાસો કહ્યા છે.

ત્યાર પછી (૧૫૧મા સૂત્રમાં) નારકીઓની સ્થિતિ તથા સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યાતના દેવોની સ્થિતિનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કાલ કહ્યો છે.

ત્યાર પછી (૧૫૨મા સૂત્રમાં) નારકી વિગેરે ચારે ગતિના જીવોના ઔદારિક વિગેરે પાંચ પ્રકારના શરીરની અવગાહના વિગેરે કહ્યું છે.

ત્યાર પછી (૧૫૩મા સૂત્રમાં) અવધિજ્ઞાનના ભેદ, વિષય વિગેરે નવ દ્વાર, અવધિજ્ઞાનના બે પ્રકાર, નરકોમાં શીતાદિક વેદના, લેશ્યા, આહાર વિગેરે કહ્યું છે.

ત્યાર પછી (૧૫૪મા સૂત્રમાં) છ પ્રકારનો આયુષ્ય બંધ તથા વિરહકાલ વિગેરે કહ્યો છે.

ત્યાર પછી (૧૫૫મા સૂત્રમાં) છ પ્રકારનાં સંહનન અને છ પ્રકારનાં સંસ્થાન કહ્યાં છે.

ત્યાર પછી (૧૫૬મા સૂત્રમાં) પુરુષવેદ વિગેરે ત્રણ વેદ કહ્યા છે.

ત્યાર પછી (૧૫૭મા સૂત્રમાં) આ સર્વ પ્રરૂપણા અરિહંત ભગવાને સમયસરણમાં કરેલ હોવાથી સમયસરણની રચના કહી છે. પછી ઋષભદેવ કુલકરના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોવાથી આ અવસર્પિણીમાં થયેલા સાત કુલકર તથા તેમની પત્નીઓનાં નામો, ચોવીસે તીર્થકરના પિતાઓનાં નામ, માતાઓનાં નામ, ચોવીસ તીર્થકરોનાં નામ, તેમના પૂર્વ ભવનાં નામ, તેમની દીક્ષા લેવા જતી વખતે દેવોએ કરેલી શિષ્યિકાઓનાં નામ, તેમને પ્રથમ ભિક્ષા આપનારનાં નામ, તેમને ભિક્ષા મળવાનો સમય, ભિક્ષાના પદાર્થ, ભિક્ષાદાતાને ઘેર થયેલ સુવર્ણવૃષ્ટિ, ચોવીસ તીર્થકરોના ચોવીસ ચૈત્યવૃક્ષોનાં નામ, તેમના પહેલા શિષ્યનાં નામ, પહેલી શિષ્યાનાં નામ વિગેરે કહ્યું છે.

ત્યાર પછી (૧૫૮મા સૂત્રમાં) આ અવસર્પિણીમાં આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં થયેલા આર ચક્રવર્તીઓનાં પિતાઓનાં નામ, માતાઓનાં નામ, ચક્રવર્તીઓનાં નામ, તેમના સ્ત્રીરત્નનાં નામ, નવ બળદેવ તથા નવ વાસુદેવના ગુણનું વિસ્તૃત વર્ણન, તેમનાં નામ, તેમના પૂર્વભવનાં નામ, તેમના પૂર્વભવના ધર્માચાર્યોનાં નામ, દેવોને નિયાણા કરવાની ભૂમિનાં નામ, નિયાણા કરવાનાં કારણો, નવ પ્રતિવાસુદેવોનાં નામ, વાસુદેવની ગતિ, નવ બળદેવની ગતિ વિગેરેનું વર્ણન કર્યું છે.

ત્યાર પછી (૧૫૯મા સૂત્રમાં) આ અવસર્પિણીમાં આ જંબૂદ્વીપના ઐરવત ક્ષેત્રમાં થયેલા ચોવીસ તીર્થકરોનાં નામ, તથા આવતી ઉત્સર્પિણીમાં ભરતખંડમાં અને ઐરવતક્ષેત્રમાં થનારા કુલકરોનાં નામ, ભરતક્ષેત્રમાં થનારા ચોવીસ તીર્થકરોનાં નામ, તેમના પૂર્વભવના નામ વિગેરે, આર ચક્રવર્તીઓનાં નામ, નવ વાસુદેવ તથા બળદેવનાં નામ, તેમના ધર્માચાર્યો, નિયાણાની ભૂમિ અને તેનાં કારણો, નવ પ્રતિવાસુદેવનાં નામ વિગેરે. તથા ઐરવતક્ષેત્રમાં થનારા ચોવીસ તીર્થકરોનાં નામ, તથા ચક્રવર્તી, વાસુદેવ, બળદેવ, પ્રતિવાસુદેવ વિગેરે સંબંધી સંક્ષિપ્ત હકીકત આપી છે.

છેવટ (૧૬૦મા સૂત્રમાં) ઉપસંહાર કરતા સતા 'સમવાય' શબ્દના યથાર્થ નામો ખતાવી ગ્રંથની સમાપ્તિ કરી છે.

ત્યાર પછી ટીકાકારે આઠ પ્રલોકની પ્રશસ્તિ કરી છે. તેમાં ટીકાકાર શ્રીઅભયદેવસૂરિએ તીર્થકરાદિકને નમસ્કાર કરી પ્રથમ આ અંગનું પ્રમાણ ઘણું હતું, તે

કાળાદિકના દ્વાપથી અદ્ય થયેલું હોવાથી મારા જેવાની બુદ્ધિની અદ્યતાને લીધે આ ટીકા રચવાની મારી શક્તિ નથી, તે પણ ગુરુકૃપાથી કાંઈક કરી છે. તેમાં અતિમાંઘતા-દિકને કારણે કાંઈ સ્ખલના થઈ હોય તે પરોપકારી વિદ્વાનોએ સુધારવી વિગેરે લખીને પોતાના ગુરુ વિગેરેની સંક્ષિપ્ત પરંપરા આપી છે.

આગમોદય સમિતિ તરફથી છપાયેલ શ્રીસમવાયાંગસૂત્રની પ્રતમાં ટીકાની પ્રશસ્તિના અંતે કહ્યું છે કે મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૧૬૬૭ શ્લોકો, અને ટીકાનું પ્રમાણ ૩૫૭૫ શ્લોકો છે. બંનેના પરંપરા શ્લોકો થાય છે. ગીતાર્થ શ્રી ગુરુમહારાજ જેમ બીજા આગમોના યોગોદ્દહનની ક્રિયા કરાવીને શિષ્યોને ભણાવે છે, તેમ આ ચોથા અંગને પણ અભ્યાસ યોગોદ્દહનની ક્રિયા કરાવીને જ કરાવાય છે. આ સૂત્રના યોગોદ્દહનના ત્રણે દિવસોમાં આયંબિલ તપ કરાય છે. તેમાં પહેલા દિવસે આ ચોથા અંગને ઉદ્દેશ કરાવી, બીજે દિવસે સમુદ્દેશ કરાવીને ત્રીજે દિવસે અનુજ્ઞા કરાવાય છે. પછી એક દિવસ વૃદ્ધિનો ગણતાં ચાર દિવસે અથવા ચાર આયંબિલે આ સૂત્રના યોગ પૂરા થાય છે. યોગ વિધિના યંત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ઉદ્દેશની ને અનુજ્ઞાની બે વાર નંદિની ક્રિયા અહીં કરાવાય છે. એટલે આઠ થાયના દેવવંદન વગેરે નંદીની ક્રિયા કરાવવા પૂર્વક જ આ સૂત્રનો ઉદ્દેશ અને તેની અનુજ્ઞા કરાવાય છે. ૧. હે શિષ્ય! તું અમુક સૂત્રના અર્થને ભણુ, આણું જે ગુરુવચન, તે ઉદ્દેશ કહેવાય. પછી હે શિષ્ય! તું ભણેલા સૂત્રાર્થને સ્થિરપરિચિત કર એટલે કોઈ પણ સ્થલે પૂછવાનું બાકી ન રહે, તેવા સૂત્રાર્થને હૃદયમાં ધારી રાખજે, આણું જે ગુરુવચન તે સમુદ્દેશ કહેવાય. પછી ગુરુ મહારાજને જ્યારે ખાત્રી થાય કે આ સાધુ જે સૂત્રાર્થો ભણ્યો છે, તે બંને અસંદિગ્ધ અને સ્થિરપરિચિત છે, ત્યારે હે શિષ્ય! સ્થિરપરિચિત કરેલા સૂત્રાર્થોને સારી રીતે ધારણ કરજે, બીજા સાધુઓની આગળ કહેજે એટલે ભણાવજે અને આ રીતે ભણાવવાથી સૂત્રાર્થને ટકાવનારા ગુરુપણાને દીધાવનારા ગુણોનો સમુદાય પામીને અને તે ગુણોને આરાધીને નિર્મલ સંયમ જીવનમાં ઉત્તરોત્તર આગળ વધજે. આ રીતે મોક્ષમાર્ગને પરમ ઉલ્લાસથી સાધીને સંસારસમુદ્રનો પાર પામજે. આણું જે ગુરુ-મહારાજનું વચન તે અનુજ્ઞા કહેવાય. આ રીતે શ્રીસમવાયાંગસૂત્રનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી સમવાયાંગસૂત્રનો પરિચય પૂરો થયો.



શ્રી પ્રવચન કિરણાવલીનો પાંચમો પ્રકાશ પૂરો થયો.



॥ ७३० प्रकाश ॥

॥ आर्या ॥

अहृणा छट्टपयासे, वणिज्जइ परिचओ भगवईए ॥
अहृजोगं सारंपि य, वुच्छं सुत्ताइवयणेहिं ॥ ३२ ॥
समवायंगे वुत्तं, विसंतं भगवईइ नंदीए ॥
सारखणाणावसरे, दुवालसंगीइ संखेवा ॥ ३३ ॥
सपरोभयसमयाणं, जीवाजीवाण लोयलोयाणं ॥
वण्णममराईहिं, कयपण्हाणं जिणुत्ताइं ॥ ३४ ॥
वागरणाइ विसेसा, व्वाइ पयासगाइ विविहाइं ॥
संसारं वुहितारण— पच्चलददपोयसरिसाइं ॥ ३५ ॥
भवाभिणं वियाइं, तमरयविद्धं सणाइ महयाइं ॥
सीसहियत्थसुयत्था, उवइट्टा पंचमंगम्मि ॥ ३६ ॥
संखेज्जसिलोगाई, एगे पण्णाविओ सुयक्खंधे ॥
साहियमज्झयणसयं, वसउदेसगसहस्साइं ॥ ३७ ॥
छत्तीस सहस्साइं, वागरणाणं विसिट्ठतत्ताणं ॥
इगयालीससयाइं, दुगुणपयाइं चउत्थंगा ॥ ३८ ॥
अंगस्सेयस्सत्था, कहिया वस वट्टमाणविसीए ॥
गोयमपुच्छियपण्हा, बहुप्पमाणा तहण्णेसिं ॥ ३९ ॥
सिरिअग्गिभूइपमुहा, रोहजयंती सहा अजइणावि ॥
पण्णविहायगभविया, सिरिबीरचरित्तवयणाइं ॥ ४० ॥
वेवाणंवाईणं, दिक्खा मोक्खा जिणेहिं पण्णत्ता ॥
सुरभासा कडजुम्मा इ जमालिचरित्तगोसाला ॥ ४१ ॥
सिरिखंबगाइ चरिया, महासिलाकंटगस्स वुत्तंतं ॥
राहुग्गहनामाइं, अत्ता अवणिज्ज वावाहा ॥ ४२ ॥

સરિસવમાસકુલત્યા, તામલિતવવળ્લણં ચ વેસાઈ ॥

સુત્તતાદ્વયવળ્લા, કહિયા બુદ્ધાદ્વજાગરિયા ॥ ૪૩ ॥

દાળકસાયાદ્વફલં, નિગોય સાવગ મુળો સવુત્તતા ॥

ચમરિંદાદ્વચરિત્તં, પુગલબંધાદ્વનત્તાઈ ॥ ૪૪ ॥

અણુઓગચત્તકકફલં, નિયગુણરમણાદ્વિવિહિહોહદયં ॥

સંલેવા વળ્ણત્તં, ત્રિયાહવળ્ણત્તિણિસ્સંદં ॥ ૪૫ ॥

શબ્દાર્થ—હવે શ્રીપ્રવચન કિરણાવલી ગ્રંથના છઠ્ઠા પ્રકાશમાં સર્વાનુયોગમય પંચમાંગ શ્રીભગવતીસૂત્ર (વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપિતસૂત્ર)નો, પહેલાં તેનો જ્યાં જણાવવો ઉચિત લાગે ત્યાં, સાર પણ ગોઠવીને પરિચય શ્રીનંદીસૂત્રાદિનાં વચનો (પાઠ)ને અનુસારે ટૂંકામાં કહીશ. ૩૨. શ્રીસમવાયાંગસૂત્રમાં અને શ્રીનંદીસૂત્રમાં સંક્ષેપથી દ્વાદશાંગી (પાર અંગો)નો સાર કહેવાના પ્રસંગે શ્રીભગવતીસૂત્રનું પણ વૃત્તાંત કહ્યું છે. ૩૩. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું—શ્રીભગવતીસૂત્રમાં સ્વસમયની ને પરસમયની તથા બંને સમયની, તેમજ શુભ અશુભની ને લોક અલોકના પદાર્થોની બીના કહી છે. તથા જુદી જુદી જાતના અભિલાષ્ય પદાર્થો કહ્યા છે. તે પદાર્થો વિવિધ પ્રકારના સંશયવાલા દેવ, રાજા, રાજર્ષિ તથા ગણધરાદિ મહાપુરુષોએ પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવને જુદા જુદા સ્થલે જુદા જુદા પ્રસંગે જે જે પ્રશ્નો પૂછ્યા તે બધા પ્રશ્નોના પ્રભુ શ્રી-મહાવીરદેવે આપેલા ઉત્તરોની હકીકતને જણાવનારા છે. તે ઉત્તરો દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયાદિ પદાર્થોનો ને લોક અલોકમાં રહેલા ધર્માસ્તિકાયાદિ પદાર્થોનો બોધ કરાવનારા તથા સંસારરૂપી સમુદ્રને પાર પમાડવાને સમર્થ મજબૂત હિદ્ર વિનાના વહાણ જેવા છે. ૩૪-૩૫. વલી તે ઉત્તરો દેવોના સ્વામી ઇંદ્રોથી પણ પૂછાયેલા છે એરલે વખલાયેલા છે. ને ભવ્ય જીવોએ હૃદયના અરા ઉમળકાથી તે બધા ઉત્તરોની અનુભાદના કરી છે. તથા તે ઉત્તરો અજ્ઞાનનો અને પાપકર્મોનો નાશ કરનારા તથા ઈહા-મતિ-બુદ્ધિને દેનારા અને વધારનારા છે. આ પ્રશ્નો અને ઉત્તરો શિષ્યોનું ભલું (કલ્યાણ) કરવાના ધરાદાથી અનુકંપે પૂછાયા છે ને દેવાયા છે. આ રીતે શ્રુતજ્ઞાનને અનુસરતા પદાર્થો શ્રીભગવતીસૂત્રમાં કહ્યા છે એમ જાણવું. ૩૬. આ શ્રીવ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપિતસૂત્રમાં સંખ્યાતા (ગણી શકાય તેવા) સ્લોકો વગેરે છે. એક શ્રુતસ્કંધ છે. શત (સો ૧૦૦)થી વધારે અધ્યયનો હતા, અને દશ હજાર ઉદેશોએ હતા. ૩૭. આમાં યથાર્થ રહસ્યને સમ-જાવનારા ૩૬૦૦૦ પ્રશ્નો અને તે સર્વેના ઉત્તરો, ૪૧ શતકો અને ૨૮૮૦૦૦ પદો કહ્યાં છે. ૩૮. આ ભગવતીસૂત્રનું પ્રાકૃતમાં “ત્રિવાહ વળ્ણત્તી” નામ છે. તેના ૧૦ અર્થો શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત વિદ્યમાન ટીકામાં કહ્યા છે. અહીં શ્રીગૌતમ ગણધરે પૂછેલા પ્રશ્નો ઘણાં છે ને બીજા અગ્નિભૂત વિગેરેના પ્રશ્નો થોડા છે. ૩૯. અહીં પ્રશ્નોને પૂછનારાઓમાં

શ્રીઅગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ વગેરે, તથા રોહિણી, જ્યંતી શ્રાવિકા વગેરે જૈનો, અને સ્કંદક વગેરે અજૈનો પણ જાણવા. તથા શ્રીમહાવીર દેવતા પવિત્ર જીવનનાં વચનો ઘણે સ્થલે કહેલાં છે. ૪૦. કેવલીજિન શ્રીમહાવીરદેવે શ્રીઋષભદત્ત બ્રાહ્મણની અને દેવાનન્દાની દીક્ષાની અને ભોક્ષની બીના જણાવી તે મન:પર્યાવ જિન શ્રીસુધર્મા-સ્વામીએ સૂત્રમાં ગુંથી છે. એ પ્રમાણે બીજાઓની દીક્ષા વગેરેની પણ બીના અહીં જણાવી છે. તથા દેવોની ભાષાનો તથા કૃતયુગ્માદિનો તેમજ જમાલિ અને ગોશાલાનો વૃત્તાંત પણ અહીં કહ્યો છે. ૪૧. તથા અહીં શ્રીસ્કંદક પરિવ્રાજક વગેરેનાં ચરિત્રો અને મહુશિલાકંઠક, સંત્રામતું વર્ણન તથા રાહુબ્રહ્મનાં નવ નામો, જક્તા, જવગિજ્જ, અઘ્વાબાહ, સરિસવ, માસ, કુલ્તથી વગેરે વિશિષ્ટ અર્થોનાં શબ્દોનું વર્ણન, તામલિ-તાપસનું વર્ણન, દેશવિદેશની દાસીઓનાં નામ, સૂત્રું સારુ' કે ભગવું' સારુ' વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તરો, તથા યુદ્ધભગરિકા વગેરેનું સ્વરૂપ, આ બધી હકીકતો પણ અહીં કહી છે. ૪૨-૪૩. વળી અહીં સંયતાદિને આપેલા દાનનું વર્ણન, કષાયનાં કડવાં ફલો, નિગોદનું સ્વરૂપ, તુંગિયા નગરીના આવકોનું વર્ણન ને અતિમુક્તમુનિ વગેરેનાં ચરિત્રો, ચમરેન્દ્ર વગેરેની બીના, તથા છત્રીશ છત્રીશ ગાથાઓમાં પુદ્ગલોનું અને બંધાદિતું વૃત્તાંત પણ કહ્યું છે. ૪૪. આ શ્રીભગવતીને સાંભળવાનું અને લખવાનું ફલ એ છે કે ચારે અનુયોગોનું સ્વરૂપ સમજાય, વળી નિજગુણરમણતા વગેરે જુદા જુદા પદાર્થોનો યોધ કરાવનારું આ પાંચમું અંગ છે. આ રીતે શ્રીભગવતીસૂત્રનું રહસ્ય ઢૂંકામાં જાણવું. ૪૫.

સ્પષ્ટાર્થ:—આ છઠ્ઠા પ્રકાશની મૂલ પ્રાકૃત ૧૪ ગાથાઓના શબ્દાર્થોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે શ્રીભગવતીસૂત્રનો સારાંશ જાણવો. આ સંબંધી વધારે લખતાં અંથ માટે થઈ જાય. અહીં ઢૂંકામાં જણાવવાનો પ્રયાસ કરાય છે, તેમાં મુદ્દો એ છે કે સંક્ષેપમાં વસ્તુને જાણવાની રુચિવાલા જીવો ઘણા હોય છે. તેથી તેમને યોધ કરવાના ધરાદાથી ઢૂંકામાં કહેવું ઉચિત છે. તે સાથે વિસ્તાર રુચિવાળા જીવો પણ જિનપ્રવચનનો યોધ પામે, તે માટે જરૂર બનવું લક્ષ્ય રખાય છે. અહીં દ્વાદશાંગીની સાથે ગણિપિટક શબ્દને જોડીને દીકા-કારે તે દ્વાદશાંગી-ગણિપિટકનું સ્વરૂપ જણાવતાં ફરમાવ્યું છે કે, શ્રુતજ્ઞાનરૂપી મહા-પુરુષનાં જણે અંગો ન હોય તેવા જણાતાં હોવાથી શ્રીઆચારાંગાદિ બારે અંગોમાં અંગ શબ્દ ગોઠવ્યો છે, જેમકે આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ વગેરે. તેવાં બારે અંગોનો જે સમુદાય તે દ્વાદશાંગી કહેવાય. તથા ગુણોના સમુદાયને જે ધારણ કરે, તે ગણી એટલે આચાર્ય જાણવા. તેમની પેટીના જેવું પિટક એટલે દાબડો, જિનશાસનનું સર્વસ્વ એટલે તમામ રહસ્ય દ્વાદશાંગીમાં સમાયેલું હોવાથી દ્વાદશાંગી-ગણિપિટક કહેવાય છે. અથવા જ્ઞાનનો જે સમૂહ તે દ્વાદશાંગી-ગણિપિટક કહેવાય. એટલે દ્રવ્યાદિનું સંપૂર્ણ યથાર્થ જ્ઞાન દ્વાદશાંગી-ગણિપિટકમાં સમાયેલું છે. જેમાં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય વગેરે પદાર્થોની

બીના સ્પષ્ટ કહી હોય, તે વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપ્તિ કહેવાય. તેનાં વિખ્યાધપ્રજ્ઞાપ્તિ, વિખ્યાધ-પ્રજ્ઞાપ્તિ વગેરે નવ નામોના અર્થોની સ્પષ્ટ માહિતી ટીકાકારે ટીકામાં કરાવી છે. ચોથા શ્રીસમવાયાંગમાં ને શ્રીનંદીસૂત્રમાં આરે અંગોનો સાર દૂંકામાં જણાવનારી દ્વાદશાંગીની હુંડી કહી છે. અહીં હુંડી શબ્દ વ્યવહારને અનુસરીને કહ્યો છે. એથી સમજવું કે જેમ એક વહેપારી બીજા વહેપારીની ઉપર હુંડી લખે, તેમાં વહેપારીને લેવડદેવડની બીના સારરૂપે દૂંકામાં જણાવે, તેમ અહીં પણ આરે અંગોનો સાર દૂંકામાં કહ્યો છે. તેથી “આર અંગોની હુંડી” એમ કહ્યું છે. તેમાં અનુક્રમે ચાર અંગોનો સાર જણાવ્યા બાદ આ લગવતીસૂત્રનો સાર જણાવતાં કહ્યું છે કે લગવતીસૂત્રમાં સ્વસમયની એટલે જૈન દર્શનની બીના જણાવી છે તથા પરસમયની એટલે સાંખ્ય ઔદ્ધ મીમાંસકાદિ અન્ય ધર્મીઓના વિચારો પણ જણાવ્યા છે. તે જાણીને અપરિપક્વ (કાચી) છુદ્ધિવાળા જીવો સ્વધર્મને તજીને પરધર્મને સાચો ન માને, આ ધરાદાથી પર સમયના વિચારોમાં ઓછાશ, અધરિતપણું, તેનો વક્તા સર્વજ્ઞ નથી, વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી અંતે સચોટ રીતે સાબિત કર્યું છે કે જૈન દર્શન સર્વજ્ઞ કહેલું છે, તેમાં લગાર પણ ન્યૂનતા છે જ નહિ. જેનો વક્તા સર્વજ્ઞ (કેવલજ્ઞાની) હોય, તેમાં પૂર્ણતા જ હોય ને પદાર્થોની પ્રરૂપણા પણ ઔચિત્ય ગુણવાળી જ હોય. આ હકીકતને વિસ્તારથી સમજાવી પરસમયના વિચારોનું ખંડન કરી સ્વ-સમયના સિદ્ધાંતો આબાદ રીતે સાચા કરાવ્યા છે. માટે જ કહ્યું કે, સ્વસમયની, પર-સમયની ને બંનેની બીના વર્ણવી છે. તેમજ જુદા જુદા સ્થલે જુદા જુદા પ્રસંગોને લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રીગૌતમ-ગણધર વગેરે પ્રશ્નકારોએ જીવ-અજીવ, લોક-અલોક વગેરેના સ્વરૂપને જાણવાની ઈચ્છાથી, અને પોતાના શિષ્ય પ્રશિષ્યાદિને વધારે ખાત્રી થાય, આ ધરાદાથી એટલે શિષ્ય વગેરે ભવ્ય જીવો મનમાં સચોટ સમજે કે શ્રી ગણધર દેવે જેવું કહ્યું હતું, તેવું જ પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવ ફરમાવે છે, માટે તેમના વચનો નિઃસંદેહ સાચા જ છે. આવી ખાત્રી જો કે શિષ્યાદિને કાયમ હોય જ છે. તે પછી પ્રભુદેવનાં વચનો સાંભળતાં તેઓ પરમ ઉદ્દાસથી સાંભળેલી બીનાની જેવી હકીકત જાણીને પોતાનો સમ્યક્-દર્શન ગુણ વધારે નિર્મલ બનાવે છે. કેટલાએક પુણ્યાત્માઓ ક્ષાણિક સમ્યક્ત્વને પણ પામે છે. તથા જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી શ્રી ગણધરદેવોને પણ અનુપયોગભાવ, વિસ્મરણ, અજાણપણું, જ્ઞાનમાં ન્યૂનતા વગેરે સાંભવે છે. તેમાંથી તેમાંના કોઈ પણ કારણથી અથવા શ્રોતાઓને પ્રતિબોધ થાય અને પદાર્થોના સ્પષ્ટ બોધ થાય, આવા ધરાદાથી પણ ગણધર વગેરે પ્રશ્નકારો પ્રશ્નો પૂછે છે. પ્રશ્ન કરનારા જીવોમાં ગણધરો, દેવો, રાજાઓ, જેમણે છત્તી રાજ્ય ઋદ્ધિનો ત્યાગ કરી સંયમધર્મ સ્વીકાર્યો છે તેવા રાજર્ષિઓ મુખ્ય છે. તેમાં પણ વધારે મુખ્યતા શ્રી ગૌતમ ગણધરની છે. કારણકે વધારે પ્રશ્નો તેમણે પૂછ્યા છે. અહીં શરૂઆતમાં મૂલ સૂત્રમાં જ શ્રી ગૌતમ ગણધરનું સ્વ-

રૂપ વર્ણવ્યું છે. તે અપૂર્વ યોધને દેનારું છે ને આત્માને નિર્મલ બનાવનારું છે, તથા મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં આત્માને ટકાવે છે. ઉત્તરોત્તર આગળ આગળ પ્રગતિ કરાવે છે. તેમાં શ્રી ગૌતમ ગણધરનું બાહ્ય સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું કે તેઓ સમચતુરસ્ર સંસ્થાનને તથા વજ્રઋષભનારાય સંઘયજ્ઞને ધારણ કરનારા તેજસ્વી હતા. તેમનું અભ્યંતર સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું કે તેઓ છકું છકુંની તપશ્ચર્યા કરતા હતા. દુર્ધર શીલ, સંયમ, સંતોષ, સાદાઈ, સમતા, નમ્રતા, ક્ષમા, સરલતા વગેરે ગુણવાળા હતા. વિશાલ તેજોલેશ્યા, શુભ ધ્યાનરૂપી કોઠારમાં મનને સ્થિર રાખનાર, લબ્ધિના ભંડાર અને વિનયાદિ ગુણોને ધારણ કરનારા તેઓ હતા. શ્રીગૌતમગણધર પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવને દેવ તરીકે ને ગુરુ તરીકે પણ માનતા હતા. એટલે તેમને જે દેવ તે જ ગુરુ પણ હતા. પર-મોપકારક પરમઉદ્ધારક પણ તે જ હતા. વળી પ્રભુ વીરના ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવપણાના ભવમાં શ્રીગૌતમસ્વામી તેમના સારથિ (રથ હાંકનારા) હતા. આવાં આવાં અનેક કારણોથી તેમને પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવની ઉપર બહુમાન સહિત બહુજ ભક્તિભાવ હતો. “ આણાવ ધમ્મો ” પ્રભુ દેવની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં જ ધર્મનું ખરું રહસ્ય રહ્યું છે. તથા “ વિણયમૂલ્લો ધમ્મો ” ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષનું મૂલ વિનય છે. વિનયથી ચૂકેલા આત્માઓ સર્વ પ્રકારે ધર્મારાધનથી ચૂકી જાય છે એટલે વિનયી આત્માઓ જ જિનધર્મની સાત્ત્વિકી સંપૂર્ણ આરાધના કરી શકે છે. જિનદેવ વગેરેને યોગબાવનાર અને તેમના પ્રત્યે ભક્તિ-ભાવ પેદા કરાવવો વિગેરે સ્વરૂપે અનહદ ઉપકારોના કરનારા, આરાધક બનાવી સંસાર-સમુદ્રનો પાર ધમાડનારા, શ્રી ગુરુ મહારાજ જ છે. આવાં આવાં ઘણાં પવિત્ર જીવન-સૂત્રોને અસંખ્યાતા આત્મપ્રદેશે ઐતપ્રાત કરનારા શ્રીગૌતમ ગણધર છકું છકું તપના પારણે પણ પ્રભુદેવની આજ્ઞા લઈને ગાચરી લેવા જાય. પ્રાથે ઘણીવાર પ્રભુદેવને આહાર વગેરે વપરાવીને જ પારણું કરે. અવધિજ્ઞાનનો નિર્ણય કરવામાં અને પોતાના દીક્ષિત કેવલી સાધુઓને કેવલજ્ઞાની તરીકે જાણવામાં પ્રભુના કહેવાથી ભૂલ જણાતાં તરત જ ખમાવે. આવા આવા શ્રીગૌતમ ગણધરના અનેક જીવનપ્રસંગો હૃદયમાં ઉતારી મનન કરનારા જીવે જરૂર નિજગુણરમણતા વધારી સ્વપરતારક બની શકે છે.

આ રીતે સુખ્ય પ્રશ્નકાર શ્રીગૌતમ ગણધરની બીના જણાવીને હવે બીજા પ્રશ્ન-કારો અંગે જરૂરી બીના જણાવું છું. શ્રીઅગ્નિભૂતિ, વાયુભૂતિ અને મંડિતપુત્ર આ ત્રણ ગણધરોએ પણ પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવને અવસરઉચિત પ્રશ્નો પૂછી પોતે પદાર્થ-સ્વરૂપ જાણ્યું છે ને બીજાને પણ તેવો યોધ કરાવ્યો છે. એવી રીતે માકન્દીપુત્ર, રોહક મુનિ અને જયંતી શ્રાવિકા વગેરે ભવ્ય જીવોએ પણ પ્રભુદેવને પ્રશ્નો પૂછી ધર્મયોધ મેળવ્યો છે. આમાંથી સમજવાનું એ મળે છે કે પ્રશ્નો પૂછવાનો અધિકાર એકલા જૈનોના જ નથી, પણ જૈન કે અજૈન કોઈ પણ પ્રશ્નો પૂછી શકે છે.

જયંતી શ્રાવિકાએ પૂછેલા પ્રશ્નોના જવાબમાં જે કહ્યું તેનો ટૂંક સાર એ છે કે

જે ભવ્ય જીવો પરમ ઉદ્ધાસથી શ્રી જિનશાસનની સાર્વિકી આરાધના કરે છે તેઓ જગતા સારા છે. એટલે ધર્મી જીવોનું જગતું સારું ગણાય. અધર્મીનું જગતું સારું ન ગણાય કારણકે જગતા એવા ધર્મી જીવો ધર્મસાધના કરી મોક્ષમાર્ગને આરાધે છે. ને અધર્મી જીવો જગતા હોય તો તેઓ પાપનાં કર્મો કરે છે. એ પ્રમાણે ધર્મીનું પાંડિતપણું સારું વગેરે બીના પણ સમજી લેવી. આવી પ્રશ્નોત્તરની પદ્ધતિ બાલ જીવોને પણ સહેલાઈથી ને થોડા ટાઈમ પદાર્થ તરતનો ષોધ કરાવી શકે છે. માટે જ ગીતાઈ મહાપુરુષો પણ વ્યાખ્યાનાદિના પ્રસંગે આવી પદ્ધતિને જરૂર અનુસરે છે. સંશયો, જિજ્ઞાસા યુદ્ધિને પ્રકટાયે છે; પણ સમ્યગ્દર્શનને મલીન કરતા નથી, તેથી જેને જેવો સંશય થાય, તે તેનો પ્રશ્ન પૂછે છે. કદાચ પૂછનારા જીવોએ ટૂંકામાં પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય તો પણ ઉત્તર દેનાર મહાપુરુષોએ બીજાને તારવાની ભાવના રાખીને પ્રશ્નોનો જવાબ વિસ્તારથી દેવો જોઈએ. એમ “વિત્થરેણ માસિયાણ” આતું રહસ્ય વિચારતાં જણાય છે. કેવલજ્ઞાનથી પ્રશ્નોના મર્મને યથાર્થ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે જાણતા પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે જુદા જુદા સ્થલે જુદા જુદા પ્રસંગે જે જે ઉત્તરો આપ્યા તેમાં ધર્મસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોની, જ્ઞાનવર્ણાદિગુણોની, આકાશ વગેરે ક્ષેત્રની, સમયાદિ કાલની, સ્વપર પયાર્યોની અથવા નવું જૂનું વગેરે પર્યાયોની, જીવાદિના પ્રદેશોની ને પરિણામોની બીના સમાયેલી હતી. તેમજ સંહિતાદિ-રૂપ આગમની, ઉદ્દેશ-નિદેશ-નિર્ગમાદિ દ્વારોના સમુદાયરૂપ અનુગમની, નામાદિ નિક્ષેપાની, નૈગમાદિ દ્રવ્યાસ્તિક તથા પર્યાયાસ્તિક જ્ઞાનનય તથા ક્રિયાનય તથા નિશ્ચય-નય અને વ્યવહાર નયોની તથા પ્રમાણોની તેમજ આનુપૂર્વી વગેરેનું સ્વરૂપ તથા ઉપક્રમાદિ પદાર્થોની પણ સ્પષ્ટ હકીકતો જણાવી હતી. તથા લોકની ને અલોકની પણ બીના જાણવાનો લાભ મળતો હતો, વળી તે ઉત્તરો સાંભળવાના પ્રતાપે જ આસન્ન-સિદ્ધિક્ક ભવ્ય જીવો મોક્ષ માર્ગને આરાધી નિર્વાણપદને પામતા હતા. ઇંદ્રો પણ તે ઉત્તરો સાંભળી પ્રભુનાં વખાણ કરતા હતા. ભવ્ય જીવો તે ઉત્તરોની ને તેના દેનાર પ્રભુની અનુમોદના કરતા હતા. તેમજ તે ઉત્તરો કેવલજ્ઞાનથી જાણીને પ્રભુએ આપ્યા તેથી દીવા જેવા ને યુદ્ધિને વધારનારા હતા. શ્રુતજ્ઞાનને અનુસરતા ૩૬૦૦૦ પ્રશ્નોના ઉત્તરો શિષ્યાદિના અનર્થો નાશ પામી અર્થપ્રાપ્તિ (સાધ્યસિદ્ધિ : મુક્તિનો લાભ) રૂપ હિતને લક્ષ્યમાં રાખીને અપાયા છે. વળી તે ઉત્તરો શ્રુતજ્ઞાનસંબંધી અર્થરૂપ છે. એટલે એમાં વિવિધ પ્રકારના અભિલાષ્ય (જેનું સ્વરૂપ વર્ણવી શકાય તેવા) પદાર્થોની બીના ભરી છે. એમ ‘સુચત્યા બહુ વિહૃવ્વગારા’ આતું રહસ્ય વિચારતાં જણાય છે. ‘શ્રુતાર્થો :’ આનો બીજો અર્થ ટીકાકારે એ જણાવ્યો છે કે શ્રીતીર્થ કર દેવની પાસેથી ગણધરે સાંભળેલા અર્થોથી શોભ્યમાન તે ઉત્તરો છે. આનો ત્રીજો અર્થ એ જાણવો કે ‘શ્રુતાર્થો :’ અહીં શ્રુત એટલે મૂલસૂત્ર, અને અર્થ એટલે નિર્ચુક્તિ વગેરે. આ બંને બીના તે ઉત્તરોથી જણાય છે. વળી એ પણ યાદ રાખવું કે તે ઉત્તરો આતિમક ગુણોરૂપી કમલોને

વિકસાવનાર છે. તથા અહીં શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં અનુદ્વપ છંદરૂપ સંખ્યાતા પ્રલોકો છે. અત્રીશ અક્ષરો એક અનુદ્વપ પ્રલોકમાં આવે છે. તેમાં ૪ પાદ હોય છે, આઠ અક્ષરનો એક પાદ એટલે પ્રલોકનો ચોથો ભાગ થાય. આ રીતે ગણતાં આના સંખ્યાતા પ્રલોકો કહ્યા તે બે રીતે જણાવેલી પદસંખ્યાનો વિચાર કરતાં ઘટી શકે છે. સંખ્યાતી વાચનાઓ છે. શિષ્યોને સૂત્રાર્થ લણાવવા તે વાચના કહેવાય. તે સંખ્યાતી છે. કારણ કે ગણત્રીની વાચનાઓથી આ સૂત્ર સંપૂર્ણ લણાવી શકાય છે, અથવા અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી-કાલની અપેક્ષાએ પણ સંખ્યાતી વાચનાઓ ઘટી શકે છે. તેમજ ઉપક્રમ વગેરે અનુયોગના દ્વારે પણ સંખ્યાતા જ છે. કારણ કે અધ્યયનો જ સંખ્યાતા છે તે પ્રજ્ઞાપકનાં વચનો દ્વારા કહી શકાય છે. તથા સંખ્યાતી પ્રતિપત્તીઓ એટલે મતાંતરો છે. સંખ્યાતા વેષ્ટકો છે. વેષ્ટક એક જાતના છંદનું નામ છે. વેક શબ્દના ત્રણ અર્થો કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે-૧. એક જાતનો છંદ, ૨. વેષ્ટન (લપેટો), ૩. એક વસ્તુ વિષયક (એક અધિકારને અનુસરતાં) વાક્યોનો સમુદાય. છંદવિશેષરૂપ અર્થ શ્રીનંદીસૂત્રની ચૂલ્લિમાં અને તેને અનુસરીને બનાવેલી શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકામાં પણ જણાવ્યો છે. સમવા-યાંગની વૃત્તિમાં “ એકાર્થ પ્રતિવદ્ધ વચન સંકલિકા ” એટલે એક અર્થને અનુસરતાં જે શૃંખલાબદ્ધ વાક્યો તે વેષ્ટક કહેવાય. તેમજ જ્ઞાતાસૂત્રના ૧૬મા અધ્યયનની ટીકામાં ૨૨૨મા પાનામાં વેષ્ટકનો અર્થ ‘ એક વસ્તુ વિષયકપદપદ્ધતિ ’ અને ૨૩૦મા પાનામાં “ વર્ણનાર્થ વાક્યપદ્ધતિ ” એમ કહ્યું છે. કેટલાએક વિદ્વાનો માને છે કે “ આ વેષ્ટક છંદ આર્યા છંદનો પુરોગામી છંદ છે. અને વેદનું માપ વિવિધ પ્રકારનું હોવાથી તેમાં કરીરૂપ વિભાગ હોતો નથી, માટે લયબદ્ધ ગદ્ય સ્વરૂપ આ વેષ્ટક છે.” આવા સંખ્યાતા વેષ્ટકો આ શ્રીભગવતીશ્રમાં હતા, તેમજ નિદ્ધેષ નિર્ચુક્તિ વગેરે નિર્ચુક્તિઓ પણ અહીં સંખ્યાતી છે. સૂત્રના વાચ્યાર્થની વિશિષ્ટ જે યોજના તે નિર્ચુક્તિ કહેવાય. બાકીનાં અધ્યયનોની ને ઉદ્દેશાની તથા શતકોની તેમજ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપિતના દશ અર્થોની અને અગ્નિભૂત વગેરે પ્રશ્નકારોની બીના સ્પષ્ટ સમજાય એવી છે. તથા અહીં પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવના શ્રમણ જીવનના અપૂર્વ ઘોષદાયક જુદી જુદી જાતના પ્રસંગો વધારે પ્રમાણમાં જણાવ્યા છે. એ સર્વેનું સ્વસ્થ વિચારતાં આત્મિક ગુણો જરૂર નિર્મલ અને છે. કર્મોની સાથે નિશ્ચલપણે સ્પર્ધા કરનાર પ્રભુ મહાવીરદેવની પરોપકાર સંસકતા, ગભરાયેલા આત્માને આશ્વાસન દેનારી અપૂર્વ દેશના, વ્યક્તિને આળખીને તેના પ્રશ્નને અનુસરીને જવાબ દેવાની ભવ્ય પ્રજ્ઞાલિકા, કોઈ અને અનુચિત વચનો કહેનારા જીવોની ઉપર પણ અપૂર્વ દયા, તેને તારવાની તીવ્ર લાગણી, સમભાવ, સહનશીલતા વગેરે ગુણો આદરવા લાયક છે, એમ તે તે પ્રસંગમાંથી જણી શકાય છે. તથા શ્રીઋષભ-દત્ત બ્રાહ્મણ અને દેવાનંદા બ્રાહ્મણી પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવની પાસે આવ્યા, વંદન કરીને દેવાનંદા વધતા પુત્રસ્નેહથી સ્થિર નજરે જોતાં તેમને પાનો (સ્તનમાંથી દૂધનું

અરવું) ચડયો. આ પ્રસંગ જોઈને પૂછનાર શ્રીગૌતમ ગણધરને પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે ખુલાસો કર્યો કે હું ગૌતમ ! એ મારી પૂર્વ માતા છે. હું પહેલાં દેવલોકથી ચવીને એની કુક્ષિમાં નીચગોત્રના ઉદયથી ૮૨ દિવસ સુધી રહ્યો હતો. ૮૩મા દિવસની રાત્રિએ હરિશ્ચેગમેથી દેવની મારફત હું ત્રિશલાની કુક્ષિમાં સુકાયો. ત્યાં મારો જન્મ થયો, તેથી મારી માતા ત્રિશલારાણી કહેવાય છે. મને જોઈને પુત્રસ્નેહ વધવાથી દેવાનંદા મને સ્થિર નજરે જોઈ રહી, ને તેને પાનો ચડ્યો. પ્રભુ શ્રીમહાવીરની દેશના સાંભળી પ્રતિબોધ પામેલા તે બંને પ્રભુના હાથે દીક્ષા લઈ તેની નિર્મલ આરાધના કરી મોક્ષે ગયા. તથા પૂર્વ ભવના શુભ સંસ્કારોને ધારણ કરનાર અતિમુક્તકુમાર શ્રીગૌતમ-સ્વામીજીને દેખીને રાજી થાય છે. તેમની સાથે વિનયથી વાતચીત કરે છે. પ્રભુની પાસે આવી દીક્ષા લઈ આરાધે છે. બાલપણની ચપલતાથી કરેલી સચિત્ત જલની વિરાધનાનો દોષ પ્રભુનાં વચનથી જાણી તે દોષની શુદ્ધિને માટે ધરિયાવહી પ્રતિક્રમતાં કાચોત્સર્ગમાં શુભ ભાવના ભાવી કેવલજ્ઞાની થઈ મોક્ષે ગયા. આ બીના “વૃદ્ધાવસ્થામાં ત્યાગધર્મ સ્વીકારવો જોઈ એ” આવી માન્યતા વ્યાજબી છે જ નહિ એમ સાબિત કરે છે. સૌ કોઈ જાણે જ છે કે ઘડપણમાં દયાજનક પરિસ્થિતિ હોય છે. શરીરની ક્ષીણતા વધે છે પણ આશા ઘટતી નથી. ઠાંતનું પડવું, લાકડીના ટેકે ચાલવું, પરાધીનતા વગેરે પણ નજરે નજર દેખાય છે. માટે જ જૈનદર્શન ફરમાવે છે કે “જે ટાઈએ દીક્ષાની ભાવના થાય, તે જ ટાઈએ તે સિંહની જેવા શૂરવીર થઈને તેવી જ રીતે પાલીને સુક્રિતા સુખ પામવા.” ગુરુમહારાજ દીક્ષાના વિચાર જણાવનાર ભવ્ય જીવોને અનુમોદના કરતાં એ જ ટૂંકામાં જણાવે છે કે, “જહાસુક્લં દેવાણુત્પિયા ! મા પહિવંધં કરેહ” એટલે હું પુણ્યશાલી ભવ્ય જીવ ! જેમ તને સુખ ઉપજે તેમ કર, તેમાં વિલંબ (ઢીલ) કરીશ નહિ, માટે જ બીજાઓએ પણ સ્વાર્થની ખાતર પણ કહ્યું છે કે જે દિવસે વૈરાગ્ય થાય, તે જ દિવસે પ્રવ્રજ્યા (ત્યાગધર્મ) સ્વીકારવી. એમ તેમના જ અંથેમાં કહેલાં “યદ્દહનિ વિરજેત તદ્દહનિ પ્રવ્રજેત” વગેરે વાક્યોનું સહસ્ય વિચારતાં જણાય છે. શંકરાચાર્યે નાની ઉંમરમાં સંન્યાસ સ્વીકાર્યો છે. આથી પણ જૈન દર્શનની માન્યતા વ્યાજબી ઠરે છે. ત્યાગધર્મની સાધનાના પહેલા પગથિયા જેવું સામાયિક છે, તેની પણ યથાર્થ કીંમત આંકનારા શ્રીગુરુમહારાજ સામાયિક પારનાર ભવ્ય જીવ બ્યારે પારવાનો આદેશ માગે છે, ત્યારે એ જ કહે છે કે “પુણરિક્તિ કાયવ્યં” એટલે હું ભવ્ય જીવ ! ફરી પણ આ સામાયિક કરવું, અને બીજા આદેશની અંતે પણ કહે છે કે—‘આયારો ન મોત્તવ્વો’ સામાયિક કરવું, એ તમારો હંમેશાં વારંવાર કરવાનો આચાર છે, તેને કરવાનું ચાલુ રાખજો, પણ મૂકી દેશો નહિ. વળી ખરાબ નિમિત્તોના સંસર્ગથી શુભ ભાવ ક્ષણ વારમાં પલટાઈ જાય છે. માટે જ પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે બાલક છતાં પણ યોગ્ય જાણીને અતિમુક્ત કુમારને દીક્ષા આપી. આ બાલમુનિનું

જીવન વિચારતાં ઘણા આત્મિક બોધ મળે છે, ને પુદ્ગલ રમણતાની ઓછાશ પણ જરૂર થાય છે. તેમજ આ શ્રીભગવતીસૂત્રમાં શરૂઆતમાં પાંચ પરમેષ્ટીને અને બ્રાહ્મી લિપિને નમસ્કાર કર્યો છે, તથા પાંચમા શતકના ચોથા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે કે દેવો અર્ધભાગથી ભાષા બોલે છે. તેમજ નવમા શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં ગાંધ્યના ભાંગા કહ્યા છે. તે ગણિતાનુયોગના રસિયાને બહુજ બોધ આપનારા છે. વળી અહીં કૃતયુગ્મ યોગ, દ્વાપર યુગ અને કલ્પોજ્જવું વર્ણન કર્યું છે. પ્રભુની દેશનાદિ સારાં નિમિત્તોને પામી પૂર્ણ વૈરાગ્યથી દીક્ષા લેનાર રાજકુમાર જમાલી પાપકર્મના ઉદ્ધે ૧૫ ભવોમાં કેવા કેવા દુઃખો ભોગવે છે, ને અંતે સન્માર્ગને સાધી કઈ રીતે સિદ્ધ થશે? આ હકીકત જમાલીના ચરિત્રમાંથી મળી શકે છે. ૧૫મા શતકમાં ગોશાલ મંખલિપુત્રનું જીવન જણાવ્યું છે. તેમાંથી જિનની આશાતનાનાં કડવાં ફલો, મરતાં તેને થયેલો ખેદ, શિષ્યોને સાચી બીના જણાવતાં સમ્યક્દર્શન પામે છે, પછીના ભવોની ત્રિડંબના વગેરે ઘણી બીના જણાવી કહ્યું કે જણા લાંબા કાલે પાપકર્મો ખપાવી સન્માર્ગને સાધી તે પણ સિદ્ધ થશે. યોતાના કદાશનુ ગોશાલાને તેજેલેશ્યાથી બળતો જોઈને પ્રભુ શ્રી-મહાવીરદેવે શીતલેશ્યા મૂકીને બચાવ્યો. તેમાંથી બોધ એ મળે છે કે જેઓ શત્રુનું પણ ભણું કરે તેઓ જ જિનશાસનના ખરા આરાધક કહેવાય. પ્રભુદેવની આવી દયાલુતા વગેરે ગુણોનો વિચાર કરવાથી જ અંતે ગોશાલો સમ્યક્ત્વ પામ્યો છે. ને ભવિષ્યમાં સિદ્ધ પણ થશે. તથા અહીં શ્રીસ્કંદક પરિવ્રાજકાદિનાં આત્મબોધદાયક જીવનચરિત્રો આપ્યાં છે. તથા મહાશિલાકંઠક નામના સંપ્રામની બીના એ લોભાદિ દોષોની પ્રખલતા જણાવે છે. પ્રસંગે રાહુના નામ જણાવી યાત્રા, યાપનીય, અવ્યાખ્યા, પ્રાસુક વિહાર, સરિસવ, કુલત્ય, માસ શબ્દોનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં પ્રભુ શ્રીમહાવીર-દેવે એ પણ સમજવા જેવી હકીકત જણાવી કે-“સરિસવ” શબ્દના એ અર્થો થાય છે. એક અર્થ સર્વપ=સરસવ, તે ભક્ષ્ય છે એટલે ખવાય છે. બીજો અર્થ સરખી ઉંમર-વાળા જીવો, તે અભક્ષ્ય છે એટલે ખવાય નહિ. એ પ્રમાણે “માસ” શબ્દના ત્રણ અર્થોમાંથી માસ=મહિનો અને માપ=માસો, એ એક જાતનું માપ છે, તે ગદિયાણાની પહેલાનું માપ છે. તે બંને અભક્ષ્ય છે. પણ માપ=અડધ, તે ભક્ષ્ય છે. તથા “કુલત્ય” શબ્દના કળથી અને કુલવંતી (ખાનદાન) સ્ત્રી આ એ અર્થોમાંથી અનુક્રમે કળથી ભક્ષ્ય છે, ને કુલવંતી નારી અભક્ષ્ય છે. આ બીના ૧૮મા શતકના ૧૦મા ઉદ્દેશાના ૬૪૬મા સૂત્રમાં જણાવી છે.

ત્રીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં તામલિ તાપસનું વર્ણન કરતાં તેના બાલ તપની પણ જે બીના વર્ણવી છે તે સમ્યક્ત્વની મહત્તા સાબિત કરે છે. અંતકાલે સમ્યક્દર્શન પામી કાલ કરી ઇંદ્રપણું પામે છે, કારણકે ઇંદ્રો નિશ્ચયે સમ્યક્દષ્ટિ જ હોય. જે સાધ-નામાં સમ્યક્દર્શન નથી, તે સાધના ભલેને આકરી હોય, તે પણ ધાર (રાખ) પર

લી'પણ કરવા જેવી જ ગણાય. એ રહસ્ય આમાંથી સમજવાતું છે. તેમજ ઊના પાણીના કુંડની ખીના ખીજ શતકના પાંચમા ઉદ્દેશમાં જણાવી છે. તે ઉપજુ યોનિવાળા અપકાય જીવોની વિશેષતાથી તે કુંડાદિતું પાણી કાયમ ગરમ જ રહે છે, એ રહસ્ય જણાવે છે. અને એ જ ખીજ શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં વેદ વગેરે નામો પણ જણાવ્યાં છે. તથા પાંચમા શતકના ૩૩ મા ઉદ્દેશમાં સ્વદેશની તે પરદેશની દાસીઓનાં નામ કહ્યાં છે. તેવાંજ નામો નવમા શતકના ૩૩મા ઉદ્દેશમાં પણ કહ્યા છે. દેવાધિદેવ, દ્રવ્યદેવ, નરદેવ, ધર્મદેવ અને ભાવદેવ, એમ ૫ પ્રકારના દેવોતું અને સૂતું સાદું કે જગતું સાદું વગેરે પ્રશ્નોતું તથા યુદ્ધભગરિકા વગેરેતું પણ વર્ણન બહુ તાર્ત્વિક ઓધને કરાવનારું છે. વળી સંયતને કે અસંયતને નિર્દોષ કે સદોષ આહારાદિ દેતાં કેવા કેવા લાભ થાય તે ખીના ટીકાકારે લુપ્થક શ્રાવકાદિનાં દષ્ટાંતો, યુક્તિઓ, અન્ય શાસ્ત્રોના સાક્ષીપાઠો વગેરે આપીને યથાર્થ સમજાવી છે. તથા કષાય કરવાથી ભોગવવા પડતા આકરા વિપાકો, નિગોદ, અંધ અને પુદ્ગલોની બહુજ સૂક્ષ્મ યુદ્ધિવાળા જીવોને સમજાય તેવી હકીકતો નિગોદ છત્રીશી, અંધ છત્રીશી, પુદ્ગલ છત્રીશીની વ્યાખ્યા સાથે આપીને સ્પષ્ટ સમજાવી છે. તેમજ તુર્ગિયાનગરીના શ્રાવકોતું ને મંદૂક વગેરે શ્રાવકોતું વર્ણન પણ અપૂર્વ તાર્ત્વિક ઓધ આપે છે. સુનક્ષત્ર મુનિ તથા સર્વાનુભૂતિ મુનિતું વર્ણન અને ચમરેન્દ્રના ઉત્પાદાદિતું વર્ણન પણ દેવ-ગુરુ-ભક્તિ આદિ ગુણોનો અપૂર્વ ઓધ આપે છે. આ રીતે આ શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં ચારે અનુયોગોતું વર્ણન કર્યું છે. તેને સાંભળનારા અને ભણનારા લભ્ય જીવો ચારે અનુયોગોના જાણકાર બની પુદ્ગલરમણતા વગેરે દોષોને દૂર કરી નિજગુણરમણતા, કર્મનિર્જરા વગેરે લાભ પામી મોક્ષમાર્ગને સાધી મુક્તિનાં અવ્યાખાધ સુખો જરૂર પામે છે.

શ્રીભગવતીસૂત્રનો સાર પૂરો થયો.

સર્વાનુયોગમય પંચમાંગ શ્રીભગવતીસૂત્રનો ટૂંક પરિચય;

તેમાં પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશોનો ટૂંક પરિચય

અહીં સૂત્રો ૮૬૯ અને સૂત્રગાથાઓ ૧૧૪ છે. આ પાંચમા અંગની ટીકા શરૂ કરતાં પહેલાં શ્રીઅભયદેવસૂરિ મહારાજ જણાવે છે કે આ ભગવતીસૂત્રની પ્રાચીને ટીકા અને ચૂર્ણિ તથા શ્રીજીવાભિગમસૂત્ર વગેરે શાસ્ત્રોની વૃત્તિઓના જરૂરી ભાગ યોગ્ય સ્થલે જોડીને હું નવી ટીકા બનાવીશ. પછી આ સૂત્રને જયકુંજર (લડાઈમાં વિજય પમાડનાર હાથી)ની ઉપમા દર્ષને ઉપમેય (જેમાં ઉપમા ઘટાવી હોય તે) શ્રી-વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞમિતું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવી શબ્દાર્થ કહ્યો છે. પછી પંચ પરમેષ્ઠીમય પંચ-મંગલ નમસ્કારમંત્રને, અને બ્રાહ્મીલિપિને નમસ્કાર કરી પહેલા શતકના ૧૦ ઉદ્દેશોની

સંબ્રહ્મગાથા કહી છે. પછી શ્રુતજ્ઞાનને નમસ્કાર કરી અનુક્રમે રાજશુભ, ગુણશીલ ચૈત્ય, શ્રેણિક રાજ્ય અને તેની ચેદ્ધિશા રાણીની બીના ટૂંકામાં જણાવી શ્રીવીરપ્રભુના સમવસરણ સુધીનું વર્ણન કર્યું છે. અહીં શ્રોતાઓ માંહેમાંહે વાતચીત કરીને પોતાના ઘરથી નીકળી પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવની પાસે આવી પ્રદક્ષિણા વંદનાદિ વિધિ જાળવી ધર્મદેશના સાંભળી હર્ષથી અનુમોહના કરી સ્વસ્થાને ગયા, ત્યાં સુધીની બીના વિસ્તારથી કહી છે. દેશનાનું સ્વરૂપ સમજવા માટે ઓપપાતિકસૂત્રની ભલામણ કરી છે, તે વ્યાજબી છે. કારણ કે ત્યાં પ્રભુએ આપેલી દેશનાની હકીકત વિસ્તારથી જણાવી છે. પછી યથાર્થ સાધુતાને દર્શાવનારું શ્રીગૌતમસ્વામીનું વર્ણન કરી “ચલમાળે ચલિણ” વગેરે પદાર્થોને લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રીગૌતમસ્વામી મહારાજે પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવને ૯ પ્રશ્નો પૂછ્યા, તે બધા પ્રશ્નોના અનુક્રમે ઉત્તર દેતાં ચલત (જે ચાલતું હોય) તે ચલિત (અમુક અંશે ચાલ્યું) કહેવાય વગેરે હકીકતને વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ચલચલાદિના એકાર્થને અંગે અને અનેકાર્થને અંગે પ્રશ્નો તથા તે સર્વેના ઉત્તરો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. પછી નારકીના જીવોને ઉદ્દેશીને તેમની સ્થિતિ, ઉચ્છવાસ, આહાર વગેરે (૩૯ દ્વારો)નું સ્વરૂપ સમજાવી પહેલા ખાધેલા પુદ્ગલોના ચય વગેરેનું વર્ણન કરતાં પુદ્ગલોનાં ચયન-ઉપચયન અને ઉદીરણ-વેદન તથા નિર્જરણ-ઉદ્ધર્તન તેમજ સંક્રમ, નિધન અને નિકાયનાને અંગે પૂછેલા જરૂરી પ્રશ્નોનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી તૈજસ કાર્મણનાં ગ્રહણ-ઉદીરણ અને વેદન તથા નિર્જરણને અંગે બે પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો જણાવી ચલિત કર્મબંધ અને અચલિત કર્મબંધ વગેરેની બીના કહી છે. પછી નારકાદિના દંડકમાં સ્થિતિની અને આહારની બીના જણાવો આત્મારંભાદિનું સ્વરૂપ સમજાવતાં કહ્યું કે જે અપ્રમત્ત હોય તે અનારંભ એટલે આરંભરહિત હોય એમ સમજવું. પછી ઈલુભવિક જ્ઞાનાદિના અને પરભવિક જ્ઞાનાદિના તથા ઉભયભવિક જ્ઞાનાદિના પ્રશ્નોત્તરો જણાવી ફરમાવ્યું કે અસંવૃત (સંવરભાવને નહિ સાધનારા) જીવો અસિદ્ધિ (ભવભ્રમણ) રૂપ ફલને પામે છે, ને સંવૃત (સંવર માર્ગના સાધક) જીવો મુક્તિના અવ્યાખ્યાય સુખ પામે છે. તથા અસંવૃત જીવોમાંના કેટલાએક જીવો અકામનિર્જરાના પ્રતાપે દેવપણું પણ પામે છે.

શ્રીભગવતીસૂત્રના પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશાને ટૂંક પરિચય

અહીં સંસારી જીવો પોતે ખાધેલા અશાતાવેદનીય કર્મને કર્ષરીતે ક્યારે ભોગવે અને ક્યારે ન ભોગવે, તે હકીકત સમજાવી નારકાદિ જીવોના આહાર, શરીર તથા ઉચ્છવાસ-નિઃશ્વાસ તેમજ કર્મની બીના કહી તેમના શરીરના વર્ણ, લેશ્યા તથા વેદના તેમજ ક્રિયાનું વર્ણન કરી તેમના આયુષ્યની સમાનતા વગેરેનું વર્ણન કરતાં લેશ્યાનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ જણાવવા માટે શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના લેશ્યાપદને સમજવાની ભલામણ કરી છે. પછી નારકાદિ જીવોના શૂન્ય કાલાદિનું વર્ણન કરી અતિક્રિયાનો અતિદેશ (તેનું વિસ્તારથી

સ્વરૂપ જાણવા માટે બીજા ગ્રંથને સમજવાની ભલામણ) કર્યો છે. પછી અસંયત ભવ્ય દ્રવ્યદેવ વગેરે જીવો, સલિંગ જીવો તથા વ્યાપન્ન દર્શન (સમ્યક્ત્વથી ભ્રમ થયેલા) જીવો મરીને જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી દેવગતિમાં જાય તો કયાં સુધી જઈ શકે? આનો ઉત્તર સમજાવી નારકાદિ જીવોના અસંજ્ઞી આયુષ્યનું પ્રમાણ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

શ્રીભગવતીસૂત્રના પહેલા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં કાંક્ષામોહનો વિચાર જણાવી કાંક્ષામોહને ભોગવવાની રીત સમજાવી કહ્યું છે કે “શ્રી જિનવચનો જ સાચાં છે.” પછી કાંક્ષામોહને બાંધવાનાં કારણો (પ્રમાદ, યોગ, વીર્ય, શરીર, જીવ) કહીને જણાવ્યું છે કે ઉત્થાનાદિથી અનુદીર્ણ કર્મોના ઉદ્દીરણા વગેરે થાય છે. તથા નારકાદિ જીવોને અને પૃથ્વીકાયાદિ જીવોને તર્ક વગેરે સંભવતા નથી. તો પણ તેઓ કાંક્ષામોહ કર્મને ભોગવે છે તેમજ નિર્ઘ્નિ કાંક્ષામોહ કર્મને ભોગવે છે. આ હકીકત તથા પ્રસંગે બીજી પણ જરૂરી બીના ટીકાકારે વિસ્તારથી સમજાવી છે.

શ્રી ભગવતીજીના પહેલા શતકના શરૂઆતના ત્રણ ઉદ્દેશામાં જણાવેલી હકીકતોને અંગે મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓ અનુક્રમે આ રીતે સમજાવા.

શ્રીભગવતીસૂત્રના પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાના મુદ્દાઓ

૧. મંગલાચરણ કરી, ૨. વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞાપ્તિ શબ્દની વ્યાખ્યા જણાવી છે. પછી અરિહંતાદિ પાંચને નમસ્કાર કરવાની બાબતમાં શિષ્યે પૂછેલા સવાલનો જવાબ દેતાં અરિહંત વગેરેને અલગ નમસ્કાર ન કરવાનું પણ કારણ અને શ્રીમદ્બલદેવ વગેરેનું અલગ અલગ નામ લઈને નમસ્કાર ન કરવાનું પણ કારણ દર્શાવતાં ફરમાવ્યું છે કે તેમના અલગ અલગ નામ લઈને નમસ્કાર કરવાનું બની શકે જ નહિ. આઠે કર્મથી રહિત સિદ્ધો છે ને અરિહંતને ૪ અઘાતી કર્મો ખપાવવાના બાકી હોવાથી સિદ્ધને નમસ્કાર કર્યા પછી અરિહંતને નમસ્કાર કરવો ઉચિત છે, છતાં પહેલાં અરિહંતોને નમસ્કાર કરવાનું શું કારણ? આનું કારણ સમજાવીને કહ્યું છે કે અરિહંત એ દેવાધિદેવ હોવાથી આચાર્યની જેવા પરતંત્ર નથી. તેથી તેઓ કેવલજ્ઞાની સ્વતંત્રપણે સિદ્ધ વગેરેના સ્વરૂપને સમજાવી તેમની આરાધના કરવાનું ફરમાવે છે. આચાર્ય ભગવંતો તેવા સ્વતંત્ર નથી, કારણ કે તેઓ હજારથ છે. માટે અરિહંતોના કહ્યા મુજબ જ સિદ્ધાદિના સ્વરૂપાદિને જણાવતા હોવાથી અરિહંતની પહેલાં તેમને નમસ્કાર કરવો વ્યાજબી નથી, જે કેવલજ્ઞાની હોય, તે જ સ્વતંત્ર ઉપદેશક થઈ શકે. આ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને શ્રુતજ્ઞાનની પ્રધાનતા સાબિત કરી બ્રાહ્મીલિપિને નમસ્કાર કરવાનો મુદ્દો સમજાવ્યો છે. પછી આ ભગવતીજીસૂત્ર જો કે ધોતે જ મંગલરૂપ છે, છતાં

શિષ્યાદિ પરિપાટીના ક્રમે મંગલ કરવાની પદ્ધતિ ચાલુ રખાવવી વગેરે કારણોથી મંગલ કરવું જ જોઈએ; આ બીના વિસ્તારથી સમજાવીને ભગવતીજી સૂત્રના અભિધેય (વાચ્ય, કહેવાની હકીકત) અને પ્રયોજન (ફલ) તથા સંબંધ જણાવતાં આ સૂત્ર ભણવાને લાયક અધિકારી મુનિ વર્ગની બીના કહીને અનુબંધચતુષ્ટય કહેવાનો શિષ્ટ માર્ગ સાચવ્યો છે. પછી ભગવતીનું પરિમાણ, ઉદ્દેશાનો અર્થ, દરેક ઉદ્દેશામાં કહેવાની બીના સંક્ષિપ્ત સાર કહી શ્રતજ્ઞાનને નમસ્કાર કર્યો છે.

૧. ગુરુપર્વક્રમ સંબંધ જણાવતાં સુધર્માસ્વામીની, ને જંબૂસ્વામીની ઓળખાણ કરાવી, રાજગૃહ નગરનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. તેમાં અવસરે ગુણશીલ ચૈત્ય, શ્રેણિક રાજા, ચેલ્લણા રાણી, પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવનું સ્વરૂપ, તેમનું અહીં પધારણું, દેવોએ રચેલા સમવસરણની બીના, સભાનું ઘેરથી નીકળવું, પ્રભુએ પર્ષદાને આપેલી દેશના, તે સાંભળી પર્ષદાએ કરેલી અનુમોદના, તેનું સ્વસ્થાને જવું વગેરે હકીકતો વિસ્તારથી જણાવી મુખ્ય ગણધર શ્રીગૌતમસ્વામીનો યથાર્થ યોગદાયક પરિચય ટૂંકામાં કરાવ્યો છે. પછી પ્રશ્ન પૂછવાના સમયની પૂર્વાવસ્થાનું સ્વરૂપ જણાવીને પ્રભુની પાસે આવતાં અને આવીને કેવો વિનય વગેરે વિધિ સાચવે છે? કેવા સ્વરૂપમાં રહીને પ્રશ્નો પૂછે છે? આ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરી “ચલમાળે ચલિણ” ઇત્યાદિ પદોથી પ્રશ્નોનું સ્વરૂપ પણ જણાવ્યું છે. અહીં પહેલા ઉદ્દેશાની બીના શરૂ થાય છે. તેમાં “ચલમાનં ચલિતં” આ વાક્યને અંગે એકાર્થતાનો ને અનેકાર્થતાનો પ્રશ્ન પૂછાયો છે. તેનો ખુલાસો કરતાં ઉત્પાદ-વિગમનું સ્વરૂપ કહ્યા બાદ અનુક્રમે સામાન્યથી જીવોમાં, પછી ક્રમસર નારકી વગેરેના રજ દાંડકોમાં સ્થિત, શ્વાસોન્નજ્વાસ, આહાર, આહારનો પરિણામ, ચિત, ઉપચિત, ચય, ઉપચય, પુદ્ગલ, ભેદ વગેરે પદાર્થો ઘટાવ્યા છે. પછી એ જ પ્રમાણે જીવાદિમાં આત્મારંભ, પરારંભ, ઉભયારંભ, અનારંભ પદોના અર્થોની જેમ ઘટે તે રીતે ઘટના (યોજના) કરી છે. અહીં આત્મારંભાદિનું સ્વરૂપ અને જીવોના ભેદ સમજાવીને તેમના આત્મારંભપણું વગેરે ઘટતા સ્વરૂપોમાં કારણો દર્શાવ્યાં છે. આજ બીના સલેશ્ય (લેશ્યાવાળા) જીવાદિમાં ઘટાવીને પૂછ્યું છે કે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ તથા સંયમ, એ આ ચાલુ ભવના સમજવા કે પરભવના સમજવા કે ઉભય ભવના સમજવા? તેનો ખુલાસો કરી અસંવૃત સાધુ મોક્ષે ન જાય, ને સંવૃત સાધુ મોક્ષે જાય તેના કારણો સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યા છે. પછી શ્રીગૌતમ ગણધરે પૂછ્યું કે અસંયત જીવ દેવ થાય? આના જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું કે અકામ નિર્જરાદિ સ્વરૂપવાળા અસંયત જીવો દેવપણું પામે, ને તે સિવાયના જીવો ન પણ પામે. અહીં વાનવ્યંતરનાં સ્થાનો વર્ણવતાં દેવલોકની બીના જણાવી પહેલો ઉદ્દેશો પૂર્ણ કરતાં અંતે જણાવ્યું કે આટલા પ્રશ્નો અને ઉત્તરો થયા બાદ શ્રીગૌતમસ્વામી ગણધરે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવની સાથે વિહાર કર્યો.

શ્રીભગવતીસૂત્રના પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશાના મુદ્દાઓ

ટીકાકારે પહેલા ઉદ્દેશાને ને બીજા ઉદ્દેશાને અર્થની અપેક્ષાએ સાંકળની કડી-ઓના જેવા સંબંધ જણાવી ઉદ્દેશાના અર્થને ટૂંકામાં જણાવનારી ગાથામાં કહ્યું છે કે જીવ ઉદ્દયમાં આવેલા દુઃખ એટલે કર્મ અને આયુષ્યને વેદે છે એટલે ભોગવે છે. અને અનુદીર્ણ એટલે ઉદ્દયમાં નહિ આવેલા કર્મને અને આયુષ્યને ભોગવતો નથી. નારકી વગેરે જીવોના આહાર, કર્મ, વર્ણ, લેશ્યા, સરખી વેદના, સરખી ક્રિયા અને સરખા આયુષ્ય, આ સાત પદાર્થોના સમતા (સરખાપણાના) અને વિષમતાના પ્રત્યેના ઉત્તરો પણ સમજવા લાયક છે. “જે કર્મોનો કર્તા છે, તે જ જીવ કર્મના ફલને ભોગવે છે.” આ સાથે બીજા જણાવવા માટે પ્રભુએ કહ્યું કે કર્મોનો કર્તા (બાંધનાર) જીવ જ ઉદ્દયમાં આવેલા કર્મને ભોગવે છે. એ જ બીજા આયુષ્યની બાબતમાં પણ સમજવાની છે. ચોવીશે દંડકોના જીવોને લક્ષ્યમાં રાખીને પૂછાયેલા પ્રત્યેના જવાબોમાં પણ પ્રભુ-દેવે કહ્યું કે નારકી વગેરે જીવોમાંનો એક જીવ કે અનેક જીવો એ જ પ્રમાણે ઉદ્દયમાં આવેલા કર્મ, આયુષ્યને ભોગવે છે. અહીં આવા એકવચન બહુવચનવાળા પ્રત્યેનો પૂછવાનાં બે કારણો પણ ટીકાકારે સમજાવ્યાં છે. પછી તમામ નારકીઓના આહારાદિ (આહાર, શરીર અને યાસોચ્છવાસ) એક સરખા ન હોય તેમાં તેમના શરીરતું મોટા-પણું ને નાનાપણું કારણ તરીકે જણાવ્યું છે. પછી બધા નારકીઓ સરખાં કર્મવાળાં નથી, એતું કારણ જણાવ્યું કે નરકમાં પહેલાં ઉપજેલા જીવોને કર્મો થોડાં હોય, ને નવા ઉપજેલાને કર્મો વધારે હોય છે. આ વાત પણ વિસ્તારથી સમજાવીને તેમના વર્ણ, લેશ્યા અને વેદનાને અંગે પણ જણાવ્યું છે કે આ કારણ (ટીકામાં જણાવેલા હેતુ)થી બધા નારકીઓનાં તે ત્રણે વાતાં સરખાં ન હોય. અહીં સંજ્ઞિભૂત નારકીપણું અને અસંજ્ઞિભૂત નારકીપણું સમજાવીને તે ત્રણેની વિષમતા વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી બધા નારકોને સરખી ક્રિયા ન હોય, તેમાં સમ્યદ્દષ્ટિપણું વગેરે ત્રણ કારણો કહ્યાં છે. વળી બધા નારકોતું આયુષ્ય એક સરખું ન હોય, ને તેઓ નરકમાં એક સાથે ઉપ-જતા નથી. અહીં પ્રસંગે નારકોના ચાર પ્રકાર પણ સ્પષ્ટ સમજાવ્યા છે. આ જ પ્રમાણે હકીકત ભુવનપતિદેવોમાં જણાવી. પણ કર્મ, વર્ણ અને લેશ્યામાં જે જુદાશ છે તે અહીં સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી કહ્યું છે કે પૃથ્વીકાયિકાદિમાં પહેલાં કહેલી આહાર, કર્મ, વર્ણ, લેશ્યાની બીજા જેમ નારકીમાં કહી તેમ અહીં જણાવી. તેમને પીડા એક સરખી ભોગવવાની હોય છે. બાકીતું વર્ણન જેમ નારકીમાં કહ્યું તેમ જણવું.

પછી કહ્યું કે એ જ બીજા જેમ નારકીમાં કહી તે જ પ્રમાણે વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોમાં પણ ઘટી શકે છે. ફક્ત ક્રિયામાં જે જુદાશ છે, તે અહીં સ્પષ્ટ સમજાવી દેશવિરતિ અને અસંયત એવા તિર્થંચોમાં બે ભેદો કહ્યા છે. પૂર્વે કહેલી બીજા જેમ નારકીમાં ઘટાવી તેમ અનુષ્ઠોમાં ઘટાવવી. ફક્ત આહારની ને ક્રિયાની

આખતમાં જે જુદાશ છે તે અહીં સમજાવી છે. તથા પૂર્વે જેમ અસુરકુમારાદિમાં કર્મ-
દેની ખીના કહી તે જ પ્રમાણે વ્યંતર, જ્યોતિષિ ને વૈમાનિકમાં સમજાવી. ક્રૂત જ્યો-
તિષ્ક અને વૈમાનિકોમાં વેદનાને અંગે જે ફરક છે તે અહીં જણાવ્યો છે. પછી આ જ
વિચાર લેશ્યાવાળા નારકી વગેરે ૨૪ દંડકોમાં જણાવતાં જ્યાં જ્યાં જે જે આખતમાં
સમાનતા અને જુદાશ છે, તે પણ કહી છે. પછી અહીં કહેલી વાતને ઠૂંકામાં સારરૂપે
જણાવનારી એક ગાથા કહીને પૂછેલા લેશ્યાના પ્રશ્નો જવાબ દેતાં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના
૧૭મા પદમાં લેશ્યાનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું છે, તેથી તેમાંથી તે જણવાની ભલામણ
કરી છે. પછી સંસાર-સંસ્થાનકાળના ૪ ભેદો, તેમાં નારક સંસાર-સંસ્થાનકાળના
શૂન્ય, અશૂન્ય, મિશ્રકાળ એવા ત્રણ ભેદો જણાવી કહ્યું કે આમાંના બે ભેદો તિર્થંચ-
સંસાર-સંસ્થાનકાળના જણવા. આ ખીના જેમ નારકીમાં કહી, તે જ પ્રમાણે દેવોમાં
ને મનુષ્યોમાં તે બેના સંસાર-સંસ્થાનકાળને અંગે જણાવી. પછી આ નારકી વગેરેના
કાળનું જુદું જુદું અલ્પબહુત્વ ને ભેગું અલ્પબહુત્વ કહ્યું છે. પછી કેટલાએક જીવો
અંતક્રિયા કરે ને કેટલાએક જીવો ન પણ કરે, આ હકીકતનો વિસ્તાર જણાવવા માટે
શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્રની ભલામણ કરી છે. પછી અસંયત-ભવ્ય-દ્રવ્યદેવ વગેરે ૧૫ જાતના
જીવો મરીને જે દેવલોકમાં જાય તો કયા કયા દેવલોકમાં જાય ? તે ખીના સ્પષ્ટ જણાવી
છે. અહીં ૧૫ જાતના જીવો આ પ્રમાણે જણાવા—૨. અસંયત ભવ્ય દ્રવ્ય દેવ, ૨.
અખંડિતસંયમી, ૩. અંડિતસંયમી, ૪. દેશવિરતિની અખંડ આરાધના કરનાર જીવો,
૫. દેશવિરતિમાં અતિક્રમાદિ દોષો લગાડનારા જીવો, ૬. અસંજ્ઞી, ૭. તાપસ, ૮.
કાંદર્પિક જીવો, ૯. ચરકપરિમાજક, ૧૦. કિલ્બિષિક જીવો, ૧૧. તિર્થંચો, ૧૨. આજીવિક
મતને અનુસરનારા જીવો, ૧૩. આભિયોગિ જીવો, (વશીકરણાદિના કરનારા જીવો)
૧૪. શ્રમણધર્મથી રહિત માત્ર મુનિવેશને રાખી આજીવિકા ચલાવનારા વેષધારી દ્રવ્ય
સાધુઓ, ૧૫. સમ્યક્ત્વ રહિત જીવો. પછી અસંજ્ઞી-આયુષ્યના ૪ ભેદો કહી જણાવ્યું
છે કે અસંજ્ઞી જીવ ચાર ગતિના આયુષ્યમાંથી કોઈ પણ આયુષ્યને આયુના અધકાલે
મળેલી સામગ્રીને અનુસારે ખાંધે છે. આ હકીકત જણાવતાં તે અંધાતા આયુષ્યનું
પ્રમાણ પણ જણાવી અંતે તે ચારે આયુષ્યોના અલ્પ બહુત્વનું સ્વરૂપ કહીને શ્રીગૌતમ
ગણધરનો વિહાર જણાવ્યો છે.

શ્રીભગવતીસૂત્રના પહેલા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશાના મુદ્દાઓ

આખો જીવ ધોતે એક કાળે ખાંધી શકાય તેવું (આજીવું) કાંક્ષામોહનીય કર્મ
ખાંધે છે. આ મુદ્દાને સ્પષ્ટ સમજાવવા માટે કાંક્ષામોહનીયને કરવાના એટલે ખાંધવાના
ચાર ભાગમાંથી ચોથો ભાગો માનવાની 'હા' કહી છે. અહીં પ્રશ્નમાં પૂછેલા ચાર
ભાગાનું સ્વરૂપ ટીકાકારે વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. તે આ રીતે ૧. સામાન્યથી કાંક્ષા-

મોહનીયના અંધનો વિચાર, ૨. વર્તમાનકાલનો વિચાર, 'આંધે છે' વગેરે, ૩. ભૂતકાલનો વિચાર, જેમ 'આંધ્યું' વગેરે, ૪. ભવિષ્યકાલનો વિચાર, જેમ 'આંધશે' વગેરે. આ રીતે ચાર ભેદો કૃત, ચિત અને ઉપચિતમાંના એકેક પદાર્થના કહ્યા છે. એટલે સામાન્ય ક્રિયા, ભૂતકાળની ક્રિયા, વર્તમાનકાળની ક્રિયા, ને ભવિષ્યકાળની ક્રિયા, આ ચાર ભેદ, કૃત વગેરે ત્રણ પદાર્થોને અંગે પ્રશ્નોત્તરોમાં વિચાર્યા છે. અને છેવટના ઉદ્દીરિત, વેદિત અને નિર્જર્ણ પદાર્થોમાંના દરેકમાં માત્ર ત્રણ કાળની જ ક્રિયા કહી છે. આ રીતે ત્રીજા ઉદ્દેશાની સંગ્રહ ગાથાના અર્થમાં ત્રીજા ઉદ્દેશામાં કહેલી બીનાનો સાર આવી જાય છે. જે મૂંઝાવે તે મોહનીય (કર્મ) કહેવાય. દર્શનમોહનીયની જ ચાલુ પ્રસંગે જરૂરિયાત છે. આ ધરાદાથી મોહનીય શબ્દની પહેલા કાંક્ષા શબ્દની યોજના કરી છે. કાંક્ષામોહનીયનો શબ્દાર્થ ટીકામાં આ રીતે કહ્યો છે. જે બીજાં બીજાં દર્શનોના વિચારો માનવા એટલે અમુક જ મત સાથે ન માનતાં બીજા બીજા ધર્મના વિચારોમાં તણાઈ જવું; ક્ષણે ક્ષણે, મત વિષેના વિચારો પદલાય, તે કાંક્ષા કહેવાય. કાંક્ષારૂપ (મોહ પમાડનારું) જે મોહનીય તે કાંક્ષામોહનીય એટલે મિથ્યાત્વ મોહનીય જાણવું. આના ચય (સામાન્યથી કર્મનો અંધ), ઉપચય (ગાઠ કર્મનું આંધવું), ઉદ્દીરણ (અપૂર્ણ કાલે વહેલા કર્મનું ભોગવવું), નિર્જરણ (ભોગવાયેલા કર્મોનું આત્મપ્રદેશથી ધીમે ધીમે જુદા પડવું)ની ત્રૈકાલિક બીના નારકાદિ ૨૪ દંડકોમાં વર્ણવી છે. પછી સંગ્રહગાથાનું રહસ્ય જણાવી તે કાંક્ષામોહને ભોગવવાની રીત જણાવતાં કહ્યું છે કે ૧. સંદેહ કરવાથી, ૨. જિનધર્મને તણ અન્યધર્મને અહણ કરવાથી, ૩. ફલની શંકા કરવાથી, ૪. શું આ જિનધર્મ (જિનશાસન) છે કે ઐશ્વર્યનો ધર્મ એ જિનશાસન છે, આ રીતે અનિશ્ચય રૂપ મતિભંગ થવાથી, ૫. કલુષ ભાવ ધારણ કરવાથી, એટલે 'આ શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલી બીના સાચી નથી' આ રીતે યુદ્ધિના વિપરીતપણાથી; (આ પાંચ કારણરૂપે) કાંક્ષામોહનીય કર્મ ભોગવાય છે. આથી જણાવ્યું કે આ પાંચ સ્વરૂપમાંના કોઈ પણ એકાદિ સ્વરૂપે કાંક્ષામોહ ભોગવાય છે. પછી કહ્યું કે જિનેશ્વરદેવોએ કહેલાં વચનો સાચાં છે. તેમાં શંકાને સ્થાન છે જ નહિ, આવી ધારણાથી (દઢતાર્થ) મોક્ષમર્ગને સાધનારા જીવો આરાધક કહેવાય. પછી અસ્તિત્વ (હોવાપણ)ના, ને નાસ્તિત્વના પરિણામના વિચારો જણાવતાં પ્રયોગ અને સ્વભાવના કાર્યો જણાવ્યાં છે. પછી કાંક્ષામોહના અંધના વિચારો જણાવી, તેને આંધવાના કારણ તરીકે પ્રમાદ અને યોગ કહ્યા છે. અહીં પ્રસંગે એ પણ કહ્યું છે કે પ્રમાદને ઉત્પન્ન કરનાર યોગ છે. યોગનું જનક વીર્ય ને વીર્યનું જનક શરીર છે. શરીરને ઉપજવનાર જીવ છે. પછી ઉત્થાન અને કર્માદિની હયાતિ જણાવી ઉદ્દીરણ, ગર્હણ અને સંવરણનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે ઉદ્દીરણ યોગ્ય કર્મપુદ્ગલોનું ઉત્થાનાદિ વડે ઉદ્દીરણ થાય, અનુદીર્ણને ઉપશમ થાય ને ઉદ્દયમાં આવેલાની નિર્જરા થાય. પછી એ કાંક્ષામોહના વેદનની

બીના દશ ભુવનપતિમાં ઘટાવીને તે જ વિચાર સ્થાવરોમાં ગોઠવીને કહ્યું કે તેને તર્ક, સંજ્ઞા, પ્રજ્ઞા, મન કે વચન નથી છતાં તે તે કર્મને વેદે છે, એવું જિનવચન છે, તે સાચું છે. આ જ બીના વિકલેન્દ્રિયોમાં કહી જણાવ્યું કે પચેન્દ્રિય તિયંચ્ચાથી માંડીને વૈમાનિક દેવ સુધીના પાંચ દંડકોમાં આ કાંક્ષામોહાદિની બીના જેમ સામાન્ય જીવોમાં કડી તેમ જાણવી. અંતે શ્રમણો કાંક્ષામોહને વેદે છે? આ પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે કહ્યું કે જ્ઞાનાદના ભેદોને જોઈને, જિનવચનમાં શંકા કરવાથી, કે પોતાનો ધર્મ તજી દેવાથી, ધર્મ ક્રિયાના ફલમાં 'આ ધર્મ ક્રિયાતું ફલ મળશે કે નહિ?' આવી શંકા કરવાથી, અનિશ્ચિતપણાની કે વિપરીતતા પામવાથી (આ પાંચ સ્વરૂપોમાંથી કોઈ પણ સ્વરૂપે) શ્રમણ નિર્મથો તેને (કાંક્ષામોહને) વેદે છે. આ રીતે ત્રીજા ઉદ્દેશના મુદ્દાઓ જાણવા.

શ્રીભગવતીસૂત્રના પહેલા શતકના ચોથા ઉદ્દેશનો દ્વંદ્વ પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે મોહનીય કર્મના ઉદયવાળા જીવો બાલવીર્યથી ઉપસ્થાન (પરલોકની ક્રિયાનો સ્વીકાર) કરે છે, ને બાલવીર્યથી કે બાલપંડિતવીર્યથી અપક્રમણ (ઉત્તમ ગુણ સ્થાનકેથી હીનતર એટલે ઊતરતા ગુણસ્થાનકે જવું) કરે છે. અને જેમણે મોહનો ઉપશમ કર્યો છે તેવા જીવો પંડિતવીર્યથી ક્રિયામાં ઉપસ્થાન કરે છે, ને બાલ-પંડિતવીર્યથી અપક્રમણ કરે છે. આ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું કે પ્રદેશ કર્મ અને અનુભાગ કર્મ, આ બે ભેદમાં કર્મના પ્રદેશો જરૂર ભોગવાય જ પણ પ્રદેશ કર્મમાં તેનો રસ ન પણ ભોગવાય. પછી વર્તમાનકાલ, ભૂતકાલ અને ભવિષ્યકાલને લક્ષ્યમાં રાખીને પદ્મલોની તથા જીવની અને કેવલજ્ઞાનીની બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ ચોથા ઉદ્દેશમાં મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓ આ રીતે કહ્યા છે—૧. આઠ કર્મ પ્રકૃતિ, ૨. ઉપસ્થાન અને અપક્રમણનો વિચાર વર્ણવતાં વચમાં બાલવીર્યદિતું સ્વરૂપ કહીને ઉપ-શાંત મોહ જીવને અંગે ઉપસ્થાનાદિની બીના જણાવી છે. ૩. ઉપસ્થાનનો કે અપ-ક્રમણનો કરનાર આત્મા પોતે જ છે. ૪. સુચિ-અસુચિની બીના. ૫. કરેલા કર્મો ભોગ-વવાં જ પડે; અહીં કર્મના બે ભેદો પણ સ્પષ્ટ કહ્યા છે. ૬. આભ્યુપગમિકી વેદના, ને ઔપક્રમિકી વેદનાની બીના કહી છે. ૭. પુદ્ગલ જીવ અને કેવલીના વિચારો; આ સાત મુદ્દાઓ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા. કારણ કે તેનું જ અહીં વિસ્તારથી વર્ણન છે.

ભગવતીજીના પ્રથમ શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશનો દ્વંદ્વ પરિચય

અહીં નરકાવાસોની, અસુરના આવાસોની તથા વિમાનોની સંખ્યા જણાવી નરકાવાસાદિ સ્થિતિ સ્થાનોમાં ક્રોધોપયુક્ત જીવો વગેરે કહ્યા છે. છેવટે અવગાહના-દિમાં, દષ્ટિજ્ઞાનાદિમાં, અસુરકુમાર વગેરેના આવાસોમાં, સ્થાવરમાં અને વિકલેન્દ્રિયા-દિમાં ક્રોધોપયુક્તાદિના ભાંગા વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ભગવતીજીના પ્રથમ શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં સૂર્યનો વ્યથુઃસ્પર્શ, અવલાસન (ઉગતા ને આશ્રમતાં દેખાવું) વગેરે તથા પ્રાણાતિપાતિકી વગેરે ક્રિયા તેમજ શેષકમુનિના પ્રશ્નો, અને લોકસ્થિતિના ૮ ભેદ (અસ્તિ પૂરણતું દષ્ટાંત) કહીને જીવ પુદ્ગલોતું માંહોમાંહે બદ્ધત્વ વગેરે અને (દ્રહ-નોતું દષ્ટાંત) સૂક્ષ્મ સ્નેહકાયતું પડવું વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. વચમાં ક્ષેત્ર-વિચારાદિ પણ કહ્યા છે.

ભગવતીજીના પ્રથમ શતકના સાતમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં જીવોનો દેશોત્પાત અને સર્વોત્પાત અને આહાર, ઉદ્ધર્તના વગેરે તથા વિગ્રહ ગાંત વગેરે કહીને દેવોને ચ્યવનકાલે આહારનો અભાવ અને ગર્ભરચના, ગર્ભોત્પાત તથા માતાનાં ને પિતાનાં અંગો તેમજ તેનો કાલ જણાવ્યા છે. પછી ગર્ભસ્થ જીવનું નરકમાં અને દેવ ગતિમાં મરીને ઉપજવું તથા ગર્ભમાંથી નીકળવું વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ભગવતીજીના પ્રથમ શતકના આઠમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે એકાંત બાલ ચારે ગતિમાં પણ જાય. પછી પાંડિતની અને બાલ પાંડિતની ગતિ કહીને અગ્નિકાયાદિને અંગે ક્રિયા લાગવાનો પ્રશ્ન તથા મૃગવધાદિમાં ક્રિયાનો પ્રશ્ન તેમજ વૈરક્રિયાના પ્રશ્ન જણાવ્યા છે. પછી જયપરાજયનાં કારણ, સકરણ વીર્ય અને અકરણ વીર્ય વગેરેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. ને આ હકીકત ચોવીશે દંડકોમાં ઘટાવી છે.

ભગવતીજીના પ્રથમ શતકના નવમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે હિંસાદિથી આત્મા ભારે બને અને અહિંસાદિથી જીવ હળવો થાય છે. પછી અવકાશાંતરનો અને વાતાદિનો તથા નારકાદિનો ગુરુત્વ-લઘુત્વ વગેરે વિચાર કહીને જણાવ્યું કે, લાઘવાદિ અને અક્રોધવાદિપણું પ્રશસ્ય છે અને પહેલાં જેને મોહ ઘણો હોય, તે જીવ પણ સંવૃત બની સિદ્ધ થાય છે. તથા એક સાથે બે ભવનું આયુષ્ય ભોગવી શકાય નહિ. પછી શ્રીપાર્શ્વનાથના સંતાનીય શ્રીકાલાસ્યવેધિપુત્ર સાધુના ને સ્થવિરોના સામાયિકાદિની બાબતમાં પ્રશ્નોત્તરો કહી અતે જણાવ્યું કે તે પંચ મહા-વ્રત સાધી મોક્ષે ગયા. અવ્રત્યાજ્યાનકી શેઠ દરિદ્ર વગેરેને સરખી લાગે. પછી આધા-કર્મ આહારાદિ વાપરતાં કર્મબંધ ને પ્રાકૃતિક આહારાદિ વાપરતાં અબંધ વગેરે તથા અસ્થિરાદિ પદાર્થોતું બદલાવવું વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ભગવતીજીના પ્રથમ શતકના દશમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં પ્રભુ શ્રી મહાવીરે 'ચલત અચલિત' વગેરે બાબતમાં અને વિષમ પરમાણુ

સ્કંધાદિની આખતમાં અન્ય દર્શનિયોનો મત જણાવી સત્ય હકીકત વર્ણવી છે. પછી અન્ય તીર્થિકોનો વિચાર એ છે કે એક જ એક સમયે ધર્માપથિક ક્રિયા અને સાંપરાયિક ક્રિયા એ બે ક્રિયા એક સાથે કરે. અહીં પ્રભુના યથાર્થ વિચારો કહીને નરક ગતિમાં ઉત્પાદના વિરહનો અતિદેશ વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

પંચમાંગ સૂત્રના પહેલા શતકના દશ ઉદ્દેશાઓ છે. તેમાં દરેક ઉદ્દેશાના અર્થની સંગ્રહ ગાથા પણ જણાવી છે. એથી ટૂંકામાં ઉદ્દેશાનો સાર જણાવાય છે. આ પહેલા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશામાં નારકાદિ ચોવીશે હંડકોમાં આવાસો, સ્થિતિસ્થાન, કૌઠોપ-યુક્તપણું, માનોપયુક્તપણું વગેરેને અંગે સંભવતા ભાંગા, શરીરાદિની બીના, ત્યાં લોભની પ્રધાનતા વગેરે મુદ્દાઓનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે.

પછી છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં ૧. અહીંથી સૂર્ય ઉગવાના ટાઈમે જેટલા યોજન દૂર દેખાય છે, તેટલા જ યોજન દૂર આથમતાં દેખાય છે. ૨. સૂર્યનું પ્રકાશક્ષેત્ર સરખું છે. અહીં જરૂરી ક્ષેત્રની બીના કહી જણાવ્યું કે લોકનો છેડો અલોકના છેડાને અડકે છે. ને દ્વીપનો છેડો સમુદ્રના છેડાને અડકે છે. તથા છાયાનો છેડો આતપના છેડાને અડકે છે. તેમજ સંસારી જીવોને પ્રાણાતિપાતિકી લાગે છે. અહીં ક્રિયાનું વર્ણન ટૂંકામાં કરી તે બીના અને મૃષાવાદ વગેરેની બીના ચોવીશે હંડકોમાં વિચારી છે. પછી રોહ મુનિએ પ્રભુ મહાવીરને પૂછેલા પ્રશ્નોનું વર્ણન શરૂ થાય છે. તેનું રહસ્ય એ છે કે લોક અને અલોક બંને પહેલાં અને બંને પછી કહી શકાય એવી રીતે જીવ અજીવ અને લવ્ય અલવ્યમાં તથા સિદ્ધ અસિદ્ધમાં તેમજ સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ (સંસાર)માં તેમજ ઈડાં અને કુકડીમાં સમજવું. એમ બીજા પણ પ્રશ્નો પૂછ્યા બાદ શ્રી ગૌતમ ગણધરે પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબમાં લોકસ્થિતિના ૮ ભેદ તથા આકાશાદિ પદાર્થોનો માંહોમાંહે આધાર આધેય ભાવ સમજાવવામાં વ્યાવહારિક ઉદાહરણો આપી કહ્યું કે જીવો અને પુદ્ગલો માંહોમાંહે સંબંધ છે. તેમાં વ્યાવહારિક દૃષ્ટાંત પણ આપ્યું છે. એવટે સૂક્ષ્મ સ્નેહકાય પડે છે તે થોડો કાલ રહે છે, વગેરે મુદ્દાઓનું અહીં સવિસ્તર વર્ણન કર્યું છે. ૭. સાતમાં ઉદ્દેશામાં ચોવીશે હંડકોમાં જીવોના ઉત્પત્તિ, આહાર અને ઉદ્વર્તનના વિચારો તથા વિગ્રહગતિ-અવિગ્રહગતિની બીના કહીને દેવોના વ્યવનકાલને અંગે જરૂરી હકીકત જણાવી છે. પછી ગર્ભનો અધિકાર શરૂ થતાં ગર્ભમાં ઉપજતા જીવને ઈંદ્રિયો હોય કે નહિ? તેનો ઉત્તર દેતાં દ્રવ્યેન્દ્રિય-ભાવેન્દ્રિયનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. તે જીવ શરીરવાળો હોય કે શરીર વગરનો હોય? આનો જવાબ દેતાં શરીરનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે ગર્ભમાં ઉપજતો જીવ શરૂઆતમાં માતાનું લોહી, અને પિતાનું વીર્ય આ બેનો આહાર કરે છે. ઉત્પન્ન થયા પછી માતાનું લોહી અને માતાએ ખાધેલો આહાર લે છે. પછી ગર્ભમાં રહેલા જીવને વિષ્ટાદિ ન હોય તેમાં કારણ જણાવી, તે આહારનું બીજા બીજા રૂપે પરિણમન જણાવ્યું છે. ગર્ભમાં રહેલ જીવ મોઢોથી ન ખાય, તેનું કારણ જણાવી કહ્યું કે તે આખા શરીરથી

આહારાદિ કરે છે. ગર્ભમાં બે નાડી હોય છે : ૧. માતૃશુભ-રસહરણી નાડી. ૨. પુત્ર-શુભ-રસહરણી નાડી. આ બે માંહેમાંહે સંબદ્ધ હોય છે. નળીની મારફત માતાએ આધેલા ચાવેલા આહારનો રસ પુત્રશુભ-રસહરણીમાં ઊતરે છે. તેનો આહાર ગર્ભમાં રહેલો શુભ કરે છે. તથા સંતાનને માતાનાં ત્રણ અંગો હોય. વારમામાં મળેલાં અંગો સંતાન શુભે ત્યાં સુધી રહે. પછી ગર્ભમાં રહેલો કોઈક શુભ જે કારણથી નરકે (પણ) જાય તે કારણ જણાવતાં સંજ્ઞી શુભની હકીકત કહી છે. પછી જણાવ્યું છે કે ગર્ભમાં રહેલો કોઈક સંજ્ઞી શુભ લખિંદના પ્રભાવે શત્રુની સાથે લડાઈ કરે છે ને કોઈ તેવો (ગર્ભમાં રહેલો) શુભ દેવ પણ થાય છે. ને તેવો કોઈ સંજ્ઞી શુભ ગર્ભમાં રહ્યા છતાં ધાર્મિક વચનો સાંભળે છે. તથા ગર્ભમાં શુભ ચત્તો કે પડખાભેર હોય, કોઈ શુભ કેરીની માફક કુખજ હોય, ઊભો હોય, બેઠો હોય, કે સૂનો હોય, તે શુભ માતાના સુખે સુખો, ને માતાના દુઃખે દુઃખો હોય. અંતે જણાવ્યું છે કે પ્રસવકાલે પહેલાં માથાથી કે પગથી નીકળે, તે શુભ શુભતો રહે; પણ જે શુભ આડો થઈ ને ગર્ભમાંથી નીકળે તે મરણ પામે અથવા કકુષો થાય. ૮. આઠમાં ઉદ્દેશામાં એકાંત બાલનો અને બાલ-પંડિતનો તથા અંતક્રિયાનો વિચાર જણાવ્યો છે. એટલે એકાંત બાલ શુભ ચાર ગતિ-માંથી કોઈ પણ ગતિનું આયુષ્ય બાંધે, બાલપંડિત શુભ દેશવિરતિના પ્રતાપે દેવાયુષ્ય બાંધે તથા એકાંત પંડિત મનુષ્ય મોક્ષે જાય અથવા દેવાયુષ્ય જ બાંધે. પછી હરિણને મારનાર પુરુષને લાગતી ક્રિયાનું ને પાંચે ક્રિયાનું સ્વરૂપ કહી ઘાસને બાળનાર પુરુષને ને ધનુર્ધારી પુરુષને લાગતી ક્રિયા તથા મરાતા હરિણની સાથે વૈર અંધાવવાનો વિચાર જણાવીને કહ્યું કે પુરુષને મારનારો પુરુષ મરાતા પુરુષના વૈરથી અંધાવેલો છે, ને તે ૬ મહિનાની અંદર મરે તો તેને કાર્યકી વગેરે પાંચે ક્રિયાને લગતો કર્મબંધ થાય, ને છ મહિના પછી મરે તો પહેલી ચાર ક્રિયાને લાગરાથી થતો કર્મબંધ કરે. તથા બલ શસ્ત્ર વગેરેની અપેક્ષાએ બે પુરુષો સરખા હોવા છતાં એક પુરુષ શુભે ને એક પુરુષ હારે તેનું કારણ સમજાવીને લખિંદવીર્યનું ને કરણવીર્યનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં ચોવીશે દંડકોના શુભને અંગે ચાલુ હકીકત જણાવી છે. તથા નવમા ઉદ્દેશામાં દૂંકામાં રહસ્ય એ કહ્યું છે કે હિંસાદિથી શુભ ભારેકમી અને, ને અહિંસાદિથી શુભ હલુકમી થાય. પછી નિર્અંધ સાધુનાં ૪ પ્રશસ્ત વાનાં (ગુણો) જણાવી કહ્યું કે અવકાશાંતર અને સાતમે તનવાત અનુક્રમે અગુરુલધુ ને ગુરુલધુ છે વગેરે. અહીં આ પ્રસંગને અનુસરીને જરૂરી બીજા પ્રશ્નોત્તરો વર્ણવીને કહ્યું કે કોથરહિતપણું વગેરે ગુણો નિર્અંધને શોભાવનારા છે. તથા કાંક્ષામોહનો ક્ષય કરીને સંવૃત બનેલા સાધુ અથવા પહેલા બહુ મોહવાળી સ્થિતિમાં રહીને સંવૃત બનેલા સાધુ કર્મને અપાવી સિદ્ધ થાય. પછી આયુષ્યની બાબતમાં બીજાએ કહે છે કે 'એક શુભ એક સમયે બે આયુષ્ય બાંધે છે,' આ વાત ખોટી છે એમ સ્પષ્ટ સમજાવી પ્રભુએ કહ્યું કે એક શુભ એક સમયે એક આયુષ્યને બાંધે છે.

કારણ કે એક પ્રકારના આત્માના પરિણામ વડે વિરુદ્ધ બે આચુષ્ય ન બંધાય. પછી ગૌતમસ્વામી વિહાર કરે છે.

પછી કાલાસ્થવેષિપુત્ર અનગાર પ્રભુ મહાવીરના સ્થવિરોને પ્રશ્નો પૂછતાં જવાબ સાંભળી સંતોષ પામ્યા ને પાંચ મહાવ્રત ધર્મને સાધી મોક્ષે ગયા. પછી અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનો પ્રસંગ હેતુ કહેવાપૂર્વક સમજાવી આધાકર્મ દોષથી દૂષિત આહારાદિ વાપરવાથી તુકસાન ને નિર્દોષ આહારાદિ વાપરવાથી મળતા લાભ જણાવ્યા છે. અંતે કહ્યું કે જે આસ્થર હોય તે જ પદાર્થ બદલાય છે, આ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. દશમા ઉદ્દેશમાં અન્ય તીર્થિકોના વિચારો કહ્યા છે. તેનો સાર એ છે કે અન્ય ધર્મીઓ કહે છે કે ૧. જે ચાલતું હોય તે ચાલ્યું કહેવાય. ૨. બે પરમાણુ માંહોમાંહે ચોંટે નહિ, કારણ કે તેમાં ચીકાશ નથી. ૩. ત્રણ પરમાણુ જોડાય, ને તેના બે સરખા ભાગ ૧૧-૧૧ થાય, અને ત્રણ ભાગ પણ થાય. ૪. ચાર અણુ પાંચ અણુતું કર્મ બને, તે શાશ્વત છે. ૫. કર્મનો ચય અને અપચય થાય છે. ચય એટલે વૃદ્ધિ, અપચય એટલે ઘટવું ઓછા થવું. ૬. બોલ્યા પહેલાં ભાષા તે ભાષા કહેવાય, પણ બોલાતી ભાષા તે ભાષા ન કહેવાય. બોલ્યા પછીની જે ભાષા તે ભાષા કહેવાય વગેરે માન્યતાઓને ઓટી સાબિત કરવાના પ્રસંગે પ્રભુએ કહ્યું કે ૧. જે ચલમાન પદાર્થ હોય તે ચલિત કહેવાય; ૨. બે પરમાણુ માંહોમાંહે ચોંટે છે; તેના બે સરખા ભાગ થાય. ૩. ત્રણ પરમાણુઓ માંહોમાંહે ચોંટે તેના બે ભાગ થાય, પણ સરખા ભાગ ન થાય, તથા ત્રણ ભાગ થાય. ૪. ચાર અણુનો કે પાંચ અણુનો સ્કંધ “ કર્મ ” ન કહેવાય, તે અશાશ્વત છે. ૫. બોલ્યા પહેલાંની ભાષા તે અભાષા કહેવાય. બોલાતી જે ભાષા તે ભાષા કહેવાય. બોલ્યા પછીની જે ભાષા (ભાષાવર્ગણનાં પુદ્ગલો) તે અભાષા કહેવાય એટલે ભાષા ન કહેવાય. બોલતાં (પુરુષાદિ) ની ભાષા કહેવાય, પણ જે બોલતો જ ન હોય તેની અભાષા એટલે તે બોલે છે એમ કહેવાય જ નહિ. આ ભાષાની જેવું જ ક્રિયાતું સ્વરૂપ જાણવું. કૃત્ય એ દુઃખ છે (દુઃખરૂપ છે, દુઃખતું સાધન છે) પછી બીજાઓ માને છે કે એક જીવ એક સમયે ઐર્યાપથિકી અને સાંપરાયિકી ક્રિયા આ બે ક્રિયા સાથે કરે. આ બાબતમાં પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે કહ્યું કે એક જીવ એક સમયે એક ક્રિયા કરે છે. બે ક્રિયા કરે નહિ. નરકમાં ઉત્પત્તિનો ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ ૧૨ સુહૃત્ છે. એટલે ૧૨ સુહૃત્ સુધી નરકમાં કોઈ જીવ ઉપજે જ નહિ. વિશેષ બીના શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના વ્યુત્કાંતિ પદમાં કહી છે. આ રીતે પહેલા શતકની બીના સમજવામાં બહુજ કઠિન હોવાથી ટૂંક પરિચયની સાથે તેતું યથાર્થ રહસ્ય પણ જણાવ્યું. તેમાં કેટલીક બીના ઉત્તર રૂપે જ જણાવી છે. ત્યાં પ્રશ્નની બીના સરલ છે એમ સમજવું.

શ્રી ભગવતીજીસૂત્રના પહેલા શતકનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજ્ઞાના બીજા શતકનો ટૂંક પરિચય

અહીં ૧૦ ઉદ્દેશા છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે કે પૃથ્વીકાયાદિના જીવો શ્વાસોન્ન્યાસ લે ને મૂકે છે તેમાં શ્વાસોન્ન્યાસ વર્ગજ્ઞાના વર્ણાદિવાળા પુદ્ગલસ્કંધો અહણ કરે ને મૂકે છે. આની વિશેષ બીના પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રથી જાણવા ભલામણ કરી છે. પછી કહ્યું કે પવનના જીવો પણ એ પ્રમાણે શ્વાસોન્ન્યાસની ક્રિયા કરે છે, ને બીજા જીવોની માફક તે પણ મરીને ઘણીવાર તે રૂપે (પવનરૂપે) ઉપજે છે. તથા પવનનું આઘાત (અથડાવવું) વગેરે કારણોથી મરણ થાય છે. તેને ઔદારિક, વૈકંઠ્ય, તેજસ અને કાર્મણ એ ચાર શરીર હોય. પછી પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ વગેરેની બીના વગેરે કહીને સુદ્ધ, મુક્ત વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી શ્રીગીતમસ્વામીજ્ઞાના વિહારની બીના જણાવી શ્રીસ્કંદક પરિપ્રાજ્ઞકનો અધિકાર શરૂ કર્યો છે. તેનો ટૂંક સાર આ પ્રમાણે : કૃતંગલા નગરી, છત્રપલાશક ચૈત્ય, શ્રાવસ્તી નગરી, ગર્હભાલ પરિપ્રાજ્ઞક છે. તે ઋગ્વેદાદિ ચાર વેદનો જાણકાર છે. ઇતિહાસ, (પુરાણ) નિવંદુ, વધિતંત્ર ને ગણિત-શાસ્ત્રોને તથા શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, પિંગળ, નિરૂક્ત, અને જ્યોતિ:શાસ્ત્ર આ વેદનાં ૬ અંગોને પણ જાણે છે. પિંગલ અમણે સ્કંદક પરિપ્રાજ્ઞકને પૂછેલા પ્રશ્નોનો સાર એ છે કે લોકનો, જીવનો, સિદ્ધનો ને સિદ્ધનો છોડા છે કે નહિ? તથા કયા મરણથી જીવ વધે અને ઘટે? સ્કંદક આ પાંચે પ્રશ્નોના જવાબ એ ત્રણ વાર પૂછતા પિંગલ અમણને આપી શકતા નથી. તેને મનમાં તે બાબત શંકાદિ થાય છે. એવામાં પ્રભુ શ્રીમહાવીર-દેવ પધાર્યા. તે જાણી સ્કંદકને ત્યાં જઈ તે પ્રશ્નો પૂછવાની ને પ્રભુ મહાવીરની સેવા કરવાની ભાવના થઈ. હાલ તે તાપસના વેષમાં છે. અહીં તેની બાબતમાં શ્રીમહાવીર-દેવ અને ગીતમસ્વામી વાતચીત કરે છે. સ્કંદક પ્રભુને વાંદવા સ્વસ્થાનથી નીકળ્યા. અહીં પ્રભુએ ગીતમસ્વામીને કહ્યું કે સ્કંદક એ તારો પૂર્વસંગતિક છે (મિત્ર છે). તે દીક્ષા જરૂર લેશે. એવામાં સ્કંદકને આવતા જાણી શ્રીગીતમસ્વામીએ તેમનો આદર કર્યો. તેમના મનના ભાવ જણાવ્યા. ત્યારે સ્કંદકે અચંપે પામી શ્રીગીતમને પૂછ્યું. તેનો તેમણે ખુલાસો કર્યો. તે સાંભળી સ્કંદકને પ્રભુજ્ઞાની ઉપર બહુમાન થયું. શ્રીગીતમની સાથે સ્કંદક પ્રભુની પાસે ગયા. પ્રભુને જોઈને તે રાજી થયા. અહીં પિંગલ અમણે પૂછેલા પ્રશ્નોનો જવાબ દેતાં પ્રભુએ દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિનું સ્વરૂપ જણાવવા પૂર્વક કહ્યું કે અમુક અપેક્ષાએ લોક વગેરેનો છોડા છે એમ કહી શકાય ને અમુક અપેક્ષાએ લોક વગેરેનો છોડા નથી, એમ પણ કહી શકાય. આ વાત વિસ્તારથી સમજાવી ને બાલમરણનું તથા પંડિતમરણનું સ્વરૂપ અને બાલમરણના ૧૨ ભેદો કહ્યા છે. તેમાંના કોઈપણ મરણથી મરનાર જીવનો સંસાર વધે છે. પછી પંડિત મરણના એ ભેદ કહી જણાવ્યું કે તેમાંના કોઈપણ મરણથી મરનાર જીવ સંસારને ઓછો કરે છે. પ્રભુ શ્રીમહાવીરની અવસરોચિત બીજી પણ દેશના સાંભળી સ્કંદક પરિપ્રાજ્ઞક પ્રતિબોધ

પામ્યા. ફરી પ્રભુનો ધર્મોપદેશ સાંભળતાં તેમને પ્રભુના પ્રવચન ઉપર શ્રદ્ધા થઈ. અહીં સંસારને કાવાનલ જેવો જાણતા તે સ્કંદક પરિત્રાજક પ્રભુના હાથે દીક્ષા લઈ હિતશિક્ષા સાંભળી સંયમ સાધતાં ૧૨ અંગો ભણે છે. પ્રભુની આજ્ઞા, આકરી તપશ્ચર્યા, ભિક્ષુની ૧૨ પ્રતિમા, (અહીં તેનું સ્વરૂપ દીકામાં જણાવ્યું છે,) ગુણરતન સંવત્સર તપ વગેરે કરતા તે દુર્બલ થઈ જાય છે. અવસરે પ્રભુની આજ્ઞા લઈ વિપુલ પર્વત ઉપર સાધુઓની સાથે ગયા. ભગવંતને વંદના, સર્વ જીવોને ક્ષમાપના (ખમાવણું), ફરી પ્રતનું ઉચ્ચરણું વગેરે વિધિપૂર્વક એક મહિનાનું અનશન કરી સમાધિ મરણે કાલધર્મ પામી તેઓ ખારમા અચ્યુત દેવલોકે મહાદ્વિક દેવ થયા. અહીં ૨૨ સાગરોપમ સુધીના દેવસુખ ભોગવી મહાવિદેહે સિદ્ધ થશે. આ ખીના તથા પ્રસંગને અનુસરીને ખીજ પણ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૨. ખીજ ઉદ્દેશમાં વેદનાસમુદ્ધાત વગેરે સાતે સમુદ્ધાતોનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું કે શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના ૩૬મા સમુદ્ધાતપદમાં આની ખીના વિસ્તારથી કહી છે. તે ત્યાંથી જાણી. તથા ભાવિતાતમા અનગારતું પણ સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

૩. ત્રીજ ઉદ્દેશમાં રતનપ્રભાદિ સાતે નરક પૃથ્વીઓનું વર્ણન કરી જણાવ્યું કે ભૂતકાલમાં સર્વ જીવો નરકમાં ઘણીવાર જઈ આવ્યા છે. આની વધારે ખીના જાણવા માટે શ્રી જ્યોત્સનાસૂત્રના ખીજ ઉદ્દેશાની ભલામણ કરી છે.

૪. ચોથા ઉદ્દેશમાં ઇંદ્રિયોની ખીના જણાવતા કહ્યું છે કે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના ઇંદ્રિય પદના પહેલા ઉદ્દેશમાં આ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. તથા દીકાકારે ઇંદ્રિયોના ભેદો, આકાર, જડાઈ, વિષય વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી કયું છે.

૫. પાંચમા ઉદ્દેશમાં અન્યધર્મોઆ માને છે કે “ દેવોને સ્ત્રીઓ ન હોય, ને એક જ જીવ એક યાત્રિ જે વેદોને અનુભવે. ” આ વિચારો ખોટા છે, એમ જણાવતાં પ્રભુદેવે સાચી ખીના સ્પષ્ટ રીતે જણાવી કે “ દેવને સ્ત્રીઓ (દેવીઓ) હોય. તથા એક જીવ એક કાળે એક વેદને અનુભવે. ” પછી ઉદકગર્ભ (પાણીના ગર્ભ) જઘન્યથી એક સમય સુધી, ને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ માસ સુધી રહે. ને ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનો ગર્ભ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત સુધી, ને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ વરસ સુધી રહે. મનુષ્યનો ગર્ભ એ જ પ્રમાણે જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ને ઉત્કૃષ્ટ ખાર વરસ સુધી રહે. તેમજ કાયલવસ્થ ગર્ભને ટકવાનો કાળ જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટથી ૨૪ વરસ. કાયલવસ્થ ગર્ભનું સ્વરૂપ દૂંકામાં આ પ્રમાણે જણવું. માતાના પેટની વચ્ચે રહેલ “ ગર્ભમાં રહેલા જીવનું ” જે શરીર તે કાય કહેવાય, તે શરીરમાં જે ઉપજવું, તે કાયલવ કહેવાય. અને તેમાં જ જે જીવ જન્મ્યો હોય, તે કાયલવસ્થ કહેવાય. તે કાયલવસ્થ જીવ કાયલવસ્થ રૂપે ચોવીસ વર્ષ સુધી રહે, તે આ રીતે—જેમ કોઈ જીવનું શરીર ગર્ભમાં રચાઈ ગયું હોય, પછી

તે જીવ ત્યાં બાર વર્ષ સુધી રહી મરણ પામી પાછા પહેલાં પોતે ખનાવેલા તેના તે શરીરમાં ઉપજી ફરી બીજાં બાર વર્ષ સુધી રહે. આ રીતે ચોવીસ વર્ષની ચોજના જણાવી કહ્યું કે મનુષ્યના અને તિર્યંચ પચેન્દ્રિય જીવના બીજમાં બીજપણું જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ને ઉત્કૃષ્ટ બાર મુહૂર્ત સુધી ટકે. એક જીવ એક ભવમાં એક બે ત્રણનો કે બસેંથી નવસેંનો પુત્ર થાય, તથા એક જીવને એક ભવમાં જઘન્ય એક બે ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટથી બેથી નવ લાખ પુત્રો થાય. આ હકીકત આશ્ચર્યજનક લાગે પણ ટીકાકારે ટીકામાં વિસ્તારથી સ્પષ્ટ સમજવતાં કારણ પણ જણાવ્યું છે. પછી મૈથુનજન્ય અસં-યમની બીના જણાવી આ પ્રસ્તાવ પૂર્ણ કરતાં શ્રીમહાવીરદેવનો વિહાર જણાવ્યો છે. પછી તુંગિકા નગરીના ને ત્યાં રહેતા શ્રાવકોના વર્ણનમાં કહ્યું કે એક વખત શ્રીપાર્શ્વ-નાથના સ્થાવર શિષ્યો અહીં પધાર્યા. તે ખબર શ્રાવકોને પડી ત્યારે વિચાર કરી ત્યાં જઈ તેમનો ધર્મોપદેશ સાંભળી જે પ્રશ્નો પૂછી જવાબ મેળવ્યા તેનું ટૂંક રહસ્ય એ છે કે, સંયમ અને તપનું ફળ અનાશ્રવ એટલે સંવરભાવ છે વગેરે બીના કહી દેવ થવાની ખાખતમાં થયેલી પ્રશ્નોત્તરી ટૂંકામાં જણાવી કહ્યું છે કે શ્રાવકો સ્વસ્થાને ગયા ને સ્થવિરોએ વિહાર કર્યો. પછી શ્રીગૌતમસ્વામીના તપ, પારણું, ભિક્ષા લેવા જવું, ત્યાં સ્થવિરોની વાત સાંભળી તેમને થયેલ આશ્ચર્ય, પ્રભુએ તેનો કરેલો ખુલાસો જણાવીને ૧. સાધુભક્તિનું ફલ-શાસ્ત્રોનું સાંભળવું, ૨. તેનું ફલ-જ્ઞાન, ૩. તેનું ફલ-વિજ્ઞાન, ૪. તેનું ફલ-પ્રત્યાખ્યાન, ૫. તેનું ફલ-સંયમ, ૬. સંયમનું ફલ-અનાશ્રવ એટલે આશ્રવનું રોકાણ, ૭. તેનું ફળ-તપ, ૮. તેનું ફળ-વ્યવદાન (નિર્જરા), ૯. તેનું ફળ-અક્રિયા, ૧૦. તેનું ફળ-સિદ્ધિ જણાવી છેવટે રાજશૃહના કુંડની ખાખતમાં અન્ય મત કહી પ્રભુએ સાચી હકીકત સ્પષ્ટ જણાવી છે.

૬. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં ભાષાના અવધારિણી આદિ સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં વિસ્તાર માટે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના ભાષા પદની ભલામણ કરી છે.

૭. સાતમા ઉદ્દેશમાં દેવોના ભેદ, સ્થાનો (સ્થાન પદની ભલામણ), સ્વર્ગોના આધાર, વિમાનોની જડાર્થ, ઊંચાર્થ, આકાર વગેરેનું વર્ણન કરતાં જીવાભિગમના વૈમાનિક ઉદ્દેશાની વિસ્તાર માટે ભલામણ કરી છે.

૮. આઠમા ઉદ્દેશમાં કહ્યું કે જંમૂદ્રીપના મેરૂની દક્ષિણે ચમરેન્દ્રની સુધર્મા સભા છે. પછી અરૂણવરદ્રીપ, તેની વેદિકાનો છેડા, તિગિચ્છ કૂટ નામના ઉત્પાત પર્વતનું પ્રમાણ, ગોસ્તુભ નામે આવાસ પર્વતની સરખાર્થ, પદ્મવરવેદિકા, વનખંડ, તે બેની બીના કહીને પ્રાસાદાવત સકના પ્રમાણનું વર્ણન કરી મણિપીઠિકા, અરૂણોદય સમુદ્ર, ચમરચંચા રાજધાનીનો કિલ્લો, સુધર્મા સભા, જિનશૃહ, ઉપપાત સભા, હદ, અભિષેક, તથા અલંકાર સભાદિનું વર્ણન કરતાં વિજયદેવની ભલામણ કરી, ચમરેન્દ્રની ઋદ્ધિ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે.

૯, નવમા ઉદ્દેશમાં સમય-ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ જણાવતાં વિસ્તાર માટે જીવાભિગમ-સૂત્રની સાક્ષી આપી છે.

૧૦. દશમા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે ધર્માસ્તિકાય વગેરે (પુદ્ગલ રહિત) પાંચ પદાર્થો વર્ણાદિ રહિત તથા અવસ્થિત છે. તેના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ગુણથી પાંચ ભેદો છે. જીવ વર્ણાદિ રહિત છે, ગતિમાં મદ્દગાર ધર્માસ્તિકાય છે અને સ્થિતિમાં સહાયક અધર્માસ્તિકાય છે. આકાશાસ્તિકાયનો અવગાહના ગુણ છે, તેમજ જીવનો ઉપયોગ ગુણ છે. પુદ્ગલનો ગુણ અહુલ કરવું એ છે. વળી પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં પાંચ વર્ણ, પાંચ રસ, એ ગંધ અને આઠ સ્પર્શો હોય છે. તેમજ જ્યાં સુધી એક પણ પ્રદેશ ઓછો હોય, ત્યાં સુધી ધર્માસ્તિકાય ન કહેવાય. જેમ લાડવો આખો હોય તે જ લાડવો કહેવાય, પણ અડધો હોય તે તે તેનો કટકો કહેવાય. એ પ્રમાણે યથા અસ્તિકાયોમાં સમજી લેવું. તમામ જીવોના ભેગા મળીને તથા આકાશના ને પુદ્ગલોના પ્રદેશો અનંતા છે. જીવ ઉત્થાનાદિ ક્રિયા કરે છે. જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે. આકાશના એ ભેદો-૧. લોકાકાશ, ૨. અલોકાકાશ. લોકાકાશના તથા જીવાજીવના દેશ પ્રદેશ છે. એમ અરૂપી પદાર્થોનું વર્ણન કરી રૂપી અજીવના ૧. સ્કંધ, ૨. સ્કંધનો દેશ, ૩. સ્કંધનો પ્રદેશ, ૪. પરમાણુ-પુદ્ગલ એમ ચાર ભેદો કહ્યા છે. અરૂપી અજીવના પાંચ ભેદો અને અલોકાકાશ અજીવ દ્રવ્યનો દેશ છે, અચુરુલય છે. તથા લોકાકાશમાં વર્ણાદિ નથી. પછી ધર્માસ્તિકાય વગેરેનું પ્રમાણ તથા સ્પર્શના જણાવી કહ્યું કે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને એક જીવ એ ત્રણે પદાર્થોના પ્રદેશો લોકના પ્રદેશો જેટલા છે. તથા ધર્માસ્તિકાયનો સાધિક અર્ધ ભાગ એટલે અડધો ઝાઝેરો ભાગ અધોલોકને અડકે છે. તિર્થ લોક ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમા ભાગને તથા ઊર્ધ્વલોક તેના ભાગે ઓછા અર્ધ ભાગને અડકે છે. પછી ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને લોકાકાશની સાથે રત્નપ્રભાદિ સાતે નરક પૃથ્વીની જંબૂદ્વીપાદિક દ્વીપ સમુદ્રની ને સૌધર્મ દેવલોકાદિથી માંડીને સિદ્ધશિલા સુધીના પદાર્થોની સ્પર્શના વગેરે વિસ્તારથી સમજાવીને અંતે આની ખીના દૂંકામાં જણાવનારી સંબ્રહ્મગાથા કહી છે.

શ્રીભગવતીજીના ત્રીજા શતકનો પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજીના ત્રીજા શતકનો દૂંક પરિચય

પહેલા ઉદ્દેશનો દૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં આ ત્રીજા શતકનો સાર જણાવનારી સંબ્રહ્મગાથા કહી છે. પછી વિકૃત્વજ્ઞા એટલે વૈકલિયલઙ્ગિધના પ્રતાપે દેવો જે જુદી જુદી જાતનાં રૂપો બનાવે તેને લક્ષ્યમાં રાખીને ઓકા નગરીની બહાર નંદન ચૈત્યવાળા ઉદ્યાનમાં શ્રી અગ્નિભૂતિ

ગણધરે પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવને ચમરેન્દ્રની વૈકિંચશક્તિને અંગે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે. તેના ઉત્તરે મેળવી તેના સામાનિક દેવો, ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો અને લોકપાલ દેવો તથા અમ્ર-મહિષી સંબંધી પ્રશ્નોત્તરો જણાવ્યા છે. પછી અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ માંહોમાંહે સવાલ જવાબ કરતા હતા તે અવસરે શ્રી અગ્નિભૂતિએ કહેલી જે ખીના સાંભળી વાયુભૂતિને સંદેહ થયો તેનો ખુલાસો પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે કર્યો. તે સાંભળી વાયુભૂતિને ખાત્રી થઈ કે શ્રીઅગ્નિભૂતિનું કહેવું સાચું છે. આ રીતે પોતાની ભૂલ સમજનારા શ્રીવાયુભૂતિ ગણધરે શ્રીઅગ્નિભૂતિ ગણધરને ખમાવ્યા. આ ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી શ્રીમહાવીરદેવને અગ્નિભૂતિએ અને વાયુભૂતિએ અનુક્રમે દક્ષિણેન્દ્ર અને ઉત્તરેન્દ્રના (બલીન્દ્રાદિના) સામાનિકાદિ દેવોની વૈકિંચ લખિધના પ્રશ્નો પૂછ્યા તેમાં સામાનિક દેવના અધિકારે તિબ્યક મુનિનો અધિકાર વર્ણવ્યો છે. તેમાં તેની વૈકિંચશક્તિનો પ્રશ્ન પૂછેલ છે. પછી અગ્નિભૂતિનો વિહાર જણાવ્યો છે. હવે વાયુભૂતિ ઇશાનેન્દ્રની શક્તિને અંગે પ્રભુને પૂછે છે, અને કુરૂદત્ત મુનિ પણ વિકુર્વાણા સંબંધી પ્રશ્નો પૂછે છે. તેમાં સનતકુમારેન્દ્રાદિની ને તેના સામાનિક દેવાદિની વૈકિંચશક્તિ સંબંધી પ્રશ્નોત્તરો કહ્યા છે. આની પછી જણાવ્યું છે કે પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ આહીંથી વિહાર કરી રાજગૃહ નગરમાં પધાર્યા. અહીં ઇશાનેન્દ્ર આવ્યા, તેમણે પ્રભુને પ્રદક્ષિણા વંદનાદિ કરી દેવતાઈ ઋદ્ધિ દેખાડી સંહરી લીધી. આ પ્રસંગે દેવ ઋદ્ધિના પૂછેલ પ્રશ્નો જવાબ દેતાં પ્રભુએ કૂટાકાર શાળાનું દષ્ટાંત તથા તેવી દેવઋદ્ધિને પામવાના ઉપાયો જણાવ્યા છે. પછી મૌર્યપુત્ર ગણધર અને તામલી તાપસના અધિકારમાં જણાવ્યું કે, તેણે (તામલી તાપસે) પ્રાણામા નામની પ્રમજ્યા લીધી હતી ને ઇંદ્ર માટે બલિચંચા રાજધાનીમાં દેવો ભેગા મળ્યા. એકમત થઈને તેઓએ અનશનભાવમાં રહેલ તામલી તાપસને પોતાના ઇંદ્ર થવા માટે બહુ આશ્રહભરી વિનંતી કરી, પણ તેમાં તેઓ સફલ નીવડ્યા નહિ. અન્યું એવું કે નિયાણું ન કરવાથી તે ઇશાનેન્દ્ર થયો. તેથી બલિચંચાના દેવોને તેની ખબર પડતાં તેમણે ક્રોધે ભરાઈ તેના શબ (મડદા)ની અવગણના કરી. તેની ઇશાનેન્દ્રને ખબર પડતાં તેણે ક્રોધે ભરાઈ બલિચંચા તરફ નજર ફેંકી, તેથી તે બળવા લાગી. દેવો નાસભાગ કરવા લાગ્યા, હેરાન થયેલા તેમણે ઇશાનેન્દ્રને ખમાવ્યા ને ઉપદ્રવને શાંત કરવા વિનંતી કરી. તેથી તેણે દષ્ટિ સંહરી લીધી. પછી ઇશાનેન્દ્રનું આયુ તથા મુક્તિ સ્થળની ખીના જણાવી કહ્યું કે, દક્ષિણાર્ધના અને ઉત્તરાર્ધના ઇંદ્રો ભેગા મળે છે ને વાર્તાલાપ કરે છે. પછી સહકાર્યક્રમ જણાવી વિવાદ (ઝઘડા)ના પ્રસંગે સનતકુમારેન્દ્રને યાદ કરતાં તે આવી નીવેડો લાવે છે. (ઝઘડો પતાવી દે છે.) પછી શકના ને ઇશાનેન્દ્રના જુદાં જુદાં વિમાનોની ખીના, તે બંધાંની ઊંચાઈ, ઇશાનેન્દ્રની પાસે શકનું આગમન (આવવું) વગેરે હકીકત જણાવીને કહ્યું કે શકના ને ઇશાનેન્દ્રના વિવાદનો નિવેડો લાવવાર (ઝઘડાને પતાવનાર) સનતકુમારેન્દ્ર છે. તે શ્રમણ વગેરેનું હિત

ચાહે છે ને કરે છે તેથી તેમાં ભવ્યપણું વગેરે જરૂર છે. પછી તિબ્બક મુનિના ને કુરૂક્ત મુનિના તપ વગેરેની ને વિમાનોની ઊંચાઈ, પ્રાદુર્ભાવ વગેરેની ખીના પણ સ્પષ્ટ જણાવી છે.

શ્રીભગવતીજ્ઞના ત્રીજા શતકના ખીજા ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય

રાજગૃહ નગરની બહાર પર્ષદામાં શ્રીગૌતમ ગણધરે પ્રભુ મહાવીરને પૂછ્યું કે અસુરો ક્યાં રહે છે? જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું કે રતનપ્રભા પૃથ્વીની વચ્ચે રહે છે. તેઓ પાછલા ભવના શત્રુને દુઃખ ઉપજાવવા ને મિત્રને સુખી કરવા નીચે ત્રીજી નરક સુધી ગયા છે. પણ તેઓ સાતે નરક પૃથ્વી સુધી જવાની શક્તિવાળા છે. તથા શ્રીતીર્થ કરદેવોના જન્મ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન ને નિર્વાણ કલ્યાણકોનો ઓચિંદ્ર કરવા તીર્થાનંદીધરદ્વીપ સુધી ગયા છે, પણ તેમનું સામર્થ્ય તો અસંખ્યાતા દ્વીપ-સમુદ્રો સુધી જવાનું હોય છે. તેમજ વૈમાનિક દેવોને અને અસુરોને માંહોમાંહે ભવપ્રત્યયિક વૈર હોય છે. તેથી તેઓ ઊંચે સૌધર્મ દેવલોક સુધી ગયા છે, પણ અન્યુત દેવલોક સુધી જવાનું તેમનું સામર્થ્ય હોય છે. તેઓ આત્મરક્ષક દેવોને ડરાવીને રત્નો વગેરે ચોરે છે. દેવીઓ તેમને સજા કરે છે. પછી અસુરો અને અપ્સરાઓની હુકીકત જણાવી કહ્યું કે અનંતી ઉત્સર્પિણી ને અવ-સર્પિણી વીત્યા બાદ શ્રીઅરિહંતાદિના આશરાથી જ મહાઋદ્ધિવાળા અસુર દેવો ઊંચે જાય છે. અહીં શબ્દ વગેરેની પણ ખીના કહી છે. પછી ઊંચે જનારામાં ચમરેન્દ્રને અધિકાર વર્ણવ્યો છે. તેનું સહસ્ય એ છે કે, તે પાછલા અનંતર ભવમાં જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં વિંધ્યગિરિની તળેટીમાં આવેલ વેણેલ ગામનો રહીશ પૂરણ નામનો ગૃહસ્થ હતો. તેણે દાનામા નામની તાપસી પ્રવ્રજ્યા લઈ ઉમ તપ કરવા માંડ્યું. પારણાના યાદને આર ખાનાંવાણું એક ભાજન લઈ ભિક્ષા લેવા નીકળતો હતો. મજેલી ભિક્ષામાંથી વટેમાર્ગુ વગેરેને ઈર્ષને પારણું કરતો હતો. આર વર્ષો પછી અંતસમયે પૂરણ તાપસ પાદપોપગમન, અનશન વગેરે કરી ચમરેન્દ્ર થયો. આ વખતે પ્રભુ શ્રીમહાવીરના દીક્ષાના દિવસથી ગણતાં છઠ્ઠાંસ્થ પર્યાયનાં ૧૧ વર્ષો વીત્યા હતા. શકેન્દ્રની ઋદ્ધિ જોઈને ચમરેન્દ્રને ઈર્ષ્યા થઈ. તે શ્રીમહાવીર પ્રભુનું શરણું લઈને ભયંકર રૂપ વિકૃતી શકને ગાળો દેતો પહેલા દેવલોકમાં પરિભ્રમણ લઈને જતો બહુ જ તોફાનો કરવા લાગ્યો. તે જોઈ વ્યંતરે ભાગવા લાગ્યા, ને બ્યોતિષિકોના વિભાગ થયા. શકના આત્મરક્ષક દેવોને ત્રાસ ઉપ-જાવતો ઠેક શકની નજીક પહોંચી ગયો. અહીં દરવાજાના ખીલાને ઠોકવા લાગ્યો વગેરે તોફાનો જોઈને અને પોતાના દેવોને તેનાથી ભય પામતા જોઈને શકે તેને મારવા વજ્ર છાડ્યું. તેથી ડરીને ચમરેન્દ્ર ભાગી પ્રભુ મહાવીરના પગમાં પડ્યો. ત્યારે સૌધર્મેન્દ્રે પ્રભુને જોઈને આશાતના ન થાય, એ રીતે છેટેથી વજ્રને પકડીને પ્રભુને વાંદી માફી માંગી, શ્રીવીરના પ્રભાવે ચમરેન્દ્ર બચી ગયો. આ ખીના મુસમારપુરની બહાર પ્રભુ મહાવીર એકરાત્રિકી પ્રતિમા (કાઉરસગ્ગ)માં રહ્યા હતા તે યાદને ખની હતી. પછી

શ્રીગૌતમે પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુએ પુદ્ગલની ગતિનું વર્ણન કરતા શકની અને ચમરેન્દ્રની ને વજ્રની ગમનશક્તિ, તથા તે ત્રણેની ગતિની માંહેામાંહે તુલના ને તેમની ગતિનું કાળમાન જણાવ્યું. પછી ચમરેન્દ્રને થયેલ શોક અને તે શોકના કારણના અને તે ચમરેન્દ્રના દેવસંબંધી પ્રશ્નોત્તરો, તથા ચમરની પ્રભુભક્તિ અને તેની સ્થિતિ (આયુષ્ય) અને તેની સિદ્ધિનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે.

શ્રીભગવતીસૂત્રના ત્રીજા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં મંડિતપુત્ર ગણુધર અને શ્રીગૌતમ ગણુધર આ બે પ્રશ્નકારો છે. તેમાં મંડિતપુત્રે પૂછેલા ક્રિયાના પ્રશ્નનો ઉત્તર હેતાં પ્રભુએ ૧. કાવિકી, ૨. અધિકરણિકી, ૩. પ્રાદેષિકી, ૪. પારિતાપનિકી, ૫. પ્રાણાતિપાતકી ક્રિયા એમ તેના પાંચ ભેદો જણાવીને બીજા કર્મ અને ઉદ્ધતના પ્રશ્નના જવાબમાં કહ્યું કે પહેલી ક્રિયા થાય એટલે કર્મ બંધ વગેરે થાય, ને પછી કર્મનાં ફેલો વિગેરેનો અનુભવ થાય છે. નિર્મથાને પ્રમાદથી કે યોગથી કર્મ બંધાય છે. પછી જીવના એજનનો એટલે હાલનું વગેરેનો અને પરિણમન વગેરેનો તથા જીવની અંતક્રિયાનો વિચાર અને આરંભ, સંરંભ, સમારંભ તથા જીવનું અક્રિયપણું જણાવતાં પ્રસંગે ઘાસના પૂળાનું ને અગ્નિનું દષ્ટાંત તથા પાણીનું ણિંદુ અને અગ્નિનું દષ્ટાંત, નાવ (હોડી) અને તેના બાકા વગેરેનું સ્વરૂપ સમજાવીને સ ધુની સાવ-ચેતી વર્ણવી છે. પ્રમત્તતાનો અને અપ્રમત્તપણાનો કાલ (સ્થિતિ), અને લવણ સમુદ્રની વેલાની હાનિવૃદ્ધિ (તેમાં ભરતી એટ) થવામાં લોકસ્થિતિ (અનાદિ કાલથી ચાલુ લોકની મર્યાદા) રૂપ હેતુ વગેરે બીના કહી જણાવ્યું કે એજનાદિ ક્રિયાવાળા જીવો આરંભાદિ કરતા હોવાથી અંતક્રિયા ન કરી શકે પણ બીજાઓ કરી શકે છે. આ બીના તથા તેને અનુસરતી બીજી પણ બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

શ્રીભગવતીસૂત્રના ત્રીજા શતકના ચોથા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં અનગાર (સાધુ) યાન (વાહન) રૂપે જતા દેવને દેવરૂપે જુવે કે વાહન-રૂપે દેખે? આ પ્રશ્નના જવાબમાં ચઉભંગી કહીને એવા દેવી અને દેવની બાબતમાં પ્રશ્નોત્તરો જણાવી 'ઝાડને દેખનારો સાધુ તેના અંદરના કે બહારના ભાગને દેખે કે નહિ?' આ પ્રશ્નનો જવાબ હેતા સંભવતા ચાર ભાંગા જણાવ્યા છે. એ પ્રમાણે મૂલ, કંદ, થડ વગેરેના પ્રશ્નોત્તરો જણાવતાં ૪૫ ભાંગા જણાવીને કહ્યું કે વાયુ માત્ર ધળના આકારે વાય છે. તેમાં કારણ જણાવતાં ફરમાવ્યું કે વાયુ ધળના આકારે ઘણા યોજનો સુધી જાય છે. પછી આત્મઋદ્ધિ, પરઋદ્ધિ, આત્મપ્રયોગ ને પરપ્રયોગની બીના કહીને જણાવ્યું કે વાયુ ધળરૂપ નથી. પછી ધળના આકારે જનારી વાદળીઓની બીના કારણ કહેવાપૂર્વક વર્ણવી છે. પછી મરણ પૂર્વેની લેશયાવાળા નારકની તથા જ્યોતિષિકની ને વૈમાનિકની લેશયાની હકીકત, તેમજ લેશયાના દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ કહીને જણાવ્યું કે

અનગાર (સાધુ) બહારના પુદ્ગલોને લઈને વૈભારગિરિને ઝાળંગી શકે છે. વિકુર્વાણને કરનારો માયી છે, તેનું કારણ કહીને પ્રણીત ભોજનને અપ્રણીત ભોજનનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું કે પ્રણીત ભોજનથી માંસ અને લોહી પાતળું પડે, ને હાડકાં મજબૂત બને છે. તેમજ અપ્રણીત ભોજનથી માંસ અને લોહી ઘટ્ટ બને છે, હાડકાં પાતળાં પડી જાય છે. અંતે જણાવ્યું કે આલોચના નહિ કરનાર માયી જીવ વિરાધક બને છે, ને અમાયી આલોચના કરી આરાધક બને છે.

શ્રીભગવતીસૂત્રના ત્રીજા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું કે અનગાર (સાધુ) આદ્ય પુદ્ગલોને લઈને સ્ત્રી વગેરેનાં રૂપો કરે. એવાં રૂપોથી જ'બુદ્ધીપને ભરી દેવાનું માત્ર સામર્થ્ય તેનું હોય છે. પણ તેનું કરતા નથી. પછી યુવક, યુવતી, અસિચર્મપાત્ર, ઘોડા, હાથી વગેરેને રૂપે અનગારની, ને પુદ્ગલોને પ્રહણ કરવાની હકીકત કહીને આત્મચ્છદિ-પરચ્છદિ વગેરેનું તથા વિકુર્વાણનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી કહ્યું કે માયી જીવ મરીને આભિયોગિક થાય અને અમાયી જીવ અનાભિયોગિક દેવપણું પામે. અંતે આના સારને જણાવનારી સંગ્રહ ગાથા કહી છે.

શ્રીભગવતીસૂત્રના ત્રીજા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં મિથ્યાદષ્ટિ અનગારની વિકુર્વાણનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું કે તેને તથા ભાવને સ્થાને અન્યથાભાવ થાય એટલે રાજગૃહને વારાણસી સમજે, ને વારાણસીને રાજગૃહ છે એમ સમજે. આ રીતે મિથ્યાત્વના પ્રતાપે તેને ભ્રમ થાય છે. એમ જનપદ વર્ગની વિકુર્વાણને પણ તે મિથ્યાદષ્ટિ અણગાર સ્વાભાવિક માને છે. એ પણ એનો ભ્રમ જ છે, એમ જણવું. પછી કહ્યું કે આથી વિપરીત હકીકત સમ્યદષ્ટિ અનગારની વિકુર્વાણમાં બને છે. તેમાં અન્યથાભાવ ન જ હોય, કારણ કે સમ્યદષ્ટિ છે, તેથી જે પદાર્થ જેવા રૂપે હોય તેને તેવા સ્વરૂપે તે જાણે છે. પછી વીર્યલબ્ધિનું, વૈક્રિયલબ્ધિનું, અવધિજ્ઞાનલબ્ધિનું તથા પુરુષકાર વગેરેનું, ને પુદ્ગલોના પ્રહણાદિનું તથા ગામના રૂપ વગેરેનું સ્વરૂપ કહીને ચમરેન્દ્રના ને બીજા ઇન્દ્રના આત્મરક્ષક દેવોની બીના જણાવીને છેવટે પ્રભુ મહાવીરનો વિહાર વર્ણવ્યો છે.

ભગવતીસૂત્રના ત્રીજા શતકના સાતમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં રાજગૃહનગરમાં બનેલી ચાર લોકપાલની હકીકત જણાવી છે. અનુક્રમે સોમ, યમ, વરુણ અને કૃષ્ણેનાં વિમાનાદિનું સ્વરૂપ ફરેક લોકપાલના તાબાના દેવો, તેમના તાબાની ઔત્પાતિક પ્રવૃત્તિઓ જણાવતાં સોમ નામના લોકપાલના સંધ્યાપ્રભ, વરશિષ્ટ, સ્વયંજવલ, વલ્ગુ આ ચાર વિમાન વગેરેનો હેવાલ આપ્યો છે. પછી તેના તાબાના દેવો અને સોમના તાબાની ઔત્પાતિક પ્રવૃત્તિઓ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે.

એ જ પદ્ધતિએ યમ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. યમના તાબાના રોગો તથા દુઃખો, વરૂણના તાબાની પાણીને લગતી પ્રવૃત્તિઓ, તથા વૈશ્રમણ્ય (કુબેર) ને સ્વાધીન લક્ષ્મી અને લક્ષ્મીવૃષ્ટિ વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

શ્રીભગવતીસૂત્રના ત્રીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં રાજગૃહ નગરમાં બનેલી હકીકત જણાવી છે; એટલે ચારે નિકાયના દેવોના સ્વામીઓ (ઉપરીઓ) નું વર્ણન કરીને પ્રભુનો વિહાર જણાવ્યો છે.

શ્રીભગવતીસૂત્રના ત્રીજા શતકના નવમા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

રાજગૃહ નગરમાં પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબમાં ઇંદ્રોના શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ એમ પાંચ વિષયો જણાવતાં વિસ્તાર માટે જ્ઞાતિભગમસૂત્રની ભલામણ કરી પ્રભુ મહાવીરનો વિહાર જણાવ્યો છે.

શ્રીભગવતીજ્ઞાના ત્રીજા શતકના દશમા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં બનેલી ઘટનાનું સ્થાન રાજગૃહ છે, ચારે દિવનિકાયના ઇંદ્રોની સભાઓનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં ચમરેન્દ્રની ૧. શમિકા, ૨. ચંડા, ૩. જતા નામની ત્રણ સભા કહી છે.

શ્રીભગવતીજ્ઞાના ત્રીજા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજ્ઞાના ચોથા શતકના ૧ થી ૮ ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતના ૮ ઉદ્દેશામાં કહેલી બીનાના સંક્ષિપ્ત સારને જણાવનારી સંબ્રહ્મગાથા કહીને ઇશાનેન્દ્રના ૧. સોમ, ૨. યમ, ૩. વરૂણ, ૪. કુબેર આ ચાર લોકપાલોનાં ચાર વિમાનોમાંના સુમનો વિમાનની બીના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહી છે. બીજા ઉદ્દેશામાં સર્વતોભદ્ર વિમાનની, ત્રીજા ઉદ્દેશામાં વદ્યુ વિમાનની તેમજ ચોથા ઉદ્દેશામાં સુવદ્યુ વિમાનની હકીકત જણાવી છે. એમ પહેલા ચાર ઉદ્દેશામાં ચાર વિમાનોનું વર્ણન કરીને પાંચમાંથી આઠમા ઉદ્દેશામાં તે ચાર લોકપાલોની ૪ રાજધાનીઓની ક્રમસર હકીકત જણાવી છે. સુમનો વિમાન ઇશાનાવતંસક વિમાનની પૂર્વમાં રહ્યું છે તે કહી યોગ્ય પ્રસંગે દેવોના સ્થિતિ ભેદનું સ્વરૂપ પણ જણાવ્યું છે.

શ્રીભગવતીજ્ઞાના ચોથા શતકના નવમા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં નારક જીવોની હકીકત કહી છે એટલે નરકમાં જે જીવ ઉપજે તે નૈરયિક કહેવાય કે અનૈરયિક કહેવાય? આનો જવાબ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી કહ્યું કે પ્રજ્ઞાપના-સૂત્રના ૧૭મા લેશ્યા પદના ત્રીજા ઉદ્દેશામાં આ હકીકત વિસ્તારથી જણાવી છે.

શ્રીભગવતીજ્ઞના ચોથા શતકના દશમા ઉદ્દેશાના મુદ્દાઓ

અહીં ' પૂછ્યું ' છે કે કૃષ્ણ લેશ્યા નીલ લેશ્યાને પામીને નીલ લેશ્યા રૂપે અને તેના જેવા વર્ણરૂપે પરિણમે? આનો ઉત્તર દેતાં જણાવ્યું કે આની વિસ્તારથી હકીકત પ્રજ્ઞાપનાના ૧૭મા લેશ્યા પદના ઠથા ઉદ્દેશામાં કહી છે. પછી લેશ્યાના પરિણામ, વર્ણ, ગંધ, રસ, શુદ્ધ, અપ્રશસ્ત, સંકિલ્પ, ઉષ્ણ, ગતિ, પરિણામ, પ્રદેશ, અવગાહ, વર્ગણા, સ્થાન, અને અલ્પબહુત્વ દ્વારેનું સ્વરૂપ સમજાવીને છેવટે પ્રભુના ઉત્તરેથી સંતુષ્ટ થયેલા શ્રીગોતમના “ હે ભગવન્ ! તે ઐ પ્રમાણે છે. ” આવાં શ્રદ્ધાગર્ભિત વચનો જણાવ્યાં છે.

શ્રીભગવતીજ્ઞના ચોથા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજ્ઞના પાંચમા શતકનો ટૂંક પરિચય

આ પાંચમા શતકના ૧૦ ઉદ્દેશા છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશામાં સૂર્યને ઉદ્દેશીને પ્રશ્નોત્તરો છે. તે ચંપાનગરીમાં પૂછાયા છે. તે જણાવવા માટે વિષયોની સંગ્રહ ગાથામાં ' ચંપ ત્વિ ' એમ કહ્યું છે. બીજા ઉદ્દેશામાં વાયુ સંબંધી પ્રશ્નોત્તરો છે. ત્રીજા ઉદ્દેશામાં બલ-અધિકાના ઉદાહરણ ઉપરથી જણાતી બીનાનો નિર્ણય છે. ચોથા ઉદ્દેશામાં શબ્દને અંગે પ્રશ્નોત્તરો છે. પાંચમા ઉદ્દેશામાં હ્રસ્વસ્થ સંબંધી હકીકત છે. છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં આયુષ્યના આઠાપણાની ને વધારેપણાની બીના છે. સાતમા ઉદ્દેશામાં પુદ્ગલોના કંપન સંબંધી પ્રશ્નોત્તરો છે. આઠમા ઉદ્દેશામાં નિર્ગમી પુત્ર અનગારે પદાર્થો સંબંધી વિચારો કર્યા છે. નવમાં ઉદ્દેશામાં રાજગૃહ નગર સંબંધી વિચારણા કરી છે. દશમા ઉદ્દેશામાં ચંદ્રના પ્રશ્નોત્તરો જણાવ્યા છે. તે હકીકત ચંપાનગરીમાં જણાવી છે.

શ્રીભગવતીજ્ઞના પાંચમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

પૂર્ણાંબદ્ર ચૈત્યવાળા ઉદ્યાનમાં શ્રીગોતમસ્વામીજીએ પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવને સૂર્યોદયાદિના પ્રશ્નો અને દિવસ રાત્રિના વિચારોને અંગે પ્રશ્નો પૂછી ઉત્તર મેળવ્યા. પછી જંબુદ્વીપના દક્ષિણાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધના વિચાર અને મેરૂના ઉત્તર-દક્ષિણનો વિચાર તથા અઢાર મુહૂર્તનો દિવસ, ને બાર મુહૂર્તની રાતની બીના, તેમજ દિવસ અને રાત્રિના માપમાં વધઘટ કહીને બાર મુહૂર્તનો દિવસ, ને ૧૮ મુહૂર્તની રાત્રિના વિચારો અને વર્ષાઋતુ, હેમંતઋતુ વગેરેના પહેલા સમયનો વિચાર તથા પ્રથમસમયાદિ કાલ સંખ્યા જણાવ્યા છે. અહીં સૂર્ય ઈશાન ખૂણામાં ઊગીને અગ્નિ ખૂણામાં આવે વગેરે સૂર્યની સ્પષ્ટ બીના જણાવી મેરૂના દક્ષિણાર્ધમાં ને ઉત્તરાર્ધમાં પહેલે દિવસે રાત્રિનાં મુહૂર્તોના પ્રશ્નોત્તરો કહ્યા છે. પછી દક્ષિણાર્ધાદિમાં સમય, આવલિકા વગેરેની પ્રથમતાનો નિર્ણય કહીને લવણસમુદ્રાદિમાં પણ સમય વગેરેની પ્રથમતાનું વર્ણન કર્યું છે. એ પ્રમાણે આનું ટૂંક રહસ્ય છે.

ભગવતીજ્ઞાના પાંચમા શતકના બીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં જણાવેલી હકીકતનું મૂલ સ્થાન રાજગૃહ નગર છે. ઈષ્ટપુરોવાત, પશ્ચા-
ક્રાત, મંદવાત અને મહાવાતનું સ્વરૂપ કહીને દિશાઓને આશ્રીને વાયુના પ્રશ્નોત્તરે
જણાવ્યા છે. પછી દ્વીપમાં વાતા વાયુ, સમુદ્રમાં વાતા વાયુ અને એ બંનેનો માહો-
માંહે વ્યત્યાસ વર્ણવ્યો છે. પછી એ વાયુઓને વાવાનાં કારણો, અને વાયુની ગતિ,
તથા ઉત્તર ક્રિયા તેમજ વાયુકુમારાદિ દેવો દ્વારા વાયુકાયનું ઉદ્દીરણ જણાવીને કહ્યું કે
તે ધાસોન્નવાસ લે છે, અને મરી મરીને અનેકવાર વાયુમાં આવે છે. તથા સ્પૃષ્ટ
(શરીરાદિને સ્પર્શાયેલા) વાયુ મરે છે, તેમજ વાયુ શરીર સહિત નીકળે ને શરીર
રહિત પણ નીકળે છે. વળી ઓદન, અડદ અને સુરા (દારૂ) નાં પુદ્ગલો અપેક્ષાએ
વનસ્પતિનાં, પાણીનાં, અને અગ્નિનાં શરીર કહેવાય, ને લોહ, તાંબુ, કલાર્ધ, સીસું,
પાષાણ, કષપાર્શ્વિકા તથા કાટનાં પુદ્ગલો પૃથ્વીનાં ને અગ્નિનાં શરીર કહેવાય. તથા
બળેલાં હાડકાં, આમડાં, શીંગડાં વગેરેનાં પુદ્ગલો ત્રસ જીવનાં ને અગ્નિનાં શરીરો
કહેવાય. તેમજ અંગારો, રાખ વગેરે એકેન્દ્રયથી માંડીને પંચેન્દ્રયનાં શરીરો અને
અગ્નિનાં શરીરો કહેવાય. પછી લવણસમુદ્રનો અકવાલ-વિષ્કંભ વગેરે જણાવી અંતે
લોકસ્થિતિ જણાવી છે. પછી પ્રભુનો વિહાર વર્ણવ્યો છે.

ભગવતીજ્ઞાના પાંચમા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં અન્યતીર્થિકો કહે છે કે એક સમયે આ ભવનું ને પરભવનું આયુષ્ય
(એ આયુષ્ય) બલઅર્થિકાના ઉદાહરણથી ભોગવાય. આ વિચાર ખોટો છે. પ્રભુએ
કહ્યું કે એક દાર્દ્ર્યે એકજ આયુષ્ય ભોગવાય. તથા આયુષ્યકર્મ સહિત જીવ નરકમાં
બંધ છે. અહીં જે આયુષ્ય ભોગવાય, તે પાછલા ભવમાં નિયત સમયે બાંધ્યું હતું
એમ સમજવું. ચોવીસે દંડકોમાં આ બીના ઘટી શકે છે. પછી જીવમાત્રને ઉદ્દેશીને
ચોર્ન અને આયુષ્ય સંબંધી વિચારો વર્ણવ્યા છે.

ભગવતીજ્ઞાના પાંચમા શતકના ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે હ્રસ્વસ્થ મનુષ્ય શાંખ, જલ્લરી વગેરે વાજિંત્રોના તથા બીજા
પદાર્થોના પણ શબ્દો સાંભળે છે, તે સ્પર્શાયેલા (કર્ણેન્દ્રિયની સાથે અથડાયેલા, સંબંધ
થયેલા) શબ્દો સાંભળાય, તથા તે આરગત શબ્દો સાંભળાય. અહીં આરગત,
અર્વાગત ને પારગત શબ્દોનું પણ સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. કેવલજ્ઞાની બધા શબ્દો સાંભળી
શકે. આ હકીકત હ્રસ્વસ્થતા શબ્દ શ્રવણના પ્રસંગને અનુસરીને જણાવી છે, એમ સમ-
જવું. બાકી કેવલીને કેવલજ્ઞાનથી જ શબ્દજ્ઞાન થતું હોવાથી તેમને સાંભળવાની
જરૂરિયાત છે જ નહિ. કેવલજ્ઞાની મિત પણ જાણે ને અમિત પણ જાણે. તેમજ સર્વત્ર
સદા અને સર્વથા કેવલી સર્વ ભાવોને જાણે. હ્રસ્વસ્થ જીવ હસે, ને ઉતાવળો પણ થાય.

પણ હસત્રું અને ઉતાવળા થત્રું એ કેવલજ્ઞાનીને ન જ હોય. કારણ કે મોહના ઉદયથી હસાય છે. તે કેવલીને ન જ હોય. હસતાં ૭ કે ૮ આઠ કર્મો અંધાય. અહીં આ બીના ચોવીશે ઠંડકોમાં ઘટાવીને સમજાવી છે. પછી જણાવ્યું કે છદ્મસ્થ જીવ ઊંઘે, ને ઊંઘતા સાત કે આઠ કર્મો અંધાય. આ બીના ૨૪ ઠંડકોમાં સમજાવી. હરિશ્ચિગમેથી યોનિદ્વારા ગર્ભને બહાર કાઢીને બીજા ગર્ભાશયમાં મૂકે છે. તે નખવાટે કે રૂંવાડાવાટે પણ ગર્ભને ફેરવી શકે છે. તેમાં ગર્ભને લગાર પણ પીડા થાય નહિ. ગર્ભને બદલનારો દેવ ચામડીનો છેદ (કાપકૂપ) કરે, ને ગર્ભને સૂક્ષ્મ (ઝીણા) કરીને બદલાવે. પછી અતિ-મુક્ત મુનિત્રું જીવન જણાવીને પ્રભુની પાસે આવેલા મહાશુક દેવલોકના બે દેવોની હકીકત વર્ણવતાં કહ્યું કે શ્રીમહાવીર દેવના ૭૦૦ શિષ્યો મોક્ષે જશે. પછી આ બે દેવોને અંગે શ્રીમહાવીરદેવની ને શ્રીગૌતમસ્વામીજીની વચ્ચે થયેલો વાર્તાલાપ કહીને જણાવ્યું કે દેવો નોસંઘત કહેવાય. તેમની મુખ્ય ભાષા અર્ધમાગધી છે. કેવલી અંતકર (સંસારનો અંત કરનાર) જીવને કેવલજ્ઞાનથી સ્વતંત્ર જાણે દેખે ને છદ્મસ્થ જીવ સાંભળીને કે પ્રમાણથી જાણે દેખે. પછી કેવલીના શ્રાવક વગેરે અંતકર કેવલીને કેવી રીતે જાણે દેખે તે બીના જણાવીને પ્રમાણના ૧. પ્રત્યક્ષ, ૨. અનુમાન, ૩. ઉપમા, ૪. આગમ એમ ચાર ભેદો કહ્યા છે. પછી જણાવ્યું છે કે કેવલજ્ઞાની ચરમ કર્મને અને ચરમ નિર્જરાને જાણે, દેખે, ને પ્રણીત મનને ને પ્રણીત વચનને ધારે. તથા કેવલજ્ઞાનીના એ મન વચનને કેટલાએક વૈમાનિક દેવો જાણે ને કેટલાએક વૈમાનિક દેવો ન જાણે. પછી તે દેવોના માયી મિથ્યાદષ્ટિ અને અમાયી સમ્યગ્દષ્ટિ, અનંત-રોપપત્રક ને પરંપરોપપત્રક, પર્યાપ્ત ને અપર્યાપ્ત, ઉપયુક્ત ને અનુપયુક્ત એમ ચાર રીતે બે બે ભેદો જણાવીને કહ્યું કે અનુત્તરોપપાતિક દેવો સ્વસ્થાને રહ્યા રહ્યા કેવલીની સાથે વાતચીત કરે ને અહીં રહેલા કેવલજ્ઞાની જે કાંઈ કહે, તેને ત્યાં રહેલા અનુત્તરદેવ જાણે, દેખે. તેમજ ઉપશાંતમોહ જીવો પણ અનુત્તર દેવપણું પામે છે. કેવલી ઇંદ્રિયોની મદદથી જાણે દેખે નહિ, કારણકે છદ્મસ્થ જીવને જ તેની મદદથી જાણવાતું હોય. તથા કેવલી હાલ જેટલા આકાશપ્રદેશોમાં અવગાહીને રહ્યા હોય, તેટલા જ આકાશપ્રદેશોમાં અવગાહીને ભવિષ્યમાં ન રહે, પણ વધઘટ જરૂર થાય જ છે. આ પ્રસંગે સંયોગ-સદ્વ્યવહાર ત્રણ સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. પછી કહ્યું કે ઔદ્ધૃવી લખિષ્ઠના પ્રભાવે એક ઘડામાંથી હજાર ઘડા કરે છે. પછી ઉત્કરિકાના ભેદાદિત્રું વર્ણવેન કરી અંતે પ્રભુનો વિહાર જણાવ્યો છે.

શ્રીભગવતીજીના પાંચમા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

માત્ર સંયમથી સિદ્ધ થાય? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં વિસ્તારથી સમજાવા માટે પહેલા શતકના ચોથા ઉદ્દેશાની ભલામણ કરી છે. પછી અન્યતીર્થિકના વેદનાને અંગે અધરિત વિચારો જણાવી એવંભૂત વેદનાદિની બીના કહી છે. પછી સાત કુલકરો,

તીર્થ'કરના માતાપિતા, મુખ્ય શિષ્યો તથા મુખ્ય શિષ્યાઓનું તથા ચક્રીના સ્ત્રી સના-
દિતું, બલદેવોનું તથા વાસુદેવોનું, તેમના માતાપિતાનું તથા પ્રતિવાસુદેવનું વર્ણન
કરતાં વિસ્તાર માટે સમવાયાંગ સૂત્રની ભલામણ કરી અંતે પ્રજ્ઞુનો વિહાર જણાવ્યો છે.

શ્રીભગવતીજના પાંચમા શતકના છઠા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે હિંસા, જૂઠાં આદિ કારણોથી અને શ્રમણાદિ સુપાત્રને અકલ્પ-
નીય દાન દેવાથી ટૂંકું આયુષ્ય અંધાય છે. ક્યા, સત્ય, શીલાદિ કારણોથી ને સુપાત્રને
અપે તેવા પદાર્થોનું દાન દેવાથી લાંબું (શુભ) આયુષ્ય અંધાય છે. પછી અશુભ
દીર્ઘાયુષ્યનાં ને શુભ દીર્ઘાયુષ્યનાં કારણો, કરિયાણું વેચનાર ને લેનારને લાગતી ક્રિયા
તથા ચાલુ પ્રસંગે જરૂરી ચાર વિકલ્પો અને ભાંડ (ઉપકરણ)ના અપહારાદિથી લાગતી
ક્રિયા, તથા હુમણાં સળગાવેલા અગ્નિની ખીના જણાવી ધનુષ્ય ફેંકનાર પુરુષાદિને
લાગતી ક્રિયાઓ કહી છે. પછી અન્ય તીર્થિકોનો મત તેનું ખોટાપણું ચાલુ પ્રસંગે
જીવાભિગમની ભલામણ કરીને આધાકર્મી આહાર લેવાથી તુકસાન અને આચાર્ય-
ઉપાધ્યાયના ભવો જણાવ્યો છે. અંતે અભ્યાષ્યાનની ખીના કહી છે.

શ્રી ભગવતીજના પાંચમા શતકના સાતમા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

પરમાણુ કોઈ વાર કંપે ને પરિણમે, કોઈ વખત ન કંપે ને ન પરિણમે, એમ
દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ દેશથી કંપે ને દેશથી ન કંપે. આ રીતે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધથી માંડીને
અનંત પ્રદેશિક સ્કંધનો વિચાર કરતા દેશાશ્રિત વિકલ્પો કહીને પરમાણુ અને અસિ-
ધારાની ખીના કહી છે. પછી કહ્યું કે પરમાણુ છેદાતો નથી. એમ દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધથી
માંડીને ઠેક અસંખ્ય પ્રદેશિક સ્કંધ સુધીના સ્કંધોમાં સમજવું. એ પ્રમાણે અનંત-
પ્રદેશિક સ્કંધોમાંના કેટલાક સ્કંધો છેદાય ને કેટલાક સ્કંધો ન પણ છેદાય. એ
પ્રમાણે અગ્નિ અને પરમાણુ વગેરેમાં બળવાની ખીના અને પુષ્કરસંવર્ત્ત મેઘ અને
પરમાણુ વગેરેમાં સ્ત્રીજલવાની ખીના તથા ગંગા મહાનદી અને પરમાણુ વગેરેમાં
જલના પ્રવાહમાં તણાવાની ખીના સમજવી. પછી કહ્યું કે પરમાણુના બે ભાગ ન થાય
ને તેના મધ્યભાગ ન હોય. તેના પ્રદેશો પણ ન હોય. આ વિચાર (સરખા પ્રદેશોનો,
વિષમ પ્રદેશોનો વિચાર) દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધથી માંડીને અનંત પ્રાદેશિક સ્કંધોમાં
જણાવ્યો છે. પછી પરમાણુ પરમાણુની માંહોમાંહે સ્પર્શના જણાવતાં નવ વિકલ્પો
કહીને દ્વ્યણુક સ્કંધાદિની ને ત્ર્યણુક સ્કંધાદિની ને અંતે અનંતપ્રાદેશિક સ્કંધોની
માંહોમાંહે સ્પર્શના જણાવી છે. પછી પરમાણુ-પુદ્ગલની કાલથી સ્થિતિ જણાવીને
સકંપ એક પ્રદેશાદિમાં અવગાઠ પુદ્ગલોની સ્થિતિ અને નિષ્કંપ એકાદિ આકાર-
પ્રદેશોમાં અવગાઠ પુદ્ગલોની સ્થિતિ તથા એકાદિગુણ કાળાં, લીલાં, પીળાં, ઘોળાં,
લાલ પુદ્ગલોની સ્થિતિ જણાવીને વર્ણ-ગંધાદિના પરિણામોની સ્થિતિ તથા અંતરકાલ

એટલે પરમાણુ વગેરેનો અંતરકાલ, કહીને દ્રવ્યસ્થાનાયુ વગેરે ચાર પદાર્થોનું અલ્પ-બહુત્વ જણાવ્યું છે. પછી કહ્યું કે નરકના જીવો આરંભી છે, ને પરિભ્રમી છે. આ બીના ચોવીશે દંડકોમાં વિચારી છે. પછી શરીરરહિતી હકીકત કહીને અંતે પાંચ હેતુ-અહેતુનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. અહીં સદીક અંડછત્રીશી પણ જણાવી છે.

શ્રીભગવતીજીના પાંચમા શતકના આઠમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવના નારદપુત્ર મુનિ અને નિર્ઞંથીપુત્ર અનગાર આ બે શિષ્યો હતા. તેમાંના નારદપુત્ર એમ માને છે કે તમામ પુદ્ગલો સાધ્ (જેના અર્થાં બે ભાગ થાય તેવાં) છે, ને સમન્થ એટલે મધ્યભાગવાળા તથા પ્રદેશવાળા છે. નિર્ઞંથીપુત્ર અનગાર આ વાત બોદી સાબિત કરી સાચી હકીકત જણાવે છે. ત્યારે પોતાની ભૂલ કમૂલ કરી નારદપુત્ર અનગાર નિર્ઞંથીપુત્ર અનગારને ખમાવે છે. પછી વિહાર જણાવીને શ્રી ગૌતમસ્વામીજીએ પૂછેલ પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું કે જીવો વધે ઘટે નહિ, અવસ્થિત છે. એમ સર્વ દંડકોમાં સમજવું. સિદ્ધોમાં પણ આ વિચાર જણાવી કહ્યું કે જીવો કાયમ સર્વ કાલ રહે છે. ને નારકો જઘન્યથી એક સમય સુધી ને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્ય ભાગ સુધી વધે છે ને ઘટે છે. તથા નારકોનું અવસ્થાન જઘન્યથી એક સમય, ઉત્કૃષ્ટથી ચોવીશ મુહૂર્તો સુધી જણવું. એમ સાતે નરકમાં તેને લગતી વિશેષતા જણાવવાપૂર્વક આ બીના જણાવી છે. આ વિચારણા બાકીના દંડકોમાં અને સિદ્ધોમાં પણ જેમ ઘટે તેમ જણાવી છે. પછી જીવોના અને સિદ્ધોના સોપનયાદિ સ્વરૂપને અંગે જરૂરી બીના કહીને કાલની અપેક્ષાએ જીવમાત્રને લગતી એ જાતની વિચારણા કરી છે.

શ્રી ભગવતીજીના પાંચમા શતકના નવમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં રાજશૃહ નગરનું સ્વરૂપ જણાવી કહ્યું કે શુભ પુદ્ગલોના સંસર્ગથી દિવસે પ્રકાશ અને અશુભ પુદ્ગલોની વિશેષતાથી રાતે અંધારું હોય છે. આ જ કારણથી નરકમાં પણ અંધારું જણવું. એમ તેષન્દ્રિયના દંડક સુધીના દંડકોમાં અંધારું હોય. પણ પછી ચતુર્શિન્દ્રયાદિમાં પ્રકાશ અને અંધારું બંને હોય. તમામ સ્વર્ગોમાં પ્રકાશ હોય. નારકીઓને કાલનો ખ્યાલ ન હોય. કારણ કે તેવો ખ્યાલ અઠીદ્વીપમાં જ હોય છે. એમ પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોમાં પણ જણવું. મનુષ્યોને કાળનો ખ્યાલ હોય ને દેવોને તે ન હોય. પછી શ્રીપાર્શ્વનાથના સ્થવિરોએ પ્રભુ શ્રીમહાવીરને પૂછ્યું કે અસંખ્ય પ્રદેશવાળા લોકમાં અનંતા રાત્રિ દિવસો શી રીતે ઘટી શકે? પ્રભુએ શ્રીપાર્શ્વનાથની સાક્ષી આપીને તે વાત સ્પષ્ટ સમજાવતાં તેમને ખાત્રી થઈ કે પ્રભુ શ્રીમહાવીર 'સર્વજ્ઞ છે.' પછી પંચ મહાવ્રત ધર્મને સ્વીકારી આરાધીને તે સ્થવિરો મોક્ષે ગયા. આની પછી દેવલોકની ગણતરી અને સંબંધ ગાથા કહીને વિહાર જણાવ્યો છે.

શ્રીભગવતીજ્ઞતા પાંચમા શતકના દશમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય
અહીં ચન્દની ખીના જણાવતાં વિસ્તાર માટે પાંચમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકની
ભલામણ કરી છે.

શ્રીભગવતીજ્ઞતા પાંચમા શતકનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજ્ઞતા છઠ્ઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

૧. પહેલા ઉદ્દેશામાં વેદનાની ખીના કહી છે. ૨. ખીજમાં આહારની, ૩. ત્રીજમાં મહાશ્રવની, ૪. ચોથામાં સપ્રદેશની, ૫. પાંચમામાં તમસ્કાયની, ૬. છઠ્ઠામાં ભવ્યની, ૭. સાતમામાં શાલિની, ૮. આઠમામાં પૃથ્વીની, ૯. નવમામાં કર્મની ને ૧૦. દશમા ઉદ્દેશામાં અન્યતીર્થિકની હકીકત જણાવી છે. આ રીતે દશ ઉદ્દેશાના સારને જણાવનારી સંગ્રહ ગાથાનો અર્થ કહીને હવે પહેલા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય જણાવું છું. તે આ પ્રમાણે-જે જીવ મહાવેદનાવાળો હોય તે મહાનિર્જરાવાળો હોય અને જે જીવ મહાનિર્જરાવાળો હોય તે મહાવેદનાવાળો હોય. અહીં સમજવાતું એ છે કે મહાવેદનાવાળા જીવોમાં તથા અદ્ય વેદનાવાળા જીવોમાં જે જીવ પ્રશસ્ત નિર્જરાવાળો હોય તે જ ઉત્તમ જણવો. આ ખીના સ્પષ્ટ સમજાવતીને કહ્યું કે છઠ્ઠી-સાતમી નરકના જીવો મહાવેદનાને ભોગવે છે. શ્રમણે જે કર્મનિર્જરા કરે તેનાથી નરકના જીવોને વધારે કર્મનિર્જરા હોય જ નહિ. આને સ્પષ્ટ સમજાવવાને માટે ચોખ્ખા લૂગડાતું ને મેલા લૂગડાતું દંટાંત, કર્મ રાગ, ગાડાની મળીનો રાગ વગેરેનો હકીકત સમજાવતીને કર્મ-માવ્યું કે નારડીનાં પાપકર્મો ચીકણાં હોય છે. અહીં લુહારની એરણનો દાખલો સમજાવ્યો છે. સાધુનાં કર્મો પોચાં-નરમ હોય છે. આ હકીકત સૂકો પૂજો અને અગ્નિતું, તથા પાણીતું ટીપું અને ઊની ધગધગતી લોઠાની કઠાર્કતું દંટાંત ઈર્ષને સ્પષ્ટ સમજાવે છે. પછી મનકરણ, વચનકરણ, કાયકરણ ને કર્મકરણ રૂપ ચાર કરણોમાંથી ફરેક હંડકના જીવને કેટલાં કરણો હોય? તે ખીના તમામ હંડકોમાં વિચારીને કરણ અને અશાતાવેદના, કરણ અને શાતાવેદનાનો વિચાર ૨૪ હંડકોમાં ઘટાવીને વેદનાની ને નિર્જરાની અભિભંગી જણાવી છે. પછી કહ્યું કે ૧. મહાવેદનાવાળો અને મહાનિર્જરાવાળો જીવ પ્રતિમાધારક મુનિ જણવા. ૨. છઠ્ઠી સાતમી નરકના જીવોને મહાવેદના છે, ને નિર્જરા થાડી છે. ૩ શેલેશી અવસ્થામાં રહેલા કેવલી જીવને વેદના થાડી, પણ કર્મનિર્જરા ઘણી થાય છે. ૪. અનુત્તર વિમાનના દેવોને વેદના થાડી હોય ને કર્મનિર્જરા પણ થાડી થાય છે. અંતે આનો સાર જણાવનારી સંગ્રહગાથા કહી છે.

ભગવતીજ્ઞતા છઠ્ઠા શતકના ખીજ ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં આહારતું સ્વરૂપ, અને તેનો તમામ હંડકોમાં વિચાર જણાવતાં વિસ્તાર માટે શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના આહારપદની ભલામણ કરી અંતે પ્રભુનો વિહાર જણાવ્યો છે.

શ્રીભગવતીજ્ઞાના છટ્ટા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો ૫૦૦ પરિચય

આનો દ્વંકામાં સાર જણાવનારી બે ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે જણાવો: અહીં બંધાદિની અપેક્ષાએ પુદ્ગલોની વિચારણા કરી છે. તે આ રીતે-મોટા પાપારંભથી જીવને સર્વ પ્રકારે પુદ્ગલો બંધાય? વગેરે કહ્યા પછી જેમ વસ્ત્રમાં પ્રયોગથી કે સ્વાભાવિક રીતે પુદ્ગલો એકઠાં થાય છે, એમ જીવોને પણ શું થાય છે? આ બીજા સ્પષ્ટ જણાવીને કહ્યું કે જેમ લૂગડામાં એકઠા થતાં પુદ્ગલો સાદિ એટલે આદિવાળાં છે, એમ જીવોને પણ પુદ્ગલસંગ્રહ (પુદ્ગલોનો બંધ) આદિવાળો છે, વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તરો કહીને કર્મની સ્થિતિ જણાવી છે. પછી શું સ્ત્રી, પુરુષ વગેરે કર્મબંધ કરે? વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તરો ઈર્ષને સંયત સમ્યગ્દષ્ટિ વગેરે તથા સંજ્ઞી, ભવ્ય, દર્શની, પર્યાપ્તિ, ભાષક, પરિત, જ્ઞાની, યોગી, (શરીરાદિકૃત યોગ-ચેષ્ટાવાળા જીવો) ઉપયોગવાળા જીવો, આહારક, સૂક્ષ્મ, ચરમ વગેરેને આશ્રીને બંધના વિચારો કહીને એ બંધા સ્ત્રી વગેરે કર્મને બંધનારા જીવોનું અદ્વિપબહુત્વ કહ્યું છે.

ત્રીજા ઉદ્દેશાનું સ્વરૂપ

મહાકર્મવાળા જીવને સર્વતઃ અને નિરંતર પુદ્ગલોનો ત્રય તથા ઉપત્રય થાય છે. તથા તેનો આત્મા અનિષ્ટાદિ સ્વરૂપે વારંવાર પરિણામ પામે છે. તેમાં કારણ કહીને તાજા વસ્ત્રનું ઉદાહરણ જણાવ્યું છે. પછી અદ્વિપકર્મવાળા જીવને સર્વતઃ પુદ્ગલો ભેદાય છે, યાવત (એમ અંતે સમજવું કે) પરિવિધ્વંસ પામે છે. ને એનો આત્મા શુભાદિ સ્વરૂપે વારંવાર પરિણમે છે. તેમાં કારણ જણાવીને મલિન છતાં પણ પાણીથી ધોવાતા લૂગડાંનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. પછી જીવને કર્મોનો ઉપત્રય પ્રયોગથી જ થાય છે. જેમ વસ્ત્રાદિમાં પુદ્ગલોનો ઉપત્રય થાય છે, તેમ અહીં સમજવું. પછી મનપ્રયોગ, વચનપ્રયોગ અને કાવ્યપ્રયોગની વિચારણા તમામ દંડકોમાં કહીને સાદિ સાંત વગેરે ભાંગામાંથી વસ્ત્રને લગતા પુદ્ગલોપત્રય સાદિ સાંત છે એ પ્રમાણે જીવને લગતા પુદ્ગલોપત્રયની બાબતમાં પ્રશ્નોત્તરો જણાવીને કહ્યું કે ઈર્ષ્યાપથિક કર્મને બંધનારા જીવોનો કર્મપુદ્ગલોપત્રય સાદિ સાંત છે, ભવ્યનો અનાદિ સાંત અને અભવ્યનો અનાદિ અનંત કર્મપુદ્ગલોપત્રય જણાવો. પણ સાદિ છતાં અનંત એવો કર્મપુદ્ગલોપત્રય હોય જ નહિ. પછી કહ્યું કે જેમ વસ્ત્ર સાદિ સાંત છે તેમ તરકપણું વગેરે પદાર્થો પણ સાદિ સાંત છે, સિદ્ધો સાદિ અનંત છે. ભવ્યો અનાદિ સાંત ને અભવ્યો અનાદિ અનંત છે. પછી આઠ કર્મપ્રકૃતિ તથા તેની અબાધા કાલવાળી બંધ સ્થિતિ જણાવીને કહ્યું કે એ કર્મોને બંધનારા સ્ત્રી આદિ ત્રણમાંના કોઈ પણ જીવ હોય. આયુષ્યને સ્ત્રી આદિ બાધે અને ન પણ બાધે. પછી સંયતાદિને લગતા પ્રશ્નોત્તરો કહીને સમ્યગ્દષ્ટિ વગેરે ૪૨ પ્રકારના જીવોને ઉદ્દેશીને કર્મબંધાદિના વિચારો જણાવ્યા છે. અને સ્ત્રી વેદકાદિ ચારેનું અદ્વિપબહુત્વ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે.

શ્રી ભગવતીજ્ઞના છઠ્ઠા શતકના ચોથા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કાલની અપેક્ષાએ અને એકત્વ તથા અહુતવને આશ્રીને જીવોના પ્રદેશ સહિતપણાના ને પ્રદેશરહિતપણાના વિચારો જણાવ્યા છે. એ જ રીતે આહારક અનાહારક કહ્યા છે. તેમજ ભવ્યાદિ ત્રણ, સંજી આદિ ત્રણ, લેશયાવાળા, કૃષ્ણાદિ લેશયાવાળા અને અલેશ્ય જીવો તથા સમ્યક્દષ્ટિ વગેરે ૩, તેમજ સંચતાદિ ૩ કષાયી વગેરે ૬ જીવો, મતિજ્ઞાનાદિવાળા જીવો ૫ અને મતિઅજ્ઞાનાદિવાળા જીવો ૩, મનોયોગી આદિ ૪, સાકાર ઉપયોગવાળા, અનાકાર ઉપયોગવાળા જીવો તથા વેદવાળા જીવો વગેરે ૪, શરીરવાળા જીવો વગેરે ૬, પર્યામિતવાળા જીવો ૬, અપર્યામિતવાળા જીવો ૬ આ બધાને કાલાદેશની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ છે ! એ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી જીવોમાં પ્રત્યાખ્યાનીપણાની ને અપ્રત્યાખ્યાનીપણાની બીના વર્ણવી છે. અંતે કહ્યું કે પચેન્દ્રિય જીવો જ પ્રત્યાખ્યાનાદિને જાણે છે. એ જ પ્રમાણે પરચ્યાખ્યાણ કરવાની બાબતમાં પણ સમજાવેલું. પછી પ્રત્યાખ્યાનાદિ અને આયુષ્યની હકીકત કહી છે.

ભગવતીજ્ઞના છઠ્ઠા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે તમસ્કાય એ પાણી કહેવાય. એમ કહીને તમસ્કાયના ને પાણીના સ્વભાવમાં સમાનતા સમજાવી છે. ૧. અરૂણોદય સમુદ્રથી તમસ્કાયની શરૂઆત થાય ને બ્રહ્મદેવલોકમાં એની સમાપ્તિ થાય છે. ૨. તમસ્કાય રામપાતરના મૂલની જેવો અને ઉપરના ભાગમાં કુકડાના પાંજરા જેવો છે. ૩. તમસ્કાયના બે પ્રકાર છે. સંખ્યેય યોજન વિસ્તારવાળો તમસ્કાય ને અસંખ્યેય યોજન વિસ્તારવાળો તમસ્કાય. આનો વિષ્કંભ તથા પરિક્ષેપ કહ્યો છે. ૪. શીઘ્ર ગતિવાળો દેવ છ મહિના સુધી ચાલતાં પણ એનો પાર ન પામે એવડો મોટો તમસ્કાય છે. ૫. તમસ્કાયમાં ઘર વગેરે નથી. ૬. તમસ્કાયમાં મેઘો વરસે છે. ૭. તેને કરનારા અસુરકુમાર, નાગકુમાર અને સુવર્ણકુમાર દેવો છે. ૮. તમસ્કાયમાં દેવકૃત આદર સ્તનિત અને આદર વીજળી હોય છે. ૯. તમસ્કાયમાં વિગ્રહગતિને અપ્રાપ્ત સિવાય આદર પૃથ્વી કે અગ્નિ નથી. ૧૦. તમસ્કાયમાં સૂર્યાદિ નથી, પણ તેની પડખે છે. ૧૧. તેમાં સૂર્યાદિની પ્રભા નથી, અર્થાત્ એ પ્રભા છે ખરી, પણ તે તમસ્કાયરૂપે પરિણામ પામેલી છે. ૧૨. તેનો વર્ણુ ભયંકર કાળો છે એથી દેવો પણ ભય પામે છે. ૧૩. તેનાં નામો ૧૩ છે, તે તમસ્કાય અંધકાર વગેરે જાણવા. ૧૪. તે પાણીના જીવો અને પુદ્ગલનો પરિણામ છે. ૧૫. તમસ્કાયમાં જીવ માત્ર ઘણીવાર ઉપજ્યા છે. પણ આદર પૃથ્વીપણે અને આદર અગ્નિપણે ઉપજ્યા નથી. આ રીતે તમસ્કાયની બીના પૂર્ણ થયા આઠ હવે કૃષ્ણરાજાઓની હકીકત જણાવે છે. તે આઠ છે અને સનકુમાર કદ્ય અને માહેન્દ્ર કદ્યની ઉપર નીચે બ્રહ્મ દેવલોકના અરિષ્ટ વિમાનના પાથડામાં છે. તથા તેનો અખાડાના જેવો સમચારસ

આકાર છે. તેમજ ચારે દિશામાં બે બે માંહોમાંહે અડતી છે. આ પ્રસંગે તેની લાંબાઈ, પહોળાઈ અને મોટાઈ જણાવી છે. કૃષ્ણરાશમાં ઘર વગેરે નથી ઇત્યાદિ હકીકત બેમ તમસ્કાયની કહી તેમ જણાવી. તેના કૃષ્ણરાશ, મેઘરાશ વગેરે ૮ નામે કહીને જણાવ્યું કે તે પૃથ્વીનો પરિણામ છે. એમાં આદર પાછીપણે, આદર અભિપણે, અને આદર વનસ્પતિપણે જીવો ઉપજતા નથી, આકી બીજા કોઈ પણ પ્રકારે ઉપજે છે. પછી કૃષ્ણરાશઓના ૮ અવકાશાંતરોમાં લોકાંતિક દેવોના અચીં, અચિંમાલી વગેરે આઠ વિમાનોની વચમાં નવમું રિષ્ટાલ વિમાન કહીને તેને લગતી બીજી હકીકત પણ કહી છે. પછી લોકાંતિક દેવોનું સ્વરૂપ જણાવીને કહ્યું કે એમના વિમાનો વાયુ ઉપર પ્રતિષ્ઠત (રહ્યા) છે. આના વિસ્તાર માટે જીવાભિગમસૂત્રની ભલામણ કરી કહ્યું કે બધા જીવો એ વિમાનોમાં પણ ઉપજેલા છે, માત્ર દેવપણે નહિ. તેમનું આયુ ૮ સાગરોપમનું જણાવ્યું. તથા લોકાંતિક દેવોના વિમાનોથી અસંખ્યેય યોજન છેડે લોકાંત છે.

શ્રીભગવતીજીના છઠ્ઠા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં સાત નરક પૃથ્વીઓ તથા પાંચ અનુત્તર વિમાનો કહીને મારણાંતિક સમુદ્ધાતનું સ્વરૂપ અને રત્નપ્રભામાં ઉપજવાને લાયક જીવ જણાવ્યા છે. પછી કહ્યું કે કેટલાક જીવો રત્નપ્રભામાં પહોંચીને આહાર કરે, ને કેટલાક જીવો ત્યાં પહોંચી ત્યાંથી પાછા ફરી, ફરી વાર ત્યાં પહોંચીને આહાર કરે છે. આ વિચારો બીજી નરકોમાં તથા અસુરકુમારાદિમાં જણાવીને અંતે મેરૂ, અંગુલ, વાલાગ્રાદિથી માંડીને યોજન કોટી આદિ પદાર્થોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

શ્રીભગવતીજીના છઠ્ઠા શતકના સાતમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે શાલિ વગેરે પાંચ ધાન્યની યોનિનો બીજોત્પત્તિ કાલ જઘન્યથી અન્તર્મુદ્ધર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ વરસ જાણવો. વરાણા વગેરે ૧૦ ધાન્યની યોનિનો બીજોત્પત્તિકાલ ઉત્કૃષ્ટ પાંચ વરસ છે, એ પ્રમાણે અળસી વગેરે ૧૦ ધાન્યની યોનિનો બીજોત્પત્તિકાલ ૭ વરસ જાણવો. એક મુદ્ધર્તમાં ૩૭૭૩ શ્વાસોન્જ્વાસ થાય પછી આવલિકાના શ્વાસોન્જ્વાસ, પ્રાણ, સ્તોકથી માંડીને શીર્ષપ્રહેલિકાની પદ્યોપમની તથા સાગરોપમની બીના પરમાણુ, ઉન્જ્જલક્ષુસ્લક્ષુકાથી માંડીને યોજનની બીના, ઉત્સર્પિણી આદિની બીના, સુષમસુષમાના ભરત ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ વગેરે કહીને આના વિસ્તાર માટે જીવાભિગમ સૂત્રની ભલામણ કરી છે.

શ્રીભગવતીજીના છઠ્ઠા શતકના આઠમા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે પૃથ્વીઓ આઠ છે. રત્નપ્રભાની નીચે ઘર વગેરે નથી. તથા

ત્યાં ઉદાર મેઘ અને તેનો સ્તનિત શબ્દ છે. તેમજ તેને કરનારા અસુરકુમાર કે નાગ-કુમાર છે, વળી ત્યાં વિઘ્નહરિતિ સિવાય બાદર અગ્નિકાય નથી. ત્યાં ચંદ્ર વગેરે નથી. આ જ વિચારો બધી નરકોને અંગે સમજવા. ફેર એટલો કે ત્રીજી નરકમાં મેઘ વગેરેને નાગકુમાર વગેરે દેવો ન કરે, તથા ચોથી નરક વગેરેમાં બલાહકાદિ એકલા દેવ જ કરે છે. આવા જ પ્રશ્નોત્તરો સૌધર્મ દેવલોકાદિને અંગે પણ બજાવા. ફક્ત ફેર એ કે માત્ર નાગકુમારો બલાહક વગેરેને ન કરે. અને સનતકુમારાદિ સ્વર્ગોમાં તે બલાહક વગેરેને દેવ જ કરે છે. પછી સંઘ્રહગાથા, આયુષ્યના બંધના ૬ ભેદો, તેની ૨૪ ઠંડકોમાં વિચારણા તથા લવણ સમુદ્ર સંબંધી વિચાર કહેતાં અહીં જ્વાલિગમની વિસ્તાર માટે ભલામણ કરી છે. જેટલાં શુભ વસ્તુનાં નામો હોય તે તે નામના અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો બજાવા. પછી વિહાર જણાવ્યો છે.

શ્રીભગવતીજના છઠ્ઠાં શતકના નવમા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાંધતાં સાથે ૭-૮ કે ૬ કર્મો બંધાય. અહીં વિશેષ બીના માટે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનાં બંધાદેશકની ભલામણ કરી છે. મહાદ્વિક દેવ બહારના પુદ્ગલો લીધા સિવાય વિકૃત્વજ્ઞા ન કરે. તથા ઇહગત પુદ્ગલાદિમાંના તત્રગત પુદ્ગલોને લઈને વિકૃત્વજ્ઞા કરે છે. તેમજ એક વર્ણ અને અનેક રૂપના ચાર વિકલ્પો થાય છે. વળી દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને લઈને વર્ણાદિમાં ફેરફાર કરી શકે છે, પછી વર્ણાદિના વિકલ્પો જણાવીને કહ્યું કે અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળો દેવ અસમવહત આત્મા દ્વારા અવિશુદ્ધ લેશ્યાવાળા દેવ વગેરેને જાણે નહિ. અહીં એ ત્રણ પદના ૧૨ વિકલ્પો વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

શ્રીભગવતીજના છઠ્ઠાં શતકના દશમા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

જીવની આપતમાં બીજાઓના 'જીવ કોલાસ્થિકમાત્ર છે, નિષ્પાવમાત્ર છે' વગેરે વિચારો ખોટા છે એમ કહીને પ્રભુએ જીવનું સ્વરૂપ જણાવતાં દેવનાં ને ગંધનાં બહુ જ જીણાં પુદ્ગલોનું ઉદાહરણ કહ્યું છે. પછી જીવ અને ચૈતન્ય બંને માંહોમાંહે એકરૂપ છે. આ વિચાર તમામ ઠંડકોમાં જણાવીને કહ્યું કે જો જીવે છે, તે તો જીવ જ છે, અને જીવ તો જીવે પણ ખરો ને ન પણ જીવે. અહીં જીવનું એટલે પ્રાણ ધારણ કરવા, તે સિદ્ધીને ન હોય. આ વિચાર તમામ ઠંડકોમાં કહ્યો છે. પછી "નારકી અને ભવસિદ્ધિક બધા જીવો એકાંત દુઃખને વેદે છે" આવા બીજાના વિચારો ખોટા છે એમ જણાવતાં પ્રભુએ કહ્યું કે કેટલાએક જીવો એકાંત દુઃખને, કેટલાએક જીવો એકાંત સુખને અને કેટલાએક જીવો સુખ દુઃખ ભિન્નિત વેદનાને વેદે છે. અહીં તેવા જીવોના નામ જણાવીને નારક અને તેના આહાર પુદ્ગલોની બીના જણાવીને તથા ચોવીસે ઠંડકોમાં

ઘરાતીને કહ્યું કે કેવલી ઈન્દ્રિયો દ્વારા જાણે નહિ, જીવે નહિ. તેમનું જ્ઞાન દર્શન અમિત છે. આંતે આના સારને જણાવતારી સંબ્રહ ગાથા કહી છે.

શ્રીભગવતીજીના છઠ્ઠા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજીના સાતમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં પરલવમાં જતાં જીવનું આહારકપણું ને અનાહારકપણું ક્યારે હોય? તે ખીના વિસ્તારથી કહીને લોકનો આકાર જણાવ્યો છે. પછી શ્રાવકને ઐર્યાપથિકી અને સાંપરાયિકી ક્રિયામાંથી કથી ક્રિયા લાગે? આનો ઉત્તર જણાવીને પ્રતોના અતિચારો ને કહ્યુંરહિત જીવની ગતિ કહી છે. પછી કહ્યું કે દુઃખી જીવ દુઃખથી વ્યાપ્ત હોય છે. ઉપયોગ રહિત અનગારને લાગતી ઐર્યાપથિકી કે સાંપરાયિકી ક્રિયાની ખીના કહીને અનગારને સદોષ પાન-ભોજન વહોરાવતા તુકસાન ને નિર્દોષ પાન-ભોજન વહોરાવતાં લાભ જણાવીને આંતે ક્ષેત્રાતિકાંતાદિ આહારપાણી ને શસ્ત્રાતીતાદિ આહારપાણીનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

શ્રીભગવતીજીના સાતમા શતકના બીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે હિંસાના પ્રત્યાખ્યાન કરનાર જીવને કદાચ સુપ્રત્યાખ્યાન થાય તેનું શું કારણ? ને કદાચ દુઃપ્રત્યાખ્યાન થાય તેનું શું કારણ? આનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કરીને પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ મૂલયુજ્જ પ્રત્યાખ્યાનના ભેદ તથા ઉત્તરયુજ્જ પ્રત્યાખ્યાનના ભેદ કહ્યા છે. પછી એમાંનું કયું પ્રત્યાખ્યાન કયા દંડકના જીવને હોય? એ વિચાર રહ દંડકોમાં કહીને મૂલયુજ્જ પ્રત્યાખ્યાની વગેરે જીવોનું અલ્પખલુત્વ જણાવ્યું છે. પછી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોનું ને મનુષ્યોનું આજીવન્તાપણું જણાવ્યું છે. પછી પૂછ્યું કે શું જીવો સર્વ મૂલયુજ્જ પ્રત્યાખ્યાની છે? વગેરે પ્રશ્નોત્તરો ચોવીશે દંડકોમાં જણાવીને કહ્યું કે નારકોને અને પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોને સર્વ મૂલયુજ્જ પ્રત્યાખ્યાન હોય નહિ. પછી સર્વમૂલયુજ્જપ્રત્યાખ્યાની જીવ વગેરેનું અલ્પખલુત્વ કહીને શું જીવો સંયત છે, અસંયત છે, કે સંયતાસંયત છે? તથા જીવો શું પ્રત્યાખ્યાની છે? આનો સ્પષ્ટ ખુલાસો જણાવ્યો છે. પછી પ્રત્યાખ્યાની જીવ વગેરેનું અલ્પખલુત્વ, અને ચોવીશે દંડકોમાં શાંચિતપણાના ને અશાંચિતપણાના ઘરતા વિચારો જણાવ્યા છે.

શ્રીભગવતીજીના સાતમા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં પૂછ્યું છે કે વનસ્પતિના જીવો અલ્પાહારી ક્યારે હોય? ને મહાહારી ક્યારે હોય? ઉનાળામાં તે જીવો અલ્પાહારી હોય છે છતાં તેઓ કૂલોથી ને ફલોથી શોભાયમાન દેખાય છે તેનું શું કારણ? આ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરીને મૂલકંદ

અને બીજી બીના અને વનસ્પતિના જીવોના આહારની બીના તથા અનંતકાય વનસ્પતિ જીવોના આહારની બીના જણાવી છે. પછી પૂછ્યું કે શું કૃણુ લેશ્યાવાળો નારક જીવ અદ્યકર્મવાળો અને નીલલેશ્યાવાળો નારક મહાકર્મવાળો અને કાષાત લેશ્યાવાળો નારક અદ્યકર્મવાળો હોય? આના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરી જણાવ્યું કે વેદના અને નિર્જરા અને ભિન્ન ભિન્ન પદાર્થ છે, નારકોને વેદના તે નિર્જરા નથી, વેદનાનો ટાઈમ (સમય) અને નિર્જરાનો ટાઈમ અલગ અલગ છે, આ બીના નારકાદિમાં જણાવીને તેમનું શાશ્વતપણું, અને અશાશ્વતપણું ઘટાવ્યું છે.

ભગવતીજીના સાતમા શતકના ચોથા ઉઠ્ઠનો તથા પાંચમા ઉઠ્ઠનો ટૂંક પરિચય અહીં જીવોના ભેદો કહીને અંતે સંબ્રહ્મગાથાથી આનો સાર કહ્યો છે. પાંચમા ઉદ્દેશમાં ખેચર જીવોમાં યોનિના વિચારો વર્ણવ્યા છે.

ભગવતીજીના સાતમા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં નરકાયુષ્યના બંધ-ઉદ્ધ અને નરકમાં મહાવેદનાનું ભોગવવું, અસુર-કુમારોમાં મહાવેદનાનું ભોગવવું, તેમજ પૃથ્વીકાયિકમાં વિવિધ વેદનાનું ભોગવવું કહીને આયુષ્યના બંધ, અને કર્કશ વેદનીય કર્મનું સ્વરૂપ, તથા તેના કારણો જણાવ્યા છે. પછી કહ્યું કે નારકોને કર્કશ વેદનીયકર્મ હોય છે. પછી અકર્કશ વેદનીયકર્મનું સ્વરૂપ, અને તેના કારણો કહીને પૂછ્યું કે નારકો અકર્કશ વેદનીય કર્મ બાંધે છે. આનો ખુલાસો કરી, શાતા અશાતા વેદનીયકર્મનું સ્વરૂપ તથા તેનાં કારણો કહીને જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણીમાં દુઃષમદુઃષમા નામના છઠ્ઠા આરાની પરિસ્થિતિ વર્ણવી છે. તેમાં જણાવ્યું કે એ હાહાભૂત કાલ છે, તે વખતે ભયંકર વાયરા વાશે, દિશાઓ મેલી દેખાશે, ઠંડી અને તડકો વધારે પડશે, તથા અરસ-વિરસાદિ મેઘો વરસશે, તેમજ ગામ વગેરેમાં રહેલા મનુષ્ય-પશુ-પક્ષી વગેરેનો ને વનસ્પતિનો તથા પર્વતાદિનો નાશ થશે. પછી તે કાલના ભૂમિમનુષ્યો તેના આહાર, ગતિ તથા સિંહાદિની તેમજ કાગડા વગેરેની ગતિની (તે મરીને ક્યાં જશે?) બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

ભગવતીજીના સાતમા શતકના સાતમા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં સંવૃત અનગારને લાગતી ક્રિયા, અને તેને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગવાનું કારણ જણાવ્યું છે. પછી પૂછ્યું કે કામ રૂપી છે કે અરૂપી? અને તે સચિત્ત છે, કે અચિત્ત છે? તથા જીવ રૂપ છે કે અજીવ રૂપ છે? તેમ કામ જીવોને હોય કે અજીવોને હોય? પછી આના જ પ્રશ્નો ભોગની બાબતમાં પણ પૂછ્યા છે. તે બધાના ખુલાસા કરીને કામભોગના ભેદો, ચોવીંશો ઈંડકોમાં કામીપણાના ને ભોગીપણાના વિચારો કહી પછી તે સર્વે જીવોનું અદ્યબહુત્વ જણાવ્યું છે. પછી હ્રદયસ્થ મનુષ્યાદિની જરૂરી

ચાલુ હકીકત વગેરે જણાવી છે. પછી પૂછ્યું કે અસંજ્ઞી જીવો અકામ વેદના વેદ છે ? સમર્થ છતાં પણ અકામ વેદના કેમ વેદે ? આના સકારણ ખુલાસા જણાવીને સમર્થ જીવ તીવ્રેચ્છાપૂર્વક વેદનાને ભોગવે તેનું શું કારણ ? આ બાબત તથા બીજી પણ જરૂરી બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

શ્રીભગવતીજીના સાતમા શતકના આઠમા ઉદ્દેશનો ટૂંક પરિચય

અહીં પૂછ્યું છે કે હઙ્ગસ્થ મનુષ્ય કેવલ સંયમ વડે સિદ્ધ થાય ? આનો ઉત્તર હર્ષને કહ્યું કે હાથીનો જીવને કુંથુઆનો જીવ સરખો છે. પછી પૂછ્યું કે પાપકર્મ દુઃખરૂપ છે ? આનો ખુલાસો કરતાં એ પણ જણાવ્યું કે પાપકર્મના બંધથી જીવને દુઃખ ભોગવવું પડે છે, ને તેની નિર્જરાથી સુખ મળે છે. પછી દશ સંજ્ઞાની તથા નરકમાં રહેલી દશ પ્રકારની વેદનાની બીના કહીને જણાવ્યું કે હાથીના જીવને અને કુંથુઆના જીવને અપ્રત્યાખ્યાની ક્રિયા સરખી લાગે છે. પછી આઘાકર્મીઆહારાદિને વાપરવાનું ફલ વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

શ્રીભગવતીજીના સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશનો ટૂંક પરિચય

અહીં પૂછ્યું છે કે અસંવૃત અનગાર બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના એક વર્ણવાળું એક રૂપ વિકૃત્વા (બનાવવા) સમર્થ છે ? આનો ઉત્તર દેતાં તેની વૈક્રિય રચના સમજાવીને, મહાશિલાકંઠક સંગ્રામનું સ્વરૂપ તથા વ્યાખ્યાન સમજાવતાં કહ્યું કે તેમાં ૮૪ લાખ જનોનો ક્ષય થયો હતો. તે બધા જનો મરીને ઘણું કરીને નરકમાં કે તિર્યંચમાં ઉપજ્યા છે. પછી રથસુશલ સંગ્રામની વ્યાખ્યા સ્વરૂપ વગેરે જણાવતાં કહ્યું કે તેમાં ૯૬ લાખ જનોનો ક્ષય થયો હતો. અહીં મરીને તેઓ ઘણું કરીને નારક કે તિર્યંચ થયા હતા. અહીં કોનો જય ને કોનો પરાજય (હાર) થયા ? તે જણાવીને કહ્યું કે લડાઈમાં મરેલા જીવો સ્વર્ગે જાય એ વાત ખોટી છે. તથા દેવેન્દ્ર કોણિક રાજનો (પાછલા ભવનો) મિત્ર હતો. ને ચમરેન્દ્ર પૂર્વભવે સાકુપણામાં તેના સહચારી હતા. પછી વરૂણની બીના જણાવતાં કહ્યું કે તે નાગ (સાર્થવાહ) નો પૌત્ર થાય. તે તૈયારી કરી અભિગ્રહ લઈ રથસુશલ સંગ્રામમાં લડતાં સખ્ત ઘાયલ થઈ પાછા ફર્યા, ને સર્વ પ્રાણાતિપાદનું વિરમણ કરી સમાધિથી કાલધર્મ પામ્યા ત્યારે તે સ્થલે સુગંધિપાણીની તથા ફૂલોની વૃષ્ટિ થઈ. કાલધર્મ પામી તે મહર્ષિકે દેવ થયો, ત્યાંથી વ્યવીને ભોક્ષે જશે. તેના મિત્ર મરીને મનુષ્ય થયો વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

શ્રીભગવતીજીના સાતમા શતકના દશમા ઉદ્દેશનો ટૂંક પરિચય

અન્યતીર્થિકોએ પંચાસ્તિકાયનો પ્રશ્ન પૂછતાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ તેના સ્પષ્ટ ઉત્તર સમજાવ્યો. પછી કાલોદાયી શ્રીગૌતમ ગણધરને પૂછે છે કે ૧. પુદ્ગલાસ્તિકાયને વિષે કર્મ લાગે ? ૨. શું પાપકર્મ અશુભવિપાક સહિત હોય છે ? ૩. પાપકર્મ અશુભ-

વિપાક સંયુક્ત હોય તેનું શું કારણ? ૪. શું કલ્યાણકર્મ કલ્યાણ ફલવાળું હોય? કલ્યાણકર્મ કલ્યાણફલવિપાક સહિત હોય તેનું શું કારણ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો સમજી કાલોદાયી પ્રતિબોધ પામી સાધું થયા ને સંવત્ સાધી સિદ્ધ થયા. પછી અગ્નિ સળગાવવામાં ને ઓલવવામાં મહાકર્મતાનો ને અલ્પકર્મતાનો વિચાર જણાવી અંતે અચિત્ત પુદ્ગલો પ્રકાશ કરે? આનો ખુલાસો કરતા તેજોલેશ્યાના અચિત્ત પુદ્ગલોના પ્રકાશ વગેરેની બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

શ્રીભગવતીજના ૭ મા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજના આઠમા શતકનો ટૂંક પરિચય

૧. પહેલા ઉદ્દેશામાં ૧૦ ઉદ્દેશાની સંબ્રહ્મણી ગાથા, પ્રયોગપરિણત પુદ્ગલો અને મિશ્ર પરિણત પુદ્ગલોનો નવ નવ ઠંડકોમાં વિચાર કરી વિશ્રસાપરિણત પુદ્ગલોની બીના કહી છે. પછી ત્રણ યોગ વગેરેને ઉદ્દેશીને પણ તે પ્રયોગાદિ પરિણત પુદ્ગલોની બીના કહ્યા બાદ અંતે તે અધાનું અલ્પબહુત્વ જણાવ્યું છે.

૨. બીજા ઉદ્દેશામાં જાતિની અધેક્ષાએ અને કર્મની અધેક્ષાએ આશીવિધની સ્પષ્ટ ભેદ પ્રભેદ સાથે બીના જણાવીને હ્રસ્વ ન જાણે તેવાં દશ સ્થાનકો, જ્ઞાન-અજ્ઞાનનું વર્ણન, તેના ભેદાદિના વિચાર, જીવના નારકાદિ ઠંડકોમાં જ્ઞાનિત્વ-અજ્ઞાનિત્વનો વિચાર, ગતિ-ઈત્રિયાદિ માર્ગજામાં જ્ઞાનિત્વાદિનો વિચાર તથા લખિધનું સ્વરૂપ, તેના ભેદાદિ તેમજ લખિધવાળા અને લખિધરહિત જીવોમાં જ્ઞાનિત્વાદિનો વિચાર કહીને, જ્ઞાન અજ્ઞાનાદિનો વિષય અને જ્ઞાનાદિના સ્થિતિ ને પર્યાયોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. અંતે તે બધાના નાના મોટાં અલ્પબહુત્વ તથા પ્રસંગને અનુસરીને પરિહાર વિશુદ્ધિ આદિની પણ બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૩. ત્રીજા ઉદ્દેશામાં વૃક્ષ (ઝાડ) ના ભેદો વગેરે બીના કહી છે. અહીં ઝાડના સંખ્યાત જીવોનું, અસંખ્યાતજીવોનું, એક બીજવાળાં વૃક્ષોનું, તથા અનંત જીવોવાળાં વૃક્ષોનું સ્વરૂપ વગેરે કહીને જણાવ્યું કે કોઈ જીવના ફેલના બે ત્રણ કે સંખ્યાતા ટુકડા કર્યા હોય, તે તેની વચ્ચેનો ભાગ જીવ પ્રદેશોથી સ્પષ્ટ હોય કે નહિ? તથા અરૂપી જીવપ્રદેશને શસ્ત્ર વગેરેથી પીડા થાય કે નહિ? આના સ્પષ્ટ ઉત્તરો કેતાં જણાવ્યું છે કે છેદાયેલા કાચબા વગેરેની વચ્ચેમાં રહેલા પ્રદેશો અરૂપી હોવાથી શસ્ત્રાદિથી પીડા ન થાય. જેમ આરજુની તડમાં ગિરોલીની પૂંજડી દબાઈ જવાથી કપાય, ત્યારે કપાયેલી પૂંજડીની અને બાકીના શરીરના ભાગની વચ્ચેમાં રહેલા આત્મપ્રદેશો અરૂપી હોવાથી તેમને શસ્ત્રાદિના સંબંધથી પીડા વગેરે ન થાય. અંતે પૃથ્વીઆ વગેરેની ચરમતાદિ (ચરમપણું વગેરે) ની બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૪. ચોથા ઉદ્દેશામાં કાચિકી ક્રિયા વગેરે પાંચ ક્રિયાનું વર્ણન કર્યું છે.

૫. પાંચમા ઉદ્દેશામાં આજીવિકમતવાળા વાદીનો પ્રશ્ન જણાવતાં કહ્યું છે કે આવક સામાયિકમાં રહ્યો હોય, ત્યારે તેને ભાંડ (કરિયાણું, વાસણ) અને સ્ત્રી વગેરે મારાં છે, એવો મોહ હોતો નથી. તેથી તે વખતે કોઈ માણસ તેના ભાંડપાત્રાદિનું કે સ્ત્રીનું અપહરણ કરે, તો તે પોતાના ભાંડાદિને શોધે છે કે સ્ત્રીને શોધે છે? એમ કેમ કહેવાય? આનું સમાધાન એ છે કે સામાયિકમાં રહેલા આવકે મમત્વભાવનું પચ્ચખ્ખાણુ કર્યું નથી, તેથી તે ચોરાયેલા પોતાના ભાંડને શોધે છે એમ કહી શકાય. તેમજ સ્ત્રીનું પ્રેમબંધન નથી ત્રુટ્યું, તેથી તે અપહરણ કરાયેલી પોતાની સ્ત્રીને શોધે છે એમ કહેવાય. પછી આવકનો સ્થૂલ પ્રાણુતિપાતાદિના પચ્ચખ્ખાણુ કરવાનો વિધિ જણાવતાં ૪૯ ભાંગા કહીને આજીવિક મતનો સિદ્ધાંત, અને તેના બાર અમણાપાસકો, આવકને તજવાનાં ૧૫ કર્માદાનો, દેવલોક વગેરે બીના વિસ્તારથી કહી છે.

૬. છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે કે આવક સાધુને નિર્દોષ આહારાદિ વહોરાવે, તો તેને એકાંત કર્મનિર્જરાનો અપૂર્વ લાભ મળે, ને ભયંકર માંદગી, લાંબી અટવી આદિમાં મુનિઆદિનો વિહાર વગેરે ખાસ અગત્યના કારણે ગીતાર્થગુરુઆદિની જાણમાં હોય તેવા પ્રસંગે ગીતાર્થાદિની આજ્ઞાથી જ મુનિ વગેરેના સંયમાદિ ગુણોને ટકાવવાની ભાવનાથી ગીતાર્થવાદિ-ગુણુવંત આવક સુપાત્ર મુનિ વગેરેને સદોષ આહાર વગેરે વહોરાવે તો તે આવકને ઘણા કર્મનિર્જરાનો લાભ મળે ને થોડું જ પાપકર્મ બંધાય. અસંયતને આહારાદિ દેતાં તેને એકાંત પાપકર્મ જ બંધાય. અહીં આહારાદિ સદોષ હોય કે નિર્દોષ હોય, પણ કુપાત્રને દેવાથી કર્મનિર્જરાનો લાભ ન થાય. આ હકીકત દીકામાં સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી આવક નિર્મથને પિંડ (આહારાદિ) અને પાત્ર વગેરે વહોરવા માટે ઉપનિમંત્રણ (વિનંતી) કરે, તે ઠાઈમે મુનિ માર્ગની મર્યાદા અને આલોચનાને અંગે આરાધક વિરાધકપણાનો વિચાર, તથા બળતા દીપક અને ઘરનો વિચાર, તેમજ જીવ નારકાદિ દંડકોમાં બીજાના શરીર નિમિત્તે લાગતી ક્રિયાઓની બીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૭. સાતમા ઉદ્દેશામાં અન્ય તીર્થિકોનો ને સ્થવિરોનો સંવાદ જણાવતાં “સ્થવિરોને અન્ય તીર્થિકોએ કહ્યું કે તમે અસંયત છો, ને એકાંત બાલ છો.” આ વિચારનું ખંડન કરતાં સ્થવિરોએ જણાવ્યું કે સંયતપણાના ગુણોને સાધતા હોવાથી અમે સંયત છીએ, ને એકાંત બાલ નથી, એમ સાબિત કર્યું છે. તેવા ગુણોથી જ રહિત હોય, તે જ અસંયત અને એકાંતબાલ કહેવાય.

૮. આઠમા ઉદ્દેશામાં ગુરુ, શ્રુત વગેરેના પ્રત્યનીક (વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારા શત્રુ) જીવોના ૬ ભેદો અને પ્રભેદો તથા વ્યવહારના પાંચ ભેદો, તેનું ફલ, તેમજ ઐર્થિક

બંધનું ને સાંપરાયિકબંધનું સ્વરૂપ કહીને ઐર્ગપથિક બંધના સ્વામી, અને આ ઐર્ગપથિક કર્મના ભાંગા, તેના બંધને અંગે જરૂરી બીના જણાવીને સાંપરાયિક કર્મ-બંધનાં સ્ત્રી વગેરે સ્વામી અને તેના ત્રૈકાલિક બંધના ભાંગા, તથા કર્મપ્રકૃતિનું, અને પરીપહોતું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તથા કયો પરીપહ કયા કર્મના ઉદ્ધયથી હોય છે. કોને કેટલા પરીપહ હોય? વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તરો વર્ણવ્યા છે. પછી કહ્યું કે તેજના પ્રતિ-ઘાતથી સૂર્ય દૂર છતાં નજીક દેખાય છે, ને તેજના અલિતાપથી પાસે જતાં દૂર દેખાય છે. આ હકીકતને વિસ્તારથી સમજાવીને કહ્યું કે સૂર્ય વર્તમાન સ્પૃષ્ટ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે. ને સૂર્યની ક્રિયા વર્તમાન ક્ષેત્રમાં કરાય છે, તથા સૂર્ય સ્પૃષ્ટ ક્રિયાને કરે છે. આ રીતે તાપક્ષેત્રની બીના કહીને માનુષોત્તર પર્વતની બહારના ને અંદરના ચંદ્ર વગેરેની ઉર્ધ્વલોકમાં ઉત્પત્તિને અંગે જરૂરી હકીકત જણાવીને અંતે પૂછ્યું કે ઇંદ્રસ્થાન કેટલા કાળ સુધી ઉપપાતવિરહિત રહે? આનો સ્પષ્ટ જવાબ આપ્યો છે.

૯. નવમા ઉદ્દેશમાં બંધનો વિચાર વિસ્તારથી જણાવતાં તેના બે ભેદ કહીને ફરમાવ્યું કે ધર્માસ્તિકાયાદિનો અનાદિ વિશ્રસાબંધ છે. પછી સાદિબંધના ભેદો અને સ્થિતિ, અંતર અને અલ્પબહુત્વ કહ્યા છે. પછી વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ-બંધના ભેદો અને સ્વરૂપ તથા પ્રયોગબંધનાં કારણો તેમજ સ્થિતિ કહીને શરીરોના માંહોમાંહે બંધાદિને અંગે વિચારો જણાવ્યા છે. અંતે દેશબંધકાદિનું અલ્પબહુત્વ અને બંધ છત્રીશી વર્ણવી છે.

૧૦. દશમા ઉદ્દેશમાં અન્ય તીર્થિકો કહે છે કે ‘એકલું’ શીલ જ શ્રેયસ્કર (કલ્યાણકારક) છે. તેનું ખંડન કરીને સત્ય બીના એ કહી કે મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં શ્રુત અને શીલ બંને અસાધારણ કારણ છે. એટલે એ બેનો સાધક આત્મા જ મોક્ષને પામે છે. માટે જ કહ્યું છે કે શ્રુત-શીલવંત જીવો જ સર્વારાધક જણાવા. અહીં શીલસંપન્નપદની ને શ્રુતસંપન્નપદની ચર્ચાઓ અને દેશારાધકનું ને દેશવિરાધકનું તથા સર્વારાધકનું ને સર્વાવિરાધકનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી આરાધકના ભેદો, જ્ઞાનારાધના ને દર્શનારાધનાની બીના જણાવતાં તેના જઘન્ય મધ્યમ ઉત્કૃષ્ટ ભેદો, અને તેનો માંહોમાંહે સંબંધ તથા જઘન્યાદિ ભેદે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના આરાધક જીવોના ભવની હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને પુદ્ગલપરિણામના સ્વરૂપ, ભેદો તથા પુદ્ગલાસ્તિકાચની જરૂરી બીના કહી છે. પછી લોકાકાશના ને જીવના પ્રદેશો, તથા કર્મપ્રકૃતિ તેમજ તેની ચોવીશે દંડકોમાં હકીકત કહીને આઠે કર્મોના અવિભાગ પરિચ્છેદનું સ્વરૂપ અને તેનાથી નારકાદિના આત્મપ્રદેશોનું વીંટાવણું તથા દરેક કર્મનો એક બીજા કર્મની સાથે સંબંધ, તેમજ પુદ્ગલી બીના અને પુદ્ગલની નારકાદિ જીવોમાં ને સિદ્ધોમાં વિચારી છે.

શ્રી ભગવતીજીના આઠમા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજ્ઞાના નવમા શતકનો ટૂંક પરિચય

આના ૩૪ ઉદ્દેશા છે. તેનો સંક્ષિપ્ત સાર આ પ્રમાણે જણાવો-૧. પહેલા ઉદ્દેશમાં જ'બુદ્ધીપના આકાર વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. ૨. બીજા ઉદ્દેશમાં અહીં ક્ષીપમાં ને પુષ્કરોદ સમુદ્રમાં પ્રકાશ કરનાર ચંદ્રની હકીકત જણાવી છે. ૩. ત્રીજાથી ૩૦ ત્રીસમાં સુધીના ૨૮ ઉદ્દેશાઓમાં ૨૮ અંતર્દીપોનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. ૩૧. એકત્રીસમા ઉદ્દેશમાં અસોઅચ્યા કેવલીની બીના કહી છે. ૩૨. બીજીસમા ઉદ્દેશમાં ગાંગેય મુનિએ પૂછેલ પ્રશ્નોના ઉત્તરો જણાવ્યા છે. ૩૩. તેત્રીસમા ઉદ્દેશમાં આણિણકુંડ ગામનું વર્ણન કર્યું છે. ૩૪. ચોત્રીસમા ઉદ્દેશમાં પ્રરૂપને હણનારની બીના કહી છે.

તેમાંથી ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૪મા ઉદ્દેશોનો ટૂંક પરિચય ક્રમસર આ પ્રમાણે જણાવો:—

૩૧ મા ઉદ્દેશમાં અશ્રુતવા કેવલીનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવતા કહ્યું કે જેઓ કેવલજ્ઞાની વગેરેની દેશના સાંભળ્યા વગર કેવલજ્ઞાન પામ્યા તેઓ અશ્રુતવા કેવલી કહેવાય. અને જેઓ કેવલી વગેરેની દેશના સાંભળીને કેવલજ્ઞાન પામ્યા તેઓ શ્રુતવા-કેવલી કહેવાય. આ બંને લક્ષ્યમાં રાખીને અહીં પ્રશ્નોત્તરો જણાવ્યા છે. કેવલજ્ઞાની વગેરેનાં વચનો સાંભળ્યા વગર કોઈ જીવને ધર્મનો યોધ, યોધિજ્ઞાન, પ્રવચ્યાનો લાભ, આશ્ચર્ય, સંવય, જ્ઞાન વગેરેનો લાભ થાય કે નહિ? તેના હેતુ જણાવવા સાથે સ્પષ્ટ ઉત્તરો આપ્યા છે. તેમાં કહ્યું કે કેટલાક જીવો ધર્મનો યોધ, યોધિ વગેરે કેવલી વગેરેનાં વચનો સાંભળ્યા વગર પણ પામે છે ને કેટલાએક જીવો સાંભળીને ધર્મયોધ વગેરેને પામે છે. અહીં ચોગ્ય પ્રસંગે હેતુ વગેરે જણાવવા પૂર્વક વિલંબજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ, સમ્યગ્દર્શન, ચારિત્રતા જ્ઞાન, અવધિજ્ઞાનનો લાભ, લેશ્યા, સંવયજ્ઞ, સંસ્થાન, ઊંચાઈ, આયુષ્ય, વેદ, કષાય, અધ્યવસાય, મુક્તિ અને કષાયોનો ક્ષય વગેરેની બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું કે અસોઅચ્યાકેવલી ધર્મોપદેશ કરે નહિ, બીજાને દીક્ષા આપે નહિ ને અંતે સિદ્ધ થાય. તેઓ ઊર્ધ્વ લોકમાં ગોળ વૈનાક્યાદિ સ્થલે હોય ને અધોલોકમાં કુમ્ભી-વિજય વગેરે અધોલોકિક આમાદિમાં હોય. તથા તિર્થલોકમાં પંદર કર્મ ભૂમિમાં હોય. પછી તેમની એક સમયની સંખ્યા કહીને જણાવ્યું કે-કેવલી વગેરેનો ઉપદેશ સાંભળતાં પણ એવું બને છે કે કોઈ જીવ ધર્મ વગેરેને પામે ને કોઈ જીવ ધર્મ વગેરેને ન પણ પામે. આ પ્રસંગે જરૂરી બીજી પણ બીના જણાવતાં ધર્મને સાંભળીને સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોના ધારક જીવોમાંના કેટલાએક જીવો અવધિજ્ઞાનાદિને પામે છે. તેમના લેશ્યા, જ્ઞાન, યોગ, વેદ, કષાય, અધ્યવસાયોદિને અંગે ઘટતી બીના કહીને જણાવ્યું કે સોઅચ્યા કેવલી ધર્મોપદેશ આપે છે, તેઓ તથા તેમના શિષ્ય-પ્રશિષ્યો પણ બીજાને દીક્ષા આપે ને મોક્ષે પણ જાય. પછી ઊર્ધ્વ લોકોમાં તેમની હયાતિનો વિચાર કહીને તેમની એક સમયમાં સંખ્યા વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૩૨. ખત્રીસમા ઉદ્દેશામાં વાણિજ્યઆમે શ્રીપાર્શ્વનાથના સંતાનીય શ્રીગાંગેય-
મુનિએ પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવને નરકાદિમાં સાંતર (આંતરે આંતરે) અને નિરંતર
(આંતરા રહિતપણે) જીવોનું ઉપજવું ને ત્યાંથી નીકળવું આ બેને અંગે પૂછેલા
પ્રશ્નોના ઉત્તરે, તથા રત્નપ્રભાદિ નરકસ્થાનોમાં એકાદિ જીવોનાં પ્રવેશનકો (દાખલ
થવા)ના વિચારે એ જ રીતે તિર્યંચ મનુષ્ય દેવોમાં એકાદિ જીવોના પ્રવેશનકોના
વિચારે, તેમજ આ પ્રસંગે સંભવતા દ્વિકાદિસંયોગી ભાંગાનું વર્ણન કરીને નારકાદિ
પ્રવેશનકોના નાનાં મોટાં અદખખહુલવો જણાવ્યા છે. પછી નારકાદિના ઉત્પાદમાં અને
ઉદ્ધર્તનામાં વિદ્યમાનતાના અને અવિદ્યમાનતાના વિચારે કહીને પ્રભુ મહાવીરે ગાંગેય-
મુનિને પોતાનાં વચનોમાં સાક્ષી આપતાં જણાવ્યું કે જેમ હું કહું છું તેમ પુરુષાદાનીય
પ્રભુ શ્રીપાર્શ્વનાથે આ લોકને દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ શાશ્વતો કહ્યો છે, ને જીવો
શુભાશુભ કર્મોના ઉદ્યાદિથી નારકાદિપણું પામે છે. આ રીતે પ્રભુ મહાવીરની દેશના
સાંભળતાં 'પ્રભુ મહાવીર સર્વજ્ઞ' છે, આવી ખત્રી થતાં પંચ મહાપ્રતો સ્વીકારી
આરાધીને ગાંગેય મુનિ મોક્ષે ગયા.

૩૩. તેત્રીસમા ઉદ્દેશામાં આઠ્ઠણકુંડ ગ્રામના રહીશ ઋષભદત્ત આઠ્ઠણ અને
દેવાનંદાં આઠ્ઠણી બહુશાલક ચૈત્યવાળા બગીચામાં પધારેલા પ્રભુ મહાવીરદેવને વંદન
કરવા ને દેશના સાંભળવા આવ્યા. દેવાનંદાની કુક્ષિમાં પહેલાં પ્રભુ મહાવીર રહેલા
હોવાથી તે પ્રભુની માતા થાય. પુત્રસ્નેહથી પ્રભુને જોતાં દેવાનંદાના સ્તનમાંથી દૂધ
ઝરવા માંડ્યું. આથી આશ્ચર્ય પામેલા શ્રીગૌતમસ્વામી વગેરેને પ્રભુએ સત્ય બીના
જણાવી ને વૈરાગ્યમય દેશના આપી. તે સાંભળી બંને પ્રભુના હાથે દીક્ષા લઈ આરાધીને
મોક્ષે ગયા. પછી જમાલિની બીના જણાવતાં કહ્યું કે તે જમાલિ રાજકુમાર પ્રભુની
દેશના સાંભળી દીક્ષા લેવા તૈયાર થયો. માતાપિતાને સમજાવી અનુમતિ લઈ પ્રભુના
હાથે દીક્ષા પામીને આરાધતાં એક વખત પાપકર્મોદયે તેને પ્રભુનાં વચનોમાં અશ્રદ્ધા
થઈ, અને કરાતી વસ્તુ અકૃત છે. (કરાર્થ નથી) વગેરે મિથ્યાવાદ વધારનાર નિહ્વ
થયો. શ્રીગૌતમસ્વામીએ તેને લોક અને જીવના શાશ્વતવાદિના પ્રશ્નો પૂછ્યા, પણ
તે જવાબ દઈ શક્યો નહિ. પ્રભુએ તે બીના વગેરે સ્વરૂપ સમજાવ્યું, તે પણ સમજ્યો
નહિ. અંતકાલે મરીને કિલ્લિખિયો દેવ થયો. અંતે તેના પછીના જીવોની બીના તથા
કિલ્લિખિયા દેવોના આયુષ્યાદિની હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૩૪. ચોત્રીસમા ઉદ્દેશામાં પ્રશ્નો પૂછ્યા છે કે પુરુષને હજીનારા જીવ પુરુષને હજી
છે કે નાપુરુષને હજી છે? એ જ રીતે અશ્વને હજીનાર અને ઋષિને હજીનાર જીવોની
બાબતમાં પ્રશ્નો પૂછીને ફરી પૂછ્યું કે પુરુષાદિને હજીનારા જીવો કોના વૈરથી બંધાય
છે? તથા પૃથ્વીકાર્થિક જીવો વગેરે પૃથ્વીકાર્થિકાદિને ધ્યાસોન્નવાસ રૂપે લે અને મૂકે

અરા ? આના સ્પષ્ટ ઉત્તરો સમજાવીને પૃથ્વી આદિના જીવોને લાગતી ક્રિયાઓની ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

શ્રી ભગવતીજીના નવમા શતકનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજીના દશમા શતકનો ટૂંક પરિચય

૧. પહેલા ઉદ્દેશમાં પૂર્વાદિ દિશાઓ અને દિશાઓનાં ૧૦ નામો તથા શરીરના ભેદાદિતું વર્ણન કર્યું છે. અહીં શરૂઆતમાં ૩૪ ઉદ્દેશાના સારને જણાવનારી સંગ્રહ-ગાથા કહીને દિશા અને શરીરની ખીના વર્ણવી છે. ૨. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં કહ્યું કે કષાયી સાધુને સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે ને અકષાયી સાધુને ધર્માપયિકી ક્રિયા લાગે. પછી યોગિ, વેદના, અને યોગિના ભેદો, નારકોનોવેદના તથા ભિક્ષુપ્રતિમા (૧૨) તેમજ આરાધના વગેરેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. ૩. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં કહ્યું કે દેવો આત્મઋદ્ધિથી ચાર પાંચ દેવાવાસો (વિમાન કે ભુવન) ઉદ્દેશી જઈ શકે તેથી વધારે વિમાનાદિ ઉદ્દેશીને જવાતું પરઋદ્ધિથી બને. પછી અદ્યઋદ્ધિવાળા, સમ (સરખી) ઋદ્ધિવાળાને મહાઋદ્ધિવાળા દેવોનું અને દેવીઓનું એક ખીજાની વચ્ચે થઈ જવાતું તથા તેઓ મોહ પમાડીને (મૂંઝવીને) જાથ કે ગયા પછી મોહ પમાડે ? આ પ્રશ્નોત્તરો અસુરકુમારાદિને અંગે તથા વૈમાનિકાદિને અંગે જણાવ્યા છે. આ ખીના સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે ઘોડાના હૃદયની ને ચકતુની વચ્ચે કઈટક નામનો વાયુ હોય છે, તેથી ઘોડો ઘોડો ત્યારે ‘જુ જુ’ શબ્દ કરે છે. આંતે ભાષાના બાર ભેદો સમજાવ્યા છે. આ પ્રસંગનું મૂલ સ્થાન રાજગૃહ નગર છે. ૪. ચોથા ઉદ્દેશમાં કહેલો પ્રસંગ વાણિજ્યનામે બન્યો છે. પ્રભુ મહાવીરના શ્યામહસ્તી અનગારે પ્રભુને ચમરેન્દ્રના, બક્ષીન્દ્રના, ધરજીન્દ્રના, શકેન્દ્રના, ઇશાનેન્દ્રના અને સનાકુમારેન્દ્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના પૂર્વભવની ખીના વગેરેને અંગે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો સ્પષ્ટ સમજાવ્યા છે. તેમાં કહ્યું છે કે ચમરેન્દ્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો પાછલા ભવે કાકંદી નગરીના રહીશ હતા. બક્ષીન્દ્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો પૂર્વ ભવે બિભેલક ગામના રહીશ હતા. શકના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો પૂર્વભવે પલાશ ગામના રહીશ હતા. ઇશાનેન્દ્રના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો પૂર્વભવે અંપાનગરીના રહીશ હતા. અવસરે શ્રીગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુએ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના શાશ્વતસ્વ (શાશ્વતપણું) વગેરેની ખીના જણાવી છે. ૫. પાંચમા ઉદ્દેશમાં જણાવેલી ખીનાનું ઉત્પત્તિસ્થાન રાજગૃહ નગરના ગુણશીલ ચેતવવાળો રમણીય પ્રદેશ છે. અહીં ચમરેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓ, તે દરેકનો પરિવાર વગેરે જણાવીને કહ્યું કે ચમરેન્દ્રાદિની મુખ્ય ચમરસિંહાસનાદિવાળી ઇંદ્ર સભાઓમાં શ્રીજિનેશ્વર દેવોની ઠાઠા, હાડકા વગેરે પૂજ્ય પદાર્થોની આશાતનાથી બચવાની શુભ ભાવનાવાળા ઇંદ્રો તથા લોકપાલ વગેરે દેવો પણ ભોગ ભોગવતા નથી. પછી ચમરેન્દ્રના સોમ, યમ

વગેરે લોકપાલોની અબ્રમહિષીઓની ધીના પછી બ્દીન્દ્રની ને તેના સોમ વગેરે લોકપાલોની અબ્રમહિષીઓની હકીકત કહીને ધરણેન્દ્ર અને તેના લોકપાલોની અબ્રમહિષીઓની હકીકત જણાવી છે. પછી ભૂતેન્દ્રની તથા તેના લોકપાલ દેવોની, કાલેન્દ્રની, સુરપેન્દ્રની, પૂર્ણભદ્રની, ભીમેન્દ્રની, કિન્નરેન્દ્રની, અતિકાચેન્દ્રની, ગીતરતીન્દ્રની, ચંદ્રની, અંગારઅહની, શકની, તેના લોકપાલોની, ઇશાનેન્દ્રની અને તેના લોકપાલાદિની અબ્રમહિષીઓની ધીનાવાળા પ્રશ્નોત્તરો કહ્યા છે. ૬. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં શકની સુધર્મા સભા, તેના ઋદ્ધિ, સુખ વગેરેનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું કે જેવું સૂર્યાભ દેવના વર્ણનમાં કહ્યું છે, તેવું વર્ણન શકની અલંકારસભાદિનું સમગ્રવું. શ્રીરાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં સૂર્યાભ દેવનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે, સાતમા ઉદ્દેશથી ત્રીજા ઉદ્દેશ સુધીના ૨૮ ઉદ્દેશમાં ઉત્તર ભાગના ૨૮ અંતર્દર્શિતું સ્વરૂપ અનુક્રમે જણાવ્યું છે.

શ્રી ભગવતીજના દશમા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો

શ્રી ભગવતીજના ૧૧મા શતકનો ટૂંક પરિચય

આહી ૧૨ ઉદ્દેશો છે. તેના પહેલા ઉદ્દેશમાં ઉત્પલ એ એક જાતનું કમલ છે. તેને લક્ષ્યમાં રાખીને આહી પ્રશ્નોત્તરો જણાવ્યા છે. ઉત્પલ નામના કમલમાં એક જીવનો અને અનેક જીવોનો વિચાર, એટલે ૧-૨. ઉત્પલ એક જીવવાળું છે કે અનેક જીવવાળું છે? ૩. ઉત્પલ રૂપે કયા જીવો ઉપજે છે? ૪. એક સમયમાં ઉત્પલપણે કેટલા જીવો ઉપજે? ૫. તે જીવો પ્રતિસમયે (દરેક સમયે) એકેક જીવ કાઢતાં કેટલા ટાઇમે ખાલી થાય? આ પાંચ પ્રશ્નોના ઉત્તરો સ્પષ્ટ સમજાવીને તેની અવગાહના ને તેમનાં કર્મોના બંધ, ઉદ્વેગ, ઉદ્દીરણા, દષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ, લેશ્યા, ઉપયોગ, શરીરના વર્ણાદિ, ઉચ્છવાસ, નિઃશ્વાસ, આહારકપણું વગેરેનો વિચાર જણાવ્યો છે. પછી કહ્યું કે તે ઉત્પલનો જીવ અવિરત છે. સાત કે આઠ કર્મોને બાંધે છે. પછી તેને ઘટતી સંજ્ઞાઓ, કષાય, વેદ, ઇંદ્રિયો, વગેરે કહ્યાં છે. પછી પૂછ્યું કે ૧. ઉત્પલનો જીવ ઉત્પલપણે કયાં સુધી રહે? ૨. ઉત્પલનો જીવ પૃથ્વીમાં ઉપજી ફરી ઉત્પલપણે ઉપજે આપું કેટલો ટાઇમ કરે? ૩. એવી રીતે તે જીવ વચમાં ધીજી વનસ્પતિનો ભવ કરી ફરી ઉત્પલપણે ઉપજે, આપું કેટલો ટાઇમ કરે? ૪. આ જ પદ્ધતિએ વચમાં બેઇંદ્રિયોનો કે પંચેન્દ્રિય તિર્થંચનો એક ભવ કરીને ફરી ઉત્પલપણે ઉપજવાનું કેટલો ટાઇમ કરે? આ બધા પ્રશ્નોના ઉત્તરો કહ્યા છે. પછી તેના આહાર, આયુષ્ય, સમુદ્ઘાત, અને ન્યવનની ધીના જણાવી છે. પછી પૂછ્યું કે શું સર્વ જીવો ઉત્પલપણે ઉપજ્યા છે? આ પ્રશ્નોનો પણ ઉત્તર સ્પષ્ટ સમજાવ્યો છે. ૨. ધીજી ઉદ્દેશકમાં પહેલા ઉદ્દેશકમાં જેવું વર્ણન ઉત્પલનું કર્યું, તે જ પદ્ધતિએ શાલૂક (એક જાતની વનસ્પતિ) નું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે ૩. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં પલાશ (ખાખરાના ઝાડ)ની ૪. ચોથા ઉદ્દેશમાં કુંભિક નામની વનસ્પતિની, તથા પાંચમા ઉદ્દેશમાં નાડીક નામની

વનસ્પતિની બીના જણાવી છે. ૬. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં પદ્મ (કમલ)ની બીના, ૭. સાતમા ઉદ્દેશમાં કર્ણિકાની બીના તથા ૮મા ઉદ્દેશમાં નલિન (એક જાતના કમલ)ની બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૯. નવમા ઉદ્દેશમાં હસ્તિનાપુરના શિવ રાજને શિવભદ્ર નામનો રાજકુમાર છે. શિવરાજને ત્યાગ ભાવના થવાથી પુત્રને રાજ્ય સોંપી તાપસપણું સ્વીકારીને તેમાં અભિગ્રહો ગ્રહણ કરે છે. અહીં તેણે દિક્પ્રાક્ષિતપણું સ્વીકાર્યું છે. તેનો વિધિ જણાવ્યો છે. તાપસપણામાં કરેલા તપના પ્રભાવે તેને વિભંગ જ્ઞાન થયું. તેથી તેણે કહેવા માંડ્યું કે હું જ્ઞાનથી જાણું છું કે દ્વીપો સાત છે, ને સમુદ્રો પણ સાત જ છે. આ વાત લોકમાં ફેલાતાં પ્રભુએ સાચી બીના કહી કે દ્વીપ-સમુદ્રો સાત જ નથી પણ અસંખ્યાતા છે. વગેરે બીના સાંભળી શિવરાજર્ષિ શંકિત થઈને પ્રભુની પાસે આવ્યા, ને સાચી બીના જાણીને પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. તેને સાધીને તે મોક્ષે ગયા. અહીં સિદ્ધગંડિકાનો અર્તિદેશ કર્યો છે.

૧૦. દશમા ઉદ્દેશમાં લોકની બીના, તેના ભેદો, ક્ષેત્ર લોકના ઊર્ધ્વ લોક વગેરે ત્રણ ભેદો, તે દરેકના પણ ભેદ જણાવતાં ઊર્ધ્વલોકના ૧૫ ભેદો, અધોલોકના ૭ ભેદો ને તિર્છાલોકના અનેક ભેદો કહ્યા છે. પછી તે બધાના સંસ્થાનની ને અલોકના સંસ્થાનની હડીકત કહીને તે અધોલોકાદિના એક આકાશપ્રદેશમાં જીવો છે ? વગેરે પ્રશ્નોત્તરો જણાવ્યા છે. પછી દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અધોલોકના (વસ્તારાદિની) બીના કહી છે. પછી પૂછ્યું કે લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં અનેક જીવના પ્રદેશો માહોમાંહે સંબદ્ધ છે; તેથી એ સ્થિતિમાં રહેતા એક બીજાને પીડા થાય કે નહિ, એનો ઉત્તર દર્શને અંતે એક આકાશપ્રદેશમાં જઘન્ય પદે અને ઉત્કૃષ્ટપદે રહેલા જીવોતું ને જીવપ્રદેશોતું અદ્યબહુતવ અને નિગોદતું સ્વરૂપ નિગોદ છત્રીશીમાં કહ્યું છે.

૧૧. અગિયારમા ઉદ્દેશમાં વાણિજ્ય ગ્રામના દ્વિતિપલાશ ચૈત્યવાળા પ્રદેશમાં આ પ્રસંગ બન્યો છે. એમ કહીને કાળના ભેદો, અને પ્રમાણકાળતું સ્વરૂપ કહીને સુદર્શન શેઠના પૂર્વ ભવની બીના દ્વંકામાં કહી છે. તેનો સાર આ છે—હસ્તિનાગ-પુરના બલરાજની પ્રભાવતી રાણીને સિંહતું સ્વપ્ન આવ્યું, તે બીના જાણી રાજાએ તેતું ફેલ કહ્યું. સ્વપ્નપાઠકોએ પણ પુત્ર-લાભરૂપ ફેલ કહ્યું. અવસરે જન્મેલા પુત્રતું મહાબલ નામ પાડ્યું. મોટો થતાં કલા કુશલ થયો. તેના પાણિગ્રહણ અને પ્રીતિદાન થયા. શ્રીધર્મઘોષ અનગારની દેશના સાંભળી એક દિવસતું રાજ્ય ભોગવી માતાપિતાની રજાથી દીક્ષા લઈ પૂર્ણ ઉદ્દેશથી તેની આરાધના કરી અંતે સમાધિથી કાલધર્મ પામી બ્રહ્મ દેવલોકમાં મહર્ષિક દેવપણું ભોગવી અંતે મ્યવીને સુદર્શન શેઠ થયો. અહીં તેણે જાતિસ્મરણના પ્રતાપે પૂર્વભવોની બીના જાણી વૈરાગ્ય ભાવે દીક્ષા લીધી. તેની આરાધના કરીને સિદ્ધ થયા. આ મહાબલ કુમારના ચરિત્રની પહેલાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ

પોરુષી, દિનરાત્રિનું પ્રમાણ અને યથાયુઃકાલ વગેરેની ખીના, તથા નારકાદિની સ્થિતિ જણાવીને પદ્યોપમાદિ બહુ દીર્ઘકાલનો ક્ષય થવામાં મહાબલનું દૃષ્ટાંત જણાવ્યું છે.

૧૨. પ્યારમા ઉદ્દેશમાં આલંબિકા નગરીના શંખવન નામના ચૈત્યવાળા પ્રદેશમાં આ અધિકાર વર્ણવ્યો છે. અહીં ઋષિભદ્ર પુત્ર વગેરે આવકોને માંડોમાંડે દેવલોકમાં દેવોની સ્થિતિ, જ્વન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વગેરેની ચર્ચા થતાં નિર્ણય અધૂરો રહ્યો. અહીં પદ્મારેલા પ્રભુ મહાવીરને પૂછતાં સંપૂર્ણ નિર્ણય થતાં જેને ભૂલ જણાઈ તે આવકે ખીજ આવકોને ખમાવ્યા. પછી પૂછ્યું કે ઋષિભદ્ર પુત્ર દીક્ષા લેશે? અહીં થી તે કઈ ગતિ પામશે? દેવલોકથી ચ્યવીને કયાં જન્મ લેશે? આ પ્રશ્નોત્તરો સ્પષ્ટ સમજાવ્યા છે.

શ્રી ભગવતીજના ૧૧મા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજના પ્યારમા શતકનો ટૂંક પરિચય

આના ૧૦ ઉદ્દેશાના ટૂંક સારને જણાવનારી સંગ્રહગાથા કહી છે. પછી પહેલા ઉદ્દેશમાં આવસ્તિ નગરીના રહીશ શંખ આવક વગેરે આવકોની ખીના, જગરિકાનું સ્વરૂપ તથા કષાયના વિપાકો (કડવાં ફલો) વગેરે પદાર્થો વર્ણવ્યા છે. તેમાં શંખ આવકને ઉત્પન્ના નામની સ્ત્રી છે, ખીજ પુષ્કલી આવક છે. શંખ આવકને વિચાર થાય છે કે “અશન વગેરેનો આહાર કરતાં પાક્ષિક પૌષ્ઠ લેવો મારે શ્રેયસ્કર (કલ્યાણકારક) નથી.” પૌષ્ઠ લીધા પહેલાં શંખ આવકે જણાવ્યા પ્રમાણે પુષ્કલિ આવક શંખ આવકને આહારાદિ કરવા માટે ઘોલાવે છે, ત્યારે શંખ આવકે પુષ્કલી આવકને કહ્યું કે આહારનો આસ્વાદ કરીને (એકાસણું કરીને) પૌષ્ઠ કરવાનો ઇરાદો પહેલાં હોતો, પણ હાલ આહાર વાપરવાની ઇચ્છા નથી. મેં ઉપવાસ કર્યો છે. પુણ્યોદ્ધયે આ અવસરે પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ પદ્માર્યાની ખીના સાંભળી તેણે નક્કી વિચાર કર્યો કે “હું પ્રભુને વાંદીને પારણું કરીશ.” તે પ્રમાણે તેણે કયું પણ ખરું. ખીજ આવકો શંખ આવકની નિંદા કરતા હતા, તે જણી પ્રભુએ તેમને નિંદા કરવાની ના પાડી, ને કહ્યું કે તે આસન્નસિદ્ધિક, દંધર્મી અને જરૂર મોક્ષને પામનારો ભવ્ય જીવ છે. પછી તેઓએ શંખ આવકને ખમાવ્યા. આ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને કહ્યું કે જગરિકાના ત્રણ ભેદો છે. તે આ પ્રમાણે-૧. યુદ્ધ જગરિકા, ૨. અયુદ્ધ જગરિકા, અને ૩. સુદર્શન જગરિકા. તેમાં સર્વજ્ઞ અરિહંતદેવો યુદ્ધજગરિકા જાગે છે. અષ્ટ પ્રવચનમાતાના પાલન વગેરે ગુણોને ધારણ કરનાર મુનિઓ અયુદ્ધ જગરિકા જાગે છે. છદ્મસ્થ મુનિઓને ધોધ (કેવલજ્ઞાન) ન હોવાથી જ અહીં અયુદ્ધ કહ્યા છે એમ સમજવું. બાકી તેઓ મતિ-જ્ઞાનાદિને ધારણ કરનારા તો જરૂર હોય છે જ. તથા દંઠ સમ્યક્દર્શન પ્રતાદિધારક આવકો સુદર્શન જગરિકા જાગે છે. આ રીતે જગરિકાનો અધિકાર પૂરો થયા બાદ

શાંખ શ્રાવકે પૂછેલા કષાયના ફેરના પ્રશ્નોના ઉત્તરો દેતાં પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવે કહ્યું કે કષાયી આત્મા લાંબી સ્થિતિયાળાં ચીકણાં કર્મો બાંધે છે.

૨. બીજા ઉદ્દેશમાં કૌશાંબી નગરીના પ્રદેશમાં બનેલી બીના કહી છે. અહીંના ઉદ્યાયીરાજા અને જયંતી શ્રાવિકાનું વર્ણન કરતાં કહ્યું કે જયંતી શ્રાવિકા મૃગાવતી રાણી સહિત ત્યાં પધારેલા પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવને વાંદવા જાય છે. દેશના સાંભળીને અવસરે જયંતી શ્રાવિકાએ જે પ્રશ્ન પૂછી ઉત્તરો મેળવ્યા તેનો સાર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવો-હિંસાદિ પાપકર્મો કરવાથી જીવો ભારે બને છે, ને દયાદિ ગુણોની સાધનાથી જીવો હળવા બને છે. ભવ્યપણું સ્વાભાવિક છે. જે મોક્ષે જાય તે નિશ્ચયે ભવ્ય જ હોય, પણ જે ભવ્ય હોય તે જરૂર મુક્તિ પામે જ એવું બનતું નથી. કારણ કે એવા પણ ઘણા ભવ્યો હોય છે, કે જેઓ મુક્તિને પમાડનારી સાધનસામગ્રી ન મળવાથી મોક્ષમાં જવાને લાયક છતાં જઈ શકતા નથી. આવા ભવ્ય જીવો જાતિભવ્ય નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આથી સાખિત થયું કે બધા ભવ્ય જીવો મુક્તિમાં જતા નથી, તેથી ભવ્ય જીવ રહિત લોક બને જ નહિ. તથા ધર્મી જીવોનું જ જગતું, સખલપણું ને દક્ષપણું સારું છે, પરંતુ અધર્મી જીવોનું સૂણું, દુર્બલપણું ને આળસુપણું સારું. તેમજ ઇંદ્રિયોના શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્ત જીવોનાં દુઃખો વગેરે દેશના સાંભળી જયંતી શ્રાવિકા દીક્ષા લઈ ને તેની આરાધના કરીને મોક્ષનાં સુખ પામી.

૩-૪. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીઓના નામ અને ગોત્રનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. ચોથા ઉદ્દેશમાં પૂછ્યું છે કે એક બે ત્રણ યાવત અનંતા પરમાણુઓ એકઠા થઈને કેવું સ્વરૂપ પામે છે? આના જવાબમાં દ્વયણુકાદિ સ્કંધોથી માંડીને અનંતાણુક સ્કંધોના સમુદાયમાં સંઘાત, ભેદ તથા ભંગની બીના ને પુદ્ગલપરાવર્તોના ભેદ પ્રભેદોનું સ્વરૂપ, તથા તે સર્વેના અતિકાંતવાદિની હકીકત, તેમજ એક અનેક નારકાદિમાં, એકબીજા દાંડકોમાં ઔદારિક-વેકિય-પુદ્ગલપરાવર્તો જે પહેલાં વીતાવ્યા તેનો વિચાર કહીને, દરેક પુદ્ગલપરાવર્તોના કાળ અને ઔદારિકાદિ પુદ્ગલપરિવર્તન કાળનું તથા પુદ્ગલપરાવર્તોનું પણ અલ્પઅહુતવ જણાવ્યું છે.

૫-૬. પાંચમા ઉદ્દેશમાં પ્રાણાતિપાતાદિમાં ને પ્રાણાતિપાત વિરમણાદિમાં વર્ણાદિની બીના અને મતિના અત્રઅહાદિ ૪ ભેદો તથા ઉત્થાનાદિ, સાતમા અવકાશાંતર તતવાતમાં, નારકી વગેરેમાં, વર્ણાદિની બીના કહીને ગર્ભમાં ઉપજતા જીવનું સ્વરૂપ તથા જીવ અને જગતની વિચિત્રતાનું કારણ વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં રાહુદેવનું વર્ણન કરતાં તેનાં નામો, વિમાનો, ભેદો, કહીને રાહુ જતાં કે આવતાં અંદ્રના કે સૂર્યના પ્રકાશને ક્યારે ઢાંકે છે? અંદ્રનું સત્રી (શરણ) નામ, ને સૂર્યનું આદિત્ય નામ હોવાનું શું કારણ? આના ઉત્તરો સમજાવી, તેની અત્ર-મહિષીઓની ને ઋદ્ધિ, કામભોગાદિની બીના કહી છે.

૭. સાતમા ઉદ્દેશામાં લોકનું મોટાપણું કહીને નારકાદિ જીવો પહેલાં સાત નરક વગેરે સ્થાને પૃથ્વીકાથિકાદિ સ્વરૂપે ઉપજ્યા છે કે નહિ? આનો ઉત્તર આપી આ જીવ સર્વ જીવોના માતાપિતારૂપે, સર્વ જીવો આ જીવના માતાપિતા વગેરે સંબંધીરૂપે, શત્રુરૂપે, રાજા અને દાસ તરીકે પહેલાં ઉત્પન્ન થયા છે કે નહિ? આ પ્રશ્નોત્તરો સ્પષ્ટ સમજાવ્યા છે.

૮. આઠમા ઉદ્દેશામાં પ્રશ્નો પૂછ્યા છે કે મહાશક્તિવાળો દેવ યો શરીરવાળા નાગમાં, મણિમાં ને વૃક્ષમાં ઉપજે? ને નાગના જન્મમાં લોકોથી અર્ચા-પૂજા પામે? તથા વાંદરા વગેરે જીવો અને સિંહ કાગડા વગેરે જીવો રત્નપ્રભાદિ નરકોમાં જાય? આ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ઉત્તરો સમજાવ્યા છે.

૯. નવમા ઉદ્દેશામાં દેવોના ૧. દ્રવ્યદેવ, ૨. નરદેવ, ૩. ધર્મદેવ, ૪. દેવાધિદેવ, ૫. ભાવદેવ આ રીતે પાંચે ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. ૧. દેવાયુગ્ધને બાંધનાર મનુષ્ય-તિર્થચો દ્રવ્યદેવ કહેવાય. ૨. ચક્રવર્તી રાજાઓ નરદેવ કહેવાય. ૩. સુનિઓ ધર્મદેવ કહેવાય. ૪. શ્રીઅરિહંતદેવો દેવાધિદેવ કહેવાય. અને ૫. દેવાયુગ્ધને ભોગવનારા દેવો ભાવદેવ કહેવાય. આને અંગે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે કે ૧. દ્રવ્યદેવો કઈ ગતિમાંથી આવીને ભવ્ય દ્રવ્ય દેવપણું પામ્યા? એ જ પ્રમાણે નરદેવો કયાંથી આવીને ઉપજે? રત્નપ્રભાદિમાંની કઈ નરકથી આવી ને ઉપજે? ને કયા દેવલોકમાંથી આવીને નરદેવપણું પામે? તથા ધર્મદેવ દેવાધિદેવ કઈ ગતિમાંથી આવીને ધર્મદેવપણું કે દેવાધિદેવપણું પામે? કદાચ પાછલા ભવે નરકમાં હોય તો કઈ નરકમાંથી આવીને દેવાધિદેવ કે ધર્મદેવ થાય? કદાચ પાછલા ભવે સ્વર્ગમાં હોય તો કયા દેવલોકમાંથી આવી ધર્મદેવ કે દેવાધિદેવ થાય? કઈ ગતિને જીવ ભાવદેવપણું પામે? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો જણાવીને તે પાંચે દેવોનું આયુગ્ધ ને વિકૃત્વજ્ઞાની શક્તિ તથા તેમની ભવિષ્યમાં થનારી ગતિ, તેમ ભવ્ય-દ્રવ્યદેવાદિની સ્થિતિ તથા આંતરું જણાવીને, છેવટે તે પાંચે દેવોનું પરસ્પર અદ્યપબ્દુત્વ વગેરે હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવી છે. ૧૦. દશમા ઉદ્દેશામાં આત્માના દ્રવ્યાર્તમા વગેરે ભેદો, અને તે બધાનો માંહોમાંહે એક બીજાની સાથે ઘટતો સંબંધ તથા તેમનું અદ્યપબ્દુત્વ કહ્યું છે. પછી આત્માનું સ્વરૂપ કહીને તે બીજા નારકાદિમાં પણ વિચારીને રત્નપ્રભા વગેરે નારકી, દેવલોક, પરમાણુ વગેરેના સદ્રૂપાદિ-પણાનો નિર્ણય કરીને દ્વિપ્રદેશિકાદિ સ્કંધોના ભાંગા વગેરે બીજા વિસ્તારથી સમજાવી છે.

શ્રીભગવતીજ્ઞના બારમા શતકનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજ્ઞના તેરમા શતકનો દ્વંક પરિચય

આના ૧૦ ઉદ્દેશા છે. તેમાંના પહેલા ઉદ્દેશામાં દશે ઉદ્દેશાના દ્વંકા સારને

જણાવનારી સંગ્રહગાથા કહી છે. પછી રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીઓના નામ અને નરકાવાસે, તથા તે દરેકના નરકાવાસોમાંના સંગ્ર્યાત-અસંગ્ર્યાત યોજન વિસ્તારવાળા નરકાવાસોમાં એક સમયે નારકાદિ જીવોના ઉત્પાદ અને ઉદ્વર્તના, તથા સત્તા કહીને એ જ ઉત્પાદાની ળીના સમ્યગ્દષ્ટિ વગેરે જીવોને અજે વિચારીને, પૂછયું કે સાતઠી નરકમાં સમ્યગ્દષ્ટિ વગેરે જીવો ઉપજે કે નહિ? કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળો થઈને કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય? કે નીલ લેશ્યાવાળા નારકોમાં ઉપજે? કે કાષોત લેશ્યાવાળા નરકોમાં ઉપજે? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરે જણાવતાં તેમાં હેતુ વગેરે પણ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યા છે. અહીં ઉત્પાદ, લેશ્યા વગેરે ૩૮ દ્વારોતું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે.

ષીજ ઉદ્દેશમાં દેવોના ભેદો તથા તે દરેકના પણ ભેદો (પ્રભેદો) અને તેમના આવાસ વિમાને વગેરે કહીને તે તે સ્થલે જીવનપતિ વગેરે દેવોના એક સમયે ઉત્પાદ વગેરેની ળીના કહો છે. પછી પૂછયું કે અસુરકુમારવાસાદિમાં સમ્યગ્દષ્ટિ વગેરે જીવો ઉપજે કે નહિ? તથા કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળા થઈને કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા દેવોમાં ઉપજે કે નહિ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરે વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં પૂછયું છે કે નરકના જીવો અનંતરહારી હોય અને તે પછી અનુક્રમે પરિચારણા કરે કે નહિ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર વગેરે ળીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. ચોથા ઉદ્દેશમાં નરક પૃથ્વીઓ જણાવીને નૈરયિક દ્વારાદિ પાંચ દ્વારોની હકીકત સમજાવી છે. પછી ત્રણે લોકના મધ્ય ભાગે કહીને દિશા-વિદિશા-પ્રવહદ્વારતું સ્વરૂપ જણાવતાં દિશા વિદિશાઓને નીકળવાતું સ્થાન અને તે જાનેનાં ૮ નામો તથા લોકતું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી અસ્તિકાય-પ્રવર્તનદ્વારતું સ્વરૂપ જણાવતાં ધર્માસ્તિકાયાદિ વડે થતાં પ્રવર્તનો (ઉપકારો) તું વર્ણન કર્યું છે. પછી અસ્તિકાયપ્રદેશસ્પર્શનાદ્વારતું વર્ણન કરતાં પૂછયું કે ધર્માસ્તિકાયાદિના એક પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યોના કેટલા પ્રદેશો વડે સ્પર્શાયેલો છે? આ રીતે અધર્માસ્તિકાયાદિના એક પ્રદેશાદિની ળીજ અસ્તિકાયોના પ્રદેશોની સાથે સ્પર્શનાને લગતા પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ઉત્તરે આપી અવગાઠ દ્વારની ળીના જણાવતાં પૂછયું કે જ્યાં ધર્માસ્તિકાયને એક પ્રદેશ અવગાહીને રહ્યો હોય ત્યાં ળીજ ધર્માસ્તિકાયાદિના કેટલા પ્રદેશો અવગાઠ (અવગાહીને) રહ્યા હોય? આ રીતે એ ત્રણ વગેરે પ્રદેશોની અવગાહનાને લગતા પ્રશ્નોના ઉત્તરે જણાવ્યા પાદ અસ્તિકાયનિષદનદ્વારતું વર્ણન કરતાં પૂછયું કે કોઈ જીવ ધર્માસ્તિકાયાદિ ત્રણ દ્રવ્યમાં ળેસવાને સમર્થ થાય? આનો ઉત્તર ઈઈને બહુસમદ્વારતું ને લોકના વઠ ભાગ તથા સંસ્થાનતું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે.

પાંચમાં ઉદ્દેશમાં નારકાદિના સચિત્તાદિ આહારનો નિર્ણય કર્યો છે, છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં નારકોની સાંતર કે નિરંતર ઉત્પત્તિનો નિર્ણય જણાવીને ચમરેન્દ્રના ચમરચંચ નામના આવાસતું સ્વરૂપ અને તેમાં ચમરેન્દ્રને રહેવાની હકીકત જણાવી

છે. પછી ચંપાનગરી અને પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યનું વર્ણન તથા સિંધુસૌવીર દેશના વીતલય પત્તનના રાજા ઉદાયનનું વર્ણન કરતાં કહ્યું કે તેને પ્રભાવતી રાણી ને અભીચિ કુમાર હોનો. પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવ કેવલ જ્ઞાનથી ઉદાયન રાજાનો દીક્ષા લેવાનો વિચાર જાણી બહુ લાંબો વિહાર કરીને અહીં પધાર્યા. તે વખતે ‘મારો પુત્ર રાજ્યના પાથે દુર્ગતિમાં જશે, તે ન જાય’ તેવા ધરિદાથી તેણે પોતાના ભાણેજ કે શિકુમારને રાજ્ય સોંપી પ્રભુના હાથે દીક્ષા લીધી, ને તેની આરાધના કરી તે મોક્ષે ગયા. અભીચિ કુમાર ‘પિતાએ મને રાજ્ય ન આપ્યું’ આથી પિતાની ઉપર વૈરાગ્યપૂર્ણ રાખતો વીતલય-પત્તનમાંથી નીકળી ગયો. અંતે મરીને અસુરકુમાર દેવ થયો. ૭. સાતમા ઉદ્દેશમાં ભાષાના સ્વરૂપનો નિર્ણય જણાવતાં ફરમાવ્યું કે ભાષા એ આત્મસ્વરૂપ નથી, જડ છે, રૂપી છે, ને અચિત્ત છે, તથા અણ્ય સ્વરૂપ છે. તેમજ ભાષા જીવને હોય અણવને ન હોય. પછી પૂછ્યું કે ભાષા કયારે કહેવાય? ને તે કયારે ભેદાય? આ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ઉત્તરો ઈર્ષને ભાષાના ચાર ભેદો કહ્યા છે. આ જ પદ્ધતિએ મનનું ન કાયાનું વર્ણન કરીને મરણના પ્રકારો તથા આંવી-ચિમરણના દ્રવ્યાવીચિ ને ક્ષેત્રાવીચિ ભેદો જણાવતાં, નૈરયિક દ્રવ્યાવીચિ મરણનું ને નૈરયિક ક્ષેત્રાવીચિ મરણનું પણ સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. પછી અવધિમરણ તથા દ્રવ્યાવધિ મરણ કહીને પૂછ્યું કે નૈરયિક દ્રવ્યાવધિ મરણ શાથી કહેવાય છે? તેનો ઉત્તર આપીને આત્યન્તિક મરણ, દ્રવ્યાત્યન્તિક મરણ જણાવતાં પૂછ્યું કે નૈરયિક દ્રવ્યાત્યન્તિક મરણ શાથી કહેવાય છે? આનો ઉત્તર ઈર્ષને બાલમરણના પ્રકાર, ને પંડિતમરણનું, પાદ-પોષગમનનું તથા ભક્તપ્રત્યાજ્ઞાનનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે, ૮ આઠમા ઉદ્દેશમાં કર્મપ્રકૃતિની ખીના કહી છે. ૯. નવમા ઉદ્દેશમાં પ્રશ્નો પૂછ્યા છે કે, વક્રિય-લખ્મિયાળો કોઈ (જીવ) દોરડાથી આંધેલી ઘડી લઈને એવા રૂપે ગમન કરે? તે જીવ કેટલા રૂપો વિકૃર્વો શકે? આ જ પદ્ધતિએ હિરણ્યની પેટી લઈને જવું, વડવાગુલીની પેટે જવું, જલૌકા (જળો)ની પેટે ને ખીજખીજક પક્ષીની પેટે જવું, બિડાલક પક્ષી ને જીવજીવક પક્ષીની પેટે જવું, હંસની જેમ જવું, સસુદ્ર વાયસના આકારે ગતિ કરવી, ચક્રહસ્ત પુરુષની જેમ-અને રત્નહસ્ત પુરુષની પેટે જવું, બિસ-મૃણાલિકા વનખંડ પુષ્કરિણીના આકારે આકાશમાં જવું. આને અંગે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપ્યા છે. પછી પૂછ્યું કે તે કેટલા રૂપો વિકૃર્વો? માયી જીવ વિકૃર્વો કે અમાયી જીવ વિકૃર્વો? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો પણ વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. ૧૦મા ઉદ્દેશમાં છદ્મસ્થ જીવને સંલવતી સસુદ્રઘાતોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

શ્રીભગવતીજના તેરમા શતકનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજના ચૌદમા શતકનો દ્વંક પરિચય

આના ૧૦ ઉદ્દેશ છે. તેના સારને જણાવનારી સંગ્રહગાથા કહીને પહેલા

ઉદ્દેશમાં ભાવિતાત્મા અભંગાર કે જોણે ચરમ દેવાવાસનું ઉદ્દેશન કર્યું છે, અને પરમ દેવાવાસને પ્રાપ્ત થયે નથી તે મરીને ક્યાં ઉપજે? આનો ઉત્તર સમજાવતાં ટીકાકારે અધ્યવસાયસ્થાનેની (અધસ્થાનેની) ખીના વર્ણવી છે. આ જ હુકીકત અસુરકુમાર આવાસાદિને અંગે જણાવેને નારકોની શીવ્રગતિ, અનંતરોપપન્નાદિ ત્રણ પ્રકારના નારકોની ખીના તથા તે ત્રણેમાં આયુષ્યના અંધનો વિચાર, તેમજ અનંતરનિર્ગત નારક વગેરે ત્રણ ભેદોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી અનંતરનિર્ગતિને આશ્રયી આયુષ્યનો અંધ, અને અનંત ખેદોત્પન્ન નારકાદિની ખીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૨. ખીજા ઉદ્દેશમાં ઉન્માદના ભેદો, અને નારક, અસુરકુમારાદિને ઉન્માદ થવાનું કારણ, ઇંદ્ર અસુરકુમાર દેવોને અરિહંતોના જન્માદિમાં વૃષ્ટિ કરવાનો વિધિ, તેમજ ઇશાનેન્દ્ર વગેરેને તમસ્કાય કરવાનું કારણ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. અહીં યજ્ઞાવેશથી કે મોહોદયાદિથી ઉન્માદ થાય; એમ પણ કહ્યું છે. ૩. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં મહાકાય સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમાનિકાદિ દેવ ભાવિતાત્મા અનગારની વચ્ચે થઈ જઈ શકે નહિ, ને અસુરકુમારાદિમાં સત્કાર વગેરે ૧૦ પદો ઘટે. પણ નારક એકેન્દ્રિયાદિમાં તે ન હોય. તથા તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોમાં આસનાભિગ્રહ અનુપ્રદાન સિવાયનાં પદોની ખીના ઘટે. આ હુકીકત પૂરી કરીને અદર્શિક મહર્શિક સમર્શિક દેવદેવીઓની એક ખીજાની વચ્ચે થઈને જવાની, ને વચ્ચે થઈ ને જનાર દેવ વગેરે શસ્ત્રનો પ્રહાર કરીને જાય કે તે કર્યા વિના જાય? ને પહેલા શસ્ત્રનો પ્રહાર કર્યા પછી વચ્ચે થઈને જાય? કે ગયા પછી શસ્ત્રનો પ્રહાર કરે? આ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ઉત્તરો સમજાવીને અંતે રત્નપ્રભાદિ નારકોમાં પુદ્ગલ પરિણામના અનુભવની ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. ૪. ચોથા ઉદ્દેશમાં ત્રણે કાલમાં એક સમયમાં ચતા પુદ્ગલ સ્કંધાદિના પરિણામોની ખીના કહીને પરમાણુને અંગે શાશ્વતપણું, અશાશ્વતપણું, ચરમપણું, અચરમપણું, આનો નિર્ણય જણાવતાં સામાન્ય પરિણામની પણ ખીના કહી છે. દ્રવ્યાસ્તિકનયની અપેક્ષાએ પરમાણુ આદિમાં શાશ્વતપણું વગેરે ને પર્યાયાસ્તિકનયની અપેક્ષાએ અશાશ્વતપણું વગેરે ઘટે છે. ૫. પાંચમા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે વિગ્રહગતિમાં અગ્નિની વચ્ચમાં થઈ ને નારકાદિ જીવો જાય છે. ને દેવાદિનું તે રીતે જપું અવિગ્રહગતિમાં પણ થાય છે. એમ ઋદ્ધિપ્રાપ્ત મનુષ્યો અને તિર્યંચો પણ અગ્નિની વચ્ચમાં થઈને જાય છે. તથા નારકાદિને અનિષ્ટ શબ્દ વગેરે દશ પદાર્થોનો અનુભવ થાય છે. તેમજ મહર્શિક દેવો બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પર્વતાદિને ઉદ્દેશી શકે છે. ૬. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં નારક જીવોના આહાર, પરિણામ, યોગિ, સ્થિતિ વગેરે, અને તેમનાં વીચિ-અવીચિ દ્રવ્યોનાં આહારની ખીના કહીને જણાવ્યું કે રાકાદિ ઇંદ્રો દેવતાઈ ભોગ ભોગવવા માટે જૂદું વિમાન વિકૃતું છે.

૭. સાતમા ઉદ્દેશમાં શ્રી ગોતમ સ્વામીજી વિચારે છે કે-હજી સુધી મને

કેવલજ્ઞાન કેમ થતું નથી? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો કરતાં પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવે જણાવ્યું કે તું મારો સાંખ્યા કાગથી ચિરપરિચયવાળો છે. તેથી મારી ઉપર રહેલા પ્રશસ્ત રાગને બચારે તું દૂર કરીશ, ત્યારે તું જરૂર કેવલજ્ઞાનને પામીશ. આ રીતે આસ્થાસન દેવાની બીના કહીને અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોના જ્ઞાન-દર્શનની બીના, અને તુલ્યતા (સરખાપણા)ના ફ ભેદોના બીના, તથા આહારાદિનો ત્યાગ કરનાર સાધુની જરૂરી બીના, કહીને લવસત્તમ (અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો)નું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું કે તેમને પાછલા લવમાં સાત લવ પ્રમાણ આયુષ્ય એણું હતું, ને છકૂ તપ કરવાથી જેટલાં કર્મો અપે, તેટલાં કર્મો અપવાનાં બાકી હતાં. તેથી તેઓ લવસત્ત નામના અનુત્તર વિમાનવાસી દેવપણું પામ્યા. જે તેટલું આયુષ્ય અને છકૂ તપ કરવાની અનુકૂલતા મળી હોત, તે સાત લવમાં શેષ કર્મો અપાવીને જરૂર મોક્ષે ગત.

૮. આઠમા ઉદ્દેશમાં રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીઓનું, તમામ દેવલોકોનું તથા સિદ્ધશિલાનું માંહોમાંહે એક બીજાની અપેક્ષાએ આંતરું તથા શાલવૃક્ષની શાલયષ્ટિકા (શાલવૃક્ષની લાકડી) ની તથા ઉંમરાના ઝાડની યષ્ટિકા (લીલી લાકડી) ની ભાવી ગતિ કહીને અંબડ પરિવ્રાજકની બીના જણાવી છે. પછી અવ્યાખ્યા દેવનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું કે જે દેવો બીજા મનુષ્યાદિની આંખની પાંપણમાં નાટક કરે, તે પણ તે પુરુષને લગાર પણ પીડા ન થાય અથવા બીજાને પીડા કરે નહિ તેવા દેવો અવ્યાખ્યા દેવો કહેવાય. શકની શક્તિનું વર્ણન કરતાં કહ્યું કે શકેન્દ્ર બીજા મનુષ્યાદિના મસ્તકાદિનો છેદ, તથા ચૂરે ચૂરા કરી પાછું હતું તેવું કરે તે પણ તેને લગાર પીડા ન થાય, તેવી શક્તિ શકેન્દ્રની હોય છે. અંતે જાંભક દેવોની વ્યાખ્યા, સ્વરૂપ, ભેદો, સ્થાન તથા આયુષ્ય જણાવીને કહ્યું કે આ દેવોના અનુગ્રહથી જશ ફેલાય છે ને ઈતરાણથી (શત્રુનાથી) અપજશ ફેલાય છે. આ દેવો દીર્ઘ વેતાદ્યાદિમાં રહે છે.

૯. નવમા ઉદ્દેશમાં પ્રશ્નો પૂછ્યા છે કે ૧. જે ભાવિતાત્મા અનગાર પોતાની કર્મ લેશ્યાને જાણતો નથી, તે શરીર સહિત જીવને જાણે કે નહિ? ૨. રૂપી પુદ્ગલ સ્કંધો પ્રકાશિત થાય છે? આ બે પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ઉત્તરો જણાવીને કહ્યું કે નરકના જીવોને આત્ત (સુખોત્પાદક) પુદ્ગલો હોતા નથી અને અસુરકુમારાદિ દેવોને સુખકર પુદ્ગલો હોય છે. તથા પૃથ્વીકાયિકાદિ જીવોને સુખને કરનારાં ને દુઃખને કરનારાં બંને પ્રકારનાં પુદ્ગલો હોય છે. નારકોને અનિષ્ટ પુદ્ગલો હોય છે. તેમજ મહાદ્વિક દેવ હજાર મનુષ્યાદિનાં રૂપો વિકૃર્વાને હજાર ભાષા બોલી શકે તેવી તેની શક્તિ હોય છે. અંતે સૂર્ય, તેની પ્રભા, છાયા તથા લેશ્યાનો અન્વય કહીને માસાદિ પ્રમાણ સુનિપર્યાય વધતાં અમણ નિર્મથો કયા દેવોની તેજોલેશ્યાને (સુખને) ઉલ્લંઘી જાય? આનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કરતાં અમણોના સુખની દેવતાઈ સુખની સાથે દેશથી સરખામણી કરી છે.

૧૦. દશમા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે કેવલજ્ઞાની અને સિદ્ધ ઇદ્દસ્થનો તથા અવધિ-

જ્ઞાનીને જાણે છે, તેમજ સિદ્ધને દેહ નથી તેથી કેવલજ્ઞાનીની પેઠે સિદ્ધ બોલતા નથી. વળી કેવલજ્ઞાની આંખ ઉઘાડે છે અને મીંચે છે. તેઓ અને સિદ્ધો પણ તમામ નરકસ્થાનોને, સ્વર્ગોને ને સિદ્ધશિલાને તથા પરમાણુ-પુદ્ગલને પણ જાણે છે.

શ્રીભગવતીજીના ચૌદમા શતકનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજીના પંદરમા શતકનો દ્વંક પરિચય

આ શતક એકસરું છે એટલે તેમાં એક પણ ઉદ્દેશો નથી. અહીં ગોશાલ-મંબલિ-પુત્રનું વર્ણન કર્યું છે. તેનો સાર દ્વંકમાં આ પ્રમાણે જાણવો : જે નગરીની બહારના ભાગમાં કોઈક નામનું ચૈત્ય છે તે આવસ્તી નગરીમાં હાલાહલા કુંભારજીને ઘેર સંબંધ સહિત ગોશાલો આવ્યો. અહીં તેને ૬ દિશાચરોનો પરિચય થયો. અહીંના લોકો બોલે છે કે “ આ ગોશાલો ‘હું જિન છું’ એમ કહેતો ફરે છે, તે શું સાચું માનવું ” ૧. આ પ્રસંગે પ્રભુશ્રી મહાવીરે ગોશાલોની સાચી હકીકત જણાવતાં કહ્યું કે શરવણ આમના રહીશ મંબલિ નામના લિક્ષાચરની ભત્રા સ્ત્રીનો તે પુત્ર થાય. ગોખહુલ આઠાણની ગોશાલામાં તે જન્મ્યો હતો. તેથી તેનું ગોશાલો નામ સુપ્રસિદ્ધ થયું.

પ્રભુ શ્રીમહાવીરે માતાપિતા દેવલોક ગયા પછી દીક્ષા લીધી, તેના પ્રથમ વર્ષે અસ્થિક ગામમાં ચોમાસું કર્યું, ને બીજા વર્ષે રાજગૃહ નગરમાં ચોમાસું કર્યું. બ્યારે પહેલા માસખમણના પારણાનો દિવસ આવ્યો, ત્યારે પ્રભુને વિજય ગાથાપતિએ પારણું કરાવ્યું તે દાઢમે પંચ દિવે પ્રકટ થયાં. આ ખનાવ ગોશાલાએ જોયો. બીજા માસખમણ તપનું પારણું આનંદ ગૃહપતિએ, અને ત્રીજા માસખમણનું પારણું સુનંદ ગૃહપતિએ કરાવ્યું. પછી ચોથા માસખમણનું પારણું કોહલાક સંનિવેશમાં બહુલ આઠાણે કરાવ્યું. અહીં પ્રભુએ ગોશાલાને શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર્યો. અહીંથી આગળ કૂર્મઆમ તરફ વિહાર કરતાં પ્રભુને સાથે રહેલા ગોશાલાએ તલના છોડને જોઈને પૂછ્યું કે આ તલનો છોડ નીપજશે કે નહિ? પ્રભુએ કહ્યું ‘નીપજશે.’ પ્રભુનું વચન બોદું પાડવાના ધરાદાથી તેણે તલનો છોડ ઉખેડી એક બાજુ ફેંકી દીધો. તેણે વેશ્યાયન નામના બાલ તપસ્વીની મરકરી કરી. તેથી તેણે ગોશાલાની ઉપર તેજોલેશ્યા મૂકી, તેથી તે બળવા લાગ્યો, ત્યારે ધ્યાની લાગણીથી પ્રભુએ શીતલેશ્યા મૂકી તેને બચાવ્યો. પ્રભુની પાસેથી તેજોલેશ્યા સિદ્ધ કરવાનો વિધિ શીખ્યો. અહીંથી પ્રભુએ સિદ્ધાર્થ ગામ તરફ વિહાર કરતાં સાથે રહેલા ગોશાલાએ તલના છોડની હકીકત પૂછી, ત્યારે પ્રભુએ જે બીના કહી તે જ પ્રમાણે સાચી પડી. આ રીતે પ્રભુનું વચન સાચું પડવાથી ગોશાલો પરિવર્તનવાદ સ્વીકારીને પ્રભુથી જુદા પડ્યો. તેણે તેજોલેશ્યા સિદ્ધ કરી. અવસરે છ દિશાચરો તેના શિષ્યો થયા. ‘હું જિન છું’ એમ કહેતો તે ફરવા લાગ્યો. આ આખતમાં પ્રભુએ ‘ગોશાલો જિન

નથી' વગેરે સાચી બીના કહી. તે સાંભળી ગુસ્સે થઈ પ્રભુના આનંદ નામના શિષ્યને ધમકી દેવા પૂર્વક કહેવા લાગ્ય કે "તું તારા મહાવીરને કહેજે કે 'ગોશાલો જિન નથી' એમ બોલે નહિ, હવેથી બોલશે તે હું તેને બાળી નાખીશ." અહીં વાણિયાનું દષ્ટાંત જણાવીને કહ્યું કે હું તેને નહિ બાળું. આનંદ મુનિએ આ વાત પ્રભુને કહી ત્યારે, "ગોશાલો તેજેલેશ્યા વડે બાળી ભસ્મ કરવા સમર્થ છે?" આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ઈર્ષ પ્રભુએ આનંદ મુનિને કહ્યું કે "તું ગૌતમાદિ મુનિઓને કહે કે ગોશાલાની સાથે કોઈએ વાદ વિવાદ કરવો નહિ." એટલામાં ગોશાલો આવી ભગવંતની આગળ ઉપાસલસૂચક વચનો બોલવા લાગ્યો. ને 'હું તે તમારો શિષ્ય ગોશાલો નથી' વગેરે અસત્ય વચનો બોલવા લાગ્યો. તેમાં તેણે પોતાનું કદિપત સ્વરૂપ જણાવવા પૂર્વક પોતાનો મત કહેતા ચોરાશી લાખ મહાકલ્પનું પ્રમાણ તથા સાત દિવ્ય ભવાંતરિત સાત મનુષ્યના ભવો અને સાત શરીરાંતર પ્રવેશની હકીકત જણાવી. ત્યારે પ્રભુએ તેની કહેલી બીના અસત્ય જણાવીને કહ્યું કે તું તારા આત્માને છુપાવે છે. તે સાંભળી ગોશાલો ગુસ્સે થઈ પ્રભુને અછાજતા વેણ કહેવા લાગ્યો, ત્યારે સર્વાનુભૂતિ મુનિનાં પણ સાચાં વેણ સાંભળતાં વધારે ગુસ્સે થઈ તેજેલેશ્યા મૂકી તેમને બાળી નાખ્યા. એ જ પ્રમાણે કહેતા સુનક્ષત્ર મુનિને પણ બાળી નાખ્યા. તેણે ત્રીજી વાર ગુસ્સે થઈ પ્રભુને મારવા તેજેલેશ્યા મૂકી. તે તેના જ શરીરમાં પેઠી. આ વખતે પ્રભુએ કહ્યું કે "તું તારા તપના તેજથી હેરાન થઈ છ મહિનામાં કાળ કરીશ." આમાં સાચું શું બનશે? આ બાબતની શ્રાવસ્તિ નગરીમાં વાતો થવા લાગી. સાધુઓએ પ્રશ્નો પૂછી પૂછીને તેને નિરૂત્તર કર્યો. બ્યારે તે જવાબ ન ઈર્ષ શક્યો, ત્યારે તેનો મત ખોટો બાણી તેના કેટલાએક શિષ્યો પ્રભુનાં વચનો સ્વીકારી પ્રભુની પાસે રહ્યા. અહીંથી તે (ગોશાલો) હાલાહલા કુંભારણને ઘેર ગયો. (અહીં તેની તેજેલેશ્યાનું સામર્થ્ય જણાવ્યું છે.) તેના આજીવિક મતે પાનકના ને અપાનકના ચાર ચાર ભેદો જણાવતાં ૧. સ્થાલ પાણી, ૨. ત્વાચા પાણી, ૩. શીંગનું પાણી, તથા ૪. શુદ્ધ પાણીની બીના વર્ણવી છે. પછી આજીવિકમતનો ઉપાસક અયંપુલક ગોશાલાની પાસે આવ્યો, પણ તેની વિચિત્ર અવસ્થા જોઈને પાછો ફર્યો. ત્યારે તેના શિષ્યોએ સમજાવીને ફરી તેની પાસે મોકલ્યો. ગોશાલાએ તેના મનનું સમાધાન કર્યું. હવે અંત સમય બાણી તેણે શિષ્યોને કહ્યું કે મારા મૃત દેહને ધામધૂમ સાથે બહાર કાઢજો. પણ આ વખતે 'હું જિન નથી' એમ તેણે સાચી બીના જણાવતાં તેને સમ્યકત્વ ગુણુ પ્રગટ થયો. પ્રભુની આશાતના વગેરેનો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું કે પ્રભુ મહાવીરદેવ એ જ ખરા જિન-કેવલી છે. વળી તેણે શિષ્યોને ભલામણ કરી કે "હું જ્યારે કાલધર્મ પામું, ત્યારે તમે મારા ડાબા પગને દારડાથી બાંધી ઘસડજો, અને મોંઢામાં ચૂંકજો તથા 'હું જિન નથી' એમ લોકોને જણાવીને મારી નિંદા કરીને મારા શબને બહાર કાઢજો." હવે જ્યારે તે મરી ગયો,

ત્યારે આજીવિક સ્થવિરોએ હાલાહલા કુંભારણના ઘરનાં ખારણાં બંધ કરી શ્રાવસ્તી નગરીને ચિત્રીને ગોશાલાના કહ્યા મુજબ કહ્યું.

આ રીતે ગોશાલાના જીવનનો સાર જણાવીને તેજેલેશ્યાના તાપથી પ્રભુને ધ્યેસા લોહખંડ વ્યાધિ (જેમાં વડીનીતિ સાથે લોહી પડે, તેવા મરડાનો રોગ)ની બીના જણાવતાં કહ્યું કે પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવને આ વ્યાધિ થયો તે જોઈને મૈત્રિક ગામના શ્વાનકોષ્ટક ચૈત્યવાળા પ્રદેશમાં માલુકાવનમાં રહેલા પ્રભુના શિષ્ય સિંહ નામના અનગરને આશંકા થઈ કે “ પ્રભુ મહાવીર રોગની પીડાથી છદ્મસ્થપણે શું કાળધર્મ પામશે ? ” આ બીના જણી પ્રભુએ તેને બોલાવી રેતાં અટકાવીને આર્યાસન દેતાં જણાવ્યું કે તારા વિચાર પ્રમાણે થવાનું જ નથી. રેવતી શ્રાવિકાના ઘેરથી વહોરી લાવેલા બીજેરા પાકથી વ્યાધિ શાંત થયો. સર્વાનુભૂતિ મુનિ મહાશુક દેવલોકે ને મુનક્ષત્ર મુનિ અચ્યુત દેવલોકે દેવ થયા, તથા ગોશાલો દેવલોકથી સ્થવીને ઘણાં ભવો ભમીને દેવસેન (વિમલવાહન) નામે રાજકુમાર થશે. સુમંગલમુનિને ઉપસર્ગ કરતાં તેમણે મૂકેલી તેજેલેશ્યાથી બળીને સાતમી નરકે જશે. સુમંગલ મુનિ કાળ કરી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને એકાવતારી દેવ થશે. ત્યાંથી સ્થવીને નરભવ પામી મોક્ષે જશે.

અહીં ગોશાલાની વિચિત્ર દુઃખમય ભવપરંપરા જણાવતાં કહ્યું કે પાપકર્મોના નાશ થતાં ભવિષ્યમાં તે પણ સમ્યગ્દર્શન પામશે, ને અંતે દૃઢપ્રતિજ્ઞના ભવમાં કેવલી થઈ મોક્ષે જશે.

શ્રી ભગવતીજીના પંદરમા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો

શ્રી ભગવતીજીના સોળમા શતકનો ટૂંક પરિચય

આના ૧૪ ઉદ્દેશાઓ છે, તેમાંનાં પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે કે હથોડાથી એરણની ઉપર ઘા કરતાં વાયુકાય ઉત્પન્ન થાય, અને બીજા પદાર્થના સંબંધથી પણ તેનું મરણ થાય છે. પછી પૂછ્યું કે વાયુકાય આવતા ભવમાં શરીર સહિત બંધ કે શરીર સહિત બંધ ? અને સગડીમાં અગ્નિ કેટલા ટાઈમ સુધી રહે ? આના ઉત્તરો દઈને સાણસા વડે (તપાવેલું) લોહું ઊંચું નીચું કરનાર પુરુષને લાગતી ક્રિયાની બીના, અને લોહાને તપાવી એરણની ઉપર મૂકનાર પુરુષને લાગતી ક્રિયાની બીના, તથા અધિકરણી અને અધિકરણની બીના, તેમજ તે બંનેની ચોવીશે દંડકોમાં વિચારણા કરતાં જીવને અધિકરણી અને અધિકરણ કહેવાનું કારણ જણાવ્યું છે. પછી પ્રશ્નો પૂછ્યા કે ‘ જીવ સાધિકરણી કે નિરધિકરણી ? ’ તેમજ તે જીવ આત્માધિકરણી, પરાધિકરણી કે ઉભયાધિકરણી કહેવાય. આના સ્પષ્ટ ઉત્તરો આપ્યા છે. પછી જીવોને અધિકરણ આત્મપ્રયોગથી થયેલ છે કે પરપ્રયોગથી છે કે ઉભયપ્રયોગથી થયેલ છે ? આનો ઉત્તર દેતાં અવિરતિને આશ્રયી

અધિકરણની ખીના સમજાવી છે. પછી શરીરના ઇન્દ્રિયોના ને યોગના પ્રકારો જણાવ્યા છે. પછી પૂછ્યું કે ઔદારિક શરીરને કે આહારક શરીરને બાંધતો છવ અધિકરણી હોય કે અધિકરણ હોય? આનો સ્પષ્ટ ઉત્તર આપતા અધિકરણાદિનાં તથા ઇન્દ્રિય બનોયોગાદિની હકીકત પણ વિસ્તારથી સમજાવી છે.

બીજા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે પૃથ્વીકાયને જરા હોય પણ શોક ન હોય. તેને શોક નહિ હોવાનું કારણ જણાવીને શકતું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં તેનું પ્રભુની પાસે આવવું, તેણે પૂછલા અવગ્રહના પ્રશ્નોત્તરો અને સ્વસ્થાને જવાની હકીકત કહી છે. પછી શકેન્દ્ર સત્યવાદી છે કે મિથ્યાવાદી? તે સાવધ ભાવા બોલે કે નિરવધ? તથા તે ભવ્ય છે કે અભવ્ય? તેમજ કર્મો એ ચૈતન્યકૃત છે કે અચૈતન્યકૃત છે? આ બધાના ઉત્તરો કારણ કહેવા પૂર્વક વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે.

ત્રીજા ઉદ્દેશમાં કર્મપ્રકૃતિનું સ્વરૂપ જણાવીને પછી જ્ઞાનાવરણને વેદતો છવ બીજી કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓને વેદે? (તેના ફલને ભોગવે?) આનો ઉત્તર દર્શને કાર્યોત્સર્ગમાં રહેલા મુનિના અર્શને છેદનાર વૈદ અને મુનિને લાગતી ક્રિયાની ખીના સ્પષ્ટ કહી છે. ચોથા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે નિત્યભોજ સાધુ સંયમાદિના પ્રતાપે જેટલાં કર્મો ખપાવે, તેટલાં કર્મો નરકના છવો સો વર્ષે પણ ખપાવતા નથી. અને ચતુર્થ ભક્તાદિ કરનાર મુનિ તપ વગેરેના પ્રભાવે જેટલાં કર્મો ખપાવે, તેટલાં કર્મો નારક છવો હજાર કે લાખ વર્ષે પણ ખપાવી શકતા નથી. અહીં સાધુને કર્મો વધારે ખપવાનું કારણ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પાંચમા ઉદ્દેશમાં જણાવેલી હકીકતનું મૂલ સ્થાન ઉલ્લૂક-તીર નગરને એક જંબૂક ચૈત્યવાળો પ્રદેશ છે. દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને વ્રહ્મણ કરીને જ અહીં આવી શકે છે, તેમજ બોલવું વગેરે પણ ક્રિયા તે જ રીતે કરી શકે છે. આ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને શક ઉતાવળથી વાંદીને ગયા તેનું શું કારણ? આનો ઉત્તર આપ્યો છે. પછી સમ્યગ્દષ્ટિ ગંગદત્ત નામના દેવની ઉત્પત્તિ અને મિથ્યાદષ્ટિ દેવની સાથે તેણે કરેલા સંવાદની ખીના કહીને પૂછ્યું કે “શું પરિણામ પામતાં પુદ્ગલો પરિણુત કહેવાય?” આ રીતે પૂછવા માટે તે દેવ અહીં આવે છે. તે દેવ ભવસિદ્ધિક છે (ભવ્ય છે) તેની દિવ્ય દેવદ્વિ ક્યાં ગઈ? આનો ઉત્તર દર્શને ગંગદત્ત દેવના પાછલા ભવની ખીના જણાવતાં કહ્યું કે એક વખત હસ્તિનાપુરના સહસ્રાબ્રવન નામના ઉદ્યાનમાં વીશમા તીર્થંકર શ્રીમુનિમુવ્રત સ્વામી પધાર્યા. તેમને ત્યાંના રહીશ ગંગદત્ત નામના શુદ્ધસ્થ વાંદીને દેશના સાંભળવા બેઠા. પ્રભુની દેશના સાંભળી વૈરાગ્ય પામી તેણે દીક્ષા લીધી. તેની હર્ષથી આરાધના કરીને મહાશુક દેવલોકમાં મહદ્વિક દેવ થયા. આ પ્રસંગે તેનું આયુષ્ય અને ભાવી ભવોની ખીના કહી છે. અંતે મહાવિદેહે મનુષ્ય ભવ પામી મોક્ષે જશે.

૬. છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં સ્વપ્ન દર્શન (સ્વપ્ન જોવા)ની બીના જણાવતાં જે સ્થિતિમાં (સૂતા કે જાગતા) જે યાદને સ્વપ્ન દર્શન થાય, તે બંને કહી ને સૂતા અને જાગતાનો અધિકાર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્થયાદિમાં વિચાર્યો છે. પછી પૂછ્યું કે સંવૃત જીવ કેવું સ્વપ્ન જુએ? જીવો શું સંવૃત છે, કે અસંવૃત છે? વગેરે પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ઉત્તરો સમજાવીને, સ્વપ્ન મહાસ્વપ્ન અને સર્વ સ્વપ્નોના ભેદો તીર્થકર ચક્રવર્તી અને વાસુદેવની માતાએ દેખેલા સ્વપ્નોની સંખ્યા, તથા છઠ્ઠાસ્થાવસ્થામાં પ્રભુ મહાવીરે જોયેલા દશ મહાસ્વપ્નોનું ફલ, તેમજ સામાન્ય સ્વપ્નનું ફલ કહીને તે ભવમાં મોક્ષને દેનારા સ્વપ્નોનું વર્ણન કરી અંતે નાકની સાથે સંબદ્ધ ગંધ પુદ્ગલોને વાવાની (ફેલાવાની) બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૭. સાતમા ઉદ્દેશામાં પરચત્તાનું વર્ણન કર્યું છે.

૮. આઠમા ઉદ્દેશામાં ચરમાંત (છેક છેલ્લા છડા)ની બીના જણાવતાં લોકની પૂર્વાદિ ચારે દિશાના ચરમાંત અને ઉપરનો તથા નીચેનો ચરમાંત, તેમજ રત્નપ્રભાદિના પણ તે જ રીતે પૂર્વાદિ ચરમાંતને સમજાવીને એક સમયમાં લોકાંત સુધી થતી પર-માણુની ગતિની બીના કહી છે. પછી વરસાદને જાણવા માટે હાથ વગેરેનું પહોળા કરવું, સંકેત્યવું વગેરે ક્રિયા કરતાં કાર્યક્રી ક્રિયા લાગવાની બીના જણાવી છે. પછી દેવ પણ અલોકમાં હસ્તાદિની આકૃત્યનાદિ ક્રિયા કરવા અસમર્થ છે. કારણ કે ત્યાં ધર્માસ્તિકાયાદિનો અભાવ છે, તે જણાવ્યું છે. ૯. નવમા ઉદ્દેશામાં બલીંદ્રની સુધર્મા સભાનું વર્ણન કર્યું છે. ૧૦. દશમા ઉદ્દેશામાં અવધિજ્ઞાનના ભેદો વર્ણવ્યા છે. ૧૧. અગિયારમા ઉદ્દેશામાં દ્વીપકુમાર દેવોના આહાર ઉચ્ચવાસાદિ સમાનતાને અંગે પ્રશ્નોત્તરો જણાવ્યા છે. શું બધા દ્વીપકુમાર દેવો સમાન આહારવાળા છે? આનો ઉત્તર દર્શને તેમની લેશ્યાઓની બીના કહી છે. અંતે લેશ્યાવંત જીવોનું અલ્પબહુત્વ વગેરે હકીકત જણાવી છે. ૧૨. બારમાથી ૧૪મા સુધીના ત્રણ ઉદ્દેશાઓમાં ઉદ્ધિકુમાર સ્તનિતકુમાર દેવોની હકીકત પણ દ્વીપકુમારની હકીકતની જેમ જણાવી છે.

શ્રી ભગવતીજીના સોળમા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજીના સત્તરમા શતકનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં આના ૧૭ ઉદ્દેશાના સારને જણાવનારી સંગ્રહગાથામાં જણાવ્યા પ્રમાણે પહેલા ઉદ્દેશામાં કોણિકના મુખ્ય હાથીની બીના, બીજા ઉદ્દેશામાં સંયતાદિની બીના, ત્રીજા ઉદ્દેશામાં શૈલેશી અવસ્થાને પામેલા સાધુની બીના, ચોથા ઉદ્દેશામાં ક્રિયા (કર્મ)ની બીના, પાંચમા ઉદ્દેશામાં ઈશાનેન્દ્રની સુધર્મા સભાની બીના, છઠ્ઠા, સાતમા ઉદ્દેશામાં પૃથ્વીકાયિકની બીના, આઠમા નવમા ઉદ્દેશામાં અરકાયિક

(પાણી)ની બીના, દશમા અગ્નિચારમા ઉદ્દેશામાં વાયુની બીના, ચારમા ઉદ્દેશામાં એકેન્દ્રિય જીવોની બીના, તેરમાથી સત્તરમા સુધીના પાંચ ઉદ્દેશાઓમાં કમસર નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિઘ્નકુમાર, વાયુકુમાર ને અગ્નિકુમાર દેવોની જરૂરી બીના કહી છે.

હવે તે સર્વનો અનુક્રમે ટૂંક પરિચય જણાવું છું. ૧. પહેલા ઉદ્દેશામાં શૈલિક રાજાના ઉદ્ધાયિ હાથીની ને ભૂતાનંદ હાથીની પાછલા ભવની ને ભવિષ્યના ભવની બીના કહી છે. પછી કાયિકી વગેરે ક્રિયાઓનું સ્વરૂપ અને જાડના મૂળયાને હલા (ચલા)વનાર પુરુષને લાગતી ક્રિયા અને જાડના મૂળને લાગતી ક્રિયાનું વર્ણન, આજ પદ્ધતિએ જાડના કંદને ચલાવનારને તેમજ કંદને લાગતી ક્રિયાનું વર્ણન કરી શરીરો, ઇન્દ્રિયો, અને યોગની હકીકત કહીને ઔદારિક વગેરે શરીરને આંધતા જીવને લાગતી ક્રિયાઓનું, અને જીવો જે ક્રિયાઓ કરે છે તેઓનું તથા ઔદયિકાદિ ભાવોનું વર્ણન કર્યું છે.

૨. બીજા ઉદ્દેશામાં સંયત વગેરે જીવોના ધર્મ, અધર્મ અને ધર્માધર્મ-સ્થિત-પણાનો નિર્ણય અને તે ત્રણેનું સ્વરૂપ, તથા ધર્માદિમાં બેસવાનો નિર્ણય જણાવીને તે વિચારો નારકાદિ દંડકોમાં સમજાવ્યા છે. પછી બાલપંડિતાદિની બાબતમાં અન્યતીર્થિકોની મિથ્યા (ખોટી) માન્યતા કહીને પંડિતાદિ ત્રણેનું સાચું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. આ બીના ચોવીશે દંડકોમાં પણ વિચારી છે. અને જણાવ્યું છે કે એક જીવના વધની અવિરતિ છતાં પણ તે એકાંત બાલજીવ કહેવાય નહિ. તથા અન્ય તીર્થિકો (બીજા ધર્મવાળા) જીવને અને જીવાત્માને અલગ માને છે, તેમાં સાચું હકીકત જણાવતાં જીવનું ને આત્માનું અપેક્ષાએ એકપણું, પ્રાણાતિપાત વગેરેમાં, ને ઉત્થાનાદિમાં કહીને ફરમાવ્યું કે જ્યાં સુધી જીવ સંસારી હોય, ત્યાં સુધી તે રૂપી જ કહેવાય. દેહધારી દેવ અરૂપી રૂપ (પદાર્થ) વિકૃત્તી શકે નહિ, તે બંનેનું સ્પષ્ટ કારણ સમજાવ્યું છે.

૩. ત્રીજા ઉદ્દેશામાં શૈલેશી ભાવને પામેલા અનગાર પોતાની મેળે એજનાદિ ક્રિયા (યોગ ક્રિયા) કરતા નથી, એમ જણાવતાં એજના (હલનચલન હાલવું ચાલવું વગેરે)ના ભેદો, તથા દ્રવ્ય એજનાનું ને ક્ષેત્ર એજનાનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. તે ભેદોની નારકાદિ દંડકોમાં હેતુ જણાવવા પૂર્વક વિચારણા કરી ચલનાના ભેદો, શરીરચલના, ઇન્દ્રિયચલના ને યોગચલનાના ભેદો કહીને ઔદારિક વૈક્રિય શરીરચલના, શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિ ચલના, મનોયોગ ચલનાને આ સર્વ ચલના કહેવાનાં કારણો સમજાવતાં છેવટે સર્વે-ગાદિનું ફલ પ્રશસ્તપણું વગેરે હકીકત જણાવી છે.

૪. ચોથા ઉદ્દેશામાં પ્રાણાતિપાત મૃપાવાદ વગેરેથી થતી ક્રિયા, સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ કર્મ કરાય કે નહિ? તેનો ખુલાસો, ક્ષેત્રને આશ્રયી કર્મ અને પ્રદેશને આશ્રયી કર્મનું સ્વરૂપ કહીને દુઃખ અને વેદના એ બે આત્મકૃત છે કે પરકૃત છે કે ઉભયકૃત છે? આના સ્પષ્ટ ઉત્તરો જણાવ્યા છે. અંતે વેદનાને ભોગવવાને અંગે પૂછેલા પ્રશ્નોના

પણ જુલાસા કર્યા છે. પાંચમા ઉદ્દેશમાં ઈશાનેન્દ્રની સુધર્મા સભા વગેરેના પ્રશ્નોત્તરો જણાવ્યા છે. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં પૃથ્વીકાયિક જીવો પહેલા ઉત્પન્ન થાય ને પછી આહાર કરે, કે આહાર કરીને ઉત્પન્ન? વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તરો કહ્યા છે. સાતમા ઉદ્દેશમાં જે પૃથ્વીકાયિક જીવ સૌધર્મ દેવલોકમાં મરણ પામી પૃથ્વીકાયપણે ઉપજવાનો છે તે જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને આહાર કરે કે આહાર કરીને ઉત્પન્ન થાય? વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તરો જણાવ્યા છે. આઠમા ઉદ્દેશમાં જેમ પહેલાં પૃથ્વીકાયિકની આહાર અને ઉત્પત્તિને અંગે પ્રશ્નોત્તરી કહી, તે જ પ્રમાણે જે અસ્કાયિક જીવ સૌધર્મ દેવલોકમાં અસ્કાયિકાદિપણે ઉપજવા શક્ય છે, તેને પહેલાં આહાર કે ઉત્પત્તિ? આ પ્રશ્નોત્તરો કહ્યા છે. નવમા ઉદ્દેશમાં જે અસ્કાયિક જીવ ઘનોદધિ વલયોમાં ઉપજવાને લાયક છે, તેને અંગે તે પહેલાં આહાર કરે કે ઉત્પન્ન? આ બીના પહેલાની માફક જણાવી છે. ૧૦ મા ઉદ્દેશમાં એવી જ બીના સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉપજવા લાયક વાયુકાયિકને અંગે કહી છે. ૧૧મા ઉદ્દેશમાં ઘનવાત ને તનવાતના વલયોમાં ઉપજવા લાયક વાયુકાયિક જીવને અંગે તેવાજ આહારના ને ઉત્પત્તિના પ્રશ્નોત્તરો કહ્યા છે. બારમા ઉદ્દેશમાં પૂછ્યું છે કે શું બધા એકેન્દ્રિય જીવો સમાન આહારવાળા છે? આનો ઉત્તર દર્શને તેમની લેશ્યાની બીના, ને લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિયોત્તું ને તેમની ઋદ્ધિતું અદ્યપબહુત્વ જણાવ્યું છે. તેરમાથી સત્તરમા સુધીના પાંચ ઉદ્દેશમાં અનુક્રમે બધા નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિષ્ણુકુમાર, વાયુકુમાર ને અગ્નિકુમાર દેવો શું સમાન આહારવાળા છે? વગેરે પ્રશ્નોત્તરો જણાવ્યા છે. એટલે ૧૩મા ઉદ્દેશમાં નાગકુમાર દેવોના સમાન આહારના પ્રશ્નોત્તરો જણાવ્યા છે. ૧૪ મા ઉદ્દેશમાં સુવર્ણકુમારના, પંદરમા ઉદ્દેશમાં વિષ્ણુકુમારના, ૧૬ મા ઉદ્દેશમાં વાયુકુમારના, ૧૭ મા ઉદ્દેશમાં અગ્નિકુમાર દેવોના સમાન આહારના પ્રશ્નોત્તરો જણાવ્યા છે.

શ્રી ભગવતીજીના સત્તરમા ઉદ્દેશોનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજીના અઠારમા શતકનો ટૂંક પરિચય

આના ૧૦ ઉદ્દેશોમાંના પહેલા ઉદ્દેશમાં જીવદ્વાર, આહારક દ્વાર વગેરે ૧૪ દ્વારોમાં જીવભાવ, આહારભાવ, વગેરે ભાવ વડે પ્રથમતા, અપ્રથમતા, ચરમતા, અચરમતાની બીના જ્યાં જેવી ઘટે તેવી ઘટાવી છે. એટલે જીવ જીવભાવ વડે પ્રથમ છે કે અપ્રથમ, ચરમ છે, કે અચરમ? તથા આહારક જીવ આહારભાવ વડે પ્રથમ છે કે અપ્રથમ? ચરમ છે કે અચરમ? આ રીતે ૧૪ દ્વારોમાં કહેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો દેતાં પ્રથમપણું, ચરમપણું વગેરે શબ્દોના અર્થો સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યા છે.

બીજા ઉદ્દેશમાં કાર્તિક શેઠના વર્તમાન ભવની અને ભાવી ભવની બીના જણાવતાં કહ્યું કે વીશમા તીર્થ કરના સ્થવિરોની દેશના સાંભળી તે વૈરાગ્ય પામી

પ્રભુને કહેવા લાગ્યા કે આ લોક આદીપ્ત છે, પ્રતીપ્ત છે. એટલે આદિ-વ્યાદિ-ઉપાદિ રૂપી દ્વાયાનળ લોકમાં ચારે બાજુ સળગી રહ્યો છે. હે ગુરુદેવ ! મને તેમાંથી બચાવી દેવો, ને જૈનેન્દ્રી દીક્ષા આપો. આ રીતે કહીને શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીના સ્થવિર મહા-મુનિની પાસે તેમણે દીક્ષા લઈ ચૌદ પૂર્વોનો અભ્યાસ કર્યો. અંતે યથાર્થ આરાધના કરી શકેન્દ્રપણું પામ્યા. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં પ્રભુ શ્રી મહાવીરના શિષ્ય માકદિકપુત્ર નામના અનગારે પ્રભુ વીરને પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરોમાં કહ્યું કે, કાષોત લેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક અષ્ટકાયિક અને વનસ્પતિકાયિકોમાંના કેટલાએક જીવો કર્મોની લઘુતા પામીને અનંતર (મનુષ્ય) ભવે સિદ્ધ થાય છે. પછી પૂછ્યું કે નિર્જરાપુદ્ગલો શું સર્વ લોકમાં ફેલાઈને રહે ? તથા ઇદમ્સ્થ જીવ નિર્જરાપુદ્ગલોના માંહોમાંહે જૂદાપણાને દેખે ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો ઈર્ષને બંધના ને ભાવબંધના ભેદો કહીને પહેલાં બાધેલા કર્મોની ને બંધાતાં કર્મોની ભિન્નતા તથા નારક વગેરે જીવોના કર્મબંધની ભિન્નતા (બુદ્ધાશ) જણાવી છે. પછી કહ્યું કે પ્રહુણ કરેલા આહારનાં પુદ્ગલોમાંથી અસંખ્યાતમે ભાગ રસાદિ રૂપે પરિણમે છે, ને ઘણો ભાગ મલાદિરૂપ થઈ નીકળી જાય છે. અને નિર્જરેલાં પુદ્ગલોની ઉપર બેસવું-સૂવું વગેરે ક્રિયા ન થઈ શકે. ચોથા ઉદ્દેશમાં જીવોના પરિભોગમાં આવતા અને નહિ આવતા પ્રાણાતિપાતાદિની બીના અને કષાયના ઠ ભેદ, તથા નારકાદિ દંડકોમાં કૃતચુકમાદિ ચાર રાશિઓની ઘટતી બીના કહી છે. પાંચમા ઉદ્દેશમાં બે અચુરકુમારાદિ દેવોમાં એક દેવ દર્શનીય અને બીજો દેવ અદર્શનીય હોય તેનું કારણ, અને બે નારક જીવોમાં એકને કર્મો થોડાં હોય ને બીજાને વધારે હોય, તેનું પણ કારણ જણાવીને પૂછ્યું કે નરકના જીવને મરવાના ઘર્ષમે આ ભવના, ને આવતા ભવના આચુબ્યનો અનુભવ હોય ? આનો ઉત્તર ઈર્ષને અંતે દેવો જે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ વિકુર્વાણા કરે છે તેનું વર્ણન કર્યું છે. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં સૂક્ષ્મ-આદર સ્કંધોના, ભમરાના, ધોપરની પાંખના તથા પરમાણુ વગેરેના વર્ણાદિમાં નિશ્ચય વ્યવહાર નથે ઘટતી વર્ણાદિની હકીકત જણાવી છે.

૭. સાતમા ઉદ્દેશમાં પ્રભુએ કહ્યું કે કેવલી સત્ય ભાષા અને વ્યાવહારિક ભાષા જ બોલે, કોઈ પણ કાલે અસત્ય કે મિશ્ર ભાષા બોલે જ નહિ. તેમને યક્ષાદિ ઉપદ્રવ કરે જ નહિ. આથી વિપરીત બોલનારા બીજા ધર્મવાળાનું વચન સત્ય નથી. પછી ઉપધિના બે રીતે થતાં ત્રણ ત્રણ ભેદો, અને પરિગ્રહના તથા પ્રણિધાનના ભેદો કહીને મદ્રુક શ્રાવકને કાલોદાયિ વગેરે અન્યતીર્થિકોની સાથે થયેલ સંવાદ જણાવતાં કહ્યું કે અસ્તિકાયના પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મદ્રુક શ્રાવકે વાયુના દૃષ્ટાંતે ધર્માસ્તિકાયાદિને સાબિત કર્યા છે. પ્રભુએ તેની પ્રશંસા કરી પછી દેવોનું વૈકિંચ રૂપ કરવાનું સામર્થ્ય અને વૈકિંચ શરીરનો જીવ સાથે સંબંધ તથા પરસ્પર અંતર અને બે શરીરની વચલા ભાગનો જીવ સાથે સંબંધ જણાવ્યો છે. પછી પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે તે પરસ્પર

અંતરનો શસ્ત્રાદિથી છેદ થાય કે નહિ? આના ઉત્તર દર્શને દેવોના ને અસુરોના સંઘ્રામનું વર્ણન કર્યું છે. પછી દેવોનું ગમન સામર્થ્ય તથા દેવોના પુણ્યકર્મક્ષયની તરતમતા સ્પષ્ટ સમજાવી છે. તેમજ દેવોને ઘાસ વગેરે પણ શસ્ત્રરૂપ બને, ને અસુરોનું શસ્ત્ર વૈકિંચ છે વગેરે જણાવ્યું છે.

૮. આઠમા ઉદ્દેશમાં ઐર્યાપથિક કર્મબંધની બીના અને અન્યતીર્થિકો અને શ્રીગૌતમસ્વામીનો સંવાદ તથા છદ્મસ્થના જ્ઞાનનો વિષય, તેમજ પરમાણુનો તથા દ્વિપ્રદેશિકસ્કંધાદિનો વિચાર કહીને અવધિજ્ઞાનનો વિષય અને જ્ઞાન અને દર્શનના સમયની જુદાશ જણાવી છે. નવમા ઉદ્દેશમાં ભવ્ય દ્રવ્ય દેવ મનુષ્ય તિર્યચ નારકાદિનું સ્વરૂપ સ્થિતિ વગેરે બીના કહી છે. ૧૦મા ઉદ્દેશમાં પૂછ્યું છે કે અનગાર વૈકિંચ-લબ્ધિના પ્રતાપે તલવાર કે અસ્ત્રાની ધાર ઉપર રહે કે નહિ? તથા પરમાણુ વાયુથી સ્પૃષ્ટ હોય કે વાયુ પરમાણુથી સ્પૃષ્ટ હોય? એમ દ્વિપ્રદેશિકાદિ સ્કંધોમાં પણ પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો કહ્યા છે. પછી અસ્તિ વાયુથી સ્પૃષ્ટ હોય, કે વાયુ અસ્તિથી સ્પૃષ્ટ હોય? આનો ઉત્તર કહીને રત્નપ્રભાદિની તથા સૌધર્માદિ દેવલોકોની નીચેના દ્રવ્યોની બીના કહી છે. સોમિલે પ્રભુને પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો હેતાં યાત્રા, યાપનીય, અવ્યા-ખ્યાય પ્રાસુક વિહાર, યાપનીયના બે ભેદ, સરિસવ, માસ, કુલ તથા એક અનેક અક્ષય વગેરેનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજાવ્યું. તેથી તેણે પ્રભુની પાસે શ્રાવક ધર્મ સ્વીકાર્યો.

શ્રીભગવતીજ્ઞના અઠારમા શતકનો ઠુંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજ્ઞના ઐગણીસમા શતકનો ઠુંક પરિચય

આના ૧૦ ઉદ્દેશ છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશમાં લેશ્યાનું સ્વરૂપ તથા ભેદો જણાવતાં પ્રજ્ઞાપનાના સત્તરમા લેશ્યાપદની ભલામણ કરી છે. બીજા ઉદ્દેશમાં લેશ્યા અને બર્મની બીના કહી છે. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં પૃથ્વીકાયિકાદિ પાંચેમાં ૧૨ દ્વારોની બીના વિચારવાના ધરાદાથી પહેલાં પૃથ્વીકાયિકને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે કદાચ બે અથવા અનેક પૃથ્વીકાયિક જીવો એકઠા મળીને સાધારણ શરીર બાંધે? પછી આહાર કરે અને પરિણમાવે? આના સ્પષ્ટ ઉત્તરો સમજાવીને લેશ્યા દ્વારમાં પૃથ્વીકાયિક જીવોને લેશ્યા કહીને અનુક્રમે દષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગની બીના કહી છે. પછી કિમાહાર દ્વાર, પ્રાણાતિપાતાદિમાં સ્થિતિ (રહેણું) વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. પછી ઉત્પાત, આયુષ્ય, સમુદ્ઘાત અને ઉદ્ગર્તાની હકીકત જણાવી છે. એ જ પ્રમાણે અપકાયિકાદિ ચારેમાં ૧૨ દ્વારો ઘટાવીને તે પાંચેની અવગાહનાનું અદ્યપબુદ્યત્વ, અને માહોંમાંહે એક બીજાની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મપણું તથા બાદરપણું તેમજ તેમના શરીરનું પ્રમાણ, અવગાહના અને તેમને ભોગવાતી પીડાનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. ચોથા ઉદ્દેશમાં કદાચ નરકના

જીવો મહાશ્રવવાળા, મહાક્રિયાવાળા, મહાવેદનાવાળા ને મહાનિર્જરાવાળા હોય, તે સંબંધી ભાંગાનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું છે. પાંચમા ઉદ્દેશમાં પૂછ્યું છે કે નારક જીવો ચરમ એટલે અલપ આયુષ્યવાળા અને પરમ એટલે અધિક આયુષ્યવાળા હોય? અને ચરમનૈરયિકો કરતા પરમનૈરયિકો શું મહાશ્રવવાળા, મહાક્રિયાવાળા, મહાવેદનાવાળા અને મહાનિર્જરાવાળા હોય? આવા પ્રશ્નો અસુરકુમારાદિને ઉદ્દેશીને પણ પૂછ્યા છે. તે બધાના ઉત્તરો સમજાવીને વેદનાના ૧. નિદા, ૨. અનિદા, આ બે ભેદોનો વિચાર નારકાદિ દંડકોમાં પણ જણાવ્યો છે. તથા નિદા વેદના અને અનિદા વેદનાનું સ્વરૂપ પણ સમજાવ્યું છે. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં દ્વીપ-સમુદ્રોનાં સ્થાન, સંખ્યા અને આકારાદિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. સાતમા ઉદ્દેશમાં ભુવનપતિ વગેરે ચારે પ્રકારના દેવોના આવાસો અને વિમાનોની સંખ્યા તથા આકૃતિ (આકાર)નું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. આઠમા ઉદ્દેશમાં નિર્વૃત્તિનું સ્વરૂપ કહીને તેના જીવનિર્વૃત્તિ વગેરે ભેદો ને તે દરેકના પણ ભેદો જણાવ્યા છે. પછી પ્રશ્નકારે પૂછ્યું કે પૃથ્વીકાયિક જીવને કેટલી ઇન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ હોય? આનો ઉત્તર કહીને ભાષાનિર્વૃત્તિ મનોનિર્વૃત્તિ, કપાય, વર્ણ, સંસ્થાન, લેશ્યા, સંજ્ઞા, દષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, યોગ અને ઉપયોગ નિર્વૃત્તિની બીના નારકાદિમાં જેમ ઘટે તેમ જણાવી છે. નવમા ઉદ્દેશમાં કર્ણની બીના જણાવતાં તેના શરીરકરણ ઇન્દ્રિયકરણ વગેરે પાંચ ભેદો અને તેના પણ ભેદોના વિચારો નારકાદિમાં જણાવ્યા છે. દશમા ઉદ્દેશમાં પૂછ્યું છે કે શું બધા વ્યંતરો સમાન આહારવાળા હોય છે? વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તરો સમજાવતાં દેવોનું મનોભક્ષિપણું એટલે તેમને અમુક નિયમિત ઠાઠમ આહારની ઇચ્છા થવાની સાથે જ ધરાએલા માણસના જેવી તૃપ્તિ થાય છે વગેરે આહારને લગતી બીજી પણ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

શ્રીભગવતીજના ઐગણીસમા શતકનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજના વીસમા શતકનો દ્વંક પરિચય

આના ૧૦ ઉદ્દેશો છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશાની શરૂઆતમાં ઈશ્રી ઉદ્દેશાના દ્વંક સારને જણાવનારી સંગ્રહગાથા કહી છે. પછી બેઇન્દ્રિય વગેરે જીવોના શરીરને બાંધવાનો ક્રમ લક્ષ્યમાં રાખીને પૂછ્યું કે બેઇન્દ્રિય જીવો શું સાધારણ શરીર બાંધે છે કે પ્રત્યેક શરીર બાંધે છે? આનો ઉત્તર જણાવીને તેમને ઘટતી લેશ્યાની બીના કહીને જણાવ્યું કે તેમને સંજ્ઞા પ્રજ્ઞા વગેરે હોતા નથી. એ જ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય જીવો શું સાધારણ શરીર બાંધે છે કે પ્રત્યેક શરીર બાંધે છે? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર કહીને બેઇન્દ્રિયાદિ જીવોનું અલપઅહુત્ય વગેરે હકીકતો સમજાવી છે. બીજા ઉદ્દેશમાં આકાશના ભેદો જણાવીને પૂછ્યું કે લોકાકાશ એ જીવરૂપ છે કે જીવના દેશરૂપ છે? અને અધોલોક ધર્માસ્તિકાય વગેરેના કેટલા ભાગને અવગાહીને રહેલો છે? આના ઉત્તરો કહીને

ધર્માસ્તિકાયાદિ ચારેના પર્યાયવાચક શબ્દોની અર્થ ઘટના કરી છે. ત્રીજા ઉદ્દેશામાં કહ્યું છે કે પ્રાણાતિપાત વગેરે આત્મા સિવાય બીજે પરિણમતા નથી. પછી ગર્ભવ્યુત્ક્રમ, વર્ણ વગેરેની બીના જાણાવી છે. ચોથા ઉદ્દેશામાં ઇંદ્રિયોપચયાદિની બીના જાણાવી છે. પાંચમા ઉદ્દેશામાં પરમાણુ, દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધથી માંડીને અનંત પ્રદેશિક સ્કંધોમાં વર્ણાદિની બીના, અને તે દરેકને આશ્રયી સંભવતા ભાંગાઓનું સ્વરૂપ કહીને પરમાણુના, ને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ પરમાણુના ભેદો વગેરે બીના વિસ્તારથી જાણાવી છે.

છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં પૂછ્યું છે કે જે પૃથ્વીકાયિકનો જીવ-રત્નપ્રભાની અને શર્કરાપ્રભાની વચ્ચે મરણ સમુદ્ધાન કરીને સૌધર્મ દેવલોકમાં પૃથ્વીકાયિકપણે ઉપજવાનો છે, તે પહેલા ઉપજીને આહાર કરે કે આહાર કરીને ઉત્પન્ન થાય? આ રીતે અપકાયિક અને વાયુકાયિકના જીવને ઉદ્દેશીને પ્રશ્નો પૂછ્યા, તે બધાના ઉત્તરો અહીં વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. સાતમા ઉદ્દેશામાં કર્મબંધની હકીકત જાણાવતાં જીવના અનંતર બંધાદિની બીના અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બંધને અનુસરતી હકીકત સ્પષ્ટ જાણાવી છે. આઠમા ઉદ્દેશામાં કર્મભૂમિ ને અકર્મભૂમિના ભેદો, અકર્મભૂમિમાં તથા ઐશ્વર્ય ક્ષેત્રમાં વર્તતા કાલની બીના તેમજ મહાવિદેહમાં ચાર મહાપ્રતાદિ રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ જાણાવીને કહ્યું કે અહીં શ્રી ઋષભાદિ ૨૪ તીર્થંકરો થઈ ગયા. તેમના ૨૩ આંતરાં થાય. પછી કાલિક-શ્રુતના વિરોધ-અવિરોધની બીના તથા પૂર્વગત શ્રુતની અને તીર્થની સ્થિતિ, તેમજ ભાવી છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થની સ્થિતિ જાણાવીને તીર્થ અને તીર્થંકરનું અને પ્રવચનનું તથા પ્રવચનનું સ્વરૂપ, તથા ઉમાદિ કુલોમાં ઉત્પન્ન ક્ષત્રિયાદિ જીવોનો ધર્મમાં પ્રવેશ તેમજ દેવલોકના ભેદો વગેરેનું સ્પષ્ટ વર્ણન કર્યું છે. નવમા ઉદ્દેશામાં ચારણ્યમુનિના ભેદ અને તેમનું સ્વરૂપ તથા લઙ્કિયનું સામર્થ્ય કહ્યું છે. પછી વિદ્યાચારણની ને જંઘાચારણની ઊંચે જવાની ને તિર્છા જવાની હદ કહેતાં જાણાવ્યું કે વિદ્યાચારણની પાછા વળતાં શીઘ્ર ગતિ હોય, ને જંઘાચારણની સ્વસ્થાનેથી જતાં શીઘ્ર ગતિ હોય. તીર્થંયાત્રાદિ કરીને પાછા વળતાં અમ વગેરે કારણોથી મંદ ગતિ હોય.

દશમા ઉદ્દેશામાં સોપક્રમ નિરૂપક્રમ આયુષ્યની બીના, અને આત્મોપક્રમ, પરોપક્રમ, ને નિરૂપક્રમનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. પછી પ્રશ્નો પૂછ્યા છે કે નરકના જીવો નરકમાં આત્મોપક્રમથી પરોપક્રમથી કે નિરૂપક્રમથી ઉપજે છે? એ જ પદ્ધતિએ પૂછ્યું કે તેમની ઉદ્ધર્તના આત્મોપક્રમાદિ ત્રણમાંથી કોનાથી થાય છે? તથા તેમની નરકમાં ઉત્પત્તિ આત્મશક્તિથી કે પરની શક્તિથી થાય છે? અને તે (ઉત્પત્તિ) સ્વકર્મથી થાય છે કે અન્યના કર્મથી થાય છે? તેમજ તે આત્મપ્રયોગથી થાય છે કે પરપ્રયોગથી થાય છે? આ બધા પ્રશ્નોના ઉત્તરો સ્પષ્ટ રીતે સમજાવીને કતિસંચિતાદિ ત્રણ પદોનું સ્વરૂપ જાણાવ્યું છે. પછી તે ત્રણ પદોની બીના નારકાદિને અંગે વિચારી છે. એટલે નરકના જીવો કતિસંચિત છે કે અકતિસંચિત છે કે અવકતવ્ય સંચિત છે? આવાજ

પ્રશ્નો પૃથ્વીકાયાદિ અને સિદ્ધોને ઉદ્દેશીને પૂછ્યા છે. તે અધાને હેતુ જણાવવા પૂર્વક ઉત્તરો આપીને નારકોને અને સિદ્ધોને આશ્રયી કૃતિસંચિતાદિના અલ્પબહુત્વો સમજાવ્યા છે. પછી 'પટ્ટકસમર્જિતાદિતુ' સ્વરૂપ સમજાવીને તે ત્રણ પદોનો નારકાદિમાં કૃતિ-સંચિતાદિની માફક વિચાર કરીને અલ્પબહુત્વ જણાવ્યું છે. પછી એજ પ્રમાણે દ્વાદશ સમર્જિતાદિતુ' ને ચોરાશી સમર્જિતાદિતુ' સ્વરૂપ સમજાવીને નારકાદિમાં તે બંનેના વિચારો કહીને અલ્પબહુત્વો પણ વિસ્તારથી સમજાવ્યાં છે.

શ્રી ભગવતીજના વીસમા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજના એકવીસમા શતકનો ટૂંક પરિચય

આના ૮ વર્ગો છે. શતકનો ઉદ્દેશ જોવો જે ભાગ તે વર્ગ કહેવાય. પહેલા વર્ગમાં પૂછ્યું છે કે શાલી વગેરે દશ જાતના અનાજના મૂળ વગેરે રૂપે હાલ જે જીવો વર્તે છે, તે જીવો અનંતર પાછલા ભવમાં કઈ ગતિમાં હતા? અને એક સમયમાં તેવા જીવો કેટલા ઉપજે? આના સ્પષ્ટ ઉત્તરો કહીને તેમની અવગાહના, કર્મોનો અંધ, લેશ્યા તેમજ આયુષ્યની બીના સમજાવી છે. પછી શાલી વગેરેનો અને પૃથ્વીકાયિક જીવોનો સંવેદ્ય અને શાલી વગેરેના મૂળપણે સર્વ જીવોને ઉપજવાનો નિર્ણય જણાવ્યો છે. બીજા વર્ગમાં શાલી વગેરેની હકીકત જે પદ્ધતિએ કહી તે જ પદ્ધતિએ વટાણા વગેરે દશ જાતના અનાજના કંદરૂપે જીવોની બીના કહી છે. ત્રીજા વર્ગના દશ ઉદ્દેશામાં અનુક્રમે અળશી વગેરે દશ જાતના અનાજના મૂળપણે રહેલા જીવોની બીના પહેલા વર્ગની માફક જણાવી છે. ચોથા વર્ગના દશ ઉદ્દેશામાં અનુક્રમે વાંસ વગેરે દશ વન-સ્પતિની બીના કહી છે. પાંચમા વર્ગના દશ ઉદ્દેશામાં અનુક્રમે શેલડી વગેરે દશ વનસ્પતિની બીના કહી છે. છઠ્ઠા વર્ગના દશ ઉદ્દેશામાં અનુક્રમે સોડય, ભંતિય વગેરે દશ વનસ્પતિની બીના કહી છે. સાતમા વર્ગના ૧૦ ઉદ્દેશામાં અનુક્રમે અબ્રહ્મ વગેરે દશ વનસ્પતિની બીના કહી છે. આઠમા વર્ગના ૧૦ ઉદ્દેશામાં અનુક્રમે તુલસી વગેરે દશ વનસ્પતિની બીના કહી છે. દરેક વર્ગના ૧૦-૧૦ ઉદ્દેશા ગણતાં ૮૦ ઉદ્દેશા અહીં જાણવા.

શ્રી ભગવતીજના એકવીસમા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજના બાવીસમા શતકનો ટૂંક પરિચય

આના ૬ વર્ગો છે. તેમાં પહેલા વર્ગમાં તાડ વગેરે વલય વર્ગના મૂલાદિના જીવોની બીના કહી છે. બીજા વર્ગમાં લીંબડા વગેરે એકાસ્થિક (એક ઠળિયાવાળી) વનસ્પતિની બીના કહી છે. ત્રીજા વર્ગમાં અગસ્થિક વગેરે બહુબીજ વનસ્પતિના

મૂલાદિ રૂપે રહેલા જીવોની ખીના કહી છે. ચોથા વર્ગમાં વેંગણ વગેરે ગુચ્છ વર્ગની વનસ્પતિના મૂલાદિ રૂપે રહેલા જીવોની ખીના કહી છે. પાંચમા વર્ગમાં સિસ્થિક વગેરે ગુદમ વનસ્પતિની ખીના પૂર્વની માફક કહી છે. છઠ્ઠા વર્ગમાં પુસ્કલી (પૂસદલી) વગેરે વેલડીયોની ખીના પહેલા વર્ગની માફક કહી છે.

શ્રી ભગવતીજીના તેવીશમા શતકનો ટૂંક પરિચય

આના પાંચ વર્ગો છે. દરેક વર્ગના ૧૦-૧૦ ઉદ્દેશા હોવાથી કુલ ૫૦ ઉદ્દેશા ગણવા. પહેલા વર્ગમાં પહેલાની માફક જ આગ્રુ વગેરે સાધારણ વનસ્પતિના મૂલાદિ રૂપે રહેલા જીવોની ખીના કહી છે. બીજા વર્ગમાં લોહી (ચાર) વગેરે અનંતકાર્થિક વનસ્પતિના મૂલ જીવાદિની ખીના કહી છે. ત્રીજા વર્ગમાં આયકાચ (પ્રાથમિક) વગેરે વનસ્પતિના મૂલ જીવાદિના ખીના કહી છે. ચોથા વર્ગમાં પાઠા વગેરે વનસ્પતિના મૂલ જીવાદિની ખીના કહી છે. પાંચમા વર્ગમાં માધપણી વગેરે વેલડીયોના મૂલ જીવાદિની ખીના કહી છે.

શ્રીભગવતીજીના ચોવીશમા શતકનો ટૂંક પરિચય

આના ૨૪ ઉદ્દેશા છે. તેમાંના પહેલા ઉદ્દેશામાં નરકમાં ઉપજવા લાયક જીવોની ખીના જણાવતાં કહ્યું કે તિર્થંચો, પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો, અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો, પર્યાપ્તા અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો આ બધા જીવોમાં અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો જે નરકમાં જટલા આયુષ્યવાળા નારક રૂપ ઉપજે તે હકીકત વિસ્તારથી કહી છે. પછી તેમણે ૧. પરિમાણ અને રત્નપ્રભામાં એક સમયે ઉપજતાં તેમની ૨. સંખ્યા તથા તેમનાં ૩. સંઘયણ, ૪. શરીરની અવગાહના, ૫. સંસ્થાન, ૬. લેશ્યા, ૭. દષ્ટિ, ૮. જ્ઞાન અને અજ્ઞાન, ૯. યોગ, ૧૦. ઉપયોગ, ૧૧. સંજ્ઞા, ૧૨. કષાય, ૧૩. ઈન્દ્રિય, ૧૪. સમુદ્ઘાત, ૧૫. વેદના, ૧૬. વેદ, ૧૭. આયુષ્ય, ૧૮. અધ્યવસાય, ૧૯. અનુબંધ, અને ૨૦. કાયસંવેધની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે એટલે ૨૦ દ્વારોના વિચારો વર્ણવ્યા છે.

પછી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોના જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા રત્નપ્રભા નારકમાં ઉપપાતની ખીનાને જણાવતાં પૂર્વે કહેલા ૨૦ દ્વારો તેમાં જેમ ઘટે તેમ વિચાર્યા છે. એ જ પ્રમાણે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોના જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા રત્નપ્રભાના નારકપણે ઉપપાતની ખીના જણાવતાં તે ૨૦ દ્વારોની ઘટતી હકીકત જણાવી છે. પછી આ જ પદ્ધતિએ રત્નપ્રભાને સ્થાને અનુક્રમે શેષ છયે નરકનાં નામો ફેરવીને ત્યાં ઉપજનાર જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોની પહેલાની માફક (જેમ અસંજી પંચેન્દ્રિયની ખીના કહી તે પ્રમાણે) હકીકત જણાવી છે. પછી જેમ સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોના ઉપપાતાદિની ખીના પહેલાં કહી તે જ પદ્ધતિએ નરકમાં ઉપજનાર સંજી મનુષ્યોના ક્રમસર

રતનમલાદિ સાતે નરક સ્થાનોમાં ઉપપાતાદિને ઉદ્દેશીને તે ૨૦ દ્વારોની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૨. ખીન્ન ઉદ્દેશામાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અસુરકુમારમાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સંજ્ઞેય વર્ષાયુષક તથા અસંજ્ઞાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા અસંજ્ઞી તથા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો અને સંજ્ઞી મનુષ્યોના ઉપપાતાદિની ખીના જણાવતાં પહેલાંની માફક ૨૦ દ્વારોની પણ ઘટ્ટી હકીકત જણાવી છે. અહીં ઉપજનારા જીવોમાં કેટલાએક અસંજ્ઞેય વર્ષાયુષક પણ હોય, તેમાં પણ કોઈ જઘન્ય અસંજ્ઞેય વર્ષાયુષક હોય ને કોઈ ઉત્કૃષ્ટ અસંજ્ઞેય વર્ષાયુષક હોય. એ પ્રમાણે સંજ્ઞાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા જીવોમાં પણ બે ભેદો સમજી લેવા. જ્યાં તેમને ઉપજવાતું છે તે અસુરકુમાર નિકાયમાં પણ પહેલાં કહેલા સ્વરૂપવાળા તિર્થંચ મનુષ્યોમાંના કેટલાએક જીવો જઘન્ય આયુષ્યવાળા અસુરકુમાર દેવપણે ઉપજે, ને કેટલાએક જીવો ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અસુરકુમાર દેવપણે ઉપજે. આ પદ્ધતિ ખાકીના ઉદ્દેશાઓમાં પણ ઘટાવી છે.

૩. ત્રીજથી ૧૧ અગિઆરમા સુધીના ૯ ઉદ્દેશામાં જે અસુરકુમારમાં ખીના કહી; તે જ ખીના નાગકુમારાદિ ૯ નિકાયોના દેવોને ઉદ્દેશીને સમજાવી. આરમા ઉદ્દેશામાં પૃથ્વીકાયાદિ પાંચ સ્થાવરોમાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા ૨૪ દંડકોના ઉપપાતાદિની ખીના જણાવતાં તે ૨૦ દ્વારો પણ ઘટાવ્યાં છે. તેરમાથી ઝાગણીસમા સુધીના ૭ ઉદ્દેશામાં અનુક્રમે અષ્ટકાયિકાદિ ૭ જીવોની આગતિનો વિચાર વર્ણવ્યો છે. એટલે હાલ જેઓ અષ્ટકાયિકપણે વર્તે છે, તેઓ અનન્તર પાછલા ભવે કઈ ગતિમાં હતા, આવી ખીના આ ૭ ઉદ્દેશાઓમાં કહી છે. ૧૩ મા ઉદ્દેશામાં અષ્ટકાયની, ૧૪મા ઉદ્દેશામાં અગ્નિકાયની, ૧૫મા ઉદ્દેશામાં વાયુકાયની, ૧૬મા ઉદ્દેશામાં વનસ્પતિકાય જીવોની, ૧૭મા ઉદ્દેશામાં બેઈંદ્રિયોની, ૧૮મા ઉદ્દેશામાં ત્રીન્દ્રિયોની અને ૧૯મા ઉદ્દેશામાં ચતુરિન્દ્રિય જીવોની ખીના કહી છે.

૨૦ મા ઉદ્દેશામાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા નારકાદિ ચારે ગતિના જીવોના જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા અસંજ્ઞી તથા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોમાં ઉપપાતાદિનું વર્ણન કરતા સંભવ પ્રમાણે ઘટ્ટતા ૨૦ દ્વારોની જરૂરી ખીના પણ સમજાવી છે. આનતાદિ દેવલોકવાસી વૈમાનિક દેવો અનન્તરભાવી ભવમાં પંચેન્દ્રિય તિર્થંચપણું પામતા જ નથી. માટે અહીં સહસ્રાર દેવલોક સુધીના દેવોનો જ વિચાર જણાવ્યો છે. એકવીસમા ઉદ્દેશામાં પણ પહેલાંની માફક જ ઉપપાતાદિની ખીના અને ૨૦ દ્વારોની ખીના કહી છે. ફક્ત ફેર એટલોજ કે તેઉકાય અને વાયુકાય અનન્તર થનારા ભવમાં તિર્થંચપણું જ પામે, મનુષ્યપણું પામે જ નહિ. માટે તે અને સાતમી નરકના જીવો સિવાયના ચારે ગતિના જીવોના મનુષ્યમાં ઉપપાતાદિની ખીના વર્ણવી છે એમ સમજવું. ખાવીસમા ઉદ્દેશામાં અનન્તર થનારા ભવમાં વ્યંતરપણું પામનારા જીવોના વ્યંતર

વાનવ્યંતર ભવમાં ઉત્પાદાદિની બીના જણાવતાં ૨૦ દ્વારોની જરૂરી બીના કહી છે. તેવીસમા ઉદ્દેશમાં અસંખ્યાત સંખ્યાત વર્ષોના આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોના જ્યોતિષક દેવોમાં ઉત્પાદાદિની બીના અને ૨૦ દ્વારોની પણ જરૂરી બીના કહી છે. અહીં અસંજ્ઞી જીવો જ્યોતિષકપણું પામતા નથી માટે તેમનો વિચાર કર્યો નથી. ચોવીસમા ઉદ્દેશમાં અસંખ્યેય વર્ષાયુષક સંખ્યેય વર્ષાયુષક જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટાયુષ્યવાળા સંજ્ઞી તિર્થંચના અને મનુષ્યોના વૈભવનિકેમાં ઉત્પાદાદિની બીના જણાવતાં તે ૨૦ દ્વારોની પણ જરૂરી બીના જણાવી છે. અહીં યાદ રાખવાનું એ કે ઉપજનારા સંજ્ઞી તિર્થંચ મનુષ્યોમાં કેઈક જીવો સંખ્યાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા હોય, તેમજ અસંખ્યાતા વર્ષોના આયુષ્યવાળા પણ કેટલાએક જીવો હોય છે. તેમાં પણ કેટલાએક જીવો જઘન્યાયુષ્યવાળા હોય ને કેટલાએક જીવો ઉત્કૃષ્ટાયુષ્યવાળા પણ હોય છે. આ જ પદ્ધતિએ જ્યાં ઉપજવાનું હોય તે સ્થાનમાં રહેલા દેવ વગેરેની ઘટ્ટી બીના સમજવી. યુગલિયા મનુષ્ય તિર્થંચો મરીને જરૂર દેવગતિમાં જ જાય. તેમાં યુગલિયાપણુમાં જેટલું આયુષ્ય હોય, તેટલી અથવા તેથી ઓછી સ્થિતિ (આયુષ્ય) વાળા દેવલોકમાં દેવપણું પામે. તથા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચો આઠમા દેવલોક સુધીજ જાય, તે પછીના દેવલોકમાં મનુષ્યો જ જઈ શકે છે. તેમજ અભવ્ય જીવો પણ દ્રવ્યચારિત્રથી નવમા શ્રેણેયક સુધી જ જાય. તેથી આગળ ભાવચારિત્રી જીવો જ અનુત્તર વિમાનવાસી દેવપણું પામે.

શ્રી ભગવતીજ્ઞના ચોવીસમા શતકનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજ્ઞના પચ્ચીસમા શતકનો દ્વંક પરિચય

આના ૧૨ ઉદ્દેશ છે, તેના સારભૂત અર્થને જણાવનારી સંગ્રહગાથા કહી છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે જણવો:—પહેલા ઉદ્દેશમાં લેશ્યાદિની બીના કહી છે. બીજા ઉદ્દેશમાં દ્રવ્યની, ત્રીજા ઉદ્દેશમાં સંસ્થાદિની બીના, ચોથા ઉદ્દેશમાં યુગ્મ કૃતયુગ્માદિની બીના, પાંચમા ઉદ્દેશમાં પર્યવ વગેરેની બીના કહી છે. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં પુલાકાદિ નિર્મથોની, સાતમા ઉદ્દેશમાં શ્રમણોની ને આઠમા ઉદ્દેશમાં નારકાદિની ઉત્પત્તિની બીના કહી છે. નવમા ઉદ્દેશમાં ભવ્ય નારકાદિની બીના, દસમા ઉદ્દેશમાં અભવ્ય નારકાદિની બીના, અગિયારમા ઉદ્દેશમાં સમ્યક્દષ્ટિ નારકાદિની બીના તથા ૧૨મા ઉદ્દેશમાં ત્રિથ્યાદષ્ટિ નારકાદિની બીના વર્ણવી છે.

૧. પહેલા ઉદ્દેશમાં લેશ્યાની બીના ને સંસારી જીવોના ૧૪ ભેદો તથા જઘન્ય યોગોનું ને ઉત્કૃષ્ટ યોગોનું અલ્પબહુતવ જણાવીને પહેલાં સમયમાં ઉત્પન્ન થયેલા એ નારકીને આશ્રયી યોગની બીના એટલે તેમના સમ વિષમ યોગિપણાનો નિર્ણય કરી

બતાવ્યો છે. અંતે યોગના ભેદો, તથા તેનું અલ્પબહુત્વ કહ્યું છે. ૨ બીજા ઉદ્દેશમાં દ્રવ્યોના ને અણુવ દ્રવ્યોના ભેદો તથા અણુદ્રવ્યની સંખ્યા કહીને અણુદ્રવ્યો અનંતાં કહ્યાં તેનું કારણ સમજાવ્યું છે. પછી કહ્યું કે ઔદારિક શરીરાદિ રૂપે અણુવ દ્રવ્યોનો પરિભોગ (વપરાશ) થાય છે તે હકીકત નારકાદિ જીવોમાં જણાવી છે. પછી અસંખ્યાતા પ્રદેશવાળા લોકમાં અનંતા દ્રવ્યો કઈ રીતે રહી શકે? તેનો ખુલાસો કરીને એક આકાશ પ્રદેશમાં પુદ્ગલોના અય (ભેગાં થવું)ને અપયય (સ્કંધથી છૂટા પડવું) જણાવ્યા છે. પછી કહ્યું છે કે, સ્થિત પુદ્ગલોનું ને અસ્થિત પુદ્ગલોનું ઔદારિકાદિ રૂપે ગ્રહણ કરાય છે. એટલે શરીરાદિની રચના કરવા માટે જે પુદ્ગલોનું ગ્રહણ કરાય છે, તે પુદ્ગલો સ્થિત પણ હોય ને અસ્થિત પણ હોય. ટીકાકારે સ્થિત અસ્થિત પુદ્ગલોની સરલ વ્યાખ્યા જણાવી છે. અંતે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવથી દ્રવ્ય ગ્રહણની બીના પણ વિસ્તારથી સમજાવી છે. ૩. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં પરિમંડલ વૃત્તાદિ સંસ્થાનોની બીના ને આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણિયોના સાત ભેદો, તથા તે દરેકનું સ્વરૂપ, તેમજ પરમાણુ તથા દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધાદિની બીના કહીને નારકોની ગતિ, અને નરકાવાસ તથા આચારંગાદિ ગણિપિટકની બીના સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી છે. પછી પાંચ ગતિનું ને આઠ ગતિનું તથા સેન્દ્રિયાદિ (ઇન્દ્રિયોવાળા) જીવોનું, તેમજ અણુવ પુદ્ગલોના સર્વ પર્યાયોનું અલ્પબહુત્વ કહીને અંતે આયુષ્ય કર્મને આંધનારા ને તહિ આંધનારા જીવોનું અલ્પબહુત્વ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. અહીં સંસ્થાનોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.

૪. ચોથા ઉદ્દેશમાં યુગ્મના ભેદો ને તેનો નારક ને વનસ્પતિકાયમાં વિચાર, તથા દ્રવ્યના ભેદો તેમજ ધર્માસ્તિકાયાદિમાં કૃતયુગ્માદિની બીના કહી છે. પછી ધર્માસ્તિકાયાદિના પ્રદેશો અને ધર્માસ્તિકાયાદિનું અલ્પબહુત્વ, તથા ધર્માસ્તિકાયાદિના અવગાઠપણાનો વિચાર, તેમજ અણુવ દ્રવ્યમાં, નારકોમાં, અણુવ પ્રદેશોમાં, તથા સિદ્ધોમાં કૃતયુગ્માદિની વિચારણા કરીને પ્રદેશોની અપેક્ષાએ જીવોમાં ને સિદ્ધોમાં કૃતયુગ્માદિની ઘટતી બીના કહી છે. પછી એક જીવને આશ્રયી ને અનેક જીવોને આશ્રયી તથા નૈરયિકાદિ દંડકો અને સિદ્ધોને આશ્રયી આકાશ પ્રદેશોમાં કૃતયુગ્માદિની ઘટતી બીના કહીને જીવના અમે નૈરયિકાદી જીવોના સ્થિતિ કાળના સમયોને આશ્રીને પણ કૃતયુગ્માદિની હકીકત સમજાવી છે. પછી કૃષ્ણાદિ વર્ણોના અને મતિજ્ઞાનાદિના પર્યાયોમાં કૃતયુગ્માદિની ઘટતી હકીકત, અને શરીરના ભેદો જણાવીને, જીવોમાં દેશથી કે સર્વથી સકંપતાનો ને નિષ્કંપતાનો નિર્ણય જણાવ્યો છે. પછી પરમાણુનું, એક આકાશપ્રદેશમાં રહેલાં પુદ્ગલોનું, એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોનું અને એક ગુણ કાળાં પુદ્ગલાદિનું વર્ણન કર્યું છે. પછી પરમાણુ અને દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધોનાં, દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધોનાં અને ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધોનાં, દશપ્રદેશિક અને સંખ્યાતપ્રદેશિક સ્કંધોનાં, સંખ્યાતપ્રદેશિક અને અસંખ્યાતપ્રદેશિક સ્કંધોનાં, અસંખ્યાત પ્રદેશિક અને અનંતપ્રદેશિક સ્કંધોના દ્રવ્યાર્થરૂપે અને પ્રદેશાર્થ-

રૂપે અદ્યપબહુત્વો જણાવ્યાં છે, પછી એકાદિ આકાશ પ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલોનાં, સમયાદિ સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલોનાં અને વર્ણાદિ વિશિષ્ટ પુદ્ગલોનાં દ્રવ્યાર્થરૂપે ને પ્રદેશાર્થ-રૂપે છૂટાં છૂટાં ને ભેગાં (નાના મોટા) અદ્યપબહુત્વો સમજાવ્યાં છે. પછી પરમાણુ તથા દ્વિપ્રદેશિકાદિ સ્કંધોમાં કૃતયુગ્માદિની ધીના જણાવીને પરમાણુ અને દ્વિપ્રદેશિકાદિ સ્કંધોની કૃતયુગ્માદિ સમયની સ્થિતિ, વર્ણાદિ પર્યાયોમાં ઘટતી કૃતયુગ્માદિની ધીના, પરમાણુ અને દ્વિપ્રદેશિકાદિ સ્કંધોમાં સાર્ધતા (જોના અર્ધાં એ ભાગ થાય તેવું સ્વરૂપ) અને અનર્ધતા (જોના એ અર્ધાં ભાગ ન થાય, તેવા સ્વરૂપ) નો નિર્ણય જણાવીને પરમાણુની સકંપતાનો ને નિષ્કંપાવસ્થાનો કાળ અને પરમાણુ-દ્વિપ્રદેશિકાદિ સ્કંધોની સકંપ નિષ્કંપાવસ્થાનું અલગ અલગ આંતરું અને તે બધાનું ભેગું આંતરું અને અદ્યપબહુત્વો સમજાવ્યાં છે. પછી પરમાણુ વગેરેના કંપન-અકંપનનું સ્વરૂપ, દેશ કંપન, સર્વ કંપન, તે બંનેનો કાળ, આંતરું, દ્રવ્યાર્થ રૂપે ને પ્રદેશાર્થ રૂપે જુદાં જુદાં અને ભેગાં (નાના મોટા) અદ્યપબહુત્વો કહીને ધર્માસ્તિકાયાદિના મધ્યપ્રદેશોની અને તે પ્રદેશોની અવગાહનાની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૫. પાંચમા ઉદ્દેશમાં પર્યાયોના ભેદો તથા આવલિકા, આનપ્રાણ ને પુદ્ગલ-પરાવર્ત્તાદિનું સ્વરૂપ જણાવતાં તેને અંગે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો સમજાવ્યા છે. અતિ નિગોદો, નિગોદના જીવો, તે બંનેના તથા નામના અને ભાવના પણ ભેદો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. ૬. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં સાધુના પુલાક બકુશ કુશીલ નિર્ગ્રંથ અને સ્નાતક નામનાં પાંચ ભેદોમાં પ્રજ્ઞાપન વગેરે ૩૬ દ્વારોની ધીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. તેમાં પહેલા પ્રજ્ઞાપન દ્વારમાં દરેક ભેદના સ્વરૂપ અને પ્રભેદો કહ્યા છે. ૨. વેદ દ્વારમાં પુલાક વગેરે વેદસંહિત હોય કે વેદરહિત હોય? તેનો નિર્ણય જણાવ્યો છે. ૩. રાગ દ્વારમાં પુલાકાદિ સરાગ હોય કે વીતરાગ હોય? તેનો ખુલાસો કર્યો છે. ૪. કલ્પ દ્વારમાં પુલાક વગેરે સ્થિત કલ્પમાં હોય કે અસ્થિત કલ્પમાં હોય? તેનો નિર્ણય કર્યો છે. ૫. ચારિત્ર દ્વારમાં પુલાકાદિના ચારિત્રની ધીના કહી છે. ૬. પ્રતિસેવના દ્વારમાં પુલાકાદિને અંગે પ્રતિસેવનાનો વિચાર જણાવ્યો છે. ૭. જ્ઞાન દ્વારમાં પુલાકાદિને સંભવતા જ્ઞાનની ધીના કહી છે. ૮. શ્રુત દ્વારમાં પુલાકાદિને ઘટતા શ્રુતજ્ઞાનની ધીના જણાવી છે. ૯. તીર્થ દ્વારમાં પુલાક વગેરે તીર્થકાલે હોય કે અતીર્થકાલે હોય? તેનો નિર્ણય જણાવ્યો છે. ૧૦ લિંગ દ્વારમાં સ્વલિંગાદિનું વર્ણન કર્યું છે. ૧૧. શરીર દ્વારમાં પુલાકાદિના શરીરની ધીના કહી છે. ૧૨. ક્ષેત્ર દ્વારમાં કયા ક્ષેત્રમાં પુલાક વગેરે હોય? તેનો ખુલાસો જણાવ્યો છે. ૧૩. કાળ દ્વારમાં પુલાકાદિના પુલાકાદિપણાનો કાળ જણાવ્યો છે. ૧૪. ગતિદ્વારમાં પુલાક વગેરેની ભાવી ગતિની ધીના અને કયા દેવપણે ઊપજે? ત્યાં તેનું આયુષ્ય કેટલું હોય? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો જણાવ્યા છે. ૧૫. સંયમ દ્વારમાં પુલાકાદિનાં સંયમસ્થાનોનું વર્ણન અને અદ્યપબહુત્વ તથા પુલાકાદિનો ચારિત્રપર્યાય

કહ્યો છે. ૧૬. સંનિકર્ષ દ્વારમાં પુલાકના સ્વસ્થાન સંનિકર્ષની, અને બકુશાદિની અપેક્ષાએ પસ્થાન સંનિકર્ષની બીના જણાવતાં માંહોમાંહો બકુશાના પુલાકની અપેક્ષાએ ચારિત્રપર્યાયોતું વર્ણન કર્યું છે. એ જ પ્રમાણે બકુશાના સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ, બકુશાના, પ્રતિસેવના કુશીલની ને નિર્ઘ્નની અપેક્ષાએ ચારિત્ર પર્યાયો કહ્યા છે. પછી પ્રતિસેવના કુશીલના ને કષાયકુશીલના ચારિત્રપર્યાયો કહીને પુલાકની અપેક્ષાએ નિર્ઘ્નના તથા નિર્ઘ્નના સજ્જતીયની અપેક્ષાએ, તેમજ સ્નાતકના પુલાકની અપેક્ષાએ ચારિત્રપર્યાયોતી બીના કહીને પુલાકાદિતું અદ્યબહુત્વ જણાવ્યું છે. ૧૭. યોગ દ્વારમાં પુલાકાદિને ઘટતા યોગોની બીના કહી છે. ૧૮ મા ઉપયોગ દ્વારમાં પુલાકાદિના ઉપયોગની બીના કહી છે. ૧૯. કષાય દ્વારમાં પુલાકાદિને ઘટતા કષાયોની બીના કહી છે. ૨૦. લેશ્યાદ્વારમાં પુલાકાદિની લેશ્યાતું વર્ણન કર્યું છે.

૨૧. પરિણામ દ્વારમાં પુલાકાદિના પરિણામોતું સ્વરૂપ અને કાળ વર્ણવ્યા છે. ૨૨. બંધ દ્વારમાં પુલાકાદિના કર્મબંધની બીના કહી છે. ૨૩. વેદ (ઉદ્ય) દ્વારમાં પુલાકાદિના કર્મોદ્યની બીના કહી છે. ૨૪. ઉદીરણાદ્વારમાં પુલાકાદિને ઘટતી કર્મોની ઉદીરણાની હકીકત કહી છે. ૨૫. ઉપસંપદ્-હાનદ્વારમાં પુલાક વગેરે શું છોડે, ને શું પામે ? આ પ્રશ્નોનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યો છે. ૨૬. સંજ્ઞા દ્વારમાં પુલાકાદિની સંજ્ઞા જણાવી છે. ૨૭. આહાર દ્વારમાં પુલાકાદિના આહારતું વર્ણન કર્યું છે. ૨૮. ભવ દ્વારમાં પુલાકાદિના ભવની બીના કહી છે. ૨૯. આકર્ષ દ્વારમાં પુલાકાદિને અનેક ભવોમાં સંભવતા આકર્ષોની બીના વગેરે હકીકત જણાવી છે. ૩૦. અંતર દ્વારમાં પુલાકાદિના અંતર (અંતરાં)ની બીના કહી છે. ૩૧. સમુદ્ઘાત દ્વારમાં પુલાકાદિના સમુદ્ઘાતોની બીના કહી છે. ૩૨. ક્ષેત્રદ્વારમાં પુલાકાદિની ક્ષેત્રની બીના કહી છે. ૩૩. સ્પર્શના દ્વારમાં પુલાકાદિની સ્પર્શના કહી છે. ૩૪. ભાવ દ્વારમાં પુલાકાદિના ક્ષાયોપશામિક ભાવાદિની બીના કહી છે. ૩૫ મા પરિમાણ દ્વારમાં પુલાકાદિની સંખ્યા કહી છે. ૩૬. અદ્યબહુત્વ દ્વારમાં પુલાકાદિતું અદ્યબહુત્વ જણાવ્યું છે.

૭. સાતમા ઉદ્દેશમાં સામાયિક સંયત અને છેદોપસ્થાપનીય સંયતાદિમાં ૩૬ દ્વારો (છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં કહેલા તે દ્વારો) ની બીના વિચારી છે. ૧. પ્રજ્ઞાપના દ્વારમાં સામાયિક સંયત વગેરે પાંચે સંયતોના ભેદો કહ્યા છે. ૨. વેદ દ્વારમાં તે સંયતો સવેદ હોય કે વેદ રહિત હોય ? આનો ખુલાસો કર્યો છે. ૩. રાગ દ્વારમાં તે સંયતો સરાગ હોય કે વીતરાગ હોય ? આનો ખુલાસો કર્યો છે. ૪. કલ્પ દ્વારમાં તે સંયતો સ્થિત-કલ્પમાં હોય કે અસ્થિતકલ્પમાં હોય ? તેનો નિર્ણય કર્યો છે. ૫. પાંચમા દ્વારમાં તેમની પ્રતિસેવાની બીના. ૬. જ્ઞાનદ્વારમાં જ્ઞાનની બીના. ૭. શ્રુત દ્વારમાં તેમના શ્રુતની વિચારણા કરી છે. આ રીતે બાકીનાં દ્વારો પણ તે પાંચે સંયતોમાં વિચારીને પ્રતિ-સેવનાના ભેદો, આલોચનાના દશ દેષો, આલોચના દેનારના ને લેનારના ગુણો;

સમાચારીના ને પ્રાયશ્ચિત્તના દશ ભેદો કહીને અંતે તપના બાર ભેદો સવિસ્તર વર્ણન કર્યું છે. ૮. આઠમા ઉદ્દેશમાં નારકાદિને ઉપજવાની રીત અને તેમની ગતિનું કારણ તથા ઉત્પત્તિનાં કર્માદિ કારણો જણાવ્યાં છે. ૯ માથી ૧૨ મા સુધીના ૪ ઉદ્દેશમાં અનુક્રમે ભવસિદ્ધિક નારકોની ઉત્પત્તિની, અભવસિદ્ધિક નારકોની ઉત્પત્તિની, સમ્યક્દષ્ટિ નારકની ઉત્પત્તિની ને મિથ્યાદષ્ટિ નારકની ઉત્પત્તિની બીના જણાવી છે.

શ્રીભગવતીજીના ૨૫મા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજીના ૨૬મા શતકનો ટૂંક પરિચય

આના ૧૧ ઉદ્દેશો છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશમાં જીવદ્વારાદિ ૧૧ દ્વારોમાં પાપ કર્મનાં બંધની બીના જણાવી છે. એટલે ૧. જીવ દ્વારમાં સામાન્ય જીવને આશ્રયી પાપકર્મના બંધની બીના કહી છે. ૨. લેશ્યા દ્વારમાં તેજ બીના લેશ્યાવાળા જીવોને આશ્રયી કહી છે. ૩. પાક્ષિક દ્વારમાં કૃષ્ણપાક્ષિક ને શુક્લપાક્ષિક જીવોને આશ્રયી તે બીના કહી છે. ૪. દષ્ટિદ્વારમાં મિથ્યાદષ્ટિ સમ્યક્દષ્ટિ આદિને આશ્રયી, ૫-૬ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન દ્વારમાં જ્ઞાની અજ્ઞાની જીવોને આશ્રયી. ૭. સંજ્ઞા દ્વારમાં સંજ્ઞાવાળા જીવોને આશ્રયી. ૮. વેદ દ્વારમાં વેદોદયવાળા જીવાદિને આશ્રયી તે બીના કહી છે. ૯. કષાય દ્વારમાં કષાયી આદિ જીવોને આશ્રયી, ૧૦-૧૧. યોગ દ્વાર અને ઉપયોગ દ્વારમાં અનુક્રમે યોગ અને ઉપયોગવાળા જીવોને આશ્રયી પાપકર્મના બંધની બીના કહી છે. પછી નારકાદિ જીવોને આશ્રયી જ્ઞાનાવરણીયના, વેદનીયના, મોહનીયના, આયુષ્યના અને પાપકર્મના બંધની બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. બીજા ઉદ્દેશમાં અનંતરોપપન્ન નારકને આશ્રયી તથા ત્રીજા ઉદ્દેશમાં પરંપરોપપન્ન નારકને આશ્રયી પાપકર્મના બંધની બીના કહી છે. ચોથા ઉદ્દેશમાં અનંતરાયગાઠ નારકને આશ્રયી, પાંચમા ઉદ્દેશમાં પરંપરાયગાઠ નારકોને આશ્રયી કર્મબંધની બીના કહી છે. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં અનંતર આહારક નારકોને આશ્રયી, સાતમા ઉદ્દેશમાં પરંપરા આહારક નારકોને આશ્રયી કર્મબંધની બીના કહી છે. આઠમા ઉદ્દેશમાં અનંતરપર્યાપ્ત નારકોને આશ્રયી, નવમા ઉદ્દેશમાં પરંપર પર્યાપ્ત નારકોને આશ્રયી કર્મબંધની બીના કહી છે. દશમા ઉદ્દેશમાં ચરમ નારકોને આશ્રીને કર્મ-બંધની બીના જણાવી છે. ૧૧ મા ઉદ્દેશમાં અચરમ નારક, અચરમ મનુષ્ય તથા લેશ્યાવાળા અચરમ મનુષ્યને ઉદ્દેશીને કર્મબંધની બીના કહીને અચરમ નારકો આશ્રયી જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોના બંધની બીના કહી છે.

શ્રીભગવતીજીના ૨૬મા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજ્ઞાના ૨૭મા તથા ૨૮મા શતકનો ટૂંક પરિચય

૨૭ મા શતકના ૧૧ ઉદ્દેશામાં જીવે પાપકર્મ કથું હુતું, કરે છે અને કરશે વગેરે વ્યાખ્યાના પ્રશ્નોત્તરો જણાવ્યા છે.

૨૮ મા શતકના ૧૧ ઉદ્દેશા છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશામાં કર્મ ગતિમાં પાપકર્મનું સમ-
ર્જન (ઉપાર્જન; બંધ) થાય? આનો ખુલાસો કરી તે બીના નારકોમાં ઘટાવતા
લેશ્યાનો પણ વિચાર જણાવ્યો છે. બીજા ઉદ્દેશામાં અનંતરોપપન્ન નારકોમાં પાપકર્મના
સમર્જનની બીના કહી છે. ૩ ૪

૩. ત્રીજથી ૧૧ અગિયારમા સુધીના ૯ ઉદ્દેશામાં અનુક્રમે પરંપરોપપન્ને, અનંતર

૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧

પરંપરાવગાઠ, અનંતર, પરંપર આહારક, અનંતર પરંપરપર્યાપ્તિ, ચરમ અચરમ નારકોને
ઉદ્દેશીને પાપકર્મના સમર્જનની બીના કહી છે.

શ્રી ભગવતીજ્ઞાના ૨૭મા તથા ૨૮મા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજ્ઞાના ૨૯મા શતકનો ટૂંક પરિચય

૨૯ મા શતકના ૧૧ ઉદ્દેશા છે. તેમાં પાપકર્મને ભોગવાની બીના જણાવતાં
પહેલા ઉદ્દેશામાં પાપ કર્મને ભોગવાની શરૂઆત અને અંત (છેડા) ને લક્ષ્યમાં
રાખીને પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો હેતુપુરસ્સર દીધા છે. તેમાં પ્રસંગે લેશ્યા આશ્રયી કર્મો-
દ્યના આરંભ અને અંતની બીના કહી છે. બીજા ઉદ્દેશામાં અનંતરોપપન્ન નારકોને
આશ્રયી સમકપ્રસ્થાપનાદિ (કર્મોદ્યને સાથે ભોગવવાના આરંભ અને અંત) ની બીના
કહી છે. ત્રીજથી અગિયારમા સુધીના ૯ ઉદ્દેશામાં (૨૬ મા શતકના ત્રીજથી ૧૧ મા
સુધીના ૯ ઉદ્દેશામાં કહેલા) ક્રમ પ્રમાણે પરંપરોપપન્ન નારકોને પાપકર્મને ભોગવવાના
આરંભ અને અંતની બીના કહી છે.

શ્રીભગવતીજ્ઞાના ૨૯મા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજ્ઞાના ૩૦મા શતકનો ટૂંક પરિચય

આના ૧૧ ઉદ્દેશા છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશામાં સમવસરણની હુકીકત જણાવી છે. પછી
જીવોનો, સલેશ્ય અલેશ્ય જીવોનો, કૃષ્ણપાક્ષિકાદિ જીવોનો, મિશ્રદષ્ટિ આદિ જીવોનો,
નારકનો, પૃથ્વીકાયિકાદિનો ક્રિયાવાદીત્વાદિનો (ક્રિયાવાદીપણાનો અને અક્રિયાવાદીપણાનો)
નિર્ણય કરીને અનેક ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી જીવોના, સલેશ્ય અને કૃષ્ણલેશ્યાવાળા
તથા તેજેલેશ્યાવાળા જીવોના આયુષ્યના બંધનો વિચાર જણાવ્યો છે. પછી કૃષ્ણપાક્ષિક

અક્રિયાવાદીના, સમ્યદ્દષ્ટિ ક્રિયાવાદીના અને સમ્યદ્દષ્ટિ અજ્ઞાનવાદીના આયુષ્યના અંતને અંગે જરૂરી હકીકત જણાવી છે. પછી મનઃપર્થવજ્ઞાની, ક્રિયાવાદી નારક, સલેશ્ય ક્રિયાવાદી નારક, અક્રિયાવાદી પૃથ્વીકાયિક, ક્રિયાવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ અને કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ક્રિયાવાદી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોના આયુષ્યના અંતની હકીકત કહી છે. પછી ક્રિયાવાદીના, અક્રિયાવાદીના, સલેશ્ય ક્રિયાવાદી અક્રિયાવાદીના અને લેશ્યારહિત ક્રિયાવાદી જીવોના ભવ્યાત્વ અભવ્યાત્વનો નિર્ણય જણાવ્યો છે. બીજા ઉદ્દેશમાં પહેલા ઉદ્દેશમાં જે બીના કહી તે જ અનંતરોપપન્ન નારક જીવોમાં જણાવી છે. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં પરંપરોપપન્ન નારકોમાં તે જ બીના કહી છે. એ જ પ્રમાણે (૨૬મા શતકના ૪ ચોથાથી ૧૧ અગિયારમા સુધીના ૮ આઠ ઉદ્દેશમાં કહ્યા મુજબ) ચોથાથી ૧૧ અગિયારમા સુધીના ૮ આઠ ઉદ્દેશમાં અનંતરાવગાઠ નારકાદિ જીવોમાં પણ ક્રિયાવાદિવાદિનો વિચાર કર્યો છે.

શ્રીભગવતીજીના ૩૦મા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજીના ૩૧મા શતકનો ટૂંક પરિચય

આના ૨૮ અઠ્ઠાવીસ ઉદ્દેશ છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશમાં શુદ્રયુગ્મનું સ્વરૂપ કહીને ચાર શુદ્રયુગ્મો જણાવવાનું કારણ પણ કહ્યું છે. પછી નારકોના ઉપપાતની બીના કહેતાં ઉપપાત સંખ્યા, ઉપપાતના ભેદો તથા રાગપ્રભા નારકોનો ઉપપાત જણાવીને શુદ્રયોગ પ્રમાણ, શુદ્ર દ્વાપર યુગ્મ પ્રમિત, શુદ્રકલ્યોગ પ્રમાણ નારકોના ઉપપાતની બીના વર્ણવતાં ઉપપાત સંખ્યા પણ જણાવી છે. બીજાથી ચોથા સુધીના ત્રણ ઉદ્દેશમાં અતુકમે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા કૃતયુગ્માદિ પ્રમાણ નારકોના ઉપપાતની, નીલ લેશ્યાવાળા કૃતયુગ્માદિ પ્રમાણ નારકોના ઉપપાતની તથા કાષોત લેશ્યાવાળા કૃતયુગ્માદિ પ્રમાણ નારકોના ઉપપાતની બીના કહી છે. પાંચમા ઉદ્દેશમાં ભવ્ય શુદ્રકૃતયુગ્માદિ પ્રમાણ નારકોના ઉપપાતની બીના કહી છે. છઠા ઉદ્દેશમાં કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવ્ય શુદ્રકૃતયુગ્માદિ પ્રમાણ નારકોના ઉપપાતની બીના કહી છે. સાતમાથી ૨૮ અઠ્ઠાવીસમા સુધીના ૨૨ ઉદ્દેશમાં નીલ લેશ્યાવાળા અને કાષોત લેશ્યાવાળા ભવ્ય કૃતયુગ્માદિ પ્રમાણ નારકોના તથા અભવસિદ્ધક સમ્યદ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ, કૃષ્ણપાક્ષિક, શુક્લપાક્ષિક, ભવ્ય કૃતિયુગ્માદિ પ્રમાણ નારકોના ઉપપાતની બીના કહી છે.

શ્રીભગવતીજીના ૩૧મા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજીના ૩૨મા શતકનો ટૂંક પરિચય

૩૨ મા શતકમાં ૨૮ ઉદ્દેશ છે. તે બધા ઉદ્દેશોમાં શુદ્ર કૃતયુગ્મરાશિ ૩૫ નારકોનો

ઉદ્ધર્તના જણાવતાં નારકો એક સમયે કેટલા ઉદ્ધર્તે? અને કેવી રીતે ઉદ્ધર્તે? આનો ખુલાસો કરી કૃતયુગમરૂપ રત્નપ્રભા નારકોની ઉદ્ધર્તના વિસ્તારથી સમજાવી છે. ઉદ્ધર્તના એટલે ચાલુ ગતિમાંથી નીકળવું.

શ્રી ભગવતીજના ૩૨મા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજના ૩૩મા શતકનો ટૂંક પરિચય

૩૩ મા શતકમાં એકેન્દ્રિયોના ૧૨ અવાંતર શતકોમાંના પહેલા એકેન્દ્રિય શતકમાં એકેન્દ્રિયના પૃથ્વીકાયના ને સૂક્ષ્મ આદર પૃથ્વીકાયના ભેદો, તથા કર્મ પ્રકૃતિની ખીના, તેમજ તેના અંધ ઉદયની ખીના કહીને અનંતરોપપન્ન એકેન્દ્રિયોના ભેદો, તથા તે જીવોને સંભવતી કર્મપ્રકૃતિની, તેના અંધ ઉદયની ખીના સમજાવી છે. અંતે પરંપરોપપન્ન એકેન્દ્રિયોને ઉદ્દેશીને કર્મ પ્રકૃતિ વગરેનું વર્ણન કર્યું છે. ખીજા એકેન્દ્રિય શતકમાં પણ આ જ ખીના કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિયોને ઉદ્દેશીને વર્ણવી છે. ત્રીજા એકેન્દ્રિય શતકમાં નીલલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિયોની ને ચોથા એકેન્દ્રિય શતકમાં કાપોત લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિયોની તે જ ખીના જણાવી છે. પાંચમા એકેન્દ્રિય શતકમાં ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયોના ભેદો વગરે પદાર્થો કહ્યા છે. છઠ્ઠા એકેન્દ્રિય શતકમાં કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયોના ને અનંતરોપપન્ન કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયોના ભેદોદિતું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. સાતમા એકેન્દ્રિયશતકમાં નીલ લેશ્યાવાળા ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયોના ભેદોદિતી ખીના કહી છે. આઠમા એકેન્દ્રિયશતકમાં કાપોત લેશ્યાવાળા તે જ એકેન્દ્રિયોના ભેદોદિતું વર્ણન કર્યું છે. નવમા એકેન્દ્રિયશતકમાં અભવ્ય એકેન્દ્રિયોના ભેદોદિતું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી ૧૦ માંથી ૧૨ મા સુધીના ત્રણ એકેન્દ્રિયશતકમાં અનુક્રમે કૃષ્ણ નીલ કાપોત લેશ્યાવાળા અભવ્ય એકેન્દ્રિયોના ભેદોદિતી ખીના જણાવી છે.

શ્રી ભગવતીજના ૩૩મા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજના ૩૪મા શતકનો ટૂંક પરિચય

અહીં એકેન્દ્રિયોનાં ૧૨ અવાંતર શતકો છે. તેમાં પહેલા એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧ ઉદ્દેશો છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશોમાં એકેન્દ્રિયોના ભેદો કહીને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકની વિગ્રહગતિમાં એક બે ત્રણ સમય લાગવાનું કારણ સમજાવ્યું છે. પછી જ્યારે તે જ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકપણે અથવા આદર તેઉકાયપણે ઉપજે, ત્યારે વચમાં થતી વિગ્રહગતિની અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકની વિગ્રહગતિની ખીના જણાવી છે. પછી અપર્યાપ્ત આદર તેઉકાયના અને પર્યાપ્ત આદર

વનસ્પતિકાયના તથા અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકના ઉત્પાદનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવ શર્કરાપ્રભાના પૂર્વ ચરમાંતથી પશ્ચિમ ચરમાંતમાં ઉપજે તેને લગતી બીના, અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકને વિગ્રહગતમાં ત્રણ સમયો કે ચાર સમયો લાગવાનું કારણ, તથા અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ આદર તેઉકાય-પણે ઉપજે, તે દાષમે થતી વિગ્રહગતનું તેમજ અપર્યાપ્ત આદર તેઉકાયની વિગ્રહગતનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. પછી તે જ જીવ પર્યાપ્ત આદર તેઉકાયપણે ઉપજે, તે દાષમે થતી વિગ્રહગતની અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકની બિંદ્વલોકમાંથી અધોલોકે ઉપજતાં થતી વિગ્રહગતની તથા લોકના પૂર્વ ચરમાંતમાં ઉપજતા પૃથ્વીકાયિક જીવોની વિગ્રહ-ગતિ થવામાં કારણની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી-કાયિક જીવલોકના પૂર્વ ચરમાંતથી પશ્ચિમ ચરમાંતમાં ઉપજે, તે વખતે થતી વિગ્રહ-ગતિનું સ્વરૂપ કહીને આદર પૃથ્વીકાયિક જીવોનાં સ્થાન અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વી-કાયિકને સંલવતી કર્મપ્રકૃતિ અને તેના બંધ તથા ઉદયની બીના સમજાવી છે. પછી એકેન્દ્રિયોના ઉપપાત અને સમુદ્ઘાતનું સ્વરૂપ કહીને એકેન્દ્રિય જીવો સરખાં કર્મો બાંધે કે આછાં વધતાં બાંધે ? આનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યો છે.

બીજા ઉદ્દેશમાં અનંતરોપપન્ન એકેન્દ્રિયોમાં તે જ બીના કહી છે. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં પરંપરોપપન્ન એકેન્દ્રિયોમાં તે જ વિગ્રહગતિ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. ચોથાથી અગિયારમા સુધીના ૮ ઉદ્દેશમાં ૨૬મા શતકમાં કહ્યા પ્રમાણે અનંતરાવગાહ એકેન્દ્રિ-યાદિ ૮ ભેદોમાં તે જ બીના કહી છે. આઠી પહેલા એકેન્દ્રિય શ્રેણી શતકના ૧૧

ઉદ્દેશોની બીના પૂરી થઈ. હવે બીજા ત્રીજા ચોથા અને પાંચમા એકેન્દ્રિય શતકોમાં

૨ ૩ ૪ ૫

અનુક્રમે કૃષ્ણલેશ્યાનું, નીલલેશ્યાનું, કાષોતલેશ્યાનું, ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયોના ઉત્પાદ વિગ્રહગતિ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. છઠ્ઠા એકેન્દ્રિયશતકમાં કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવસિદ્ધિક

૬

અનંતરપરંપરોપપન્ન કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયોના ભેદોદિનું વર્ણન પૂર્વની માફક જ જણાવ્યું છે. સાતમાથી ૧૨ મા સુધીનાં ૬ અવંતર એકેન્દ્રિય શતકોમાં

૭ ૮

અનુક્રમે નીલ કાષોત લેશ્યાવાળા ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયોની બીના ને એ જ પ્રમાણે અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયોની બીના છેલ્લા ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨ મા શતકમાં કહી છે.

શ્રીભગવતીજીના ૩૪મા શતકનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભગવતીજના ઉપ મા શતકનો ટૂંક પરિચય

અહીં અવાંતર ૧૨ શતકો છે. તે દરેક શતક એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મ શતક નામથી ઓળખાય છે. મોટા શતકમાં જે નાનાં નાનાં શતક હોય, તે અવાંતર શતક કહેવાય છે; પહેલા એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મ શતકના ૧૨ ઉદ્દેશામાંના પહેલા ઉદ્દેશામાં મહાયુગ્મના ભેદે અને ૧૬ મહાયુગ્મ કહેવાનું કારણ જણાવીને કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ એકેન્દ્રિયોના ઉપપાત, એક સમયમાં ઉપજનારા જીવોની સંખ્યા, અને તેમને ખાલી થવાનો કાળ તથા કર્મના બંધ ને ઉદયની ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી તેમની લેશ્યા, શરીરોના વર્ણાદિ અને અનુબંધ કાળનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી સર્વ જીવોના કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મરાશિરૂપ એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પાદનું વર્ણન કરી કૃતયુગ્મ ત્ર્યેજ રાશિ પ્રમાણ, કૃતયુગ્મ દ્વાપર રાશિ પ્રમાણ, કૃતયુગ્મ કલ્યેજ રાશિ પ્રમાણ, ત્ર્યેજ કૃતયુગ્મ પ્રમાણ, ત્ર્યેજ ત્ર્યેજ પ્રમાણ, કલ્યેજ કલ્યેજ પ્રમાણ, એકેન્દ્રિયોના ઉત્પાદ અને ઉત્પાદ સંખ્યાદિનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. ખીજા ઉદ્દેશામાં તે જ પ્રમાણે પ્રથમ સમયોત્પન્ન કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ એકેન્દ્રિયોના ઉત્પાદની ખીના કહી છે. ત્રીજાથી ૧૧ અગિયારમઃ સુધીના ૯ ઉદ્દેશામાં અપ્રથમ સમયોત્પન્ન, ચરમચરમ, પ્રથમાપ્રથમ, પ્રથમચરમ, ચરમચરમ, ચરમાચરમ સમય કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોના ઉત્પાદાદિનું વર્ણન કર્યું છે. ખીજા એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મ શતકમાં તે જ ખીના કૃષ્ણલેશ્યાવાળા અને કૃતયુગ્માદિ સ્વરૂપવાળા એકેન્દ્રિયોના ઉત્પાદ અને આયુષ્ય વગેરે કહીને પ્રથમ સમયોત્પન્ન પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળા એકેન્દ્રિયોના ઉત્પાદાદિનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. એ જ પ્રમાણે ત્રીજા ચોથા એકેન્દ્રિય મહાયુગ્મ શતકોમાં અનુક્રમે નીલ કાપોત લેશ્યાવાળા પૂર્વોક્ત એકેન્દ્રિયોના ઉત્પાદાદિનું વર્ણન કર્યું છે. એ જ પ્રમાણે પાંચમા અવાંતર શતકમાં ભવસિદ્ધિક પૂર્વોક્ત એકેન્દ્રિયોના ઉત્પાદાદિની ખીના કહી છે. છઠ્ઠાથી આઠમા સુધીના ત્રણ શતકોમાં અનુક્રમે

૬ ૭ ૮

કૃષ્ણ નીલ કાપોત લેશ્યાવાળા ભવસિદ્ધિક પૂર્વોક્ત એકેન્દ્રિયોના ઉત્પાદાદિની ખીના કહી છે. ૯ માથી ૧૨ મા સુધીના ૪ અવાંતર શતકોમાં જેમ ભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયોમાં કહ્યું, તેમ

૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨

અભવસિદ્ધિક કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત લેશ્યાવાળા અભવસિદ્ધિક એકેન્દ્રિયોના ઉત્પાદાદિનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. શરૂઆતમાં કૃતયુગ્માદિ રાશિના ભેદોની વ્યાખ્યા પણ વિસ્તારથી કરી છે.

શ્રી ભગવતીજના ઉપમા શતકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજીના ૩૬ થી ૪૦ માં શતકનો ટૂંક પરિચય

અહીં અવાંતર શતકો ૧૨ છે. તેમાંનાં ૧ થી ૪ શતકોમાં કૃતયુગ્મ રૂપ બેઈંદ્રિયોના ઉત્પાદાદિની, ને અનુબંધ કાળની તથા પહેલા સમયમાં ઉપજેલા કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ રૂપ બેઈંદ્રિયોના ઉત્પાદાદિની બીના કહીને કૃષ્ણ, નીલ, કાષોત લેશ્યાવાળા પૂર્વોક્ત

૫ ૬

બેઈંદ્રિયોના ઉત્પાદાદિની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ભવસિદ્ધિક, કૃષ્ણ,

૭ ૮

નીલ, કાષોત લેશ્યાવાળા ભવસિદ્ધિક પૂર્વોક્ત બેઈંદ્રિયોના ઉત્પાદાદિની બીના પમાથી ૮ માં સુધીના ૪ શતકોમાં કહી છે. પછી તે જ પ્રમાણે ૯ માંથી ૧૨ માં સુધીના ૪ શતકોમાં અભવસિદ્ધિક, પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળા બેઈંદ્રિયોના ઉત્પાદાદિની બીના સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી છે. ૩૭ માં શતકના ૧૨ અવાંતર શતકોમાં બેઈંદ્રિયોની માફક જ કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મરૂપ તેઈંદ્રિયોના ઉત્પાદાદિની બીના જણાવી છે. ૩૮ માં શતકનાં ૧૨ અવાંતર શતકોમાં પૂર્વે કહેલા સ્વરૂપવાળા ચઉરિન્દ્રિય જીવોના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. ૩૯ માં શતકમાં પહેલાંની માફક જ અસંજી પંચેન્દ્રિય જીવોના ઉત્પાદાદિની બીના સમજાવી છે. ૪૦ માં સંજી પંચેન્દ્રિય મહાયુગ્મ શતકમાં ૨૧ અવાંતર શતકો છે. તેમાં પહેલા શતકમાં કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મરૂપ સંજી પંચેન્દ્રિયોના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. બીજાથી ૭ માં સુધીના ૬ શતકોમાં અનુક્રમે કૃષ્ણ નીલાદિ ૬ લેશ્યાવાળા પૂર્વોક્ત સંજી પંચેન્દ્રિયોના ઉત્પાદાદિની હકીકત જણાવી છે. ૮ માંથી ૧૪ માં સુધીના ૭ અવાંતર શતકોમાં અનુક્રમે કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મરૂપ ભવસિદ્ધિક પૂર્વોક્ત સંજી પંચેન્દ્રિય અને કૃષ્ણાદિ ૬ લેશ્યાવાળા પૂર્વોક્ત સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. આ જ પદ્ધતિએ ૧૫ માંથી ૨૧ માં સુધીનાં ૭ શતકોમાં કૃતયુગ્મ કૃતયુગ્મ પ્રમાણ અભવસિદ્ધિક પૂર્વોક્ત સંજી પંચેન્દ્રિયોના ઉત્પાદાદિની બીના વર્ણવી છે.

શ્રીભગવતીજીના ૩૬ થી ૪૦ માં ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીભગવતીજીના ૪૧ માં શતકનો ટૂંક પરિચય

આના ૧૯૬ ઉદ્દેશા છે. તેમાં પહેલા ઉદ્દેશામાં રાશિ યુગ્મના ભેદો કહીને ચાર રાશિ યુગ્મ કહેવાનું કારણ સમજાવ્યું છે. પછી કૃતયુગ્મ પ્રમાણ નારકાદિની અનંતર પાછલા ભવની બીના, અને એક સમયમાં તે જીવો કેટલા ઉત્પન્ન થાય? તેઓ સાંતર ઉપજે કે નિરંતર ઉપજે? તેઓ જે સમયે કૃતયુગ્મરાશિરૂપ હોય તે સમયે ગ્યેજ રાશિ રૂપ હોય કે નહિ? તેમને આશ્રયી કૃતયુગ્મ અને દ્વાપરયુગ્મનો, કૃતયુગ્મ અને કલ્પેજ રાશિનો સંબંધ હોય કે નહિ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો વિસ્તારથી સમજાવીને જીવોના ઉપપાતનું વર્ણન અને તે ઉપપાતમાં હેતુનું વર્ણન તથા આત્મસંયમાદિની બીના

વિસ્તારથી વર્ણવી છે. પછી પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળા નારક જીવો સલેશ્ય હોય કે અલેશ્ય હોય ? સલેશ્ય જીવ સક્રિય હોય કે અક્રિય હોય ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો દીધા છે એ જ પ્રમાણે દેવ મનુષ્યોના આગતિ ઉત્પાદાદિની બીના પણ સ્પષ્ટ રીતે વર્ણવી છે. બીજા ઉદ્દેશમાં ત્ર્યેજ રાશિ પ્રમાણે નારક જીવોના ઉત્પાદની બીના અને કૃતયુગ્મ અને ત્ર્યેજ રાશિના તેમજ ત્ર્યેજ રાશિ અને દ્વાપરયુગ્મના પરસ્પર સંબંધાદિની બીના પણ કહી છે. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં દ્વાપરયુગ્મરાશિ પ્રમાણે નારકોના ઉત્પાદાદિની બીના, અને દ્વાપરયુગ્મ તથા કૃતયુગ્મનો પરસ્પર સંબંધ વગેરે બીના જણાવી છે. ચોથા ઉદ્દેશમાં કલ્યેજ પ્રમાણે નારકોના ઉત્પાદાદિની અને કલ્યેજ તથા કૃતયુગ્મનો માંહોમાંહે સંબંધ વગેરેની બીના કહી છે. પાંચમા ઉદ્દેશમાં કૃષ્ણલેશ્યાવાળા કૃતયુગ્મ પ્રમાણે નારકોના ઉત્પાદિની બીના કહી છે. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં ત્ર્યેજ રાશિ પ્રમાણે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકોના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. સાતમા ઉદ્દેશમાં દ્વાપરયુગ્મ પ્રમાણે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા નારકોના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. આઠમા ઉદ્દેશમાં કૃષ્ણલેશ્યાવાળા કલ્યેજ રાશિ પ્રમાણે નારકોના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. ૯ માથી ૧૨ મા સુધીના ચાર ઉદ્દેશમાં અનુક્રમે નીલલેશ્યાવાળા કૃતયુગ્મ, ત્ર્યેજ, દ્વાપરયુગ્મ, કલ્યેજ રાશિ પ્રમાણે નારકોના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. ૧૩ માથી ૧૬ મા સુધીના ૪ ઉદ્દેશમાં એ જ પ્રમાણે ચાર રાશિ પ્રમાણે કાષેત લેશ્યાવાળા નારકોના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. ૧૭ માથી ૨૦ મા સુધીના ૪ ઉદ્દેશમાં અનુક્રમે એ જ પ્રમાણે તેજ્જલેશ્યાવાળા કૃતયુગ્માદિ રાશિ પ્રમાણે અસુરકુમાર દેવોના ઉત્પાદાદિની હકીકત સમજાવી છે. ૨૧ માથી ૨૪મા સુધીના ૪ ઉદ્દેશમાં અનુક્રમે એ જ પ્રમાણે પદ્મલેશ્યાવાળા કૃતયુગ્માદિ રાશિ પ્રમાણે અસુરકુમારાદિના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. ૨૫માથી ૨૮ મા સુધીના ૪ ઉદ્દેશમાં એ જ પ્રમાણે અનુક્રમે શુકલ લેશ્યાવાળા ચાર રાશિ પ્રમાણે અસુરકુમારાદિના ઉત્પાદાદિનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. અનુક્રમે એ જ પ્રમાણે ૨૯માથી ૩૨ મા સુધીના ૪ ઉદ્દેશમાં કૃતયુગ્માદિ ૪ રાશિ પ્રમાણે ભવસિદ્ધિક નારકાદિના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. ૩૩ માથી ૩૬મા સુધીના ૪ ઉદ્દેશમાં કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એ જ ભવસિદ્ધિક જીવોના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. એ જ પદ્ધતિએ ૩૭માથી ૪૦ મા સુધીના ૪ ઉદ્દેશમાં નીલ લેશ્યાવાળા જ ભવ્ય જીવોના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. ૪૧ માથી ૪૪મા સુધીના ૪ ઉદ્દેશમાં કાષેત લેશ્યાવાળા તે જ ભવ્ય નારકાદિ જીવોના ઉત્પાદાદિની હકીકત કહી છે. આ જ પદ્ધતિએ ૪૫ માથી ૪૮ મા સુધીના ઉદ્દેશમાં તેજ્જલેશ્યાવાળા તે પૂર્વોક્ત ભવ્ય જીવોના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. એ જ પ્રમાણે ૪૯માથી ૫૨મા સુધીના ૪ ઉદ્દેશમાં પદ્મ લેશ્યાવાળા તે જ ભવ્ય જીવોના ઉત્પાદાદિની બીના વર્ણવી છે. ૫૩ માથી ૫૬મા સુધીના ૪ ઉદ્દેશમાં શુકલ લેશ્યાવાળા તે જ ભવ્ય નારકાદિના ઉત્પાદાદિની બીના કહી છે. જેમ આ ૨૮ ઉદ્દેશમાં ભવ્ય જીવોના ઉત્પાદાદિની બીના કહી, એ જ પ્રમાણે ૫૭માથી ૮૪મા સુધીના ૨૮

ઉદ્દેશામાં ૬ લેશ્યાવાળા ૪ રાશિ પ્રમાણુ અભવ્ય જીવોના ઉત્પાદાદિની ખીના કહી છે. ૮૫ માથી ૧૧૨મા સુધીના ૨૮ ઉદ્દેશામાં સમ્યગ્દષ્ટિ પૂર્વકિ જીવોના ઉત્પાદાદિની ખીના કહી છે. ૧૧૩ માથી ૧૪૦ મા સુધીના ૨૮ ઉદ્દેશામાં મિથ્યાદષ્ટિ પૂર્વકિત સ્વરૂપનાળા નારકાદિના ઉત્પાદાદિની ખીના કહી છે. ૧૪૧માથી ૧૬૮ મા સુધીના ૨૮ ઉદ્દેશામાં પૂર્વોક્ત કૃષ્ણપાક્ષિક નારકાદિના ઉત્પાદાદિની ખીના કહી છે. ૧૬૯ માથી ૧૯૬મા સુધીના ૨૮ ઉદ્દેશામાં તે જ પૂર્વોક્ત શુકલ પાક્ષિક જીવોના ઉત્પાદાદિની ખીના કહી છે. છેવટે શ્રી ભગવતી સૂત્રના શતક ઉદ્દેશા અને પદની સંખ્યા (પ્રમાણુ) કહીને સમુદ્રની જેવા શ્રીસંઘની અને શ્રુતદેવતા વગેરેની સ્તુતિ કરી છે. પછી દ્વંકામાં યોગ વિધિ કહીને પ્રશસ્તિની જરૂરી હકીકત એ જણાવી છે કે શ્રી અભયદેવસૂરિએ યશશ્વદ્ર ગણિની મદદથી વિ૦ સં૦ ૧૧૨૮ની સાલમાં આ ટીકા ખનાવી, તેને શ્રી દ્રોણસૂરિએ શોધી છે. આના પ્રથમાદર્શ (પહેલી ટીકાની પ્રત) ના લેખક વિનયગણિ વગેરે છે. શેઠ દાયિકના પુત્ર માણિક્ય શેઠની પ્રેરણાથી આ શ્રીભગવતીસૂત્રની ટીકા ખનાવી છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્રનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.



શ્રી પ્રવચન કિરણાવલીનો દર્દૂ પ્રકાશ પૂર્ણ થયો.



સાતમા પ્રકાશ

॥ આર્યા ॥

મહ સત્તમપ્પયાસે, પવયણકિરણાવલીઙ્ગ સંલેવા ॥
 નાયાધમ્મકહાણ, પરિચ્ચાયગચ્છણં વુચ્છં ॥ ૪૬ ॥
 છટ્ટંગે સુયલ્લંઘા, પઢમો નાયાભિહો તહા વીઓ ॥
 ધમ્મકહવલ્લો પઢમે, ઇગૂણવીસજ્જાયણસંલા ॥ ૪૭ ॥
 તહ વીએ વસવગ્ગા, ઉચ્છિત્તણ્ણાયનામસંઘાઙ્ગા ॥
 તહ્યંવ કુમ્મ સેલગ તુંબં તહ રોહિણી મલ્લી ॥ ૪૮ ॥
 માયંવો ચંદવલ્લં, વાવહવચારિણાય મંડૂયા ॥
 તેયલિપુત્તભિહાણં, નંદીફલણામ વરકંકા ॥ ૪૯ ॥
 આઙ્ગણ સુંસુમવલ્લા, પજ્જંતિમપુંડરીયણાયવલ્લં ॥
 અગ્ગમહિસીણ વુત્તા, વુત્તાંતા વસસુ વગ્ગેસુ ॥ ૫૦ ॥

શબ્દાર્થ—હવે હું જૈન પ્રવચન કિરણાવલીના સાતમા પ્રકાશમાં શ્રીજ્ઞાતા ધર્મકથાંગ નામના છઠ્ઠા અંગનો પરિચય કરાવનારું વર્ણન એટલે છઠ્ઠા અંગનો ટૂંક પરિચય કહીશ. ૪૬. આ જ્ઞાતાધર્મકથાંગ સૂત્રના બે શ્રુતસ્કંધો છે. પહેલાનું નામ 'જ્ઞાતશ્રુતસ્કંધ' છે, ને બીજાનું 'ધર્મકથાશ્રુતસ્કંધ' નામ છે. પહેલા શ્રુતસ્કંધના અધ્યયનોની સંખ્યા ૧૯ છે. ને બીજા શ્રુતસ્કંધના ૧૦ વર્ગો છે. પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં ૧૯ અધ્યયનોના નામ અતુકમે આ પ્રમાણે જાણવા—૧. ઉચ્છિત્ત અધ્યયન, ૨. સંઘાટ અધ્યયન, ૩. અંડ અધ્યયન, ૪. કૂર્મ અધ્યયન, ૫. શૈલક અધ્યયન, ૬. તુંબ અધ્યયન, ૭. રોહિણી અધ્યયન, ૮. મલ્લિક અધ્યયન, ૯. માકંદી અધ્યયન, ૧૦. અંદ્ર અધ્યયન, ૧૧. દાવદ્રવ અધ્યયન, ૧૨. ઉદ્દકજ્ઞાત અધ્યયન, ૧૩. મંડૂક (દહુર-દેડકો) અધ્યયન, ૧૪. તેતલિપુત્ર અધ્યયન, ૧૫. નંદીફલ અધ્યયન, ૧૬. અપરકંકા અધ્યયન, ૧૭. આકીર્ણ અધ્યયન, ૧૮. સુંસુમા અધ્યયન, ૧૯. પુંડરીક અધ્યયન. આ છેલ્લું અધ્યયન છે. બીજા શ્રુતસ્કંધનાં દશ વર્ગોમાં ઇન્દ્રોની અગ્રમહિષીઆતું વૃત્તાંત જણાવ્યું છે. ૪૭-૫૦.

સ્વપ્રકાશ—આ પ્રવચન કિરણાવલીના સાતમા પ્રકાશમાં શ્રીજ્ઞાતાધર્મકથાંગ નામના છઠ્ઠા અંગનો ટૂંક સાર અને ટૂંક પરિચય આ બે બાબત કહેવાની છે. તેમાં આના જ્ઞાત નામના પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં ૧૯ અધ્યયનોનો સાર અતુકમે આ રીતે જાણવો.

૧. ઉત્ક્રિષ્ટજ્ઞાત અધ્યયન—મેઘકુમારે પાછલા હાથીના ભવમાં સસલાને બચાવવા માટે અઢી દિવસ સુધી એક પગ ઊંચો રાખ્યો હતો. આ મુદ્દાને લક્ષ્યમાં રાખીને અઢી મેઘકુમારનું ચરિત્ર કહ્યું છે. તેથી આનું નામ ઉત્ક્રિષ્ટ અધ્યયન પાડ્યું છે. ઉત્ક્રિષ્ટ રાખેના અર્થ ઉપાડેલો, અથવા ઊંચો કરેલો (પગ) એમ થાય છે. અઢી આલુ પ્રસંગે હાથીએ ઊંચો કરેલો પગ આ રીતે અર્થની યોજના કરવી. આ અધ્યયનમાં જાણવેલી મેઘકુમારની કથા બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે દર વર્ષે પર્યવણા પર્વમાં કલ્પસૂત્રના પહેલા વ્યાખ્યાનમાં તેનું વર્ણન કરાય છે, ને સંભળાય પણ છે. શ્રેણિક રાજના અનેક પુત્રોમાંના મેઘકુમાર વિનીત પુત્ર હતા. તેમના જન્મની બીના જણાવતું સંસ્કારાદિતું વર્ણન તે વખતના રીતરીવાજ વગેરેનું સ્વરૂપ જાણવાનું અપૂર્વ સાધન છે. પછી તેણે ખેડોતેર કલાનો અભ્યાસ કર્યો, એમ જણાવતાં ખેડોતેર કલાઓના નામ કહ્યા છે. તે અપૂર્વ યોગદાયક છે. પછી જણાવ્યું કે તે વિવિધ ભાષાઓના પણ જાણકાર હતા. આમાંથી યોગ એ મળે છે કે જુદા જુદા દેશોમાં રહેનારા જીવોને વસ્તુતત્ત્વનો યોગ કરાવવા માટે વિવિધ ભાષાઓને જરૂર જાણવી જોઈએ. હાલનો અતુલવ પણ આ બાબતમાં સાક્ષી પૂરે છે.

ભરજીવાન વચને પામેલા મેઘકુમાર પૂર્વભવના શુભ સંસ્કારોના પ્રતાપે જ સ્વાધીન ભોગોને તજવા તૈયાર થયા, ને ત્યાગ ધર્મને સાધવા ઉત્સુક થયા. તેમાં પ્રભુ શ્રીમહાવીરની દેશના ઠંકાયેલા સંસ્કારોને વિકસાવવામાં અસાધારણ કારણ હતી. તથા ત્યાગ ધર્મની સાધના કરવામાં જ જીવવાનીનું ખરું તત્ત્વ સમાયું છે. આવી ભાવના વિષય કષાયો પ્રત્યે તિરસ્કાર દષ્ટિયાળા જીવોને જ થાય છે. મેઘકુમાર તેવા હતા. તેથી જ તેમણે ભરજીવાનીમાં પ્રભુદેવના હાથે જ દીક્ષા લીધી. શ્રીતીર્થકરાદિ મહાપુરુષોના હાથે દીક્ષા લેનારા જીવો નિશ્ચયે ભવ્યો જ હોય. એટલે આસન્નસિદ્ધિક તે ભવ્ય જીવો થોડા કાલમાં જરૂર મુક્તિને પામે જ. રાતે અનેલી મેઘમુનિના સંધારાની બીના કેવલ-જ્ઞાનથી જાણીને પ્રભુએ શાંત ભરેલા વચનોથી અને પૂર્વભવોની બીના સંભળાવીને મેઘમુનિને સંયમમાં સ્થિર કર્યાં. જાતિસ્મરણ જ્ઞાની તે મુનિ અગિયાર અંગોનો અભ્યાસ અને તપ સંયમની સાધના પરમ ઉદ્ધાસથી કરીને વિજય વિમાનમાં અતુત્તર વિમાનવાસી દેવ થયા. હાલ પણ તે વિજય વિમાનમાં જ છે. અઢીથી ચવીને મહાવિદેહે ઉત્તમ શ્રાવક કુલે જન્મી અવસરે ચારિત્રાદિને આસધી મોક્ષે જશે. માટે મેઘમુનિનો જીવ વિજય વિમાનવાસી દેવ જરૂર એકાવતારી કહી શકાય. આમાંથી સાર લેવાનો એ છે કે પ્રમાદ અજ્ઞાનાદિ કારણોથી સંયમની સાધના કરતાં કંટાળેલા શિષ્યાદિને ગુરુ મહારાજે

શાંત વચનોથી સંયમાદિના આરાધક બનાવવા જોઈ એ અને શિષ્યાદિ ભણ્ય છવોએ પણ મેઘમુનિની જેમ ગુરુવચનને સ્વીકારી તેમના કહ્યા મુજબ વતીને આત્મહિત જરૂર સાધી આરાધક બનવું જોઈ એ.

૨. સંઘાટ અધ્યયન—ધન્ય શેઠ અને વિજય ચોર એ બેને એક સાથે સંઘાટમાં એટલે હેડમાં (બેડીમાં કેદખાનામાં) બાંધ્યા, તેથી આતું સંઘાટ અધ્યયન નામ પ્રસિદ્ધ છે. ' વાવે તેવું લણે, ને કરે તેવું પામે. ' આ કહેવત પ્રમાણે ધન્ય નામના સાર્થવાહુના પુત્રને મારનાર વિજય ચોરને રાજ્યએ કેદખાનામાં પૂર્યાં. એક વખત દાણ-ચોરી વગેરે અપરાધ કરનાર ધન્ય સાર્થવાહુને તે ચોરની સાથે એક જ બેડીમાં નાંખ્યા. અહીં ધન્ય સાર્થવાહુને જંગલ જવા વગેરેમાં ચોરની ગરજ હોવાથી તેને રાજી રાખવા તેણે પોતાના ભોજનમાંથી ચોરને ખાવા આપ્યું. કેદની મુદત પૂરી થયા બાદ તે સાર્થવાહુ ઘેર ગયા. ત્યારે ચોરને ભોજન દેવાથી તિરસ્કાર કરતી પોતાની પત્નીને શેઠે કહ્યું કે એક બેડીમાં અમે બે જણા હતા. હરવા ફરવા વગેરેમાં તેની ગરજ હોવાથી મેં ભોજન આપ્યું હતું. અહીં જેમ સાર્થવાહુ પોતાના સ્વાર્થને કારણે ભોજન ખવરાવી ચોરનું પોષણ કર્યું, તેમ સાધુએ ધર્માધાર શરીરથી સંયમાદિ સ્વહિત રૂપ સ્વાર્થને માટે આહારાદિથી દેહને ટકાવવો જોઈ એ. વ્યાજબી જ કહ્યું છે કે ધર્મારાધન કરવામાં પહેલું સાધન શરીર છે.

૩. અંડક અધ્યયન—સમ્યક્દર્શનને નિર્મલ બનાવવા માટે તેના શંકા વગેરે દોષોથી દૂર રહેનારને લાભ અને શંકાદિ દોષોને સેવનારા છવોને થતા ગેરલાભ સમજાવવા માટે આ ઇંડાતું દૃષ્ટાંત ત્રીજા અધ્યયનમાં કહ્યું છે. અહીં જણાવ્યું છે કે બે સાર્થવાહુના પુત્રો માંહોમાંહે પ્રીતિવાળા હતા. તેમણે બગીચામાં ફરતાં ફરતાં એક મયૂરીના (મોરની માદાના) બે ઇંડા બેઠ્યાં. તે બંને મિત્રોએ ઘેર લઈ જઈ પોત પોતાના મયૂરપાલકોને આપ્યાં. તેમાં એક સાર્થવાહુના પુત્રે તે ઇંડું બરાબર સેવાયું કે નહિ? એમ શંકા કરીને તેને વારંવાર બોલા કર્યું. તે હાથથી ઉપાડીને જુદા જુદા સ્થાને મૂકવા લાગ્યા તેથી તે બરાબર સેવાયું નહિ, ને તેમાંથી મોરનું બમ્બું પણ થયું નહિ. બંને નિઃશંકિત હોવાથી તેને મયૂરનું બમ્બું પ્રાપ્ત થયું. તેના નૃત્યાદિક જોઈને તે સુખી થયા. એ જ રીતે સમ્યક્દર્શનની બાબતમાં પણ સમજી લેવું કે શંકાદિ દોષોને તણને મોક્ષમાર્ગને સાધતાં જરૂર સિદ્ધતા સુખ મળે છે. તેવો લાભ શંકાદિ દોષવાળા છવો પામી શકતા નથી. આ પ્રજા અધ્યયનો પૈકી પહેલા અધ્યયનમાંથી હિતશિક્ષા એ મળે છે કે, કોઈ પણ પ્રકારે શિષ્ય ભૂલ કરે, તો તેને આચાર્યે મીઠાં દૃષ્ટાંત અને યુક્તિ સંગત વચનો કહીને માર્ગમાં સ્થાપન કરવો. જેમ પ્રજા શ્રીમહાવીરદેવે શ્રીમદ્ધ મુનિરાજને શાંતિ અને મીઠાશવાળાં યુક્તિસંગત વચનો કહીને સંયમ માર્ગમાં સ્થિર કર્યાં, તેમ ગુરુએ શિષ્યોને સંયમમાર્ગની આરાધનામાં સ્થિર કરવા જોઈ એ. બીજા અધ્ય-

યનમાંથી હિતશિક્ષા એ મળે છે કે જેમ ધન્ય સાર્થવાહે પોતાના કામમાં વિજય મદદગાર થાય, આ ઇરાદાથી તેણે તેનું પોષણ કર્યું, તેમ ધર્માધાર દેહ આહારાદિથી સ્વસ્થ હશે, તે સંયમની આરાધનામાં તે મદદ કરશે, આ મુદાથી મુનિવરોએ આહારાદિથી દેહનું પોષણ કરવું વ્યાજબી છે. ત્રીજા અધ્યયનમાંથી હિતશિક્ષા એ મળે છે કે પ્રભુ શ્રીતીર્થકર દેવે કહેલા પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપમાં શંકા કરવી જ નહિ. કારણ કે શંકાથી વિવિધ અનર્થો પ્રાપ્ત થાય છે, ને નિઃશંકિતપણું ધારણ કરવાથી બીજા અનેક ગુણોનો લાભ થાય છે. આજ હકીકતને સ્પષ્ટ રીતે સમજવનારું આ ઇંડાનું દૃષ્ટાંત છે. ૧. મતિની દુર્બલતા, ૨. શંકાદિને દૂર કરનાર ગુરુમહારાજનો મેળાપ ન થાય, ૩. જાણવા લાયક પદાર્થોની ગહનતા (તીવ્ર ભુલ્કિતા અભાવે સમજાય નહિ. એટલે સમજવામાં કઠિન પડે તેવાપણું), ૪. જ્ઞાનાવરણ કર્મોનો ઉદય, ૫. હેતુ કે ઉદાહરણનો અસંભવ (તે બેમાંથી એકનું ન મળવું). આ પાંચ કારણોમાંના કોઈ પણ કારણથી શ્રીજિનપ્રવચનોમાં કહેલી પદાર્થોની હકીકત ન સમજાય, તે એમ જરૂર વિચારવું કે સર્વજ્ઞપ્રભુતાં વચનો સાચાં જ છે, કારણ કે પરમ કૃપાલુ તે પરમાત્મા પ્રત્યુપકારની પરવા રાખ્યા વિના જ સર્વ જીવોના પરમ ઉપકારક છે. અસત્યનો રાગદ્વેષ મોહ અને અજ્ઞાનાદિ કારણોનો નિર્મૂલ નાશ કરનારા તે પરમતારક જિનેશ્વર દેવો જૂઠું બોલે જ નહિ. એમ વિચારીને સમ્યક્ત્વ ગુણની આરાધના કરવામાં તત્પર રહેવું.

૪. કૂર્મ અધ્યયન—અહીં બે કાચબાનું દૃષ્ટાંત કહીને ઇંદ્રિયોના શબ્દાદિ વિષયોને જીતવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તેથી આનું નામ કૂર્માધ્યયન જણાવ્યું છે. બે કાચબા છે. તેમાંનો એક કાચબો જેમ પગ વગેરેને ગોપવીને રહ્યો, તેથી તે શિયાળના પંજામાંથી બચી જઈ સુખી થયો, તેમ પાંચ ઇંદ્રિયોને જીતનારા મુનિવરો સંયમાદિને સાધીને મુક્તિના અવ્યાબાધ સુખ પામે છે. તથા જેમ બીજો કાચબો અંગોપાંગને ગોપવતો (સંકોચીને રહેતો) નથી, તેથી શિયાળ તેને મારી નાંખે છે. ને દુર્ગતિનાં દુઃખોને ભોગવે છે. તેમ જે જીવો ઇંદ્રિયોને ગોપવતા નથી, તે રાગદ્વેષ રૂપી શિયાળના પંજામાં સપડાઈને અહીં દુઃખી થાય છે, ને પરભવમાં દુર્ગતિના આકરાં દુઃખો પણ ભોગવે છે.

૫. સેલક અધ્યયન—મોહાદિ ખરાબ નિમિત્તોના સંસર્ગાદિથી શિથિલ બનેલા જીવો પણ પુણ્યોદયે સારાં નિમિત્તોના સંસર્ગાદિથી ઉન્માર્ગથી ખસીને સન્માર્ગને પામી જિતેન્દ્રિય બની આત્મહિત જરૂર સાધે છે. આ વાત સ્પષ્ટ સમજાવવા માટે સેલક રાજર્ષિનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. શુક અનગારની પાસે પ્રતિબોધ પામી સેલક રાજાએ પોતાના મંડુક કુમારને રાજ્ય સોંપી પંચક વગેરે પાંચસો મંત્રીઓની સાથે દીક્ષા લીધી. પરમ ઉલ્લાસથી તેની આરાધના કરતાં એક વખત તેમને દાહજવરનો રોગ થયો. તેની પીડાથી હેરાન થતાં છતાં પણ વિહાર કરતા તે પોતાના નગરમાં પધાર્યા. મંડુક રાજાએ કરાવેલી

ચિકિત્સાથી તે રાજર્ષિ સાજ થયા. પરંતુ આહારાદિકમાં મૂર્છિત થયેલા હોવાથી તેમણે વિહાર કર્યો નહિ. તેથી પંથક અનગાર સિવાયના સર્વ સાધુઓ વિહાર કરી ગયા. પંથક સાધુ તેમની સેવા કરવા રહ્યા. રાજર્ષિ સેલક તો સર્વ સાધુ ક્રિયા કરવામાં શિથિલ થયા. છેવટે ચોમાસી પ્રતિક્રમણના ખામણાં કરતાં પંથક મુનિ તેમના પગને અડયા, ત્યારે નિદ્રામાં ભંગ પડવાથી સેલક રાજર્ષિ ક્રોધથી ખોલવા લાગ્યા. તેમને પંથકે ખમાવ્યા, ત્યારે કારણ પૂછતાં તે પ્રતિભોધ પામ્યા, અને છેવટે નિર્મળ ચારિત્ર પાળી સિદ્ધ થયા.

૬. તુંબક અધ્યયન—કર્મબંધનાં કારણો સેવવાથી જીવ ભારે કર્મી થઈ નીચે દુર્ગતિમાં જાય છે, ને તેથી અલગ રહી કર્મ નિર્જરાના સાધનો સેવનારો જીવ ઉર્ધ્વગતિ પામે છે. આ વાત યથાર્થ સમજાવવા માટે માટીના આઠ લેપવાળા અને તેવા લેપરહિત તુંબકાતું દૃષ્ટાંત અહીં આપ્યું છે. તેથી આતું નામ તુંબક અધ્યયન પ્રસિદ્ધ છે. જેમ લેપવાળું તુંબકું લેપના ભારથી પાણીમાં તળીયે જાય, ને લેપ દૂર થતાં પાણીની ઉપર આવે, તેમ કર્મબંધના ભારથી જીવ અધોગતિ પામે છે. ને કર્મોનો ભાર ખસતાં ઉર્ધ્વગતિ (સ્વર્ગ કે મોક્ષ) પામે છે,

૭. રોહિણી અધ્યયન—ધન્યન શેઠની પુત્રવધૂ (દીકરાની સ્ત્રી) રોહિણીતું દૃષ્ટાંત દર્શને પંચ મહાવ્રતોની આરાધના કરવાનો ને કરાવવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તેથી આતું નામ રોહિણી અધ્યયન પ્રસિદ્ધ છે. જેમ તેણે પાંચ ચોખાના ઢાણા વવરાવીને બહુજ ઢાણા વધાર્યા તેમ મુનિવરોએ પાંચ મહાવ્રતોને આરાધી બીજા ઘણા જીવોને તેના આરાધક બનાવવા જોઈએ એ આ અધ્યયનનો સાર છે.

૮. મદલી અધ્યયન—અહીં ઓગણીસમા તીર્થંકર શ્રી મદલીનાથતું જીવન ચરિત્ર કહ્યું છે. તેથી આતું નામ મદલીઅધ્યયન પ્રસિદ્ધ છે.

૯. માકંદી અધ્યયન—માકંદી સાર્થવાહનો પુત્ર જિનપાલિત કામભોગથી વિરક્ત બની સુખી થયો, ને જિનરક્ષિત નામનો બીજો પુત્ર કામભોગમાં આસક્ત થતાં દુઃખી થયો. આ હકીકત અહીં વિસ્તારથી જણાવી છે. બંને પુત્રોના પિતાના નામથી આ અધ્યયન પ્રસિદ્ધ છે.

૧૦ ચંદ્ર અધ્યયન—જેમ કૃષ્ણપક્ષમાં એકમથી અનુક્રમે ચંદ્રતું તેજ ઘટે, તેમ પ્રમાદી જીવોના ગુણો ઘટતા ઘટતા સર્વથા ઘટી જાય છે. ને અપ્રમાદી જીવોના ગુણો સુદ એકમથી અનુક્રમે જેમ ચંદ્રકલા વધે તેમ વધતા જાય છે. આ વાત ચંદ્રના દૃષ્ટાંતે સમજાવી છે. માટે ચંદ્ર અધ્યયન કહેવાય છે.

૧૧. દાવદ્રવ અધ્યયન—મુનિએ દીક્ષા લીધા પછી ચારિત્રના સંપૂર્ણ આરાધક થવું જોઈએ પણ વિરાધક ન જ થવું. આ વાતને દાવદ્રવ નામના વૃક્ષોતું દૃષ્ટાંત દર્શને સ્પષ્ટ સમજાવી છે, તેથી 'દાવદ્રવ અધ્યયન' નામ પ્રસિદ્ધ છે. તે જાડ સમુદ્રની વચમાં રહુલા ક્ષીપમાં થાય છે.

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૬. શ્રી જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રનો પરિચય) ૨૪૧

૧૨. ઉદકજ્ઞાત અધ્યયન—કેટલાએક પુદ્ગલોના ખરાબ વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ પ્રયોગથી સારા પદ્મ થઈ શકે છે, તે વાત મંત્રીએ રાજને આઈના પાણીના દૃષ્ટાંતે સ્પષ્ટ સમજાવી છે. જેમ પ્રયોગથી દુર્ગંધવાળું પાણી સુગંધવાળું ને સ્વાદદષ્ટિ અને છે. તેમ મિથ્યાત્વાદિની દુર્ગંધથી મલિન અનેલા જીવો ગુરુમહારાજના ઉપદેશ શ્રવણાદિ પ્રયોગથી નિર્મલ અને છે.

૧૩. દર્દુરજ્ઞાત અધ્યયન—સદ્ગુરુની સોખત, તેમના ઉપદેશનું સાંભળવું વગેરે સાધનો ન મળવાથી ગુણોની હાનિ થાય છે. તે વાત દર્દુર (દેડકા) ના જીવ (નંદ-મણિયાર) નું દૃષ્ટાંત દર્શને સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૧૪. તેતલિપુત્રજ્ઞાત અધ્યયન—ધર્મ પ્રાપ્તિની સાધન સામગ્રી મળવાથી જ ધર્મનો લાભ થાય છે, તે હકીકત તેતલિપુત્ર નામના મંત્રીનું દૃષ્ટાંત દર્શને વિસ્તારથી સમજાવી છે. તે મંત્રીની સ્ત્રી સાધ્વી થઈ દેવપણું પામીને મંત્રીને ધર્મવચનો કહીને ધર્મ પમાડે છે.

૧૫. નંદીકૃણજ્ઞાત અધ્યયન—નંદી નામના ઝાડના ફળોનું દૃષ્ટાંત દર્શને વિષયોને તજવાનો અહીં ઉપદેશ આપ્યો છે. તે ફળો કિંપાક કૃણની જેવા અંતે મારનારા હોય છે. નંદી જેવા વિષયોથી દૂર રહેવાથી જ સુખ મળે છે. આ વાત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૧૬. અપરકંકા અધ્યયન—ધાતકીખંડની અપરકંકા નગરીનો પદ્મનાભ રાજા દ્રૌપદીની ઇચ્છા કરવાથી કેવી વિડંબના પામ્યો? તે ખીના કૃષ્ણ પાંડવો અને દ્રૌપદીના પૂર્વાભવની હકીકત વગેરેનું વર્ણન કરીને વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૧૭. અધિજ્ઞાત અધ્યયન—વિષયોને તજનારા જીવો જ સુખી થાય, આ વાત થોડાએનું દૃષ્ટાંત દર્શને સમજાવી છે.

૧૮. સુંસુમાજ્ઞાત અધ્યયન—લોભ એ અનર્થનું મૂળ છે, ને સંતોષ એ જ ખરા સુખનું સાધન છે. આ હકીકતને સમજાવનારું સુંસુમા પુત્રીનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. તેથી તેના નામે અધ્યયનની પ્રસિદ્ધિ છે. ધન્ય સાર્થવાહની સુંસુમા નામે પુત્રી હતી. તેને ચિલાત નામનો ચોર ઉપાડી ગયો, તેને શોધવા ચાર પુત્રો સાથે ધન્ય સાર્થવાહ નીકળ્યા. ચિલાત સુંસુમાને લઈ જતાં રસ્તામાં તરવારથી તેનું મસ્તક કાપી લઈને દૂર ભાગી ગયો. આગળ જતાં ભૂખ્યો તરસ્યો તે ખૂરી હાલતે મરણ પામ્યો. આમાંથી બોધ આપ્યો કે જે કોઈ સાધુ સાધ્વી આ ક્ષણિક ઔદારિક શરીરને મોહને વશ થઈ આહારાદિથી ષોષે છે, તેઓ નિંદાને પાત્ર અને છે, અને ચિલાત નામના ચોરની જેમ દુઃખી થઈ ભવમાં ભમે છે. તથા ધન્ય સાર્થવાહ વગેરે જીવોએ જેમ પોતાના નગરમાં પહોંચવા માટે આહારાદિથી દેહને ટકાવ્યો, તેમ મુનિવરોએ મોક્ષ નગરમાં જવાના ધરિદાથી આહારાદિ વડે દેહને ટકાવ્યો જોઈ એ. પણ બલ તથા સુંદર વર્ણાદિને વધારવાની બુદ્ધિથી દેહનું ષોષણ ન જ કરવું જોઈ એ.

૧૯. પુ'ડરીક અધ્યયન—સાંખ્યે ટાઇમ ચારિત્રને પાળીને અંતે મોહાદિતા પાપે સંયમને તજનારા જીવો કં'ડરીકની જેમ વિડ'બના પામે છે. અને શુભ ભાવથી થોડા ટાઇમ પણ કરેલી ચારિત્રની આરાધના પુ'ડરીક રાજની જેમ પરમ સુખને આપે છે. આ હકીકત અહીં 'પુ'ડરીકતુ' દષ્ટાંત દર્ષને સમજાવી છે. તેથી તેના નામથી અધ્યયનની પ્રસિદ્ધિ છે. સંયમને વિરાધવાથી જેમ કં'ડરીક સાતમી નરકે ગયો, તેમ તેવા વિરાધક જીવો દુર્ગતિને પામે છે; એમ સમજીને ભવ્ય જીવોએ નિર્મલ ભાવથી સંયમની આરાધના પુ'ડરીકની જેમ કરવી જોઈએ. જેમ પુ'ડરીકમુનિ સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાને મહર્ષિક દેવ થયા તેમ સંયમના આરોધક જીવો મોક્ષે કે સ્વર્ગે જરૂર જાય.

આ રીતે પહેલા શ્રુતરકંધનો સાર પૂરો થયો.

બીજા શ્રુતરકંધનો સાર

આના ૧૦ વર્ગોનાં ૨૦૬ અધ્યયનો જણાવ્યાં છે. તેમાં પહેલા વર્ગનાં પાંચ અધ્યયનોમાં અમરેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓનું વૃત્તાંત કહ્યું છે. બીજા વર્ગનાં પાંચ અધ્યયનોમાં અક્ષીન્દ્રની અને ત્રીજા વર્ગનાં ૫૪ અધ્યયનોમાં અસુરેન્દ્ર સિવાયના આકીના દક્ષિણના નવ ઇંદ્રોની ૫૪ અગ્રમહિષીઓનું વર્ણન કર્યું છે. ચોથા વર્ગનાં ૫૪ અધ્યયનોમાં પાગ એ જ પ્રમાણે ઉત્તર દિશાના ૯ ઇંદ્રોની ૫૪ અગ્રમહિષીઓનાં જીવન જણાવ્યાં છે. પાંચમા વર્ગમાં દક્ષિણ દિશાના વ્યંતરેન્દ્રોની ૩૨ અગ્રમહિષીઓની અને છઠ્ઠા વર્ગમાં ઉત્તર દિશાના વ્યંતરેન્દ્રોની ૩૨ અગ્રમહિષીઓની બીના કહી છે. સાતમા વર્ગમાં ચંદ્રની અગ્રમહિષીઓનું અને આઠમા વર્ગમાં સૂર્યની અગ્રમહિષીઓનું વર્ણન કર્યું છે. નવમા વર્ગમાં શકેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓની ને ૧૦ મા વર્ગમાં ઇશાનેન્દ્રની અગ્રમહિષીઓની હકીકત જણાવી છે.

શ્રી જ્ઞાતા સૂત્રનો સાર પૂરો થયો.

શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રના પહેલા ઉત્ક્રિષ્ટ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં અંપાનગરીનું વર્ણન કરી જણાવ્યું કે અહીં કૌણિક રાજા રાજ્ય કરતા હતા. આ નગરીના બહારના ભાગમાં પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યવાળા પ્રદેશમાં એક વખત સુધર્માસ્વામી ગણધર પધાર્યા. (અહીં રાજનું ને ગણધરનું વૃત્તાંત જણાવ્યું છે.) નગરીના લોકો આ બીના જાણી વાંદવા ને દેશના સાંભળવા પોતપોતાના ઘેરથી નીકળી અહીં આવ્યા. દેશના સાંભળી સ્વસ્થાને ગયા. અવસરે શ્રીજંબૂસ્વામીજીએ શ્રીસુધર્માસ્વામીને છઠ્ઠા અંગને ધર્મ પૂછ્યો. તેના જવાબમાં આના બે શ્રુતરકંધ છે,

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૬. શ્રી જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રનો પરિચય) ૨૪૩

વગેરે ખીના કહેવા રૂપ ઉપોદ્ઘાત જણાવીને પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં ૧૯ અધ્યયનો જણાવીને, પહેલા ઉત્ક્રિષ્ટ નામના અધ્યયનની હકીકત વર્ણવી છે. તેમાં અભયકુમારની અને તેની માતાની ખીના કહીને, (મેઘકુમારની માતા) ધારિણી રાણીનું અને તેના વાસવર (સૂવા બેસવાના હોલ)નું વર્ણન કર્યું છે. પછી એક વખત ધારિણી રાણીએ હાથીનું સ્વપ્ન જોયું. તેણે તે ખીના શ્રેણિક રાજાને જણાવીને સ્વપ્નનું ફલ પૂછ્યું. રાજા શ્રેણિકે સ્વપ્નને વખાણીને તેનું ફલ (પુત્રનો લાભ) કહ્યું. તે સાંભળી રાજા થયેલાં રાણી ધારિણીએ ધાર્મિક કથા કરવા પૂર્વક સ્વપ્ન જાગરિકા કરી. જે સ્વપ્ન આવ્યું હોય, તે આવ્યા બાદ જાગવાથી ને ધર્મકથાદિ સાંભળીને કે કરીને રાત પૂરી કરવાથી સ્વપ્નનું પૂર્ણ ફલ મળે છે. આ કારણથી સ્વપ્નને સાચવવા નિમિત્તે જે જાગવું તે સ્વપ્નજાગરિકા કહેવાય. શ્રેણિક રાજા સ્નાનાદિ ક્રિયા કરીને કચેરીમાં આવ્યા, તે વખતે સ્વપ્નપાઠકોને બોલાવ્યા. તેમને પહેલાં ગોઠવીને તૈયાર કરેલા ભદ્રાસનો પર બેસાડયા. રાજાએ સ્વપ્નનું ફલ પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે “ તમને પુત્રનો લાભ થશે. ” શ્રેણિક રાજાએ સત્કારાદિ કરી વીદાય કર્યા. રાણીને એ હકીકત જણાવી. તે સાંભળી સંતોષ પામી ધારિણી રાણી શયનઘરમાં ગઈ. ઉત્તમ ગર્ભના પ્રભાવે રાણીને યોગ્ય અવસરે મેઘને (વાદળાંને) જોવાનો દોહલો થયો. તે વખતે વર્ષા ઋતુ ન હોવાથી દોહલો પૂરવાનો અવસર નહોતો, તેથી રાણીએ કોઈને આ વાત કરી નહિ. ને કહ્યા વિના ખીજા શ્રેણિક રાજા વગેરેને ખબર શી રીતે પડે? આવી પરિસ્થિતિમાં દોહલો પૂરવો નહિ, તેથી રાણી ઉદાસ થઈ, તેનું કારણ ખીજાએ પૂછે, તે પણ બોલે નહિ. નોકરોએ આ ખીના રાજાને કહી. તેણે ઉદાસ થવાનું કારણ સોગન ખાઈને પૂછ્યું; ત્યારે રાણીએ તે દોહલાની વાત રાજાને કહી. તેણે રાણીને દોહલો પૂરવાની કબૂલાત આપી. પછી ત્યાંથી શ્રેણિક રાજા કચેરીમાં આવ્યા, ત્યારે અભયકુમાર પિતાશ્રીને મળવા આવ્યો. છતાં શ્રેણિકે તેનો અનાદર કર્યો. અભયકુમારે હાથ જોડીને વિનયથી પૂછ્યું; ત્યારે દોહલાની ખીના જણાવી. અભયકુમાર પિતાનો પાસે દોહલો પૂરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી પોતાના મહેલમાં આવ્યા. અહીં પૂર્વ સંગતિક (મિત્ર) દેવને આરાધવા તેણે અર્કુમ કર્યો. તે દેવનું આસન ચલાયમાન થતાં અવધિજ્ઞાનથી કારણ જાણીને અહીં અભયકુમારની પાસે તે પૂર્વભવનો સનેહી દેવ આવ્યો ને તેણે આરાધવાનું કારણ પૂછ્યું. અભયકુમારે મેઘને દોહલો પૂરવાની હકીકત જણાવી. દેવે વૈભારગિરિની ઉપર આકાશમાં મેઘની વિકુર્ણા કરી એટલે વૈદ્ય લખિધથી વાદળાં વિકુર્ણા. અભયકુમારે નગર શણગાર્યું. ને સેચનક હાથીની ઉપર ધારિણી રાણીને બેસાડી બગીચા વગેરે સ્થલે ફેરવી વાદળાં દેખાડીને દોહલો પૂર્યો. ને તે દેવને સત્કાર કર્યો. પછી તેણે (દેવે) મેઘને આટોપી લીધો. અભયકુમારને કહીને તે સ્વસ્થાને ગયો. ગર્ભને સાચવતી ધારિણી રાણીએ અવસરે પુત્રને જન્મ આપ્યો. દાસીએ રાજાને પુત્ર જન્મની વધામણી આપી. તેણે કુલમર્યાદા સાચવી મિત્રાદિને

જમાડી મેઘના દોહલા ઉપરથી મેઘકુમાર નામ પાડ્યું. સારી રીતે લાલનપાલન કરાતો તે યોગ્ય ઉંમરે ૭૨ કલા શીખ્યો. ત્યારે રાજ્યએ કલાચાર્યના સત્કાર કર્યો. ને મેઘકુમારને માટે જુદો મહેલ બંધાવી આપ્યો. તે મોટો થયો, ત્યારે રાજ્યએ દાયજ્ઞ સાથે ૮ કન્યાઓનું પાણિબ્રહ્મણ કરાવ્યું. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ પધાર્યા. શ્રેણિક રાજા વગેરે મેઘકુમાર સાથે પ્રભુને વાંદવા મહેલથી નીકળ્યા. મેઘકુમારે પાંચ અભિગમાદિ સાચવી વંદન કરી ધર્મદેશના સાંભળી મહેલમાં આવી દીક્ષા લેવાની વાત કરી માતપિતાની પાસે રજા માગી. માતા ખેદ પામી અનુકૂલાદિ વચનો કહીને અટકાયત કરવા લાગી. તે બાબતમાં ઠઠ વૈરાગ્યશાલી મેઘકુમારે સ્પષ્ટ ખુલાસા કરીને મહામહેનતે રજા મેળવી. એક દિવસ તેનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. શ્રેણિકે કુત્રકાપણથી એાથો વગેરે ઉપકરણો મંગાવ્યાં. હજામને યોલાવી મુંડન કરાવી રનાન કરીને અલંકારો પહેરી પાલખીમાં બેસીને વગેરે ક્રમે કરીને ધામધૂમથી મેઘકુમાર ગુણશીલ ઉદ્યાનમાં આવ્યા. તે વખતે માતા પિતાએ મેઘકુમારને દીક્ષા આપી, એમ પ્રભુને કહ્યું ને પુત્રને આશીર્વાદ આપ્યો. પછી મેઘકુમારે પ્રભુને કહ્યું કે “આ લોક આધિ વ્યાધિ રૂપી દાવાનળથી સળગી રહ્યો છે. તેમાંથી બચાવનારી દીક્ષા મને આપો.” પ્રભુએ વિધિપૂર્વક દીક્ષા આપીને મેઘમુનિને સાધુમાર્ગનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું. રાતે તેમનો સંચારો જતા આવતા મુનિઓની પગની રજથી ભરાઈ ગયો. તેથી તેમને ઊંઘ ન આવી. સંયમથી કંઠાળેલા તે મુનિને પ્રભુએ પૂર્વભવની બીના કહેવાપૂર્વક હિનોપદેશ દર્શને સ્થિર કર્યા. તેમાં પ્રભુએ મેઘમુનિને કહ્યું કે તું પૂર્વભવે મુમેરૂપ્રભ નામનો હાથી હતો. તે બીના અને ક્રીડાદિની હકીકત જણાવીને કહ્યું કે એક વખત દાવાનળને જોઈને જલાશય તરફ જતાં તું કાદવમાં ખૂંચી ગયો. બીજા હાથીએ કરેલા પ્રહરોની વેદના ભોગવી અંતે મરીને વિંધ્યગિરિની ઉપર તું મેરૂપ્રભ નામે હાથી થયો. ત્યાં તને દાવાનળ જોઈને જ્ઞાતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રકટ થયું. તેથી પાછલા ભવની બીના જાણીને તે દાવાનળથી બચાવનારું માંડલું બનાવ્યું. એક વખત દાવાનળ સળગ્યો, ત્યારે તું અને બીજા સસલા વગેરે જીવો માંડલામાં આવ્યા. તેં અણુવાના ઈરાદાથી એક પગ ઊંચો કર્યો, ત્યાં તે સ્થાને એક સસલો ભરાયો. તેની દયાની ખાતર તેં અઠી દિવસ પગ અદ્ધર રાખ્યો. સસલાને બચાવતાં ઉત્તમ મનુષ્યાયુષ્ય બાંધ્યું. દાવાનળ શાંત થતાં તું જમીન ઉપર પડી ગયો. અંતે મરીને તું શ્રેણિક રાજાનો પુત્ર થયો. એ દયાનો પ્રભાવ જાણવો. અહીં અજ્ઞાની તિર્યંચપણામાં પાળેલી દયાનું તને આણું ઉત્તમ ફલ મળ્યું. તો મુનિપણામાં જગત્પૂજ્ય મુનિવરોના પગની રજના સ્પર્શથી તારા જેવા સમજી આત્માએ કંઠાળયું ન જોઈએ, પણ અહોભાગ્ય માનવું. ઈત્યાદિ ઉપદેશ વચનો સાંભળીને મેઘમુનિ સંયમમાં સ્થિર થયા. તે વખતે તેમને જ્ઞાતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રકટ થયું. તેથી પ્રભુએ કહેલી તમામ બીના જાણીને તેમણે આંખ સિવાય તમામ શરીરને વોસિરાવ્યું. ત્યાર બાદ

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૬. શ્રી જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રનો પરિચય) ૨૪૫

અગીઆર અંગનો અભ્યાસ કર્યો, અને ૧૨ ભિક્ષુ પ્રતિમા અને ગુણરત્ન સંવત્સરાદિ વિવિધ તપશ્ચર્યાદિથી આત્મહિત સાધ્યું. ત્યાર પછી તે મુનિના શરીરનું વર્ણન અને અંતે કરેલ અનશનની હકીકત જણાવી કહ્યું છે કે તે મુનિ સમાધિથી કાલધર્મ પામી વિજય વિમાનમાં એકાવતારી અનુત્તર દેવ થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહે સિદ્ધિપદ પામશે.

ખીજ સંઘાટક જ્ઞાત અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

જે જીવ હિંસાદિ પાપકર્મો કરે તે દુઃખો થાય છે તે અહિંસાદિ સુંદર કાર્યો કરે તે સુખો થાય. આ હકીકતને યથાર્થ સમજવનારું ધન્ય સાર્થવાહ અને વિજય ચોરનું ઉદાહરણ જણાવ્યું છે. તેમાં કહ્યું છે કે ધન્ય સાર્થવાહના આળપુત્રને મારી ક્રવામાં નાંખી વિજય ચોરે તેનાં ઘરેણાં લઈ લીધાં, તેથી રાજસેવકોએ તેને કેદખાનામાં પૂર્યો. ત્યાર પછી એક વખત દાણ વગેરેની ચોરીનો અપરાધ કરવાથી ધન્ય સાર્થવાહને પણ તે ચોરની સાથે જ એક જ ખેડીમાં નાખ્યો. ધન્ય સાર્થવાહના ઘેરથી ભોજનનો દાખડો આવ્યો. તેમાંથી શુદ્ધાતુર થયેલા ચોરે ભોજન માગ્યું, પણ તેણે આપ્યું નહિ. ધન્ય સાર્થવાહને જંગલ જવાની બાધા થઈ, ત્યારે એક જ ખેડીમાં રહેલો વિજય ચોર ધન્ય સાર્થવાહની સાથે ન આવ્યો, તેથી તેને વડીનીતિ (ઠેલા)ની બાધા સહન કરવી પડી. આ મુશ્કેલી દૂર કરવાના ધરાદાથી જ ધન્ય સાર્થવાહે ચોરને કબૂલાત આપી કે “ હું તને મારા ભોજનમાંથી ભાગ આપીશ. ” તેથી વિજય ચોર ધન્યનું કામ રાજી થઈને કરવા લાગ્યો. ધન્યના મિત્રોએ રાજને દ્રવ્યાદિ આપીને તેને છોડાવ્યો. તે ઘેર ગયો, ત્યારે ખીજ સગાંઓએ ધન્યનાં અહુમાન સત્કાર કર્યાં. પણ ચોરને ભોજન દેવાની વાત જણવાથી ભદ્રાએ રોષે ભરાઈ તેનો આદર સત્કાર કર્યો નહિ. ધન્ય સાર્થવાહે સાચી વાત જણાવી કે તેને ભોજન આપ્યા વિના નિર્વાહ થાય તેમ નહોતું, ત્યારે તે શાંત થઈ. આ દૃષ્ટાંત જણાવીને સુધર્માસ્વામીએ જ'યૂસ્વામીને મૂલ હકીકત જણાવી કે જેમ ધન્ય સાર્થવાહે સ્વાર્થને માટે ચોરને ભોજન આપ્યું, તેમ મુનિવરોએ સંયમાદિને નિર્વાહ કરવામાં મદદગાર આ દેહ છે, આ મુદ્દાથી તેને આહારાદિથી પોષવો વ્યાજબી છે. આનો વિસ્તાર ટીકાકારે ટીકામાં કર્યો છે. તેમણે ત્યાં આહારાદિમાં લુબ્ધ અંવા સાધુને વિજય ચોરના જેવો કહીને જણાવ્યું છે કે ધન્ય સાર્થવાહે ધર્મઘોષ અનગારની પાસે દીક્ષા લઈને તે આરાધી આત્મકલ્યાણ કર્યું, તે વિજય ચોર મરીને નરકે ગયો.

ત્રીજ અંકજ્ઞાત અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં ઈંડાનું દૃષ્ટાંત દર્શને મુનિવરોને હિતશિક્ષા કરમાવી છે. તેની ટૂંકી ખીના આ પ્રમાણે જણાવી. જિનદત્ત અને સાગરદત્ત નામના બે સાર્થવાહના પુત્રો માંહોમાંહે પ્રીતિવાળા હતા. તેમણે કોઈ અગીઆમાં ફરતાં ફરતાં એક મયૂરીના બે ઈંડાં જોયા. તે બંને મિત્રોએ ઘેર લઈ જઈ પોતપોતાના મયૂરખાલક નોકરોને આપ્યાં. તેમાં એક

સાર્થવાહનો પુત્ર “ મારું ઇંડું બરાબર સેવાયું કે નહિ ? ” આ રીતે શંકિત થઈને તે ઇંડાને વારંવાર જુદા જુદા સ્થાને ફેરવવા લાગ્યો, તેથી તે બરાબર સેવાયું નહિ, અને તેમાંથી મયૂર બાળક (મોરનું બચ્ચું) થયું નહિ. બીજા સાર્થવાહ પુત્ર નિઃશંકિત હોવાથી તેને મયૂર બાલક પ્રાપ્ત થયું. અને તેના નૃત્યાદિક જોઈને તે સુખી થયો. એ જ રીતે સમ્યક્દર્શનની બાબતમાં પણ સમજી લેવું કે શંકાથી સમ્યક્ત્વ મલિન થાય છે. અને નિઃશંકિતપણાથી (શંકા રહિતપણા રૂપ ગુણથી) સમ્યક્ત્વ નિર્મલ બને છે.

ચોથા કુર્મ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં વારાણસી નગરીનું અને મૃત ગંગાતીર હાલની પાસે રહેનારા બે શિયાળીયાનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું કે એક દ્રહમાંથી એક સાથે બે કાચબા બહાર નીકળી ફરતા હતા. તેમને ભૂખ્યા એવા કોઈ બે શિયાળીયાએ જોયા. તેમાં શરૂઆતમાં તો તે બંને કાચબા તેમના ભયથી અંગોપાંગને ગોપવીને રહ્યા. પણ છેવટે તે બેમાંના એક કાચબાએ તે શિયાળીયાને ગયા ધારી ધીમે ધીમે અનુક્રમે પગ તથા ડોક બહાર કાઢી, તેથી તે કાચબો ધૂત્ત શિયાળીયાની હાથમાં આવ્યો ને શિયાળ તેને ખાઈ ગયા, કાચબો મરી ગયો. બીજા કાચબાએ પહેલા કાચબાના જેવી ભૂલ કરી નહિ, હાથ પગ વગેરેને ગોપવીને જ રાખ્યા. શિયાળીયા “ આ કાચબો મરી ગયો છે ” એમ જાણીને ચાલ્યા ગયા, એટલે તે કાચબો દ્રહમાં જઈ સુખી થયો. આ દષ્ટાંતથી મુનિઓને શિખામણ આપી કે, જેઓ ઇંદ્રિયોને છતતા નથી, તે મુનિવરો પહેલા કાચબાની જેમ આ ભવમાં સંયમ જીવન હારી જઈ પરભવમાં દુર્ગતિના દુઃખો ભોગવે છે. અને જેઓ ઇંદ્રિયોને વશ રાખે છે, તે સાધુઓ અહીં સ્વપર કલ્યાણ કરીને પરભવમાં સિદ્ધિના સુખ પામે છે.

પાંચમા શૈલક અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં દ્વારિકા નગરીનું અને તેના રાજા કૃષ્ણ વાસુદેવનું તથા ગિરનાર પર્વતની ઉપર નંદનવનમાં રહેલા સુરપ્રિય યક્ષના મંદિરનું વર્ણન કરીને જણાવ્યું કે દ્વારિકામાં કૃષ્ણ વાસુદેવના રાજ્યમાં થાવચ્યા (સ્થાપત્યા) સાર્થવાહીના કીકરા થાવચ્યાપુત્રને પ્રભુ શ્રીનેમિનાથની દેશના સાંભળી વૈરાગ્ય થયો. તેથી તે વાત તેણે માતાને કહી ને તેને સમજાવીને દીક્ષા લેવાની રજા મેળવી. આ અવસરે કૃષ્ણ વાસુદેવ કીમુદી નામની ભેરી વગાડીને પ્રજાને પ્રભુ આગમન જણાવી ધામધૂમથી પ્રજાને વંદન કરી દેશના સાંભળી મહેલમાં આવી કચેરીમાં બેઠા હતા. તે વખતે થાવચ્યા સાર્થવાહીએ ભેટણું મૂકીને કહ્યું કે “ મારો પુત્ર પ્રભુની પાસે દીક્ષા લેવાને ઉત્સુક થયો છે. ” તે સાંભળી

कृष्ण थावन्त्यापुत्रने गोलावी जे जेष्ठये ते आपवानुं कही वैराग्यनी परीक्षा करी, पण तेमां थावन्त्यापुत्रे कहुं के, “ हुं कर्मना क्षय करवा दीक्षा लईं छुं. ” आधीं निर्णय जालीने नगरीमां उद्घोषणा करावी के “ प्रभु नेमिनाथनी पासे जेमने दीक्षा लेवानी भ्रष्टा होय, तेना दीक्षा महोत्सव कृष्ण वासुदेव करशे, ने तेमना कुटुंबनो निर्वाह पण तें करशे. ” आ रीते व्यवस्था करीने कृष्ण थावन्त्या सार्धवाहीने कहुं के, हुं तारा पुत्रनो दीक्षा महोत्सव करीश. पछीं कृष्ण वासुदेवे थावन्त्या पुत्रनो दीक्षा महोत्सव कर्षो. अनुक्रमे ते प्रभुनी पासे आव्यो, त्यारे माताये पुत्रने आशीर्वाद आपीं प्रभुने पुत्र शिक्षा आपी. (पुत्रने दीक्षा आपो, अम कहुं) हुजर पुरुषो साथे तेने प्रभुये दीक्षा आपी. अनुक्रमे ते थावन्त्यापुत्र अनगार हुजर साधुआना परिवारधी परिवरीने जुदो विहार करवा लाग्या, अनुक्रमे इरतां इरतां ते सेलकपुरमां पधार्या. अहीं तेमना उपदेशधी प्रतिभोध पामी सेलक राजये ५०० मंत्रीआनी साथे श्रावकधर्म स्वीकार्यो. ते समये सौगंधिक नगरीमां सुदर्शन शेटे शुक परिम्राजकनो लकत थयो हुतो. तेधी ते शौचधर्मने मानतो हुतो. अहीं पधारला थावन्त्या पुत्रना उपदेशधी सुदर्शन शेटे शौचधर्मने तल्ल विनयधर्मने स्वीकार्यो ते श्रावक थयो. शुक परिम्राजके आ वात जाली सुदर्शनने विनयधर्मधी भसेउवां अहु महेंत करी. पण तेमां सुदर्शन तेना आहर कर्षो नहि. अंते अंने जणां थावन्त्यापुत्रनी पासे आव्या. शुक परिम्राजक यात्रा-यापनीयादि कठिन पढोना अर्थाने अजे करेला प्रश्नोना उत्तरे थावन्त्यापुत्रे विस्तारधी समजवीने आप्या, ने गीजे पण अवसरउचित धर्मोपदेश आप्यो. ते सांलणीने हुजर परिम्राजकोनी साथे शुक परिम्राजके प्रतिभोध पामी थावन्त्यापुत्रना हाथे दीक्षा लीधी. ते वपते तेमले हुजर परिम्राजकोने शुकमुनिना शिष्य अनाव्या. केरलोक समय वीत्या आद थावन्त्यापुत्र सिद्धायले केवलज्ञान पामी मोक्षे गया. शुकमुनिनो उपदेश सांलणी प्रतिभोध पामेला सेलक राजये पोताना पुत्र मंडूक कुमारने राज्य सोंपीने पंधक वजरे ५०० मंत्रीआनी साथे शुकमुनिना हाथे दीक्षा लीधी. अरुअं ते मंत्रीआने सेलक राजर्षि अनगारना शिष्ये अनाव्या. कालक्रमे शुकमुनि पण केवली धर्म सिद्धायले मोक्षे गया. पित्तवरनी पीडाने समता आवे सहन करता सेलकमुनि अनुक्रमे विहार करता अक वपत पोताना नगरमां आव्या. त्यां मंडूक राजनी विनंतिधी तेनी दानशाणांमां रह्या. राजये करावेली अिकित्साधी (इवाधी) ते साज थया, परंतु पापकर्मना उदयधी ते मर्वाहिकमां मूर्छित थयेला होवाधी तेमले विहार कर्षो नहि. तेधी पंधकमुनि सिवायना तमाम साधुआ सेलक राजर्षिधी अलग विहार करी गया. पंधक साधु तेमनी सेवा करवा रह्या. राजर्षि तो सर्व साधुक्रियांमां शिथिल थया. छवटे थोभासी आमशां करतां पंधकमुनि तेमना पजे अडया. त्यारे निद्रांमां लंग पडवाधी ते कोष करवा लाग्या. त्यारे पंधकमुनिअं थोभासी प्रतिकमलादिनी अीना कहीने तेमने

ખમાવ્યા. તે નિમિત્તથી પ્રતિબોધ પામી શિથિલતાનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ ચારિત્ર આરાધીને સિદ્ધાચલે સિદ્ધ થયા. પાપકર્મોના જોરથી શિથિલ બનેલો આત્મા પોતાની ભૂલ સુધારીને મોક્ષ માર્ગને સાધે, તો તે પણ જરૂર મોક્ષને પામે છે. આ હકીકતને યથાર્થ સમજાવનારું આ દષ્ટાંત છે.

છઠ્ઠા તુંબક અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

ભારેકમીં જીવો અધોગતિમાં (નીચે નરકાદિ ગતિમાં) જાય છે, ને લઘુકમીં (હલુકમીં-જેને કર્મો ખપવાના ઓછા રહ્યા છે તેવા) જીવો ઉર્ધ્વગતિને પામે છે. એટલે મોક્ષે અથવા કેવલોકમાં જાય છે. આ હકીકતને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવનારું તુંબક-ડાનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. એક અખંડ તુંબકને દહીં અને કુશ વડે વીંટી ઉપર માટીનો લેપ કરી તડકે સૂકવવું. આ રીતે આઠ વાર કરતાં તે વજનહાર થશે. તેને પાણીમાં મૂકીએ તો તે નીચે તળિયે જાય છે. પછી તેનો એક એક લેપ જેમ જેમ ધોવાતો જાય, તેમ તેમ તે તુંબક ધીમે ધીમે તળિયેથી ઉપર આવે છે. અંતે આઠ લેપ દૂર થતાં તે પાણીની સપાટી પર તરે છે. એ જ પ્રમાણે અશુભ કર્મોના નિકાચિત્તાદિ અંધવાળા જીવો ભારેકમીં હોવાથી અધોગતિમાં જાય છે, ને લઘુકમીં જીવો ઉર્ધ્વગતિ પામે છે. અહીં માટીના લેપ જેવાં કર્મો, તુંબક જેવા સંસારી જીવો, ને પાણી જેવો સંસાર સમજવો.

સાતમા રોહિણી અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

પાંચ મહાવ્રતોના આરાધક મુનિવરે ખીજ ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધી મહા-વ્રતોના આરાધક વધારવા જોઈએ. આ ખીના યથાર્થ સમજાવવાના ઇરાદાથી આ રોહિણીનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું. રાજગૃહ નગરમાં ધન્ય સાર્થવાહને ચાર પુત્રો હતા, તેમને ચાર વહુઓ હતી. તેમની પરીક્ષા કરવા માટે ધન્ય સાર્થવાહે સગાંસંખંધિને એકઠા કરી તેમની રૂબરૂ દરેક પુત્રવધૂને પાંચ પાંચ શાલિકણ (ડાંગરના દાણા) આપ્યા. તેમાં માટી વહુએ તે દાણા ફેંકી દીધા હતા, તેથી તે ઉઝાડકા નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ. તેને સસરાએ ઘરમાંથી વાસીડું વાળવું વગેરે મજૂરીનું કામ સોંપ્યું. ખીજ વહુ તે પાંચે શાલિકણ આઈ ગઈ હતી, તેથી ભક્ષિકા નામે પ્રસિદ્ધ થઈ. તેણીને રસોઈ કરવાનું કામ સોંપ્યું. ત્રીજ વહુએ ઘરેણાંના દાખડામાં મૂકી સાચવી રાખ્યા હતા, તેથી તે રક્ષિકા નામે પ્રસિદ્ધ થઈ. અને તેણીને ઘરની તમામ બિલકતની ભાંડાગારિણી બનાવી, ચોથી વહુએ તે પાંચે શાલિકણ પોતાના

અંધુવર્ગને આપી તેમના ખેતરમાં વવરાવ્યા હતા. તેમાંથી જેટલા શાલિ થયા તેને ખીજે વર્ષે વવરાવ્યા. એમ ચાર વર્ષો સુધી વવરાવીને ઘણાં ગાડાં ભરાય તેટલા શાલિ (ડાંગર) ઉત્પન્ન કર્યાં. તેથી તેનું રોહિણી નામ પ્રસિદ્ધ થયું. તેણીને સર્વ ઘરની માલિક બનાવી. આખીના સાધુવર્ગને અંગે ઘટાવતાં કહ્યું કે કેટલાએક ભારે કર્મી જીવો ઉઝાડકાની જેમ પાંચ મહાવ્રતોને લઈને તજી દે છે. ખીજ કેટલાએક જીવો ભક્ષિકાની જેમ ખાવા પીવા માટે જ મુનિવેષને ધારણ કરે છે. તથા કેટલાએક જીવો મહાવ્રતોને આરાધી રક્ષિકાની જેમ પોતાનું જ કલ્યાણ કરે છે. તેમજ કેટલાએક આસન્નસિદ્ધિક પુણ્યશાલી જીવો રોહિણીની જેમ મહાવ્રતોને પોતે આરાધી ખીજ જીવોને તે વ્રતોના આરાધક બનાવે છે. અહીં સાર્થવાહની જેવા ગુરુ, વધૂઓની જેવા સાધુઓ અને દાણાની જેવા મહાવ્રતો ગણવા.

આઠમા શ્રીમદ્દિલ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શ્રીમદ્દિનાથ તીર્થંકરનું ચરિત્ર વર્ણવ્યું છે. તે અપૂર્વ યોગદાયક જાણીને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યાદિ મહાપુરુષોએ ત્રિપઠિ શલાકા પુરુષ ચરિત્રાદિમાં વિસ્તારથી જણાવ્યું છે. તેથી તે વધારે સુપ્રસિદ્ધ છે. તેનો સાર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવો—ધર્મારાધનમાં કરેલી થોડી પણ માયાથી કેવાં કડવાં ફેલો ભોગવવાં પડે છે? આ હકીકત યથાર્થ સમજાવવાને માટે આ દષ્ટાંત જણાવ્યું છે. આ પ્રભુનો જીવ પાછલા ત્રીજે ભવે નિષદ્ય પર્વતની ઉત્તરે અને સીતોદા નદીની દક્ષિણે મહાવિદેહની સલિલાવતી વિજયમાં આવેલી વિતશોકા નામની નગરીમાં બલરાજની ધારિણી રાણીના મહાબલકુમાર નામના પુત્ર હતા. કાલક્રમે કલાલ્યાસાદિ કર્યા બાદ મોટી ઉંમરે તેમને માતા પિતાએ કાયજ સહિત કમલશ્રી વગેરે ૫૦૦ કન્યાઓ પરણાવી હતી. તેમના ૧ અચળ, ૨. ધરણ, ૩. પૂરણ ૪. વસુ, ૫. વૈશ્રમણ અને ૬. અભિચંદ્ર નામના બાળમિત્રો હતા. તે ૬ મિત્રો સહિત મહાબળ રાજ્યે અવસરે દીક્ષા લઈ તેની આરાધના કરતાં ૧૧ અંગનો અભ્યાસ કર્યો. પછી તે સાતે સાધુઓ એક સાથે છઠ્ઠું અઠ્ઠમ વગેરે તપ કરવા લાગ્યા. તેમાં તે (બાળમિત્રો) ૬ સાધુઓ જે તપ કરતા હતા, તેનાથી આ મહાબળ સાધુ માયાથી કાંઈક વધારે તપ કરતા હતા. આ પ્રસંગે તેમણે આરાધેલી ૧૨ ભિક્ષુ પ્રતિમાનું અને તેમણે કરેલાં નાનાં મોટાં સિંહનિષ્ક્રીડિત તપનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી તીર્થંકર નામકર્મને અંધાવનાર શ્રીઅરિહંતપદાદિ વીસ સ્થાનકોમાંથી એક અથવા વધારે સ્થાનકો (પદો) ની આરાધના કરવાથી તીર્થંકર નામકર્મ અંધાય છે. તેથી તેનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું છે કે શ્રીમદ્દિનાથ પ્રભુના જીવ મહાબલ મુનિવરે એક સ્થાનકની આરાધના કરી જિન નામકર્મનો નિકાચિત અંધ કર્યો. પશ્ચાત્પૂર્વાર્થે ગણતાં શ્રીમદ્દિનાથનો આ પાછલો ત્રીજો ભવ ગણાય છે. વચમાં વિજય વિમાને દેવપણું ભોગવી તીર્થંકર થયા. પણ માયા કરવાથી સ્ત્રીપણું પામ્યા. મહાબલમુનિ આયુષ્યના

અંતે ચાર પર્વ ઉપર અનશનમાં સમાવિથી કાલધર્મ પામી વિજય વિમાનમાં એકા-
વતારી અનુત્તર દેવ થયા. અચલમુનિ વગેરે ૬ મિત્રો પણ સંયમને આરાધી વિજય
વિમાનમાં દેવપણું પામ્યા. મહાઅસુનો જીવ ત્યાંથી ચ્યવીને મિથિલા નગરીના કુંભ
રાજની પ્રભાવતી રાણીની પુત્રીપણે જન્મ પામ્યો, ને તે છએ મિત્ર મુનિવરો દેવલોક-
માંથી ચ્યવીને છેલ્લા ભવમાં અનુક્રમે ૧. પ્રતિજ્યુદ્ધિ, ૨. ચંદ્રચાય, ૩. શંખ, ૪. રૂકિમ,
૫. અદીનશત્રુ અને ૬. જિતશત્રુ નામે જુદા જુદા દેશના રાજ થયા. પ્રભાવતી રાણીને
થયેલો દાહલો રાજએ પૂર્યો. અવસરે જન્મ થતાં જન્મોત્સવાદિ કરવાપૂર્વક મલ્લી નામ
પાડયું. અહીં મલ્લિકુંવરીના શરીરતું વર્ણન કરી જણાવ્યું કે તે ૬ રાજઓએ પોત-
પોતાની સભામાં અમુક અમુક વખતે મલ્લિકુંવરીના રૂપવગેરેનું વૃત્તાંત સાંભળી પોતાને
વરવા માટે પોતપોતાના દૂતો મોકલી મલ્લના પિતા કુંભ રાજ પાસે માગણી કરી. તે
બધાંને કુંભ રાજએ કન્યા આપવાની ના પાડી. તેથી તે ૬ એ રાજઓ લશ્કર લઈને
કુંભ રાજ પર ચઢી આવ્યા. તે જોઈ કુંભરાજ ગભરાયા. તેથી મલ્લિકુંવરીએ પિતાના
મનને શાંત કરી કુમારી આપવાની આશા અપાવી એકાંતમાં એકલા ૬ રાજઓને
ખોલાવ્યા. અને તેમને એક મકાનમાં જુદી જુદી દિશાઓના દ્વારથી યુક્ત રીતે દાખલ
કર્યા. તે હકીકત દૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી.

પહેલા પ્રતિજ્યુદ્ધિ રાજ શ્રીદામગંડ નામના નોકરની પાસેથી મલ્લિકુંવરીની
હકીકત જાણી અહીં આવ્યા. પછી ચંદ્રચાય રાજ મિથિલામાં આવ્યા. તેમાં હકીકત
એ અને છે કે અહીંનક શેઠ લવણસમુદ્રમાં મુસાફરી કરતાં સો યોજન ગયો, તે વખતે
એક પિશાચ આવ્યો, તેને જોઈને ઉપસર્ગ થવાનું જાણી તે શેઠે સાકાર પ્રત્યાખ્યાન કર્યું.
પિશાચે ઘણા ઉપસર્ગો કર્યા, પણ શેઠ ચલયમાન થયા નહિ. તેથી શેઠે કહેલાં પ્રશં-
સાના વચનો સંભળાવી, ખમાવીને રાજ થયેલા તે પિશાચે શેઠને બે કુંડલોની જોડી
બેટ આપી. અનુક્રમે તે શેઠ મિથિલાનગરીમાં આવ્યા, રાજને અને મલ્લિકુંવરીને તે
કુંડલો બતાવ્યા. કુંવરીએ તે પહેર્યાં. રાજએ શેઠના માલતું દાણ લીધું નહિ. અનુક્રમે
શેઠે ગંભીર પત્તનમાં જઈ ચંપા નગરીના ચંદ્રચાય રાજને તે બાકી રહેલી એક કુંડલની
જોડી (બે કુંડલ) આપી. તેનું રૂપ જોઈ આશ્ચર્ય પામીને અને મલ્લિકુંવરીની વાત
સાંભળીને તે રાજ મિથિલામાં આવ્યો. આ જ ક્રમે કુણાલ દેશની આવસ્તિનગરીનો
રૂકિમરાજ આવ્યો. તથા તૂટેલાં કુંડલોને ઘણા કુશલ સોનીઓ પણ સાંધી શકયા નહિ.
તે વખતે કોઈએ શંખરાજની આગળ દિવ્ય બે કુંડલોથી શોભતી મલ્લિકુંવરીની વાત
કરી, તે સાંભળી તે પણ અહીં આવ્યો. હસ્તિનાપુરનો અદીનશત્રુ રાજ મલ્લિકુંવરીનું
ચિત્ર જોતાં રાગી થઈ અહીં આવ્યો. અંતે કાંપિલ્ય નગરનો જિતશત્રુ રાજ ચોક્ષા
પરિત્રાજિકાની પાસે મલ્લીકુંવરીની વાત સાંભળીને પોતાના અંત:પુરનો ગર્વ દૂર કરી
અહીં આવ્યો.

મલ્લિકુવરીએ આ રાજાએના આઠ્યા પહેલાં જ પોતાના જેવી જ સોનાની પ્રતિમા કરાવી તેના મસ્તકના છિદ્રદ્વારા હુંમેશાં ભોજનનો એકેક કવળ નાખ્યો હતો. અહીં આવેલા ૬ રાજાએ તે પ્રતિમાને જોઈ તેમાં આસક્ત થયા. તે વખતે મલ્લિકુવરીએ ગુપ્ત રીતે તે પ્રતિમાના મસ્તકનું ઢાંકણું ઉઘાડ્યું ત્યારે તેમાંથી અત્યંત દુર્ગંધ નીકળી, તેથી તેઓ ખહુ વ્યાકુળ થયા. તે અવસરે મલ્લિકુવરીએ અશુચિ ભાવનાનો ઉપદેશ આપીને તથા પૂર્વ ભવની ખીના કહીને તેમને પ્રતિષેધ પમાડી દીક્ષા લેવાની ભાવના પ્રકટ કરાવી ને જણાવ્યું કે હું પણ દીક્ષા લેવાની છું. મલ્લિકુવરીના ઉપદેશાદિ નિમિત્તે જાતિસ્મરણ જ્ઞાનને પામેલા તે ૬ એ પૂર્વ ભવના મિત્રોએ મલ્લિકુવરીને કહ્યું કે અમે પણ અમારા પુત્રોને રાજ્ય સોંપીને આપની પાસે દીક્ષા લેવા આહીથે છીએ. કહીને તેઓ પોત પોતાના રાજ્યમાં ગયા. અહીં ઇંદ્રના આવવાની ખીના જણાવી છે. પછી મલ્લિકુવરીએ વાર્ષિક દાન દેવા માંડ્યું, પિતાએ વસ્ત્રિકાની (જેની જે ઇચ્છા હોય તે આપનારી) ઉદ્દેશોપજ્ઞા કરાવી. મહાનસશાલાની (રસોડાની) ગોડવણ કરાવી. આ અવસરે લોકાંતિક દેવોએ તીર્થ પ્રવર્તાવવા માટે કરેલી વિનતિ, ઇંદ્રોનું આગમન, વિભૂષા નામની પાલખી, ઇંદ્રાદિકે તેનું ઉપાડવું વગેરે દીક્ષા લીધા પહેલાની ઉત્સવાદિની હકીકત જણાવી છે. પછી કહ્યું કે શ્રીમદ્વી કુવરીએ ઘરેણાં વગેરેના ત્યાગ કરી શ્રીસિદ્ધ ભગવંતોને નમસ્કાર કરીને ચારિત્ર સ્વીકાર્યું. તે સમયે ખીજા ૬૦૦ રાજકુમારાદિકે મદ્વીકુવરીની સાથે દીક્ષા લીધી. ઇંદ્રાદિક દીક્ષા મહોત્સવ કરી નંદીચરદ્વીપે અઠાઈ મહોત્સવ કરી સ્વસ્થાને ગયા. શ્રીમલ્લિનાથ દીક્ષાના દિવસે જ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. આસન ચલિત થવાથી આ ખીના જણી ઇંદ્રાદિકે કેવલજ્ઞાન કલ્યાણકનો ઉત્સવ કર્યો. આ અવસરે તે ૬ રાજાએ પ્રભુની પાસે દીક્ષા લઈ કેવલી થઈ મોક્ષે ગયા. અંતે શ્રીમલ્લિનાથના ભાષક વગેરે ગણધરાદિની ને નિર્વાણાદિની ખીના પણ વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ અવસરે પિંજીના દશ અછેરામાં શ્રીમલ્લિનાથની સ્ત્રીપણે તીર્થ કર થવાની વાત પણ જણાવી છે. અહીં લોકાંતિક દેવો વાર્ષિક દાન શરૂ થયા પછી આઠ્યા છે. એથી જણાય છે કે 'તેઓ વાર્ષિક દાનની પહેલાં આવે' એવો નિયમ નથી.

નવમા માકંદી અધ્યયનનો ૬૦૦ પરિચય

કામલોગનો ત્યાગ કરનારા જીવોને સુખ મળે, ને તેમાં આસક્ત થનારા જીવોને દુઃખ મળે છે. આ હકીકતને યથાર્થ સમજાવનારું આ દ્રષ્ટાંત છે. અપાનગરીના માકંદી નામના સાર્થવાહને એ પુત્રો ૧. જિનપાલિત અને ૨. જિનરક્ષિત. તે બંને અંધુઓ સમુદ્ર માર્ગે ૧૧ વાર વેપાર કરી ઘણું દ્રવ્ય કમાયા. છતાં લોભને લીધે આરમ્ભી વાર જતાં વહાણ ભાંગ્યું, દેવ યોગે મળેલા પાટીયાના આધારે સમુદ્રમાં તરતાં તરતાં રત્નદ્વીપે જઈ પહોંચ્યા. ત્યાંની અધિષ્ઠાયિકા દેવીએ તેમને કહ્યું કે, “ મારી સાથે તમે કામલોગ

ભોગવતાં સુખે રહો; અન્યથા (નહિ તો) હું તમને મારી નાંખીશ. ” આવા ભયનાં વચનો સાંભળી તેમણે તેણીનું વચન કબૂલ કર્યું. અને તેની સાથે ભોગ ભોગવવા લાગ્યા. એક વખત તે દેવી સુસ્થિત દેવની આજ્ઞાથી લવણ સમુદ્રમાંથી કચરો કાઢવા જતી હતી, ત્યારે તેણીએ તેમને કહ્યું કે “ હું પાછી આવું ત્યાં સુધી દક્ષિણ દિશાના વનખંડ સિવાય અથવા સ્થાને તમારે ફરવું. દક્ષિણ દિશાના વનખંડમાં ઘોર વિષવાળો એક સર્પ છે. ત્યાં જશો તો તે તમારો વિનાશ કરશે. ” એમ કહી તે દેવી ગઈ. ત્યાર પછી તે બંને ભાઈઓ દેવીના કહેવા પ્રમાણે ત્યાં સર્વત્ર કીડા કરવા લાગ્યા. એકદા દક્ષિણ દિશાના વનખંડમાં ગયા. ત્યારે તેમને બહુજ દુર્ગંધ આવવા લાગી. આગળ જતાં તેમણે એક વધસ્થાન (શૂળી, ડાંસી) જોયું, અને ત્યાં સેંકડો પુરુષોનાં હાડકાં વગેરે જોયાં, તથા શૂળી ઉપર પરોવેલા એક પુરુષને જોયો. તે જોઈ ભય પામી તેમણે તે પુરુષને તેનો વૃત્તાંત પૂછ્યો, ત્યારે તેણે કહ્યું કે “ હું માકંદી નગરીનો રહીશ ઘોડાનો વેપારી છું. સમુદ્રમાર્ગે વેપાર માટે જતાં માદું વહાણ ભાંગવાથી એક પાટીયાને આધારે હું અહીં આવ્યો, અને રત્નક્રીપની સ્વામિની દેવી સાથે ભોગ ભોગવતો રહ્યો. એક વખત કાંઈક અદ્ય અપરાધથી તેણીએ મારી આ સ્થિતિ કરી છે. અને આ હાડકાના ઠગલો જે દેખાય છે, તે અથવા આ જ રીતે તેણીએ મારેલા મનુષ્યોનાં હાડકાં છે. ” આ પ્રમાણે તેનું વચન સાંભળી તે બંને બંધુઓએ ભય પામી તેને પૂછ્યું કે આ દેવીથી છુટવાનો કાંઈ પણ ઉપાય છે? ત્યારે તેણે કહ્યું કે “ પૂર્વ દિશાના વનખંડમાં ઘોડાના રૂપને ધારણ કરનાર સેલક નામનો યક્ષ રહે છે. તેની પૂજા કરવાથી તે તમને તે દેવીથી છોડાવી શકશે ” તે સાંભળી તે બંને ભાઈઓએ તે યક્ષની આરાધના કરી છુટવાનું માંગ્યું. ત્યારે તે યક્ષે તેમને કહ્યું કે હું મારી પીઠ પર ચડાવીને તમને તમારા નગરે પહોંચાડું, પરંતુ માર્ગમાં તે દેવી પાછળથી આવીને તમને ઉપસર્ગ કરી ફસાવશે, તો પણ તમારે તેની ઉપર આસક્ત થવું નહિ, અને જે આસક્ત થશે તો હું તમને માર્ગમાં જ ફેંકી દઈશ. આ શરત તે બંનેએ સ્વીકારી તેથી તે બંનેને પોતાની પીઠ ઉપર બેસાડી તે યક્ષ સમુદ્રની ઉપર આકાશમાર્ગે ચાલ્યો. તેવામાં તે દેવી પોતાના સ્થાને આવી. તેમને નહીં જોવાથી અવધિજ્ઞાન વડે જતાં જોઈ તેમની પાછળ આવી ઉપસર્ગ કરવા લાગી. છેવટે જિનરક્ષિત તેણીના વચનથી ફસાયો, એટલે યક્ષે તેને પીઠ પરથી સમુદ્રમાં પાડી નાંખ્યો. તેને દેવીએ શૂળી પર પરોવી મારી નાંખ્યો. પણ જિનપાલિત ફસાયો નહિ, તેથી તેને તે યક્ષે અપાનગરીમાં પહોંચાડ્યો. આ પ્રસંગે દેવીએ કરેલા ઉપસર્ગોનું, સમુદ્રનું વહાણ ધૂમવાના સમયનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. અંતે જિનપાલિત માતા પિતાદિકને મળી સુખ ભોગવી દીક્ષા લઇ સદ્ગતિનાં સુખો ભોગવી ભવાંતરે સિદ્ધિનાં સુખ પામ્યો. હે મુનિવરો! જિનપાલિતની જેમ તમે કામભોગના

વિચારો પણ તણને સુખી થજો. ને યાદ રાખજો કે કામભોગને ચાહનારા જીવન-
ક્ષિતની જેમ દુઃખી થાય છે. ટીકાકારે આ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

દશમા ચંદ્ર અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

પ્રમાદી જીવોના જ્ઞાતાદિ ગુણો ઘટે છે (એછા થાય છે) ને અપ્રમાદી જીવોના ગુણો વધે છે. આ વાત યથાર્થ સમજવવા માટે શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પૂછેલા પ્રશ્નો જવાબ દેતાં પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે ચંદ્રનું દષ્ટાંત આપ્યું છે. તેમાં પ્રભુએ ફરમાવ્યું છે કે જેમ કૃષ્ણપક્ષની (અંધારિયાની) એકમનો ચંદ્ર સુદ પૂનમના ચંદ્રની અપેક્ષાએ સર્વ પ્રકારે હીન છે, તેની અપેક્ષાએ ખીજનો ચંદ્ર હીન છે. એ ક્રમે હીન થતો થતો છેવટે અમાસનો ચંદ્ર સર્વથા પ્રકાશ રહિત થાય છે. તે જ પ્રમાણે પ્રમાદી સાધુ ક્ષમાદિ ગુણોથી ઘટતાં ઘટતાં અંતે તે ગુણો સર્વથા ગુમાવી બેસે છે. એટલે સર્વથા ગુણ ભ્રષ્ટ થઈ નાશ પામે છે. તથા જેમ અમાસના ચંદ્રની અપેક્ષાએ સુદ એકમનો ચંદ્ર તેજ વગેરેથી વધતો જણાય છે. ને તેની અપેક્ષાએ ખીજનો ચંદ્ર વધારે કાંતિઆદિ ગુણવાળો દેખાય છે. આ ક્રમે વધતો વધતો અંતે સુદ પૂનમે સંપૂર્ણ તેજ આદિ ગુણવાળો દેખાય છે. તેમ અપ્રમાદી સાધુ ક્ષમાદિ ગુણોથી વધતાં વધતાં સર્વગુણ સંપન્ન બની અંતે મોક્ષે જાય છે.

અગીઆરમા દાવદ્રવ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

દશથી ને સર્વથી આરાધના તથા વિરાધનાતું સ્વરૂપ સમજવવા માટે આ દષ્ટાંત કહ્યું છે. શ્રી ગૌતમસ્વામીએ આરાધના અને વિરાધનાને લક્ષ્યમાં રાખીને પૂછેલા પ્રશ્નોના જવાબમાં પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે પહેલાં દાવદ્રવ નામના જાડ જે સમુદ્રની વચમાં રહેલા દ્વીપોમાં થાય છે, તેની બીના જણાવતાં ફરમાવ્યું કે જેમ દાવદ્રવ નામનાં વૃક્ષોનો સમૂહ સ્વભાવથી જ દ્વીપના વાયુ વડે ઘણા વિભાગમાં પોતાની સંપદાની સમૃદ્ધિને અનુભવે છે. એટલે લીલાંછમ વધારે દેખાય છે, અને થોડા વિભાગમાં અસમૃદ્ધિને અનુભવે છે. એટલે સૂકાં જીર્ણ દેખાય છે. ૧. તથા સમુદ્રના વાયરા વાય, ત્યારે ઘણા વિભાગમાં અસમૃદ્ધિને અને થોડા વિભાગમાં સમૃદ્ધિને અનુભવે છે. ૨. તથા બંને વાયુનો અભાવ હોય ત્યારે સર્વથા પ્રકારે અસમૃદ્ધિને જ અનુભવે છે. ૩. તથા બંને વાયુ વાતા હોય, ત્યારે સર્વથા સમૃદ્ધિને જ અનુભવે છે. ૪. તે જ પ્રમાણે સાધુ પણ કૃતીર્થિકાદિનાં દુર્વચિત્તને સહન ન કરે તો ક્ષમા છે પ્રધાન જેમાં એવા મોક્ષમાર્ગની દશથી વિરાધના થઈ કહેવાય, અને બહુમાન કરવા લાયક સાધુ વગેરેનાં દુર્વચિત્તને સહન કરે તેથી ઘણા દેશે આરાધના કરી કહેવાય ૧. સાધુ વગેરેનાં દુર્વચિત્તને સહન ન

કરે, ને કૃતીર્થિકાદિનાં દુર્વચનને સહન કરે, તે ઘણા દેશે (અંશે) વિરાધના અને થોડે અંશે આરાધના કરી કહેવાય. ૨. તથા બંનેના દુર્વચનને સહન ન કરે, તે સર્વથા વિરાધના કરી કહેવાય. ૩. તથા બંનેનાં દુર્વચનને સહન કરે, તે સર્વથા આરાધના કરી કહેવાય. અહીં દાવદ્રવ વૃક્ષોની જેવા સાધુઓ અને દ્વીપના વાયુ જેવાં સ્વપક્ષનાં દુઃસહ વચનો જાણવા. ૧. સમુદ્રના વાયરા જેવા અન્ય તીર્થિકાદિનાં દુર્વચનો તથા કૂલ વગેરેના જેવી મોક્ષમાર્ગની આરાધના જાણવી. ૨. જેમ (જેવો) પુષ્પ વગેરેની સમૃદ્ધિનો વિનાશ કહ્યો, તેમ (તેવી) મોક્ષ માર્ગની વિરાધના જાણવી. જેમ દ્વીપના વાયરાથી ઘણી સમૃદ્ધિ અને થોડી અસમૃદ્ધિ કહી, તેમ સાધર્મિકનાં વચનોને સહન કરવાથી મોક્ષ માર્ગની ઘણી આરાધના થાય, અને અન્ય તીર્થિકાદિકનાં દુર્વચનો નહીં સહન કરવાથી મોક્ષમાર્ગની થોડી વિરાધના થાય તેમ જાણવું ૪. જેમ સમુદ્રના વાયરા વાતા પુષ્પાદિકની થોડી સમૃદ્ધિ થાય. અને ઘણી અસમૃદ્ધિ થાય છે. તેમ પરપક્ષ (કૃતીર્થિકાદિક)નાં દુર્વચનો સહન કરવાથી આરાધના થોડી અને વિરાધના ઘણી થાય છે. ૫. જેમ બંને વાયુના અભાવે તમામ ઝાડોની કૂલ વગેરે સમૃદ્ધિ વિનાશ પામે છે, તેમ નિમિત્ત (કારણ) વિના બંને પક્ષનાં દુર્વચનો નહિ સહન કરવા રૂપ મત્સર ધારણ કરવાથી સર્વથા મોક્ષમાર્ગની વિરાધના થાય છે. ૬. જેમ બંને વાયુ વાય તે વનની સંપૂર્ણ સમૃદ્ધિ થાય, તેમ બંને પક્ષનાં દુર્વચનોને સહન કરવાથી સંપૂર્ણ મોક્ષમાર્ગની આરાધના કહી છે. ૭. તે કારણ માટે સંપૂર્ણ શ્રમણ (સાધુ) ધર્મની આરાધના કરવામાં જ નિરંતર ચિત્તને રાખનાર મહાસરવશાલી મુનિવરોએ બંને પક્ષનાં પ્રતિકૂલ વચનો સહન કરવા જોઈએ. આ રીતે રહસ્ય જણાવી ક્ષમા રાખવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

બારમા ઉદ્દક અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

જેમ પુદ્ગલોનાં સારાં કે નરસાં વર્ણાદિ પ્રયોગથી કે સ્વભાવથી થાય છે, તેમ સ્વભાવથી જ મલિન મનવાળા ભવ્ય જીવો પણ સદ્ગુરુના ઉપદેશ શ્રવણાદિથી મોક્ષ માર્ગને આરાધી મોક્ષના સુખ પામે છે. આ હકીકતને સ્પષ્ટ સમજાવનારું ખાઈના પાણીનું દષ્ટાંત છે. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું. અંપાનગરીના જિતશત્રુ રાજાને સુખ્યુદ્ધિ નામનો તત્વજ્ઞ શ્રાવક મંત્રી હતો. આ નગરીની બહાર રહેલી ખાઈનું પાણી બહુ જ દુર્ગંધી હતું. એક વખત રાજાએ ઉત્તમ ભોજન કરી તેના વખાણ કર્યા, તેના પરિવારે પણ તેની અનુભાવના કરી, પરંતુ મંત્રી મૌન રહ્યો. રાજાએ આગ્રહ કરી પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે હું રાજાનું કેટલાંક પુદ્ગલોના વર્ણાદિ સ્વભાવથી જ સારા કે ખરાબ હોય છે, ને કેટલાંક પુદ્ગલોના વર્ણાદિ પ્રયોગથી સારા તથા નરસા થઈ શકે છે. ” આવા સત્ય વચનને પણ રાજાએ સાચું માન્યું નહીં. પછી એક વખત રાજા નગરીની બહાર ફરવા ગયો. ત્યારે ખાઈ તરફ જતાં તેના પાણીની દુર્ગંધથી તે પરાભવ

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૬. શ્રી જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રનો પરિચય) ૨૫૫

પામ્યો. ને તેણે પાણીની નિંદા કરી. તેની બીજા પરિવારે પણ અનુમોદના કરી. પણ મંત્રી મૌન રહ્યો. પછી રાજના પૂજવાથી મંત્રીએ પહેલાંના જેવો જવાબ આપ્યો. તેપણ રાજ્યે તે વચન સાચું ન માન્યું. પછી રાજને પદાર્થ તરવોને યથાર્થ બોધ કરાવવાના ઇરાદાથી તે મંત્રીએ તે જ ખાઈતું દુર્ગંધી પાણી નવા માટીના ઘડામાં ગળીને નાંખ્યું. અને રાખ, ત્રિકાળ વગેરે પદાર્થો નાંખવા વગેરે પ્રયોગ કરીને ઘણે કાળે તે પાણીને સુગંધિત્વ અને સ્વચ્છ બનાવ્યું. અને પછી રાજના જળરક્ષક (પાણીને આસો દેનારા) ની મારફત તે પાણી રાજને પાડ્યું. તે પીવાથી તેમાં નાંખેલા એકથી આદિના સ્વાદથી આશ્ચર્ય પામેલા રાજ્યે તે પાણી વખાણીને પૂછ્યું કે આ પાણી ક્યાંથી લાવ્યો? તેણે કહ્યું કે મને મંત્રીએ આપ્યું છે. ત્યારે રાજ્યે મંત્રીને પૂછતાં તેણે સાચી બીના જણાવી કે હું સ્વામી! તે જ ખાઈતું આ પાણી છે વગેરે તમામ વાત કહી, પણ રાજ્યે ખાત્રી કરવા તે પ્રમાણે પ્રયોગ કરી જોયો. તે તે જ પ્રમાણે તે મલિન પાણી સુગંધિત બન્યું. તેથી મંત્રીની ઉપર વિશ્વાસ પામેલા તેણે મંત્રીની પાસેથી ધર્મનું તત્ત્વ સમજાવવાનું આવક ધર્મ સ્વીકાર્યો. સ્થવિર મુનિનો ઉપદેશ સાંભળી દીક્ષા લેવાનો ઇચ્છાવાળા મંત્રીએ રાજના આગ્રહથી બાર વર્ષો વીતાવીને પછી અંતે જણાવ્યું દીક્ષા લીધી. તેને આરાધી અગીયાર અંગો ભણી અંતે મોક્ષનાં સુખ મેળવ્યા. આનો સાર એ છે કે જે જીવો મિથ્યાત્વી, પાપકર્મો કરવામાં આસક્ત, નિર્ગુણી હોય તેવા જીવો પાણીની જેમ શ્રેષ્ઠ ગુરુ વગેરેના ઉપદેશ અવજાઈ (પ્રયોગ) થી સદ્ગુણી બની સિદ્ધ થાય છે.

તેરમા દર્દર અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

સદ્ગુરુના સમાગમોદિના અભાવે ગુણો ધીમે ધીમે ઘટત. જાય છે, આ હકીકતને યથાર્થ સમજાવનારું દેહકાનું કષ્ટાંત છે. તેની બીના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવી. એક વખત પ્રભુ શ્રીમહાવીરની પાસે દર્દર નામનો કેવ સૂર્યાભ દેવની જેમ નાટક કરીને સ્વર્ગમાં ગયો. ત્યારે શ્રીગૌતમ ગણધરના પૂજવાથી પ્રભુએ કહ્યું કે રાજગૃહ નગરનો નંદ નામનો મણિયાર અમારો ઉપદેશ સાંભળી આવક થયો. ત્યાર પછી તે મિથ્યાત્વી જીવોના પરિચયથી મિથ્યાત્વી થયો. એક વખત ઉન્હાળામાં અદ્ભુત તપ કરીને તે પોષધ શાળામાં રહ્યો હતો. તે વખતે તેને ઘણી તરસ લાગી. તેથી તેણે વિપરીત ભાવના ભાવી. અંતે અકૃમનું પારણું કર્યા પછી રાજની રખ લઇને નગરની બહાર વાવ ખગીલા વગેરે બનાવ્યા. સર્વ જનો તેનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા. તેથી નંદ મણિયારની યશઃકીર્તિ ગાવા લાગ્યા. તે સાંભળીને તે રાજ થયો. કર્મોદયે તે ૧૬ રોગોની તીવ્ર વેદના ભોગવી આર્તધ્યાને મરીને પોતાની વાવમાં દેહકો થયો. ત્યાં પાણી પીનારા લોકોના મોદથી નંદ મણિયારની કીર્તિ સાંભળી તેને જાતિસ્મરણ પ્રકટયું. તેથી પગ

ભવતી બીના જાણી તેણે મિથ્યાત્વનો પશ્ચાત્તાપ કરી દેડકાના ભવમાં પણ શ્રાવકનાં વ્રતો પોતાની મેળે સ્વીકાર્યાં. ત્યાર પછી એક વખત હે ગૌતમ! તે રાજગૃહ નગરની બહાર અમે આવ્યા. તે વખતે વાવમાં પાણી ભરતી સ્ત્રીઓના મુખથી અમારું આગમન સાંભળી તે દેડકો હુર્ષથી અમને વાંદવા માટે વાવની બહાર નીકળ્યો. માર્ગમાં શ્રેણિક રાજના ઘોડાના પગ નીચે દબાયો. તે વખતે તે અત્યંત આરાધના કરી મરણ પામી દ્વિરાંક દેવ થયો છે. ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહે સિંધ થશે. વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજવી છે. આનું રહસ્ય એ છે કે સમ્યક્વાદિક ગુણોને પામેલા જીવો પણ સત્સંગતિ (ઉત્તમ પુરુષોની સોબત) તેમના ઉપદેશનું સાંભળવું, સારા આસન્નને ઈત્યાદિ સાધનો ન મળવાથી દેડકાના જીવ નંદ મણિયાર શેઠની જેમ પામેલા ગુણો હારી જાય છે ને મિથ્યાદષ્ટી બને છે. માટે ભવ્ય જીવોએ સારા નિમિત્તોને સેવીને ધાર્મિક જીવન ટકાવવું જોઈએ. તથા જે ભવ્ય જીવ તીર્થકરને વાંદવા માટે ભાવથી આદ્યો હોય, તે જીવ અચાનક મરણ વગેરે કારણોથી પ્રભુને વંદન ન કરી શકે, તો પણ તે જીવ દેડકાની જેમ વંદનાના ફલ (સ્વર્ગને કે મોક્ષ) ને પામે છે. એમ પ્રવ્રજ્યાદિમાં પણ સમજવું.

ચૌદમા તેતલિપુત્ર અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

ધર્મની સામગ્રી મળવાથી જ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે ઉપર તેતલિપુત્ર નામના મંત્રીનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. તેની બીના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી. તેતલિપુત્રના કનક રાજને પદ્માવતી રાણી હતી, ને તેતલિપુત્ર નામે મંત્રી હતો. તેને પોદ્દિલા નામની સ્ત્રી હતી. કનકરથ રાજ રાજ્યાદિકમાં આસક્ત હોવાથી તેના જે જે પુત્રો ઉત્પન્ન થતા હતા, તે બધાને વિકળ અંગવાળા (ખોડખાંપણવાળા) કરી રાજ્ય કરવાને અયોગ્ય કરતો હતો. તેથી પદ્માવતી રાણીના સંકેતથી તેણીના એક પુત્ર કનકધ્વજ કુમારને ગુપ્ત રાખી મંત્રીએ મોટો કર્યો, ને કલાકુશળ બનાવ્યો. એક વખત મંત્રીને અનિષ્ટ થયેલી પોદ્દિલા (મંત્રીપત્ની) સાધ્વીના પરિચયથી શ્રાવિકા થઈ. અને ધર્મ કરવા લાગી. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાથી પોદ્દિલાએ મંત્રીની પાસે રજા માગી ત્યારે તેણે કહ્યું કે “તું ચારિત્ર પાળીને જે સ્વર્ગે જાય તો ત્યાંથી અહીં આવીને મને ધર્મ પમાડવાની કબૂલાત આપે, તો હું તને રજા આપું.” ત્યારે પોદ્દિલાએ તેનું વચન સ્વીકારી પ્રવ્રજ્યા લઈ તે હુર્ષથી આરાધી અંતે સમાધિથી કાલમર્ધ પામી દેવપણું મેળવ્યું. એક વખત કનકરથ મરણ પામ્યો, ત્યારે કનકધ્વજને જાહેર કરી રાજ બનાવ્યો. તે પોતાના ઉપકારી મંત્રીનું બહુજ માન સાચવતો હતો. તેથી ભોગાસક્ત થયેલા તેને પોદ્દિલ દેવે ધર્મબોધ કરવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ તે બૂઝ્યો નહીં. અંતે દેવે રાજને મંત્રીથી વિમુખ કર્યો એટલે દેવશક્તિથી મંત્રીની ઉપર રાજને અરૂચિ થાય,

તેવી પરિસ્થિતિ ઊભી કરાવી. તે જાણી ભય પામી મંત્રી ઘણી રીતે આપઘાત કરવા લાગ્યો, પણ તે દેવે દેવશક્તિથી તેને મરવા દીધો નહિ. અંતે તે થાક્યો. ત્યારે તે દેવે મહામહેનતે તેને પ્રતિબોધ પમાડ્યો. તે સમયે મંત્રીને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રકટ થયું. તેથી પાછલા ભવે આરાધેલી દીક્ષાની વાત જાણી સંયમ સાધી કેવલી થઈ મોક્ષે ગયો. વગેરે બીના વિસ્તારથી કહી છે. આનો સાર એ છે કે જ્યાં સુધી જીવો દુઃખને કે અપમાનને પામ્યા ન હોય, એટલે પામતા નથી, ત્યાં સુધી તેઓ આ તેતલિપુત્ર મંત્રીની જેમ ભાવથી ધર્મને સાધી શકતા નથી.

પંદરમા નંદીકૃળ નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

શ્રી તીર્થંકર દેવોના ઉપદેશથી વિષયાદિને ત્યાગ કરાય તો સિદ્ધિના સુખ મળે. આ બીનાને યથાર્થ સમજવાનારું આ નંદીકૃળનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું:—ચંપા નગરીનો ધન્ય સાર્થવાહ અહિંચત્રા નગરીમાં વેપાર કરવા માટે જવાને તૈયાર થયા, ત્યારે તેણે કરાવેલી ઉદ્દેશપણા સાંભળી તેની સાથે બીજા ઘણાં લોકો જવાને તૈયાર થયા. ચાલતી વખતે સાર્થવાહે બધાને કહ્યું કે “અહીંથી જતાં માર્ગમાં એક મોટી અટવી આવે છે, તેમાં ઘણાં નંદી નામના ઝાડ પત્રાદિથી શોભી રહ્યા છે. તેના પત્રાદિકને કોઈ લેશે તેની જાયામાં વીસામો લેશે કે તેનો કંઈ પણ ઉપયોગ કરશે તો તેને શરૂઆતમાં તો સુખ જણાશે પણ પરિણામે તે અકાળે જ મરશે. તેથી તે નંદી વૃક્ષોને છાડીને બીજાં વૃક્ષોનાં ફલાદિકને ઉપયોગ કરવો. અને તેમની જાયામાં જ રહેવું.” આ પ્રમાણે કહી બધા સાર્થ સહિત ચાલીને તે નંદી વૃક્ષોવાળા વનમાં આવી તે નંદી વૃક્ષોથી થોડે દૂર સાર્થનો પડાવ નાખ્યો. તે ફરીથી પણ પહેલાના જેવી જ સૂચના કરી. તેથી તે પ્રમાણે જેઓ વત્યા, તેઓ અંતે બહુ જ સુખી થયા. એ જ પ્રમાણે નંદી વૃક્ષના જેવા વિષય કષાયોદિને તજનારા સાધુ વગેરે મોક્ષને પામે છે. તથા જેઓએ સાર્થવાહના કહ્યા પ્રમાણે ન કયું, તેઓ ધૂરી હાલતે મર્યા, તેમ જે સાધુ વગેરે વિષયાદિને છોડે નહીં, તે દીર્ઘ સંસારમાં ભટકે છે. પછી તે ધન્ય સાર્થવાહ અહિંચત્રા નગરીમાં વેપાર કરી ઘણો લાભ મેળવી ત્યાંથી જરૂરી ચીજો લઈ ચંપાનગરીમાં આવ્યો. અંતે દીક્ષા સાધી સ્વર્ગે ગયો. મહાવિદેહે સિદ્ધ થશે. આમાંથી સમજવાની બીના એ કે ચંપાનગરી જેવી મનુષ્યગતિ જાણવી. ધન્ય સાર્થવાહને સ્થાને દયાળુ તીર્થંકર જાણવા. અહિંચત્રા નગરીને બદલે અહીં મોક્ષ જાણવો. ૧. ઘોષણાની જેવી શ્રીતીર્થંકરની મોક્ષમાર્ગનુ-સારિણી દેશના જાણવી. સાર્થમાં રહેલા ચરક પરિવ્રાજકાદિની જેવા મોક્ષાભિલાષી સંસારી જીવો જાણવા. ૨. નંદીકૃળ નામનાં વૃક્ષોની જેવા મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તેલા જીવોને દુર્ગતિનાં દુઃખ દેનારા વિષયો જાણવા. જેમ તે કૃળ ખાવાથી મરણ કહ્યું, તેમ અહીં વિષય ભોગવવાથી સંસાર ભ્રમણ વધે એમ જાણવું. ૩. તે નંદીકૃળવાળાં વૃક્ષોનો

ત્યાગ કરવાથી જેમ સુખે કરીને ઇષ્ટ (ધારેલા) નગરે પહોંચાય, તેમ વિષયોને તજવાથી પરમાનંદના કારણભૂત મોક્ષરૂપ ઇષ્ટ નગરે પહોંચાય છે.

સૌલમા અપરકંકા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

મનથી પણ વિષયોની ચાહના કરતાં કેવી વિડંબના ભોગવવી પડે છે? આ હકીકત યથાર્થ સમજાવવા માટે દ્રૌપદીના જીવન સહિત પદ્મનાભ રાજાનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. તેથી અપરકંકા નગરીના નામે આ અધ્યયન પ્રસિદ્ધ છે. તેની બીના ટૂંકમાં આ પ્રમાણે જાણવી. દ્રૌપદીની બીના વિસ્તારથી જણાવતાં કહ્યું કે દ્રૌપદી પશ્ચાત્તુર્વીના ક્રમે બહુ જ દૂરના પાછલા ભવે નાગશ્રી નામની બ્રાહ્મણી હતી. એક વખત તેણીએ ધર્મ-રુચિ મુનિને કડવા તુંબડાનું શાક વહોરાવ્યું. તે લઈને ગુરુની પાસે આવી બતાવતાં ગુરુના કહેવાથી તે શાક ખાણુનો નાશ કરનાર છે, એમ જાણતાં છતાં પણ તે દયાળુ મુનિ પોતે જ ખાઈ ગયા. તેથી સમાધિ મરણે સદ્ગતિના સુખ પામ્યા. અંતે મોક્ષે પણ જશે. નાગશ્રીના પતિએ આ વાત જાણીને તેને તાડનાદિ કરી ઘરમાંથી કાઢી મૂકી. લોકોથી તિરસ્કારાદિને પામેલી તે સૌલ રોગોની તીવ્ર વેદના ભોગવી મરીને છઠ્ઠી નરકે ગઈ. ત્યાંથી અનુક્રમે મત્સ્ય, સાતમી નરક, ફરી મત્સ્ય, સાતમી નરક, મત્સ્ય, છઠ્ઠી નરક વગેરે સ્વરૂપે ઘણા કાળ સંસારમાં ભ્રમીને છેવટ ચંપાનગરીના સાગરદત્ત સાર્થવાહની સુક્રમાલિકા નામની પુત્રી થઈ. મોટી ઉંમરે તેણીને સાગર નામના સાર્થવાહના પુત્રની સાથે પરણાવી. પણ તેને તેના શરીરનો સ્પર્શ તરવારના ઘા જેવો લાગવાથી તેણે તેને તજી દીધી. પછી કોઈ ભીખારીને તે પરણાવી. ત્યાં પણ તેણે જ બન્યું. સાધ્વીના પરિચયથી અવસરે તે સાધ્વી થઈ ને તપ કરવા લાગી. ગુરુણીની આજ્ઞા નહિ છતાં પણ તે નગરની બહાર બગીચામાં આતાપના લેવા લાગી. એક વખત તેણીએ તે બગીચામાં વેશ્યાને પાંચ યુવાન પુરુષોની સાથે ક્રીડા કરતી જોઈ. તેથી તેણીએ તેવા પ્રકારના ભોગ મળવાનું નિયાજું કયું. પછી તે ચારિત્રમાં પણ શિથિલ થઈ. અંતે મરીને ઈશાન દેવલોકમાં દેવીપણું ભોગવીને અંતે વ્યવી કૃપદ રાજાની દ્રૌપદી નામની પુત્રી થઈ. મોટી થયેલી તે સ્વયંવરમાં પાંચ પાંડવોને વરી (પરણી). એક વખત પોતે જૈનધર્મી શ્રાવિકા હોવાથી તેણીએ વિરતિ રહિતનારદનું સન્માન કયું નહિ. તેથી તેની પ્રેરણાથી ધાતકીબંડની અપરકંકા નગરીના રાજા પદ્મનાભે દેવની સહાયથી દ્રૌપદીનું હરણ કરીને તેણીને પોતાના અંત:પુરમાં દાખલ કરી. પરંતુ તે મહાસતીને તે રાજા વશ કરી શક્યો નહિ. અંતે પાંચે પાંડવો કૃષ્ણ વાસુદેવની મદદથી પદ્મનાભને હરાવી દ્રૌપદીને પાછી લઈ આવ્યા. પાંચે પાંડવો દીક્ષા લઈ આરાધી સિદ્ધાચલે મોક્ષે ગયા. ને દ્રૌપદી દીક્ષાને આરાધી બ્રહ્મ દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થઈ. અહીંથી મહાવિદેહે નરભવ પામી મોક્ષે જશે. આ બધી બીના અહીં વિસ્તારથી કહી છે. આનું તાત્પર્ય એ છે

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૬. શ્રી જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રનો પરિચય) ૨૫૯
કે નિયાણાંના દોષથી દૂષિત તપ જેમ સુકુમાલિકાને તેમ કોઈને પણ મોક્ષનાં સુખ દેતું
નથી. તથા પાત્રને ભક્તિ બહુમાન વિના અમનોહર દાન દીધું હોય, તો તે દેનારા
જીવને નાગશ્રીની જેમ ભયંકર દુઃખો આપે છે.

સત્તરમા અથ્થ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

શ્રીદ્રિયોના પાંચ વિષયોમાં આસક્ત થનારા જીવોને દુઃખ ભોગવવું પડે છે, ને તે
શબ્દાદિમાં આસક્ત નહિ થનારા જીવો સુખી થાય છે. આ બીના યથાર્થ સમજાવવા
માટે અથ્થનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. તેની બીના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી-હસ્તિશીર્ષ
નગરમાં કનકકેતુ રાજા હતો. અહીંના કેટલાક વહાણુના વેપારીઓ સમુદ્ર માર્ગે જતાં
રસ્તામાં દિશા ભૂલી જવાથી કાલિક નામના દ્વીપે જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં સુવર્ણાદિની ખાણો
બહુ હતી. તથા ત્યાં ઉત્તમ જાતિના ઘોડાઓ હતા, પરંતુ તેઓ મનુષ્યોની ગંધ પણ
સહન કરી શકતા નહોતા. તેથી તેઓ તેમને જોઈને બહુ દૂર ભાગી ગયા. તે વેપારી-
ઓએ વહાણુમાં સુવર્ણાદિ ભરી પોતાના નગરમાં આવી રાખીને તે વાત કરી. તે
સાંભળીને રાજાએ તે વેપારીઓની સાથે પોતાના નોકરોને ઘોડા લાવવા મોકલ્યા. ત્યાં
જઈને તેમણે પાંચે શ્રીદ્રિયોને સુખકારી પદાર્થો દેખાડીને તે ઘોડાઓને લલચાવીને વશ
કરીને અહીં લાવવા પ્રયત્નો કર્યા. તેમાં જે અથ્થો તે સુગંધી પદાર્થોના સ્વાદ વગેરેમાં
લુબ્ધ થયા, તેઓને સેવકોએ અહીં લાવી દમન વગેરે કરી દુઃખી કર્યા. ને જેઓ લુબ્ધ
ન થયા, તેઓ સુખી થયા. એ પ્રમાણે જે મુનિઓ શબ્દાદિથી વિરક્ત અને, તેઓ સુખી
થાય, ને બીજાઓ દુઃખી થાય છે. આ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છેવટે એ એ
શ્લોકોમાં વિષયરાગના દુઃખો અને વૈરાગ્યના સુખો એક એક શ્લોકમાં જણાવ્યા છે.
શબ્દ વગેરે દરેકમાં રાગ નહિ કરવાનું વર્ણન એકેક શ્લોકમાં જણાવ્યું છે. એકંદર
વીશે ગાથાઓ વૈરાગ્યને ઉપજાવનારી છે.

અઠારમા સુસુમા (સુસમા) અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

લોભ, વિષયાસક્તિ વગેરે દોષો દુઃખને દેનારા છે ને સંતોષ વૈરાગ્યાદિ ગુણો
સુખને આપે છે. આ હકીકતને સમજાવનારું આ સુસુમાનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. તેની બીના
ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી-રાજગૃહ નગરના ધન્ય સાર્થવાહને પાંચ પુત્રોની ઉપર
સુસુમા નામની એક પુત્રી થઈ હતી. તેણીને બાલકીડા કરાવનાર ચિલાત નામનો
નોકર તેણીમાં આસક્ત થયો. તેથી ધન્ય અને નગરના લોકોએ તેને કાઢી મૂક્યો. પછી
સાતે વ્યસનોમાં આસક્ત થઈ પાંચસો ચોરોનો નાયક થયો. એક દિવસ ધન્ય સાર્થ-
વાહના ઘેર તેણે ઘાડ પાડી. ધન ચોરું અને સુસુમાનું હરણ કરી બહાર નીકળી
ગયો. આ બીના જાણી ધન્ય સાર્થવાહ પુત્રો અને સિપાઈઓની સાથે તેને પકડવા

શ્રી જ્ઞાતા પ્રવચન કિરણાવલી (૬. શ્રી જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રનો પરિચય) ૨૬૧

કંડરીકમુનિને અંતપ્રાંત આહારાદિ કરતાં દાહજવરની વેદના પ્રકટ થઈ. અનુક્રમે વિચરતાં તે પુંડરીકિણીમાં આવ્યા. અહીં ગુરુની આજ્ઞા લઈ રાજ્યે ઓપધોપચાર (દવા) કરાવી કંડરીકમુનિને સાજ કર્યા. પછી ઓજ સ્થવિર મુનિઓએ વિહાર કર્યો, પણ શિથિલ બનેલા કંડરીક મુનિએ વિહાર કર્યો નહિ. રાજ્યે તેમને સમજાવીને વિહાર કરાવ્યો. ત્યારે કેટલાક વર્ષો સુધી ગુરુની સાથે વિચરી ફરીથી પડવાઈ થઈને તે કંડરીકમુનિ એકલા પુંડરીકિણી નગરીમાં આવ્યા. તેને રાજ્યે ઘણી રીતે સમજાવ્યો, તોપણ તે સમજ્યો નહિ. ત્યારે તે પુંડરીકરાજ્યે તેને રાજ્ય સોંપી ધોતે તેનાં જ ચારિત્રનાં ઉપકરણો લઈ ગુરુને વાંદી ચારિત્ર લઈ પછી આહાર કરવાનો અભિગ્રહ લઈ આવ્યા. અહીં કંડરીકને ઘણું આહાર કરતાં ને ઉજગરો કરતાં અપચો થયો. તેથી તે પિત્તજ્વરની તીવ્ર વેદના ભોગવતાં આર્તધ્યાનમાં મરીને સાતમી નરકે ગયો. તે પ્રમાણે જે સાધુ સાધ્વીઓ દીક્ષા લીધા પછી ફરીથી કામભોગમાં આસક્ત થાય, તેઓ કંડરીકની જેમ દુઃખી થઈ દુર્ગતિને પામે છે. હવે તે પુંડરીક એ દિવસે ગુરુની પાસે પહોંચ્યા. ત્યાં તેમણે ત્રિધિપૂર્વક ગુરુની પાસે દીક્ષા લીધી. પછી છઠ્ઠને પારણે નિર્દોષ આહાર લાવી તેમણે પારણું કર્યું, રાતે ધર્મધ્યાનમાં રહેલા તેમને અણર્ણાદિ નિમિત્તે પિત્તજ્વર પ્રકટ થયો. આ રાઈએ અંત સમય જાણી આલોચનાદિ કરવા પૂર્વક શુભધ્યાન વડે કાલ ધર્મ પામી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને એકાવતારી દેવપણે ઉપજ્યા. અહીંથી ચવી મહાવિદેહે સિદ્ધ થશે. આ રીતે જે સાધુ સાધ્વીઓ ચારિત્ર લઈને શુદ્ધભાવે થોડા કાળ પણ આરાધે, તેઓ પુંડરીક મુનિવરની જેમ સદ્ગતિના ઉત્તમ સુખ ભોગવી અંતે મોક્ષને પામે છે.

શ્રી જ્ઞાતા સૂત્રના પહેલા શ્રુતસ્કંધનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી જ્ઞાતા સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધનો ટૂંક પરિચય

પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં દર્શાવેલે દાર્શનિકમાં ઘટાવીને હિતોપદેશ આપ્યો છે. અને અહીં ઉપનય રહિત ધર્મકથા અને પૂર્વભવની બીના વગેરે ઉપદેશ આપ્યો છે. આના ૧૦ વર્ગોમાંના પહેલા વર્ગમાં કહ્યું છે કે ચમરેન્દ્રને કાલી, રાણ, રજની, વિદ્યુત અને મેઘા નામની પાંચ અગ્રમહિષીઓ (ઇંદ્રાણી) છે. તેથી તે દરેકની બીના જણાવનારાં પાંચ અધ્યયનો છે. તેમાં કાલી નામના પહેલા અધ્યયનમાં કાલી નામની ઇંદ્રાણીની બીના કહી છે. તે ટૂંકમાં આ પ્રમાણે જાણવી-કાલી નામની અગ્રમહિષી ચમરચંચા રાજધાનીમાં કાલાવતંસક નામના ભવનમાં કાલ નામના સિંહાસન પર ધોતાના પરિવારસહિત બેઠી હતી. તેટલામાં તેણે અવધિજ્ઞાનથી ગુણશીલ ચૈત્યમાં પધારેલા પ્રભુ મહાવીરને જાણીને ત્યાં જઈ વંદનાદિ વિધિ સાચવીને મર્યાભદ્રવની

માફક પ્રભુ પાસે નારયવિધિ કરીને તે સ્વસ્થાને ગઈ. આની દેવઋદ્ધિની બાબતમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પૂછેલા પ્રશ્નનો જવાબ દેતાં પ્રભુએ કહ્યું કે આ દેવી પાછલા ભવે કાળ નામના ગાથાપતિની કાળશ્રી નામની સ્ત્રીની કાળી નામની પુત્રી હતી. તે મોટી ઉમ્મરની થઈ ત્યાં સુધી કુમારી જ હતી. તેથી તે વૃદ્ધકુમારી કહેવાતી હતી. એક વખત તેણે પ્રભુ પાર્શ્વનાથનો ઉપદેશ સાંભળી વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી ને ૧૧ અંગે ભણી કેટલેક કાળે તે શબ્દ (મલિન) ચારિત્રવાળી થઈ. તેથી તે શરીરના અવયવોને વારંવાર ઘોણું, પાણી છાંટીને સૂવું, ખેસવું, વગેરે અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરવા લાગી. ગુરુણીએ તેને ભૂલ સુધારવા ઘણું કહ્યું, પણ તે સમજી નહી. અંતે બધી સાધ્વીઓથી તબબોલી તે જુદા ઉપાશ્રયમાં રહી શૌચ કરવા લાગી. આ સ્થિતિમાં ઘણાં વર્ષો વીતાવીને આલોચનાદિ કર્યા વગર કાળધર્મ પામી કાલી દેવીપણે ઉત્પન્ન થઈ છે. તેનું આયુષ્ય અઠી (૨૧) પાલ્કોપમતું છે. અહીંથી ચવી મહાવિદેહે સિદ્ધ થશે. આ જ પ્રમાણે બીજાં ચાર અધ્યયનોમાં ક્રમસર ૨૭ વગેરે અગ્રમહિષીઓની બીના કહી છે. ફક્ત પાછલા ભવમાં નગરી, માતાપિતા વગેરેનાં નામ જુદાં જુદાં જાણવા. શેષ બીના કાલીદેવીની જેમ જાણવી.

વર્ગ બીજો—શુંભા ૧, નિશુંભા ૨, રંભા ૩, નિરંભા ૪, અને મદના ૫, એ પાંચ બલીન્દ્રની અગ્રમહિષીઓ છે. તે દરેકની બીનાવાળું એકેક અધ્યયન કાલી-દેવીના જેવું જાણવું, ફક્ત પૂર્વભવના નગરાદિક જુદા જુદા છે.

વર્ગ ત્રીજો—આ વર્ગમાં દક્ષિણ દિશાના ભવનપતિના નવ ઇંદ્રોની ૫૪ અગ્ર-મહિષીઓનાં ચોપન અધ્યયનો કહ્યા છે. તેમાં ધરણેન્દ્રની ૧. ઇલા, ૨. સતેરા, ૩. સૌદામિની, ૪. ઇંદ્રા, ૫. ધના, ૬. વિદ્યુતા આ છ અગ્રમહિષીઓનાં ૬ અધ્યયનો છે. એમ વેણુદેવ વગેરે ૮ ઇંદ્રોમાં દરેકની ૬-૬ અગ્રમહિષીઓનાં ૬-૬ અધ્યયનો હોવાથી કુલ ચોપન અધ્યયનો જાણવાં.

વર્ગ ચોથો—આ વર્ગમાં પણ ઉત્તર દિશાના નવ ઇંદ્રોની ૫૪ અગ્રમહિષી-ઓનાં જેમ ત્રીજા વર્ગમાં કહ્યા તેમ ૫૪ અધ્યયનો છે. તેમાં ભૂતાનંદ ઇંદ્રની ૧. રૂચા, ૨ સુરૂચા, ૩. રૂચાંશા, ૪. રૂચકાવતી, ૫. રૂચકાંતા, ૬. રૂચપ્રભા આ છ અગ્ર-મહિષીઓનાં પહેલાં ૬ અધ્યયનો કહી પછી બાકીનાં ૪૮ અધ્યયનો પણ ક્રમસર કહ્યાં છે.

વર્ગ પાંચમો—દક્ષિણ દિશાના વાનમંતરના ૮ ઇંદ્રો છે. દરેકની ચાર ચાર ઇંદ્રાણી ગણતાં ૩૨ ઇંદ્રાણીની બીના અનુક્રમે બત્રીશ અધ્યયનોમાં કહી છે.

વર્ગ છઠ્ઠો—એ જ પ્રમાણે ઉત્તર દિશાના વાનમંતર દેવોના ૮ ઇંદ્રોની ૩૨ ઇંદ્રાણીનાં ૩૨ અધ્યયનો કહ્યાં છે.

વર્ગ સાતમો—અહીં સૂર્યની ૧. સૂરપ્રભા, ૨. આતપા, ૩. અર્ચિર્માલી, ૪.

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૬. શ્રી જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રનો પરિચય) ૨૬૩

પ્રભંકરા આ ચાર ઇંદ્રાણીઓની બીનાવાળાં અનુક્રમે ૪ અધ્યયનો કહ્યાં છે.

વર્ગ આઠમો—અહીં ચંદ્રની ૧. ચંદ્રપ્રભા, ૨. દોષીનાભા, ૩. અર્ચિર્મણી, ૪. પ્રભંકરા નામની ઇંદ્રાણીઓની બીના અનુક્રમે ૪ અધ્યયનોમાં જણાવી છે.

નવમા વર્ગમાં—શકંતી ૧. પદ્મા, ૨. શિવા, ૩. સચ્ચી (સતી), ૪. અંજૂ, ૫. રોહિણી, ૬. નવમિકા, ૭. અચલા, ૮. અપ્સરા નામની ૮ ઇંદ્રાણીઓની બીના અનુક્રમે ૮ અધ્યયનોમાં વર્ણવી છે.

દશમા વર્ગમાં—એ જ પ્રમાણે ઇશાનેન્દ્રની ૧. કૃષ્ણા, ૨. કૃષ્ણ (કૃષ્ણા) રાજ, ૩. રામા, ૪. રામરક્ષિતા, ૫. વસુ, ૬. વસુગુપ્તા, ૭. વસુમિત્રા, ૮. વસુધારા નામની ૮ ઇંદ્રાણીની બીના અનુક્રમે ૮ અધ્યયનોમાં કહી છે. ૧૦ વર્ગનાં ૨૦૬ અધ્યયનોમાં ૨૦૬ ઇંદ્રાણીની બીના કહી છે. તે આ પ્રમાણે—૧. અસુરકુમારના બે ઇંદ્રની ૧૦ ઇંદ્રાણી, બાકીના ૯ નિકાયના ૧૮ ઇંદ્રોની ૧૮×૬=૧૦૮, વાનવ્યંતરના ૧૬ ઇંદ્રોની ૧૬×૪=૬૪, સૂર્ય તથા ચંદ્રની મળી ૮, અને શકેન્દ્ર ઇશાનેન્દ્રની મળી ૧૬ ઇંદ્રાણીઓ જણાવી.

શ્રી જ્ઞાતા સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો



શ્રી પ્રવચન કિરણાવલીનો સાતમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો.



आठमे। प्रकाश

॥ आर्या ॥

अह अट्टमप्ययासे, सत्तमुवासगदसंगवुत्तं ॥
वण्णिज्जइ संखेवा, अज्जयणाइ दस सुयखंधे ॥ ५१ ॥
आणंदकामदेवा, चुलणीपिया सावगो सुरादेवो ॥
चुल्लसयगकुंडकोळिय, तहेव सहालपुत्तो य ॥ ५२ ॥
सट्टमहासयय नंदिणी, पियसालिहि पियभिहज्जयणसट्टा ॥
चरण-करण-धम्मकहा-णुओगवुत्तंतसंकलणं ॥ ५३ ॥
वाणिज्जसिवाणंदा बारस कोडीधणं तथा चउरो ॥
गोवग्गाणुवसग्गो, सोहम्मे अरुणचउपल्ला ॥ ५४ ॥
चंपा भद्दा अडदस, कोडीदविणं छगोउला पंते ॥
अरुणाभे देवत्तं, उवसग्गो कामदेवस्स ॥ ५५ ॥
चुल्लणीपिया वाणारसी, सामा उवसग्गसहणगोवग्गा ॥
चोवीस कोडी दव्वं, अरुणप्पइ पल्लचउराऊ ॥ ५६ ॥
वाणारसी य धण्णा, अडदस कोडीधणं छगोउलगा ॥
उवसग्गोऽरुणकंते, तह्य सुरादेवसट्टस्स ॥ ५७ ॥
आलंभिया य बहुला, अडदस कोडीधणं छगोउलगा ॥
उवसग्गोऽरुणसिद्धे, देवत्तं चुल्लसयगस्स ॥ ५८ ॥
कंपिल्ल पुप्फमित्ता, अडदस कोडीधणं छगोउलगा ॥
अरुणज्जयदेवत्तं, णुवसग्गो कुंडसट्टस्स ॥ ५९ ॥
पोलासमग्गमित्ता, गोउलमेणं धणं तिकोडीयं ॥
देवुवसग्गोऽरुणरुई-सुरया सहालपुत्तस्स ॥ ६० ॥
चउवीस दव्व कोडी, रायगिही रेवईइ उवसग्गो ॥
अरुणावत्तंसुरया, महासयग अट्ट गोवग्गा ॥ ६१ ॥

બારસ કોડો દવિણં, સાવત્થો અસ્તિણી તહા ચરો ॥
 ગોવગા ય અથેરે, દેવત્તં નવમસહુસ્સ ॥ ૬૨ ॥
 બારસ કોઢી દવિણં; સાવત્થો ફગુણી તહા ચરો ॥
 ગોવગા અમરત્તં, કીવવિમાણે ય દસમસ્સ ॥ ૬૩ ॥
 પહ્મિમા વયપહ્મિવત્તી, માસિયમણસણમણંતરમ્મિ મહે ॥
 સોહમ્મામરરિહ્મી, ચરપલ્લાઠ્ઠ ય સર્વેસિ ॥ ૬૪ ॥
 દસગોસહુસ્સમાણં, ગોઝલમેગં તઓઝવિ ચહ્મઠ્ઠણં ॥
 સિહ્મી મહાવિવેહે, વીસ વરિસદેસવિરયા તે ॥ ૬૫ ॥

શબ્દાર્થ:—હવે આઠમા પ્રકાશમાં સાતમા શ્રીઉપાસકદશાંગ સૂત્રનું વૃત્તાંત
 દૂકામાં કહેવાય છે. અહીં એક શ્રુતસ્કંધ છે, તેમાં આનંદાદિ દશ શ્રાવકોના નામથી
 પ્રસિદ્ધ આનંદાધ્યયન વગેરે દશ અધ્યયનો છે. ૫૧. ૧. આજ્ઞંદ શ્રાવક, ૨. કામદેવ
 શ્રાવક, ૩. સુલ્લેની પિતા, ૪. સુરાદેવ શ્રાવક, ૫. સુલ્લેશતક શ્રાવક, ૬. કુંડકોલિક
 શ્રાવક, ૭. સદાલપુત્ર, ૮. મહાશતક શ્રાવક, ૯. નંદિનીપિતા નામના શ્રાવક, ૧૦.
 સાલિહી (તેતલી) પિતા નામના શ્રાવક. અહીં આ દશ શ્રાવકોનાં જીવન અને
 પ્રતાદિની બીના કહી છે. તેથી સમજ લેવું કે આ સૂત્રમાં અરણ્યકરણાનુયોગની, તે
 ધર્મકથાનુયોગની સંકલના (ગોઠવણી) કરી છે. ૫૨-૫૩. આનંદ શ્રાવક વાણિજ્ય
 ગામના રહીશ હતા. તેમને શિવાનંદા નામની સ્ત્રી હતી. આર કોડ ધનના સ્વામી
 હતા. તેમને ચાર ગોકુલ હતાં. કોઈએ તેમને ઉપસર્ગ કર્યો નથી, પ્રતાદિની આરાધના
 કરી અંતે સૌધર્મ દેવલોકના અરણ્યવિમાનમાં ચાર પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવ
 થયા. ૫૪. અંપાનગરીના રહીશ બીજા કામદેવ શ્રાવકને ભદ્રા નામની સ્ત્રી હતી. તેની
 પાસે ૧૮ કોડ દ્રવ્ય હતું, ૭ ગોકુલ હતાં. આયુષ્યના અંતે સમાધિમરણ પામી અરણ્ય-
 ભવિમાને દેવપણું પામ્યા. તેને એક દેવે ઉપસર્ગ કર્યો હતો. ૫૫. ત્રીજા સુલ્લેણી
 પિતા નામના શ્રાવક વારાણસી નગરીના રહીશ હતા. તેમને શ્યામા નામની સ્ત્રી હતી.
 દેવે ઉપસર્ગ કર્યો હતો. ૮ ગોકુલ હતાં. તે ચોવીશ કોડ સુવર્ણના સ્વામી હતા.
 શ્રાવકપણામાં પ્રતાદિની આરાધના કરી અંતે કાલધર્મ પામી અરણ્યપ્રભ વિમાનમાં
 ચાર પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવ થયા. ૫૬. ચોથા સુરાદેવ નામના શ્રાવક વારાણસી-
 નગરીના રહીશ હતા. તેમને ધન્યા નામની સ્ત્રી હતી. ૬ ગોકુલ હતાં, ૧૮ કોડ દ્રવ્ય
 હતું. એક દેવે તેને ઉપસર્ગ કર્યો હતો. પ્રતાદિની આરાધના કરી અંતે સમાધિમરણ
 પામી અરણ્યકાંત વિમાનવાસી દેવ થયા. ૫૭. પાંચમા આલંબિકા નગરીના રહીશ
 સુલ્લેશતક શ્રાવકને બહુલા નામની સ્ત્રી હતી. ૬ ગોકુલ હતાં. તે ૧૮ કોડ દ્રવ્યનો
 સ્વામી હતો. તેને એક દેવે ઉપસર્ગ કર્યો હતો. પ્રતાદિની આરાધના કરી અંતે તે

અરુણસિદ્ધ વિમાનવાળા દેવ થયા. ૫૯. ધોલાસપુરના રહીશ સાતમા સદાલપુત્ર નામના આવકને અગ્નિમિત્રા નામની સ્ત્રી હતી. એક ગોકુલ હતું ને ત્રણ કોડ દ્રવ્ય હતું. એક દેવે ઉપસર્ગ કર્યો હતો. તે પ્રતાદિને આરાધી અંતે અરુણરૂચિ નામના વિમાનમાં દેવ થયા. ૬૦. આઠમા મહાશતક આવક રાજગૃહી નગરીના રહીશ હતા. તેમને ચોવીશ કોડ દ્રવ્ય અને ૮ ગોકુલ હતાં. તથા રેવતી વગેરે સ્ત્રીઓ હતી. તેમાંની તે રેવતીએ ઉપસર્ગ કર્યો હતો. પ્રતાદિને આરાધી અંતે અરુણાવતંસક વિમાનવાસી દેવ થયા. ૬૧. નવમા નંદિનીપિતા નામના આવકને અશ્વિની નામે સ્ત્રી હતી. તથા ૧૨ કોડ દ્રવ્ય હતું. તે આવસ્તી નગરીમાં રહેતા, તેને ૪ ગોકુલ હતાં. પ્રતાદિને આરાધી તે અથેર વિમાનવાસી દેવ થયા. ૬૨. આવસ્તિ નગરીના રહીશ દશમા તેતલીપિતા (સાલિહી-પિતા) નામના આવકને કાલ્યુની નામે સ્ત્રી હતી, ૧૨ કોડ દ્રવ્ય અને ૪ ગોકુલ હતાં. પ્રતાદિને આરાધી અંતે કીમ વિમાનવાસી દેવ થયા, ૬૩. આવકની ૧૧ પ્રતિમા (એક જાતની ધાર્મિક ક્રિયા) એવું આરાધન અને બારે પ્રતોની આરાધના તથા અંતિમ સમયે એક મહિનાના અનશનની આરાધના, તેમજ સૌધર્મ દેવલોકના જ અરુણાદિ વિમાને ૪ પદ્યોપમના આયુષ્યવાળા દેવપણે ઉપજવું; આદલી ખીના દશે શ્રાવકોમાં એક સરખી છે એમ સમજવું. ૬૪. તથા એક ગોકુલનું પ્રમાણ ૧૦ હજાર ગાયો જાણવી. એટલે દશ હજાર ગાયોનું એક ગોકુલ થાય. આનંદ આવકાદિ દશેને તેવાં ગોકુલો હતાં. દેવલોકનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયા બાદ દશે શ્રાવકો મહાવિદેહે મોક્ષમાર્ગને સાધી સિદ્ધ થશે. ૬૫.

સ્પષ્ટાર્થ—આ શ્રીઉપાસકદશાંગ સૂત્રમાં એક શ્રુતસ્કંધ છે. તેના પહેલા આનંદ-ધ્યનમાં આનંદ શ્રાવકનું જીવન ચરિત્ર વર્ણવ્યું છે. બીજા કામદેવાધ્યનમાં કામદેવ શ્રાવકનું જીવન અને ત્રીજા ચુલનીપિતા નામના અધ્યયનમાં ચુલનીપિતા નામના શ્રાવકનું જીવન કહ્યું છે. ચોથા સુરાદેવાધ્યનમાં સુરાદેવ નામના શ્રાવકનું અને પાંચમા સુદેવશતકાધ્યનમાં સુદેવશતક શ્રાવકનું જીવન જણાવ્યું છે. પછી છઠ્ઠા કુંડકોલિકાધ્યનમાં કુંડકોલિક શ્રાવકનું દેશવિરતિ જીવન, અને સાતમા સદાલપુત્રાધ્યનમાં સદાલપુત્ર શ્રાવકનું જીવન જણાવ્યું છે. આગળ આઠમા મહાશતક અધ્યયનમાં મહાશતક શ્રાવકનું અને નવમા નંદિનીપિતા નામના અધ્યયનમાં નંદિનીપિતા નામના શ્રાવકનું તથા દશમા સાલિહી (તેતલી) પિતા નામના અધ્યયનમાં તેતલીપિતા નામના શ્રાવકનું જીવનચરિત્ર વર્ણવ્યું છે. આ રીતે આ સાતમા અંગનો સાર ટૂંકમાં જણાવીને હવે હું દરેક અધ્યયનનો પરિચય ટૂંકમાં જણાવું છું.

દશ શ્રાવકોની સમાન ખીના

અહીં દશ શ્રાવકોનાં નગરો, ઉદ્યાનો, ચૈત્યો, વનખંડો, રાજઓ, માતાપિતા સમવસરણ, ધર્માચાર્ય, ધર્મકથા, આ લોકની અને પરલોકની ઋદ્ધિવિશેષ, શીલવ્રતો,

વિરમણવ્રત, ગુણવ્રત, પ્રત્યાખ્યાન, પૌષ્ઠોપવાસની સાધના, શાસ્ત્રજ્ઞાન, તપ ઉપધાન, પ્રતિમાઓ (ક્રિયાવિશેષ) ઉપસર્ગો, સંલેખના, ભક્તપ્રત્યાખ્યાન, પાદપોષગમન, દેવલોકગમન, સુકુલમાં ઉત્પત્તિ, યોધિલાભ, અને અંતક્રિયાતું (મોક્ષતું) વર્ણન કયું છે. વળી શ્રાવકોની ઋદ્ધિવિશેષ, પરિષદ્ પરિવાર, વિસ્તારથી તેમણે કરેલું ધર્મ શ્રવણ, અભિગમ—સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ, સ્થિરપણું, મૂલ ગુણોના ને ઉત્તર ગુણોના અતિચારો, વ્રતપર્યાય, શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમાઓની આરાધના, અભિમહોતું ગ્રહણ અને પાલન, ઉપસર્ગોતું સહન કરવું, ઉપસર્ગોનો અભાવ, વિચિત્રતપ, શીલવ્રત વગેરે કહીને અંતે મારણાંતિક સંલેખનાની ખીના જણાવી છે. પછી તેઓ સંલેખનાની આરાધનાથી આત્માને ભાવિત (વાસિત) કરીને ઘણા ટૂંક અનશનભાવે વીતાવીને ઉત્તમ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થઈને જે રીતે શ્રેષ્ઠ દેવતાઈ સુખો ભોગવે છે, અને અનુક્રમે ઉત્તમ સુખોને ભોગવીને ત્યાંથી ન્યવી જે રીતે યોધિ (જૈનધર્મ પ્રાપ્તિ) અને સંયમ પામી કેવલી થઈ મોક્ષને પામે છે તે ખીના, અને તે ઉપરાંત ખીણું પણ તેમના શ્રવનને અંગે જરૂરી વર્ણન વિસ્તારથી કયું છે. અહીં પરિમિત વાચના અને સંખ્યાતા અનુયોગદ્વારે તથા સંખ્યાતી સંગ્રહણી છે. આ સાતમું અંગ છે, તેનો એક શ્રુતસ્કંધ છે, દશ ઉદ્દેશકાલ અને દશ સમુદ્દેશકાલ છે. આનાં સંખ્યાતા હજાર પદો, સંખ્યાતા અક્ષરો કહી છેવટે ચરણ કરણની પ્રરૂપણા કરી છે. આ પ્રમાણે સમવાયાંગમાં જેમ કહ્યું, તેમ નાંદી-સૂત્રમાં પણ દ્વાદશાંગીનો ટૂંક પરિચય જણાવતાં આનો પણ ટૂંક પરિચય વર્ણવ્યો છે.

આ બધા શ્રાવકો નવ તરવોના જાણકાર, દઠ ધર્મી, અને આર્થિક સ્થિતિમાં કરોડોની મીઠકતવાળા હતા. તેમણે સંપત્તિના ત્રણ ભાગ કરી એક ભાગ વેપારમાં, એક ભાગ વ્યાજે અને એક ભાગ સ્થાયી નિધિ તરીકે રાખ્યો હતો. તે બધા વ્યવહાર-કુશલ શ્રદ્ધપતિ (શ્રદ્ધસ્થ) હતા. અને કુટુંબ જ્ઞાતિ રાજ્યાદિના ગુન્યવણુ ભરેલા કાર્યોની નીકાલ કરનારા, પૂજ્યા લાયક તેમજ ખીજને સલાહ લેવા યોગ્ય હતા. મહાશતક શ્રાવક સિવાયના ૯ શ્રાવકોને એકેક સ્ત્રી હતી. મહાશતક શ્રાવકને રેવતી વગેરે ૧૩ સ્ત્રીઓ હતી. તેમને પ્રભુ વીરનો ઉપદેશ સાચો લાગ્યો, તેથી શ્રદ્ધાપૂર્વક અધિક પરિશ્રદ્ધાદિનો ત્યાગ કરી સમ્યક્ત્વ મૂલ આર વ્રતો લઈ આરાધે છે, ને પોતાની સ્ત્રીને પણ સમજાવી વ્રતોને સાધનારી શ્રમણોપાસિકા થવા પ્રેરણા કરે છે. તેઓ પણ પોતાના પતિના કહ્યા પ્રમાણે પ્રભુની પાસે આવી વ્રતધારિણી બને છે. એ પ્રમાણે દશે શ્રાવકો ચૌદ વર્ષો સુધી વ્રતારાધન કરીને પોતાના મોઘ પુત્રોને કુટુંબનો ભાર સોંપીને શ્રાવક ધર્મની વિશિષ્ટ ક્રિયારાધન રૂપ અગિયાર પ્રતિમાઓને આરાધીને તથા વિવિધ પ્રકારના તપ કરીને અંતે અનશન કરી પહેલા દેવલોકમાં ગયા. ભવિષ્યમાં ત્યાંથી ન્યવીને સિદ્ધ થશે. હાલ તે દશે શ્રાવકો પહેલા દેવલોકમાં હયાત છે. શ્રી ગૌતમસ્વામીએ આનંદની દીક્ષા લેવાની આખતમાં પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુ શ્રી મહાવીરે કહ્યું

કે આ ભવમાં તે દીક્ષા લઈ શકશે નહિ. એમ દશે આવકોમાં સમજવું. અહીં આનંદ આવકની બીના બહુ વિસ્તારથી કહીને બાકીના અધ્યયનોમાં પ્રતાદિની બીના ટૂંકાવીને “જેમ આનંદ આવકના વર્ણનમાં કહ્યું તેમ અહીં સમજવું.” આ રીતે સૂચના કરી છે.

પહેલા આનંદાધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં મંગલ વગેરેની, અને ચંપાનગરી તથા પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યની બીના કહી ને જણાવ્યું કે-વાણિજ્ય આમમાં આનંદ નામે ધનાઢય ગૃહસ્થને શિવાનંદા નામની ભાર્યા હતી. આ વાણિજ્યગામની પાસે રહેલા કોલ્લાક આમમાં તેનો મિત્ર વગેરે રહેતા હતા. એક વખત અહીં પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ પધાર્યા. તેમની દેશના સાંભળી પ્રતિબોધ પામેલા આનંદ આવકે અને તેની સ્ત્રીએ બારે પ્રતો પ્રભુની પાસે કઈ રીતે લીધા? તે બીના કહીને પ્રભુએ સમજાવેલા પ્રતોનું તથા તેના અતિચારાદિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. બંને જણાં હર્ષથી આવકપણાની આરાધના કરી રહ્યા છે. દેશવિરત-પણે ૧૪ વર્ષો તિથ્યા બાદ ૧૧ આવકપ્રતિમાને આરાધી અંતિમ સમયે અનશનભાવમાં રહેલા તે આનંદ આવકને શુભ ભાવનાદિ સાધનોના પ્રતાપે અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થવાથી અવધિજ્ઞાન પ્રકટ થયું. તે ઠાઠમે શ્રીગૌતમસ્વામીની સાથે અવધિજ્ઞાનની બાબતમાં આનંદ આવકે કરેલી વાતચીતનું વર્ણન ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણવું— એક વખત શ્રીગૌતમસ્વામી કોલ્લાક સાંનવેશમાં મોચરી માટે જતા હતા, તે ઠાઠમે તેમણે ઘણા માણસોના સુખથી એમ સાંભળ્યું કે આનંદ આવકે મરણાંત સંલેખના સ્વીકારી છે. તેથી તેમને આનંદ આવકને જોવાનો વિચાર થયો ને ત્યાં ગયા. આનંદ આવકે શ્રીગૌતમસ્વામીને આવતા જોઈ નમસ્કાર કરી પૂછ્યું કે હે ભગવન! શું ગૃહસ્થને અવધિજ્ઞાન થાય? જવાબમાં તેમણે ‘હા’ કહી. એટલે આનંદે કહ્યું, “ મને પાંચસો યોજનની મર્યાદામાં રહેલા રૂપી પદાર્થોની બીનાને જણાવનારું અવધિજ્ઞાન થયું છે. ” આ સાંભળી શ્રીગૌતમસ્વામીએ કહ્યું કે ગૃહસ્થને આટલી મોટી હકવાણું અવધિજ્ઞાન થતું નથી. માટે હે આનંદ! તમે આ બાબત આલોચના કરો, આનો ખુલાસો કરતાં આનંદે તેમને પૂછ્યું કે જિનપ્રવચનમાં શું સદ્ભુત ભાવોની આલોચના કરવાની હોય છે? જવાબમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ ‘ના’ કહી. એટલે આનંદે કહ્યું કે જે એમ હોય, તે આપ જ આ બાબતની આલોચના કરો. તેથી ગૌતમસ્વામીને શંકા થઈ. પ્રભુની પાસે આવી પૂછતાં તેમને આલોચના કરવાની આજ્ઞા થઈ. તેથી આનંદ આવકની પાસે જઈ પોતે કરેલી ભૂલનો મિથ્યાદુષ્ટ દીધો. આ પ્રસંગ અપૂર્વ બોધદાયક છે. તેનો અને દશે આવકોના જીવનનો યંત્ર સહિત વિસ્તાર શ્રીદેશના ચિંતામણીના પહેલા ભાગમાં અને શ્રી સત્યપ્રકાશ માસિકના વિશેષાંકમાં જણાવ્યો છે. તે ત્યાંથી જોઈ લેવો.

ખીજા કામદેવાધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અંપાનગરીમાં કામદેવ નામના એક સદ્ગૃહસ્થ રહેતા હતા. તેમને ભદ્રા નામની સ્ત્રી હતી. તે અઠાર કરોડ સૈનૈયાના સ્વામી હતા. તેમાં ૬-૬ કરોડ અનુક્રમે નિધાનમાં વ્યાજમાં ને વહેપારમાં જોડાયલા હતા. તે ૬ ગોકુલના અધિપતિ હતા. પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવની દેશના સાંભળીને તેમણે તથા તેમની સ્ત્રીએ આનંદ આવકની પેઠે બાર વ્રતો લઈ આરંભવા માંડ્યા. એક વખત ધર્મજગરિકા કરવાના પ્રસંગે કામદેવને આનંદ આવકની જેવો વિચાર આવ્યો, જેથી તેણે પોતાના મોટા દીકરાને કુટુંબની સંભાળ રાખવાની ભલામણ કરી ૧૧ પ્રતિમાની આરાધના કરી. એક વખત તે ધ્યાનમાં બેઠા હતા, તે વખતે મધ્ય રાતે પૌષધશાલામાં કામદેવની પાસે એક માયી મિથ્યાદષ્ટિ દેવ ભયંકર પિશાચનું રૂપ વિકૃત્વીં હાથમાં તલવાર લઈને પ્રકટ થયો. ને કામદેવને કહેવા લાગ્યો કે જો તું વ્રતાદિને ત્યાગ નહિ કરે, તો તારું માથું કાપી નાંખીશ. એમ ધમકી આપીને તેના ઢકડા કર્યા, તો પણ તે વ્રતારાધનથી ચલાયમાન થતો નથી. ત્યાર બાદ હાથી અને સર્પનું રૂપ વિકૃત્વીં ઉપસર્ગો કર્યા, છતાં તે ધર્મમાં અડગ રહ્યો. અંતે તે દેવ થાકીને કામદેવની આગળ માફી માગી ધન્યવાદ આપી સ્વસ્થાને ગયો. ત્યાર બાદ તે પ્રભુને વાંદવા ગયો, ત્યારે પ્રભુએ તેની દંધર્મિતાના વખાણ કરી મુનિ-એને પણ કહ્યું કે તમારે પણ સ્વધર્મની સાધનામાં કામદેવની જેમ નિશ્ચલ રહેવું. આકીની ખીના આનંદ આવકની માફક જાણવી.

૩. ત્રીજા અધ્યયનમાં પણ જેમ કામદેવને તેમ સુહૃદ્નીપિતા નામના આવકને ચલાયમાન કરવા એક દેવ આવ્યો. તેણે તેના પુત્રોને મારી તેનું ભડથું કરી કડાઈમાં પકાવી તેના શરીર ઉપર માંસ ફેંકવાની ને લોહી છાંટવાની ધમકી આપી ને તેમ ક્યું પણ ખરું, છતાં પણ વ્રતારાધનમાં ડગ્યો નહિ. જ્યારે તેની માતાને મારી નાંખવાની દેવે ધમકી આપી ત્યારે તે આવક ચલિત થઈ તે દેવને પકડવાને ઢાડે છે. પરંતુ તે તો આકાશમાં ઉડી ગયો. પુત્રનો કોલાહલ સાંભળીને ત્યાં આવેલી તેની માતાએ સાચી ખીના કહી. તેથી પોતાની ભૂલ ખમાવી પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ તે શુદ્ધ થયા.

૪. ચોથા અધ્યયનમાં સુરાદેવ આવકના નગરાદિની ખીના અહીં શબ્દાર્થમાં કહી છે. ઉપસર્ગની ખીના આ છે-તેની પાસે એક દેવ આવીને તેના પુત્રોને મારે છે, છતાં તે ચલાયમાન થતો નથી. પણ જ્યારે શરીરમાં સોળ રોગોની તીવ્ર વેદના પ્રકટાવવાની ધમકી આપે છે, ત્યારે તે ચલાયમાન થાય છે. ને તે આવક દેવને પકડવા ઢાડે છે. એવટ્ટે પોતાની ભૂલ સમજી આલોચનાદિથી શુદ્ધ બને છે.

૫. પાંચમા અધ્યયનમાં ક્ષુદ્રશતક આવકનું વર્ણન ક્યું છે. તેની જન્મભૂમિ આદિની ખીના પહેલાં કહી છે. વ્રતાદિના પ્રસંગે પહેલા અધ્યયનની માફક સમજવાની

સૂચના કરી છે. એક વખત એક દેવ આ ચુલ્લિશનકને પ્રતાદિ છોડવાની ધમકી આપતાં કહે છે કે જો તું તારો ધર્મ નહિ છોડે, તો હું તારું તમામ ધન હરી લઈ તને શિખારી જોવો બનાવી દઈશ. એમ ત્રણ વાર કહે છે. અંતે તે શ્રાવક દેવને પકડવા દોડે છે. આ વાત જાણી તેની સ્ત્રી સાથે બીના કહીને તેને શાંત કરે છે.

૬. ઇલા કુંડકોલિક અધ્યયનમાં કુંડકોલિક શ્રાવકનું વૃત્તાંત જણાવ્યું છે. તેની ઋદ્ધિ, જન્મ સ્થાનાદિની બીના પહેલાં અહીં શરૂઆતમાં જણાવી છે. તેણે એક દેવની સાથે પુરુષાર્થની વ્યાખ્યામાં ચર્ચા કરેલી, તે વાત ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવી-એક વખત મધ્યરાતે તે શ્રાવક પોતાની અશોકવાડીમાં પૃથ્વીશિલા પટકની પાસે આવ્યા. ત્યાં આવીને પોતાની નામાંકિત મુદ્રા અને ઉત્તરાસંગ વસ્ત્રને રાખી ધર્મધ્યાનની ઉત્તમ ચિંતવના કરવા લાગ્યા. આ અવસરે એક દેવ પ્રકટ થયો. તેણે તેની મુદ્રા અને વસ્ત્રાદિ ત્યાંથી ઉપાડી આકાશમાં અદ્ધર રહી આ પ્રમાણે કહ્યું કે “હે કુંડકોલિક ગાશાલ મંખલિપુત્રે કરેલી ધર્મપ્રરૂપણા સારી છે. કારણ કે તેમાં ઉદ્ધમાદિક કાંઈ પણ માન્યું નથી. તે એમ કહે છે કે જ્યો ઉદ્ધમ કરે, છતાં પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થતી નથી, માટે સર્વ લાભો નિયત છે. શ્રીવીરપ્રભુની પ્રરૂપણા સારી નથી, કારણ કે તેમાં ઉદ્ધમ વગેરેને માનવાતું કહ્યું છે.” આ પ્રમાણે દેવ કહી રહ્યો, એટલે કુંડકોલિકે યુક્તિ જણાવવા પૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો કે હે દેવ, જો તારું કહેવું સાચું જ હોય તો તને આ દેવતાઈ ઋદ્ધિ મળી છે, તે ઉદ્ધમાદિક સાધનોની સેવનાથી મળી છે? એના જવાબ આપ. આના જવાબમાં દેવે કહ્યું કે હે કુંડકોલિક! ઉદ્ધમાદિક સાધનોની મદદ સિવાય હું દેવતાઈ ઋદ્ધિ પામ્યો છું. તે સાંભળી કુંડકોલિકે કહ્યું કે જો ઉદ્ધમાદિક સાધનોની મદદ સિવાય તને આ ઋદ્ધિ મળી હોય તો તેવા બીજા જીવોને પણ તેવી ઋદ્ધિ કેમ મળતી નથી? ઉદ્ધમાદિ રહિત જીવોને તારા મતે દેવપણું જરૂર મળવું જોઈયે, પણ તેમ તો બનતું નથી, અને જો તું એમ કહીશ કે મને ઉદ્ધમાદિથી દેવ ઋદ્ધિ મળી, તો પછી “ગાશાલાનો મત સારો છે” એમ તારાથી કહી શકાય જ નહિ. આ વચ્ચેના સાંભળી દેવ કાંઈ પણ બોલી શક્યો જ નહિ. મુદ્રાદિ ન્યાં હવું, ત્યાં મૂકીને સ્વસ્થાને ગયો.

કેટલોક સમય વીત્યા બાદ પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ સપરિવાર અહીં પધાર્યા. ત્યારે કુંડકોલિક શ્રાવક પ્રભુને વંદન કરવા ગયા. તે દર્શન પ્રભુએ સલામાં કુંડકોલિકે દેવને નિરૂત્તર કર્યાની બીના જણાવી તેની પ્રશંસા કરી અને કહ્યું કે હે ભવ્ય જીવો! તમારે પણ શ્રીજિન પ્રવચનમાં આ રીતે દઠ રહી સચોટ ઉત્તરો આપી સ્વધર્મધરાયણ બનવું. શ્રાવક કુંડકોલિકે ૧૪ વર્ષો સુધી દેશવિરતિની આરાધના કર્યા બાદ પ્રતિભાવહન કર્યું. અંતે એક માસનું અનશન કરીને સમાધિમરણ પામીને પહેલા દેવલોકમાં અરૂણધ્વજ વિમાનવાસી દેવ થયા. અહીંનું ચાર પદ્યોપમ પ્રમાણ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી મહાવિદેહે સિદ્ધિપદ પામશે. બાકીની બીના પહેલા અધ્યયનની માફક જણાવી.

૭. સાતમા અધ્યયનમાં શ્રાવક સદાલપુત્રનું વર્ણન કર્યું છે. તે પોલાસપુરમાં રહેતો હતો. તે ગોશાલાના મતનો ઉપાસક હતો. એક વખત પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ તેના નિમંત્રણથી તે કુંભકારની શાલામાં પધાર્યા. એક વખત તે પોતાના વાસણે શાલામાંથી બહાર કાઢી તડકે સુકવતો હતો, ત્યારે પ્રભુએ તેને પૂછ્યું કે હું સદાલપુત્ર! આ બધાં વાસણે પ્રયત્નથી બન્યાં કે તે વિના બન્યાં? સદાલપુત્રે ઉત્તર આપ્યો કે પ્રયત્ન કર્યા વિના બન્યાં છે. કારણ કે સર્વ પદાર્થો નિયત એટલે નિયતિને આધીન છે. ત્યારે પ્રભુએ તેને પૂછ્યું કે કોઈ પુરૂષ આ તારા વાસણેને ઉપાડી જાય, કે ફેડી નાંખે અથવા તે આ તારી સ્ત્રી સાથે બલાત્કાર કરે, તો તું તેને શિક્ષા કરે? ત્યારે સદાલપુત્રે કહ્યું કે હું જરૂર તે પુરુષને શિક્ષા કરું. એટલે મારું અથવા તેનો નાશ કરું. ત્યાર બાદ પ્રભુએ કહ્યું કે જો તું પુરુષાર્થને માનતો નથી, તો તે પુરુષ તારા મતે વાસણેને ફેડતો નથી, હરીને લઇ જતો નથી, ને તારી સ્ત્રી સાથે બલાત્કાર પણ કરતો નથી. અને તું તેને શિક્ષા પણ કરતો નથી. માટે તું જો કહે છે કે સર્વ જાવો નિયત છે તે તારું કહેવું ખોટું છે. જે ઉદ્યમને માને, તે જ પુરૂષ 'હું શિક્ષા કરું' વગેરે કહી શકે. પ્રભુનાં યુક્તિસંગત આ વચનો સાંભળી તે પ્રતિબોધ પામ્યો. ને જીવાદિ તરવોને જાણી વ્રતધારી શ્રાવક થયો. ગોશાલાને આ વાતની ખબર પડી, તેથી તેણે અહીં આવી પોતાનો મત સ્વીકારવા ઘણું કહ્યું પણ તેણે તેનું વચન માન્યું જ નહિ. પછી ગોશાલાએ કહ્યું કે અહીં મહામાહુજ, મહાગોપ, મહાસાર્થવાહ, મહાધર્મકર્થી, અને મહાનિર્ધાર્મક (પ્રભુ મહાવીર) આવ્યા હતા? ઈત્યાદિ કહી મહાવીરની સ્તુતિ કરી એટલે તેને રહેવા માટે પોતાની શાળામાં સ્થાન આપ્યું. તે પછી ઘણું સમજાવવા છતાં જ્યારે તે નિર્મથ પ્રવચનથી ચલાયમાન ન થયો, ત્યારે તે ખિન્ન થઈ અહીંથી નીકળી ગયો. બાકીની (ઘણી ખરી) ઘીના આનંદ શ્રાવકના વર્ણનની માફક સમજવી. આ સદાલપુત્રની પાસે આવી એક દેવે તેના બધા પુત્રોને મારી નાંખ્યા છતાં પણ તે ડગ્યો નહિ. અંતે તેની સ્ત્રીને મારી નાંખવાની ધમકી આપી, ત્યારે તે શ્રાવક દેવને પકડવા ઠોડયો, પછી ખરી હકીકત જાણી તે વખતે તેણે લાગેલા દોષની પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ શુદ્ધિ કરી.

૮. આઠમા અધ્યયનમાં મહાશતક શ્રાવકનું જીવન જણાવ્યું છે. તેને રેવતી વગેરે ૧૩ સ્ત્રીઓ હતી. તેમાં રેવતીએ પોતાની ૧૨ શોક્યોને અગ્નિના શસ્ત્રના અને વિષના પ્રયોગથી મારી નાંખી. તે માંસ ખાવામાં ને દારૂ પીવામાં બહુજ આસક્ત રહેતી હતી. એક વખત રાજગૃહ નગરમાં અમારી ઘોષ થયો. એટલે રાજ્યે ઢોલ વગડાવીને કોઈ પણ જીવને મારવાનો નિષેધ જણાવ્યો હતો. તે વખતે તેણે પોતાના પિયરથી કેટલાક માણસોને ખોલાવીને કહ્યું કે તમારે હંમેશાં બે વાહરડાઓ મારી અહીં આપી જવા. આ રીતે તે હંમેશાં વાહરડાનું માંસ ખાતી અને દારૂ પીતી હતી.

એક વાર મહાશતક આવક પૌષ્કશાલામાં ધર્માનુષ્ઠાન કરી રહ્યા હતા ત્યારે મહાન્મત્ત બનેલી રેવતી ઠોકર ખાતી અને પોતાના કેશ છૂટા મૂકી પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રને (શરીર પર ઓઢેલા વસ્ત્રને) શરીર ઉપરથી ખસેડતી હતી તે મહાશતકની પાસે આવીને ભોગની પ્રાર્થના કરવા લાગી. પરંતુ મહાશતકે તે તરફ ધ્યાન પણ દોર્યું નહિ. તેથી તે પાછી ગઈ. પછી અવસરે મહાશતકે આવકની પ્રતિમા વહીને અંત સમયે સંલેખના ભાવમાં રહેલા તેને શુભ ભાવથી અવધિજ્ઞાન થયું. એક વખત રેવતી પહેલાંની જેમ તેની પાસે આવી ભોગની પ્રાર્થના કરવા લાગી. તો પણ તેણે તે તરફ ધ્યાન પણ દીધું નહિ. જ્યારે તે આ પ્રમાણે વારંવાર કહેવા લાગી, ત્યારે ગુસ્સે થયેલા તેણે અવધિજ્ઞાનથી જાણીને રેવતીને કહ્યું કે તું સાત દિવસમાં અલસક વ્યાધિથી પીડાઈ મરીને પહેલી નરકે જઈશ. આ વાત જાણી પ્રભુ મહાવીરે તેને કહેવરાવ્યું કે આ સ્થિતિમાં તમારાથી અપ્રિય બોલાય નહિ. તમે બોલ્યા છો, માટે આલોચનાદિ કરી શુદ્ધિ કરવી જોઈએ. તે પ્રમાણે પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી પ્રભુદેવના કહ્યા પ્રમાણે આલોચનાદિ કરી આત્મશુદ્ધિ કરી. બાકીની બીનામાં કેટલીક બીના અહીં પહેલાં કહી છે, ને કેટલીક બીના આનાંદ આવકની માફક જાણવાની ભલામણ કરી છે.

૯. નવમા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—નાંદિનીપિતા નામના આવક આવસ્તી નગરી-માં રહેતા હતા. તેમને અધિની નામની સ્ત્રી હતી. તેમના ગોકુલ અને દ્રવ્ય સંપત્તિની બીના આનાંદ આવકની માફક જાણવી. તેઓ પ્રભુ વીરની પાસે આવકધર્મ સ્વીકારી ૧૪ વર્ષો સુધી આરાધી ૧૧ પ્રતિમા વહીને છેવટે સમાધિ મરણ પામી પહેલા દેવલોકના અથેર વિમાનમાં મહદ્દિક દેવ થયા.

૧૦ દશમા અધ્યયનમાં દશમા તેતલીપિતા (સાલિહી પિતા) નામના આવકનું જીવન જણાવ્યું છે. તેના જન્મસ્થાનાદિની બીના અહીં શબ્દાર્થમાંજ કહી છે. આનાંદ આવકની માફક પરમ ઉદ્દેસાસથી તેમણે ૧૨ વ્રત અને ૧૧ અગીઆર પ્રતિમાદિની સાર્વિક આરાધના કરી હતી. અંતે સમાધિ મરણ સાધીને સૌધર્મ દેવલોકના કીબ વિમાનમાં મહદ્દિકદેવપણું પામ્યા. ત્યાંથી વ્યવીને મહાવિદેહે સિદ્ધિપદ પામશે.

॥ ઉપસંહાર ॥

આ દશે આવકોએ દેશવિરતિ પર્યાયના પંદરમા વર્ષની રાજઆતમાં કુટુંબની તમામ વિવિધ ઉપાધિનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેમનો વીશ વર્ષ પ્રમાણ દેશવિરતિ પર્યાય કહ્યો, તેમાં પ્રતિમાવહનાદિનો કાલ ભોગે ગણ્યો છે. આ રીતે આવકધર્મની આરાધના કરીને તે દશ આવકો સૌધર્મ દેવલોકમાં સરખા આયુષ્યે મહદ્દિક દેવપણે ઉપજ્યા હતા. અહીં ઉપસર્ગ થવાની બાબતમાં જરૂર યાદ રાખવું કે આનાંદ, કુંડકોલિક,

નંદિનીપિતા, અને તેનલી (સાલિહી) પિતા નામના ચાર શ્રાવકોને ઉપસર્ગો થયા નથી. બાકીના ૬ શ્રાવકોને ઉપસર્ગો થયા છે. પહેલા આનાં ૬ શ્રાવકને શ્રીગૌતમ ગણધરની સાથે અવધિજ્ઞાનની બાબતમાં પ્રશ્નોત્તરો થયા. અને છઠ્ઠા કુંડકોલિક શ્રાવકને દેવની સાથે ધાર્મિક ચર્ચા થઈ. દશે શ્રાવકો વિધિપૂર્વક બંને પ્રતિક્રમણ, ત્રિકાલ જિન પૂજા, દાન, શીલ, તપ, ભાવ, ગુરુભક્તિ, સ્વાધ્યાય, સંયમ, જિનાજ્ઞાપાલન, પર્વ દિવસોમાં પૌષ્પદાદિ ધાર્મિક ક્રિયાની આરાધના, નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ, પરોપકાર, યતના, (જયણ), સાધર્મિક વાતસહ્ય, વ્યવહારશુદ્ધિ, સ્થયાત્રા, તીર્થયાત્રા, ઉપશમ, વિવેક, સંવર, ભાષાદિ સમિત, દયા, ધાર્મિક જનોની સોબત, ઇન્દ્રિયદમન, સર્વવિરતિ ચારિત્રને આરાધનાની તીવ્ર ઉત્કંઠા, ચતુર્વિધ સંઘની ઉપર બહુમાન, શ્રીજૈનાગમાદિ શાસ્ત્રોને લખાવવા. તીર્થપ્રભાવના, સદાચારી પુરુષોનાં ગુણગાન, નિંદા કરવાના પ્રસંગે કે સાંભળવાનાં પ્રસંગે મૌન રહેવું ને મુંગા જેવા બની જવું, આત્મસ્વરૂપની વિચારણા વગેરે ઉત્તમ જ્ઞાનક્રિયાગર્ભિત સદ્ગુણોના પ્રતાપે ધર્મવીર બનીને જેવી રીતે આત્મોત્તરિત સાધી ગયા, તેવી રીતે ભવ્ય શ્રવેશ્રાવક ધર્મને સાધે, તે તેઓ પણ નિજગુણ સ્મરણતામય મુક્તિના અવ્યાખ્યાય સુખ જરૂર પામી શકે છે. આ પ્રમાણે શ્રીઆચાર્ય ભગવંત વગેરે સદ્ગુરુઓના ઉપદેશને સાંભળીને હાલ પણ કેટલાએક પુણ્યશાલી ભવ્ય શ્રવેશ્રવણીમાં ચોથા પ્રાપ્તું ઉચ્ચરવું, યથાશક્તિ બાકીના સ્થૂલ અહિંસાદિ પ્રતોને નંદી (નાણ) મંડાવીને શ્રી ગુરુમહારાજની પાસે સ્વીકારી આરાધવા, પર્વ દિવસોમાં પૌષ્પ વગેરે થોડા ટાઈમ કે વધારે ટાઈમ ઠામ ચોવિહાર એકાસણું (એકાસણું કરનાં જ પાણી પી લઈ પછી પાણી ન પીવું તે) ચોથભક્ત, (વચમાં ચોવિહાર કે તિવિહાર ઉપવાસ હોય, ને તેની પહેલાંના દિવસે, તથા પારણાના દિવસે એકાસણું) ને સામાયિકમાં શ્રી જિનવરભાષિત આગમોનું ગુણવંત જ્ઞાની શ્રી ગુરુમહારાજની પાસે સાંભળવું, સાંભુ-સાધવી વગેરે સાતે ક્ષેત્રોનું પોષણ, પરોપકાર, તીર્થયાત્રા, સવાર સાંજ આવશ્યક (પ્રતિક્રમણ), દાનાદિ ચાર પ્રકારના ધર્મની યથાશક્તિ આરાધના કરે છે. તેવી રીતે બીજા ચાર ભરત, પાંચ ચૈરવત, પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમાં પણ ઘણાં શ્રાવકો શ્રાવકધર્મ સાધી રહ્યા છે, કરી રહ્યા છે.

આ સાતમા અંગના રચનાર સુધર્માસ્વામીનો જન્મ. ૪૦ સ૦ પૂર્વે ૬૦૭ માં નાલંદાની પાસે આવેલા કોણાક ગામમાં થયો હતો. તેમને ધર્મિભલ નામે પિતા, અને ભદ્રિસા નામે માતા હતી. એક વાર અપાપા નગરીમાં સોમિલ નામના બ્રાહ્મણે યજ્ઞ કર્યો હતો, તે નિમિત્તે ગૌતમ ઇંદ્રભૂતિ અને સુધર્મા વગેરે ૧૧ બ્રાહ્મણો આવ્યા હતા. તેમને પ્રતિબોધ કરી પ્રભુ વીરે ઠીકા આપી. શ્રીગૌતમસ્વામીનું લાંબું આયુષ્ય નહિ હોવાથી પ્રભુવીરે સંઘની વ્યવસ્થાનું કામ સુધર્માસ્વામીને સોંપ્યું. તેમને ૯૨ વર્ષની ઉંમરે કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયું. એટલે તેમણે સંઘની વ્યવસ્થાનું કામ પોતાના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને

સોંધ્યું. તેઓ (સુધર્માસ્વામી) કેવલીપણે આઠ વર્ષ રહી ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ૬૦ સં પૂર્વે ૫૦૭માં એટલે પ્રભુ શ્રીમહાવીરના નિર્વાણ દિવથી ૨૦ વર્ષો વીત્યા બાદ નિર્વાણ પામ્યા. ટીકાકાર શ્રીઅભયદેવસૂરિ મહારાજ વિં ૦ સં ૧૧૩૫માં કહ્યુંના રાજ્યકાલે કપડવંજમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા.

॥ શ્રી ઉપાસક દશાંગ સૂત્રનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો ॥



॥ શ્રી પ્રવચન દ્વિરણાવલીનો આઠમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો ॥



॥ नवमे प्रकाश ॥

॥ ८ श्री अंतगड दशांग सूत्रेण परिचय ॥

॥ आर्या ॥

बुच्छं नवमपयासे, परिचायगवण्णं च संखेवा ॥
सिरिअंतगडदसंगे, अंतगडा ते कओ जेहि ॥ ६६ ॥
अंतो भवस्स तेसि, जीवणमिह भासियं परम बोहं ॥
एगम्मि सुयक्खंधे, अडवग्गा तत्थ पंचण्हं ॥ ६७ ॥
दस दस अज्झयणाइं, तेरस तेरस तहेव दुण्हंपि ॥
वग्गाण छट्ठवग्गे, सोलस सिद्धायले सिद्धी ॥ ६८ ॥
दारवईए पढमे, वुत्तंतं कण्हवासुदेवस्स ॥
पुत्ताईणं अंधग—वह्निनिवइधारिणीपुत्ता ॥ ६९ ॥
पव्वज्जिय पडिमाओ आराहिय गुणरयणवच्छरक्खतवं ॥
किञ्चाऽणसणं सिद्धा, सिरिसेत्तुंजे महातिस्थे ॥ ७० ॥
अट्ठण्हं पुत्ताणं, अहिगारो तारिसो विइयवग्गे ॥
तइये वग्गे तेरस, कुमारदिवक्खाइअहिगारो ॥ ७१ ॥
तह य चउत्थे वग्गे, दिक्खा दस जायवीयपुत्ताणं ॥
सिरिनेमिनाहपासे, सिद्धी विमलायले तिस्थे ॥ ७२ ॥
कण्हस्स महिसीणं, अट्ठण्हं संबकुमररामाणं ॥
दुण्हं दिक्खा सिद्धी, पंचमवग्गे रहस्समिणं ॥ ७३ ॥
विलओ बारवईए, सुरग्गिदीवायणेहि पण्णत्तो ॥
सोलस कुमारवत्ता, छे वग्गे तहा भणिया ॥ ७४ ॥
सेणियनिवस्स तेरस, पत्तीणं सत्तमे तहा वग्गे ॥
दस पत्तीणं वत्ता, परुविया अट्ठमे वग्गे ॥ ७५ ॥

શબ્દાર્થ:—હવે હું આ શ્રીપ્રવચન કિરણાવલીના નવમા પ્રકાશમાં આઠમા શ્રીઅંતગઠ દશાંગ સૂત્રનો પરિચય કરાવનારું વર્ણન દ્વંકામાં કહીશ. જેમણે કેવલજ્ઞાન પામતાંની સાથેજ સંસારનો અંત કર્યો, તેઓ અંતકૃત કહેવાય. તેમનું પરમ યોગદાયક જીવનચરિત્ર અહીં કહ્યું છે, આ અંગમાં એક શ્રુતસ્કંધ છે. તેના આઠ વર્ગો છે. તેમાં પહેલા વર્ગમાં તથા બીજા ચોથા પાંચમા અને આઠમા વર્ગમાં દશ દશ અધ્યયનો છે. ત્રીજા વર્ગમાં ને સાતમા વર્ગમાં તેર તેર અધ્યયનો છે. તથા છઠ્ઠા વર્ગમાં ૧૬ અધ્યયનો છે. સર્વ મળી કુલ ૯૨ અધ્યયનો આઠ વર્ગોમાં છે. અહિં જણાવેલા તમામ ભવ્ય જીવો દીક્ષા તપ આદિને સાધીને તીર્થાધિરાજ શ્રીસિદ્ધાચલની ઉપર સિદ્ધિપદ પામ્યા છે. ૬૬-૬૭-૬૮. પહેલા વર્ગમાં દારિકા નગરીનું વૃત્તાંત કહીને કૃષ્ણ વાસુદેવની રાણીઓ પુત્રો વગેરેની સંખ્યા જણાવી છે. તથા અંધકવૃષ્ણિ રાજાની ધારણી રાણીના દશ પુત્રો બાલબ્રહ્મચારી પ્રભુ શ્રીનેમિનાથની પાસે દીક્ષા લઈ બાર ભિક્ષુ પ્રતિમાની આરાધના અને ગુણરત્ન સંવત્સર નામનો તપ વગેરે કરીને શ્રીશત્રુજયગિરિની ઉપર અનશન કરી મોક્ષે ગયા, આ હકીકત પણ કહી છે. ૬૯-૭૦. બીજા વર્ગમાં અંધકવૃષ્ણિ રાજાના બીજા આઠ કુંવરોની પણ તેવીજ (દીક્ષા, સાધના, અનશન, સિદ્ધિ) બીના વર્ણવી છે. તથા ત્રીજા વર્ગમાં ૧ અણ્વિચસકુમાર, ૨ થી ૭ દેવકી રાણીના ૬ પુત્રો, ૮ ગજસુકુમાલ, ૯-૧૦-૧૧ દારિકામાં કૃષ્ણના મોટાભાઈ બળદેવની ધારણી રાણીના ૩ પુત્રો, ૧૨-૧૩ વસુદેવની રાણી ધારણીના બે પુત્રો, આ રીતે ૧૩ રાજકુમારોમાંથી ગજસુકુમાલ દારિકાના રમણાનમાં અંતકૃતકેવલી થઈ મોક્ષે ગયા છે. બાકીના ૧૨ રાજકુમારો દીક્ષાદિની આરાધના કરી શ્રીશત્રુજયે સિદ્ધિપદ પામ્યા. ૭૧. ચોથા વર્ગમાં કહ્યું છે કે જલિ મયાલિ વગેરે ૧૦ યાદવકુમારો પહેલાંની માફક શ્રીનેમિનાથની પાસે દીક્ષાદિની આરાધના કરી શ્રીશત્રુજયે મોક્ષે ગયા. ૭૨. પાંચમા વર્ગમાં એ જ પ્રમાણે કૃષ્ણ વાસુદેવની ૮ રાણીઓની અને શાંભકુમારની બે રાણીઓની બીના કહી છે એટલે આ દશેની દીક્ષા, અને શત્રુજયે સિદ્ધિ આ આતું ખરું રહુસ્ય છે. અહીં દારૂ અગ્નિ ને દ્વીપાયનથી દારિકાનો નાશ થશે એ હકીકત પણ જણાવી છે. તથા છઠ્ઠા વર્ગમાં અંતકૃતકેવલી થયેલા સોલ રાજકુમારોનું જીવન જણાવ્યું છે. ૭૩-૭૪. સાતમા વર્ગમાં શ્રેણિક રાજાની ૧૩ રાણીઓની ને આઠમા વર્ગમાં પણ તેની જ બીજી ૧૦ રાણીઓની દીક્ષાદિની હકીકત જણાવી છે. ૭૫.

સ્પષ્ટાર્થ:—અંતકૃદ્ દશાંગ દ્વાદશાંગીમાંનું આઠમું અંગ છે. એમાં દશ દશ અધ્યયનવાળા વર્ગોમાં પણ કેવલી થઈને તરત જ મોક્ષે જનારા પુણ્યશાલી જીવોનું વર્ણન કર્યું છે. તેથી અંતકૃદ્ દશાંગ કહેવાય છે. કેવલીમાં અને અંતકૃતકેવલીમાં ફરક એ છે કે કેવલી પોતાના બાકી રહેલા આયુષ્યને અનુસારે પૃથ્વી તલ પર વિચરી ઉપદેશ ઈને બીજા જીવોને તારી મોક્ષે જાય છે. અંતકૃતકેવલી અંતસમયે કેવલજ્ઞાન

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૮. શ્રી અંતગઢ દશાંગ સૂત્રનો પરિચય) ૨૭૭

પામી તરતજ મોક્ષે જાય. આવી બીના ૮ વર્ગોમાં કહી છે. તેમાં પહેલા વર્ગમાં દ્વારિકાનું વર્ણન અને કૃષ્ણ-વાસુદેવની રાણીઓ અને પુત્રોનું વર્ણન કર્યું છે. અંધક-વૃષ્ણિ રાજાની ધારિણી રાણીના ૧. ગૌતમ કુમાર, ૨. સમુદ્ર કુમાર, ૩. સાગર કુમાર, ૪. ગંભીર કુમાર, ૫. સ્તિમિત કુમાર, ૬. અચળ કુમાર, ૭. કાંપિલ્ય કુમાર, ૮. અશોભ કુમાર, ૯. પ્રસેન કુમાર, ૧૦. વિષ્ણુ કુમાર. આ દશ કુમારોની અનુક્રમે એકેક અધ્યયનમાં બીના કહી છે. તેથી તે કુમારોના નામથી જ તે તે અધ્યયન ઓળખાય છે. દશે કુમારોની જન્મભૂમિ દ્વારિકા નગરી છે. તેઓ પ્રભુ નેમિનાથની પાસે દીક્ષા લઈ ૧૨ ભિક્ષુપ્રતિમા અને ગુણરત્ન સંવત્સર તપ વગેરેની આરાધના કરીને શ્રીશત્રુંજયે અણશણ કરી સિદ્ધ થયા.

બીજા વર્ગમાં અંધકવૃષ્ણિ રાજાની ધારિણી રાણીના ૧. અક્ષોભ કુમાર, ૨. સાગર કુમાર, ૩. સમુદ્ર કુમાર, ૪. હિમવંત કુમાર, ૫. અચળ કુમાર, ૬. ધરણ કુમાર, ૭. પૂરણ કુમાર, તથા ૮. અભિચંદ્ર કુમારની બીના જણાવી છે. તેથી આ અધ્યયનો તે તે કુમારના નામથી ઓળખાય છે. આ કુમારો નેમિનાથની પાસે દીક્ષા લઈ ગુણરત્નસંવત્સર તપ વગેરેની આરાધના કરી શત્રુંજયે ૧ માસનું અણશણ કરી અંતકૃતકે-વડી થઈને સિદ્ધ થયા.

૩. ત્રીજા વર્ગમાં ૧. અનિકસેન, ૨. અનંતસેન, ૩. અનિહત કુમાર, ૪. રિપુ કુમાર, ૫. દેવસેન કુમાર, ૬. શત્રુસેન કુમાર, ૭. સારણ કુમાર, ૮. ગજસુકુમાળ, ૯. સુમુખ કુમાર, ૧૦. હુમ્બીળ કુમાર, ૧૧. ક્રૂષક કુમાર, ૧૨. ઠાક કુમાર, ૧૩. અનાદિષ્ટિ કુમાર, આ તેર કુમારોનાં ૧૩ અધ્યયનોમાં અનુક્રમે એકેક કુમારની બીના કહી છે. તેથી તે તે કુમારોના નામથી જ તે તે અધ્યયન ઓળખાય છે. અહીં પહેલા અનિકસેન કુમાર નાગ સારથિની સુલસા નામની સ્ત્રીના પુત્ર હતો. બીજા ૬ કુમારો પણ સુલસાએ ઉછેરીને મોઢા કરેલાં પુત્રો હતા. ખરી રીતે તેઓ કૃષ્ણના પિતા વાસુદેવ અને માતા દેવકીના પુત્રો થાય. અનિયસ કુમાર નેમિનાથની પાસે દીક્ષા લઈ શત્રુંજયે એક મહિના-નું અનશન કરી મોક્ષે ગયા. તે પછીના ૬ અધ્યયનોમાં દેવકીના પુત્રોની આવી બીના કહી છે. આઠમા અધ્યયનમાં સમાન રૂપને ધારણ કરનારા તે ૬ મુનિઓ દેવકીના મહેલમાં ગાયત્રી વહોરવા ગયા, તેમને જોઈને દેવકી રાણીને અતિમુક્ત મુનિએ કહેલી વાત યાદ આવે છે, કે તમને એકસરખા રૂપવાળા ૮ પુત્રો થશે. આ બાબત તે શ્રી નેમિનાથને પૂછીને ચોકકસ જાણે છે કે આ ૬ પુત્રો મારા જ છે. તેમને સુલસાએ ઉછેરીને મોઢા કર્યા છે. ત્યાર બાદ દેવકી તે ૬ મુનિઓને વાંદવા જાય છે, ત્યારે તેણીને પાનો ચડે છે (સ્તનમાંથી દૂધ ઝરે છે), દેવકીને પુત્રની અભિલાષા થતાં કૃષ્ણ વાસુદેવ અદ્ભુત તપથી હરિણગમેષીને આરાધી માતાના મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. અવસરે સિંહનું સ્વપ્ન આવતાં તેના ફલરૂપે એક પુત્ર થયો. તેનું ગજસુકુમાલ નામ પાડ્યું. મોટો

થતાં કૃષ્ણે નાનાભાઈ ગજસુકુમાલને માટે એક સોમા નામની કન્યાને પસંદ કરી તે કન્યાને અંત:પુરમાં રખાવી. પણ તે ગજસુકુમાલ નેમિનાથની દેશના સાંભળી પરણ્યા વિના પ્રભુની પાસે દીક્ષા લઈ તે જ દિવસે એક સાંત્રના પ્રમાણવાલી પ્રતિમાના નિયમ પ્રમાણે રમશાનમાં જઈને કાવોતસર્ગી ધ્યાને રહ્યા. ત્યાં સોમાનો પિતા સોમિલ અચાનક આવી ચડે છે, તેને ગજસુકુમાલને જોઈ ક્રોધ થયો, તેથી તે તેમના માથા પર માટીની પાળ બાંધી તેમાં અંગારા ભરે છે. ગજસુકુમાલ મુડી થઈ આ તીવ્ર વેદનાને સમભાવે સહન કરી અંત:કૃતકેવલી થઈ સિદ્ધ થયા. કૃષ્ણ વાસુદેવ બીજે દિવસે પ્રભુની પાસે આવી આ વાત જાણી મહુ જ દીલગીર થયા. પ્રભુએ વૃદ્ધને મદદ કરવાની વાત યાદ કરાવી સોમિલ ગજસુકુમાલને કેવલજ્ઞાન થવામાં મદદરૂપ થયો છે એમ જણાવી કૃષ્ણને શાંત કર્યા. પછી પાછા ફરી નગરીમાં પેસતાં કૃષ્ણને જોઈને સોમિલ બ્રાહ્મણ ભયથી મરી દુર્ગતિમાં ગયો. ૯-૧૦-૧૧મા અધ્યયનમાં અનુક્રમે કૃષ્ણના મોટાભાઈ બ્રહ્મદેવની ધારિણી રાણીના સુમુખ કુમાર, દુમુખ કુમાર અને કૂપક કુમારનું ચરિત્ર વર્ણવ્યું છે. અને ૧૨-૧૩મા અધ્યયનમાં કમસર દારકકુમાર અને અનાદર્શિ કુમારનું જીવન જણાવ્યું છે. તે બંને વસુદેવ રાજા અને ધારિણીના પુત્રો થાય. તે પાંચે કુમારો શ્રીનેમિનાથની પાસે ચારિત્રને લઈ આરાધી શત્રુજયે અજ્ઞસજ્ઞ કરી સિદ્ધ થયા. આ રીતે ત્રીજા વર્ગનો દૂક પરિચય પૂરો થયો.

૪. ચોથા વર્ગમાં ૧. જલિ કુમાર, ૨. મયાલિ, ૩. ઉવયાલિ, ૪. પુરુષસેન, ૫. વારિસેન, ૬. પ્રધુમ્ન, ૭. શાંબ, ૮. અનિરૂદ્ધ, ૯. સત્યનેમિ, ૧૦. દંદનેમિ. આ દશ યાદવ કુમારોનું વર્ણન અનુક્રમે એકેક અધ્યયનમાં કર્યું છે, તેથી અધ્યયન પણ કુમારના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં જલિકુમારના પિતા વસુદેવ અને માતા ધારિણી કહી છે. ત્યાર પછીના પાંચ કુમારોના પિતા કૃષ્ણ અને માતા રૂકિમણી હતા. કૃષ્ણ અને જાંબુવતીના પુત્ર શાંબકુમાર જાણુવા. પ્રધુમ્ન અને વૈદલી રાણીના અનિરૂદ્ધ કુમાર પુત્ર હતા. સત્યનેમિ અને દંદનેમિ એ પ્રભુ નેમિનાથના ભાઈ થાય. તે સમુદ્રવિજય રાજાની શિવાદેવી રાણીના પુત્ર હતા. આ દશેનો અધિકાર પહેલા ત્રણ વર્ગની બીનાની જેવો જાણવો. એટલે તેઓ પ્રભુ નેમિનાથની પાસે દીક્ષા લઈ આરાધી શત્રુજયે અનશન કરી સિદ્ધ થયા.

૫. પાંચમા વર્ગમાં કૃષ્ણની આઠ પટરાણીઓ ૧. પદ્માવતી, ૨. ગૌરી, ૩. ગાંધારી, ૪. લક્ષ્મણા, ૫. સુરીમા, ૬. જાંબુવતી, ૭. સત્યભામા અને ૮ રૂકિમણીની તથા શાંબકુમારની ૯. મૂલશ્રી, ને ૧૦. મૂલદત્તારાણીની બીના અનુક્રમે એકેક અધ્યયનમાં વર્ણવેલી છે, તેથી અધ્યયન પણ તે નામથી ઓળખાય છે. અહીં પહેલા અધ્યયનની શરૂઆતમાં કૃષ્ણવાસુદેવ પ્રભુ નેમિનાથને પૂછે છે કે આ દારિકા નગરીનો વિનાશ

શાથી થશે ? પ્રભુએ આ પ્રશ્નના જવાબમાં જણાવ્યું કે “ દારૂ, અગ્નિ અને દ્વીપાપન ઋષિનો શ્રાપ એ ત્રણ નિમિત્તે દ્વારકાનો વિનાશ થશે. ” તે સાંભળી કૃષ્ણે પ્રભુની પાસે દીક્ષા લઈ આત્મહિતને સાધનારા પુણ્યવંતા જાલિ મયાલિ વગેરે યાદવકુમારોની પ્રશંસા કરીને પોતાની આ રીતે નિંદા કરી કે “ મેં નિર્ભાગીએ દીક્ષા લઈ આત્મહિત ન સાધ્યું. ” તે વખતે પ્રભુએ કહ્યું કે, “ પાછલા ભવમાં નિયાજું કરવાથી તેના ભોગવનારા ભોગવનારા વાસુદેવો હોવાથી તે ભવમાં તેઓ ચારિત્ર લઈ શકે જ નહિ. ” પ્રભુને કૃષ્ણે પૂછ્યું કે, અહીંથી મરીને હું ક્યાં જઈશ ? પ્રભુએ ત્રીજી નરકમાં જવાનું કહ્યું. તે સાંભળી બહુ જ નાખુશ થયેલા કૃષ્ણને પ્રભુએ કહ્યું કે, “ વાસુદેવો બધા નરકમાં જ ગયા છે, જાય છે ને જશે. ” પરંતુ તમારામાં તે બધા કરતાં વિશિષ્ટતા એ રહી છે કે, તમે આવતી ચોવીશીમાં “ અમમ નામના તીર્થંકર થશો. ” તે સાંભળી કૃષ્ણ રાજ થયા. પછી દ્વારિકામાં આવી તેમણે ઉદ્દેશોપજ્ઞા કરાવી કે, “ આ નગરીનો અમુક વર્ષો પછી ત્રણ કારણે વિનાશ થવાનો છે, તેથી જેને સંસાર તણને પ્રભુ શ્રીનેમિનાથની પાસે ચારિત્ર લેવું હોય, તે ખુશીથી લઈ આત્મહિત સાધે, તે બધાનો દીક્ષા મહોત્સવ હું કરીશ, અને તેમના પાછળ રહેલા પુત્રાદિ સંબંધિઓનું હું બહુ સારી રીતે પાલન કરીશ. ” આ સાંભળીને ઘણાં ભવ્ય જીવોએ પ્રભુની પાસે ચારિત્ર લઈ આરાધવા માંડ્યું. કૃષ્ણની પટરાણી પદ્માવતીએ પ્રભુને વાંદી દેશના સાંભળી ચારિત્ર લેવાની ઇચ્છા થતાં કૃષ્ણની પાસે આજ્ઞા માગી. તેને આજ્ઞા આપી અને મોટા મહોત્સવ સાથે પ્રભુ શ્રી નેમિનાથના વરહ હસ્તે દીક્ષા અપાવી. પ્રભુએ તેને યક્ષિણી નામની સાધ્વીને સોંપી. તે ચારિત્ર પાળી અનેક પ્રકારના તપ કરી એક માસનું અનશન કરી મોક્ષે ગઈ. બીજી ગૌરી વગેરે ૭ પણ કૃષ્ણની જ પટરાણીઓ હતી. અને નવમી મૂળશ્રી અને દશમી મૂળદત્તા કૃષ્ણના પુત્ર શાંખકુમારની સ્ત્રીઓ હતી. તે નવે રાણીઓ પદ્માવતી રાણીની માફક ચારિત્રને આરાધી કેવલ જ્ઞાન પામી મોક્ષને પામી હતી. અહીં પાંચમો વર્ગ પૂરો થાય છે.

૬. છઠ્ઠા વર્ગમાં ૧. મંકાતિ, ૨. કિંકમ, ૩. સુદ્ગરપાણિ, ૪. કારથપ, ૫. ક્ષેમક, ૬. કૃતિધર, ૭. કેલાસ, ૮. હરિચંદન, ૯. વારત્ત, ૧૦. સુદર્શન ૧૧. પૂર્ણભદ્ર, ૧૨. સ્વપ્નભદ્ર, ૧૩. સુપ્રતિષ્ઠ, ૧૪. મેઘ, ૧૫. અતિમુક્તકુમાર, ૧૬. અલક્ષ નામના રાજા, આ સોલ ભવ્ય જીવોનાં ચારિત્ર અનુક્રમે એકેક અધ્યયનમાં કહ્યાં છે. તેથી દરેક અધ્યયન તે તે નાયકના નામથી ઝાળખાય છે. તેમાં શ્રેણિકરાજના રાજવૃહ નગરમાં મંકાતિ અને કિંકમ નામના બે ગાથાપતિ રહેતા હતા, તે બંને પ્રભુ શ્રીવીરની દેશના સાંભળી ચારિત્ર લઈ, ગુણરત્ન સંવત્સરાદિ તપસ્યા કરી વિપુલાચળ પર્વત પર અનશન કરી અંત સમયે કેવલી થઈ સિદ્ધિ પદ પામ્યા. આ બીના વિસ્તારથી પહેલાં બે અધ્યયનોમાં કમસર જણાવી છે.

૩. ત્રીબું અધ્યયન મુદ્ગરપાણિ યક્ષના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. તેનું કારણ એ કે તેની બીના અહીં વધારે આવે છે, તેમજ અર્જુનમાળી પહેલાં તેની કાયમ પૂજા કરતો હતો. તેથી પણ અર્જુનમાળીની મુખ્યતા સમજવી. તેની બીના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી- રાજગૃહ નગરમાં અર્જુન નામનો માળી રહેતો હતો, તેને અંધુમતી નામની રૂપવંતી સ્ત્રી હતી. તે માળી મુદ્ગરપાણિ યક્ષનો ભક્ત હતો. દરરોજ તે પોતાના બગીચામાંથી ફૂલો વીણી પહેલાં તે મુદ્ગરપાણિ યક્ષની પ્રતિમાની સુંદર રીતે તે પુષ્પોવડે પૂજા કરતો હતો. પછી શહેરમાં જઈ ફૂલો વેચી પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો. એક વખત શ્રેણિક રાજ્યએ કોઈક મહોત્સવની ઉદ્દેશ્યણા કરાવી એટલે વધારે ફૂલો વેચાશે, એમ ધારી બીજે દિવસે અંધુમતીને સાથે લઈને તે પોતાના બગીચામાં ગયો, ત્યાંથી ઘણાં ફૂલો ભઈ મુદ્ગરપાણિની પૂજા કરવા સ્ત્રી સહિત આવ્યો.

રાજગૃહ નગરમાં છ દુરાચારી મિત્રો રહેતા હતા. તેમણે અર્જુન માળીની સ્ત્રી અંધુમતીને અતિ રૂપવંતી જોઈ તેની સાથે ભોગ ભોગવવાની ઇચ્છા કરી, અને મુદ્ગરપાણિ યક્ષના મંદિરમાં છાના સંતાઈ રહ્યા. અર્જુનમાળી યક્ષની પૂજા કરી નમસ્કાર કરવા લાગ્યો, એટલે તે જાણે જણાવ્યે બહાર નીકળી તેને બાંધી લઈને તેની ને યક્ષની સમક્ષ તેની સ્ત્રી સાથે ભોગ ભોગવ્યા. તે જોઈ અર્જુનમાળીને યક્ષની ઉપર અરુચિ થઈ. તેથી તેણે યક્ષને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે હું તને આજ દિન સુધી દેવ માનતો હતો, પણ તું તો ખરેખર લોકડાંની મૂર્તિ રૂપે લોકડું જ જણાય છે. નહિ તો તારી સમક્ષ તારો ભક્ત જે હું તેની આવી વિટંબના તું કેમ સહન કરી શકે? આવા શબ્દો સાંભળીને યક્ષે તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરી, તેના અંધનને તોડી, મુદ્ગર લઈ તે વડે પહેલાં તો અંધુમતીને અને જાણે જાણી પુરુષોને મારી નાંખ્યા. પછી તે દરરોજ છ પુરુષોને અને એક સ્ત્રીને મારવા લાગ્યો. શ્રેણિક રાજ્યએ આ વાત જાણીને નગરના દરવાજા બહાર સવારે કોઈએ ન જવાની ઉદ્દેશ્યણા કરાવી. એક વખત મહાવીરસ્વામી ત્યાં સમવસર્યા. તેમને વાંદવા જવાની તે નગરીમાં રહેનારા સુદર્શન શેઠની ઇચ્છા થઈ. તેના પિતા વિગેરેએ યક્ષના ઉપદ્રવને જણાવી પ્રભુને વાંદવા જવાનો નિષેધ કર્યો, પણ તે તો ત્યાં જવા નીકળ્યો. નગરની બહાર નીકળતાં અર્જુન માળીને મુદ્ગર ઉપાડીને સામે આવતો જોયો, એટલે તેણે ચાર શરણ સાથે સાગારી અણસણ કરી કાષોત્સર્ગ કર્યો. અર્જુનમાળી તેની પાસે આવ્યો, પણ તેના પુણ્યની પ્રબલતાથી સ્તંભી ગયો, એટલે યક્ષ પણ તેના શરીરમાંથી નીકળી મુદ્ગર લઈને ચાલ્યો ગયો. અર્જુનમાળી બેભાન થઈને જમીન પર પડ્યો. તેને શુદ્ધિ આવતાં તેણે સુદર્શન શેઠને 'તમે કોણ છો? ને ક્યાં જાઓ છો?' એમ પૂછ્યું. શેઠે જવાબ દેતાં કહ્યું કે હું પ્રભુ શ્રીમહાવીર-સ્વામીને વાંદવા જઈ છું. અર્જુનમાળીએ સાથે આવવા ઇચ્છા જણાવી. અને પ્રભુના સમવસરણમાં ગયા. દેશના સાંભળી પ્રતિબોધ પા મી અર્જુનમાળીએ ચારિત્ર લીધું.

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૮. શ્રી અંતગડ દશાંગ સૂત્રનો પરિચય) ૨૮૧
 ને તેજ વખતે છઠ્ઠું છઠ્ઠું તપ કાયમ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. પારણાંને દિવસે શહેરમાં
 ગાયરી માટે જતાં પોતપોતાના સંબંધીઓને મારી નાંખનાર આ મુનિને જાણી લોકો
 તેની ઘણી કદરૂપી કરવા લાગ્યા. અજુન મુનિએ તે બંધી સમભાવે સહન કરી. એ
 પ્રમાણે ૬ મહિનાનું ચારિત્ર પાળી ૧૫ દિવસનું અણસણ કરી અજુન મુનિ સિદ્ધિ પદને
 પામ્યા.

૪. ચોથા અધ્યયનમાં રાજગૃહ નગરના કાશ્યપ ગાથાપતિનું વર્ણન કર્યું છે.

૫. પાંચમા અધ્યયનમાં કાકંદી નગરીના ક્ષેમક ગાથાપતિનું, છઠ્ઠામાં કાકંદી
 નગરીના ધૃતિધર ગાથાપતિનું, સાતમામાં સાકેત નગરીના કૈલાસ ગાથાપતિનું, આઠમા-
 માં સાકેત નગરીના હરિચંદન ગાથાપતિનું, નવમામાં રાજગૃહ નગરના વારત્તક ગાથાપ-
 તિનું, દશમામાં વાણિજ્ય ગ્રામના સુદર્શન ગાથાપતિનું, અગ્યારમામાં વાણિજ્ય ગ્રામના
 પૂર્ણભદ્ર ગાથાપતિનું, બારમા અધ્યયનમાં શ્રાવસ્તિના સુમનોભદ્ર ગાથાપતિનું, તેરમામાં
 શ્રાવસ્તિ નગરીના સુપ્રતિષ્ઠ ગાથાપતિનું અને ચૌદમા અધ્યયનમાં રાજગૃહ નગરવાસી
 મેઘ ગાથાપતિનું જીવન જણાવ્યું છે. તે બધા પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવની પાસે ચારિત્ર
 લઈ વિપુલગિરિ પર અણસણ કરી અંતકૃતકેવલી થઈને મોક્ષે ગયા છે.

૧૫ પંદરમા અધ્યયનમાં પોલાસપુરના રાજા વિજયની રાણી શ્રીદેવીના પુત્ર
 અતિમુક્ત કુમારનું વર્ણન કર્યું છે. આ નગરના શ્રીવન નામના ઉદ્યાનમાં મહાવીર-
 સ્વામી પધાર્યા. તેમની સાથે આવેલા ગૌતમસ્વામી ગાયરી વહોરવા પોલાસપુરમાં
 પધાર્યા. અતિમુક્તકુમાર બાલ્યાવસ્થા હોવાથી બીજા બાળકો સાથે રમવા નીકળ્યો છે.
 તેણે ગૌતમસ્વામીને જોયા એટલે તેમની પાસે આવી 'તમે કોણ છો? અને શા માટે
 ફરો છો?' એમ પૂછ્યું. ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું કે અમે સાધુ છીએ, ને ગાયરી વહોરવા
 માટે ફરીએ છીએ. અતિમુક્ત કહે, "હે મહારાજ! મારી સાથે પધારો, હું મારે ઘરેથી
 ભિક્ષા વહોરાવું." ગૌતમસ્વામી તેની સાથે આલ્યા, તેમને જોતાં શ્રીદેવી રાણી બહુ
 રાજ થયા, અને નિર્દોષ આહાર પાણી વહોરાવ્યા. પછી ગૌતમસ્વામી પાછા વળતાં
 અતિમુક્તે પૂછ્યું કે "આપ ક્યાં રહો છો?" ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું કે મારા ગુરુ
 મહાવીરસ્વામી નગરની બહાર શ્રીવન નામના ઉદ્યાનમાં બિરાજે છે, તેમની પાસે હું
 રહું છું ને ત્યાં જઈ છું. ત્યારે અતિમુક્ત કુમારે ત્યાં સાથે આવવા ઇચ્છા જણાવી.
 ગૌતમસ્વામીએ 'જેમ સુખ ઉપજે તેમ કર' એમ કહેવાથી તે તેમની સાથે વીર પ્રભુ
 પાસે આવ્યો. પ્રભુને વંદન કરી બેઠો. પ્રભુએ યોગ્ય જીવ જાણી દેશના આપી. તે
 પ્રતિબોધ પામ્યો. માતાપિતાની આજ્ઞા લઈને ચારિત્ર લેવાની ઇચ્છા જણાવી. પછી
 તે આજ્ઞા લેવા આવ્યો. માતાપિતાએ ઘણું સમજાવ્યું, પણ તેણે કહ્યું કે 'હું જે નથી
 જાણતો, તે જાણું છું. અને જાણું છું, તે નથી જાણતો.' આનો અર્થ એ છે કે "હે
 માતાપિતા! હું જાણું છું કે જન્મેલા પ્રાણીએ જરૂર મરવાનું છે, પરંતુ હે માતાપિતા!

ક્યારે (સવાર સાંજ વગેરેમાંના કયા ઠાઠમે) કયા ક્ષેત્રમાં, કઈ રીતે અને મોડાં કે બહેલા મરવાતું છે ? તે હું નથી જાણતો. વળી હે માતાપિતા ! કયાં કર્મોના ઉદયે છવો નારકાદિ સ્વરૂપે ઉપજે છે ? તે હું જાણતો નથી. પણ હે માતાપિતા ! આ તો હું જરૂર જાણું છું કે પોતે પાંચેલાં કર્મોદયે છવ સંસારમાં રહ્યો છે. આ કારણથી મેં તમને એમ કહ્યું કે હું જે જાણું છું તે હું નથી જાણતો અને જે હું નથી જાણતો, તેને જાણું છું. માટે હે માતાપિતા ! તમે મને આજ્ઞા આપો કે જેથી મારી ચારિત્ર લેવાની ભાવના પૂરી થાય. ” ઇત્યાદિ કહીને છેવટ રજા મેળવી તેણે વીર પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી. અને ઘણાં વર્ષોનો દીક્ષા પર્યાય પાળી ગુણરતન સંવત્સરાદિ તપ કરી વિપુલગિરિ ઉપર અણસણ કરી સિદ્ધ થયા.

૧૬. સોલમા અધ્યયનમાં ઠહું છે કે—વારાણસી નગરીના અલક્ષ નામના રાજા પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવને વંદન કરવા ગયા. દેશના સાંભળી પ્રતિબોધ પામી પ્રભુની પાસે ચારિત્ર લઈ આરાધી વિપુલાચલ ઉપર અણસણ કરી મોક્ષે ગયા.

અહીં છઠ્ઠા વર્ગનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો

૭. સાતમા વર્ગમાં ૧. નંદા, ૨. નંદામતી, ૩. નંદોત્તરા, ૪. નંદસેના, ૫. મહયા, ૬. સુમરૂતા, ૭. મહામરૂતા, ૮. મરૂદેવા, ૯. ભદ્રા ૧૦. સુભદ્રા ૧૨ સુન્નતા ૧૨. સુમતિ અને ૧૩. ભૂતદિત્તા નામે શ્રેણિકરાજની ૧૩ રાણીઓનાં ૧૩ અધ્યયનો છે. તે તેરે રાણીઓએ મહાવીરસ્વામી પાસે ચારિત્ર લીધું છે. ૨૦-૨૦ વર્ષનો દીક્ષાપર્યાય પાળી સિદ્ધિનાં સુખ મેળવ્યાં છે.

૮. આઠમા વર્ગમાં ૧. કાલી, ૨. સુકાલી, ૩. મહાકાલી, ૪. કૃષ્ણા, ૫. સુકૃષ્ણા, ૬. મહાકૃષ્ણા, ૭. વીરકૃષ્ણા, ૮. રામકૃષ્ણા, ૯. પિતૃસેનકૃષ્ણા, અને ૧૦. મહાસેનકૃષ્ણા, નામની શ્રેણિક રાજની દશ રાણીઓનાં દશ અધ્યયનો કહ્યાં છે. તેમાં પહેલા અધ્યયનમાં ચંપાનગરીમાં કોણિકરાજ હતા. ત્યાં તેની લઘુમાતા કાલી નામે શ્રેણિકરાજની રાણી હતી. ત્યાં મહાવીરસ્વામી પધારતાં તે વાંદવા ગઈ. દેશના સાંભળી પ્રતિબોધ પામી કોણિકરાજની આજ્ઞા લઈને તેણે ચારિત્ર લીધું. પ્રભુએ કાલી સાધ્વીને ચંદનખાલા મહત્તરને સોંપી. શુદ્ધ ચારિત્ર પાળતાં અને અનેક પ્રકારના તપ કરતાં તેની ઇચ્છા રતનાવળી તપ કરવાની થઈ. તેણીએ ચંદનખાલાની આજ્ઞા લઈ રતનાવળી તપની ચાર પરિપાટી કરી. અહિં રતનાવળી તપતું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તે તપ કર્યા બાદ શરીર અસ્થિશેષ (જેમાં કેવળ હાડકાં જ રહેવાય તેવું) રહેવાથી સાધ્વી ચંદનખાલાની આજ્ઞા લઈ તેણે એક મહિનાતું અણસણ કરી કેવળ જ્ઞાન પામી સિદ્ધિના સુખ મેળવ્યા. અહીં પહેલા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

૨. બીજા અધ્યયનમાં સુકાલીતું વર્ણન આવે છે. તેણીએ ચારિત્ર લઈને

કનકાવળી તપ કર્યો છે. ત્રીજી મહાકાલી રાણીએ ચારિત્ર લઈને લઘુસિંહનિષ્ક્રીડિત તપ કર્યો છે. ચોથી કૃષ્ણારાણીએ ચારિત્ર લઈને માટો સિંહનિષ્ક્રીડિત તપ કર્યો છે. પાંચમી સુકૃષ્ણારાણીએ ચારિત્ર લઈને સત્સત્તમિકા નામની ભિક્ષુપ્રતિમાને અંગીકાર કરી તેને અનુસરતો મહાતપ કર્યો છે. છઠ્ઠી મહાકૃષ્ણા રાણીએ ચારિત્ર લઈને લઘુસર્વતોભદ્રા પ્રતિમાનું આરાધન કર્યું છે. સાતમી વીરકૃષ્ણા સાધ્વીએ મહાસર્વતોભદ્રા પ્રતિમાનું આરાધન કર્યું છે. આઠમી રામકૃષ્ણા સાધ્વીએ ભદ્રોત્તરા પ્રતિમાનું આરાધન કર્યું છે. એટલે તે ત્રણે સાધ્વીઓએ તેમાં બતાવેલો તપ કર્યો છે. નવમી પિતૃસેન કૃષ્ણા રાણીએ દીક્ષા લઈ મુકતાવલી તપ ચાર પરિપાટીએ કર્યો છે. અને દશમી મહાસેન કૃષ્ણારાણીએ આંબિલ વર્ધમાન તપનું આરાધન કર્યું છે. આ તપમાં એક આંબિલથી માંડીને ચડતા સો (૧૦૦) આંબિલ કરવામાં આવે છે. અને આંતરે આંતરે ઉપવાસ કરવામાં આવે છે. એટલે એકંદરે ૫૦૫૦ આંબિલ અને ૧૦૦ ઉપવાસ મળીને ૫૧૫૦ દિવસે એટલે ૧૪ વર્ષ, ૩ માસ; ૨૦ દિવસ લાગત આ તપ કરનારા ભવ્યજીવોને થાય છે. મહાસેન કૃષ્ણા સાધ્વી એ રીતે તપ કરી ૧૭ વર્ષના કુલ દીક્ષા પર્યાય પાળીને ચંદનખાળાની આજ્ઞા લઈ એક માસનું અણુસણુ કરી કેવલ જ્ઞાન પામી મોક્ષે ગઈ.

આ દશે સાધ્વીઓમાંની કાલી સાધ્વીનો ૮ વર્ષનો દીક્ષાપર્યાય હતો. પછી એકેક વર્ષની વૃદ્ધિ કરતાં છેલ્લી દશમી સાધ્વીનો દીક્ષાપર્યાય ૧૭ વર્ષનો હતો. આ દશે રાણીઓ ચેતક રાજ સાથેના કોણિકના યુદ્ધમાં પ્રથમના દશ દિવસોમાં અનુક્રમે યોતાના કાલકુમાર વગેરે દશે પુત્રોના મરણની વાત પ્રભુવીરની પાસે સાંભળી વૈરાગ્ય થવાથી ચારિત્ર લઈ અંતકૃતકેવલી થઈને સિદ્ધિપદ પામી છે. અહીં કહેલા તપનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. આ રીતે આઠમા વર્ગનો દ્રંક પરિચય પૂરો થયો. બીજા ત્રણેમાં અહીં કહેલા અધ્યયનનું નામ ઉદ્દેશો કહ્યું છે. એટલે ૮ વર્ગોમાં ૯૨ ઉદ્દેશો છે એમ કહ્યું છે. આમાંથી મનન કરી અપૂર્વ આત્મિક યોધને દેનારા ૧૪ મુદ્દાઓ ક્રમસર આ રીતે જાણવા-૧. ત્રીજા વર્ગમાં ગજસુકુમાલની બીના, ૨. પાંચમા વર્ગમાં કહેલ દ્વારિકાના વિનાશનું વર્ણન, ૩. છઠ્ઠા વર્ગમાં મુદ્દગરપાણિ અથવા અર્જુન માળીનો અધિકાર, ૪. અતિમુક્તકુમારનું વર્ણન, ૫. આઠમા વર્ગમાં દશ પ્રકારના તપનું વર્ણન, ૬. પુત્રના લાલનપાલન માટે દેવકીજીનો તીવ્ર મોહ, ૭. ગજસુકુમાળે સહન કરેલ પ્રાણાંત ઉપસર્ગ, ૮. કૃષ્ણ વાસુદેવનો દ્વારિકાનો વિનાશ થવાનું સાંભળતાં ચારિત્ર ધર્મ ઉપરનો પ્રેમ, ૯. ચારિત્ર ગ્રહણ કરનારને પૂરતી મદદ દેવાની ઉદ્દ્યોષણા, ૧૦. છ ગોઠીક્ષા (દુશચારી) પુરુષોની કામને આધીન થવાથી થયેલી હુદ્દશા, ૧૧. સુદર્શન શેઠની જિનને વંદન કરવા માટે જવાની દક્ષતા, ૧૨. અર્જુનમાળીએ ચારિત્ર લઈને સહન કરેલ સમસ્ત પ્રજા તરફનો ઉપસર્ગ, ૧૩. અતિમુક્ત કુમારને પાછલા ભવોના શુભ સંસ્કારોથી ચારિત્ર

ધર્મ ઉપર આલ્યાવસ્થામાં જ થયેલ રાગ અને ૧૪. શ્રેણિક રાગની દશે રાણીઓએ કરેલ ઉત્તમ તપ. ભવ્ય જીવોએ આ ૧૪ મુદ્દાઓ ખાસ ધ્યાન દઈને વાંચી સાર લઈ આત્મ સમજૂતા જરૂર વધારીને મોક્ષના અવ્યાખ્યા સુખ મેળવવા. એ જ માનવ જીવનનું અરું રહસ્ય છે.

શ્રી અંતગડ દશાંગ સૂત્રનો પરિચય પૂરો થયો



શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો નવમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો



दशभो प्रकाश

॥ ६ अनुत्तरोपपातिक दशांग सूत्रो दूंक परिथय ॥

॥ आर्या ॥

अह हं दसमपयासे, वृच्छमणुत्तरोववाइयसुयस्स ॥
 नवमंगस्स परिचयं, संखेवा अप्पसुक्खदयं ॥ ७६ ॥
 वगतिगं वस पढमे, तेरस बिइए तहेव दस तइए ॥
 तेत्तीसज्झयणाइं, सत्तण्हं धारिणी माया ॥ ७७ ॥
 तह चेळ्ळणा य दुण्हं, माया नंदाऽऽभयस्स दसमस्स ॥
 सेणियपिया इसण्हं, अणुत्तरेसुं गया कमसो ॥ ७८ ॥
 विवरीयकमा जाया, अंतिल्ला पंचणुत्तरा देवा ॥
 सिद्धी तओ विवेहे, पढमे वग्गे रहस्समिणं ॥ ७९ ॥
 बिइए तेरस पुत्ता, सेणियनिव धारिणी जणयजणणी ॥
 सोलस वरिसा दिक्खा, विजये पढमाण दुण्हंपि ॥ ८० ॥
 विजयंते दो दो दो, जयंत अपराजिए तथा कमसो ॥
 पंचंतिल्ला मज्झे, महाविवेहे तओ सिद्धी ॥ ८१ ॥
 धण्णाईणं तइए, काकंदीवासिधणपक्वज्जा ॥
 जियसत्तुनिवेण कओ, महंस्सवो तस्स दिक्खाए ॥ ८२ ॥
 छट्ठतवंबिलपारण, भिग्गहवेहट्टिसेसवुत्तं ॥
 धण्णो मुणी महादुक्क-रकारगनिज्जरो भणिओ ॥ ८३ ॥
 सिरिधीरेणं पट्टुणा, सेणियनिव पुच्छिण्ण समणेसु ॥
 तुट्टनिवो वंदइ तं, विउळेऽणसणं च सव्वट्टे ॥ ८४ ॥
 सिद्धी महाविवेहे, सुणखत्ताईणमेव वुत्तं ॥
 कायंदी रायगिही, साकेयपुरं च वाणिज्जं ॥ ८५ ॥
 दो तिण्णि दो य दो इग, माया भद्दा तथा नवण्हंपि ॥
 भिण्णा भिण्णा भणिया, वेहळ्ळपिया कओ तेणं ॥ ८६ ॥

વિશ્વલુસ્સવો છમાસા, નવ્ર બહુવરિસા તહેવ અટ્ટળ્હં ॥

અંતે વિડલેડળસળં, સઠ્વટ્ટ વિદેહનિવ્વાળં ॥ ૮૭ ॥

રાખ્દાર્થ તથા સ્પષ્ટાર્થ—હવે શ્રીકૃત પ્રવચન કિરણાવલીના દશમા પ્રકાશમાં નવમા શ્રી અનુત્તરોપપાતિક દશાંગસૂત્રનો પરિચય દ્વાંકામાં કહીશ. તે પરિચય મતન કરનારા ભવ્ય જીવોને નિજગુણરમણતાના અપૂર્વ આનંદથી થતા સુખને આપનારો છે. ૭૬. જે અંગના દશ વગેરે અધ્યયનોમાં ચારિત્રને આરાધી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ રૂપે થનારા મુનિવરોનું વર્ણન કર્યું છે, તે અનુત્તરોપપાતિક દશાંગ કહેવાય. આ નવમા અંગમાં ત્રણ વર્ગો છે. તેમાં પહેલા વર્ગના દશ અધ્યયનોમાં ૧. જલિકુમાર, ૨. મયાલિ, ૩. ઉપજાલિ, ૪. પુરુપસેન, ૫. વારિસેન, ૬. દીર્ઘદંત, ૭. લષ્ટદંત, ૮. વેહલ્લી, ૯. વેહાસ, ૧૦. અભયકુમાર. અ જક રાજના આ દશ કુમારોનું અનુક્રમે એકેક અધ્યયનમાં વર્ણન કર્યું છે, તેથી તેના નામથી અધ્યયન ઓળખાય છે. અહીં શરૂઆતમાં કહેલા સાત કુમારોની માતા ધારિણી, તે પછીના આઠમા નવમા કુમારોની માતા ચેલ્લણા અને અભયકુમારની માતા નંદા હતી. તે દશે કુમારોએ પ્રભુ શ્રી મહાવીરની પાસે દીક્ષા લીધી. ચારિત્ર પાળીને પહેલા જલિમુનિથી વારિસેનમુનિ સુધીના પાંચ મુનિઓ અનુક્રમે વિજય-વૈજયંત-જયંત-અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને એકાવતારી દેવ થયા. છેલ્લા પાંચે મુનિઓ ઉત્ક્રમે પાંચમા, ચોથા, ત્રીજા બીજા ને પહેલા અનુત્તર વિમાનમાં દેવ થયા. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય થઈ ચારિત્ર આરાધી મોક્ષે જશે. અહીં પહેલા વર્ગના દ્વાંક પરિચય પૂરો થયો. બીજા વર્ગનાં ૧૩, અને ત્રીજા વર્ગનાં ૧૦ અધ્યયનો મળીને (૧૦-૧૩-૧૦) કુલ ૩૩ અધ્યયનો ત્રણે વર્ગોનાં જાણવાં. તથા જલિ વગેરે દશે કુમારોના પિતા શ્રેણિક રાજ હતા. આ પહેલા વર્ગનું રહસ્ય જાણવું. ૭૭-૭૮-૭૯ બીજા વર્ગમાં ૧. દીર્ઘસેન, ૨. મહાસેન, ૩. લષ્ટદંત, ૪. ગૂદદંત, ૫. શુદ્ધદંત, ૬. હલ્લ, ૭. દ્રુમ, ૮. દ્રુમસેન, ૯. મહાદ્રુમસેન, ૧૦. સિહ, ૧૧. સિહસેન, ૧૨. મહાસિહસેન, ૧૩. પુષ્પસેન નામના શ્રેણિક રાજની ધારિણી રાણીના ૧૩ પુત્રોના વર્ણનને જણાવનારાં ૧૩ અધ્યયનો છે. તે બધા મહાવીરસ્વામી પાસે ચારિત્ર લઈને સોળ સોળ વર્ષ સુધી તેનું આરાધન કરીને પહેલા બે મુનિઓ વિજય વિમાને, પછીના બે મુનિઓ વૈજયંત વિમાને, પછીના બે મુનિઓ જયંત વિમાને, પછીના બે મુનિઓ અપરાજિત વિમાને દેવ થયા. છેલ્લા પાંચે મુનિઓ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને દેવ થયા છે. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સાધુ થઈ મોક્ષે જશે. ૮૦-૮૧. ત્રીજા વર્ગમાં ૧૦ અધ્યયનો છે. તેમાં અનુક્રમે ૧. ધન્ય, ૨. સુનક્ષત્ર, ૩. ઋષિદાસ, ૪. પેલક, ૫. રામપુત્ર, ૬. ચંદ્ર, ૭. પૃષ્ઠ, ૮. પેદાલપુત્ર, ૯. ધોદિલ, ૧૦. વેહલ્લ. આ દશેની બીજા ક્રમસર એકેક અધ્યયનમાં કહેલી હોવાથી

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૯. શ્રી અનુત્તરોપપાતિક દશાંગ સૂત્રનો પારચય) ૨૮૭
અધ્યયનો તે તે ધન્યાદિના નામથી ઝોળખાય છે. પહેલું અધ્યયન મોટું છે. તેમાં
કહ્યું છે કે કાકંદી નગરીમાં રહેનારી ભદ્રા માતાના પુત્ર ધન્ય કુમારે શ્રીમહાવીરદેવ
ત્યાં પધારતાં તેમની પાસે જઈ દેશના સાંભળી પ્રતિબોધ પામી ભદ્રામાતાની આજ્ઞા
ઘણી મહેનતે મેળવી જિતશત્રુ રાજ્યે કરેલા દીક્ષામહોત્સવથી દીક્ષા લીધી. તે જ
દિવસથી છકુ છકુ તપને પારણે આંબેલ કરવાનો અભિગ્રહ કર્યો. તેમાં પણ એવો નીરસ
આહાર લીધો, કે જેથી ફક્ત આઠ જ મહિનામાં તે મુનિના શરીરમાં માત્ર હાડકાં જ
દેખાવા લાગ્યા. ધન્ય મુનિના શરીરના દરેક અંગોમાં વર્ણન સૂત્રકારે બહુ જ
વિસ્તારથી આપ્યું છે. તે વાંચતાં ત્યાગ ધર્મનું ખરું રહસ્ય સમજાય છે.

એક વખત પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ રાજગૃહીએ પધારતાં શ્રેણિક રાજ્યે ચૌદ હજાર
મુનિવરોમાં કયા મુનિ મહાદુષ્કર કાર્યને કરનારા અને મહાનિર્જરા કરનારા છે? એમ
પૂછતાં પ્રભુએ ધન્ય મુનિ જણાવ્યા. શ્રેણિક રાજ્યે તેનું કારણ પૂછતાં પ્રભુએ તેણે
કરેલી દુષ્કર તપસ્થાનું અને તેના શરીરની સ્થિતિનું વર્ણન કરી સ્પષ્ટ જણાવ્યું કે
તે ધન્ય અણગાર ચૌદ હજાર મુનિઓમાં મહાદુષ્કર કાર્ય કરનાર અને કર્મોની મહા-
નિર્જરા કરનાર છે. તે સાંભળી શ્રેણિક રાજ્યે તે મુનિની પાસે જઈ વંદના નમસ્કાર
કર્યા. પછી સ્વસ્થાને ગયા. એક વખત રાતે ધન્ય મુનિને અનશન કરવાની ઇચ્છા થઈ.
સવારે પ્રભુની આજ્ઞા લઈ સ્થવિર મુનિવરોની સાથે વિપુલાચલ પર્વત ઉપર ચઢી
અનશન કર્યું. એક માસને અંતે કાળ કરીને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન
થયા. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા ચારિત્ર લઈને સિદ્ધ થશે.

એ જ પ્રમાણે ખીજા મુનિક્ષત્ર મુનિની ખીના જાણવી. તે પણ કાકંદી નગરીમાં
ભદ્રા માતાના પુત્ર હતા. શ્રીવીર પ્રભુ પાસે ચારિત્ર લઈ બહુ વર્ષો સુધી પાળી વિપુલા-
ચલ પર્વત પર અનશન કરી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવ થયા. બાકીના ૮ મુનિઓ
પણ તે જ પ્રમાણે એકેક માસનું અનશન કરીને વિપુલાચલ પર કાળ કરીને સર્વાર્થ-
સિદ્ધે દેવ થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહે સિદ્ધ થશે. આ દશ મુનિઓમાં પ્રથમના
એ મુનિઓની જન્મભૂમિ કાકંદી, પછીના બેની (૩-૪ની) અને ૧૦મા મુનિની રાજ-
ગૃહી, પાંચમા છઠ્ઠા મુનિની સાકેતપુર, સાતમા આઠમા મુનિની વાણિજ્ય ગ્રામ અને
નવમા મુનિની જન્મભૂમિ હસ્તિનાપુર છે. તેમાં નવ મુનિઓની માતા ભદ્રા કહી, તે
બુદ્ધી બુદ્ધી વ્યક્તિ જાણવી. (પિતાનું નામ આપ્યું નથી. સંભવ છે કે કદાચ તે
વખતે હયાત ન હોય) દશમા વેહલ્લ કુમારને પિતા હતા. તેથી રજા લીધી હતી, અને
તે જ પિતાએ દીક્ષામહોત્સવ કર્યો હતો. અહીં પિતાનું નામ જણાવ્યું નથી. માતા
કદાચ હયાત ન હોય, એમ સંભવ છે. આ દશ મુનિવરોમાં ધન્ય મુનિએ નવ મહિના
સુધી ચારિત્રની નિર્મલ આરાધના કરી છે, છેલ્લા વેહલ્લમુનિને ચારિત્ર પર્યાય ૬

માસનો, અને બાકીના આઠ મુનિવરોનો ઘણાં વર્ષો મુધીનો ચારિત્ર પર્યાય જાણવો. એ દશે મુનિઓ અનુત્તર દેવલોકમાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહે ચારિત્રની આરાધના કરીને સિદ્ધ થશે. ૮૨ થી ૮૭. આ રીતે ત્રીજા વર્ગનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી અનુત્તરોપપાતિક દશાંગ સૂત્રનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.



શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો દશમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો.



અગીઆરમો પ્રકાશ

૧૦. પ્રશ્ન વ્યાકરણાંગ સૂત્રનો પરિચય

॥ આર્ય ॥

હ્રસ્વકારસપ્પમાસે, પળ્લાવાગરણપરિચયં લેસા ॥
 વૃચ્છં ડગમુયલંઘે, અજ્ઞયણાવસલિ એગસરા ॥ ૮૮ ॥
 પંચાસવપળ્ણત્તી, આહ્લ્લજ્ઞયણપંચગેસુ કમા ॥
 પળસંવરવળ્ણત્તી, પંચજ્ઞયણેસુ સેસેલું ॥ ૮૯ ॥
 આસી પુલ્લિવં પળ્લા, પળ્લાપળ્લા અવળ્ણપળ્ણત્તી ॥
 અટ્ટત્તરસયમાણા, વિજ્ઞામંતાહસયકલિઓ ॥ ૯૦ ॥
 નાગકુમારાઈણં, વત્તા આયંસપુજ્જસમળેહિં ॥
 ભાગો સોલિ વિલુત્તો, વિજ્ઞામંતાહસયકલિઓ ॥ ૯૧ ॥
 પંચળ્ણમાસવાળં, ચાઓ તહ સંવરાળ પંચળ્ણં ॥
 સંસાહણા વિહેયા, પળ્લાવાગરણત્તમિણં ॥ ૯૨ ॥

શબ્દાર્થ:—હવે હું શ્રીજૈન પ્રવચન કિરણાવલીના અગિયારમા પ્રકાશમાં શ્રીપ્રશ્ન વ્યાકરણ નામના દશમા અંગનો પરિચય ટૂંકામાં કહીશ. અહીં એક શ્રુતસ્કંધ છે. તેમાં દશ અધ્યયનો છે. તે બધામાં ઉદ્દેશ નથી, માટે દશે પણ અધ્યયનો એકસરું કહેવાય છે. ૮૮. દશ અધ્યયનોમાંથી પહેલા પાંચ અધ્યયનોમાં હિંસાદિ પાંચ આશ્રવોનું સ્વરૂપ ક્રમસર જણાવ્યું છે. અને છેલ્લાં પાંચ અધ્યયનોમાં અહિંસાદિ પાંચ સંવરોની ખીના અનુક્રમે જણાવી છે. ૮૯. શ્રીનંદીસૂત્રમાં કહ્યું છે કે આ દશમા અંગમાં પહેલાં ૧૦૮ પ્રશ્નો, ૧૦૮ અપ્રશ્નો, ૧૦૮ પ્રશ્નાપ્રશ્નો, વિદ્યાતિશયો તેમજ નાગકુમાર વગેરે ભુવનપતિ દેવોની સાથે મુનિવરોએ કરેલી વાતચીત વગેરે હકીકત જણાવી હતી. તે ભાગ વિચ્છેદ પામ્યો છે, તેથી તે સિવાયનો ભાગ હયાત છે. વિચ્છેદ પામેલા ભાગમાં મહાચમકારી વિદ્યા-મંત્રોનું સ્વરૂપ કહ્યું હતું, એમ શ્રીનંદીઆદિ ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. ૯૦-૯૧. આ દશમા અંગનું રહસ્ય એ છે કે પાંચ આશ્રવનો ત્યાગ કરવો તે પાંચ અહિંસાદિ સંવરોની સેવના કરવી. ૯૨.

સ્પષ્ટાર્થ:—મહાચમકારી વિદ્યાઓમાંની પ્રશ્નવિદ્યા, અપ્રશ્નવિદ્યા, પ્રશ્નાપ્રશ્ન વિદ્યા વગેરે ખીનાને જણાવનારું જે અંગ, તે પ્રશ્ન વ્યાકરણાંગ કહેવાય. જેનો અધિષ્ઠાયક દેવ હોય તે મંત્ર કહેવાય. જેની અધિષ્ઠાયિકા દેવી હોય, તે વિદ્યા કહેવાય.

આ દશમા અંગમાં તે સર્વ મંત્રાદિની બીના પણ પહેલાં કહેલી હતી. કાલાદિના દોષથી તે ભાગ વિન્છેદ પામ્યો, તેથી હાલ આશ્રવ સંવરની બીનાને જણાવનારા ૧૦ અધ્યયનો જ અહીં આકી રહ્યાં છે. તેમાં ૧. પહેલા પ્રાણતિપાત નામના અધ્યયનની શરૂઆતમાં મંગલ વગેરેનું વર્ણન કરીને આશ્રવ સંવરનું વર્ણન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તેમાં આશ્રવોને કહેતાં પહેલા પ્રાણતિપાતનું સ્વરૂપ, તેનાં જૂદાં જૂદાં નામો કહીને જણાવ્યું છે કે અમાર વગેરે હલકી કોટીના જીવો આમડું, ચરખી વગેરે મેળવવા માટે જીવોની હિંસા કરે છે. પછી પૃથ્વીકાયાદિ પાંચેની હિંસાના કારણો જણાવીને કહ્યું કે મન્છીમાર શક વગેરે મ્લેચ્છો જીવોને નિર્દય ભાવે હણી નરકાદિ દુર્ગતિમાં જઈ આકરાં દુઃખો ભોગવે છે. કદાચ મનુષ્ય થાય તો તેમાં ખરાબ પરિસ્થિતિવાળા તેઓ બહુ જ આધિ વ્યાધિ ઉપાધિના બહુ જ દુઃખો ભોગવે છે. એટલે હિંસાના કારણ ફલ વગેરેનું વિસ્તારથી વર્ણન કયું છે.

૨. બીજા મૃષાવાદ નામના અધ્યયનમાં મૃષાવાદનું સ્વરૂપ અને તેનાં નામો કહીને જણાવ્યું છે કે ૧. નાસ્તિક, ૨. પંચસ્કંધવાદી, ૩. પુણ્યાદિના ફલને નહિ માનનારા જીવો, ૪. - ૫. ઈડામાંથી અને બ્રહ્માથી જગતની ઉત્પત્તિ માનનારા, ૬. વૈષ્ણવો, ૭. એકાત્મવાદી, ૮. અકારકવાદી, ૯. બીજાની ઉપર ખોટું આજ્ઞા દેનારા જીવો, ૧૦. કન્યા વગેરેની બાબતમાં જૂઠું બોલનારા જીવો, ૧૧. જીવોને હણવામાં પાપ નહિ માનનારા જીવો, ૧૨. અનર્થકંડનો ઉપદેશ દેનારા જીવો તથા ૧૩. અનર્થકંડની અનુમોદના કરનારા જીવો, આ તેર પ્રકારના જીવો તથા તેવા પ્રકારના બીજા પણ જીવો જૂઠું બોલે છે. અહીં અંડવાદ સ્વયંભૂવાદનું સ્વરૂપ ટૂંકામાં જણાવીને 'સર્વ જગત વિષ્ણુમય છે' આ મતનું સ્વરૂપ ટૂંકામાં કહ્યું છે. તેને અનુસરતી માર્કંડેશ્વરિની ગાથાઓ કહીને જૂઠું બોલવાના કડવા ફલ વગેરે બીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. ટૂંકામાં એમ પણ કહી શકાય કે જેમ પહેલા અધ્યયનમાં ૧. હિંસાનું સ્વરૂપ, ૨. હિંસાનાં ૩૦ નામ, ૩. હિંસા કરવાનાં કારણો, ૪. હિંસાનું ફલ, ૫. હિંસા કરનારા જીવોનું સ્વરૂપ કહેવા રૂપ પાંચ દ્વારો (અને નરકની પીડા વગેરે) કહ્યા છે. તે જ પ્રમાણે અહીં બીજા અધ્યયનમાં પણ ૧. મૃષાવાદનું સ્વરૂપ, ૨. મૃષાવાદનાં ૩૦ નામ, ૩. અસત્ય બોલનારા સ્વપરતીર્થક જીવોનું સ્વરૂપ, ૪. અસત્ય બોલવાનાં કારણો તથા ૫. અસત્ય બોલવાનું ફલ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૩. ત્રીજા અદત્તાદાન નામના અધ્યયનમાં ૧. અદત્તાદાન (ચોરી)નું સ્વરૂપ, ૨. અદત્તાદાનનાં ત્રીસ નામો, ૩. અદત્તાદાનના કારણો, ૪. અદત્તાદાનનું ફલ, ૫. ચોરી કરનારા પરધનના લોભિયા રાજાઓ, ચાંચિયા વગેરેના આ ભવના તથા પરભવના દુઃખોનું વર્ણન, સંસારને સમુદ્રની ઉપમા દર્શને બંનેની સરખામણી વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

ચોથા અબ્રહ્મ નામના અધ્યયનમાં ૧. અબ્રહ્મ (મૈથુન)નું સ્વરૂપ, ૨. અબ્રહ્મનાં ત્રીસ નામો, ૩. અચુર વગેરે ભેદો કહીને અબ્રહ્મ સેવનારા જીવોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તેમાં અબ્રહ્મચારી ચક્રી બલદેવ વાસુદેવ માંડલિક વગેરે રાજાનું અને યુગલ્લીયા સ્ત્રી પુરુષોનું વર્ણન કરી, ૪. અબ્રહ્મચર્યાનાં કારણો જણાવતાં કહ્યું કે સીતા, દ્રૌપદી, રૂકિમણી, પદ્માવતી, તારા, કાંચના, અહલ્યા, સુવર્ણશુલિકા, કિંનરી, વિદ્યુન્મતી અને રેહિણી નિમિત્તે ભયંકર યુદ્ધો થયા. ૫. અબ્રહ્મનું ભવ ભ્રમણાદિ ફલ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૫. પાંચમા પરિબ્રહ્મ નામના અધ્યયનમાં પરિબ્રહ્મનું સ્વરૂપ, ૨. પરિબ્રહ્મનાં ૩૦ નામો, ૩. પરિબ્રહ્મવાળા જીવોનું સ્વરૂપ તથા તેમની દુર્ગતિ, ૪. પરિબ્રહ્મનાં કારણો, ૫. પરિબ્રહ્મના ફલો જણાવીને ભવનવાસી વગેરે ભેદો કહ્યા છે. અંતે ફરમાવ્યું કે શિષ્ય વગેરે પણ લોભના કારણ હોવાથી ભવભ્રમણને વધારે છે.

આશ્રવ દ્વારનાં પાંચ અધ્યયનોનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

સંવર દ્વારનાં પાંચ અધ્યયનોનો ટૂંક પરિચય

૬. છઠ્ઠા (૧) અહિંસા મહાવ્રત નામના અધ્યયનમાં સંવરને કહેવાની પ્રતિજ્ઞા જણાવી સંવર દ્વારોનું ટૂંકામાં વર્ણન કર્યું છે. ૧. અહિંસાનો ઉપોદ્ઘાત અને મહાવ્રતોનું સ્વરૂપ જણાવતાં શરૂઆતમાં અહિંસાનું સ્વરૂપ, ૨. તેનાં નામો કહીને, ૩. અહિંસા ધર્મના સાધક તીર્થંકર, અવધિજ્ઞાની, ઋગુમતિ-વિપુલમતિ મનઃ પર્યાવજ્ઞાની, પૂર્વધર વગેરે મહાપુરુષાદિનું વર્ણન કર્યું છે. પછી સંયમનું ને નવ કોટીનું સ્વરૂપ જણાવીને કહ્યું કે ચિકિત્સાદિનું, ને લક્ષણાદિ પારખવાનું, તથા માન પૂજાદિ સત્કારનું વર્ણન કરવું. પછી જયજ્ઞા વગેરે તથા પહેલા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના સમજાવીને આહાર લેવાનું કારણ, અને ઘાંટો પીઠ વગેરે રાખવાનાં કારણો (સંયમની વૃદ્ધિ વગેરે) જણાવ્યા છે. તથા અંતે સાધુનું યથાર્થ સ્વરૂપ પણ વર્ણવ્યું છે.

અહીં અહિંસાના નામોમાં ડ્યાનું પૂજા નામ કહ્યું છે, તેથી જિનપૂજામાં હિંસા કહેનારની માન્યતા તદ્દન ખોટી છે. એમ સમજવું.

૭. સાતમા (૨) સત્યવ્રત નામના અધ્યયનમાં ૧. સત્ય વચનનું સ્વરૂપ, ૨. સત્યનો મહિમા, ૩. સાવધ ભાષાનો ત્યાગ, ૪. સત્યનાં નામો જણાવ્યાં છે. ૫. આખ્યાત (ક્રિયા પદ) નિષાત (અવ્યય) ઉપસર્ગ (ઉપ, અવ, વગેરે) વગેરેનું જ્ઞાન સત્યભાષાનું કારણ છે. ૬. બીજા મહાવ્રતની પાંચ ભાવના, ૭. ક્ષેત્રાદિ નિમિત્તે અસત્ય ખોલાય વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૮. આઠમા (૩) અદત્તાદાન વિરમણ મહાપ્રત નામના અધ્યયનમાં ૧. અદત્તા-દાન વિરમણતું સ્વરૂપ, ૨. વિસ્મૃત એટલે કઈ ચીજ કોની છે? તેની ખબર ન હોય તો, તેવી ચીજ અથવા તેવા પ્રકારના ઓળ પણ પદાર્થો લેવાય નહિ, ૩. જે ઘરમાં જવાથી માલિકને અપ્રીતિ થાય, તેવા ઘરમાં મુનિએ જતું નહિ. ૪. અપ્રીતિવાળા હાયક આવકાદિની પાસેથી મુનિએ પીઠ ફલક વગેરે લેવાં નહિ, ૫. મુનિને કેવા પીઠ વગેરે ખપે? અને કેવા પીઠ વગેરે ન ખપે? ૬. ઉપધિ વગેરેના દાતાતું સ્વરૂપ, ૭. બાલમુનિ વગેરેના વૈયાવચ્ચ કરવાના શુભ સંસ્કારવાળા મુનિઓએ તપસ્વિ-કુલ-ગણ-સંઘ-ચૈત્ય વગેરેના નિમિત્તે ઉદ્યમશીલ થવું, ને અપ્રીતિવાળા હાયકના પીઠાદિ પદાર્થો વાપરવા નહિ. આ બધી હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને અંતે ત્રીજા મહાપ્રતની પાંચ ભાવનાતું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

૯. નવમા (૪) બ્રહ્મચર્ય નામના અધ્યયનમાં ૧. બ્રહ્મચર્યતું સ્વરૂપ, ૨. તેનો મહિમા, ઉત્કૃષ્ટપણું, પ્રભાવ, ૩. બ્રહ્મચારીએ વર્જવા લાયક સ્થાનો, ૪. બ્રહ્મચર્યતું ફળ, ૫. બ્રહ્મચર્ય મહાપ્રતની પાંચ ભાવના વગેરે બીના વિસ્તારથી જણાવી છે.

૧૦. દશમા (૫) અપરિગ્રહ મહાપ્રત નામના અધ્યયનમાં એક પ્રકારનો અસંયમ, જે પ્રકારના બંધન વગેરે એકેક સંખ્યાની વૃદ્ધિ કરીને ત્રણ ચાર પાંચ વગેરે પદાર્થોતું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી કહ્યું કે મુનિવરોને છતક (છત્રી) ફૂલો વગેરે ન ખપે, ઝાઠનાદિની સંનિધિ રખાય નહિ, ઉદિષ્ટાદિ દોષથી દૂષિત આહારપાણી ન ખપે આ બીના વિસ્તારથી સમજાવીને સાધુઓને ખપી શકે તેવા આહાર પાત્રા પુજણી પટલા (પલ્લા) ગુચ્છા વગેરેતું વર્જન વિસ્તારથી કહ્યું છે. અંતે સાધુતું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવીને આની પાંચ ભાવના કહેવાના પ્રસંગે કહ્યું છે કે મુનિઓએ શુભાશુભ શબ્દાદિમાં રાગ દ્વેષ ન કરવા જોઈએ. આ બધી બીના વિસ્તારથી જણાવી છે.

સંવર દ્વારનાં પાંચ અધ્યયનોનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણાંગ સૂત્રનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.



શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો અગીઆરમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો



आरभे। प्रकाश

११. श्री विपाक सूत्रांग सूत्रने। परिचय

॥ आर्या ॥

अह वारसप्यासे परिचयलेसं विवागसुत्तस्स ॥
बुच्छं वो सुयखंधा, दुक्खविवागे दसज्जयणा ॥ ९३ ॥
पठम मिया पुत्तक्खं, उज्झियअक्खं अभग्गसेणक्खं ॥
सगड विहसइवत्तं, सिरिनंबीवद्धणं छट्ठं ॥ ९४ ॥
उंबरदत्तं सोरिय—दत्तक्खं नबमदेवदत्तक्खं ॥
अञ्जू दसमं बीए, सुवाहुयं भइनंबी य ॥ ९५ ॥
तइय सुआय सुवासव—जिणवासं धणवई महाबलयं ॥
सिरिभदाइमणंबी, पवर महाअंद वरदत्तं ॥ ९६ ॥
अण्णाणाइवसाणं, सोय विवागो निचियकम्मणुहवो जो ॥
जं सुत्तं तं वण्णइ, विवागसुत्तस्स सहत्थो ॥ ९७ ॥
आसणसिद्धियाणं, अणुहयाणंतदुक्खखिण्णाणं ॥
वेरगं दुहसवणा, वुत्तो पठमो दुहविवागो ॥ ९८ ॥
तित्थयरा अगबंता, जाणंतिच्छेरमंगिनिवहाणं ॥
नेच्छंते दुक्खफलं, मूढा सेवंति दुहहेऊ ॥ ९९ ॥
इच्छंति सुहफलाइं, सेवंति ण सुक्खसाहणाइं ते ॥
दुहफलपदंसणद्धं, वुत्तो पठमो दुहविवागो ॥ १०० ॥
सहमिद्धं सव्वेसि, तं पुण वाणाइसुहनिमित्तेहिं ॥
एयद्धं वण्णत्तो, अंते विइओ सुहविवागो ॥ १०१ ॥

શબ્દાર્થ:—હવે આરમા પ્રકાશમાં અગીયારમા અંગરૂપ શ્રીવિપાકસૂત્રનો પરિચય દ્વંકામાં કહીશા. તેના બે શ્રુતસ્કંધો છે. તેમાં પહેલા દુઃખ વિપાક નામના શ્રુતસ્કંધમાં દશ અધ્યયનો કહ્યા છે. ૯૩. તેનાં નામ આ પ્રમાણે-૧. મૃગાપુત્ર અધ્યયન, ૨. ઉન્નિઝતક અધ્યયન, ૩. અભગ્નસેન અધ્યયન, ૪. શકટ અધ્યયન, ૫. બુહસ્પતિક્ત અધ્યયન, ૬. નંદિવર્ધન અધ્યયન, ૭. ઉંબરદત્ત અધ્યયન, ૮. શૌરિકદત્ત અધ્યયન, ૯. દેવદત્તા અધ્યયન, ૧૦. અંબૂ અધ્યયન. બીજા સુખ વિપાક નામના શ્રુતસ્કંધમાં દશ અધ્યયનો છે. તેનાં નામ આ પ્રમાણે-૧. સુખાહુકુમાર અધ્યયન, ૨. ભદ્રનંદી અધ્યયન, ૩. સુખત અધ્યયન, ૪. સુવાસવ અધ્યયન, ૫. જિનદાસ અધ્યયન, ૬. ધનપતિ અધ્યયન, ૭. મહાબળ અધ્યયન, ૮. ભદ્રનંદી અધ્યયન, ૯. મહાચંદ્ર અધ્યયન, ૧૦. વરદત્ત અધ્યયન. જે અધ્યયનમાં જેનું વર્ણન કર્યું હોય, તેના નામથી તે અધ્યયન ઓળખાય છે. ૯૪-૯૫-૯૬. વિપાક સૂત્રનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે કરવો-અજ્ઞાનાદિને વશ થયેલા જીવો જે આંધેલાં કર્મોને ભોગવે એટલે અશુભ કર્મોનું અને શુભ કર્મોનું ભોગવવું તે વિપાક કહેવાય. જે સૂત્ર આવા વિપાકનું વર્ણન કરે તે વિપાક સૂત્ર કહેવાય. ૯૭. જેઓ પોતે ભૂતકાલમાં અનંતા દુઃખો ભોગવેલાં હોવાથી ખેદ પામ્યા છે, તે આસન્નાસિદ્ધિક જીવોને પાપી જીવોએ ભોગવેલાં દુઃખો સાંભળતાં જરૂર વૈરાગ્ય થાય છે. આ મુદ્દાથી અહીં પહેલો દુઃખવિપાક શ્રુતસ્કંધ કહ્યો છે. ૯૮. વળી તીર્થંકર ભગવંતો સંસારી જીવોનું આ આશ્ચર્ય ઉપજવનારું વર્તન (પ્રવૃત્તિ) જાણે છે કે આ અજ્ઞાની જીવો દુઃખરૂપ ફલને આહતા નથી, પણ આશ્ચર્ય એ છે કે તેઓ નિરંતર દુઃખનાં જ સાધનો સેવે છે. તેથી ખરેખર તેઓ મૂઠ જોવા બની ગયા છે. ૯૯. વળી સુખનાં ફલોને (રાજ્ય લક્ષ્મી વગેરેને) ચાહે જ છે, પણ તેઓ સુખનાં સાધનોને સેવતાં જ નથી. આવા જીવોને પાપકર્મના ઉદયથી મળતાં ફલોનું સ્વરૂપ સમજવવાને માટે અહીં પહેલો દુઃખવિપાક શ્રુતસ્કંધ કહ્યો છે. ૧૦૦. સર્વ જીવોને સુખ વહાણું જ હોય છે. (ગમે છે.) કાન શીલ તપ વગેરે સુખનાં કારણોને જ સેવવાથી જરૂર સુખ મળે છે. આ હકીકત સમજવવાને માટે અહીં એવઠે સુખવિપાક નામનો બીજો શ્રુતસ્કંધ કહ્યો છે. ૧૦૧.

સ્પષ્ટાર્થ:—આ સૂત્રના પ્રારંભમાં શ્રીજંબૂસ્વામી શ્રીસુધર્માસ્વામીને પૂછે છે કે હે પૂજ્ય ગુરુજી! પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે દશમા અંગનો જે અર્થ કહ્યો તે જાણ્યો. હવે આપ કૃપા કરીને પ્રભુએ અગીયારમા અંગનો જે અર્થ કહ્યો છે, તે જણાવો. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રીસુધર્માસ્વામીએ જણાવ્યું કે હે જંબૂ! પ્રભુએ આ વિપાક સૂત્રના ૧. દુઃખ વિપાક શ્રુતસ્કંધ, ૨. સુખ વિપાક શ્રુતસ્કંધ આ રીતે બે શ્રુતસ્કંધ જણાવ્યા છે. સૂત્રનો જે એક મોટો વિભાગ તે શ્રુતસ્કંધ કહેવાય. આ સાંભળી ફરી શ્રીજંબૂસ્વામીએ પૂછ્યું કે પહેલા શ્રુતસ્કંધના કેટલાં અધ્યયનો કહ્યાં છે? તેના ઉત્તરમાં જણાવ્યું

કે તેનાં દશ અધ્યયનો કહ્યા છે. અહીં દરેક સૂત્રની અને અધ્યયનની શરૂઆતમાં શ્રીસુબર્માસ્વામીએ જે જે ઉત્તરો આપ્યા છે, તે તે ઉત્તરોનો અસુક લાગ બોલીને પછીનો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. આમાં પુનરુક્તિ દોષ એટલે કહેલા શબ્દોને ફરી કહેવા રૂપ દોષ લાગતો જ નથી. કારણ કે ગુરુના કે સ્વામીના કહેલા વચનનો અનુવાદ કરીને (તે પ્રમાણે બોલીને) પછી જ બીજો પ્રશ્ન પૂછવો એ, વિનય ધર્મની અવિચ્છિન્ન મર્યાદા છે. અને તે જ (વિનય) ચારિત્રનું મુખ્ય અંગ છે. વળી અનુવાદ કરવાથી એમ પણ જણાય છે કે ગુરુનું વચન રૂઢી રીતે પોતે (શિષ્યે) ધારી લીધું છે. અને ત્યાર પછી બીજું નવું જાણવા માટે પ્રશ્ન કરે છે. આ પણ એક વિનય ધર્મની મર્યાદા જ છે. તેમજ રાજ વગેરે સ્વામીએ બતાવેલું કામ કરી રહ્યા પછી સેવકો આવીને સ્વામીને કહે છે કે “ તમે બતાવેલું અસુક કામ અમે આ રીતે કયું છે. ” આ રીતે સ્વામીની આજ્ઞા પાછી સોંપવી, તે પણ વિનય જ છે. એ રીતે સર્વત્ર જાણવું. આ રીતે આ સૂત્રની શરૂઆતની બીના ટૂંકામાં જણાવી. આજ પ્રમાણે પ્રાયઃ સર્વ આગમોમાં પ્રશ્નાદિને અંગે એક સરખી શૈલી જણાય છે.

શ્રી વિપાક સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ

આ વિપાક સૂત્ર (વિપાક શ્રુત)માં વિપાક એટલે શુભ અશુભ કર્મોનો ઉદય (અનુભવ; ભોગવટો વગેરે). તેના બે પ્રકાર છે. ૧. પ્રદેશોદય, અને ૨. વિપાક (રસ) ઉદય. તેમાંથી અહીં વિપાક ઉદયની જ બીના કહી છે. વિપાકોદયમાં પણ અશુભ કર્મનો વિપાક, અને શુભ કર્મનો વિપાક આ રીતે બે ભેદ છે. અશુભ કર્મનો વિપાક દુઃખદાયક છે તેથી તે દુઃખવિપાક કહેવાય છે. શુભ કર્મનો વિપાક સુખને આપતો હોવાથી તે સુખવિપાક કહેવાય છે. આ અપેક્ષાએ દુઃખવિપાક અને સુખવિપાક નામના બે શ્રુતસ્કંધો અહીં કહ્યા છે. બંનેમાં દશ દશ અધ્યયનો આપેલાં છે. તેના નામ અહીં શબ્દાર્થમાં જણાવ્યા છે. પહેલા દુઃખવિપાકમાં મૃગાપુત્ર વગેરેનાં વર્ણનવાળાં દશ અધ્યયનો છે. તેમાં તે તે નામના જીવોએ પૂર્વલવમાં ઉત્ત્ર (ચીકણાં) પાપકર્મો બાંધેલાં હોવાથી આ લવમાં બહુજ દુઃખી થયા છે, અને બહુજ આકરી વેદનાં ભોગવતા મરણ પામી તિર્થંચનો લવ કર્યા બાદ પહેલી નરકે ગયા છે. ત્યાર પછી અનુક્રમે વચમાં વચમાં (આંતરે આંતરે) તિર્થંચના લવો કરીને બીજી નરકથી માંડીને સાતમી નરક પૃથ્વી સુધી જશે. ત્યાંથી નીકળી જલચર સ્થળચર વગેરે પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થઈ અનુક્રમે ચતુરિંદ્રિયાદિમાં અને છેવટ પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિયના લવોમાં લમી પાછા પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ થઈ મરણ પામી મનુષ્યપણે જન્મી, બોધ પામી દીક્ષા લઈ, સ્વર્ગે જઈ, મહાવિદેહમાં ઊંચ કુળમાં મનુષ્ય જન્મ પામી, ચારિત્ર મહણ કરી, સિદ્ધિપદ પામશે. વગેરે હકીકત વિસ્તારથી જણાવી છે. તેમાં પહેલા

અધ્યયનમાં કાંઈક સવિસ્તર (વધારે લંબાણથી) હકીકત જણાવી છે ને બાકીનાં નવ અધ્યયનોમાં પહેલા અધ્યયનમાં કહેલી હકીકતની ભલામણ કરી છે. કારણકે દશે જીવોએ નરકાદિ આરે ગતિમાં પરિભ્રમણ સરખી રીતે કર્યું છે.

બીજા શ્રુતસ્કંધમાં સુખવિષાકનાં પણ દશ અધ્યયનો છે. તેમાં પણ પહેલા અધ્યયનમાં કાંઈક વિસ્તારથી કથા કહીને બાકીનાં નવ અધ્યયનોમાં પહેલા આવેલી બીનાની ભલામણ કરીને બહુ ટૂંકામાં તે નવ અધ્યયનો કહ્યાં છે. દશમા અધ્યયનમાં સ્હેજ વિસ્તાર કર્યો છે. તેમાં પૂર્વ ભવે તીર્થ'કરને કે મુનિને આહારપાણી વગેરેનું ઘન કરવાથી આ ભવે ઊંચા કુળમાં મનુષ્ય થયા છે. તે જ ભવમાં પ્રભુ શ્રીમહાવીરની વાણી સાંભળી પ્રતિષેધ પામી પહેલાં આવકનાં પ્રતો, અને પછી સાધુપણું આરાધી સૌધર્મ' દેવલોકમાં ગયા છે. ત્યાંથી ચ્યવી, મનુષ્ય થઈ, ચારિત્ર લઈ, દેવગતિના આંતરવાળા મનુષ્યના ભવો કરીને એટલે ત્રીજા, પાંચમા, સાતમા, નવમા અને અઘ્યારમા દેવલોકમાં દેવ થઈને અંતે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને દેવ થઈ, ત્યાંથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય થઈ, ચારિત્ર લઈ, સિદ્ધ થવાના છે. આ પ્રમાણે બંને શ્રુતસ્કંધોનો સાર ટૂંકમાં જણાવ્યો. તેમાંથી હિતશિક્ષા એ મળે છે કે અશુભ કર્મોને કરનારા સંસારી જીવો ઉત્તરોત્તર લાંબા કાળ સુધી મહાદુઃખને દેનારી દુર્ગતિને પામે છે, અને એવટે અશુભ કર્મોનાં ફેલા ભોગવ્યા પછી સદ્ગુરુનો યોગ થવાથી ધર્મ' સાધી શુભગતિનાં સુખો પામે છે. અને સુપાત્રદાન દેવાથી ભવ્ય જીવો ઉત્તરોત્તર દેવ મનુષ્યગતિના સુખની શ્રેણી ભોગવી અંતે સિદ્ધિપદ પામ્યા છે વગેરે જરૂરી બીના અહીં વિસ્તારથી આપી છે. તે ઉપરાંત પાપી જીવોને મળતી સામગ્રી અને પુણ્યશાલી જીવોને મળતી પુણ્યની સામગ્રી અને તેનો આગેહુબ ચિતાર અહીં વિસ્તારથી આપ્યો છે.

પાપી જીવોએ કરેલા પાપના વૃત્તાંત અને તેને ત્યાર પછીના મનુષ્ય ભવમાં મળેલા દુઃખનું વર્ણન વાંચતાં કે સાંભળતાં હૃદય કમકમે છે. જે કે નરકના દુઃખ પાસે તો તે હિસાબમાં નથી. આ વૃત્તાંત વાંચીને જે જીવો પાપ કરતાં ન અટકે, તે બહુલકર્મી કે દીર્ઘસંસારી હોય એમ સંભવ છે. વળી મુનિવરોને વહોરાવવાનો મહાપ્રભાવ બધી એવી રીતે સુપાત્રદાન દેવાનો ઉત્સાહ જેમને ન થાય, તેવા જીવો પણ પરિત્તસંસારી સંભવતા નથી. આ બાબત શ્રી આવકધર્મ' બગરિકામાં મે' વિસ્તારથી સમજાવી છે.

શ્રીવિપાકસૂત્રનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ પૂરો થયો.

પહેલા મૃગાપુત્ર અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

ચાર જ્ઞાનવાળા શ્રી સુધર્માસ્વામીને ચંપાનગરીની બહાર ઉદ્યાનમાં શ્રીજંબૂ-સ્વામીએ આ વિપાક સૂત્રનો અર્થ પૂછ્યો. શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધરે અનુક્રમે પહેલા શ્રુતસ્કંધના મૃગાપુત્ર અધ્યયન વગેરે ૧૦માંના પહેલા મૃગાપુત્ર અધ્યયનમાં મૃગાપુત્રે પાછલા ભવમાં કરેલાં પાપ કર્મોનાં ફલો અહીં ભોગવ્યા, તે હકીકત જણાવી છે. તેમાં મૃગાપુત્રનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું કે તેને ભોંયરામાં રાખ્યો હતો. અને તે જન્મથી આંધળો હતો. તથા તે ક્યાજનક સ્થિતિમાં પોતાનું દુઃખમય જીવન રીઆઈ રીઆઈને પૂરું કરતો હતો. વિજય ક્ષત્રિય બહાર ફરવા નીકળ્યો, તે અવસરે રાજમાર્ગે થઈ એક જન્માંધ પુરુષ ચાલ્યો જતો હતો. તેને આહાર પાણી વહોરવા નીકળેલા શ્રીગૌતમ-સ્વામીએ જોયો. તેમણે પ્રભુની પાસે આવી જાત્યંધની હકીકત પૂછી. તેને જવાબ દેતાં પ્રસંગે પ્રભુએ મૃગાપુત્રની હકીકત જણાવી. તે સાંભળી શ્રીગૌતમસ્વામી મૃગાપુત્રને જોવા તેના સ્થાને ગયા. ત્યાં જઈ તેમણે મૃગા રાણીને ભોંયરામાં રહેલા મૃગાપુત્રને જોવાની ઇચ્છા જણાવી. તે વખતે ભોજનની ગાડી લઈને તે (મૃગા-પુત્રની માતા) ત્યાં આવી ત્યારે તેણીએ શ્રીગૌતમ ગણધરને મુખ નાક બંધ કરવા સૂચના કરી. તેનું કારણ એ હતું કે ભોંયરામાં રહેલા મૃગાપુત્રના શરીરની દુર્ગંધ બહુ જ ઊછળતી હતી. તે સહન ન થઈ શકે તેવી હતી. તેની ખરાબ અસર ન થાય, આ સુદાથી મૃગા રાણીએ શ્રીગૌતમસ્વામીને મુખ વગેરેને બંધ કરવાની સૂચના કરી હતી. ભોંયરામાં જઈ શ્રીગૌતમસ્વામીએ મૃગાપુત્રના આહારાદિ જોયા, અને તેની નારકીના જેવી હાલત પણ જોઈને કર્મોની વિચિત્ર પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી બહુ જ વેરાગ્યને ધારણ કરનારા શ્રીગૌતમ ગણધરે પ્રભુ શ્રીમહાવીરને આ ધીના જણાવી. પછી તેમણે પ્રભુને મૃગાપુત્રનો પૂર્વ ભવ પૂછ્યો. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ જણાવ્યું કે જેના તાબામાં ૫૦૦ ગામો હતા, એવો ઈકકાર્થ નામનો સઠોડ શતદ્વાર નગરની નજીક આવેલા 'વિજય વર્ધમાન' નામના ખેટ (ગામ)માં રહેતો હતો. તે ધનવંત અને બહુ જ અધર્મી હતો. તેથી પ્રજાની ઉપર નવા નવા કરવેરા વગેરે નાંખી પ્રજાને કનડતો હતો. આ કરેલા હિંસાદિ પાપકર્મોનો ઉદય થતાં તેને શરીરમાં સોલ-રોગો પ્રકટ થયા. તેને મઠાડનાર વૈદ્યની તપાસ કરવા ગામમાં ઉદ્દેશોપણ કરાવી. તે સાંભળી આવેલા વૈદ્યોના કઠા પ્રમાણે તેલ વગેરેનું ચોળવું ઇત્યાદિ ઉપાયો કરતાં છતાં પણ વેદના આછી થઈ નહીં. અંતે બહુ રીઆતાં રીઆતાં ૨૫૦ વર્ષોનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી પહેલી રત્નપ્રજ્ઞા નરકમાં નારકી થયો. હે ગૌતમ ! ત્યાંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તે અહીં મૃગાપુત્રપણે માતાના ગર્ભમાં આવ્યો. તેને (માતાને) તે ગર્ભના જીવ અનિષ્ટ લાગ્યો. તેથી તેની માતાએ ગર્ભપાતાદિ કરવા માટે ઘણાં ઉપાયો કર્યા

છતાં તેમાં તે નિષ્ફલ નીવડી. આ અવસરે તેનો જન્મ થતાં માતા બહીનો, ત્યારે તેના પાતએ કહ્યું કે પુત્રને ભોંયરામાં રાખી સાચવવો. આ પ્રસંગે પ્રભુએ મૃગાપુત્રની નાડી આદિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. અંતે કહ્યું કે અહીંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સિંહાદિ રૂપે સંસારમાં ભમશે. આ રીતે પાપકર્મોના ક્ષય થતાં અંતે સુપ્રતિષ્ઠાનનગરે જન્મી અનુક્રમે દીક્ષાની આરાધના કરીને સૌધર્મ દેવલોકે દેવપણું અનુભવી મહાવિદેહે સિદ્ધ થશે.

હિતશિક્ષા

હે શુભ! પ્રજાની ઉપર કરવેરા નાંખવા વગેરે સ્વરૂપે પ્રજાને બહુ જ હેરાન કરવાથી મૃગાપુત્રને પોતાના ચાલુ માનવ ભવમાં નરકના જેવી ભયંકર વેદના ભોગવતાં છતાં પણ તેનો છેડા આવ્યો નહિ, પણ સિંહાદિના ભવોમાં પણ તેને બહુ જ દુઃખ ભોગવવું પડ્યું. એ બધાં પાપકર્મોનાં ફલો સમજીને તું કદાચ રાજ્યાદિ પામ્યો હોઈ, તો તે વખતે પ્રજાને કનડીશ નહિ, પુત્રના જેવી ગણીને તેનું પાલન કરજે ને તેનો આશીર્વાદ લેજે. મરતાં છતાં પણ સૌ કોઈ ભલા માણસોના ગુણોને સંભારે છે. ખીજને સુખશાંતિ દેવાથી જ સુખશાંતિ મળી શકે છે. દુઃખ દેનારાને દુઃખ જ મળે. વ્યાજબી છે કે ‘વાવે તેવું લણે, ને કરે તેવું પામે.’

૨. ખીજ ઉજ્જિતક નામના અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે વાણિજ્ય નામના ગામમાં સુધર્મ નામના યક્ષનું મંદિર હતું. અહીંના મિત્ર નામે રાજાને શ્રી નામે રાણી હતી. અહીં કામધંજ નામે ગણિકા (વેશ્યા) રહેતી હતી. આ પ્રસંગે વેશ્યાનું વર્ણન કરીને કહ્યું કે વિજય મિત્ર સાર્થવાહને ઉજ્જિતક નામે પુત્ર હતો. એક વખત શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુની સાથે અહીં આવ્યા. તે પ્રભુની આજ્ઞા લઈ ગાયરી વહોરવા નીકળ્યા, તે વખતે રાજમાર્ગમાં તે ઉજ્જિતકના હાથ આંધીને સિપાઇઓ તેના શરીરના તલ તલ જેવા ઢુકડા કરીને તેણે કરેલો ગુનો પ્રજાને જણાવતા હતા. આ બનાવ જોઈને શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુની પાસે આવીને પૂછવા લાગ્યા કે આને આણું દુઃખ ભોગવવાનું કારણ શું? તેના જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું કે હે ગૌતમ! હસ્તિનાપુર નામના નગરમાં સુનંદ નામે એક મનુષ્ય રહેતો હતો. ત્યાં ગામડપ હતો, જે સ્થલે ગાયો બેસીને વિસામો હયે તે ગામડપ કહેવાય. આ નગરના રહીશ લીમ નામના કૂટચાહી (મચ્છીમાર વગેરેમાંની એક હલકી જાતિના મનુષ્ય) ની ઉત્પલા નામની ભાર્યાને ખરાબ ગર્ભના પ્રભાવે ગાયનું માંસ ખાવાનો ઢાહલો થયો. લીમે તે ગામડપમાંથી માંસ લાવીને તે ઢાહલો પૂર્યો. તે બોલે ત્યારે ગાયો ત્રાસ પામતી હતી, તેથી તે લીમનું ગાત્રાસ નામ પ્રસિદ્ધ થયું. ગાયનું માંસ ખાણું, વગેરે પાપ કર્મો કરીને તે લીમ નરકે ગયો. અહીંથી નીકળીને તે લીમનો શુભ વિજય મિત્ર સાર્થવાહની સુભદ્રા ભાર્યાનો પુત્ર થયો. માતાએ તેનો ઉકરડામાં ત્યાગ કર્યો હતો, તેથી તે ઉજ્જિતક

નામે પ્રસિદ્ધ થયો. વિજય મિત્ર સાર્થવાહુ સમુદ્રની મુસાફરી કરતાં અચાનક મરણ પામ્યો, તે જાણી શોકથી સુભદ્રા પણ મરી ગઈ. સ્વજનોએ ઉન્નિઝતકને વ્યસની હોવાથી ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો. તે વેશ્યામાં આસક્ત થયો, તેથી રાજ્યે દેહાંત દાંડ કર્યો. જે હકીકત તેં હમણાં નજરોનજર જોઈ છે. અહીંથી મરીને ઘણી વાર દુર્ગતિના દુઃખો ભોગવી ઇંદ્રપુરમાં વેશ્યાનો પિતૃસેન નામે નપુંસક પુત્ર થયો. ત્યાંથી નરકમાં જઈ મુસુમાર વગેરે જલચરાદિના ભવોમાં ભમીને પાપ કર્મોના ક્ષયે અંતે ચંપા-નમરીમાં શ્રાવક કૃત્તે જન્મ પામી અવસરે સાધુપણું પાડી પહેલા દેવલોકમાં દેવપણું અતુલવી મહાનિદેહે સિદ્ધ થયો.

હિતશિક્ષા

હે જીવ ! ઉન્નિઝતકનો હેવાલ યાદ રાખીને વેશ્યાસક્તિ વગેરે પાપકર્મોનો ત્યાગ કરી મોક્ષમાર્ગને પરમ ઉદ્ધાસથી આરાધીને સિદ્ધિના સુખ પામજે. યાદ રાખજે કે જ્યાં પાપ ત્યાં જ ભય હોય છે. ધર્મોનું જીવન નિર્ભય હોય છે.

૩. ત્રીજા અભગ્નસેન અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે પુરિમતાલ નામના નગરમાં અમોઘદશી^૧ યક્ષનું મંદિર હતું. અને શાલા નામની ચોર પદ્મીનો ઉપરી વિજય નામનો ચોર હતો. તે ગામને લૂંટવું વગેરે પાપકર્મો કરીને આજીવિકા ચલાવતો હતો. તેને સ્કંદશ્રી નામે ભાર્યા તથા અભગ્નસેન નામે પુત્ર હતો. અહીં નગરમાં શ્રીમહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. અભગ્નસેન તથા તેના કુટુંબને પણ ૧૮ ચૌદામાં ફેરવીને રાજ્યે મારી નખાવ્યું; તેના પાછલા ભવની ખીના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી:—તે અભગ્નસેન ચોર પૂર્વ ભવમાં બહુજ અન્યાય કરનારો અંડ નામનો વાણિયો હતો. ત્યાંથી મરીને ત્રીજી નરકે જઈ અહીં સ્કંદશ્રીની કુક્ષિથી ઠોહલો પૂર્ણ થતાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. તેનું અભગ્નસેન નામ પાડયું, અતુકંમે મોટો થતાં ચોરોની સેનાનો અધિપતિ થયો. તેણે એક આલકને મારી નાખ્યો. દેશના લોકોએ ભેગા મળીને મહાબલ રાજની આગળ ફરિયાદ કરી. તે સાંભળી રાજ્યે તેને દાંડ કરવાનો હુકમ ફેરમાવ્યો. આ વાત કોઈએ અભગ્નસેનને કહી દીધી. રાજના સિપાઈઓએ વિશ્વાસ પમાડી તેને પકડ્યો. તેની સાથે તેના કુટુંબને પણ પકડી લીધું, ને તે બધાંને મારી નાંખ્યા. અહીં અભગ્નસેન મરીને નારક ભવાદિ ભવોમાં ભમીને હિંસાદિ કરવાથી કરેલાં કર્મોના મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવાથી ક્ષય કરી અંતે મોક્ષે જશે. અહીં સમજવા જેવી ખીના એ છે કે પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવની હયાતિ છતાં પણ નિરૂપકમજન્ય ઉપદ્રવો પ્રભુના અતિશયથી ઘણી શકતા નથી. અભગ્નસેનાદિના મરણમાં પણ તેણું જ બન્યું છે. પ્રભુશ્રી તીર્થંકરદેવના અતિશયથી સોપકમ કર્મોના ઉદયથી થનારા ઉપદ્રવો અથવા બદ-સ્પૃહ-નિષ્તાવસ્થાવાળાં કર્મોના ઉદયથી થનારા ઉપદ્રવો જ દૂર થઈ શકે છે.

પણ નિરૂપકમ એટલે નિકાચિત કર્મેદ્યથી થયેલા કે થનારા ઉપદ્રવો દૂર થઈ શકતા નથી. આમાંથી શિખામણ એ મળે છે કે હિંસા અન્યાયાદિનાં ધૂરાં ફોલો અભગ્નસેને રીખાઈને રીખાઈ ભોગવ્યાં, તેના પાપની અસર તેના કુટુંબ ઉપર થઈ. તેથી તેને પણ અસમાધિ મરણાદિનું દુઃખ ભોગવવું પડ્યું. તેથી હે જીવ! તું અન્યાય હિંસાદિ પાપનાં સાધનો તજને મોક્ષમાર્ગને આરાધી સુક્રિતા અવ્યાખાધ સુખને મેળવજો. એ કરવામાં જ માનવ જીવનની ખરી સાર્થકતા ગણાય. સત્ય, નીતિ અને દયા એ ત્રણ સાધનોને ખરા સુખનાં મુખ્ય સાધન તરીકે જણાવ્યાં છે.

૪. ચોથા શકટ નામના અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—શાખાંબી નગરીના દેવ-પૂમણ નામના યગીચામાં અમોઘ નામના યક્ષનું મંદિર હતું. આ નગરીના મહાચંદ્ર રાજને સુસેન નામે પ્રધાન હતો. અહીં સુદર્શના નામે વેશ્યા રહેતી હતી. સુભદ્ર શેઠની ભદ્રા સ્ત્રીને શકટ નામે પુત્ર હતો. અહીં શ્રીવીરપ્રભુ પધાર્યા વગેરે ખીના જણાવતાં પ્રસંગે તે શકટના પાછલા ભવની ખીના વર્ણવી છે. તેમાં કહ્યું કે આ શકટ નામનો પુત્ર પાછલા ભવમાં છગલપુરે સિંહાગિરિ રાજના રાજ્યમાં છણિક નામે છગલિક (બકરાં વેચવાનો ધંધો કરનારો) હતો. અહીં હિંસાદિ પાપકર્મો કરીને મરણ પામી ચોથી નરકે ગયા પછી અહીં સુભદ્ર શેઠના શકટ નામના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. વ્યસની હોવાથી તેને તેના પિતાએ ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો. તે સ્વચ્છંદી બની વેશ્યાસક્ત થયો, તેથી સુસેન પ્રધાને તેને મારી નખાવ્યો. તે મરીને પહેલી નરકે ગયો, ત્યાંથી નીકળીને રાજશુદ્ધ નગરમાં ચંડાલ થયો. અહીં કરેલાં પાપકર્મોના ઉદ્યથી તે મરીને નરકે જશે વગેરે ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. આમાંથી હિતશિક્ષા એ મળે છે કે હે જીવ! વેશ્યાસકિત એ દુર્ગતિનું પરમ સાધન જાણીને તેનો તથા ખીજા વ્યસનોનો ત્યાગ કરી સમતાલાવે મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરી સિદ્ધિના સુખ પામજો.

૫. પાંચમા બૃહસ્પતિદત્ત નામના અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે કૌશાંબી નગરીના ચંદ્રાવતરણ નામના યગીચામાં શ્વેતભદ્ર નામે યક્ષનું મંદિર હતું. આ નગરીના શતાનીક રાજની મૃગાવતી રાણીને ઉદાયન નામે પુત્ર હતો. તેને પદ્માવતી નામની રાણી હતી. આ રાજના રાજ્યમાં સોમદત્ત પુરોહિતની વસુદત્તા ભાર્યાનો બૃહસ્પતિદત્ત નામે પુત્ર હતો. અહીં શ્રીવીરપ્રભુ પધાર્યા વગેરે ખીના જણાવ્યા બાદ કહ્યું છે કે સર્વતોભદ્ર નામના નગરના નિતશત્રુ રાજનો મહેધિરદત્ત નામે પુરોહિત હતો. તે દરરોજ બ્રાહ્મણ વગેરેના એકેક પુત્રને હણતો હતો, આઠમ ચૌદશે એ એ પુત્રોને, ચોમાસીના દિવસે ચાર ચાર પુત્રોને, ૬ માસીએ આઠ આઠ પુત્રોને, અને વાર્ષિક દિને સોલ સોલ પુત્રોને, તથા પરબલના અભિયોગ (ચઢાઈ) રૂપ અવસરે ૧૦૮-૧૦૮ પુત્રોને હણતો હતો. આ રીતે પાછલા ભવમાં કરેલી હિંસાના પ્રતાપે તે પુરોહિત મરીને પાંચમી કેનર જઈ અહીં બૃહસ્પતિદત્તપણે ઉત્પન્ન થયો. બાલપણથી ઉદાયન રાજનો મિત્ર

હતો. પાપકર્મોના ઉદયે તે પત્નાવતી રાણીમાં આસક્ત થયો. આ નિમિત્તે ધૂરી હાલતે મરણ પામી પહેલી નરકે ગયો વગેરે બીના જણાવી છે. આમાંથી યોધ લેવાનો એ કે હિંસા અને પરસ્ત્રીની આસક્તિથી બૃહસ્પતિદત્તને દુર્ગતિના દુઃખો ભોગવવાં પડ્યાં, હે જીવ ! તારે તે બંને પાપને તણને મોક્ષ માર્ગની આરાધના કરી મુક્તિના અવ્યાપાધ સુખ મેળવવા જરૂર પ્રયત્નશીલ થવું. એ કરવામાં જ માનવજીવનનું રહસ્ય રહેલું છે.

૬. છટ્ટા સુદર્શન નામના અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે મથુરાના ભંડીરવન નામના બગીચામાં સુદર્શન નામના યક્ષનું મંદિર હતું. આ યક્ષના નામે અધ્યયન ઓળખાય છે, પણ અહીં નંદીવર્ધન નામે શેઠના પુત્રની બીના કહેલી હોવાથી નંદીવર્ધન નામનું અધ્યયન પણ કહી શકાય. તેની હકીકત ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી-આ મથુરા નગરીમાં શ્રીદામ શેઠની બંધુશ્રી નામની ભાર્યાને નંદિવર્ધન નામનો પુત્ર હતો, તે પાછલા ભવમાં સિંહપુરના સિંહરથ રાજના કેદખાનાનો ઉપરી દુર્યોધન નામે ચારકપાલ હતો. હિંસાદિ કરવાથી તે મરીને છટ્ટી નરકે જઈ અહીં નંદીવર્ધન પણે જન્મ્યો. અનુક્રમે મોટો થતાં તેણે પિતાને મારવાનું કાવતરું રચ્યું. તે વાત રાજાએ મંત્રીના કહેવાથી જાણી ત્યારે તેને મારી નખાવ્યો. ધૂરી હાલતે મરીને તે પહેલી નરકે ગયો વગેરે હકીકત વિસ્તારથી જણાવી છે.

હિતશિક્ષા

હે જીવ ! માતાપિતાના અનહદ ઉપકારો યાદ કરીને તેમની નિરંતર ભક્તિ કરજે. પણ તેમની હાય લઈશ નહિ. તેમના કહ્યા પ્રમાણે વર્તવાથી જ તારું કલ્યાણ થશે. કદાચ ભક્તિ ઓછી કરાય, તો પણ તેમને મારવાનો વિચાર પણ કરીશ નહિ. તેવી નીચ ભાવનાથી તો નંદીવર્ધન દુર્ગતિમાં ગયો. આ વાત ધ્યાનમાં રાખી તમામ જીવોનું ભલું કરવાની ભાવના ભાવજે, ને શુદ્ધ મનથી મોક્ષ માર્ગને આરાધી સિદ્ધિના સુખ પામજે.

૭. સાતમા ઉંબરદત્ત નામના અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે પાડલખંડ નામના નગરમાં ઉંબરદત્ત નામના યક્ષનું મંદિર હતું. આ નગરનો સિદ્ધાર્થ નામે રાજા હતો. અહીં સાગરદત્ત સાર્થવાહને ઉંબરદત્ત નામે પુત્ર હતો. અહીં શ્રીમહાવીર પ્રભુ પધાર્યા વગેરે બીના જણાવ્યા બાદ એક રોગી ભીખારીને જોતાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ તેની બાબતમાં પ્રભુને પૂછતાં પ્રભુદેવે તેના પૂર્વ ભવની બીના કહી. તે આ પ્રમાણે વિજય-પુર નગરમાં કનકરથ રાજા હતો. અહીં એક ધન્વંતરી વૈદ્ય બીજા જીવોને માંસ ખાવાનો ઉપદેશ દેતો હતો. તે માંસાહારાદિના પાપે છટ્ટી નરકે ગયો. ત્યાંથી ઉંબરદત્તપણે ઉત્પન્ન થયો. પૂર્વે કરેલા જીવહિંસાદિ પાપ કર્મોના ઉદયથી તેના શરીરમાં સોળ રોગો ઉત્પન્ન થયા. તે ઉંબરદત્તનો જીવ ભીખારી રૂપે ઉપજેલો તે જોયો હતો. અહીંથી મરીને પહેલી નરકે ગયો વગેરે બીના જણાવી છે. આમાંથી યોધ એ લેવો કે માંસાહાર અને

માંસ ખાવાનો ઉપદેશ દેવાથી ઘણાં સ્ત્રીકણાં કર્મો અંધાય છે. ને દુર્ગતિમાં અનિચ્છાએ પણ જવું જ પડે છે. એમ સમજીને હે છવ ! તે બંનેનો ત્યાગ કરી ધર્મારાધન કરી સંસાર સમુદ્રનો પાર પામજે.

૮. આઠમા સૌર્યદત્ત નામના અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે સૌર્યપુરના સૌર્યાવતંસક નામના બગીચામાં સૌર્ય નામના ચક્ષુતું મંદિર હતું. આ સૌર્યપુરનો સૌર્યદત્ત નામે રાજા હતો. અને અહીં સમુદ્ર નામના સાર્થવાહને સૌર્યદત્ત નામે પુત્ર હતો. એક વખત અહીં પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવ પધાર્યા. પ્રભુએ તે સૌર્યદત્તના પૂર્વ ભવની બીના જણાવતાં કહ્યું કે તે નંદિપુરના મિત્ર નામના રાજાનો શ્રીચક્ર નામનો રસોદયો હતો. તે માંસાહારાદિના પાપે છઠ્ઠી નરકના દુઃખો ભોગવી અહીં સૌર્યદત્તપણે જન્મ્યો. કાલક્રમે તે મોટો થયો ત્યારે યમુના નદીના કિનારે ગાળવા વગેરેના ધર્મો કરતો હતો. એક વખત તે માછલાતું માંસ ખાતો હતો ત્યારે તેના ગળામાં મત્સ્યકંટક (કાંઠા જેવું અણીદાર હાડકું) ચોંટી ગયું. તેની તીવ્ર વેદના ભોગવી તે પહેલી નરકે ગયો. વગેરે બીના જણાવી છે. આમાંથી બોધ એ લેવો કે માંસનો આહાર દુર્ગતિનું કારણ છે. એમ સમજીને હે છવ ! તું સાર્વિક આહાર કરજે, ને ધર્મારાધન કરી આત્મ કલ્યાણ કરજે.

૯. નવમા દેવદત્તા નામના અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે રોહિડ નામના નગરના વૈશ્રમણ્યદત્ત નામના રાજાની શ્રી રાણીને પુષ્યનંદી કુમાર નામે પુત્ર હતો. આ નગરની બહાર પૃથ્વી અવતંસક નામના બગીચામાં ધરણ ચક્ષુતું મંદિર હતું. આ રોહિડ નગરમાં દત્ત નામના ગાથાપતિની કૃષ્ણશ્રી નામની સ્ત્રીને દેવદત્તા નામે પુત્રી હતી. અહીં શ્રીમહાવીરદેવ પધાર્યા વગેરે બીના જણાવ્યા બાદ દેવદત્તાનો પૂર્વ ભવ જણાવતાં પ્રભુદેવે કહ્યું કે સુપ્રતિહાર્ય નામના નગરના મહાસેન રાજાની ધારણી રાણીને સિંહસેન કુમાર નામનો પુત્ર હતો. તેને શ્યામારાણી વગેરે ૫૦૦ રાણીઓ હતી. તેમાં સિંહસેન કુમારને શ્યામા રાણી સિવાય બાકીની રાણીઓની ઉપર અરુચિ હતી. તેથી ઠટ્ટ રાણીઓની માતાઓ સિંહસેનની ઉપર દ્વેષ રાખતી હતી. તે વાત શ્યામા રાણીએ પોતાના સ્વામી સિંહસેનને કહી દીધી. તેથી તેણે તે ઠટ્ટ સાસુઓને ક્રૂયાગારમાં રાખી રાતે લાલ્લ સળગાવી મારી નાંખી. આવા હિંસાદિના પાપે સિંહસેન મરીને છઠ્ઠી નરકનાં દુઃખો ભોગવી અહીં દેવદત્તાપણે જન્મ્યો. તેના લગ્ન (ઉપર જણાવેલા) પુષ્યનંદી કુમારની સાથે થયા. તે પોતાની માતાની ભક્તિ બહુ કરતો હતો. તે દ્વેષથી દેવદત્તાએ શ્રીરાણી સાસુને મારી નાંખી તે વાત જાણી પુષ્યનંદીએ દેવદત્તાને મરાવી નાંખી. તે મરીને પહેલી નરકે ગઈ વગેરે બીના જણાવી છે. હે છવ ! હિંસા અને વિષયાસક્તિના બૂરા ફલો જાણીને તે બંનેનો ત્યાગ કરી શ્રીજિનધર્મની સાર્વિકી આરાધના કરીને મુક્તિના અવ્યાબાધ સુખને પામજે. આ રીતે આમાંથી હિતશિક્ષા અહણ કરવા લાયક છે.

૧૦. દશમા અંબુ નામના અધ્યયનમાં વર્ધમાન નામના નગરમાં વિજયમિત્ર

નામે રાજે હતો તેની બહાર માણિભદ્ર યક્ષવું મંદિર હતું. આ નગરમાં ધનદેવ સાર્થવાહની પ્રિયંગુ નામની ભાર્યાને અંજૂ નામે પુત્રી હતી. અહીં સમવસરેલા શ્રીવીરપ્રભુએ તે અંજૂના પૂર્વભવની બીના જણાવતાં કહ્યું કે તે પાછલા ભવમાં ઇંદ્રપુર નામના નગરમાં રહેનારી પૃથ્વીશ્રી નામે વેશ્યા હતી. તે વેશ્યાસક્તિના પાંચે મરીને છઠ્ઠી નરકે ગઈ. ત્યાંથી અંજૂપુત્રીપણે જન્મી. અનુક્રમે ઇંદ્રપુરના ઇંદ્રદત્ત રાજાની રાણી થઈ. તે યોનિશૂલની તીવ્ર પીડા ભોગવી મરણ પામી પહેલી નરકે ગઈ વગેરે બીના જણાવી છે. આમાંથી આત્મિક હિતશિક્ષા એ મળે છે કે વિષયાસક્તિથી દુર્ગતિ પમાય છે. માટે તેનો ત્યાગ કરી શીલ ધર્મને આરાધી આત્મહિત સાધવું જોઈયે.

આ રીતે વિપાક સૂત્રના પહેલા શ્રુતસ્કંધનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

બીજા શ્રુતસ્કંધનો દ્વંક પરિચય

અહીં સુબાહુ અધ્યયન વગેરે ૧૦ અધ્યયનોમાંના પહેલા સુબાહુ અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે-હસ્તિશીર્ષ નામના નગરના અદીનશત્રુ રાજાને ૫૦૦ રાણીઓ હતી. આ નગરની બહાર પુબ્યકરંડક નામના બગીચામાં પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ પધાર્યા. પ્રભુની દેશના સાંભળી સુબાહુ કુમારે આવક ધર્મ સ્વીકાર્યો. તેના પૂર્વ ભવની બીના જણાવતાં પ્રભુદેવે કહ્યું કે હસ્તિનાપુરમાં સુમુખ નામે શેઠ રહેતા હતા. તેમણે ધર્મધાપ સ્થવિરના શિષ્ય સુદત્ત નામના મુનિરાજને ભાવ પૂર્વક આહાર પાણી બહોરાવતાં શુભ મનુષ્યામુખ્યનો અર્થ કર્યો. અહીં પાંચ દિવ્યો પ્રકટ થયા. તે સુમુખ શેઠ અંતે મરણ પામી મુનિ દાનના પ્રભાવે સુબાહુપણે જન્મ્યા. અનુક્રમે મોટા થતા તે સુબાહુ રાજકુમાર પરમ આવક થયા. તે આઠમે અને ચૌદશે પૌષત્ર કરતા હતા. એક વખત અર્ધમ સહિત પૌષત્ર કર્યો. તેમાં ધર્મજાગરિકા કરતા દીક્ષા લેવાની ભાવના થઈ. દીક્ષા લઈ પરમ ઉદ્ધાસથી તેની આરાધના કરીને પહેલા દેવલોકમાં દેવપણું ભોગવી ફરી મનુષ્યભવમાં દીક્ષાને આરાધી બ્રહ્મ દેવલોકાદિનાં ઉત્તમ સુખોને ભોગવી અંતે પંદરમા ભવમાં મનુષ્યભવે સંયમાદિની આરાધના કરીને સિદ્ધ થશે. આ પ્રસંગે સુબાહુ કુમારના ૧૫ ભવોનું વર્ણન પણ કર્યું છે.

૨. બીજા ભદ્રનંદી નામના અધ્યયનમાં ભદ્રનંદી શેઠે યુગબાહુ તીર્થંકરને વહોરાવ્યાની (દાન દીધાની) બીના કહી છે. ૩. ત્રીજા અધ્યયનમાં સુજાત શેઠે પુબ્ય-દત્ત મુનિને વહોરાવ્યાની બીના જણાવી છે. ૪. ચોથા અધ્યયનમાં સુવાસવ શેઠે વેશ્રમણુભદ્ર મુનિને વહોરાવ્યાની બીના કહી છે. ૫. પાંચમા અધ્યયનમાં જિનદાસ શેઠે સુધર્મા મુનિને વહોરાવ્યાની બીના કહી છે. ૬. છઠ્ઠા અધ્યયનમાં વૈશ્રમણુ શેઠે સંભૂતિ-

વિજય મુનિને વહોરાવ્યાની ખીના કહી છે. ૭. સાતમા અધ્યયનમાં મહાબલ કુમારે ઇંદ્રપુર નામના મુનિને વહોરાવ્યાની ખીના કહી છે.

૮. આઠમા અધ્યયનમાં ખીજા ભદ્રનંદી શેઠે ધર્મસિંહ મુનિને વહોરાવ્યાની ખીના કહી છે. ૯. નવમા અધ્યયનમાં મહાચંદ્ર રાજ્યે ધર્મવીર્ય મુનિને આહારાદિ વહોરાવ્યાની ખીના કહી છે. ૧૦. દશમા અધ્યયનમાં વરદત્ત રાજ્યે ધર્મકુચિ મુનિને વહોરાવ્યાની ખીના કહી છે. બાકીની ઘણી ખરી ખીના નવે અધ્યયનોમાં સુબ્રાહ્મ કુમારની માફક જાણવી એમ અંતે કહ્યું છે. જે કે અહીં દશે અધ્યયનોમાં સુખ્યતાએ દાન ધર્મનો પ્રભાવ વર્ણવ્યો છે, તે પછુ તે ઉપલક્ષણ (સામાન્યથી કહેવું) હોવાથી શીલ, તપ, ભાવ, દયા, જિનપૂજા વગેરે પછુ જરૂર લઈ શકાય. કારણ કે તે શીલ વગેરે પછુ સુખનાં જ કારણો છે. તથા શુદ્ધસ્થ આત્મા જે શીલ તપ ને ભાવ ધર્મની યથાર્થ આરાધના ન કરી શકે, તે પછુ દાન રૂપી પાટિયાથી પછુ તે સંસાર સાગરને તરવા જરૂર સમર્થ થાય છે. તેમજ મારાપણાનો જે ત્યાગ તે દાન કહેવાય. આવા દાનધર્મનો સાધક આત્મા શીલાદિ ધર્મ સાધવાને લાયક બને છે. આવા આવા અનેક મુદ્દાઓને લક્ષ્યમાં રાખીને આ ખીજા સુખવિપાક શ્રુતસ્કંધમાં દાનધર્મનું વર્ણન કર્યું છે. આ સૂત્રની વિશેષ હકીકત પહેલા પ્રકાશમાં જણાવી છે.

શ્રી વિપાક સૂત્રનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.



શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો ખારમો પ્રકાશ પૂરો થયો



॥ तेरमा प्रकाश ॥

॥ १२ श्री दृष्टिवाह सूत्रने परियथ ॥

॥ अर्या ॥

अह तेरसपयासे, अंतिमविच्छिन्नदिट्टिवायस्स ॥
संखित्तपरिचयं हं, वुच्छं सुत्ताणुसाराओ ॥ १०२ ॥
ठाणंग दसमठाणे, अणुओगगयाइ नाम दसगं से ॥
पणत्तं पणभेया, परिकम्माई य पढमस्स ॥ १०३ ॥
चोदस चोदस भेया, दुण्हं पंचण्हमित्थ पणपणा ॥
सगभेया सिद्धाई, पज्जंते सेणिया सद्दो ॥ १०४ ॥
मा ए पाऽऽकेराए, दुइके य प सं य णं सि पइभेया ॥
आइक्खरेण जेया, चोदस भेयाइया पुण्णा ॥ १०५ ॥
सत्तण्हं छवभेया, ससमयवत्तव्वयाणुगा एए ॥
आजीवियमयभेओ, परिकम्मवियारलेसत्ति ॥ १०६ ॥
छिण्णाद्धिण्णच्छेया, तिचउनयाइं दुवीससुत्ताइं ॥
अट्टासीई सव्वे, नंदीए सि विसेसत्थो ॥ १०७ ॥
चोदस पुव्ववियारो, पुव्वगए वत्थुपाहुडाई य ॥
अणुओगे भेयदुगं, इह तित्थयराइ चरियाइं ॥ १०८ ॥
पढमचउक्के चूला, चोत्तीसा नत्थि सेसपुव्वेसु ॥
पणवीसहियं दुसयं, वत्थूणं सव्वपुव्वेसुं ॥ १०९ ॥
विविह्विसयपडिबद्धा, परिकम्माई तहेव उद्धरणं ॥
इह सक्कयवाहुल्लं, इत्थिनिसेहो गमियभंगा ॥ ११० ॥

शुद्धार्थः-श्रीजैन प्रवचन किशोरावलीना तेरमा प्रकाशभां दुं द्वाइशांगीना
आरमा अंग तरीके सुप्रसिद्ध श्रीदृष्टिवाहने परियथ द्वांकाभां सूत्रने अनुसारे ज्येष्ठे

શ્રીનંદીસૂત્ર અને સમવાયાંગ સૂત્રને અનુસારે કહીશ. ૧૦૨. શ્રીસ્થાનાંગ નામના ત્રીજા અંગના દશમા સ્થાનકમાં દષ્ટિવાદનાં ૧૦ નામ જણાવ્યાં છે. તે આ પ્રમાણે જાણવા-૧. અનુયોગ ગત, ૨. તત્ત્વવાદ, ૩. દષ્ટિવાદ અથવા દષ્ટિપાત, ૪. ધર્મવાદ, ૫. પૂર્વગત, ૬. ભાષાવિજય, ૭. ભૂતવાદ, ૮. સમ્યગ્વાદ, ૯. સર્વપ્રાણભૂતજીવસત્ત્વ-સુખાવહ, ૧૦. હેતુવાદ. તથા ૧. પરિકર્મ, ૨. સૂત્ર, ૩. પૂર્વગત, ૪. અનુયોગ, ૫. ચૂલિકા, આ રીતે આ બારમા અંગના પાંચ ભેદો જાણવા. તેમાં પરિકર્મના ૭ ભેદો આ પ્રમાણે જાણવા. અહીં દરેક ભેદમાં છેવટે શ્રેણિકા શબ્દ જોડતાં ૧. સિદ્ધ શ્રેણિકા, ૨. મનુષ્ય શ્રેણિકા, ૩. પૃષ્ઠ શ્રેણિકા, ૪. અવગાહન શ્રેણિકા, ૫. ઉપસંપદ શ્રેણિકા, ૬. વિપ્રજ્ઞ શ્રેણિકા, ૭. વ્યુતાવ્યુત શ્રેણિકા. આમાં પહેલા બેના ૧૪-૧૪ પ્રતિભેદો અને છેલ્લા પાંચના ૧૧-૧૧ ભેદો હોવાથી સર્વ મળી પરિકર્મના કુલ ૮૩ ભેદો જણાવ્યા છે. ૧૦૩-૧૦૪ સિદ્ધ શ્રેણિકાના ૧૪ ભેદો છે. તે આ પ્રમાણે જાણવા-૧. માતૃકાપદ, ૨. એકાર્થિકપદ, ૩. પાદોષ્ઠપદ, ૪. આકાશપદ, ૫. કેતુભૂત, ૬. રાશિબદ્ધ, ૭. એકગુણ, ૮. દ્વિગુણ, ૩. ત્રિગુણ, ૧૦. કેતુભૂત, ૧૧. પ્રતિબદ્ધ, ૧૨. સંસાર પ્રતિબદ્ધ, ૧૩. નંધાવર્ત, ૧૪. સિદ્ધબદ્ધ. અહીં જણાવેલા શરૂઆતથી માંડીને ૧૩ સુધીના ભેદોમાં ૧૪ ચૌદમો મનુષ્યાવર્ત ભેદ ઉમેરવાથી મનુષ્ય શ્રેણિકાના ૧૪ ભેદો થાય છે. આ રીતે કુલ ૨૮ પ્રતિભેદો થયા. હવે પૃષ્ઠ શ્રેણિકાના ૧૧ ભેદો આ પ્રમાણે જાણવા-૧. આકાશપદ, ૨. કેતુભૂત, ૩. રાશિબદ્ધ, ૪. એકગુણ, ૫. દ્વિગુણ, ૬. ત્રિગુણ, ૭. કેતુભૂત, ૮. પ્રતિબદ્ધ, ૯. સંસાર-પ્રતિબદ્ધ. ૧૦. નંધાવર્ત, ૧૧. પૃષ્ઠાવર્ત. આમાંના ૧ થી ૧૦ સુધીના ૧૦ ભેદોમાં અવગાહનાવર્ત ભેદ ઉમેરવાથી અવગાહન શ્રેણિકાના ૧૧ ભેદો થાય છે. એજ ૧૦ ભેદોમાં ઉપસંપદાવર્ત ઉમેરવાથી ઉપસંપદ શ્રેણિકાના ૧૧ ભેદો થાય છે, વિપ્રજ્ઞ-હાવર્ત ભેદ ઉમેરતાં વિપ્રજ્ઞ શ્રેણિકાના ૧૧ ભેદો થાય છે. તથા વ્યુતાવ્યુતાવર્ત ભેદ ઉમેરવાથી વ્યુતાવ્યુત શ્રેણિકાના ૧૧ ભેદો થાય છે. આ રીતે પહેલા બે ભેદોના ૨૮ અને બાકીના પાંચ ભેદોના ૫૫ ગણતાં સર્વ મળી પરિકર્મના સાત ભેદોના કુલ ૮૩ પ્રતિભેદો જાણવા. અહીં ગાથામાં માતૃકાપદ વગેરેના પહેલા અક્ષરોથી તે તે ભેદ સમજવાની સૂચના કરી છે. તેથી મા અક્ષરથી માતૃકાપદ સમજવું. ને એ અક્ષરથી એકાર્થિક ભેદ સમજવો. એમ બીજા ૧૨ ભેદોમાં પણ સમજવું. ૧૦૫. પરિકર્મના એ સાત ભેદોમાંના ૬ ભેદો પોતાના સિદ્ધાંત અનુસાર જ છે. અને આર્જવિકના મતે સાતે ભેદો સ્વસમયિક છે તથા ૬ ભેદો અતુલકનયિક છે અને સાત ત્રૈશસિક છે. આ રીતે દૂકામાં પરિકર્મના વિચાર જાણવો. ૧૦૬. દષ્ટિવાદનો બીજો ભેદ “સૂત્ર” છે. તેના ૨૨ ભેદો આ પ્રમાણે અનુક્રમે જાણવા-૧. ઋણુકસૂત્ર, ૨. પરિણતાપરિણતસૂત્ર, ૩. બહુભંગિકસૂત્ર, ૪. વિપ્રત્યયિકસૂત્ર, ૫. અનંતરસૂત્ર, ૬. પરંપરસૂત્ર, ૭. સમાનસૂત્ર, ૮. સંયૂથસૂત્ર, ૯. સંલિપ્તસૂત્ર, ૧૦. યથાત્યાગસૂત્ર, ૧૧. સૌવસ્તિવર્તસૂત્ર, ૧૨.

નંદાવર્ત્તસૂત્ર, ૧૩. બહુલસૂત્ર, ૧૪. પુષ્ટાપુષ્ટ (પૃષ્ટાપૃષ્ટ)સૂત્ર, ૧૫. વ્યાવર્ત્તસૂત્ર, ૧૬. એવંભૂતસૂત્ર, ૧૭. દ્વિકાવર્ત્તસૂત્ર, ૧૮. વર્ત્તમાતુત્પદસૂત્ર, ૧૯. સમભિરૂઢસૂત્ર, ૨૦. સર્વતોભદ્રસૂત્ર, ૨૧. પ્રણામસૂત્ર, ૨૨. દ્વિપ્રતિબહુસૂત્ર. આ ૨૨ સૂત્રો છિન્ન છેદ નયના વિચારને અનુસરનારાં જાણુતાં. આ જ પ્રમાણે અન્નિચ્છત્તેદ નયનાં ૨૨ સૂત્રો, ત્રિકનયનાં ૨૨ સૂત્રો અને ચતુર્નયનાં ૨૨ સૂત્રો ગણુતાં કુલ ૮૮ સૂત્રો જાણુવાં. છિન્ન છેદ નયાદિ ૪ નયોતું સ્વરૂપ સ્પષ્ટાર્થમાં કહીશ. વિશેષ ખીના શ્રીનંદીસૂત્રમાં ને સમવાયાંગ સૂત્રમાં જણાવી છે. આ રીતે સૂત્ર નામના ખીજ ભેદનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. ૧૦૭. ત્રીજા પૂર્વગત નામના ભેદમાં ૧૪ પૂર્વોના વિચારો જણાવ્યા છે. તેમાં દરેકે પૂર્વમાં વસ્તુ, પ્રાભૂત વગેરે વિભાગો પાડેલા છે. ચોથા અનુયોગના બે ભેદ છે, તેમાં શ્રી તીર્થંકરાદિનાં જીવનચરિત્રો વર્ણવ્યાં છે. ૧૦૮. પહેલા ચાર પૂર્વોની કુલ ૩૪ ચૂલિકા છે, બાકીના ૧૦ પૂર્વોમાં ચૂલિકા નથી. ચૌદ પૂર્વોમાં વસ્તુની કુલ સંખ્યા ૨૨૫ છે. પૂર્વમાં જે મોટો વિભાગ તે વસ્તુ કહેવાય. આવી વસ્તુઓ ૨૨૫ છે. ૧૦૯. આ પરિકર્મ વગેરેના જુદા જુદા વિષય જણાવ્યા છે. તથા પૂર્વધર મહાપુરુષોએ કર્મપ્રકૃતિ આદિ ગ્રંથોનો પૂર્વોમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો છે. આનો વિસ્તાર સ્પષ્ટાર્થમાં જણાવીશ. આ દષ્ટિવાદમાં સંસ્કૃત ભાષા વધારે પ્રમાણમાં હતી. આ દષ્ટિવાદ જાણુવાનો અધિકાર સ્ત્રીઓને નથી. તથા અહીં ગમિકસૂત્રો વર્ણવ્યા છે, તેમજ અહીં ભાંગાના વિચારો પણ જણાવ્યા છે. ૧૧૦.

સ્પષ્ટાર્થ—આરંભ દષ્ટિવાદ નામના અંગનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે જાણુવો— સર્વ નયોની દષ્ટિ (વિચાર)ને કહેનારું જે અંગ તે દષ્ટિવાદ કહેવાય. અહીં દષ્ટિ એટલે નયોના વિચારો અને વાદ એટલે પ્રરૂપણા. આ રીતે જુદા જુદા શબ્દાર્થ સમજીને અન્ય પદાર્થ પ્રધાન બહુગ્રીહિ સમાસ કરવો. એટલે તમામ નયોના વિચારોની પ્રરૂપણા કરી છે જેમાં તે દષ્ટિવાદ કહેવાય. આનું ખીણું નામ દષ્ટિપાત જણાવ્યું છે. ત્યાં પાત શબ્દનો અર્થ સમાવેશ કરવો. એટલે તમામ નયોના અભિપ્રાયો જેમાં વર્ણવ્યા છે તે દષ્ટિપાત કહેવાય. આનું ત્રીણું નામ “ભૂતવાદ” છે. એમ વિશેષા-વશ્યકની પપૃષ્ઠી ગાથામાં કહ્યું છે. આ દષ્ટિવાદમાં તમામ પદાર્થોની ખીના જણાવી છે. તેના પરિકર્મ વગેરે પાંચ ભેદો શબ્દાર્થમાં કહ્યા છે. આ અંગ વિષ્ણુ પામ્યું છે. તેથી ખીજા ગ્રંથોમાં આની છુટીછવાઈ જે જે હકીકત મળે છે તે અહીં જણાવું છું.

૧. પરિકર્મ—ચાર અનુયોગોમાં ગણિતાનુયોગ પણ ગણાવ્યો છે. તે અનુયોગ સમજવામાં બહુ જ કઠિન કહ્યો છે. કારણ કે સૂક્ષ્મ જુદિવાળા જીવો જ ગણિતની પ્રક્રિયા સમજી શકે છે. જેમ ગણિતના દાખલા સમજવામાં ને કરવામાં પહેલા સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર જરૂર જાણુવા જ જોઈયે. તે ચારે વાનાં શીખ્યા વિના

અણિતના દાખલા કરતાં આવડે જ નહિ. તેવી રીતે સૂત્ર વગેરેનું સ્વરૂપ સમજવા માટે સાધનભૂત પરિકર્મને કહ્યો છે. એટલે પરિકર્મને જાણનારા જીવો જ સૂત્ર, પૂર્વગત, પૂર્વાનુયોગને જાણવા લાયક કે સમજવા લાયક થઈ શકે છે. તેના મૂલ સાત ભેદો અને ૮૩ ઉત્તર ભેદો અહીં કહ્યા છે. તે તમામ ભાગ સૂત્રથી અને અર્થથી વિચ્છેદ પામ્યા છે. આ સાત પ્રકારના પરિકર્મમાં પ્રથમના ૬ પરિકર્મો સ્વસમય સંબંધી જ છે, અને ગોશાળકે પ્રવર્ત્તાવેલા આજીવિક નામના પાખંડી સિદ્ધાંતના મતે તો “વ્યતાચ્યુત શ્રેણિકા” નામના પરિકર્મ સહિત સાતે પરિકર્મ કહેલા છે. હવે તે સાતે પરિકર્મને વિષે નયની વિચારણા કરે છે—તેમાં નૈગમનય બે પ્રકારે છે. સાંઝાહિક અને અસાંઝાહિક. તેમાં જેનો સમાવેશ સંઝાહનયમાં થાય છે તે સાંઝાહિક નૈગમ કહેવાય. અને જેનો સમાવેશ વ્યવહાર નયમાં થાય છે તે અસાંઝાહિક નૈગમ કહેવાય. તેથી કરીને ૧. સંઝાહ, ૨. વ્યવહાર, ૩. ઋણુ-સૂત્ર, ૪. શબ્દાદિ ત્રણનો એક જ પ્રકાર ગણવો. એમ ચાર નયો માનેલા છે. આ ચારે નય વડે કરીને સ્વસમયસંબંધી ૬ પરિકર્મો વિચારાય છે. વળી તેઓ જ આજીવિક એટલે ત્રિરાશિવાળા કહેલા છે. શાથી? તે કહે છે, કારણ કે તેઓ સર્વ પદાર્થો ત્રણ ત્રણ સ્વરૂપવાળા છે, એમ કહે છે. જેમકે જીવ, અજીવ અને જીવાજીવ; લોક, અલોક અને લોકાલોક; સત, અસત, અને સદસત, વગેરે. વળી તેઓ ૧. દ્રવ્યાર્થિક, ૨. પર્યાયાર્થિક, ૩. ઉભયાર્થિક, આ રીતે ત્રણ નયો સ્વીકારે છે. તેથી તેઓ સાત પરિકર્મોને ત્રણ પ્રકારના નયો વડે વિચારે છે. આ રીતે પરિકર્મનું સ્વરૂપ જાણવું.

૨. હવે બીજા સૂત્ર નામના ભેદનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે જાણવું—જે થોડા શબ્દોમાં સર્વદ્રવ્ય, પર્યાય અને નય વગેરે અર્થને સૂચવે એટલે જણાવે તે સૂત્ર કહેવાય. અહીં તેવાં ૮૮ સૂત્રો છે. તે બધાં સૂત્રથી અને અર્થથી વિચ્છેદ પામ્યા છે, તો પણ બીજા ગ્રંથોને અનુસારે કાંઈક સ્વરૂપ જણાવું છું. આ રીતે આ ૨૨ સૂત્રો ઊંચાછેદનયને આશ્રીને સ્વસમયના સૂત્રની પરિપાટીએ કહ્યાં છે. અહીં જે નય ઊંચા એવા સૂત્રને છેદ વડે ઇચ્છે છે તે ઊંચાછેદ નય કહેવાય છે. જેમકે ધમ્મો મંગલમુક્કિદ્ધં ઇત્યાદિ શ્લોક, સૂત્રથી અને અર્થથી છેદ કરીને (જુદાપણાએ કરીને) રહેલો છે. તે શ્લોક બીજા ત્રીજા શ્લોક વગેરેમાંના કોઈ પણ શ્લોકની અપેક્ષા રાખતો નથી, એટલે કે તે દરેક શ્લોકને છેડે તેનો અર્થ પૂરો થાય છે, તેથી બીજા શ્લોકની અપેક્ષા રાખતા નથી. આ બાવીશ સૂત્રો સ્વસમયની સૂત્રની પરિપાટીએ રહેલાં છે. તથા એ જ બાવીશ સૂત્રો અચ્છિન્ન છેદ નયવાળા આજીવિક સૂત્રની પરિપાટીએ રહેલાં છે. આનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે જાણવો—અહીં જે નય છેદ વડે અચ્છિન્ન સૂત્રને ઇચ્છે છે, તે અચ્છિન્ન-છેદનય કહેવાય છે. જેમ કે ધમ્મો મંગલમુક્કિદ્ધં ઇત્યાદિ શ્લોક અર્થાર્થકી (અર્થને આશ્રીને) બીજા ત્રીજા શ્લોકની અપેક્ષા કરનાર છે અને બીજો ત્રીજો વગેરે શ્લોકો

પહેલાં શ્લોકની અપેક્ષા કરે છે. એ રીતે માંહોમાંહે એક શ્લોક બીજા શ્લોકની સાથે અપેક્ષા રાખે છે. એમ સર્વ શ્લોકમાં સમજવું. આ ૨૨ સૂત્રો આશ્લવિક (અને) ગોશાલકે પ્રવર્ત્તાવેલા પાખંડ સૂત્રની પરિપાટીએ કરીને અક્ષર રચનાના વિભાગ વડે રચેલા છે. એટલે દરેક શ્લોકમાં રહેલા અક્ષરો જુદા જુદા છે, પરસ્પર સંબંધવાળા નથી, તો પણ અર્થથી (અર્થની અપેક્ષાએ) તો માંહોમાંહે અપેક્ષાવાળા છે જ. વળી “ આ જ ૨૨ સૂત્રો ત્રણ નયવાળાં ત્રિરાશિક સૂત્રની પરિપાટીએ કરીને કહ્યાં છે. ” અહીં ત્રણ નયવાળાં ૨૨ સૂત્રો કહ્યાં તેનું રહસ્ય એ છે કે ત્રિરાશિક એટલે આશ્લવિક મતે એ ૨૨ સૂત્રો ત્રણ નયોના અભિપ્રાય (અપેક્ષા) વડે વિચારાય છે. અહીં ત્રિરાશિક કહ્યા તે રોહગુપ્તથી જુદા જણાય છે. તેમજ “ આ જ ૨૨ સૂત્રો ચાર નયવાળાં સ્વસમયસૂત્રની પરિપાટીએ કરીને કહ્યાં છે, ” એમ જે કહ્યું, તેનું રહસ્ય એ છે કે એ ૨૨ સૂત્રો ચાર નયના અભિપ્રાયથી વિચારાય છે. આ રીતે ૪ બાવીશી મળીને ૮૮ સૂત્રો થાય છે. આ રીતે બીજા સૂત્ર નામના ભેદનું સ્વરૂપ દ્રંકામાં જણાવ્યું.

૩. હવે ત્રીજા પૂર્વગત નામના ભેદનું સ્વરૂપ જણાવું છું-પ્રભુશ્રી તીર્થંકર-દેવ તીર્થની સ્થાપના કરવા અવસરે ગણધરોને તમામ સૂત્રનો (પૂર્વગત નામનો ત્રીજો ભેદ) આધાર હોવાથી શરૂઆતમાં પૂર્વગત સૂત્રનો અર્થ કહે છે, તેથી કરીને આ દષ્ટિવાદના તે ૧૪ વિભાગો “ પૂર્વ ” નામથી ઓળખાય છે. અને ગણધરે સૂત્રની રચના કરવાના અવસરે ૧. આચારંગ ૨. સૂત્રકૃતાંગ ઇત્યાદિ પહેલા કહેલા ક્રમે દ્વાદશાંગીને રચે છે, તેમજ સ્થાપન કરે છે. (ગોઠવે છે.) આ બાબતમાં મતાંતર (બીજા આચાર્યોનો વિચાર) એ છે કે શ્રીતીર્થંકર પ્રભુ તીર્થસ્થાપનાના અવસરે શરૂઆતમાં પૂર્વગત વિભાગનો અર્થ કહે છે, અને ગણધરે પણ પૂર્વગત શ્રુતની જ પ્રથમ રચના કરે છે, તેમજ તે પછી આચારંગાદિકની રચના કરે છે.

પ્રશ્ન-એ એમ હોય તો શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે આચારંગની નિર્ચુક્તિમાં કહ્યું છે કે “ સર્વેસિંચારો પદ્મો ” એટલે બાર અંગોમાં પહેલું શ્રીઆચારંગસૂત્ર જાણવું. આ વચન શી રીતે ઘટી શકે ?

ઉત્તર-તે નિર્ચુક્તિમાં તો અંગોની સ્થાપનાને (ગોઠવણી) લક્ષ્યમાં રાખીને તે પ્રમાણે કહ્યું છે. અને અહીં તો સૂત્રોની રચનાને ધ્યાનમાં રાખીને કહ્યું છે કે પહેલાં પૂર્વોને રચે છે. યાદ રાખવું કે પહેલી સૂત્રરચના અને તે પછી સૂત્રોની ગોઠવણી કરાય.

આ પૂર્વગતશ્રુતના ૧૪ ભેદો છે. તે આ પ્રમાણે-૧. ઉત્પાદપૂર્વ તેમાં તમામ દ્રવ્યોના ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રોવ્યરૂપ ત્રણ ધર્મોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું હતું. આ ઉત્પાદાદિ ત્રણ ધર્મોમાં ઉત્પાદની મુખ્યતા છે. કારણ કે બીજા વ્યય અને ધ્રોવ્ય ધર્મો ઉત્પાદને જ

આધીન છે. આનું રહસ્ય એ છે કે પર્યાયની ઉત્પત્તિ થયા બાદ જ તેના વ્યયનો વિચાર થઈ શકે છે. આવા અનેક મુદ્દાઓને લક્ષ્યમાં રાખીને પૂજ્ય શ્રીગણધરદેવોએ આ પહેલા પૂર્વને ‘ઉત્પાદ પૂર્વ’ નામથી ઓળખાવ્યું છે. આનાં ૧ કોડ પદો અને ૬૨ વસ્તુઓ તથા ૪ ચૂલિકા કહી છે. એક હાથી પ્રમાણ શાહીના પુંજથી લખી શકાય એવું આ પહેલું પૂર્વ છે. પદ વસ્તુ ચૂલિકા વગેરેનું સ્વરૂપ છેવટે જણાવીશ. ૨. અગ્રાયણીય પૂર્વ-બીજા ગ્રંથોમાં આના અગ્રણીય અગ્રેણીય વગેરે નામે જણાવ્યા છે. અહીં અગ્ર શબ્દનો અર્થ “પરિમાણ” થાય. એટલે સર્વ દ્રવ્યો અને પર્યાયો તથા જીવવિશેષો (વિશેષ પ્રકારના જીવો)નું પરિમાણ કહેલું હોવાથી આ બીજું પૂર્વ અગ્રાયણીય નામે ઓળખાય છે. બીજા ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે આ બીજું પૂર્વ સર્વ પ્રકારના બીજની કુલ સંખ્યા અતાવનારું હતું. આનાં ૮૬ લાખ પદો, ૧૪ વસ્તુઓ અને ૧૨ ચૂલિકા હતી. તેમજ એ હાથી પ્રમાણ મધી પુંજથી લખાય એવું આ બીજું પૂર્વ હતું. ૩. વીર્યપ્રવાહ-અહીં વીર્ય એટલે બળ અથવા પ્રયત્ન રૂપ એ અર્થો કરવા. તેનું તથા કર્મસહિત અને કર્મરહિત જીવોના અને અજીવોના વીર્યનું સ્વરૂપ આ પૂર્વમાં કહેલ હોવાથી તે વીર્યપ્રવાહ નામથી ઓળખાય છે. તેમાં ૭૦ લાખ પદો, આઠ વસ્તુઓ અને આઠ ચૂલિકાઓ હતી. તથા તે ચાર હાથી પ્રમાણ મધીપુંજ (શાહીના ઢગલા)થી લખાય તેવું મોટું હતું. ૪. અસ્તિનાસ્તિ પ્રવાહ-અહીં દરેક પદાર્થના અસ્તિ નાસ્તિ આદિ ધર્મોના સ્વરૂપવાળી સર્વભંગીનું અને સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ કહ્યું હતું. એટલે દરેક પદાર્થમાં જે રીતે અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ (હોવાપણું ને નહિ હોવાપણું) ઘટે છે, તે રીતે પદાર્થોનું સ્વરૂપ અહીં કહેવા ઉપરાંત તેને અનુસરતી બીજી પણ બીના કહી હતી તેથી તે ‘અસ્તિનાસ્તિ પ્રવાહ’ નામથી ઓળખાય છે. સ્વધર્મોની અપેક્ષાએ પદાર્થો ‘છે’ એમ કહેવાય, ને પરધર્મોની અપેક્ષાએ પદાર્થો ‘નથી’ એમ પણ કહી શકાય. એક પદાર્થમાં જે નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ વગેરે ધર્મોનો સ્વીકાર કરવો તે સ્યાદ્વાદ કહેવાય. આ પૂર્વનાં ૬૦ લાખ પદો, ૧૮ વસ્તુઓ અને ૧૦ ચૂલિકા કહી છે. બીજા ગ્રંથોમાં ૮ ચૂલિકા કહી છે. તથા આ ચોથું પૂર્વ ૮ હાથી પ્રમાણ શાહીના પુંજથી લખાય તેવું હતું. ૫. જ્ઞાનપ્રવાહ પૂર્વ-અહીં મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનના સ્વરૂપ, ભેદ, સ્વામી, સ્થિતિ વગેરે સંપૂર્ણ હકીકત કહી હતી. શ્રીદેવ વાચક ગણિએ નંદો-સૂત્રનો આમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો હતો. આનાં પદો એક ઉણાં કોડ કહ્યાં છે, અને ૧૨ વસ્તુઓ જણાવી છે. ૧૬ હાથી પ્રમાણ મધીપુંજથી લખાય એવું આ પૂર્વ હતું. ૬. સત્યપ્રવાહ પૂર્વ-સત્યના ૧. સંયમ ૨. સત્ય વચન, આ બે અર્થો થાય છે. પ્રતિપક્ષ સહિત સંયમ અને સત્ય વચનનું સ્વરૂપ એટલે સત્યાદિ ભાષાનું, ભાષ્ય ભાષકનું, તેમજ વાચ્ય વાચકનું સ્વરૂપ અહીં કહ્યું હતું. તેથી તે સત્યપ્રવાહ નામથી ઓળખાય છે.

આનાં કોડ અને ૬ પદો તથા એ વસ્તુઓ કહી છે. તથા ૩૨ હાથી પ્રમાણ શાહીના ઠગલાથી લખાય તેવું વિશાલ આ પૂર્વ હતું. ૭. આત્મપ્રવાદ પૂર્વ-અહીં જુદા જુદા નયોના અભિપ્રાયે આત્મ દ્રવ્યનું કર્તાપણું, ભોક્તાપણું, વ્યાપકપણું, નિત્યપણું, અનિત્ય-પણું વગેરે સ્વરૂપ, અને ભેદોનું વર્ણન વિસ્તારથી કયું હતું. તેથી તે “આત્મપ્રવાદ” યથાર્થ નામથી ઓળખાય છે. આનાં છવીસ કોડ પદો અને ૧૬ વસ્તુ કહી છે. તથા આ પૂર્વ ૬૪ હાથી પ્રમાણ શાહીના ઠગલાથી લખાય એવું હતું. ૮. કર્મપ્રવાદ પૂર્વ-કર્મોની ખીના જણાવનારું જે પૂર્વ તે કર્મપ્રવાદ પૂર્વ કહેવાય. એટલે આઠે કર્મોના સ્વરૂપ, મૂલોત્તર ભેદો, પ્રકૃતિ આદિ ચાર, બંધાદિ ૪, ઉપરામનાદિ ૮ કરણો વગેરેનું વર્ણન અહીં કયું હતું. આનાં ૧ કોડ ૮૦ લાખ પદો અને ૩૦ વસ્તુઓ કહી છે. તથા આ પૂર્વ ૧૨૮ હાથી પ્રમાણ મધીપુંજથી લેખ્ય (લખાય એવું) હતું. ૯. પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદ પૂર્વ-આમાં સર્વ પ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનોનું સ્વરૂપ, ભેદો, દ્રવ્ય, ભાવ, નિશ્ચય વ્યવહારથી ઉપાદેય પ્રમુખ તમામ શૈલી જણાવી હતી, તેથી તે ‘પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદ’ યથાર્થ નામથી ઓળખાય છે. શ્રીભદ્ર-બાહુસ્વામીએ આ નવમા પૂર્વમાંથી દશાશ્રુતસ્કંધનો ઉદ્ધાર કર્યો. તેમાં આઠમા અધ્યયન તરીકે શ્રીકલ્પસૂત્રને ઉદ્ધરી બનાવ્યું. આનાં ૮૪ લાખ પદો અને ૨૦ વસ્તુ કહી છે. તથા ૨૫૬ હાથી પ્રમાણ મધીપુંજથી લેખ્ય આ પૂર્વ હતું. ૧૦ વિદ્યાપ્રવાદ પૂર્વ (વિદ્યાનુપ્રવાદ પૂર્વ) અહીં ગુરુવિદ્યા, લઘુવિદ્યા, અંગુષ્ઠપ્રત્ન વિદ્યા, સેનાપ્રત્ન વિદ્યા વગેરે ૬૦૦ વિદ્યાઓનું, અને રોહિણી પ્રમુખ ૫૦૦ મહાવિદ્યાઓનું સ્વરૂપ, સાધના વગેરેનું વર્ણન કયું હતું. તેથી આનું યથાર્થ નામ ‘વિદ્યાપ્રવાદ’ સુપ્રસિદ્ધ છે. આનાં એક કોડ અને ૧૦ લાખ પદો તથા ૧૫ વસ્તુઓ કહી છે. તથા ૫૧૨ હાથી પ્રમાણ મધીપુંજથી લેખ્ય આ પૂર્વ હતું. આમાંથી શ્રીસિદ્ધચક્રનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. ૧૨. કલ્યાણપ્રવાદ (અવધ્ય) પૂર્વ-અહીં જ્યોતિષશાસ્ત્રનું સ્વરૂપ, ૬૩ શલાકા પુરુષોનાં છવનચરિત્રાદિ, ચાર પ્રકારના દેવોની ખીના, અને પુણ્યના ફલનું વર્ણન વગેરે હકીકત જણાવી હતી. કલ્યાણ એટલે મુક્તિ અથવા પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનાં શુભ ફલો, સંયમાદિની સાધના કરવાથી જ જરૂર મળે, અને પ્રમાદાદિની સેવનાથી દુર્ગતિ થાય. આ ખીના અહીં વિસ્તારથી કહી હતી, તેથી આનું કલ્યાણપ્રવાદ પૂર્વ નામ સુપ્રસિદ્ધ છે. તથા શ્રીસમવાયાંગમાં અને શ્રીનંદીસૂત્રમાં આનું અવધ્યપૂર્વ-નામ જણાવ્યું છે. તેનો અર્થ તે ખંનેની ટીકામાં આ પ્રમાણે કહ્યો છે-વધ્ય એટલે નિષ્કેળ, અને અવધ્ય એટલે સફળ. જ્ઞાન, તપ, સંયમાદિનું સ્વરૂપ જણાવીને તે દરેકનાં પ્રશસ્ત ફલો, તથા પ્રમાદાદિનું સ્વરૂપ, અને તેનાં ખૂરાં ફલો વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી કયું હતું. આનાં પદો છવીસ કોડ અને ૧૨ વસ્તુઓ જણાવી. તથા આ પૂર્વ ૧૦૨૪ હાથી પ્રમાણ મધી-પુંજથી લેખ્ય હતું. ૧૨. પ્રાણાવાય (પ્રણાય) પૂર્વ-અહીં આયુર્વેદાદિ આઠ પ્રકારની

ચિકિત્સાનું, ભેદાદિ સહિત ૧૦ પ્રાણુનું, અપાનવાયુ, ઉદાનવાયુ, સમાનવાયુ, પ્રાણવાયુ, અને વ્યાનવાયુ, આ રીતે વાયુના પાંચ ભેદાદિનું સ્વરૂપ, પંચમહાભૂતનું સ્વરૂપ, અને પ્રાણાયામાદિ યોગનું સ્વરૂપ કહ્યું હતું. શ્રીનંદીસૂત્રમાં કહ્યું છે કે આ પૂર્વમાં ભેદાદિ સહિત ૯ પ્રાણો અને વાયુનું સ્વરૂપ વગેરે બીના વિસ્તારથી કહી હતી, તેથી તે પ્રાણવાયુ નામથી પણ ઓળખાય છે. આનાં એક કોડ અને ૫૬ લાખ પદો શ્રીનંદી-સૂત્રમાં કહ્યાં છે. શ્રીસિદ્ધ્યકારાધનવિધિ વગેરે ગ્રંથોમાં ૧૩ કોડ પદો કહ્યાં છે. તથા ૧૩ વસ્તુઓ જાણવી. આ આરંભુ પૂર્વ ૨૦૪૮ હાથી પ્રમાણ મધીપુંજથી લેખ્યું હતું. ૧૩. ક્રિયા-વિશાલ પૂર્વ-આ નામ યથાર્થ છે. કારણ કે અહીં કહેલી કાયકી આદિ ૨૫ ક્રિયાઓ અને સંયમ ક્રિયાઓ ભેદાદિનું સ્વરૂપ જણાવવા પૂર્વક વિસ્તારથી વર્ણવી હતી. માટે આ રીતે ક્રિયા ૩૦ વિશાલ એવું જે પૂર્વ તે ક્રિયાવિશાલ-પૂર્વ કહેવાય. તેમજ અહીં તમામ છંદોનું સ્વરૂપ શબ્દશાસ્ત્રની તથા વ્યાકરણની બીના, સર્વ શિલ્પના ભેદાદિનો વિસ્તાર, સર્વ જાતની કલાઓનું તથા તમામ તાર્કિક ગુણોનું સ્વરૂપ વગેરે હકીકત પણ વિસ્તારથી વર્ણવી હતી. આનાં ૯ કોડ પદો અને ત્રીશ વસ્તુઓ કહી છે. તેમજ આ પૂર્વ ૪૦૯૬ હાથી પ્રમાણ મધીપુંજથી લેખ્યું હતું ૧૪. લોક બિંદુસાર પૂર્વ-જે પૂર્વ અક્ષરના માથે બિંદુની જેમ આ જગતમાં અને શ્રુતજ્ઞાનરૂપી લોકમાં સાર એટલે સર્વોત્તમ હોય, તે લોક બિંદુસાર કહેવાય. આ છેલ્લું પૂર્વ સર્વાક્ષર-સંનિપાત લખિને પમાડનારું હોવાથી તે 'સાર' ગણાય છે. જેનાથી સર્વ અક્ષરોના સંનિપાત (વિવિધ પ્રકારના સંયોગથી થતા તમામ શબ્દોના અર્થનું સ્વરૂપ) જાણી શકાય તે સર્વાક્ષરસંનિપાત લખિ કહેવાય. આ છેલ્લા પૂર્વમાં ૬ આરા વગેરે ભેદ પ્રભેદાદિ સહિત કાળનું સ્વરૂપ, વ્યવહારવિધિનું સર્વ વસ્તુના પરિકર્મનું અને તમામ શ્રુત સંપદાદિ પદાર્થોનું વર્ણન કર્યું હતું. આનાં સાડીબાર કોડ પદો શ્રી નંદીસૂત્રમાં અને સમવાયાંગમાં કહ્યાં છે. કર્મગ્રંથના અભિપ્રાયે ૧૨ લાખ પચાશ હજાર પદો કહ્યાં છે. આની ૨૫ વસ્તુઓ જાણવી. અને આ પૂર્વ ૮૧૯૨ હાથી પ્રમાણ મધીપુંજથી લેખ્યું હતું. આ ચૌદ પૂર્વો ૧૬૩૮૩ હાથી પ્રમાણ મધીપુંજથી લેખ્યું હતા. એમ શ્રીકલ્પસુભોધિકા, પ્રવચનસારોદ્ધાર ટીકાદિમાં કહ્યું છે.

૫૬, વસ્તુ, ચૂલિકા. પ્રાભૃતાદિનું વર્ણન

૧. ૫૬-વિવક્ષિત અર્થાધિકારનો શરૂઆતથી અંત સુધીનો જે આલાવો તે ૫૬ કહેવાય. એટલે જે પદાર્થનું વર્ણન ચાલતું હોય તે જ્યાં પૂરું થાય, તેટલો જે ભાગ કે આલાવો તે ૫૬ કહેવાય. “ખત્રીસ અક્ષરોનો એક શ્લોક થાય” આ રીતે તે આલાવામાં પ્રાયે ૫૧ કોડ, ૮ લાખ, ૮૬ હજાર, ૮૪૦ શ્લોક થાય. આનું તાત્પર્ય એ છે કે ૫૧૦૮૮૬૮૪૦ શ્લોકોનું એક ૫૬ થાય. શ્રીદ્વાદશાંગીમાં આવા પદની

અપેક્ષાએ દરેક અંગનાં પદોનું પ્રમાણ કહ્યું છે. ૨. વસ્તુ-ઉત્પાદાદિ પૂર્વનો જે મોટો વિભાગ, નિયમિત અર્થનો અધિકાર જેમાં કહ્યો હોય, એવો શ્રુતસ્કંધાદિના જેવો જે ઉત્પાદપૂર્વાદિનો ભાગ, તે વસ્તુ કહેવાય. તેના પ્રાભૂત, પ્રાભૂતપ્રાભૂત, પ્રાભૂતિકા, પ્રાભૂતિકાપ્રાભૂતિકા, આ બધા અનુક્રમે વસ્તુથી નાના નાના વિભાગ તથા પ્રતિવિભાગો જાણવા. ૩. ચૂલિકા-જેમ મેરૂ પર્વતાદિને ચૂલિકા હોય છે, તેમ અહીં શ્રુતરૂપ પર્વતની ચૂલિકા જાણવી. એટલે અહીં દષ્ટિવાદમાં પરિકર્મ-સૂત્ર-પૂર્વગત અને અનુયોગવડે કહેલા અને નહિ કહેલા અર્થનો સંગ્રહ કરનારી જે ગ્રંથપદ્ધતિ તે ચૂલા (ચૂલિકા) કહેવાય.

બીજા અગ્રાયણીય પૂર્વની ૧. પૂર્વાંત, ૨. અપરાંત, ૩. ક્રુવ, ૪. અક્રુવ, ૫. વ્યવનલબ્ધિ. આ નામની પાંચ વસ્તુઓમાંની છેલ્લી વ્યવનલબ્ધિના ચોથા કર્મપ્રકૃતિ નામનો પ્રાભૂત હતો. તેનાં ૨૪ અનુયોગદ્વારે અનુક્રમે આ પ્રમાણે જાણવાં-૧. કૃતિ, ૨. વેદના, ૩. સ્પર્શ, ૪. કર્મ, ૫. પ્રકૃતિ, ૬. બંધન, ૭. નિબંધ, ૮. પ્રક્રમ, ૯. ઉપક્રમ, ૧૦. ઉદય, ૧૧. મોક્ષ, ૧૨. સંક્રમ, ૧૩. લેશ્યા, ૧૪. લેશ્યાકર્મ, ૧૫. લેશ્યા-પરિણામ, ૧૬. શાતાશાત, ૧૭. દીર્ઘહસ્તવ, ૧૮. ભવધારણીય, ૧૯. પુદ્ગલાત્મા, ૨૦. નિધત્તાનિધત્ત, ૨૧. નિકાચિતાનિકાચિત, ૨૨. કર્મસ્થિતિ, ૨૩. પશ્ચિમસ્કંધ, ૨૪. અલ્પબહુક. આ રીતે આ ૨૪ અનુયોગ દ્વારેવાળા ચોથા વ્યવનલબ્ધિ નામના પ્રાભૂત-માંથી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. તે ઉદ્ધારના કરનારા પૂર્વધર શ્રી શિવશર્મસૂરિ હતા. તેઓ વિક્રમની લગભગ પાંચમી સદીમાં હયાત હતા એમ ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. તથા નવમા પૂર્વની ત્રીજી સામાચારી નામની વસ્તુ, અને દશમા પૂર્વની જણાવેલી વસ્તુઓમાં નૈપુણિક નામની વસ્તુ હતી. સામાચારી નામની વસ્તુમાંથી સામાચારીનો ઉદ્ધાર થયો હતો. આ રીતે ઉદ્ધાર કરવાનું કામ છેલ્લા દશપૂર્વી ભગવંતો જરૂર કરે, તે ચોક્ક પૂર્વી તે કોઈ ખાસ કારણ હોય તે જ તે ઉદ્ધાર કરવાનું કામ કરે.

અગ્રાયણીય પૂર્વમાંથી સિદ્ધપ્રાભૂતનો અને સંસક્રત નિર્ચુક્તિનો, આત્મપ્રવાદ પૂર્વમાંથી ધર્મપ્રજ્ઞામિ નામના દશવૈકાલિકના ચોથા અધ્યયનનો, કર્મપ્રકૃતિ પ્રાભૂતમાંથી કર્મપ્રકૃતિનો કર્મપ્રવાદ પૂર્વમાંથી પરીપહ નામના અધ્યયનનો અને પિડેપણાનો; જ્ઞાનપ્રવાદમાંથી નયચક્રનો; પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદ પૂર્વમાંથી ઓઘનિર્ચુક્તિનો તથા કલ્પ (કલ્પસૂત્ર)નો ઉદ્ધાર કર્યો છે. અને દશવૈકાલિકનું પહેલું, ત્રીજું, છઠું, આઠમું અને દશમું અધ્યયન આ પાંચ અધ્યયનોનો તેમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો છે. આ પાંચ અધ્યયનોના ઉદ્ધાર કરનારા શ્રીશર્યાલવસૂરિ જાણવા. તથા કર્મપ્રકૃતિના ઉદ્ધારક શ્રીશિવશર્મસૂરિ, તથા શ્રીકલ્પસૂત્રના ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી હતા. તેમજ તે જ પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાદ પૂર્વમાંથી દશાશ્રુતસ્કંધ, નિશીથસૂત્ર (આચાર પ્રકલ્પ), વ્યવહારસૂત્ર, અને સ્થાપનાકલ્પનો પણ પૂર્વધર ભગવંતોએ ઉદ્ધાર કર્યો છે. વિધા-

પ્રવાહ પૂર્વમાંથી પ્રતિષ્ઠાકલ્પનો, સત્યપ્રવાહ પૂર્વમાંથી શ્રીદશવૈકલિક સૂત્રના વાક્ય-શુદ્ધિ નામના સાતમા અધ્યયનનો, પૂજનચતુર્વિંશિકાનો તથા ઉપસર્ગહર (ઉવસંગહર) સ્તોત્રનો, તેમજ જીવસમાસ, પંચકલ્પ, મહાકલ્પ, સમ્પ્રતિકા તથા શતકનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. દિગંબરો એમ માને છે કે “ કષાય પ્રાણૂત, અને મહાકર્મપ્રકૃતિ પ્રાણૂત (પદ્મખંડાગમ) અનુક્રમે પાંચમા અને બીજા પૂર્વમાંથી ઉદ્ધરાયા છે. ” તેમજ પ્રથમાનુયોગના આધારે વસુદેવહિંદી અને તેસઠ શલાકા પુરૂષ ચારિત્રની રચના થઈ છે.

શ્રીવિવિધ તીર્થકલ્પ (કલ્પ પ્રદીપ)માં જિનપ્રભસૂરિ જણાવે છે કે શ્રીભદ્ર-બાહુસ્વામીએ કલ્પપ્રાણૂતમાંથી શ્રીશત્રુંજયકલ્પનો ઉદ્ધાર કર્યો. વજ્રસ્વામીએ તેમજ પાદલિપ્તસૂરિએ એનો સંક્ષેપ કર્યો. વળી શ્રીભદ્રેશ્વરસૂરિએ કહાવણી નામના પ્રાકૃત ગ્રંથમાં નિમિત્ત પ્રાણૂતનું લક્ષણ કહીને સિદ્ધ પ્રાણૂતનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે જે ગ્રંથમાં યાદલેખ, નેત્રાંજન, મોઢામાં ઝાળી રાખવી વગેરે પ્રકારે કાર્યોને સાધનારા સિદ્ધ પુરૂષોનું વર્ણન કર્યું હોય, તે સિદ્ધ પ્રાણૂત કહેવાય. શ્રીકલ્પસૂત્રની સુખોદિકા ટીકાના આઠમા વ્યાખ્યાનમાં કહ્યું છે કે શ્રીઆર્યસમિત સૂરિમહારાજે યોગચૂર્ણના પ્રભાવે નદીને પ્રવાહ અટકાવ્યો હતો. અને શ્રીપાદલિપ્તસૂરિ તથા નાગાર્જુન યોગી પો લેપ લગાડી આકાશમાં ગમન કરતા હતા. (ઉડતા હતા). વળી શ્રીસુસ્થિતસૂરિના જે શિષ્યો ભયંકર દુષ્કાળના ટાઇમે આંખમાં અંજન આંજી અદરચ બની ચંદ્રયુતના ભાણમાંથી ભોજન કરતા હતા. આવા પ્રકારના ઘણા ચમત્કારો તથા તેને અનુસરતી બીજી પણ બીના સિદ્ધપ્રાણૂતમાં વર્ણવી હતી. તથા શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્રના બીજા અધ્યાયના ૨૮મા સૂત્રની ટીકામાં શ્રીસિદ્ધસેન ગણિ જણાવે છે કે-“ નિરૂક્ત પ્રાણૂત ”ની સાક્ષીએ પુદ્ગલ સ્કંધ વધે છે ને ઘટે છે. કારણ તેમાં પહેલાંના પુદ્ગલો સ્કંધથી શુદ્ધ પડે છે, અને નવાં પુદ્ગલો જોડાય છે. તથા શ્રીવિદ્યા પ્રાણૂતમાં શેત્રુંજયનાં ૨૧ નામોનું વર્ણન હતું, એમ કુમારપાલ પ્રખ્યાદિના આધારે જણાય છે. અને સ્વરોની અને ૧૨ અલંકારોની મૂલ બીનાનું મૂલ સ્થાન સ્વર પ્રાણૂતમાં જાણવું.

૪. અનુયોગ-સૂત્રનો અનુકૂલ અથવા અનુસરતા અર્થની સાથે જે સંબંધ કરવો એટલે સૂત્રને અનુસરનારી જે અર્થની પ્રરૂપણા (દેશના, વ્યાખ્યાન) કરવી તે અનુયોગ કહેવાય. આના બે ભેદ છે. ૧. મૂલ પ્રથમાનુયોગ, અને ૨. ગંડિકાનુયોગ. તેમાં મૂલ શબ્દથી તીર્થકરો જ લઈ શકાય, કારણ કે ફરેક તીર્થકર પોતપોતાના તીર્થની અપેક્ષાએ મુખ્ય ધર્મોપદેશક કહેવાય છે. અને પ્રથમ શબ્દથી તેમના સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિવાળા પૂર્વ ભવ વગેરેનું વર્ણન જાણવું. એટલે શ્રીતીર્થકર દેવોના સમ્યક્ત્વના લાભવાળા પ્રથમ ભવાદિની હકીકતને જણાવનારો જે અનુયોગ તે મૂલ પ્રથમાનુયોગ કહેવાય. અહીં શ્રીતીર્થકર દેવો જે ભવમાં સમ્યક્ત્વ પામ્યા, તે પહેલા

ભવથી માંડીને ઠેક અંતિમ ભવ (મોક્ષે જવાના ભવ) સુધીની તમામ હકીકત કહી હતી. એટલે તેમના છેલ્લા જે ભવ સિવાયના પાછલા ભવોનું અને ઉપાંત્ય (છેલ્લા ભવની પહેલાના) દેવ ભવના આયુષ્ય સુખાદિનું વર્ણન કરીને છેલ્લા ભવમાં પાંચે કલ્યાણકોનું, જન્મભલિષેકનું ને રાજ્યાવસ્થાનું તથા કરેલી આકરી તપશ્ચર્યાનું વર્ણન કર્યું હતું. પછી તીર્થસ્થાપના, શિષ્યગણ, ગણધર, ખીજા મુનિઓની અને સાધ્વીઓની સંખ્યા અને આવક શ્રાવિકાઓની સંખ્યા કહીને તેમના કેવલી, મન:પર્યાવસાની, મુનિવરાદિની સંખ્યા અને વાદિમુનિઓની, અનુત્તર વિમાને જનારા તથા વૈકિંચ લખિધારી મુનિઓની, તેમજ મોક્ષે ગયેલા સાધુ સાધ્વીની સંખ્યા વગેરે પદાર્થોની હકીકતો જણાવી હતી. આ રીતે મૂલ પ્રથમાનુયોગની ખીના કહીને હવે ગાંડિકાનુયોગનું સ્વરૂપ જણાવું છું. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું—શેલડી વગેરે પદાર્થોનો જે મધ્યભાગ (વચ્ચેના ભાગ) તે ગાંડિકા કહેવાય. તેના જેવી જે હોય એટલે એક (સરખા) અર્થાધિકાર (વર્ણન) વાળી જે અંધરચના તે ગાંડિકા કહેવાય. તેમનો જે અનુયોગ એટલે અર્થ કહેવાનો વિધિ, તે ગાંડિકાનુયોગ કહેવાય. અહીં કુલકરગાંડિકા વગેરે ૧૩ ગાંડિકાઓ જણાવી છે. તે દરેકમાં અનુક્રમે કુલકર, તીર્થકર, ગણધર, ચક્રવર્તી, દશાર, યજ્ઞદેવ, વાસુદેવ, હરિવંશ, ભદ્રપાહુ, તપઃકર્મ, ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન કર્યું હતું એમ સમજવું. દશાહ ગાંડિકામાં સમુદ્રવિજયથી માંડીને વસુદેવ સુધીના દશ દશાહ રાજ્યોનું વર્ણન કર્યું હતું. અને ‘ચિત્રા’ એટલે વિવિધ પ્રકારના અર્થવાળી “અંતરે” એટલે શ્રીઋષભદેવના અને શ્રીઅજિતનાથના આંતરામાં (અંતર કાલમાં) ‘ગાંડિકા’ એટલે સરખા વર્ણનવાળા અર્થાધિકારને અનુસરનારી. ત્યાર પછી ચિત્ર એવી જે અંતર ગાંડિકા, તે ચિત્રાંતર ગાંડિકા કહેવાય. આ રીતે ચિત્ર પદનો અને અંતરગાંડિકા પદનો કર્મધારય સમાસ કરવો. આ ચિત્રાંતર ગાંડિકાનું રહસ્ય ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું—શ્રીઋષભદેવના અને શ્રીઅજિતનાથના આંતરામાં તેમના વંશમાં થયેલા રાજ્યો મોક્ષમાં કે અનુત્તર વિમાને જ ગયા છે. આ હકીકતને વિસ્તારથી સમજાવનારી ચિત્રાંતર ગાંડિકા હતી. તે ગાંડિકા “ ચોદસલક્ષા સિદ્ધા ” ઈત્યાદિ ગાથાઓ વડે નંદીસૂત્રની ટીકામાં વિસ્તારથી વર્ણવી છે, તે ત્યાંથી જાણવી. તેમાં જણાવ્યું છે કે “ ચૌદ લાખ રાજ્યો નિરંતરપણે સિદ્ધ થાય, પછી એક રાજ્ય સર્વાર્થસિદ્ધે જાય. ” એ પ્રમાણે એક એક સ્થાનને વિષે અસંખ્યાતા પુરુષયુગ થાય છે વગેરે. તથા અંતે જિતશત્રુ રાજ્ય થયા, ત્યાં સુધીની પણ ખીના કહી છે. આનો વિસ્તાર સિદ્ધગાંડિકા પ્રકરણમાં પણ કર્યો છે.

૫. ચૂલિકા—દષ્ટિવાદનો પાંચમો ભેદ ચૂલિકા કહ્યો છે. જેમ મેરૂ પર્વત પર ચૂલા કહી છે, તેમ અહીં દષ્ટિવાદ શ્રુતરૂપી પર્વતનું જે શિખર એટલે પરિકર્માદિ ચાર ભેદોમાં નહિ કહેલી ખીનાને જણાવનારી જે અંધપદ્ધતિ (શાસ્ત્રનો અમુક ભાગ)

તે ચૂલિકા કહેવાય. આવી ચૂલિકા પહેલા ચાર પૂર્વોમાં હતી. તે સર્વ મળી ૩૪ થાય. એમ પહેલાં પણ કહ્યું છે. આ ચૂલિકાઓ દષ્ટિવાદની ઉપર ગાઠવી છે, તેથી તે શ્રુત પર્વત (દષ્ટિવાદ પર્વત) પર ચૂલિકાના જેવી શાલે છે, તેથી તે વિભાગનું નામ ચૂલા સુપ્રસિદ્ધ છે. પહેલા ચાર પૂર્વોમાંના દરેક પૂર્વમાં ચૂલાની સંખ્યા જણાવીને કુલ સંખ્યા '૩૪ ચૂલિકા' એમ પહેલાં પણ કહ્યું છે. આ રીતે દષ્ટિવાદના પાંચ ભેદોનું સ્વરૂપ દ્વંકમાં જણાવીને હવે તે પાંચે ભેદોનું દ્વંક રહસ્ય જણાવું છું.

દષ્ટિવાદના પરિકર્માદિ ભેદોનું દ્વંક રહસ્ય

૧. પરિકર્મ—ગણિત શાસ્ત્રમાં શરૂઆતમાં ૧૬ પરિકર્મ જણાવ્યા છે. જે તેનું સ્વરૂપ જાણે તે જ બાકીના ગણિતશાસ્ત્રને ભણી શકે. જેમ પહેલા ૧૬ પરિકર્મનો જાણકાર છવ બાકીના ગણિતશાસ્ત્રને જાણવા લાયક બને છે, તેમ અહીં પણ (ચાલુ પ્રસંગે) વિવક્ષિત પરિકર્મોના સૂત્રાર્થને જાણનાર છવ જ બાકીના સૂત્રાદિ રૂપ દષ્ટિવાદને જાણવા લાયક બને છે. એમ શ્રીનંદીસૂત્રની ચૂલિકામાં પણ કહ્યું છે. અને પરિકર્મના સાત ભેદોમાં પહેલા ૬ ભેદો સ્વસિદ્ધાંતના અર્થને જણાવનાર છે. અને સાત પરિકર્મો ત્રૈરાશિકમતને અનુસરનારા હતા, એટલે પૂર્વધર ભગવંતે પહેલાં નયોનો વિચાર કરતાં ત્રૈરાશિક મતને આશ્રીને સાતે પણ પરિકર્મો ત્રણ નયોવડે વિચારતા હતા.

૨. સૂત્ર—પૂર્વગત સૂત્રોના અર્થને સૂચવનાર હોવાથી આ ૮૮ સૂત્રો કહેવાય છે. આ સૂત્રો સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયોની અને તમામ ભાંગાઓના ભેદાદિની હકીકતને જણાવતા હતા. અહીં ૮૮ સૂત્રોમાં ૪ વિભાગ જણાવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે—૧. બાવીસ સૂત્રો છિન્નછેદનયિક કહ્યાં હતાં. આ નયના અભિપ્રાયે દરેક સૂત્રની વ્યાખ્યા માંહોમાંહે એક બીજા સૂત્રની વ્યાખ્યાની સાથે અસંબદ્ધ થતી હતી. એટલે પહેલા સૂત્રની વ્યાખ્યાનો સંબંધ બીજા સૂત્રની વ્યાખ્યાની સાથે હોય નહિ. એમ ત્રીજા ચોથા સૂત્રાદિની વ્યાખ્યામાં પણ સ્પષ્ટ લેવું. તથા બાવીસ સૂત્રો અચિન્નછેદનયિક કહ્યાં હતાં. તેમાં એક સૂત્રની વ્યાખ્યાની સાથે બીજા સૂત્રની વ્યાખ્યાનો સંબંધ ચાલુ રહેતો હતો. એટલે આ બાવીસ સૂત્રોની વ્યાખ્યા જેમ એક બીજા સૂત્રની વ્યાખ્યા સાથે માંહોમાંહે અર્થની અધિક્ષા ચાલુ રહે તે રીતે થતી હતી. તેમજ ૨૨ સૂત્રો ત્રિનયવાળાં હતાં. એટલે ત્રૈરાશિકમતને અવલંબીને દ્રવ્યાસ્તિકાયાદિ ત્રણ નયે કરી આ ૨૨ સૂત્રો વિચારતા હતા. અને છેલ્લાં ૨૨ સૂત્રો સંબંધાદિ ચાર નયે વિચારતાં હતાં.

૩. પૂર્વગત, ૪. ચૂલિકા. આ બંનેનું રહસ્ય પહેલા જણાવી દીધું છે. શ્રીનંદી-સૂત્રાદિમાં આ રીતે દષ્ટિવાદની દ્વંક બીજા કહીને અતે કહ્યું છે કે અહીં ગણતરીની એટલે સંખ્યાતી વાચતા, સંખ્યાતા અનુયોગદ્વારે, અને સંખ્યાતા વેષ્ટક (શ્લોક વિશેષ), સંખ્યાતા શ્લોકો, તથા સંખ્યાતી પ્રતિપત્તીઓ, તેમજ સંખ્યાતી નિર્ધુક્તિઓ,

અને સંખ્યાતી સંબંધથી કહી હતી. આ દષ્ટિવાદ આરમ્બ અંગ હતું તેમાં એક શ્રુતસ્કંધ હતો. આના ત્રીજા ભેદમાં ચૌક પૂર્વો, સંખ્યાતી વસ્તુઓ અને સંખ્યાતી ચૂલિકાઓ, (નાની વસ્તુ) તથા સંખ્યાતા પ્રાણુનો, અને સંખ્યાતા પ્રાણૂતપ્રાણૂતો, તેમજ સંખ્યાતી પ્રાણૂતિકાઓ અને સંખ્યાતી પ્રાણૂતપ્રાણૂતિકાઓ કહી હતી. આ આરમ્બ અંગમાં ૩ કોડ, ૬૮ લાખ. ૬૪ હજાર પદો હતાં. તેમજ સંખ્યાતા અક્ષરો, અનંતા ગમ, અનંતા પર્યવો, પરિત્તત્તસો અને અનંતા સ્થાવર યવો કહ્યા હતા. આ રીતે અહીં શ્રીજિનેશ્વરદેવે કહેલા પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરી હતી. અંતે એ જ જણાવતું ઉચિત છે કે દૈવસિક પ્રતિકમણમાં ૬ આવશ્યકો પૂરા થયા બાદ “નમોઽસ્તુ વર્ધમાનાય ” સ્તોત્ર (શ્રીવર્ધમાન સ્તોત્ર) બોલાય છે, તે અને સત્રિક પ્રતિકમણના અંતે બોલાતું ‘શ્રીવિશાલ લોચન’ સ્તોત્ર (શ્રીવીર સ્તોત્ર) વગેરે કેટલાંએક સૂત્રોનો ઉદ્ધાર ‘ પૂર્વ (પૂર્વગત) માંથી થયો છે. ’ એમ શ્રીહીરપ્રશ્નાદિમાં કહ્યું છે. સાતિશય અધ્યયનો અને આ આરમ્બ અંગ લખવાનો અધિકાર સાધુઓને જ જણાવ્યો છે. એથી સમજાય છે કે તુચ્છ સ્વભાવ, અભિમાન, ઇંદ્રિયોની ચપળતા, મંદ ધૃતિ વગેરે કારણોથી સ્ત્રીઓને દષ્ટિવાદ વગેરે લખવાનો અધિકાર અપાયો નથી. આ દષ્ટિવાદમાં ગમિક એટલે સરખા આલાવાવાળાં સૂત્રો વધારે પ્રમાણમાં હતાં. તેમજ વિવિધ ભાંગાઓનું પણ સ્વરૂપ યોગ્ય સ્થલોમાં વર્ણવ્યું હતું. તેમજ મંત્રાદિની બીના પણ કહેલી હોવાથી સર્વ પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરી હતી એમ અંતે જણાવ્યું છે. ધીમે ધીમે આ આરમ્બ અંગ વિન્છેદ પામતાં પામતાં વીર નિર્વાણ સંવત ૧૦૦૦માં (વિક્રમ સંવત-૫૩૦માં) સર્વથા વિન્છિત થયું. અહીં જણાવેલી બીનામાંની કેટલીએક બીના દિગંબરોના ત્રથોમાં પણ (કેટલાક ફેરફાર સાથે) વર્ણવી છે. અહીં જણાવેલી પદોની સંખ્યા વગેરેનો વિચાર કરતાં આ આરમ્બ અંગની બહુજ વિશાલતા સાબિત થાય છે. જેમ શ્રીઆચારાંગ વગેરે ૧૧ અંગો અર્ધમાગધી ભાષામાં રચાયા છે તેવું દષ્ટિવાદમાં નથી. કારણ કે ૧૪ પૂર્વોની રચના સંસ્કૃત ભાષામાં થઈ હતી એમ શ્રીપ્રભાવક ચરિત્રમાં જણાવેલા શ્રીવૃદ્ધવાદિ પ્રબંધના ૧૧૪મા શ્લોક ઉપરથી જણાય છે. તથા દષ્ટિવાદ સિવાયના કાલિક અને ઉત્કાલિક આગમો યોગ્ય સ્ત્રીઓને અને બાળ મુનિવંશદિને વાંચના લેવામાં વિશેષ અનુકૂલતા સાચવવા માટે પ્રાકૃતમાં શ્રીતીર્થકર દેવોએ કહ્યાં અને શ્રીગણધરોએ રચ્યાં, એમ શ્રીવર્ધમાન સૂરિકૃત ‘આચાર દિનકર’ વગેરે ત્રથોમાં જણાવ્યું છે. આથી સમજવાનું મળે છે કે સંપૂર્ણ દષ્ટિવાદની રચના સંસ્કૃતમાં થઈ હતી. પણ શ્રીજિનભદ્રગણિમાત્રમણે રચેલા શ્રીવિશેષાવશ્યકસૂત્રની કોટયાચાર્યાદિ મહાપુરુષોએ રચેલી ટીકા વગેરેમાં આપેલા પ્રાકૃત અવતરણોની બાબતમાં કહ્યું છે કે આ અવતરણો પૂર્વગત શ્રુતમાં કહેલા છે. આમાંથી તો એ સમજાય છે કે દષ્ટિવાદના અમુક અમુક અંશો પ્રાકૃતમાં પણ હતા. આ બધા પાઠોનું રહસ્ય એ જણાય છે કે આ દષ્ટિવાદનો ઘણો ભાગ સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયો

હતો. તેથી સંભવ છે કે અમુક અમુક વિભાગો પ્રાકૃતમાં પણ હોય. જે શાસ્ત્રમાં જે ભાષાનો ઉપયોગ વધારે પ્રમાણમાં થયો હોય, તે શાસ્ત્રની રચના તે ભાષામાં થઈ એમ કહેવાનો વ્યવહાર પણ છે. તથા ૧૪૪૪ અંથોના ઘનાવનાર વાકિનીમહત્તરાસુતું શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ઘનાવેલા શ્રી પંચાશક શાસ્ત્રની ટીકા રચતા શરૂઆતમાં ટીકાકાર શ્રીઅભયદેવ સૂરિએ જણાવ્યું છે કે “ શ્રીતીર્થ”કર દેવે કહેલા પ્રવચનરૂપી આકાશમાં વિન્છેદ પામતા દષ્ટિવાદના છુદા છુદા ફકરાઓ રૂપી તારાઓ ચળકી રહ્યા હતા. તરવ-જ્ઞાનના પિપાસુ ભવ્ય છવો જિજ્ઞાસા રૂપી ડાક ઊંચી કરીને તે તારાઓને જોવા માટે પ્રયાત્ન કરી રહ્યા હતા, પણ તેમની શ્રુતજ્ઞાનરૂપી ચક્ષુ (આંખ) તું તેજ મંદ હોવાથી તેઓ તે તારાઓને દેખી શક્યા નહિ. આ અવસરે દષ્ટિવાદના વિન્છેદ કાલની નજીકના સમયે વર્તમાન અને શ્રુતજ્ઞાન રૂપ આંખના દિવ્ય તેજવાળા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજ આવી પહોંચ્યા. ને તે જિજ્ઞાસુ ભવ્ય છવોને પૂછીને નિર્ણય કર્યો કે આ ભવ્ય છવો વિન્છેદ પામતા દષ્ટિવાદના ફકરાઓ રૂપી તારાઓને જોવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા રાખે છે. તેમને તે ફકરાઓનો પણ ઓધ થાય, આ ઈરાદાથી પરોપકાર રસિક પૂજ્ય શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે તે ફકરાઓને ભેગા કરી શ્રીપંચાશકાદિ શાસ્ત્રોની રચના કરી હતી. તેમાંના “ શ્રીપંચાશક શાસ્ત્રની ટીકા ઘનાવું છું. ” આ પાઠથી સામ્પ્રિત થાય છે કે શ્રીપંચાશકાદિ શાસ્ત્રો દષ્ટિવાદનાં ઝરણાં રૂપ છે. એમ છઠ્ઠા કર્મઅંથ વગેરેમાં પણ કહેલા “ ગિત્સંદં વિદિવાયસ્સ ” વગેરે વચનો પણ એ જ રહસ્યને જણાવે છે. આ રીતે શ્રીનંદીસૂત્ર સમવાયાંગસૂત્રાદિમાં કહેલી હકીકતોને આધારે દષ્ટિવાદનો પરિચય ટૂંકામાં જણાવી દીધો.

શ્રીદષ્ટિવાદનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીદ્વાદશાંગીનાં પદોની વિચારણા

(૧) શ્રી આચારાંગ સૂત્રનાં ૧૮૦૦૦ પદો કહ્યાં છે. (૨) શ્રીસૂત્રકૃતાંગ સૂત્રનાં ૩૬ હજાર પદો કહ્યાં છે. (૩) શ્રી સ્થાનાંગસૂત્રનાં ૭૨ હજાર પદો કહ્યાં છે. (૪) શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રનાં ૧ લાખ ૪૪ હજાર પદો કહ્યાં છે. (૫) શ્રી ભગવતી સૂત્રનાં બે લાખ ૮૮ હજાર પદો કહ્યાં છે. (૬) શ્રીજ્ઞાતાધર્મકથાંગ સૂત્રનાં ૫ લાખ ૭૬ હજાર પદો કહ્યાં છે. (૭) શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્રના ૧૧ લાખ બાવન હજાર પદો કહ્યાં છે. (૮) શ્રી અંતકૃદશાંગ સૂત્રનાં ૨૩ લાખ ૪ હજાર પદો કહ્યાં છે. (૯) શ્રી અનુસરોપપાતિક દશાંગસૂત્રનાં ૪૬ લાખ ૮ હજાર પદો કહ્યાં છે. (૧૦) શ્રી પ્રશ્ન-વ્યાકરણાંગ સૂત્રનાં ૧ કોડ ૮૪ લાખ ૩૨ હજાર પદો કહ્યાં છે. (૧૨) શ્રી દષ્ટિવાદનાં ૩ કોડ, ૬૮ લાખ ૬૪ હજાર પદો કહ્યાં છે. દ્વાદશાંગીના પદોની કુલ સંખ્યા ૭ કોડ,

૩૭ લાખ, ૧૦ હજાર જણવી. પહેલા આચારાંગના પદોની સંખ્યાને અનુક્રમે બમણી બમણી કરતાં આ રીતે પદોનું પ્રમાણ કહ્યું છે. આથી અંગ સૂત્રોની પૂર્વ કાલે કેટલી વિશાલતા હતી તેનો ઉત્તર જરૂર મળે છે. કાલદોષથી હાલ તે (વિશાલતા) નો નાશ થયો છે, એમ વર્તમાન ૧૧ અંગોના કદ ઉપરથી નિર્ણય થઈ શકે છે. અહીં આરે અંગોમાં દરેક અંગનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો કરીને હવે સંપૂર્ણ દ્વાદશાંગીની ખીના અને તેના આરાધનાનું તથા વિરાધનાનું ફલ દૂકમાં જણાવું છું.

દ્વાદશાંગીનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

આ દ્વાદશાંગી ગણિપિટકમાં અનંતા શબ્દ-અશબ્દ વગેરે પદાર્થો અને અનંતા અભાવો કહ્યા છે. એટલે તમામ પદાર્થો પોતાના ધર્મ કરીને 'સત્' છે, અને પરધર્મ કરીને 'અસત્' છે. જેમ ઘટપદાર્થ ઘટત્વધર્મ કરીને સત્ કહેવાય. અને પટવાદિ ધર્મ કરીને 'અસત્' કહેવાય. આ રીતે ભાવ અને અભાવોનું વર્ણન કયું છે. તથા અનંતા હેતુઓ અને અહેતુઓ, અનંતા કારણો અને અકારણો, અનંતા ભવસિદ્ધિકો અને અનંતા અભવસિદ્ધિકો વગેરે પદાર્થો વર્ણવ્યા છે. અહીં સમજવાનું એ છે કે જે સાધ્યને સિદ્ધ કરે તે હેતુ કહેવાય. જેમ પર્વતમાં અગ્નિને સાથિત કરાવનાર ધૂમાડો છે પણ જલ વગેરે નથી, માટે અગ્નિને સિદ્ધ કરવામાં ધૂમ હેતુ કહેવાય, ને તે સિવાયના પાણી વગેરે અહેતુ કહેવાય. આ રીતે દરેક અનુમાનાદિમાં પણ સમજ લેવું. એ જ પ્રમાણે કારણ અકારણના સ્વરૂપમાં પણ સમજવું કે માટીના પિંડ વગેરે ઘટનાં કારણ કહેવાય, તે જ કારણો પટનાં છે એમ ન કહેવાય. કારણ કે પટનાં કારણ તન્તુ વગેરે છે. આનું સ્વરૂપ એ કે પટરૂપ કાર્ય થવામાં તન્તુ વગેરે કારણ છે, ને માટીના પિંડ વગેરે અકારણ છે. આકીની ખીના સ્પષ્ટ રીતે સમજાય તેવી છે. જેમણે આ દ્વાદશાંગીની વિરાધના કરી તે અનંતા શબ્દો સંસારમાં ભગ્યા હતા. હાલ જે વિરાધના કરે તે સંસારમાં ભગ્ને છે. અને ભવિષ્યમાં તેની જેઓ વિરાધના કરશે તેઓ સંસારમાં રખડશે. એ જ પ્રમાણે જેમણે દ્વાદશાંગીની આરાધના કરી હતી, તે અનંતા શબ્દો સંસારસમુદ્રનો પાર પામી ગયા, વર્તમાન કાલે આરાધક શબ્દો સંસાર સમુદ્રને તરે છે, ને જેઓ આરાધશે તે અનંતા શબ્દો સંસારસમુદ્રનો પાર જરૂર પામશે. આ દ્વાદશાંગી ક્રુવ અક્ષય અને નિત્ય છે. શ્રુતજ્ઞાની દ્રવ્યથી ઉપયોગ કાલે સર્વ દ્રવ્યોને જાણે, દેખે. ક્ષેત્રથી ઉપયોગવાળો શ્રુતજ્ઞાની તમામ ક્ષેત્રોને, કાલથી તમામ કાલને (તમામ કાલમાં બનેલી ખીનાને) અને ભાવથી સર્વ પર્યાયોને જાણે, દેખે. આ રીતે તમામ દ્રવ્યાદિને જાણનારા સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધરાદિ શ્રુત કેવલી જ હોય છે. કારણ કે તેઓજ શ્રુતજ્ઞાનના બલથી સર્વ દ્રવ્યાદિને જાણે છે ને દેખે છે. જેઓ ન્યૂન દશ પૂર્વોને જાણે એટલે સંપૂર્ણ દશ પૂર્વોના જ્ઞાનથી ઊતરતા જ્ઞાનવાળા

महापुरुषो छे, तेओमां केटलाअेक मुनिवरो सयं द्रव्यादिने लखे ने केटलाअेक मुनिवरो
न पखे लखे. आ प्रभाखे थवामां भतिनी विचित्रता जे कारण छे ओभ समजवुं.

श्रीदृष्टिवाहनो संक्षिप्त परिचय पुरो थयो।

श्री द्वादशांगीना संक्षिप्त परिचय पुरो थयो।



श्री जैन प्रवचन किरण्णावलीना तेरमो प्रकाश पूरुं थयो।

तपोगच्छाधिपति सूरिचक्रचक्रवर्ति जगद्गुरु-पूज्यपाद प्रातःस्मरणीय

परमोपकारि प्रवराचार्य श्रीविजय नेमिसूरीश्वर विनेयाणु

शास्त्रविशारद-कवि दिवाकराचार्य श्रीविजयपद्मसूरीश्वर विरचित-

स्वोपज्ञ स्पष्टार्थादि विभूषित-प्राकृत श्लोकबद्ध-

श्रीजैनप्रवचनकिरणावल्यां द्वादशांगीसंक्षिप्त-

परिचयसमन्वित-त्रयोदशप्रकाशात्मकः

॥ प्रथमो विभागः समाप्तः ॥



श्री जैन प्रवचन किरणावलीनो श्रीश्लो विभाग.

श्रीश्लो प्रकाश

॥ १ श्रीपपातिक (उपांग) सूत्रनो संक्षिप्त परिचय ॥

॥ आर्या ॥

बुत्तो दुबालसंगो-परिचयलेसो मए पढमभागे ॥
अह वुच्छमुबंगाण, परिचयलेसं जहासुत्तं ॥ १११ ॥
अंगोबंगाइ जहा, देहे तह चैव बारसंगाणं ॥
बारसुबंगाइ इहं, भणियाइं पुज्जपुरिसेहिं ॥ ११२ ॥
तेण संबद्धाइं, अगेहिं ताणि अंगवुत्तत्था ॥
जडिला तह संखित्ता, वित्थारा तेसु पणत्ता ॥ ११३ ॥
छावत्तरि मळमहिए, तिसए सिरिवद्धमाणनिठ्वाणा ॥
तियसत्तवण्णेणं—आरियसामेण पणवणा ॥ ११४ ॥
देवनिरयजीवाणं-जम्मो तह मुत्तिगमणमुववाप्रो ॥
जत्थ य भणओ तमिणं, उववाइयमेस सहत्थो ॥ ११५ ॥
रायपसेणिय जीवा-भिगमं सामायरियविहियपणवणा ॥
सूरजंबूपणत्ती, तह सत्तमचंदपणत्ती ॥ ११६ ॥
अट्टम निरयावलियो-बंगं से कप्पिया परं नामं ॥
नवमं कप्पवडिंसिया, दसमं तह पुप्फिओबंगं ॥ ११७ ॥
तह पुप्फचूलियबलं, वहिं दसाणुककमेणमंगाणं ॥
एयाइमुबंगाइं, उववाइयपरिचयं वुच्छं ॥ ११८ ॥

શબ્દાર્થ:—એં શ્રીજૈન પ્રવચન કિરણાવલીના ૧૩ પ્રકાશ ૩૫ પહેલા ભાગમાં શ્રીદ્વાદશાંગીના સાર સહિત સંક્ષિપ્ત પરિચય જણાવ્યો. હવે હું આ ચૌદમા પ્રકાશમાં આર ઉપાંગોનો પરિચય ટૂંકામાં સૂત્રને અનુસારે કહીશ. ૧૧૧. જેમ શરીરમાં હાથ મસ્તક વગેરે અંગો અને આંગળી વગેરે ઉપાંગો હોય છે, તેમ શ્રાંગણધરાદિ પૂજ્ય પુરુષોએ શ્રીજૈન પ્રવચન ૩૫ દેહ (શરીર)ના આચારાંગસૂત્ર વગેરે આર અંગો અને તે આરે અંગોનાં ઔપપાતિક સૂત્ર વગેરે આર ઉપાંગો કહ્યાં છે. જેમ શરીરનાં આંગળી વગેરે ઉપાંગો હાથ વગેરે અંગોના સ્વરૂપને વિસ્તારે છે (સ્પષ્ટ રીતે સમજાવે છે). તેમ ઔપપાતિકસૂત્રાદિ આર ઉપાંગો શ્રીઆચારાંગાદિમાં કહેલી હકીકતને વિસ્તારથી સરલ પદ્ધતિએ સમજાવે છે. માટે જ કહું છે કે “અંગાર્થસ્પષ્ટબોધવિધાયકાનિ ઉપાંગાનિ” એટલે ઉપાંગસૂત્રો અંગ સૂત્રોમાં કહેલા અર્થોના સ્પષ્ટ બોધ કરાવે છે. ૧૧૨.

તેથી આરે ઉપાંગસૂત્રોની સાથે સંબંધ છે એમ સમજવું. શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્રના પહેલા અધ્યાયના ૨૦મા સૂત્રના ભાષ્યની ટીકામાં ટીકાકાર શ્રીસિદ્ધસેન ગણિએ કહ્યું છે કે પરમ શ્રુતજ્ઞાની મહાપુરુષોએ દ્વાદશાંગી ગણિપિટકમાં કેટલાક સૂત્રોના ગુચ્ચણ ભરેલા અર્થોને વિસ્તારથી સમજાવવાની જરૂરિયાત જાણી, તેથી તેમણે અંગોમાંનાં તેમાં જરૂરી સ્થલોને વિસ્તારથી સમજાવવાના મુદ્દાથી આર ઉપાંગસૂત્રોની અંગસૂત્રોની સાથે વ્યવસ્થા કરી. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે અંગોમાં જે અર્થો ટૂંકામાં કહેલા હોવાથી ગુચ્ચણભરેલા એટલે સમજાવવામાં કઠિન જણાયા, તે અર્થોને ઉપાંગસૂત્રોમાં અલગ અલગ સૂત્રમાં વ્યવસ્થિત કરીને સમજાવ્યા, એમ શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્રની હારિભદ્રીય ટીકા વગેરે ગ્રંથોમાં પણ કહ્યું છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ તત્ત્વાર્થની ટીકામાં કહ્યું છે કે જ્યાં આચારાદિ અર્થ પૂરો થાય તે શ્રીઆચારાંગ વગેરે અંગો જણાવાં, ને જ્યાં જૂદા જૂદા બીજા અર્થો કહ્યા હોય, તે રાજપ્રશ્નીય વગેરે ઉપાંગો જણાવાં. ૧૨૩. શ્રીમહાવીર પ્રભુના નિર્વાણકાલથી ૩૭૬મા વર્ષે એટલે વિક્રમ સંવત્ ૨૩ થયા પહેલા ૮૪મા વર્ષે જેમનો સ્વર્ગવાસ થયો છે, તે શ્રીઆચાર્યામાચાર્ય મહારાજે આર ઉપાંગોમાંના ચોથા શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્રની રચના કરી હતી. આકીનાં ઉપાંગોની રચના કરનારા મહાપુરુષોનાં નામ જણાવ્યાં નથી, પણ સૂત્રનો રચના ભેતાં જણાય છે કે વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાની પૂર્વધરાદિ પુરુષો જ પ્રાચે હોવા જોઈએ. ૧૧૪. ઉપપાત શબ્દના, ૧. દેવ-નારક જીવોનો જન્મ, ૨. મોક્ષમાં જવું આ બે અર્થો સમજવા. આ ઉપપાતને લક્ષ્યમાં રાખીને જેમાં પદાર્થોનું સ્વરૂપ કહ્યું છે તે ઔપપાતિક સૂત્ર કહેવાય. આ પહેલું ઉપાંગ સૂત્ર શ્રીઆચારાંગ સૂત્રનું છે એમ સમજવું. ૧૧૫. (૨) શ્રીસૂત્રકૃતાંગ સૂત્રનું રાજપ્રશ્નીય ઉપાંગ છે; (૩) શ્રીસ્થાનાંગ સૂત્રનું જ્વાલિગમ સૂત્ર ઉપાંગ છે. (૪) શ્રીસમવાયાંગ સૂત્રનું ઉપાંગ શ્રીજ્વાલિગમ સૂત્ર છે, (૫) શ્રીભગવતી સૂત્રનું ઉપાંગ સૂર્યપ્રજ્ઞાપિ જણવું; (૬) જ્ઞાતાધર્મકથાંગ સૂત્રનું ઉપાંગ જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞાપિ સૂત્ર જણવું.

(૭) શ્રીકેપાસક દશાંગસૂત્રનું ઉપાંગ શ્રીચંદ્રપદ્મસિસૂત્ર છે એમ જાણવું. (૮) શ્રીઅંત-
કૃદ્દશાંગ સૂત્રનું ઉપાંગ નિરચાવલિકા સૂત્ર (કલ્પિકા સૂત્ર) જાણવું. (૯) શ્રીઅનુતરોપ-
પાતિક સૂત્રનું ઉપાંગ કલ્પાવતાંસિકા સૂત્ર જાણવું. (૧૦) શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રનું
ઉપાંગ પુષ્પિકા સૂત્ર જાણવું. (૧૧) શ્રી વિપાક સૂત્રનું ઉપાંગ પુષ્પ ચૂલિક સૂત્ર જાણવું.
(૧૨) શ્રી દષ્ટિવાદનું ઉપાંગ વલ્લિક્ષણ સૂત્ર જાણવું. આ રીતે દરેક અંગનાં જૂદાં જૂદાં
ઉપાંગ જણાવીને આરે ઉપાંગોનાં નામ જણાવ્યાં. હવે અનુક્રમે પહેલા ઔપપાતિક
સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય કહીશ. ૧૧૬-૧૧૭-૧૧૮.

સ્વપ્રાર્થ:—આ શ્રી ઔપપાતિક સૂત્રની શરૂઆતમાં ચંપાનગરીનું અને તેના
ઈશાન ખૂણામાં રહેલા પૂર્ણભદ્ર યક્ષના ચૈત્યનું વર્ણન કર્યું છે. પછી તેની આજુબાજુ
વીંદાઈને રહેલ વનખંડનું, તથા તેમાં રહેલાં વૃક્ષોનું, તેમજ તે વૃક્ષોનાં મૂલ, થડ,
શાખા વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. પછી કહ્યું છે કે વનખંડની વચમાં રહેલ અશોક વૃક્ષ
(આશોપાલવના જાડ)ની આજુબાજુ તાલ, તમાલવૃક્ષો શોભી રહ્યાં છે, ને તેની
આજુબાજુ અશોકલતા વગેરે વેલડીઓ શોભી રહી છે. પછી પૂર્વે જણાવેલા આસો-
પાલવના જાડની ઉપરના ભાગમાં ગોઠવેલા સ્વસ્તિક (સાથીઓ) વગેરે અષ્ટમંગલ,
પંચવર્ણી ચામર, ધન, નાના મોટા છત્ર અને ઘંટ આ સર્વ પદાર્થોનું સુંદર વર્ણન
કરીને તે (અશોક વૃક્ષ)ની નીચે રહેલા પૃથ્વીશિલાપટ્ટકની ખીના કહી છે. પછી
ચંપાનગરીના કોણિક રાજનું અને તેનાં ધારિણી રાણીનું વર્ણન કર્યું છે. પછી કહ્યું
કે એક નોકર કોણિક રાજને પ્રભુશ્રી મહાવીરના વિહારની ખીના દરરોજ જણાવે છે.
આમાં વ્યવસ્થા એવી કરી હતી કે રાજના મુખ્ય નોકરના તાબામાં રહેલા નોકરો પહેલા
પોતાના ઉપરી મુખ્ય નોકરને પ્રભુના વિહારની ખીના કહે, તે સાંભળી તે મુખ્ય નોકર
કોણિક રાજને તે ખીના કહે. આ નિયમ પ્રમાણે મુખ્ય નોકરે કોણિક રાજને વિનયથી
ખબર આપ્યા કે “ પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવ આમાનુષામ વિહાર કરતા આ ચંપાનગરીની
બહાર પૂર્ણભદ્ર યક્ષના ચૈત્યવાળા પ્રદેશની નજીકમાં પધાર્યા છે. ” આ વાત સાંભળી
બહુ જ રાજ થયેલા કોણિક રાજએ પોતાની કચેરીમાં જે દિશા નજીકમાં પ્રભુદેવ
વિચરે છે તે તરફ સાત આઠ પગલાં સામા જઈ વિધિપૂર્વક પ્રભુ મહાવીરની સ્તુતિ
કરી. પછી સન્માનાદિક કરવા પૂર્વક નોકરને પ્રીતિદાન હર્ષને ફરમાવ્યું કે જ્યારે
પૂર્ણભદ્ર યક્ષના ચૈત્યવાળા ખગીયામાં પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવ પધારે ત્યારે મને ખબર
આપજો ” કોણિક રાજના ભાગ્યેદયે શીજે દિવસે પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવ ૧૪
હજાર મુનિ વગેરેના પરિવાર સાથે પધાર્યા. આ પ્રસંગને જણાવતાં પહેલાં કોણિક
રાજની કચેરીનું અને પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના શરીરના મસ્તકાદિનું વાસ્તવિક વર્ણન
કર્યું છે. અનુક્રમે ૨૩ થી ૩૯ માં સુધીનાં સૂત્રોમાં મુનિવરોના જ્ઞાનાદિ ગુણોનું અને
સિંહનિષ્ક્રીડિતાદિ વિવિધ તપશ્ચર્યાનું વર્ણન કરીને જણાવ્યું કે સંસાર સમુદ્રના જેવો

છે. મુનિઓ તેને કોની મદદથી તરે છે? તે વિસ્તારથી જણાવતાં યથાર્થ ખલાસી વહાણ વગેરે સમગ્રવ્યા છે. અહીં વર્ણવેલી યથાર્થ સાધુતા મુનિજીવનને જરૂર નિર્મલ બનાવનારી અને અપૂર્વ યોગદાયક છે. પછી પ્રભુશ્રી મહાવીરને વંદનાદિ કરી પોતાને આત્મા નિર્મલ બનાવવા માટે ચારે પ્રકારના દેવોના ઇંદો પોતાના સામાનિક દેવાદિ પરિવાર સાથે અહીં આવે છે. તેમાં તે સર્વેની ઋદ્ધિ, શરીરના અવયવ, આભૂષણાદિનું વર્ણન કર્યું છે. પછી જણાવ્યું છે કે પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવ અંપાનગરીની બહારના બગીચામાં પધાર્યા. આ વાત ચૌદામાં ફેલાઈ. તે સાંભળીને લોકો માંહે માંહે શું કહે છે? અને પ્રભુની પાસે કેવી ભાવનાથી તેઓ આવે છે? આ હુકીકત અને પાંચ અભિગમનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. પછી કહ્યું છે કે નગરીના લોકો પ્રભુની પાસે દર્શનાદિને લાભ લેવા માટે આવે છે. આ અવસરે બગીચાનો માળી કોણિક રાજને વધામણી આપે છે કે પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવ અહીં પધાર્યા છે. તેને રાજ્યે સાડી બાર લાખ સોનૈયાતું દાન દર્ષ સ્વસ્થાને જવાની રજા આપી. તે પછી ૪૦ મા સૂત્રથી ૪૭ મા સૂત્ર સુધીમાં એમ કહ્યું છે કે કોણિક રાજ પ્રભુને મહોત્સવથી વંદન કરવા જવાની ઇચ્છાથી સેનાધિપતિને હુકમ કરે છે કે તમે હાથી વગેરેને અને લશ્કરને તૈયાર કરો ને આ નગરીને રાજગારો. રાજના હુકમ પ્રમાણે તમામ કાર્યો કરીને તેણે (સેનાધિપતિએ) રાજને કહ્યું કે આપના કલ્યા મુજબ તમામ તૈયારી થઈ ગઈ છે ને નગરીને રાજગારી છે માટે આપ પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવને વંદન કરવા ખુશીથી પધારો. તે સાંભળીને કોણિક રાજ હર્ષ પામ્યા. પછી વ્યાયામ, (કસરત) તૈલનું ઘોળનું, સ્નાન, વસ્ત્રનું પહેરવું, વગેરે કાર્યો કરી કલ્પવૃક્ષના જેવા સુશોભિત બની મજ્જનઘરમાંથી પોતાના પરિવાર સાથે નીકળી હાથી ઉપર બેઠા. હવે પ્રભુની પાસે આવવા માટે મહેલમાંથી નીકળવાની શરૂઆત કરવા અષ્ટ મંગલ વજરેનું અને છત્ર સિંહાસનાદિનું વર્ણન કર્યું છે. પછી જણાવ્યું છે કે બાણ વજરે લઈને આલનારા નોકરો અને હાસ્થાદિને કરનારા પુરુષો આલે છે, ને કેટલાએક પુરુષો જ્ય જ્ય શબ્દો બોલે છે. પછી ૧૦૮ હાથી ઘોડા પાયદળ સૈન્ય ચતુરંગિણિ સેના વગેરે પરિવારની સાથે કોણિક-રાજ્યે મહોત્સવથી નગરમાંથી નીકળી પ્રભુની પાસે જવા પ્રયાણ કર્યું. અનુક્રમે આલતાં રાજને ભાટ ચારણો આશીર્વાદ આપે છે. ને પ્રજા તેનો (રાજનો) સત્કાર કરે છે. તે (કોણિક રાજ) બગીચાની નજીકમાં આવતાં પ્રભુના અતિશયો બેઠને હાથી ઉપરથી નીચે ઊતરી, તરવાર વગેરે ચિહ્નો છોડી, પાંચ અભિગમ સાચવી ત્રણ પ્રદક્ષિણા દર્ષ, યોગ્ય સ્થાને દેશના સાંભળવા બેઠા. એ જ પ્રમાણે તેની સુભદ્રા વગેરે રાણીઓ પણ પરિવાર સાથે અહીં આવી કોણિકરાજની પાછળ દેશના સાંભળવા બેઠી. પ્રભુએ પર્ષદામાં અર્ધભાગથી ભાષામાં દેશના કેતાં અલોકનું અને જીવાદિ નવતરવોનું તથા અરિહંતાદિનું, તેમજ નારકાદિનું સ્વરૂપ અને ૧૮ પાપ સ્થાનકોનું સ્વરૂપ તથા સત્પદાર્થ

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૧. ઉપાંગ શ્રી ઔપપાતિક સૂત્રનો પરિચય) ૩૨૫
 પુણ્ય પાપાદિ કર્મોના બંધો તથા દયાદિનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું. વળી પરલોકાદિનું
 સ્વરૂપ, જિન પ્રવચનનો મહિમા, તેની આરાધનાનું ફલ, તેમજ નરકાદિ ચાર ગતિમાં
 જવાનાં ચાર ચાર કારણો કહ્યાં. ચારે ગતિના દુઃખનું વર્ણન કરીને સિદ્ધનું અને છ
 અવનિકાયનું સ્વરૂપ તથા દુઃખને નાશ કરવાના ઉપાયો અને આર્તધ્યાનાદિનું સ્વરૂપ
 કહીને વૈગમ્યનો આનંદ અને રાગદ્વેષના કડવાં ફલો જણાવ્યાં. વળી દેશવિરતિ
 ને સર્વવિરતિનું સ્વરૂપ અને ફલો જણાવ્યાં. તથા અતિમ આરાધના, અને આરાધકનું
 સ્વરૂપ વગેરે પણ વિસ્તારથી જણાવ્યું. પ્રભુની આ દેશના સાંભળીને ઘણા ભવ્ય
 જીવોએ યથાશક્તિ સર્વવિરતિ, દેશવિરતિ આદિને સ્વીકાર્યા, અને કેટલાએક જીવો
 શ્રીજિનપ્રવચનની અનુમોદના કરે છે. અંતે પ્રભુને વાંદીને સ્વસ્થાને ગયા. કૌણિક રાજા
 અને તેની રાણીઓ પણ પ્રદક્ષિણા દર્શ વંદના કરીને નિર્મથ પ્રવચનની અનુમોદના
 કરી મહેલમાં ગયા. અહીં સમવસરણુનો અધિકાર પૂરો થાય છે.

પછી શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુ શ્રામહાચીરને વિનયાદિ વિધિ સાચવી પ્રશ્નો
 પૂછ્યા, તે સર્વે પ્રશ્નોનો ટૂંક સાર આ પ્રમાણે જાણવો-અસંયતાદિ જીવો પાપકર્મ
 બાંધે છે, અને મોહનીય કર્મ બાંધે છે. મોહનીય કર્મોદય કાલે મોહનીય કર્મને અને
 અશાતા વેદનીયાદિ કર્મોને પણ બાંધે છે. તથા અસંયત એકાંત સુપ્ત વગેરે જીવો
 આયુષ્યના બંધને અનુસારે નારકપણું પણ પામે છે, તથા કેટલાએક જીવો દેવપણું
 પામે, ને કેટલાએક જીવો ન પણ પામે. જેઓ દેવપણું પામે તેઓ આરાધક થાય કે
 નહિ? આ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી જણાવ્યું છે કે દાવાગ્નિમાં બળેલા જીવો
 વગેરે મનુષ્યોમાંના કેટલાએક અસંકિલ્બ પરિણામવાળા જીવો વાણુવ્યંતર નિકાયમાં
 બાર હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે. તેવા જીવો પર લોકના
 આરાધક જ છે, એમ એકાંતે ન કહેવાય. વિનયાદિ ગુણધારી મનુષ્યોમાંના કેટલાએક
 જીવો ૧૪ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળું દેવપણું પણ પામે છે. તથા આલ વિધવાદિ
 સ્ત્રીઓમાંની કેટલીએક અદ્યપારંભાદિવાળી ગુણવંતી નારીઓ ૬૪ હજાર વર્ષના
 આયુષ્યવાળા વાણુવ્યંતર દેવપણે ઉપજે છે. તથા ગોપ્રતિકાદિ ભિક્ષુકોમાંના નવ વિગર્ધ
 વગેરેનો ત્યાગ કરનારા ભિક્ષુકો ૮૪ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા વ્યંતરપણે ઉપજે છે.
 તેમજ જલવાસી તાપસ વગેરે જીવો ઉત્કૃષ્ટથી ૧ લાખ વર્ષ અધિક ૧ પદ્યોપમના
 આયુષ્યવાળું જ્યોતિષક દેવપણું પણ પામે છે. આ રીતે કાંઈપિંક વગેરે તાપસોની
 પણ જરૂરી બીના કહી છે. પછી માહણ પરિમાજકના તથા ક્ષત્રિય પરિમાજકના ૮-૮
 ભેદો કહીને તેમને શું કલ્પે? અને શું ન કલ્પે? (ખપે?) તે હકીકત સ્પષ્ટ રીતે
 સમજાવી છે. આ પ્રસંગે તે તાપસોના ભાજન વગેરેનું વર્ણન કરીને જણાવ્યું છે કે
 તેઓ જો તાપસપણામાં કાલ કરે (મરે) તો ઉત્કૃષ્ટથી બ્રહ્મદેવલોકમાં ૧૦ સાગરોપમના
 આયુષ્યવાળું દેવપણું પણ પામે છે.

આની પછી અંબડ પરિત્રાજકનો અધિકાર વર્ણવ્યો છે. તેમાં કહ્યું છે કે અંબડ પરિત્રાજકના ૭૦૦ શિષ્યો લાંબી અટવીમાં ચાલતાં જ્યારે તેમની પાસેનું પાણી ખૂટી ગયું, અને બીજું પાણી ન મળી શક્યું, ત્યારે અનશન અંગીકાર કરીને પ્રભુ શ્રીમહાવીરની સાક્ષીએ સર્વવિરતિ ધર્મને ઉચ્ચરી (સ્વીકારી) બ્રહ્મદેવલોકે ૧૦ સાગરોપમના આયુષ્યવાણું દેવપણું પામ્યા. આ હુકીકત વિસ્તારથી સમજાવતાં પ્રસંગે બીજી પણ જરૂરી બીના કહી છે. પછી અંબડ પરિત્રાજકની વૈક્રિય લાબ્ધિના પ્રભાવ જણાવીને પ્રભુએ શ્રીગૌતમસ્વામીને કહ્યું કે અંબડ પરિત્રાજક આ ભવમાં દીક્ષા લઈ શકશે નહીં. પછી તેના શ્રાવકપણાના આચારોદિનું વર્ણન કરીને જણાવ્યું કે તે ઘણાં વર્ષો સુધી શ્રાવકપણું પાળીને (શ્રાવક ધર્મને આરાધીને) બ્રહ્મ દેવલોકે ૧૦ સાગરોપમના આયુષ્યવાણું દેવપણું અનુભવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ શ્રાવક કુલમાં જન્મ પામશે. તેના માતા પિતા તેનું ' દ્વૈપ્રતિજ્ઞ ' નામ પાડશે, જન્મોત્સવ ઉજવશે, અનુક્રમે પાંચ ધાવ માતાઓથી લાલન પાલન કરાતો તે યોગ્ય વયે ૭૨ કલાનો અભ્યાસ કરશે. અહીં કલાના નામ જણાવ્યાં છે. આ દ્વૈપ્રતિજ્ઞ ભરજીવાનીમાં પણ કામલોગમાં આસક્ત થશે નહીં. આ હુકીકત કમલ તથા જલ વગેરેનાં દષ્ટાંતો આપીને સ્પષ્ટ સમજાવી છે. એક વખત તે સ્થવિર ભગવંતોની પાસે ધર્મ સાંભળી વૈરાગ્યથી દીક્ષા લઈ આરાધીને કેવલજ્ઞાન પામશે. ઘણાં વર્ષો સુધી કેવલી પર્યાય પાળી માસિક અનશન કરી અંતે સિદ્ધિપદ પામશે. આ રીતે અંબડ પરિત્રાજકનું ભાવી જીવન વિસ્તારથી કહ્યું છે.

પછી જણાવ્યું છે કે “ શ્રીઆચાર્ય - ઉપાધ્યાયના અવર્ણવાદ (નિંદા) વગેરે પ્રકારે આશાતના કરનારા જીવો કિદિબ્ધિક દેવપણું પામે છે, તેમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૧૩ સાગરોપમ હોય છે. ” અહીં આને અનુસરતી બીજી પણ બીના જણાવીને કહ્યું છે કે જલચર વગેરે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોને શુભ અધ્યવસાય વગેરે નિમિત્તોમાંના કોઈ પણ કારણથી જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થાય છે. તથા તેઓ અતિથિ સંવિભાગ નામના બારમા વ્રત સિવાયનાં ૧૧ વ્રતોમાંના યથાશક્તિ એકાદિ વ્રતોની આરાધના તથા અનશનાદિ કરી ઉત્કૃષ્ટથી આઠમા સહસ્રાર દેવલોક સુધી પણ જઈ શકે છે. તેથી આગળ તિર્થંચો જાય જ નહિ. કારણ કે નવમા દેવલોકથી માંડીને અત્યંત વિમાન સુધીના દેવલોકમાં મનુષ્યો જ જઈ શકે છે. આઠમા દેવલોકમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયેલા તે તિર્થંચોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૧૮ સાગરોપમનું જણવું. તથા આજીવિક મતના ભિક્ષુકો બારમા દેવલોકે ઉત્કૃષ્ટથી બાવીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાણું દેવપણું પામે પણ તેઓ વિરાધક કહેવાય. બાકીની બીના પૂર્વની જેમ જણવી. વળી ભૂતિકર્માદિ કરનારા ભિક્ષુકો આલોચનાદિ ક્યાં વિના કાળ કરી જો દેવ લોકમાં જાય તો ઉત્કૃષ્ટથી અન્યુત દેવલોકમાં બાવીશ સાગરોપમના આયુષ્યવાણું આભિયોગિક દેવપણું પામે, તેઓ વિરાધક કહેવાય છે. સાત નિહ્નવો ઉત્કૃષ્ટથી ઉપલી ઐવેયકોમાં ૩૧ સાગરોપમના આયુષ્યવાણું દેવપણું પામે છે.

શ્રી જૈન પ્રવચન કિશ્કાવલી (૧૧. ઉપાંગ શ્રી ઔપપાતિક સૂત્રનો પરિચય) ૩૨૭

તેઓ વિરાધક જણાવા. તથા અદ્યપારંભાદિ ગુણવંત શ્રમણોપાસકો (શ્રાવકો) દેશ-વિસ્તારની આરાધના ને આલોચનાદિ, તથા અનશનાદિ કરી સમાધિમરણે મરણ પામી ઉત્કૃષ્ટથી અચ્યુત દેવલોકે રર સાગરોપમાયુષક દેવપણું પામે છે. તેઓ આરાધક કહેવાય. આ બધી બીના વિસ્તારથી સમજવીને સાચી સાધુતાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી કંઈ કે આવા ગુણવંત સાધુઓમાંના કેટલાએક સાધુઓ સંયમાદિની આરાધનાદિ કરી કેવલી થઈ સિદ્ધિપદ પામે, ને કેટલાએક સાધુઓ અંતકૃતકેવલી થઈ મોક્ષે જાય છે. તથા કેટલાએક સાધુઓ સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનનો એક ભવ કરી મનુષ્યભવે સંયમાદિને આરાધી સિદ્ધ થાય છે. કેવલી સમુદ્ઘાત-કાલે કેવલી લોકવ્યાપી બને છે. તથા નિર્જરિત (ભોગવાયા બાદ આત્મપ્રદેશોથી છૂટા પડેલા) પુદ્ગલો પણ સંપૂર્ણ લોકમાં ફેલાય છે. તેમજ છદ્મસ્થ જીવો તે નિર્જરિત પુદ્ગલોને જાણે નહિ ને દેખે નહિ. આ હકીકતને સ્પષ્ટ સમજવતાં જણાવ્યું કે ગંધનાં પુદ્ગલો કરતાં પણ નિર્જરિત પુદ્ગલો બહુજ સૂક્ષ્મ હોય છે, તેથી તે દેખાતા નથી. પછી કેવલી સમુદ્ઘાત કરવાનું કારણ અને તેને કરનારા અને નહિ કરનારા જીવોની બીના જણાવીને આવર્ણકરણનો કાલ (ટાઈમ) કહ્યો છે. પછી કેવલી સમુદ્ઘાતના ૮ સમયોમાં થતાં કાર્યો, અને ૩ કાર્યક્રમોનો વિચાર જણાવીને કેવલી સમુદ્ઘાતની ક્રિયા પૂરી થયા બાદ કેવલીને સત્ય મનોયોગ ને અસત્યા-મૃધા મનોયોગ તથા ઔદારિક કાયયોગ હોય એમ કહ્યું છે. પછી કેવલી ભગવંતો અંતસમયે યોગનિરોધ કરી અયોગી બની અનુક્રમે સિદ્ધિપદ પામે, તેમને કર્મબીજ બળી જવાથી ભવાંકુરની ઉત્પત્તિ (સંસારમાં ફરી જન્મ લેવાનું) ન હોય. આ હકીકત સ્પષ્ટ સમજવીને સિદ્ધિપદને લાયક જીવોનું પહેલું સંઘયણ અને છ સંસ્થાનોમાંનું એક સંસ્થાન, તથા ઊંચાઈ (જબન્ય ૭ હાથની, ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની) તેમજ આયુષ્ય (જબન્ય સાપ્તિક ૮ વર્ષ, ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વ કોડ વર્ષો) કહીને સિદ્ધશિલાના સ્થાન, સ્વરૂપ, પરિધિ, ૧૨ નામ, સિદ્ધશિલાની છેક ઉપરના એક ગાઉના છઠ્ઠા ભાગે સિદ્ધોનું સ્થાન (રહેવું) તથા સિદ્ધને અંગે ત્રણ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો જણાવ્યા છે. પછી સિદ્ધોની ત્રિભાગહીન અવગાહના (ઉત્કૃષ્ટ ૩૩૩૬ ધનુષ્યની, મધ્યમ ૩૩૬ હાથની, જબન્ય ૧ હાથ, અને ૮ આંગળ) અને અનિત્યસ્થસંસ્થાનની, તથા માંહોમાંહે અવગાહીને સિદ્ધોનું રહેવું, તેમજ દેશ પ્રદેશની સ્પર્શના કહીને સિદ્ધનું લક્ષણ, જ્ઞાનાદિ ગુણો અને સુખ વર્ણવ્યું છે. આ પ્રસંગે રસેચ્છ અને રાગનું દષ્ટાંત કહીને સિદ્ધનું સુખ સમજાવ્યું છે. અંતે સિદ્ધ પરમાત્માના નામ વગેરે બીના સારી રીતે સમજાવી છે.

આ રીતે બાર ઉપાંગોમાંના પહેલા ઔપપાતિક સૂત્ર નામના ઉપાંગનો પરિચય દ્વાકમાં જણાવ્યો. તેમાં કોણિકનું ' અજ્ઞતરાત્રુ અને અશોક ' નામ તથા શ્રેણિક રાગનું ' બિંબિસાર ' નામ ધોધમથામાં જણાવ્યું છે. માતા ચેલણાને કોણિકનો જન્મ થયો, ત્યારે તે અનિષ્ટ ભાગવાથી તેણીએ (ચેલણાએ) તેને (કોણિકને)

દાસીની મારફત ઉકરડામાં સુકાવ્યો. ત્યાં થોડી વાર રહ્યો એટલામાં કૂકડાએ તેની આંગળી કરડી હતી. રાજાએ આ હકીકત જાણી એટલાજાને ઠપકો આપ્યો ને તેને પાછા મંગાવી એટલાજાને સોંપ્યો. આ રીતે કૂકડાએ આંગળી કુંચિત એટલે ખંડિત કરી તેથી તેનું કૌણિક નામ પાડયું. એ જ પ્રમાણે શ્રેણિક વગેરે કુંવરોની બુદ્ધિની પરીક્ષા કરવા માટે શ્રેણિકના પિતા પ્રસેનજિત રાજાએ પોતાના એક મહેલમાં જ્યારે લાઘ લાગી, ત્યારે તે બળતા મહેલમાંથી સાર સાર (કિંમતી) પદાર્થો લઈને જલ્દી બહાર નીકળી જવા માટે ફરમાવ્યું. તે વખતે બીજા કુમારો હાથી વગેરે લઈને બહાર નીકળી ગયા. પણ મહાબુદ્ધિશાલી શ્રેણિક પિતાનો આશય સમજીને એક પ્રભાવશાલી દૈવિક ભેરી જ લઈને બહાર નીકળી ગયો, ને પિતાની પાસે આવ્યો. “ આ કુંવર (શ્રેણિક) મહાબુદ્ધિશાળી, ને રાજ્યને લાયક છે. ” એમ મનમાં સમજતા એવા પિતાએ બધા કુંવરોની આગળ શ્રેણિકકુમારની હાંસી કરીને ‘ ભંભસાર ’ (ભંભાસર) નામ પાડયું. જેણે ભેરીને સાર (ઉત્તમ) ગણ્યો હતી તે ભંભાસાર કહેવાય. અનુક્રમે શ્રેણિકકુમાર પિતાના ગુજરી ગયા બાદ રાજા થયા. શરૂઆતમાં તે ઔદ્ધમી હતા, પણ રાણી એટલાજાના ઉપદેશથી અને અનાથી સુનિના સમાગમ ઉપદેશાદિથી તે જૈનધર્મી બન્યા. બીજા ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના ઉપદેશ શ્રવણાદિથી દૃઢ જૈનધર્મી બન્યા. તે એટલે સુધી કે દરરોજ સવારે “ અમુક દિશામાં પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવ વિચરે છે, ” એવી ખબર મળે, ત્યારે તે દિશામાં સ્વસ્તિકાદિ વિધિ જાળવી ચૈત્યવંદન કરતા હતા. એ શ્રીઅરિહંતપદની ઉપર તેમને અપૂર્વ પ્રેમ હતો એમ જણાવે છે. તે ગુણગ્રાહી હતા. ને જનશાસનની પ્રભાવતા કરવામાં તીવ્ર ઉદ્યમવંત હતા. શ્રેણિકરાજાએ શ્રીઅરિહંતપદની આરાધનાથી જિનનામ કર્મ બાંધ્યું ને એમ સંભવ છે કે શ્રીજિનશાસનની પ્રભાવતા, જિનભક્તિ, સાધુભક્તિ વગેરેમાંના કોઈ પણ કારણથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામ્યા એટલે કયા કારણે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામ્યા તે હકીકત જાણવામાં આવી નથી, પણ ક્ષાયિક સમ્યક્ષિ તે જરૂર હતા જ એ વાત નિઃસંદેહ છે.

પ્રભુશ્રી મહાવીરના અને શ્રેણિક રાજાના જીવનને અંગે સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત વગેરે ઐતિહાસિક ગ્રંથમાંથી જાણવા જેવી બીના મળેલી તે ભવ્ય જીવોને યોધકાયક જાણી નીચે પ્રમાણે જણાવું છું—

૧. શ્રેણિક રાજા ૨૦ વર્ષની ઉંમરે રાજ્ય પામ્યા.
૨. ગૌતમબુદ્ધ ૨૧ વર્ષના હતા ત્યારે પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવનો જન્મ થયો. એટલે ઈ. સ. પૂર્વે ૫૬૮માં વર્ષે પ્રભુશ્રી મહાવીરનો જન્મ થયો. ઈસ્વીસન પૂર્વે ૫૬૮માં પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવે દીક્ષા લીધી. પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવથી ગૌતમબુદ્ધ ૨૧ વર્ષ મોટા હતા.
૩. પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવ ૪૨ વર્ષ, ૬ મહિના ને ૧૫ દિવસની ઉંમરે કેવલી

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૧. ઉપાંગ શ્રી ઓપપાતિક સૂત્રનો પરિચય) ૩૨૯

થયા, તે વખતે શ્રેણિક રાજના રાજ્યકાલનાં ૩૩ વર્ષો વીત્યાં હતાં. ઉપર જણાવ્યા મુજબ શ્રેણિક ૨૦ વર્ષની ઉંમરે રાજ થયા હતા તે અપેક્ષાએ પ્રભુ વીર કેવલી થયા ત્યારે શ્રેણિક રાજની ઉંમર ૫૩ વર્ષની ગણાય. એટલે ૨૦+૩૩=૫૩ આમાંથી ૪૨ વર્ષ, ૬ માસ અને ૧૫ દિન બાદ કરતાં ૧૦ વર્ષ પાંચ મહિના, ને પંદર દિવસ આવે. અનેની ઉંમરમાં આટલો ફરક સમજવો. એટલે પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવથી શ્રેણિક રાજ ૧૦ વર્ષ, ૫ માસ અને ૨૫ દિવસ મોટા હતા.

૪. શ્રેણિક રાજ એડા મહારાજના જમાઈ થાય, કારણ હૈહય વંશના તે એડા રાજની જે એલણા કુંવરી તે શ્રેણિક રાજની પત્ની થાય. જ્યારે એલણાને હરણ કરી લાવ્યા, તે વખતે રાજ શ્રેણિકની ઉંમર ૪૦ વર્ષની હતી. ત્રિશલા માતા એડા મહારાજની બહેન થાય. આ રીતે પૂર્વાવસ્થાની અપેક્ષાએ પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના શ્રેણિક રાજ અનેવી થાય ને એટક (એડા) મહારાજ મામા થાય.

૫. શ્રેણિક મહારાજને એક વખત અનાથી મુનિનો સમાગમ થયો. ત્યારે તે હજુ જૈનધર્મ પામ્યા ન હતા એટલે ઔદ્રધર્મી હતા. તેણે અનાથી મુનિને સંસારમાં ખેંચવા માટે બહુ સમજાવ્યા ને કહ્યું કે તમારો કોઈ નાથ ન હોય, તો હું તમારો નાથ થવા તૈયાર છું. આ પ્રસંગે સંયમવીર અનાથી મુનિએ શ્રેણિક રાજને નાથ થવાની યથાર્થ લાયકાત કોણ ધરાવી શકે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વિસ્તારથી સમજાવ્યો. વચમાં પ્રસંગે જૈનધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવતાં જૈનધર્મી બન્યા. બીજા શ્રદ્ધામાં એમ પણ જણાવ્યું છે કે સુબ્યેષ્ઠાથી નાની એલણા રાણીએ દેવ-ગુરુ-ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું, તેથી શ્રેણિક રાજ જૈનધર્મી થયા. તે પછી કેટલાક વર્ષો બાદ પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવ કેવલી થયા.

૬. રાજ્ય મળ્યા પછી શ્રેણિકની સાથે ધારિણી કુંવરીના લગ્ન થયા.

૭. વાહીકુળદીપક શ્રેણિક રાજને રાજ થયે ૧૫ વર્ષો વીત્યા બાદ અલયકુમારનો જન્મ થયો, તે વખતે શ્રેણિક રાજની ઉંમર ૩૫ વર્ષની ગણાય.

૮. સુનંદા (અલયકુમારની માતા)ના પિતાનું નામ મંદ્રદત્ત શેઠ.

૯. બેન્નાતટથી ૨૦ દિવસે માતા સુનંદાની સાથે અલયકુમાર રાજગૃહી નગરીમાં પોતાના પિતાને મળ્યો. તે વખતે તેની ઉંમર લગભગ ૧૫ વર્ષની હતી. રાજ શ્રેણિકની ઉંમર ૫૦ વર્ષની, અને સુનંદાની ઉંમર ૩૨ વર્ષની હતી.

૧૦. શ્રેણિક રાજનું બીજું નામ નાની ઉંમરમાં લંભસાર હતું છતાં કેટલાક શ્રદ્ધામાં ત્રિભિસાર નામ પણ જણાવ્યું છે.

૧૧. અજાતશત્રુ અને અશોક એ બે કોણિક રાજના અપર નામ છે.

૧૨. શ્રેણિક રાજને સુરસેના નામે બહેન હતી. તેની પુત્રી સાથે અલયકુમારના

લગ્ન થયા હતા. તેવો રિવાજ પૂર્વે ક્ષત્રિયોમાં હતો એમ જણાય છે.

૧૩. કોશલપતિની દીકરી પદ્માવતી સાથે રાજા કોણિકના લગ્ન થયા હતા. તેને ઉદાયન નામે કુંવર હતો.

૧૪. પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણથી એક વર્ષ પહેલા લગભગ ૮૨-૮૩ વર્ષની ઉંમરે રાજા શ્રેણિક મરણ પામી પહેલી નરકે ગયા.

૧૫. ચેડા મહારાજાની પ્રભાવતી કુંવરીના લગ્ન ઉદાયન રાજા (રાજર્ષિ) સાથે, અને શિવાકુંવરીના લગ્ન ચંડપ્રહોત સાથે થયા હતા, તેથી તે બે રાજાઓ પણ પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના બહેનો થયા.

૧૬. જ્ઞાત ક્ષત્રિયોમાં લિચ્છવી વગેરે નવ જાતના ક્ષત્રિયોનો સમાવેશ થાય છે. અને નવ લિચ્છવીના નવ મહાકી ભેદો જાણવા.

૧૭. જ્યેષ્ઠ શ્રેણિક રાજાની હયાતિમાં જ દીક્ષા લીધી હતી તે અભયકુમારની ઉંમર તેના પિતા મરણ પામ્યા ત્યારે ૪૭ વર્ષની હતી.

આયુષ્ય વર્ષ	૥ વધુ બીના ૥		
	વીરજન્મ સંવત	ઈસ્વી સન પૂર્વે	બનેલી બીના
સિદ્ધાર્થ ત્રિશલારાણી (ચેડા મહારાજાના બહેન થાય). નંદીવર્ધન (પ્રભુ મહાવીરના મોટા ભાઈ)	૮૭ ૫૮		
યશોદા સુદર્શનાબહેન પ્રિયદર્શના પુત્રી ઋષભદત્ત આદિણુ દેવાનંદા આદિણુ સુપાર્થ રાજા (સિદ્ધાર્થ રાજાના ભાઈ, અને પ્રભુશ્રી મહાવીરના કાકા થાય)	૯૮ ૦ ૮૫ ૮૫ ૧૦૦ ૧૦૫ ૯૦	વીરજન્મ સંવત ૫ ૭ ૧૬-૨૦	ઈસ્વી સન પૂર્વે ૫૯૩ ૫૬૨ ૫૮૨ થી ૫૭૮
પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવ	૭૨		બનેલી બીના આમલકી કીડાનો પ્રસંગ, દેવે પરીક્ષા કરી, પ્રભુશ્રી વર્ધમાનકુમાર, મહાવીર નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. વર્ધમાન કુમારને નિશાળે બેસાડયા. ઇંદ્રને ને વર્ધમાનકુમારને પરસ્પર પ્રશ્નોત્તર થયા. જૈનેન્દ્રવ્યાકરણની રચના થઈ. વર્ધમાનકુમારનું યશોદા નામની રાજકુંવરી સાથે પાણિ-પ્રહણુ.

૧૮. ગૌતમ બુદ્ધનો જન્મ ઇસ્વી સન પૂર્વે ૬૨૧ માં અને લગભગ ૬૧૧ માં શ્રેણિક રાજાનો જન્મ થયો. આ અધેક્ષાએ એમ કહી શકાય કે, બુદ્ધના જન્મ પછી ૧૦ વર્ષે રાજા શ્રેણિકનો જન્મ થયો.

૧૯. જ્યેષ્ઠા કુંવરી નંદીવર્ધન રાજાની રાણી થાય, તેની બહેન સુભયેષ્ઠાએ પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. ભગવતી સૂત્રમાં પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવને પ્રશ્ન પૂછનાર જ્યંતી આવિકા શતાનીક રાજાની બહેન અને મૃગાવતી રાણીની નણદ થાય. અંદનખાલાની માતાનું નામ ધારિણી, પિતાનું નામ દધિવાહન રાજા, તે પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના બનેલી થાય; કારણ કે, પ્રભુના મામા ચેડા મહારાજાની પુત્રી પદ્માવતીના લગ્ન દધિવાહન રાજા સાથે થયા હતા.

૨૦. જે પિતા પુત્રને કુગતિના માર્ગે ન દોરે, ને તે રસ્તે જતાં અટકાવે, તે જ આદર્શ પિતા કહેવાય. આ બાબતમાં ઉદાયન રાજાની બીના યાદ રાખવા જેવી એ છે કે જ્યારે કેવલજ્ઞાનથી ઉદાયન રાજાનો દીક્ષા લેવાનો વિચાર જણી પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવ પધાર્યા, ત્યારે ઉદાયન રાજા વિચારે છે કે, રાજ્ય કોને સોંપવું? જે પુત્રને સોંપું તે તે રાજ્યની સાહ્યમીમાં આસક્ત થઈ દુર્ગતિ પામશે. આ વિચારથી તેણે પિતાના ભાણેજ કેશિકુમારને રાજ્ય ભળાવી, પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવની પાસે દીક્ષા લીધી.

૨૧. પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના માતા પિતા વગેરે કુટુંબીજનોના આયુષ્યને અંગે જરૂરી બીના આ પ્રમાણે મળી છે. (આ માટે પૃષ્ઠ ૩૩૦માં યંત્ર જુઓ.)

આ રીતે પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના અને શ્રેણિક રાજાના જીવનને અંગે જરૂરી બેાધદાયક બીના ટૂંકમાં જણાવી દીધી. આ બેમાં એક (પ્રભુશ્રી મહાવીર) તીર્થંકર થઈ ગયા ને એક (શ્રેણિક) આવતી ચોરીશીમાં પહેલા પદ્મનાભ નામના તીર્થંકર થવાના છે. સૂદમ દાંષ્ટ્રએ તે બંનેના જીવનનો વિચાર કરતાં પ્રભુશ્રી મહાવીરના જીવનમાંથી ૧. અપૂર્વ પુણ્યાર્થ, ૨. ગંભીરતા, ૩. નિલેપતા, ૪. નિર્મમ દશા, ૫. સત્યદષ્ટિ, ૬. સમતા, ૭. ક્ષમા, ૮. ધૈર્ય, ૯. પરોપકારસંકતા, ૧૦. સ્વાશ્રયિતા. ૧૧. સહનશીલતા વગેરે તત્ત્વોનું રહસ્ય જાણવાનું મળે છે. તે શ્રેણિક રાજાના જીવનમાંથી ૧. અલોકિક બુદ્ધિભલ, ૨. સત્યમાર્ગની પિછાણ, ૩. ગુણઆહિતા, ૪. પ્રવચનપ્રભાવના, ૫. કર્મબંધકાલની અને ઉદયકાલની વિલક્ષણતા, ૬. દુર્ગતિનો ભય, ૭. કર્મસિદ્ધાંતની અચલતા, ૮. પ્રભુ અરિહંતદેવની અખંડ ભક્તિ, ૯. પુત્રની મમતાથી થતી વિવિધ પ્રવૃત્તિ, ૧૦. જેને માટે વિવિધ કષ્ટો સહન કર્યાં, અનેક જાતનાં પાપકર્મો કર્યાં કે, જે કર્મો ચોતેજ ભોગવશે પણ પુત્ર તેમાં ભોગ લેવાનો નથી, તે જ સ્વાર્થાંધ પુત્ર તરફથી વૃદ્ધાવસ્થા છતાં કેવી કેવી વિડંબનાઓ ભોગવવી પડે છે? તેનો યથાર્થ ચિતાર, ૧૧. કયા નિમિત્તે શ્રેણિકને કોણિકે કંઠથી ના કરી, ને તેને હીરાકણી ચૂસીને ખાંજરામાં પ્રાણ-

ત્યાગ કરવો પડ્યો વગેરે યોગદાયક બીના જાણવા જેવી મળે છે. પ્રસંગે જણાવેલા બીજા ચેડા મહારાજ વગેરે પણ શ્રી જૈનેન્દ્રશાસનનું પરમ ઉપાસક-આવકપણું વગેરે ગુણોથી વિભૂષિત હતા. કેટલાએક નિર્મલ સંયમધર્મના પણ પરમ સાધક હતા.

વળી શ્રેણિક રાજનો પરિવાર પણ દૃઢધર્મી હતો. કારણ કે તેમની ઘણી રાણીઓએ, અભયકુમારાદિ પુત્રોએ અને પદ્મકુમારાદિ પૌત્રોએ પણ દીક્ષા લઈ આરાધીને આત્મ-કલ્યાણ કર્યું છે. અહીં શ્રેણિક રાજની હકીકત પૂરી કરીને કોણિકની બીના ટૂંકામાં જણાવું છું.

આ સૂત્રમાં રાજ તરીકે કોણિકનું નામ જણાવ્યું છે, તે ઉપરથી સમજાય છે કે આ પહેલા ઉપાંગની રચના પ્રભુશ્રી મહાવીરના નિર્વાણ પછી થઈ હોય. કોણિકની માતા ચેલ્લણાની ત્રિશલા માતા કૃષ્ણ થાય. કારણ કે ત્રિશલા માતા અને ચેડા મહારાજ સગાં ભાઈ બેન થાય. આ રીતે વિચારતાં કોણિક રાજ પ્રભુશ્રી મહાવીરના પૂર્વ સંબંધની અપેક્ષાએ ભાણેજ થાય. તેણે મહોત્સવથી પ્રભુની પાસે જઈ વંદન કરી દેશના સાંભળી વગેરે પ્રસંગો જોતાં તે ધર્મી હતો, પણ તેણે પાછલા ભવના દ્વેષના સંસ્કારથી ઘડપણમાં પિતાને હેરાન કરવામાં ક્યાશ નહોતી રાખી. તથા પોતાના માતામહની સાથે યુદ્ધ કરતાં હિંસા પણ કરી હતી. તેનાજ પરણામે તે મરીને નરકે ગયો. વળી તેણે શ્રેણિકની હયાતિમાં રાજ થવા માટે પણ કાવાઢાવા યોછા કર્યા નથી. આમાંથી યોગ એ મળે છે કે કોણિકના જેવા ન થવું, ને કર્મબંધથી જરૂર બચવું, કર્મબંધનાં કારણોને સમજીને સાવચેત રહેનારા છવો કર્મબંધથી જરૂર બચી શકે છે ને તેમને દુર્ગતિનાં દુઃખો ભોગવવા પડતાં નથી. સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી વિચારતાં શ્રેણિક રાજ વગેરેના ભવનમાંથી ઘણો યોગ મળે છે. આ બંનેની છૂટી છૂટી બીના શ્રીઉપદેશપ્રસાદાદમાં જણાવી છે. તે ત્યાંથી જોઈ લેવી.

બારે ઉપાંગ સૂત્રોની ટીકા વગેરેની સંક્ષિપ્ત બીના

૧. શ્રીઓપપાતિક સૂત્ર—આ સૂત્રના મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૧૧૬૭ શ્લોકોમાં જણાવ્યું છે. આની ઉપર નવાંગી વૃત્તિકાર શ્રીઅભયદેવસૂરિ મહારાજે બહુ જ સરલ ૩૧૨૫ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા રચી છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે, અંગસૂત્રોમાં જ્યાં જ્યાં નગરી, રાજ, વનખંડ, યજ્ઞનું ચૈત્ય, પ્રભુનું સ્મરણ, દેશના વગેરેનું વર્ણન આવે છે, ત્યાં ત્યાં તે તે બીના સંપૂર્ણ રીતે સમજવા માટે 'જહા ઉવવાહણ' આ પદથી ઓપપાતિક સૂત્રની ભલામણ કરી છે. તેથી સમજાય છે કે આ ઉપાંગનું જ્ઞાન ધરાવનાર મુનિઓ જ દ્વાદશાંગીનું ખરું રહસ્ય સમજી શકે છે. ૨. શ્રીરાજપ્રશ્નીય સૂત્ર-મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૨૦૭૮ શ્લોકો કહ્યા છે. અન્યત્ર (બીજા ગ્રંથોમાં) ૨૧૨૦ શ્લોકો કહ્યા છે. આ સૂત્રની ઉપર શ્રીમહાયગિરિ મહારાજે ૩૭૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી છે. તે બહુ

સરસ અને સ્પષ્ટ સમજાય તેવી છે. ૩. શ્રીજ્વાલિગમ સૂત્ર-અહીં મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૪૭૦૦ શ્લોકો કહ્યા છે. આ સૂત્રની ઉપર શરૂઆતમાં યાકિનીમહત્તરા સૂત્ર ૧૪૪૪ ગ્રંથોના બનાવનાર શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજને ૧૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ચૂર્ણિના આધારે ૧૧૯૨ શ્લોક પ્રમાણ ' પ્રદેશવૃત્તિ ' નામની ટીકા બનાવી હતી. જેમાં ફક્ત સૂત્રનાં કઠીન પદોની જ ટીકા રચી હોય, તે ' પ્રદેશવૃત્તિ ' કહેવાય. આ ટીકા છપાઈ નથી. તેના આધારે જ શ્રીમલયગિરિ મહારાજે ૧૪૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મોટી ટીકા બનાવી છે, એમ તેમનાં ' આજ ચ મૂલટીકાકાર : ' વગેરે વચનોથી જણાય છે. ૪. શ્રીપ્રજ્ઞાપના સૂત્ર-મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૯૭૯૭ શ્લોક કહ્યું છે. આના બનાવનાર દશ પૂર્વધર શ્રીઉમાસ્વાતિ વાચક મહારાજના શિષ્યશ્રી શ્યામચાર્ય મહારાજ જણાયા. તેઓ પ્રભુશ્રી મહાવીરની ૨૩ મી પાઠે થયા, એમ શ્રીતપાગચ્છ પદ્માવલી આદિમાં કહ્યું છે. તેમણે અહીં ૩૬ વિભાગ પાડીને તે દરેક વિભાગને ' પદ ' નામ આપીને ઝાળખાવ્યા છે. દરેક પદમાં જીવસ્થાન વગેરે પદાર્થોનું ક્રમસર વર્ણન કર્યું છે. આ સૂત્રની ઉપર સ્વાધેલી બે ટીકામાંની શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે કરેલી લઘુ વૃત્તિનું પ્રમાણ ૩૭૨૮ શ્લોકો કહ્યા છે. તેના આધારે શ્રીમલયગિરિ મહારાજે ૧૬૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મોટી ટીકા બનાવી. અને શ્રીઅભયદેવસૂરિ મહારાજે આ સૂત્રનાં ૩૬ પદોમાંના ત્રીજા પદની ૧૩૩ ગાથા પ્રમાણ સંગ્રહણી બનાવી છે. તેની ૪૩૦ શ્લોક પ્રમાણ અવચૂરિ છપાઈ છે. શ્રીહરિભદ્રસૂરિ કૃત લઘુ ટીકાનો પહેલો ભાગ છપાયો છે. બીજા પણ ભાગ અનુક્રમે છપાશે. તથા કલકત્તાના આયૂ ધનપતસિંહે અને ભગવાનદાસ હરખચંદે અનુવાદ છપાવ્યા છે. ૫. સૂર્યપ્રજ્ઞપિત-મૂલગ્રંથ ૨૨૯૬ શ્લોક પ્રમાણ, અને શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકાનું ૯૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ જણાવ્યું છે. ૬. જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિત સૂત્ર-આના મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૪૪૫૪ શ્લોકો, અને ચૂર્ણિનું પ્રમાણ ૧૮૭૯ શ્લોકો; તથા શ્રીમલયગિરિ કૃત ટીકાનું પ્રમાણ ૯૫૦૦ શ્લોકો કહ્યા છે. આ ચૂર્ણિ અને ટીકા છપાયા નથી. પણ શ્રીશાંતિચંદ્ર ગણિએ વિં સં ૧૬૫૧ માં ' પ્રમેયરત્નમંજૂષા ' નામે ટીકા બનાવી, તે બે ભાગમાં છપાઈ છે, તેમાં પહેલા ભાગમાં ૪ વક્ષસ્કારો, અને બીજા ભાગમાં ૩ વક્ષસ્કારો સદીક છપાયા છે. અંતે જણાવેલી ૫૧ પદ પ્રમાણ પ્રશસ્તિના ૧૯ મા પદમાં આ ટીકાનો રચના સમય વિં સં ૧૬૫૧ જણાવ્યો છે. આ ટીકાની શરૂઆતમાં બીજા પાને કહ્યું છે કે શ્રીમલયગિરિ મહારાજે ૧. રાજપ્રશ્નીય, ૨. જ્વાલિગમ, ૩. પ્રજ્ઞાપના, ૪. સૂર્યપ્રજ્ઞપિત, ૫. જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિત, ૬. ચંદ્રપ્રજ્ઞપિત. આ ૬ ઉપાંગોની ટીકા રચી હતી. તેમાં પાંચ ઉપાંગોની ટીકા છપાઈ છે. પણ આ શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિતની ટીકા કાળદોષે નાશ પામી, તેથી એ આ ટીકાની રચના કરી. તથા જૈન ગ્રંથાવલીના ૮ મા પાનામાં કહ્યું છે કે હીરવિજયસૂરિએ, ધર્મસાગરે, પુણ્યસાગરે વિં સં ૧૬૪૫ માં અને બ્રહ્મર્ષિએ આ ઉપાંગની ઉપર સંસ્કૃતમાં ટીકા રચી છે. ૭. ચંદ્રપ્રજ્ઞપિત-મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૨૦૫૪

શ્લોકો છે, શ્રી મલયગિરિકૃત ટીકાનું પ્રમાણ ૯૦૦૦ શ્લોકો જણવા. આ ટીકા છપાઈ નથી. (૮) નિર્યાવલિકા સૂત્ર (કલ્પિકા), (૯) કલ્યાવતસિકા, (૧૦) પુષ્પિકા, (૧૧) પુષ્પચૂલા, (૧૨) વહ્નિદશા. આ પાંચે ઉપાંગોનું ભેગું નામ નિર્યાવલિકા સૂત્ર કહ્યું છે. શ્રીચંદ્રસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૨૮ માં ૧૧૦૯ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચી હતી, તે બે સંસ્થા તરફથી છપાઈ છે.

બારે ઉપાંગોની ટીકા વગેરેની સંક્ષિપ્ત ખીના પૂરી થઈ.

અહીં ચૌદમા પ્રકાશમાં વર્ણવેલા ઔપપાતિક ઉપાંગ સૂત્રમાં ૪૩ સૂત્રો અને ૩૦ મૂલ સૂત્રમાં જણાવેલી ગાથાઓ છે. તેમાં અંપાનગરી, પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય, અને વન-અંડ, અશોક વૃક્ષ, તથા પૃથ્વીશિલા પટ્ટક, તેમજ કોણિક રાજ, ધારિણી રાણી વગેરેનું અને શ્રીવીર પ્રભુનું સમવસરણ (પધારવું), તથા શ્રીવીર પ્રભુનું વર્ણન, તેમના સાધુઓનું અને તેમના ગુણોનું વર્ણન કર્યું છે. પછી અસુરાદિ દેવોનું અને પર્યાદાના નિર્ગમ (નગરીમાંથી નીકળવું) તથા પ્રભુએ આપેલી દેશનાનું વર્ણન કરીને શ્રીગૌતમ-સ્વામીએ પ્રભુ મહાવીરને પૂછેલા ૨૧ પ્રશ્નોના ઉત્તરો, અને અંબડ પરિવ્રાજકનું ચરિત્ર, સમુદ્ઘાત તથા સિદ્ધ વગેરેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. આ રીતે આનો સંક્ષેપમાં સાર કહ્યો. વિશેષમાં અહીં અંબડ પરિવ્રાજકનું સ્વરૂપ જણાવતાં તેને થયેલ અવધિજ્ઞાનની પણ ખીના કહી છે. બાકીની ખીના સંક્ષિપ્ત પરિચયમાં એ સ્પષ્ટ જણાવી છે. આ પહેલા ઉપાંગમાં કહેલા આદર્શ સાધુ જીવન વગેરે ખીનાને ધ્યાનમાં લેવાથી મુનિવરો પ્રબલ પુણ્યોદયે પામેલા સાધુ ધર્મને ટકાવીને અને આતંકમાદિ દાષોથી બચીને જરૂર સ્વપરતારક થઈ શકે છે. યોગોદ્ધનની પ્રક્રિયાને અનુસારે શ્રીસ્થાનાંગ ને સમવાયાંગના યોગોદ્ધન કર્યા બાદ શ્રોત્રોપપાતિક વગેરે ચારે ઉપાંગોના ૧૪ દિવસમાં ૧૪ આયાંબલ કરીને ઉદ્દેશ સમુદ્દેશ વગેરે કરાવાય છે. દરેક ઉપાંગના અનુક્રમે ઉદ્દેશાદિના ત્રણના ત્રણ ત્રણ દિવસો જણવા, ને બે દિવસો વૃદ્ધિના (અવિધિની શુદ્ધિ માટે) કરાવાય છે. આ રીતે ૧૪ દિવસોમાં ૧૨ ઉપાંગોમાંનાં ૪ ઉપાંગોના યોગ-વિધિ કહ્યો છે. સમવાયાંગ નામના ચોથા અંગનું ઉપાંગ શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર છે. તેથી જ સમવાયાંગના યોગોદ્ધન થયા પછી જ ચાર ઉપાંગોના યોગોદ્ધનનો ક્રમ ગોઠવ્યો છે, તે ઉચિત અને મુદ્દાસર જ છે.

શ્રી ઔપપાતિક સૂત્રનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

卐
卐
卐
 શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો ચૌદમો પ્રકાશ પૂરો થયો
卐
卐
卐

પંદરમેા પ્રકાશ

૨. ઉપાંગ શ્રી રાયપસેણીય સૂત્રનેા પરિચય

॥ આર્યા ॥

સૂયગડસ્સોવંગં, રાયપસેણિયમહં પરિચયં સે ॥
 બુચ્છં સંલેવાઓ, વુત્તં સૂરિયામસ્સ ॥ ૧૧૯ ॥
 પુવ્વો ભવો ય ભાભી, ભણિઓ દેવેણ તેણ જિણધમ્મા ॥
 લદ્દામરભાવેણં, આમલકપ્પક્કલનયરોણ ॥ ૧૨૦ ॥
 ઉવવંસિયા વિસિટ્ઠા, વત્તીસવિહા પહાણનટ્ટવિહી ॥
 દેવકુમારાઈણં, વિઉચ્ચવાભિણયપમુહાઈં ॥ ૧૨૧ ॥
 કલ્લાણગાઈ દંસણ-મિહંતિમે વટ્ટમાણવીરસ્સ ॥
 વાહસં સંગીયં-જન્વાભિણયાઈ વિહિયાઈં ॥ ૧૨૨ ॥
 ગોયમવિમાણપુચ્છા, સવિત્થરં દેવરિદ્ધિવુત્તં ॥
 દેવિદ્ધિહેઝ પળ્હુ-ત્તર પ્પણ્ણસીભવો કહિઓ ॥ ૧૨૩ ॥
 કેસીગણિણો વયણા, પડ્ડિવુટ્ઠો વેસવિરહ પડ્ડિવત્તી ॥
 અંતિમસમયે સમયા, સમાહિમરણેણ દેવત્તં ॥ ૧૨૪ ॥
 ભાભી મહાવિદેહે, દઠ્ઠપ્પહણ્ણત્તણેણ સે જમ્મો ॥
 અંતિલ્લે ત્તમ્મિ ભવે, સિદ્ધિપયં સંજમાઈતિગા ॥ ૧૨૫ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીસૂત્રકૃતાંગતુ ઉપાંગ આ શ્રીરાયપસેણીય (રાજપ્રશ્રીય) સૂત્ર છે. હવે હું તેનો ટૂંકો પરિચય કહીશ. અહીં સૂર્યાલ દેવની બીના બહુ જ વિસ્તારથી કહી છે. આ તેનો વર્તમાન (ચાલુ) ભવ બહુવો. ૧૧૯. તે સૂર્યાલ દેવના પાછલા ભવની, અને દેવ ભવની પછી છેલ્લો મનુષ્યનો ભવ પામશે, તે પણ બીના અહીં કહી છે. પાછલા ભવે (પ્રદેશી રાજના ભવે) શ્રીજિન ધર્મની આરાધના કરવાથી તે (પ્રદેશી રાજ) સૂર્યાલ દેવપણું પામ્યો. પછી શ્રીમહાવીર પ્રભુ 'આમલકલ્પા' નગરીમાં (નગરીની બહારના ઉદ્યાનમાં) પધાર્યા છે. એમ તે સૂર્યાલદેવે અવધિજ્ઞાનથી બહુને શકસ્તવ (નમુત્થુણું) વગેરે સૂત્રો બોલવા પૂર્વક સ્તવના કરી પોતાના પરિવાર સાથે વિમાનમાં બેસી અહીં વંદન કરવા આવ્યો. વંદના કરીને તેણે પ્રભુની વૈરાગ્યમય દેશના સાંભળી.

પછી બત્રીસ પ્રકારનાં નાટક ભજવી બતાવવા માટે તે સૂર્યાભ દેવે પ્રભુશ્રી મહાવીરની પાસે ત્રણ વાર સંમતિ માંગી, પણ પ્રભુ તેા મૌન રહ્યા. એટલે તે સૂર્યાભ દેવે દેવકુમાર (નાના દેવ) વગેરે વિકુચીને તેમને નાટક ભજવવાની આજ્ઞા કરી. દર્પણ સ્વસ્તિક વગેરે આઠ મંગળ (અષ્ટમંગળ)ને અભિનય કરવા પૂર્વકે ૩૧ પ્રકારનાં નાટકો અનુક્રમે બતાવ્યા. ૧૨૦-૧૨૧. છેલ્લાં ૩૨મા પ્રકારના નાટકમાં સૂર્યાભદેવે પ્રભુશ્રી મહાવીરના ચ્યવન, ગર્ભસંહરણ, જન્મકલ્યાણક, દેવકૃત જન્મભલિકેક, ખાલકીડા, યૌવનવય, દીક્ષા કલ્યાણક મહોત્સવ, તપશ્ચર્યા, ઉપસર્ગ સહન, કેવલજ્ઞાન કલ્યાણક, તીર્થસ્થાપના, નિર્વાણ કલ્યાણક, વગેરે પ્રસંગો દર્શાવ્યા. આ પ્રસંગે સૂર્યાભ દેવની આજ્ઞાથી ઘણા દેવકુમારો અને દેવકુમારીઓ જુદી જુદી જાતનાં વાજિત્રો વગાડતા હતા, અને ઉરિક્ષિત વગેરે ચાર ભેદે સંગીત સંભળાવતા હતા. તથા અચિત વગેરે ચાર ભેદે નાચ કરતા હતા, તેમજ દાષ્ટાંતિક વગેરે ચાર ભેદે અભિનય પણ કરતા હતા. અંતે પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને સપરિવાર તે સૂર્યાભ દેવ જ્યાંથી આવ્યો હતો, તે દેવલોકે સ્વસ્થાને ગયો. ૧૨૨. પ્રભુશ્રી મહાવીરને શ્રીગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યું કે આ સૂર્યાભ દેવનું વિમાન ક્યાં આવ્યું? તેના જવાબમાં પ્રભુએ બહુ જ વિસ્તારથી સૂર્યાભ વિમાનનું સ્વરૂપ જણાવતાં સુધર્મા સભા, સિદ્ધાયતન, ઉપપાત સભા વગેરે સ્થાનોનું અને તે સૂર્યાભદેવનું તથા તેની ઋદ્ધિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું. તેણે આવી શ્રેષ્ઠ દેવતાઈ ઋદ્ધિ શાથી મેળવી? પ્રભુએ આ પ્રશ્નનો જવાબ દેતાં તે દેવના પાછલા ભવનું (પ્રદેશી રાજના ભવનું) વૃત્તાંત વિસ્તારથી જણાવ્યું. આ પૂર્વભવમાં પ્રદેશી રાજ નાસ્તિક હતા. તે કેશી ગણધરના ઉપદેશથી આસ્તિક બન્યા. જૈન ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજીને તેણે દેશવિરતિ સ્વીકારી. આ સ્થિતિમાં અંતકાલે સમતાભાવી તે પ્રદેશી રાજ સમાધિ મરણ પામી સૂર્યાભ દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. ૧૨૩-૧૨૪. દેવપણાનું આયુષ્ય પૂરું કરીને તે સૂર્યાભદેવ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ શ્રાવક કુલમાં જન્મ પામશે, માતાપિતા તેનું 'દ્વિપ્રતિજ્ઞ' નામ પાડશે. અનુક્રમે તે વિરક્ત થઈ સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રને આરાધી કેવલજ્ઞાન પામી સિદ્ધિપદ પામશે. ૧૨૫.

સ્પષ્ટાર્થ—શ્રીજૈન પ્રવચન કિરણાવલીના પંદરમા પ્રકાશમાં શ્રીરાયપસેણિય નામના બીજા ઉપાંગનો પરિચય ટૂંકામાં જણાવું છું. જે ઉપાંગ રાજના પ્રશ્નોની સાથે સંબંધ ધરાવે છે, તે રાજપ્રશ્નીય નામે ઉપાંગ સૂત્ર કહેવાય. આનો સાર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવો:- અહીં શરૂઆતમાં આમલકલ્પા નગરી વગેરેનું અને સ્વેત નામના રાજ તથા તેની ધારિણી રાણી, સૂર્યાભ દેવ અને તેની ઋદ્ધિ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. પછી સૂર્યાભ દેવ પ્રભુ મહાવીરને વંદન કરવા જવાનો વિચાર કરે છે, ને યાન વિમાન વગેરેને તૈયાર કરે છે, વગેરે હકીકત કહીને ધર્મકથા અને બત્રીસ પ્રકારના નાટકોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. ને અંતે કૂટાગારનું દષ્ટાંત પણ કહ્યું છે. પછી સૌધર્મવિમાન,

તેની ખીંકિકા, ઉપપાત સભા વગેરે પાંચ સભાઓ, તે દેવે કરેલી શ્રીજિનપ્રતિમાની પૂજા વગેરે બીના વિસ્તારથી કહીને પ્રદેશી રાજાનું જીવન જણાવતાં તેનું આસ્તિકપણું તથા મહાવિદેહે મોક્ષે જતું વગેરે બીના વિસ્તારથી જણાવી છે.

શ્રીરાયપસેણીય સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

અહીં ૮૫ સૂત્રો છે. ગ્રીતાર્થ પરંપરાનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે આ સૂત્રને અંગબાહ્ય સૂત્રોમાં ગણ્યું છે, તેથી સંભવ છે કે કોઈ મહાત્મ્યુદ્દિશાલી સ્થવિર ભગવંતે આ સૂત્રની રચના કરી હોય. આના કર્તાનું સ્પષ્ટ નામ જણાયું નથી. કેટલા-એક ઐતિહાસિક વિદ્વાનોનું માનવું છે કે વિક્રમના છઠ્ઠા સૈકાની પહેલાં આ સૂત્રની રચના થઈ હોય. અહીં પ્રદેશી રાજાનું વર્ણન કરતાં ચિત્તસારથિ, પ્રભુશ્રી મહાવીર, કેશી ગણધર, જિતરાત્નુ રાજા, શ્વેત રાજા અને તેની ધારિણી રાણી, પ્રદેશી રાજાની સૂર્યાકાંતા રાણી અને તેના સૂર્યાકાંતકુમાર નામના પુત્રનું તથા આમલકદંપા નગરી, શ્વેતાંબીનગરી, કેકય અને કુણ્ણલ દેશ વગેરેની પણ બીના જણાવી છે. તેમાંથી તે વખતે તે નગર, રાજા, પ્રજા અને દેશનો જાણવા જેવો હેવાલ સમજાય છે. શ્રીગીતમ-સ્વામી પ્રશ્નો પૂછે, ને પ્રભુશ્રી મહાવીર ઉત્તરો આપે, આવી યોગદાયક અને સરલ પદ્ધતિએ સૂત્રકાર સ્થવિર ભગવંતે સૂર્યાભદેવના પૂર્વભવનું, ને આગામિ ભવનું તથા વર્તમાન દેવભવનું વૃત્તાંત વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે. પ્રભુશ્રી મહાવીર આમલકદંપા નગરીની ખહારના ઉદ્યાનમાં આસોપાલવના ઝાડની નીચે પૃથ્વીશિલાપટ્ટક પર પધાર્યા. ત્યાં સૂર્યાભદેવ પ્રભુને વંદન કરવા આવ્યા. આ વૃત્તાંત જણાવવાના અવસરે પ્રભુના શરીરનું અને આત્મદૃષ્ટિ વગેરેનું વર્ણન સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યું છે. પછી સૂર્યાભદેવનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવતાં તેના વિમાનના દરેક અવયવોનું સ્વરૂપ બહુજ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વર્ણવ્યું છે. આથી સૂત્રકારની પદાર્થ તરવને વર્ણવવાની અને શિષ્ય કલાના તલસ્પર્શી અપૂર્વ અનુભવની ખાત્રી થઈ શકે છે. અહીં જણાવેલા શબ્દોમાંના કેટલાએક અગ્ગલા, અગ્ગલા પાસાય, ઉત્તરંગ, કવેલ્લય વગેરે શબ્દોને બીજી ગુજરાતી વગેરે ભાષાના પ્રસિદ્ધ શબ્દોની સાથે કેટલેક અંશે સમાનતા હોય એમ પણ જણાય છે.

“હું જૈનધર્મના પસાયથી એકાવતારી દેવપણું પામ્યો છું” એમ વિચાર કરીને સૂર્યાભદેવે પ્રભુશ્રી મહાવીરની પાસે આવી વંદના પ્રદક્ષિણાદિ વિધિ જાળવીને જુદી જુદી જાતનાં ઘણાં વાજિંત્રો વગાડયા, ને સંગીત તથા નાચ પણ કરીને અભિ-નય સ્વરૂપ નાટક કર્યું. આ હકીકત બહુ જ વિસ્તારથી યથાર્થ સ્વરૂપે વર્ણવી છે. તે સૂત્રકારનું તે તે વિષયનું સંગીત જ્ઞાન સાબિત કરે છે. તથા બહુ જ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચાર કરીને આનું રહસ્ય જણવાની ઈચ્છાવાળા ભવ્યજીવો આ સૂત્રમાંથી સંગીતના ભેદો, સ્વરૂપ, વિવિધ પ્રકારનાં વાજિંત્રોનાં નામો, તે બધાંને વગાડવાની રીત આ બધા પદાર્થોનું યથાર્થ વિજ્ઞાન મેળવી શકે. તેમાં સંગીતાદિના અનુભવી જીવો વિશેષ

રહસ્ય જરૂર ખેંચી શકે, એમ કહેવામાં તલભાર પણ અતિશયોક્તિ નથી જ. પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવની પાસે સૂર્યાભદ્રેવે કરેલા બત્રીશ પ્રકારના નાટકોમાં સમુદ્રનાં મોળાંનો અભિનય, ચંદ્રમા અને સૂર્યના ઉગવાનો અભિનય વગેરે વિાંવધ અભિનયો દર્શાવ્યા છે. તથા લિપિના અભિનયોમાં ક વર્ગાદિ પાંચ વર્ગોના રપ અક્ષરોના પણ અભિનયો દેખાડ્યા છે. તેમાં જે 'ક'ના આકારની માફક અભિનય કરીને ગાન વગેરે કરવું, તે 'ક'નો અભિનય કહેવાય. એમ બધા અક્ષરોના અભિનયોમાં સમજી લેવું. અંતે બત્રીશમા અભિનયમાં તેણે પ્રભુ મહાવીરના જીવનપ્રસંગો દર્શાવ્યા છે. સૂર્યાભદ્રેવે નાટક કરવા માટે પ્રભુની આજ્ઞા માગી ત્યારે પ્રભુ મૌન રહ્યા, તેનું કારણ એ હતું કે શ્રીગૌતમાદિ મુનિવરોને સ્વાધ્યાયાદિમાં જેટલો ઠાઈમ તે (નાટક) જોવામાં જાય, તેટલો ઠાઈમ વિધન આવે એટલે સ્વાધ્યાયાદિ થતા અટકી જાય, માટે પ્રભુદેવ મૌન રહ્યા. એમ અહીં ટીકામાં શ્રીમલયગિરિ મહારાજે કહ્યું છે. સૂર્યાભદ્રેવે દેખાડેલા નાટકનો અધિકાર શાંત ચિત્તે વિચારવાથી પૂર્વ કાળની અભિનયવિદ્યા, સંગીતવિદ્યા તથા અનુવાદન કળાનું રહસ્ય સમજાય છે. ને એ પણ નિર્ણય થાય છે કે હાલના ત્રણે અભિનય વગેરે અધૂરા જ છે. બત્રીશ અક્ષરોનો એક અનુષ્ટુપ શ્લોક થાય. આ રીતે આ સૂત્રના મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૨૧૨૦ શ્લોકો જેટલું અને ટીકાનું પ્રમાણ ૩૭૦૦ શ્લોકોનું કહ્યું. બંનેનું પ્રમાણ ૫૮૨૦ શ્લોકો થાય.

અહીં પહેલા સૂર્યાભ દેવના વર્ણનનો વિભાગ કહીને પ્રદેશી રાજાની અપૂર્વ યોધદાયક બીના વર્ણવી છે. તેમાં શરૂઆતમાં ટીકાકાર શ્રીમલયગિરિ મહારાજે “રાયપસેગદ્ય” (રાજપ્રસ્તીય) શબ્દનો અર્થ અને આ સૂત્રનું ઉપાંગપણું, આમલકદંપા નગરી અને આમ્રશાલ વન તથા અશોક વૃક્ષ (આસોપાલવનું ઝાડ) તેમજ પૃથ્વીશિલાપટ્ટકનું વર્ણન કર્યું છે. પછી તે (આમલકદંપા) નગરોના ‘સેઅ’ (શ્વેત) રાજા અને તેની ધારિણી રાણીનું વર્ણન કરીને પ્રભુશ્રી મહાવીર ત્યાં પધાર્યા એમ જણાવ્યું છે. આ પ્રસંગે પ્રભુના શરીર અને ગુણોનું યથાર્થ વર્ણન કર્યું છે. તે પ્રભુની પ્રબલ પુણ્યાઈનો અને અલૌકિક વીતરાગ દશા વગેરેનો પ્રભાવ જણવાનું અદ્વિતીય સાધન છે. અને જણવાનું મળે છે કે વિશિષ્ટ વૈરાગ્ય ગુણ લોહચુંબકની જેમ શ્રોતાઓને આકર્ષે છે, અને મોક્ષના આરાધક બનાવે છે, તથા જિનશાસનની પણ અલૌકિક પ્રભાવના કરાવે છે. પછી પર્ષદાના નિર્ગમ (નીકળવું) અને વિસર્ગન (સ્વસ્થાને જવા)નું વર્ણન કરીને સૂર્યાભ દેવે પ્રભુ મહાવીરને જોયા, ને તેમની સ્તુતિ કરી. આ બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી તે દેવે યોતાના નોકર જેવા દેવોને પ્રભુની પાસે જઈ કરવા લાયક કાર્ય કરવા માટે કરેલી આજ્ઞા, તેથી તે દેવો અહીં આવ્યા, તેમણે કરેલી પ્રભુની સાથે વાતચીત, તેઓ પ્રભુના નિવાસ-સ્થલની આજુબાજુનો ભાગ સાફ કરી સુગંધી પાણી ઘાંટી ફૂલો વરસાવે છે. પછી

સૂર્યાભ દેવે પોતાના સેનાધિપતિને દેવોને તૈયાર કરવા, અને યાન વિમાનને રચવા (બનાવવા) કરેલી આજ્ઞા અને યાન વિમાનની રચનાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તે વિમાનમાં આવેલા પ્રેક્ષાગૃહમંડપોનું અને પ્રેક્ષાગૃહમાં આવેલા અખાડાનું તથા ત્યાંના મણિપીઠિકા અને સિંહાસનનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. પછી તે સિંહાસનની ઉપર રહેલા વિજયદૂબ્ય અને ત્યાં લટકાવેલાં મોટાં મોટીઓના કુમ્ભરતું તથા ભદ્રાસનાદિનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. આ રીતે યાન વિમાનને અંગે તમામ ધીના વિસ્તારથી કહીને જણાવ્યું કે સૂર્યાભદેવ પોતાના તમામ પરિવાર સાથે તે વિમાનમાં વચમાં બેઠો, તેની આબુઆબુ તેનો પરિવાર કમસર બેઠો પછી ત્યાંથી પ્રયાણ કરી તે અનુક્રમે પ્રભુની પાસે આવ્યો, પ્રભુની સાથે તેણે વાતચીત કરી, પ્રભુએ તેને ઉપદેશ આપ્યો ને સૂર્યાભે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપ્યા. આ ધીના વિસ્તારથી સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી તે સૂર્યાભદેવે પ્રભુને એમ વિનંતી કરી કે “ હે પ્રભો ! આપની આજ્ઞા હોય તો હું શ્રી ગૌતમાદિ મુનિવરોને બત્રીશ પ્રકારના નાટકો ભજવી બતાવું ” પણ આ બાબતમાં પ્રભુ મૌન રહ્યા. આ ધીના કહીને તે દેવે નાટ્ય કરવાની શરૂઆતમાં જમણા હાથમાંથી ૧૦૮ દેવકુમારોના અને ડાબા હાથમાંથી ૧૦૮ દેવકુમારીઓના નીકળવાનું વર્ણન કર્યું છે. પછી ત્યાં ૧૦૮ વાજાં અને તેના ૧૦૮ વગાડનારાનું વર્ણન કરી ઓજા પણ વાજિત્રોના નામે જણાવ્યાં છે. પછી કહ્યું કે તે બંને હાથમાંથી નીકળેલા દેવકુમારાદિને નાટક કરી દેખાડવા માટે સૂર્યાભદેવે આજ્ઞા કરી, ત્યારે તેમણે નાટક દેખાડવાની શરૂઆત કરી. આ પ્રસંગે દેવોના સંગીતનું, નાચનું અને વાજાં વગાડવાનું વર્ણન કરીને તે શંખ વગેરે વાજાંઓને વગાડવાની વિવિધ પ્રકારની રીતો (પદ્ધતિ) અને નાટકનું અદ્ભુતપણું વર્ણવ્યું છે. પછી અનુક્રમે (૧) આઠ મંગળોનો અભિનય, (૨) સમુદ્રનાં મોજાં વગેરેનો અભિનય કહ્યો છે. પછી (૩) બળદ વગેરેનો અભિનય, (૪) ચક્રાદિનો અભિનય કહ્યો છે. પછી (૫) ચંદ્રાવલિ વગેરેનો અભિનય અને (૬) ચંદ્ર ઉગવા વગેરેનો તથા (૭) ચંદ્રનું આવવું વગેરેનો અભિનય કહ્યો છે. પછી (૮) ચંદ્રઅહુણ વગેરેનો અને (૯) ચંદ્રનું આથમવું વગેરેનો અભિનય કહ્યો છે. પછી (૧૦) ચંદ્ર મંડલાદિનો અને (૧૧) સિંહાદિની લલિત ગતિ વગેરેનો અભિનય કહ્યો છે. પછી (૧૨) સમુદ્રના આકારાદિનો અને (૧૩) ચંપાનગરી આદિનો અભિનય તથા (૧૪) મત્સ્યાંડાદિનો અભિનય વર્ણવ્યો છે. પછી (૧૫-૧૯) પંદરમા નાટકથી ઓગણીશમા નાટક સુધીના ૪ નાટકોમાં ૩ વર્ગાદિના ૨૬ વ્યંજનોના આકારના અભિનયો વર્ણવ્યા છે. (૨૦) આસોપાલવના ઝાડના પાંદડાં વગેરેનો અભિનય અને (૨૧) પદ્મલતા વગેરેનો અભિનય, વર્ણવીને ૨૨ માં નાટકથી ૩૧ માં નાટક સુધીના ૧૦ નાટકોમાં દ્રુત વગેરેના અભિનયો વર્ણવ્યા છે. અંતે બત્રીશમા નાટકમાં પ્રભુશ્રી મહાવીરની બાલકીડાદિનો અભિનય વર્ણવ્યો છે. પછી તત-વિતત, ઘન અને શુષિર એ

ચાર પ્રકારના વાજિંત્રોના વાદનનું (વગાડવાનું) અને ઉત્કૃષ્ટ વગેરે ચાર પ્રકારના સંગીતનું, તથા અચિતાદિ ચાર પ્રકારના નૃત્યનું તેમજ દાર્શનિક વગેરે ચાર પ્રકારના અભિનયનું વર્ણન કર્યું છે. આ રીતે નાટક પૂરું કરીને તે દેવ સ્વસ્થાને ગયો.

પછી આ દેવની દેવમાયાની બાબતમાં શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછ્યો, ને પ્રભુએ તેનો ઉત્તર આપ્યો. આ બીના વિસ્તારથી સમજવીને ' તે સૂર્યાભદેવનું વિમાન ક્યાં છે ? ' આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે સૌધર્મ દેવલોકના સૌધર્મ-વતંસક નામના મુખ્ય વિમાનની પૂર્વદિશામાં આવેલા સૂર્યાભ વિમાનમાં તે દેવ રહે છે. આ પ્રસંગે તે વિમાનના પ્રાકાર તથા બારણાંનું અને વિમાનની આબુ-બાબુના વનખંડાનું તેમજ તુણોના મધુર ધ્વનિનું વર્ણન કર્યું છે. પછી વનખંડામાંના જલાશય અને તેના પાણીનું અને કીડાસ્થળોનું તથા ચાર પ્રાસાદો, ઉપરિકાલવન અને પદ્મવર વેદિકાનું વર્ણન કરીને સુધર્મા સલાનું અને મંડપોનું વર્ણન કર્યું છે. પછી વજ્રમય અખાડાનું તથા ચાર જિનપ્રતિમાઓનું તેમજ ચૈત્યવૃક્ષોનું વર્ણન કર્યું છે. પછી ચૈત્યસ્થંભનું અને સ્તંભની વચ્ચેના શિંકામાં રહેલી શ્રીજિનેશ્વરોની દાહ વગેરેનું તથા મણિમયપીઠિકા અને દેવશયનીય તથા વજ્રમય શસ્ત્રલંડારનું વર્ણન કરીને સિદ્ધાયતન અને ત્યાં રહેલી ૧૦૮ જિન પ્રતિમાઓનું વર્ણન કર્યું છે. પછી છત્રધારક ને આમરધારક પ્રતિમાઓનું અને નાગભૂત તથા યક્ષની પ્રતિમાઓનું અને ૧૦૮ ઘંટ વગેરેનું વર્ણન કરીને ઉપપાતસલાનું, અભિષેકસલાનું, અલંકારસલાનું, વ્યવસાયસલાનું અને વ્યવસાયસલામાં રહેલા પુસ્તકોનું તથા પુસ્તકોના પાનાં, શાહી, અક્ષરો વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. પછી સૂર્યાભદેવના જન્મની બીના અને તેણે પોતાના કર્તવ્યોની બાબતમાં કરેલા વિચારોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી તે સૂર્યાભદેવની આગળ તેના સામાનિક દેવોએ તેને કરવા લાયક કર્તવ્યો જણાવ્યાં. એમ કહીને સૂર્યાભદેવનું સ્નાન, તેનો દેવોએ કરેલો અભિષેક, તેથી દેવોને થયેલ આનંદ વગેરેનું તથા સૂર્યાભદેવે પહેરેલા વસ્ત્રો અને આભૂષણોનું વર્ણન કર્યું છે.

ત્યાર બાદ કહ્યું છે કે સૂર્યાભદેવે પુસ્તકો વાંચી તેમાંથી ધાર્મિક વ્યવસાયોની માહિતી મેળવી, અને પહેલાં કહેલા સિદ્ધાયતનમાં રહેલી જિનપ્રતિમાઓની પૂજા કરીને સ્તુતિ કરી. તથા પોતાના આખા વિમાનની અંદરની પૂતળીઓ વગેરેની વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ પોતે અર્ચના કરી અને બોલ દેવોની પાસે કરાવી. પછી સૂર્યાભદેવનો પરિવાર અને તેની સલાનું વર્ણન કર્યું છે.

પછી શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પૂછ્યું કે સૂર્યાભદેવે આવી ઉત્તમ દેવતાઈ ઋદ્ધિ અને મુખ સાથી મેળવ્યું ? આના જવાબમાં પ્રભુએ તે દેવના પાછલા ભવની એટલે પ્રદેશી રાજની હકીકત સંભાળવી. તેમાં પહેલા કેકયી નામના અર્ધ આર્ય દેશ,

શ્વેતાંબિકા નગરી, પ્રદેશી રાજા, તેની સૂર્યકાંતા રાણી, તેનો માટે પુત્ર સૂર્યકાંત કુમાર, રાજાના મોટાભાઈ, ચિત્ર નામના સારથિ આ બધાંનું વર્ણન કરીને કુણાલ દેશની આવસ્તી નગરી તથા તેના રાજા જિતરાત્રુનું વર્ણન કર્યું છે. પછી જણાવ્યું છે કે ચિત્ર સારથિ આવસ્તી નગરી તરફ ગયો. ત્યાં તેને પાર્શ્વનાથની પરંપરામાં થયેલા શ્રીકેશી ગણધરનો સમાગમ થયો. તેમની દેશના સાંભળી ચિત્ર સારથિએ આવક ધર્મ સ્વીકાર્યો. આ પ્રસંગે સૂત્રકારે અને ટીકાકારે કેશી કુમારનું અને તેમની પાસે જતા લોકોનું પણ વર્ણન કર્યું છે. ચિત્ર સારથિએ કેશી ગણધરને શ્વેતાંબિકા પધારવાની વિનંતી કરીને શ્વેતાંબિકા તરફ પ્રયાણ કર્યું. જ્યારે ચિત્ર સારથિએ વિનંતી કરી ત્યારે કેશી ગણધરે કહ્યું કે પ્રદેશી રાજા તે અધર્મી ને નાર્સિક છે, માટે તમારી વિનંતિને સ્વીકારવી ઉચિત નથી. આ વચનો સાંભળીને ચિત્ર સારથિએ કહ્યું કે આપની ભક્તિ કરનારા બીજા બધા ગૃહસ્થો છે, તમારે રાજાનું શું કામ છે? એમ કહીને શ્વેતાંબિકા પધારવા બહુ આગ્રહ પૂર્વક વિનંતિ કરીને તે અહીં આવ્યો, ને તેણે બગીચાના રક્ષક નોકરોને કહ્યું કે “ જ્યારે અહીં કેશી ગણધર પધારે, ત્યારે તેમની વંદના કરીને ભક્તિ કરજો. ” પછી તે પ્રદેશી રાજાને મળ્યો. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ કેશી ગણધર સપરિવાર અહીં પધાર્યા, ત્યારે માળીઓએ તેમનો બહુ જ સારી રીતે આદરસત્કાર કર્યો. આ વાત સાંભળી ચિત્ર સારથિએ કેશી ગણધરની પાસે જઈને રાજાને ધર્મ દેશના સંભળાવવા વિનંતી કરી. તે વખતે કેશી ગણધરે ધર્મ સાંભળવાની તક મળવા બાબત અને નહિ મળવા બાબત આપેલા ઉપદેશનું વર્ણન કર્યું છે. પછી ઘોડાની પરીક્ષા કરવાને બહાને રાજા પ્રદેશીને કેશી ગણધરની પાસે લઈ જવાનો ચિત્ર સારથિએ કરેલો વિચાર, તેને અનુસારે તે પ્રદેશીને ત્યાં લઈ ગયો, પણ કેશી ગણધરને જોઈને રાજાને અરુચિ થઈ, તેથી તેણે તેમની ઓળખાણ કરાવી. પછી કેશી ગણધર અને રાજા વચ્ચેની વાતચીત, અને કેશી ગણધરની વિદ્રતા વિષે રાજાએ કરેલો પ્રશ્ન, તેના ઉત્તરમાં કેશી ગણધરે કરેલ યોગ્યતા જ્ઞાનનું વિવેચન જણાવ્યું છે. પછી “ જીવ અને શરીર જુદાં જુદાં છે ” એમ કેશી ગણધરે કહ્યું, ત્યારે તેની વિરુદ્ધમાં રાજાએ કહ્યું કે હું શ્રમણ! જો જીવ અને શરીર જુદાં જુદાં હોય, તો મારો અધર્મી દાદો તમારા કહેવા મુજબ નરકે ગયેલો હોવો જોઈયે. અને એમ હોય, તો તે ત્યાંથી મને નરકના દુઃખ બાબત સૂચના કરવા કેમ ન આવે? આજ સુધી આવ્યો નથી, માટે હું મારું હું કે જીવ અને શરીર એક છે.

કેશી ગણધર—તારી પટરાણી સાથે જાર કર્મ (વ્યભિચાર) કરનારને તું સખતમાં સખત સજા કરે, અને સજાની સૂચના આપવા જેમ તે જાર પુરુષ (વ્યભિચારી) ને યોગ્યતાને ઘેર તું થોડી વાર માટે પણ ન જવા દે, તેમ પરમાધર્મીઓ સજા પામેલાની જેવા નારક જીવોને થોડી વાર પણ છૂટા મૂકતા નથી. વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી

હે રાજન! તારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે જીવ અને શરીર જુદાં જુદાં છે. આ પ્રસંગે નારક જીવોને અહીં ન આવી શકવાના કારણો વગેરેની બીના પણ વર્ણવી છે.

પ્રદેશી રાજ—જો જીવ અને શરીર જુદાં જુદાં હોય તો મારી ધર્માત્મા દાદી તમારા મત (વિચાર; માન્યતા) પ્રમાણે સ્વર્ગે ગએલી હોવી જોઈએ. અને જો એમ હોય, તો તે ત્યાંથી મને સ્વર્ગનાં સુખો જણાવવા માટે અહીં કેમ ન આવે? આજ સુધી નથી આવી, માટે જીવ અને શરીર એક છે. આ પ્રસંગે દેવ અહીં ન આવી શકે તેના કારણાદિનું વર્ણન કર્યું છે.

દેશી ગણધર—દેવલોકમાં ગયેલો પ્રાણી દેવતાઈ ભોગોમાં બહુ જ આસક્ત બને છે. તેથી તે અહીં આવી શકતો નથી. માટે તારે માનવું જ જોઈએ કે જીવ છે જ.

પ્રદેશી રાજ—એક ચોરને લોઢાની કુંભી (કોઠી) માં ઢાંકણું સજ્જડ બંધ કરીને પૂર્યો. ઘણો વખત વોત્યા બાદ ઢાંકણું ઉઘાડીને જોયું, તો જણાયું કે તે મરી ગયો છે. કોઠી બહુ જ ખારીકાઈથી તપાસી પણ જીવને નીકળવાનું છિદ્ર દેખાયું નહિ. માટે જ મારો એ વિચાર વ્યાજબી છે કે જીવ છે જ નહિ.

દેશી ગણધર—જેમ સજ્જડ બંધ કરેલા (વાસેલા) ઘરમાંથી શબ્દ બહાર આવે છે, તેમ સજ્જડ બંધ કરેલી કોઠીમાંથી જીવ નીકળી શકે છે. એમાં છિદ્રનો વિચાર કરવાની જરૂરિયાત છે જ નહિ. કારણ કે તે અરૂપી છે. શબ્દ તો રૂપી છે, છતાં ઘરમાંથી તે બહાર નીકળે ત્યારે તેને નીકળવામાં જો છિદ્રની અપેક્ષા રહેતી નથી, તો પછી અરૂપી જીવ છિદ્ર પાડયા વિના નીકળે, એમાં લગાર પણ અનુચિતપણું છે જ નહીં.

પ્રદેશી રાજ—તે ચોરના શરીરમાં કરમિયા બદબદતા હતા. આ જીવો બહારથી અંદર પેઠા, પણ કોઠીમાં લગાર પણ છિદ્ર જણાયું નહીં. જો જીવ હોય તો અંદર પેસતાં કોઠીમાં બાકું પડવું જોઈએ તે તો છે જ નહિ, તેથી હું માનું છું કે જીવ નથી જ.

દેશી ગણધર—તપેલા લોઢામાં જેમ અગ્નિને પેસતાં છિદ્રો પડતાં નથી, તેમ કોઠીમાં જીવોને પેસતાં છિદ્રો કેમ ન પડ્યા? એમ વિચારવાની શી જરૂર છે? જો રૂપી અગ્નિને પેસતાં છિદ્રો ન પડ્યાં, તો પછી અરૂપી એવા જીવને પેસવામાં છિદ્ર પડવાનો વિચાર કરવાની જરૂરિયાત છે જ નહિ.

પ્રદેશી રાજ—બાળક જો બાણ ફેંકે, તો તે નજીકમાં પડે છે, ને જુવાન માણસ બાણ ફેંકે તો તે દૂર પડે છે. આથી મને ખાત્રી થઈ કે—“બાલકનો જીવ નાનો છે, ને જુવાનનો જીવ મોટો છે.” આ રીતે બધા જીવો સરખા નથી. તો પછી તમે ‘સર્વ જીવો સરખા છે, એમ કહો છો તેનું શું કારણ?’

દેશી ગણધર—બાલકને કે જુવાનને પૂર્વકૃત કર્મોથી જ શરીર પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં બાલકનું શરીર કોમળ ને નાનું છે. તેથી તેણે ફેંકેલું બાણ નજીક (પાસે) પડે

છે, ને જીવાનનું શરીર કઠિન ને મોટું છે. તેથી તે બાણ ફેંકે ત્યારે તે બહુ દૂર જાય છે. આ રીતે થવામાં શારીરિક શક્તિ વગેરે કારણો સમજવાના છે. પણ સર્વ જીવો તો એક સરખા જ છે. કારણ કે અસંખ્યાતા પ્રદેશો દરેક જીવના એક સરખા જ છે. નાના શરીરમાં જીવ સંકોચાઈને ને મોટા શરીરમાં ફેલાઈને રહે છે. કારણ કે આત્મપ્રદેશો સંકોચાય છે ને ફેલાય પણ છે.

પ્રદેશી રાજ—જીવતાના અને મરેલાના શરીરના વજનમાં ફેર પડતો નથી, માટે હું માનું છું કે 'જીવ નથી.'

કેશી ગણધર—પવનથી ભરેલી કોથળીનું વજન, અને ખાલી કોથળીનું વજન એક સરખું જ હોય છે. છતાં આપણે 'પવન છે' એમ માનીએ જ છીએ. પવન તો રૂપી છે. જે તેનું વજન નથી, તો પછી અરૂપી એવા જીવનું વજન હોય જ નહિ એ સમજાય એવી ખીના છે.

પ્રદેશી રાજ—મેં ચોરના શરીરને ચીરી ચીરીને (નાનાં નાનાં ઢુકડા કરીને) જોયાં છતાં જીવ દેખાયો નહિ, તેથી હું માનું છું કે 'જીવ નથી.'

કેશી ગણધર—અરણીના લાકડાંને ચીરી ચીરીને અગ્નિને શોષનારો માણસ અગ્નિને જોઈ શકતો નથી. છતાં તેમાં અગ્નિ તો છે જ. કારણ કે અરણીને માંહોમાંહો ઘસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે. અગ્નિ તો રૂપી છે, છતાં તે દેખાતો નથી. તો પછી અરૂપી જીવ શરીરમાં દેખાય જ ક્યાંથી? અર્થાત્ ન જ દેખાય.

પ્રદેશી રાજ—તમે દક્ષ થઈને મારું અપમાન કેમ કરો છો? આનો જવાબ દેતાં કેશી ગણધરે ક્ષત્રિય પર્ષદા વગેરેના નિયમોનું વર્ણન કરીને ચાર પ્રકારના વ્યવહારનું વર્ણન કર્યું છે.

પ્રદેશી રાજ—શું આત્માને હથેળીમાં ન ખતાવી શકાય?

કેશી ગણધર—જો મૂર્ત એવો વાયુ પણ દેખાતો નથી, તો પછી અમૂર્ત આત્મા કેમ જોઈ શકાય? એટલે તે દેખાય જ નહિ, એ વ્યાજબી છે.

આની પછી હાથીના અને કંથવાના જીવની સમાનતાની બાબતમાં પ્રદેશી રાજએ પૂછેલા પ્રશ્નનો કેશી ગણધરે ઉત્તર આપ્યો. ત્યારે પ્રદેશી રાજએ પૂછ્યું કે મારી પરંપરાને મારાથી કેમ છોડાય? આના જવાબમાં કેશી ગણધરે કહ્યું કે જે ખોટી પરંપરાને છોડે નહિ, તે મૂર્ખ કહેવાય. આ બાબત ભારવાહક માણસનું દષ્ટાંત હઈને સમજાવી. તેથી પ્રદેશીને ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છા થઈ. તેથી કેશી ગણધરે આચાર્યોના પ્રકાર અને તેની સેવાની પદ્ધતિઓ સમજાવી. અંતે પ્રદેશી રાજએ વિનયપૂર્વક ક્ષમા માગી. આ પ્રસંગે કેશી ગણધરે આપેલી ધર્મદેશના સાંભળીને પ્રદેશી રાજએ જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો. તે વખતે કેશી ગણધરે તેને હિતશિક્ષા ફરમાવી કે તું હવે રમણીય

થયો છે. માટે વ્યાજથી તારે અરમણીય થવું નહિ. આ હકીકત બીજાં ઉદાહરણે દર્શને સચોટ સમજાવી. હવે પ્રદેશીરાજા પોતાના ધનની સુવ્યવસ્થા કરીને લીધેલા શ્રાવકનાં ખાર વ્રતોનું પાલન કરે છે. તેની પરિગ્રહ ભોગાસક્તિ વગેરે દોષોને તજવાની તીવ્ર ભાવના અને ધર્મમાં અલૌકિક દૃઢતા જોઈને સૂર્યકાંતા રાણીએ પ્રદેશી રાજાને મારવાના ધરાદાથી ઊરમિશ્રિત ભોજન પીરસ્યું. આ હકીકતને નહિ જાણનારા રાજાએ તે ભોજન ખાધું, શરીરમાં ઊર પરિણમતાં રાણીનું કાવતરું જણ્યું છતાં સમતાભાવી પ્રદેશી રાજા સમાધિમરણે કાલધર્મ પામી પહેલા દેવલોકમાં સૂર્યાભ નામે મહાદ્વિક દેવ થયો. આ રીતે પ્રભુશ્રી મહાવીરે ‘સૂર્યાભદેવે આવી ઋદ્ધિ શાથી મેળવી?’ એમ શ્રીગૌતમસ્વામીના પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સુણાવ્યું છે.

સૂર્યાભદેવ ત્યાંથી વ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં દંઢપ્રતિજ્ઞ નામે રાજકુમાર થઈ અનુક્રમે મોટા થતાં મોક્ષમાર્ગને આરાધીને સિદ્ધ થશે. આ હકીકતને વિસ્તારથી સમજાવવા માટે તેનું જીવનચરિત્ર જણાવતાં દંઢપ્રતિજ્ઞના જન્મસંસ્કાર, નામકરણ, અન્નપ્રાશન વગેરે સંસ્કારોનું અને દંઢપ્રતિજ્ઞને સાચવવા માટે પાંચ દાયણ (ધાવમાતાઓ) તથા આર્યકુલાદિની દાસીઓ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. પછી દંઢપ્રતિજ્ઞે કરેલા ૭૨ કળાના અભ્યાસ, તેના ગુરુનું સન્માન, દંઢપ્રતિજ્ઞનું અનેક ભાષાવિશારદપણ, તેમજ ભોગસમર્થતા, ભોગો ભોગવવા માટે માતાપિતાએ દંઢપ્રતિજ્ઞને કરેલું આમંત્રણ, દંઢપ્રતિજ્ઞની અનાસક્ત ભાવના અને છેવટે સિદ્ધિ, પ્રતિકાર શ્રીગૌતમસ્વામીના વિહાર, સૂત્રસમાપ્તિ અને અંતિમ મંગલમય નમસ્કાર આ બધી બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

આ રીતે શ્રી રાજપ્રતીય સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી કેશી ગણધર અને પ્રદેશી નૃપના પ્રશ્નોત્તરોનું સ્પષ્ટ વિવરણ

૧. પ્રશ્ન—પ્રદેશી રાજા કેશી ગણધરને પૂછે છે કે પરલોક અને પાપ કઈ રીતે માની શકાય? અર્થાત્ ન માનવાં એ વ્યાજબી છે. આવો દંઢ નિર્ણય થવાનું કારણ એ છે કે મારા પિતા શિકાર વગેરે ઘણાં પાપનાં કામો કરતા હતા, એટલે જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે તે નરકે જવા જોઈએ. હવે જે પિતાને મારી ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો તે જે નરકે ગયા હોય તો મારી ઉપરના પ્રેમને લઈને અહીં મને કહેવા કેમ નથી આવતા કે “હે પુત્ર! મારી માફક તું ઘોર પાપ કરીશ નહીં. જે કરીશ, તો હું જેમ નરકનાં ઘોર દુઃખ ભોગવું છું, તેમ તારે પણ તેવાં દુઃખો નરકમાં ભોગવવાં પડશે.” હવે સુધી તે આવ્યા નહિ, તેથી મને ખાતરી થઈ કે પરલોક અને પાપ છે જ નહિ. કહેા, આ મારું કહેવું સાચું છે કે ખોટું?

ઉત્તર—પરલોક અને પાપ એ અને પદાર્થો જરૂર માનવા જોઈએ. નાનું બાલક હજુ હમણાં જ જન્મ્યું છે, છતાં જન્મતાં વેંત ધાવવાની ક્રિયા કરે, તે કોઈના પણ શિખવાડયા વગર જ કરે છે, ને એનામાં જન્મ સમયે શીખવાની પણ પ્રોત્સાહતા છે જ નહિ, છતાં પૂર્વભવના સંસ્કારથી જ ધાવે છે. આથી પરલોક સાબિત થાય છે, તથા શ્રી ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરુષ ચરિત્રાદિ અનેક ગ્રંથોમાં જનશાસન પ્રભાવક મહાપુરુષોએ જણાવ્યું છે કે આર્દ્રકુમારને તથા શ્રી સત્યંભવસૂરિજીને પ્રભુદેવની પ્રતિમા જોઈને તેમજ ખીજ પણ ઘણા ભવ્ય જીવોને પૂર્વભવની ખીના, દેશના વગેરેના અવલુથી કે સુનિદર્શનાદિ કારણોથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રકટ થયું. તેથી તેમણે ઉત્કૃષ્ટથી પાછલા નવ ભવની ખીના જાણી હતી. અહીં સુવ્રત શેઠ વગેરેનાં દષ્ટાંતો પણ જણાવ્યાં. સુવ્રતશેઠે પાછલા ભવમાં મેં અગિયારસ પર્વતિથિની આરાધના કરી હતી, તેના પ્રભાવે અહીં હું સર્વ પ્રકારે સુખી છું, એમ ગુરુમહારાજના કહેવાથી જાણ્યું. વિચાર કરતાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. તેથી પણ ગુરુએ કહેલી ખીનાની ખાતરી થઈ. વર્તમાન ભવમાં તે જ પર્વતિથિની આરાધના કરી દેવલોકમાં મહર્દિક દેવ થયા. તેમજ શ્રીપાલ મહારાજએ પૂર્વ ભવમાં સિદ્ધચક્રની આરાધના કરી હતી; તેજ સિદ્ધચક્રની ચાલુ ભવમાં પરમારાધના કરી નવમા દેવલોકે ગયા. અનુક્રમે નવમે ભવે મોક્ષે જશે. આ સર્વ હકીકતથી સાબિત થયું કે પરલોક છે જ. તે જ પ્રમાણે દુનિયામાં જ્યારે એક માણસ સુખી દેખાય છે, ત્યારે બીજો માણસ દુઃખી દેખાય છે, મનુષ્યપણું સરખું છતાં આવો તફાવત પડવાનું કંઈ પણ કારણ હોવું જ જોઈએ. એ તો પ્રસિદ્ધ જ છે કે કારણ વિના કાર્ય થાય જ નહિ. દુઃખ કે સુખ એ કાર્ય છે, માટે તેવું કારણ જરૂર હોવું જ જોઈએ. હે રાજન! શાંતિથી વિચાર કરતાં તને જરૂર ખાતરી થશે કે પુણ્યકર્મના ઉદયથી જીવ સુખી થાય છે ને પાપકર્મના ઉદયથી જીવ દુઃખી થાય છે. એ જ પ્રમાણે રાજા અને રાંકમાં, બુદ્ધિશાળી પુરુષ અને જડ પુરુષમાં, સુરૂપવંત અને કદ્રુપા પુરૂષમાં, ધનવંત અને લીખારીમાં, બલવંત અને દુર્બલમાં, નીરોગી અને રોગીમાં પણ પુણ્ય અને પાપને કારણ તરીકે માનવાં જ જોઈએ. હવે નરકસ્થાનમાં રહેલા નારક જીવો અહીં કેમ ન આવે તેના બે કારણ છે : ૧. તે જીવોનું આયુષ્ય નિરૂપક્રમ છે. એટલે ઘટ્ટી શકે તેવું નથી. ને તે પણ ત્યાં જ ભોગવ્યા વિના બીજે સ્થાને જઈ શકાય જ નહિ. તથા ૨. પરમાધામી દેવો તેમને ત્યાંથી નીકળવા દેતા નથી. એટલે તેઓ તેમને આધીન રહ્યા છે. માટે નારક જીવો અહીં આવી શકે નહિ. તેમની સ્થિતિ કેદીના જેવી હોય છે. આ બાબત દષ્ટાંત આપીને સમજાવતાં શ્રીકેશી ગણધર ભગવંતે કહ્યું : હે રાજન! તે તારી સ્ત્રીને પરપુરુષ સાથે રમતી જોઈ હોય, તે વખતે તે તે પુરુષને આંધીને કોટવાળને મારવા સોંપી દીધો હોય. ત્યારે તે પુરુષ તને કરગરીને કહે કે હે રાજા! કૃપા કરીને મારા પુત્રને મળવા માટે

થાડીવાર અને ઘેર જવા દેા. તો તમે તેનું વચન માનશો? પ્રદેશી રાજ્યએ આ આખતનો ખુલાસો કરતાં જણાવ્યું કે હે આચાર્ય! તેવા ગુનેગારનું વચન કેમ મનાય? ગુરુ બોધ્યા : ત્યારે નરકમાં રહેલા પરમાધામીઓ તને મળવા માટે તારા પિતાને શી રીતે છોડે? આ રીતે ગુરુએ સમજાવવાથી રાજ્યએ કબૂલ કર્યું કે હું પરલોક, પુણ્ય, અને પાપ માનું છું. ૧.

૨. પ્રશ્ન—પરદેશી રાજ્યએ કેશી ગણધરને પૂછ્યું કે મારી માતા ઘણાં દયાળુ હતી. તમારા જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે તે સ્વર્ગે ગયા હોવાં જોઈએ. તેમને હું ઘણા વહાલો હતો. તો તે અહીં આવીને અને સ્વર્ગનું સુખ કેમ કહેતાં નથી? ને હે પુત્ર! તારે પુણ્ય કરવું, એવી ભલામણ પણ કેમ કરતા નથી? આથી મને ખાતરી થઈ કે પરલોક નથી, ને પુણ્ય પણ નથી.

ઉત્તર—આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પહેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ વિસ્તારથી આપી દીધો છે. છતાં વધુ જણવા જેવી બીના એ છે કે સંસ્કારનો સિદ્ધાંત પણ પરલોકને સાબિત કરે છે. જેવા સંસ્કારો આ ભવમાં પડ્યા હોય તેવા સંસ્કારની જાગૃતિ (ઉદ્ધય) પર-ભવમાં જરૂર થાય છે. એ પ્રમાણે ચાલુ ભવના સંસ્કારમાં પણ પૂર્વ ભવના જ સંસ્કાર કારણ છે. પૂર્વ ભવના સારા સંસ્કાર હોય; તો આ ભવમાં ઉંમરની અપેક્ષા રાખ્યા વગર આત્મિક ઉન્નતિનાં સાધનોની પ્રાપ્તિ, પાપનો ભય, સરલ સ્વભાવ, ક્ષમા, સમતા, વૈરાગ્ય, ઉદારતા, ગંભીરતા વગેરે સદ્ગુણોથી વાસિત થયેલું ઉત્તમ જીવન ગુજરી શકાય છે. બાળકો ઉંમરમાં નાના છે, છતાં કેટલાંક બાળકો પ્રભુનું બિંબ, મુનિવેશ વગેરે જોઈને રાજ થાય છે, ને કેટલાંક બાળકો રોવા માંડે છે. આનું કારણ તપાસતા જણાય છે કે જેણે પૂર્વભવમાં દેવ ગુરુની આરાધના કરવાના દહ સંસ્કારો જમાવ્યા છે, તે બાળક જિનબિંબાદિને જોઈને રાજ થાય, ને જેણે પૂર્વ ભવમાં દેવ ગુરુની વિરાધના કરી દ્વેષના સંસ્કાર દહ જમાવ્યા હોય, તે બાળક જિનબિંબાદિને જોઈને અરુચિ જાગવાથી રુદન કરે છે. પૂર્વભવના મુનિભક્તિ આદિના શુભ સંસ્કારને લઈને જ શ્રીવજ્રસ્વામી રજોહરણ જોઈ હર્ષાંબેલા થયા, તેવો હર્ષ માતાએ આપવા માંડેલા રમકડા જોઈને ન થયો. તેમજ ગોશાલો મુનિની ઉપર દ્વેષના સંસ્કારવાળો હતો; તેથી જ્યાં જ્યાં જન્મ લે ત્યાં ત્યાં તે મુનિને ઉપસર્ગ કરે છે. રાજપુત્રના ભવમાં તેણે સુમંગલ મુનિની ઉપર રથ ચલાવતાં તે મુનિએ મૂકેલી તેજોલેશ્યાથી મરીને તે દુર્ગતિમાં ગયો. એ જ પ્રમાણે સમરાદિત્ય ચરિત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે માતાએ પુત્રને ઝેર આપ્યું. પુત્ર તે જાણવા છતાં સમતાથી મુનિપણની આરાધના કરી મહર્દિક દેવ થયો. આથી સાબિત થાય છે કે પરલોક છે જ અને પુણ્ય પણ છે જ. આ આખતમાં શાલિભદ્ર ધન્યકુમારાદિનાં દષ્ટાંતો સુપ્રસિદ્ધ છે. હે રાજન! હવે હું સ્વર્ગમાં ગયેલા જીવો અહીં નથી આવતા તે વાત દષ્ટાંત આપીને સમજાવું છું. તું એમ સમજ કે તું એક સુંદર

રાજસભામાં બેઠો છું. તારી આગળ નાચ વગેરે થઈ રહ્યો છે, ને આનંદથી તું ગાયન સાંભળે છે. આ અવસરે દુર્ગંધ ઉકરડાની નજીક ઊભો રહેલ કોઈ માણસ તને એમ કહે કે હું રાજા છું! થોડી વાર તમે અહીં પધારો! તો તું ત્યાં દુર્ગંધ પાસે જાય ખરો? આનો ખુલાસો કરો. રાજાએ કહ્યું. આવો આનંદ આનંદ વતી રહ્યો હોય તે છોડીને ત્યાં કોણ જાય? તો પછી દેવલોકની ઋદ્ધિ વગેરેના આનંદ છોડી તારી માતા અહીં ન આવે, તેથી સ્વર્ગ નથી, અથવા પુણ્યનાં ફલ મળતાં નથી, કે પુણ્ય નથી, એમ કેમ કહેવાય? ગુરુના આ વચનથી રાજાને ખાતરી થઈ કે પરલોક અને પુણ્ય પદાર્થ છે જ. ૨.

૩. પ્રશ્ન—પ્રદેશી રાજા કેશી ગણધરને ત્રીજો પ્રશ્ન એ કરે છે કે મેં કોઈ એક ચોરને લોદાની કોઠીમાં પૂરી દીધો. તેમાં લગાર પણ બાકું ન હતું, તેથી તે મૂંઝાઈને કોઠીમાં જ મરી ગયો. પછી કોઠી ઉઘાડીને આનો શવ ક્યાંથી નીકળ્યો? તેની તપાસ કરી. પણ ચોરના શવને નીકળવાનું બાકું જણાયું નહિ. આ બાબતમાં હું આચાર્ય મહારાજ! તે ચોરનો શવ ક્યાંથી નીકળ્યો તે મને સમજાવો.

ઉત્તર :—જેમાં લગાર પણ છિદ્ર છે જ નહિ એવા ભોંયરામાં કોઈ માણસ શંખ વગાડે, ત્યારે તેનો નાદ (શબ્દ) બહાર સંભળાય છે. પણ તે સ્વરને નીકળવાનું છિદ્ર જોવામાં આવતું નથી, જેમ શંખનો શબ્દ રૂપી છતાં છિદ્ર ન હોય તો પણ ભોંયરાની બહાર નીકળે છે, તો પછી અરૂપી શવ કોઠીમાં કે દેહમાંથી નીકળે, તેમાં છિદ્રની જરૂર પડે જ નહીં એટલે શબ્દની માફક શવને નીકળવામાં છિદ્રનો વિચાર કરાય જ નહિ. આ પ્રસંગે કેશી ગણધરે શબ્દનું સ્વરૂપ ને સ્યાદ્વાદ શૈલીએ શવસ્વરૂપ વિસ્તારથી સ્પષ્ટ સમજાવ્યું, તેથી પ્રદેશી રાજાએ કબૂલ કર્યું કે શવ છિદ્ર વિના પણ બહાર નીકળી શકે. ૩.

૪. પ્રશ્ન :—ત્રીજા પ્રશ્નમાં જણાવેલો ચોર મરી ગયા પછી તેના શરીરમાં કીડા પડેલા તે મેં જોયા. મને પ્રશ્ન એ થયો કે કોઠીમાં બાકું તો દેખાતું નથી. તો આ કીડા બહારથી આવીને આના શરીરમાં પેઠા ક્યાંથી? એટલે મારે પૂછવાનું એ છે કે જો શવ હોય તો મને સમજાવો કે છિદ્ર વિના કીડા અંદર ઢાંખલ થયા તે કઈ રીતે બને?

ઉત્તર :—જેમ શવને નીકળવામાં છિદ્રની જરૂરિયાત નથી, તેમ પેસવામાં પણ છિદ્રની જરૂર નથી. અહીં દષ્ટાંત અગ્નિમાં મૂકેલ લોદાના ગોળાનું બજાવું. તે આ પ્રમાણે—લોદાનો ગોળો ધગધગતા અગ્નિમાં મૂકીએ, તો તે અગ્નિમય (લાલચોળ) થઈ જાય છે. અહીં લોદાના ગોળામાં છિદ્ર નહિ છતાં અગ્નિ ઢાંખલ થાય છે, તેમ ચોરના શરીરમાં કીડા ઢાંખલ થાય, તેમાં છિદ્રની જરૂર પડે જ નહિ. એ તો સમજાય તેવી બીના છે કે અગ્નિ રૂપી છે, છતાં છિદ્ર વિના લોદાના ગોળામાં પેસે છે, તો કીડાના અરૂપી શવ શરીરમાં છિદ્ર ન હોય તો પણ પેસે, એમાં નવાઈ જેવું કંઈ છે જ નહિ. ૪.

૫. પ્રશ્ન —પ્રદેશી રાજા કહે છે કે—બાળક બાણ ફેંકે તો તે નજીકમાં પડે, ને જીવાન

માણસ બાણ ફેંકે તો તે દૂર પડે છે. આથી અને ખાતરી થઈ કે બાલકનો જીવ નાનો છે ને જીવાનનો જીવ મોટો છે; સર્વ જીવો સરખા નથી. તો પછી તમે સર્વ જીવો સરખા છે, એમ કહો છો તેવું શું કારણ ?

ઉત્તર:—બાળકને કે જીવાનને પૂર્વકૃત કર્મથી જ શરીર પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં બાળકનું શરીર કોમળ છે અને નાનું છે. તેથી તે બાણ ફેંકે ત્યારે નજીક પડે છે ને જીવાનનું શરીર કઠિન છે, મજબૂત છે ને મોટું છે. તેથી તે બાણ ફેંકે, ત્યારે બાણ બહુ દૂર જાય છે. આ રીતે બાણ દૂર જાય, કે નજીક પડે, તેમાં શારીરિક શક્તિ વગેરે કારણ તરીકે સમજવા. પણ સર્વ જીવો તો એક સરખા છે, એમાં કોઈ જીવ નાનો કે મોટો છે જ નહિ. અસંખ્યાતા પ્રદેશો સંખ્યાની અપેક્ષાએ દરેક જીવના એક સરખા છે. જીવ શરીરમાં સંકોચાઈને, કે ફેલાઈને રહે છે, કારણ કે આત્મપ્રદેશો સંકોચાય છે ને ફેલાય પણ છે. પ.

૬. પ્રશ્ન—પ્રદેશી રાજા કેશી ગણધરને પૂછે છે કે જે શરીરમાં જીવ હોય, તો એક જીવતા માણસનું વજન કરીએ અને તેના જ જીવ વિનાના મૃતક (મડલ)નું વજન કરીએ. આ બેમાં જીવવાળા શરીરનું વજન વધારે થાય, ને મૃતકનું વજન ઓછું થાય, તો શરીરમાં જીવ છે, એમ માની શકાય. પણ એક ચોરને જીવતો જોયો, ને મરી ગયા પછી જોયો, તેમાં બંને વખતે તેનું વજન સરખું થયું. આથી અને ખાતરી થઈ કે જીવ પદાર્થ છે જ નહિ.

ઉત્તર:—વાયુ રૂપી છે. તેને ધમણમાં ભર્યા પછી તોલીએ તે વાયુ કાઢી ખાલી ધમણ તોલીએ, તો બંને વખતે એક સરખું વજન થાય છે. વાયુની માફક જીવનું વજન હોય જ નહિ તેમાં પણ ફરક એ છે કે વાયુ રૂપી છે, ને જીવ અરૂપી છે. આ ખરી હકીકત હોવાથી ચોરનું જીવ વિનાનું શરીર, ને જીવવાળું શરીર વજનમાં સરખું થાય એમાં નવાઈ શી? વાયુ રૂપી છે છતાં દેખાતો નથી, ઝાડનાં પાંદડાં હાલે, તે ઉપરથી વાયુની ખાતરી થાય છે. તો જીવ અરૂપી છે તે કઈ રીતે દેખી શકાય? જેમાં વર્ણાદિક હોય, તે જ પાથે દેખાય. પરમાણુ વગેરેમાં વર્ણાદિ છે, છતાં દેખાતા નથી, માટે કહ્યું કે, વર્ણાદિવાળા પદાર્થો પણ પ્રાથે દેખાય એટલે પરમાણુ આદિ ન દેખાય, તે બીજા સ્કંધ વગેરે દેખાય. ૬.

૭. પ્રશ્ન—પ્રદેશી રાજા કેશી ગણધરને પૂછે કે જીવની ખાતરી કરવા માટે મેં એક ચોરના (તેના શરીરના) કકડે કકડા કરી જોયા, પણ તેના શરીરના કોઈ પણ ભાગમાં જીવ જોવામાં આવ્યો નહીં તો જીવ છે એમ કઈ રીતે માની શકાય ?

ઉત્તર—હૈ રાજા! જેમ અરણિના લાકડામાં અગ્નિ રહેલો છે, તેના ઝીણા ઝીણા કકડા કરીને બારીકાઈથી કે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી પણ તપાસીએ તોપણ અગ્નિ દેખાય જ નહિ, તેમ જીવ આ શરીરમાં રહેલો છે. અગ્નિરૂપી છે છતાં ન દેખાય, તો અરૂપી એવો જીવ કઈ રીતે દેખાય ? ૭.

૮. પ્રશ્ન—પ્રદેશી રાજા કેશી ગણધરને પૂછે છે કે હું આચાર્ય મહારાજ! જેમ ઘડા વગેરે પદાર્થો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, તેમ જીવ હોય, તે તે દેખાતો કેમ નથી?

ઉત્તર—જેમ ઝાડનાં પાંદડાં વાયુથી હાલે છે. અહીં પાંદડાં હાલતાં દેખાય, તે ઉપરથી નિર્ણય થાય છે કે આ ઝાડનાં પાંદડાં વાયુથી જ હાલે છે. અહીં જેમ વાયુ રૂપી છતાં દેખાતો નથી, તેમજ પાંદડાંના હાલવા ઉપરથી વાયુનો નિર્ણય થાય છે, તેમ શરીરમાં ચલનાદિ ક્રિયા અરૂપી જીવ હોવાથી જ થાય છે, જે જીવ વિના હાથ વગેરેનું હાલવું, ભાષા અને ક્રિયા થતી હોય, તે તેનું હાલવું વગેરે મહદામાં કેમ દેખાતું નથી? માટે જ સાબીત થાય છે કે ચલનાદિ ક્રિયા જીવ વિના થઈ શકે નહીં. આવી રીતે કાર્યને જોતાં જે કારણનું અનુમાન કરીએ, તે પૂર્વવદનુમાન કહેવાય, એમ સાંખ્ય દર્શનને માનનારા વગેરે પરવાદીએ પણ કહે છે. ૮.

૯. પ્રશ્ન—પ્રદેશી રાજા કેશી ગણધરને પૂછે છે કે જો કીડીનો અને હાથીનો જીવ સરખો હોય, એટલે નાનો કે મોટો ન હોય, તે કીડીનું શરીર નાનું છે, ને હાથીનું શરીર મોટું છે, તેનું શું કારણ? જેટલા આત્મપ્રદેશો હાથીના મોટા શરીરમાં મોટા શકે, તેટલા જ આત્મપ્રદેશો કીડીના નાના શરીરમાં કઈ રીતે સમાય?

ઉત્તર—કીડીનું શરીર નાનું હોવાથી તેનો જીવ નાનો છે અને હાથીનું શરીર મોટું હોવાથી તેનો જીવ મોટો છે, આવી તારી માન્યતા તદ્દન ખોટી છે. કારણ કે શરીર ઉપરથી જીવનો નિર્ણય થાય જ નહિ, કારણ કે વિચિત્ર પ્રકારના નામકર્મના ઉદયથી કોઈનું શરીર નાનું હોય છે, ને કોઈનું શરીર મોટું હોય છે. જેમ મોટા ઘરના મધ્યભાગમાં દીવો મૂક્યો હોય, તે તેનો પ્રકાશ આખા ઘરમાં ફેલાય ને તે જ દીવો નાના ઘરમાં મૂકીએ તે તેટલા જ ભાગમાં તેનો પ્રકાશ ફેલાય. અહીં પ્રકાશ મોટા ઘરમાં ફેલાઈને અને નાના ઘરમાં સંકેત્યાઈને રહે છે. એટલે જેમ પ્રકાશનો સંકેત્ય વિકાસ ધર્મ છે, તેવી રીતે આત્મપ્રદેશો પણ તે જ ધર્મોવાળા હોય છે. માટે નાના શરીરમાં લોકાકાશના પ્રદેશો જેટલા આત્મપ્રદેશો સંકેત્યાય છે, ને મોટા શરીરમાં તેટલા જ આત્મપ્રદેશો ફેલાય છે. તમામ જીવોના આત્મપ્રદેશો એક સરખી સંખ્યાવાળા છે. તેમાં વધઘટ છે જ નહિ, એમ શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્ર ટીકાક્રિમાં જણાવ્યું છે. ૯.

૧૦. પ્રશ્ન—પ્રદેશી રાજા કેશી ગણધરને પૂછે છે કે હું સૂરિરાજ! અમારા કુલકંમથી જે નાસ્તિકમત ચાલ્યો આવે છે, તે મારાથી કેમ છોડી દેવાય?

ઉત્તર—જે પરંપરાએ આવેલી અધર્મશુદ્ધિને છોડે નહિ, તે લોહાને ઉપાડનાર વેપારીની માફક દુઃખી થાય છે. તે બીના દૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી—એક ગામમાં ચાર મિત્રો રહેતા હતા. એક વખત તેઓ સાથે જન કમાવાની ઈચ્છાથી પોતાના ગામથી નીકળી પરદેશ તરફ જતા હતા. જતાં જતાં વચમાં તેમણે એક લોહાની ખાણ જોઈ. તેમાંથી

તેમણે જોઈએ તેટલું લોડું લીધું. આગળ ચાલતાં તેમણે રૂપાની ખાણ જોઈ તેથી ચાર મિત્રોમાંના ત્રણ જણાએ કહ્યું. લોડું ફેંકી દઈએ, ને ઉપાડી શકાય તેટલું રૂપું લઈએ. એમ કહી ત્રણ જણાએ લોડું ફેંકી દઈ રૂપું લઈ ચાલવા માંડ્યું. પણ થોથો મિત્ર કદામહી હતો, તેણે રૂપું લીધું નહિ. ને ત્રણ જણાની સાથે લોડું ઉપાડી ચાલવા માંડ્યું. આગળ ચાલતાં સોનાની ખાણ દીઠી, એટલે યુદ્ધિશાલી તે ત્રણ મિત્રોએ રૂપું છોડી સોનું લીધું, ને ચાલવા માંડ્યું. અહીં પણ પેલા કદામહી મૂર્ખ મિત્રે પહેલાંની માફક લોડું ઉપાડી તે ત્રણ મિત્રોની સાથે ચાલવા માંડ્યું. આગળ ચાલતાં તેમણે રત્નોની ખાણ જોઈ ત્યારે સોનું છોડીને ત્રણ મિત્રોએ રત્નો લીધાં, પણ પેલા થોથા મિત્રે તે જોઈ રૂપાનો ને સોનાનો ત્યાગ કર્યો, તેમ રત્નો પણ લીધાં નહિ, ને લોડું ઉપાડી ત્રણ મિત્રોની સાથે આગળ ચાલવા માંડ્યું. ત્રણ મિત્રો ઇષ્ટ નગરમાં વેપાર કરી ઘણો લાભ મેળવી પોતાના ગામમાં આવ્યા. ઘણાં સુખી થયા. પેલો કદામહી યુદ્ધિહીન હોવાથી કંઈ પણ કમાયો નહિ. તેના નસીબમાં લોઠા જેટલો જ થોડો લાભ હતો, તે મળ્યો. પણ લાભ-અલાભનો, હિત-અહિતનો વિચાર ન કરવાથી તે કદામહી નિર્ધન થઈ ગયો, ને દુઃખી થયો. આ દષ્ટાંતનો સાર એ કે જ્યાં સુધી અજ્ઞાન હોય, ત્યાં સુધી લોઠા વગેરેની માફક મિથ્યાત્વ રૂપી અધર્મનો ત્યાગ ન થાય, પણ જ્યારે સત્ય ધર્મ સમજાય ત્યારે તે ત્રણ મિત્રોની માફક અધર્મને છોડી સત્ય ધર્મનો સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ. જો તેમ ન કરીએ તો થોથા મિત્રની માફક અધર્મનો રાગી છવ બહુ જ દુઃખી થાય છે. માટે હે રાજન્ ! તમે મહાભાગ્યના ઉદયથી મનુષ્ય જન્મ પામી સત્ય ધર્મની આરાધના કરી સુક્તિનાં અવ્યાપ્તાધ સુખો પામો. પછી ફેરી ગણધરે કેવ ગુરુ ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું. પરિણામે પ્રદેશી રાજા અર્થ ઉપર બેઠા બેઠા જૈન ધર્મનો પૂર્ણ રાગી થયો. તેણે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઊતરી ગુરુને વંદન કરીને કહ્યું કે હે મહારાજ ! હું સવારે તમને નમીને મારો અવિનય ખમાવીશ. એમ કહી પ્રદેશી રાજા ગુરુને વંદન કરી નગરીમાં પ્રવેશ કરી રાજમહેલમાં ગયા. બીજે દિવસે પ્રભાતકાળે કૌણિક રાજાની માફક પ્રદેશી રાજાએ મોટા ઉત્સવથી આવી ગુરુને વંદના કરી, અને તેમની પાસે શ્રાવકનાં આર પ્રત સ્વીકાર્યાં. અંતે હિત-શિક્ષા ફરમાવતા શ્રી ગુરુ મહારાજે રાજાને કહ્યું કે હે રાજા ! પુષ્પ ફળવાળા બગીચાની જેમ પ્રથમ બીજાએને દાન દેનારા ઘાતાર થઈને હમણાં ધન મેળવી તમારે અઘાતાં (દાન નહિ દેનાર) થવું નહિ, એટલે કે સૂકાઈ ગયેલા વનની જેવા અરમણીય થવું નહિ. કારણ કે તેમ થવાથી અમને અંતરાય લાગે, અને શ્રીજૈનધર્મની નિંદા થાય. ગુરુનાં આ વચન સાંભળી પ્રદેશી રાજાએ તે પ્રમાણે વર્તવા કબૂલ કરી જણાવ્યું કે હે સૂરિમહારાજ ! હું મારા સાત હજાર ગામના ચાર વિભાગ કરીશ. તેમાંથી એક વિભાગ વડે મારા શબ્દના સૈન્ય અને વાહનનું પોષણ કરીશ,

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૨. ઉપાંગ શ્રી રાયપસેણીય સૂત્રનો પરિચય) ૩૫૧

બીજા ભાગ વડે અંતઃપુરનો નિર્વાહ કરીશ. ત્રીજા ભાગ વડે લાંડારની પુષ્ટિ કરીશ, અને ચોથા વિભાગ વડે દાનશાળા વગેરે ધર્મકાર્ય કરીશ. આ રીતે શ્રાવક બનીને રાજા ઘેર આવ્યો, અને શ્રમણોપાસક થયો. કામભોગમાં અનાસક્ત એવા રાજાને જાણી, તેની રાણી સૂર્યકાંતા તેને મારવાનો ઉપાય ચિંતવવા લાગી. તેણીએ યોતાના પુત્ર સૂર્યકાંતાને કહ્યું કે “ તારા પિતા દેશની અને રાજ્યની બિલકુલ ચિંતા કરતા નથી. તે શ્રાવક ધર્મને ફરતા ફરે છે. માટે શસ્ત્ર, મંત્ર, વિષ કે અગ્નિના પ્રયોગથી તું તેને મારી નાખીને રાજ્ય લઈ લ્યે, કારણ કે કોહેલા પાનને કાઢી નાખવું એ ન્યાય છે. ” આ પ્રમાણેનાં યોતાની માતાનાં વચન સાંભળી કુમાર મૌન ધરી રહ્યો. તે જોઈ રાણીએ વિચાર્યું કે “ આ પુત્ર નમાલો છે. આને મેં ગુપ્ત ભેદ (વિચાર) કહી નાખ્યો. પણ આ જરૂર મંત્રભેદ કરશે. ” એવું ચિંતવી તેણીએ છળ શોધી ભોજનમાં ઝેર ભેળવી પ્રદેશી રાજાને તે ઝેરી ભોજન ખવરાવ્યું. તેથી રાજાને અસહ્ય વેદના ઉત્પન્ન ધર્મ. આ કામ યોતાની રાણીનું છે, એમ જાણ્યા છતાં તેણે તેના પર કોપ કર્યો નહિ. સ્વયંમેવ ધૌપધાગારમાં જઈ દર્ભના સંધારા ઉપર પૂર્વાભિમુખ બેસી શકંસ્તવ (નમુત્યજ્ઞ) ભણી મનમાં યોતાના ધર્માચાર્યને સંભારી જાવજીવ સુધી સર્વ પાપસ્થાનોને વોસિરાવી સમાધિમાં કાળધર્મ પામી પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમાં સૂર્યાલ વિમાનને વિષે ચાર પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો મહાદ્વિક દેવ થયો. આમ માત્ર ઝાગણ-ચાળીશ દિવસ સુધી શ્રાવક વ્રતની આરાધના કરવાથી સાડાબાર લાખ યોજનના વિસ્તારવાળા વિમાનને વિષે પ્રદેશી રાજા ઉત્તમ દેવપણું પામ્યા. તેણે પ્રદેશી રાજાના ભવમાં માત્ર તેર છઠ્ઠ કરી તેરમા છઠ્ઠને પારણે સંધારો કર્યો હતો. દેવપણે ઉત્પન્ન થયા પછી અવધિજ્ઞાને કરી યોતાને સમ્યકવત્તા કારણભૂત પૂર્વ ભવની બીના જાણી તે સૂર્યાલદેવ અહીં વીર પ્રભુની પાસે આવી નાટક કરી સ્વસ્થાને ગયો. દેવાયુધ્ય પૂર્ણ કરી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ પામી દીક્ષા લઈ મોક્ષે જશે. ૧૦.

આ દશે પ્રશ્નોત્તરોનું વિવરણ આત્મ દષ્ટિને સતેજ કરે છે ને નિજગુણરમણતા વધારે છે. અહીં જણાવેલા કેશી ગણધર, તે શ્રીપાર્શ્વનાથના મુખ્ય ગણધરોમાંના ગણધર નથી, પણ તે મુખ્ય ગણધરના શિષ્ય કે પ્રશિષ્ય છે. એટલે શ્રીપાર્શ્વનાથની ત્રીજી પાટ્ટે કે ચોથી પાટ્ટે તે થયા, એમ ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. આ જ ત્રણ જ્ઞાનના ધારક કેશી ગણધર તિંદુક નામના વનમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીને મળ્યા હતા. માંહોંમાંહે એકબીજાને બહુજ આનંદિત ધર્મને સુખશાતા પૂછી હતી. અને ચાર મહાવ્રત રૂપ ધર્મનું ને પંચમહાવ્રત રૂપ ધર્મનું તથા સચ્ચેલક ધર્મ અને અચ્ચેલક ધર્મનું ખરું રહસ્ય શ્રી ગૌતમસ્વામીની પાસેથી જાણીને પંચ મહાવ્રત રૂપ ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો. તેમજ શ્રી ગૌતમસ્વામીના સરલતાદિ ગુણોની તેમણે સ્તવના કરી હતી. સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત વગેરે ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે શ્રી કેશી ગણધરની પાસે બુદ્ધ દીક્ષા લીધી

હતી. પાછળથી કોઈ કારણે તેણે દીક્ષા તથા ઔદ્ધ ધર્મ ફેલાવ્યો. કેટલાએક વિદ્વાનોનું માનવું છે કે કેરી નામના અનેક થયા છે. આ કેરી ગણધર આદર્શ સાધુતાને વરેલા હતા, તથા તેમનામાં સામાને સમજાવવાની ને પૂછેલા પ્રશ્નોના શાંતિથી ઉત્તર દેવાની અલૌકિક શક્તિ હતી. તેમજ સરલ અને ગુણુઆહી પણ હતા.

પ્રદેશી રાજા જે કે જૈનધર્મ પામ્યા પહેલાં નાસ્તિક હતા, પણ તે સરલ અને સત્યઆહી હોવાથી કેરી ગણધરના સમાગમથી દેશના અવજ્ઞાદિથી અને સંતોષજનક ઉત્તરો મળવાથી આવક ધર્મ (બાર વ્રતો) ને આરાધવા લાગ્યા. ધર્મપસાથે વૈરાગ્ય ભાવના વધતાં તે શીલધર્મની આરાધનામાં આગળ વધ્યા. તેમની આ સ્થિતિ સૂર્યકાંતા રાણીને ભોગ સાધનામાં અંતરાયભૂત લાગી, તેથી તે જ્યારે બીજી રીતે રાજાને મારવામાં ફાવી નહિ, ત્યારે તેણીએ તેરમા છૂંના પારણે પ્રદેશી રાજાને ઝેરમિશ્રિત ભોજન આવા પીરશ્યું. તે તો આ કપટને જાણતો નથી, તેથી તેણે તે ભોજન ખાધું. થોડીવારમાં ઝેર ફેલાયું, ત્યારે રાજાએ જાણ્યું કે આ કામ કરનારી સૂર્યકાંતા રાણી છે. છતાં તેણે તેની ઉપર લગાર પણ ક્રોધ કે અરુચિ કરી નહીં ને સમતાભાવે અંતિમ આરાધના કરી. સમાધિથી મરીને તે સૌધર્મ દેવલોકમાં સૂર્યાભ નામે એકાવતારી મહર્ષિક દેવ થયા. રાજા પ્રદેશીનું અંતિમ જીવન બહુજ ઉચ્ચ કોટીનું હતું. શાંતિથી તેનો વિચાર કરનારા આવકો પોતાના આવક ધર્મને નિર્દોષભાવે જરૂર આરાધી શકે છે. આવા સાત્ત્વિક જીવન ગુજારનારા પુણ્યાત્માઓ વિરલ જ હોય છે. હાલના શ્રમણો-પાસકો પરમઆવક પ્રદેશી રાજાના જેવું જીવન ગુજારી મોક્ષમાર્ગને આરાધી મુક્તિના અવ્યાપ્તાધ સુખ પામે. એ જ હાર્દિક ભાવના.

॥ શ્રી રાયપસેણીય સૂત્રનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો ॥



॥ શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો પંદરમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો ॥



સોલભો પ્રકાશ

॥ ૩. ઉપાંગ શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય ॥

॥ આર્યા ॥

અહ સોલસપ્પયાસે, જીવાભિગમસ્સ પરિચયં લેસા ॥
 વુચ્છં જીવાજીવા-ભિગમં ણામંતરં તસ્સ ॥ ૧૨૬ ॥
 જીવસરુદ્ધહુત્તા, જીવાભિગમં અજીવભેરેહિં ॥
 જીવાજીવાભિગમં, ઘડણા નામાણ દુણ્હંપિ ॥ ૧૨૭ ॥
 તદ્દયંગસ્સોલંગં, પ ણ્હં ત્ત ર રૂ વ ભા વ પ ણ ણ વ ણા ॥
 વ ણ ણ ઘ ણા ણ ણ ણ ત હા, વૃત્તં તં વિજયદેવસ્સ ॥ ૧૨૮ ॥
 નંદી-વક્કિલ્લયસુત્ત-પ્પમુહમ્મંથેસુ સુત્તમજ્જયણં ॥
 ઉવ્વકાલિયમિણમુત્તં, વ ણ ણ ત્તં વ વ વ વૃત્તં ॥ ૧૨૯ ॥
 પુઠ્ઠિવં ભેયપભેયા, સંલેલા વ ણ ણ યા અજીવાણં ॥
 જીવવિચારો મણિમ્મો, વિત્થારા તયણુ થલિરેહિં ॥ ૧૩૦ ॥
 છદ્દે જીવદુભેયા, મુત્તવિચારો વ સત્તમે સુત્તે ॥
 અટ્ટમે નવપડિવત્તી, વૃત્તા કમસો દુભેયાઈ ॥ ૧૩૧ ॥

શબ્દાર્થ :—હવે હું શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીના સોલભા પ્રકાશમાં ત્રીજા ઉપાંગ તરીકે ઓળખાતા શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રનો પરિચય કહીશ. આનું જીવાભિગમ નામ વધારે પ્રસિદ્ધ છે. કેટલાએક ગ્રંથોમાં ‘જીવાજીવાભિગમ’ આનું બીજું નામ પણ કહ્યું છે. પણ તે વધારે પ્રસિદ્ધ નથી. ૧૨૬. અહીં જીવનું સ્વરૂપ ઘણું વિસ્તારીને કહેલું હોવાથી ‘જીવાભિગમ’ નામ પ્રસિદ્ધ છે અને અજીવના ભેદ-પ્રભેદોનું પણ વર્ણન કર્યું છે, તેથી તે “જીવાજીવાભિગમ” નામથી પણ ઓળખાય છે. આ રીતે બંને નામો ઘટી શકે છે. ૧૨૭. ત્રીજા શ્રી સ્થાનાંગસૂત્રનું આ શ્રીજીવાભિગમસૂત્ર ઉપાંગ છે. અહીં પ્રશ્નોત્તર રૂપે પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરી છે. એ જ પ્રમાણે શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર નામના ચોથા ઉપાંગમાં પણ પ્રશ્નોત્તર રૂપે પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરી છે. આ શ્રીજીવા-ભિગમસૂત્રમાં વિજય દેવની બીના (સૂર્યાભિદેવની માફક) વિસ્તારથી જણાવી છે. તે

બાકીના ભાગમાં જીવ અજીવની હકીકત જણાવી છે. ૧૨૮. શ્રીનંદીસૂત્ર અને પાક્ષિકસૂત્ર વગેરે ગ્રંથોમાં આ સૂત્રને ઉત્કાલિક સૂત્રોમાં ગણ્યું છે. તથા આને રાઙ્ગઆતમાં અધ્યયન તરીકે કહ્યું છે, ને છેવટે સૂત્ર તરીકે પણ જણાવ્યું છે. તેમજ અહીં દ્રવ્યાનુયોગની બીના કહી છે. ૧૨૯. શ્રીસ્થાવિર ભગવંતે પહેલા ટૂંકામાં અજીવના બેઠ પ્રભેદાદિતું વર્ણન કર્યું છે. તે પછી વિવિધ પ્રકારના જીવોના વિચારો વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે. ૧૩૦. અહીં છઠ્ઠા સૂત્રમાં સિદ્ધ અને સંસારી એમ બે ભેદોનું સ્વરૂપ કહીને સાતમા સૂત્રમાં મુક્ત એટલે સિદ્ધ ભગવંતોનું વર્ણન કર્યું છે. પછી આઠમા સૂત્રમાં અનુક્રમે નવ પ્રતિપત્તિઓ (અધ્યયન, વિભાગ) જણાવી છે. તેમાં જીવના બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ અને દશ ભેદોનું વર્ણન ક્રમસર કર્યું છે. ૧૩૧.

સ્પષ્ટાર્થ:—આ શ્રીજીવાભિગમ સૂત્ર ત્રીજું ઉપાંગ છે. અને એ જીવોનું અને અજીવોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવવાનું અપૂર્વ સાધન છે. વાદિવેતાલ શ્રીશાંતિસૂત્રિ મહારાજ વગેરે મહાપુરુષોએ શ્રીજીવવિચારાદિ પ્રકરણ વગેરેની રચના કરી હતી, તે આ ત્રીજા ઉપાંગ વગેરેના આધારે જ કરી છે, એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. શ્રીસ્થાનાંગ-સૂત્રમાં ટૂંકામાં કહેલ જીવાદિની બીના અહીં વિસ્તારથી કહી છે. માટે જ આ સૂત્ર ત્રીજા અંગનું ઉપાંગ છે એમ જણાવ્યું છે. અહીં સંસારી જીવોનું સ્વરૂપ જણાવતાં સૂત્રકારે જે ૯ વિભાગો પાડ્યા છે, તે દરેકનું 'પ્રતિપત્તિ' નામ જણાવ્યું છે. જેમ બીજાં આગમોમાં શતક ઉદ્દેશા વિગેરે તથા અધ્યયન, પ્રકાશ વગેરે જણાવ્યાં છે, તેમ અહીં ત્રણાદિના વિભાગ રૂપ પ્રતિપત્તિ સમજવી.

૧. પહેલી પ્રતિપત્તિ—અહીં સંસારી જીવોના ૧. સ્થાવર અને ૨. ત્રસ. આ બે ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.

૨. બીજી પ્રતિપત્તિ—અહીં ૧. સ્ત્રી ૨. પુરુષ, ૩. નપુંસક આ રીતે ત્રણ ભેદોનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે.

૩. ત્રીજી પ્રતિપત્તિ—અહીં ૧. નારક, ૨. તિર્થંચ, ૩. મનુષ્ય, ૪. દેવ આ રીતે સંસારી જીવોના ચાર ભેદો વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે.

૪. ચોથી પ્રતિપત્તિ—અહીં ૧. એકેન્દ્રિય, ૨. બેઇન્દ્રિય, ૩. તેઇન્દ્રિય, ૪. ચતુરિન્દ્રિય, ૫. પંચેન્દ્રિય આ રીતે સંસારી જીવોના પાંચ ભેદો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે.

૫. પાંચમી પ્રતિપત્તિ—અહીં પૃથ્વીકાય, આકાશ, તેઉકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિ કાય અને ત્રસકાય આ રીતે ૬ ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.

૬. છઠ્ઠી પ્રતિપત્તિ—અહીં ૧. નારકો, ૨. તિર્થંચો, ૩. તિર્થંચિણીઓ, ૪. મનુષ્ય, ૫. મનુષ્યોની સ્ત્રીઓ, ૬. દેવો, ૭. દેવીઓ આ રીતે ૭ ભેદો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે.

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૩. ઉપાંગ શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રનો પરિચય) ૩૫૫

૭. સાતમી પ્રતિપત્તિ-અહીં ૧. પ્રથમસમયના નારકો, ૨. અપ્રથમસમયના નારકો, આ રીતે તિર્થચિના, મનુષ્યોના અને દેવોના પણ એ એ ભેદો ગણીને સંસારી જીવોના ૮ ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.

૮. આઠમી પ્રતિપત્તિ-અહીં ૧ થી ૫ પૃથ્વીકાય વગેરે પાંચ સ્થાવરોના પાંચ ભેદો ૬ થી ૮ ત્રણ વિકલેન્દ્રય (એઈન્દ્રિય તેઈન્દ્રિય ને ચતુરિન્દ્રિય)ના ત્રણ ભેદો, ૯ પંચેન્દ્રિય. આ રીતે ૯ ભેદો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે.

૯. નવમી પ્રતિપત્તિ-અહીં ૧. પ્રથમસમયના એકેન્દ્રિયો, ૨. અપ્રથમસમયના એકેન્દ્રિયો આ રીતે દ્વીન્દ્રિયાદિ ચારે જીવોમાં એ એ ભેદો ગણતાં ૧૦ ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. છેવટે સિદ્ધાદિતું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે.

અહીં ત્રીજી પ્રતિપત્તિમાં એ ઉદ્દેશોમાં નારકનું ને એ ઉદ્દેશોમાં તિર્થચતુર્વર્ણન કરીને ક્રમસર જંબૂદ્વીપ, દ્વીપ, સમુદ્રો અને જ્યોતિષ્ક દેવોનું વર્ણન કર્યું છે. અંતે એ ઉદ્દેશોમાં વૈમાનિક દેવોનું વર્ણન કર્યું છે. અહીં વિજય દેવનું વર્ણન વિસ્તારથી કરતાં સૂત્રકારે રાજપ્રતીયની ભલામણ કરી છે. એટલે અહીં જે ખીના ટૂંકામાં જણાવી છે, તેનો વિસ્તાર ખીજા ઉપાંગથી જાણવો એમ કહ્યું છે. પછી બાકીની ચોથી પ્રતિપત્તિ વગેરે ૬ એ પ્રતિપત્તિઓમાં પણ ત્રસાદિ જીવોમાં ભવસ્થિતિ, કાયસ્થિતિ, વિરહકાળ અને અલ્પબહુત્વની ખીના જણાવી છે. પ્રસંગે સ્ત્રીવેદમાં પણ તે ચારે દ્વારો સમજાવ્યા છે. અને કર્મભૂમિ આદિના મનુષ્યો, હ્રસ્વત્ર અંતરદ્વીપના મનુષ્યો, દશ પ્રકારનાં કલ્પવૃક્ષો, જંબૂદ્વીપની જગતી, તેના દ્વારો વિજયદેવ, વિજય રાજધાની, વિજયદેવનાં કર્તવ્ય વગેરે, તેણે કરેલ પુસ્તક રત્નોનું વાંચન, પ્રતિમાપૂજન, જિનેન્દરની દાહા વગેરેની પૂજા, અલ્પંતર પર્ષદાદિ ત્રણ પર્ષદાઓ, ઉત્તરકુંડ, નીલવંત દ્રહ અને તેના કમળો, જંબૂપીઠ, જંબૂસુદર્શનવૃક્ષ, લવણસમુદ્ર, ધાતકીખંડથી માંડીને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સુધીના દ્વીપસમુદ્રો, તેના ચંદ્ર સૂર્યો, તે ચંદ્ર સૂર્યોના ચંદ્રદ્વીપ ને સૂર્યદ્વીપો, ચંદ્ર સૂર્યની રાજધાની, લવણસમુદ્રની સાથે ખીજા સમુદ્રોનો મુકાબલો, લવણસમુદ્રની વેલા, કાલોદાધિ આદિ વીશ પદાર્થો અને દેવદ્વીપાદિ આ બધાનું વર્ણન કરીને સર્વ દ્વીપ સમુદ્રાદિને ઉદ્દેશીને વર્ણન કર્યું છે. અને ઈન્દ્રિયોના વિષયાદિતું પણ સ્વરૂપ ટીકાકારે બહુજ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. આ રીતે શ્રીજીવાભિગમ સૂત્રનો સાર ટૂંકમાં જણાવીને હવે દરેક પ્રતિપત્તિનો પરિચય ટૂંકામાં જણાવું છું.

શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રની પહેલી તથા ખીજી પ્રતિપત્તિનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

અહીં સરૂઆતમાં અભિગમના ૧. અજીવ અભિગમ, ૨. જીવ અભિગમ આ એ ભેદમાંના અજીવ અભિગમના એ ભેદોનું સ્વરૂપ કહીને જીવ અભિગમના અસંસારી (સિદ્ધ) જીવો અને સંસારી જીવો, એમ એ ભેદોમાંના સિદ્ધનું સ્વરૂપ ટૂંકામાં જણા-

વીને સંસારી જીવોનું સ્વરૂપ બહુ જ વિસ્તારથી ૯ પ્રતિપત્તિઓમાં જણાવ્યું છે. તેમાં પ્રથમ સ્થાવરના પાંચ ભેદો ને તે દરેકના સૂક્ષ્મ તથા બાહ્ય ભેદો વિસ્તારથી સમજાવીને ત્રસ જીવોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તેમાં ઐર્ષદ્રિય વગેરેનું અને નારક તિર્થંચ મનુષ્ય અને દેવના ભેદોનું, તથા સંમૂર્ણિમ-ગર્ભજ મનુષ્ય-તિર્થંચીના ભેદોનું, તેમજ તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયના જલચરાદિ ભેદોનું સ્વરૂપ વગેરે બીના જણાવીને અંતે ત્રસાદિ જીવોની ભવ સ્થિતિ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. આ રીતે પહેલી પ્રતિપત્તિનો સંક્ષિપ્ત પરિચય જણાવી દીધો.

૨. બીજી પ્રતિપત્તિમાં જીવના ત્રણ ભેદોનું વર્ણન ક્રમસર કર્યું છે. તેમાં પહેલાં સ્ત્રીઓના ભેદો, અને સ્ત્રી વેદની સ્થિતિ વગેરેનું વર્ણન કરીને તિર્થંચીની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ વગેરે (ભવસ્થિતિ, કાયસ્થિતિ, વિરહકાલ, અને અદ્યપબહુત્વ) નું વર્ણન કર્યું છે. પછી સ્ત્રીપણાની સ્થિતિના ભેદોનો વિચાર (સાજાન્યથી અને વિશેષથી) બે પ્રકારે કહીને સ્ત્રીઓના (સ્ત્રીપણાના) વિવિધ પ્રકારના અંતર (આંતરાં) અને નાના મોટા (અલગ અલગ, અને સમુદ્ધિત ભેગા) અદ્યપબહુત્વો તથા સ્ત્રી વેદની જુદી જુદી જાતની સ્થિતિઓ જણાવી છે. આજ ક્રમે પુરુષના અને નપુંસકના ભવ સ્થિતિ વગેરેનું વર્ણન કરીને અંતે વેદોની વિવિધ પ્રકારની સ્થિતિઓનું અને તે વેદોના અદ્યપબહુત્વ વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. અહીં બીજી પ્રતિપત્તિનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂર્ણ થાય છે.

શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રની ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

અહીં સંસારી જીવોના નારકાદિ ચાર ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવવાની ભાવનાવાળા સૂત્રકારે પહેલાં નરક સ્થાનાદિનું વર્ણન આ રીતે કર્યું છે. ૧. નરક પૃથ્વીના (રત્નપ્રભા વગેરે) ૭ ભેદો અને ૨. નામ અને ગોત્રનું વર્ણન કરીને તે દરેક નરક પૃથ્વીઓની જડાર્ધ, અને કાંડ તથા નરકાવાસા તેમજ તેના આધારભૂત ઘનોદધિ વગેરેનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. પછી કાંડાદિનું આંતરું, અને રત્નપ્રભાદિના સંસ્થાન, તથા તેની અને અલોકની વચ્ચેનું આંતરું વગેરે બીના કહી છે. ત્યાર બાદ ઘનોદધિ વગેરેની જડાર્ધ કહીને રત્નપ્રભાદિમાં સર્વે જીવાદિની ઉત્પત્તિને અંગે જરૂરી હકીકત જણાવી છે. પછી રત્નભાદિના શાશ્વતતાદિ (શાશ્વતપણું અશાશ્વતપણું, આ બે) નો નિર્ણય જણાવીને તે રત્નપ્રભાદિના અદ્યપબહુત્વો કહ્યાં છે.

પછી નરકાવાસ, તે સર્વેના સંસ્થાન અને વર્ણાદિ, તથા મોટાપણું (ઊંચાર્ધ, લંબાર્ધ વગેરે) વર્ણવીને ઉપજવાની સંખ્યા અને અવગાહના કહી છે. પછી નારક જીવોના દેહના સંઘયજી સંસ્થાન વગેરે તથા શ્વાસ, આહાર, લેશ્યા, દષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, સમુદ્ધાત વગેરેનું વર્ણન કરીને તેમને અંગે ભૂખ તરસની બીના કહી છે. પછી તેમના આયુષ્ય ઉદ્વર્તનની બીના કહીને નરકસ્થાનોના

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૩. શ્રી ઉપાંગ છવાલિગમ સૂત્રનો પરિચય) ૩૫૭

સ્પર્શાદિનો વિચાર વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન કર્યું છે. આ રીતે નારકનો અધિકાર પૂરો કરીને તિર્થંચનો અધિકાર શરૂ કર્યો છે. તેમાં તિર્થંચોના અને તિર્થંચોની યોનિઓના તથા તિર્થંચ સ્ત્રી-પુરુષોના ભેદ વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી કરીને મનુષ્યોનું વર્ણન કરતાં તેમના અને સંમૂર્છમ-ગર્ભજ મનુષ્યોના તથા પદ અંતરદ્વીપના મનુષ્યોના ભેદાદિનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી દેવોનું સ્વરૂપ જણાવતાં ભુવનપતિ દેવોના ભેદો અને ભવનો, તથા અસુરકુમારાદિમાંના દરેકના ભવનો, તેમજ ચમરેન્દ્રાદિની પર્ષદાઓ કહીને ઉત્તર દિશાના અને દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારાદિના તથા વ્યંતર ને વાનમંતર દેવોના ભવનાદિનું તેમજ જ્યોતિષક દેવોના વિમાનાદિનું વર્ણન કર્યું છે. પછી અનુક્રમે તિર્થાં-લોકના દ્વીપ સમુદ્રો, અને તે બધાના આકાર વગેરેનું તથા પદ્મવરવેદિકા, વનખંડા તેમજ વિજયદ્વાર જંબૂદ્વીપના વિજયદ્વાર, તેના તોરણ ને ચક્રાદિનું વર્ણન કર્યું છે. પછી વિજયદેવ, તેની રાજધાની વિજયદેવની સભા, માણવકસ્તંભ, દેવશયનીય, સિદ્ધાયતનાદિ, વિજયદેવનો અભિષેક, વિજયદેવે કરેલી જિન પૂજા, વિજયદેવના તાબાના દેવાદિના આયુષ્ય વગેરે, આ બધાનું વર્ણન કર્યું છે. પછી વૈજયંતદ્વાર, તેનું આંતરું, અને ઉત્તરકુરે, યમકપર્વત, નીલવદ્દહદ તથા કાંચનપર્વત જંબૂપીઠ, જંબૂવૃક્ષ, તેમજ જંબૂદ્વીપના ચંદ્ર-સૂર્યો આ બધાનું ક્રમસર વર્ણન કર્યું છે. પછી લવણસમુદ્ર, તેના ચંદ્રાદિ, અને તેની વેલાની વૃદ્ધિ, તથા વેલંધર પર્વત, અનુવેલંધર પર્વત, તેમજ ગૌતમ દ્વીપનું વર્ણન કર્યું છે. પછી ધાતકીખંડના અને કાલોદધિના ચંદ્ર-સૂર્યાદિનું વર્ણન કરીને કાલોદધિથી આગળના દ્વીપ સમુદ્રોનું અને દેવદ્વીપાદિનું તથા ચંદ્રદ્વીપ સૂર્યદ્વીપાદિનું તેમજ લવણ સમુદ્રની ઊંડાઈ સહિત ઊંચાઈનું વર્ણન કર્યું છે. પછી લવણ સમુદ્રના ગોતીર્થનું અને તેની પહોળાઈનું વર્ણન કરીને અનુક્રમે ધાતકીખંડ, કાલોદધિ પુન્કરવરદ્વીપ, સમયક્ષેત્ર (અઢીદ્વીપ) ને માનુષોત્તરગરિનું વર્ણન કરીને અઢીદ્વીપની જહારના ને અંદરના ચંદ્રાદિનું ઉર્વોપપન્નપણું વગેરે બીના જણાવી છે. પછી અનુક્રમે પુન્કરવર, વાણીવર, ક્ષીરવરાદિ દ્વીપાદિનું વર્ણન કરીને આઠમા નંદીચરદ્વીપાદિ અને ત્રિપ્રત્યવતારવાળા સમુદ્રો, તથા સરખા નામવાળા અસંખ્યતા દ્વીપોનું વર્ણન કર્યું છે. પછી લવણ સમુદ્રાદિના પાણીના સ્વાદ, માછલાં વગેરે, દ્વીપ સમુદ્રોનું પ્રમાણ, ચંદ્રાદિની નીચે ઉપર અને સમલાઈનમાં રહેલા તારાઓ તથા ચંદ્રાદિના ગ્રહાદિ પરિવાર વગેરેનું વર્ણન કરીને મેરૂની અને લોકાંતની વચ્ચેનું આંતરું જણાવ્યું છે. પછી ચંદ્રાદિના સંસ્થાન અને વિમાનની લંબાઈ વગેરે તથા ચંદ્રાદિના વાહન અને ચંદ્રાદિમાં કોની મંદ ગતિ ને કોની શીઘ્ર ગતિ ? તથા કોણ અદ્ય ઋદ્ધિવાળા ? ને કોણ મહર્દિક ? તેમજ તારામાં માંહોમાંહે આંતરું કહીને ચંદ્ર સૂર્યની અગ્રમહિષીઓ ને દેવીઓ તથા તે બધાનાં આયુષ્ય તેમજ ચંદ્રાદિનું અદ્ય ખલુત્વ વગેરે જણાવ્યું છે. આ રીતે જ્યોતિષકની બીના પૂર્ણ કરીને વૈમાનિક દેવોના ભેદો, અને શકની પર્ષદા તથા વિમાનોના આધારભૂત

પદાર્થો, તેમજ વિમાન પૃથ્વીની જાડાઈ વગેરેનું વર્ણન કરીને વિમાનોની ઊંચાઈ અને તેમના સંસ્થાન લંબાઈ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. પછી વૈમાનિક દેવોના સંબંધ, સંસ્થાન, વર્ણાદિ, અવધિજ્ઞાન, સમુદ્ધાત, વિભૂયા, કામભોગ, આયુષ્ય, ઉદ્ધર્તના, અદ્યપખલુત્વ વગેરે ધીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

આ રીતે શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રની ત્રીજી પ્રતિપત્તિનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

૪. ચોથી પ્રતિપત્તિમાં—એકેન્દ્રિયાદિ જીવોના ભેદો, આયુષ્ય અને આંતરું તથા અદ્યપખલુત્વ વગેરેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે.

૫. પાંચમી પ્રતિપત્તિમાં—પૃથ્વીકાયાદિ જીવોના ૬ ભેદો, આયુષ્ય અને કાય-સ્થિતિ તથા અદ્યપખલુત્વ કહીને સૂક્ષ્મ પૃથ્વી વગેરેનું આયુષ્ય, કાયસ્થિતિ, આંતરું અને અદ્યપખલુત્વ કહીને બાહ્ય પૃથ્વીકાયાદિની એ જ આયુષ્યાદિ ૪ બાબતો વિસ્તારથી વર્ણવી છે. આંતે નિગોહનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે.

૬. છઠી પ્રતિપત્તિમાં—નારક જીવાદિ ૭ પ્રકારના જીવોના આયુષ્યાદિનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે.

૭. સાતમી પ્રતિપત્તિમાં—પ્રથમ સમયના નારક જીવાદિ ૮ પ્રકારના જીવોનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે.

૮. આઠમી પ્રતિપત્તિમાં—પૃથ્વીકાયાદિ ૯ જીવોના આયુષ્યાદિ ૪ પદાર્થોનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે.

૯. નવમી પ્રતિપત્તિમાં—પ્રથમ સમય, અપ્રથમ સમયના એકેન્દ્રિયાદિ દશ પ્રકારના જીવોને ઉદ્દેશીને આયુષ્યાદિ ૪ બાબતો વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી સિદ્ધાદિનું વર્ણન કરીને સંસારી જીવોને ઉદ્દેશીને કષાય, લેશ્યા, જ્ઞાન, આહારક-પણાની ને અનાહારકપણાની સ્થિતિ અને સમ્યક્દષ્ટિ આદિનું વર્ણન કર્યું છે. પછી સર્વ જીવોમાં જુદી જુદી રીતે ત્રિવિધપણું જણાવીને ચક્ષુદર્શનાદિની અપેક્ષાએ જીવો ચાર પ્રકારના છે. એમ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પછી સર્વ જીવોના સાત પ્રકારોનું વર્ણન કરતાં કાય અને લેશ્યાનું પણ વર્ણન કર્યું છે. તે પછી આઠ પ્રકારો જણાવતાં જ્ઞાન અને અજ્ઞાનની ધીના તથા તિર્થંચ વગેરેની યોગિના ભેદો વર્ણવીને નવ પ્રકારો અને દશ પ્રકારો પણ જુદી જુદી રીતે વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. આ રીતે નવે પ્રતિપત્તિયોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

卐

卐

卐

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો સોલમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો

卐

卐

卐

सुत्तरभे। प्रकाश

४. उपांग श्री प्रज्ञापना (पञ्चसुवसा) सूत्रने। परियथ

॥ आर्या ॥

पणवणोवंगस्सह, परिचयत्तेसं जहासुयं वुच्छं ॥
 स म वा थं गो वं गं, सिरिआरियसामसिद्धिई ॥ १३२ ॥
 दव्वाणुओगकलियं, पाइयभासापसणपयरयणं ॥
 गुरुयं छत्तीसपयं, णिस्संदं विट्ठिवापस्स ॥ १३३ ॥
 अज्झयणं सुयरयणं, सत्तपयत्थोवएसगं लेसा ॥
 प ष्ठु त्तर रु वे णं, प रू व णा प व र बो ह व या ॥ १३४ ॥
 पणवणा^१ ठाणपयं, बहुवत्तव्वं^३ ठिई^५ विसेसपयं ॥
 बुक्कंतूसासपयं, सण्णा^६ जोणी^८ तथा^{१०} चरमं ॥ १३५ ॥
 भासावेहपयाइं^{११}, परिणामपयं^{१३} तथा^{१४} कसायपयं ॥
 इंदिय^{१५} पओग^{१६} लेसा, कायठिइपयं^{१८} च^{१८} सम्मत्तं ॥ १३६ ॥
 अंतकिया^{२०} पयभवगा-हणापयं^{२१} किरिय^{२२} कम्मपयमवरं^{२३} ॥
 वंभग^{२४} वेयम^{२५} वेय^{२६} वं-धमाइ^{२७} तह^{२८} वेयवेयमाहारं^{२८} ॥ १३७ ॥
 उवओगो^{२९} पासजया, सण्णा^{३०} संजमपयं^{३१} तहोहिपयं^{३२} ॥
 पबियारणापयं^{३४} वे-यणा^{३५} समुग्घायपयमंते ॥ १३८ ॥
 सिरिहरिभइबिरइय, प्पएसवक्खाणुसार बिहवित्ती ॥
 मलयगिरीया कुलमं-डणावच्छुण्णी य संगहणी ॥ १३९ ॥

શબ્દાર્થ:—હવે હું શ્રી જ્ઞેન પ્રવચન કિરણાવલીના સત્તરમા પ્રકાશમાં જ્ઞેન સિદ્ધાંતને અનુસારે શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર નામના ચોથા ઉપાંગને પરિચય દૂકામાં કહીશ. શ્રીસમવાયાંગસૂત્રનું આ શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર ઉપાંગ છે. સંપૂર્ણ દશ પૂર્વધર, તરવાર્થસૂત્ર, પ્રશમરતિ વગેરે ગ્રંથોના અનાવનાર શ્રીઉમાસ્વાતિ વાચકના શિષ્ય આચાર્ય શ્યામાચાર્ય મહારાજે આ સૂત્રની રચના કરી છે. ૧૩૨. આ ચોથું ઉપાંગ દ્રવ્યાનુયોગની વિશેષ ખીના જણાવે છે. અને અહીં પ્રાકૃત પદોની રચના ચિત્તને પ્રસન્ન કરનારી છે. દ્વાદશાંગીમાં જેમ શ્રીભગવતી સૂત્ર મોટું છે, તેમ આર ઉપાંગોમાં આ શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર મોટું છે. કારણ કે તે ૭૭૮૭ શ્લોક પ્રમાણ છે. અહીં છત્રીસ પદો છે. પદ એટલે સૂત્રનો વિભાગ. અને આ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર દષ્ટિવાદના સાર ૩૫ છે. ૧૩૩. તથા શ્રુત ગ્રંથોમાં રત્ન જેવું છે. તેમજ તે અધ્યયન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. આ શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના (૧) પ્રજ્ઞાપના પદ (૩) અહુવકતવ્ય પદ (૫) વિશેષ (પર્યાય) પદ (૧૦) ચરમ પદ (૧૩) પરિણામ પદ. આ પાંચ પદોમાં જીવતત્ત્વનું અને અજીવતત્ત્વનું વર્ણન કર્યું છે. (૧૬) પ્રયોગપદ, (૨૨) અવગાહનાપદ, આ બે પદમાં આશ્રવતત્ત્વની ખીના કહી છે. તથા કર્મપ્રકૃતિના નામના ત્રેવીશમા પદમાં અંધતત્ત્વની અને છેલ્લા સમુદ્ઘાત પદમાં સંવરતત્ત્વ, નિર્જરાતત્ત્વ, અને મોક્ષતત્ત્વનું વર્ણન કર્યું છે. આ રીતે અમુક અંશે સાતે તત્ત્વોનો ઉપદેશ કરનારું આ શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર છે એમ સમજવું. તથા અહીં પદાર્થતત્ત્વોની પ્રરૂપણા પ્રશ્નોત્તર રૂપે કરી છે. એટલે જાણે શ્રીગૌતમસ્વામી મહારાજ પ્રશ્નો કરતા હોય ને પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવ તે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપતા હોય તેવી ઉત્તમ શૈલી આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે સ્વીકારી છે. તેજ કારણ એ કે આ શૈલીથી કઠીન પદાર્થોનું પણ સ્વરૂપ શ્રોતા વગેરે ભવ્ય જીવો સહેલાઈથી સમજી શકે છે. માટે જ ઉત્તમ સચોટ બોધને દેનારી આ પ્રશ્નોત્તર શૈલી કહેવાય છે. ૧૩૪. હવે આ શ્રીપ્રજ્ઞાપના સૂત્રનાં ૩૬ પદોનાં નામ આ રીતે જાણવાં: (૧) પ્રજ્ઞાપના પદ (૨) સ્થાન પદ (૩) અહુ વકતવ્ય એટલે અહપઅહુત્વપદ, (૪) સ્થિતિપદ, (૫) વિશેષ એટલે પર્યાયપદ (૬) વ્યુત્કાંતિ એટલે ઉત્પાદોદ્ધર્તનાપદ, (૭) ઉચ્ચવાસપદ, (૮) સંજ્ઞાપદ, (૯) યોનિપદ, (૧૦) ચરમપદ, (૧૧) ભાષાપદ, (૧૨) શરીરપદ, (૧૩) પરિણામપદ, (૧૪) ક્ષાયપદ, (૧૫) ઇન્દ્રિયપદ, (૧૬) પ્રયોગપદ, (૧૭) લેશ્યાપદ, (૧૮) કાયસ્થિતિપદ, (૧૯) સમ્યક્ત્વપદ, (૨૦) અંતક્રિયાપદ, (૨૧) અવગાહન (સંસ્થાન) પદ, (૨૨) ક્રિયાપદ, (૨૩) કર્મપ્રકૃતિપદ, (૨૪) કર્મઅંધ (કર્મઅંધક) પદ, (૨૫) કર્મવેદ (કર્મવેદક) પદ, (૨૬) કર્મવેદઅંધ (વેદઅંધક) પદ, (૨૭) કર્મપ્રકૃતિવેદવેદ (વેદવેદક) પદ, (૨૮) આહારપદ, (૨૯) ઉપયોગપદ, (૩૦) પરચતાપદ, (૩૧) સંજ્ઞા (સંજ્ઞાપરિણામ) પદ, (૩૨) સંયમપદ, (૩૩) અવધિ (જ્ઞાનપરિણામ) પદ, (૩૪) પ્રવિચારણાપદ, (૩૫) વેદનાપદ, (૩૬) સમુદ્ઘાતપદ. ૧૩૫-૧૩૬-૧૩૭-૧૩૮. આ શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્રની બે ટીકા છે. તેમાં

શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે રચેલી ટીકાનું નામ “ પ્રવેશ વ્યાખ્યા ” છે. સૂત્રના કઠીન પદોનીજ વ્યાખ્યા તે ‘ પ્રવેશ વ્યાખ્યા ’ કહેવાય. કેટલાક ગ્રંથોમાં આને ‘ મૂલટીકા ’ તરીકે ઓળખાવી છે. એમ ‘ આહ ચ મૂલટીકાકારઃ ’ ઇત્યાદિ મોટી ટીકાનાં વચનોથી જણાય છે. આ ટીકા વગેરે સાધનોના આધારે જ શ્રીમલપગિરિ મહારાજે મોટી ટીકા રચી છે. અને શ્રીકુલમંડનગણિએ અવચૂર્ણિ (અવચૂરિ) રચી છે. તથા શ્રીઅભયદેવ-સૂરિ મહારાજે ૧૩૩ ગાથામાં ‘ શ્રોત્રજ્ઞાપના તૃતીયપદ સંગ્રહણી ’ નામે ગ્રંથ બનાવ્યો છે. તેમાં અદ્યપખડુવની ખીના ખડુજ વિસ્તારથી સમજાવી છે. ૧૩૬.

સ્પષ્ટાર્થ :— આ શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર નામના ચોથા ઉપાંગમાં ૩૬ પદોમાંના પહેલા પ્રજ્ઞાપના પદમાં નજીકના ઉપકારી શ્રીમહાવીર પ્રભુને નમસ્કાર કરવારૂપ મંગલ કરીને જણાવ્યું છે કે અહીં શ્રીતીર્થકરદેવના વચનને અનુસારે પદાર્થોની ખીના કહી છે. પછી પ્રજ્ઞાપનાના બે ભેદોમાંથી અલ્પ પ્રજ્ઞાપનાના બે ભેદોનું સ્વરૂપ વર્ણવી-ને અલ્પપ્રજ્ઞાપનાની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. તેમાં સિદ્ધનું સ્વરૂપ જણાવતાં બે ભેદમાંના પહેલા અનંતર સિદ્ધના વર્ણનમાં ટીકાકારે ‘ સ્ત્રીઓ પણ મોક્ષને જરૂર પામવા લાયક છે ’ એમ સ્પષ્ટ સમજાવીને દિગંબરો ‘ સ્ત્રી મોક્ષે જાય નહીં ’ એમ જો માને છે તે તદન ખોટું જ છે એમ સાબિત કર્યું છે. તથા પ્રાયેકણુદ્વાદિનું સ્વરૂપ પણ સ્પષ્ટ વર્ણવ્યું છે. અંતે પરંપર સિદ્ધનું વર્ણન કરીને સંસારી જીવોની ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. તેમાં ૧. ઐકેન્દ્રિય, ૨. તેના પૃથ્વીકાયાર્થે પાંચ ભેદો, ૩. તે દરેકના સૂક્ષ્મ અને બાહ્ય ભેદો, ૪. પૃથ્વાકાયના શ્લેશ્ણ અને ખર ભેદો, ૫. વનસ્પતિના સાધારણ અને પ્રાયેક ભેદ અને તે બંનેનું લક્ષણ, વગેરે હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી બેઈન્દ્રિયાદિ ત્રણનું સ્વરૂપ, અને નારકાર્થે ચારનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. તેમાં તિર્થચના જલચરાર્થે અને ઉરઃપરિસર્પાર્થે ભેદોનું તથા મનુષ્યના વર્ણનમાં ૫૬ અંતરદ્વીપના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ તેમજ ચારિત્રની હકીકત જણાવતાં પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રનું સ્વરૂપ ક્ષેત્રાર્થે ૨૦ દ્વારો જાઠવીને સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે.

૨. ખીજા સ્થાન પદમાં પહેલા પદમાં જણાવેલા જીવોના સ્થાન બતાવ્યા છે. એટલે પાંચ સ્થાવર, ચિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયોમાંના દરેકનાં અલગ અલગ સ્થાનો પણ જણાવ્યાં છે.

૩. અદ્યપખડુવ પદમાં—પૂર્વે જણાવેલા જીવોમાંના કયા જીવો કયા જીવોથી ઓછા કે વધારે છે તે ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. અહીં શરૂઆતમાં દિશા વગેરેના ભેદો અને સામાન્યથી દિગ્દ્વારનું વર્ણન કર્યું છે. પછી અનુક્રમે ૧. પૃથ્વ્યાર્થે, ૨. નારકાર્થે પાંચ અને આઠ જીવો, ૩. ઐકેન્દ્રિયાર્થે, ૪. છ કાય, ૫. સૂક્ષ્મ જીવો, ૬. બાહ્ય જીવો, ૭. તે બંને જીવો, ૮. યોગવાળા જીવો, આ આઠ જીવોનું અદ્યપખડુવ

કહ્યું છે. પછી વેદ, કથા, લેશ્યા, દષ્ટિ, જ્ઞાન ને દર્શનની અપેક્ષાએ વેદાદિવાળા જીવોનું અદપખદુત્વ કહ્યું છે. પછી સંયત અને ઉપયોગવાળા જીવો, તથા આહારકાદિ તેમજ ભાષકાદિ, પરીતાદિ, પર્યાયાદિ, સૂક્ષ્માદિ, સંજ્ઞી-અસંજ્ઞી, ભવ્ય ને અભવ્ય જીવોનું અદપખદુત્વ વર્ણવીને અસ્તિકાય, ચરમ-અચરમ, જીવો અને સામાન્યથી જીવોનું અદપખદુત્વ જણાવ્યું છે. પછી ક્ષેત્ર અને ગતિની અપેક્ષાએ અદપખદુત્વ કહીને દેવો અને એકેન્દ્રિયોનું અદપખદુત્વ, અને ક્ષેત્રને અનુસારે વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય, પૃથ્વીયાદિ, ત્રસકાય તથા આયુષ્યતા આંધનાર વગેરે જીવોનું અદપખદુત્વ જણાવ્યું છે. પછી ક્ષેત્ર અને દિશાની અપેક્ષાએ પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું, અને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવનું તથા ૯૯ ભેદોવાળા જીવો (મહાદંડક)નું અદપખદુત્વ જણાવ્યું છે.

૪. સ્થિતિપદ્માં-પૂર્વે કહેલા તમામ જીવોનું આયુષ્ય છે. તેમાં ૧. સામાન્યથી નારક જીવો, ૨. પર્યાય અપર્યાય રતનપ્રભાદિના નારકો, ૩. સમુદિતદેવો, ૪. દરેક નિકાયતા દેવો, ૫. પૃથ્વી વગેરે પાંચ જીવો, ૬. બેઠંદ્રિયાદિ ત્રણ, ૭. જલચરાદિ સમુદિત જીવો ૮. અને તે દરેક તિર્યંચો, ૯. મનુષ્યો. આ બધા જીવોનું આયુષ્ય જણાવ્યું છે.

૫. વિશેષ (પર્યાય) પદ્માં-જીવોના અને અજીવોના પર્યાયોનું વર્ણન વિસ્તારથી કયું છે. તેમાં અનુક્રમે નારક, અસુરકુમારાદિ, પૃથ્વીકાયાદિ, દ્વીન્દ્રિયાદિ, પંચેન્દ્રિય, મનુષ્ય, વાનવ્યંતર દેવોના પર્યાયો કહીને તેજ જીવોના જઘન્યાદિ અવગાહનાની અપેક્ષાએ પર્યાયોનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી ૩૫ જીવોના અને દ્રવ્ય પ્રદેશ તથા અવગાહના સ્થિતિની અપેક્ષાએ પરમાણુ વગેરેના, તથા જઘન્યાદિ પ્રદેશવાળા સ્કંધાદિના પર્યાયો વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે.

૬. વ્યુત્ક્રાંતિ પદ્માં-૨૪ દંડકોમાં ઉપજનારા જીવોની અને ત્યાંથી નીકળનારા જીવોની ખીના કહી છે. તેમાં ચાર ગતિમાં જીવોને ઉપજવાનો વિરહકાલ, એ જ ખીના રતનપ્રભાદિમાં કહીને ત્યાંથી દરેક સમયે કેટલા જીવો નીકળે છે તે હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. તે પછી ૧. સાંતર (આંતરે આંતરે) ઉપજવું ને નિરંતર ઉપજવું, ૨. સાંતર ઉદ્વર્તના અને નિરંતર ઉદ્વર્તના, ૩. નરકમાં દરેક સમયે કેટલા જીવો ઉપજે? ૪. કયા જીવો નરકમાં આવે? આ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને અસુરકુમાર, પાંચ સ્થવર, વિકલેન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય તથા ચાર પ્રકારના દેવોમાં ઉપપાત અને ઉદ્વર્તનાની ખીના કહીને પરભવના આયુષ્યને આંધવાનો વિચાર અને આયુર્ધનના ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.

૭. ઉચ્છવાસપદ્માં-દંડકોના ક્રમ, યાસોચ્છવાસની ખીના અને તે (ઉચ્છવાસ)નો વિરહ કાલ વગેરે ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૮. સંજ્ઞાપદ્માં-દશ સંજ્ઞાનું સ્વરૂપ, દંડકના ક્રમે આહારાદિ સંજ્ઞાવાળા જીવોનું અદપખદુત્વ વગેરે ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૯. યોનિપદમાં-યોનિપદના ભેદો, અને નારકાદિમાં યોનિના શીતાદિ ભેદોની વહેંચણી તથા સચિત્તાદિ ભેદોની વહેંચણી કરીને સંવૃત યોનિ આદિ ત્રણ ભેદોનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી મનુષ્યોમાં કૂર્મોન્નતા યોનિ વગેરે ત્રણ ભેદોની વહેંચણી કરતાં પ્રસંગે બીજી પણ ઘણી બીના ટીકાકારે વિસ્તારથી કહી છે.

૧૦. ચરમાચરમ (ચરમ) પદમાં—નરક સ્થાનોમાં તથા રત્નપ્રભાદિમાં ચરમ-તાની (ચરમપણા) અને અચરમતાની બીના સમજાવીને ચરમ-અચરમ જીવોનું અને અલોકાદિનું ચરમાદિ ભેદે અલ્પખલુત્વ કહીને પરમાણુમાં અને દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધાદિમાં ચરમતાદિની હુકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી સંસ્થાનના ભેદો કહીને જીવાદિમાં ચરમ-તાદિનું સ્વરૂપ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૧૧. ભાષા પદમાં—સત્યાદિ ભાષાનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તેમાં ભાષાના અવધારિણી ભાષા વગેરે ભેદોનું સ્વરૂપ અને એક વચન વગેરે ૧૬ વચનો તથા સામાન્યથી ભાષાનાં કારણો તેમજ સત્ય ભાષા વગેરે ભાષાના પ્રકારો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. પછી ભાષક-અભાષકનું સ્વરૂપ અને નારકાદિ દંડકોમાં ભાષાના ભેદોની વહેંચણી, તથા ભાષાની ઉત્પત્તિના કારણો, તેમજ ભાષા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરવાનો અને ભાષારૂપે પરિણામ પમાડીને છોડવાનો વિચાર આ બધી બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ભાષા વર્ગણનાં પુદ્ગલોના ગ્રહણ અને નિર્સર્ગના સાંતર અને નિરંતર ગ્રહણાદિ ભેદોનું સ્વરૂપ અને ભાષા દ્રવ્યાદિના ભેદો તથા ૧૬ વચનોનું સ્વરૂપ કહીને છેવટે સત્ય ભાષકાદિનું અલ્પખલુત્વ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૧૨. શરીર પદમાં—શરીરના ભેદો, અને પ્રભેદો તથા તેમની દંડકોમાં પ્રરૂપણા, તેમજ ઔદારિકાદિની સંખ્યા કહીને તે સંખ્યાનો વિચાર નારકાદિ દંડકોને લક્ષ્યમાં રાખીને પ્રશ્નોત્તર રૂપે સ્પષ્ટ સમજાવ્યો છે. અહીં ટીકાકારે ગર્ભજ મનુષ્યોની સંખ્યા વગેરેનું વર્ણન બહુ જ સરલ પદ્ધતિએ કયું છે.

૧૩. પરિણામ પદમાં—(૧) પરિણામના બે ભેદનું (૨) જીવના પરિણામના ગતિ વગેરે ૧૦ ભેદોનું સ્વરૂપ, (૩) અજીવ પરિણામના બંધ પરિણામ વગેરે દશ ભેદોનું સ્વરૂપ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૧૪. કષાય પદમાં—કષાયના ભેદો, તેની ઉત્પત્તિનાં કારણો, અને કોષાદિના ભેદો તથા કર્મોના બંધાદિમાં કષાયોની મુખ્યતા (કારણપણું) વગેરે બીના બહુ જ વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૧૫. ઇન્દ્રિયપદમાં—સ્પર્શોન્નિદ્ર્યાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયોમાં સંસ્થાનાદિ ૧૬ દ્વારોનો વિચાર અને તે દરેક ઇન્દ્રિયાદિના પ્રદેશો તથા તેની જાડાઈ કહીને અવગાહના અને અલ્પખલુત્વ કહ્યું છે. પછી નારકાદિ દંડકોમાં ઇન્દ્રિયાદિનું વર્ણન, અને સ્પષ્ટ

શબ્દાદિતું સ્વરૂપ તથા દરેક ઇન્દ્રિયના વિષયતું પરિમાણ તેમજ અંત્યનિર્જરા તથા પુદ્ગલોના જ્ઞાન (જાણવું) વગેરેને અંગે પ્રશ્નોત્તરો કહીને ચાટલા વગેરેની છાયાતું સ્વરૂપ, અને અવગ્રહાદિતું તથા દ્રવ્યેન્દ્રિયોતું અને ભાવેન્દ્રિયોતું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી નારકાદિ જીવોને ભૂતકાલમાં પ્રાપ્ત થયેલી તે બંને ઇન્દ્રિયોની સંખ્યા અને વર્તમાન તથા ભાવી ઇન્દ્રિયોની સંખ્યા વગેરેતું વર્ણન વિસ્તારથી કયું છે.

૧૬. પ્રયોગપદ્માં-પ્રયોગના ભેદો, તેની નારકાદિ દંડકોમાં વહેંચણી, વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૧૭. લેશ્યાપદમાં-સમાન (સરખો) આહાર વગેરે ઉ દ્વારોતું અને લેશ્યાતું સ્વરૂપ, તથા સમકર્મત્વ સમક્રિયત્વાદિની બીના કહીને અસુરકુમારાદિમાં આહારાદિ નવ પદોની બીના અને સમવેદનાદિની બીના તથા લેશ્યાના ભેદો તેમજ નારકાદિમાં તેની વહેંચણી વગેરે બીના વિસ્તારથી જણાવી છે. પછી લેશ્યા વગેરે આહારતું અને લેશ્યાવાળા નારક તિર્થંચ મનુષ્ય અને દેવોતું અલ્પબહુત્વ કહીને જણાવ્યું છે કે કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળા નારકો પોતાના અવધિજ્ઞાનાદિની તરતમતાને લઈને (ઓછા વધતાપણાને લઈને) અવધિજ્ઞાનની હદ પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિને જાણે. પછી કેટલા જ્ઞાનની હયાતિમાં કઈ કઈ લેશ્યાઓ હોય? આનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કરીને લેશ્યાના પરિણામતું લક્ષણ અને તેના વર્ણ ગંધ રસને સ્થાનતું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. અહીં યોગ્ય પ્રસંગે ટીકાકારે દેવ નારકની લેશ્યામાં તફાવત જણાવીને બીજા બે મતોતું ખંડન કરીને જણાવ્યું કે લેશ્યાનો અને યોગનો અન્વય વ્યતિરેક હોવાથી યોગપરિણામ રૂપ લેશ્યા છે.

૧૮. કાયસ્થિતિપદમાં-કાયસ્થિતિતું સ્વરૂપ જણાવીને ચોવીશે દંડકોના જીવોની કાયસ્થિતિ યોગદ્વારાદિ દ્વારોને જણાવવા પૂર્વક વર્ણવી છે. પહેલાં જેવી સ્થિતિ (સ્વરૂપ) હતી તેવી સ્થિતિતું નિરંતરપણે જે થવું તે કાયસ્થિતિ કહેવાય. જેમ પૃથ્વીકાય મરીને આંતરાં રહિતપણે પૃથ્વીકાય જ થાય ગેરે.

૧૯. સમ્યક્ત્વપદમાં-નારકાદિ દંડકોમાં સમ્યક્દષ્ટિ, મિશ્રદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ-પણાના વિચારો જણાવ્યા છે.

૨૦. અંતક્રિયા પદમાં-જીવમાં અને નારકાદિ દંડકોમાં અંતક્રિયાના વિચારો વર્ણવ્યા છે. પ્રસંગે તીર્થંકરપણું વગેરેની પ્રાપ્તિના કારણાદિની બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. અને નારકાદિ ભવમાંથી નીકળેલા જીવોને ઉદ્દેશોને ધર્મ શ્રવણાદિની બીના તથા તીર્થંકરવાદિના તેમજ ચક્રવર્તિત્વાદિના વિચારો જણાવ્યા છે. અંતે દેવાદિના ઉપપાતની અને અસંજીના આયુષ્યના ભેદોની બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૨૧. અવગાહના (સંસ્થાન) પદમાં-નારકાદિ જીવોના શરીરોની ઊંચાઈતું

પ્રમાણ જણાવ્યું છે. તેમાં વિધિ, પ્રમાણ, સંસ્થાનાદિની બીના, શરીરના ભેદો, અને વૈકિય આહારક તૈજસ કાર્મણ શરીરના ભેદ, સંસ્થાન અને અવગાહના કહીને દ્રવ્યાદિની અને જઘન્યાવગાહનાદિની અપેક્ષાએ ઔદારિકાદિ શરીરોનું અદ્યખહુતવ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.

૨૨. ક્રિયાપદમાં—ક્રિયાના પાંચ ભેદો, અને કર્મોના બંધમાં તેની કારણતા, તથા નારકાદિ દંડકોમાં ક્રિયાના વિચારો, તેમજ ક્રિયા સંવેધ કહીને ક્રિયાઓના સહભાવ (એક ક્રિયાની હયાતિમાં બીજી ક્રિયાઓનું હોવાપણું), અને હિંસાદિના ત્યાગનાં કારણો, તથા હિંસાને તજનારા જીવોને કર્મબંધની ઓછાશ વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી કહ્યું કે વિરતિવાળા જીવોને ક્રિયા નિમત્તે થતો કર્મબંધ ન હોય.

૨૩. કર્મપ્રકૃતિ પદમાં—કર્મપ્રકૃતિના ભેદો, બંધ, અને ઉદય, તથા સ્થિતિ કહીને એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને બાંધવા લાયક કર્મ સ્થિતિ જણાવી છે. પછી આઠે કર્મોના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.

૨૪. કર્મબંધ પદમાં—કર્મોના બંધનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. એટલે એક કર્મપ્રકૃતિના બંધકાલે બીજા કયા કયા કર્મો બંધાય? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો દંડકોના ક્રમે વિસ્તારથી કર્યો છે.

૨૫. કર્મવેદ પદમાં—એક કર્મપ્રકૃતિના બંધકાલે બીજા કયા કયા કર્મોના ઉદય હોય? આ હકીકતને દંડકોના ક્રમે વિસ્તારથી જણાવી છે.

૨૬. વેદબંધ પદમાં—એક કર્મપ્રકૃતિના ઉદયકાલે બીજા કયા કયા કર્મો બંધાય? આ હકીકતને દંડકોના ક્રમે વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૨૭. વેદવેદપદમાં—એક કર્મપ્રકૃતિના ઉદય કાલે બીજા કયા કયા કર્મોના ઉદય હોય? આ હકીકતને દંડકોના ક્રમે વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૨૮. આહારપદમાં—નારકાદિ દંડકોના ક્રમે જીવોના સૂચિતાહારાદિની બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. તેમાં દેવ મનુષ્ય તિર્યંચ અને નારકોના આહારનું સ્વરૂપ અને ઓજ આહાર, લોમાહાર તથા કવલાહારનું સ્વરૂપ કહીને આહારને અંગે ૧૩ દ્વારો વર્ણવ્યાં છે. પછી સામાન્યથી જીવોની અને સલેશ્યાદિ સ્વરૂપવાળા જીવોના આહારકતવાદિની બીના અને ગતિ વગેરેમાં પણ આહારકતવાદિની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૨૯. ઉપયોગપદમાં—નારકાદિ દંડકોમાં સાકાર અનાકાર (૧૨) ઉપયોગની વહેંચણી વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૩૦. પરચતાપદમાં—નારકાદિ દંડકોમાં સાકાર અનાકાર પરચતાનું સ્વરૂપ

વિસ્તારથી સમજાવીને કેવલી ભગવંતને એક સમયે એક ઉપયોગ હોય. આ બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

૩૧. સંજ્ઞાપદમાં—નારકાદિ દંડકોમાં આહારસંજ્ઞાદિના વિચારો જણાવી જીવો કઈ સંજ્ઞાથી સંજ્ઞી કહેવાય? વગેરે હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૩૨. સંયતપદમાં—નારકાદિ દંડકોમાં સંયતત્વાદિની બીના પ્રશ્નોત્તર રૂપે વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૩૩. અવધિપદમાં—અવધિજ્ઞાનના ભેદ, વિષય, સ્વરૂપ, સંસ્થાનાદિનું વર્ણન વિસ્તારથી કરતાં તેના બે ભેદો અને સ્વામી જણાવ્યા છે. પછી નારકાદિ જીવોને ઉદ્દેશીને અવધિજ્ઞાનનું પ્રમાણ અને આકાર કહીને તેના ૬ ભેદો વગેરેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવ્યું છે.

૩૪. પ્રવીચારપદોમાં—અનંતરાગત આહારાદિ ૭ દ્વારેનું વર્ણન કરીને તે બીના નારકાદિ જીવોમાં ઘટાવી છે. પછી નારકાદિ જીવોના આહાર પુદ્ગલ અને જ્ઞાનાદિનું વર્ણન વિસ્તારથી કરીને દેવોના કાયપ્રવીચારત્વાદિનું વર્ણન કર્યું છે. છેવટે કાયપ્રવીચારાદિવાળા દેવોનું અદ્યપબહુત્વ વગેરે હકીકત પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પ્રવીચાર એટલે ભોગસેવા.

૩૫. વેદના પદમાં—વેદનાનું સ્વરૂપ કહીને તેના જુદી જુદી રીતે જે જે ભેદો થાય છે, તે તે ભેદો કહ્યા છે. પછી નારકાદિ દંડકોના ક્રમે તે ભેદોની ભાવના (ઘટના; વહેંચણી) વગેરે હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૩૬. સમુદ્ઘાત પદમાં—૭ સમુદ્ઘાતોનું સ્વરૂપ, સ્વામી, કાલ, વગેરે બીના કહીને નારકાદિ જીવોમાં સમુદ્ઘાતોની વહેંચણી, અતીત અનાગત સમુદ્ઘાત, વેદનાદિ, સમુદ્ઘાતનું વર્ણન, અને વેદનાદિ સમુદ્ઘાતવાળા જીવોનું જુદું જુદું તથા ભેગું અદ્યપબહુત્વ કહીને કેવલી સમુદ્ઘાતનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવ્યું છે. પછી યોગ નિરોધનું અને સિદ્ધ ભગવંતનું સ્વરૂપ વગેરે હકીકતો પણ ટીકાકારે વિસ્તારથી સમજાવી છે. છેવટે ટીકાકારે પ્રશસ્તિમાં પોતાનું નામ વગેરે બીના કહી છે. આ રીતે શ્રીપ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય જણાવેો.

॥ શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો ॥



॥ શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો સત્તરમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો ॥



॥ अठारमो प्रकाश ॥

५. ઉપાંગ શ્રીસૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિનો અને ૭. ઉપાંગ ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રનો પરિચય

॥ આર્યા ॥

અટ્ટારસપ્પયાસે, રવિસસિપ્પણત્તિપરિચયં ચુચ્છં ॥

સંલેવા તમુવંગં, વિણ્ણેયં સિરિભગવર્હીં ॥ ૧૪૦ ॥

જત્થ ય વિત્થારાઓ, પરુવિયા સૂરિયસ્સ પ્પણવ્વણા ॥

સા સૂરિયપ્પણત્તી, લ્લગોલતત્તત્થબોહ્વદયં ॥ ૧૪૧ ॥

કાલિયમેયં સુત્તં, દુગુણા દસ પાહુડા ત્થા પઢમે ॥

અદ્દ પાહુડપાહુડયા ઘીં દસમે તિવાવોસા ॥ ૧૪૨ ॥

ચંદસ્સ ય પ્પણવ્વણા, વહુત્થલ્લેસુ કયત્થસરિસત્તા ॥

થોવો અત્થવિમેઓ, ત્થાવિ સિરિચંદપ્પણત્તી ॥ ૧૪૩ ॥

સત્તમુવંગં સાવગ-સુત્તસ્સ પરુવિયં ગણહરેંહિ ॥

જત્થ કયા પ્પણવ્વણા, સસિણો સા ચંદપ્પણત્તી ॥ ૧૪૪ ॥

ણિજ્જુત્તી વિચ્છિલ્લા, પંચમુવંગસ્સ તેણ સુત્તાણં ॥

વિલિ કરેમિ વોળ્હં વિત્તી સિરિમલ્લયગિરિરદ્દયા ॥ ૧૪૫ ॥

શબ્દાર્થ:—હવે હું શ્રીજૈન પ્રવચન કિરણાવલીના અઠારમા પ્રકાશમાં ૫. શ્રીસૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ ઉપાંગનો અને ૭. શ્રીચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ ઉપાંગનો પરિચય ટૂંકામાં કહીશ. શ્રીભગવતીસૂત્રનું આ શ્રીસૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્ર ઉપાંગ છે. ૧૪૦. જેમાં સૂર્યની (અને અહાદિની) બીના કહી છે તે સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ કહેવાય. 'અગાળનું' 'અરુ' રહસ્ય જણાવનારું આ પાંચમું ઉપાંગ છે. ૧૪૧. આ શ્રીસૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્ર કાલિકસૂત્ર કહેવાય છે. તેમાં ૨૦ પ્રાભૂતો છે. તેમાં પહેલા પ્રાભૂતમાં ૮ પ્રાભૂતપ્રાભૂતો છે, અને બીજા પ્રાભૂતમાં ૩ પ્રાભૂતપ્રાભૂતો, તથા દશમા પ્રાભૂતમાં ૨૨ પ્રાભૂતપ્રાભૂતો કહ્યા છે. ૧૪૨. આ સૂર્ય-પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમાં "અનેમાં (સૂર્યમાં અને ચંદ્રમાં) ઘણી બીના સરખી રીતે ઘટતી હોવાથી ઘણાં સ્થલોમાં ચંદ્રની પણ ઘણી હકીકતો જણાવી છે. તેથી અનેની શબ્દ રચનામાં બહુ ફેરફાર જણાતો નથી. ફક્ત આયુષ્ય, વિમાનોની સંખ્યા વગેરેમાં જ બુદ્ધાશ છે. છતાં ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રને શ્રીઉપાસકક્રમાંગ સૂત્રના ઉપાંગ તરીકે જણાવ્યું

છે, તે વ્યાજબી જ છે. કારણ કે ખંને ઇન્દ્રોના વિમાનાદિ અને દેવ દેવીઓના પરિવાર વગેરે ખીના અલગ અલગ કહી છે. આ રીતે પૂર્વધરાદિ મહાપુરુષોએ ફરમાવ્યું છે. જેમાં ચંદ્રની ખીના કહી છે તે ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિત સૂત્ર કહેવાય. ૧૪૩-૧૪૪. શ્રીસૂર્યપ્રજ્ઞાપિત સૂત્રની ટીકાની શરૂઆતમાં ટીકાકાર શ્રીમલયાગિરિ મહારાજે કહ્યું છે કે આ સૂત્રની ઉપર શ્રીભદ્રમાહુ સ્વામીએ નિર્ચુક્તિ રચી હતી, તે કલિકાલના દોષથી નષ્ટ થઈ છે, તેથી હું ફક્ત સૂત્રોની વ્યાખ્યા કરું છું. તેમણે આ શ્રીચંદ્રપ્રજ્ઞાપિત સૂત્રની પણ ટીકા રચી છે. તેથી પાંચમા અને સાતમા ઉપાંગની ટીકા રચનાર શ્રીમલયાગિરિ મહારાજ જાણવા. ૧૪૫.

સ્પષ્ટાર્થ:—આ શ્રીસૂર્યપ્રજ્ઞાપિત અને શ્રીચંદ્રપ્રજ્ઞાપિત નામના ખંને ઉપાંગોમાં અનુક્રમે સૂર્યની અને ચંદ્રની હકીકત કહી છે. તેથી જ્યોતિષકની ખીના જણાવનારા એ ઉપાંગો જાણવા. શ્રીમલયાગિરિ મહારાજે કરેલી ખંને ઉપાંગોની ટીકા હયાત છે. તેના આધારે જ આપણે આ બે પ્રજ્ઞાપિતો અર્થ સમજી શકીએ છીએ. આ શ્રીસૂર્યપ્રજ્ઞાપિતના પ્રાભૂતો છે. પ્રાભૂત એટલે સંપૂર્ણ શાસનના અમુક ભાગ. તેવા ૨૦ ભાગો અહીં છે.

૧. પ્રાભૂતમાં ૮ પ્રાભૂતપ્રાભૂતો છે. પ્રાભૂતમાં પણ જે તાના વિભાગો કહ્યા છે, તે પ્રાભૂતપ્રાભૂત કહેવાય. અહીં પહેલા પ્રાભૂતપ્રાભૂતમાં ટીકાકારે શ્રીવીરપરમાત્માને, શ્રુતકેવલી ભગવંતોને અને જિન વચનને નમસ્કારાદિ કરીને જણાવ્યું છે કે હું નિર્ચુક્તિનો વિચ્છેદ થવાથી આ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરું છું. પછી મિથિલાનગરી, માણિ-ભદ્ર ચૈત્ય, જિતશત્રુ રાજ, તેની ધારિણી રાણી સમવસરણ, પર્ષદાનું નીકળવું, ધર્મકથા વગેરેનું વર્ણન ટૂંકામાં જણાવી વિસ્તારથી જાણવા માટે ઔપપાતિક સૂત્રની ભલામણ કરી છે. એ જ પ્રમાણે ઇન્દ્રભૂતનું પણ વર્ણન કરીને ૨૦ પ્રાભૂતોમાંના દરેક પ્રાભૂતમાં કહેવાની હકીકત ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવી છે.

॥ અનુષ્ટુબ્હુત્તમ્ ॥

કહ મંડલાઇ વચ્ચે,^૧ ત્તિરિચ્છા કિ ચ ગચ્છઈ^૨ ॥

ઓભાસઈ કેવદ્યં,^૩ સેયાઈ કિ તે સંઠઈ^૪ ॥ ૧ ॥

કહિં પઢિહયા સેસા,^૫ કહિં તે ઓય સંઠઈ^૬ ॥

કે સૂરિયં વરયંતે,^૭ કહં તે ઉવય સંઠઈ^૮ ॥ ૨ ॥

કહ કટ્ટા પોરિસોચ્છાયા,^૯ જોગે કિં તે વ આહિઈ^{૧૦} ॥

કિં તે સંવચ્છરેણાવી,^{૧૧} કહ સંવચ્છરાઈ ય^{૧૨} ॥ ૩ ॥

કહં ચંદમસો વૃહ્ણી,^{૧૩} કયા તે દોસિણા વહુ^{૧૪} ॥

કે સિરઘગઈ વૃત્તે,^{૧૫} કહં દોસિણ લક્ષણં^{૧૬} ॥ ૪ ॥

ચયણોવવાય^{૧૭} ઉચ્ચત્તે^{૧૮}, સૂરિયા કઙ્ઘ આહિયા^{૧૯} ॥

અળખાવે કે વ સંવૃત્તે^{૨૦}, એવમેયાઈં વોસઈં ॥ ૫ ॥

સ્પષ્ટાર્થ:—આ સૂર્યપ્રજ્ઞાપિત સૂત્રના રચનાર કોઈ સમર્થ પૂર્વધર સ્થવિર ભગવંત હોય, એમ પ્રૌઢ રચના શૈલીનો વિચાર કરતાં જણાય છે. તેમણે પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવ ઉત્તરના આપનારા ને શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્નોને પૂછનારા છે, આ રીતે સરલ પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિએ સૂર્ય ચંદ્રની હકીકત જણાવી છે. તેમાં (૧) પહેલા પ્રાભૂતમાં—શ્રીગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવને પૂછ્યું કે હે પ્રજ્ઞા! સૂર્ય એક વર્ષમાં કેટલાં મંડલો (સૂર્યનાં મંડલાં) માં એક વાર ગતિ કરે છે? (ચાલે છે; જાય છે.) ને કેટલાં મંડલાંમાં એ વાર જાય છે? પ્રભુદેવે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર બહુજ વિસ્તારથી આપ્યો છે. તે બીના અને તેને અનુસરતી બીજી પણ ઘણી હકીકત સૂત્રકારે ટૂંકામાં કહી છે, તે જ બીના ટીકાકારે સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૨. બીજા પ્રાભૂતમાં—સૂર્ય જે તીર્છી ગતિ કરે છે, તે બાબતમાં અન્ય ધર્મીઓના ૮ વિચારો જણાવીને પ્રભુએ કહ્યું કે તે આઠે વિચારો ખોટા છે. અમે ત્રૈકાલિક તીર્છી કર દેવોનાં વચનોને અનુસરીને આ પ્રમાણે સૂર્યની યથાર્થ તીર્છી ગતિનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ. અહીં તે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. સૂત્રકારે અન્યધર્મીઓના દરેક વિચારને પ્રતિપત્તિ શબ્દથી જણાવ્યો છે.

૩. ત્રીજા પ્રાભૂતમાં—સૂર્ય કે ચંદ્ર કેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત (પ્રકાશયુક્ત) કરે છે? આ બાબતમાં પ્રભુએ અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય ૧૨ વિચારો જણાવીને છેવટે સાચી હકીકત વિસ્તારથી જણાવી છે. એટલે અહીં સૂર્ય અથવા ચંદ્રનાં કિરણો (લાઈટ) થી પ્રકાશિત થયેલા ક્ષેત્રના પરિમાણાકિતું યથાર્થ વર્ણન કર્યું છે.

૪. ચોથા પ્રાભૂતમાં—સૂર્યના તાપથી વ્યાપ્ત થયેલા ક્ષેત્રની બાબતમાં અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય ૧૬ વિચારો કહીને અંતે સાચા બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. ટૂંકામાં કહી શકાય કે અહીં તાપક્ષેત્રની યથાર્થ બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૫. પાંચમા પ્રાભૂતમાં—સૂર્યની લેશ્યા (કિરણો) ના પ્રતિઘાત (અટકાયત) થવામાં અન્ય ધર્મીઓના ૨૦ વિચારોની અસત્યતા કહીને સૂર્યના કિરણોને ફેલાવવામાં અટકાયત કરનારા કયા સ્થલના કયા કયા પુદ્ગલો છે? તેની યથાર્થ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૬. છઠ્ઠા પ્રાભૂતમાં—સૂર્યનો પ્રકાશ હંમેશાં એક સરખો થયા કરે છે કે તેમાં કંઈ અમુક ટાઈમ ફેરફાર થાય છે? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો વિસ્તારથી કરતાં કહ્યું કે

સૂર્યસંવત્સરના અંતે જ્યારે સૂર્ય સર્વાલ્યંતર મંડલમાં ગતિ કરે, ત્યારે સૂર્યના જંબૂદ્વીપમાં ફેલાયેલા પ્રકાશ ત્રીશ મુહૂર્ત સુધી પરિપૂર્ણ પ્રમાણ (સંપૂર્ણ, જેમાં વૃદ્ધિ હોતિ ન થાય) અવસ્થિત હોય છે. અને સર્વાલ્યંતર મંડલથી જ્યારે સૂર્ય આગળ ગતિ કરતો હોય, ત્યારે સૂર્ય સંવત્સરના પહેલા ૬ મહિનામાં દરરોજ અનુક્રમે સૂર્યના પ્રકાશ (તેજ) ઘટે છે (ઓછા થાય છે), ને તે પછીના ૬ મહિનામાં દરરોજ અનુક્રમે સૂર્યનું તેજ વધે છે. સૂર્યના પ્રકાશની આખતમાં ખરી હકીકત આ પ્રમાણે છે. આ પ્રસંગે ફક્ત ભવ્ય જીવોને જાણવાની ખાતર જ અન્ય ધર્મીઓના રૂપ અયોગ્ય વિચારો કહ્યા છે. તે બધા વિચારો જૈન દૃષ્ટિથી વિરુદ્ધ છે. આ ખીના બહુ જ વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૭. સાતમા પ્રાભૂતમાં—કયા પુદ્ગલો સૂર્યનાં કિરણોની સાથે સંબંધ થાય છે ? આ પ્રશ્નનો યથાર્થ ઉત્તર વિસ્તારથી સમજાવતાં અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય ૨૦ વિચારો જણાવ્યા છે.

૮. આઠમા પ્રાભૂતમાં—સૂર્યના ઉદયની (તેને ઉગવાની) સત્ય ખીના વર્ણવતાં અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય ત્રણ વિચારો જણાવ્યા છે. તથા મેરુની ચારે દિશામાં દિવસ રાત્રિનું પ્રમાણ, તેમજ ઋતુ વગેરેના પ્રથમ સમયાદિના વિચારો પણ જણાવ્યા છે.

૯. નવમા પ્રાભૂતમાં—પૌરુષી છાયાનું યથાર્થ પ્રમાણ જણાવતાં અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય ત્રણ વિચારો અને છાયાના ભેદો વગેરે હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૧૦. દશમા પ્રાભૂતમાં—૨૨ પ્રાભૂતપ્રાભૂતો છે. તેમાં નક્ષત્રોનો ચંદ્રમાની સાથે જે યોગ (સંબંધ) થાય, તે (યોગ) ની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. અહીં (૧) પહેલા પ્રાભૂત પ્રાભૂતમાં—નક્ષત્રોનો ચંદ્રની સાથે યોગ થાય, તે આખતમાં અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય પાંચ વિચારો કહીને નક્ષત્ર અને ચંદ્રના યોગની સત્ય ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. (૨) બીજા પ્રાભૂત પ્રાભૂતમાં કયું નક્ષત્ર ચંદ્રની કે સૂર્યની સાથે કેટલો યોગ સંબંધ રાખે છે ? આ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે. (૩) ત્રીજા પ્રાભૂત પ્રાભૂતમાં — પૂર્વભાગી નક્ષત્રાદિની ખીના જણાવતાં કયા નક્ષત્રો ચંદ્રની સાથે ૧૫-૩૦-કે ૪૫ મુહૂર્તો સુધી સંબંધ ધરાવે છે ? આ પ્રશ્નનો પણ ખુલાસો વિસ્તારથી સમજાવ્યો છે. (૪) ચોથા પ્રાભૂત પ્રાભૂતમાં નક્ષત્રના ને ચંદ્રના યોગની આદિની ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. અહીં નક્ષત્રની સાથે ચંદ્રમાના યોગની આદિ (શરૂઆત) નો વિચાર બે રીતે જાણવો. તેમાં નિશ્ચયનયના મતને અનુસરતો વિચાર જ્યોતિષકરંડકની ટીકામાં વિસ્તારથી સમજાવ્યો છે. ત્યાં જરૂરી ગણિત પ્રક્રિયા પણ સમજાવી છે. અહીં તે યોગની વ્યવહાર નયને અનુસરતી આદિનો વિચાર કહ્યો છે. એટલે જે નક્ષત્રનો ચંદ્રની સાથે જે યોગ થાય, તે યોગને તે નક્ષત્રના યોગની આદિ-મહુલતાએ (ઘણું કરીને) કહેવાય. (૫) પાંચમા પ્રાભૂત પ્રાભૂતમાં નક્ષત્રોના કુલ ઉપકુલાદિનું વર્ણન કર્યું છે. (૬) છઠ્ઠા

શ્રી જૈન પ્ર. કિરણાવલી (પ. ઉપાંગ શ્રીસૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિ તથા ૭. ચંદ્રપ્રજ્ઞાપ્તિ સૂત્રનો પરિ.) ૩૭૧
પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં શ્રાવણ વગેરે મહિનાઓની પૂનમોના અને અમાસના નક્ષત્રોની અને
કુર્તાદિની ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. (૭) સાતમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં પૂનમના અને અમાસના
નક્ષત્રોની એકતાનો વિચાર જણાવ્યો છે. (૮) આઠમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં તે દરેક નક્ષત્રોના
તારકો (તારા) ની સંખ્યા કહી છે. (૧૦) દશમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં શ્રાવણ માસ
વગેરેમાં નક્ષત્ર દિવસની પૌરુષીનું પ્રમાણ કહ્યું છે. (૧૧) અગ્નીઆરમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં
નક્ષત્રોના ચંદ્રની સાથે થતાં પ્રમદ્ધિયોગનું અને નક્ષત્રોની સાથે યુક્ત (યોગવાળા)
અને અયુક્ત એવા ચંદ્રનાં મંડલોનું વર્ણન કર્યું છે. (૧૨) બારમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં
નક્ષત્રોના દેવતાની ખીના કહી છે. (૧૩) પ્રા૦ પ્રા૦ માં ૩૦ મુહૂર્તોનાં રોદ વગેરે નામો
કહ્યાં છે. (૧૪) પ્રાભૃ૦પ્રા૦ માં દિવસ અને રાત્રિનાં નામો કહ્યાં છે. (૧૫) પ્રા૦
પ્રા૦ માં તિથિઓનાં નામો કહ્યાં છે. (૧૬) પ્રા૦પ્રા માં નક્ષત્રોનાં ગોત્રોની ખીના કહી
છે. (૧૭) પ્રા૦ પ્રા૦ માં નક્ષત્રોના ભોજનની ખીના કહી છે. (૧૮) પ્રા૦ પ્રા૦ માં એક
યુગના નક્ષત્ર, માસ વગેરેની સંખ્યા કહી છે. (૧૯) પ્રા૦ પ્રા૦ માં મહિનાના અભિચંદ્ર
વગેરે ૧૨ નામ કહ્યાં છે. (૨૦) પ્રા૦ પ્રા૦ માં સંવત્સરના ભેદો, તે દરેક વર્ષના મહિના,
ચંદ્રાદિ સંવત્સરો, અને તેમના પર્વો, તથા પ્રમાણ સંવત્સરમાં નક્ષત્ર ચંદ્રાદિ વર્ષભેદો
કહ્યા છે. પછી લક્ષણ સંવત્સરના ભેદો, નક્ષત્ર-સંવત્સરાદિનાં લક્ષણો અને શનૈશ્વર
સંવત્સરના ભેદો કહ્યા છે. (૨૧) મા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં નક્ષત્રોનાં દ્વારોની આખતમાં અન્ય
ધર્મીઓના અથોગ્ય પાંચ વિચારો કહીને કાલ્ય ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. (૨૨) મા
પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં જંબૂદ્વીપમાં સૂર્ય-ચંદ્ર-નક્ષત્રોનું પ્રમાણ અને નક્ષત્રોના ચંદ્રની કે
સૂર્યની સાથે કેટલા કાલ સુધી યોગ રહે? તે યોગનું કાલમાન જણાવ્યું છે. પછી
નક્ષત્રોની સીમાનો વિષ્કંભ અને સવાર સાંજ વગેરે ઠાઠમે સૂર્યાદિની સાથે થતા નક્ષત્રોના
યોગનું સ્વરૂપ તથા દર પૂનમોની સાથે અને અમાસની સાથે ચંદ્રના અને સૂર્યના
યોગની હકીકત, તેમજ દર પૂનમોનાં અને અમાસનાં નક્ષત્રો કહ્યાં છે. પછી નક્ષત્રોના
અને ચંદ્ર સૂર્યના યોગનું અંતર (અંતર) તથા માંહોમાંહે ચંદ્રની ગતિનું અને
યોગનું સરખાપણું સમજાવ્યું છે. અહીં દશમા પ્રાભૃતનો પરિચય પૂર્ણ થયો.

૧૧. અગ્નીઆરમા પ્રાભૃતમાં—યુગની ને સંવત્સરોની આદિ (શરૂઆત) નું
અને નક્ષત્રોના યોગનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે.

૧૨. બારમા પ્રાભૃતમાં—નક્ષત્ર-સંવત્સર વગેરેના દિવસ રાત્રિ અને મુહૂર્તોનું
પ્રમાણ, અને આદિત્ય સંવત્સર વગેરેના આદિ (શરૂઆત) અને અંત (છેડા) ના
વિચારો તથા પ્રાવૃદ વગેરે ઋતુઓના દિવસ રાત્રિનું પ્રમાણ તેમજ તિથિની ક્ષય વૃદ્ધિનું
સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. પછી પ્રાવૃદ વગેરે આવૃત્તિઓમાં અને હૈમતિકી આવૃત્તિઓમાં
ચંદ્રના કે સૂર્યનાં નક્ષત્રોની સાથે થતા યોગનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે ને છેવટે વૃષભ
વેણુક વગેરે ૧૦ યોગોનું વર્ણન કર્યું છે.

૧૩. તેરમા પ્રાણૃતમાં—ચંદ્રની (ચંદ્રનાં કિરણોની) વૃદ્ધિ-હાનિ અને મુહૂર્તોની સંખ્યા કહીને પૂનમોનાં અને અમાસોનાં મુહૂર્તો, તથા ચંદ્રનાં મંડલોની હકીકત જણાવી છે.

૧૪. ચૌદમા પ્રાણૃતમાં—જ્યોત્સ્નાતું ને અંધકારતું અદ્યખલુત્વ જણાવ્યું છે.

૧૫. પંદરમા પ્રાણૃતમાં—ચંદ્ર વગેરે પાંચમાં કોની કોનાથી શીઘ્ર ગતિ કે મંદ-ગતિ હોય? આ હકીકત સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી તે દરેકની ગતિમાં તકાવત, અને નક્ષત્ર માસાદિમાં ચંદ્રાદિની મંડલોમાં થતી ચાર(ગતિ)સંખ્યા જણાવી છે. એટલે નક્ષત્ર માસાદિમાં ચંદ્ર વગેરે કેટલા મંડલોમાં ગતિ કરે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્પષ્ટ કહીને એક દિવસે ચંદ્ર મંડલાદિની સંખ્યા, અને એક મંડલમાં ફરતા સૂર્યાદિને કેટલો ઠાઈમ લાગે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેતાં પ્રસંગે બીજી પણ જરૂરી હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૧૬. સોલમા પ્રાણૃતમાં—જ્યોત્સ્નાતું લક્ષણ અને સૂર્યની લેશ્યા વગેરેનાં પણ લક્ષણો જણાવ્યાં છે.

૧૭. સત્તરમા પ્રાણૃતમાં—ચંદ્ર વગેરેના વ્યવનની ને ઉપપાતની બાબતમાં અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય સ્વ વિચારો જણાવીને છેવટે સાચા બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ચંદ્રાદિતું યથાર્થ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાય, એ રીતે જણાવ્યું છે.

૧૮. અઠારમા પ્રાણૃતમાં—સૂર્યની ઊંચાઈની બાબતમાં અન્ય ધર્મીઓના સ્વ અયોગ્ય વિચારો કહીને સૂર્યાદિની યથાર્થ ઊંચાઈ વગેરે બીના, અને ચંદ્રાદિની નીચે તથા ઉપરના ભાગ વગેરેમાં રહેલા તારાઓ, તેમજ ચંદ્રાદિના ગ્રહાદિ પરિવારતું પ્રમાણ કહ્યું છે. પછી એક પર્વતની અને જ્યોતિશ્ચક્રની વચ્ચેનું આંતર, અને સર્વાલ્યંતર નક્ષત્રો તથા સર્વ બાહ્ય નક્ષત્રો કહીને ચંદ્રાદિનાં વિમાનોના આકાર, લંબાઈ, પહોળાઈ, અને તે વિમાનોને વહન કરનારા (જણે તે વિમાનોને ઉપાડીને ચાલતા ન હોય, તેવા દેખાતા અને તે વિમાનોની નીચે ચાલનારા) દેવોનું સ્વરૂપ, તથા ચંદ્રાદિમાં કોની કોની શીઘ્ર ગતિ અને મંદ ગતિ હોય? આ બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી બે તારકોની (તારાની) વચ્ચેનું આંતર ને ચંદ્રાદિની અગ્રમહિષીઓની સંખ્યા કહીને જણાવ્યું કે મુખ્ય સભામાં ચંદ્ર વગેરે પરિચારણા (ભોગસેવન) કરે જ નહિ. કારણ કે ત્યાં જિનેશ્વરોની પૂજનિક દાદા હોવાથી આશાતના થાય પછી ચંદ્રાદિતું આયુષ્ય, અને ચંદ્રાદિમાં કોણ કોના કરતાં અદ્યપદ્ધિક અને મહદ્ધિક છે? આ પ્રશ્નો સ્પષ્ટ ખુલાસો કરીને છેવટે ચંદ્રાદિતું અદ્યખલુત્વ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૧૯. ઓગણીસમા પ્રાણૃતમાં—ચંદ્રોની અને સૂર્યોની સંખ્યાની બાબતમાં અન્ય-ધર્મીઓના ૧૨ અયોગ્ય વિચારો જણાવીને જૈન દષ્ટિએ જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્રો, ને બે સૂર્યો છે, વગેરે યથાર્થ બીના સ્પષ્ટ સમજાવી અને પુસ્કરવર દ્વીપાદિના ચંદ્ર સૂર્યાદિની

શ્રી જૈન પ્ર. કિરણાવલી (પ. ઉપાંગ શ્રીસૂર્ય પ્રજ્ઞપિત તથા ૭. ચંદ્ર પ્રજ્ઞપિત સૂત્રનો પરિ.) ૩૭૩ સંખ્યા વગેરે બીના પણ વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૨૦. વીશમા પ્રાભૃતમાં—ચંદ્રાદિના અનુભાવ (પ્રભાવ)ને ઉદ્દેશીને અન્ય-ધર્મીઓના અયોગ્ય બે વિચારો જણાવી ચંદ્રાદિનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી રાહુની આખતમાં અન્ય ધર્મીઓના બે અયોગ્ય વિચારો જણાવી તેનું (રાહુનું) યથાર્થ સ્વરૂપ, તેનાં ૧૨ નામ અને વિમાન, જલુ' આવલુ', તેમજ વિકુર્વાણાદિનું સ્વરૂપ કહીને ધ્રુવરાહુ અને ચંદ્રની લેશ્યા તથા વર્ણાદિનું વર્ણન કર્યું છે. પછી ચંદ્રનું શશી નામ, અને સૂર્યનું આદિત્ય નામ હોવાનું કારણ તથા ચંદ્રના અને સૂર્યના કામભોગનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. ને અંતે ૮૮ ગ્રહોનાં નામ જણાવ્યા છે.

પહેલા પ્રાભૃતના ૮ પ્રાભૃત પ્રાભૃતોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

૧. પહેલા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં—દિવસનાં અને રાત્રિનાં મુહૂર્તોમાં વૃદ્ધિ હાનિ વગેરેની બીના કહી છે.

૨. બીજા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં—જ્યારે સૂર્ય દક્ષિણાર્ધ મંડલમાં કે ઉત્તરાર્ધ મંડલમાં ગતિ કરતો હોય, તે વખતે દિવસ અને રાત્રિ કેટલા મુહૂર્ત પ્રમાણ હોય? એટલે કેટલા મુહૂર્તનો દિવસ હોય? ને કેટલા મુહૂર્તની રાત્રિ હોય? આ પ્રશ્નો ઉત્તર વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૩. ત્રીજા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં—જે મંડલમાં બીજા સૂર્યે ગતિ કરી હોય, ત્યાં કયો સૂર્ય ગતિ કરે છે? આ પ્રશ્નો ઉત્તર વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે.

૪. ચોથા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં—જંબૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય ગતિ કરે છે. તે બેની વચમાં આંતર કેટલું? આ પ્રશ્નો ઉત્તર હેતાં આ આખતમાં અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય ૬ વિચારો જણાવીને બે સૂર્યની વચ્ચેનાં આંતરોની યથાર્થ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. અને જ્યારે સૂર્ય એક મંડલમાંથી નીકળે ત્યારે તથા બીજા મંડલમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે દિવસનું ને રાત્રિનું પ્રમાણ વગેરે હકીકત પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૫. પાંચમા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં—દ્વીપનો અથવા સમુદ્રનો કેટલો ભાગ અવગાહીને સૂર્ય ગતિ કરે છે? આ પ્રશ્નો ઉત્તર હેતાં આ આખતમાં અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય પાંચ વિચારો કહીને યથાર્થ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૬. છઠા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં—એકેક (દરેક) સૂર્ય એક અહોરાત્રમાં મંડલમાં કેટલા ક્ષેત્રમાં ગતિ કરે? આ પ્રશ્નો ઉત્તર હેતાં આ આખતમાં અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય ૭ વિચારો જણાવીને અંતે યથાર્થ બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૭. સાતમા પ્રાભૃત પ્રાભૃતમાં—મંડલો (સૂર્યનાં મંડલો)ના આકારની આખતમાં

અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય ૮ વિચારો જણાવીને મંડલના આકારની યથાર્થ બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૮. આઠમા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં—સૂર્યના દરેક મંડલનો યથાર્થ વિકાંભ (અને બાહ્યસ્થ=અડાઈ) જણાવતા અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય ૩ વિચારો પણ ફક્ત શિષ્યોને જણાવવાની ખાતર દર્શાવ્યા છે. પણ તે ખોટા છે એમ સમજવું.

બીજા પ્રાભૃતના ૩ પ્રાભૃતપ્રાભૃતોનો દૂંક પરિચય

૧. પહેલા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં—સૂર્ય તીક્ષ્ણગતિ કરે છે, તથા ઉગે છે અને આથમે છે. આ બાબતમાં અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય ૮ વિચારો જણાવીને યથાર્થ બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૨. બીજા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં—સૂર્ય એકમંડલને ગતિવડે (ગતિ કરીને, ચાલીને) પુરું કરીને બીજા મંડલમાં દાખલ થાય છે (ગતિ કરે છે) આ હકીકતને યથાર્થ સમજાવતાં અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય બે વિચારો પણ જણાવ્યા છે. તથા ભેદ ઘાતની અને કર્ણકલાની પણ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૩. ત્રીજા પ્રાભૃતપ્રાભૃતમાં—સૂર્ય દરેક મંડલમાં ગતિ કરે, ત્યારે એક મુદ્દતમાં કેટલી ગતિ કરે? એટલે મંડલના કેટલા ભાગમાં ચાલે છે? આ પ્રશ્નનો યથાર્થ ઉત્તર સમજાવતાં અન્ય ધર્મીઓના અયોગ્ય ૪ વિચારો પણ જણાવ્યા છે. આ રીતે મુદ્દત-ગતિની બીના કહીને અહીંથી આપણે કેટલા ષોળન દૂર રહેલા સૂર્યને દેખીએ છીએ? આ પ્રશ્નનો પણ ઉત્તર વિસ્તારથી સમજાવ્યો છે. આ રીતે પહેલા બીજા અને ઠશમા પ્રાભૃતના અનુક્રમે ૮+૩+૨૨=૩૩ પ્રાભૃતપ્રાભૃતોના સંક્ષિપ્ત પરિચય સહિત ૨૦ પ્રાભૃતોનો દૂંક પરિચય જાણવો. આ શ્રીસૂર્યપ્રજ્ઞપિત સૂત્ર સમજવામાં બહુજ કઠીન છે. મહા-બુદ્ધિશાલી પુણ્યવંત છવો જ આનું ખરું રહસ્ય સમજી શકે છે. આપણા સદ્ભાગ્યે શ્રીમલયગિરિ મહારાજે રચેલી ટીકા આજે મળી શકે છે, તેને આધારે જ આ સૂત્રના અર્થો સમજાય છે. આનો સાર લઈને કોઈ પ્રાચીન સ્થવિર ભગવંતે જ્યોતિષકરંડક પ્રકીર્ણક (પચન્ના)ની રચના કરી છે. તેની બીના આગળ જણાવીશ.

૫. શ્રીસૂર્યપ્રજ્ઞપિતનો અને ૭. ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો



॥ શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવહીનો અઢારમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો ॥



॥ आगणीशमे। प्रकाश ॥

६. उपांग श्री जंबूद्वीप प्रज्ञप्तिनो संक्षिप्त परिचय

॥ आर्या ॥

षण्णत्तीए लेसा, जंबूद्वीवस्स परिचयं वुच्छं ॥
 ना या धम्मकहोवं-गमिणं खित्ताइबोहदयं ॥ १४६ ॥
 इह छट्ठे वक्खारे जंबूद्वीवत्थसत्थपण्णवणा ॥
 विहिएवं सदत्था, सिरिजंबूद्वीवपण्णत्ती ॥ १४७ ॥
 भरतवियारो पढमे, वक्खारे कालवक्खपण्णत्ती ॥
 बोए वुत्तं तइए, चरियं सिरिभरहवक्खिक्खस्स ॥ १४८ ॥
 बासहराइ चउत्थे, जिणवइजम्माभिसेयवुत्तं ॥
 पंचमवक्खारगयं, जंबूद्वीवत्थवुत्तं ॥ १४९ ॥
 कहिय छट्ठे सत्तम-वक्खारे जोइसाण वुत्तं ॥
 भूगोलयवुत्तं तो-वएसगं जइण विट्ठीए ॥ १५० ॥
 लक्खण कुलगर नबनिहि, चोइसरयणाइरण्णणं भणियं ॥
 एयस्स वित्तिछक्कं सव्भावो इक्कवित्तीए ॥ १५१ ॥

शब्दार्थः—हवे ङुं आ जैन प्रवचन किरणावलीना आगणीशमे प्रकाशमां श्रीजंबूद्वीप प्रज्ञप्ति सूत्र नामना छट्ठा उपांगनो परिचय दूंकामां कहीश. छट्ठा श्रीज्ञाना-धर्मकथांग सूत्रनुं आ श्रीजंबूद्वीपप्रज्ञप्ति सूत्र उपांग जण्युं. दूंकामां कही शकाय के आ छट्ठा अंगनुं छट्ठुं उपांग छे. अहीं अरत क्षेत्रादिना वृत्तांत कही छे, तेथी क्षेत्रादि-नी थीनाने विस्तारथी समभवनारुं आ सूत्र छे. १४६. अहीं छट्ठा वक्षस्कार (विभाग) मां जंबूद्वीपना पदार्थानुं वर्णन विस्तारथी कथुं छे. तेथी आ छट्ठा उपांगनुं श्रीजंबू-द्वीपप्रज्ञप्ति नाम यथार्थ छे. डेटलाअक अंधामां अटले प्रभेयरतन मंजूषा वगेरेमां आ सूत्रने “ श्रीजंबूद्वीपप्रज्ञप्ति अध्ययन ” शब्दथी जोण्णायुं छे. १४७. आ सूत्रना ७ वक्षस्कारो छे. जेम थीज सूत्रमां शतकादि विभागो कही छे, तेवा विभागने ज अहीं वक्षस्कार शब्दथी जण्णायो छे. सात वक्षस्कारोमांना पडुंला वक्षस्कारमां अरत क्षेत्रनुं वर्णन कथुं छे, अने थीज वक्षस्कारमां कालयंकनुं वृत्तांत वर्णयुं छे. तथा त्रीज वक्षस्कारमां श्रीअरत

ચકવર્તિનું ચરિત્ર જણાવ્યું છે. ૧૪૮. ચોથા વક્ષસ્કારમાં વર્ષધર પર્વતોની અને રમ્યક્ષેત્રથી લઈને ઐરવત ક્ષેત્ર સુધીના પદાર્થોનું વર્ણન કર્યું છે. પાંચમા વક્ષસ્કારમાં શ્રીતીર્થકર દેવતા (ઇંદ્રોએ મેરુ ઉપર કરેલા) જન્માભિષેકનું વર્ણન કર્યું છે. આ સૂત્ર વગેરેના આધારે જ પ્રાકૃત સંસ્કૃત હિંદી અને ગુજરાતી (સ્નાત્રના પ્રસંગને સૂચવનાર) કાવ્યો રચાયાં છે. તથા છઠ્ઠા વક્ષસ્કારમાં જન્મ્યૂદીપના ૧. ખાંડવા, ૨. ચોજનો, ૩. ક્ષેત્રો, ૪. પર્વતો, ૫. શિખરો, ૬. તીર્થો, ૭. શ્રેણીઓ, ૮. વિજયો, ૯. દ્રહો ૧૦. નદીઓ વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. આ સૂત્ર વગેરે શાસ્ત્રોનો સાર લઈને શ્રીજન્મ્યૂદીપ સંગ્રહણીની રચના થઈ છે. તેના કર્તા શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજ છે. સાતમા વક્ષસ્કારમાં જ્યોતિશ્ચક્રનું વૃત્તાંત જણાવ્યું છે. આ રીતે જૈન દષ્ટિએ આ સૂત્રમાં ભૂગોળનું અને ખગોળનું વર્ણન સરલ પદ્ધતિએ કર્યું છે. સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ વિચારતાં જણાય છે કે અહીં ચારે અનુયોગોનું પણ વર્ણન ટૂંકામાં કર્યું છે. ૧૪૯-૧૫૦. ૨૦ માં સૂત્રમાં ખત્રીશ લક્ષણો, અને ૨૮ સૂત્રમાં ૧૫ કુલકરોનાં નામ જણાવ્યાં છે. તથા ૬૬ માં સૂત્રમાં ચકવર્તીનાં ૬ નિધાનોનું સ્વરૂપ ૧૫ પ્રલોકોમાં જણાવ્યું છે. તેમજ ૧૪ રત્નો વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. આ શ્રીજન્મ્યૂદીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રના રચનાર કોઈ પૂર્વધર સ્થવિર હોય. એમ સૂત્રની ભાષાદિ જોતાં જણાય છે. આ સૂત્રની ઉપર ૬ ટીકાઓ રચાઈ હતી. તેમાં (૧) શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકા વિચ્છેદ પામી. (૨) શ્રીહીરવિજયસૂરિકૃત ટીકા, (૩) શ્રીધર્મસાગરકૃત ટીકા, (૪) પુણ્યસાગરકૃત ટીકા (૫) ભક્ષર્ષિકૃત વૃત્તિ. આ બધી ટીકાઓ હાલ અલભ્ય છે. (૬) શ્રીશાંતિચંદ્રગણિકૃત ટીકા મોટી છે, અને તે છપાઈ છે, અને તે મળી શકે છે. તેના આધારે જ અહીં સંક્ષિપ્ત પરિચય જણાવ્યો છે. ૧૫૧.

સ્પષ્ટાર્થ:—આ શ્રીજન્મ્યૂદીપ પ્રજ્ઞપ્તિસૂત્રના પહેલા વક્ષસ્કારમાં ટીકાકાર શ્રીશાંતિચંદ્રગણિએ શરૂઆતમાં પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવને અને ગંધહસ્તિ મહારાજને, તથા શ્રીમલયગિરિસ્થને, તેમજ દાદાગુરૂ શ્રીવિજયહીરસૂરિ અને ગુરૂશ્રી ઉપાધ્યાય સકલચંદ્ર ગણિને સ્તુતિ સહિત નમસ્કારાદિ કરીને જણાવ્યું કે શ્રીમલયગિરિ મહારાજે આ છઠ્ઠા ઉપાંગની ટીકા રચી હતી, તે કાલકોપથી વિચ્છેદ પામી, તેથી હું આ શ્રીજન્મ્યૂદીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રની “ પ્રમેયસ્ત મંજૂષા ” નામે ટીકા રચું છું. અહીં ગણિતની ખીના વધારે જણાવી છે, ને બાકીના ત્રણ અનુયોગોનું પણ સંક્ષિપ્ત વર્ણન કર્યું છે. પછી ફલ

૧ શ્રીસ્થાનાંગ સૂત્રના ૭ માં અધ્યયનમાં (૫૫૬ માં સૂત્રમાં) સાત કુલકરો કહ્યા છે અને ૬૨મા અધ્યયનમાં ૬૨ કુલકરો કહ્યા છે તથા પઉમચરિય (પદ્મચરિત્ર=પ્રાકૃત જૈન રામાયણ) ના ત્રીજા ઉદ્દેશાની ગાથા ૫૦-૫૫માં ચૌદ કુલકરો જણાવ્યા છે. આ ત્રણે વચનો આપેક્ષિક છે. અને માનવા લાયક છે જેમ શ્રીપાર્શ્વનાથના ગણધરાદિની ખાખતમાં જે કારણો જણાવ્યાં, તેવાં પણ કારણો અહીં કહાય હોય એમ સંભવે છે.

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૬. ઉપાંગ શ્રી જ'બૂદ્ધીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રનો પરિચય) ૩૭૭

યોગ મંગલાદિનું સ્વરૂપ જણાવીને કહ્યું કે દશ વર્ષના દીક્ષા પર્યાયવાળો મુનિ આ છૂટા ઉપાંગને ભણવા લાયક જાણવો. પછી ઉપક્રમ નિક્ષેપ અનુગમાદિ દ્વારોત્તું વર્ણન કરીને જ'બૂ, દ્વીપ, અને પ્રજ્ઞપ્તિ શબ્દોત્તું નામાદિ ૪ નિક્ષેપના અનુસારે સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી મિથિલાનગરી, માણિભદ્ર યજ્ઞનું ચૈત્ય, જિતશત્રુ રાજનું અને તેની ધારિણી રાણીનું વર્ણન કરીને પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના આગમનાદિની ખીના કહી છે. (આ પ્રસંગે ટીકામાં તમસ્કારાદિ પદોના નિક્ષેપાનું અને નામ-સ્થાપનાનું તથા દ્રવ્યનય ભાવનયનું સ્વરૂપ સમજાવીને કહ્યું છે કે સ્થાપનાનિક્ષેપો નમવા લાયક છે, ને પૂજા સત્કારાદિ કરવા લાયક છે.) પછી શ્રીગૌતમસ્વામીનું વર્ણન કરીને જ'બૂદ્ધીપના મહત્ત્વ. (મોઠાપણું, વિશાલપણું) સ્થાન અને આકારાદિના પ્રશ્નોત્તરોત્તું વર્ણન કર્યું છે. (આ પ્રસંગે ટીકામાં પરિધિનું માપ લાવવાની રીત કહી છે) પછી અનુક્રમે જ'બૂદ્ધીપની જગતી. પદ્મવરવેદિકા, અને વનખંડ. તેનો ભૂમિભાગ, તથા વિજ્યાદિ દ્વારો, તે દરેકની ઊંચાઈ વગેરે, તેમજ તે દ્વારોત્તું માંહોમાંહે આંતરું, અને રાજધાની વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. પછી ભરત ક્ષેત્રના આકાર, લંબાઈ વગેરેનું વર્ણન કરીને દક્ષિણાર્ધ ભરતના આયામ (લંબાઈ) વગેરેનું અને મનુષ્યોનું વર્ણન કર્યું છે. પછી વૈતાઢ્ય પર્વતનું સ્વરૂપ જણાવતાં તેની લંબાઈ, ઊંચાઈ વગેરેનું, વનખંડ, ગુફા, વિદ્યાધરોની શ્રેણિ, નગરો, ત્યાં રહેલા મનુષ્યો, શિખરનું તલ (તળિયું), શિખરોની સંખ્યા વગેરે પદાર્થોની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી સિદ્ધાયતન, દેવચંદક અને જિનપ્રતિમા વગેરેનું વર્ણન કરીને દક્ષિણાર્ધ ભરતનું, તથા ત્યાં રહેનારા દેવનું અને તેની રાજધાની વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. પછી વૈતાઢ્ય શબ્દનો અર્થ, અને ત્યાં રહેનારા દેવના નામનું સાદૈતપણું વગેરે ખીના જણાવીને ઉત્તર દિશામાં રહેલા ભરતક્ષેત્ર (ઉત્તર ભરતાર્ધ)ના આકાર, લંબાઈ, અને મનુષ્ય વગેરેની અને ઋષભકૂટની હકીકત સમજાવી છે. (આ પ્રસંગે ટીકામાં ભરતક્ષેત્રની છવા (ગણિત વિશેષ)ના યોજનો લાવવાની રીત તથા છવાનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. ગણિતના છવા, ધનુઃપૃષ્ઠ પરિધિ વગેરે ભેદો છે. તે બધા ભેદોનું સ્વરૂપ આહીં ટીકાકારે જુદા જુદા પ્રસંગે બહુ જ સરલ પદ્ધતિએ સમજાવ્યું છે. ક્ષેત્રસમાસાદિ પ્રકરણોનો ગુરુગમથી જોણે અભ્યાસ કર્યો હોય, તે જ છવા આ સૂત્રના અર્થો યથાર્થ સમજી શકશે. ગણિતની ખીના સમજવામાં સહેલી નથી. આ જ કારણે તેના અભ્યાસકો વિરલા (ગણત્રીના; મહ્યાં ગાંઠ્યા) જ જણાય છે. અમુક અંશે ખીજા દ્રવ્યાનુયોગાદિના અભ્યાસીઓને ગણિતાનુયોગ જરૂર મદદ કરે છે. અને ક્ષેત્રાદિની ખીનાને યથાર્થ સમજવામાં પણ જણાતી કઠિનતાને દૂર કરનાર ગણિતાનુયોગ છે. આવા અનેક મુદ્દાઓને લક્ષ્યમાં રાખીને સમર્થ પૂર્વધર સ્થવિર ભગવંતે અહિં ગણિતાનુયોગનું સ્વરૂપ વધારે પ્રમાણમાં સમજાવ્યું છે.

શ્રીજ'બૂદ્ધીપપ્રજ્ઞપ્તિના પહેલા વક્તવ્યકારનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિના બીજા વક્ષસ્કારનો ટૂંક પરિચય

અહીં કાલચક્રનું સ્વરૂપ જણાવતાં વચમાં શ્રીઆદિનાથ પ્રભુનું સંક્ષિપ્ત જીવન વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે એમ ટૂંકામાં કહી શકાય. અને વિસ્તારથી હકીકત અનુક્રમે આ પ્રમાણે જાણવી :

૧. જ (૬) આરા, ૨. એકથી માંડીને શીર્ષ પ્રહેલિકા સુધીનું અંકગણિત, ૩. નિશ્ચય પરમાણુ અને વ્યવહાર પરમાણુથી માંડીને યોજન સુધીના કોષ્ટકનું અને પલ્થોપમ સાગરોપમ વગેરેનું (કાલના ભેદનું) વર્ણન વિસ્તારથી કરીને આ ભરત ક્ષેત્રની અવસર્પિણીના પહેલા આરાનું અને મતાંગદ વગેરે કલ્પવૃક્ષોનું વર્ણન કર્યું છે. પછી તે પહેલા આરાના મનુષ્યોનું અને તેમના આહાર, વસતિ, વગેરેનું વર્ણન કરીને જણાવ્યું કે તે વખતે ઘર, ગામ વગેરે ન હોય, અને અસિ (તરવાર) વગેરેની વપરાશ પણ ન હોય. તથા આ રાજ, આ નોકર, આ આનો ભાઈ, મિત્ર કે શત્રુ, આવો વ્યવહાર પણ ન હોય. સિંહાદિ યુગલિયા મનુષ્યોને ઉપદ્રવ કરે નહિ, તેમજ ડાંસ-મંચર-મરકી વગેરેના અને ભૂત વગેરેના પણ ઉપદ્રવો થાય નહિ.

આ પહેલા આરામાં યુગલિયા જીવોને કષાય ઓછા હોય છે, તેઓ સ્વભાવે શાંત હોય છે. તેથી તેમને કોઈની સાથે શત્રુભાવ હોતો નથી, માટે તેઓ ભવિષ્યમાં મૃત્યુ પામી દેવગતિમાં જ જાય છે. આ યુગલિયાઓના આહુષ્ય, શરીરની ઊંચાઈ, સંઘયજી, સંસ્થાન, ગતિ, યુગલિયાનો જન્મ વગેરે બીના અનુક્રમે સ્પષ્ટ જણાવીને છેવટે પદ્મગંધાદિ ૬ ભેદોનું સ્વરૂપ પણ સમજાવ્યું ત્યાર બાદ બીજા આરાના યુગલિયાની ઊંચાઈ વગેરે કહીને ત્રીજા આરાના ત્રણ ભાગ વગેરેનું અને સુમતિ વગેરે ૧૫ ફલકરોનું વર્ણન કરતાં તેમની હકારાદિ ઠંડનીતિનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી શ્રીઋષભદેવના ચરિત્રના અંગે કુમારવાસ, રાજ્યકાલ, કલાત્તું દેખાડતું, સ્ત્રીઓના ગુણો, શિલ્પદર્શન, પુત્રોને કરેલો અભિષેક, દીક્ષાનો મહોત્સવ, કાર્ધક અધિક એક વર્ષ સુધી વસ્ર (દેવદૂધ) નું ધારણ કરવું, ઉપસર્ગનું સહન કરવું, સમિતિ વગેરે સાધુના ગુણો, કેવલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, પચ્ચીશ ભાવના સહિત મહાત્રતોની બીના, ગણધર વગેરે પરિવાર વગેરેનું ક્રમસર વર્ણન કર્યું છે. પછી જણાવ્યું છે કે શ્રીઆદિ-નાથના ચયન વગેરે ૪ કલ્યાણકો અને રાજ્યાભિષેક ઉત્તરાપાઠા નક્ષત્રમાં અને અભિ-જિત નક્ષત્રમાં અષ્ટાપદ પર્વતે નિર્વાણ કલ્યાણક થયું. તે દાષ્ટમે દેવેન્દ્ર વગેરે આજ્યા, પ્રજુ વગેરેના દેહોને સ્નાનાદિ વિધિ કરવા પૂર્વક ચિતામાં ગોઠવ્યા, અગ્નિથી બળતાં છેવટે દાઢા વગેરેને ઈંદ્રાદિકે પ્રહણ કર્યા. નંદીચરે મહોત્સવ કરી તેઓ સ્વસ્થાને તે દાઢાઓને ડાખડામાં મૂકી હંમેશાં તેની પૂજા કરે. ચોથા પાંચમા અને છઠ્ઠા આરાનું વિસ્તારથી વર્ણન કરીને અવસર્પણીની બીના પૂર્ણ કરી છે. પછી ઉત્સર્પિણીની

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (ફ. ઉપાંગ શ્રી જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિત સૂત્રનો પરિચય) ૩૭૯
હકીકત શરૂ કરીને અનુક્રમે પહેલા આરાતું, અને પુષ્કરાવર્તાદિ મેઘ, માંસાદિને
વર્જવાની મર્યાદા, ધીજા આરાતું સ્વરૂપ વગેરે ધીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ
રીતે ધીજા વક્ષસ્કારનો ટૂંક પરિચય જાણવો.

શ્રીજંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિતના ત્રીજા વક્ષસ્કારનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

શ્રીભરત ચક્રવર્તીનું ચરિત્ર

અહીં શરૂઆતમાં અયોધ્યા નગરીનું અને ભરત ચક્રવર્તીનાં લક્ષણાદિનું વર્ણન
કરીને જણાવ્યું છે કે આયુધશાલામાં ચક્રરાતની ઉત્પત્તિ થઈ, નોકરે ભરત મહારાજને
વધામણી આપી, તેણે તેની પૂજા કરી, ભરત મહારાજએ નોકરને રાજી થઈ દાન
આપ્યું, ચક્રનો મહોત્સવ કર્યો, તેમાં ભરત મહારાજએ સ્નાનાદિ કરીને નગરશેઠ વગેરે
પરિવારની સાથે ચક્રની પાસે જઈ પ્રમાર્જનાદિ (મોર પીંછી વગેરેથી સાફ કરવું વગેરે)
કરવા પૂર્વક ચક્ર પૂજા (ચક્રરાતની પૂજા) કરીને તેની આગળ દર્પણ વગેરે અષ્ટ મંગલો
આલેખ્યા (ગોઠવ્યા) અને પ્રજાનું દાણ (જકાત) માફ કર્યું વગેરે પ્રકારે ધામધૂમથી
ચક્રરાતનો મહોત્સવ કર્યા બાદ ભરત મહારાજ ચક્રની ગતિને અનુસારે છ (૬) ખંડ
સાધવા નીકળ્યા. અનુક્રમે માગધ તીર્થ તરફ ચક્ર ચાલવા માંડ્યું, તેની પાછળ ભરત
મહારાજએ પણ ચાલવા માંડ્યું. જ્યાં ચક્ર સ્થિર થયું, તે સ્થલે પૌષ્ઠશાલામાં અક્રમ
તપ કરી રથમાં બેઠા. પછી તેમણે લવણ સમુદ્રમાં ઉતરી સુસ્થિત દેવને નમસ્કારાદિ
કરી બાણ છોડ્યું, આથી ક્રોધ પામેલો સુસ્થિતદેવ બાણની ઉપર લખેલ ભરત મહારાજ
નામ વાંચીને ભેટણું લઈ ભરત મહારાજની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે
હું આપનો દાસ છું, જે હુકમ હોય તે ફરમાવશો, તે કરવા તૈયાર છું અને તૈયાર
રહીશ. આ વચન સાંભળી ભરત મહારાજએ તેને સત્કારાદિ કરવા પૂર્વક સ્વસ્થાને
જવાની રજા આપી. લવણ સમુદ્રમાંથી બહાર નીકળી સ્નાનાદિ કરીને અક્રમનું પારણું
કર્યું. પછી ભરત મહારાજના સૈન્યની ધીના અને વરદામ તીર્થના દેવને સાધવાની
હકીકત તથા પૌષ્ઠશાલા રથ ઘોડા વગેરેની તેમજ પ્રભાસ તીર્થને સાધવાની હકીકત
વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી સિંધુ દેવીનો અક્રમ, પૌષ્ઠ વગેરે વિધિ કરતાં સિંધુ
દેવીએ 'અહીં ભાવી ચક્રવર્તી આવ્યા છે' એમ અવધિજ્ઞાનથી જાણીને ભરત મહારાજને
ભદ્રાસનાદિની ભેટ કરી. ત્યાર બાદ વૈતાલ્યગિરિના કુમાર દેવને સાધવાને અક્રમ
કરતાં તે દેવે ભરત મહારાજને કડાં વગેરે (ભેટમાં) આપ્યાં અને તિમિસ્રા યુદ્ધના
સ્વામી કૃતમાલ દેવને સાધવા અક્રમ કરનાર ભરત રાજાને તે દેવે ૧૪ તિલક વગેરે
આપ્યાં. પછી સુષેણ સેનાપતિનું વર્ણન કરીને જણાવ્યું કે તે સુષેણ સેનાપતિ હસ્તિ-
રાતનાદિની મદદથી સિંહલ દેશ વગેરેને સાધે છે, ત્યાંના લોકો તેને આભરણાદિની
ભેટ આપે છે. પછી તે સુષેણ અક્રમ કરીને તિમિસ્રા યુદ્ધનું દ્વાર ઉઘાડે છે, ને મણિ

રત્નથી ગુફામાં પ્રકાશ ફેલાવીને કાકિણી રત્નથી ૪૯ માંડલાં આલેખે છે. (ચિત્રે છે) તથા ઉન્મગ્ના, નિમગ્ના નદીઓ ઊતરીને ચિલાતો (લિલ્લો)ની સાથે યુદ્ધ કરતાં ચર્મરત્ન અને છત્રરત્નથી સૈન્યની રક્ષા કરે છે, તેમજ તે વખતે ગાથાપાત રત્નથી શાહી વગેરે અનાજ નિપજાવે છે (ઉત્પન્ન કરાવે છે). અંતે તે સુષેણ સેનાધિપતિ નાગકુમાર દેવોના ઉપદ્રવને દૂર કરી લિલ્લોને બચારે વશ કરે છે, ત્યારે તેઓ તેને રત્નાદિ ભેટ કરે છે. તે પછી તે અકુમ કરીને ક્ષુદ્ર હિમવાંત પર્વતના અધિષ્ઠાયક દેવને વશ કરતાં તે તેને પુષ્પાદિની માલાઓ વગેરે ભેટ કરે છે. ત્યાર પછી ઋષભકૂટ પર ભરત મહારાજાએ યોતાનું નામ લખીને સ્ત્રીરત્ન મેળવીને અને ગંગા દેવીની સાધના વગેરે કરીને ખંડપ્રપાત ગુફાના અધિષ્ઠાયક નૃત્તમાલ દેવને અકુમ કરી વશ કર્યો. તેણે ભરત મહારાજાને ઘરેણાં વગેરેની ભેટ કરી. પછી સુષેણ સેનાધિપતિએ ગંગા નદીના પાછળના નિષ્કૂટો સાધ્યા, (વશ કર્યા) ત્યારે ત્યાંના રહીશ લોકોએ તેમને રત્નાદિ આપ્યા. આ હકીકત જણાવીને કહ્યું કે તેણે ખંડપ્રપાત ગુફાના બારણાં ઉઘાડ્યા વગેરે બીના વિસ્તારથી જણાવી છે. પછી ઉન્મગ્નાદિ નદીઓનું ઉતરવું, અને ગંગા નદીના પશ્ચિમ કાંઠે નવ નિધિના અધિષ્ઠાયક દેવોના નિમિત્તે અકુમ કરતાં નિધાનનું પ્રકટ થવું, તથા ભરત રાજાએ ૧૪ રત્નો, ૯ નિધિ, સ્ત્રીરત્ન વગેરે સહિત ધામધૂમથી અષોઘ્યા નગરીમાં કરેલ પ્રવેશ, તેમજ ભરત મહારાજાના ચક્રવર્તિપણાના અભિષેક વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી કયું છે પછી ચક્રાદિ રત્નોને ઉત્પન્ન થવાના સ્થાનો, અને ભરત ચક્રવર્તિની ઋદ્ધિનું વર્ણન કરીને જણાવ્યું કે-આદર્શમાં શરીરની શોભા જોવાના પ્રસંગે અનિત્ય ભાવનાનો વિચાર કરતાં ભરત ચક્રવર્તિને કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયું. દશ હજાર રાજાઓની સાથે સર્વજ્ઞ શ્રીભરત ચક્રવર્તિએ દીક્ષા લીધી, એક લાખ પૂર્વ સુધી કેવલીપણે વિચરી ઘણાં જીવોને તારી અષ્ટાપદ પર્વતે અનશન કરી મોક્ષે ગયા. આ હકીકત વિસ્તારથી જણાવીને અંતે ભરત ક્ષેત્રનો અન્વર્થ (શબ્દ પ્રમાણે થતો અર્થ) સમજાવ્યો છે. તેમાં કહ્યું છે કે આ ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવનું નામ ભરત હોવાથી તે ભરતક્ષેત્ર નામથી ઓળખાય છે. તે દેવનું આયુષ્ય એક પદયોપમનું જણવું.

જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિના ત્રીજા વક્ષસ્કારનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિના ચોથા વક્ષસ્કારનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

અહીં જંબૂદ્વીપમાં આવેલા વર્ષધર પર્વતો, કૂટો (શિખરો), તીર્થો (માગંધ વગેરે) વિદ્યાધરોના નગરોની શ્રેણીઓ, ૩૪ વિજયો (૧. ભરત, ૨. અંરવત, ૩ થી ૩૪ મહાવિદેહની ૩૨ વિજયો) દ્રહો અને નદીયો વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી કયું છે. તે અનુક્રમે આ રીતે જણવું :

૧. શુદ્ધ હિમવંત વર્ષધર પર્વત, ૨. પદ્મહર, તેનાં કમળો, મણિપીઠિકા, શયનીય (શ્રીદેવીની શય્યા, પથારી) શ્રીદેવી, તેનો સામાનિક દેવાદિનો પરિવાર, અને કમલોના પરિક્ષેપ (ગાગાકારે ઘેરાવો) વગેરેનું વર્ણન અનુક્રમે વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી ગંગા, સિંધુ, શેહિતાંશા આ ત્રણ નદીઓનું, ને તે દરેક નદીના પ્રપાત કુંડોનું તથા દ્વીપાદિનું તેમજ હિમવંત પર્વતની ઉપર આવેલ સિદ્ધાયતન વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. આ રીતે શુદ્ધહિમવંતની ખીના ઢૂંકમાં જણાવીને હિમવતક્ષેત્રની હકીકત શરૂ કરી છે. તેમાં શબ્દાપાતી નામે ગોળ વૈતાહ્ય પર્વત અને તેના અધિષ્ઠાયક દેવનું વર્ણન કરીને હિમવતક્ષેત્રનો અન્વર્થ (શબ્દાર્થ) સમજાવ્યો છે. પછી મહાહિમવંત પર્વતના વર્ણનમાં મહાપદ્મહર, હ્રીદેવી અને શેહિતા નદી, હરિકાંતા નદી તથા તેના પ્રપાતકુંડો, તેમજ દ્વીપાદિની હકીકત કહીને છેવટે તેના ૮ શિખરોની પણ ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી હરિવર્ષક્ષેત્ર, ચિકટાપાતી પર્વત, નિષધપર્વત, તિગિચ્છહર, ધૃતિદેવી, હરિનદી, સીતોદાનદી, તેના પ્રપાતકુંડો, સિદ્ધાયતન, અને ૯ કૂટ વગેરેનું વર્ણન અનુક્રમે વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી પૂર્વ મહાવિદેહ, પશ્ચિમ મહાવિદેહ, દેવકુરૂ, ઉત્તરકુરૂ (યુગલિયા ક્ષેત્રો)નું વર્ણન અનુક્રમે વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી ગંધમાદન પર્વત, તેના ૭ કૂટ, ઉત્તરકુરૂ નામે યુગલિયાનું ક્ષેત્ર, તેની ભૂમિ, પદ્મગંધાદિ ૬ જાતિ, યમક પર્વત, તેના અધિષ્ઠાયક દેવ, તેની રાજધાની, જિનેશ્વર દેવોની દાહા, આ બધા પદાર્થોનું સ્વરૂપ ક્રમસર વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી નીલવત વગેરે પાંચ દ્રહો, અને કાંચનપર્વતો, જંબૂવૃક્ષની વેદિકા (નાનો ઓટલો) તેના ત્રિસોપાન (ત્રણ પગથિયા) તથા મણિપીઠિકા, શાલા, દેવચંદ, ત્યાં રહેલી જિનપ્રતિમાઓ, અનાદતદેવનું ભવન, શયનીય, તેનો પરિવાર, વાવ, કૂટ, આ પદાર્થોની હકીકત ક્રમસર વિસ્તારથી સમજાવીને છેવટે જંબૂનામનો અન્વર્થ (શબ્દાર્થ) વગેરે ખીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી ઉત્તરકુરૂનો અન્વર્થ માદ્યવંતવક્ષસ્કાર, તેના ૯ કૂટ, હરિપહકૂટ, તેનો સ્વામીદેવ, માદ્યવતશબ્દનો અન્વર્થ, તથા કચ્છવિજય, ત્યાં આવેલ વૈતાહ્યપર્વત, તેની ઉપરના વિદ્યાધરોના નગરો અને આલિયોગિક દેવોની શ્રેણિ, સિંધુ અને ગંગાનદી, તેમના કુંડો, આ બધા પદાર્થોનું ક્રમસર વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. પછી ચિત્રકૂટ નામે વક્ષસ્કારપર્વત અને તેના કૂટ વગેરે, સુકચ્છાદિ વિજય, તે દરેકની રાજધાની, કુંડ, નદીઓ વગેરેનું વર્ણન કરીને વચ્છાદિ વિજયોનું અને તે દરેકની સુસીમાદિ રાજધાનીનું તથા ત્રિકૂટાદિ વક્ષસ્કારપર્વત વગેરેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પછી સૌમનસ નામે વક્ષસ્કારપર્વત, સિદ્ધાયતનાદિ, અને દેવકુરૂ, પદ્મગંધાદિજાતિ, તથા ચિત્ર વિચિત્ર નામના કૂટ, તેમજ નિષધદ્રહાદિ પાંચ દ્રહોનું વર્ણન કરીને કૂટ, શાદમલીવૃક્ષ, વિદ્યુત્પ્રભ વક્ષસ્કારપર્વત, તેના કૂટ અને અધિષ્ઠાયક દેવ વગેરેનું સ્વરૂપ સમજાવીને અંતે વિદ્યુત્પ્રભનો શબ્દાર્થ જણાવ્યો છે. પછી પદ્મમાદિ વિજયોનું અને તે દરેક વિજયની

રાજધાની તથા અંકાવતી વગેરે વક્ષસ્કારોનું વર્ણન દૂકામાં કરીને મેરૂપર્વતની ખીના શરૂ કરતાં મેરૂનું સ્થાન અને તેની લંબાઈ વગેરે તથા ભદ્રશાલવન, નંદનવન, સૌમનસવન, તેમજ પાંડકવનની ખીના જણાવીને તે વનોના કુમુદ વગેરેની અને વાવડી-યોની તથા પદ્મોત્તર વગેરે દિક્કુટોની હુકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી નંદનવનની લંબાઈ વગેરે, ત્યાંના સિદ્ધાયતનો, વાવ, તથા નંદનવન કૂટાદિ ૯ કૂટો, આ બધા પદાર્થોનું વર્ણન કરીને સૌમનસવનની લંબાઈ વગેરે, અને પાંડકવનની તથા ચૂલિકાની લંબાઈ વગેરે કહીને પાંડુશિલા વગેરે અભિષેક શિલાઓનું અને મેરૂના ત્રણ કાંડનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે જે શિલાની ઉપર ઈંદ્રાદિ દેવો શ્રીતીર્થ કરે, દેવના જન્મ કલ્યાણકનો અભિષેક કરે, તે અભિષેક શિલા કહેવાય. પછી મેરૂનાં નામ અને અન્યથાં કહીને નીલવદ્ધર્ષધર પર્વતનું અને સીતા નદી નારીકાંતા નદી તથા કૂટનું, તેમજ રમ્યક ક્ષેત્ર (અકર્મભૂમિ), ગંધાપાતી પર્વત, રૂકિમ પર્વત તથા તેના ૮ કૂટનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી હૈરણ્યવત ક્ષેત્રનું અને માલ્યવંત નામે ગોળ વૈતાલ્ય પર્વતનું તથા શિખરી પર્વત અને તેના કૂટોનું વર્ણન કરીને ઔરવત ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ અને અન્યથાં વગેરે ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિના ચોથા વક્ષસ્કારનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિના પાંચમા વક્ષસ્કારનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

અહીં શ્રીતીર્થ કર દેવોના જન્માવસરે છપ્પન દિક્કુમારીઓનાં કાર્યોનું અને ચોસઠ ઇન્દ્રોએ મેરૂ પર્વતની ઉપર કરેલા જન્માભિષેકાદિનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. ૫૬ દિક્કુમારીઓમાં ૮ અધોલોકમાં રહેનારી ભોગંકરા વગેરેના અને ઉર્ધ્વલોકમાં રહેનારી મેઘંકરા વગેરે ૮ દિક્કુમારીઓના તથા રૂચક પર્વતની પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓમાં રહેનારી ૮-૮ દિક્કુમારીઓ મળીને ૪ દિશાની ૩૨ દિક્કુમારીઓના તેમજ રૂચકગિરિના ચાર ખૂણામાં રહેનારી ૪ દિક્કુમારીઓના અને મધ્ય રૂચકની ૪ દિક્કુમારીઓના કર્તવ્યો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. પછી જિન જન્મના પ્રભાવે ઈન્દ્રાસનનો કંપ (હાલવું), સૌધર્મેન્દ્રે કરેલી સ્તુતિ, ઇન્દ્રની જન્મોત્સવ કરવાની ઇચ્છા, તેણે દેવોને ખોલાવી જિન જન્મની ઉદ્દેશ્યો કરાવીને પાલક વિમાનની રચના કરાવી, તેમાં શુક વગેરે ઉચિત સ્થાને બેસીને સ્વર્ગમાંથી નીકળી અહીં આવ્યા, શકેન્દ્ર પ્રભુનું પ્રતિબિંબ સ્થાપીને પ્રભુને મેરૂ પર્વતની ઉપર લઈ ગયા. ત્યાં બાકીના ૬૩ ઇન્દ્રો આવ્યા. અમ્યુનેન્દ્રે અભિ-યોગિક દેવોની મારફત જન્માભિષેકની સામગ્રી મંગાવી, સૌધર્મેન્દ્ર સિવાયના ઇન્દ્રોએ ક્રમસર અભિષેક કરવા માંડ્યા. તે વખતે વાજિંત્રો વાગે છે, દેવો નાચે છે, ને ગાય છે. અંતે પ્રભુને ઘરેણાં વગેરે પહેરાવીને અષ્ટમંગલ આલેખે પછી સ્તુતિ કરે છે. સૌધર્મેન્દ્ર

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૬. ઉપાંગ શ્રી જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિત સૂત્રનો પરિચય) ૩૮૩

ચાર બળદનાં રૂપો કરીને પ્રભુને અભિષેક વગેરે કરીને અહીં લાવી પ્રતિષ્ઠિત સંહરી હિરણ્યાદિની વૃષ્ટિ કરાવે છે. અને કોઈએ પ્રભુનું અને પ્રભુની માતાનું અનિષ્ટ ચિંતવતું નહિ, એ ચિંતવશે તેા શિક્ષા પામશે આવી ઉદ્દેશપણા કરાવે છે. તે બધા સુદાઓનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. પછી ઇન્દ્ર વગેરે નંદીદેરે અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ કરી સ્વસ્થાને (સ્વર્ગમાં) જાય છે. આ બધી હકીકતો અહીં વિસ્તારથી જણાવી છે. આ પાંચમા વક્ષસ્કારના આધારે જ પ્રાકૃત સંસ્કૃત ગુજરાતી ભાષામાં સ્નાત્રાદિની સંકલના થઈ છે.

શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિતના પાંચમા વક્ષસ્કારનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિતના છઠ્ઠા વક્ષસ્કારનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

અહીં શરૂઆતમા કહ્યું છે કે જંબૂદ્વીપના ચરમ પ્રદેશો (એક છેલ્લા પ્રદેશો) લવણ સમુદ્રને સ્પર્શે છે (અડકે છે), છતાં તે પ્રદેશો જંબૂદ્વીપના જ છે એમ કહેવાય. કારણ કે જંબૂદ્વીપની સીમા (મર્યાદા, હદ)માં તે પ્રદેશો રહેલા છે. એ જ પ્રમાણે લવણ સમુદ્રના ચરમ પ્રદેશો જંબૂદ્વીપના ચરમ પ્રદેશોને અડકે છે ખરા, પણ અડકવા માત્રથી તે પ્રદેશો જંબૂદ્વીપના કહેવાય જ નહિ. કારણ કે તે લવણ સમુદ્રની હદમાં રહેલા છે. અહીં તર્જની આંગળી અને જ્યેષ્ઠ આંગળીનું દષ્ટાંત સમજવા જેવું છે. તે આ પ્રમાણે-આંગુઠાની પછીની આંગળી તર્જની કહેવાય. લોકો જે આંગળી લાંબી કરીને સામા ઉભેલા માણસને તર્જના કરવા (તિરસ્કાર કરવા) પૂર્વક એમ કહે કે “તું” યાદ રાખજે, થોડા વખતમાં હું તારી ખબર લઈશ ” તે આંગળી તર્જની કહેવાય. બીજે અર્થે એ કે જેનાથી તર્જના કરાય, તે તર્જની કહેવાય. અને તર્જની આંગળીના પછીની જે આંગળી તે જ્યેષ્ઠા (મોટી) આંગળી કહેવાય. બધી આંગળીઓમાં તે જ મોટી છે, માટે તે જ્યેષ્ઠા એટલે મોટી આંગળી કહેવાય છે. તર્જની આંગળી જ્યેષ્ઠા આંગળીને અડકે, તેા પણ તે તર્જની કહેવાય, ને જ્યેષ્ઠા આંગળી તર્જનીને અડકે, તેા પણ તે જ્યેષ્ઠા આંગળી જ કહેવાય. કારણ કે બંને અલગ અલગ સ્થાનમાં રહી છે. આ હકીકત જણાવીને કહ્યું કે જંબૂદ્વીપના છવો મરીને કેટલાએક છવો લવણ-સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થાય ને કેટલાએક છવો ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. કારણ કે કર્માનુસારે છવોના જન્મ મરણ થાય છે. અહીં આ હકીકત સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી જંબૂદ્વીપના ૧. ખાંડવા, ૨. યોજન, ૩. ક્ષેત્રો, ૪. પર્વતો, ૫. ફટો, (શિખરો) ૬. તીર્થો, ૭. શ્રેણિયો, ૮. વિજયો, ૯. દ્રહો, અને ૧૦. નદીઓનું સ્વરૂપ પ્રમાણ વગેરે હકીકત વિસ્તારથી સરલ પદ્ધતિએ જણાવી છે.

શ્રીજંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિતના છઠ્ઠા વક્ષસ્કારનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂર્ણ થયો.

શ્રીજંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપિતના સાતમા વક્ષસ્કારનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

આહી પૂર્વધર સ્થવિર લગવંતે સૂર્યપ્રજ્ઞપિતનો ને ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતનો સાર દ્વંકામાં બહુજ સરલ પદ્ધતિએ જણાવ્યો છે. આ સૂત્રના રચનારા મહાપુરુષનું નામ જણાવ્યું નથી; પણ સંભવ છે કે સૂત્રની પ્રૌઢ પ્રાકૃત ભાષા જોતાં મહાસમર્થ વિશિષ્ટ પ્રતિભા-શાલી સ્થવિર લગવંતે આ સૂત્ર રચ્યું હોય. સૂર્યપ્રજ્ઞપિતનો અને ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતનો અર્થ સમજવામાં આ છેલ્લા વક્ષસ્કાર મદદગાર છે. આ કારણથી આનો અર્થ પહેલાં સમજીને સૂર્યપ્રજ્ઞપિત તથા ચંદ્રપ્રજ્ઞપિતનો અભ્યાસ કરવો ઉચિત છે. આહી શરૂઆતમાં ચંદ્ર વગેરેના પ્રકાશ વગેરેની હકીકતને જણાવી અનુક્રમે સૂર્યનાં ૧૮૪ મંડલોનું વર્ણન કરીને અભ્યંતર મંડલનું અને બાહ્ય મંડલનું આંતર, અને દરેક મંડલની લંબાઈ પહોળાઈ તથા પરિક્ષેપ (ગોળ ઘેરાવો; પરિક્ષિ)નું સ્વરૂપ, તથા સર્વાભ્યંતર મંડલની અને મેરૂની વચ્ચેનું આંતર, તેમજ દરેક મંડલે આંતરોનું વધતું વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી અભ્યંતર મંડલાદિની લંબાઈ પહોળાઈ વગેરે કહીને દરેક મંડલમાં રહેલો સૂર્ય એક મુહૂર્તમાં કેટલી ગતિ કરે? આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કરીને ૧. ક્યારે દિવસ વધે ને રાત્રિ ઘટે? તથા ક્યારે રાત મોટી થાય ને દિવસ નાનો થાય? ૨. સૂર્ય અભ્યંતર મંડલાદિમાં ચાલતો હોય તે વખતે તેનું તાપક્ષેત્ર કેટલું હોય? એટલે સૂર્યનો તાપ કેટલા ક્ષેત્રોમાં ફેલાય? ૩. સૂર્ય ઊગે ત્યારે ને તે પછીના ટાઇમે આહીના લોકોને કેટલા યોગ્ય દૂરથી દેખાય? ૪. જો સૂર્ય એક મંડલમાં પહેલાં ગતિ કરી હોય, ત્યાં તે ફરી ક્યારે ગતિ કરે? ૫. સૂર્યનો તાપ ઊંચે અને નીચેના ભાગમાં તથા આબુઆબુના ભાગમાં ક્યાં સુધી ફેલાય? ૬. એક ધન્દ્ર વ્યવ્યા બાદ જ્યાં સુધી બીજો ધન્દ્ર ઉત્પન્ન ન થાય, ત્યાં સુધી સામાનિક દેવો ધન્દ્રનો કારભાર કર્મ પદ્ધતિએ કેટલા ટાઇમ સુધી ચલાવે છે. આ ૬ પ્રશ્નોના ઉત્તરો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. પછી ચંદ્રનાં મંડલોની બીના અને તેના અભ્યંતર મંડલનું તથા બાહ્ય મંડલનું આંતર તથા મંડલોમાં એક મંડલથી બીજા મંડલનું આંતર, તેમજ દરેક મંડલની લંબાઈ વગેરેની હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી મેરૂની અને અભ્યંતર મંડલાદિની વચ્ચેનું આંતર, અને સર્વાભ્યંતર મંડલાદિની લંબાઈ વગેરે કહીને અભ્યંતર મંડલાદિમાં ગતિ કરતા ચંદ્રની એક મુહૂર્તમાં ગતિનું પ્રમાણ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. ત્યાર બાદ નક્ષત્રોના મંડલો, તેનો અવગાહ, તથા અભ્યંતર મંડલનું ને બાહ્ય મંડલનું આંતર, તેમજ મંડલોનું માંદોમાંદેનું આંતર કહીને ચંદ્ર સૂર્યના ઉદયાદિની હકીકત જણાવતાં દિવસનું ને રાત્રિનું પ્રમાણ વગેરેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી સંવત્સરના નક્ષત્રસંવત્સરાદિ ભેદોની લૌકિક માસ પક્ષ વગેરેની અને લોકોનાર માસ (મહિના) પક્ષાદિની હકીકત તથા ૩૦

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૬. ઉપાંગ શ્રી જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિત સૂત્રનો પરિચય) ૩૮૫ મુહૂર્તના નામ, તેમજ બલ વગેરે ચલકરણો અને સ્થિરકિરણોની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી એક યુગમાં અયન વગેરેનું પ્રમાણ, અને યોગદ્વારાદિનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી નક્ષત્રનાં નામ તથા નક્ષત્રોના ચંદ્રની સાથે થતા દક્ષિણયોગાદિની બીના, તેમજ અભિજિત વગેરે નક્ષત્રોની, દેવતાની અને તારાઓની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી નક્ષત્રોનાં જોત્ર અને સંસ્થાનોની બીના તથા અભિજિત વગેરે નક્ષત્રોના ચંદ્રની કે સૂર્યની સાથે થતા યોગનું કાલમાન, તેમજ તે નક્ષત્રોના કુલ ઉપકુલાદિની બીના કહીને પૂનમના ને અમાયાસ્થાના નક્ષત્રાદિની બીના અને શ્રાવણ વગેરે મહિનામાં દિવસના અને પૌરુષીના પ્રમાણની હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી યોગાદિની સંગ્રહ ગાથા અને ચંદ્રાદિના પરિવારાદિને જણાવનારી બે સંગ્રહ ગાથા કહીને ચંદ્રની ને સૂર્યની ઉપર નીચે અને આબુબાબુ રહેલા તારાઓની હકીકત અને ૮૮ ગ્રહોના નામ તથા તેના પરિવાર વગેરેની બીના વિસ્તારથી જણાવી છે. પછી મેરુ પર્વતના નીચેના તળિયાથી જ્યોતિશ્ચક્ર વગેરેની વચ્ચેનું આંતર, નક્ષત્રની ઉપર નીચે બહાર અને અંદરના ભાગમાં ગતિ; તથા ચંદ્રના અને સૂર્યના વિમાનના આકાર વગેરેનું તેમજ તે વિમાનને ઉપાડનારા દેવોનું સ્વરૂપ જણાવીને ચંદ્ર વગેરેમાં કોની ગતિ ઉતાવળી હોય? કોણ થોડી ઋદ્ધિવાળા? ને કોણ વધારે ઋદ્ધિવાળા છે? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ સમજાવ્યા છે. ચંદ્રની ચાલ (ગતિ) કરતાં સૂર્યની ચાલ ઉતાવળી હોય છે તથા સૂર્યની ચાલ કરતાં અનુક્રમે ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારાઓની ચાલ ઉતાવળી હોય છે. આમાંથી સમજવાનું એ મળે છે કે ચંદ્રાદિ પાંચ જ્યોતિષિઓમાં ચંદ્રની ચાલ બધાથી ધીમી ને તારાની ચાલ ઉતાવળી હોય છે એમ ચંદ્રાદિની જણાવેલી એક મુહૂર્તની ગતિનો વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ સમજાય છે. ચંદ્રની એક મુહૂર્તની ગતિના પ્રમાણથી સૂર્યની મુહૂર્ત ગતિનું પ્રમાણ વધારે હોય છે, એમ ક્રમસર સૂર્ય ગ્રહ નક્ષત્ર તારાનીમુહૂર્ત ગતિમાં પણ સમજવું.

તારાથી નક્ષત્રો મહર્દિક હોય છે, નક્ષત્રોથી અનુક્રમે ગ્રહો, સૂર્યો અને ચંદ્રો મહર્દિક જણાવા. આમાંથી સમજવાનું એ મળે છે કે બધાથી થોડી ઋદ્ધિવાળા તારાઓ છે અને ચંદ્રમા સર્વથી અધિક ઋદ્ધિવાળા જણાવા. અહીં યાદ રાખવું જોઈએ કે ગતિની વિચારણામાં જે જે જેનાથી જે જે ક્રમે શીઘ્ર ગતિવાળા જણાવ્યા, તે ઋદ્ધિની વિચારણામાં તેનાથી ઉલટા ક્રમે મહર્દિક જણાવા. આ રીતે આ હકીકત કહીને બે તારાની વચ્ચેનું આંતર જણાવ્યું છે. પછી ચંદ્રની અગ્રમહિષીઓ જણાવીને કહ્યું કે જ્યાં જિનદાહાઓ હોય ત્યાં દેવો મૈથુનાદિ અનુચિત ક્રિયા કરતા નથી. પછી અંગારકાદિ ગ્રહોની ને અગ્રમહિષીઓની બીના અને ચંદ્રાદિના તથા ચંદ્ર સૂર્યના દેવ દેવીના સમુદાયરૂપ પરિવારનું જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય તેમજ નક્ષત્રોના દેવતાની બીના કહીને ચંદ્રાદિનું અલ્પબહુત્ય આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે. ચંદ્ર તથા સૂર્યો થોડા જણવા પણ

જેટલા સૂર્યો તેટલા જ ચંદ્રો છે. તે બંનેથી અનુક્રમે નક્ષત્રો, ગ્રહો અને તારાઓ સંખ્યાતગુણા ગણવા. પછી જંબૂદ્વીપમાં તીર્થંકર ચક્રવર્તી બલદેવ વાસુદેવ નિધિ વગેરેની જઘન્યથી ને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યા ગણાવીને જંબૂદ્વીપની લંબાઈ પહોળાઈ વગેરેનું પ્રમાણ, અને તેના શાશ્વતવાદિનો નિર્ણય તથા જંબૂદ્વીપનો અન્વર્થ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજવી છે. પછી સૂત્રકારે સૂત્રનો ઉપસંહાર કર્યો છે. ને ટીકાકારે વિસ્તારથી પ્રસરિત ૫૧ શ્લોકમાં ગણાવી છે. તેમાં કહ્યું છે કે શ્રીવિજય હીરસૂરિના શિષ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીસકલચંદ્ર ગણિના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીશાંતિચંદ્ર ગણિએ વિ૦ સં૦ ૧૬૫૧માં અકબર વાઢશાહના રાજ્યમાં આ શ્રીજંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિત સૂત્રની 'પ્રમેયરત્ન-મંજૂષા' નામે ટીકા બનાવી.

શ્રી જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિત સૂત્રનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.



શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો ઓગણીશનો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો.



વીશમે પ્રકાશ

૮૫૧૨ (૫) ઉપાંગોના સમુદાયરૂપ શ્રી નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધનો પરિચય

॥ આર્યા ॥

નિરયાવલિવૃત્તં, વણિજ્જહ જત્થ સો સુયક્ષ્મો ॥
 નિરયાવલિયામિલ્લો, વિણ્ણેઓ એસ સદ્દત્થો ॥ ૧૫૨ ॥
 એવં પદ્ધમે વગ્ગે, ત્ત્તસુ જ વગ્ગત્થ પંચ પંચહં ॥
 અંતિસ્લાણંગાણં, અઙ્ગયણા વસં વસં વત્તહં ॥ ૧૫૩ ॥
 વારસ પંચમવગ્ગે, વાવણ્ણા અંતગહવસંગસ્સ ॥
 નિરયાવલિઓવંગં, તહ કપ્પવહિંસિયા નવમે ॥ ૧૫૪ ॥
 તહ પુષ્પિયા ય વસમે, વિવાગસુય પુષ્પચૂલિઓવંગં ॥
 એ વ મુ વં ગ વ વ ત્થા, વહિવસા વિટ્ઠિવાયસ્સ ॥ ૧૫૫ ॥
 કાલકુમારાઈણં, પદ્ધમે સેણિયનિવસ્સ પુત્તાણં ॥
 તજયાણંપિ સુયાણં, વોમ્માઈણં વિહ્વયવગ્ગે ॥ ૧૫૬ ॥
 સંવાઈણ વસહં, તદ્દે વગ્ગે ય દેવદેવીણં ॥
 વસદેવીણ ચત્થે, વારસપુત્તાણમંતિલ્લે ॥ ૧૫૭ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમાં નરકમાં જનારા જીવોની શ્રેણીનું વર્ણન કર્યું છે, તે નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધ કહેવાય, આ રીતે નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધ શબ્દનો અર્થ જાણવો. ૧૫૨. આવી બીના પહેલા વર્ગમાં જ કહી છે. પણ બાકીના ચાર વર્ગોમાં તેવી બીના કહી નથી. એટલે પહેલા વર્ગમાં નરકગામી જીવોની બીના કહેલી હોવાથી નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધ નામ પાડ્યું છે. અહીં પાંચ વર્ગો છે. તે દરેક વર્ગને છેલ્લાં પાંચ અંગોનાં ક્રમસર ઉપાંગ તરીકે સમજવા. પહેલા ચાર વર્ગોનાં ૧૦-૧૦ અધ્યયનો છે. તે પાંચમા વર્ગનાં ૧૨ અધ્યયનો કહ્યાં છે. બધાં મળીને પાંચ વર્ગોનાં બાવન (૫૨) અધ્યયનો જાણવા. હવે ઉપાંગની વ્યવસ્થા જણાવું છું. તે આ પ્રમાણે જાણવી—આઠમા અંતગહ દશાંગનું નિરયાવલિકા (કલ્પિકા) નામે ઉપાંગ કહ્યું છે. અને શ્રી અનુત્તરોપપાતિક દશાંગનું કલ્પાવતંસિકા નામે ઉપાંગ જાણવું, તથા પ્રશ્નવ્યાકરણનું પુષ્પિકા નામે ઉપાંગ જાણવું, તેમજ વિપાકસૂત્રનું પુષ્પચૂલિકા નામે ઉપાંગ જાણવું. વળી

દષ્ટિવાદનું વહ્નિદશા નામે ઉપાંગ જણાયું. ૧૫૩-૧૫૫. પહેલા વર્ગમાં શ્રેણિક રાજના કાલ કુમાર વગેરે દશ પુત્રોની બીના કહી છે. બીજા વર્ગમાં શ્રેણિક રાજના પુત્રોના પુત્રો એટલે પદ્મકુમાર વગેરે ૧૦ પૌત્રોની બીના કહી છે. ત્રીજા વર્ગમાં ચંદ્ર સૂર્યાદિ ૧૦ દેવોનું, ને ચોથા વર્ગમાં શ્રી હી વગેરે ૧૦ દેવીઓનું વર્ણન કર્યું છે. અને છેલ્લા એટલે પાંચમા વર્ગમાં કૃષ્ણ વાસુદેવના મોટા ભાઈ બલદેવના ૧૨ પુત્રોનું વૃત્તાંત જણાવ્યું છે. ૧૫૬-૧૫૭.

સ્પષ્ટાર્થ:—હવે હું જૈન પ્રવચન કિરણાવલીના એકવીસમા પ્રકાશમાં શ્રીનિર્યાવલિકાશ્રુતસ્કંધનો સંક્ષિપ્ત પરિચય જણાવું છું—પૂર્વે જણાવેલાં પાંચે ઉપાંગોનું ભેદનું નામ “શ્રીનિર્યાવલિકા શ્રુતસ્કંધ” કહેવાય છે. એટલે અહીં પાંચ ઉપાંગોનું વર્ણન કર્યું છે. ‘નિર્યાવલિકા’ આપું નામ તે ખરી રીતે તેના પાંચ વર્ગોમાંના પહેલા વર્ગમાં કહેલી બીના તરફ લક્ષ્ય રાખીને જ પાડ્યું હોય એમ ચોક્કસ નિર્ણય થઈ શકે છે. કારણ કે અહીં શ્રેણિક રાજના પુત્ર અને કોણિકના નાનાભાઈ કાળકુમાર વગેરે દશે કુમારોનાં દશ અધ્યયનો જણાવ્યાં છે. તેમાં કહ્યું છે કે તે કાળકુમાર વગેરે દશ કુમારો એટલે રાજ સાથેના યુદ્ધમાં એટલે (ચેડા) રાજના એકેક બાણથી મરણ પામીને નરકે ગયા. આ હકીકત વિસ્તારથી જણાવી છે, તેથી તેને નિર્ય એટલે નરકે જનારા છવોની શ્રેણી રૂપ કહી શકાય તેમ છે. પણ આકાના ચાર વર્ગોમાં દેવલોકમાં જનારા છવોની જ બીના કહેલી હોવાથી તે ચાર વર્ગોની અપેક્ષાએ નિર્યાવલિકા નામની પ્રસિદ્ધિ નથી, એમ નિર્ણય થઈ શકે છે. આ સૂત્રની શરૂઆતમાં કહ્યું કે રાજગૃહી નગરીની બહાર ગુણશીલ નામના યક્ષના ચૈત્યવાળા ગમીયામાં શ્રીસુધર્માસ્વામી પદાર્યા. અશોક નામના જાડની નીચે પૃથ્વી શિલાપટ્ટની ઉપર તેઓ બીરાબ્યા. તે બખર સાંભળીને રાજગૃહીમાંથી શ્રેણિક રાજ વગેરે પર્ષદા તેમને વંદન કરવા આવી. સુધર્માસ્વામીએ ધર્મોપદેશ આપ્યો. તે સાંભળીને પર્ષદા પાછી સ્વસ્થાને ગઈ. ત્યાર પછી સુધર્માસ્વામીના મુખ્ય શિષ્ય શ્રીજંબૂસ્વામીએ વિનયપૂર્વક વંદના કરીને ગુરુને પૂછ્યું કે હું સ્વામી ! અમણ ભગવંત મહાવીરદેવે સાત ઉપાંગોના અર્થ કહ્યા પછી નિર્યાવલિકા શ્રુતસ્કંધનો શો અર્થ કહ્યો છે ? સુધર્માસ્વામીએ કહ્યું કે આ નિર્યાવલિકા શ્રુતસ્કંધના (૧) નિર્યાવલિકા (કદિપકા), (૨) કદપાવતંસિકા, (૩) પુષ્પિકા, (૪) પુષ્પચૂલિકા, (૫) વહ્નિદશા, આ રીતે પાંચ વર્ગો કહ્યા છે. ફરી તે જંબૂસ્વામીએ પૂછ્યું કે પહેલા નિર્યાવલિકા નામના વર્ગમાં કેટલાં અધ્યયનો કહ્યાં છે ? જવાબમાં સુધર્માસ્વામીએ કહ્યું કે પહેલા વર્ગનાં ૧. કાળ, ૨. સુકાળ, ૩. મહાકાળ, ૪. કૃષ્ણ, ૫. સુકૃષ્ણ, ૬. મહાકૃષ્ણ, ૭. વીર-કૃષ્ણ, ૮. રામકૃષ્ણ, ૯. પિતૃસેનકૃષ્ણ, ૧૦. મહાસેનકૃષ્ણ, આ રીતે દશ અધ્યયનો કહ્યાં છે. આ દશે કુમારોનાં નામ તેમની માતાના નામને અનુસરતા છે. એટલે કાલીરાણીના પુત્ર કાલકુમાર, સુકાલીરાણીનો પુત્ર સુકાલકુમાર વગેરે. શ્રેણિક રાજની એલક્ષ્યા

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૮થી૧૨ ઉપાંગ૩૫ શ્રી નિરવાવલિકા સૂત્રનો પરિ.) ૩૮૯
રાણીથી નાની એવી આ દશે રાણીઓના કાલકુમારદિની ખીના અનુક્રમે તે તે અધ્ય-
યનોમાં કહેલી હોવાથી કુમારોનાં નામે જ અધ્યયનો ઓળખાય છે.

ત્યાર પછી જન્મસ્વામીશુ પૂછે છે કે પહેલા અધ્યયનમાં શો અર્થ જણાવ્યો
છે? આનો જવાબ સુધર્માસ્વામી આપે છે. ત્યાંથી આ નિરવાવલિકા સૂત્રની શરૂઆત
થાય છે. તેમાં પહેલા અધ્યયનમાં કાલકુમારની હકીકત જણાવતાં પહેલાં કહ્યું કે
ચંપાનગરીમાં કોણિક નામે રાજા હતો, તેને પદ્માવતી નામે રાણી હતી. તેણીના
આગ્રહથી કોણિકે હલ્લ અને વિહલ્લની પાસે શ્રેણિક રાજ્યે આપેલ સેવનક નામનો
હાથી અને અઠાર સેરનો હાર માગ્યો. બંને ભાઈઓએ (કોણિકના સગા ભાઈઓએ)
તે પાછા આપવાની ના પાડી. પછી “કોણિક અમારી પાસેથી આ બે વાનાં જરૂર
લઈલેશે” આવા ભયથી તે બંને કુમારો (પોતાની માતા ચેલ્લણાના પિતા અને)
પોતાના માતામહ ચેટક રાજાના શરણે ગયા. કોણિકે આ વાત જાણી એટલે ત્યાં દૂત
મોકલી ચેટક રાજાની પાસે તે બે વસ્તુ સહિત હુકમ વિહલ્લને પાછા મોકલી દેવાની
માંગણી કરી. ચેટક રાજાએ ન્યાય જણાવવા પૂર્વક જવાબ આપ્યો કે “તારી જેમ એ
પણ મારી પુત્રીના જ પુત્રો છે. તે મારે શરણે આવ્યા છે. તેથી હું તે બંનેને તને
સોંપીશ નહિ, તેમજ તારે તેમને રાજ્યનો ભાગ આપીને પછી તે બે વસ્તુની માંગણી
કરવી ઉચિત છે, પણ હજી તેં તે ભાગ તો બંનેને આપ્યા નથી. માટે આપની મિલકત
ત્રણેનો ગણાય, તેથી તારાથી તેમની પાસે તે બે સ્ત્રીની માંગણી કરાય જ નહિ. ને
તે બંને મારાથી પાછા મોકલી શકાય પણ નહીં” આ ઉત્તર કોણિકને ન: રુચવાથી
છેવટે તેણે ચેડા રાજાને યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર થવા કહેવરાવ્યું. અને પોતાના નાના
કાલકુમાર વગેરે ૧૦ ભાઈઓને સાથે લઈ યુદ્ધ કરવા ગયો. આ ચેટક મહારાજા સાથેના
રથમુશલ નામના યુદ્ધમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ દશ દિવસે દશે ભાઈઓ મરાણા.
અહીં કાલકુમારની માતાને ભગવંત મહાવીરસ્વામી ત્યાં પધારતાં રાત્રિએ એવો
વિચાર થયો કે “કાલે સવારે પ્રભુ પાસે જઈને હું મારા પુત્ર સંબંધી અબર પૂછું કે
તેને હું શવનો પાછો આવેલો જોઈશ કે નહીં?” આથી તેણીએ બીજે દિવસે પ્રભુ
પાસે જઈને તે પ્રમાણે પૂછ્યું. પ્રભુએ તેના મરણ પામ્યાની હકીકત કહી, તેથી તે
શોકાતુર થઈને સ્વસ્થાને ગઈ. ત્યાર પછી શ્રીગોતમસ્વામીએ પૂછ્યું કે હું સ્વામી! તે
કાલકુમાર મરણ પામીને કયાં ગયો? પ્રભુએ કહ્યું કે “ચોથી પંકપ્રભા નરકમાં હેમાલ
નામે નરકાવાસમાં દશ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા નારકપણે ઉત્પન્ન થયો છે.” ત્યાર
પછી પૂછ્યું કે “તેણે આપું પાપ કર્મ ક્યારે કર્યું” કે જેથી તે ચોથી નરકે ગયો?
પ્રભુએ આનો ઉત્તર દેતાં શ્રેણિક રાજાનું અને કોણિકનું [તે કોણિકના ચેલ્લણાના
ગર્ભમાં આગમન (આવવાથી)થી માંડીને] વૃત્તાંત વિસ્તારથી કહ્યું. તેમાં પ્રભુએ
કાલકુમારના મરણનું નિમિત્ત કહેવાના અવસરે અભયકુમારની ને ચેલ્લણા વગેરેની ખીના

જણાવતાં ગૌતમસ્વામીને કહ્યું કે કોણિકને જીવ જ્યારે ચેલ્લણાના ગર્ભમાં આવ્યો, ત્યારે તેણીને થયેલ દોહલો અભયકુમારે પૂર્યો. ચેલ્લણાએ ગર્ભનો નાશ કરવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ તેમાં તે ન ફાળી, ત્યારે તેને ઉકરડામાં મુકાવ્યો, અહીં કુકડાએ બાલકની આંગળી ચાંચથી વીંધી હતી. તે વાત શ્રેણિક રાજાએ જાણી ચેલ્લણા આદિને ઠપકો આપી બાલકને ત્યાંથી પાછો મંગાવી સાચવવાનું કહી ચેલ્લણાને સોંપ્યો. કુકડાએ આંગળી વીંધી, તેથી તેનું કોણિક નામ પાડ્યું. શ્રેણિક રાજાને આની ઉપર બહુ જ પ્રેમ હોવાથી પાકેલી આંગળીની વેદનાથી ગભરાઈને જ્યારે જ્યારે આ બાલક રોતો હતો, ત્યારે શ્રેણિક રાજા તેની પાકેલી આંગળી પોતાના મોઢામાં રાખતા હતા, તેથી તે રોતો નહોતો. જ્યારે તે કોણિક મોટો થયો, ત્યાં તે કોણિક પિતાનો પ્રેમ અને ઉપકાર ભૂલી ગયો, તેથી અદ્યત્ કરી શ્રેણિક રાજાને કેદમાં પૂરીને પોતે રાજા થયો. આ આખરમાં ચેલ્લણાનો અસંતોષ હતો. તે જાણી ચેલ્લણાને પૂછતાં તેને ખાત્રી થઈ કે મેં મારા ઉપકારી પિતાશ્રીને પાંજરામાં કેદ કરી બહુ જ દુઃખી કર્યા, તે મહાપાપ કયું છે. એમ પશ્ચાત્તાપ કરવા પૂર્વક તેણે નિર્ણય કર્યો કે હું કુહાડાથી પાંજરું તોડીને પિતાશ્રીને જલદી છૂટા કરું. આવી ભાવનાથી જ તે કુહાડા લઈને પાંજરા તરફ આવ્યો. પણ શ્રેણિક રાજા એમ સમજ્યા કે “કોણિક મને મારવા આવે છે, પુત્રના હાથે મરવું તે કરતાં હીરાકણી ચૂસીને અથવા તાલપુટ વિષ ખાઈને મરવું સારું છે” એમ વિચારી તે પ્રમાણે કરીને શ્રેણિક રાજા કોણિકના આવ્યા પહેલાં જ મરણ પામી પહેલી તરફે ગયા. આ ખનાવથી કોણિકને બહુ જ ખેદ થયો. પિતાના ઉપકારો વારંવાર સંભારી રોવા લાગ્યો. તેને ત્યાં ગમ્યું નહિ, તેથી અંપાનગરીમાં રહેવા માંડ્યું. આ હકીકત પણ અહીં વિસ્તારથી જણાવી છે.

ત્યાર પછી (કોણિક રાજાને થયેલ શોકનું વર્ણન પૂરું થતાં) હૃદય અને વિહ્વલની હાર અને હાથીને માગવાની ખીના શરૂ થાય છે. તે નિમિત્તે જ ચેરકરાજા સાથે યુદ્ધ થાય છે. અને તેમાં પ્રથમ કાલકુમાર યુદ્ધની શરૂઆત કરે છે. આ લડાઈમાં કરેલા ઘણા જીવોના સહારથી બાંધેલાં (નરકમાં જવાના કારણભૂત) કર્મોના ઉદ્ધે તે ચોથી તરફે ગયો છે. પ્રભુએ કહેલી ખીના સાંભળીને ફરી શ્રીગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યું કે નરકમાંથી નીકળીને તે ક્યાં ઉપજશે? આના ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે ‘નરકમાંથી નીકળી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય થઈ ચારિત્રને આરાધી મોક્ષે જશે. આ બધી ખીના અહીં વિસ્તારથી વર્ણવી છે. ત્યાર પછીના ખીજા નવ અધ્યયનોમાં મુકાલકુમાર વગેરે નવ કુમારોનું વર્ણન દ્વાકામાં કહીને સરખી ખીના સમજવા માટે પહેલા અધ્યયનની (કાલકુમારના વર્ણનની) ભલામણ કરી છે. એ નવે કુમારો પણ ચેરકરાજાના બાણથી

શ્રી જૈન પ્ર. કિરણાવલી (૮ થી ૧૨ ઉપાંગરૂપ શ્રી નિરયાવલિકા સૂત્રના પરિ.) ૩૯૧
 મરણ પામી કાલકુમારની જેમ ચોથી નરકે જઈ મહાવિદેહમાં નરણવે મોક્ષ માર્ગને
 આરાધી મોક્ષે જશે.

પહેલા વર્ગના દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

બીજા કલપાવતંસિકા વર્ગના દ્વંક પરિચય

આ બીજા વર્ગમાં પણ દશ અધ્યયનો છે. તે આ પ્રમાણે ૧. પદ્મ, ૨. મહાપદ્મ, ૩. ભદ્ર, ૪. સુભદ્ર, ૫. પદ્મભદ્ર, ૬. પદ્મસેન, ૭. પદ્મગુહમ, ૮. નલિનીગુહમ, ૯. આનંદ, ૧૦. નંદન. અહીં દરેકના અંતે અધ્યયન શબ્દ જોડવો. તેમાં પહેલો પદ્મકુમાર શ્રેણિક રાજની કાલી રાણીના પુત્ર કાલકુમારની પદ્માવતી રાણીનો પુત્ર છે. તેને આઠ સ્ત્રી સાથે પરણાવવામાં આવ્યો. શ્રી મહાવીરસ્વામી ત્યાં પધારતાં તે વંદન કરવા ગયો. દેશના સાંભળી પ્રતિબોધ પામ્યો. અને માતાપિતાની આજ્ઞા લઈને તેણે દીક્ષા લીધી. ઉપવાસ, છટ્ટ, અકુમ વગેરે ઘણી તપસ્યા કરી. પાંચ વર્ષનો ચારિત્ર પર્યાય પાળી પ્રભુની આજ્ઞા લઈ વિપુલાચળ પર્વતે એક માસનું અનશન કરી સમાધિમાં કાળધર્મ પામી પહેલા સૌધર્મ દેવલોકમાં બે સાગરોપમના આયુષ્યવાળો દેવ થયો. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય ધર્મ મોક્ષ માર્ગને આરાધી સિદ્ધિપદ પામશે. (૨) બીજો મહાપદ્મ કુમાર સુકાલી રાણીના પુત્ર સુકાલ કુમારનો પુત્ર હતો. તે ચારિત્ર લઈ કાળ કરીને બીજા ઈશાન દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળો દેવ થયો. બાકીની બીના પહેલા અધ્યયનની માફક જાણવી. એ જ પ્રમાણે (૩) ત્રીજો કુમાર ત્રીજા દેવલોકમાં દેવ થયો. (૪) ચોથો કુમાર ચોથા માહેન્દ્ર દેવલોકમાં દેવ થયો. (૫) પાંચમો કુમાર પાંચમા દેવલોકમાં દેવ થયો. (૬) છઠ્ઠો કુમાર છઠ્ઠા લાંતક દેવલોકમાં દેવ થયો. (૭) સાતમો કુમાર મહાશુક દેવલોકમાં દેવ થયો. (૮) આઠમો કુમાર સહસ્ત્રાર દેવલોકમાં દેવ થયો. (૯) નવમો કુમાર દશમા પ્રાણુત દેવલોકમાં દેવ થયો. (૧૦) દશમો કુમાર અન્યુત દેવલોકમાં દેવ થયો. આ દશે કુમારોનાં નામ શરૂઆતમાં જણાવ્યાં છે. તેઓ શ્રેણિક રાજની કાલી વગેરે દશ રાણીઓના કાલકુમારાદિ દશ પુત્રોના પુત્રો હતા. એટલે શ્રેણિક રાજના દશે પૌત્રોની અનુક્રમે એકેક અધ્યયનમાં બીના કહી છે, તેથી તે કુમારના નામથી અધ્યયન ઓળખાય છે. તે દશે કુમારો દેવલોકમાંથી ચ્યવી મહાવિદેહે મનુષ્ય ધર્મ નિર્મલ ચારિત્રને આરાધી મોક્ષે જશે.

શ્રી નિરયાવલિકા શ્રુતરકંધના બીજા વર્ગના દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધના ત્રીજા વર્ગનો દ્વંદ્વ પરિચય

આ વર્ગનાં પણ દશ અધ્યયનો છે. તે આ પ્રમાણે-૧. ચંદ્ર અધ્યયન, ૨. સૂર્ય અધ્યયન, ૩. શુક્ર અધ્યયન, ૪. બહુપુત્રિકાધ્યયન, ૫. પૂર્ણભદ્ર અધ્યયન, ૬. માણિભદ્ર અધ્યયન, ૭. ક્ષત્ર અધ્યયન, ૮. શિવ અધ્યયન, ૯. બળ અધ્યયન, ૧૦. અણાદિય અધ્યયન. પહેલા અધ્યયનમાં જ્યોતિષી દેવલોકમાં ચંદ્રાવતંસક વિમાનમાં જ્યોતિષીના ઇંદ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયેલા ચંદ્ર નામના ઇન્દ્રની બીના કહી છે. તે ચંદ્ર અવધિ જ્ઞાન વડે જન્મદ્રીપના ભરત ક્ષેત્રમાં જોતાં પ્રભુશ્રી મહાવીરને રાજગૃહીની બહાર ગુણશીલ વનમાં સમવસરેલા જાણી સૂર્યાભ દેવની જેમ સર્વ ઋદ્ધિવડે આવે છે, અને નાટ્યવધિ બતાવીને સ્વસ્થાને જાય છે, ત્યાર પછી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ તેનો પૂર્વભવ પૂછતાં પ્રભુ તેના પાછલા ભવનું વર્ણન કરે છે. તે પાછલા ભવમાં શ્રાવસ્તી નગરીમાં “અંગતિ” નામે વ્યવહારી હતો. તેણે શ્રીપાર્શ્વનાથની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. ત્યાર પછી છઠ્ઠું વગેરે ઘણી તપસ્યા કરી કાંઈક વિરાધના દોષના પ્રતાપે કાળ કરી ચંદ્ર નામના ઇન્દ્રપણે ઉત્પન્ન થયો. તેનું આયુષ્ય એક પદ્યોપમ અને એક લાખ વર્ષનું જાણવું. તે હાલનો ચંદ્રમા અહીંથી ચયવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ પામી મોક્ષમાર્ગને આરાધીને સિદ્ધ થયો.

બીજા અધ્યયનમાં સૂર્ય નામના ઇન્દ્રનું વર્ણન કર્યું છે તે પાછલા ભવમાં શ્રાવસ્તી નગરીમાં સુપ્રતિષ્ઠ નામે ગાથાપાત્ર હતો. તેણે પણ શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી હતી ને કાંઈક વિરાધનાથી સૂર્ય નામે ઇન્દ્ર થયો. હાલના તે જ સૂર્યનું ૧ પદ્યોપમ અને એક હજાર વર્ષનું આયુષ્ય જાણવું. બાકીની બીના પહેલા અધ્યયન પ્રમાણે જાણવી. ૩. ત્રીજા અધ્યયનમાં શુક્રનું વર્ણન કર્યું છે. તે પાછલા ભવમાં સોમિલ નામે વિદ્વાન બ્રાહ્મણ હતો. ત્યાં એક વખત શ્રીપાર્શ્વનાથપ્રભુ પધારતાં તેમને તે વંદન કરવા ગયો, ત્યારે તેણે પાર્શ્વનાથ પ્રભુને કેટલાક યાત્રા વગેરે પદાને અંગે પ્રશ્નો પૂછ્યા. તે બધા પ્રશ્નોના વ્યાજબી ઉત્તરો સાંભળી પ્રતિબોધ પામીને તેણે શ્રાવકધર્મ સ્વીકાર્યો ત્યાર પછી મુનિ વગેરેના પરિચયના અભાવે તે પાછો મિથ્યાત્વી બની ગયો. તેણે અનેક પ્રકારની મિથ્યાત્વીની કરણી કરી, તે બીના અહીં મૂલ અને દીકામાં વિસ્તારથી જણાવી છે. અંતે એક દેવે મધ્ય રાતે પ્રકટ થઈને કહ્યું કે હું સોમિલ બ્રાહ્મણ! તારી આ પ્રવ્રજ્યા ખોટી છે. સોમિલે તે સાંભળ્યું, પણ ગણકાર્યું નહિ એટલે તેનો આદર કર્યો નહીં. અને મિથ્યાત્વની કરણીમાં પ્રવર્યો. પણ તે દેવે તેા દરરોજ મધ્ય રાતે એ પ્રમાણે કહ્યા જ કર્યું. ત્યારે પાંચમે દિવસે સોમિલે તેને પૂછ્યું કે મારી પ્રવ્રજ્યા ખોટી છે, એમ જે હું કહું છું, તેનું કારણ શું? ત્યારે તે દેવે કહ્યું કે તે શ્રીપાર્શ્વનાથની પાસે સ્વીકારેલા શ્રાવક ધર્મને તજી દીધો, ને હું મિથ્યાત્વની કરણી કરી સમ્યકત્વ ગુણ હારી ગયો છું. તેથી તારી પ્રવ્રજ્યા (શ્રાવક ધર્મ) ખોટી

श्री जैन प्रवचन किरणवली (८ थी १२ उपांगरूप श्री निर्यावलिखा सूत्रना परि.) ३६३

छे. हेवे कहेली आ आनीना सांखणी सोमिसे पूछयुं के हे हेव! त्वारे हवे भारी सुप्रवच्या केम थाय? हेवे कहुं के तुं पाछे आवक धर्मने अंगीकार कर, अने पांच अणुप्रनोतुं सेवन कर. तेणे ते प्रभाणे कयुं, वण्णी तयस्या करी आवक धर्मने आवाधे, परंतु पूर्वना मिथ्याभावनी आलोचना करी नही, तेथी ते काणे करीने शुकावतंसक नामना विमानमां शुक (अह) देवपणे उत्पन्न थया. तेणे प्रभुनी पासे आवी नाटक कयुं. तेनुं अेक पद्योपमनुं आयुष्य जाल्युं. हालने ते शुकअह देवायुष्य पूरुं करी महाविदेह क्षेत्रमां उत्पन्न थर्ध भाक्षे जशे.

आथा अध्ययनमां सौधर्म देवलोकमां उत्पन्न थयेली “अहुपुत्रिका” नामे अपरिशुद्धीना देवीनुं वणुंन कयुं छे. ते उत्पन्न थया आह प्रभुनी पासे आवी, देशना सांखणी, नाटक देवाडीने स्वस्थाने गर्ध. श्रीगौतमस्वामीअे तेने पूर्व अय पूछतां अगवते कहुं के “ते देवी पाछला अयमां वाणारसी नगरीमां अद्र सार्धवाहनी सुअद्रा नामे स्त्री हती. तेने कंर्ध संतति नहोती. तेथी ते उदास रहेती हती. अेक वपत त्यां सुप्रता नामे साध्वी पधार्या. ते घरे आवतां तेने आवपूर्क आहार पाछी व्होरावीने सुअद्राअे पुत्रप्राप्तितेने उपाय पूछयो. ते सांखणी साध्वीअे कहुं के ‘तेवी वात सांखणवानो पणु अमारो आचार नथी.’ अेम कही आवक धर्मनुं स्वल्प समजव्युं. तेथी ते आरिका थर्ध. केलाक वर्षे वीत्या आह तेणे विचार्युं के, हवे संतति थवानो संखय नथी, भाटे आरित्र लेखुं व्याजणी छे आ विचार प्रभाणे पतिनी आज्ञा भेणवी, ते सुप्रतानी चेदी साध्वी थर्ध. अमुक काण गया पछी तेना मनमां आणके प्रथे प्रेम उद्वलव्यो, तेथी ते अनेक आणकेनी शरीर शुश्रूषा वजरे करवा लागी. त्वारे गुरुणीअे शिष्यामणु आपीने कहुं के ‘आ प्रभाणे करवुं, अे आपणे आचार नथी, भाटे तथ हे.’ सुअद्रा साध्वीने ते हितशिक्षा गर्भी नही, तेथी ते जूदा उपाश्रयमां गर्धने रही. पछी तो निःशंकपणे आणकेनी परिचर्या करवा लागी. आरित्रमां घणुं वर्षे आरित्र पर्याय पाणी अंते अनशन करी करेदी विराधनाने आलोव्या विना काणधर्म (भृत्य) पाभी पहेला देवलोकमां यार पद्योपमना आयुष्यवाणी देवी थर्ध. त्यांथी स्ववीने आ अरतक्षेत्रना अिलेल नगरमां सोमा नामे आहणुनी दीकरी थशे. तेने त्यांना राष्ट्रकूट साथे परणुवशे. तेना समागमथी तेने सोण वर्षमां उर पुत्र पुत्रीअे थशे. तेनी परिचर्या करतां ते अहु थाकी जशे. तेथी ते संतान विनानी स्त्रीअेने धन्य मानशे. अेक वपत त्यां पधारेला सुप्रता साध्वीना उपदेशथी ते आरित्र लेवा पतिनी आज्ञा मागशे, पणु आज्ञा न भणवाथी ते आवक धर्मने स्वीकारीने पाणशे. केलाक वर्षे वीत्या आह पतिनी आज्ञा भेणवी ते आरित्रने आराधी अंते काण करी सौधर्म देवलोकमां अे सागरोपमना आयुष्यवाणे सोम नामे

સામાનિક દેવ થશે. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહે મનુષ્ય થઈ ચારિત્ર આરાધી સિદ્ધ થશે. વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

(૫) પાંચમા અધ્યયનમાં સૌધર્મ દેવલોકના પૂર્ણભદ્ર વિમાનના સ્વામી પૂર્ણભદ્ર દેવનો અધિકાર વર્ણવ્યો છે. તે ઉત્પન્ન થઈ પ્રભુ પાસે આવી, નાટ્ય વિધિ દેખાડી સ્વસ્થાને બંધ છે. ગૌતમસ્વામી તેનો પૂર્વ ભવ પૂછે છે. પ્રભુ કહે છે કે તે આ ભરતક્ષેત્રમાં મણિવતી નગરીમાં પૂર્ણભદ્ર નામે ગાથાપતિ હતો. ત્યાં સ્થવિર ભગવંત પધારતાં તે વંદન કરવા ગયો. દેશના સાંભળી પ્રતિજ્ઞોષ પામી દીક્ષા લઈ આરાધીને અંતે સૌધર્મ દેવલોકમાં બે સાગરોપમના આયુષ્યવાળો પૂર્ણભદ્ર નામે દેવ થયો. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહે સિદ્ધ થશે.

(૬) છઠ્ઠા અધ્યયનમાં પૂર્ણભદ્રની જેવા જ મણિભદ્ર દેવનો અધિકાર છે. તે પાછલા ભવમાં મણિવતી નગરીમાં મણિભદ્ર નામે ગાથાપતિ હતો. તે સ્થવિર મુનિ પાસે ચારિત્ર લઈ આરાધી અંતે વ્યનશન કરીને સૌધર્મ દેવલોકે બે સાગરોપમના આયુષ્યવાળો મણિભદ્ર દેવ થયો. અહીંથી ચ્યવી મહાવિદેહે સિદ્ધ થશે.

આ પ્રમાણે સાતમો દત્ત ગૃહસ્થ વંદના નગરીમાં, આઠમો શિવ નામે ગૃહસ્થ મિથિલા નગરીમાં, નવમો અળ નામે ગાથાપતિ હસ્તિનાપુરમાં અને દશમો વ્યનાદિત નામે ગાથાપતિ કાકંદી નગરીના રહીશ હતા. ત્યાં ચારિત્રને પાળી સૌધર્મ દેવલોકે બે સાગરોપમના આયુષ્યવાળા તે તે નામના દેવ થયા. અહીંથી તેઓ ચ્યવી મહાવિદેહે સિદ્ધ થશે.

શ્રી નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધના ત્રીજા વર્ગનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધના પુષ્પ ચૂલિકા નામના ચૈથા વર્ગનો ટૂંક પરિચય

(૪) ચૈથા વર્ગનાં દશ અધ્યયનોમાં અનુક્રમે ૧. શ્રી દેવી, ૨. હીદેવી, ૩. વૃતિ-દેવી, ૪. કીર્તિદેવી, ૫. બુદ્ધિદેવી, ૬. લક્ષ્મીદેવી, ૭. ઇલાદેવી, ૮. સુરાદેવી, ૯. રસદેવી, ૧૦. ગંધદેવીની બીના કહેલી હોવાથી તે તે દેવીના નામથી તે તે અધ્યયન ઓળખાય છે. તેમાં પહેલા અધ્યયનમાં શ્રીદેવી સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ પ્રભુની પાસે આવી નાટ્યાવિધિ દેખાડીને પાછી ગઈ, ત્યારે શ્રી ગૌતમસ્વામીએ તે દેવીનો પૂર્વ ભવ પૂછતાં પ્રભુએ કહ્યું કે તે દેવી પાછલા ભવમાં સુદર્શન નામના ગાથાપતિની (ગૃહપતિની) ભૂતા નામે પુત્રી હતી. તેને કોઈ પરણ્યું નહીં, તેથી તે માટી ઉંમર સુધી કુમારી રહી. એક વખત ત્યાં શ્રી પાર્થનાથ પધાર્યા. ત્યારે પર્યાદા વંદન કરવા નીકળી. તેની સાથે સુદર્શનની તે ભૂતા નામની પુત્રી પણ ગઈ. દેશના સાંભળી

શ્રી જૈન પ્ર. કિરણાવલી (૮ થો ૧૨ ઉપાંગરૂપ શ્રી નિરયાવલિકા સૂત્રનો પરિ.) ૭૯૫
 પ્રતિબોધ પામીને પિતાની આજ્ઞા લઈ તેણે ચારિત્ર લીધું. પ્રભુએ પુષ્પચૂલા સાધ્વીની
 શિષ્યા (ચેત્તી) બનાવી તેણીને સોંપી. ચારિત્ર પાળતાં એક વખત તે શરીરની શુશ્રૂષા
 (ટાપટીપ; શોભા) કરનારી થઈ. તેની તેવી પ્રવૃત્તિ વધી પડવાથી ગુરૂણીએ કહ્યું કે
 ' સાધ્વીથી આમ ન કરાય, માટે ભૂલતું પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ આત્મશુદ્ધિ કરો. ' આ હિત
 શિક્ષા તેને ગમી નહીં, તેથી તે જૂદા ઉપાશ્રયમાં રહીને તે પ્રમાણે શરીરની પરિચર્યા
 (શોભા) કરવા લાગી. આ સ્થિતિમાં ઘણા કાલ ચારિત્ર પાળી વિરાધના દોષથી
 અંતે કાળ ધર્મ પામી સૌધર્મ દેવલોકમાં પલ્લોપમના આયુષ્યવાળી શ્રીદેવીપણે
 ઉત્પન્ન થઈ. અહીંથી ચ્યવીને મહાવિદેહે સિદ્ધિ પદ પામશે. વગેરે બીના વિસ્તારથી
 જણાવી છે. આ રીતે બાકીની નવ દેવીઓના વર્ણનવાળાં નવ અધ્યયનો પણ સમ-
 જવાં. તે બધી પાછલા ભવમાં પુષ્પચૂલા સાધ્વીની શિષ્યાઓ થઈ હતી. તે બધી
 સાધ્વીઓ શરીરપરિચર્યા વડે ચારિત્રને વિરાધીને સૌધર્મ દેવલોકમાં પલ્લોપમના
 આયુષ્યવાળી દેવીઓ થઈ છે. તે બધી દેવીઓએ પ્રભુ પાસે આવી નારક દેખાડ્યું
 છે. તે દેવીઓ ત્યાંથી ચ્યવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈ મોક્ષે જશે.

શ્રી નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધના ચોથા વર્ગનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધના પાંચમા ' વિલિદ્દશા ' વર્ગનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

અહીં બાર અધ્યયનો છે. તેનાં નામ આ પ્રમાણે - ૧. નિષધઅધ્યયન, ૨. અનિયઅધ્યયન, ૩. વહુઅધ્યયન, ૪. વેહુલઅધ્યયન, ૫. પ્રગતિઅધ્યયન, ૬. યુક્તિ-
 અધ્યયન, ૭. દશરથઅધ્યયન, ૮. દઠરથઅધ્યયન, ૯. મહાધનુઅધ્યયન, ૧૦. સપ્તધનુ-
 અધ્યયન, ૧૧. દશધનુઅધ્યયન. ૧૨. શતધનુઅધ્યયન.

આ બાર અધ્યયનોમાં અતુકમે કૃષ્ણ વાસુદેવના મોટાભાઈ બળદેવના નિષધ
 વગેરે બાર પુત્રોની બીના કહેલી હોવાથી અધ્યયનોની પ્રસિદ્ધિ તે તે કુમારના
 નામે થઈ છે.

પહેલા અધ્યયનમાં નિષધકુમારની બીના કહી છે. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે
 જણાવી - દ્વારિકાનગરીના નંદન નામના બગીચામાં સુરપ્રિય યક્ષતું મંદિર હતું. ઘણા
 મિથ્યાત્વી લોકો તેની પૂજા કરતા હતા. અહીં દ્વારિકામાં કૃષ્ણ વાસુદેવ ત્રણ અંડના
 સ્વામી રાજ્ય કરતા હતા. તેમનો પરિવાર બહોળો હતો. કૃષ્ણના મોટાભાઈ બળદેવની
 રેવતી રાણીને નિષધકુમાર નામે પુત્ર હતો. યોવન વય પામતાં તે ૫૦ રાજકુમારીઓને
 પરણ્યો હતો. એક વખત ત્યાં શ્રીનેમિનાથ પધાર્યા. પર્ષદા વાંદવા નીકળી. સપરિવાર
 કૃષ્ણ વાસુદેવ પણ ધામધૂમથી વાંદવા આવ્યા. દેશના સાંભળી બધા લોકો સ્વસ્થાને
 ગયા. નિષધકુમારને આ અચર પડતાં તે પ્રભુની પાસે આવી દેશના સાંભળી પ્રતિબોધ

પામી આવકધર્મને સ્વીકારી સ્વસ્થાને ગયો. આ બનાવ જોઈ તે બહુ જ રાજી થયેલા શ્રીનેમિનાથના વરદત્ત નામના સુખ્ય ગણધરે પ્રભુ નેમિનાથને પૂછ્યું કે આ નિષધકુમારે આવી મનુષ્ય સંબંધી રાજ્ય ઋદ્ધિ વગેરેનું સુખ શાથી મેળવ્યું? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેતાં પ્રભુએ જણાવ્યું કે “આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં પાછલા ભવમાં તે રોહિડ નામના નગરમાં મહાબળ નામના રાજાનો વીરાંગદ નામે પુત્ર હતો. તે પુણ્યના ફલરૂપ સાંસારિક સુખ ભોગવતો હતો. એક વખત ત્યાં શ્રીસિદ્ધાર્થસૂરિ નામના આચાર્ય પધાર્યા. ત્યારે પર્ષદા વાંદવા નીકળી. તે વખતે વીરાંગદ કુમાર પણ વંદન કરવા ગયો. દેશના સાંભળી પ્રતિબોધ પામ્યો. માતા-પિતાની આજ્ઞા મેળવી તેણે ચારિત્ર લઈ ઉદ્ધાસથી તેની સાર્વિણી આરાધના કરી, તેથી તે બ્રહ્મદેવલોકમાં દશ સાગરોપના આયુષ્યવાળો મહાદ્વિક દેવ થયો. ત્યાંથી સ્વર્ગને અહીં બળદેવનો નિષધકુમાર નામે પુત્ર થયો. પાછલા ભાવે કરેલી નિર્મલ ચારિત્રની આરાધનાથી તે આવી ઋદ્ધિ પામ્યો છે. થોડા વખતમાં તે જરૂર દીક્ષા લેશે.” ત્યાંથી (દ્વારિકાથી) વિહાર કરી એક વખત ફરીને પ્રભુ ત્યાં (દ્વારિકામાં) પધાર્યા. તે વખતે નિષધકુમારે વંદના કરી દેશના સાંભળી પ્રતિબોધ પામી માતા-પિતાની આજ્ઞા લઈ, પ્રભુની પાસે ચારિત્ર લઈ, નવ વર્ષ સુધી તપશ્ચર્યા સાથે તેની નિર્મલ આરાધના કરી. અંતે ૨૧ દિવસનું અનશન કરી કાળધર્મ (મરણ) પામી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને ૩૩ સાગરોપમના આયુષ્ય-વાળો એકાવતારી દેવ થયો. હાલ તે ત્યાં છે. ત્યાંથી સ્વર્ગને મહાવિદેહ ક્ષેત્રે સિદ્ધિ પદ પામશે. આ રીતે આ પહેલા અધ્યયનનો સંક્ષિપ્ત પરિચય જણાવી દીધો.

આ પ્રમાણે બાકીના અગિયારે કુમારના અધ્યયનો જણાવ્યાં. અહીં સૂત્રમાં બહુ જ દૂંકામાં વર્ણન કરી શેષ (બાકીની) ખીના સમજવા માટે પહેલા અધ્યયનની ભલામણ કરી છે. તેમ (૧૧ કુમારો) ના પાછલા ભવનાં નામ, માતા પિતાનાં નામ વગેરેને જણાવતું સાધન ‘સંબ્રહ્મણી’ છે, એમ કહ્યું છે. સંભવ છે કે કદાચ તે વિચ્છેદ પામી હોય, કારણ કે હાલ તે મુદ્રિત પ્રત વગેરેમાં દેખાતી નથી. આ પાંચમા વર્ગનું રહસ્ય દૂંકમાં એ સમજવું કે બળદેવના તે આરે પુત્રો પાછલા ભવમાં ચારિત્ર પાળી પાંચમા દેવલોકે દેવ થઈ બળદેવના પુત્રપણે ઉપજી નેમિનાથ પ્રભુની પાસે ચારિત્ર લઈને આરાધી સર્વાર્થ-સિદ્ધ વિમાને દેવ થયા તે આરે પુત્રો હાલ ત્યાં એકાવતારી દેવપણાનું દેવતાર્થ સુખ ભોગવી રહ્યા છે. અંતે ત્યાંથી સ્વર્ગ મહાવિદેહે સિદ્ધિપદ પામશે.

પાંચમા ‘વહ્નિદશા’ નામના વર્ગનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

નિર્યાવલિકા સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત સાર

નિર્યાવલિકા નામની બાબતમાં અહીં સ્પષ્ટાર્થમાં કહ્યું છે. આના પાંચ

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૮ થી ૧૨ ઉપાંગ શ્રી નિર્યાવલિકા સૂત્રનો પરિ.) ૩૯૭
વર્ગોમાંના પહેલા વર્ગનું નામ કલ્પિકા છે. એમ બીજા ત્રણમાં જણાવ્યું છે. આ
નામનો શબ્દાર્થ એમ સંભવે છે કે “ કલ્પ એટલે આચાર. તેના બે ભેદ. (૧) સાવધ
આચાર અને (૨) નિર્દોષ આચાર. તેમાં આરંભ હિંસા વગેરે સાવધ આચાર કહેવાય.
તેથી ઘોર હિંસા કરીને નરકે ગયેલા શ્રેણિકના દશ પુત્રોનું વર્ણન કરનાર જે વર્ગ તે
કલ્પિકા કહેવાય. ”

બીજા વર્ગમાં શ્રેણિક રાજના પૌત્ર અને કાલ કુનારાક્ષિના પુત્ર એવા દશ
કુમારો પ્રભુ મહાવીરની પાસે ચારિત્ર લઈને આરાધી અનુક્રમે સૌધર્મ, ઈશાને,
સનતકુમારે, માહેન્દ્રે, બ્રહ્મદેવલોકે, લાંતકે, મહાશુકે, સહસ્રારે, પ્રાણુને તેમજ અન્યુતે
કલ્પાવતંસિક વિમાન (મુખ્ય વિમાન)માં મહાદ્રિક દેવ થયા. તેથી આ બીજો વર્ગ
‘ કલ્પાવતંસિકા ’ નામે ઓળખાય છે.

ત્રીજા વર્ગનું નામ ‘ પુષ્પિકા ’ છે. શ્રી નંદી સૂત્રની હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકાના
૯૫મા પત્રમાં આનો શબ્દાર્થ આ રીતે કહ્યો છે: શરૂઆતમાં શુભવાસ છાડીને સંયમ-
ભાવથી પુષ્પિત એટલે સુખી થઈ, સંયમનો ત્યાગ કરવાથી દુઃખી થઈ ફરીથી એ જ
સંયમની સાધનાથી સુખી થયેલા જીવોનું વર્ણન જે અંધપદ્ધતિમાં કર્યું હોય, તે
પુષ્પિકા અથવા પુષ્પિતા કહેવાય. અને આ હકીકતને જે વિસ્તારથી જણાવે,
તે અંધપદ્ધતિઓ પુષ્પચૂલા અથવા પુષ્પચૂલિકા કહેવાય. આ ચોથા વર્ગનું નામ છે.
ત્રીજા વર્ગમાં ચંદ્ર, સૂર્ય, શુક, બહુપુત્રિકા વગેરેનાં દશ અધ્યયનો છે. તેમાં નવ દેવ
થયેલા છે, ને એક દેવી થયેલા છે. આ દશે દેવાદિએ પ્રભુ પાસે નાટ્યવિધિ
દેખાડ્યો હતો.

ચોથા વર્ગમાં શ્રી હી વગેરે દશ દેવીઓનું વર્ણન આવે છે. તે દશે દેવીઓ
પ્રભુ પાસે આવી નાટક દેખાડીને સ્વસ્થાને ગયેલ છે. ને પાછલા ભવમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ
પ્રભુની મુખ્ય સાધવી પુષ્પચૂલાની ચેત્તીઓ હતી. અને ત્યાં ચારિત્રની વિરાધના
કરવાથી પ્રથમ દેવલોકમાં દેવીપણું પામી હતી. બીજા ત્રણમાં કહ્યું છે કે પુષ્પચૂલા
ગુરુણીના નામ ઉપરથી ચોથો વર્ગ પુષ્પચૂલિકા નામથી ઓળખાય છે.

પાંચમા વર્ગમાં કૃષ્ણ વાસુદેવના મોટાભાઈ બળદેવના બાર પુત્રોનો અધિકાર
વર્ણવ્યો છે. તે દરેકે પાછલા ભવમાં ચારિત્રની આરાધના કરી હતી. ને અહીં પણ
પ્રભુની પાસે ચારિત્ર લઈ આરાધીને સર્વાર્થસિદ્ધે દેવપણું પામ્યા. ત્યાંથી ચ્યવી મહા-
વિદેહે સિદ્ધ થશે. આના વહ્નિદશા નામનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે જણાવે - ‘ વહ્નિદશા ’
અહીં ‘ અંધગ ’ શબ્દનો લોપ થયો છે. તેથી સંપૂર્ણ નામ ‘ અંધકવૃણિ દશા કહેવાય.
‘ નામ્નિ ઉત્તર પદસ્ય વા ’ આ સૂત્રથી ‘ અંધક ’ પદનો લોપ થયો તેથી ‘ વહ્નિદશા ’
કહેવાય છે. વૃણિ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલાની હકીકત અહીં કહી છે, તેથી ‘ વહ્નિદશા ’

નામ પાડયું છે. એટલે અંધક વૃષ્ણિરાજના પુત્ર વસુદેવ થયા. તેના પુત્ર બલદેવ અને કૃષ્ણ થયા. તે બલદેવના નિષધ વગેરે આર પુત્રોનું વર્ણન અહીં કયું છે. આ રીતે પાંચ વર્ગોના સાર જણાવ્યો. હવે આ સૂત્રમાંથી ગ્રહણ કરવા લાયક આત્મહિતકર બોધ જણાવું છું.

અંતકૃદશાંગ સૂત્રનું આ નિર્યાવલિકા (કલ્પિકા) વર્ગ ઉપાંગ કહેવાય છે. અહીં શ્રેણિકના કાલાદિ દશ પુત્રો નરકે ગયા, તે બીના વિસ્તારથી વર્ણવી છે. તે દશેની માતાઓ શ્રીવીરપ્રભુની પાસે ચારિત્ર લઈ આરાધીને અંતકૃદેવલી થઈ શોણે ગઈ છે. એમ આઠમા અંગમાં કહ્યું છે.

આ પ્રથમ વર્ગમાં જણાવેલ કોણિકનો અન્યાય અને એવા અન્યાયીનો પક્ષ કરવાથી કાલકુમારાદિ દશેના થયેલા અકાલ મૃત્યુનો પ્રસંગ આ બંને અપૂર્વ બોધ એ આપે છે કે કદી પણ અન્યાયીનો પક્ષ કરવો નહીં. કારણ કે અન્યાયથી ચાલુ આબાદીને બહુજ ધક્કો પહોંચે છે, એટલુંજ નહીં પણ ભવિષ્યમાં પણ તેઓ આબાદી પામી શકતા નથી. વળી જેને માટે સ્ત્રીના કહેવાથી દોરાયેલ કોણિક રાજ્યે ભયંકર યુદ્ધ કયું, તે હાથી અને હાર તેને મળ્યા જ નહીં, ને ઘણા જીવોની નાહક ઘોર હિંસાના પાપથી લેપાયો, તેથી સામ્પ્રિત થાય છે કે અન્યાયનું પરિણામ બહુ જ ખરાબ આવે છે. શ્રેણિક રાજ્યને ઘડપણમાં પાંજરામાં પૂરી ભયંકર દુઃખ દેનારા કોણિકની બીનામાંથી એ બોધ મળે છે કે તેના જેવું નીચ કામ આત્મહિતેષ્ટુ જીવો કરે જ નહિ. પણ માતાપિતાની ખરા દિલથી ભક્તિ કરે. કોણિકના પરવાળા (પાકી ગયેલા) અંગૂઠાને ચૂસનાર શ્રેણિકને પુત્ર (કોણિક)ની ઉપર બહુ જ મોહ હતો. પણ અંતે તેજ કોણિક ખટપટ કરી રાજ્ય બની તેને (શ્રેણિકને) બહુ જ દુઃખ દે છે. પાછલા ભવમાં શ્રેણિકનો જીવ રાજ્ય હતો, ત્યારે કોણિકનો જીવ પંચાગ્નિ તપ વગેરે ક્રિયા કરનારો તાપસ હતો. તે વખતે તપનું પારણું પોતાને ત્યાં કરવા માટે રાજ્યે એ ત્રણ વાર વિનંતિઓ કરી, પણ રાજ્યકાર્યની વ્યવસ્થાને લઈને ‘ તે તાપસ ત્રણ વાર આવીને ચાલ્યો ગયો ’ તેની તેને ખબર પણ પડી નહીં. પછી રાજ્યને બહુ જ ખેદ થયો, તેણે માફી માગી, પણ તે તાપસને રાજ્યની ઉપર ક્રોધ અને દ્રેષ રહ્યો. આ સ્થિતિમાં મરીને તાપસ તે કોણિક થયો, ને તે રાજ્યનો જીવ શ્રેણિક રાજ્ય થયો. આ બીના સમસાદિત્ય અને અગ્નિશર્માની હકીકતને મળતી જણાય છે. એમ ‘ સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત ’ વગેરે ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. કરેલાં કર્મો ભલભલાને પણ ભોગવવાં પડે જ છે, એમ શ્રેણિકનું વૃત્તાંત જણાવે છે.

બીજા વર્ગમાં એ કાલકુમારાદિ દશેના પુત્રોનો અધિકાર છે. તે દશે કુમારો શ્રીવીર પ્રભુના સમાગમ અને દેશના અવણાદિથી અનુક્રમે ઊંચ કોટીએ ચડતા ચડતા દેવલોકમાં મહર્ષિક દેવ થાય છે. તેમાંથી જણવાતું મળે છે કે મહાપુરુષોના દર્શન-સમાગમોદિથી આત્મોન્નતિ જરૂર થાય છે.

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (૮ થી ૧૨ ઉપાંગ શ્રી જ'બૃહ્દીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રનો પરિચય) ૩૯૯

ત્રીજ વર્ગમાં નવ દેવોનો અને એક બહુપુત્રિકા દેવીનો અધિકાર છે. તેમાં પાછલા ભવે ચારિત્રની વિરાધના કરવાથી ચંદ્ર અને સૂર્ય થયા છે તે સંયમની વિરાધના ન કરવાનો યોગ્ય આપે છે. અને શુક્રતું વૃત્તાંત શ્રાવક ધર્મને નહિ તજવાનો યોગ્ય આપે છે. તથા મિથ્યાત્વની કરણી કરાય જ નહિ, એમ પણ જણાવે છે. તથા બહુપુત્રિકાતું વર્ણન પુત્રાદિ ન હોય, ત્યારે તેની ચાહના થાય અને બહુ સંતતિ થયા પછી તેના કલેશથી થતો અભાવ (અરુચિ) થાય, આવી સંસારની દુઃખમય સ્થિતિતું ભાન કરાવે છે, અને પુત્રનો મોહ ન રાખવાનો યોગ્ય આપે છે. તેમજ તે પછીના છએ અધ્યયનોમાં તે પાછલા ભવે ચારિત્રના આરાધનથી દેવ થયેલાની ધીના ચારિત્રને સાધવા પ્રેરણા કરે છે.

ચોથા વર્ગમાં શ્રીદેવી વગેરે દશ દેવીઓનો અધિકાર છે. તેઓ પાછલા ભવમાં ચારિત્રની વિરાધના કરવાથી માત્ર એક પદ્મોપમતા આયુષ્યવાળી દેવીપણું પામે છે. તે ચારિત્રની વિરાધના નહિ કરવાનો યોગ્ય આપે છે. વિરાધનાથી ચારિત્રતું સંપૂર્ણ કૃમ મળતું નથી.

પાંચમા વર્ગમાં બળદેવના ૧૨ પુત્રોતું વર્ણન કર્યું છે. તે બધા કુમારો પાછલા ભવમાં ચારિત્રતું આરાધન કરી, બ્રહ્મદેવલોકમાં દેવ થઈ, ત્યાંથી ન્યવી બળદેવના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયા છે. તેઓ શ્રીનેમિનાથની દેશના સાંભળી ચારિત્ર લઈને આરાધી મોક્ષમાર્ગના વીસામા જેવા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં એકાવતારી દેવપણું પામ્યા. ત્યાંથી ન્યવી મહાવિદેહ ક્ષેત્રે મનુષ્ય થઈ ચારિત્રને આરાધી સિદ્ધ થશે. આ ધીના ચારિત્રનો પ્રભાવ અને ઉત્તમ પરિણામ (ફળ) જણાવે છે. તથા ભવ્ય જીવોને એમ પણ સૂચવે છે કે ચારિત્ર ધર્મની આરાધના કર્યા વિના સિદ્ધપદ મળે જ નહિ. માટે આત્માહતને ચાહનારા ભવ્ય જીવોએ ચારિત્રની આરાધના જરૂર કરવી જ જોઈએ, ખરું સુખ ત્યાગમાં જ છે, ભોગમાં નથી. આ રીતે પાંચે ઉપાંગોના સમુદાય રૂપ શ્રીનિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધનો સાર જાણવો. આ નિરયાવલિકા સૂત્રની ઉપર શ્રીચંદ્રસૂરિએ ટીકા રચી છે. તે મૂલસૂત્ર સહિત આગમોદય સમિતિએ છપાવી છે.

॥ શ્રી નિરયાવલિકા શ્રુતસ્કંધ સૂત્રનો પરિચય પૂરો થયો ॥



॥ શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો વીશમો પ્રકાશ પૂરો થયો ॥



મહાપ્રભાવશાલી પરમોપકાર રસિક - એ પ્રસિદ્ધ ટીકાકાર સૂરિવરો

શ્રીજ્ઞેન પ્રવચન કિરણાવલીના વીસ પ્રકાશોમાં શ્રીઅભયદેવસૂરિ મહારાજનું નામ અને શ્રીમલયગિરિજી મહારાજનું નામ ટીકાકાર તરીકે ઘણી વાર જણાવ્યું છે. તે વ્યાજબી છે. કારણ કે શ્રીઅભયદેવસૂરિ મહારાજે શ્રીસ્થાનાંગ વગેરે નવે અંગોની ટીકાઓ રચી છે, ને શ્રીઓપપાતિકસૂત્ર નામના પહેલા ઉપાંગની પણ ટીકા રચી છે. તથા શ્રીમલયગિરિ મહારાજે શ્રીરાજપ્રશ્નીય વગેરે ૬ ઉપાંગોની વૃત્તિઓ રચી છે. આ રીતે જ્ઞનશાસનના મહાપ્રભાવક તે એ મહાપુરુષોનો અને તેમના પ્રથાનો ઠૂંક પરિચય લખ્ય છેવેને બહુ જ બોધદાયક થશે. આ ધરાદાથી તે કંમસર જણાવું છું.

પરમ શાસનપ્રભાવક

શ્રી અભયદેવસૂરિજીના

જીવનનો અને ગ્રંથનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાંથી શ્રીમાલવ દેશની ધારા નગરીમાં ભોજ રાજા રાજ્ય કરનો હતો. તે નગરીમાં લક્ષ્મીપતિ નામે એક મહાધનિક વ્યાપારી હતો. એક વખત શ્રીધર અને શ્રીપતિ નામના એ બ્રાહ્મણો આ ધારાનગરીમાં આવ્યા. તેઓ મધ્યદેશમાં રહેનારા હતા ને વેદાવધાના વિશારદોને પણ પોતાના બુદ્ધિબળથી હરાવી દે તેવા ચૌદ વિદ્યા, સ્મૃતિ, ઇતિહાસ અને પુરાણોમાં હોંશિયાર હતા. તેઓ જુદા જુદા દેશને જોવાની ઇચ્છાથી અહીં આવ્યા હતા.

ખંને ફરતા ફરતા લક્ષ્મીપતિ શેઠની હુવેલીમાં આવ્યા. શેઠે તેમની આકૃતિથી આકર્ષાઈ, તેમનો આદરસત્કાર કરી તેમને ભિક્ષા આપી. તે શેઠની હુવેલી સામે ભીંત પર વીસ લાખ ટકાનો લેખ લખેલો હતો, તે હુમેશાં જોવાથી પેલા બ્રાહ્મણોને યાદ રહી ગયો. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ નગરીમાં અગ્નિનો ઉપદ્રવ થવાથી શેઠની હુવેલી બળી ગઈ, તેમાં પેલા લેખનો પણ નાશ થયો. આ કારણથી શેઠ ઘણી જ ચિંતામાં પડી ગયા. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ ભિક્ષા લેવા માટે તે બ્રાહ્મણો આવ્યા. તેમણે શેઠને ચિંતાતુર જોઈને આશ્વાસન આપ્યું કે હે શેઠ ! તમારા જેવા ધીર પુરુષોએ આપત્તિના સમયમાં હીંમત રાખવી જોઈએ. આ સાંભળી શેઠે કહ્યું કે ' મને (લેખો-દેખોની બીનાવાળો) લેખ બળી ગયો તેની જ વધારે ચિંતા થાય છે, બીજાની તેટલી ચિંતા નથી થતી. ' ત્યારે તે બ્રાહ્મણોને તે લેખ યાદ હોવાથી તેમણે શરૂઆતથી માંડીને તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, વરસ, રકમ સહિત વર્ણ, જાતિના નામ અને વ્યાજ તથા મૂલ દ્રવ્યની સંખ્યા સાથે ખડીથી તે

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી અભયદેવસૂરિજી અને તેમના અધીના પરિ.) ૪૦૧
 લેખ લખી બતાવ્યા. તેના આધારે શેઠે ચોપડામાં ઉતારો કરી લીધો અને બ્રાહ્મણોને
 ઉપકાર માની ઘણો જ આદર સત્કાર કરવા પૂર્વક તે બંને બ્રાહ્મણોને પોતાને ત્યાં
 રાખી ઘણાં સુખી બતાવ્યા. એક વખત શેઠ વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ બંને બ્રાહ્મણો
 મારા ગુરુ શ્રી વર્ધમાનસૂરિજી મહારાજના શિષ્યો થાય તો શ્રીજૈનશાસનને ઘણું
 જ દીપાવે.

અપાદલક્ષ દેશમાં આવેલા કુર્ચપુર નામના નગરમાં અલ્લરાજનો પુત્ર ભુવન-
 પાલ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે નગરમાં શ્રી વર્ધમાનસૂરિ નામના આચાર્ય
 મહારાજ હતા, કે જેમણે શ્રી જૈન સિદ્ધાંતના અભ્યાસથી સંસારનું સાચું સ્વરૂપ
 સમજીને ચોરાશી ચૈત્યોની માફીકીનો ત્યાગ કર્યો હતો. એક વખત તે સૂરિજી ધારા-
 નગરીમાં પધાર્યા. આ બીના સાંભળી ઘણા જ ખુશી થઈને, પૂર્વે જણાવેલ બંને
 બ્રાહ્મણોને સાથે લઈને શેઠ લક્ષ્મીપતિ ગુરુ મહારાજને વંદન કરવા આવ્યા. વંદન
 કરી શેઠ યોગ્ય સ્થાને બેઠા. અવસરે બ્રાહ્મણોને ઉદ્દેશીને શ્રી ગુરુ મહારાજે કહ્યું કે-
 ‘આ બંનેની અસાધારણ વ્યાકૃતિ સર્વને જાતનારી છે.’ ગુરુજીનું એ વચન સાંભળીને
 તે બંને બ્રાહ્મણો ગુરુના સામું જોઈ રહ્યા. આથી ગુરુજીએ તેમને મોઢાનાં બીજાં પણ
 ચિહ્નો ઉપરથી દીક્ષાને લાયક જાણીને વૈરાગ્યમય દેશના સાંભળાવી. તે સાંભળીને
 તેઓએ દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા જણાવી. અવસરે ગુરુમહારાજે વિધિપૂર્વક તેમને દીક્ષા
 આપી. તે વખતે શ્રીજિનેશ્વર અને બુદ્ધિસાગર એમ બંનેનાં નામ પાડ્યાં. મહાતપસ્વી
 એવા તે બંનેના યોગેદ્દહનપૂર્વક સિદ્ધાંતનો અભ્યાસ કરાવ્યો અને અવસરે તેમને
 આચાર્યપદને લાયક જાણીને ગુરુએ સૂરિપદ આપીને પોતાના પદ્મધર બતાવ્યા. ત્યારે
 તેઓ શ્રીજિનેશ્વરસૂરિ અને બુદ્ધિસાગરસૂરિ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

અનુક્રમે વિહાર માટે અનુજ્ઞા આપવાના પ્રસંગે શિખામણ દેતાં ગુરુ મહારાજે
 જણાવ્યું કે પાટણમાં ચૈત્યવાસી યતિવર્ગ સુવિહિત મુનિઓને ત્યાં ટકવા દેતો નથી ને
 બહુજ કનડગત કરે છે. તમારે તે જુલમને અટકાવવો, કારણ કે અત્યારે તમારા જેવા
 બુદ્ધિશાળીઓમાં શિરોમણિ બીજા કોઈ ભાગ્યે જ હશે. આ ગુરુવચનને વધાવી લઈ
 બંને સૂરિવરોએ ગુજરાત તરફ વિહાર કરી અનુક્રમે પાટણ શહેરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં
 શુદ્ધ ઉપાશ્રયની ઘણી તપાસ કરતાં પણ તે મળવામાં મુશ્કેલી જાણી. છેવટે બંનેને
 ગુરુજીનું વચન યાદ આવ્યું. આ વખતે પાટણમાં મહાપરાક્રમી અને નીતિશાળી કુર્લ-
 રાજ રાજાનું રાજ્ય હતું. તે બંને સૂરિવરો સામેશ્વરદેવ નામના પુરોહિતના ઘેર ગયા.
 ત્યાં ઘરની બહાર ઊભા રહીને તેમણે કહેલાં વેદપદોનો ધ્વનિ સાંભળી પુરોહિત ઘણો
 જ રાજ થયો. અને તેણે ભક્તિપૂર્વક બોલાવવા માટે પોતાના ભાઈને મોકલ્યો, તેથી
 બંને સૂરિજી પુરોહિતના ઘેર આવ્યા. તેમને જોઈને પુરોહિત ઘણો ખુશી થઈને “આપ
 બંને ભદ્રાસનાદિની ઉપર બેસો” એમ વિનંતી કરવા લાગ્યો. બંને આચાર્ય મહારાજે

પોતાના સંયમ ધર્મનો વ્યવહાર જણાવીને તે ઉપર બેસવાનો નિષેધ કર્યો અને તેઓ શુદ્ધ કાંમલોની ઉપર બેઠા. અને વેદ, ઉપનિષદ તેમજ જૈનાગમના વચનથી સમાનતા (તત્ત્વતું) રહસ્ય) પ્રકાશીને આશિષ દેતા બોલ્યા કે “હાથ, પગ અને મન વિના જે બધું ગ્રહણ કરે છે, ચક્ષુ વિના જે જુએ છે, કાન વિના જે સાંભળે છે, જે જગતના સ્વરૂપને જાણે છે, પણ તેને કોઈ પણ સામાન્ય પુરુષ જાણી શકતો નથી એવા અરૂપી શિવ જિનેશ્વર તમારું કલ્યાણ કરો.”

ફરી પણ તેમણે જણાવ્યું કે જૈનાગમનો અર્થ રૂઢી રીતે વિચારીને અમે જૈનધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે. આ સાંભળી પુરોહિતે પૂછ્યું કે તમે નિવાસ (ઉતારો) ક્યાં કર્યો છે? તેમણે કહ્યું કે અહીં ચૈત્યવાસીઓની મહાકનડગત થતી હોવાથી અમને ક્યાંય પણ સ્થાન મળી શકતું નથી. આ સાંભળી ગુણગ્રાહી પુરોહિતે સપરિવાર બંને સૂરિજીને રહેવા માટે પોતાનું મકાન ખાલી કરી આપ્યું, અને કહ્યું કે આપ ખુશીથી અહીં ઉતરો. ત્યાં તેઓ ભિક્ષાધર્મ સાચવીને સંયમ પાળવામાં સાવધાન બની, ધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ સમજાવવા તત્પર થયા.

બધારે પુરોહિતે યાજ્ઞિક સમાર્ત અને દીક્ષિત અગ્નિહોત્રીઓને તેમની પાસે બોલાવ્યા. ત્યાં તેમની પરીક્ષાથી તેઓ સંતુષ્ટ થયા. એમ બ્રહ્માની સભાની જેમ વિઘાપિનોદ ચાલી રહ્યો હતો, એવામાં ચૈત્યવાસીઓના પુરુષો આવી ચડયા. તેમણે આવીને જણાવ્યું કે ‘તમે જલદી નગરની બહાર ચાલ્યા જાઓ, કારણ કે ચૈત્યબાહ્ય (ચૈત્યમાં રહેવાનો નિષેધ કરનારા) શ્વેતાંબરોને અહીં સ્થાન મળતું નથી. આ વચન સાંભળીને પુરોહિતે કહ્યું કે ‘રાજસભામાં આ વાતનો નિર્ણય કરવાનો છે.’ તેમણે પોતાના ઉપરીઓને આ ધ્યાના જણાવો. બધા સાથે મળીને રાજની પાસે ગયા. ત્યાં પુરોહિતે આવીને રાજને નમ્રતાથી જણાવ્યું કે “હે દેવ! જે જૈન મુનિ પોતાના પદ્મમાં સ્થાન ન પામવાથી મારે ત્યાં ચાલ્યા, એટલે ગુણવંત જાણીને મેં તેમને આશ્રય આપ્યો. એવામાં આ ચૈત્યવાસીઓએ ભદ્ર-પુત્રોને મારી પાસે મોકલ્યા, માટે આ બાબતમાં મારી આપને ભૂત જણાય તો ખુશીથી યોગ્ય લાગે તે શિક્ષા ફરમાવો.

પુરોહિતે કહેલી ધીના સાંભળીને સર્વ ધર્મોમાં સમાનભાવ રાખનારા રાજાએ હસીને કહ્યું કે ‘હે ચૈત્યવાસીઓ! કોઈ પણ દેશથી આવેલા ગુણીજનો મારા નગરમાં રહે તેનો તમે શા માટે અટકાવ (નિષેધ) કરો છો? તેમાં ગરવ્યાજબીપણું શું છે?’ રાજાના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ચૈત્યવાસીઓ બોલ્યા કે ‘હે રાજેન્દ્ર! પૂર્વે વનરાજ નામના રાજાને નાગેન્દ્રગચ્છીય ચૈત્યવાસી શ્રીદેવચંદ્રસૂરિએ ઘણા ઉપકાર કરેલા હોવાથી કૃતજ્ઞ એવા તે રાજાની સમક્ષ શ્રીસંઘે એવી વ્યવસ્થા કરી કે ‘સંપ્રદાયનો ભેદ ન રાખવાથી લઘુતા થવા પામી છે, માટે જે મુનિ ચૈત્યગચ્છવાસી યતિધર્મને

શ્રી જીન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી અભયદેવસૂરિજી અને તેમના ગ્રંથોનો પરિચય) ૪૦૩
 સંમત હોય તે જ અહીં રહી શકે, બીજા નહીં ' તે હે રાજા ! તે પ્રાચીન રીવાજ
 ધ્યાનમાં લઈને તમારે ન્યાય આપવો જોઈએ. ' રાજાએ કહ્યું કે ' તે પ્રમાણે કબૂત
 છે. પરંતુ ગુણીજનોને આદર જરૂર દેવો જોઈએ. જે કે રાજ્યની માગણી તમારી
 અમીદગિને આર્થીન જ છે, છતાં અમારા આગ્રહથી એમને નગરમાં રહેવા દેવાનું
 કબૂત રાખો. રાજતા આ વાક્યને તેઓએ માન્ય રાખ્યું. આ મુશ્કેલી દૂર કરવાના
 ઇરાદાથી કેટલોક સમય વીત્યા બાદ રાજાએ ફરમાવેલા સ્થલે પુરોહિતે ઉપાશ્રય કરાવ્યો.
 ત્યાં રહેલા અને સૂરિજી મહારાજે ધર્મોપદેશ કરીને ઘણા જીવોને સત્યધર્મના સાધક
 બનાવ્યા. આ શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજીએ સં. ૧૦૮૦માં મારવાડમાં જલોરમાં રહીને
 આઠ હજાર શ્લોક પ્રમાણ 'બુદ્ધિસાગર' નામે નવું વ્યાકરણ બનાવ્યું. અને શ્રી
 હરિભદ્રસૂરિજીએ બનાવેલ અષ્ટકની ટીકા પણ તેમણે રચી છે.

એક વખત વિહાર કરતાં શ્રી જિનેશ્વરસૂરિજી ધારાનગરીમાં પધાર્યા. મહીધર શેઠ
 અને ધનદેવી શેઠાણીને અભયકુમાર નામનો મહાગુણવંત પુત્ર હતો. પુત્ર સહિત શેઠ
 ગુરુજીને વંદન કરવા ગયા. ત્યાં સંસારની અસારતાને જણાવનારી દેશના સાંભળી
 અભયકુમારને હૃદયમાં વૈરાગ્ય ભાવ પ્રગટ થયો. તે સંયમ લેવાને ઉત્સુક થયો. પિતાની
 અનુમતિ હોવાથી ગુરુ મહારાજે અભયકુમારને દીક્ષા આપી. સૂત્રાર્થને ભણવારૂપ
 અહુણશિક્ષા અને પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાને શિખવારૂપ આસેવના શિક્ષાનો અભ્યાસ કરી
 અભયમુનિજી યોગોદ્વલન કરવા પૂર્વક સોલ વર્ષની અંદર સ્વપરશાસ્ત્રના પારગામી
 બની શ્રીસંઘના પરમ ઉદ્ધારક બન્યા. એકદા વ્યાખ્યાનમાં સર્વાનુયોગમય પંચમાંગ
 શ્રી ભગવતી (વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞા) સૂત્રમાં કહેલા ચેડારાજા અને કોણિકની વચ્ચે થએલા
 રથકંટકાદિ યુદ્ધનું વર્ણન કરતાં શ્રી અભયમુનિએ રોદ્ર અને વીરસતું એવું સરસ
 વર્ણન કર્યું કે તે સાંભળીને ક્ષત્રિયો લડવા તૈયાર થઈ ગયા. તે જોઈને શ્રીજિનેશ્વરસૂરિ-
 જીએ તરત જ મહાશ્રાવક નાગનતુઆતું વર્ણન કરી એવો શાંતરસ વિસ્તાર્યો કે તે
 સાંભળીને બધા ક્ષત્રિયો શાંત થઈ ગયા અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા : અહો
 અમને ધિક્કાર છે, કે વ્યાખ્યાનના અવસરે પણ અમે પ્રમાદથી ઉન્મત્ત થઈ ગયા. ધન્ય
 છે તે નાગનતુક શ્રાવકને કે જેણે લડાઈના પ્રસંગે પણ ધર્મરાધનમાં વિવેક સહિત અડગ
 ટેક રાખી. ગુરુજીએ અભયમુનિને શિખામણ દીધી કે ' હે બુદ્ધિનિધાન શિષ્ય ! તારે
 અવસર જોઈને વ્યાખ્યાન વાંચવું. '

એક વખત સાંજે પ્રતિક્રમણ કરી રહ્યા બાદ શ્રી અભયદેવ મુનિને એક શિષ્યે
 કહ્યું કે હે મહારાજા ! શ્રી અજિતશાંતિસ્તવમાં ' કહેલ ' અંવરતરત્રિયારણિયાદિ ' ઇત્યાદિ

૧ આ સ્તવનના બનાવનાર શ્રી નેમિનાથના ગણધર શ્રી નંદીધેણ બાબુવા. અન્યત્ર એમ
 પણ કહ્યું છે કે શ્રેણિક રાબના પુત્ર નંદીધેણ મુનિએ તે બનાવ્યું છે.

આર ગાથાનો કૃપા કરી અર્થ સમજવો ! ત્યારે શ્રી અભયદેવે તે ગાથામાં જણાવેલા દેવાંગનાઓનાં તમામ વિશેષણોનું શૃંગારરસથી ભરેલું વર્ણન કહી સાંભળાવ્યું. તે વખતે ઉપાશ્રયની પાસેના જ રસ્તે થઈને ચાલી જતી શૃંગારરસમાં નિપુણ એવી કોઈ રાજકુમારીએ આ વર્ણન સાંભળ્યું. એ સાંભળીને કુંવરીએ વિચાર્યું કે આ મારો સ્વામી થાય તો જન્મ સફળ થાય. હું ત્યાં જઈને તે શ્રેષ્ઠ નરને પ્રાર્થના કરીને લોભ પમાડું. એવું વિચારી ઉપાશ્રયના આરણ્ય પાસે આવીને બોલી કે હે બુદ્ધિમાન પંડિત ! આરણ્ય ઉઘાડો ! હું મદનમંજરી નામની રાજપુત્રી ગુણગાંઠી કરવાને આવી છું. આવો અકાળે સ્ત્રીનો રાજદ સાંભળીને ગુરુ શ્રીજિનેશ્વરસૂરિએ અભયદેવને કપકો આપ્યો કે ‘ પહેલાં તમને જે શિખામણ આપી હતી તે ભૂલી ગયા અને જ્યાં ત્યાં હોંશિયારી બતાવો છો ! હવે શું કરશો ? તમારા ગુણોથી આકર્ષાઈને પહેલી નરકમાં આવેલા પહેલા સીમંત પાથડા (નરકાવાસ)માં લઈ જનારી આ સીમંતની (સ્ત્રી) આવી છે. ’ તે સાંભળી અભયદેવે કહ્યું કે ‘ હે પૂજ્ય ! આપની કૃપાથી તે નિરાશ થઈને જેમ આવી તેમ જરૂર જતી રહેશે, માટે આપ જરા પણ ચિંતા કરશો નહિ, ’ પછી અભયદેવે આરણ્ય ઉઘાડી સર્વ શ્રાવકાદિની સમક્ષ તે રાજકન્યાને કહ્યું કે ‘ હે રાજપુત્રી ! અમે જૈન સાધુઓ છીએ ’ તેથી અમે એક સુહૃત્ માત્ર પણ સ્ત્રી સાથે ધાર્મિક વાતો પણ કરતા નથી, તો પછી ગુણગાંઠી અમારાથી કરી શકાય જ નહિ. વળી અમે કોઈ પણ વખત દાતણ કરતા નથી, સુખ ધોતા નથી, સ્નાનાદિ બાહ્ય શુદ્ધિને પણ આહતા નથી, તેમજ નિર્દોષ એવું અન્ન ભિક્ષાવૃત્તિએ મેળવીને ફક્ત ધર્માધાર શરીરને ટકાવવા માટે જ ખાઈએ છીએ. આ શરીર મળ, મૂત્ર વિષ્ટાદિથી ભરેલું હોવાથી મહાદુર્ગંધમય અને બિભત્સ છે. આવા દુર્ગંધમય અમારા શરીરનો સ્પર્શ કરવો તારા જેવી રાજપુત્રીને ઉચિત નથી. ’ આ પ્રમાણે એવું બિભત્સ રસનું વર્ણન કર્યું કે જે સાંભળી તે રાજપુત્રી પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી તરત જ જતી રહી. પછી તે ગુરુ મહારાજની પાસે આવ્યા ત્યારે શ્રીગુરુ મહારાજે કહ્યું કે તારું બુદ્ધિકૌશલ્ય સમુદ્રના પૂર જેવું છે. પરંતુ વર્તમાન કાલમાં તેને શમાવી દેવું વ્યાજબી છે. તેથી તેમ કરવા માટે તારે હવેથી છાશ નાખીને બતાવેલો જીવારનો ડુમરો (રોટલો) તથા કાલિંગાનું શાક વાપરવું, જેથી તારી બુદ્ધિ ન્યૂન થશે. શ્રી અભયદેવે ગુરુના વચન પ્રમાણે જ આહાર કરવા માંડ્યો. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ ગુરુશ્રીએ અભયદેવને યોગ્ય જાણીને સં. ૧૦૮૮ માં આચાર્ય પદવી આપી. ત્યારથી તેઓ આચાર્ય અભયદેવસૂરિના નામથી ઝાળખાવા લાગ્યા. આ શ્રીઅભયદેવસૂરિએ ઘણા ભવ્ય જીવોને સન્માર્ગની દેશના ઈર્ષ સાસ્ત્રિક માર્ગના ઉપાસક બનાવ્યા. અતુકમે વિહાર કરતાં તે સૂરિ પત્યપદ્મપુર તરફ ગયા.

એક વખત દુકાળ પડવાથી દેશની દુર્દશા થઈ. સિદ્ધાંત તથા વૃત્તિઓનો પ્રાયઃ ઉચ્છેદ થયા લાગ્યો. જે કાંઈ સૂત્ર વગેરે હયાત રહ્યાં હતાં તેઓનું યથાર્થ

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી અભયદેવસૂરિજી અને તેમના અધીનો પરિ.) ૪૦૫
 રહસ્ય “ વૃત્તિ આદિ સાધનો નાશ પામેલાં હોવાથી ” મહાપ્રજ્ઞાશાલી મુનિઓને
 પણ જાણવું મુશ્કેલ થયું. આ પ્રસંગે એક વખત અર્ધ રાત્રે ધર્મધ્યાનમાં સાવધાન
 રહેલા શ્રી અભયદેવસૂરિને વંદના કરી શાસનની અધિષ્ઠાયિકા દેવીએ કહ્યું કે
 “ પહેલાં મહાશાસનના સ્થંભ સમાન પરમ પૂજ્ય શ્રીશીલાંક (કેટલાચાર્ય) નામના
 આચાર્યે અગિયારે અંગની વૃત્તિઓ રચી હતી, તેમાં હાલ બે અંગ (આચારંગ,
 સૂયગડાંગ)ની જ વૃત્તિ હયાત છે, બાકીનાં અંગોની વૃત્તિઓ વિરહ પામી ગઈ છે,
 તેથી સંઘના હિતને માટે શ્રી સ્થાનાંગાદિ નવે અંગોની નવી ટીકાઓ બનાવવાનો
 ઉદ્દેશ કરો. ” દેવીનું આ વચન સાંભળીને સૂરિજીએ કહ્યું કે ‘ હે માતાજી ! સુવૃહિત-
 નામધેય શ્રીસુધર્માસ્વામી ગણધરે રચેલાં સૂત્રોનું યથાર્થ રહસ્ય જાણવાને પણ મારા
 જોવો અદ્યપ્યુદ્ધિ અસમર્થ છે, તે પછી ટીકાઓ તો કેમ બનાવી શકું ? કારણ કે
 કદાચ કોઈ સ્થળે સૂત્રવિરુદ્ધ કહેવાઈ જાય તો મહાપાપ લાગે, તેથી સંસ્કારમાં અનંતી
 વાર ભટકવું પડે. ’ ત્યારે દેવીએ કહ્યું કે ‘ હે સુજ્ઞશિરોમણિ ! આ કાર્ય કરવા માટે
 તમે જ લાયક છો, એમ હું માનું છું. વૃત્તિઓ બનાવતાં કદાચ સંદેહ પડે તો મને
 યાદ કરજો ને સંદેહ જણાવજો. હું મહાવિદેહ ક્ષેત્રના વિહરમાન તીર્થંકર શ્રીસીમંધર-
 સ્વામીને પૂછીને તે બાબતનો ખુલાસો આપને જણાવીશ, માટે આ કાર્ય તમે શરૂ
 કરો. હું તમારી આગળ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે ‘ તમે યાદ કરશો કે તરત જ હાજર
 થઈશ. ’ દેવીના વચનથી શ્રીઆચાર્ય મહારાજે વૃત્તિઓ બનાવવાની શરૂઆત કરી.
 ટીકાઓ પૂરી થાય ત્યાં સુધી આર્ચાબલ તપ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી, અને પાટણમાં
 ટીકાઓ રચી. બીજા અધોમાં એમ પણ કહેલ છે કે પાટણની બહાર રચી. આ કામમાં
 દેવીએ સંપૂર્ણ રીતે મદદ કરી. શ્રી દ્રોણાચાર્ય વગેરે વૃદ્ધ મહાશ્રુતધરોએ આ વૃત્તિઓને
 શુદ્ધ કરી. એટલે શ્રાવકોએ લખાવવાની શરૂઆત કરી.

એક વખત શાસનદેવીએ ગુરુમહારાજને કહ્યું કે ‘ પહેલી પ્રતિ (ટીકાની પ્રત)
 મારા દ્રવ્યથી લખાય એવી મારી ઇચ્છા છે. ’ એમ કહી પોતાની જ્યોતિથી દ્વષ્ટિતેજને
 આંજી, ત્યાં એક સોનાનું ઘરેણું મૂકીને દેવી સ્વસ્થાને ગયા. પછી મુનિઓ ગાંધરી
 લઇને આવ્યા. ઘરેણું જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યા. પૂછતાં સૂરિજીએ બધી બીના કહી.
 પછી શ્રાવકોને બોલાવી ઘરેણું બતાવ્યું, પરંતુ તેનું મૂલ્ય નહિ જાણતાં તે શ્રાવકો
 પાટણમાં ઝવેરીઓની પાસે ગયા. તેઓએ આ આભૂષણ જોઈને કહ્યું કે અહીં લીમરાજ-

૧ આ બાબતમાં બીજાઓ કહે છે કે જો કે, અભયદેવસૂરિના સમયમાં નવ અંગોની ટીકાઓ
 હયાત ન હોવાથી તેમણે નવી ટીકાઓ બનાવી એમ પ્રભાવકચરિત્રમાં કહેલ છે, પણ જેમ તે જ
 સૂરિએ શ્રી ભગવતીની સ્વકૃત ટીકામાં પંચમાંગની બે ટીકા છે એમ લખ્યું છે, તેમ બીજાં સૂત્રોની
 પણ ટીકાઓ હતી એમ કહ્યું છે.

ની આગળ આ ઘરેણું મૂકેા. તે જેટલું દ્રવ્ય આપે તેટલું એતું મૂલ્ય સગજવું. અમે આ (દિવ્ય) ઘરેણાની કિંમત આંકી શકતા નથી. ' એટલે આવકોએ એ ઘરેણું રાજાની આગળ મૂકયું, અને તેની સાથે ખીના પણ કહી દીધી. રાજાએ ખૂશી થઈને કહ્યું કે ' કોઈ મહાતપસ્વી મહાત્મા આનું જે મૂલ્ય આંકે તે આપીને જ હું આ લઈ શકું. ' આવકોએ કહ્યું ' આનું મૂલ્ય જે આપ આપો તે અમારે પ્રમાણ છે. ' એટલે રાજાએ ભંડારી પાસેથી તેમને ત્રણ લાખ દ્રમ્મ (ટકા) આપ્યા. પછી તેમણે ટીકાની પ્રથમ પ્રતિ વગેરે પુસ્તકો લખાવીને સૂરિજીને વહોરાવ્યાં, તેમજ પાટણ, તામ્રલિખી નગરી, આશાપદ્મી, (આશાવલ) ઘોલકા વગેરે નગરના રહીશ મહાધનિક ૮૪ આવકોએ ફરેક અંગની વૃત્તિની ૮૪ પ્રતો લખાવી પરમ ઉલ્લાસથી આચાર્ય મહારાજને વહોરાવી. આ પ્રમાણે શ્રીસુધર્માસ્વામીએ ખતાવેલ છાંદ તરવ રૂપ તાળાને ઉઘાડવાની કૃત્તિ જેવી નવે અંગની ટીકાઓ પ્રવર્તમાન થઈ.

ટીકાઓ ખતાવ્યા પછી સંયમયાત્રા નિમિત્તે આચાર્યશ્રી ઘોલકા નગરીમાં પધાર્યા. ઉજ્જગરો, પરિશ્રમ અને અતિતુચ્છ આહાર કરવાથી આચાર્ય મહારાજને કોઠ (રક્તદોષ) રોગની અસહ્ય વેદના થવા લાગી. તે વખતે ઇર્ષ્યાળુ લોકો કહેવા લાગ્યા કે ' સૂત્રવિરુદ્ધ બોલવાથી (લખવાથી) સૂરિજીને કોઠ થયો છે. ' આ સાંભળી શોકથી વ્યાકુળ થએલા અને પરલોકગમનની ઇચ્છાવાળા સૂરિજીએ રાતે ધરણેન્દ્રનું ધ્યાન કર્યું. તેથી સ્વપ્નામાં ગુરુએ પોતાના દેહને ચારતા ધરણેન્દ્રને જોયો. આથી ગુરુએ વિચાર્યું કે ' કાળરૂપ આ ભયંકર સર્પે મારા શરીરને ચારેલ છે, તેથી મારું આયુષ્ય પૂરું થયું લાગે છે. તો હવે અનશન આદરવું એ જ મારે ચોગ્ય છે. ' એ પ્રમાણે ચિંતવતાં ગુરુને ખીજે દિવસે સ્વપ્નમાં ધરણેન્દ્રે કહ્યું કે ' મેં તમારા દેહને ચાટીને રોગ દૂર કર્યો છે. ' એમ સાંભળતાં ગુરુ બોલ્યા કે ' મરણની બીકથી મને ખેદ થતો નથી, પરંતુ રોગને લીધે ચાડિયા લોકો જે નિંદા કરે છે, તે હું સહન કરી શકતો નથી. ' ત્યારે ધરણેન્દ્રે કહ્યું કે ' ગુરુજી ! એ બાબત તમારે ચિંતા કરવી નહિ. હવે આપ બેદને તજીને જનબિંબને પ્રકટ કરીને શ્રીજિનેન્દ્રશાસનની અપૂર્વ પ્રસાવના કરો કે જેથી તે થતી નિંદા અટકી જશે, અને તે નિંદકો જ જૈનધર્મના વખાણ કરશે.

શ્રીકાંતા નગરીનો રહીશ ધનેશ નામનો આવક વહાણ ભરીને સમુદ્રમાર્ગે જતો હતો. અધિષ્ઠાયક દેવે તેના વહાણ થંભાવી દીધાં. આથી શેઠે તે દેવની પૂજા કરી. ત્યારે તેણે દેવના કહ્યા પ્રમાણે જમીનમાંથી ત્રણ પ્રતિમાઓ મેળવી હતી. (આ ખીના શ્રીપ્રભાવકચત્રમાં કહેલી છે.) તેમાંની એક પ્રતિમા ચારૂપ ગામમાં સ્થાપન કરી, તેથી ત્યાં તીર્થ થયું. બીજી પ્રતિમા પાટણમાં અરિષ્ટનેભિના પ્રાસાદમાં સ્થાપન કરી. ત્રીજી પ્રતિમા સ્તંભન (થાંભણા) ગામના પાદરમાં વહેતી સેટીકા (સેદી) નદીના

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી અભયદેવસૂરિજી અને તેમના ગ્રંથોનો પરિચય) ૪૦૭
 કાંઠે વૃક્ષવટાની અંદર જમીનમાં સ્થાપન કરેલ છે. તમે તે શ્રી (સ્તંભન) પાર્શ્વનાથની
 પ્રતિમાને પ્રકટ કરો, કારણ કે ત્યાં એ મહાતીર્થ થવાનું છે. પૂર્વે વિદ્યા અને
 રસસિદ્ધિમાં ભારે પ્રવીણ એવા નાગરજીને તેના પ્રભાવથી રસનું સ્તંભન કયું, અને
 તેથી તેણે ત્યાં સ્તંભનક (થાંભણા) નામનું ગામ વસાવ્યું.

આ મહાપ્રભાવક પ્રતિમાને પ્રકટ કરશો તો તમારી પણ પવિત્ર કીર્તિ અચલ
 થશે. વળી ક્ષેત્રપાલતી જેમ સ્વેતઅશ્વરૂપે તમારી આગળ બીજાના જીવામાં ન આવે
 તેમ, એક દેવી ત્યાં રસ્તો બતાવશે. એ પ્રમાણે કહી નિર્મલ સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રીધરજીન્દ્ર
 પોતાના સ્થાને ગયા. ઇન્દ્રે કહેલી બીના જાણીને સૂરિજી મહારાજ ઘણા ખુશી થયા.
 તેમણે આ રીતે અનેલો તમામ વૃત્તાંત શ્રીસંઘને કહી સંભળાવ્યો. તે સાંભળી શ્રીસંઘે
 યાત્રાએ જવા તૈયારી કરી. તેમાં ૬૦૦ ગાડાંઓ ચાલતાં હતાં. શ્રી સંઘના આગ્રહથી
 સૂરિજી મહારાજ પણ સાથે પધાર્યા. જ્યારે આ સંઘ સેઠી નદીના કાંઠે આવ્યો, ત્યારે ત્યાં
 એ ઘરડા ઘોડા અદૃશ્ય થઈ ગયા. એટલે આ નિશાનીથી સંઘ ત્યાં રહ્યો. આચાર્ય મહારાજે
 આગળ જઈને પૂછ્યું ત્યારે એક ગેરવાળે કહ્યું કે હે ગુરુજી! આ પાસેના ગામમાં મહીલણ
 નામે મુખ્ય પટેલ છે. તેની કાળો ગાય અહીં આવીને પોતાના ચારે આંગળમાંથી
 દૂધ ઝરે છે, એટલે અહીં દૂધ ખાલી કરીને (ઠલવીને) ઘેર જાય છે. અને ત્યાં ઢોલ-
 વામાં આવતાં મહામહેનતે લગાર પણ દૂધ દેતી નથી. તેનું કારણ કંઈ સમજાતું નથી. '
 એમ કહીને તેણે તે સ્થળે ગુરુજીને દૂધ બતાવ્યું એટલે પાસે બેસીને ગુરુજી પ્રાકૃત
 ભાષામાં શ્રીપાર્શ્વનાથનું મહાપ્રભાવક ' જયતિદ્વયણ ' ઇત્યાદિ બત્રીસ ગાથાઓનું નવું
 સ્તોત્ર રચીને બોલ્યા. ત્યાં ધીમે ધીમે જાણે પ્રત્યક્ષ પ્રભુનું પ્રતિબિંબ હોય તેવું
 શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવંતનું તેજસ્વી બિંબ પ્રકટ થયું. એટલે સંઘ સહિત સૂરિજીએ તરત
 જ ચૈત્યવંદન કયું, અને એમનો રોગ મૂલમાંથી દૂર થયો. તે વખતે શ્રાવકોએ
 ગંધોદકથી પ્રભુબિંબને નવરસીને કપૂર વગેરેનું વિલેપન કરવા પૂર્વક સાત્ત્વિક
 પૂજનો અપૂર્વ લહાવો લીધો તે સ્થળે નવું દેરાસર બંધાવવા માટે એક લાખ રૂપિયા
 ભેગા થયા. અને ગામના મુખ્ય લોકોએ ત્યાં દેવાલય બંધાવવાની હા પાડી.

શ્રીમદ્દલાદીશિષ્યના શ્રાવકોએ ત્યાંના આશ્રેયીર અને બુદ્ધિનિધાન મહિષ
 નામના કારીગરને ચૈત્ય બંધવાનું કામ સોંપ્યું. થોડાજ સમયમાં તે કામ પૂર્ણ થયું.
 તે કામના ઉપરીને દરરોજ પગાર તરીકે એક દ્રમ્મ આપવામાં આવતો હતો. તેમાંથી
 થોડું ભોજનાદિના ખર્ચમાં વાપરતાં બાકીના બચેલા દ્રવ્ય વડે તેણે ચૈત્યમાં પોતાના
 નામની એક દેવકુંડલિકા કરાવી, કે જે હાલ પણ હયાત છે. પછી શુભ મુહૂર્તે અભય-
 દેવસૂરિજીએ ત્યાં બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી. તે દિવસે રાત્રે ધરજીન્દ્રે આવીને સૂરિજીને
 વિનંતી કરી કે " મારા ઉપર કૃપા કરી આપ આ સ્તવનમાંથી છેલ્લી બે ગાથાઓ

ગોપતી રાખો. ૧૧ સૂરિજીએ તેમ કરી ત્રીશ કાયમ રાખી. ત્યારથી તે સ્થળ તીર્થ તરીકે ગણાયું. જન્મકલ્યાણકના મહોત્સવમાં પ્રથમ ધોળકાના મુખ્ય આવકે જળથી ભરેલા કળાશ લઈને ભગવંતને અભિષેક કર્યો. આ બિંબાસનના પાછળના ભાગમાં ઐતિહાસિક અક્ષરપંક્તિ પહેલાં લખી હતી. એમ લોકોમાં સંભળાય છે.

શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ તથા યુદ્ધિસાગરસૂરિ ચિર કાલ સંયમ જીવન પાળી છેવટે અનશન કરીને સ્વર્ગ ગયા. શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજએ પ્રથમ ઉપાંગ શ્રી ઔપપાતિક સૂત્રની અંતે પૂજ્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ બનાવેલા શ્રી પંચાશક શાસ્ત્રની ઉપર અપૂર્વ વિદ્વંતા ભરેલી ટીકા બનાવી છે, જે થોડાં વર્ષો પહેલાં શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ છપાવી હતી. આ બંને ટીકાનો પરિચય આગળ જણાવીશ.

શ્રી અભયદેવસૂરિના અંતે શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથના સંબંધમાં શ્રી ઉપદેશ-પ્રસાદને અનુસારે આ રીતે વૃત્તાંત જાણવું—

આચાર્યપદથી વિભૂષિત થયા બાદ શ્રી અભયદેવસૂરિજી વિહાર કરતાં સંભાણુક ગામથી ઘોલકા થઈને થંભનપુરમાં પધાર્યા. ત્યાં આતિથ્ય આહાર કરવાથી કોદનદ મહારોગથી તે એવા દુઃખી થયા કે હાથ પગ હલાવવાની પણ તેમનામાં શક્તિ રહી નહિ. એક દિવસ સાંજે સૂરિજીએ પ્રતિકમણ કરીને આવકોને કહ્યું કે આ રોગની પીડા બહુ થતી હોવાથી હું એક ક્ષણ પણ તે સહન કરવા સમર્થ નથી. તેથી કાલે અનશન કરીશ. તે સાંભળી આવકો ઘણા દિલગીર થયા. તે પછી તેરસની અડધી રાતે શાસન-દેવીએ આવીને સૂરિજીને કહ્યું કે હે ગુરુજી! ઊંઘો છો કે જાગો છો? ગુરુએ ધીમે સ્વરે કહ્યું કે 'જાગું છું.' દેવીએ કહ્યું કે 'ઊઠો, આ સૂતરની નવ કોકડી ઊકેલો?' ગુરુ બોલ્યા કે 'આવા શરીરે હું શી રીતે ઊકેલી શકું?' દેવીએ અવધિજ્ઞાનથી જાણીને કહ્યું કે 'લાંબો કાળ જીવીને હજી નવ અંગની વૃત્તિ બનાવવાનું મોટું કામ જેના હાથમાં છે તેને આ પીડા શા હિસાબમાં છે? દેવીનું વચન સાંભળીને ગુરુએ કહ્યું કે 'આવા શરીરે હું નવ અંગોની ટીકા શી રીતે બનાવીશ?' દેવી બોલી કે 'છ મહિના સુધી આયંબિલ તપ કરજો.' સૂરિજીએ છ મહિના સુધી આયંબિલ તપ કર્યો, અને કઠિન શબ્દોની ટીકા બનાવીને તે ટીકાઓ પૂરી કરી. આ પછી શરીરને વિષે ફરીથી મહારોગ ઉત્પન્ન થયો ત્યારે ધરણેન્દ્રે ધોળા સર્પનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ત્યાં આવીને સૂરિજીના શરીરને ચાટી નીરોગી બનાવ્યું, અને સૂરિજીને કહ્યું કે 'શેઠી નદીના કાંઠે, પલાસ (આખરાના ઝાડ) ના વનમાં શ્રીથંભન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા જમીનમાં ગુપ્ત રહેલી છે તેને તમે પ્રગટ કરો. ત્યાં આચિંતી એક ગાય આવીને તે પ્રતિમા જે જગ્યાએ છે તે જગ્યાએ દૂધ ઝરશે. તે ચિહ્નથી તે મૂર્તિનું સ્થાન નિશ્ચયે જાણજો.' સવારે સૂરિજી સંઘની સાથે ત્યાં ગયા અને ગાયને દૂધ ઝરતી જોઈને ગોવાળના

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી અભયદેવસૂરિજી અને તેમના અંથોનો પરિચય) ૪૦૯
 બાળકોએ અતાવેલી ભૂમિની પાસે પ્રતિમાના સ્થાપનો નિશ્ચય કરીને ગુરુજીએ પાર્શ્વનાથ-
 નું સ્તોત્ર રચવા માંડ્યું. તેના ઉર કાવ્ય કહ્યા પછી તેત્રીસમું કાવ્ય ગુરુજીએ દેવતાના
 આદેશથી ગોપત્રી દીધું. બત્રીસ કાવ્યોના આ સ્તોત્રનો શરૂઆતમાં જયતિહુવ્રણ પદ
 હોવાથી જયતિહુવ્રણ નામે એ સ્તોત્ર ઓળખાય છે. તે પ્રતિમાનાં દર્શન થયાં કે તરત
 જ રોગ મૂળથી નાશ પામ્યો ને ગુરુજી નીરોગી બન્યા. પછી શ્રીસંઘે ગુરુજીને તે
 પ્રતિમાની ઉત્પત્તિ પૂછી, ત્યારે ગુરુજીએ શ્રીસ્તંભપ્રદીપ વગેરેમાં જણાવેલી બીના
 શ્રીસંઘની આગળ કહી સંભળાવી, અને છેવટે કહ્યું કે આ પ્રતિમા કોણે ભરાવી તે
 હજુ સુધી જાણી શકાયું નથી. આ પ્રમાણે પ્રતિમાનો મહિમા સાંભળીને શ્રીસંઘે તે જ
 સ્થાને નવું દહેરું બંધાવી ત્યાં સ્તંભનપુરનામે ગામ વસાવ્યું. પછી બ્યારે વિ. સં.
 ૧૩૬૮ ની સાલમાં જુદમી રાગ્નઓએ ગુજરાતમાં ઉપદ્રવ કર્યો ત્યારે વર્તમાન સ્તંભ-
 તીર્થ (ખંભાત) નો સ્થાપના થઈ. એટલે તે સાલમાં આ પ્રતિમાજી ખંભાતમાં
 પધરાવ્યાં. અત્યારે આ મહાઅમરકારી શ્રીપાર્શ્વનાથનું અિખ સ્તંભન તીર્થ (ખંભાત,
 તંબાવતી નગરી) માં હયાત છે.

શ્રી અભયદેવસૂરિજીના સ્વર્ગવાસના સંબંધમાં પ્રભાવક ચરિત્રમાં કહ્યું છે કે
 સૂરિજી પાટણમાં કર્ણ રાજના રાજ્યમાં દેવલોક પામ્યા. આ વાક્યનો અર્થ એમ પણ
 સંભવે છે કે કર્ણના રાજ્યકાલમાં તેઓ પાટણમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા. બીજાઓ આ
 બાબતમાં એમ પણ વિચાર જણાવે છે કે, જે સમયે કર્ણ રાજ પાટણમાં રાજ્ય કરતો
 હતો તે વખતે સૂરિજી સ્વર્ગ ગયા. પટ્ટાવલિઓના ઉદ્દેશ્ય પ્રમાણે તે ઘણાખરા એમ
 માને છે કે અભયદેવસૂરિજીનો કપડવંજમાં સ્વર્ગવાસ થયો. સંવતનો વિચાર એ છે કે
 પટ્ટાવલિમાં સં. ૧૧૩૫ માં સ્વર્ગ ગયા એમ કહ્યું છે, ત્યારે બીજો મત એ પણ છે કે
 સં. ૧૧૩૯ માં સ્વર્ગ ગયા.

શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે બનાવેલા અંથો=અંગટીકાનો વિભાગ

૧. સ્થાનાંગ ટીકા—આ મૂલ સૂત્રમાં પહેલા અધ્યયનમાં આત્મા વગેરે એકેક
 પદાર્થો જણાવ્યા છે. બીજા અધ્યયનમાં બે બે પદાર્થો કયા કયા તે જણાવ્યું છે. આ
 ક્રમે અંતે દશમા અધ્યયનમાં દસ દસ સંખ્યામાં કયા કયા પદાર્થો છે તે જણાવ્યું છે.
 આ રીતે આ અંથમાં જીવ, અજીવ વગેરે તરવો, સ્વસમયાદિની બીના, નદી પર્વત
 ક્ષેત્ર વગેરે બીના જણાવી છે, ચોથા અધ્યયનમાં નરકે જવાનાં ચાર કારણો, બે રીતે
 થતાં શ્રાવકના ચાર ચાર પ્રકારો; પાંચમા અધ્યયનમાં સમિતિ, અજુપ્રત વગેરેની બીના;
 નવમા અધ્યયનમાં શ્રી વીર પ્રભુના શાસનમાં ભાવી તીર્થ કરના ૯ જીવો શ્રેણિક,
 શંખ, શતક, સુપાર્શ્વ, સુલસા, રેવતી, શ્રાવિકા વગેરે થયા તેની બીના આપી છે.
 ‘અંગુત્તરનિકાય’ નામના બૌદ્ધ અંથમાં પણ આ સૂત્રની શૈલી જેવી શૈલી માલુમ

પડે છે. અવસરે દષ્ટિવાદની પણ કેટલીક બીના જણાવી છે. આ સૂત્ર ઉપર આચાર્ય શ્રીઅભયદેવસૂરિજીએ ટીકા બનાવી છે. આ ટીકાના અંતમાં સૂરિજી મહારાજે યોતાથી જે કંઈ ઉત્સૂત્ર બોલાયું હોય તે સુધારવા મહાપુરુષોને જે વિનંતી કરી છે તે ઉપરથી સૂરિજીની અનહદ નમ્રતા અને પાપભીરતા જણાઈ આવે છે. વધુમાં તેઓ જણાવે છે કે આ ટીકા બનાવવામાં શ્રીઅજિતસિહસૂરિના શિષ્ય યશોદેવ ગણિએ મને મદદ કરી છે. શ્રી દ્રોણાચાર્ય વગેરે મહાપુરુષોએ પણ સંશોધન કરીને આ વિવરણ પ્રત્યે આદર-ભાવ દર્શાવ્યો છે. મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ શ્લોક ૩૬૦૦ અને ટીકાના શ્લોક ૧૪૨૫૦ છે. વિ. સં. ૧૧૨૦ માં આ ટીકા બનાવી. અભયદેવસૂરિ ચંદ્રકલમાં થયા છે. અભયદેવસૂરિ નામના આચાર્યો બીજા ગરુડમાં પણ થયા છે. તેમાં પ્રસ્તુત અભયદેવસૂરિજી નવાંગી ટીકાકાર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

૨. સમવાયાંગ ટીકા—મૂલ સૂત્રમાં એકથી માંડીને ૧૦૦ ઉપરાંત જીવાજીવાદિ પદાર્થોનું વર્ણન કર્યું છે. દ્વાદશાંગી ગણિપિટકનું પદ્મિવાચ એટલે દૂંકા સારથી ભરેલું આ ચોથું અંગ છે. આની ઉપર અભયદેવસૂરિ મહારાજે ૩૫૭૫ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી છે. મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૧૬૬૭ શ્લોક છે. વિ. સં. ૧૧૨૦ ની સાલમાં અણહિ-લપુર પાટણમાં આ ટીકા બનાવી છે.

૩. શ્રી ભગવતીસૂત્ર ટીકા:—મૂલ સૂત્રમાં જીવ, અજીવ, લોક, અલોક, સ્વસ-મયાદિનું વર્ણન આવે છે. એટલે ચારે અનુયોગની બીનાથી ભરેલું આ સૂત્ર છે. આમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી વગેરે ભવ્ય જીવો પ્રશ્નો પૂછે અને પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવ ઉત્તર આપે, આ રીતે ૩૬૦૦૦ પ્રશ્નોત્તરવાળું આ પાંચમું અંગ છે. અતિમુક્ત મુનિ, તુંગિયા નગરીના આવકો, બુદ્ધ જાગરિકાદિ ભેદો, સુપ્તપણું અને જાગવાપણું વગેરે અંગે જયંતિ શ્રાવિકાએ પૂછેલા પ્રશ્નો, પાંચ પ્રકારના દેવનું તથા જ્ઞાનનું સ્વરૂપ, આઠ પ્રકારના આત્મા, કષાયના વિપાકો, નારકી વગેરેના આહારાદિની બીના આમાં આવે છે. મૂળ ગ્રંથ ૧૫૭૫૨ શ્લોક પ્રમાણ છે. આના ઉપર અભયદેવસૂરિજી મહારાજે વિ. સં. ૧૧૨૮ માં ૧૮૬૧૬ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી છે. આ ટીકાને શ્રી દ્રોણાચાર્ય શુદ્ધ કરી છે. ૧. આચારંગ ચૂર્ણિ, ૨. સૂત્ર કૃતાંગ ચૂર્ણિ, ૩. ભગવતી ચૂર્ણિ, ૪. અનુયોગદ્વાર ચૂર્ણિ, ૫. નાંદી ચૂર્ણિ, ૬. દશવૈકાલિક ચૂર્ણિ, ૭. ઉત્તરાધ્યયન ચૂર્ણિ, ૮. આવશ્યક ચૂર્ણિ, આ આઠ ચૂર્ણિ-ગ્રંથો હાલ હયાત છે. તેમાંથી શ્રી ભગવતી સૂત્રની ઉપર પણ ચૂર્ણિ છે, એમ જાણવાતું મળે છે. તે પૂર્વાચાર્યે રચેલી છે, જેનું પ્રમાણ ૪૦૦૦ શ્લોક છે. આ રીતે મૂલ (૧૫૭૫૨), ટીકા (૧૮૬૧૬) અને ચૂર્ણિ (૪૦૦૦) નું પ્રમાણ ભેગું કરતાં ૩૮૩૬૮ શ્લોક થાય છે. વિ. સં. ૧૫૩૮ માં શ્રીજ્ઞાનશેખર મહારાજે અભયદેવસૂરિજીની ટીકા વગેરેના આધારે ૧૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ નાની ટીકા બનાવી છે.

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી અભયદેવસૂરિજી અને તેમના ગ્રંથોનો પરિચય) ૪૧૧

૪. જ્ઞાતાસૂત્ર વૃત્તિ—મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૫૫૦૦૦ શ્લોક છે. તેમાં શૈલકરાજર્ષિ, ધ્રૌપદી શ્રાવિકા વગેરેનું વર્ણન આવે છે. શ્રીઅભયદેવસૂરિજીએ વિ. સં. ૧૧૨૦ માં વિજયાદશમીએ પાટણમાં ૪૨૫૨ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બતાવી છે. આમાં હાલ ૧૯ અધ્યયન અને ૧૯ કથાઓ છે. શેષ ભાગ વિસ્તૃત પામ્યો છે.

૫. ઉપાસકદશાંગ વૃત્તિ—મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૮૧૨ શ્લોક છે. તેમાં (૧) આનંદ-કામદેવ વગેરે ભવ્ય જીવોને પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવનો સમાગમ કઈ રીતે થયો ? (૨) પ્રભુદેવે સમ્યક્દર્શન સહિત બારે વ્રતોનું સ્વરૂપ સમજાવતીને કઈ રીતે દેશવિરતિ ધર્મ અંગીકાર કરાવ્યો ? (૩) વ્રતધારી થયેલ આનંદ શ્રાવક પ્રભુદેવને શું કહે છે ? (૪) દશે શ્રાવકો કઈ રીતે પોતાનું નિર્મલ શ્રાવક જીવન ગુજારે છે ? (૫) કઈ રીતે તેમણે પ્રતિભાવહનની ક્રિયા કરી ? (૬) તેમને ધર્મથી ડાઘાવવા માટે દેવોએ કયા કયા ઉપસર્ગો કર્યા ? (૭) તે વખતે કઈ રીતે સ્થિર રહીને ધર્મશ્રદ્ધા ટકાવે છે ? (૮) એમની આરાધનામાં દંભતા જોઈને શ્રી પ્રભુદેવે શ્રીગૌતમાદિ મુનિવરોને કેવી રીતે આમણ આપી ? (૯) આનંદ શ્રાવકને કેવું અવધિજ્ઞાન થાય છે ? (૧૦) શ્રીગૌતમ મહારાજ આનંદ શ્રાવકના અવધિ-જ્ઞાનની બીના તેના કહેવાથી જાણે છે, ત્યારે શ્રીગૌતમ મહારાજ આનંદ શ્રાવકને શું કહે છે ? (૧૧) આ બાબતમાં પ્રભુદેવને પૂછતા પોતાની ભૂલ જણાઈ, તેથી શ્રીગૌતમ મહારાજ આનંદ શ્રાવકની આગળ ‘મિચ્છામિ દુક્કડ’ દે છે. (૧૨) અગિયારે શ્રાવકો કેવા પ્રકારની સંલેખના કરીને સમાધિમરણ પામીને કયા દેવલોકમાં ઉપજ્યા ? (૧૩) ત્યાંથી ચ્યવીને કયા ક્ષેત્રમાં કઈ રીતે મોક્ષે જશે ? વગેરે પ્રશ્નોના ખુલાસા આ સૂત્રમાંથી મલી શકે છે. આ સૂત્રમાં ફક્ત દશ શ્રાવકોની બીના જણાવી છે. તેથી આ ઉપાસક દશાંગ સૂત્ર કહેવાય છે. આની ઉપર શ્રી અભયદેવસૂરિજીએ લગભગ ૯૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બતાવી છે.

૬. અંતકૃદશાંગસૂત્ર વૃત્તિ—મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૯૦૦ શ્લોક છે. તેમાં ૬ વર્ગ છે. શરૂઆતમાં દ્વારિકા, કૃષ્ણ વગેરેનું વર્ણન આવે છે. શ્રીગૌતમકુમાર વગેરે નેમિનાથ પ્રભુની દેશના સાંભળી દીક્ષા મહુણ કરે છે. અગિયાર અંગોનો અભ્યાસ કરી છેવટે સમાધિમરણ પામી શ્રીશત્રુંજય ગિરિરાજની ઉપર મોક્ષે જાય છે. અક્ષોભાદિ અધ્યયનોમાં અક્ષોભાદિ કુમારોની બીના જણાવી છે. દેવકીના છ પુત્રો, ગજસુકુમાલ, સોમલ બ્રાહ્મણ, જલિ વગેરે કુમારોની બીના; દ્વારિકાના નાશનું કારણ, જરાકુમારના નિમિત્તે કૃષ્ણનું મરણ, ત્રીજી નરકમાં જવાનું સાંભળી કૃષ્ણને થયેલો ખેદ, ભાવી તીર્થ કરપણું જાણીને થયેલો આનંદ, કૃષ્ણ દ્વારિકામાં ઢોલ વગડાવે છે, ઘણા રાજાઓ સંયમ સાધીને મોક્ષે જાય છે, અર્જુનમાલી, અતિમુક્ત મુનિ, સુદર્શન વગેરેની બીના; કૌણિકની ચુદ્ધ ભાતા ચંદનબાલાની પાસે દીક્ષા લઈ રતનાવલી તપ કરે છે, સુકાલી રાણી કનકાવલી

તપ કરે છે, મહાકાલી વગેરે રાણીઓ સંયમ લઈને વિવિધ તપ કરે છે—આ વગેરે બીના આમાં જણાવી છે. આ સૂત્રની ઉપર શ્રી અભયદેવસૂરિજીએ ટીકા બનાવી છે.

૭. અનુત્તરોપપાતિક વૃત્તિ—મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૨૯૨ શ્લોક છે. સંયમના પ્રભાવે જેઓ અનુત્તર વિમાનમાં ગયા, તેમની બીના અહીં જણાવી છે. આનો વિસ્તાર દેશના ચિંતામણિના ભાગ પહેલાના ૮૬મા પાને જણાવ્યો છે. આ સૂત્રની ઉપર શ્રીઅભયદેવ-સૂરિજીએ લગભગ ૧૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી છે.

૮. પ્રશ્નવ્યાકરણ વૃત્તિ—મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૧૨૫૦ શ્લોક છે. તેમાં હાલ પાંચ આશ્રય-સંવરની બીના મળે છે, આકીનો ભાગ વિચ્છેદ પામ્યો છે. તેની ઉપર શ્રીઅભય-દેવસૂરિજી મહારાજે ૪૬૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી છે.

૯. વિપાકસૂત્ર વૃત્તિ—મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૧૨૫૦ શ્લોક છે. અહીં એ શ્રુતસ્કંધ (વિભાગ) છે, તેમાં સુખના અને દુઃખના વિપાકો જણાવ્યા છે. એટલે અહિંસા ધર્માદિ-ને સાધીને કયા જીવો કેવા સુખને પામ્યા? અને હિંસાદિના ફળરૂપે કયા જીવો કેવાં દુઃખ ભોગવે છે, તે બીના જણાવી છે. દેશતાચિનામણિના પહેલા ભાગના ૮૭ મા પાને આ બીના વિસ્તારથી જણાવી છે. આ સૂત્રની ઉપર અભયદેવસૂરિજી મહારાજે ૯૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી છે,

૧૦. ઔપપાતિક વૃત્તિ અને ૧૧ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા પદની સચ્છણી ૧૩૩ ગાથામાં બનાવી છે.

વિશેષ બીના

આ નવ અંગોની ટીકાઓ બનાવવા ઉપરાંત સૂરિજીએ ૧૨. જિનેચરસૂરિકૃત પૃસ્થાનક ગ્રંથનું ભાષ્ય, ૧૩. શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત પંચાશકની ટીકા, ૧૪. આરાધના કુલક, ૧૫. જયતિહુઅભ્યસ્તોત્ર, ૧૬. નવતત્ત્વભાષ્ય વગેરેની રચના કરી છે.

નિવૃત્તિગચ્છના શ્રી આનદેવસૂરિના શિષ્ય શીલાચાર્ય અથવા શીલાંકાચાર્ય મહારાજે વિ. સં. ૯૩૩ (શક સં. ૭૯૯) માં આચારાંગ સૂત્રની ટીકા બનાવી. અને વાહરિગણિની મદદથી બીજા સૂત્રકૃતાંગની ટીકા બનાવી. આ રીતે તેમણે અગિયારે અંગોની ટીકા બનાવી હતી. તેમાંથી નવ અંગોની ટીકા વિચ્છેદ પામી ગઈ. તેથી અભયદેવસૂરિએ નવી ટીકા બનાવી. અહીં જણાવેલા 'શીલાંકાચાર્ય'નું બીજું નામ કોટયાચાર્ય છે, એમ કેટલાએક ઐતિહાસિક ગ્રંથો જણાવે છે.

૧. શીલાંકાચાર્ય (૧) પ્રાકૃતમાં ૫૪ મહાપુરૂષોનાં જીવનચરિત્રો રચ્યાં છે, તેનું પ્રમાણ ૧૦૦૦૦ શ્લોક છે. (૨) જીવસમાસર્વત (૩) જિનભદ્રગણિકૃત વિશેષાવસ્થક ભાષ્યની ટીકા, વગેરે ગ્રંથો પણ તેમણે બનાવ્યા છે.

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી અભયદેવસૂરિજી અને તેમના ગ્રંથોનો પરિચય) ૪૧૩

અભયદેવસૂરિજીના શિષ્ય શ્રી પરમાનંદસૂરિએ ‘હિતોપદેશમાલા પ્રકરણ’ બનાવ્યું છે. અને તેની ઉપર વૃત્તિ પણ થોતે બનાવી છે.

નવાંગી વૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસૂરિજી મહારાજ મહાજ્ઞાની અને નિર્મલ સંયમના ધારક હતા. તેમની જીવનરેખા બીજા ગ્રંથોમાં વિસ્તારથી જણાવી છે. અહીં જણાવેલી ટૂંક જીવનરેખા અને તેમના બનાવેલા ગ્રંથોની બીના યાદ રાખીને લવ્ય જીવો તે મહાપુરુષના પંથે ચાલી આત્મકલ્યાણ કરે, એ જ હાર્દિક ભાવના.

શ્રી મલયગિરિજનો અને તેમના ગ્રંથોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

શ્રીજૈનેન્દ્ર શાસનમાં થયેલા મહાપ્રભાવક પુરુષોની નામાવલિમાં પૂજ્ય શ્રી મલયગિરિજ મહારાજનું પણ નામ આવે છે. ઐતિહાસિક ગ્રંથોના અવલોકન અને તે મહાપુરુષે બનાવેલા ગ્રંથોના અનુભવ વગેરે સાધનોથી અને થોતે બનાવેલા ૬૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મુષ્ટિવ્યાકરણ નામના શબ્દાનુશાનમાં આપેલા “અરુણત્ત કુમારપાલોડરાતીન્ ” આ ઉદાહરણ ઉપરથી તથા શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજ, તેમજ શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિજી મહારાજની સાથે કુમારગ્રામમાં સાધેલા શ્રી સિદ્ધચંકમંત્રની બીનાના આધારે એટલું તો જરૂર કહી શકાય કે તેઓશ્રી બારમા સૈકામાં એટલે કુમારપાલના સમયમાં વિદ્યમાન હતા. શ્રી સિદ્ધચંક મંત્રની સાધનાને અંગે આ પ્રમાણે હકીકત મળે છે :—

ગુરુમહારાજ શ્રી દેવચંદ્રસૂરિજી મહારાજે હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજને મહાપ્રભાવ-શાલી શ્રી સિદ્ધચંકનો મંત્ર સમજાવ્યો, તેને વિધિપૂર્વક સાધવા માટે હેમચંદ્રસૂરિજી, મલયગિરિજ અને દેવેન્દ્રસૂરિજી એ ત્રણે તૈયાર થયા. પદ્મિની સ્ત્રીની મદદથી તે મંત્ર સિદ્ધ થાય છે, તેથી ત્રણે સૂરિજી તેની શોધ કરવા લાગ્યા. અનુક્રમે કુમારગ્રામમાં આવતાં એક ધોખી લૂગડાં ધોતો હતો, તેણે એક વસ્ત્ર સૂકવ્યું હતું, તેની આસપાસ બમરાઓ ગુંજારવ કરી રહ્યા હતા. તે જોઈને તેમણે નિર્ભય કર્યો કે અહીં પદ્મિની સ્ત્રી હોવી જોઈએ. તપાસ કરી તે ત્રણે સૂરિજી તેના ઘેર ગયા અને તેના સ્વામીને અવસર ઉચિત ધર્મદેશના સંભળાવી. તેથી રાજ થઈને તેણે સૂરિજી મહારાજને વિનય-પૂર્વક બે હાથ જોડી પૂછ્યું કે આપને અહીં આવવાનું કારણ શું? જવાબ દેતાં તેમણે જણાવ્યું કે અમારે વિદ્યા સાધવાની છે. તેમાં તમારી પદ્મિની સ્ત્રીની મદદ જોઈએ. આની આગળની બીના કહેતાં જીભ ઉપડતી નથી, કારણ કે તે કહેતાં અમને શરમ આવે છે. આ સાંભળી તે સ્ત્રીના સ્વામીએ કહ્યું કે ખુશીથી વિના સંકોચે કહો. ત્યારે ગુરુએ જણાવ્યું કે જ્યારે અમે વસ્ત્રહિત અવસ્થાએ મંત્ર સાધવા બેસીએ,

ત્યારે તમારી પદ્મિની સ્ત્રી પણ વસ્ત્રરહિત થઈ અમારી સામે ઊભી રહે. તે અવસરે પણ તમારે હાથમાં ખુદ્દસી તલવાર લઈને ઊભા રહેવું. આ વખતે અમારા ત્રણમાંથી કોઈનું મન લગાર પણ ચલાયમાન થાય તો અમારું માથું ધડથી જુદું કરવું. પદ્મિનીના પતિએ તે વાત કબૂલ કરીને કહ્યું કે હું 'ખુશીથી આપના કહ્યા મુજબ કરીશ. પછી યોગ્ય અવસરે વિદ્યા (સિદ્ધચક્રનો મંત્ર) સાધવા માંડી. લગાર પણ ચલાયમાન થયા વગર નીડરપણે મંત્રસાધના કરવા લાગ્યા ત્યારે સૌધર્મેન્દ્રના સામાનિક દેવ-શ્રી સિદ્ધચક્રના અધિક્ષાયક વિમલેશ્વર દેવે પ્રત્યક્ષ થઈને ત્રણે પૂજ્ય પુરુષોને કહ્યું કે ઇચ્છિત વરદાન માગો ! તેમાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે રાજને દેશના શક્તિથી પ્રતિબોધ કરવાનું વરદાન માગ્યું; શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજે એ વરદાન માગ્યું કે તમારી મદદથી ઉપદ્રવવાળી કાંતિનગરીના જિનમંદિરને નિરૂપદ્રવ સ્થાનકે (સેરીસે) લઈ જવા સમર્થ થાઉં; તથા શ્રી મલયગિરિજી મહારાજે શ્રી જૈન સિદ્ધાંત ગ્રંથોની ઉપર સરલ સુબોધ ટીકા બનાવવાનું વરદાન માગ્યું. ત્રણેને વરદાન ઈષ્ટને દેવ સ્વર્ગમાં ગયા.

ઐતિહાસિક ગ્રંથોના સૂક્ષ્મ અવલોકનથી જાણી શકાય છે કે તેઓશ્રી એક અપૂર્વ પ્રસિદ્ધ ટીકાકાર હતા. અને એ તો મને પણ અનુભવસિદ્ધ છે કે એમની ટીકા બનાવવાની સુંદર અને રોચક શૈલી મારા જેવા ઘણાં બાલ જીવોને પણ સ્પષ્ટ બોધદાયક નીવડી છે. તેવી જ શૈલી શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્રની ઉપર અને શ્રીવિશેષાવશ્યક-સૂત્રની ઉપર મલધારી આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રસૂરીચરિત મહારાજે બનાવેલી ટીકામાં દેખાય છે. અનુભવી મહાગીતાર્થશિરોમણિ મહાપુરુષો જણાવે છે કે શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી, વાદિવેતાલ શાંતિસૂરિજી મહારાજ, ન્યાયાચાર્ય ચરોવિજયજી મહારાજ આદિ મહા-પુરુષોએ રચેલા ગ્રંથોની કઠિન પંક્તિઓનું રહસ્ય સમજવાને માટે સૌથી પહેલાં શ્રીમલયગિરિ મહારાજ અને મલધારી હેમચંદ્રસૂરિજીના ગ્રંથો જરૂર યુરુગમથી જાણવા જોઈએ. વ્યાજબી જ છે કે બાલ જીવોને સરલ શબ્દોમાં અને સંક્ષેપમાં સંગીન બોધ થઈ શકે તે સુદો શ્રી મલયગિરિ મહારાજે આબાદ રીતે જાળવ્યો છે. તેમના ગ્રંથો વાંચતાં ઘણી વાર એવો અનુભવ થયો છે કે જાણે પોતે સરલ ભાષામાં તત્વનો ખજાનો ન આપતા હોય ! પ્રાચીન કાલમાં તે તે મહાપુરુષોનાં આદર્શ જીવનચરિત્રો લખવાનો રિવાજ ખહુ જ થોડા પ્રમાણમાં હતો. અથવા પાછળથી તે ચરિત્રોનો યુદ્ધાદિ કારણથી નાશ થયો હોય એમ સંભવ છે. શ્રી મલયગિરિજી મહારાજની વ્યાખ્યાતમાં પણ તેવું બન્યું છે. તેમના સમકાલીન આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી વગેરેના જીવનની બીના જેમ વધારે પ્રમાણમાં મળી શકે છે તેવી વિશેષ બીના મલયગિરિજી મહારાજની મળી શકતી નથી.

શ્રી મલયગિરિજી મહારાજના ગ્રંથોનો પરિચય
અંગવિભાગ

૧. સર્વાનુષોભમય પંચમાંગ શ્રી ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકની અને વીસમા શતકની વૃત્તિ—મૂલ સૂત્રમાં આરે અનુષોગની બીના ભરી છે. સરસ્વતી દેવીના વરદાનને પામેલા શ્રી મલયગિરિજી મહારાજ બે જ શતકની ટીકા બનાવે ને બીજા શતકોની ટીકા ન બનાવે એમ સંભવતું નથી. હા, કદાચ એમ સંભવે છે કે ટીકાકાર જે જે શતક સરલ હોય, એટલે જેની ટીકા જલ્દી બનાવી શકાય એમ હોય તે પહેલાં બનાવે અને કઠિન શતકોની ટીકા પછી બનાવે. સંભવ છે કે ભગવતીસૂત્રની સંપૂર્ણ ટીકા બનાવી હોય !

ઉપાંગવિભાગ

૨. રાજપ્રશ્નીય (રાયપસેણીય) વૃત્તિ—મૂલ ગ્રંથમાં કેશી ગણધરને રાજા પ્રદેશી-એ જે જે પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા તેની જવાબ સાથેની બીના આવે છે. રાજા પ્રદેશી કઈ રીતે સમ્યક્ત્વ મૂલ બાર વ્રતને સાધે છે ? પોતાની રાણી ભોજમાં વિદ્રભૂત જાણીને પુત્રને કહે છે કે—તારા પિતાને મારીને તું રાજા થા. આ બાબતમાં પુત્ર ના પાડે છે. એવટે રાણી પોતે ઝેર દઈને રાજાને મારવા તૈયાર થાય છે. અજાણતાં રાજા ઝેરી પદાર્થ છૂંના પારણે ખાય છે. અંતે તે રાણીનું કાવતરું જાણે છે, છતાં સમતાભાવ રાખતાં સમાધિ મરણે મરણ પામી સૂર્યાભ નામના મહદ્દિક દેવ થાય છે. સૂર્યાભદેવ પ્રભુ મહાવીરને શા શા પ્રશ્નો પૂછે છે ? તે બીના આવે છે. આ સૂત્ર બીજા અંગના ઉપાંગ તરીકે ગણાય છે. અંગમાં કહેલી બીનાનો વિસ્તાર જેમાં હોય તે ઉપાંગ કહેવાય. આની ઉપર શ્રી મલયગિરિ મહારાજે સરલ ટીકા બનાવી છે. તે થોડાં વર્ષો પહેલાં આગમોદય સમિતિએ છપાવી હતી. પછીથી ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલયે છપાવી છે.

૩. જીવાભિગમવૃત્તિ—મૂલ સૂત્રમાં જીવ, અજીવ, જંગ્મદ્રીપના ક્ષેત્ર, પર્વત વગેરેની બીના જણાવી છે. તેની ઉપર શ્રીમલયગિરિજી મહારાજે સરલ ટીકા બનાવી છે. તે ૬૦ લા૦ તરફથી નં. ૫૦ માં છપાએલી છે.

૪. પ્રજ્ઞાપનાવૃત્તિ—મૂલ સૂત્રકાર શ્યામાચાર્ય મહારાજ છે. તે આર્ય સુધર્મા-સ્વામી ગણધરથી ૨૩ મી પાઠે થયા. પ્રજ્ઞાપના શબ્દનો અર્થ એ છે કે—પ્ર=પ્રકર્ષપણે જ્ઞાપના=જણાવવું છે જેમાં. એટલે જે જીવ-અજીવ વગેરે પદાર્થોની યથાર્થ (સ્યાદ્વાદ શૈલીએ) બીના જણાવે, તેનું નામ પ્રજ્ઞાપના કહેવાય. આ સૂત્રના ૩૬ ભાગ પાડયા છે. સૂત્રકાર દરેક ભાગને ૫૬ શબ્દથી ઓળખાવે છે. ૧-૩-૫-૧૦-૧૩ માં ૫૬માં જીવ-

અશ્વત્થી ખીના જણાવી છે. ૧૬-૨૨ માં પદમાં મન, વચન, કાય એ ત્રણ યોગ (આશ્રવ) ની ખીના જણાવી છે. ૨૩ માં પદમાં અંધની ખીના જણાવી છે. ૩૬ માં સમુદ્ઘાત પદમાં સમુદ્ઘાતનું સ્વરૂપ જણાવતાં સંવર, નિર્જરા ને મોક્ષની ખીના જણાવી છે. પુણ્યતત્ત્વ અને પાપતત્ત્વને આશ્રવતત્ત્વમાં ગણ્યાં છે. એ પ્રમાણે લેશ્યા વગેરે પદાર્થોની ખીના ચોતીસ દંડકના ક્રમે જણાવી છે. ૩૬ પદો આ પ્રમાણે જણાવ્યાં: ૧. પ્રજ્ઞાપનાપદ-અહીં અશ્વત્થી વગેરેની ખીના જણાવી છે. ૨. સ્થાનપદ-અહીં નારકી વગેરે જીવોના સ્થાનની ખીના જણાવી છે. ૩. અલ્પબહુલવ (બહુવક્તવ્ય) પદ-અહીં કયા જીવો કયા જીવોથી ઓછા અને વધારે છે? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો વગેરે ખીના જણાવી છે. ૪. સ્થિતિપદ-અહીં નારકી અસુરકુમાર વગેરે, ધૃત્વીકાયાદિ, બેધંદ્રિય વગેરે, ગર્ભજ તિર્થંચ અને મનુષ્ય, વ્યંતર, બ્યોતિષ્ક, તથા વૈમાનિકના આયુષ્યની ખીના જણાવી છે. ૫. પર્યાય (વિશેષ) પદ-અહીં પર્યાયની ખીના જણાવી છે. ૬. ઉપપાતોદ્ગત્તના (વ્યુત્ક્રાંતિ) પદ-અહીં દરેક દંડકમાં કેટલા પ્રમાણમાં ખીજ ગતિના જીવો આવીને ઉપજે અને ત્યાંથી નીકળે? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો વિસ્તારથી જણાવ્યો છે. ૭. ઉચ્છ્વાસપદ-અહીં ઉચ્છ્વાસની ખીના જણાવી છે. ૮. સંજ્ઞાપદ-અહીં આહારાદિ સંજ્ઞાને ચોવીસ દંડકમાં ગોઠવીને સમજાવી છે. ૯. યોગિપદ-અહીં કયા દંડકના જીવને કેટલી યોગિ હોય તે ખુલાસો છે. ૧૦. ચરમાચરમપદ-અહીં ચરમ કોણ કહેવાય? અને અચરમ કોણ કહેવાય? તે પ્રશ્નનો ખુલાસો જણાવ્યો છે. ૧૧. ભાષાપદ-અહીં સત્યાદિ ભાષાની ખીના જણાવી છે. ૧૨. શરીરપદ-અહીં ઔદારિકાદિ શરીરની ખીના દંડકના ક્રમે જણાવી છે. ૧૩. પરિજ્ઞામપદ-અહીં વિવિધ પરિજ્ઞામની ખીના જણાવી છે. ૧૪. ક્ષાયપદ-અહીં દંડકના ક્રમે ક્ષાયની ખીના જણાવી છે. ૧૫. ઇંદ્રિયપદ-અહીં દંડકના ક્રમે ઇંદ્રિયોની ખીના સમજાવી છે. ૧૬. પ્રયોગપદ-અહીં પ્રયોગના ભેદો દંડકના ક્રમે જણાવ્યા છે. ૧૭. લેશ્યાપદ-અહીં દંડકના ક્રમે જીવે લેશ્યા સમજાવી છે. કયા કયા દંડકમાં કેટલી કેટલી લેશ્યા હોય? આ ખુલાસો આ પદમાંથી મળે છે. ૧૮. કાય સ્થિતિપદ-અહીં કયા કયા દંડકના જીવો નિરંતરપણે સ્વદંડકમાં કેટલી વાર ઉપજે? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો કર્યો છે. ૧૯. સમ્યક્ત્વપદ-અહીં કયા કયા દંડકના જીવો સમ્યક્દષ્ટિ, મિત્રદષ્ટિ મિથ્યાદષ્ટિ હોય તે ખીના જણાવી છે. ૨૦. અંતક્રિયાપદ-અહીં દંડકના ક્રમે અંતક્રિયાની ખીના જણાવી છે. ૨૧. અવગાહનાપદ-અહીં દરેક દંડકના જીવના શરીરની ઊંચાઈ સમજાવી છે. ૨૨. ક્રિયાપદ-અહીં દંડકના ક્રમે ક્રિયાના ભેદો સમજાવ્યા છે. ૨૩. કર્મપ્રકૃતિપદ-અહીં દંડકના ક્રમે કર્મના ભેદો સમજાવ્યા છે. ૨૪. કર્મઅંધપદ-અહીં કર્મના અંધનું સ્વરૂપ દંડકના ક્રમે જણાવ્યું છે. ૨૫. કર્મવેદપદ-અહીં કયા જીવોને કેટલા કર્મોનો ઉદ્દેશ હોય? તે ખીના જણાવી છે. ૨૬. કર્મવેદ અંધ-અહીં દંડકના ક્રમે કર્મને

વેદવાની અને અંધની બીના જણાવી છે. ૨૭. કર્મપ્રકૃતિ વેદ વેદ-અહીં એક કર્મના ચાલુ ઉદયમાં બીજાં કર્મનો ઉદય સમજાવ્યો છે. ૨૮. આહાર પદ-અહીં દંડકના ક્રમે શ્રેઃ સાથે આહારનો બીના જણાવી છે. ૨૯. ઉપયોગ પદ-અહીં દંડકના ક્રમે ઉપયોગનો બીના જણાવી છે. ૩૦. પરચતાપદ-અહીં દંડકના ક્રમે પરચતાનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. ૩૧. સંજ્ઞા (પરિણામ) પદ. ૩૨. સંયમ (યોગ) પદ. ૩૩. જ્ઞાન પરિણામ (અવધિ) પદ, ૩૪. પ્રવિચાર પરિણામ (પ્રવિચારણા) પદ, ૩૫. વેદના પદ, ૩૬. સમુદ્ઘાતપદ-અહીં દંડકના ક્રમે વેદના સમુદ્ઘાત વગેરે સાત સમુદ્ઘાતની બીના જણાવી છે.

ઐતિહાસિક અંધોમાં હરિભદ્રસૂરિ મહારાજના મુદ્રિત-અમુદ્રિત ૮૨ અંથો જણાવ્યા છે, તેમાં “ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર પ્રદેશ વ્યાખ્યા ’ નું નામ આવે છે. તેના આધારે મલયગિરિ મહારાજે બહુ જ સરલ ટીકા બનાવી છે. ટીકામાં પ્રસંગે દિગંબરો ‘ સ્ત્રી મોક્ષે ન જાય ’ એમ માને છે, તેનું ખંડન કર્યું છે. તથા લેશ્યાનું સ્વરૂપ સમજાવતાં ત્રણ પ્રશ્નો ઊભા કરીને બંને પ્રશ્નોનું ખંડન કરીને છેવટે જણાવી દીધું કે લેશ્યા એ યોગપરિણામ છે. કર્મના નિસ્ચદરૂપ લેશ્યા હોય જ નહિ. જ્યાં સુધી યોગપરિણામ હોય ત્યાં સુધી જ લેશ્યા હોય છે, આટલું કમસર છેવટે તેરમા સયોગી ગુણસ્થાનકે યોગનિરોધ કર્યા પહેલાંના ઠાઠમ સુધી શુકલ લેશ્યા હોય એમ જણાવ્યું. ચૌદમા અયોગી ગુણસ્થાનકે યોગ ન હોવાથી લેશ્યા ન હોય “ અજોગી અલેક્ષા ” વગેરે બીના સમજાવી છે. કથો અંથ કઈ સાલમાં કયા સ્થળે બનાવ્યો ? પોતાના ગુરુ કોણ ? વગેરે બીના મલયગિરિ મહારાજે પોતાના કોઈ પણ અંધમાં જણાવી નથી. દરેક અંધની છેવટે જેમ જણાવે છે તેમ અહીં પણ પૂજ્યશ્રી મલયગિરિજી મહારાજે જણાવ્યું છે કે ‘ આ અંધ બનાવવાથી મને જે લાભ થયો હોય, તેના પ્રતાપે જગતના તમામ જીવો બોધિબીજને પામે એમ હું ચાહું છું. ’ બીજા અંધોની અંતમાં એમ પણ જણાવ્યું છે કે ‘ આ અંધ બનાવવાના લાભમાં હું એ જ ચાહું છું કે સર્વ જીવો સમ્યક્ત્વને પામે, આત્મકલ્યાણ કરે, મોક્ષને પામે. ’

૫. સૂર્ય પ્રજ્ઞાપિતૃત્તિ—મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૨૨૦૦ છે. શ્રીમલયગિરિ મહારાજે બનાવેલી ટીકાનું પ્રમાણ ૬૦૦૦ શ્લોક અને ચૂલ્કિ ૧૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે. આમાં સૂર્યાદિ જ્યોતિષચક્રની બીના જણાવી છે. ‘ આ સૂત્રની ઉપર ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે નિચુકિત રચી હતી, તે કલિકાલના દોષથી વિચ્છેદ પામી, તેથી હું ફક્ત સૂત્રની વ્યાખ્યા કરું છું. ’ એમ ટીકાકાર શ્રીમલયગિરિજી મહારાજ જણાવે છે. અહીં ૨૦ પાહુડા (પ્રાભૃત=અંધના નાના નાના વિભાગ) છે. તેમાં અનુક્રમે બીના આ પ્રમાણે જણાવી છે:- ૧. મંડલની ગતિ અને સંખ્યા. ૨. સૂર્ય તિહીં દિશામાં કઈ રીતે ભમે છે ? ૩. કેટલા ક્ષેત્રમાં સૂર્ય પ્રકાશ ફેંકે છે ? ૪. પ્રકાશનો આકાર, ૫. લેશ્યાનો પ્રતિઘાત, ૬. ઓજઃસંસ્થિતિ, ૭. સૂર્યાવરક, ૮. ઉદયસંસ્થિતિ, ૯. પૌરુષી છાયા

પ્રમાણ, ૧૦. યોગસ્વરૂપ, ૧૧. સંવત્સરોની આદિ અને અંત, ૧૨. સંવત્સરના પ્રકારો, ૧૩. ચંદ્રમાતા તેજની વૃદ્ધિ તથા ઘટાડો, ૧૪. જ્યોત્સ્નાતું પ્રમાણ, ૧૫. શીઘ્રગતિ નિર્ણય, ૧૬. જ્યોત્સ્નાતું લક્ષણ, ૧૭. વ્યવન અને ઉપપાત, ૧૮. ચંદ્ર-સૂર્ય વગેરેની ઉંચાઈ, ૧૯. તેમનું પરિણામ, ૨૦. ચંદ્રાદિનો અનુભાવ.

૬. ચંદ્રપ્રકાશિટીકા—આમાં ચંદ્રની ગતિ વગેરે બીના જણાવી છે. મૂલ સૂત્ર પ્રમાણ—(સૂર્યના જોડાણ) ૨૨૦૦ શ્લોક છે. મલયગિરિચક્ર ટીકાતું પ્રમાણ ૯૪૧૧ શ્લોક તથા લઘુવૃત્તિતું પ્રમાણ ૧૦૦૦ શ્લોક છે.

૭. નંદીસૂત્રટીકા—મૂલસૂત્રતું પ્રમાણ ૭૦૦ શ્લોક છે, તેમાં પાંચ જ્ઞાનની વિસ્તારથી બીના જણાવી છે, શ્રીજ્ઞાનપ્રવાહ પૂર્વામાંથી ઉદ્ભવીને શ્રીદેવવાચકે આની રચના કરી છે. ચૂર્ણિની રચના સં. ૭૩૩ માં થઈ છે, તેનું પ્રમાણ ૨૦૦૦ શ્લોક, લઘુટીકાકાર શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજ તેનું પ્રમાણ ૨૩૧૨ શ્લોક. આ બંનેના આધારે શ્રીમલયગિરિ મહારાજે ૭૭૩૫ શ્લોક પ્રમાણ મોટી ટીકા બનાવી. શ્રીચંદ્રસૂરિકૃત ૩૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ દિપ્પણ છે.

બે છેદ ગ્રંથોની ટીકા

૧. બૃહત્કલ્પટીકા—અધ્યયન ૨૪. શરૂઆતમાં પીઠિકાની ટીકા શ્રી મલયગિરિ મહારાજે બનાવી છે. આ ટીકા અધૂરી હતી તે બૃહત્શાલીય શ્રી દ્વેમકીર્તિસૂરિચક્ર વિ. સં. ૧૩૩૨ માં પૂર્ણ કરી છે. ટીકાતું પ્રમાણ ૪૨૦૦૦ શ્લોક, મોટા ભાષ્યતું પ્રમાણ ૧૨૦૦૦ શ્લોક, લઘુભાષ્યતું પ્રમાણ ૮૦૦૦ શ્લોક, ચૂર્ણિતું પ્રમાણ ૧૪૩૨૫-સર્વ સંખ્યા ૭૬૭૯૮ શ્લોક છે.

૨. વ્યવહારસૂત્રટીકા—આમાં દશ અધ્યયન છે. જૂની ટીકામાં મૂલ સૂત્રતું પ્રમાણ ૬૦૦ શ્લોક જણાવ્યું છે. ચૂર્ણિતું પ્રમાણ ૧૦૩૬૧ શ્લોક, જૂની ટીપમાં ભાષ્યતું પ્રમાણ ૬૦૦૦ શ્લોક કહ્યા છે. આ બંને સાધનોના આધારે શ્રીમલયગિરિ મહારાજે ૩૩૬૨૫ શ્લોક પ્રમાણ સરલ ટીકા બનાવી છે. સરવાલે ૫૦૫૮૬ શ્લોક થાય છે.

પ્રકીર્ણ ટીકા

૧. જ્યોતિષ્કરંડક ટીકા—મૂલસૂત્ર ૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે. શ્રીમલયગિરિ મહારાજે ૫૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા બનાવી છે. અહીં ચંદ્રાદિના મંડલ, ચાર ગતિ વગેરેની બીના જણાવી છે.

બીજાં સૂત્રો વગેરેની ટીકાઓ

૧. આવશ્યક બૃહદ્વૃત્તિ—મૂલ સૂત્રમાં છએ આવશ્યકની બીના જણાવી છે. આની ઉપર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે ૩૧૦૦ શ્લોક પ્રમાણ નિર્ણયિત (ગાથાબદ્ધ) બનાવી છે. ભાષ્યનું પ્રમાણ ૪૦૦૦ શ્લોક, ટીકા-હરિભદ્રસૂરિકૃત ૨૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ચૂર્ણનું પ્રમાણ ૧૮૮૦૦ શ્લોક. આ બધાં સાધનોના આધારે શ્રીમલયગિરિશ મહારાજે ૨૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી હતી, તે સંપૂર્ણ મલતી નથી. જેટલો ભાગ મળ્યો તેટલો આગમોદય સમિતિએ છપાવ્યો છે. તિલકાચાર્યે ૧૨૩૨૧ શ્લોક પ્રમાણ લઘુવૃત્તિ બનાવી. અચલગમ્બહના આચાર્યે ૧૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી. મલધારી હેમચંદ્રસૂરિશએ ૪૬૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટિપ્પણની રચના કરી છે. સરવાલે સંખ્યા ૯૮૧૪૬ શ્લોક થાય છે.

૨. ઓઘનિર્ણયવૃત્તિ, ૩. પિંડનિર્ણયવૃત્તિ, ૪. વિશેષાવશ્યકવૃત્તિ, ૫. ક્ષેત્ર-સમાસટીકા, ૬. શ્રીશિવશર્મસૂરિકૃત ૪૧૫ ગાથા પ્રમાણ કર્મપ્રકૃતિની ટીકા (આન-આધારે શ્રીયશોવિજયશ મહારાજે ઓઠી ટીકા બનાવી.) ૭. શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત ધર્મ-સંગ્રહણીની ટીકા, ૮. ધર્મસાર ટીકા, ૯. શ્રીચંદ્રમહત્તરકૃત પંચસંગ્રહની ૧૮૮૫૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા. મૂલ ગાથા ૩૮૯, મૂલ ટીકા ૯૦૦૦ શ્લોક, ૧૦. ૫૩શીતિ (પ્રાચીન યોથો કર્મત્રય) વૃત્તિ, ૧૧. સપ્તતિકા (હકા કર્મત્રય) ની ટીકા.

આ પ્રમાણે જે અંથો જાણમાં હતા તેની બીના ટૂંકામાં જણાવી. પૂજ્ય શ્રીમલયગિરિ મહારાજના અંથો વાંચતાં એમના હૃદયનો નિર્ણય જરૂર થઈ શકે છે. તેમના આશયની વિશાળતા, કહેવાની સ્પષ્ટતા, અપૂર્વ પરમોપકારક દૃષ્ટિ વગેરે અનુકરણ કરવા લાયક ગુણો, અંથોનું મનન કરતાં જરૂર જણાય છે. ભવ્ય થયો આમાંથી સાર ગ્રહણ કરીને શ્રીમલયગિરિશ મહારાજના પંથે પ્રયાણ કરી આત્મકલ્યાણ સાધે એ જ હાર્દિક ભાવના.

॥ इति तदोगच्छाधिपति शासनसम्राट् सूरिचक्र चक्रर्षिस्त-जगद्गुरु-परमोपकारि
शिरोमणि पूज्यपादाचार्य महाराज श्रीविजय नेमिसूरीश्वर चरण किंकर विनेयाणु
शास्त्रविशारद कविदिवाकर-प्राकृत संस्कृत गौर्जरी भाषाबद्ध त्रिचत्वारिंश-
दुत्तरशत ग्रथादि विधायकाचार्य श्रीविजयपद्मसूरीश्वर विरचित स्वोपज्ञ
स्पष्टार्थादिसमेत श्री जैन प्रवचन किरणावली सबभिधान प्राकृत ग्रंथस्य
द्वादशोपांग संक्षिप्त सार परिचयादि वर्णनात्मको

॥ द्वितीयोविभाग : समाप्त : ॥

श्री जैन प्रवचन किरणावलीनो त्रीशो विभाग

॥ अेकवीशभो प्रकाश ॥

॥ श्री दश पयत्रानो कृमसर संक्षिप्त परिचय ॥

॥ आर्या ॥

अह हं पइणगाणं, वसणहमवि परिचयं च संखेवा ॥
बुच्छं तेसि कमसो, विण्णया इमभिहाणाइं ॥ १५८ ॥
चउसरणाउर पच्च-बलाणाइ पइणगाइ सुहयाइं ॥
पवर महापच्चक्खा-ण भत्तसइ इमपरिण्णा ॥ १५९ ॥
तंदुलवेयालियसं-थारगणायार सिट्ठानिविज्जा ॥
दे वि द त्थ व मं ते-म र ण समाही पयण्णाइं ॥ १६० ॥
छसु वसएसु अहिगा-रछक्कमिह संजमाइ गुणसुद्धी ॥
चउसरणस्सीकारो, दुक्कडगरिहा तथा भणिया ॥ १६१ ॥
सुकडाणुमोयणाइं, तिकालकिच्चत्तजम्मसाहल्लं ॥
निच्चुइपयहेत्तं, चउसरणपइण्णणिस्संइं ॥ १६२ ॥

शब्दार्थः—हवे हुं श्रीजैन प्रवचन किरणावलीना अेकवीशभा प्रकाशभां १० प्रकीर्णके (पयत्राअे)नो अधिकार शइ करीने अने दशे पयन्नानां नाम जलानीने पहेला अउसरण पयन्नानो परिचय दूकाभां कहीश. १५८. १. अतुःशरणु प्रकीर्णके (अउसरणपयन्नो), २. आतुरे अत्याअ्यान प्रकीर्णके (आउरे पयत्राअे पयन्नो),

૩. મહાપ્રત્યાખ્યાન પ્રકીર્ણક (મહાપચ્ચખખાણ પયન્નો), ૪. ભક્તપરિણા પ્રકીર્ણક (ભક્તપરિણા પયન્નો), ૫. તંદુલ વૈચારિક પ્રકીર્ણક (તંદુલવૈચારિક પયન્નો), ૬.— સંસ્તારક પ્રકીર્ણક (સંધારણ પયન્નો), ૭. ગચ્છાચાર પ્રકીર્ણક, ૮. ગણિ વિદ્યા પ્રકીર્ણક, ૯. દેવેન્દ્રસ્તવ પ્રકીર્ણક, ૧૦. મરણ સમાધિ પ્રકીર્ણક. આ રીતે ૧૦ પયન્નાનાં નામ જાણવાં. ૧૫૯-૧૬૦. પહેલા ચઉશરણ પયન્નાતું રહસ્ય ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું :—અહીં શરૂઆતમાં ૬ આવશ્યકોના બુદ્ધા બુદ્ધા ૬ અર્થાધિકાર (દરેક આવશ્યકની હકીકત) કહીને કયા આવશ્યકથી કોની શુદ્ધિ થાય છે? તે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. એટલે સામાયિકાદિથી ચારિત્રાદિ ગુણોની શુદ્ધિ (નિર્મલપણું) કહી છે. પછી ૧. ચાર શરણાંને અંગીકાર કરવા, ૨. પાપની ગહા કરવી, અને ૩. સુકૃતની (આરાધેલા દાનાદિ સારાં કાર્યોની) અનુમોદના કરવી. આ ત્રણ વાનાં (કર્તવ્યો) જ્યારે મન ક્લેશાદિથી રહિત હોય, ત્યારે સવારે બપોરે અને સાંજે એમ ત્રણ કાલ જરૂર કરવા. ને ક્લેશાદિથી મન મલિન (મેલું) થયું હોય, ત્યારે તે ત્રણ વાનાં વારંવાર કરવાં. આ રીતે કરવાથી આ જન્મ (ભવ) સફલ થાય, ને ભવાંતરમાં (પરભવે) સુખિતા સુખ મળે છે. ૧૬૧-૧૬૨.

સ્પષ્ટાર્થ—૧૨ અંગોનો અને ૧૨ ઉપાંગોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય જાણવાંને પયન્નાનો સંક્ષિપ્ત પરિચય જાણવું છું. પ્રાકૃતમાં 'પણ્ણામ' અને સંસ્કૃતમાં 'પ્રકીર્ણક' તથા ગુજરાતી ભાષામાં 'પયન્ના' કહેવાય છે. આ ત્રણે શબ્દોમાં પયન્ના શબ્દની પ્રસિદ્ધિ વધારે છે. શ્રીનંદી સૂત્રની ચૂર્ણ વગેરે ગ્રંથોમાં પયન્ના શબ્દની બુદ્ધી બુદ્ધી વ્યાખ્યાઓ જાણવી છે. તેનો સાર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવો. શ્રીતીર્થકરદેવે અર્થથી જાણાવેલા શ્રુતને અથવા સૂત્રને અનુસરીને મહાબુદ્ધિશાલી મુનિવરો જેની રચના કરે તે પ્રકીર્ણક (પયન્ના) કહેવાય. અથવા તે જ ચાર પ્રકાર (ઔત્પાતિકી, વૈનયિકી, કાર્મિકી અને પારિણામિકી) ની બુદ્ધિવાળા મુનિવરો શ્રુતને અનુસારે પોતાના વચનની કુશળતાથી વ્યાખ્યાન વગેરેના ઠાઠમિ ગ્રંથરૂપે જે પ્રરૂપે (જણાવે) તે પદ્યત્રય કહેવાય. અથવા ઔત્પાતિકી બુદ્ધિ વગેરે ચાર પ્રકારના બુદ્ધિના ગુણોને ધારણ કરનાર શ્રી તીર્થકરદેવના શિષ્યો જે બનાવે તે પ્રકીર્ણક કહેવાય. અથવા ઉત્તમ સૂત્રોને બનાવવાની શક્તિને ધારણ કરનારા મુનિઓએ કે પ્રત્યેકબુદ્ધે જે બનાવ્યું હોય, તે પ્રકીર્ણક કહેવાય. આને અંગે કહ્યું છે કે શ્રી ઋષભદેવ ભગવંતના ૮૪ હજાર સાધુઓ (શ્રમણ સંપદા) હતા. તેથી પ્રકીર્ણકરૂપ અધ્યયનો પણ ૮૪ હજાર જાણવાં. આ બીના કઈ રીતે ઘટે? આનો ઉત્તર એ છે કે તે ૮૪ હજાર મુનિઓ અરિહંત પ્રભુએ અર્થથી કહેલા અને ગણધરોએ સૂત્રથી ગૂંથેલા સૂત્રમાંનો કોઈ પણ સૂત્રને અનુસરીને જે રચે, અથવા દેશનાપ્રદાન વગેરે પ્રસંગે બોલવામાં હોશિયાર એવા તે શ્રમણો જે કંઈ કહે તે પ્રકીર્ણક કહેવાય. કારણ કે અનંત ગમ-પર્યાયવાણું સૂત્ર હોય છે. ને તે (મુનિઓતું) વચન નિશ્ચયે કોઈ પણ

પર્યાયને અનુસરે છે. તેથી તે પ્રકીર્ણક કહેવાય. આ રીતે શ્રીઋષભદેવ પ્રભુના સમયે ૮૪ હજાર પયન્ના જણાવ્યા તે ઘટે છે. અથવા “જે તીર્થ” કર પ્રભુને ચાર પ્રકારની યુદ્ધિવાળા જેટલા શિષ્યો હોય, તે તીર્થ” કર દેવના તેટલા હજાર પયન્ના જણવા. પ્રત્યેકયુદ્ધો પણ તેટલા જ જણવા.” જસ જત્તિયા સીસા इत्यादि सूत्रમાં કહ્યું કે ‘અપરિમાણા પદ્મણગા.’ પ્રકીર્ણકો અપરિમાણ (પ્રમાણ રહિત) છે. કારણ કે તે પ્રકીર્ણકોના રચનારા અપરિમાણ છે. વળી આ સૂત્રમાં કહ્યું કે, જે પ્રત્યેકયુદ્ધે રચ્યું હોય, તે પ્રકીર્ણક કહેવાય. કારણ કે પ્રકીર્ણકોની સંખ્યાને આધારે પ્રત્યેક યુદ્ધોની સંખ્યા જણાવી છે.

પ્રશ્ન—પ્રત્યેકયુદ્ધો શ્રીતીર્થ” કરના શિષ્યો કઈ રીતે કહી શકાય? જે શિષ્ય કહો તે પ્રત્યેકયુદ્ધ ન કહેવાય, ને પ્રત્યેકયુદ્ધ કહો તે તે કોઈના પણ શિષ્ય છે એમ ન જ કહેવાય.

ઉત્તર—બીજા જીવો જેમ શ્રીતીર્થ” કર દેવના હાથે દીક્ષા લઈ શિષ્યો થાય છે, તેવા શિષ્યો પ્રત્યેકયુદ્ધો છે એમ ન જ કહેવાય. પણ જે તીર્થ” કરતું શાસન જેણે સ્વીકાર્યું, તે તેના શિષ્ય કહેવાય, આ રીતે જ પ્રત્યેકયુદ્ધોનું શિષ્યપણું કહી શકાય, એમ શ્રીનંદીસૂત્ર ચૂલ્લી” વગેરે શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. આ પ્રકીર્ણકોની ગણના અંગબાહ્ય શ્રુતમાં કરી છે. શ્રીઋષભદેવના તીર્થ”માં ૮૪૦૦૦ પયન્ના, ને શ્રીમહાવીર દેવના તીર્થ”માં ૧૪૦૦૦ પયન્ના તથા વચલા બાવીશ તીર્થ” કરોમાં સંખ્યાતા પ્રકીર્ણકો હતા. એમ શ્રીનંદી સૂત્રની ટીકાદિના આધારે પણ કહી શકાય. કાલાદિ દોષથી તે બધા પ્રયત્નાઓ વિરછેક પામ્યા. તેથી હાલ જે કે પ્રાયે બાવીશ પયન્ના મળી શકે છે. તે પણ ૪૫ આગમોમાં જે દશ પયન્નાઓ ગણ્યા છે, તેઓનો કમસર સંક્ષિપ્ત પરિચય જણાવતાં પહેલાં મૂલ સૂત્ર અને ટીકા વગેરેની જરૂરી બીના જણાવું છું. તે આ પ્રમાણે—૧. ચતુ:શરણપ્રકીર્ણક (ચઉશરણપયન્નો). આ પ્રકીર્ણકની તથા ભક્તપરિજ્ઞા અને આતુર પ્રત્યાખ્યાનની રચના કરનાર શ્રીવીરભદ્રગણિ (શ્રીવીરભદ્રાચાર્ય) કહ્યા છે. તે શ્રીધર્મદાસગણિ (ઉપદેશમાલાની ૫૪૦ ગાથાના રચનાર) ની જેમ પ્રભુશ્રીમહાવીરના હાથે દીક્ષા પામ્યા હતા. પ્રાયે વિક્રમ સંવતની પહેલા ૪૭૦ લગલગ આ ત્રણ પયન્ના રચાયા એમ “ જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ ” વગેરે ગ્રંથોના આધારે જણાય છે.

૧. આ શિષ્યોમાંના કેટલાએક શિષ્યો તે તીર્થ” કરના સમકાલીન અથવા પછીના કાલે પણ થયેલા હોય. તથા શ્રીઋષભદેવાદિના ૮૪૦૦૦ વગેરે સાધુઓ જણાવ્યા, તેમાં કેટલાએકનું માનવું એ છે કે, એક સૂત્રની રચના કરવામાં સમર્થ ૮૪૦૦૦ હજાર વગેરે સંખ્યા પ્રમાણ સાધુઓ કહ્યા છે. આથી જણાય છે કે કહેલી સંખ્યામાં સામાન્ય સાધુઓ ઉમેરતાં વધારે સાધુઓ પણ હતા. વળી કેટલાકનું એ પણ માનવું છે કે શ્રીઋષભદેવાદિના જીવન કાલના શ્રમણોની આ સંખ્યા ન સમજવી પણ એમના સંપૂર્ણ તીર્થ”કાલમાં વિશિષ્ટ શક્તિધારક મુનવરોની ૮૪૦૦૦ વગેરે સંખ્યા જણાવી છે.

અહીં પ્રાકૃત ગાથાઓ ૬૩ (૬૪) છે. આની ઉપર અંચલગચ્છના શ્રીભુવનતુંગ સૂરિએ ૮૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચી છે. મૂલ અને તેની વ્યવચૂરિ, તથા વિજયવિમલ કૃત (વાનર્ષિ) ટીકા સહિત તંદુલવૈચારિક પ્રકીર્ણક આ અથા એક પ્રતાકારે દેવચંદ લાલભાઈ નં. ૫૯ માં છપાયેલ છે. ૨. આતુરપ્રત્યાખ્યાનપ્રકીર્ણક—આના કર્તા શ્રીવીરભદ્રાચાર્ય કહ્યા છે. પ્રાકૃત ગાથાઓ ૮૪ છે. તેનું પ્રમાણ ૧૩૪ શ્લોક થાય. આની ઉપર અંચલગચ્છના શ્રીભુવનતુંગસૂરિએ ટીકા રચી છે. ૩. મહાપ્રત્યાખ્યાનપ્રકીર્ણક— આની ૧૪૩ પ્રાકૃત-ગાથાઓ છે. ૪. ભકતપરિજ્ઞાપ્રકીર્ણકની ૧૭૨ ગાથાઓ છે. ૫. તંદુલવૈચારિકપ્રકીર્ણક—આની ૧૩૯ ગાથાઓ અને કેટલુંક પ્રાકૃત ગદ્યમાં પણ વર્ણન છે. આની ઉપર વિજયવિમલ (વાનર્ષિ) ગણિએ ટીકા રચી છે. તે છપાઈ છે. ૬. સંસ્તારકપ્રકીર્ણક— આની ૧૨૩ ગાથાઓ છે. ૭. ગચ્છાચારપ્રકીર્ણક—આની ૧૩૮ ગાથાઓ છે. આની ઉપર વિજયવિમલ (વાનર્ષિ) ગણિએ નાની મોટી ટીકાઓ રચી છે. તેમાં નાની ટીકા આગમોદય સમિતિએ ને મોટી ટીકા તથા અનુવાદ શ્રીદયાવિમલ ગ્રંથમાલાએ, તેમજ જૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ મૂલ અને અનુવાદ છપાવ્યા હતા. ૮. ગણિવિદ્યાપ્રકીર્ણક— આની ૮૨ (૮૧) ગાથાઓ છે. ૯. દેવેન્દ્રસ્તવપ્રકીર્ણક—આની ૩૦૭ ગાથાઓ (૩૦૩) છે. ૧૦. મરણસમાધિપ્રકીર્ણક—આની ૬૫૬ ગાથાઓ છે. બીજા ગ્રંથોમાં ૬૬૩ ગાથાઓ જણાવી છે. આ દશે પયન્ના સંસ્કૃત છાયા સહિત આગમોદય સમિતિએ છપાવ્યા છે. બીજા ગ્રંથોમાં અહીં કહેલા ગચ્છાચાર અને મરણસમાધિને બદલે ચંદ્રવૈધ્યક પ્રકીર્ણક અને વીરસ્તવ પ્રકીર્ણક જણાવીને બાકીના ૮ (ઉપર કહેલા તે) ઉમેરીને ૧૦ પયન્ના ગણાવ્યા છે. આ રીતે ૧૦ પયન્નાને અંગે તે દરેકના ગાથા પ્રમાણાદિનું ટૂંક વર્ણન કરીને બીજા ગ્રંથોમાં વધારે પણ પયન્નાઓ જણાવ્યા છે. તેમાંના કેટલાએકની બીના ટૂંક પરિચય સાથે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવી.

૧૧. આરાધના પતાકા—શ્રીવીરભદ્રાચાર્યે ૯૯૩ ગાથામાં રચી છે.

૧૨. અંગ વિદ્યા—આમાં ૬૦ અધ્યાયો છે, તેનું પ્રમાણ ૯૦૦૦ શ્લોક છે.

૧૩. દ્વીપસાગર પ્રજ્ઞપિત—અહીં આર્યા જંદમાં ૨૨૩ ગાથાઓ છે. તેનું પ્રમાણ ૨૮૦ શ્લોક કહ્યું છે. તે છપાઈ છે. ૧૪. જ્યોતિષકરંડક પ્રકીર્ણક મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૧૮૫૦ ગાથા કહી છે. આની ઉપર શ્રીમલયગિરિ મહારાજે ૫૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ સરલ ટીકા બનાવી છે. આ પયન્નાનો જાણકાર પુણ્યવંત આતમા શ્રીસૂર્યપ્રજ્ઞપિતને સરલતાએ જાણી શકે છે. કારણ કે સૂર્યપ્રજ્ઞપિતની કઠીનતાને દૂર કરવાના ધરાદાથી જ કોઈ પ્રતિભાશાલી મહાપુરુષે સૂર્યપ્રજ્ઞપિતની બીનાને અને જરૂરી બીજી પણ બીનાને વિસ્તારથી અહીં જણાવી છે. ખુશીથી કહી શકાય કે સૂર્યપ્રજ્ઞપિતમાંથી આનો ઉદ્ધાર થયો છે. માટે જ જે હકીકત ત્યાં જણાવી છે, તે જ ૨૧ બાબતો અહીં સ્પષ્ટ સમજાવી છે. તે ૨૨ બાબતો આ પ્રમાણે-૧. કાલ પ્રમાણ, ૨. સંવત્સરના ભેદો અને પ્રમાણ,

૩. અધિક માસની નિષ્પત્તિ, ૪. પર્વતિથિ સમાપ્તિ, ૫. અવમ રાત્ર ૬. નક્ષત્રોત્તું પરિમાણ, ૭. ચંદ્રોત્તું ને સૂર્યોત્તું પરિમાણ, ૮. ચંદ્ર સૂર્ય-નક્ષત્રાદિની ગતિ, ૯. નક્ષત્ર યોગ, ૧૦. જંબૂદ્વીપમાં ચંદ્ર સૂર્યનો મંડલ વિભાગ, ૧૧-૧૨. અયનનું ને આવૃત્તિનું સ્વરૂપ, ૧૩. ચંદ્ર સૂર્ય નક્ષત્રોત્તું મંડલોમાં એક સુહૃત્તની ગતિનું પરિમાણ, ૧૪-૧૫. ઋતુઓત્તું ને વિષુવોત્તું સ્વરૂપ, ૧૬. વ્યતિપાતાદિનું વર્ણન, ૧૭ તાપક્ષેત્રની ધીના, ૧૮ દિવસની વૃદ્ધિહાનિનું સ્વરૂપ, ૧૯-૨૦. અમાસ-પૂનમેાત્તું, ને પ્રણુષ્ટ પર્વત્તું સ્વરૂપ, ૨૧. પોરૂપીની ધીના. આ ૨૧ અધિકારો વિસ્તારથી અહીં સમજાવ્યા છે. ૧૫. તીર્થોદ્દગારપ્રકીર્ણક-આની ૧૨૩૩ ગાથાઓ છે. ૧૬. સિદ્ધપ્રાભૂત-મૂલ સૂત્રત્તું પ્રમાણ ૧૨૦ શ્લોક છે, તેની ટીકાત્તું પ્રમાણ ૮૫૦ શ્લોક છે. ૧૭. નિરય વિભક્તિ-મૂલત્તું પ્રમાણ ૨૦૦ શ્લોક છે. ૧૮. ચંદ્રાવેધ્યક-આની ૧૭૪ ગાથા છે, તેમાં રાધાવેધત્તું વર્ણન કરીને સમજાવ્યું છે કે અતિમ સમયે સમાધિ જાળવવી, એ રાધાવેધને સાધવા જેવું દુષ્કર કાર્ય છે. તેમાં વિજય મેળવનારા મુનિઓ સુક્તિનાં પણ સુખ પામી શકે છે. આ પદ્યનો પાટણથી છપાયો છે. ૧૯. અજવકલ્પ આની ૪૪ ગાથા છે. ૨૦. વીરસ્તવ આની ગાથા ૪૩ છે. અહીં પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવની સ્તવના કરી છે. ૨૧. તિથિપ્રકીર્ણક, ૨૨. સારાવલિપયન્નો, ૨૩. જીવવિભક્તિ, ૨૪. કવચપ્રકરણ, ૨૫. યોનિપ્રાભૂત, ૨૬. અંગચૂલિયા, ૨૭. વગ્ગચૂલિયા. ૨૮. જંબૂપયન્નો, ૨૯. જીતકલ્પ વગેરે પયન્નાઓ જણાવ્યા છે. તેમાં જીતકલ્પસૂત્રનો ટૂંક પરિચય છેદસૂત્રોનો ટૂંક પરિચય જણાવવાના અવસરે જણાવીશ. કારણકે તેમાં છેદનો (પ્રાયશ્ચિત્તાદિનો) અધિકાર વર્ણવ્યો છે, તેથી તેનો પરિચય ૬ છેદ સૂત્રોના પ્રસંગે જ આપવો ઉચિત ગણાય. આ રીતે દશ પયન્તાને અંગે સમુદિત (ભેગા, બધામાં ઘટે તેવા) વિચારો જણાવીને હવે ક્રમસર દરેક પયન્તાનો સાર અને ટૂંક પરિચય જણાવું છું.

૧. ચતુ:શરણપ્રકીર્ણક — આની અઠસરણ પયન્નો આ નામથી વધારે પ્રસિદ્ધિ છે. છતાં આત્તું ધીણું નામ “ કુશલાનુબંધિ અધ્યયન ” પણ છે. આના અર્થનો વિચાર કરતાં બને નામો વધાર્ય જ છે. અહીં જણાવેલાં ત્રણ કર્તવ્યોમાં પહેલાં ચાર શરણોને અંગીકાર કરવાની વાત કહી છે. તેથી ચઉશરણ એટલે ચાર શરણોની ધીના અને દુષ્કૃતની ગહા તથા સુકૃતની અનુમેદનાની ધીના જેમાં વિસ્તારથી જણાવી છે, તે ચઉશરણપયન્નો કહેવાય. અહીં કહેલી હકીકત તરફ લક્ષ્ય રાખીને આના કર્તાએ આ નામ રાખ્યું છે. શાંત ચિત્તે અહીં જણાવેલ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખી ચાર શરણો વગેરેની ભાવના વારંવાર કરતાં, ને તેને અનુસારે નિર્મલ આચાર વિચારોદ્ધિ રાખવાથી ઘણાં સ્ત્રીકણાં પાપકર્મો નાશ પામે છે, ને કુશલાનુબંધી એટલે લાંબી સ્થિતિવાળું પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય પણ બંધાય તેમજ ઘણાં કર્મોની નિર્જરા પણ થાય

છે. આ વાતને લક્ષ્યમાં રાખીને ' કુશલાનુબંધિ અધ્યયન ' આ બીજું નામ પણ ઘરી શકે છે.

પહેલા ચઉસરણુ પયન્નાનો સાર

૧. શ્રી અરિહંત પરમાત્મા, ૨. સિદ્ધ ભગવંતો, ૩. સાધુઓ, ૪. શ્રી કેવલી ભગવંતે કહેલા દાનાદિ પ્રકારનો અથવા અહિંસા, સંયમ અને તપ-રૂપ અથવા સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર રૂપ ધર્મ. આ ચારે પદાર્થોનું શરણુ સ્વીકારવું, અને ૨. દુષ્ટતગહર્ષિ એટલે અજ્ઞાનાદિને વશ થઈને આ જીવે જે જે પાપકર્મો કર્યાં હોય, તેની આત્મસાક્ષીએ નિંદા અને ગુરુસાશ્રીએ ગહર્ષ કરવી. તથા ૩. " સુકૃતાનુમોદના " એટલે મહાભાગ્યોદયે દાન-શીત-તપ-ભાવ, તીર્થયાત્રા, મુનિભક્તિ, સાધર્મિકભક્તિ, સામાયિક, પૌષ્ઠ, પ્રતિકમણુ, ઉપધાન, સર્વાવિરતિ, દેશવિરતિની આરાધના, સ્વાધ્યાય, નમસ્કારચિંતન, પરોપકાર, યતના, જિનપૂજા, જિનસ્તુતિ, ગુરુસ્તુતિ, વ્યવહારશુદ્ધિ, સ્થયાત્રા, ઉપશમ, વિવેક, સંવર, દયા, સમિતિ, ગુપ્તિ, ધાર્મિક જનની સોબત, ઇન્દ્રિય દમન, ચારિત્ર લેવાના નિર્મલ પરિણામો, શ્રીજિનાજ્ઞાનુસારી જ્ઞાનાદિ ગુણુ રત્નોની ખાણુ જેવા શ્રીસાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ સંઘની ઉપર બહુમાન (પાતના દીકરાની ઉપર જેટલો પ્રેમ, લાગણી, સ્નેહ હોય. તેથી પણ વધારે પ્રીતિ.), જ્ઞાનભક્તિ, જિનબિઓ ભરાવવા, જીવોનાં જિનમંદિરોના ઉદ્ધાર કરાવવા, નવાં જિન-મંદિરો બંધાવવાં, શ્રી જિનતીર્થની પ્રભાવના, આ બધાં સુકૃતોમાંનાં જે જે સુકૃતો કર્યાં હોય, એટલે તેવાં ઉત્તમ કાર્યો કરવાનો અવસર મળ્યો હોય, તેની હું અનુમોદના કરું છું ને હું ઇચ્છુ છું કે મને આવાં ધાર્મિક કાર્યો કરવાનો શુભ અવસર પ્રાપ્ત થાય. આ રીતે જણાવેલાં ત્રણુ કાર્યોની ભાવના બ્યારે મન ફલેશવાસિત (ફલેશવાણુ) થયું હોય, ત્યારે વારંવાર કરવી, ને મન ફલેશરહિત હોય ત્યારે પણ ત્રણુ કાલે (સવારે, બપોરે, ને સાંજે) જરૂર કરવી જોઈએ. આ રીતે કરનારા જીવો તથાભવ્યતાદિ ભાવને જરૂર પામે છે, તેથી અનુક્રમે પાપકર્મોનો નાશ, નિર્મલ ધર્મની આરાધના, ને સંસારનો નાશ કરવા રૂપ ફલ પામે છે. આ રીતે પૂર્વાચાર્ય ભગવંતે રચેલા શ્રી પંચ-સૂત્રના પહેલા સૂત્રની હકીકતને લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રીવીરભદ્રાચાર્યે આ ચઉસરણુ પયન્નાની રચના કરી છે. અહીં શરૂઆતની સાત ગાથાઓમાં ક્રમસર સામાયિકાદિ ૬ આવશ્યકોની બીના અને દરેક આવશ્યકથી કોની શુદ્ધિ થાય છે? આ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને આઠમી ગાથામાં તીર્થંકર દેવોનો માતાઓએ જોયેલાં ૧૪ સ્વપ્નોનાં નામ જણાવ્યા છે. પછી શરણુ કરવા લાયક શ્રીઅરિહંતાદિ ચાર પદાર્થોનું સ્વરૂપ જણાવીને દુષ્ટતની ગહર્ષિ અને સુકૃતની અનુમોદના કઈ રીતે કરવી? આ રીત જણાવીને કહ્યું કે મહાપુણ્યશાલી જીવો જ આ ત્રણુ પદાર્થોની વિચારણા કરી આરાધક બને છે. માનવ

જન્મની સફલતા પણ એને જ આધીન છે. આ રીતે આ ચઉસરણ પયન્નાનો સાર બાણવો.

શ્રી ચઉસરણ પયન્નાનો સાર પૂરો થયો

શ્રી ચઉસરણ પયન્નાનો દુકં પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં ૧. સામાયિક, ૨. ચતુર્વિંશતિસ્તવ, ૩. વંકનક, ૪. પ્રતિકંમણ, ૫. કાયોત્સર્ગ, ૬. પ્રત્યાખ્યાન. આ ૬ આવશ્યકોમાંના દરેક આવશ્યકમાં કહેલી બીનાનો સાર જણાવીને કહ્યું છે કે સામાયિક નામના પહેલા આવશ્યકથી આત્માને ચારિત્ર ગુણ નિર્મલ બને છે. સામાયિકને આદર્શ (ચાટલા) જેવું કહ્યું છે, તે વ્યાજબી જ છે, કારણ કે જેમ ચાટલામાં જોનાર આત્મા પોતાના દેહનું સ્વરૂપ જોતાં કપાળ આદિસ્થલે લાગેલા ડાઘને દૂર કરી (ભૂંસીને) શુદ્ધ થઈ શકે છે, તેમ સમતાદિ ગુણમય સામાયિકમાં રહેલો આત્મા પોતાના ભૂતકાલીન વર્તમાન અને ભવિષ્યના આચારવિચાર અને ઉચ્ચારાદિના નિર્ણય કરીને થતી કે થયેલી ભૂલો સુધારીને નિર્મલ નિજ ગુણ રમણતામય સારિત્વક જીવનને પામી શકે છે. હે જીવ! અત્યાર સુધીમાં જે કંઈ તે વિચાર્યું કે કયું અથવા તું બોલ્યો, તેનું પરિણામ શું આવ્યું? તેનાથી તારા આત્માને આત્મિક લાભ થયો, કે નુકસાન ભોગવવું પડ્યું? હાલ જે વિચારો કે પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે તારા આત્માને હિત કરનારા છે, કે દુર્ગતિમાં લઈ જનારા છે. આ રીતે ભવિષ્યમાં કેવા વિચારો કરવા, અને કેવી પ્રવૃત્તિ કરવી, તથા કેવી ભાષા બોલવી? તેનો નિર્ણય કરીને સદૌષ મનો-યોગાદિનો ત્યાગ કરીને નિર્દોષ ત્રિવિધ વ્યાપારમાં આત્માને જોડવાનું અપૂર્વ સાધન સામાયિક છે. તથા રાગાદિથી મલિન થયેલો આત્મા સામાયિકરૂપ કતક ચૂર્ણથી કે સામયિકરૂપ સાબૂથી નિર્મલ બનીને ઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરી લોક અલોકની તમામ હકીકતને જણાવનારું કેવલજ્ઞાન પામી અંતે ઓક્ષના અવ્યાપાદિ સુખ પામે છે. વળી જેટલો ટાઈમ આત્મા સામાયિકમાં રહે, તેટલા ટાઈમમાં ઘણાં અશુભ કર્મોનો નાશ કરે છે, તથા સામાયિકમાં ૪૮ મિનિટ સુધી સાધુજીવનનો લાભ મળે છે. માટે સામાયિક વારંવાર કરવું જોઈએ, કારણ કે આધિવ્યાધિ અને ઉપાધિ રૂપી દાવાનળના તાપથી ગભરાયેલા અશાંત આત્માને શાંતિ કેનારું આ સામાયિક છે. સામાયિકથી શાંત થયેલો આત્મા જ બાકીની ધર્મક્રિયાની એટલે પાંચ આવશ્યકની યથાર્થ સાધના કરી શકે છે. આ જ ધરાદાથી ૬ આવશ્યકોમાં સામાયિક આવશ્યક પહેલું કહ્યું છે. તેમાં સાવધ યોગનો ત્યાગ કરીને નિરવધ યોગની સાધના હોય છે, તેથી કહ્યું કે ૧. સામાયિકથી ચારિત્રાચારની નિર્મલ આરાધના થાય છે. ૨. બીજા ચતુર્વિંશતિસ્તવ નામના આવશ્યક થી સમ્યગ્દર્શન ગુણ અથવા દર્શનાચાર નિર્મલ બને છે. અહીં વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશ તીર્થકરોનાં નામ લઈને સ્તવના કરી છે, તેથી ચતુર્વિંશતિસ્તવ અથવા

નામસ્તવ કહેવાય છે. ૩. વંદનક નામનાં આવશ્યકથી જ્ઞાનાદિ ગુણો નિર્મલ બને છે. અહીં ગુરુ મહારાજને વંદન કરવાની હકીકત જણાવી છે, તેથી ત્રીજા આવશ્યકનું 'વંદનક' નામ પ્રસિદ્ધ છે. ૪. પ્રતિકમણ્ઝુ નામના ચોથા આવશ્યકથી પ્રતાદિની આરાધના કરતાં અજ્ઞાનાદિ કારણે મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરતાં થયેલી ભૂલો સુધારી શકાય છે. અહીં માર્ગથી ખસેલા આત્માને ફરી માર્ગમાં (જ્ઞાનાદિની આરાધનામાં) સ્થાપન કરવામાં આવે છે, તેથી પ્રતિકમણ્ઝુ નામ યથાર્થ છે. ૫. કાચોત્સર્ગ નામના આવશ્યકથી બાકી રહેલા (ચારિત્રાદિકના જે અતિચારોની શુદ્ધિ પ્રતિકમણ્ઝુ વડે ન થઈ હોય તેવા) અતિચારોની શુદ્ધિ થાય છે. ૬. પ્રત્યાખ્યાન નામના છઠ્ઠા આવશ્યક વડે તપશ્ચર્યામાં લાગેલા અતિચારોની શુદ્ધિ થાય છે. અને ૬ આવશ્યકોથી વીર્યાચારની શુદ્ધિ થાય છે. આ રીતે જણાવીને અંધકારે કુશલાનુબંધી અધ્યયનને કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. પછી ૧. ચાર શરણાં, ૨, દુષ્ટોતની ગહર્ણા, અને ૩. સુષ્ટોતની અનુમોદનાની હકીકત જણાવીને કહ્યું કે જેમને અરિહંત વગેરે ચારના શરણાંને અંગીકાર કરવાનો લાભ મળે, તે ભવ્ય જીવો ધન્ય ગણાય છે. પછી અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને કેવલી પ્રભુએ કહેલ ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવીને તેમના શરણને હું અંગીકાર કરું છું, એમ કહેવાની સૂચના કરી છે. પછી દુષ્ટગહર્ણનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું કે મિથ્યાત્વ, અરિહંતાદિની આશાતના, જીવોને કરેલા પરિતાપનાદિ, ધર્મવિરુદ્ધકથન વગેરે પાપો થયાં હોય, (એટલે પાપનાં કારણો સેવ્યાં હોય) તે બધાની નિંદા-ગહર્ણા કરવી જોઈએ. પછી અરિહંત પ્રભુ વગેરેના ગુણોની અને જિનવચનને અનુસારે કરેલાં દાનાદિ સુષ્ટોતની અનુમોદના કરવાનું કહીને જણાવ્યું કે આ રીતે ત્રણ કર્તવ્યો કરનારા જીવો પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને બાંધે, ને ઘણાં કર્મોની નિર્જરા કરે છે, એમ કહીને છેદલું ફલ જણાવ્યું. પછી સૂચના કરી છે કે આ ત્રણે કર્તવ્યો ત્રણે કાલ જરૂર કરવા જોઈએ. તેમ કરનાર જીવો માનવ જન્મને સફલ કરે છે. ત્રણે કર્તવ્યો મુક્તિનાં કારણ છે એમ સમજીને શુદ્ધ ભાવથી અહીં કહ્યા પ્રમાણે વર્તનારા આસન્ન જીવો અદપકાલે મુક્તિનાં સુખ પામે છે.

શ્રી ચતુઃશરણ્ય પ્રકીર્ણકનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો

૨. શ્રીઆતુર પ્રત્યાખ્યાન પ્રકીર્ણકનો દ્વંક પરિચય

આતુર એટલે રોગની પીડાથી ઘેરાયેલા આત્માને પરભવની આરાધના કરાવવાના અવસરે કરાવવા લાયક પ્રત્યાખ્યાનની બીના જેમાં કહી છે, તે આતુર પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય. બીજા અધ્યામાં 'ઝૂહદાતુર પ્રત્યાખ્યાન' નામ કહ્યું છે. આની રચના કરનાર શ્રીવીરભદ્રાચાર્યે શરૂઆતની ૧૦ ગાથાઓની પછી કેટલોક ભાગ ગદ્ય પ્રાકૃતમાં રચ્યો

છે. અહીં શરૂઆતમાં બાલ-પંડિતમરણની વ્યાખ્યા આ રીતે જણાવી છે: - દેશવિરતિ-પણામાં જે મરણ થાય તે બાલ-પંડિતમરણ કહેવાય. અહીં અવિરતિની અપેક્ષાએ બાલ કહેવાય, ને વિરતિગુણ ધારણ કરે, તે અપેક્ષાએ તે પંડિત, અને જેટલે અંશે વિરતિગુણ ધારણ ન કરી શકે, તેટલા અંશે તે બાલ કહેવાય. આ રીતે બાલ-પંડિત શબ્દથી દેશવિરતિવાળો જીવ સમજવાનો છે. આ બાલ-પંડિતનું જે મરણ તે બાલપંડિત મરણ કહેવાય. આ રીતે બાલપંડિત મરણનું લક્ષણ જણાવીને અનુક્રમે દેશવિરતિનું લક્ષણ અને અણુવ્રતાદિ ખાર વ્રતો, બાલપંડિત મરણના અધિકારમાં અચ્ચાનક મરણ વગેરે પ્રસંગે બાલપંડિત મરણનો વિધિ, અને તેમાં ભક્તપરિજ્ઞા નામના પચન્નામાં કહેલી બીના સમજી લેવાની ભલામણ, તથા બાલપંડિત મરણનું વૈમાનિક દેવત્વાદિ ફેલ જણાવીને કહ્યું કે સર્વવિરતિના ધારક મુનિવરો સમાધિ મરણનો વિધિ જાળવીને જે મરણ પામે તે પંડિત મરણ કહેવાય. આ પ્રસંગે અજ્ઞાન અસંવમાદિ દોષોને તજવાનું ને શુભ ધ્યાનાદિ ગુણોને ધારણ કરવાનું જણાવ્યું છે. પછી શ્રીવર્ધમાનપ્રભુ અને ગણધરોને નમસ્કાર કરીને જણાવ્યું છે કે આરંભાદિના પચ્ચખ્યાણ કરવા, સર્વ જીવોની ઉપર મારે સમભાવ છે, કોઈની સાથે વેર ઝેર છે જ નહિ, હું હવેથી ધનાદિની આશાનો ત્યાગ કરું છું, ને હું સમાધિમાં રહીને આહાર, સંજ્ઞા, ગૌરવ, કપાય, ને મમતાનો ત્યાગ કરું છું, સર્વ જીવોને ખમાવું છું, હવે હું સાકાર (આગારવાળું) પ્રત્યાખ્યાન કરું છું. અહીં આ બીના વિસ્તારથી સમજાવીને સિદ્ધોને નમસ્કાર કરવાનું જણાવ્યું છે. પછી દેવ ગુરુ ધર્મની શ્રદ્ધા કરવી, તવાં પાપ કરવાનાં પચ્ચખ્યાણ કરવા, અને અંત સમયે સંથારો કરવા પૂર્વક સામાયિકનો પાઠ ઉચ્ચરવો, ઉપધિ શરીરાદિને વોસરાવવા, ને સમતા ભાવમાં રહીને રાગાદિનો ત્યાગ કરી આત્મ સ્વરૂપમાં રહેવું. આ હકીકત કમસર સ્પષ્ટ જણાવીને આતુરાત્મા (રોગ ગ્રસ્ત જીવો) ને ભાવવા લાયક ભાવના જણાવી છે. તેનો સાર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણવો-“મારો આત્મા જ્ઞાન-દર્શનચારિત્ર ગુણમય છે. તે શાશ્વતો છે. મારા જ્ઞાનાદિ ગુણો સિવાયના સ્ત્રી કુટુંબ દોષત વગેરે તમામ પદાર્થો બાહ્ય ભાવો છે. એટલે ખરી રીતે તે મારા છે જ નહિ, ફક્ત મોહને લઈને જ હું માની રહ્યો છું કે ‘એ પદાર્થો મારા છે.’ સંયોગ છે સ્વરૂપ જેમનું એવા તે પદાર્થોની મમતાને લઈને જ અનાદિ સંસારમાં મેં ઘણીવાર ઉપરાઉપરી વિવિધ પ્રકારના દુઃખો ભોગવ્યા છે. હવે હું તે બધા પદાર્થોના મોહનો ત્યાગ કરું છું. હું એકલો જ છું, મારું કોઈ નથી, ને હું પણ કોઈનો નથી. મારા તારાની ભાવના એ મોહના જ ચાળા છે.”

આ રીતે ભાવના ભાવીને જે જે મૂલ ગુણોની અને જે જે ઉત્તર ગુણોની આરાધના કરવી રહી ગઈ હોય, અથવા પ્રમાદથી ન કરી હોય, તે તે મૂલોત્તર ગુણોની બાબતમાં આલોચના કરીને ભય મદ સંજ્ઞાદિની નિંદા ગહાદિ કરવી. એમ જણાવીને

કહ્યું કે જેમ બાલક સરલતાથી આપની આગળ બોલે, તેવી રીતે આલોચના કરનાર ભવ્ય જીવે શ્રીગુરુ મહારાજની આગળ ભૂલોની આલોચના કરવી જોઈએ. આ પ્રસંગે આલોચના કરનાર જીવના અને જેની પાસે આલોચના કરવાં જોઈએ તે ગુરુ મહારાજના ગુણો જણાવ્યા છે. પછી અનુક્રમે ગુરુઆદિની બાબતમાં અકૃતજ્ઞતા થઈ હોય તેને ખમાવવાનો વિધિ, અને મરણના ત્રણ ભેદો, તે દરેકનું સ્વરૂપ તથા અનારાધક (વિરાધક) જીવોનું સ્વરૂપ તેમજ વિરાધક જીવોનું કાંદર્પિક દેવાદિ (હલકી. ભતિના દેવ) સ્વરૂપે ઉપજવું, અને દુર્લભઓધિ જીવોનું, તથા અનંતસંસારી જીવોનું તેમજ પરિત્ત સંસારી જીવોનું લક્ષણ સરલ પદ્ધતિએ જણાવીને કહ્યું કે-જેઓ જિનેશ્વરદેવના વચ્ચેના બાણતાં નથી તેમનું જે મરણ તે બાલમરણ કહેવાય, અંત સમયે જો અશાતા વેદનીય કર્મના ઉદ્ભવે તીવ્ર વેદના ભોગવવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય, તે તે ટાઢમે ગભરાવું નહિ, ધૈર્ય રાખી સમતા ભાવે તે કર્મજન્ય વેદના સહન કરવી, હાલવોય કરવાથી વેદના ઝાઢી થતી નથી ને બીજા ચીકણાં અશુભ કર્મો અંધાય છે. માટે આત્મસ્વરૂપની ચિંતવના કરતા જરૂર વેદના ઝાઢી થાય છે. જેમ સમુદ્ર નદીઓના પાણીથી ધરાતો નથી, તેમ આસક્ત આત્મા ઘણા કામભોગ ઘણીવાર ભોગવે, તે પણ ધરાતો નથી (સંતોષ પામતો નથી). માટે જેઓ કામભોગનો સંકલ્પ પણ કરતા નથી, તે જ મહાપુરુષો ધન્ય કહેવાય. એમ વિચારીને વિષય કષાયનો ત્યાગ કરવાનું જણાવીને કહ્યું કે મરણથી ડરવું નહિ, ધીર જીવોનું ને સુશીલ જીવોનું જ મરણ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, તથા નિષ્કષાય (કષાય રહિત) વગેરે ગુણવંત જીવો જ પ્રત્યાખ્યાનનું પૂર્ણ ફલ પામી શકે છે. તેમજ છેવટે આતુર પ્રત્યાખ્યાનનું ફલ કહ્યું છે.

અહીં પહેલી નવ ગાથાઓમાં બાલંડિત મરણ (દેશવિરતિ)નું સ્વરૂપ જણાવીને પંડિત મરણની બીના વર્ણવી છે. આનું મૂલ સ્થાન શ્રીભગવતીસૂત્રના ૧૩મા શતકનો ૭મો ઉદ્દેશો વિગેરે છે. કારણ કે તેમાં મરણના ભેદોનું વર્ણન વિસ્તારથી કહ્યું છે. તથા દિગંબર મતનો મૂલાચાર અંથ જોતાં જણાય છે કે, તેના કર્તાએ આ પચન્નાની ઘણી ગાથાઓ (૫૯ ગાથાઓ) લીધી છે. જેમ અહીં આરાધનાની બીના જણાવી છે, તેમ બીજા ભક્તપરિજ્ઞા, મહાપ્રત્યાખ્યાન, અને મરણસમાધિ પચન્નામાં પણ તેવી જ બીના (આરાધનાની બીના) જુદી જુદી પદ્ધતિએ ટૂંકમાં કે વિસ્તારથી જણાવી છે. તથા દ્વાદશાંગી આદિમાં જે જે વિવક્ષિત બીના સંક્ષિપ્ત જણાઈ, તે તે અમુક અમુક બીનાનો વિસ્તાર પચન્ના અથોમાં તેના કર્તાએ કર્યો છે. એ હકીકત પણ પચન્નાનો વિચાર કરતાં જણાય છે.

શ્રીઆતુર પ્રત્યાખ્યાન પ્રકીર્ણકનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો

૩. ત્રીજા મહાપ્રત્યાખ્યાન પચન્નાનો દૂંક પરિચય

અહીં આઉર પચ્ચખ્યાણમાં જણાવેલી પણ ઘણી ખીના સંક્ષેપાદિ રૂપે વર્ણવી છે. દેશવિરતિવાળા ભવ્યોને અંતિમારાધના કરાવવાનો વિધિ વગેરે ખીના આતુર પ્રત્યાખ્યાન પચન્નામાં કહી છે. અને આ મહાપ્રત્યાખ્યાન પચન્નામાં સાધુની અંત સમયની હકીકત વિસ્તારથી જણાવી છે. ને તે પ્રસંગને અનુસારે બીજી પણ ખીના કહી છે. આ કારણથી આતુર “મહાપ્રત્યાખ્યાન પ્રકીર્ણક” નામ સુપ્રસિદ્ધ છે. અહીં શરૂઆતમાં તીર્થંકર વગેરેને નમસ્કાર કરીને અનુક્રમે સમ્યક્ત્વ, પાપતું પ્રત્યાખ્યાન, દુષ્ટતની નિંદા, સામાયિકના પાકનો ઉચ્ચાર, ઉપધિ વગેરેનો અને રાગાદિનો ત્યાગ, સર્વ જીવોને ખામણાં, નિંદવા લાયક અઢાર પાપસ્થાનકો વગેરેની નિંદા, ગહર્ણા, આત્મસ્વરૂપની અને આત્માના એકત્વાદિની, ભાવના^૧ સંયોગના પાપે જ ઘણીવાર દુઃખતું ભોગવતું, તેમજ અસંયમ મિથ્યાત્વાદિનો જાપરિજ્ઞાએ યોધ મેળવી પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાએ (છાડવાની શુદ્ધિએ) ત્યાગ કરવો. કોઈએ આપણા ગુનેહા કર્યા હોય તે અને આપણે કોઈના ગુનેગાર થયા હોઈએ, તો બીજા (આપણા ગુનેગાર) જીવો આપણને ખમાવે, અને આપણે તેમને શુદ્ધ ભાવથી ખમાવવા. ખમવું અને ખમાવવું, એ અવિનિહ્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાખાધિત શ્રી જૈનેન્દ્રશાસનની શાશ્વતી મર્યાદા છે. આ બધી હકીકત જણાવતાં હિતશિક્ષા ફરમાવી છે કે પાપ કરવું એ દુષ્ટકર નથી, કારણકે અનાદિ કાલથી સંસારી જીવોને પાપ કરવાના નીચ સંસ્કારો પડેલા જ હોય છે, તેથી તેઓ રાગાદિ-માંના કોઈ પણ કારણથી પાપકર્મને (અઢાર પાપસ્થાનકોમાંના કોઈ પણ પાપસ્થાનકને) સેવે છે. ત્યારે દુષ્ટકર કાર્ય કયું સમજવું? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે “કરેલાં પાપો ગુણવંત ગુરુ મહારાજની પાસે નિર્મલ ભાવથી જણાવીને તેમના કહ્યા મુજબ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ કરીને આત્માને નિર્મલ બનાવવો.” આ કામ બહુજ દુષ્ટકર છે. ‘મેં પાપ કયું’ છે, અથવા હું ગુરુ મહારાજ! મારાથી આ પાપ અજાણતાં થઈ ગયું’ છે. મારું શું થશે? હવે આપ કૃપા કરીને તે પાપની શુદ્ધિ થાય, તેવો ઉપાય બતાવો? આ પ્રમાણે હૃદયના બળાપાથી ગુરુ મહારાજને કરેલી ભૂલો જે જણાવવી તે આલોચના કહેવાય. આવી આલોચના કરવી, તે જ કામ દુષ્ટકર છે. આ બાબત શ્રીનિશીથસૂત્રની ચૂષ્ટિમાં કહ્યું છે કે:—

“તં ન દુષ્ટકરં જં પહિસેવિજ્જહ, તં દુષ્ટકરં જં સમ્મમાલોહ્જ્જહ” (તણ દુષ્ટકરં યત્પ્રતિષેવ્યતે, તદ્ દુષ્ટકરં યત્સમ્યગાલોચ્યતે).

અર્થ—આપણાથી જે પાપ કરાય, તે કંઈ દુષ્ટકર કામ નથી એટલે પાપ કરવું, એ કંઈ બહાદુરીનું કામ નથી, પણ આપણે જે નિર્મલ ભાવથી અજ્ઞાનાદિ કારણે

૧. આ ભાવના આતુર પ્રત્યાખ્યાન પચન્નાના દૂંક પરિચયમાં જણાવી છે.

થયેલી ભૂલો ગીતાથાં શ્રીગુરુમહારાજને જણાવીએ ને પ્રાયશ્ચિત્ત કરી આત્માને ચોખ્ખો કરીએ, તે કામ જ દુષ્કર છે. આ રીતે કરવામાં જ ખરી કુશલતા (હોંશિયારી, બહાદુરી) સમાયેલી છે. આવી ખામણાંની હુકીકત જણાવીને કહ્યું કે મુનિએ બાલકના જેવા સરલ થવું જોઈએ કારણ કે માષ્ટુષમુનિ, અતિમુક્તમુનિ વગેરેની માફક સરલતા ગુણને ધારણ કરનારા પુણ્યશાલી જીવો નિર્વાણપદને જરૂર પામે છે. આ હુકીકત સ્પષ્ટ જણાવીને મનમાં ભાવશયને રાખનાર જીવોને થતા ગેરલાભ જણાવીને કહ્યું કે આલોચનાદિનું ફલ કર્મોની ઝાંઝાશ છે, એમ સમજીને જે ભૂલ જે રીતે થઈ હોય, તે રીતે કહેવાં જોઈએ, ને ગુરુ મહારાજના કહ્યા પ્રમાણે જરૂર પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ. આ હુકીકત જણાવીને કહ્યું છે કે આરંભાદિના પચ્ચખખાણ કરવા, પછી પાલનવિશુદ્ધતું, તે ભાવવિશુદ્ધતું સ્વરૂપ અને લોકાકાશના દરેક પ્રદેશે અને દરેક યોનિમાં થયેલા જન્માદિની બીના કહી છે. પછી હિતશિક્ષા આપી છે કે આ જીવ અનાદિ સંસારમાં ઘણી વાર બાલમરણે મરણ પામ્યો, ને માતાપિતા વગેરે સંબંધો પણ ઘણાં થયા, તથા જીવ એકલો જ કર્મ કરે છે, ને તેના ફલ પણ તે જીવ એકલો જ ભોગવે છે. માટે સમભાવે રહેવું જોઈએ. પછી અનુક્રમે પંડિત મરણના વિધિ અને ફલ જણાવીને કહ્યું કે ઘણાં કામભોગાદિના સુખોથી પણ જીવને સંતોષ થતો નથી, અને સંસારમાં સ્ત્રીપુત્રાદિમાંના કોઈ કોઈનું રક્ષણ કરવા સમર્થ નથી. પછી મુક્તિનાં કારણો અને મહાવ્રતોનો આરોપ (ઉચ્ચાર) કરવાનો વિધિ, તથા કોઈ કલહાદિને તજવાની તેમજ ઇંદ્રિયોને વશ કરવાની હુકીકત કહીને આઠ પ્રવચન માતાને પાલવાનો અને તપશ્ચર્યા રૂપી વહાણને ધારણ કરવાનો હિતોપદેશ આપ્યો છે. પછી જણાવ્યું કે અંતિમ આરાધના પર્વતની ગુફા વગેરે સ્થાને પણ થઈ શકે છે, ને સાધુ સમુદાયરૂપ ગરુડમાં પણ થઈ શકે છે. તપથી કર્મોનો નાશ થાય છે. તથા પંડિત મરણથી જન્મ-મરણનો અંત (છેડો) જરૂર આવે છે. તે પંડિત મરણમાં અનશનાદિ વિધિ જરૂર કરવો જોઈએ. શરમ અભિમાન વગેરે કારણોથી જેઓ આલોચના ન કરે, તેઓ આરાધક થતા નથી. આ બધી હુકીકત વિસ્તારથી જણાવીને કહ્યું કે આરાધના આત્મહિત સાધવામાં અપૂર્વ મદદગાર છે. સંવર રૂપી અગ્નિ કર્મરૂપી લાકડાંને બાળે છે. તથા જ્ઞાની આત્મા આરિત્રાદિની આરાધના કરતાં થોડા કાલમાં ઘણાં કર્મો ખપાવે છે. અજ્ઞાની જીવ તેવું કામ કરી શકતો નથી. તેમજ અંત કાલે નમસ્કારાદિનું એક પદ જણવાથી કે ઉપયોગપૂર્વક સાંભળવાથી મરણ સુધરે છે. વળી શ્રી જિનધર્મ તમામ જીવોનું હિત કરે છે, અને અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ મહામંગલરૂપ છે. તથા અંતકાલની તીવ્ર વેદના ભોગવવાના અવસરે વિચારવું કે 'હે જીવ ! નરકની તીવ્ર વેદનાની આગળ આ વેદના શા હિસાબમાં છે ? અર્થાત્ બહુજ થોડી છે. તું મૂંઝાયા વગર સમતા

ભાવે સહન કરજે,' આ બધી બીના વિસ્તારથી સમજવીને અંતે જઘન્ય આરાધનાનું, મધ્યમ આરાધનાનું ને ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાનું' ફક્ત વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે.

શ્રી મહાપ્રત્યાખ્યાન પયત્રાનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી ભક્તપરિજ્ઞા પયન્નાનો દ્વંક પરિચય

અહીં અંતકાલે ગીતાર્થ' ગુરુ મહારાજ લાયક જીવને આહારના પરચક્ષાણુ કઈ રીતે કરાવે? આ બીના વિસ્તારથી સમજવી છે, તેથી આનું યથાર્થ' નામ ભક્ત પરિજ્ઞા સુપસિદ્ધ છે. આના બનાવનાર શ્રી વીરભદ્રગણિ મહારાજે શરૂઆતમાં વર્તમાન શાસનના નાયક પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવને નમસ્કાર કરીને શ્રી જિનશાસનની સ્તુતિ કરી છે. પછી કહ્યું છે કે જે મોક્ષનું સુખ તે જ ખરું સુખ છે, ને સંસારનું સુખ અસ્થિર છે, દુર્ગતિના દુઃખને દેનારું છે, તથા શ્રી જિનાજ્ઞાને આરાધતાં મુક્તિના શાશ્વતા સુખો જરૂર મળે છે, તેમજ અલ્પુદયત મરણના ૧. ભક્તપરિજ્ઞા; ૨. ઇંગિની મરણ, ૩. પાદપોપગમ મરણ એમ ત્રણ ભેદો કહ્યા છે. આ પ્રસંગે ત્રણ ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજવીને ભક્તપરિજ્ઞાને લાયક જીવની બીના જણાવી છે. પછી સંસારની વિષમતા સમજવીને અનશનને સ્વીકારવાની ઇચ્છાવાળા મુનિને કરવા લાયક વિધિ જણાવતાં કહ્યું કે તે મુનિ જ્યારે ગીતાર્થ' ગુરુ મહારાજને વંદન કરી અનશનની વિધિ કરવા માટે વિનંતિ કરે, તે અવસરે ગુરુ મહારાજ તેને વંદનાદિ વિધિ કરાવે, ને તેણે કહેલા દોષોને અંગે પ્રાર્થાશ્રિતાદિ જણાવીને વિશેષ શુદ્ધિને માટે પાંચ મહાપ્રતો ઉચ્ચરાવે. ને ખમતખામણાં કરાવી હિતશિક્ષા પ્રદાન, કાથોત્સર્ગાદિ સંપૂર્ણ' ક્રિયા કરાવે. આ રીતે મુનિને કરવા લાયક અનશનનો વિધિ સમજવી દેશવિરતિ આવકને ઉદ્દેશીને જણાવ્યું કે પ્રતધારી આવકને અંતકાલે અણુપ્રતો ઉચ્ચરાવવા. તે આવક સાત ક્ષેત્રમાં ધનનો સદુપયોગ કરી અનુકૂલતા હોય તો સંધારા દીક્ષાને પણ આચાર્યાદિ ગુરુમહારાજની પાસે સ્વીકારી અનશન સ્વીકારે. કાલદોષાદિ કારણે આ વિધિ પ્રચલિત નથી. પછી અનુક્રમે ચરમ પ્રત્યાખ્યાનની ને ભક્તપરિજ્ઞાને અંગીકાર કરવાની બીના, ક્ષેત્રની પ્રતિ-લેખનાની, તેમજ ત્રિવિધ આહારના પ્રત્યાખ્યાનની હકીકત વગેરે બીના જણાવીને સમાધિપાનની બીના, સમાધિપાનના લક્ષણને કૂલાદિની બીના ક્રમસર જણાવી છે. અહીં સમાધિપાનની વ્યાખ્યા આ રીતે જણાવી છે—૧૦ મી ગાથામાં ભક્તપરિજ્ઞા અનશનના સવિચાર, અને અવિચાર આવા બે ભેદો કહીને, તે પછીની ગાથાઓમાં અનશન કરવાને લાયક જીવને સમાધિપાન કરવાની હકીકત જણાવતાં કહ્યું કે ૧. એલચી, ૨. તળ ૩. નાગરેસર, ૪. તમાલપત્ર, ૫. સાકર. આ પાંચ વાનાં દૂધમાં ઉકાળીને દૂધ ટાકું કરી અનશનને લાયક જીવને પીવરાવવું. આનું નામ સમાધિપાન કહેવાય. અનશનકાલે

ચિત્તની સમાધિ (સ્વસ્થતા) ને ઠકાવનારું સમાધિપાન છે; એ મુદ્દો યાદ રાખવો જોઈએ. આ હકીકત સ્પષ્ટ જણાવ્યા બાદ શ્રીસંઘને અનશનની વાત જણાવવાની અને ઉપદ્રવોને દૂર કરવા કાયોત્સર્ગ (કાઉત્સર્ગ) કરવાની બીના, તથા આહારને તજવાની બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી અનશન કરનાર જીવ ચૈત્યવંદન કરીને સંઘને અને આચાર્યાદિને ખમાવે, તથા પોતાના અપરાધોને પણ શુદ્ધભાવે ખમાવે. આ રીતે કરવાથી જેમ મૃગાવતી સાધ્વીનાં પાપકર્મો નાશ પામ્યાં, તેમ અનશન કરનાર જીવો પાપકર્મોનો ક્ષય કરે છે. પછી અનશની જીવને ગુરુ મહારાજે આપેલી હિતશિક્ષાનું વર્ણન કરતાં અંતે જણાવે છે કે મિથ્યાત્વનો નાશ કરવો, સમ્યક્ત્વને ઠકાવનારી ને નિર્મલ કરનારી ભાવના ભાવવી, શ્રીવીતરાગ દેવની દ્રવ્ય ભકિત ને ભાવભકિત કરવી, નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરવું, સ્વાધ્યાય કરવો, વ્રતાદિને સાચવવાં, વ્રણ શલ્યનો તથા ચાર કપાયોનો ત્યાગ કરવો, ઇન્દ્રિયોને વશ કરવી. જેમ ઝાંઝવાનું પાણી તરસ ઢીપાવતું નથી, તેમ અધર્મ કરવાથી (ધર્મવિરુદ્ધ વર્તવાથી) સુખ મળે જ નહિ, અગ્નિ વગેરેથી પણ વધારે દુઃખ દેનારું મિથ્યાત્વ છે. સાધુની ઉપર દ્રેષ રાખનારા જીવો દત્તની માફક દુઃખી થાય છે, સમ્યક્ત્વથી જ જ્ઞાનાદિ ટકે છે, શ્રીજનશાસનની ઉપર દહ રંગ ધારણ કરવો. સમ્યક્ત્વથી ભવબ્રમણ ટળે, ને મોક્ષ મળે. અરિહંતાદિની ભક્તિથી દુર્ગતિનાં દુઃખો ટળે, ને મોક્ષનાં સુખ મળે છે. ભકિત સિવાય મુક્તિ મળે જ નહિ. જેમ ખારી ભૂમિમાં ડાંગરનું વાવવું (ઉગાડવું), બીજ વાવ્યા વિના ધાન્યની ચાહના, વાદળાં વિના વર્ષાદિની ચાહના, આ બધાં કાર્યો નકામાં છે, તેમ ભક્તિ કર્યા વિના મુક્તિની ચાહના પણ નકામી છે. આ પ્રસંગે મણિકારનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. આ બધી બીના કહીને હિતશિક્ષાના પ્રસંગે નવકારનો પ્રભાવ જણાવ્યો કે તે (નવકાર) સંસારનો ક્ષય કરનાર છે. અહીં મેણઠ (હાથોના માવત)નું દષ્ટાંત જણાવ્યું છે. પછી કહ્યું કે આરાધના એ હાથા જેવી (કડેડા જેવી) અને સુગતિના માર્ગમાં રથ જેવી છે. અને જ્ઞાન એ મન રૂપી પિશાચને વશ કરનારું છે. તેમજ યવરાજપિં અને ચિલાતિ પુત્રતા દષ્ટાંતે જ્ઞાનથી વિદ્વાદિનો નાશ થાય છે અને સદ્ગતિનાં સુખ મળે છે. પછી અનુક્રમે ટૂંકામાં હિંસાદિ પાંચ દોષોનાં કડવાં ફલ વગેરે કહીને અહિંસા વગેરે પાંચ ગુણોના શુભ ફલાદિ જણાવીને હિતશિક્ષા ફરમાવી છે કે હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન ને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરીને અહિંસા, સત્ય, ચોરીનો ત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય ને સંતોષ ગુણોને ધારણ કરવાથી જરૂર મુક્તિનાં સુખો મળે છે.

અહિંસાદિ પાંચ ગુણોના ઉપદેશનું રહસ્ય ટૂંકામાં હિતશિક્ષા રૂપે આ પ્રમાણે જાણવું- ૧. કોઈ પણ જીવને હણવો નહીં, ૨. પોતાની જેવા બીજા જીવોને ગણીને કોઈની પણ લગાર પણ આંતરડી દુઃખાય, તે રીતે પરિતાપના વધ વગેરે કરવા જ નહિ, કારણ કે કોઈને પણ દુઃખ ગમતું જ નથી, બધા જીવો સુખને ચાહે છે. મારે દયા જેવો

કોઈ ધર્મ નથી. હિંસા કરતાં તો સગાંઓનો પણ વધ કરાવવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે. ૩. ખીજા જીવોની ક્યા પાળતાં સ્વદયા જરૂર સચવાય છે. ૪. ચંડાલની જેમ હિંસક જીવો દુઃખી જ થાય છે. ૫. અહિંસાનું (ક્યાનું) ફક્ત આરોગ્ય, શુભગતિનું દીર્ઘ (લાંબું) આયુષ્ય, ચક્રવર્તિ આદિની રાજ્ય ઋદ્ધિ વગેરે જાણવું.

૬. જે મુનિ પણ દૂષિત ભાષા બોલે, તો તે કર્મોથી લેવાય છે, ૭. સાચાં વેણુ જ વખણાય છે, ૮. સાચાં વેણુનાં ફક્તો વિશ્વાસ વગેરે જાણવાં.

૯. જૂઠાં વેણુ બોલવાનાં ફક્ત-અવિશ્વાસ, ચંડાલપણું વગેરે કહ્યાં છે. વસુરાજ અસત્ય બોલતાં દુર્ગતિને પામ્યો. ૧૦. એક ઘાસ જેવી સીજ પણ માલિકને પૂછ્યા સિવાય લેવાય નહિ. ૧૧. જે જેનું ધન ચોરે, તે તેના જાન પણ લે છે. ૧૨. અદત્ત સીજ લેવી, એ કામ લોકવ્યવહારથી વિરુદ્ધ છે. ૧૩. અદત્તાદાન (ચોરી વગેરે) નાં ફક્તો નિર્ધનપણું, દુર્ગતિ વગેરે જાણવાં. ૧૪. શ્રાવકપુત્ર ચોરીના પાપે બહુજ દુઃખી થયો. ૧૫. કામ દોષનું કારણ છે. ૧૬. મૈથુનસંજ્ઞા દુઃખને દેનારી છે. ૧૭. સર્પના જેવો કામ છે. ૧૮. ભયકર વેદના અને દુર્દશાને પમાડનારો કામ છે. ૧૯. કામ (વિષયવાસના; મૈથુન)ના પાપે કૃષ્ણરક્તાકિતા બેહાલ થયા. ૨૦. સ્ત્રી દોષોની વેલડી છે. ૨૧. દુઃખરૂપ સમુદ્રમાં પાડનારી છે, ૨૨. મહાપુરુષો રૂપી પર્વતોને ભેદનારી નદીના જેવી સ્ત્રી છે. ૨૩. સ્ત્રી નાગણુ જેવી છે, તેનો વિશ્વાસ કરનારો જીવ વગર મોતે મરે છે. ૨૪. મનને હરનારી (ભ્રમિત કરનારી, ભરમાવનારી) સ્ત્રી છે. ૨૫. રાજ તરફથી ફાંસીના હુકમને પામેલા પુરુષના ગળામાં પહેરાવેલી કરેણુના લાલ કૂલોની માળા જેમ તે (પુરુષ) ના ઇનાશને (મરણને) સૂચવે છે, તેમ સ્ત્રી પણ રાગી-જનના અચાનક મરણને સૂચવે છે. ૨૬. સ્ત્રીનો રાગી દેવરતિ રાજ બહુ જ હેરાન થઈ દુર્ગતિને પામ્યો. ૨૭. શોક પાપાદિને કરાવનારી અને મોહવિષયને વધારનારી સ્ત્રી છે. ૨૮. આરિત્ર રૂપ ભાવબ્રાણુનો નાશ કરનારી અને મુનિવરોના પણ મનને ચલિત કરનારી સ્ત્રી છે. બુઝા, સિંહ ગુફાવાસી મુનિ કોશા વેશ્યાને જેઈને ચલિત થઈ ગયા. ૨૯. પાણીના પૂરવાળી નદીની જેમ ભવ સમુદ્રમાં બુડાડનારી સ્ત્રી છે. ૩૦. મોટા સમુદ્રના માળાં જેવી બુવાની અસ્થિર છે, કાયમ રહેવાની નથી. જરૂર તે બુવાની જવાની છે. ૩૧. સંગનો અર્થ આસક્તિ મોહ, મમતા થાય છે. સંગમાં ફસાયેલો જીવ મહિષવતિની જેમ ખીજાને મારતાં વાર લગાડતો નથી. ૩૨. સંગનો ત્યાગ કરનાર જીવ ચક્રવર્તિથી પણ વધારે પરમ સુખને ભોગવે છે. આ હિતશિક્ષા અત્રીશી નિજ ગુણ રમણુતાને જરૂર વધારે છે. માટે તેની ભાવના વારંવાર કરવી.

આ હકીકત કહ્યા પછી અનુક્રમે નિદાન (નિયાણાં) નું સ્વરૂપ, અને રાગદ્વેષને મોહના ભેદો સમજાવીને જણાવ્યું કે રાગથી ગંગહતને દુઃખી થવું પડ્યું, એમ દ્વેષથી વિદ્યભૂતિ હેરાન થયો. તથા ચંડપિંગલ મોહથી હેરાન થયો, તથા જે કોઈ માણસ

કાચની ઉપર થયેલા મોહથી તે વૈદ્યુરતનને દર્શન બદલામાં કાચને ગ્રહણ કરે, તે તે મૂર્ખ જ ગણાય, એમ કાચ જે । રાગ મોહાદિની જલમાં ફેલાઈને વૈદ્યુરતનના જેવી મોક્ષ માર્ગની આરાધનાને હારી જનારો જીવ જરૂર મૂર્ખ જ ગણાય. હે જિનેન્દ્ર દેવ ! તમારા પ્રસાદથી મારાં દુઃખોનો ને કર્મોનો કાય થાઓ, આવી જે માગણી તે નિયાજું ન કહેવાય. જે નિદાનાદિ દોષોને છ'ડે, તે મોક્ષનો સાધક આત્મા બન્યો. અને ઈન્દ્રિયોના શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્તિ ભાવને ધારણ કરનારા જીવો સંસારમાં ભસે છે, તથા પોતાનાં હાડકાંને ચાટવા જેવા વિષયો છે. તેમજ સંગ એ પરિશ્રમનું કારણ છે, કેળની અંદરના ગર્ભ (વચસા ભાગ)ની જેવા સાર વિનાના વિષયો છે. આ પ્રસંગે પાંચ દષ્ટાંતો જણાવ્યા છે. પછી જણાવ્યું કે ઈન્દ્રિયોને વશ કરવી, મોક્ષ માર્ગની આરાધના કરવી, કપાયોને તજવાથી સુખ મળે, ને કષાય કરવાથી દુઃખ મળે. અહીં નંદ અને પરશુરામાદિના દષ્ટાંતો દીધા છે. આ ખીના સાંભળીને અનશન કરનાર જીવ ગુરુને કહે છે કે આવી હિતશિક્ષા મને વારંવાર સાંભળવાનો અવસર મળજો. પછી કહ્યું કે પરીષદાદિના અવસરે કરેલી અનશનની પ્રતિજ્ઞા સંભારીને મન સ્થિર રાખવું. આ રીતે વર્તવાથી અવંતી સુકમાલ મુનિરાજ આરાધક થઈ સદ્ગતિને પામ્યા. અનશન ભાવમાં રહેલા જીવે વિચારવું જોઈએ કે સંસાર અસાર છે, ધર્મરૂપી વહાણ મહાદુર્લભ છે. અને તે ચિંતામણિ વગેરેની જેવું અપૂર્વ (પ્રભાવશાલી) છે. આ રીતે વિચારવું, ને અંત સમય સુધી નવકાર મંત્રનું સ્મરણ કરવું. આ પ્રમાણે વર્તનારા જીવો જઘન્યથી સૌધર્મ દેવલોકે અને ઉત્કૃષ્ટથી અમ્યુત દેવલોકે અથવા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને દેવ થાય છે.

શ્રી ભક્તપરિજ્ઞા પયન્નનો ટૂંક પરિચય પુરો થયો

૫. શ્રી તંદુલ વૈચારિક પયન્નનો ટૂંક પરિચય

અહીં કર્તાએ તંદુલ (ચોખા)ની ૪૬૦ કરોડ અને ૮૦ લાખ સંખ્યા જણાવીને વૈરાગ્યાદિનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તેથી આનું નામ “ તંદુલવૈચારિક પ્રકીર્ણક ” યથાર્થ (નામને અનુસારે થતા અર્થવાણું) જ છે. ટૂંકામાં એમ પણ જરૂર કહી શકાય કે તંદુલોના વિચારવાળો જે પયન્નો, તે તંદુલવૈચારિક પ્રકીર્ણક કહેવાય. આની ગદ્ય-રચના અને પદ્યરચના બહુ જ સુંદર છે. એમાં વિશિષ્ટ શબ્દ રચના સાથે અર્થની સંકલના પણ પ્રૌઢ જ છે. એથી આની પ્રાચીનતા સાબિત થાય છે. તેમજ છપાએલી શ્રીફલકાલિક ચૂર્ણિ (પાનું પાંચમું) વગેરે શાસ્ત્રોમાં આનું નામ જણાવ્યું છે, તેથી પણ સાબિત થાય છે કે દશ વૈકાલિક ચૂર્ણિકારના સમયની પહેલાં જ આ પ્રકીર્ણકના રચનાર મહાસમર્થ પ્રતિભાશાલી ગીતાર્થ શ્રીસ્થવિર ભગવંત થયા છે. આનો મુખ્ય

વિષય (અધિકાર) અશુભિ ભાવના છે. બીજા ગ્રંથોમાં ન મળી શકે એવું અપૂર્વ યોષદાયક અશુભિ ભાવવાતું વિસ્તારથી વર્ણન અહીં જ કર્યું છે.

(૧) પાછલા ભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયા પછી જ સંસારી જીવ નવા (આગામી) મનુષ્ય ભવના આયુષ્યનો ઉદય જ્યારે થાય, ત્યારે માતાના ગર્ભમાં દાખલ થાય છે, આ હકીકતથી માંડીને તે જીવ ગર્ભમાં ઓદારિક શરીર શી રીતે કયા ક્રમે બનાવે છે? (૨) ત્યાં ગર્ભમાં કઈ રીતે આહાર કરે છે? (૩) તે ગ્રહણ કરેલો આહાર કેવા કેવા સ્વરૂપે પરિણામ પામે છે? (૪) યોનિનું સ્વરૂપ શું? (૫) ગર્ભમાં રહેલો જીવ ઓદારિક શરીરના દરેક અવયવો કયા ક્રમે કેટલા ટાઈમમાં બનાવે છે? (૬) ગર્ભમાં જીવ કેવા સ્વરૂપે રહે છે? (૭) જન્મકાલે તે જીવ શરીરના કયા ભાગથી બહાર નીકળે છે? (૮) જન્મ્યા બાદ તે કેવા કેવા સ્વરૂપે કયા ક્રમે મોટો થાય છે? વગેરે પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા મેળવવાતું અપૂર્વ સાધન આ તંદુલવૈચારિક પયનો છે. દાકતરી કે વૈદક લાઈનના અનુભવી સીવીલ સર્જન, વૈદ્ય વગેરે પણ જે અહીં કહેલી શારીરિક હકીકતને હાલની નવીન શારીરિક શોધખોળની સાથે સરખાવે, તે તેમને શરીર રચનાતું ઘણું નવું અને ટંકશાસી જ્ઞાન જરૂર મળે અને તેઓ સજીવ થઈને જરૂર જણાવે કે આ હકીકતનું મૂલ સ્થાન શ્રીસર્વજ્ઞપ્રભુનાં વચનો જ છે.

આમાં ૫૮૬ ગાથાઓ છે, તે શેષ ભાગ ગદ્ય (વાક્ય રૂપે) છે. તેમાં શરૂઆતમાં અનુક્રમે મંગલાચરણ અને અભિધેય (અહીં કહેવાની બીના) કહીને જીવ ગર્ભમાં જેટલો ટાઈમ રહે, તેના દિવસ રાત્રિ સુહુર્ત ધ્યાસોર્ણવાસનું, અને બીજા કાલાદિનું પ્રમાણ, તથા સ્ત્રી આદિમાંના કોને લોહી વિગેરેની વિશેષતા હોય? ગર્ભમાં જીવ કેવી સ્થિતિમાં રહે છે? વગેરે પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા કરીને જણાવ્યું કે જીવ જે ટાઈમે ગર્ભમાં દાખલ થાય, તે જ ટાઈમે કાર્મણકાયયોગથી જે માતાના લોહીનો અને પિતાના વીર્યનો આહાર કરે, તે ઓજ આહાર (ઓજહાર) કહેવાય. પછી તેમાંથી થતી કલલ, અર્ચુક, પેશી વગેરે અવસ્થાતું અને શિરા (નસ) ધમની રોમાદિની સંખ્યાનું વર્ણન કરીને જણાવ્યું કે ગર્ભમાં રહેલા જીવને મળી મૂત્ર ન હોય અને તે ગ્રહણ કરેલો તમામ આહાર કાન વગેરે ઈન્દ્રિયો રૂપે પરિણમવાવે છે. એટલે તે આહારમાંથી ઈન્દ્રિયાઈ બનાવે છે. તથા ગર્ભમાં રહેલા જીવને કવલાહાર ન હોય. આ બીના સ્પષ્ટ જણાવીને રસહરણી શિરાનું અને ગર્ભનો જીવ તે દ્વારા જે રીતે આહાર લે છે તે બીના, તથા ગર્ભમાં રહેલા જીવે બનાવેલા શરીરનાં અંગોમાંના કેટલાએક અંગોમાં જે શુકની વિશેષતા (અધિકપણું) હોય, તે તે અંગો વ્યવહારથી એમ કહેવાય છે કે આ પિતાનાં અંગો છે. અને જે અંગોમાં લોહી વધારે હોય, તે અંગો માતાનાં કહેવાય. આ રીતે શરીરનાં અંગોની બીના કહીને જણાવ્યું કે ગર્ભમાં રહેલો કોઈ જીવ ખરાબ ભાવનાથી મરીને નરકે જાય, અને શુભ ભાવનામાં મરતાં દેવલોકમાં જાય, તથા ગર્ભનો જીવ ચત્તો,

પડખાંભેર વગેરે સ્વરૂપે ગર્ભમાં રહે છે, આ હકીકત સ્પષ્ટ જણાવીને (ગાથાઓમાં) ગર્ભનું સ્વરૂપ, અને જન્મની બીના જણાવતાં કહ્યું કે, પણ વગેરેમાંના કોઈ પણ અવયવથી ગર્ભમાંથી જીવ બહાર નીકળે છે. અને કોઈ પાપી જીવની અપેક્ષાએ ગર્ભમાં રહેવાનો કાલ ૧૨ વર્ષનો પણ ઘટ્ટી શકે છે. એમ પણ મી ગાથામાં કહ્યું છે. પછી અનુક્રમે બાલદશા વગેરે ૧૦ દશાઓનું, અને આજ્ઞેપણા વગેરે ૧૦ અવસ્થાઓનું સ્વરૂપ કહીને જણાવ્યું કે સુખી જીવે ધર્મની આરાધના કરવી જોઈએ, તેથી વધારે ધર્મની આરાધના દુઃખી આત્માએ દુઃખનો નાશ કરવા માટે અને સુખ પામવા માટે જરૂર કરવી જોઈએ. પુણ્યથી ઉત્તમ જાતિ કુલ વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. પછી ક્રમસર યુગલિયાનું સ્વરૂપ, તેમના સંસ્થાન તથા સંહનન (સંઘયણ)નું સંસ્થાનાદિની હાનિનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી અવસર્પિણીના આરાતી અપેક્ષાએ તેમજ સો(૧૦૦) વર્ષમાં યુગ-અયન-ઋતુ-માસ-પક્ષ-દિવસ-સુહૃત્ તથા ઉચ્છવાસની સંખ્યા, તંદુલની સંખ્યા, મગ વગેરેની સંખ્યા અને સમય ઉચ્છવાસ-પ્રાણ-સ્તોક-તવ ને સુહૃત્નું સ્વરૂપ તથા નાલિકા (નળી) ના છિદ્રનું અને તેના પાણીનું સ્વરૂપ, તેમજ એક વર્ષના દિવસાદિનું પ્રમાણ સ્પષ્ટ સમજાવીને મનુષ્યાદિના સંપૂર્ણ આયુષ્યમાં નિદ્રાદિના વિભાગો જણાવ્યા છે. એટલે જિંદગીનો કેટલો કેટલો ભાગ નિદ્રામાં, આલ્યાવસ્થામાં તથા જીવાનીમાં, તેમજ ઘડપણમાં જાય છે, તે જણાવીને હિતોપદેશ આપ્યો કે ધર્મારાધનનો કાલ બહુ જ થોડો રહે છે. માટે પ્રમાદનો ત્યાગ કરી પરમ ઉદ્દેશાસથી શ્રીજિનધર્મની સાત્ત્વિકી આરાધના કરી મુક્તિનાં અવ્યાપાધ સુખ મેળવવા, એમાં જ માનવ જીવનની સાચી સાધકતા રહેલી છે. ધર્મારાધનની ઉત્તમ તક શુભાવનારા જીવોને અને જરૂર પશ્ચાત્તાપ થાય છે. આ પ્રસંગે આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ દઈને કહ્યું કે આયુષ્ય વગેરે નહીંના પાણીના વેગ વગેરેની જેવા છે, તે સંસારરૂપી સમુદ્રમાં જન્મ, જરા, મરણરૂપી પાણી ઠંડાઠંડા ભરેલું છે. આ રીતે કહીને યુગલિક પુરુષાદિના પૃષ્ઠ કરંડક (માટી પાંસળીઓ) વગેરેના પ્રમાણ-દિની બીના અને અધોગામિની (શરીરના નીચેના ભાગ તરફ જનારી) શિરા (નસ)ની બીના, તથા પિત્તાદિને ધારણ કરનારી શિરાઓ (નસો)ની બીના, તેમજ શરીરમાં રહેલા લોહી શુકાદિની બીના અનુક્રમે વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી વૈરાગ્યનો ઉપદેશ દેતાં જણાવ્યું છે કે મૂઢ આત્માઓ અજ્ઞાન અને મોહને વશ થઈને જ સ્ત્રીના દેહને સુંદર માને છે. પણ તેઓએ સમજવું જોઈએ કે જે સ્ત્રીના શરીરની અંદરનો માંસાદિ ભાગ બહાર આવે, અને ચામડીનો ભાગ અંદર જાય, તે જરૂર તે જોઈને તિરસ્કાર થયા વિના રહે જ નહિ, સમજી આત્માને તે જરૂર વૈરાગ્ય થાય જ. કારણ કે, તે તે સમજે છે કે શરીર તે મહામૂત્રાદિ અશુચિ પદાર્થોથી ભરેલું અપવિત્ર જ છે. ફક્ત ચામડી, લૂગડાં, ઘરેણાં વગેરેથી જ તેની ક્ષણિક (થોડી વાર રહે તેવી) સુંદરતા જણાય છે. માટે હું જીવ ! તારે વૈરાગ્ય ભાવમાં રહેવું, એ જ પરમ શ્રેયસ્કર છે. તથા વિષયો કિંપાક ફક્તની જેવા

ભયંકર દુઃખ દેનારા છે, તેમજ સ્ત્રીજાતિ ઘણા દોષાની ખાણ જેવી છે, માટે તેની ઉપર મોહ રાખવો જ નહિ. આ રીતે વિષય પ્રત્યે વૈરાગ્યભાવને પ્રકટાવનાર હિતોપદેશ દર્શને અનુક્રમે સ્ત્રીનાં દેહ નામ અને તેની (નારી, મહિલા આદિ નામની) વ્યુત્પત્તિ, તથા સ્ત્રીનું ચરિત્ર તેમજ સ્વરૂપ વૈરાગ્યભાવના પ્રકટાવવાના ધરાદાથી સ્પષ્ટ જણાવીને ગ્રંથકારે કહ્યું કે જડ જેવા જીવોને હિતોપદેશ દેવો નકામો છે. કારણકે તેમને તેની તલભાર પણ અસર થતી જ નથી. માટે છુદ્ધિશાલી આસન્નસિદ્ધિક ભવ્ય જીવોએ સમજવું જોઈએ કે મરણાદિનાં દુઃખોને ભોગવવાના અવસરે પુત્ર સ્ત્રી વગેરે પરિવારમાંનો કોઈ પણ જીવ દુઃખથી બચાવી શકતો નથી. મરણાવસરે પરભવ જાતાં એક ધર્મ જ સાથે આવે છે. ધર્મનું જ શરણ લેવું એ સાચું શરણ છે. તેનાજ પ્રભાવે ઇંદ્રવાદિની ને રાજ્યાદિની ઋદ્ધિ વગેરે તેમજ અંતે મોક્ષના પણ સુખો મળે છે. આ રીતે ગ્રંથકારે ધર્મનું ફલ વગેરે કહીને આ તંદુલવૈચારિક પ્રકીર્ણકને પૂર્ણ કર્યો છે.

૫. શ્રીતંદુલવૈચારિક પ્રકીર્ણકનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો

૬. શ્રીસંસ્તારક પ્રકીર્ણકનો ટૂંક પરિચય

સંસ્તારક એટલે સંચારો. નિર્મલ ચારિત્રાદિના સાધક મુનિવરો પોતાના જ્ઞાનના ઉપયોગથી કે જ્ઞાની ગુરુ મહારાજના કહેવાથી અંત સમય જાણીને અંતકાલે જે વિધિ પૂર્વક જેવી આરાધના કરે તે ધીના અહીં વર્ણવી છે, તેથી આ સંસ્તારક પયન્ના કહેવાય છે. જેમ અહીં અંતિમ કાલની આરાધનાનું વર્ણન કર્યું છે, તેમ ચતુઃશરણ, ભક્તપરિજ્ઞા, મહાપ્રત્યાખ્યાન પ્રકીર્ણકોમાં પણ જુદી જુદી પદ્ધતિએ ટૂંકામાં કે વિસ્તારમાં તેવું જ વર્ણન કર્યું છે. એટલે દશ પયન્નાઓમાં ૬ પયન્નાઓમાં આરાધનાના અધિકાર (વર્ણન) આવે છે, એમ ખુશીથી કહી શકાય. અહીં શરૂઆતમાં શ્રીમહાવીર પ્રભુને નમસ્કારાદિ કરીને સંસ્તારકનું આરાધના સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી કહ્યું કે આત્માને સારી રીતે તારે એટલે શુકલ ધ્યાન, કેવલજ્ઞાન, મોક્ષ રૂપ લાભ પમાડે તે સંસ્તારક કહેવાય.

આ રીતે સંસ્તારકની વ્યાખ્યા જણાવીને શ્રમણપણાની ઉત્કૃષ્ટતા વર્ણવી છે. પછી અનુક્રમે સંસ્તારકનું પરમ મંગલિકપણું અને તેને સ્વીકારનારા મુનિવરોને આત્મિક વીર્યદલાસ તથા પરમાર્થ (મોક્ષ)નો લાભ વગેરે ધીના સ્પષ્ટ જણાવીને કહ્યું છે કે સંસ્તારક એ વસુધારા જેવો ને તીર્થ સ્વરૂપ છે. તથા અહીં મોક્ષનો લાભ વગેરે ત્રણ કાર્યો સધાય છે; માટે આ સંસ્તારક (સંચારો કરવા રૂપે કરાતી અંતિમ સમયની આરાધના) તીર્થ સ્વરૂપ કહ્યો છે. તેમજ ખરું રાજ્ય તો મોક્ષનું જે રાજ્ય તે જ છે. નિજ શુભ રમણતાના અપૂર્વ શાન્ધતા આનંદને ભોગવનાર આ સંસ્તારક ભાવમાં

રહેલા મુનિવરો મોક્ષ રાજ્યના રાજા છે. આ રીતે જણાવેલી બીનાને વિસ્તારથી સમજાવીને શુદ્ધ સંસ્તારકત્વું ને અશુદ્ધ સંસ્તારકત્વું સ્વરૂપ કહીને જણાવ્યું છે કે મુનિ જે દિવસે સંસ્તારક વિધિને અંગીકાર કરે, તે દિવસે તેને બહુજ કર્મનિર્જરાદિ રૂપ આત્મિક લાભ થાય, ને દરેક સમયે કર્મોનો ક્ષય થાય, તથા તે ટાઇમે મુનિને ચક્રવર્તીના સુખથી પણ વધારે સદિયાતું સુખ હોય છે. કેઈને નાટક જોવામાં જોવી પ્રીતિ હોય, તેથી પણ વધારે પ્રીતિ શ્રીજિનવચનતું મનન (ચરણ, વિચાર, ભાવના) કરનાર આ સંસ્તારક ભાવમાં રહેલા મુનિરાજને હોય છે. વ્યાજબી જ છે કે જેટલે અંશે રાગનો અભાવ હોય તેટલે અંશે નિર્દોષ આત્મિક સુખનો અનુભવ થાય છે. આ રીતે અંત સમયમાં પણ આ સંસ્તારક ભાવને સ્વીકારનારા ભવ્ય જીવો આત્મકલ્યાણ જરૂર કરી શકે છે. નિશ્ચયનયે આત્મા એજ સંસ્તારક કહેવાય. કારણ કે આ ટાઇમે આત્મા નિજસ્વરૂપમાં વર્તે છે. આ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું કે સંસ્તારક ભાવને અંગીકાર કરવાનો મુખ્ય માર્ગ એ છે કે ચોમાસામાં તપશ્ચર્યા કરીને શિયાળામાં સંસ્તારકનો વિધિ કરવો જોઈએ. આવી નિર્મલ આરાધના કરીને આત્મહિતને સાધનારા પુણ્યાત્માઓમાં દષ્ટાંત તરીકે અર્જુનાપુત્ર આચાર્ય, સકંધસૂરિના શિષ્યો, મુકોશલમુનિ, અવંતીસુકુમાલ, ધર્મસિદ્ધમુનિ, ચાણક્ય, અમૃતઘોષમુનિ, ચંડવેગ, ચિલાતીપુત્ર, ગજ-સુકુમાલ વગેરે જણવા. આ બધી બીના જણાવીને કહ્યું કે સંસ્તારક ભાવમાં રહેલ મુનિરાજ સાગાર પ્રત્યાખ્યાન કરે. યોગ્ય અવસરે પાણીનો પણ ત્યાગ કરે, સર્વ સંઘને ખમાવે, સર્વ અપરાધો ખમાવે, તેમજ અનશનની અનુમોદના કરે, અને ચારે ગતિના દુઃખો, તથા થઈ ગયેલા અનંતા જન્મ-મરણાદિનો વિચાર કરીને, તેમજ અન્યત્વ ભાવનાને ભાવોને નિર્મમત્ત્વ ભાવમાં વર્તે. પછી આચાર્યાદિને ને સર્વ જીવરાશિને ખમાવે. આ રીતે વિધિ સાચવનાર તે મુનિ ઘણાં કર્મોને ખપાવે છે. આ પ્રસંગે શ્રીગુરુ મહારાજ તે મુનિને હિતશિક્ષા દેતાં જણાવે છે કે આ સંસ્તારક ભાવની યથાર્થ સાધના કરનારા ભવ્ય જીવો ત્રીજે ભવે મોક્ષે જાય છે.

૬. શ્રી સંસ્તારક પ્રકીર્ણકનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

૭. શ્રી ગરજાચાર પ્રકીર્ણકનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

ગરજનો અર્થ સાધુઓનો સમુદાય થાય છે. તેમના આચારત્વું વર્ણન અહીં કર્યું છે. તેથી આતું નામ 'ગરજાચાર પ્રકીર્ણક' યથાર્થ છે. આના બનાવનાર શ્રીસ્થવિર ભગવંતે (૧) આચાર્ય (૨) સાધુઓ (૩) સાધ્વીઓ આ ત્રણની બીના શ્રીમહાનિશીથ, બૃહતકલ્પ અને વ્યવહારસૂત્રને અનુસારે વર્ણવી છે. એટલે એ ત્રણે છેદ સૂત્રોમાંથી આનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. આ પયન્નાની શરૂઆતમાં પહેલી ગાથામાં પ્રજુશ્રી મહાવીરદેવને

નમસ્કાર કરીને કહ્યું છે કે હું ગરબનો આચાર જણાવું છું. બીજી ગાથાથી માંડીને ૭મી ગાથા સુધીની ૬ ગાથાઓમાં મુનિઓને ગરબમાં રહેતાં શા શા જાણ થાય છે ? તે બીના અને પ્રસંગે બીજી પણ બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી ઉત્તમ આચાર્યના ને અધમ આચાર્યના લક્ષણ વગેરે ૮મી ગાથાથી ૪૦મી ગાથા સુધીની ૩૩ ગાથાઓમાં જણાવ્યા છે અને તે પછીની ૬૬મી ગાથાઓમાં સાધુ મુનિરાજેના આચારાદિતું વર્ણન કર્યું છે. તે પછીની ૨૮ ગાથાઓમાં સાધ્વીઓના આચારાદિતું વર્ણન કર્યું છે આ રીતે આનો ટૂંક સાર જાણવો.

હવે આ ગરબાચાર પચન્નાનો પરિચય ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવો-અહીં રાજ્યાતમાં મંગલ, અને અભિધેય (અંશમાં કહેવાની બીના) વગેરે કહીને જણાવ્યું છે કે મુનિવરોએ ગરબમાં રહીને ગરબનાયકની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ ને ગરબની મર્યાદાને જરૂર પાળવી જોઈએ. જેઓ ગરબની મર્યાદા તરફ બેદરકારી રાખી સ્વછંદભાવે વર્તે છે, તેઓ વધારે કાલ સંસારમાં ભટકે છે. તથા આત્માથી સાધુઓના સમુદાય રૂપ ગરબમાં સાધુઓએ રહેવું. તેમજ તે ગરબમાં આચાર્યના ખરો આધાર હોય છે, તેથી તેની પરીક્ષા કરવાનો વિધિ, અને ઉન્માર્ગે (અવળે માર્ગે; વિપરીત માર્ગે) રહેલા સૂરિતું લક્ષણ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવીને કહ્યું કે જે આચાર્ય આજ્ઞા વિનયાદિ સદ્ગુણી ગરબને માટે ઉપકરણાદિ સાધનોનો સંગ્રહ કરવો વગેરે કાર્યો કરે નહિ ને ગરબના સાધુઓને ઇચ્છા, મિચ્છા તહુકકાર, છંદના, નિમંત્રણા વગેરે દર્શાવે ચક્રવાલ સામાચારી શીખવે નહિ, તથા મુનિમાર્ગે (સાધુના આચાર)ને સમજાવે નહિ, તે આચાર્ય તે ગુણી ગરબના શત્રુ જેવા જાણવા. તથા જે શિષ્ય શ્રીઆચાર્ય ભગવંત વગેરે ગીતાર્થ વડીલ મહાપુરુષોની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે નહિ અને આચાર્યને બદલે પોતે ગરબમાં સારજા વારણા ચોયણા પાંડચોયણા કરે, તથા પરમોપકારી શ્રીયુરુ મહારાજની ખબર લે નહિ તે શિષ્ય શત્રુ જેવો જાણવો. આ વાત સ્પષ્ટ જણાવીને કહ્યું કે આત્માથી વિનયાદિ સદ્ગુણી શિષ્યો કર્મોદયે ઉન્માર્ગે ગયેલા ગુરુને પણ સન્માર્ગે ચાલતા કરે છે. આ પ્રસંગે વિનીત શિષ્યે કઈ વિધિએ કેવાં નમ્ર વચનાદિ સાધનોથી પૂજ્ય શ્રીયુરુ મહારાજને સન્માર્ગે લાવવા, તે વિધિ વગેરેતું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી અનુક્રમે નિર્મલ સંયમધારી સાધુતું સ્વરૂપ અને સન્માર્ગે રહેલા સૂરિતું તથા ઉન્માર્ગેગામી સૂરિતું લક્ષણ, તેમજ શુદ્ધ ધર્મોપદેશકતું સંવિગ્નપણું અને સંવિગ્નપક્ષતું લક્ષણ વગેરે બીના જણાવીને પછી કહ્યું કે ગરબમાં પૃચ્છા, પ્રતિપૃચ્છા વગેરે જરૂર થવાં જ જોઈએ. જે તેમ ન થાય તો ગરબ સ્વચ્છંદી બની જાય. તથા શ્રીતીર્થકર દેવે ફરમાવ્યું છે કે શિષ્યોની ભૂલ જણાય તો ગુરુએ તેમને સમજાવીને સુધારવા, જે તેમ ન કરે તો ગુરુ મહારાજ જિનાજ્ઞાની વિરાધના કરનાર કહેવાય. આ બધી બીના વિસ્તારથી કહીને અનુક્રમે ગરબતું ને કુગરબતું લક્ષણ; ગીતાર્થનો મહિમા અને અગીતાર્થની નિંદા,

તથા અગ્નીતાર્થ-કુશીલાદિની સોખત નહિ કરવાનો આખાદ ઉપદેશ આપ્યો છે. પછી અનુક્રમે ગચ્છમાં રહેનારા મુનિવરાદિને થતા લાભ અને ગચ્છવાસી મુનિવરાદિના લક્ષણ કહીને જણાવ્યું કે મુનિઓ કે કારણે આહાર કરે. દીક્ષાપર્યાયાદિકથી જેઓ મોટા હોય તેમનું સન્માન જરૂર સાચવવું. સાધુઓ સાધ્વીનાં વસ્ત્રો વાપરે નહિ, તેનાં અંગોપાંગાદિને એકામતાએ ખરાબ ભાવનાથી જુવે નહિ, તથા તેનો વિચાર પણ કરે નહિ. તેમજ સાધ્વીનો પરિચય કરવો નહિ. આ રીતે જણાવીને કહ્યું કે સાધુએ સાધ્વીનો સંસર્ગ (પરિચય, વાતચીત વગેરે) ન કરવો જોઈએ, અને સંનિહિત દોષાદિથી દૂષિત આહારાદિને વાપરવા નહિ, તથા સંયમધર્મની આરાધના કરવામાં અપ્રમત્તભાવે પ્રયત્નશીલ થવું જોઈએ, તેમજ કાલકાયના રક્ષક બનીને દ્રવ્યાભિમહાદિને જરૂર ધારણ કરવા જોઈએ. આ બીના સ્પષ્ટ જણાવીને કહ્યું કે મુનિએ ખજૂરીના પાંદડાંની સાવરણીથી કાળે ન કાઢવો જોઈએ. કારણ કે તેથી દયા સચવાતી નથી. સચિત્ત પાણીના તથા અશ્નિ આદિના સમારંભાદિનો ત્યાગ કરવો. તેમજ પુષ્પાદિને સ્પર્શાદિ કરવા નહિ (અડવું પણ નહિ). હાસ્ય કીડાદિને વર્જવાં, સ્ત્રીને અડવું પણ નહિ. આ બીના તથા તેને અનુસરતી બીજી પણ બીના સ્પષ્ટ જણાવીને કહ્યું છે કે મુનિએ અધ્યાયને દીક્ષા દેવી નહિ, નિર્ગુણ સાધુને દૂર કરવો, અને પોલાણવાળા પાટ-પાટલા વગેરે વાપરવા નહિ. જેથી સંયમને પુષ્ટિ મળે તેવાં વસ્ત્રો વાપરવાં. તથા હિરણ્યાદિને અડવું નહિ, સાધ્વીનાં પાત્રાં અને દવા વગેરે વાપરવાં નહિ, તથા જ્યાં એકલી સ્ત્રી હોય, ત્યાં ઊભું પણ રહેવું નહિ. સાધ્વીને લજ્જાવર્ષી નહિ, તેમજ સાધુઓની મંડલીમાં સાધ્વીથી અવાય નહિ. કોંઠાદિ કષાયનો ત્યાગ કરવો, શાંત થયેલા કષાયની ઉદીરણા કરવી નહિ. આ બધી બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી આ રીતે હિતશિક્ષા આપી છે કે મુનિ કથવિકથ (વેચવું, ખરીદવું) કરે નહિ, સુવિહિત મુનિ સમુદાયમાં રહે. એક સાધુ વગેરેથી કે એક સાધ્વી આદિથી ઉપાશ્રયની રક્ષા થાય નહિ, તથા સાધ્વીઓનો સમુદાય આમાદિની બહાર આવેલા સ્થાનમાં રહેતો હોય, તો તે ખરાબ ગચ્છ કહેવાય. તેમજ જે ગચ્છમાં એકલો સાધુ એકલી સાધ્વીની સાથે વાતચીત કરે અને સાધુપણને ન છાજે તેવી હલકી ભાષા બોલાતી હોય તે ગચ્છ નહિ, પણ ખરાબ ગચ્છ કહેવાય. મુનિ સ્ત્રીની છબી વગેરેને જૂવે નહિ, વસ્ત્રનું સીવવું વગેરે સદોષ ક્રિયા ન કરે, અને વિલાસવાળી ગતિ વગેરે કરે નહિ, શુદ્ધસ્થના ઘેર કથા કહે નહિ તથા રાતે કથા ન કહે, ફોલેશ કરે નહિ, તેમજ બહારગામથી આવેલા સાધુઓની ઉપર વાતસહ્યભાવ રાખે ને શરીરની શોભા ન કરે.

રાતે સૂવાના યાદ્યે એ જીવાન સાધ્વીઓના સંધારાની વચ્ચે એક વૃદ્ધ સાધ્વીનો સંધારો થાય, એ રીતે તરુણ સાધ્વીએ સંધારા કરવાનો વ્યવહાર છે. સાધ્વીઓએ મોઢું ધોવું વિગેરે ક્રિયા શરીરને શોભાવવા માટે કરવી નહિ. જ્યાં ગર્હીલ વગેરે

પશુઓ હોય તેવા સ્થાને રહેવું નહિ, તથા પ્રમાદાદિને છંડીને વૈરાગ્યાદિ ગુણો ધારણ કરી સંયમની આરાધના કરવી. ગુરુણી આદિના વિનયાદિ કરવા તેમજ વાતચીત કરતાં સામાનો તિરસ્કાર કરવાની ભાવનાએ ઉત્તર પ્રત્યુત્તર દેવા નહિ. સામાને જવાખ દેવાના અવસરે સાધ્વીએ પોતાની ગુરુણીની પાછળ ઊભા રહીને કે બેસીને જવાખ દેવો. આ હકીકત પુરુષને જવાખ દેવાના પ્રસંગે સમજવી. તથા સાધ્વીએ જેથી શીલભાવના ઘટે, તેવી વાતચીત કરવી નહિ. તેમજ સાધુ કે સાધ્વી જે શુદ્ધસ્થના જેવી ભાષા બોલે, તે તે માસોપવાસાદિ તપના ફલને હારી જાય છે. એટલે તેવી આકરી તપશ્ચર્યાનું પણ સંપૂર્ણ ફલ તે પામી શકતા નથી. આ બધી બીના વિસ્તારથી સમજાવીને અંતે કહ્યું છે કે શ્રી મહાનિશીથ, બૃહત્કલ્પ અને વ્યવહારસૂત્રમાંથી સાર લઈને આ પયન્તાની રચના કરી છે. જે મુનિવરો અહીં જણાવેલી બીના પ્રમાણે ગરુડમાં રહીને પરમ ઉદ્ધાસથી સંયમાદિની સાત્ત્વિકી આરાધના કરશે, તેઓ જરૂર સંસાર સમુદ્રનો પાર પામશે. એટલે મુક્તિનાં અવ્યાબાધ મુખો પામશે.

૭. શ્રીગરુડાચાર પયન્તાનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂર્ણ થયો.

૮. શ્રીગણિવિદ્યા પ્રકીર્ણકનો (ગણિવિજઞ્ઞા પયન્તાનો) ટૂંક પરિચય

અહીં ૮૨ ગાથાઓ છે. તેમાંથી ૫૨ (આવન)માંથી ૫૮મા સુધીના ૭ શ્લોકો અનુષ્ટુપ છંદમાં છે. બાકીની ૭૫ ગાથાઓ ચાર્યા છંદમાં છે. ગણી એટલે આચાર્ય મહારાજને ખાસ જરૂરી એવી જ્યોતિષની વિદ્યા (જ્યોતિષનું જ્ઞાન) જેમાં ટૂંકામાં જણાવી છે તે ગણિવિદ્યા કહેવાય. શ્રીઆચાર્ય મહારાજ ગરુડના નાયક છે, તેથી કુલ ગણુ સંઘાદિના નિમિત્તે સારા દિવસ, તિથિ, નક્ષત્રાદિને જોઈને નક્કી કરી તેઓ તે દિવસાદિમાં દીક્ષા પ્રતિષ્ઠા વગેરે કરાવે છે. આ કારણથી ' ગણિવિદ્યા ' નામમાં ગણિ-શબ્દ શરૂઆતમાં મૂકયો છે. જેવી રીતે ૧૧ અંગોમાં શ્રીસ્થાનાંગસૂત્ર અને સમવાયાંગ સૂત્રમાં જ્યોતિષની થોડી બીના અને દષ્ટિવાદના ૧૧ મા કલ્યાણપ્રવાહ પૂર્વમાં જ્યોતિષની બીના બહુ જ વિસ્તારથી કહી છે, તથા ૧૨ ઉપાંગોમાં સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ અને જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્ર નામનાં ત્રણ ઉપાંગોમાં જ્યોતિષની બીના કહી છે, તેવી રીતે ૬૨ પયન્તાઓમાં ફક્ત આ ગણિવિદ્યા પયન્તામાં જ જ્યોતિષની ટૂંકી છતાં બહુ જ જરૂરી બીના વર્ણવી છે. આ હકીકત ૪૫ આગમોની અપેક્ષાએ જણાવી છે. એટલે ૪૫ આગમોમાં ઉપર જણાવેલાં સૂત્રો સિવાય બીજા આગમોમાં જ્યોતિષની ખાસ જરૂરી શૃંગ્લાબદ્ધ (ક્રમિક) બીના કહી નથી. બાકી છૂટી છવાઈ તેવી બીના તેા શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્રાદિમાં કોઈ કોઈ સ્થલે જણાવી છે. તે પણ સ્વતંત્ર નહિ, પણ બીજા ચાલુ પ્રસંગને સ્પષ્ટ સમજાવવાને માટે દીકાકારાદિ મહાપુરુષોએ અપ પૂરતી જ્યોતિષની

ખીના જણાવી છે. આ પચન્નાની ૮૨ ગાથાઓનો અર્થ વિચારતાં આના સચનાર સ્થવિર મહર્ષિનું અપૂર્વ જ્ઞાનિપજ્ઞ સાંખ્ય થાય છે. તેમણે ટૂંકા છતાં ખહુ જ ઉપયોગી મુદ્દાઓ અહીં જણાવ્યા છે. આની ઉપર ટીકા નથી, કદાચ હોય તો તે ઉપલબ્ધ નથી. (મળી શકી નથી). સંભવ છે કે જેમ ૧૧ મા કલ્યાણપ્રવાહ (અવધ્ય પૂર્વ) પૂર્વમાંથી સૂર્યપ્રજ્ઞપિત, ચંદ્રપ્રજ્ઞપિત વગેરેનો ઉદ્ધાર કર્યો, તેમ આ ગણિવિદ્યા પ્રકીર્ણકનો કોઈ મોટા સૂત્રમાંથી કદાચ ઉદ્ધાર થયો હોય, પણ ઉદ્ધારનું સ્થાન જણાવ્યું નથી. અહીં શરૂઆતમાં અંધકારે પહેલી ગાથામાં જણાવ્યું છે કે, હું બલાબલ વિધિ કહીશ. એટલે દિવસ વગેરે નવ પદાર્થોમાં કયા કયા દિવસો સારા ગણાય, ને કયા કયા દિવસો સારા ન ગણાય? આ બાબતનો નિર્ણય કહીશ. જેમ વ્યવહારમાં કહેવાય છે કે આ દિવસ વગેરે સખળા છે એટલે સારા છે, ને આ દિવસ વગેરે નખળા છે. (બળ વિનાના છે, સારા નથી) તેમ અહીં પણ તે પ્રમાણે સમજવું. તે દિવસ વગેરે નવ પદાર્થો આ પ્રમાણે જણવા- (૧) દિવસ -૩૦ દિવસોમાં કયા દિવસો સારા અને નખળા કહેવાય? આનો ખુલાસો કર્યો છે. (૨) તિથિ-એ જ પ્રમાણે તિથિઓમાં સારી નરસી તિથિઓ જણાવી છે. (૩) નક્ષત્ર-અહીં સારા નરસા નક્ષત્રો જણાવ્યા છે. (૪) કારણ-અહીં સારા નરસા કારણોની ખીના કહી છે. (૫) ગ્રહ દિવસ-અહીં સારા નરસા ગ્રહોની ખીના કહી છે. (૬) મુહૂર્ત-અહીં સારાં નરસાં મુહૂર્તોની ખીના કહી છે. (૭) શકુન-અહીં સારા નરસાં શકુનોની ખીના કહી છે. (૮) લગ્ન-અહીં શુભ લગ્નની ને અશુભ લગ્નની ખીના કહી છે. (૯) નિમિત્ત-અહીં સારા નરસાં નિમિત્તોની ખીના કહી છે. અહીં સારા દિવસ વગેરે નવ પદાર્થો વ્યવહારથી સખલ (બલિષ્ઠ, બળવાળા) કહેવાય છે, અને નરસાં તે દિવસ વગેરે નવ પદાર્થો અખળ (બળ વિનાના) કહેવાય છે. અનુક્રમે આ દિવસાદિ નવ પદાર્થોની ખીના કહીને તે સારા દિવસ વગેરેમાં કયા કયા કાર્યો કરવા વગેરે ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. તથા અંતે કહ્યું છે કે દિવસ, તિથિ, નક્ષત્ર, કરણ, ગ્રહ, મુહૂર્ત, શકુન, લગ્ન, નિમિત્ત આ નવ પદાર્થોમાં અનુક્રમે દિવસખલ કરતાં તિથિનું બલ અઢીયાતું ગણાય છે. એમ તિથિના બલ કરતાં નક્ષત્રનું બલ અઢી બધ, વગેરે ખીના પણ સમજા લેવી. આ રીતે આ ગણિવિદ્યા પ્રકીર્ણકનું રહસ્ય ટૂંકામાં જણાવીને હવે તેના પરિચય ખહુજ ટૂંકામાં જણાવું છું.

આ ગણિવિદ્યા પ્રકીર્ણકમાં અનુક્રમે અલિધેય (કહેવાની ખીના) તથા દિવસ વગેરે નવ પદાર્થો જણાવીને સખલ અને અખલ એવા દિવસોનું તથા રાત્રિઓનું વર્ણન કર્યું છે. સખલ (સારા) દિવસોમાં કરેલાં ધાર્મિક કાર્યો નિર્વિઘ્નપણે પૂરાં થાય છે. તેથી વિપરીત અખલ (નરસા) દિવસોમાં તેવાં કાર્યો કરાય જ નહિ. પછી ક્રમસર એકમ વગેરે તિથિઓમાંની સખલ તિથિમાં કે અખલ તિથિમાં આરંભેલાં કાર્યોનું સાદું નરસું ફલ, ગમન (વિહાર વગેરે) આદિમાં લેવા લાયક નક્ષત્રો અને સંધ્યાગત નક્ષત્રાદિનું

સ્વરૂપ તથા ફલ જણાવીને પાઠ્યોપગમન, (અનશન) વિદ્યા, લેખ, વડીદીક્ષા વગેરે કાર્યોનો આરંભ કરવામાં અને વિદ્યાભ્યાસ, મૃદુકર્મ, ભિક્ષા, ભિક્ષુપ્રતિભાદિ તપશ્ચર્યાના આરંભમાં તથા નવું ઉપકરણ વાપરવામાં, તેમજ ચૈત્યપૂજાદિ ધાર્મિક કાર્યોમાં વજ્ય (નહિ લેવા લાયક) નક્ષત્રો અને અવજ્ય (ગ્રાહ, લેવા લાયક) નક્ષત્રો જણાવ્યાં છે. પછી અનુક્રમે અવ વગેરે કરણોનાં નામ, અને તેને લાવવાનો એટલે કયા દિવસે કયું કરણ હોય? તે જાણવા માટે જરૂરી ગણિતની ખીના, તથા દીક્ષાદિ પ્રસંગે લેવા લાયક કરણોની અને રવિવારાદિની ખીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી રૂદ્ર વગેરે મુહૂર્તોની છાયાતું પ્રમાણ, તેમાં કરવાનાં કાર્યો અને શુભાશુભ શકુનોની ખીના તથા તેમાં કરવાનાં ને નહિ કરવાનાં કાર્યો, તેમજ ચલ રાશિને સ્થિર રાશિની ખીના, તેમાં તથા હોરાદિમાં કરવાનાં કાર્યો વિગેરે ખીના ક્રમસર સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી અનુક્રમે નિમિત્તોતું સ્વરૂપ, તેમાં કરવા લાયક કાર્યો, અને નિમિત્તોતું પ્રખલપણું તથા દિવસાદિ નવ પદાર્થોમાં ક્રમસર પૂર્વના પદાર્થ કરતાં આગળના પદાર્થની સખલતા અને પાછળના પદાર્થની અખલતા વગેરે ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

॥ અનુષ્ટુબ્વૃત્તમ્ ॥

સર્વેષ્વપિહિ કાર્યેષુ—યાત્રાયાં ચ વિશેષત : ॥

નિમિત્તાન્યપ્રતિક્રમ્ય, ચિત્તોત્સાહ : પ્રગલ્ભતૈ ॥ ૧ ॥

અર્થ—દિવસ વગેરે નવ પદાર્થોમાં કહેલા નવમા નિમિત્ત કરતાં પણ મનનો ઉત્સાહ થઈ જાય છે; એટલે કાર્ય પ્રસંગે નિમિત્ત કરતાં પણ પહેલાં મનનો ઉત્સાહ જોવો. હાલ જે કામ કરવાની આહવા હોય, તે યામને તે કામ કરવા મનમાં બહુ જ ઉત્સાહ થતો હોય, તો તે કામ જરૂર તે વખતે કરી જ લેવું. દિવસ તિથિ વગેરે નવે વાનાં સારાં હોય, પણ મનમાં વિવક્ષિત કામ કરવાને અનુકૂળ ઉત્સાહ જ ન વર્તે તો હોય, તો તે કામ કરવું જ નહિ. આ નિયમ તમામ કાર્યોમાં પણ લાગુ પડે છે, ને યાત્રાની આખતમાં તો જરૂર ચિત્તનો ઉત્સાહ તપાસવો. એમ દિનશુદ્ધિ વગેરે ઘણા યોગોત્પન્ના ગ્રંથોમાં જણાવ્યું છે.

તથા કેટલાંએક જરૂરી કાર્યોમાં વારને લઈને પણ તિથિની વિશિષ્ટતા જણાવી છે. જુઓ:—

શનિમૌમગતા રિક્તા—સર્વસામ્રાજ્યવાયિની

અર્થ—જોય, નોમ ને ચૌદરા. આ રિક્તા તિથિ કહેવાય, તે ત્રણ તિથિમાંની કોઈ પણ તિથિએ જો શનિવાર કે મંગલવાર હોય, તો તે તિથિ સર્વ સામ્રાજ્યને પણ હેવા સમર્થ છે એમ સમજવું. કેટલાંએક ખાસ જરૂરી ધાર્મિકાદિ કાર્યો આ તિથિમાં

કરાય. એમ બીજા જ્યોતિષના ઘણાં ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. તેમજ ઉત્તમ યોગનું સામર્થ્ય જણાવતાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજાદિ મહાપુરુષોએ લગ્નશુદ્ધિ વગેરે ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે:-

“ એ રવિજોગે વસ્તે, સઠ્ઠે વિગ્ધાઈં વિગ્ધસંતિ ”

કદાચ દિવસ વગેરેની શુદ્ધિ સંપૂર્ણ ન જણાતી હોય, ને કાર્ય જરૂર કરવાનું હોય, તે વખતે ઉત્તમ યોગની તપાસ કરવી. આવા પ્રસંગે જો એક રવિયોગ હોય, તે દિવસાદિની સહેજ અશુદ્ધિ લગાર પણ નુકસાન કરી શકતી નથી.

૮. શ્રી ગણિવિદ્યા પ્રકીર્ણકનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

૯. શ્રીદેવેન્દ્રસ્તવ પ્રકીર્ણકનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

દશ પયન્નાઓમાં આ નવમો પયન્નો છે. તેમાં દેવોના સ્વામી ઇન્દ્રોની હકીકત જણાવવા પૂર્વક શ્રીજિનેશ્વર દેવની સ્તુતિ કરી છે; તેથી તે ‘ દેવેન્દ્રસ્તવ ’ આવા યથાર્થ નામે ઓળખાય છે. જ્યારે વર્ષાદને આવવાની શરૂઆતનો સમય વર્તે છે, શાંતિનું વાતાવરણ વર્તી રહ્યું છે, તે અવસરે પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના પ્રાસાદમાં ક્ષેત્રાદિની હકીકતને જાણનાર એક શ્રાવક સ્વધર્મચારિણી (પત્ની)ની સાથે દ્રવ્યપૂજા પૂરી કરીને ભાવપૂજા કરવાના પ્રસંગે શ્રીઆદિનાથ વગેરે ત્રેવીશ તીર્થકરોની સ્તુતિ કરીને વર્તમાન શાસનના નાયક પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવની ઉપર બહુ જ બહુમાન હોવાથી તે મૂલનાયકની પરમ ઉદ્ધાસથી સ્તુતિ કરે છે, તેમાં તેણે કહ્યું કે ડર ઇન્દ્રોથી સ્તવાયેલા હે નાય ! હું આપના ચરણ કમલને નમસ્કાર કરું છું. આ વચન સાંભળીને તેની પાછળ ઊભી રહીને સ્તુતિને સાંભળનારી શ્રાવિકાએ (તે સ્તુતિ કરનારની પત્નીએ) પોતાના પતિને ૬ પ્રશ્નો આ રીતે પૂછ્યા કે ૧. ‘ બત્રીશ ઇન્દ્રો કઈ રીતે સમજવા ? ૨. તેમને રહેવાનાં સ્થાનો કયા કયા ? ૩. તે બત્રીશ ઇન્દ્રોમાંનાં દરેક ઇન્દ્રનું કેટલું કેટલું આયુષ્ય કહ્યું છે ? ૪. તથા કયા કયા ઇન્દ્રના તાબામાં કેટલાં ભવનો-વિમાનો છે ? ૫. તે ભવનો કે વિમાનો કેવાં હોય છે ? ૬. તે દરેક ઇન્દ્રને કેટલી કેટલી હલનું અવધિજ્ઞાન હોય છે ? આ પ્રશ્નો સાંભળીને તે દરેક પ્રશ્નોના ઉત્તર દેવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં તેણે જણાવ્યું કે શ્રી ગુરુ મહારાજની પાસે મેં આગમશ્રવણાદિ સાધનોથી જે શ્રુતજ્ઞાન મેળવ્યું છે, તેને અનુસારે ૬ પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપું છું. એમ કહીને તેણે અનુક્રમે ઉત્તરો આપ્યા, તેમાં લોકપાલ વગેરેની સંખ્યા, ઇન્દ્રોના બળની હકીકત (શરૂઆતની) ૬૫ ગાથાઓમાં કહી છે. પછી ચંદ્રાદિનું વિવિધ પ્રકારે વર્ણન

૧. અહીં વિશિષ્ટ ઋદ્ધિવાળા ૩૨ ઇન્દ્રો મર્યા છે. તેમાં વ્યંતરેના ૩૨ ઇન્દ્રો મેળવીને ૬૪ ઇન્દ્રો પણ બીજા ગ્રંથોમાં કહ્યા છે. ઇન્દ્રો બત્રીશ છે, એ વચન આપેલિય હોવાથી વ્યાજબી છે.

કરીને ચંદ્રાદિની સાથે નક્ષત્રોનો યોગ કેટલા કાલ સુધી રહે? આનો ખુલાસો કર્યો છે. પછી વૈમાનિક દેવોના કલ્પોપપન્ન અને કલ્પાતીત દેવોની ખીના ૧૬૩ મી ગાથાથી ૧૯૮ ગાથા સુધીની ૩૬ ગાથાઓમાં કહી છે. પછી ત્રણ ગાથાઓમાં દેવોના પ્રવીચાર (દેવતાઈ ભોગ) ની ખીના, અને ૨૭૩ મી ગાથાથી ૨૯૦ મી ગાથા સુધીની ૧૮ ગાથાઓમાં સિદ્ધશિલાની ખીના અને સિદ્ધ ભગવંતોની અવગાહનાનું સ્વરૂપ તથા ૨૯૩ મી ગાથાથી ૨૯૯ મી ગાથા સુધીની ૭ ગાથાઓમાં સિદ્ધ પરમાત્માનું સુખ વર્ણવ્યું છે. આ પચન્નાના રચનાર શ્રી વીરભદ્રગણી છે. આમાંથી ઇંદ્રાદિની ખીના ટૂંકમાં જાણી શકાય છે. આની કુલ ગાથા ૩૦૭ છે. આ રીતે આ દેવેન્દ્રસ્તવપ્રકીર્ણકનો સાર જણાવીને હવે તેનો પરિચય ટૂંકમાં જણાવું છું.

દેવેન્દ્ર સ્તવ પ્રકીર્ણકનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં મંગલાચરણ કરીને અભિધેય (અંશમાં કહેવાની ખીના) વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવીને શ્રાવકે કરેલી શ્રીવીરપ્રભુની સ્તુતિનું વર્ણન કરવાના અવસરે ક્રમસર દેવેન્દ્રોના નામ, તેમના ભવનોની કે વિમાનોની સંખ્યા, અને ઇંદ્રોનું આયુષ્ય, તથા ભવનાદિની જાડાઈ વગેરે, તેમજ દેવતાઈ પ્રવીચાર, ઇંદ્રોના અવધિજ્ઞાન વગેરે મુદ્દાઓને લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રાવિકાએ કરેલા પ્રશ્નો જણાવીને શ્રાવકે ક્રમસર આપેલા ઉત્તરે જણાવ્યા છે. તેમાં અનુક્રમે ભવનપતિ દેવોના ઇંદ્રો, તેમના તાબાના ભવનોની સંખ્યા, અને દક્ષિણ દિશામાં ને ઉત્તર દિશામાં (એમ એ વિભાગે કરીને) ભવનપતિ દેવોનું રહેવું, તથા તેમના ભવનના સ્થાન સ્વરૂપ સંબંધ વગેરે, તેમજ દક્ષિણ દિશાના ઇંદ્રોના ને ઉત્તર દિશાના ઇંદ્રોના નામ કહીને ભવનોની અને ઇંદ્રોની અગ્રમહિષીઓની સંખ્યા જણાવી છે. પછી જંબૂદ્વીપાદિની સમસાઈનમાં રહેલા આવાસાદિની સંખ્યા, અને અસુરાદિના આવાસ સ્થાન, તથા ચમરેન્દ્ર વગેરે વીશ ઇંદ્રોની વૈકલ્યશક્તિનું પ્રમાણ જણાવ્યું છે. આ રીતે ભવનપતિની ખીના ટૂંકમાં કહીને વ્યંતરોનું વર્ણન કરતાં તેમના ભેદો, નામ, સ્થાન, ભવનોનાં સ્થાન, સંબંધ, પહોળાઈ, દક્ષિણ દિશાના ને ઉત્તર દિશાના ઇંદ્રોના નામ જણાવવાપૂર્વક આયુષ્યનું વર્ણન કર્યું છે. આ રીતે વ્યંતરની ખીના પૂરી કરીને જ્યોતિષક દેવોનું વર્ણન શરૂ કર્યું છે. તેમાં અનુક્રમે જ્યોતિષક-દેવોના ભેદ, તેમના વિમાનોના આકાર, જ્યોતિષકની જાડાઈ, ચંદ્ર સૂર્ય ગ્રહ નક્ષત્ર ને તારાનાં વિમાનોની સંખ્યા પહોળાઈ વગેરેનું પ્રમાણ, ચંદ્રના ને સૂર્યના વિમાનને વહન કરનારા દેવો, ચંદ્રાદિમાં કોની મંદ ગતિ હોય? ને કોની શીઘ્ર ગતિ હોય? તથા અલ્પદ્વિંક કોણ? ને મહદ્વિંક કોણ? આ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ઉત્તરે દર્શને અલ્પચંદ્ર નક્ષત્રોની ને બાહ્ય નક્ષત્રોની ખીના જણાવી છે. પછી તારાઓનું વ્યાધાતિક આંતરું અને નિર્વ્યાધાતિક આંતરું જઘન્યથી ને ઉત્કૃષ્ટથી જણાવીને ચંદ્રની કે સૂર્યની સાથે નક્ષત્રોનો

યોગ (સંબંધ) કેટલો કાલ રહે ? તેનો ખુલાસો કરીને જંબૂદ્વીપાદિમાં ચંદ્રાદિની સંખ્યા, તેના પિટકો, અને તેની પંકિતઓ વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી કમસર જ્યોતિષકની ગતિના આધારે સુખ દુઃખ થવાની બીના, અને તાપક્ષેત્રની વૃદ્ધિ હાનિ, તથા ચંદ્રના પ્રકાશની વૃદ્ધિ હાનિ વગેરે, તેમજ રાહુથી ચંદ્રના વિમાનનું ઢંકાવવું, અને અઢી દ્વીપની બહાર રહેલા જ્યોતિષકોનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું કે તે સૂર્ય ચંદ્ર વગેરે એક બીજાને આંતરે રહ્યા છે. અઢી આંતરાનું પ્રમાણ પણ જણાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે એક ચંદ્રનો પરિવાર, અને જ્યોતિષક દેવાદિનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કહીને જ્યોતિષકનો અધિકાર પૂર્ણ કર્યો છે. પછી વૈમાનિક દેવોના અધિકારમાં કહ્યું છે કે સૌધર્મ, ઇશાન, સનતકુમાર વગેરે બાર દેવલોક છે, અને અન્યલિંગ (મુનિનો વેષ એ સ્વલિંગ કહેવાય, ને સંન્યાસી વગેરેના જે વેષ, તે અન્યલિંગ કહેવાય.) થી ઐવેયકપણું પામી શકાય જ નહીં, તથા સમ્યક્તવને પામીને ફરી મિથ્યાત્વ લાવને પામેલા જીવો દેવલોકમાં જાય, તે ઉત્કૃષ્ટથી નવ ઐવેયક સુધી જ જાય. પછી અનુક્રમે બારે દેવલોકમાં રહેલા વિમાનોની સંખ્યા, ત્યાં રહેલા દેવોનું આયુષ્ય, અને નવ ઐવેયકનાં નામો, તથા દરેક ઐવેયકમાં રહેલાં વિમાનોની સંખ્યા, તથા ત્યાંના (તે વિમાનોમાં રહેલા) દેવોનું આયુષ્ય, તેમજ અનુત્તર વિમાનોનાં નામ, અને તે પાંચ વિમાનોમાંના વિજય વગેરે વિમાન કંઈ દિશા વગેરેમાં રહ્યાં છે ? તેનો ખુલાસો કરીને તે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોના આયુષ્યની હકીકત સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી બાર દેવલોક, ઐવેયક અને અનુત્તર વિમાનોના આકાર કહીને તે વિમાનો કોના આધારે રહ્યાં છે ? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો કર્યો છે. પછી અનુક્રમે બારે નિકાયના દેવોના વર્ણ, લેશ્યા, અને શરીરનું પ્રમાણ જણાવતાં કહ્યું છે કે આયુષ્યને અનુસારે શરીરના પ્રમાણ (ઉંચાઇ)નો નિર્ણય થઈ શકે છે. પછી વિમાનાદિનું પ્રમાણ, દેવોના પ્રવીચાર-અપ્રવીચાર, (કયા દેવોને કાયાદિથી પ્રવીચાર હોય ? ને કયા દેવોને તે ન હોય. આ હકીકત) અને વિમાનોના ગંધાદિ, તથા આવલિકા પ્રવિષ્ટ વિમાનોની ને પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનોની સંખ્યા, તેમજ તે બધા વિમાનોના સ્થાન, સંસ્થાન, અને પ્રકાર (કિલ્લો) વગેરે. આ બધા પદાર્થોનું કમસર વર્ણન ઢંકામાં જણાવ્યું છે. પછી કમસર ભવનોની, ભૌમ નગરોની, ને જ્યોતિષક દેવોનાં વિમાનોની સંખ્યા, તથા વૈમાનિકાદિ દેવોનું અલ્પબહુત્વ તેમજ પહેલા બે દેવલોકની દેવીઓના વિમાનોની સંખ્યા સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોના સુખાદિનું વર્ણન કરી જણાવ્યું છે કે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો નિશ્ચયે એકાવતારી જ હોય છે, તેવો નિયમ બાકીના વિજયાદિ વિમાનોના દેવો માટે ન સમજવો. કારણકે ત્યાંના દેવોમાંના કેટલાક દેવોને છેલ્લા એક બે આદિ મનુષ્યભવ કરીને પણ મોક્ષે જવાનું હોય છે. પછી કહ્યું કે દેવોને આહાર કરવાની ઇચ્છા અને શ્વાસોચ્છવાસ લેવાની ક્રિયા યોતાના આયુષ્યને અનુસારે હોય છે. જે દેવનું

જેટલા સાગરોપમનું આયુષ્ય હોય, તે દેવ તેટલા હજાર વર્ષો વીત્યા બાદ આહારની ઇચ્છા કરે, તે તેટલા પખવાડિયા વીત્યા બાદ ફરી શ્વાસ લઈને મૂકે. પછી વૈમાનિક દેવોના અવધિજ્ઞાનનો વિષય જણાવીને કહ્યું છે કે નારક વગેરે જીવો અવધિજ્ઞાનથી અપાઈ કહેવાય છે. એટલે તેઓમાંના જે સમ્યક્દષ્ટિ જીવો હોય, તેમને જ અવધિજ્ઞાન હોય છે પછી અનુક્રમે સૌધર્મદિ દેવલોકમાં પૃથ્વીની જડાઈ, વિમાનોના વર્ણ, અને દેવ દેવીઓની ધીના, તથા પ્રસાદ તેમજ સિંહાસનાદિની ધીના કહીને વૈમાનિકનો અધિકાર પૂરો કર્યો છે. સિદ્ધના અધિકારમાં સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનથી સિદ્ધશિલાનું આંતરું, તેના આકાર જડાઈ લંબાઈ વગેરે, અને સિદ્ધોનાં સ્થાન, પ્રતિષ્ઠાતાદિ, સંસ્થાન, અવગાહના લક્ષણ, સ્પર્શના, જ્ઞાનાદિ અનુક્રમે જણાવીને સિદ્ધના સુખનું સ્વરૂપ મ્લેચ્છનું આંશિક દષ્ટાંત દર્શાવે સમજાવ્યું છે. અંતે સિદ્ધના નામ અને અવ્યાપાદપણું જણાવીને સ્તુતિ કરનાર શ્રાવકે શ્રીઅરિહંતના વંદનનો મહિમા કહેવા પૂર્વક માંગણી કરી છે કે હે પ્રભો! આપની સ્તુતિ કરવાના ફલરૂપે મને સિદ્ધિનાં સુખ મળે, એ જ મારી હાર્દિક ભાવના છે. ચારે નિકાયના દેવોના સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપને જણાવનારો આ પયન્નો છે. તેની સરલ પદ્ધતિ થોડા ટાઈમે તરવ બોધને દેનારી છે. આ રીતે આ દેવેન્દ્રસ્તવ પયન્નાનો પરિચય ટૂંકમાં જણવો.

શ્રીદેવેન્દ્રસ્તવ પ્રકીર્ણકનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

૧૦. શ્રીમરણુ સમાધિ પ્રકીર્ણકનો સંક્ષિપ્ત સાર

અહીં પણ અંત સમયે કરવા લાયક આરાધનાની ધીના ૬૬૩ ગાથાઓમાં બહુ જ વિસ્તારથી કહી છે. (૧) મરણુવિભક્તિ, (૨) મરણુવિશોધિ, (૩) મરણુસમાધિ, (૪) સંલેખનાશ્રુત, (૫) ભક્તપરિજ્ઞા, (૬) આતુર પ્રત્યાખ્યાન પ્રકીર્ણક, (૭) મહાપ્રત્યાખ્યાન પ્રકીર્ણક, (૮) આરાધના પ્રકીર્ણક. આ આઠ શ્રુતગ્રંથો (શાસ્ત્રો)નો સાર લઈને આ મરણુ સમાધિ પ્રકીર્ણકની રચના શ્રીવીરભદ્રગણિએ કરી છે. આ આઠ શાસ્ત્રોમાં ચતુઃશરણુ પ્રકીર્ણક અને સંસ્તારક પ્રકીર્ણકનું નામ કહ્યું નથી, તેથી એમ સંભવે છે કે કદાચ તે બે પયન્નાની રચના આ મરણુસમાધિની રચના થયા પછી થઈ હોય. તથા આઠ શાસ્ત્રોમાં 'મરણુ સમાધિ'નું નામ જણાવ્યું છે, તેથી એ વિચાર પ્રકટે છે કે આરાધનાની હકીકતને જણાવનાર તે પ્રાચીન "મરણુ સમાધિ" નામનું શાસ્ત્ર આ પયન્નાના રચનાર શ્રીવીરભદ્રગણિની પાસે હોવાનું જોઈએ, કે જેના આધારે આ વિદ્યામાન મરણુસમાધિ પ્રકીર્ણકની રચના થઈ છે. જન્મ અને મરણુની વ્યાપ્તિનો વિચાર કરતાં સમજાય છે કે જે જન્મ્યો તે જીવ જરૂર મરણુ પામે જ, પણ જે જીવ મરણુ પામે તે

જરૂર જન્મ પામે જ એવો નિયમ નથી. કારણ કે નિર્વાણ પદને પામવું તે પણ એક જાતનું મરણ જ છે. ત્યાંથી જન્મ પામવાનો નથી.

“ તેહિં મહ વિષ્ણોગો, જીવાણં મળ્લણ મરણં ”

અર્થ:—શરીરબળ વગેરે ત્રણ બળ, પાંચ ઇન્દ્રિયો, ધ્યાસોરૂપાસ અને વ્યાયુબ્ધ આ દશ પ્રાણો છે. એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય, અસંજી પંચેન્દ્રિય ને સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોને અનુક્રમે ૪—૬—૭—૮—૯—૧૦ પ્રાણો હોય છે. જીવ આ પ્રાણોથી છૂટો પડે તે મરણ કહેવાય. આ મરણની વ્યાખ્યા જો કે બંનેમાં (મુક્તિમાં જનારા શ્રીતીર્થકારાદિ મહાપુરુષોના મરણમાં, અને તે સિવાયના બીજા જીવોના મરણમાં) ઘટે છે. તે પણ શ્રીતીર્થકારાદિ મહાપુરુષોના પ્રાણવિયોગની બાબતમાં મરણ શબ્દ વપરાય નહીં માટે નિર્વાણ વગેરે શ્રેષ્ઠ શબ્દોથી તેમના મરણને સૂચવાય છે. નિર્વાણપદને પામનાર મહાપુરુષોને જન્મ ધારણ કરવાનું હોય જ નહીં. આથી સાબિત થયું કે મરણ પામનારા જીવોમાં જન્મ ધારણ કરવાની ભજના હોય છે. આનું તાત્પર્ય એ છે કે મુક્તિમાં જનારા જીવો જન્મ ધારણ કરે જ નહીં, ને તે સિવાયના સંસારી જીવો મરણ પામીને જરૂર જન્મ ધારણ કરે જ. મરણના બે ભેદ છે: ૧. સમાધિ મરણ, ૨. અસમાધિ મરણ. તેમાં જે સમાધિવાળું મરણ તે સમાધિમરણ કહેવાય. અને અસમાધિવાળું મરણ તે અસમાધિમરણ કહેવાય. આ બે મરણમાં સમાધિમરણ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. જે પચન્નામાં સમાધિમરણનો વિધિ કહ્યો છે, અથવા મરણકાલે સમાધિને પમાડનાર વિધિ કહ્યો છે તે મરણ સમાધિ પ્રકીર્ણક કહેવાય. આ પ્રકીર્ણકની ભાષા અને રચના જોતાં કોઈ મહાશ્રુતજ્ઞાની સ્થવિર મહાપુરુષે આની રચના કરી હોય એમ સંભવ છે. આની અંતે કર્તાનું નામ જણાવ્યું નથી. તેથી આના રચનારનો ચોક્કસ નિર્ણય થઈ શકતો નથી. અહીં પહેલી ગાથામાં અંધકારે જણાવ્યું છે કે હું ‘મરણવિધિસંબંધ’ કહીશ. આથી આ પચન્નાનું મુખ્ય નામ ‘મરણવિધિસંબંધ’ કર્તાને ઇષ્ટ હશે એમ જણાય છે. પછી શિષ્યે પૂછ્યું છે કે સમાધિવાળું મરણ શી રીતે થાય? એટલે મરણ કાલે (અંતકાલે, મરવાના ઠાઠમિ) આત્માને સમાધિ ભાવમાં રાખવાનો શો ઉપાય? આ પ્રશ્નનો વિસ્તારથી ઉત્તર દઈને “હું મરણ સમાધિને જાણવા ઇચ્છું છું” આવી શિષ્યની સદ્ભાવના ૭ મી ગાથામાં જાહેર કરી છે. પછી ૧૫ મી ગાથામાં આરાધનાના ત્રણ ભેદો અને આરાધકનું અને વિરાધકનું સ્વરૂપ, તથા ત્યાગ કરવાને લાયક પાંચ સંકિલ્પ ભાવનાઓ ૬૦ મી ગાથા સુધીમાં વિસ્તારથી જણાવી છે. પછી અનુક્રમે મરણના ઠાઠમિ કરવા લાયક આલોચના વગેરે ૧૪ પ્રકારનો વિધિ અને આચાર્ય ભગવંતના ગુણો, તથા શક્યને દૂર કરી જ્ઞાનાદિની આરાધના કરવામાં પ્રાત્યક્ષીલ રહેવાનો ઉપદેશ, તેમજ અનશન તપનું લક્ષણ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. પછી ૧૫ ગાથાઓમાં જ્ઞાનનો મહિમા જણાવીને

અનુક્રમે સંલેખના કરવાનો વિધિ, રાગદ્વેષને છૂટવાનો ઉપદેશ, પ્રસાદ ઉપધિ આદિને તજવાની ધીના અને અંત કાલે આત્માને ખરું આલંબન, મમતાદિ દોષોને તજવાનો તથા ભાવ શલ્યને દૂર કરવાનો ઉપદેશ વગેરે ધીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી પ્રત્યાખ્યાનની અને પંડિત મરણની ધીના જણાવીને મહાપ્રતોને સાચવવાનો અને ઉત્તમ અર્થે (મોક્ષની) સિદ્ધિનો ઉપદેશ આપ્યો છે. પછી અનુક્રમે અલ્પયુગ્મત મરણની ધીના, શ્રીજિન વચનનો મહિમા, સંવેગનું તથા પતાકા હરણનું તેમજ નિર્યામક એટલે નિઝામણા કરાવનાર શ્રી આચાર્યાદિનું વર્ણન કર્યું છે. પછી અનુક્રમે ક્ષામણાંની ધીના અને શરીર આહાર ઉપધિ વગેરેને વોસિરાવવાની ધીના તથા સંસ્તારકને (મરણકાલે સંધારાને) સ્વીકારવાનો વિધિ, તેમજ અનશન કરનાર જીવને ગુરુએ ફરમાવેલી હિતશિક્ષાની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ૧૭ ગાથાઓમાં અન્યત્વ ભાવનાનું અને અશુચિ ભાવનાનું તથા નરકાદિ ચાર ગતિના દુઃખોનું વર્ણન કરીને સમાધિ મરણથી આરાધક ભાવે આત્મહિતને કરનારા (૧) જિનધર્મ શેઠ, (૨) ચિલાતિપુત્ર, શાલિભદ્રના બનેલી ધન્યકુમાર, શાલિભદ્ર અને યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન, સહદેવ ને નકુલ, આ પાંચ પાંડવો વગેરેના દષ્ટાંતો જણાવ્યા છે. અંતે (૧) અનિત્ય ભાવના, (૨) અશરણ ભાવના, (૩) સંસાર ભાવના, (૪) એકત્વ ભાવના, (૫) અન્યત્વ ભાવના, (૬) અશુચિ ભાવના, (૭) આશ્રવ ભાવના, (૮) સંવર ભાવના, (૯) નિર્જરા ભાવના, (૧૦) લોક સ્વભાવ ભાવના, (૧૧) ધોધિદુ-લંભતા ભાવના, (૧૨) ધર્મના સાધક (કરવા પૂર્વક ઉપદેશક) શ્રી અરિહંત પ્રભુની ભાવના, (ધર્મ ભાવના) આ બાર ભાવનાનું સુંદર સ્વરૂપ કહીને મોક્ષના વાસ્તવિક સ્થિર સ્વાધીન નિર્દોષ સુખનું વર્ણન કર્યું છે. આ રીતે દશમા શ્રી મરણ સમાધિ પ્રકીર્ણકનો ટૂંકામાં સાર જણાવ્યો. તે ખાસ મનન કરવા લાયક છે. તેથી આત્મા જરૂર નિર્મલ બને છે. આરાધનાના સ્વરૂપને જણાવનાર પૂર્વે કહેલા તમામ અર્થોમાં કહેલી ધીના કરતાં વધારે ધીના વિસ્તારથી અહીં જણાવી છે.

મરણ સમાધિ પ્રકીર્ણકનો ટૂંક સાર પૂરો થયો.

શ્રીમરણસમાધિ પ્રકીર્ણકનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં મંગલાચરણ અને અભિધેય (કહેવાની ધીના) વગેરે કહીને શિષ્યે ગુણવંત આચાર્ય મહારાજને પૂછ્યું કે અલ્પયુગ્મતમરણનું સ્વરૂપ શું? આ પ્રશ્નનો વિસ્તારથી ઉત્તર દઈને આરાધનાને અનુસરતો ઉપદેશ આપ્યો છે. પછી અનુક્રમે જ્ઞાનારાધના, દર્શના રાધના, ચારિત્રારાધના આ ત્રણ પ્રકારની આરાધનાનું ક્રમસર સ્વરૂપ

અને ફેલ તથા આલપંડિત મરણુનું ને પંડિતમરણુદિતું ફેલ, તેમજ પંડિતમરણુનું સ્વરૂપ કહીને પરિકર્મનો વિધિ (અનશન કરવાની પહેલાંનો વિધિ) અને પંડિતમરણુનો વિધિ, તથા કાંદર્પિક ભાવના વગેરે પાંચ ભાવનાની ખીના, તેમજ સમાધિ પામવાને ચોગ્ય (લાયક) જીવોની અને અચોગ્ય જીવોની ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે ધર્મપ્રાપ્તિનું દુર્લભપણું, કામભોગનું તુચ્છપણું અને વિષય તૃષ્ણાનું નીંદનીયપણું, તથા આલમરણુનું સ્વરૂપ જણાવીને કહ્યું છે કે મોહવાસિત મૂઠ જીવો પણ આલોચના કરવાથી આરાધક અને છે. આ ખીના સ્પષ્ટ સમજાવીને આલોચના, સંલેખના, ક્ષામણાદિની ખીના જણાવવાપૂર્વક મરણુ વિધિ વિસ્તારથી વર્ણવ્યો છે. પછી અનુક્રમે વિનયનું સ્વરૂપ, ફેલ, અને આલોચનાદિથી આત્મશુદ્ધિને કરનારનું તથા કરાવનારનું સ્વરૂપ, તેમજ કલ્પના ૧૮ ભેદ વગેરે ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી ક્રમસર આલોચક (આલોચના કરનાર જીવ) ના ગુણો ઉપસ્થાપના કરવા લાયક ૧૯ સ્થાનો કહીને જણાવ્યું છે કે શિષ્યે ચુરુની પાસે દ્રવ્ય શલ્યને અને 'ભાવ શલ્યને જાડીને વ્રતાદિમાં અતિચાર જે રીતે લાગ્યો હોય, તે અતિચાર તે રીતે સરલભાવે કહેવો જોઈએ. આ ખીના કહીને અનુક્રમે આરાધકનું ને વિરાધકનું લક્ષણ આલોચના કરવાનો વિધિ અને તેનું ફેલ સ્પષ્ટ જણાવીને કહ્યું છે કે કોઈને શરીરમાં શસ્ત્રાદિનો ઘા લાગવાથી જે દુઃખ થાય તેનાથી બહુ વધારે દુઃખ મનમાં શલ્ય રાખવાના પાપે ભોગવવું પડે છે. અને ભવાંતરમાં શ્રીજન ધર્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ થાય છે. એટલે શલ્યનો ત્યાગ કરવાથી સુલભબોધિપણું, ને શલ્ય રાખવાથી દુર્લભબોધિપણું થાય છે. તથા સંસારમાં ઘણો કાલ ભટકવું પડે છે. આ ખીના સ્પષ્ટ જણાવીને અનુક્રમે શલ્યના માયાશલ્ય, નિયાણુશલ્ય, મિથ્યાત્વશલ્યરૂપ ત્રણ ભેદો, અજાણતાં લાગેલા દોષોને ખમાવવાનો વિધિ, અને આલોચના કરવાના પ્રસંગે તજવા લાયક ૧૦ દોષો, તથા પ્રાયશ્ચિત્ત દેવાનો ને લેવાનો વિધિ વગેરે હકીકત સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી અનુક્રમે તપના ૧૨ ભેદો, સ્વાધ્યાયની પ્રશંસા, અને શુભ યોગનું ફેલ, તથા સમ્યક્ત્વની ને ચારિત્રની પ્રશંસા, પ્રાયશ્ચિત્તાદિથી થતી આત્માની નિર્મલતા, તેમજ ઉપધિ વગેરેને વોસિરાવવાની (કેહ, ઉપધિ, આહાર એ ત્રણની ઉપર રહેલી આરાપણાની ભાવનાને તજવાની) ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી તપ કરવાની સૂચના, પરિકર્મનો વિધિ, અને શબ્દાદિ વિષયોને તજવાની હકીકત, તથા સંલેખનાનું સ્વરૂપ અનુક્રમે સમજાવ્યું છે. પછી ઉપદેશ રૂપે ફરમાવ્યું છે કે વિષયકષાયનો ત્યાગ કરીને આઠ પ્રવચનમાતાની આરાધના કરવી, અને શાગાદિ દોષોને ભયંકર દુઃખ દેનારા સમજીને જરૂર તજવા જોઈએ. નિયાણુ

૧ આ પ્રસંગને અનુસરતું શ્રી સુસદ્મુનિનું ચરિત્ર યથાર્થ બોધ દેનારું છે, મેં તે સંસ્કૃતગદ્યમાં રચ્યું છે. તે સ્પષ્ટાર્થ સાથે જાણ્યું છે.

કરવું નહીં. આ અવસરે સૂચના કરી છે કે શ્રીઆતુર પ્રત્યાખ્યાન નામના પ્રકીર્ણકની તમામ બીના અહીં સમજી લેવી. પછી અનુક્રમે મરણકાલે અશાતાવેદનીયજન્ય વેદના ભોગવવાના સમયે ધૈર્ય રાખી સમતાભાવે સહન કરવાની સૂચના, અલ્પયુગ્મત મરણતું સ્વરૂપ, અને આરાધનાનાં વિધિ કહીને જઘન્ય આરાધનાતું અને મધ્યમ આરાધનાતું કૃણ જણાવ્યું છે. પછી કહ્યું છે કે ધીર પુરુષ વગેરે મરણ પામે છે, ને અધીર પુરુષ વગેરે પણ મરણ પામે છે. બેમાં ધીર પુરુષાદિતું મરણ શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે. તથા સુવિહિત મુનિ વગેરે સમાધિભાવે કાલધર્મ પામીને મોક્ષે જાય છે અથવા મહર્દિક વૈમાનિકપણું વગેરે શ્રેષ્ઠ દેવપણું પામે છે. પછી અનુક્રમે અનશન કરનારના ને તેને નિઝામણા કરાવનારના ગુણો ને શ્રી આચાર્યાદિને ખમાવવાનો વિધિ, તથા અનશન કરનાર મુનિ આદિતું સ્વરૂપ તેમજ ચારે આહારતું પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો વિધિ વગેરે હુકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે. ત્યાર બાદ નિઝામણા કરાવવાનો વિધિ અને પ્રમાદ વગેરેને તજવાની ને ક્ષમાદિ ગુણોને ધારણ કરવાની હિતશિક્ષા તથા ચારે ગતિના સુખ દુઃખની બીના તેમજ જન્મ-મરણ ને ગર્ભાવાસના દુઃખની વૈરાગ્યજનક બીના વિસ્તારથી જણાવી છે. પછી ગર્ભતું અશુચિપણું, ત્યાં વૈમાનિક દેવની પણ ઉત્પત્તિ અને નારક, મનુષ્ય, તિર્યંચનાં દુઃખો વર્ણવીને કહ્યું છે કે મમતાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. આ અવસરે આરાધક જીવતું લક્ષણ જણાવીને હિતશિક્ષા ફરમાવી છે કે આત્મધ્યાન, રોદ્રધ્યાન, ને રાગદ્વેષાદિનો ત્યાગ કરીને મરણ કાલની વેદના સહન કરવી જોઈએ. આ રીતે મરણકાલે સમાધિભાવે રહી આત્મહિતને કરનાર જીવોનાં દષ્ટાંતો જણાવતાં સતતકુમાર રાજર્ષિ, ગજસુકુમાલ, અવંતી સુકુમાલ, અંધ્રાવતંસક રાજ, દમહંત રાજર્ષિ, સુકૌશલ મુનિ, વજ્ર સ્વામી, દંડણ ઋષિ, આષાઢભૂતિ મુનિ વગેરેનાં નામો કહ્યાં છે. પછી અનુક્રમે પાદપોપગમન નામના અનશનનો વિધિ અને ઇંગિની મરણનો વિધિ, તથા આર ભાવનાતું સ્વરૂપ, તેમજ મનુષ્ય જાતિની વિચિત્રતા વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. અંતે હિતશિક્ષા ફરમાવી છે કે મનુષ્યપણું, જિન વચનતું શ્રવણ વગેરે વારંવાર મળવા દુર્લભ છે, એમ સમજીને મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરી સિદ્ધિના સુખ પામવા. માતા, સ્ત્રી વગેરેમાંના કોઈ પણ મરણ કાલે દુઃખને ભોગવતા જીવને દુઃખથી બચાવી શકતા નથી, તેમજ તે દુઃખને શાંત પણ કરી શકતા નથી. દુઃખના સમયમાં એક જિનધર્મનો જ ખરો આશરો છે એમ ચોક્કસ સમજવું. પછી કર્તાએ જિન મતનો મહિમા જણાવીને શ્રીમરણસમાધિ પ્રકીર્ણક પૂરો કર્યો છે.

શ્રી મરણ સમાધિ પ્રકીર્ણકનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

૪૫ આગમોમાં જે દશ પયન્નાઓ ગણ્યા છે, તે બધા પયન્નાઓનો સાર કહેવા પૂર્વક સંક્ષિપ્ત પરિચય જણાવ્યો. બીજા ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં અંગચૂલિકા વગેરે પન્ચીરા

પયન્નાઓના નામ કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે જાણવા (૧) અંગચૂલિકા, (૨) અંગવિદ્યા, (૩) અણ્વકલ્પ, (૪) આતુરપ્રત્યાખ્યાન, (૫) આરાધનાપતાકા, (૬) ઋષિભાષિત, (૭) કવચદ્વાર, (૮) ચતુઃશરણ, (૯) ચંદ્રાવેદ્યક, (૧૦) જંબૂસ્વામિઅધ્યયન, (૧૧) જીવવિભાકત, (૧૨) જ્યોતિષકરંડક, (૧૩) યોનિપ્રાભૂત, (૧૪) તીર્થોદ્ગાલિ(રિક), (૧૫) તિથિપ્રકીર્ણક, (૧૬) દ્વીપ સાગરપ્રજ્ઞમિ (૧૭) પર્યાંતારાધના, (૧૮) પિંડવિશોધિ, (૧૯) વર્ગચૂલિકા, (૨૦) વંકચૂલિકાસૂત્ર, (૨૧) વ્યાખ્યાચૂલિકા, (૨૨) વીરસ્તવ, (૨૩) સંસક્રાનિચુક્રિત, (૨૪) સારાવલીપ્રકીર્ણક, (૨૫) સિદ્ધપ્રાભૂત (સિદ્ધપાહુડ)

શ્રીઅંગચૂલિકા વગેરેનો પરિચય ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવો:

૧. અંગચૂલિકા—અંગોની જે ચૂલિકા, તે અંગચૂલિકા કહેવાય. એટલે શ્રીઆચારાંગ વગેરે અંગોમાં કહેલી સંક્ષિપ્ત બીના અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે. હાલના ગ્રંથોમાં જેમ પરિશિષ્ટ વગેરે નામવાળા એક જાતના (ગ્રંથના) છેલ્લા વિભાગમાં તે તે ગ્રંથમાં કહેલી ટૂંક બીના અને નહિ કહેલી બીના વિસ્તારથી સમજાવાય છે, તેમ જે શાસ્ત્રની જે ચૂલિકા હોય, તેમાં કહેલી અને નહિ કહેલી બીના તે ચૂલિકામાં વિસ્તારથી જણાવાય છે. માટે કહ્યું છે કે “વિવક્ષિતાગમોક્તાનુક્તાર્થપ્રાદિકા ચૂલિકા” એમ શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે પણ શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રની ટીકા (અધ્ય૦ ૧૦ મું, સૂ૦ ૭૫૫, પાનું ૫૧૩) માં— ‘શ્રીવ્યવહારસૂત્ર (છેદસૂત્ર વિશેષ)’ ના ૧૦ મા ઉદ્દેશાના ભાષ્યની ૧૦૭ મી ગાથાના આધારે આની વ્યાખ્યા જણાવતાં કહ્યું છે. પણ શ્રીમલયગિરિજી મહારાજ તે વ્યવહાર ભાષ્યની ૧૦૭ મી ગાથાની ટીકામાં જણાવે છે કે શ્રીઉપાસક દશાંગ સૂત્ર વગેરે પાંચ અંગોની જે ચૂલિકા તે અંગ ચૂલિકા કહેવાય, શ્રીસ્થાનાંગ અને નંદીસૂત્રાદિમાં જણાવેલી આ અંગચૂલિકાની શરૂઆતમાં ‘અંગચૂલિકા’ શબ્દની વ્યાખ્યા કહી છે. પછી મુનિવરોના વિનયાદિ ધર્મનું પ્રાકૃત ગદ્યમાં વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. તેમાં શ્રીનંદીસૂત્રના અને શ્રીઅનુયોગદ્વાર સૂત્રનાં નામ કહ્યાં છે. તેના આધારે જણાય છે કે આ બે સૂત્રોની (શ્રીઅનુયોગદ્વાર સૂત્રની અને શ્રીનંદી-સૂત્રની) રચના થયા પછી જ આ અંગચૂલિકાની રચના થઈ હોય. વ્યાજબી જ છે કે જે સૂત્રોની રચના જેની પહેલાં થઈ હોય, તેમાં તે સૂત્રોનાં નામ આવી શકે. સંભવ છે કે, ઇસ્વી સન પાંચમા સૈકા લગભગ આની રચના થઈ હોય, એમ ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. આ સૂત્રની અંતે સૂચના કરી છે કે, અહીં જે બીના કહી નથી, તે બધી બીના વંકચૂલિકા સૂત્રમાંથી જાણી લેવી. હાલ આની એક હાથપોથી ભાંડાર-કર પ્રાચ્ય વિદ્યા સંશોધન મંદિરમાં હયાત છે. કોઈ મુનિવરે કરેલો આ સૂત્રનો સ્તબ્ધકાર્થ (ગુજરાતી રબો) પણ છે. પણ તે છપાયા નથી.

૨. અંગવિદ્યા—અંગસ્કુરણ (શરીરમાંનાં અંગવગેરે અંગોતું ફરકવું) વગેરે હકીકતને જણાવનારું જે શાસ્ત્ર તે અંગવિદ્યા કહેવાય. દૂંકામાં એમ પણ કહી શકાય કે હાથ વગેરે અંગોના સ્વરૂપને જણાવનારી વિદ્યાને મેળવવાના સાધનભૂત જે શાસ્ત્ર, તે અંગવિદ્યા કહેવાય. અહીં વિદ્યા શબ્દનો અર્થ જ્ઞાન અથવા યોધ થાય છે. આની ગદ્ય પદ્ય પ્રાકૃત રચના છે, અને આતું ૯૦૦૦ શ્લોક જેટલું પ્રમાણ છે. શ્રીવીરસૂરિએ સામુદ્રિકશાસ્ત્રની ખીનાને જણાવનારા આ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો, એમ શ્રીસિંધી જૈન ગ્રંથમાલા તરફથી છપાયેલ શ્રીપ્રભાવકચરિતના ૧૨૮મા પૃષ્ઠમાં કહેલા શ્રીવીરસૂરિ-ચરિત્રમાં કહ્યું છે. તથા શ્રીજૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ (૨૦૭મા પૃષ્ઠ) વગેરે ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં જણાવ્યું છે કે શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની પાંચ ટીકા (પાંચ ટીકા; પ્રાકૃત બહુલ ટીકા)ના ખનાવનાર શ્રીવાદિવેતાલ શાંતિસૂરી-ચર મહારાજે ‘અંગવિદ્યા’ નામનો ગ્રંથ ખનાવ્યો. (ઉદ્ધર્યો). સંભવ છે કે તેની રચના પ્રાચીન અંગવિદ્યાના આધારે કરી હોય તથા દષ્ટિવાદના પૂર્વમાંથી આ પ્રાચીન અંગવિદ્યાનો ઉદ્ધાર થયો હોય.

૩. અણ્વકલ્પ—આની ૪૫ ગાથાઓ છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે મુનિએ આહાર, ઉપધિ વગેરેમાં જેથી દોષ લાગે તેવાં કારણો સમજીને નિર્દોષ આહાર ઉપધિ વગેરે વહોરવા જોઈએ. અહીં જણાવેલા ઉપધાત શબ્દનો અર્થ અતિક્રમાદિ દોષ થાય છે. તેથી જેમાં ઉપધાત લાગવાનો સંભવ ન જણાતો હોય, તેવા આહાર, ઉપધિ, ઉપાશ્રય, શય્યા, દંડ, અવલેખનિકા (જેનાથી પગ વગેરેને ચોટેલી ધૂળ દૂર કરાય, તે ‘અવલેખનિકા’ કહેવાય.) વગેરે અણ્વ પદાર્થોને વહોરવાનો (લેવાનો, મહણ કરવાનો) કલ્પ એટલે વિધિ કહ્યો છે, તે અણ્વકલ્પ કહેવાય. અહીં મિશ્રકલ્પ વગેરેની પણ હકીકત સમજાવી છે.

૪. આતુર પ્રત્યાખ્યાન—અહીં પંચ પરમેષ્ઠિના ગુણોની સ્તવના કરીને ૧૮ પાપ સ્થાનાદિને ત્યાગ કરવાની અને ચાર શરણોનો સ્વીકાર કરવાની વગેરે ખીના લગલગ ૨૮ ગાથાઓમાં જણાવી છે. દશ પયન્નાઓમાં જણાવેલા મોટા આતુર પ્રત્યાખ્યાન પ્રકીર્ણકનો સાર દૂંકામાં જણાવ્યો છે. તેથી ત્યાંની જે ૨૭ મી ગાથા તે જ આની અંતે જણાવી છે.

૫. આરાધના પતાકા—જેમાં આરાધના રૂપી વિજય ફરકાવવાનો વિધિ કહ્યો છે તે ‘આરાધના પતાકા’ કહેવાય. આની ૯૯૦ પ્રાકૃત ગાથાઓ છે. તેમાં ૯૮૩ મી ગાથામાં કહેલા ‘વીરમહ’ શબ્દથી જણાય છે કે આના રચનારા શ્રીવીરભદ્રગણી છે. અહીં ભક્તપરિજ્ઞાદિની જેમ અંતિમ આરાધનાની ખીના જણાવી છે.

૬. ઋષિભાષિત—જે અધ્યયનોમાં ઋષિ એટલે પ્રત્યેકથુદ્ર મહાપુરુષોનાં ભાષિત

એટલે વચનો કહ્યાં છે, તે અધ્યયનો 'ઋષિભાષિતાની' ઋષિભાષિત કહેવાય. આ અધ્યયનોમાં બન્ની ઉપમાઓનું વર્ણન કર્યું છે. અહીં ઘણાં અધ્યયનો પદ્યમાં (શ્લોકબદ્ધ) છે. આ સૂત્રમાં ૪૫ અધ્યયનો કહ્યાં છે. તેની ગણતરી આ પ્રમાણે જાણવી-૨૦ અધ્યયનો નારદ વગેરેની બીનાને જણાવે છે. તે નારદ વગેરે પ્રત્યેક યુદ્ધો શ્રીનેમિનાથના તીર્થમાં થયા છે એમ સમજવું. પછી શ્રીપાર્શ્વનાથના તીર્થમાં થયેલા ૧૫ પ્રત્યેક યુદ્ધો, અને શ્રીમહાવીરસ્વામીના તીર્થમાં થયેલા ૧૦ પ્રત્યેક યુદ્ધો, એમ ૨૫ અને શરૂઆતમાં કહેલા ૨૦ પ્રત્યેક યુદ્ધો મળી ૪૫ પ્રત્યેક યુદ્ધોનો ઉપદેશ આ ૪૫ અધ્યયનોમાં વર્ણવેલો છે. અને દેવલોકમાંથી ચરણેને મનુષ્યલોકમાં જન્મ પામેલા ૪૪ પ્રત્યેક યુદ્ધોનાં ૪૪ અધ્યયનો 'ઋષિભાષિત' નામથી ઝોળખાય છે. એમ શ્રી સમવાયાંગસૂત્રમાં કહ્યું છે. જો કે પ્રશ્નવ્યાકરણના એક અધ્યયનનું નામ 'ઋષિભાષિત' છે. પણ તેને આ ૪૪ કે ૪૫ અધ્યયનોના સમુદાયરૂપ ઋષિભાષિતોની સાથે સંબંધ નથી. તે અધ્યયન પણ વિસ્તૃત પામ્યું છે. શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીજીએ શ્રીઆચારંગાદિ ૧૦ સૂત્રોની નિયુક્તિઓ બનાવી છે, તેમાં આ ઋષિભાષિત સૂત્રનું પણ નામ આવે છે.

૭. કવચદ્વાર—આના ૧૨૯ શ્લોકો છે. શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે રચેલા શ્રી જાતકદ્વયભાષ્યની ૪૭૬ મી ગાથાથી ૪૯૦ મી ગાથા સુધીની ૧૫ ગાથાઓમાં જણાવેલું કવચદ્વાર અને આ કવચદ્વારપ્રકીર્ણક બંને એક નથી, પણ જુદા જુદા સમજવા.

૮. ચતુ:શરણુ—અહીં શ્રીઆરહંત વગેરેનાં શરણુ સ્વીકારવાની મુખ્ય બીના કહી છે. દશ પયન્નાઓમાં જણાવેલા ચતુ:શરણુ પયન્નાથી આ પયન્નો અલગ છે એમ સમજવું.

૯. ચંદ્રાવેધ્યકપ્રકીર્ણક—આનું બીજું નામ 'ચંદ્રકવેધ્ય' પણ છે. ચંદ્ર અથવા ચંદ્રક શબ્દનો અર્થ ડાબી આંખની કીકી થાય છે. તેને વીંધવાનું દષ્ટાંત દર્ષને જેમાં અંત સમયની આરાધનાનું વર્ણન કર્યું છે તે "ચંદ્રાવેધ્યકપ્રકીર્ણક" કહેવાય. એક ઊંચા સ્તંભની ઉપરના ભાગમાં પૂતળી ગોઠવીને તેની (સ્તંભની) પાસે રહેલા તેલથી ભરેલા તાવડામાં નીચી નજર રાખી (તાવડામાં પડેલા પૂતળીના પ્રિય તરફ જોઈને) જે સ્તંભની ઉપર રહેલી પૂતળીની ડાબી આંખની કીકીને બાણ મારીને વીંધવી, તે રાધાવેધ્ય કહેવાય. આ કાર્ય જેમ બહુ જ મુશ્કેલી ભરેલું છે, અને તેને કરનારા એટલે રાધાવેધને સાધનારા જીવો બહુ જ વિરલા હોય છે, તેમ અંત સમયે મનને સ્થિર રાખી આત્માને સંપૂર્ણ સમાધિમાં રાખી ઉત્કૃષ્ટ સાત્ત્વિકી આરાધના કરવી, તે કાર્ય પણ બહુ જ મુશ્કેલી ભરેલું છે. અને તે કાર્યને સાધનારા જીવો પણ વિરલા જ હોય છે. આની ૧૭૪ ગાથાઓ છે. પાટણ-કેસરબાઈ જ્ઞાનમંદિર તરફથી આ પ્રકીર્ણક સંસ્કૃત છાયા સાથે છપાયો છે. તેમાં આર્યા વૃત્તમાં ૧૭૫

ગાથાઓ છે: અહીં (૧) વિનયનું સ્વરૂપ, (૨) શ્રીઆચાર્યના ગુણો, (૩) શિષ્યના ગુણો, (૪) વિનય સહિત નિગ્રહ એટલે ધ્વન્દ્રિયદમનાદિ સ્વરૂપ, ચારિત્રને સાધનારા જીવના ગુણો, (૫) જ્ઞાનના ગુણો (સ્વરૂપ ફક્ત વગેરે), (૬) ચારિત્રના ગુણો એટલે તેની (ચારિત્રની) આરાધના કરવાથી થતા ફાયદાઓ (લાભ), (૭) સમાધિમરણના ગુણો. (આરાધના વગેરે) આ સાત પદાર્થોનું સ્વરૂપ ટૂંકામાં સરલ પદ્ધતિએ જણાવ્યું છે. તથા છાપેલી પ્રતમાં આના બનાવનાર 'પૂર્વાચાર્ય' કહ્યા છે.

૧૦. જ'બૂસ્વામી અધ્યયન—આના ૨૨ ઉદ્દેશાઓ છે. તેમાં ચરમ કેવલી શ્રી જ'બૂસ્વામીજીના પાંચ ભવોની હકીકત કહી છે. બીજા (ઐતિહાસિક) અંશમાં આના જ'બૂદ્ધાંત, જ'બૂસ્વામી કથાનક ને જ'બૂચરિત્ર નામો કહ્યાં છે. ઉપાધ્યાય શ્રીપદ્મસુંદર ગણિએ આનો ખાલાવખોધ (રખો) કર્યો છે.

૧૧. જીવવિભક્તિ—અહીં જીવોના ભેદ વગેરે ૨૫ ગાથાઓમાં જણાવ્યા છે. આની રચના કરનાર શ્રીજિનચંદ્ર છે. એમ જૈન અંધાવલીના ૬૬-૬૭ માં પૃષ્ઠમાં કહ્યું છે.

૧૨. જ્યોતિષકરંડક—જેમ ઉપાંગોમાં સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, જ'બૂક્રીપ્રજ્ઞપ્તિ આ ત્રણ પ્રજ્ઞપ્તિઓ ખગોળની એટલે આકાશમાં ગતિ કરતા ચંદ્રાદિની બીનાને જણાવે છે, તેમ પ્રકીર્ણકોમાં ખગોળવિધાનો આ અપૂર્વ અંશ છે. ૬૨૧ પંચનામાં કહેલા ગણિવિદ્યા પ્રકીર્ણકમાં તે ખાસ જરૂરી જ્યોતિષની બીના ટૂંકામાં કહી છે. તેથી તે પણ ખગોળ વિધાનો જ અંશ કહેવાય. સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિના જ આધારે આ જ્યોતિષકરંડકની રચના થઈ છે. એમ આ પ્રકીર્ણકના રચનાર (જેમનું નામ જણવામાં નથી આવ્યું એવા) મહાજ્ઞાની સ્થવિર ભગવંતે શરૂઆતમાં જણાવ્યું છે. સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રનું ખરું રહસ્ય સમજવામાં ભવિષ્યના જીવોને બહુ જ મુશ્કેલી પડશે, એમ વિચારીને તેમણે બીજા પણ જરૂરી બીનાનો વધારો કરી આર્યા હંદમાં આ જ્યોતિષ કરંડક પ્રકીર્ણકની રચના કરી છે. ઘણાં શાસ્ત્રોમાં જેની અંતે પિઠક, કરંડક, કે મંજૂષા શબ્દ હોય એવા ગણિપિઠક, કરંડક, રત્ન, મંજૂષા વગેરે શબ્દો આવે છે. અને તેની શરૂઆતમાં પણ રત્ન, કુલ, વગેરે ઉત્તમ શબ્દોની યોજના થયેલી હોવાથી સમજવાનું મળે છે કે જેમ કરંડક (કરંડિયા) વગેરે આધારભૂત પદાર્થોમાં રત્ન વિગેરે ઉત્તમ પદાર્થો ભરવામાં આવે છે, તેમ આ પ્રકીર્ણક રૂપી કરંડિયામાં વિવિધ પ્રકારની જ્યોતિષની હકીકતો રૂપી રત્નાદિ પદાર્થો ભરેલા છે. માટે જ આનું શાસ્ત્રકારે 'જ્યોતિષકરંડક' નામ પાડ્યું તે યથાર્થ જ એટલે અર્થને અનુસરતું નામ છે. ટૂંકામાં એમ પણ કહી શકાય કે જ્યોતિષની (સંવત્સર નક્ષત્રાદિની) જુદી જુદી હકીકતો રૂપી રત્નાથી ભરેલો જે કરંડિયો, તે જ્યોતિષકરંડક કહેવાય. એ જ પ્રમાણે ગણિપિઠકની અને રત્ન મંજૂષાની પણ વ્યાખ્યા સમજવાની છે. એટલે ભાવાચાર્યના વિવિધ પ્રકારના શ્રુતજ્ઞાનાદિનો જે

દાખડો તે ગણિપિટક કહેવાય. રત્નોતી જે પેટી તે રત્નમંજૂષા કહેવાય. આ રીતે જ્યોતિષકરંડક નામને ઉદેશીને ખાસ જરૂરી બીના જણાવીને આ પ્રકીર્ણકના દરેક અધિકારને પ્રાભૂત શબ્દથી ઓળખાવ્યો છે. તેવા ૨૧ પ્રાભૂતોમાંના દરેક પ્રાભૂતમાં કહેલી બીના ટૂંકામાં કહું છું. તે અનુક્રમે આ પ્રમાણે જણાવી: (૧) પહેલા પ્રાભૂતમાં કાળનું માપ કરવાની બીના જણાવી છે. (૨) બીજા પ્રાભૂતમાં સંવત્સરના પાંચ ભેદો, તે દરેક સંવત્સરના દિવસાદિનું પ્રમાણ વગેરે બીના જણાવી છે. (૩) ત્રીજા પ્રાભૂતમાં અધિક મહિનાનું વર્ણન કર્યું છે. (૪) ચોથા પ્રાભૂતમાં પર્વતિથિનું વર્ણન કર્યું છે, (૫) પાંચમા પ્રાભૂતમાં અવમરાત્ર એટલે ક્ષયતિથિનું વર્ણન કર્યું છે. (૬) છઠ્ઠા પ્રાભૂતમાં નક્ષત્રોના પરિણામાદિની બીના કહી છે, (૭) સાતમા પ્રાભૂતમાં ચંદ્રની ને સૂર્યની સંખ્યા વગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ કહ્યું છે, (૮) આઠમા પ્રાભૂતમાં ચંદ્રની ગતિનું, સૂર્યની ગતિનું તથા નક્ષત્રોની ગતિનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. (૯) નવમા પ્રાભૂતમાં ચંદ્રાદિની સાથે નક્ષત્રોના થતા યોગની બીના એટલે ચંદ્રની સાથે કે સૂર્યની સાથે કયા નક્ષત્રોના યોગ કેટલા ટાઈમ રહે? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો વિસ્તારથી સમજાવ્યો છે. (૧૦) દશમા પ્રાભૂતમાં જંબૂદ્વીપમાં સૂર્યના માંડલા કેટલા છે ને ચંદ્રના માંડલા કેટલા છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો છે. (૧૧) અગ્નીઆરમા પ્રાભૂતમાં ૬ માસના પ્રમાણવાલા ઉત્તરાયણાદિની બીના કહી છે. (૧૨) આરમા પ્રાભૂતમાં આવૃત્તિ વગેરેની હકીકત કહી છે. (૧૩) તેરમા પ્રાભૂતમાં એક મુહૂર્તમાં દરેક મંડલ (માંડલા)માં ચંદ્ર, સૂર્ય કે નક્ષત્ર કેટલી ગતિ કરે? (કેટલું ચાલે?) આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉત્તર જણાવ્યો છે. (૧૪) ચૌદમા પ્રાભૂતમાં વર્ષાઋતુ વગેરે ૬ ઋતુઓનું વર્ણન કર્યું છે. (૧૫) પંદરમા પ્રાભૂતમાં વિષુવૌનું વર્ણન કર્યું છે. (૧૬) સોલમા પ્રાભૂતમાં વ્યતિપાતાદિનું વર્ણન કર્યું છે. (૧૭) સત્તરમા પ્રાભૂતમાં સૂર્યના તાપ ક્ષેત્રાદિની હકીકત જણાવી છે. (૧૮) અઠારમા પ્રાભૂતમાં દિવસ કયારે વધે (મોટો થાય)? ને કયારે ઘટે (નાનો થાય)? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો કર્યો છે. (૨૦) વીશમા પ્રાભૂતમાં પ્રત્યેક પર્વનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. (૨૧) એકવીશમા પ્રાભૂતમાં પૌરુષીનું પ્રમાણ વગેરે બીના વર્ણવી છે. આ મૂલ ગ્રંથ પણ સમજવામાં કઠીન છે, એમ સમજીને નિર્વાણકલિકાદિ ગ્રંથોના બનાવનાર શ્રીપાદલિપ્તસૂરિ મહારાજે જૈન મહારાષ્ટ્રીય ભાષામાં વૃત્તિ રચી હતી. તેમાંનાં કેટલાંક અવતરણો શ્રીમલયગિરિ મહારાજે રચેલી ટીકામાં મળી શકે છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે શ્રીપાદલિપ્તસૂરિશકૃત ટીકા વગેરેના આધારે શ્રીમલયગિરિ મહારાજે ટીકા બનાવી હોય એમ સંભવ છે. આ શ્રીમલયગિરિ વિરચિત ટીકા છપાઈ છે, ને તે આ જ્યોતિષકરંડકની બીના સમજવામાં બહુ જ મદદ કરે છે. કારણ કે તેમાં સરલ શબ્દોની રચના છે. ને ટીકાકારની પદાર્થતત્ત્વને નિરૂપણ કરવાની (કહીને સમજાવવાની) શૈલી પણ બહુ જ સરલ છે. જેમ જીવસમાસ તાલબી વાચનાને અનુસરતું આગમ ગણાય છે,

તેમ આ જ્યોતિષકરંડક પ્રકીર્ણક પણ તેવું જ છે, એટલે તે પણ વાલભી વાચનમાં ગણાય છે. બે વાચનાઓ વધારે સુપ્રસન્ન છે, તેથી તેવું વર્ણન મગધસંઘ (પાટલિપુત્ર પરિષદ)ની બીના સાથે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું.

મગધસંઘ—માયુરીવાચના—વલભીવાચના

પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના નિર્વાણથી લગભગ એકસો વર્ષો વીત્યા બાદ બીજા સૈકામાં નંદરાજના રાજ્ય કાલે મગધ દેશમાં લાગલાગટ બાર વર્ષ સુધી ભયંકર દુકાળ પડ્યો. તે ઠાકભે સંઘનો નિર્વાહ થવામાં આકરી મુશ્કેલી આવી પડી, તેથી મુનિવરોએ મોઢે રાખેલા શ્રીજનાગમેનો પણ તેમને થતા વિસ્મરણાદિ કારણોથી હાસ થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો. આ કારણથી જ્યારે દુકાળ દૂર થતાં સુકાળ થયો; તે અવસરે પાટલિપુત્ર (પટણા) માં શ્રી સંઘ ભેગો થયો, ને જે મુનિવરોદિને જેટલું શ્રુતજ્ઞાન યાદ હતું તે બધું ક્રમસર એકઠું કરી અગિયાર અંગોની સંકલના 'કરી આનું' નામ મગધસંઘ—સંમેલન અથવા પાટલિપુત્ર પરિષદ કહેવાય છે. આ રીતે જોકે ૧૧ અંગો સંઘાયા, પણ બારમા દૃષ્ટિવાદને સાંધવામાં મુશ્કેલી પડી. આ વખતે શ્રીસંઘને વિચાર કરતાં જણાયું કે નેપાલ દેશમાં ચૌદ પૂર્વોના જાણકાર શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામી મહારાજ^૧ મહાપ્રાણાયમ ધ્યાનને સાધી રહ્યા છે, તેથી તેણે તેમની પાસે શ્રીસ્થૂલિભદ્ર^૨ આદિ સાધુઓને પૂર્વે ભણવા માટે મોકલ્યા. તેમાં શ્રીસ્થૂલિભદ્ર^૩ શ્રીઉત્પાદપૂર્વાદિ ૧૦ પૂર્વો અર્થ સાથે, ને છેલ્લાં ચાર પૂર્વો (અર્થ વિના) મૂળમાત્ર ભણ્યા. આ અવસરે શ્રીસ્થૂલિભદ્ર^૪ મહારાજના પૂર્વાવસ્થાના (સંસારી પણાના) જહેન યક્ષાસાધ્વી દ્વારા મળેલા (૧) ભાવના અધ્યયન, (૨) વિમુક્તિ અધ્યયન, (૩) રતિકટપ અધ્યયન, (૪) વિવિક્તચર્યા અધ્યયનોમાંના શરૂઆતનાં બે અધ્યયનો શ્રીઆચારંગની ચૂલિકા તરીકે સ્થાપ્યાં, ને છેવટના બે અધ્યયનો શ્રીદશ વૈકાલિકસૂત્રની ચૂલિકા તરીકે સ્થાપિત કર્યાં. છેલ્લા ચૌદપૂર્વી^૫ શ્રસ્થૂલિભદ્ર^૬ વીં નિં

૧. આ હકીકત શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે જનાવેલા ઉપદેશપદની ત્રણ ગાયના આધારે કહી છે. તેનો સાર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવો—આ વખતે બાર વર્ષ સુધી દુકાળ પડ્યો, તેથી સર્વ મુનિ સમુદાય સમુદ્રના કાંઠે રહેલા પ્રદેશોમાં વિચરવા લાગ્યો. જ્યારે દુકાળ મટી સુકાળ થયો ત્યારે તે મુનિ સમુદાય ફરીને પાટલિપુત્રમાં આવ્યો, એટલે શ્રીસંઘને શ્રુતજ્ઞાનની આવી ચિંતા થઈ કે “કોની પાસે જેટલું અર્થરૂપ શ્રુ જ્ઞાન છે. ? આથી તેણે જેને જે આગમેના હોદ્દા, અધ્યયન વગેરે યાદ હતા, તે બધાં, ક્રમસર એકઠાં કરી ૧૧ અંગો સ્થાપિત કર્યાં. આ બીના શ્રીપરિશિષ્ટ પર્વ, ઋષિમંડલ પ્રકરણ વૃત્તિ, ભરતેશ્વરબાહુબલિ વૃત્તિ વગેરે ગ્રંથોમાં પણ જણાવી છે.

૨. શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીજી વીં સં ૧૭૦ માં સ્વર્ગે ગયા. ૩. આ શ્રીસ્થૂલિભદ્ર^૭ મહારાજ નાગર બ્રાહ્મણ નંદ રાજના શિક્ષક મંત્રીના પુત્ર હતા તેમણે વીં સં ૧૫૬ માં દીક્ષા લીધી.

સં ૨૧૯ માં સ્વર્ગે ગયા. આ રીતે પરિશિષ્ટ પર્વના નવમા સર્ગમાં જણાવેલી ખીના ધ્યાનમાં લેતા સમજવાતું મળે છે કે શ્રી વીં નિં સં ના ખીજા સૈકાથી જ શ્રુતજ્ઞાનનો જે હાસ (ઘટાડો) થવા માંડ્યો હતા, મગધસંઘે તે શ્રુતજ્ઞાનને (૧૧ અંગોને) સંઘટિત (વ્યવસ્થિત) કર્યું. કાલક્રમે તેવા પ્રસંગો (શ્રુતજ્ઞાનને ઘટવાના પ્રસંગો) વધુ ઉપસ્થિત થવા લાગ્યા. તેમાં પુરાવો એ પણ છે કે વીં સં ૨૯૨ માં સંપ્રતિ રાજના રાજ્યકાલે શ્રીઆર્યસુહૃસ્તિ સૂરિના સમયમાં આરવર્ષી દુકાળ પડ્યો હતો, તેના પ્રતાપે ભણેલું શ્રુતજ્ઞાન ભૂલાવા માંડ્યું, પાઠક અને ભણનારા મુનિવરો પણ કાલધર્મ (મૃત્યુ) પામ્યા. આવાં અનેક કારણોને લઈને શ્રુતજ્ઞાન ઘટવા માંડ્યું. (વિચ્છિન્ન થવા માંડ્યું.) તે પછી લગભગ ચાર સૈકા (૪૦૦ વર્ષો) વીત્યા બાદ વીં સં ૭૬૫ સૈકામાં પૂજ્ય શ્રી સ્કંદિલાચાર્ય અને રાગિણી રૂકિમણીને ચારિત્રની આરાધનામાં જોડનાર શ્રી 'વજ્રસ્વામીજીના નજીકના ઠાંઠમે વળી ખીજે ભયંકર આરવર્ષી દુકાળ પડ્યો. આ હકીકત શ્રી નંદીસૂત્રચૂર્ણિ આદિ ગ્રંથોમાં વિસ્તારથી જણાવી છે. તેનો સાર એ છે કે આ ભયંકર દુકાળને લઈને સાધુઓને સંયમાદિના નિર્વાહ નિમિત્તે જુદા જુદા સ્થળે વધારે વિહાર કરવો પડ્યો. તેથી તેઓ શ્રુતજ્ઞાનનું ગ્રહણ (વાંચન) પરાવૃત્તિ (સૂત્રનું યાદ કરવું) અને અનુપ્રેક્ષા (અર્થની ચિંતવના) કરી શક્યા નહિ, એથી પણ શ્રુતજ્ઞાનનો વિશેષ ઘટાડો થયો અને જ્યારે ત્યાં ફરી સુકાલ થયો ત્યારે મથુરા નગરીમાં પૂજ્ય શ્રી સ્કંદિલાચાર્ય વગેરે સંઘે માટે સાધુ સમુદાય ભેગો કરી જે મુનિને જોઈને શ્રુત યાદ આવ્યું તે બધું કાલિક શ્રુતજ્ઞાન સંઘટિત (વ્યવસ્થિત) કર્યું. આ દુકાળે તે માંડમાંડ બચી રહેલ તે શ્રુતજ્ઞાનની ઘણી હાનિ કરી નાખી. આ ઉદ્ધારને 'માથુરી વાચના' કહેવામાં આવે છે. તે (વાચના) શૂરસેન દેશના પાટનગર મથુરામાં થઈ હતી. માટે તે શ્રુતજ્ઞાનમાં સંભવ છે કે શૂરસેની ભાષાનું મિશ્રણ થયેલું હોય. લગભગ આ ઠાંઠમે આર્યરક્ષિતસૂરિ મહારાજે શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્રની રચના કરી હતી. તે પછી વીર નિર્વાણથી લગભગ ચાર સૈકા વીત્યા બાદ એટલે દશમા સૈકામાં પડેલા આર વર્ષના દુકાળના પ્રતાપે ઘણાં બહુશ્રુતોનું અવસાન (મૃત્યુ) થયું. તેથી પહેલાં બચેલા શ્રુતમાં પણ ઘણો ઘટાડો થયો. કાલક્રમે વિ. સં. ૯૮૦ વર્ષે (એટલે વીર. સં. ૫૧૦ માં) પૂજ્ય શ્રીદેવર્દિગણિ ક્ષમાશ્રમણ મહારાજે વલ્લીપુરમાં મુનિ સમુદાય ભેગો કરી જે જે શ્રુતજ્ઞાન યાદ હતું તે તે તુરિત અત્રુષ્ટિત આગમના પાઠોને ક્રમસર પોતાની બુદ્ધિથી સાંકળી (સંકલિત કરી) પુસ્તકારૂઢ કર્યાં. આ વખતે લખવાનું ઘણું હતું અને સૂત્રમાં વારંવાર સરખા પાઠોના આલાવા આવે તેથી વારંવાર લખવાને બદલે "જેમ ખીજા અમુક સૂત્રમાં છે તેમ જણી

૧ આ ખીના શ્રીમૈશ્વરંગ સૂરિકૃત વિચારશ્રેણિમાં પણ જણાવી છે.

લેણું” એ રીતે સૂચના કરવામાં આવી હતી. દૃષ્ટાંત તરીકે જો વિમાનના અધિકાર આવે ને તે બીજા સૂત્રમાં હોય તો ‘જહા રાયપસેણી’ (યથા રાજપ્રશ્રીયે) “જેમ રાય-પસેણીમાં કહ્યું છે તેમ જાણી લેણું” આ રીતે આધાર ટાંકવાનું શબ્દ્યું. આ કારણથી અંગ સૂત્રોની ભલામણ ઉપાંગ સૂત્રોમાં કરી છે. અને ઉપાંગ સૂત્રોની ભલામણ અંગ સૂત્રોમાં કરી છે. આનું નામ ‘વલભીવાચના’ કહેવાય. ઐતિહાસિક અર્થોમાં કહ્યું છે કે આ વાચનાના ટાંકમે શ્રાદ્ધેવવાચક ગાણ્યે જ્ઞાનપ્રવાહ પૂર્વમાંથી ઉદ્ધરીને શ્રીનંદીસૂત્રની રચના કરી.

આ રીતે મગધસંઘની અને માથુરી વાચનાની તથા વલભી વાચનાની બીના જરૂરી હોવાથી ટૂંકામાં જણાવી દીધી.

૧૩. યોનિપ્રાભૂત—અહીં અસમાન અનેક દ્રવ્યના સંયોગની યોનિઓ (શક્તિ, સામર્થ્ય) સર્પ, સિંહ વગેરે પ્રાણીઓ, મહિષો, સુવર્ણ વગેરે વિવિધ જાતના પદાર્થોની ઉત્પત્તિનું વર્ણન કર્યું છે, એમ મલધારિ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે વિશેષાવશ્યકની ૧૭૭૫ મી ગાથાની ટીકામાં કહ્યું છે. અહીં ટીકાકારે મૂલ ગાથામાં જણાવેલા “જોનિવિહાણ” શબ્દથી યોનિપ્રાભૂત પ્રકૃષ્ટિક સમજવાની સૂચના કરીને તેમાં શી બીના વર્ણવી છે? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો મૂલ ટીકાકારે આધારે કર્યો છે. અને શ્રી પ્રભાચંદ્રસૂરિકૃત શ્રીપ્રભાવકચરિત્રમાં જણાવેલા શ્રીપાદલિસસૂરિ પ્રબંધના ૧૧૫ માં શ્લોકથી ૧૨૭ માં શ્લોક સુધીના ૧૩ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે મહાજ્ઞાની શ્રીરૂદ્રદેવસૂરિ મહારાજ પોતાના શિષ્યને આ યોનિપ્રાભૂત ભણાવતા હતા. તેમાં તેમણે શિષ્યને સમજાવ્યું કે આવા આવા દ્રવ્યસંયોગથી બનાવેલા ચૂર્ણને પાણીમાં નાખતાં ઘણાં માછલાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ હકીકત ઉપાશ્રયની નજીકમાં થઈને જતાં એક મચ્છીમારે સાંભળી ને તે પ્રમાણે પ્રયોગ કર્યો, તેથી તેણે તે ધંધામાં (મચ્છીમારના ધંધામાં) ઘણું દ્રવ્ય પેદા કર્યું. આચાર્ય મહારાજે આ બીના જાણી તેને (માછીને, મચ્છીમારને) પાપ કરતાં અટકાવ્યો ને આ હકીકતનું મૂલ કારણ શોધી કાઢ્યું. આની પછી ૧૨૮ માં શ્લોકમાં સિંહની પણ હકીકત જણાવી છે. તથા શ્રીવ્યવહાર સૂત્રના ભાષ્યની (૫૮) અઠ્ઠાવનમી ગાથામાં યોનિપ્રાભૂતની અપવાદિક બીના જણાવી છે. તેમજ બૃહ-કલ્પસૂત્રના ભાષ્યની ૧૩૦૩ મી ગાથામાં ‘જોનિ’ નો અર્થ યોનિપ્રાભૂત કર્યો છે. પણ આગળ જતાં ૧૩૧૩ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે યોનિપ્રાભૂત અને ચૂડામહિ આ બે અર્થો જ્યોતિષના છે. એટલે જ્યોતિષની હકીકતને જણાવનારા છે. આ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં એ વિચાર ઉદ્ભવે (પ્રકટે) છે કે આ જ્યોતિષના વર્ણનવાળો યોનિપ્રાભૂત અને વિવિધ પ્રકારના દ્રવ્યોના સંયોગથી ઉત્પન્ન થતા પદાર્થોના સ્વરૂપને જણાવનાર “યોનિપ્રાભૂત” અને અર્થો અલગ અલગ હોવા જોઈએ. અથવા કદાચ તે એક જ અર્થ હોય, તો આ બૃહકલ્પભાષ્યની ૧૩૧૩ મી ગાથાના આધારે કહી શકાય કે તેમાં

જ્યોતિષતુ' વર્ણન પણ વધારે પ્રમાણમાં કર્યું હોય. જેમ બૃહત્કલ્પભાષ્યમાં યોનિ-
પ્રાભૃતતુ' નામ જણાવ્યું છે, તેમ આજ સૂત્રના (બૃહત્કલ્પના) ટીકાકાર શ્રીક્ષેમકીર્તિ
મહારાજે પણ છાપેલી બૃહત્કલ્પસૂત્રની છુકના ૪૦૧ માં પાને 'યોનિપ્રાભૃત'તુ' નામ
જણાવ્યું છે. કેટલાએક વિદ્વાનો "શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત પહેલા પંચારાકના બીજા સ્લોકની
ટીકામાં શ્રીઅભયદેવસૂરિએ કહેલા નિમિત્તશાસ્ત્રં જ્યોતિષપ્રાભૃતપ્રમૃતિકમ્" (એટલે જ્યોતિષ
પાહુડો વગેરે નિમિત્ત શાસ્ત્રો જણાવ્યાં) આ વચનથી યોનિપ્રાભૃતને અષ્ટાંગ નિમિત્તની
હકીકતથી ભરેલો અંથ માને છે, પણ સાચી બીના એવી છે કે તેમાં અષ્ટાંગ નિમિત્તની
બીના જણાવી નથી. પણ અમુક અમુક પદાર્થોની સાથે અમુક અમુક પદાર્થ મેળવવાથી
અમુક પદાર્થ થાય; આ રીતે વિવિધ પદાર્થોની ઉત્પત્તિનાં નિમિત્તકારણોની હકીકતને
જણાવનાર યોનિપ્રાભૃત છે એમ સમજવું; એટલે 'નિમિત્તશાસ્ત્ર' અહીં નિમિત્તશાસ્ત્રનો
અર્થ નિમિત્તકારણ પણ થાય છે, એ જરૂર યાદ રાખવું જોઈએ. તથા શ્રીભદ્રેશ્વરસૂરિ
વિરચિત પ્રાકૃત કથાવલીમાં પાદલિપ્તસૂરિના ચરિત્રમાં ચાર પ્રાભૃતો જણાવતાં યોનિ-
પ્રાભૃત, નિમિત્તપ્રાભૃત, વિદ્યાપ્રાભૃત, અને સિદ્ધપ્રાભૃતનાં નામ કહ્યાં છે, તેમજ
શ્રીસૂત્રકૃતાંગના પહેલા અતસ્કંધના આઠમા અધ્યયનની નિર્ચુકિતની ૯૩ મી ગાથાની
વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે વિવિધ પ્રકારના દ્રવ્યોના સામર્થ્યને સમજવા માટે 'યોનિપ્રાભૃત'
અંથ જોવો જોઈએ. આ રીતે શ્રીજિનકલ્પસૂત્રની સિદ્ધસેનસૂરિકૃત ચૂર્ણિમાં (પૃષ્ઠ
૨૮ માં) 'યોનિપ્રાભૃત'નો ઉલ્લેખ કર્યો છે. શ્રીજિનદાસગણિએ નિશીઘસૂત્રના ચોથા
ઉદ્દેશાની વિશેષ ચૂર્ણિમાં આ યોનિપ્રાભૃતને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે કે આ યોનિપ્રાભૃતના
જાણકાર મુનીશ્વરો (શ્રીજિનશાસનની રક્ષા પ્રભાવનાદિ ખાસ કારણે) એકેન્દ્ર્ય સુધીના
પ્રાણીઓ ઉપત્ત કરી શકે. જેમ શ્રીસિદ્ધસેને ઘોડા બનાવ્યા હતા. આ બીના બૃહત્કલ્પ
ભાષ્યની ૨૬૮૧ મી ગાથાની વૃત્તિમાં પણ જણાવી છે. તથા આ યોનિપ્રાભૃતનો ઉલ્લેખ
નિશીઘસૂત્રના ૧૮ માં ઉદ્દેશાની વિશેષ ચૂર્ણિમાં પણ શ્રીજિનદાસગણિમહતરે કર્યો છે.
જે યોનિની હકીકતને જણાવે, તે યોનિપ્રાભૃત કહેવાય. છેલ્લેસૂત્રોની જેમ આવા ગૂઢ
રહસ્યવાળાં શાસ્ત્રો સંપૂર્ણ લાયકાત ધરાવનારા મુનિવરોને મધ્યરાતે જેમ અયોગ્ય
જીવોના કાને એક શબ્દ પણ ન પડે, તે રીતે ભણાવાય છે. આમાં કહેલી હકીકતનો
ઉપયોગ ગમે તે કારણે કે કોઈ પણ યાઈએ કરવાનો હોય જ નહિ. દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ
ભાવના જાણકાર મહાગીતાર્થ મહાત્માઓ જ-જેમ શ્રીવજ્રસ્વામીએ સંઘની આપત્તિ
દૂર કરી; બેન્ના નદીમાં ચૂર્ણ નાખી નદીના બંને કાંઠા ભેગા કરી નદી ઉતરીને પેલે પાર
જનાર આચાર્ય મહારાજે અપૂર્વ જિનશાસનની મહાપ્રભાવના કરી; તેમ-તેવાં ખાસ
કારણો ઉપસ્થિત થયાં હોય, ત્યારે જ સંપૂર્ણ રીતે લાયક પૂર્વધરાદિ મહાપુરુષો જ અહીં
જણાવેલા પ્રયોગોમાંનો કોઈ પણ પ્રયોગ કરી શકે. આ યોનિપ્રાભૃતની વિ૦ સં૦ ૧૫૮૨ માં
લખેલી એક છિન્નભિન્ન હસ્ત પુસ્તિકા (હાથપોથી) પૂનાના ભાંડારકર પ્રાચ્ય વિદ્યા

સંશોધન મંદિરમાં હયાત છે. એમા આ યોનિપ્રાભુના કર્તા પન્હપ્રવણ કહ્યા છે. દિગંબર સંપ્રદાયના પ્રવચનસારની પ્રસ્તાવનામાં કહેલા ૪૩ પ્રાભુતોમાં 'યોનિપ્રાભુત' નું નામ જણાવ્યું છે. પણ તે અને આ યોનિપ્રાભુત બંને અલગ અલગ જ છે એમ સમજવું.

૧૪. તીર્થોદ્ગારિક—તીર્થ એટલે શ્રી મહાવીરપ્રભુના શાસનનું વર્ણન કરનારા ઉદ્ગારો એટલે વચનોથી ગુંથાયેલો (રચાયેલો) જે પ્રકીર્ણક, તે તીર્થોદ્ગારિક પ્રકીર્ણક કહેવાય. એમ તેમાં કહેલી હકીકતના આધારે જણાવ્યું છે. અહીં આર્યા છંદની ગાથાઓ ૧૨૫૭ છે. આની કેટલીક પ્રતોમાં ૧૨૩૩ અને કેટલીકમાં ૧૨૫૭ કુલ ગાથાનો અંક જણાવ્યો છે. અહીં શરૂઆતની ત્રણ ગાથાઓમાં ૨૪ તીર્થકરોને નમસ્કાર કરવા ૩૫ મંગલાચરણ કરીને ચોથી, પાંચમી અને છઠ્ઠી ગાથામાં કહ્યું છે કે પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવે રાજગૃહી નગરીના ગુણશીલ નામના ધર્મીઓમાં શ્રીગૌતમહિ ગણધરોની આગળ એક લાખ પદના પ્રમાણવાળા જે આ તીર્થોદ્ગારિકના અર્થની પ્રરૂપણા કરી હતી, તેના આધારે ટૂંકામાં આ તિથોગાલી (તીર્થોદ્ગારિક પ્રકીર્ણક) ની રચના કરું છું. પછી ૭ મી ગાથાથી ૨૬ મી ગાથા સુધીની ૨૦ ગાથાઓમાં અનુક્રમે કાળનું સ્વરૂપ જણાવવાના પ્રસંગે પદ્યોપમનું ને ૬ આરાનું વર્ણન કર્યું છે. પછી ૨૭મી ગાથાથી ૯૦મી ગાથા સુધીની ૬૪ ગાથાઓમાં યુગલિયાનું અને કુલકરોનું વર્ણન કર્યું છે. પછી ૯૧મી ગાથાથી ૨૭૨મી ગાથા સુધીની ૧૮૩ ગાથાઓમાં પાંચ ભરત ક્ષેત્રોમાં અને પાંચ એરવત ક્ષેત્રોમાં પહેલા તીર્થકરનું ન્યવન, ૧૪ સ્વપ્ને, (અહીં પ્રાસાદનું ને નાગ-ભુવનનું અલગ અલગ વર્ણન કર્યું છે) જન્મ, દિક્કુમારીઓએ કરેલો મહોત્સવ, એરાવણ હાથી ઉપર બેસીને ઇંદ્રાગમન, ઇંદ્ર પાંચ રૂપ કરી પ્રભુને ત્રેરૂપવર્તની ઉપર લાવે, જન્મભલિષેક વગેરે હકીકત સમજાવી છે. પછી ૨૭૩મી ગાથાથી ૬૧૭મી ગાથા સુધીની ૩૪૫ ગાથાઓમાં શ્રીઆદિનાથપ્રભુનું જીવન, ભરતક્ષેત્રાદિ દશ ક્ષેત્રોમાં થયેલા પહેલા તીર્થકરનાં ને પહેલા ચક્રવર્તિનાં નામો, અને તીર્થકરોના જૂદા જૂદા બોલ, તથા ભરતક્ષેત્રાદિ દશ ક્ષેત્રોના ચક્રવર્તિઓનું ને વાસુદેવોનું વર્ણન તેમજ તે બંનેના બોલો વગેરે હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના નિર્વાણ થયા પછીના પાલક, નંદરાજ, મૌર્યવંશીય રાજાઓ, પૂષ્યમિત્ર, બલમિત્ર ભાતુમિત્ર, નભાસેન ગર્હભિલ્લ આ રાજાઓના રાજ્યકાલાદિની બીના, અને ભવિષ્યમાં થનાર કલકીરાજનું વિસ્તારથી વર્ણન, દત્તરાજ, ત્યાર પછીનો રાજવંશ, વિમલવાહન રાજા વગેરેનું વર્ણન ૬૧૮ મી ગાથાથી ૬૯૮મી ગાથા સુધીની ૮૦ ગાથાઓમાં વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી ૬૯૯મી ગાથાથી ૭૦૬મી ગાથા સુધીની ૮ ગાથાઓમાં શ્રુતજ્ઞાનની હાનિ થવાની બીના અને વીં નિં સંં ૬૪માં દશ પદાર્થોનો વિચ્છેદ, તથા વીં નિં સંં ૧૭૦ માં ચૌદ પૂર્વોમાંનાં છેલ્લાં ચાર પૂર્વોનો વિચ્છેદ વગેરે હકીકત પ્રશ્નોત્તર રૂપે

જણાવી છે. પછી ૭૦૭ મી ગાથાથી ૮૦૧ મી ગાથા સુધીની ૯૫ ગાથાઓમાં ઐતિહાસિક હકીકત જણાવતાં કહ્યું છે કે જ્યારે ચોથા આરાનાં ૭૫ વર્ષો, અને સાડી આઠ મહિના બાકી રહ્યાં, ત્યારે પ્રભુશ્રી મહાવીરનો જન્મ થયો, ૩ વર્ષ અને ૮૧૧ મહિના બાકી રહ્યાં ત્યારે તે પ્રભુશ્રી મહાવીર નિર્વાણપદને પામ્યા. આની પછી શ્રી સુધર્માસ્વામીથી માંડીને શ્રીસ્થૂતિભદ્રજી મહારાજ સુધીની પરંપરાનું વર્ણન કરીને મધ્ય દેશમાં પડેલા મોટા દુકાળની, અને છેલ્લાં ચાર પૂર્વોના વિચ્છેદ પામવાની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ પ્રસંગે શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે શ્રીસ્થૂતિભદ્રજીની કરેલી પ્રશંસાનું અને તેમના ત્યાગ, દુષ્કર કાર્ય, મહાસ્વાધ્યાય, મહાધ્યાન વગેરે ગુણોનું વર્ણન કરીને ઋદ્ધિગારવનું દૂષણ (શ્રુતમદથી સિંહનું રૂપ વિકુર્વ્યાનું દૂષણ) જણાવ્યું છે. પછી ૮૦૪ મી ગાથા સુધીની ત્રણ ગાથાઓમાં શ્રુતજ્ઞાનના વિચ્છેદનો અને રાજવંશના વિચ્છેદનો ઇતિહાસ જણાવતાં કહ્યું છે કે જ્યારે સ્વાધ્યાય વંશનો (ચૌદ પૂર્વાદિને મોઠે રાખીને પરાવૃત્તિ આદિ રૂપે પાઠ કરનારી અમણ મુનિવરોની પરંપરાનો) વિચ્છેદ થયો, ત્યારે અંગવંશ, નંદવંશ ને મરૂઅવંશ (મૌર્યવંશ-કદપક બ્રાહ્મણના મંત્રીવંશ)નો પણ વિચ્છેદ થયો. પછી ૮૦૫ મી ગાથાથી ૮૨૯ મી ગાથા સુધીની ૨૫ ગાથાઓમાં કહેલી બીનાનો ટૂંક સાર એ છે કે છેલ્લા ચૌદ પૂર્વધર શ્રીસ્થૂતિભદ્રજી સ્વર્ગે જતાં છેલ્લાં ચાર પૂર્વોના, ને પૂર્વે જણાવેલા ત્રણ વંશો (અંગવંશ, નંદવંશ ને મંત્રીવંશ)નો વિચ્છેદ થયો. અને છેલ્લા દશ પૂર્વધરક આર્ય શ્રીસત્યમિત્ર મહારાજ થયા. તથા વી૦નિ૦સં૦ ૧૦૦૦માં પૂર્વજ્ઞાનનો વિનાશ થયો. તેમજ વી૦નિ૦ સં૦ ૧૨૫૦ માં આર્યદિનગણી યુગપ્રધાન પુણ્યમિત્રજી મહારાજની પછી શ્રીભગવતી-સૂત્રનો હાસ થયો. ૧૫મી વી૦ સં૦ ૧૩૦૦ માં યુગપ્રધાન માઠર સંભૂતિગુપ્તની પછી સમવાયાંગનો હાસ થયો. વી૦ સં૦ ૧૩૫૦ માં યુ૦ આર્ય (રક્ષિત) પછી શ્રીસ્થાનાંગ-સૂત્રનો હાસ થયો. વી૦ સં૦ ૧૪૦૦માં યુ૦ જ્યેષ્ઠાંગ ગણિની પછી બૃહત્કલ્પસૂત્ર અને વ્યવહારસૂત્રનો હાસ થયો. અને વી૦ સં૦ ૧૫૦૦માં ક્ષેત્રમિત્રની પછી દશાકલ્પ સૂત્રનો ને ૧૯૦૦માં ભારદ્વાજ ગોત્રીય મહાઅમણ પછી સૂત્રકૃતાંગનો હાસ થયો. પછી કમસર આચારાંગાદિના હાસ વગેરેની પણ હકીકત જણાવી છે. અહીં ગાથાઓમાં વધારે અશુદ્ધિ હોવાથી ખરે અર્થ જાણી શકાતો નથી. ૮૩૦ મી ગાથાથી ૮૭૯મી ગાથા સુધીની ૫૦ ગાથાઓમાં ભવિષ્યમાં થનાર શ્રી દુષ્પસહસૂરિજીનો પૂર્વભવ, જન્મ, શ્રીનાગિલાચાર્યની પાસે દુષ્પસહસૂરિજીએ દીક્ષા લેશે, તેમનો અભ્યાસ દશવૈકલિક-સૂત્ર સુધીનો, પાંચ ભરતક્ષેત્રોમાં ને છેલ્લા સંઘમાં એકેક વ્યક્તિ હોય. આ ભરતક્ષેત્રમાં આ૦ દુષ્પસહસૂરિ, સાધ્વી ક્ષેત્રશ્રી, નાગિલ શ્રાવક, અને સત્યશ્રી શ્રાવિકા, વિમલવાહન રાજ, સુમુખમંત્રી, ૨૦ વર્ષનું આયુષ્ય, ઉત્કૃષ્ટ તપ અહમ્ભક્ત, ઇંદ્રે કરેલી

૧.-આ શ્રીદિનગણીની પરંપરામાં શ્રી સિદ્ધસેન ગણી થયા હોય, એમ સંભવે છે.

શ્રી સંઘની સ્તુતિ (નંદીસૂત્રનો ગાથાને અનુસારે), દુષ્પસહસૂરિ વગેરેનું અંતે કાલ-
ધર્મ પામી જુદા જુદા દેવલોકમાં જતું, કશનૈકાલિકસૂત્રનો વિનાશ, જે ચારિત્રોને
વિન્છેદ, તીર્થનો વિન્છેદ, ૨૨૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ શ્રીવીરશાસનનો કાળ, તેની પહેલાં
(વચમાં) ધર્મ આદિનો નિષેધ કરનારને દંડ, આ તમામ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને
ગણિપિટક અને સ્યાદ્રાદત્ત વર્ણન કરી પાંચમા આરાની સમાપ્તિ જણાવી છે. પછી
૮૮૦ મી ગાથાથી ૯૨૬ મી ગાથા સુધીની ૪૭ ગાથાઓમાં ત્રીજા ને ચોથા આરાના
ભરતક્ષેત્રનું વર્ણન કરતાં ૧૦ આશ્રયો, દુષ્પમકાળનો ચતુર્વિધ સંઘ, રાજા અને પ્રજાની
તથા દેશની પરિસ્થિતિ, ધર્મો, દાન, શીલ, ઔષધ વગેરેનું પણ સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે.
પછી ૯૨૭ મી ગાથાથી ૯૭૮ મી ગાથા સુધીની ૫૩ ગાથાઓમાં છઠ્ઠા આરાની એટલે
દુષ્પમ દુષ્પમ કાળની ભવિષ્યની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ૯૭૯ મી
ગાથાથી ૧૧૮૫ મી ગાથા સુધીની ૨૦૭ ગાથાઓમાં સાતી ઉત્સર્પિણી કાળનું વર્ણન
કરતાં દશે ક્ષેત્રના કુલકર ચક્રવર્તી વાસુદેવ બળદેવ વગેરેની નામાવલી, પહેલા તીર્થકરનું
ચરિત્ર, યુગલિયાનું સ્વરૂપ, ૧૨ આરા (અવળા ૬ અને ઉત્સર્ગ ૬ આરા)નું વર્ણન
વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી ૧૧૮૬ મી ગાથાથી ૧૨૫૧ મી ગાથા સુધીની ૬૬ ગાથાઓમાં
આ શ્રી તિથોગાલી (તીર્થોદ્ગારિક) પ્રકીર્ણકને સાંભળવાના અધિકારી (લાયક
જીવો), સામાયિક, કષાયજન્ય, કશ પ્રકારનો સાધુ ધર્મ, સમ્યગ્દર્શનાદિક મોક્ષમાર્ગ,
સિદ્ધશિલા, સિદ્ધપરમાત્માની અવગાહના, સિદ્ધોનું સુખ વગેરે પદાર્થોનું સ્પષ્ટ વર્ણન
કરીને અંતે કહ્યું છે કે આ તિથોગાલી પ્રકીર્ણકનું મૂલ પ્રમાણ (જેમાંથી આનો
ઉદ્ધાર થયો, તેનું પ્રમાણ) બહુ જ વિશાલ હતું. આ રીતે પ્રજાશ્રી મહાવીર દેવે
મહાસુનિવરોની આગળ આની પ્રરૂપણા કરી હતી. તેમાંથી ઉદ્ધરીને ટૂંકામાં કર્તાએ
આની રચના કરી હતી. છેવટે જણાવ્યું કે હે ભવ્ય જીવો ! આને સાંભળીને તમે
સિદ્ધ પરમાત્માને અને શ્રીવીર પ્રજાને તથા શ્રીસંઘ રૂપી નગરને નમસ્કાર કરો. મેં
અહીં કદાચ જે કંઈ શ્રુતાંગા વિરુદ્ધ કહ્યું હોય, તેની શ્રુતધરોએ શુદ્ધિ કરવી એમ હું
વિનંતી કરું છું. આનું પ્રમાણ ૧૨૫૭ મી ગાથામાં ૧૨૩૩ ગાથાઓ કહી છે, પણ
બીજા અંશમાં ૧૨૫૭ વગેરે હીનાધિક પ્રમાણ પણ જોવાય છે. આ પ્રકીર્ણકના રચનારની
આખતમાં હજુ સુધી ચોક્કસ નિર્ણય થયો નથી. કારણ કે શ્રીનંદીસૂત્રાદિમાં જણાવેલાં
સૂત્રોમાં આનું નામ જણાવ્યું નથી, અને અહીં સૂત્રકારનું નામ પણ કહ્યું નથી.
કેટલાક ઇતિહાસવેત્તાઓ અનુમાન કરે છે કે અહીં કહેલી બીનાનો વિચાર કરતાં
સંભવ છે કે કદાચ વી૦ સં૦ ૨૦૦૦ લગભગ આની રચના થઈ હશે. અને અહીં
કેટલીક હકીકત એવી પણ કહી છે કે જે બીજા આગમાદિમાંથી ન મળી શકે. તથા
આની કેટલીક ગાથાઓ સાક્ષીપાઠ તરીકે બીજા શાસ્ત્રાદિમાં અપાઈ છે. અહીં
પારલિપુત્ર (પરજ્ઞા) માં થયેલી વાચનાનું વર્ણન કરતાં ચૌદ પૂર્વધર શ્રીભદ્રબાહુ-

સ્વામીજીનું ચરિત્ર કહ્યું છે. અવસરે એ પશુ જણાવ્યું છે કે તેમાં શ્રુતમદથી શ્રીસ્થૂલિ-
ભદ્રજીએ સિંહનું રૂપ કયું અને પાટલિપુત્રમાં પાણીનું પૂર ફરી વળતાં બહુ જ નુકસાન
થયું હતું. તથા શકરાજનું શાસન ક્યારે શરૂ થયું? આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉત્તર અહીં
ત્રણ ગાથાઓમાં (૬૨૦ મી ગાથાથી ૬૨૨ મી ગાથા સુધીની ત્રણ ગાથાઓમાં) આ
પ્રમાણે જણાવ્યો છે-પાલકનાં ૬૦ વર્ષો, નંદરાજાઓનાં ૧૫૦ વર્ષો, મૌર્યવંશના
રાજાઓનાં ૧૬૦ વર્ષો, પુષ્યમિત્રનાં ૩૫, બલમિત્ર ભાનુમિત્રનાં ૬૦ વર્ષો, નભ:સેનનાં
૪૦ વર્ષો, અને ગર્દભિલ્લના રાજ્યકાલનાં ૧૦૦ વર્ષો પૂરાં થતાં શકરાજનું શાસન શરૂ
થયું. અને કલ્કીની ઉત્પત્તિની આખતમાં ૬૩૫ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે-જે આ વડનગર
છે, એ (એવં) પાટલિપુત્ર નામે લોકમાં પ્રસિદ્ધિ પામ્યું છે. અહીં (એથ) જેનું બીજું
નામ ચતુર્થું છે, તે કલ્કી રાજ થશે. આ ગાથામાં કહેલાં એ અને એથ (અહીં)
પદ ઉપરથી કેરલાક ઇતિહાસવેત્તાઓ કહે છે કે આ તીર્થોદ્ગારિક પ્રકીર્ણકની
રચના અહીં પાટલીપુત્રમાં કદાચ થઈ હોય, એમ સંભવે છે. તથા ૭૦૫મી ગાથામાં
શકવંશાદિનો અંત થવાની બીના કહી, પણ મહાગુપ્ત વંશનું નામ જણાવ્યું નથી,
તેથી તેમજ તેવા બીજાં અનેક કારણોથી તેઓ અનુમાન કરે છે કે આની રચના કદાચ
પાંચમા સૈકાની શરૂઆતમાં થઈ હોય. વળી આપણે હાલ સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ
ભાદરવા સુદિ ચોથે અને ચોમાસી પ્રતિક્રમણ ચૌદશે કરીએ છીએ. તે બંને પહેલાં
અનુક્રમે પાંચમે અને પૂનમે કરતા હતા. આ ફેરફાર કોણે કર્યો રીતે કર્યો સાલમાં કર્યો?
આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કરવા માટે આદ્યવિધિ, સંદેહવિષોધિ, પર્યુષણા ઇરાશતક
વૃત્તિ, તત્વતરંગિણીવૃત્તિ, વિચારામૃતસંબ્રહ્મ, ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ, દીવાલીકલ્પ, પ્રતિષ્ઠાનપુર
કલ્પ વગેરે પ્રમાણભૂત ગ્રંથોમાં આજ તિથિ ગાલીપયન્નાની એ ગાથાઓની સાક્ષી
આપીને તે તે ગ્રંથના અનાવનાર શ્રીરત્નશેખરસૂરિજી વગેરે પ્રમાણિક મહાપુરુષોએ જણાવ્યું
છે કે “ શાલિવાહન રાજાએ શ્રીકાલિકાચાર્ય મહારાજને પૂછ્યું કે હું ભગવન! સંવત્ચરી
ક્યારે કરવાની છે? આ પ્રશ્નના જવાબમાં તે શ્રીઆચાર્ય મહારાજે તે રાજાને કહ્યું કે
ભાદરવા સુદ પાંચમે સંવત્ચરી (સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ) કરવાની છે. આ વચન સાંભળી
શાલિવાહન રાજાએ કહ્યું કે પાંચમે ઇદ્રમહોત્સવમાં હું વ્યગ્ર રહેવાનો છું. તેથી પાંચમે
સંવત્ચરી કરી શકીશ નહીં. માટે કૃપા કરીને આપશ્રીજી ઇદ્ર (ભાંસુબંધે) સંવત્ચરી
કરો. કાલિકાચાર્ય મહારાજે શાલિવાહન રાજાની એ વિનંતી સ્વીકારી નહીં. તે
જણાવ્યું કે ચૌદપૂર્વી યુગપ્રધાન શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ દશાશ્રુતરકંઠમાં કહ્યું છે કે જે
યુગપ્રધાનાદિ મહાપુરુષોને ખાસ કારણે સંવત્ચરી પાંચમે ન થઈ શકે એવું જણાય,
તો પાંચમની (ભાદરવા સુદિ પાંચમની) પહેલાં સંવત્ચરી પ્રતિક્રમણ કરાય, પણ
પાંચમની રાત્રીનું ઉલ્લંઘન તો કરાય જ નહિ, એટલે ભાદરવા સુદિ ઇદ્રે સંવત્ચરી
પ્રતિક્રમણ ન થાય. જુઓ તે પાઠ આ પ્રમાણે છે :-

“ અંતરાવિ સે કપ્પહ, તો સે કપ્પહ તં રચણિ ઉવાચનાવિત્તણ ”

આ વચનથી ચોથે સંવન્ધરી કરાય. શાલિવાહુન રાજ્યએ અને શ્રીસંઘ એમ કરવાનું કબૂલ કયું. આ રીતે શાલિવાહુન રાજના રાજ્યમાં સંઘના આદેશથી કાલિકાચાર્ય મહારાજે સંવન્ધરી પ્રતિક્રમણ કરવા માટે ભાદરવા સુદિ ચોથ નક્કી કરી. આ નિયમ પ્રમાણે ચોમાસી પ્રતિક્રમણ કરવા માટે ચૌદશ નક્કી કરી. એટલે શ્રીસંઘ વીં સં ૯૯૩ માં પાક્ષિક પ્રતિક્રમણના દિવસે આતુર્માસિક (ચોમાસી) પ્રતિક્રમણને કરવા ભાગ્યે. આતુર્ નામ આચરણ કહેવાય. ને તે જિનાજ્ઞાની જેવી ગણીને પ્રમાણ કરવી (સ્વીકારવી). એટલે જિનાજ્ઞાની માકેક આચરણ આરાધવી. પણ તેની વિરાધના ન કરવી. તે બે ગાથા આ પ્રમાણે જાણવી :—

॥ આર્યો ॥

સાલાહુનેન રણના, સંઘાણેણ કારિઓ ભયવં ॥

પરજોસવણ ચરુત્થી, ચાઉમ્માસં ચરુહસીણ ॥ ૧ ॥

ચરુમાસ પડિક્કમણં, પવિલ્લયદિવસમ્મિ ચરુવિહો સંઘો ॥

નવસયતેણવર્ણિ, આચરણં તં પમાણંતિ ॥ ૨ ॥

(આ બે ગાથાઓનો અર્થ ઉપર જણાવી દીધો છે.)

તથા અહીં વલ્લીપુરનો નાશ કઈ રીતે થયો? તે બીના પણ ટૂંકામાં જણાવી છે. અને પોતેજગંડિયાની પદ્ધતિના જેવી પદ્ધતિએ અહીં પદ્ધતિની હકીકત કહી છે તે આ પ્રકીર્ણક વાંચતા તે ગંડિકા જરૂર યાદ આવે છે. શ્રીવીરનિર્વાણ પછી ૨૧૦૦૦ વર્ષો સુધી શ્રીદશવૈકાલિક સૂત્રનો અર્થ, શ્રીઆવશ્યક સૂત્ર, અને શ્રીઅનુયોગદ્વાર સૂત્ર તથા શ્રીનંદીસૂત્ર અખંડિત રહેશે, અને જ્યારે શ્રીદુપ્પસહસૂરિ કાળધર્મ પામશે ત્યારે શ્રીદશવૈકાલિક સૂત્રનો અર્થ નાશ પામશે. આ શ્રીતીર્થોદ્ગારિક પ્રકીર્ણકમાં ૨૩ ઉદ્યમાંના બે યુગપ્રધાનોનાં નામો કહ્યાં છે. મધ્યકાલીન પ્રાકૃત રચનાનો વિચાર કરતાં અનુમાન સંભવે છે કે વીંનિંસં ૧૦૦૦ ની આસપાસના સમયે આની રચના થઈ હોય. અહીં કહેલી કહ્કીની બીના વગેરે સાધનોને આધારે શ્રીહિમચંદ્રસૂરિ મહારાજે ૧૦ મા પર્વના ૧૩ મા સર્ગમાં કહ્કીનું વર્ણન કયું છે.

૧૫. તિથિપ્રકીર્ણક—આમાં તિથિને અનુસરતી બીના કહી છે.

૧૬. દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞપિત—જેમાં દ્વીપોની ને સમુદ્રોની બીના કહી છે, તે દ્વીપ-સાગર પ્રજ્ઞપિત કહેવાય. આનું બીજું નામ ‘ દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞપિતસંઘ હણી ’ શ્રીસ્થાનાંગ

૧ આ ગંડિકામાં ઘણી જાણવા જેવી જરૂરી હકીકતો જણાવી છે, સુરત જૈનાનંદ પુસ્તકાલયમાં આની એક પ્રત છે.

ટીકા વગેરે ગ્રંથોમાં જણાવ્યું છે. અહીં શરૂઆતની ૧૮ ગાથાઓમાં માતૃષોતર પર્વતનું વર્ણન કરીને ૧૯ મી ગાથાથી ૨૪ મી ગાથા સુધીની ૬ ગાથામાં નલિનોદક સમુદ્રની ખીના કહી છે. પછી ૨૫ મી ગાથાથી ૭૧ મી ગાથા સુધીની ૪૭ ગાથાઓમાં આઠમા નંદીશ્વર દ્વીપનું વર્ણન કરીને ૭૨ મી ગાથાથી ૧૧૦ મી ગાથા સુધીની ૩૮ ગાથાઓમાં કુંડલદ્વીપની ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી ૧૧૧ મી ગાથાથી ૧૫૭ મી ગાથા સુધીની ૪૭ ગાથામાં ર્વચકદ્વીપનું વર્ણન કરીને ૧૫૮ મી ગાથામાં શંખવર દ્વીપની ખીના કહી છે. અંતે અસુરકુમાર દેવાદેના આવાસાદિતું પણ વર્ણન કર્યું છે. આની છાપેલી પ્રતમાં કુલ ગાથા ૨૨૩ છે. તેમાં ૨૧૨ મી ગાથા ત્રુટિત (અધુરી) છે. દીવસાગરપણ્ણનિ નામ શ્રીસ્થાનાંગસૂત્ર, પાક્ષિકસૂત્ર, નંદીસૂત્ર, આવશ્યકચૂર્ણિ વગેરે સૂત્રોમાં આવે છે, ને દ્વીપસાગરપ્રક્ષરિત નામ શ્રીનંદીસૂત્રની ને આવશ્યકસૂત્રની શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકાદિમાં આવે છે.

૧૭. પર્યંતારાધના—જેમાં અંતિમ સમયે કરવા લાયક આરાધનાનું વર્ણન કર્યું છે, તે પર્યંતારાધના કહેવાય. આની આર્યા છંદમાં કુલ પ્રાકૃત ગાથાઓ ૭૦ છે. અન્યત્ર આના બે નામ ‘આરાધનાપ્રકરણ’ અને ‘આરાધનાસૂત્ર’ જણાવ્યા છે. શ્રીસોમસૂરિ મહારાજે રચેલી આ પર્યંતારાધનાદિને આધારે ઉપાં શ્રીવિનયવિજયશ્લોકે પુણ્યપ્રકાશનું સ્તવન રચ્યું હતું. કારણકે બંનેમાં દશ અધિકારોનું વર્ણન વગેરે ખીના સરખી જણાવી છે. ગુજરાતી અનુવાદ સાથે આ ગ્રંથ છપાયો છે.

૧૮. પિંડવિશોધિ—મુનિએ શુદ્ધ આહાર વગેરે કઈ રીતે મેળવવો જોઈએ? વગેરે ખીના જેમાં કહી છે, તે પિંડવિશોધિ કહેવાય. આનું ખીળું નામ પિંડવિશુદ્ધિ જણાવ્યું છે, શ્રીજિનવદલભગણિ મહારાજે ૧૦૩ ગાથા પ્રમાણ આ ગ્રંથની રચના શ્રીભદ્રબાહુ-સ્વામિકૃત પિંડનિયુક્તિના આધારે કરી છે. આનો અર્થ સમજાવનારાં ૪ સાધનો છે. તે આ પ્રમાણે—(૧) શ્રીયશોદેવસૂરિ મહારાજે વિંસં ૧૧૭૬ માં રચેલી સુબોધા નામની ટીકા, (૨) શ્રીઉદયસિંહસૂરિ મહારાજે વિંસં ૧૨૯૫ માં રચેલી દ્વીપિકા, (૩) શ્રી અજિતદેવસૂરિ મહારાજે વિંસં ૧૬૨૭ માં રચેલી દ્વીપિકા, (૪) કોઈકે રચેલો સ્તબકાર્થ (ટપો).

૧૯. વર્ગચૂલિકા—શ્રી અભયદેવસૂરિશ્લોકે છે કે શ્રીઅંતકૃદ્દશાંગાદિમાં અધ્ય-યનોના સમુદાય રૂપ આઠ વગેરે વર્ગો કહ્યા છે. તેની જે ચૂલિકા તે વર્ગચૂલિકા કહેવાય. અને મહાકલ્પશ્રુતની જે ચૂલિકા, તે વર્ગચૂલિકા કહેવાય એમ શ્રીમલયગિરિ મહારાજે શ્રીવ્યવહાર સૂત્રના ૧૦ મા ઉદ્દેશાના ભાષ્યની ટીકામાં કહ્યું છે. વર્ગોમાં કહેલા અર્થને નહિ કહેલા અર્થને અહીં વિસ્તારથી સમજાવ્યો છે.

૧ નંદીશ્વરદ્વીપનું વર્ણન શ્રીલોકપ્રકાશ, પ્રત્નોત્તરપ્રબોધ, દેશના ચિંતામણી (શેરદસાલ જ્ઞેશંગભાઈ કાલીદાસે છપાવેલ)નો ખીજો ભાગ વગેરે ગ્રંથોમાં વિસ્તારથી કર્યું છે.

૨૦. વંકચૂલિયા—અહીં શ્રુતજ્ઞાનની હીલના કરતાં કોણે કેવાં કેવાં દુઃખો ભોગવ્યાં? તે બીના આના રચનાર શ્રીયશોભદ્ર મહારાજે વિસ્તારથી કહી છે. વિં ૦ ૧૯૭૯ માં હેડમાસ્તર હીરાચંદ કક્કલભાષ્યે ‘અમતકારિક સાવચૂરિ સ્તોત્ર સંગ્રહ અને વંકચૂલિયા સૂત્ર સારાંશ’ નામની ઓક પ્રસિદ્ધ કરી હતી, તેમાં આ સૂત્રનો સારાંશ આપ્યો છે.

૨૧. વિયાહચૂલિયા (વ્યાખ્યાચૂલિકા)—વિયાહની જે ચૂલિકા, તે વિયાહ (વ્યાખ્યા ચૂલિકા) કહેવાય એમ શ્રી વ્યવહારભાષ્યાદિમાં કહ્યું છે.

૨૨. વીરસ્તવ—અહીં શ્રીમહાવીરસ્વામીની વિવિધ નામો જણાવીને સ્તુતિ કરી છે. કેટલાએક વિદ્વાનો માને છે કે આના કર્તા હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ છે.

૨૩. સંસક્તનિર્ચુક્તિ—અહીં અમુક સંયોગમાં ઉપજતા સંમૂર્ષિમ છવોતું અને મુનિવરોને અપતા આહારાદિતું વર્ણન વિસ્તારથી કયું છે. અને પ્રસંગને અનુસારે મગધાદિદેશોનાં નામ પણ જણાવ્યાં છે. આની કુલ ૬૩ ગાથાઓ છે, તેમાં બીજી ગાથામાં કહ્યું છે કે (કોઈ સ્થવિર ભગવંતે) આનો બીજા અગ્રાયણીય પૂર્વમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો છે. આની ઉપર સંસ્કૃત અવચૂર્ણિ રચાઈ છે.

૨૪. સારાવલીપ્રકીર્ણક—અહીં શ્રીકૃષ્ણભદ્રેવ પ્રભુના મુખ્ય ગણધર શ્રીપુંડરીક ગણધરતું ચરિત્ર વર્ણવ્યું છે. આની કુલ ગાથા ૧૧૬ છે. શરૂઆતમાં પંચ પરમેષ્ઠિની સ્તવના કરીને પુંડરીક ગણધરતું ચરિત્ર શરૂ કર્યું છે. આના આધારે શ્રીશત્રુંજય મહાકલ્પાદિની રચના થઈ છે. શત્રુંજયનાં ૨૧ નામ વગેરે હકીકતતું મૂલ સ્થાન આ સારાવલી પવનો છે. આનો સ્તબકાર્થ (૨ઓ) પણ છે.

૨૫. સિદ્ધપ્રાભુત (સિદ્ધપાહુડા)—અહીં સિદ્ધ પરમાત્માની હકીકત વિસ્તારથી વર્ણવી છે. બીજા અગ્રાયણીય પૂર્વના નિસ્યંદ (ઝરણા) રૂપ આ સિદ્ધપાહુડાની ૧૨૨ ગાથાઓ છે. તેમાં બીજી ગાથામાં ચૌદ પૂર્વધર ભગવંતોને વંદના કરી છે. કેટલાએક ઐતિહાસિક બીનાના જાણકાર વિદ્વાનોતું માનવું છે કે કદાચ આની રચના શ્રીસ્થૂલિભદ્રજ્ઞના સમય પછીના સમયે થઈ હોય. આની પ્રાચીન ટીકા છે. એમ છપાયેલ પ્રતની છેવટે કહ્યું છે. જૈનમંથાવલી વગેરે ગ્રંથોના આધારે જણાય છે કે જેસલમેરના ભંડારમાં વિં ૦ ૧૪૧૨ માં તાડપત્રની ઉપર લખાયેલી હાથપોથીમાં આની ટીકા છે. સંભવ છે કે કદાચ તે પ્રાચીન ટીકા હોય.

આ રીતે ટૂંકામાં ૧૦ પવના સિવાયના બીજા પણ ૨૫ પવનાઓનો પરિચય જણાવ્યો. તેમાં કેટલાક પવનાઓ છપાયા છે, ને કેટલાક પવનાઓ છપાયા નથી. કેટલાક પવનાઓના રચનાર મહાપુરુષોનાં નામ જણાવ્યાં છે, ને કેટલાક પવનાઓના રચનાર મહાપુરુષોનાં નામ જણાવ્યા નથી કારણ કે મૂલગ્રંથાદિમાં પણ રચનાર મહા-

પુરુષવૃંદામ મળી શકતું નથી. અંગે અને ઉપાંગની જેમ પચન્નાઓ પણ વિવિધ પદાર્થોનો ઘોષ કરાવે છે. એવો વ્યવહાર છે કે આવકો ત્રણ ત્રણ આવખિલ કરી ગીતાર્થ શ્રીશુરુ મહારાજની પાસે ચઉસરણ પચન્નાની અને આઉર પચ્ચખખાણ પચન્નાની વચના લઈ પાઠ કરે છે. આ રીતે અહીં પચન્નાનો અધિકાર પૂર્ણ થાય છે. દશ પચન્નામાં અંતિમ સમયની આરાધનાનો અધિકાર વધારે પ્રમાણમાં વર્ણવ્યો છે. એટલે (૧) તંદુલવૈચારિક પ્રકીર્ણક, (૨) ગન્ધાચાર પ્રકીર્ણક, (૩) ગણિવિદ્યા પ્રકીર્ણક, (૪) દેવેન્દ્રસ્તવ પ્રકીર્ણક. આ ચાર પચન્નાઓ સિવાયના ચઉસરણ વગેરે ૬ એ પચન્નાઓમાં ટૂંકામાં કે વિસ્તારથી અંતકાલની આરાધનાની હકીકત જણાવી છે. આવી આરાધના અંત સમયે આત્માને સમાધિલાવમાં જરૂર ટકાવે છે. અને એ સ્થિતિમાં થયેલા મરણને સમાધિમરણ કહ્યું છે. આત્મ મરણ થવા પહેલાં કરેલી મોક્ષ માર્ગની આરાધનાની સંપૂર્ણતા સમાધિમરણને આધીન છે. માટે જ ભવ્ય છવો ઉચ્ચ કોટીના સમાધિમરણને સાધી મોક્ષના અવ્યાખ્યાધ મુખને મેળવનારા શ્રીતીર્થકરદેવોની પાસે આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરે છે કે હૈ પ્રભો ! આપે પ્રકાશેલા સિદ્ધાંતોમાં નિયાળું કરવાની ના કહી છે, પણ હું હાથ જોડી મરતકે લગાડી આપને વિનંતી કરું છું કે મને આપના ચરણકમલની સેવા ભવોભવ મળજો. એટલે આ વર્તમાન ભવથી માંડીને મુક્તિમાં જવાના છેલ્લા ભવની વચમાં રહેલા ભવોમાં આપના ચરણકમલની સેવા મને જરૂર મળજો. અને દુઃખનો ક્ષય, કર્મોનો ક્ષય, સમાધિમરણ, તથા ઘોષિલાભ આ ચાર પદાર્થોનો લાભ આપને પ્રણામ (વગેરે ભક્તિ) કરવાથી મને થાઓ. એમ પ્રાર્થનાસૂત્ર (જયવીયરાય સૂત્ર)માં કહ્યું છે. આ રીતે અહીં વર્ણવેલા સમાધિમરણનો લાભ તમામ છવોને મળે, આ મુદાથી દરરોજ સવારે, બપોરે અને સાંજે વાંચીને શાંતિથી મનન કરવા લાયક 'આરાધક ભાવના' એ ચઉસરણ પ્રકીર્ણક વગેરે ૬ પચન્નામાંથી ને શ્રીપૂર્વાચાર્ય ભગવંતે રચેલા શ્રીપંચસૂત્ર વગેરે શાસ્ત્રોમાંથી સાર લઈને તૈયાર કરી છે. તે આ પ્રમાણે જાણવી:—

આરાધક ભાવના

અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી, ત્રિકાલાખ્યાધિત, પરમારાધ્ય શ્રી જૈનન્દ્રશાસન અને તેની ચથાર્થ આરાધનાને અનુકૂલ સાધનસામગ્રી આસન્નસિદ્ધિક ભવ્ય છવોને જ મળી શકે છે. પ્રથમ પુણ્યોદયે તે બંને મળ્યા છતાં પ્રમાદી આત્માઓ વિષય કષાયાદિ ભાવ-શત્રુઓના પંજમાં સપડાઈને તેનો ચથાર્થ લાભ લઈ શકતા નથી. આ કારણથી ચોતાનાં મન વચન કાયાના અનિયમિત વ્યાપારને જરૂર નિયમિત કરવો જોઈએ. વચન અને કાયાના વ્યાપારમાં નિશ્ચયે મનોવ્યાપારની મુખ્યતા છે. એટલે વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિ સ્વતંત્રપણે થતી નથી, પણ મનોભાવનાને અનુસારે જ થાય છે. માટે જ કહ્યું છે કે—મન एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः એટલે અશુભ વિચારથી કર્મ બંધાય,

ને શુભ વિચારથી મોક્ષનાં સુખ મળે. આ મુખ્ય વસ્તુને યથાર્થ સમજવા માટે પ્રાચીન મહર્ષિ ભગવંતોએ તંદુલિયા મસ્તક, પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ વગેરેનાં દષ્ટાંતો જણાવ્યાં છે. તેમાં તંદુલિયા મસ્તકની ખીના તથા પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની ખીના દ્વંકામાં આ પ્રમાણે જણવી : સમુદ્રમાં રહેલાં મોટાં માછલાંની આંખની પાંપણમાં એક મસ્તક ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું પ્રમાણ (ચોખાના દાણા) જેવડું હોય છે, તેથી તે તંદુલિયા મસ્તક કહેવાય છે. જ્યારે મોટા માછલાનું મોઢું ખુલ્લું હોય, ત્યારે તેમાં ખીજાં નાનાં માછલાંઓ પેસે છે ને નીકળે છે. આ બનાવ જોઈને તંદુલિયા મસ્તક વિચારે છે કે આ મોઢું માછલું આટલા બધાં નાનાં માછલાંને કેમ ખાઈ જતું નથી, તેને એમ ને એમ શા માટે નીકળવા દે છે? એવડું મોઢું શરીર જો મારું હોય ને મારા મોઢામાં આ બધાં નાનાં માછલાં આવે તો હું બધાંને જરૂર ખાઈ જાઉં, એકને પણ જીવતો ન રહેવા દઉં. આ ખરાબ ભાવનાથી તે તંદુલિયા મસ્તક વચનથી અને કાયાથી હિંસા નથી કરતો, છતાં પણ અંતર્મુહૂર્તમાં મરજી પામી સાતમી નરકમાં જાય છે, એ અશુભ ભાવનાનું પરિણામ જણવું. તથા કાઉત્સગ્ગ ધ્યાનમાં રહેલા પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ જ્યારે યુદ્ધ કરવાની અશુભ ભાવનાવાળા હતા, ત્યારે પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવે રાજા શ્રેણિકને જણાવ્યું કે હે રાજા! તે રાજર્ષિ હાલ જો કાળધર્મ પામે તો સાતમી નરકે જાય. તે પછી થોડા જ વખતે તે રાજર્ષિ મસ્તક ઉપર હાથ મૂકતાં પોતાની ભૂલ સુધારી શુભ ભાવના ભાવવા લાગ્યા. અનુક્રમે ઘાતી કર્મનો નાશ થવાથી તેમને કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયું. ત્યારે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે રાજા શ્રેણિકને જણાવ્યું કે તે જ રાજર્ષિને હાલ કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયું, તે નિમિત્તે આકાશમાં વાજિત્ર વાગે છે. અશુભ અને શુભ ભાવનાનું પરિણામ સમજવા માટે આ દષ્ટાંત જણવું. નિમિત્તવાસી આત્મા જેવા જેવા નિમિત્તને પામે તે પ્રમાણે તેની ભાવનામાં ફેરફાર થાય છે.

આ મુદ્દાથી ઉત્તમ ભાવને ટકાવનારાં આલંબનોની જરૂર સેવના કરવી જોઈ એ. અજ્ઞાન દશાથી ઘેરાયેલો આત્મા અજ્ઞાનને દૂર કરી આલંબન સેવી નિર્મલ ભાવનાના યોગે દુષ્કર્મનો નાશ કરી માનવ જિંદગીના મુખ્ય સાધ્યને પરમ ઉલ્લાસથી સાધી શકે, આ જ ઈરાદાથી પૂર્વધર ભગવંતોએ શ્રી પંચસૂત્ર, ચૌશરણ, આઉર પચ્ચખ્યાણાદિની રચના કરી છે. દરરોજ આપણે આત્મા શુભ ભાવનામય બની, સ્વકર્તવ્ય પરાયણ રહે, આ જ ઈરાદાથી તે અધોમાંથી ઉદ્ધરીને આરાધક ભાવના જણાવું છું તે દ્વંકામાં આ પ્રમાણે જણવી :—

૧. હે જીવ! હશ દષ્ટાંતે દુર્લભ મનુષ્યભવ પામીને, રાગદ્વેષનાં કારણો તજીને આત્મદષ્ટિને સતેજ કરનારાં સાધનો સેવજે. વિષય કષાય માનવજીવનને બરબાદ કરનારા છે; તેથી તેનો વિદ્વાસ કરતો નહિ. વૈરાગ્ય-સમતાભાવને પોષનારાં કારણોની સેવના તરફ વધુ લક્ષ્ય રાખજે.

૨. પરમ ઉદલાસથી જિનધર્મની આરાધના કરવામાં જે રાતદિન ગયાં, તે જ સફલ ગણવાં. સ્ત્રી, કુટુંબ, દોલત વગેરેમાંનું એક પણ પરભવ જતાં જીવની સાથે આવતું નથી. તું એકલો જ આવ્યો છું, ને એકલો જવાનો છું.

૩. કરોડો રત્નોની કિંમત કરતાં પણ માનવજીવનની એક ક્ષણની કિંમત વધારે માનજે. કારણ કે આપણે કોઈને કહીએ કે, તું મને મારો ગયેલો સમય પાછો લાવી આપ, તો હું તેના બદલામાં તને કરોડો કિંમતી રત્નો આપું, તો સામે માણસ શું ગયેલો સમય પાછો લાવી આપશે ? અર્થાત્ કોઈની પણ તાકાત નથી કે ગયેલો સમય પાછો લાવી આપે. માટે જ પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે ફરમાવ્યું કે જે એક વાર માનવ જિંદગી પ્રમાદી થઈને હારી ગયા, તો ફરીથી મળવી સહેલ નથી. કારણ કે કર્મોની ગતિ વિચિત્ર છે. માટે ક્ષણ વાર પણ પ્રમાદ કરશો નહિ.

૪. ઇંદ્રપણું, ચક્રવર્તિપણું વગેરે પદાર્થો મળવા સહેલ છે, પણ અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી શ્રી જિનેન્દરદેવે ભાષેલ ધર્મ મળવો મહાદુર્લભ છે. કદાચ દાસપણામાં પણ શ્રી જિનધર્મ મળતો હોય, તો તે દાસપણાને હું વધાવી લઉં, પણ શ્રી જિનધર્મની આરાધના વિનાનું ચક્રિપણું વગેરે સારી સ્થિતિ મળતી હોય તો તેને હું સ્વપ્ને પણ ચાહું નહિ.

૫. દોષદંષ્ટિનો ત્યાગ કરું છું ને ગુણદંષ્ટિને સ્વીકારું છું.

૬. સુખના સમયમાં પુણ્યાર્થ ખાલી થતી જાય છે, એમ સમજીને હું જીવ ! સેવાના અવસરે અભિમાની થઈશ નહિ, પણ ચેતતો રહેજે, ને મળેલા પદાર્થોનો સદુપયોગ કરજે. તેમજ દુઃખના સમયમાં ગભરાવું નહિ. કારણ કે પાપનો ક્યારે ખાલી થતો જાય છે, તેથી તે વખતે આનંદ માનજે ને સમતાભાવે દુઃખ સહન કરજે. કાયમ દુઃખ ને કાયમ સાંસારિક સુખ રહેવું નથી. એ સમુદ્રના મોજાં જેવાં જાણજે.

૭. શ્રી ગુરુ મહારાજ એ વૈદ્ય, શ્રી અરિહંત પ્રભુના સ્વરૂપની યથાર્થ વિચારણા એ ઔષધ અને તમામ જીવોને પોતાની જેવા ગણીને તે સર્વની ઉપર દયાભાવ રાખવો એ પથ્ય ભોજન, આ ત્રણ સાધનોનું નિર્નિદાન વિધિપૂર્વક યથાર્થ સેવન કરવાથી ભાવરોગનો નાશ કરી શકાય છે. તેથી હું પ્રભો ! હું જ્યાં સુધી મુક્તિપદ ન પામું, આ ભવથી માંડીને ત્યાં સુધીના વચલા ભવોમાં એ ત્રણ સાધનોની સેવના મને ભવો-ભવ મળજે. કર્મની પીડા એ ભાવરોગ કહેવાય.

૮. હું પ્રભો ! મેં આપના શાસનની સેવના કરીને જે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કર્મો નિર્જરાઈ સ્વરૂપ લાભ મેળવ્યા હોય તેના ફક્ત સ્વરૂપે જ ને હાથ જોડી મસ્તકે લગાડી હું એ જ માગું છું કે આપના પસાવથી શ્રી જિનશાસનની સેવા કરવાનો શુભ અવસર મને ભવોભવ મળજે.

૯. ૧. જૈન શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, ૨. જિનેશ્વર દેવની ભક્તિ, ૩. આર્થ પુરુષોની સેવા, ૪. સદાચારી મહાપુરુષોના ગુણગાન, ૫. કોઈની પણ નિંદા કરવી કે સાંભળવી નહિ, ૬. હિત-મિત-પ્રિય વેણ બોલવાં, ૭. આત્મતત્ત્વની વિચારણા કરવી, આ સાત વાનાં હે પ્રભો ! તમારા પસાયથી મને ભવોભવ મળજો !

૧૦. આત્મતત્ત્વની વિચારણા સંક્ષેપે આ રીતે કરવી: હું એકલો જ છું ને મારું અહીં કોઈ નથી, તેમ જ હું પણ કોઈનો નથી. હું લક્ષ્મણપતિ શેઠિયો છું, હું આ મિલકતનો માલિક છું, આ સ્ત્રી, ધન, પુત્ર વગેરે મારા છે, વગેરે પ્રકારની માન્યતા તદ્દન બોદી છે; એ કેવલ મોહનો જ ઉછાળો છે. આવા મોહના જ પ્રતાપે મારા જીવે અનંતીવાર નરકાકિની વિડંબના ભોગવી છે. માટે હું તેનો વિદ્યાસ નહિ કરું, સ્ત્રી વગેરે પદાર્થો મારા નથી અને હું તેમનો નથી. આવી ભાવનાના શુભ સંસ્કારથી નિર્મોહ દશા પામી શકાય છે, શુદ્ધ શાશ્વત આત્મદ્રવ્ય સ્વરૂપ હું છું, હું જ્ઞાનાદિ ગુણવાળો છું, જ્ઞાનાદિ ગુણો એ જ મારી વસ્તુ છે, બાકીની વસ્તુ પર છે એટલે મારી નથી. જે મારું છે, તે મારી પાસે જ છે, હવે હું પુદ્ગલરમણતા ઘટાડીને નિજગુણરમણતા ગુણને વધારીશ. જૈનેન્દ્રાગમમાં આત્માના ત્રણ ભેદો જણાવ્યા છે: ૧. બાહ્યાત્મા, ૨. અંતરાત્મા, ૩. પરમાત્મા. જ્યાં સુધી મારો આત્મા બાહ્યદષ્ટિ-વાળો છે, એટલે મારા જ્ઞાનાદિ ગુણોથી ભિન્ન એવા સ્ત્રી, ધન, શરીરાદિના મોહને લઈને અનેક પ્રકારના આરંભ સમારંભાદિ કરે, અસત્ય બોલે, માયા પ્રપંચ કરે, પંચેન્દ્રિયાદિ જીવોનો વધ કરે, સંહારાદિ અનુચિત પ્રકારે જીવનનિર્વાહ કરે-કરાવે, ચોરી, અબ્રહ્મ, પરિગ્રહાદિ કર્મબંધનાં કારણો આનંદથી સેવે, વિષય કષાયને સેવે, ત્યાં સુધી તે બહિરાત્મા કહેવાય. સત્સંગ, જિનવચન શ્રવણ, મૈત્રી વગેરે ચાર તથા અનિત્ય ભાવનાદિ બાર ભાવના, સુપાત્રકાનાદિ, શીલ તપશ્ચર્યા વગેરે સાધનો સેવવાથી બહિરાત્મ દશા દૂર કરી શકાય, ને અંતરાત્મદશા પામી શકાય. જેઓ મન, વચન, કાયાથી નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ કરે એટલે આર્ત રૌદ્ર ધ્યાનનો ત્યાગ કરી મનથી સદ્વિચાર કરે, કોઈનું પણ અનિષ્ટ ચિંતવે નહિ અને વિચારે કે તમામ જગતના જીવોનું કલ્યાણ થાય, સર્વે જીવો પરહિત કરનારા થાઓ, તમામ દોષ નાશ પામે, સર્વે સુખી થાય, બધાનું કલ્યાણ થાય, સર્વે જૈનેન્દ્ર શાસનની આરાધના કરીને મુક્તિના અવ્યાબાધ સુખ પામે, તમામ જીવો ભવોભવ જિનેન્દ્ર શાસન પામે, મારે કોઈની સાથે વેરઝેર છે જ નહિ, ને હવે હું તેવા કારણોને સેવીશ નહિ. આવી શુભ ભાવનાથી હિત, મિત, પ્રિય બોલનારા, સર્વસંયમ દેશસંયમાદિની પરમ ઉદ્ધાસથી સાર્વિકી આરાધના કરનારા જીવો અંતરાત્મા કહેવાય. અને ઘાતી કર્મનો નાશ કરી અરિહંતપણાને પામેલા સયોગી, અયોગી, કેવલી વગેરે પરમાત્મા કહેવાય-છત્યાદિ આ રીતે આત્મતત્ત્વની

વિચારણા કરતાં શ્રી ભરત ચક્રવર્તી, કૂર્માપુત્ર, જ'બૂસ્વામી વગેરે ઘણાં ભવ્ય જીવો સિદ્ધિપદને પામ્યા, પામે છે, અને ભવિષ્યમાં પામશે પણ ખરા.

૧૧. હે જીવ ! વિચારી લે કે તેં આજ સુધીમાં પરભવને લાયક જરૂરી ભાતું કેટલું તૈયાર કર્યું ? ને કેટલું કરવાતું બાકી છે. કારણ કે, તે કામ અહીં જ થઈ શકશે.

૧૨. હે જીવ ! તું હાલ વિભાવ દશામાં વર્તે છે કે સ્વભાવ દશામાં વર્તે છે ? જો તું વિભાવ દશામાં વર્તે તો હોય તો જરૂર ત્યાંથી ખસીને જલદી સ્વભાવ દશામાં આવી જા, સ્વચિંતા તજીને પરચિંતા કરવામાં આત્મહિ છે જ નહિ.

૧૩. જે પદાર્થો જન્મતાં સાથે આવ્યા નથી, પરભવમાં જતાં પણ સાથે આવશે નહિ, ને આત્મહિત બગાડનારા છે, તેવા સ્ત્રી, ધન, શરીરાકિની જે મોહગર્ભિત વિચારણા તે વિભાવ દશાની વિચારણા કહેવાય અને પોતાના જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રાદિ ગુણોની જે વિચારણા તે સ્વભાવ દશાની વિચારણા કહેવાય.

૧૪. હે જીવ ! તેં પરમોપકારી શ્રી આચાર્ય ભગવંત વગેરે મહાપુરુષોના સમાગમથી તથા તેમનો પરભવમાં પણ પરમ કલ્યાણ કરનાર ઉપદેશ સાંભળી મનન કરી અત્યાર સુધીમાં શક્તિ પ્રમાણે દાનાદિ ધર્મ સાધ્યા. ઉપધાન, દેશ વિરતિ વગેરેની જે સાધના કરી હોય તેની તું અતુમોદના કરજે, અને પ્રતિદિન તેની નિર્મલ આરાધના વધારે પ્રમાણમાં થાય, તે તરફ જરૂર લક્ષ્ય રાખજે. એમ માનજે કે હજી પણ તારે (સર્વવિરતિની આરાધના વગેરે) અમુક કાર્યો કરવાનાં બાકી છે. જે પ્રખલ પુણ્યોદય તેવો અવસર મળે ને તેવી આરાધના થાય, તો જ માનવ જિંદગીની ખરી સાર્થકતા કહી શકાય. જ્યાં સુધી હું તેવાં કાર્યો કરવાને લાયક ન બનું, ત્યાં સુધી મારે માનવું જેઈએ કે હજી તેવા પ્રકારનો વિશિષ્ટ કર્મનો ક્ષયોપશમ અને પુણ્યોદય થયો નથી. હું જે ઘડીએ તેવાં કાર્યો કરવા ભાગ્યશાલી થઈશ, તે જ દિવસ અને તે જ ઘડી હું સફલ મानीશ.

૧૫. હાલ જો તું શ્રાવકપણાની આરાધના કરતો હોય તો સંયમધારી મહાપુરુષોને જેઈને મનમાં એમ વિચારજે કે હે જીવ ! તું આવી સમતામૃતથી ભરેલી સુનિતાને ક્યારે પામીશ ? યાદ રાખજે કે નિર્દોષ સંયમ જીવનના પ્રતાપે જ સાચી શાંતિ અને સાચું સુખ મળે છે.

૧૬. જે જન્મ્યો તે મરવાનો જરૂર, પણ જેઓ પ્રતાદિની સાધના કરે છે, સાધુ, સાધ્વી આદિ સાત ક્ષેત્રોને પોષે છે, જૈન સિદ્ધાંતાદિ ભણે ને સાંભળે, ભણાવે, સંભળાવે, ભણતા, ભણાવતા, સાંભળતા, સંભળાવતા ભવ્ય જીવોને સહાય કરે, વિષય કપાયના પ્રસંગથી તદન અલગ રહે, અનિત્યાદિ સોળ ભાવના ભાવે, ખમત-

ખામણાં કરે કરાવે, પરમ ઉદ્ધાસથી જૈનેન્દ્રાગમે લખાવી ગુરુ મહારાજને વહોરાવે, વગેરે પ્રકારે સારિવકલાવે શ્રી જિનધર્મની આરાધના કરનારા ભવ્ય જીવો અંતસમયે સમાધિપૂર્વક હસતાં હસતાં મરણ પામે છે; તેમને મરણનો ભય હોતો જ નથી. કારણ કે તેઓ અહીં જે સ્થિતિમાં છે, તેથી સારામાં સારી સ્થિતિને પરભવમાં પામે છે. આત્મા મરે જ નહિ, દેહાદિથી આત્મા છૂટો પડે, એ જ મરણ કહેવાય છે.

૧૭. હે જીવ! ક્ષણ વારમાં શું બનાવ બનશે તેની તને ખબર નથી, તેમ જ તારા જેવાને ઠાંકયા કર્મની પણ ખબર પડતી નથી, માટે હંમેશાં ચેતતો રહેજે ને ભવિષ્યમાં મોડા કરવા ધારેલાં કાર્યો જલદી કરી લેજે.

૧૮. મારા દેવ અરિહંત છે, કંચન-કામિનીના ત્યાગી વિશિષ્ટ મહાવ્રતાદિ સદ્ગુણોના ધારક શ્રી આચાર્ય ભગવંત વગેરે ગુરુ છે અને શ્રી જિનેન્દ્રદેવે કહેલ ત્રિપુટીશુદ્ધ ધર્મ છે. અત્યાર સુધીમાં સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની આરાધના કરતાં મન, વચન કાયાથી કોઈ પણ દોષ (અતિચાર) લાગ્યો હોય, તેની આત્મસાક્ષીએ નિંદા કરું છું, ને ગુરુસાક્ષીએ ગહર્ણ કરું છું. જે દોષની શુદ્ધિ માટે ગુરુ મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તાદિ કરવાની જરૂરિયાત જણાતી હોય, તે તે દોષની શુદ્ધિને અંગે પ્રાયશ્ચિત્તાદિ કરીને આત્મશુદ્ધિ કરવા ચાહું છું.

૧૯. સંસારની રખડપટ્ટી ટાળવાનો ઉપાય પૂર્વધર ભગવંતે શ્રીપંચસૂત્રના પહેલા પાપપ્રતિઘાતબીજધાન નામના સૂત્રમાં ફેરમાવ્યો છે, તે આ પ્રમાણે : દરરોજ એમ વિચારવું કે આ જીવ અનાદિ છે, અને તેને સંસારની રખડપટ્ટી પણ અનાદિ કાલની છે. અનાદિ કર્મસંયોગથી જ સંસારમાં રખડપટ્ટી કરવી પડે છે. આ સંસાર દુઃખરૂપ છે, તેમાં એક દુઃખ ખસે ત્યાં બીજું દુઃખ આવીને ઊભું જ રહે, માટે તે દુઃખરૂપ ફેલવાળો કહ્યો છે. ૧. શ્રી અરિહંતાદિ ચારના શરણને અંગીકાર કરવા, ૨. સુકૃતની અનુમોદના, ૩. અને દુઃકૃતની ગહર્ણ - આ ત્રણ સાધનોની ભાવના વારંવાર કરવાથી ભવ્યત્વાદિ સામગ્રી મળી શકે, તેની આરાધનાથી પાપકર્મનો નાશ થાય. તેથી જ્ઞાન-પૂર્વક નિર્નિદાન શ્રી જિનધર્મની આરાધના કરી શકાય. ને તેથી સંસારમાં રખડવાતું બંધ થઈ જાય; આ રીતે સંસારની રખડપટ્ટી ટાળી શકાય.

૨૦. મનથી અયોગ્ય વિચાર કરતાં, વચનથી અયોગ્ય વેણ બોલતાં, અને કાયાથી અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરતાં જે પાપ બંધાયું હોય, તે સંબંધી મિથ્યા દુઃકૃત દર્દી છું.

૨૧. મેં કોઈનું અનિષ્ટ ચિંતવ્યું હોય, કોઈને ખરાબ વેણ કહ્યાં હોય, કાયાથી કોઈને તાડનાદિ કર્યું હોય, તે સંબંધી પાપને હું ખમાવું છું. અને જેઓ મારા ગુનહેગાર હોય, તેઓ મને ખમાવે એમ હું ચાહું છું; કારણ કે ખમવું અને ખમાવવું એ શ્રી જિનશાસનની અવિચ્છિન્ન મર્યાદા છે. જે ભવ્ય જીવો ખમે અને ખમાવે તેઓ

જ આરાધક કોટીના જાણવા; અને જેઓ ન ખમાવે, તે જીવો વિરાધક જાણવા. પાપ કરવું એ દુષ્કર નથી, પણ નિર્મલભાવથી પ્રાયશ્ચિત્ત કરી ખમાવી આત્મશુદ્ધિ કરવી એ જ બહુ દુષ્કર છે.

૨૨. ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાલના સર્વ તીર્થંકરાદિને, બધાં જૈન તીર્થાંને, અને ત્યાં રહેલી તમામ જિનપ્રતિમાઓને હું ભાવથી વાંદું છું.

૨૩. આ રાત્રિમાં કદાચ મારું અરજ થાય તો મારે સ્વાધીન લક્ષ્મી વગેરે તમામ પદાર્થોને વોસિરાવું છું.

૨૪. મેં પ્રાણાતિપાતાદિ અઢારે પાપસ્થાનકોમાંથી કોઈ પણ પાપસ્થાનક સેવ્યું હોય, સેવરાવ્યું હોય, સેવનારની અનુમોદના કરી હોય, તે સંબંધી મિસ્ત્રામિ દુઃકડં દઉં છું.

૨૫. ચોરાશી લાખ જીવોનિમાંના કોઈ પણ જીવને હણ્યો હોય, હણાવ્યો હોય, હણનારને સારો માન્યો હોય, તે સંબંધી મિથ્યાદુષ્કૃત દઉં છું.

૨૬. શ્રી અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ, જિન ધર્મ મહામંગલિક છે, લોકમાં ઉત્તમ છે, હું તે ચારેના શરણને અંગીકાર કરું છું.

૨૭. તમામ વિચારો દૂર કરી શ્રી સિદ્ધચક્ર ભગવાંતના સ્વરૂપને વિચારતાં વિચારતાં અલ્પ નિદ્રા લેવી. વચમાં નિદ્રા ઊડી જાય તો નિર્મોહ દશાની ચિંતવના કરવી. શ્રી મલ્લિનાથ, તેમિનાથ, જંબૂસ્વામી, સ્થૂલિભદ્રાદિની જીવનઘટના વિચારવી. એ પ્રમાણે શ્રી પંચસૂત્રાદિ અનેક ગ્રંથોના આધારે બહુ જ ટૂંકામાં આરાધક ભાવના અહીં જણાવી છે. ભવ્ય જીવો તેને વારંવાર વિચારી, મનન કરી, મન, વચન, કાયાની એકતા સાધી સમતામય મોક્ષમાર્ગની સાધના કરી મુક્તિના અવ્યાપ્તાધ સુખ પામે એ જ હાર્દિક ભાવના.

॥ શ્રી દશ પયન્નાનો ક્રમસર સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો ॥



॥ જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો એકવીશમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો ॥



॥ इति तपोगच्छाधिपति शासनसम्राट् सूरिचक्र चक्रवर्ति-जगद्गुरु-परमोपकारि
 शिरोमणि पूज्यपादाचार्य श्रीविजयनेमिसूरीश्वर चरणकिंकर विनेयाणुशास्त्रविशारद
 कविदिवाकर-प्राकृत-संस्कृत-गौर्जरी-भाषाबद्ध त्रिचत्वारिंशदुत्तरशतग्रंथावि
 विधायकाचार्य श्रीविजयपद्मसूरीश्वर विरचित स्वोपज्ञ स्पष्टार्थादिसमेत
 श्री जैन प्रवचन किरणावली सवभिधान प्राकृत ग्रन्थस्य प्रकीर्णकदशकावि
 वर्णनात्मकस्तृतीयो विभागः ॥

॥ तृतीयो विभागः समाप्तः ॥

श्री जैन प्रवचन किरणावलीनो योथो विभाग

॥ आशीशभो प्रकाश ॥

॥ चार मूलसूत्रो—श्री आवश्यक सूत्रनो संक्षिप्त परिचय ॥

॥ आर्या ॥

नवद्विखियाण पुब्बिं, पढणिज्जाइं जओ तओ ताइं ॥
मू ला इं व त क णं, वु ता इं मू ल सु ता इं ॥ १६३ ॥
सव्वत्थ मूलधिज्जा, धिज्जं गिज्जइ समूलवत्थूणं ॥
नाणं किरिया लं, साहूणं समणधम्मस्स ॥ १६४ ॥
समया वंसणमुद्धी, विणओ सोही अइवकमाईणं ॥
दोसविसोही संवर—लाहो आवस्सया होज्जा ॥ १६५ ॥
आयारायरणाणा—यारच्चाया छजीवविण्णाणं ॥
पवयणजणणी सेवा, संजमसंता धिरत्तं च ॥ १६६ ॥
वसवेयालियसुसा, एयं तह चेषमुत्तरज्जयणा ॥
साहुणुणाण बियासो, वेरगईण विण्णाणा ॥ १६७ ॥
आहाराइय दोस—ण्णाणं णिदोसवत्थुसंसेवा ॥
होज्जा तेसिं जेहिं, विण्णाया ओहनिज्जुत्ती ॥ १६८ ॥
आवस्सय वसवेया—लित्तरज्जयणमोहणिज्जुत्ती ॥
वुच्छं परिचयमेसिं, कमसो एवं च पढमस्स ॥ १६९ ॥
सामाइयं च चउबी—सत्थवं बंदणमिहं पडिकमणं ॥
क्काउत्तग्गो पच्च—क्खाणमियावस्सए वच्चं ॥ १७० ॥
जं चावस्सयमेवं, पाओ संसाइ साहुसहुणं ॥
करणिच्चं सदत्थो, बुत्तो ःअणुओगवारसुए ॥ १७१ ॥

શબ્દાર્થ:—પ્રખલ પુણ્યોદયે ઉત્તમ ચારિત્ર ધર્મની આરાધન કરવામાં તીવ્ર ઉત્સાહી નવા મુનિવરોને પહેલાં એટલે દીક્ષા લીધા પછી શરૂઆતમાં ક્રમસર આ આવશ્યક વગેરે ચાર સૂત્રો જાણવા જ જોઈયે. આ કારણથી તે ૪ સૂત્રો મૂલસૂત્ર તરીકે ઓળખાય છે. જેમ ઝાડનો ટકાવ તેના મૂલ (મૂલિયું, મૂલના ભાગ)ની મજબૂતાઈને આધીન છે, તેમ નવા મુનિવરોને કરવા લાયક નિર્દોષ ચારિત્રકી મોક્ષ-માર્ગની આરાધના (નિર્મલ સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન ચારિત્રની આરાધના) આ ચાર સૂત્રોના ધ્યાને આધીન છે. એટલે આ ચાર સૂત્રોના જાણકાર મુનિવરો સંપૂર્ણ રીતે સંયમ ધર્મની પરમ ઉદ્ધાસથી નિર્દોષ આરાધના જરૂર કરી શકે છે. ને થોડા દાઇમે સિદ્ધિનાં મુખ પામે છે. માટે શ્રી આવશ્યકાદિ ચાર સૂત્રોનું મૂલસૂત્ર નામ મુપ્રસિદ્ધ છે. ૧૬૩. વ્યવહારમાં પણ મકાન વગેરેની બાબતમાં પણ તેમ જ જણાય છે. જુઓ, મૂલ એટલે જે પાયા મજબૂત હોય, તે જ મકાન અથવા મહેલ મજબૂત બને છે. ભવિષ્યમાં ટકી શકે છે. આ રીતે જેમ મૂલવાળા પદાર્થોનો ટકાવ મૂલની મજબૂતાઈને આધીન છે, તેમ નવા (વર્તમાન કાલે) સંયમ ધર્મને પામેલા જીવોને મોક્ષના અવ્યાખાધ મુખોને મેળવવા રૂપ મહેલનો ટકાવ જ્ઞાન અને ક્રિયાની પરમ ઉદ્ધાસથી કરેલી ચારિત્રકી આરાધના રૂપ મૂલને આધીન છે. આવી તે આરાધનાના સ્વરૂપને સમજાવનારાં આ ચાર મૂલસૂત્રો છે. અથવા ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, સંતોષ વગેરે દશ પ્રકારે કહેલ શ્રમણ ધર્મરૂપી વૃક્ષ (ઝાડ)ના મૂલ જેવા યથાર્થ જ્ઞાનની ને ક્રિયાની બીનાને વિસ્તારથી સમજાવનારાં જે ચાર સૂત્રો, તે મૂલસૂત્રો કહેવાય. એમ બે રીતે મૂલસૂત્રનો શબ્દાર્થ જાણવો. ૧૬૪. સામાયિકાદિ ૬ આવશ્યકોનાં ફેલ અનુક્રમે આ પ્રમાણે જાણવાં— સામાયિક નામના પહેલા આવશ્યકનું ફેલ સમતા છે; બીજા અતુર્વિશતિસ્તવ (લોગસ્સ) નામના આવશ્યકથી આત્માનો સમ્યક્દર્શન નામનો ગુણ ચોખ્ખો બને છે. ત્રીજા વંદનક (દ્વાદશાવર્તવંદન) નામના આવશ્યકથી વિનયાદિ ગુણોની આરાધના થાય છે. ચોથા પ્રતિક્રમણ નામના આવશ્યકથી પ્રતાદિની આરાધના કરતાં અજ્ઞાનાદિ કારણે તેમાં (પ્રતાદિમાં) લાગેલા અતિક્રમ વ્યતિક્રમ અતિચારાદિ દોષરૂપ મેલ ધોવાય છે. પાંચમા કાયોત્સર્ગ (કાઉત્સર્ગ) નામના આવશ્યકથી ચોથા આવશ્યકના અવસરે જે દોષોની આલોચના નિકા ગર્હાદિ કરવા ભૂલી ગયા હોય, તે બધા દોષોની શુદ્ધિ (આ પાંચમા આવશ્યકથી) થાય છે. આ રીતે દોષોની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ ચોથા અને પાંચમા આવશ્યકથી થાય છે એમ જાણવું. છઠ્ઠા પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખ્યાણ) નામના આવશ્યકથી સંવરાદિનો મુખ્ય લાભ થાય છે. અને ૬ આવશ્યકોનું એકઠું ફેલ—સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રની આરાધના, વૃદ્ધિ, અને સ્થિરતા (ટકાવ) જાણવું. અથવા જ્ઞાનાચારાદિ પાંચે આચારની શુદ્ધિ વગેરે સ્વરૂપ ફેલ પણ કહ્યું છે. ૧૬૫. દશવૈકલિક સૂત્રથી એટલે તેના અવ્યાસાદિથી નવા સાધુઓ પોતાના મુનિ ધર્મને લાયક આચારને સેવે

છેને અનાચારને છ'ડે છે. તથા પૃથ્વીકાયાદિ ૬ જીવનિકાયતું સ્વરૂપ સમજીને તેની રક્ષા કરે છે. તેમ જ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિના સમુદાય રૂપ આઠ પ્રવચન માતાની આરાધના કરે છે. આ રીતે સંયમ ધર્મને આરાધીને થાતે પ્રશંસાપાત્ર બનેકુછે. અને કદાચ કર્મોદ્યાદિમાંના કોઈ પણ કારણને લઈને પોતાનો આત્મા સંયમ ધર્મની આરાધના કરવામાં અસ્થિર થયો હોય, તો તેને અને બીજા પણ તેવા અસ્થિર આત્માઓને સ્થિર કરે છે. તથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના અભ્યાસાદિથી વૈરાગ્યાદિ ગુણોની યથાર્થ ઓળખાણ થાય છે. તેથી પંચ મહાવ્રતોની આરાધના વગેરે સાધુના ગુણોનો વિકાસ થાય છે. ૧૬૬-૧૬૭. જે મુનિઓએ ઓઘનિર્ચુકિતું યથાર્થ જ્ઞાન મેળવ્યું છે, તેઓ આહારાદિમાં કયા કારણથી કયો દોષ લાગે છે? આ બીના સમજીને નિર્દોષ આહારાદિને વાપરે છે. ૧૬૮. ૧. શ્રીઆવશ્યકસૂત્ર, ૨. શ્રીદશવૈકાલિક-સૂત્ર, ૩. શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, ૪. શ્રીઓઘનિર્ચુકિત, આ ચાર મૂલ સૂત્રોનાં અનુક્રમે નામ જાણવાં. તેમાં અહીં શ્રી આવશ્યક સૂત્રનો પરિચય ટૂંકામાં કહીશ. પછી અનુક્રમે ૨૩મા, ૨૪મા અને ૨૫મા પ્રકાશમાં બાકીનાં ત્રણ મૂલ સૂત્રોનો પણ પરિચય ટૂંકામાં જણાવીશ. ૧૬૯. શ્રીઆવશ્યક સૂત્રમાં ૬ અધ્યયનો કહ્યાં છે. તે દરેકનાં નામ અનુક્રમે આ પ્રમાણે જાણવાં:- ૧. શ્રીસામાયિકાધ્યયન, ૨. શ્રીચતુર્વિંશતિસ્તવ અધ્યયન, ૩. શ્રીવંદનક અધ્યયન, ૪. શ્રીપ્રતિક્રમણ અધ્યયન, ૫. શ્રી કાચોત્સર્ગાધ્યયન, ૬. શ્રીપ્રત્યા-ખ્યાન અધ્યયન. ૧૭૦. જે સાધુઓને અને શ્રાવકોને સવારે તેમ જ સાંજે જરૂર કરવા લાયક વિધાન (ક્રિયા) છે, તે આવશ્યક કહેવાય, એમ શ્રીઅનુયોગ દ્વારા સૂત્રમાં કહ્યું છે. ૧૭૧.

સ્પષ્ટાર્થ:-હવે હું શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીના અનુક્રમે બાવીશમા, ૨૩મા, ૨૪મા, અને ૨૫મા પ્રકાશમાં ચાર મૂલ સૂત્રોની નિર્ચુકિત વગેરેનું જરૂરી વર્ણન કરીને તે ચારે સૂત્રોનો પરિચય ટૂંકામાં જણાવીશ. ૧. શ્રીઆવશ્યકસૂત્ર, ૨. શ્રીદશવૈકાલિકસૂત્ર ૩. શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, ૪. શ્રીઓઘનિર્ચુકિત. આ ચાર મૂલ સૂત્રોમાંના પહેલા શ્રીઆવ-શ્યક સૂત્રના અર્થને જણાવનારા નિર્ચુકિત વગેરે સાધનોની બીના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી-આ શ્રીઆવશ્યક સૂત્રના નિર્ચુકિત, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, અને ટીકાઓ પણ મળી શકે છે. (૧) શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે રચેલી નિર્ચુકિતની ૨૫૫૦ ગાથાઓ છે. તેનું પ્રમાણ ૩૧૦૦ શ્લોક કહ્યું છે. (૨) શ્રીઆવશ્યક ચૂર્ણિ - આનું પ્રમાણ ૧૮૪૬૪ શ્લોકો છે. તે છપાઈ છે. તેમાં પદ ભાગ કરતાં ગદ્ય ભાગ વધારે છે. બીજા પ્રંથોમાં કહ્યું છે કે અહીં ૧૩૬૦૦ ગાથાઓ છે.

૩. ટીકાઓ-(૧) શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે આ શ્રીઆવશ્યક સૂત્રની ૮૪૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ વિશાલ ટીકા બનાવી હતી, તે હાલ મળી શકતી નથી. તેમાંથી જ

સંક્ષેપ કરવાના ધરાદાથી તેમણે ૨૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ વૃત્તિ રચી હતી. એમ છાપેલી ખાવીશ હજારી નામથી ઝોળખાતી આવશ્યક બૃહદ્વૃત્તિની શરૂઆતના ભાગની ટીપણીમાં કહ્યું છે. (૨) આ ખાવીશ હજારી ટીકામાંનાં કેટલાંક કઠિન પદોનું રહસ્ય સમજાવવાના ધરાદાથી મલધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિય મહારાજે ટિપ્પણની સંકલના કરી છે, તે છપાઈ છે. તેનું પ્રમાણ ૪૬૪૦ શ્લોકો કહ્યું છે. (૩) પ્રસિદ્ધ ટીકાકાર શ્રીમલયગિરિ મહારાજે પણ મૂલ ટીકા (ખાવીશ હજારી) વગેરેના આધારે ૧૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી હતી. તે હાલ સંપૂર્ણ મળી શકતી નથી. અપૂર્ણ ટીકા ત્રણ ભાગમાં સુરતની આગમોદય સમિતિએ છપાવી છે. (૪) શ્રીતિલકસૂરિએ વિં સં ૧૨૯૬માં ૧૨૩૨૫ શ્લોક પ્રમાણ લઘુ ટીકા રચી છે, તે છપાઈ નથી. (૫) અવચૂરિનાં ૧૨૬ પાનાં છે. તેના કર્તા જણાવ્યા નથી. (૬) શ્રીનેમિ સાધુએ વિં સં ૧૨૨૩માં સાધુ પ્રતિકમણાદિ ૬ પ્રકારના આવશ્યક સૂત્રની વૃત્તિ રચી હતી. (૭) શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજે ૬૩ ગાથા પ્રમાણ ચૈત્યવંદન ભાષ્યની; ૪૧ ગાથા પ્રમાણ ચુરુવંદન ભાષ્યની તે ૪૮ ગાથા પ્રમાણ પ્રત્યાખ્યાન ભાષ્યની રચના કરી હતી. તેમાંના ચૈત્યવંદન ભાષ્યની ૮૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા શ્રીધર્મઘોષસૂરિ મહારાજે બનાવી. તે સંઘાચારભાષ્ય નામે ઝોળખાય છે. આ ટીકા અને ત્રણ ભાષ્યો અર્થ સાથે છપાયા છે. (૮) ખરતરગમ્હીય શ્રીતરુણપ્રભસૂરિએ વિં સં ૧૩૩૧ માં ૭૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ચૈત્યવંદનાસૂત્રવૃત્તિ બનાવી તેનું 'બાલભોષા' બીજું નામ છે. ચૈત્યવંદન કરતી વખતે ઓલાતાં સૂત્રોની જ આ વૃત્તિ છે, એમ જણાવવા માટે 'ચૈત્યવંદનાસૂત્રવૃત્તિ' નામ રાખ્યું છે. (૯) ગાથાબદ્ધ શ્રી ચૈત્યવંદના વિચાર' નામના ગ્રંથમાં ચૈત્યવંદના કરવામાં જરૂરી સૂત્રોની વ્યાખ્યા કરી છે. (૧૦) વાદિવેતાલ શ્રીશાંતિસૂરિ મહારાજે ચૈત્યવંદન મહાભાષ્યની પ્રાકૃત રચના કરી, તેની ૯૨૨ ગાથાઓમાં ચૈત્યવંદનના સૂત્રોનું યથાર્થ રહસ્ય જણાવ્યું છે. આ મહાભાષ્યની મળતી ટીકામાં કર્તાનું નામ જણાવ્યું નથી. (૧૧) ચૈત્યવંદનાદિસૂત્રોની એક કુલક-પ્રદીપ નામની ટીકા મળે છે, તેમાં તેના કર્તાનું નામ કહ્યું નથી. તેનું પ્રમાણ ૨૪૫૮ શ્લોકો કહ્યા છે. (૧૨) શ્રીતિલકસૂરિ મહારાજે ચૈત્યવંદના વંદનક પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યકની ૫૫૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી. (૧૩) શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજે ચૈત્યવંદન ભાષ્યાદિ ત્રણ ભાષ્યોની ૨૭૨૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચી. (૧૪) શ્રી અકલંકદેવસૂરિએ ચૈત્યવંદનાદિ સૂત્ર સાધુશ્રાદ્ધ પ્રતિકમણસૂત્રપદપર્યાયમંજરી નામની ટીકા બનાવી છે. (૧૫) શ્રી યશોદેવસૂરિએ (૧) ઈર્યાપથિકી (ધરિયાવહી) સૂત્રની ૧૫૦ શ્લોક પ્રમાણ ચૂર્ણિ, અને (૨) ચૈત્યવંદના સૂત્રની ૮૪૦ શ્લોક પ્રમાણ ચૂર્ણિ, તથા (૩) વંદનક (વાંદણાં) સૂત્રની ૭૨૭ શ્લોક પ્રમાણ ચૂર્ણિ રચી. આ રીતે ત્રણ સૂત્રોની ત્રણ ચૂર્ણિઓના રચનારા શ્રીયશોદેવસૂરિ મહારાજ કહેવાય છે. (૧૬) લલિતવિસ્તરા-શ્રીહરિ-ભદ્રસૂરિ મહારાજે ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રોની લલિતવિસ્તરા નામે ટીકા બનાવી. તેનું

પ્રમાણ ૧૨૬૦ શ્લોકો કહ્યું છે. વાદિદેવસૂરિજી મહારાજના ગુરુ શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિ મહારાજે લલિતવિસ્તરા ટીકામાં આવતાં કઠિન પદોના વિવરણરૂપ “લલિતવિસ્તરા-ટિપ્પનક”ની રચના કરી. આ ટીકા છપાઈ છે. (૧૭) શ્રી પાર્શ્વમુનિએ વિ૦ સં૦ ૯૫૬ માં ચૈત્યવંદના સાધુ શ્રાવક પ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ રચી. તેનું પ્રમાણ ૨૦૦૦ શ્લોકો કહ્યા છે. (૧૮) સાધુપ્રતિક્રમણસૂત્રનું પ્રમાણ ૧૩૦ શ્લોકો કહ્યું છે. (૧૯) શ્રીજિનદેવ-સૂરિએ વિ૦ સં૦ ૧૧૮૩માં શ્રાદ્ધસામાયિક પ્રતિક્રમણસૂત્ર વ્યાખ્યાપ્રકરણ બનાવ્યું; તેની ૨૯૩ પ્રાકૃત ગાથાઓ છે; તેનું પ્રમાણ ૩૬૫ શ્લોક કહ્યું છે. (૨૦) શ્રીતિલકસૂરિ મહારાજે શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણસૂત્રની ૩૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચીને સાધુપ્રતિક્રમણસૂત્રની પણ ૨૯૬ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી. (૨૧) શ્રીજિનપ્રભસૂરિ મહારાજે વિ૦ સં૦ ૧૩૬૪ માં સાધુપ્રતિક્રમણસૂત્રની ટીકા રચી. (૨૨) શ્રીવિજયસિંહસૂરિએ વિ૦ સં૦ ૧૧૮૩માં શ્રાવક પ્રતિક્રમણસૂત્રની ૪૫૯૦ શ્લોક પ્રમાણ ચૂર્ણિ બનાવી. તથા શ્રીચંદ્રસૂરિ મહારાજે વિ૦ સં૦ ૧૨૨૨ માં ૧૯૫૦ શ્લોકપ્રમાણ વૃત્તિ રચી. (૨૩) શ્રીયશોદેવસૂરિએ ‘પ્રત્યાખ્યાનસ્વરૂપઅર્થ’ પ્રાકૃતમાં બનાવ્યો. તેનું પ્રમાણ ૩૬૦ શ્લોકો કહ્યા છે. (૨૪) પ્રત્યાખ્યાન વૃત્તિનું પ્રમાણ ૫૫૦ શ્લોકો કહ્યા છે. (૨૫) શ્રીમતિસાગરે વિ૦ સં૦ ૧૧૬૮ માં શ્રીપંચપરમેષ્ઠિ વિવરણની રચના કરી, તેની ૨૫૦ પ્રાકૃત ગાથાઓ છે. (૨૬) વંદારૂવૃત્તિ-શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજે વંદિતુસૂત્રની ઉપર અંદાજ ૫૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી તે વંદારૂવૃત્તિ નામે ઓળખાય છે. તે છપાઈ છે. (૨૭) શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ-સૂત્ર વૃત્તિ પણ (સુરતથી) છપાઈ છે. (૨૮) શ્રીવિશેષાવશ્યક મહાભાષ્ય : શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે સામાયિક સૂત્ર (‘કરેમિભ’તે’ સૂત્ર)ના વિવરણરૂપે પ્રાકૃત ગાથાબદ્ધ ભાષ્યની રચના કરી હતી. તેની છપાવેલી બે ટીકાઓમાંની એક ટીકા શ્રીકોટયાચાર્ય મહારાજે બનાવી છે. તેના આધારે મલધારી શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે મોટી ટીકા બનાવી. તે બહુ જ સરલ હોવાથી અભ્યાસકોને ભાષ્યનું રહસ્ય સ્પષ્ટ રીતે સમજવા માટે પરમ સાધન છે. મારી યાદી પ્રમાણે આ રીતે શ્રીઆવશ્યકસૂત્રના અર્થને સમજવનારા નિર્ચુક્તિ વગેરે સાધનોની ખાસ જરૂરી ખીના જણાવી છે. સંભવ છે કે આ સૂત્રનાં ખીજાં પણ વૃત્તિ, દીપિકા વગેરે સાધનો જ્ઞાનભંડારક્રિમાં સુરક્ષિત રહ્યાં હોય.

શ્રી દશવકાલિક સૂત્રનાં નિર્ચુક્તિ વગેરે સાધનોની ટૂંક ખીના

૧. દશવકાલિકનીસૂત્ર નિર્ચુક્તિ—આ નિર્ચુક્તિના બનાવનાર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજ છે. તેમણે ૪૪૫ ગાથા પ્રમાણ આ નિર્ચુક્તિમાં દશવકાલિકસૂત્રનું યથાર્થ રહસ્ય સમજાવ્યું છે. ખીજા અર્થોમાં આ નિર્ચુક્તિની ૪૫૨ ગાથાઓ જણાવી છે. (૨) શ્રીદશ-વકાલિક ચૂર્ણિ—આનું પ્રમાણ ૭૦૦૦ શ્લોકો છે. ખીજા અર્થોમાં ૭૯૭૦ શ્લોક કહ્યા છે. નિર્ચુક્તિનું રહસ્ય સમજાવનારી ચૂર્ણિ છે. (૩) આ ચૂર્ણિ વગેરે સાધનોના આધારે શ્રીહરિમદ્રસૂરિ મહારાજે ૭૫૫૦ શ્લોક પ્રમાણ મોટી ટીકા બનાવી તે છપાઈ છે. અને

શ્રીતિલકસૂરિમહારાજે ૭૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા રચી હતી. તેમાં શ્રીનેમિનાથ પ્રભુનું ચરિત્ર વિસ્તારથી જણાવ્યું હતું. તથા શ્રીસુમતિસૂરિ મહારાજે મોટી અને લઘુ ટીકાના આધારે ૨૬૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચી હતી. બીજાં પણ દીપિકા વગેરે સાધનો દશવૈકાલિકના અર્થને સમજાવનારાં છે. તેમાં સમયસુંદરજીએ દીપિકા રચી છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનાં નિર્ચુકિત વગેરે સાધનોની ટૂંક ખીના

(૧) આ શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનાં ૩૬ અધ્યયનો છે. તેનું પ્રમાણ ૨૦૦૦ શ્લોકો કહ્યા છે. (૨) શ્રીલદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે ૬૦૭ ગાથામાં ૭૦૦ શ્લોક પ્રમાણ નિર્ચુકિતની રચના કરી. તે છપાઈ છે. (૩) ગોવાલય મહત્તરના શિષ્યે ૫૯૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ચૂર્ણીની રચના કરી. બીજા અંથમાં આ ચૂર્ણીનું પ્રમાણ ૫૮૫૦ શ્લોકો છે એમ કહ્યું છે. (૪) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિ મહારાજે વિ. સં. ૧૧૨૯ માં ૧૪૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા ૧૮૦૦૦ શ્લોકોના પ્રમાણવાળી મોટી ટીકાના આધારે રચી, તેનું સુબોધા નામ છે. શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિનું સૂરિપદ થયા પહેલાંનું 'શ્રીદેવેન્દ્રગણી' નામ હતું. આચાર્યપદવી દેતાં ખાસ કારણે પહેલાંનું નામ બદલી શકાય, એવો પ્રાચીન વ્યવહાર છે. (૫) વાદ્વૈતાલ શ્રીશાંતિસૂરિ મહારાજે ૧૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ સૂત્રમિત્ર મોટી ટીકા બનાવી, તેમાં કથાનક વગેરેમાં પ્રાકૃત રચના વધારે છે, તેથી 'પાયટીકા' અથવા પાર્શ્વટીકા કહેવાય છે. આના આધારે જ શ્રી નેમિચંદ્રસૂરિએ સુબોધા નામની ૧૪૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ નાની ટીકા, તથા બીજાઓએ દીપિકા, અવચૂરિ વગેરેની રચના કરી છે. એમ ઐતિહાસિક અંથાદિમાં જણાવ્યું છે. (૬) શ્રી ભાવવિજયજીએ શ્લોકબદ્ધ ટીકા બનાવી છે. તે છપાઈ છે. (૭) અરતરગચ્છીય શ્રી કમલસંયમે કમલસંયમી નામની ટીકા બનાવી. (૮) તથા શ્રી લક્ષ્મીવલ્લભે 'લક્ષ્મીવલ્લભી' નામે ટીકા રચી. તે બંને ટીકાઓ છપાઈ છે. આ રીતે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની નિર્ચુકિત વગેરેની ખીના જણાવી.

શ્રી ઓઘનિર્ચુકિતની ટીકા વગેરે સાધનોની ટૂંકી ખીના

૧. ઓઘનિર્ચુકિત—(૧) મૂલ અંથનું પ્રમાણ ૧૧૬૪ ગાથાઓ છે. (૨) આના અર્થને સમજાવનારી ચૂર્ણી હતી, પણ તે હાલ મળી શકતી નથી. (૩) આનું ૩૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ભાષ્ય હતું, તે પણ મળી શકતું નથી. (૪) શ્રી દ્રોણાચાર્ય મહારાજે ૬૮૨૫ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી છે, તે છપાઈ છે. (૫) શ્રી મલયગિરિજી મહારાજે ૮૮૫૦ શ્લોક પ્રમાણ સૂત્રમિત્ર વૃત્તિ રચી હતી, પણ હાલ તે મળી શકતી નથી.

શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્રના બે ઉદ્દેશવાળા પાંચમા અધ્યયનની જે નિર્ચુકિત તે જ પિંડનિર્ચુકિત નામે સુપ્રસિદ્ધ છે, તેથી તે દશવૈકાલિક નિર્ચુકિતમાં જ ગણાવી વાજબી છે. દશવૈકાલિકનાં બીજાં ૯ અધ્યયનોની નિર્ચુકિતનું પ્રમાણ નાનું છે. તે આ પાંચમા અધ્યયનની નિર્ચુકિતની ૭૦૮ ગાથાઓ હોવાથી પ્રમાણમાં તે મોટી નિર્ચુકિત

ગણાય. આ ઇરાદાથી તે પાંચમા અધ્યયનની નિર્ચુક્તિ અલગ શાસ્ત્ર તરીકે ગણાય છે. પણ તે ૪૫ આગમોની ગણતરીમાં લેવાય જ નહિ. તેનું કારણ પહેલાં કહ્યું છે. જો કે પિંડનિર્ચુક્તિ નામ વધારે પ્રસિદ્ધ છે. તેા પણ ખરી રીતે તે શ્રોદશવૈકાલિકના પાંચમા પિંડેષણાધ્યયનની જ નિર્ચુક્તિ છે એમ સમજવું. અહીં પિંડનિર્ચુક્તિમાં ફક્ત આહારાદિની જ ખીના વિસ્તારથી વર્ણવી છે. પણ ઓઘનિર્ચુક્તિમાં આહાર પાણીની ખીના ઉપરાંત ખીજી પણ વિવિધ પ્રકારની યુનિવરોના આચારાદિની ખીના બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવી છે. આવાં અનેક કારણોને લઈને મૂલ સૂત્રોમાં ઓઘનિર્ચુક્તિ ગણાવી, પણ પિંડનિર્ચુક્તિ ગણાય જ નહિ, એમ શ્રીગીતાથ' મહાપુરુષોનાં વચનોનું રહસ્ય વિચારતાં સમજાય છે. શ્રીસેનપ્રશ્નાદિ ઘણાં અથોના આધારે જણાય છે કે નિર્ચુક્તિની રચના ચૌદ પૂર્વોના બાણકાર શ્રુતકેવલી જ કરે, બીજને તેની રચના કરવાનો અધિકાર નથી. તેમ કહેવાનું ખરું રહસ્ય એ છે કે બીજબુદ્ધિ વગેરે લબ્ધિઓના ભંડાર શ્રીગણધરદેવોએ રચેલાં સૂત્રોની ખરી યોજના કરવા માટે તેઓ જ સંપૂર્ણ રીતે સમર્થ હોય છે. આવા જ શ્રુતકેવલી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે રચેલી પિંડનિર્ચુક્તિ હોવાથી જ ચૌદસો ચુંભાલીસ અથોના બનાવનાર શ્રીજિનભદ્રસૂરિના શિષ્ય યાકિનીમહત્તરાસૂત્ર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ વગેરે મહાપુરુષોએ ત્રણ વૃત્તિઓ રચી છે. તેની ખીના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે બાણવી-(૧) પિંડનિર્ચુક્તિની ૭૦૮ ગાથાઓ છે. ઐતિહાસિક અથોમાં કહ્યું છે કે આની ૪૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા કોઈએ રચી હતી. તેમાં ટીકાકારનું નામ જણાવ્યું નથી, માટે તે 'અજ્ઞાતકર્તૃક' વિશેષણથી ઓળખાવી છે. હાલ તે મળતી નથી. (૨) શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે આ શ્રીપિંડનિર્ચુક્તિની અધૂરી ૧૩૫૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચી હતી, તે શ્રીદેવાચાર્ય' મહારાજના શિષ્ય શ્રી વીરાચાર્ય' પૂરી કરી. તેનું અલગ પ્રમાણ ૧૭૫૦ શ્લોકો કહ્યા છે. બંને વિભાગોની ટીકાનું પ્રમાણ ૩૧૦૦ શ્લોકો થાય. (૩) શ્રીમલયગિરિ મહારાજે ૭૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણ સૂત્રમિત્ર ટીકા રચી હતી, તે હાલ મળતી નથી. આ રીતે શ્રી ઓઘનિર્ચુક્તિનાં ટીકાદિ સાધનોની ટૂંક ખીના જણાવવાના પ્રસંગે પિંડનિર્ચુક્તિની વૃત્તિઓની ખીના પણ ટૂંકામાં જણાવી. બીજા ઐતિહાસિક અથોમાં આ ચાર મૂલ સૂત્રોનાં નિર્ચુક્તિ વગેરે સાધનોની ખાસ જણવા જેવી વધુ હકીકત પણ કહી છે. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે બાણવી.

૧. શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિએ ષડાવશ્યક (૬ આવશ્યક) સૂત્રની વંદાવૃત્તિ નામે ટીકા બનાવી, તેનું બીજું નામ 'શ્રાવકાનુષ્ઠાનવિધિ' પણ કહ્યું છે.

૨. આવશ્યક સૂત્રના પહેલા સામાયિક નામના અધ્યયનની (શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીકૃત) નિર્ચુક્તિના આધારે શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાત્રમણે ૫૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ પ્રાકૃત ગાથાબદ્ધ 'ભાષ્ય'ની રચના કરી, તે સામાયિકસૂત્રના વિવરણરૂપ હોવાથી 'વિશેષાવશ્યકભાષ્ય' નામે વધારે પ્રસિદ્ધ છે. આ ભાષ્ય (મહાભાષ્ય) પૂર્વધર શ્રીજિન-

ભદ્રગણિ ભગવંતની અપૂર્વ રચનારૂપ હોવાથી શ્રીજૈનાગમોમાં અપૂર્વ તત્ત્વબોધને દેનાર શાસ્ત્ર તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે.

૩. શ્રીવિજયસિંહસૂરિએ વંદિતા સૂત્રની (શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્રની) ચૂર્ણિ વિ૦ સં૦ ૧૧૮૩ માં રચી. તેના આધારે શ્રીરત્નશેખરસૂરિએ અર્થદીપિકા નામની ટીકા બનાવી તે છપાઈ છે.

૪. શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત બાવીશ હબરી ટીકાનું 'શિષ્યહિતા' બીજું નામ છે.

૫. અહીં ચાલુ પ્રસંગે મૂલ સૂત્રોમાંના મૂલ શબ્દનો અર્થ પ્રાથમિક એટલે મુનિધર્મને પામ્યા બાદ શરૂઆતમાં ખાસ ભણવાલાયક જે સૂત્રો, તે મૂલસૂત્રો કહેવાય. આ મૂલસૂત્રની વ્યાખ્યા કરવામાં જેમ મૂલ શબ્દનો 'પ્રાથમિક' અર્થ કર્યો, તેવી રીતે મૂલ શબ્દના બીજા પણ અર્થો થાય છે. એમ અન્ય ધર્મીઓના (બૌદ્ધધર્મી આદિના) અંધાનું રહસ્ય વિચારતાં જણાય છે. અહીં 'મહાવ્યુત્પત્તિઅંથ' વગેરે દૃષ્ટાંત તરીકે જાણવા. બૌદ્ધધર્મના આ 'મહાવ્યુત્પત્તિ' અંથમાં કહેલા મૂલઅંથ શબ્દમાંના મૂલ શબ્દથી ગૌતમ બુદ્ધનું અર્હણ કરીને મૂલ અંથશબ્દનો અર્થ આ રીતે જણાવ્યો છે : જેમાં બૌદ્ધધર્મના મૂલ સમાન (ઉત્પાદક) બુદ્ધનાં વચનોનું વર્ણન કર્યું છે તે 'મૂલઅંથ' કહેવાય. આ રીતે અનેક અર્થમાં મૂલ શબ્દ વપરાય છે. તેમાં અહીં 'પ્રાથમિક' અર્થ લેવો.

૬. ઐતિહાસિક અંધાદિમાં આવશ્યક સૂત્રની નિર્ચુક્તિના અર્થને સમજાવનારાં ત્રણ ભાષ્યો કહ્યાં છે. તેમાં ૧૭૩ ગાથાવાણું ભાષ્ય 'મૂલભાષ્ય' નામે ઓળખાય છે, તે અંદાજ ૩૦૦ ગાથાવાણું બીજું ભાષ્ય છે. તથા ત્રીજું ભાષ્ય 'વિશેષાવશ્યક' નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે. અન્યત્ર કહ્યું છે કે શક સંવત ૫૩૧ માં લખાએલી શ્રીવિશેષાવશ્યક મહાભાષ્યની 'હાથપોથી' જેસલમેરમાં છે. આ વિશેષાવશ્યક ભાષ્યના કર્તા શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે સંસ્કૃત ભાષ્ય રચ્યું હતું, તે જેસલમેરમાં છે. તથા વિશેષાવશ્યકમાંનો વિશેષ શબ્દ જ જણાવે છે કે આ ભાષ્ય સંપૂર્ણ શ્રીઆવશ્યકસૂત્રનું નથી, પણ તેના એક ભેદરૂપ સામાયિકસૂત્ર નામના પહેલા આવશ્યકના વિવરણ સ્વરૂપ છે. 'શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ' નામમાં રહેલા ક્ષમાશ્રમણ શબ્દનું રહસ્ય વિચારતાં જણાય છે કે તેઓશ્રી દષ્ટિવાદના ભેદ રૂપ પૂર્વજ્ઞાનને ધારણ કરનારા હતા. જેમના નામમાં વાદી, ક્ષમાશ્રમણ, દિવાકર, વાયકમાંનો કોઈ પણ શબ્દ બોલવામાં આવતો હોય, તેઓ પૂર્વગત શ્રુતના જાણકાર છે, એમ જાણવું. કહ્યું છે કે:—

વાઈ ય લ્હમાસમણે, દિવાયરે વાપગત્તિ એગટ્ટે ।

પુવ્વગયમ્મિ ય સુત્તે, એ એ સહા પચટ્ટંતિ ॥૧૧॥

(આનો અર્થ આ ગાથાની પહેલાં જ જણાવ્યો છે.) ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી

વગેરેના નામમાં જોડાયેલા વાચક શબ્દનો અર્થ “ ઉપાધ્યાય ” કરવો. એટલે તેઓ પૂર્વધર નથી, એમ સમજવું.

૭. આવશ્યકસૂત્રની ચૂર્ણિ—ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં અને આની છાપેલી પ્રતની શરૂઆતમાં આ ચૂર્ણિના બનાવનારા ‘ શ્રીજિનદાસગણી ’ જણાવ્યા છે. આહીં પ્રાકૃત ગદ્ય ભાગ વધારે છે. જરૂરી પ્રસંગે ગાથાઓ પણ જણાવી છે. લોકોત્તર ઐતિહાસિક કથાદિને જણાવનારી આ શ્રીઆવશ્યકસૂત્રની ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે વર્તમાન શાસનના નાયક પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવને કેવલજ્ઞાન થયા પહેલાંના ૧૩મા વર્ષે શ્રાવસ્તી નગરીમાં પાણીની રેલ આવી હતી.

૮. આવશ્યકદીપિકા—શ્રી માણિક્યશેખરસૂરિએ નિર્ચુક્તિના સંક્ષિપ્ત વિવરણ સ્વરૂપ દીપિકા રચી છે, તેનાં પાંચ અધ્યયનો જ છપાયાં છે.

૯. જ્ઞેમ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત ૮૪૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા મળતી નથી, તેમ શ્રીજિનભટ્ટે રચેલી આવશ્યક ટીકા પણ મળી શકતી નથી.

૧૦. શ્રી આવશ્યકાદિ ચાર સૂત્રો જ મૂલસૂત્રો કહેવાય. તેમાં યોગોદ્દહનનો ક્રમ પણ સાક્ષી પૂરે છે. નવા સાધુને શરૂઆતમાં શ્રી આવશ્યકસૂત્રના ને શ્રીદશવૈકલિક સૂત્રના યોગોદ્દહન કરાવીને યોગ્ય અવસરે શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના યોગોદ્દહન કરાવાય છે. આહીં શ્રી આવશ્યક નિર્ચુક્તિમાં ઓઘનિર્ચુક્તિનો સમાવેશ કર્યો છે, એમ સમજવું. આથી પણ સામ્પ્રિત થાય છે કે ઉપર જણાવેલા શ્રીઆવશ્યક વગેરે ચાર સૂત્રો જ મૂલ-સૂત્રો કહેવાય. સમજવું જોઈએ કે શ્રીદશવૈકલિકના પાંચમા અધ્યયનની નિર્ચુક્તિમાં પિંડનિર્ચુક્તિનો સમાવેશ થાય છે, ને શ્રી આવશ્યકસૂત્રના યોગ પ્રતિક્રમણ અધ્યયનમાં પાક્ષિકના સૂત્રનો સમાવેશ થાય છે. તથા છેદસૂત્રોના અને આવશ્યકસૂત્રના વિષયોને નિરૂપણ કરવાની શૈલી વગેરેનો સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી વિચાર કરતાં જરૂર ખાતરી થશે કે શ્રીઆવશ્યક-સૂત્રને છેદસૂત્ર તરીકે ગણાય જ નહિ. તેમ જ જ્ઞેનો દીક્ષાપર્યાય વધારે હોય, તે મુનિને જ છેદસૂત્રોના યોગોદ્દહન આચારાંગસૂત્રના યોગોદ્દહન થયા પછી જ કરાવાય છે. આથી સામ્પ્રિત થયું કે નવા સાધુને શરૂઆતમાં છેદસૂત્રના યોગોદ્દહન કરાવાય જ નહિ. આવાં અનેક કારણોને લક્ષ્યમાં રાખીને પરમ ગીતાર્થાદિ મહાપુરુષોએ આવશ્યકસૂત્રને ચાર મૂલસૂત્રોમાં જ ગણ્યું છે. વળી ૪૫ આગમોની આરાધના કરવાની વિધિમાં પણ આવશ્યકસૂત્રને મૂલસૂત્રોમાં જ ગણ્યું છે. તેમ જ ૬ છેદસૂત્રોમાં આવશ્યકસૂત્ર ગણ્યું નથી. તેથી આવશ્યકસૂત્રને છેદસૂત્ર તરીકે ન ગણાય. એમ સાક્ષી તરીકે યોગવિધિ, સામાચારી પ્રકરણ વગેરે ઘણા ગ્રંથો છે.

આ રીતે શ્રી આવશ્યકસૂત્રનાં નિર્ચુક્તિ વગેરે સાધનોની ખીના પૂરી થઈ.

શ્રી આવશ્યકસૂત્રનો સાર

જે સૂત્ર સામાયિક વગેરે ૬ આવશ્યકોની હકીકત જણાવે તે આવશ્યકસૂત્ર કહેવાય. શ્રીજિનન્દ્ર શાસનમાં યથાર્થ નામને ધારણ કરનારાં ૬ આવશ્યકો આ પ્રમાણે કહ્યાં છે - (૧) સામાયિક, (૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ, (૩) વંદનક, (૪) પ્રતિકંભણ, (૫) કાયોત્સર્ગ, (૬) પ્રત્યાખ્યાન. સાધુઓએ અને શ્રાવકોએ સમુદિત (ભેગી) ૬ આવશ્યકોની આરાધના સવારે અને સાંજે અવશ્ય (જરૂર) કરવી જોઈયે. આવી તીર્થ'કર દેવોની આજ્ઞા હોવાથી તે તીર્થ'કરાદિ મહાપુરુષોએ આ સામાયિક વગેરે ૬ પ્રકારની ક્રિયાઓને આવશ્યક નામથી ઓળખાવી છે, તેમાં લોકવ્યવહારથી સવારે કરાતી ૬ આવશ્યકોની આરાધના રાઈય (રાત્રિક) પ્રતિકંભણ નામથી ઓળખાય છે, ને સાંજે કરાતી ૬ આવશ્યકોની આરાધના દેવસિય (દૈવસિક) પ્રતિકંભણ નામથી ઓળખાય છે. આમ કહેવાતું ખરું રહસ્ય એ છે કે રાત્રિપ્રતિકંભણથી કે દૈવસિક પ્રતિકંભણથી એકલા પ્રતિકંભણ નામના ચોથા આવશ્યકની આરાધના કરાતી નથી. પણ સામાયિક વગેરે ૬ (૬) એ આવશ્યકોની આરાધના કરાય છે. આ ૬ આવશ્યકોનો સાર કંમસર દ્વાકામાં આ પ્રમાણે જાણવો.

૧. સામાયિક—સમતા પૂર્વક કરેલી ક્રિયા મુક્તિના અવ્યાખ્યાય મુખને જરૂર પમાડે છે. આ મુદ્દાથી ૬ આવશ્યકોમાં સામાયિકને પહેલું કહ્યું છે. પ્રતિકંભણમાં દૈવસિક પ્રતિકંભણ કે રાત્રિકંભણ ઠાયા (સ્થાયા) પછી આ સામાયિક આવશ્યકની શરૂઆત થાય છે. મુક્તિને મેળવવામાં આની (સમતાભાવની) અસાધારણ શક્તિને લક્ષ્યમાં લઈને જ શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે એકલા સામાયિક સૂત્રના જ વિવરણરૂપ વિશેષાવશ્યક મહાભાષ્યની રચના કરી છે. તથા મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવામાં સંપૂર્ણ રીતે મદદગાર સમતાભાવ છે. તેથી મનમાં સમતાભાવ રાખીને કરાતી ધર્મક્રિયા સંપૂર્ણ ફલદાયક નીવડે છે, એમ અનુભવથી પણ જાણી શકાય છે. આ સૂત્રથી મુનિ વગેરેને જીવનપર્યાંત ને શ્રાવકાદિને શક્તિ મુજબ સામાયિકની પ્રતિજ્ઞા કરાવાય છે. આની ટીકા વગેરેમાં આ સૂત્રનું સ્પષ્ટ રહસ્ય સમજાવ્યું છે.

૨. ચતુર્વિંશતિસ્તવ (ચઉવીસતથવ) — પહેલા આવશ્યકમાં વર્ણવેલ સમતા-ભાવને સમજાવનારા શ્રીતીર્થ'કર દેવો છે. તેમણે જ કહેલા સમતાભાવના પ્રતાપે જેમ અનંતા જીવો સિદ્ધ થયા, તેમ હાલ પણ મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમાં ઘણાં જીવો સિદ્ધ થાય છે. અહીં મહાકર્મ નિર્જરારદિરૂપ લાભ ઘણાં જીવો પામી ગયા, પામે છે ને પામશે. તથા ભવિષ્યમાં મોક્ષપદ પણ પામશે. આથી સમતાના ઉપદેશક મહોપકારી શ્રીતીર્થ'કર દેવોની સ્તવના કરવી જોઈએ. આ મુદ્દાથી સામાયિકની પછી ચઉવીસતથવ નામનું બીજું આવશ્યક કહ્યું છે. આના (૧) લોગસ્સસૂત્ર, (૨) નામસ્તવ એમ બે નામ છે.

તેમાં આ સૂત્રની શરૂઆતમાં 'લોગસ્વ' પદ હોવાથી લોગસ્વ સૂત્ર કહેવાય છે. અને શ્રીઋષભાદિ તીર્થ'કરેનાં નામ લઈને તેમની અહીં સ્તવના કરી છે, તેથી નામસ્તવ કહેવાય છે. અહીં શરૂઆતમાં 'હું' ચોવીશે તીર્થ'કરદેવોને સ્તવીશ, એમ જણાવીને ચોવીશે તીર્થ'કરદેવોને નામ લઈને વાંધા, પછી તેમનું આંતરિક નિર્મલ સ્વરૂપ જણાવીને "હે તીર્થ'કર દેવો ! આપ મારી ઉપર પ્રસન્ન થાઓ" એમ માગણી કરી છે. પછી ભવ્ય જીવ વિનંતિ કરે છે કે આપ મને આરોગ્ય, ખોધિલાભ, શ્રેષ્ઠ સમાધિ આપો. આ રીતે નામજિનની સ્તવના કરીને અંતે સિદ્ધોની પાસે માગણી કરતાં ભવ્યજીવ કહે છે કે "હે શ્રીસિદ્ધપરમાત્મા ! આપ અંદરથી પણ વધારે નિર્મલ છો, સૂર્યથી પણ વધારે પ્રકાશ કરનારા એટલે તમામ પદાર્થોના પૂર્ણ સ્વરૂપને વિસ્તારથી કેવલજ્ઞાન રૂપી પ્રકાશથી જાણનારા છો ને સમુદ્ર જેવા ગંભીર છો. આપ મને સિદ્ધિનાં સુખ આપો. એ જ મારી હાર્દિક માગણી છે." આ બીનાને ટીકાદિમાં બહુ જ વિસ્તારથી સમજાવી છે. યાદ રાખવું જોઈએ કે નામ લઈને સ્તવના કરવાનો પણ (નામનિક્ષેપાનો પણ) પ્રભાવ અનહદ જ છે. જેનું નામ લઈએ, તે નામ લેતાંની સાથે જ તેના ગુણો વગેરે પણ જરૂર યાદ આવે જ છે. આ પ્રસંગે તેના જીવનનો વિચાર કરી પોતાના આચાર વિચાર ને ઉચ્ચાર સુધારી સ્તવના કરનાર ભવ્ય જીવો પરંપરાએ ભાવનિક્ષેપાની આરાધના કરીને સંસારસમુદ્રનો પાર પામે છે.

આ રીતે સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ વિચાર કરતાં જરૂર સમજશે કે સ્થાપનાનિક્ષેપ અને દ્રવ્યનિક્ષેપની જેમ નામનિક્ષેપ પણ ભાવનિક્ષેપની આરાધના કરવામાં અસાધારણ કારણ છે. આ હુકીકત પણ મોટી ટીકા વગેરેમાં બહુ જ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. સવારના પ્રતિક્રમણમાં રાઘવ (રાત્રિક) પ્રતિક્રમણ ઠાયા (સ્થાપ્યા) પછી 'કરેમિભંતે' સૂત્રથી સામાયિક આવશ્યકની શરૂઆત થયા બાદ એક લોગસ્વનો કાઉસ્સગ પારી પ્રકટ લોગસ્વ બોલવાથી માંડીને અતિચારની આઠ ગાથા સુધી બીજા ચઉવીસતથવ નામના આવશ્યકની હદ સમજાવી. અને સાંજના પ્રતિક્રમણમાં દેવસિય પ્રતિક્રમણ ઠાયા (સ્થાપ્યા) પછી "કરેમિભંતે" સૂત્રથી સામાયિક આવશ્યક શરૂ થઈ અતિચારની આઠ ગાથા ગણવા રૂપ (સાધુને 'સાચણાસણુત્રપાણે' ઇત્યાદિ ગાથા ત્રણ વાર ગણવા રૂપ) કાઉસ્સગ કરતાં પૂર્ણ થાય છે. તે પછી પ્રકટ લોગસ્વ કહેતાં બીજા ચઉવીસતથવ નામના આવશ્યકની શરૂઆત થઈ તે પૂર્ણ થતાં તે પણ પૂરું થાય છે.

૩. વાંદનક આવશ્યક—વાંદન શબ્દથી "દ્વાદશાવર્તવાંદન" લેવાય છે. તે 'વાંદણા' નામથી પણ ઓળખાય છે. વાંદણા દેવામાં ૧૬ અંગુલ (આંગળ)ના પ્રમાણવાળી મુખવસ્ત્રિકા (સુહૃપત્તિ)નો સાધન તરીકે ઉપયોગ કરાય છે. તેનું પરિલેહણ કરીને જ તેથી વાંદણાં દેવાય એવો વિધિ છે. તેથી આ ત્રીજા આવશ્યકની

શરૂઆત અહીંથી (ત્રીજા આવશ્યકની સુહૃપત્તિના પરિલેહણથી) ચાલીને થાય છે. બે વાંદણાં પૂરાં થતાં આ વંદનક આવશ્યક પૂર્ણ થાય છે. શ્રીતીર્થંકર દેવોની સ્તવના બીજા આવશ્યકમાં કરી તે વાજબી છે. કારણ કે પોતે સર્વજ્ઞ થઈને સ્વતંત્રપણે ઉપદેશ આપે છે. તેમનાં વચ્ચેનાં અનુસારે શ્રીઆચાર્ય ભગવંત વગેરે મહાગુરુઓ હાલ પણ આવશ્યકાદિનું સ્વરૂપ સમજાવે છે, તેથી તેઓ પરમ ઉપકારી છે. આવા સુદાઓથી ચર્કીસાથે નામના બીજા આવશ્યકની પછી ત્રીજું વંદનક આવશ્યક કહ્યું છે. અહીં શ્રી આચાર્ય વગેરે ગુરુ ભગવંતોને વંદના કરવા રૂપ નિયમ ધર્મનું વર્ણન કયું છે. શ્રીઆચાર્ય વગેરે હયાત (સામા બેઠા) હોય તો તેમની સામે વાંદણાં દેવા જોઈએ. અને હાજર ન હોય તો સ્થાપનાચાર્યની પાસે વાંદણાં દેવાય છે. પરમ ઉપકારી શ્રીગુરુ-મહારાજ ન્યારે ગચ્છાદિના કાર્યમાં વ્યગ્ર હોવાથી અશાંત હોય, અને આસન ઉપર બેઠા ન હોય, તથા ઉપશાંતલાવે રહેલા ન હોય, તેમ જ આદેશ દઈ શકે તેવી પરિસ્થિતિમાં ન હોય ત્યારે વાંદણાં દેવાય નહિ. શ્રીગુરુ મહારાજ ઊભા હોય, કે બીજા સ્થાને જવા તૈયાર થતા હોય, બીજા સાધુ વગેરેને મીઠાં વચ્ચેથી કે કડવાં વચ્ચેથી સારણા, વારણા, પરિચોયણા કરતાં હોય, અર્થની વાચના દેતા હોય, કોઈની સાથે વાતચીત કરતા હોય, શિષ્યાદિકે પૂછલા પ્રશ્નોના ઉત્તરો દેતા હોય ત્યારે અને તેના જેવા બીજા પણ કારણ પ્રસંગે વાંદણાં દેવાય નહિ. જે વાંદણાં દઈએ તો આશાતના થાય. આપણે (શિષ્ય વગેરે) જે આદેશ માગીએ, તે દઈ શકે નહિ, માટે ન્યારે ગુરુ મહારાજ શાંતિના આસન ઉપર પ્રસન્નચિત્તે બેઠા હોય ને આદેશ આપી શકશે, એમ આપણને ખાતરી થાય, ત્યારે જ વાંદણાં દેવાય. આ બાબત શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજે ગુરુવંદન ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે—

॥ આર્યા ॥

વસંતે આસનતથે ય, ઉવસંતે ઉવટ્ટિણ ॥

અણુણવિત્તુ મેહાવી, કિઙ્કમ્મં પડંજણ ॥ ૨ ॥

અર્થ—ન્યારે ગુરુ મહારાજ પ્રશાંત હોય, આસન ઉપર બેઠા હોય, ને ઉપશાંત હોય, આદેશ દેવા તૈયાર હોય, ત્યારે તેમની (ગુરુ મહારાજની) આજ્ઞા લઈને બુદ્ધિશાલી (વાંદણાં દેવાના વિધિને જાણનાર) શિષ્યે વાંદણાં દેવા જોઈએ. તથા હાલ અહીં શ્રીગુરુ મહારાજનો ખરો આધાર છે; કારણ કે શ્રીતીર્થંકરદેવોનો વિરહકાલ હોવાથી શ્રીગુરુમહારાજ શ્રીતીર્થંકરદેવોનું સ્વરૂપ સમજાવે છે. તેથી ભવ્ય જીવો બહુમાનથી તેમની ભક્તિ કરી આત્મહિત સાધે છે. તેમ જ ભવ્ય જીવોને મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરાવે છે, તેથી માંદગી આદિ કારણે પરમ ઉપકારી તે ગુરુ મહારાજની ભક્તિ કદાચ ન કરાય, અથવા ઝોછી કરાય, પણ તેમની આશાતના તો કરવી જ

નહીં. કારણ કે ગુરુની આશાતતા બહુ કાલ સુધી સંસારમાં ભટકાવે છે, એમ કહીને (૧) ખાર આવર્તોતું સ્વરૂપ, (૨) વિનયધર્મતું સ્વરૂપ, (૩) અવચ્છેદતું સ્વરૂપ, (૪) તે અવચ્છેદમાં પેસવાનો ને નીકળવાનો વિધિ, (૫) વંદના કરતાં ગુરુનો લગાર પણ અવિનય થયો હોય, તો નમ્રતા ગુણધારક શિષ્યે ખમાવવાનો વિધિ, (૬) દિવસની ને રાતની સુખશાતા પૂછવાનો વિધિ વગેરે બીના ટીકાકારાદિ મહાપુરુષોએ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. ગુરુને વંદના કરનારા જીવો આજ્ઞાપાલન અને વિનયાદિ ગુણોની આરાધના કરીને ઉચ્ચ ગોત્રવાળા શ્રાવક કુલાદિમાં જન્મ પામે; ને કર્મ નિર્જરા કરીને સિદ્ધિનાં સુખ પણ પામે છે.

૪. પ્રતિકમણુ આવશ્યક... પ્રતિકમણુ એટલે પાછા ફરવું. નિજ ગુણમાં રમણુ કરવાથી થતા આનંદનો જે અનુભવ કરવો તે અથવા પ્રતાદિની આરાધના એ સ્વસ્થાન કહેવાય. તેનાથી વિપરીત જે સ્થાન તે પરસ્થાન કહેવાય. એટલે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ કષાય, યોગ વગેરે પરસ્થાન કહેવાય. રાગ-દ્વેષ-અજ્ઞાનાદિમાંના કોઈ પણ કારણથી પરસ્થાનમાં ગયેલા આત્માને જે ક્રિયાથી સ્વસ્થાનમાં લાવી શકાય, તે ક્રિયા શ્રીજૈનેન્દ્ર-શાસનમાં પ્રતિકમણુના નામે ઓળખાય છે. આ ક્રિયા વિભાવ (પરભાવ, પરપરિણતિ) માં ફસાયેલા આત્માને સ્વભાવમાં સ્થાપન કરે છે. ટીકાકારાદિ મહાપુરુષોએ આ ક્રિયાતું ખરું રહસ્ય અહીં પ્રતિકમણુ સૂત્રમાં સમજાવ્યું છે કે શ્રાવકો પ્રતિકમણુ ક્રિયાની હકીકતને જણાવનાર “વંદિતાસૂત્ર” (શ્રાદ્ધપ્રતિકમણુ સૂત્ર, શ્રાવકપ્રતિકમણુસૂત્ર, શ્રમણોપાસકપ્રતિકમણુસૂત્ર) ને ઓલતા અર્થની વિચારણા કરીને સાંજે દિવસમાં લાગેલા પ્રતાદિના અતિક્રમાદિ દોષોને આલોવે છે, ને સવારે રાત્રિમાં લાગેલા પ્રતાદિના દોષોને આલોવે છે. તથા સાધુ સાધ્વીઓ શ્રમણુસૂત્રને (પગામ સજ્ઞાય સૂત્રને) અર્થ વિચારવા પૂર્વક ઓલતાં દૈવસિકાદિ દોષોને આલોવે છે. યાદ રાખવું જોઈએ કે સૂત્રના અર્થની વિચારણા કરવાથી મન નિર્મલ બને, તેથી નિર્મલ ભાવના પ્રકટે, તેથી ઘણાં કર્મોની નિર્જરા થતાં સંપૂર્ણ રીતે મોક્ષમાર્ગને આરાધી સિદ્ધિનાં સુખ પામે છે. તેથી કહ્યું છે કે સૂત્રોના શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવાથી કે સાંભળવાથી સારી રીતે અર્થની વિચારણા થાય છે, તેથી નિર્મલ ભાવના પ્રકટ થતાં ઘણાં કર્મોનો ક્ષય થાય છે, ને અંતે સિદ્ધિનો લાભ મળે છે. આતું રહસ્ય ટૂંકામાં એ છે કે શબ્દશુદ્ધિને આધીન અર્થશુદ્ધિ છે, અર્થશુદ્ધિને આધીન ભાવશુદ્ધિ છે; ને ભાવશુદ્ધિને આધીન કર્મશુદ્ધિ (કર્મોનો ક્ષય) છે, તથા કર્મશુદ્ધિને આધીન આત્મશુદ્ધિ (મોક્ષ) છે. આ હકીકત ધ્યાનમાં રાખીને પ્રતિકમણુ કરનાર જીવોએ શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરીને અર્થની ભાવના કરીને પ્રતિકમણુ કરવું જોઈએ. જોઓ શુદ્ધ ઉચ્ચાર ન કરી શકે, તેઓ શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરનાર ભવ્ય જીવની સાથે પ્રતિકમણુ કરે, ને તેણે કહેલાં સૂત્રોને સાંભળીને અર્થની વિચારણા કરે. મંત્રની માત્રક સૂત્રની પણ અસર આત્મા (કે મન) ઉપર

જરૂર થાય છે. આ વાત ઘણા છવો પોતાના અનુભવથી પણ સમજે છે. આ બીના અહીં સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૫. કાથોત્સર્ગ (કાઉત્સર્ગ) આવશ્યક — વિસ્મરણ (યાદ ન આવવું), શરમ, અભિમાન વગેરે કારણોમાંના કોઈ પણ કારણથી પ્રતિકંભણ કરવાના અવસરે જે દોષોની આલોચનાદિ કરવી રહી ગઈ હોય, તે શેષ દોષોની આલોચના વગેરે આ પાંચમા આવશ્યકથી કરાય છે. આ મુદ્દાથી વંદનક નામના ત્રીજા આવશ્યકની પછી અનુક્રમે ચોથા અને પાંચમા આવશ્યકની સંકલના કરી છે. ત્રીજા આવશ્યકની મુહુપત્તિ પડિલે-હીને વાંદણાં દીધા પછી જ ચોથા પ્રતિકંભણ આવશ્યકની શરૂઆત થાય છે, ને ‘આચરિય ઉવજાએ’ સૂત્રની પછી પાંચમા આવશ્યકની શરૂઆત થાય છે. કાથોત્સર્ગનું ફલ મનની સ્થિરતા, કર્મનિજરા વગેરે જાણવું. ધર્મધ્યાનાદિનું પણ અપૂર્વ સાધન કાથોત્સર્ગ છે. આ હકીકત અહીં વિસ્તારથી વર્ણવી છે.

૬. પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખ્યાણ) આવશ્યક — છઠ્ઠા આવશ્યકની મુહુપત્તિના પડિલે-હણથી માંડીને આ પ્રત્યાખ્યાન નામના છઠ્ઠા આવશ્યકની શરૂઆત થાય છે. ગુરુ મહારાજ ને વાંદીને પ્રત્યાખ્યાન લેવાય. તે વંદના કરવામાં મુહુપત્તિ સાધન છે. માટે તે પડિલેહીને વાંદણાં દર્શને પચ્ચખ્યાણ કરવું જોઈએ. ખરી રીતે અહીં જ (છઠ્ઠા આવશ્યકની મુહુપત્તિ પડિલેહીને જે વાંદણાં દીધા પછી જ) પચ્ચખ્યાણ કરવું જોઈએ. માટે જ હાલની પદ્ધતિ પ્રમાણે પ્રતિકંભણ શરૂ કર્યા પહેલાં જેમણે શ્રીગુરુ મહારાજ વગેરેની પાસે પચ્ચખ્યાણ ન કર્યું હોય, તેઓ ૬ આવશ્યકોનાં નામ યોદ્યાં પહેલાં પચ્ચખ્યાણ કરી લે છે. અનિયમિત આત્માને નિયમિત (મર્યાદિત) બનાવવાનું અપૂર્વ સાધન પ્રત્યાખ્યાન છે. તેનાથી સંવર થાય છે, એટલે આશ્રવથી બચાય છે. નિયુક્તિ વગેરેમાં આ પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ નિક્ષેપાદિ પ્રકારે બહુ જ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. તેમાંથી સાર લઈને શ્રીદેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજ વગેરે મહાપુરુષોએ ‘પ્રત્યાખ્યાન ભાષ્ય’ વગેરે ગ્રંથોની રચના કરી છે. અહીં પ્રત્યેક આવશ્યકને સાર પૂર્ણ થાય છે. અધ્યાત્મદષ્ટિએ સંપૂર્ણ (૬ એ) આવશ્યકનું રહસ્ય વિચારતાં સમજાય છે કે કલેશથી મલિન થયેલા મનને નિર્મલ બનાવવાનું અને પરંપરાએ શ્રેણીમાંના સાધક ધર્મને મુક્તિના સુખ મેળવવાનું અપૂર્વ સાધન આવશ્યકની પવિત્ર ક્રિયા છે. શ્રીજીનેન્દ્રશાસનની અવિચ્છિન્ન મર્યાદા એ છે કે કોઈ પણ ધાર્મિક ક્રિયા કરતાં નિયાણાની ભાવના છંદીને પરમ ઉદ્દેશાસથી આત્માને સંસાર-સમુદ્રથી તારવાની જ ભાવના રાખવી જોઈએ, તેમ અહીં પણ તેવી જ આત્મદષ્ટિ રાખીને ઉપયોગપૂર્વક ક્રિયા કરે ને અર્થ વિચારે, તો તે નોઆગમથી ભાવાવશ્યક કહેવાય. ખમાસમણાં વગેરે ક્રિયા વિના જે આવશ્યકના અર્થની વિચારણા એકાગ્રતાપૂર્વક કરે, તો તે આત્મા આગમથી ભાવાવશ્યક કહેવાય. અને ઉપયોગ રાખ્યા વગર જે ક્રિયા કરાય, તે દ્રવ્યાવશ્યક કહેવાય. શ્રીજીનેન્દ્રશાસનમાં આવી દ્રવ્યક્રિયાને

તથાને ભાવક્રિયા કરવાનું કહ્યું છે તે વ્યાજબી જ છે. કારણ કે દરેક ક્રિયામાં ભાવની મુખ્યતા છે. જેમ સરકારી ચલણી નાણામાં છાપની જ ખરી કિંમત હોય છે, તેમ ધાર્મિક ક્રિયામાં ભાવની જ કિંમત છે. અહીં કૂરગડ મુનિનું દષ્ટાંત અને અતિમુક્ત મુનિ વગેરેનાં દષ્ટાંતો જરૂર વિચારવા જેવાં છે. કૂરગડમુનિ ભૂખ્યા રહી શકતા નથી, તે ગાયરી લાવીને મહાતપસ્વી મોટા મુનિવરોને ખતાવે છે. ત્યારે તેઓ તેનો આ રીતે તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા કે “હે કૂરગડમુનિ ! તું લગાર પણ તપ કરતો નથી, માટે તને ધિક્કાર થાઓ” એમ કહીને તે મુનિઓ તેની ગાયરીના પાત્રમાં થૂંક્યા. કૂરગડમુનિ પોતાની ભૂલ કથૂલ કરીને તેમના તપ-ગુણની અનુમોહના કરતાં શુભ ભાવે થૂંકવાળી ગાયરી વાપરતાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા. તે જ પ્રમાણે સરલતાના ભંડાર શ્રીઅતિમુક્ત નામના ખાલ મુનિરાજ પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના વચનથી અપ્કાય (કાચા પાણી)ની વિરાધના દોષની શુદ્ધિને માટે ધરિયાવહી પરિક્રમીને કાઉત્સગ્ગમાં શુભ ભાવના ભાવતા કેવલજ્ઞાન પામ્યા. આ પ્રસંગે શ્રીપ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ, ભરતચક્રવર્તી, કૂર્માપુત્ર વગેરેનાં દષ્ટાંતો પણ જરૂર વિચારવા જોઈએ. વિવિધ પ્રકારના આચાર-ઉચ્ચાર અને વિચારવાળા હઠિસ્થશ્ચરો નિમિત્તવાસી હોય છે, એટલે તેઓ જેવા જેવા નિમિત્તને પામે છે, તેના યોગે તેવા તેવા સ્વરૂપને ધારણ કરી તેવા વિચાર કરે છે, અને તે તેવી ભાષા બોલે છે, તથા કાચાથી પ્રવૃત્તિ પણ તેવી જ કરે છે. માટે તેવા અશુભ નિમિત્તોથી વારંવાર અસ્થિર બનતા આત્માઓને સ્થિર કરી મોક્ષ માર્ગના સાર્વિક આરાધક બનાવવા માટે જ શ્રીજૈનેન્દ્રશાસનમાં દૈવસિકાદિ પાંચે પ્રતિક્રમણની આરાધના પહેલાંની જેમ હાલ પણ કરાય જ છે. જો કે દરરોજ રાત્રિક પ્રતિક્રમણ અને દૈવસિક પ્રતિક્રમણ અનુક્રમે સવારે અને સાંજે કરાય છે, તો પણ વિસ્મરણ, શરમ, અભિમાનાદિમાંના કોઈ પણ કારણથી જે દોષોના આલોચનાદિ કરવાં રહી ગયાં હોય, તે દોષોની આલોચના અનુક્રમે પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક, અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણમાં કરાય છે. આ જ પદ્ધતિ ખામણાંને અંગે પણ સમજ લેવી. તથા પાક્ષિકાદિ પ્રતિક્રમણ કરવાનું બીજું કારણ ‘વિશેષ શુદ્ધિ’ પણ જણાવ્યું છે, તેમાં દષ્ટાંત પણ કહ્યું છે કે - જેમ મૃહસ્થો હુંમેશાં એ વાર ઘર સાફ કરે છે, છતાં દીવાલી વગેરે પર્વના પ્રસંગે વિશેષ શુદ્ધિની ખાતર વધારે સાફ કરે છે, તેમ અહીં પ્રતિક્રમણની આખતમાં પણ સમજ લેવું કે કોઈને કદાચ દોષ ન લાગ્યા હોય, અથવા દોષની આલોચના કરવી રહી ગઈ ન હોય, તો પણ તેણે વિશેષ શુદ્ધિ અને ચીકણાં કર્મોનો નાશ વગેરે લાભ લક્ષ્યમાં રાખીને જરૂર પાક્ષિકાદિ પ્રતિક્રમણની ક્રિયા કરવી જ જોઈએ. આવશ્યક સૂત્રોના દરેક પદનો અને દરેક ક્રિયાનો ઉદ્દેશ સમજવતા અંચ બહુજ મોટો ધર્મ જાય, માટે અહીં આ આવશ્યકસૂત્રનો સાર બહુ જ ટૂંકામાં જણાવ્યો છે એમ સમજવું.

આ રીતે શ્રી આવશ્યકસૂત્રનો સંક્ષિપ્ત સાર પૂરો થયો.

શ્રી આવશ્યકસૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં ટીકાકારે કહ્યું છે કે હું વર્તમાન જિનશાસનના નાયક પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવ, શ્રુતદેવતા વગેરેને નમસ્કાર કરીને સંક્ષિપ્તરુચિ (દ્વંકામાં સૂત્રાર્થને જણવાની ઇચ્છાવાલા) જીવોને આ સૂત્રનો અર્થ સમજાવવા રૂપ ઉપકાર કરવા માટે આવશ્યકસૂત્રની ટીકાને રચ્યું છું. એમ કહીને પાંચ જ્ઞાન રૂપ નંદીનું સ્વરૂપ સમજાવતાં અનુક્રમે પ્રયોજન (નંદી કહેવાનું કારણ, ફલ) વગેરેની ચર્ચા કરીને તે નંદીના મંગલપણાને સાબિત કર્યું છે. પછી નામ-નિદેશ્યાદિ ચારેનાં લક્ષણોને કહીને નામ મંગલ વગેરે (મંગલતા) ચાર ભેદો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. પછી અપેક્ષાએ જ્ઞાનની, ને જ્ઞેયની (જ્ઞાનથી જે જણાય તેની) એકતા (અભિન્નતા; અભેદ; જૂઠાશ વગેરેનું સ્વરૂપ) જણાવીને મતિજ્ઞાનાદિની ખીના કહેવાની શરૂઆત કરી છે. તેમાં અનુક્રમે મતિજ્ઞાનમાં ને શ્રુતજ્ઞાનમાં તફાવત, અને અવગ્રહ ઈહા અપાય તથા ધારણાનું સ્વરૂપ જણાવતાં તે ચારે ભેદોનો કાલ વર્ણવ્યો છે. પછી ચક્ષુ અને મન અપ્રાપ્યકારી ઈંદ્રિયોને છે. ને આકીની ચાર ઈંદ્રિયો પ્રાપ્યકારી છે. આ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને કહ્યું છે કે-જે શબ્દો સાંભળાય છે, તેમાં શુદ્ધ શબ્દો, મિશ્ર શબ્દો અને વાસિત શબ્દો એમ ત્રણ ભેદો પડે છે. આ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલોને લઈને છાંડવાનો વિધિ (ક્રમ) સ્પષ્ટ સમજાવ્યો છે. પછી ઔદારિકાદિ ત્રણ શરીર દ્વારા બોલાતી ભાષાનું સ્વરૂપ જણાવતાં સત્ય ભાષા વગેરે ચાર ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું છે. પછી મહત્ત્વ કરીને છાંડેલા ભાષા વર્ગણના પુદ્ગલો કેટલા સમયમાં ચીદ રાજ લોકમાં ફેલાય? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ઈઈને ક્રમસર મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચક શબ્દો અને સતપદ્મપ્રપણા વગેરે નવ દ્વારોનું સ્વરૂપ તથા ગતિ ઈંદ્રિયકાય વગેરે ૨૦ દ્વારોમાં મતિજ્ઞાનની વિચારણા, તેમ જ ચાલુ જ્ઞાનના પ્રસંગને લક્ષ્યમાં રાખીને જે નયની (વ્યવહારનયની ને નિશ્ચયનયની) પ્રપણા કરીને મતિજ્ઞાનનો અધિકાર પૂરો કરી શ્રુતજ્ઞાનનો અધિકાર શરૂ કર્યો છે.

ખીજા શ્રુતજ્ઞાનનું સ્વરૂપ જણાવતાં અનુક્રમે તેના અક્ષરશ્રુત, અનક્ષરશ્રુત, વગેરે ૧૪ ભેદોનું વર્ણન કરીને જણાવ્યું કે ઉચ્છ્વસિત (અવાજ થાય એ રીતે થાસ લઈને મૂકવો), ખોંખારો ખાવો, વગેરે ક્રિયા કરીને ધોતાની હયાતી જણાવવી વગેરે અનક્ષર-શ્રુત કહેવાય. પછી આગમ (બોધ, જ્ઞાન)ના કારણભૂત શુશ્રૂષા વગેરે આઠ છુદ્ધિના ગુણોને કહીને સૂત્રને સાંભળવાનો, અને ગુરુએ શિષ્યને વાચના આપવાનો (૧) પહેલાં શિષ્યને સૂત્રનો અર્થ કહેવો, (૨) પછી તેમાં (સૂત્રના અર્થમાં) નિયુક્તિના વિચારો ભેળવીને સૂત્રનો અર્થ કહેવો, (૩) પછી આકી રહેલો તમામ (સૂત્રનો) અર્થ કહેવો.

આ ક્રમે વિધિ વિસ્તારથી સમજાવ્યો છે, તેમાં સૂત્રને સાંભળવાનો વિધિ સમજાવતાં બહુ જ યાદ રાખવા જેવી આ ગાથા કહી છે,—

॥ આર્યો ॥

નિદાવિકહાપરિવજ્જિજ્ઞેહિ મવ્વેહિ પંજલિહ્હેહિં ॥

મસિંબહુમાણપુઠ્ઠં, જિણવહ્વયણં સુણેમઠ્ઠં ॥ ૧ ॥

સ્પષ્ટાર્થ—પ્રખલ પુણ્યોદયે શ્રીજિનેન્દર દેવનાં એકાંત હિતકર વચનોને સાંભળતી વખતે નિદ્રા અને વિકથાનો જરૂર ત્યાગ કરવો જોઈએ, અને હાથ જોડીને શ્રીજિનેન્દરદેવની ઉપર અને તેમનાં વચનોની ઉપર તથા તે વચનોને સાંભળાવનાર ગુરુ મહારાજની ઉપર ભક્તિ અને બહુમાન જરૂર ધારણ કરવાં જોઈએ. ૧. જિનેન્દર દેવનાં વચનો સાંભળતાં (સાંભળાવનાર) શ્રીગુરુ મહારાજની સામે જ નજર રાખવી જોઈએ ને મનને સ્થિર રાખવું જોઈએ. જોડાં છત્રીની, વેપારની કે રસોઈની ચિંતા કરતાં મન અસ્થિર અને છે, તેથી જિનવચનોનું સંપૂર્ણ રહસ્ય હૃદયમાં પરિણામ પામતું નથી ને જીવનની નિર્મલતા, કર્મક્ષય વગેરે જુદા જુદા વિશિષ્ટ લાભ પણ મળી શકતા નથી. ભવ્ય જીવોને આવા ભયંકર નુકસાનથી બચાવવાની પવિત્ર ભાવનાવાળા પરમ દયાળુ પૂર્વધરાદિ મહાપુરુષોએ ફરમાવેલી દરેક ધર્મક્રિયામાં જોડી શકાય, તેવી સ્વાભાવસિદ્ધ નયમાવલી દ્વંકામાં જણાવું છું. તે આ પ્રમાણે જાણવી—

(૧) ખાસ જરૂરી જ વિચારો કરવા જોઈએ. (૨) ખાસ જરૂરી જ હિત (સામાને હિતકારી) મિત (જરૂરી સખદરચનાવાળાં) અને પ્રિય (શ્રીતાને રુચે તેવાં) વચનો બોલવાં જોઈએ. (૩) ખાસ જરૂરી પ્રવૃત્તિ (કાર્યાથી થતી ક્રિયા) કરવી જોઈએ. (૪) ખાસ જરૂરી જ જોવું અને સાંભળવું. (૫) જૂનાં વૈરઝેર ભૂદી જવાં જોઈએ, (૬) નવાં વૈરઝેર ઉત્પન્ન કરવાં નહીં. (૭) મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય, માધ્યસ્થ્ય ભાવના, અને અનિત્ય ભાવના વગેરે ૧૨ ભાવના બ્યારે અવસર (કુરસદ) મળે, ત્યારે ભાવવી જોઈએ. (૮) નિજ ગુણ રમણતાને વધારનારા ને પુદ્ગલ રમણતાને ઘટાડનારા સારા નિમિત્તોની સેવના કરવી. (૯) શ્રીઅરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને જિનધર્મનું શરણ અંગીકાર કરવું, અને ધોતે કરેલા હાન શીલ તપ વગેરે સારાં કાર્યોની અનુમોદના કરવી. એટલે તેવાં કાર્યો કરવાનો પ્રસંગ (શુભ અવસર) મને ભવોભવ મળજો એવી ભાવના ભાવવી. અજ્ઞાન મોહાદિને વશ થઈને કરેલા પાપોની નિંદા ગહી કરવી. (૧૦) વૈરાગ્ય ભાવને ધોષનારા અંધો જ વાંચવા જોઈએ. તથા તેવાંજ વચનો સાંભળવા જોઈએ. આ ૧૦ નિયમો આત્માને પરમ શાંતિમાં રાખીને દરેક ધાર્મિક ક્રિયામાં સ્થિરતાથી જોડે છે. અને વિષય કષાય વગેરે અંતરંગ શત્રુઓના ત્રાસથી બચાવે છે. આ ૧૦ નિયમોનો

વિસ્તાર અવસરે કરવા વિચાર છે. આ રીતે અવણવિધિનું રહસ્ય દૂંકામાં જણાવ્યું. હવે અહીં અનુયોગ વિધિનું રહસ્ય જણાવનારી ગાથા આ પ્રમાણે જાણવી:—

॥ આર્યો ॥

સુતત્થો સ્વલુ પઢમો વોઓ નિહ્જુત્તિમોસિઓ મળિઓ ॥

તદ્મોઝ નિરવસેસો, એસ વિહી હોઈ મળુઓગે ॥ ૧ ॥

સ્પષ્ટાર્થ:—વ્યાખ્યાનકાર ગીતાર્થ મહાપુરુષોએ શિષ્યાદિને સૂત્રની વાચના દેવાના અવસરે પહેલા સૂત્રનો અર્થ સમજાવવો જોઈ એ. પછી તે કહેલા અર્થમાં નિયુક્તિનો અર્થ જોળવીને સૂત્રની વ્યાખ્યા સમજાવવી ને અંતે બાકીનો તમામ અર્થ સમજાવવો. સૂત્રના વ્યાખ્યાન કરવામાં આ વિધિ જાણવો. આ રીતે શ્રુતજ્ઞાનનો અધિકાર પૂરો કરીને અવધિજ્ઞાનનો અધિકાર સર કર્યો છે. તેમાં કહ્યું છે કે અવધિજ્ઞાનના અસંખ્યતા ભેદો છે, અને સમ્યક્દષ્ટિ દેવ નારકોને ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન હોય છે. પછી અનુક્રમે અવધિજ્ઞાન પ્રગટ થવાના પ્રસંગે ક્ષેત્રાદિની ધીના અને અવધિ શબ્દના નિક્ષેપાતું સ્વરૂપ, તથા જઘન્યથી ને ઉત્કૃષ્ટથી અવધિજ્ઞાને કરીને જાણવા લાયક ક્ષેત્રની ધીના, તેમ જ ઔદારિક વર્ગણા વગેરે ૭ વર્ગણાતું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. પછી ગુરુ દ્રવ્યોતું ને લઘુ દ્રવ્યોતું તથા અગુરુલઘુ દ્રવ્યોતું સ્વરૂપ કહીને દ્રવ્યાદિથી પરમાવધિનું સ્વરૂપ અને નારક તિર્થંચ દેવોના અવધિજ્ઞાનતું સ્વરૂપ, તથા જઘન્યથી ને ઉત્કૃષ્ટથી પ્રતિપાતી અવધિજ્ઞાનતું ને અપ્રતિપાતી અવધિજ્ઞાનતું વર્ણન, તેમ જ અવધિજ્ઞાનના સ્તિત્યુક (પરપોટો) વગેરે આકારતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી કહ્યું છે કે—સમકિતી દેવોને અને સમકિતી નારક જીવોને અનુગામી અવધિજ્ઞાન જ હોય, પણ સમ્યક્દષ્ટિ મનુષ્યોને અને સમ્યક્દષ્ટિ તિર્થંચોને અનુગામી વગેરે (૬) છ ભેદે અવધિજ્ઞાન હોય છે. પછી સ્પર્ધકોતું ને અવધિજ્ઞાનના છ ભેદોતું સ્વરૂપ કહીને જણાવ્યું છે કે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોને વિભંગજ્ઞાન હોય જ નહિ. કારણકે તે દેવો નિશ્ચયે કરીને સમ્યક્દષ્ટિ હોય છે. પછી અનુક્રમે બાહ્યાવધિજ્ઞાનવાળા જીવોતું ને અભ્યંતર અવધિજ્ઞાનવાળા જીવોતું સ્વરૂપ, તથા સંખદ્ર અવધિજ્ઞાનતું તેમ જ અસંખદ્ર અવધિજ્ઞાનતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી આમપૌષ્ઠિ વગેરે લબ્ધિઓતું, ને વાસુદેવ ચક્રવર્તીને તીર્થંકરોના બલતું વર્ણન ક્રમસરે કર્યું છે. પછી મન:પર્યવજ્ઞાનતું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે સર્વથા પ્રમાદરહિત વિવિધ પ્રકારની ઋદ્ધિ એટલે લબ્ધિઓને ધારણ કરનાર ચારિત્રવંત મહામુનીશ્વરોને મન:પર્યવજ્ઞાન હોય છે. આ બાબતમાં સાક્ષિપાઠ પણ આ રીતે જણાવ્યો છે.

તં સંજયસ્ત સઢ્ઢવ્યમાયદિસ્ત વિવિહરિદ્ધિમઓ ॥

આ અર્થી ગાથાનો અર્થ ઉપર જણાવ્યો છે. પછી અનુક્રમે કેવલજ્ઞાનતું અને

શ્રી જૈન પ્રવચન (કરુણાવહી (શ્રી આવશ્યક સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય) ૪૯૫

પ્રજ્ઞાપનીય (જે પદાર્થોનું સ્વરૂપ કહી શકાય તેવા) પદાર્થોની વચનયોગરૂપ દેશનાતું સ્વરૂપ જણાવીને કહ્યું કે અહીં આવશ્યકતા વર્ણનમાં શ્રુતજ્ઞાનનો અધિકાર છે, એમ સમજવું. કારણકે તે (શ્રુતજ્ઞાન જ) પોતાનું સ્વરૂપ અને બાકીનાં ચાર જ્ઞાનોનું પણ સ્વરૂપ જણાવે છે.

આ રીતે પાંચ જ્ઞાનના વર્ણન રૂપ નાંદીનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન પૂરું થયું.

ઉપક્રમ નિક્ષેપ અનુગમ અને નયનું દ્વંક વર્ણન

અહીં આવશ્યક શબ્દના નિક્ષેપાનું સ્વરૂપ કહેતાં અગીતાર્થનું ને અસંવિગ્ન જીવનું દ્વંકાંત જણાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે આવશ્યકતા ૧૦ એકાર્થક શબ્દો, તથા ઉપક્રમના ભેદો જણાવતાં આઠાણી વગેરેના દ્વંકાંતો, નિક્ષેપાનું ને અનુગમનું સ્વરૂપ જણાવીને ઉપોદ્ધાત નિર્ચુક્તિની મંગલ કરવા પૂર્વક શરૂઆત કરી છે. અહીં યોગ્ય પ્રસંગે તીર્થનું સ્વરૂપ અને જે ૧૦ સૂત્રોની ઉપર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે નિર્ચુક્તિની રચના કરી છે તે દશ સૂત્રોનાં નામ, તથા સામાયિકસૂત્રની નિર્ચુક્તિમાં દ્રવ્ય પરંપરાનું દ્વંકાંત, તેમ જ નિર્ચુક્તિના અર્થ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી સમજાવ્યું છે કે ગણધરો સૂત્રોની રચના કરે છે. અહીં સૂત્રરચના કરવાનાં કારણો સ્પષ્ટ જણાવીને કહ્યું છે કે શ્રુતજ્ઞાનનો સાર (ફલ) ચારિત્ર છે. અને ચારિત્રનો સાર મોક્ષ છે. તથા સંયમરહિત જીવ એકલા શ્રુતજ્ઞાનથી મોક્ષનાં સુખ પામે જ નહિ, જેમ વહાણમાં બેઠેલો માણસ જે અનુકૂલ વાયુ વાય નહિ, તે ઇષ્ટ નગરે પહોંચે નહિ, તેમ વાયુ જેવા ચારિત્રથી રહિત જીવ મોક્ષનગરે પહોંચે નહીં. માટે જ વાજબી કહ્યું છે કે ચારિત્ર રહિત જીવ ભવસાગરમાં ધૂડે છે. તેમ જ જેમ અંધ પુરુષાદિની આગળ કેડ દીવાનો પણ પ્રકાશ કરવો નકામો છે, તેમ અંધ જેવા ચારિત્રરહિત જીવનું શ્રુતજ્ઞાન નકામું છે. આ વચનનું ખરું રહસ્ય એ છે કે દેખતા માણસની આગળ દીવાના પ્રકાશની માફક ચારિત્રવંત જીવનું શ્રુતજ્ઞાન સાર્થક (સફલ) છે. અને ચારિત્રહીન આત્મા ભલે જ્ઞાની હોય, તે પણ તે સુખડનો ભાર ઉપાડનાર ગધેડા જેવો જ કહેવાય. અહીં સુખડના જેવું ચારિત્ર છે, એમ યાદ રાખવું. જેમ ગધેડા ચંદનનો લાભ લેતો નથી, તેમ એકલા જ્ઞાનને ધારણ કરનાર જીવ ચારિત્રનો લાભ લેતો નથી. યાદ રાખજો કે ચારિત્ર વગરનું જ્ઞાન પાંગળા માણસની જેવું છે, અને જ્ઞાનરહિત ચારિત્ર આંધળાની જેવું છે. માટે જ કહ્યું છે “ નાર્ણાકરિયાહિં મોક્ષો ” એટલે જ્ઞાનની ને ક્રિયાની સમુદિત (એકઠી) આરાધના કરતાં મોક્ષનાં સુખ મળે છે. બીજી રીતે એમ પણ કહી શકાય કે જ્ઞાન, તપ અને સંયમની એકઠી આરાધના કરવાથી મોક્ષ

મળે, એમ શ્રીજિનશાસનમાં કહ્યું છે. અહીં તપ અને સંયમ અને ક્રિયા સ્વરૂપ જ છે એમ સમજવું અને શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી શ્રુતજ્ઞાન પ્રકટ થાય છે. તથા કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થાય છે. આ બધી હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને સર્વવિરતિ, ઉપશમ શ્રેણિ વગેરેને પ્રાપ્ત કરવાનો કર્મક્ષયના વિચારવાળો ક્રમ જણાવ્યો છે, પછી અનુક્રમે ખાલા વગેરેના દૃષ્ટાંતો આપીને સામાયિક ગુણ પ્રાપ્ત થવાની ધીના અને અનંતાનુબંધી કષાય વગેરેના ઉદયે સમ્યક્તવાદિ ગુણોમાંના કયા ગુણો પ્રાપ્ત ન થાય? ને કયા ગુણોને નુકસાન ન થાય? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર, તથા સંજ્વલન કષાયના ઉદયે પ્રતાદિમાં લાગતા અતીચારોની ધીના, તેમજ સંજ્વલન કષાય સિવાયના કષાયોના ઉદયે કયા કયા ગુણોનો નાશ થાય? અને ૧૬ કષાયોમાંના કેટલા કષાયોના ક્ષયક્ષયોપશમાદિથી ચારિત્રાદિ ગુણોમાંના કયા ગુણો પ્રકટ થાય? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. પછી અનુક્રમે ચારિત્રના પાંચ ભેદો, અને આચેલકય વગેરે ૧૦ પ્રકારના કલ્પો, તથા વિસ્તારથી પરિહાર વિશુદ્ધિ તપનું સ્વરૂપ, તેમ જ ઉપશમ શ્રેણિનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવીને સૂક્ષ્મ સંપરાયનું સ્વરૂપ અને કષાયનો મહિમા, તથા કષાયોનો વિદ્યાસ કરવો નહિ, આવી હિતશિક્ષા, તેમ જ ક્ષપક શ્રેણિનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. તેમાં અંતે કહ્યું છે કે આઠમે નવમે દશમે ગુણસ્થાનકે સર્વથા મોહનો ક્ષય થાય, ને ખારમા ગુણસ્થાનકના ઉપાંત્ય (છેલ્લા સમયની પહેલાંના) સમયે નિદ્રાદિકનો ક્ષય થાય, તથા છેલ્લા સમયે જ્ઞાનાવરણીયાદિ શેષ ક્ષાતિકર્મનો ક્ષય થતાં નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયે ખારમા ગુણસ્થાનકના છેલ્લા સમયે કેવલજ્ઞાન પામે, ને વ્યવહારનયના અભિપ્રાયે તેરમા સયોગી ગુણસ્થાનકના પહેલા સમયે કેવલજ્ઞાન પામે. આ બધી હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને અનુક્રમે પ્રવચનની ઉત્પત્તિની ધીના, અને તેના ઐકાર્થિક શબ્દો, તથા વિભાગ તેમ જ નય વ્યાખ્યાદિ દ્વારોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે પ્રવચનના સૂત્રના અને અનુચોગના ઐકાર્થિક શબ્દો તથા અનુચોગમાં નિક્ષેપાની ધીના જણાવતાં ગાય વગેરેનાં દૃષ્ટાંતો, તેમ જ ભાવ નિક્ષેપાના વર્ણનમાં શ્રાવકની ભાર્યા વગેરેનાં દૃષ્ટાંતો વિસ્તારથી વર્ણવ્યાં છે. પછી ભાવકાર્થિનું સ્વરૂપ જણાવતાં કાષ્ઠકર્માદિની ઉપમાનું વર્ણન અને વ્યાખ્યાનવિધિનું સ્વરૂપ સમજાવતાં ગાય વગેરેનાં પ્રતિપક્ષ (વિરોધી) દૃષ્ટાંતો સહિત દૃષ્ટાંતો તથા શિષ્યના દોષો અને ગુણોનું વર્ણન સ્પષ્ટ સમજાવીને છેવટે શિષ્યની પરીક્ષા કઈ રીતે કરવી? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર શૈલ વગેરેના દૃષ્ટાંતો આપીને વિસ્તારથી આપ્યો છે.

આ રીતે ઉપક્રમાદિ ૪ ની દૂંક ધીના પૂરી થઈ.

ઉપોદ્ઘાત નિર્ચુકિતનું ટૂંક વર્ણન

અહીં શરૂઆતમાં ઉપોદ્ઘાત નિર્ચુકિતના ઉદ્દેશ નિર્દેશ વગેરે (૨૬) દ્વારા તેનું સ્વરૂપ કહીને ઉદ્દેશ શબ્દના અને નિર્દેશ શબ્દના નિક્ષેપાની ખીના જણાવતાં ઉદ્દેશમાં ને નિર્દેશમાં તફાવત સમજાવ્યો છે.

આ પ્રસંગે નયનો વિચાર ગાઢવીને નિર્દેશનું સ્વરૂપ અને નિર્ગમ શબ્દના નિક્ષેપાની ખીના સ્પષ્ટ સમજાવીને ઉપોદ્ઘાત નિર્ચુકિતનું વર્ણન પૂરું કર્યું છે.

શ્રી મહાવીરરવામી વગેરેનું ટૂંક વર્ણન

નયસારે (પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના શબ્દે) અટવીમાં ભૂલા પડેલા મુનિવરોને પરમ બહુમાનથી સાચા રસ્તે ચઢાવ્યા. આવી ભક્તિના પ્રતાપે અહીં તે સમ્યક્ત્વને પામ્યા. મુનિવરોના ઉપદેશથી સ્વીકારેલ જિનધર્મને આરાધી દેવપણું ભોગવીને આ ભરતક્ષેત્રમાં શ્રીભરત ચક્રવર્તીના મરીચિ નામે પુત્ર થયા. આની આગળની ખીના વચમાં શરૂ કરેલું શ્રી ઋષભદેવનું શબ્દચરિત્ર પૂરું થયા બાદ જણાવી છે. આનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે કદાચ નિર્ચુકિતની ગાથાઓના ક્રમમાં સંકલનાત્રુટિ હોય, એમ સંભવે છે. કારણ કે પ્રભુશ્રી મહાવીરની ખીના શરૂ કરીને તેને અધૂરી રાખી વચમાં ખીણ હકીકત જણાવાય એ ઉચિત ન કહેવાય. મરીચિના ભવની શરૂઆત કર્યા પછી કુલકર વંશની અને ઈદિવાકુ કુલની ખીના કહેવાના અવસરે કુલકરોની પાછલા ભવના નામ પ્રમાણ વગેરે ૧૨ પ્રકારની ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી કુલકરોના વર્તમાન (ચાલુ) ભવના (૧) નામ, (૨) શરીરની ઊંચાઈ, (૩) સંઘયણ, (૪) સંસ્થાન, (૫) શરીરનો વર્ણ, (૬) તેમની સ્ત્રીનું નામ, (૭) તે સ્ત્રીના શરીરની ઊંચાઈ, (૮) તે સ્ત્રીનું સંસ્થાન, (૯) તે સ્ત્રીના શરીરના વર્ણ, (૧૦) કુલકરોનું આયુષ્ય, (૧૧) તેમની સ્ત્રીઓનું આયુષ્ય, (૧૨) કુલકરપણાનો કાલ, (૧૩) અહીંથી કાલ કરીને તેમણે મેળવેલું દેવપણું, (૧૪) તેમની સ્ત્રી અને હાથીની ભવિષ્યગતિ. (૧૫) નીતિના પ્રકારો. આ બધી ખીના વિસ્તારથી સમજાવીને શ્રીઋષભદેવના આહારની ખીના અને ભરત-ચક્રીના વખતે ચાલતી નીતિનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવનું ચરિત્ર શરૂ કરતાં તેમના પૂર્વભવની ખીના ટૂંકામાં આ રીતે જણાવી છે:—પ્રભુશ્રી ઋષભદેવ પાછલા ૧૩મા ભવે ‘ધન’ નામે સાર્થવાહ હતા, શ્રીઆચાર્યાદિ પરિવારની સાથે જંગલમાં રહેતાં એમણે શુભ ભાવે મુનિવરોને ભૂત (ધી) વહોરાવ્યું. આ અવસરે પ્રભુ ઋષભદેવના ૧૩ પૂર્વ ભવોની હકીકત જણાવતાં કહ્યું છે કે ધન સાર્થવાહના ભવ પછી (૧) ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રમાં યુગલિકપણું, (૨) સૌધર્મદેવલોકનું દેવપણું, (૩) મહા-વિદેહે વૈધના પુત્ર થયા. અહીં રાજપુત્રાદિના તે મિત્ર હતા. કોઈ રોગવાળા સાધુની ઈવા કરવા રૂપ ભક્તિ કરીને અંતે (૪) દેવપણું પામ્યા, (૫) દેવપણું ભોગવીને મહાવિદેહ

ક્ષેત્રમાં પુંડરીકિણી નગરીમાં વજ્રસેન રાજના વજ્રનાભ નામે પુત્ર થયા, તે ભરતચક્રી વગેરેના છવે બાહુ સુબાહુ પીઠ અને મહાપીઠ થયા. અહીં વજ્રનાભ દીક્ષાને આરાધી ચૌદ પૂર્વી થયા. અરિહંત પદ વગેરે વીશે સ્થાનકોને આરાધી તીર્થંકર નામકર્મને નિકાચિત અંધ કર્યો. આ પ્રસંગે વીશે સ્થાનકોનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે શ્રી ઋષભદેવ અને શ્રીમહાવીરસ્વામીએ સંપૂર્ણ વીશે સ્થાનકોની આરાધના કરી જિન નામકર્મને નિકાચિત અંધ કર્યો અને વચલા બાવીશ તીર્થંકરોએ એકાદિ સ્થાનકોની આરાધના કરીને જિન નામકર્મને નિકાચિત અંધ કર્યો. શ્રી ભરત બાહુબલિના છવેએ (બાહુ સુબાહુ મુનિવરોએ) મુનિવરોના વૈયાવૃત્ય (વૈયાવચ્ય) વગેરે કરીને સર્વાર્થ-સિદ્ધ વિમાને દેવ થઈને અપૂર્વ ચક્રિપણું અને બાહુબળ મેળવ્યું. પીઠમુનિ અને મહા-પીઠમુનિ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને દેવપણું ભોગવીને માયા નિમિત્તે શ્રીઋષભદેવના બ્રાહ્મી અને સુંદરી નામે પુત્રી થયાં. તેમ જ શ્રી વજ્રનાભ મુનીચર (પ્રભુશ્રી ઋષભદેવના છવ) નિર્મલ સંયમની સાર્વિક આરાધના કરીને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને દેવપણું ભોગ-વીને અષાઠ વદ ચોથે ચ્યવ્યા, એટલે મરૂદેવા માતાની કુક્ષિમાં પધાર્યા. આ તમામ બીના વિસ્તારથી સમજવાને અનુક્રમે શ્રીઋષભદેવના જન્મ, નામ, વૃદ્ધિ (મોટા થવું) વગેરે ૮ દ્વારોનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં ચૈત્ર વદ આઠમે જન્મ અને જન્મોત્સવ, તથા દિક્કુમારી દેવીઓનાં કૃત્યો તેમ જ પ્રભુના વંશની સ્થાપનાની બીના વગેરે વિસ્તારથી સમજાવ્યાં છે.

પછી ઇન્દ્રે પ્રભુના અંગૂઠામાં કરેલ આહારની સંક્રાંતિ, (શ્રીતીર્થંકર દેવ બાહ્યાવસ્થામાં સ્તનપાન કરતા નથી, મોંઢામાં રાખેલ અંગૂઠો ચૂસી તૃપ્ત થાય છે,) અને ઇન્દ્રે પ્રભુને શેલડીની ઇચ્છા થઈ છે, એમ જાણીને ઈક્ષ્વાકુ વંશની સ્થાપના કરી તે બીના, તેમ જ સુનંદા અને સુમંગલા સાથે પ્રભુની વૃદ્ધિ (મોટા થવું) વગેરે હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે બાહ્યાવસ્થામાં શ્રીઋષભદેવ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન-વાળા અને મતિશ્રુત અવધિજ્ઞાનવાળા તથા શ્રેષ્ઠ ક્રાંતિ અને બુદ્ધિ ગુણને ધારણ કરનારા હતા. પછી અનુક્રમે યુગલિક પુરુષનું અકાલે થયેલ મરણ અને નાભિ કુલકરે બચેલી કન્યાનો કરેલ સ્વીકાર તથા પ્રભુ ઋષભદેવનો વિવાહોત્સવ, તેમ જ પ્રભુની ૬ લાખ પૂર્વ પ્રમાણ ઉંમર થયા બાદ ભરત ચક્રી વગેરેના થયેલ જન્મ વગેરેની બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને ૪૯ યુગલના જન્મ વગેરેની હકીકત કહી છે. પછી કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ થયેલ નીતિનું ઉલ્લંઘન અને નાભિ કુલકરની પાસે યુગલિયાઓએ કરેલી રાજની માંગણી, તે સાંભળી નાભિ કુલકરે કહ્યું કે ઋષભકુમાર “તમારો રાજ થાઓ” આ બીના તથા પ્રભુના રાજ્યાભિષેકનું વર્ણન, અયોધ્યા નગરીનું વસાવવું, તેમ જ આહારદ્વારાદિ ૪૦ દ્વારોનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી કમસર અગ્નિની ઉત્પત્તિ, તેનાથી અનાજને પકાવવાની શરૂઆત, અને ૧૦૦ શિલ્પની બીના, કર્મદ્વાર વગેરે ૪૦

દ્વારોત્તું વર્ણન, તથા તમામ તીર્થંકરોમાં ઘટે એવું સંવચ્છરી જ્ઞાનતું વર્ણન, દીક્ષાનો અભિષેક, તેમજ આ ચોવીશીના દરેક તીર્થંકરની સાથે દીક્ષા લેનારની સંખ્યા કહીને દીક્ષા લેવાના યાદ્યમે પ્રભુની ઉંમર અને દીક્ષાનો તપ, દીક્ષા લેવાતું સ્થાન તથા દીક્ષા લેવાનો કાલ (યાદ્યમ), છદ્મસ્થપણાનો કાલ, કેવલજ્ઞાનનો તપ, તેને ઊપજવાતું સ્થાન, ગણ ગણધરાદિ પરિવારતું વર્ણન, તેમ જ દરેક તીર્થંકરના કુમારપણાં વગેરેનો કાલ, આ બધાં દ્વારો આ ચોવીશીના ૨૨ તીર્થંકરોમાં ઘટે તે રીતે સમજાવ્યા છે. પછી તે જ તીર્થંકરોએ નિર્વાણ કાલે કરેલ તપ અને તેમને નિર્વાણ પામવાતું સ્થાન તથા તેમની સાથે મોક્ષે જનારાની સંખ્યા ટૂંકામાં જણાવીને પ્રભુ ઋષભદેવની દીક્ષાની અધૂરી રાખેલ હકીકત શરૂ કરી છે. તેમાં અનુક્રમે પ્રભુ ઋષભદેવની દીક્ષા લેવાની તિથિ, (ચૈત્ર વદિ આઠમ) તે પ્રભુએ સુદર્શના નામની પાલખીમાં બેસી દીક્ષા લેવાના સ્થાને આવી ૪૦૦૦ પુરુષોની સાથે લીધેલી દીક્ષાતું, ને ત્રિહારતું વર્ણન તથા આહાર નહિ મળવાથી થયેલા તાપસોતું, તેમ જ નમિ વિનમિના વિદ્યાધરપણાતું વર્ણન કરીને પ્રભુ આદિનાથના પારણાંની બીના જણાવો છે. અહીં બીજા તીર્થંકરોમાં ચઢતી પારણા વગેરેની બીના પણ કહી છે. પછી અનુક્રમે ધર્મચક્રની, અને પ્રભુએ કરેલ અનાય ઠેશમાં વિહારની બીના તથા પુરિમતાલમાં થયેલ કેવલજ્ઞાન તેમ જ જ્ઞાનનો મહિમા વર્ણવ્યો છે. પછી ભરતરાજને એકસાથે પ્રભુના કેવલજ્ઞાનની અને આયુધશાલામાં ચક્રરતની વધામણી મળી. તેથી લાલાલાભનો વિચાર કરી તે પ્રભુની પાસે મરૂદેવી માતાને સાથે લઈને જવા નીકળ્યા, પ્રભુની દેશના સાંભળી પુત્રાદિકે અને મરીચિએ દિક્ષા લીધી. અવસરે ભરતકુમારે ૭ ખંડો સાધ્યા, બ્રાહ્મીએ દીક્ષા લીધી, અને ભરતના ભાઈઓએ પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. આ તમામ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને પાંચ યુદ્ધોની બીના અને બાહુબલિની દીક્ષાની બીના, તથા તેતું માન દૂર કરવા બ્રાહ્મીને સુંદરી સાધવીતું આવવું, તેમ જ માન દૂર થતાં બાહુબલિને થયેલ કેવલજ્ઞાન તથા ભરતચક્રીની ઋદ્ધિ વગેરેતું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી અનુક્રમે મરીચિને થયેલ ચારિત્રથી કંટાળો, તેથી તેણે સ્વીકારેલ પરિપ્રાજકપણું, (ત્રિદંડીપણું), અને ભરતચક્રીએ કરેલ વેદ વગેરે ૯ દ્વારોત્તું વર્ણન, તથા ૨૩ તીર્થંકરોનાં નામ, ચક્રી વાસુદેવ તથા બલદેવોતું સ્વરૂપ ને નામ વગેરેતું વર્ણન, તેમ જ તીર્થંકરોના શરીરના વર્ણ ઉંચાઈ ગોત્ર નગર માતા પિતા ને તે બંનેની ગતિતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી કમસર ચક્રવર્તી વાસુદેવ ને બલદેવોના વર્ણ પ્રમાણ ગોત્ર આયુષ્ય નગર માતા પિતા ગતિતું વર્ણન અને વાસુદેવના નિયાણાંની બીના, તથા તીર્થંકરોના આંતરાની બીના, તેમ જ તે આંતરામાં થયેલા ચક્રી ને વાસુદેવોની બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી ભરત ચક્રીએ પ્રભુ ઋષભદેવને પૂછ્યું કે આ પર્વદામાં જે ભવિષ્યમાં તીર્થંકર થશે, એવો કોઈ પુણ્યશાલી હવ છે ? તેના જવાબમાં પ્રભુએ મરીચિતું નામ જણાવીને કહ્યું કે તે

મરીચિ વાસુદેવ પદવી ને ચક્રવર્તીની પદવી ભોગવીને ચોવીશમા તીર્થકર થશે. આ બીના સાંભળી રાજ થઈને ભરતચક્રવર્તીએ મરીચિને વાંદી તેની પ્રશંસા કરી તે સાંભળી મરીચિએ કુલનો મદ કરી નીચ ગોત્ર બાંધ્યું. તેનું ફલ ભોગવતાં ભોગવવા બાકી રહેલા કર્મના પ્રતાપે છેલ્લા ભવમાં (૨૭મા ભવમાં) દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુક્રીમાં રહેવું પડ્યું. આ તમામ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે પ્રભુશ્રીઋષભદેવ અંત-સમયે અષ્ટાષ્ટક પર્વતની ઉપર દશ હજાર મુનિવરાહિના પરિવાર સાથે મોક્ષે ગયા. આ અવસરે ચિતા અને દાઢા વગેરેની બીના કહીને ઋષભદેવનું ચરિત્ર પૂરું કર્યું છે. ને ભરતચક્રીના કેવલજ્ઞાનની બીના જણાવતાં કહ્યું છે કે શ્રીભરત ચક્રવર્તી આદર્શ ઘરમાં આંગળીમાંથી વીંટી નીચે પડી, તે વખતે આંગળી નિસ્તેજ જોઈને અનિત્ય ભાવના ભાવતાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા, એક લાખ પૂર્વ સુધી ચરિત્રને આરાધી સ્વપર તારક બની મોક્ષે ગયા.

અહીંથી આગળ મરીચિની બીના શરૂ કરાય છે. તેમાં મરીચિએ ત્રિદંડીના વેષમાં ઉપદેશ દેતાં દુર્વચન બોલી ભવભ્રમણ વધાર્યું. અતે મરણ પામી બ્રહ્મ દેવલોકે દેવપણું વગેરે સ્થૂલ ભવોની વચમાં ઘણા નાના ભવો કરી તે પચ્ચીશમા ભવે નંદન નામે રાજકુમાર થયા, અહીં દીક્ષા લઈ સંયમની આરાધના કરતાં શ્રીઅરિહંત પદ વગેરે વીશે સ્થાનકોની આરાધના કરી તીર્થકરનામકર્મનો નિકાચિત બંધ કર્યો. આ પ્રસંગે તીર્થકર નામકર્મનું સ્વરૂપ અને વર્તમાન ચોવીશીના કયા તીર્થકરના તીર્થમાં કેણે જિનનામકર્મનો બંધ કર્યો? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વગેરેનું વર્ણન ટૂંકામાં આ પ્રમાણે બાણ્યું:—

તીર્થકર નામકર્મ.

॥ સમ્મત્તગુણનિમિત્તં તિથ્યયરં સંજમેણ આહારં ॥

ચરમ તીર્થકર પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે ચાર જ્ઞાનના ધારક શ્રીગૌતમ ગણધર આદિને ઉદ્દેશીને કર્માબ્યું કે જીવ, અજીવ આદિ નવ તત્ત્વોમાં ત્રીજું પુણ્ય તત્ત્વ કહ્યું છે. તેના ઠર ભેદોમાં તીર્થકરનામકર્મને ગણાવ્યું છે. આ તીર્થકરનામકર્મ સ્વપરોપકાર કરવાનું એટલે સર્વજીવોને શાસન રસિકબનાવવારૂપ ભાવકયાને સંપૂર્ણ રીતે પોષનાર છે. આપું તીર્થકર નામકર્મ શ્રેષ્ઠ ભાવના સહિત નિર્મલ સમ્યક્ત્વ ગુણની સાથે જેમ જેમ વિંશતિસ્થાનકાદિની નિર્નિહાન જ્ઞાનપૂર્વક અમૃતારાધના કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ નિકાચિત બંધાય છે. આવા ધરાદાથી જ બાણે હોય નહિ તેમ પૂજ્યપાદ આચાર્ય

૧. આ આચાર્ય મહારાજ એક ધુરંધર વિદ્વાન અને સગ્ગ ટીકાકાર તરીકે સુવિદિત છે. તેઓશ્રીએ આવશ્યક, જીવાભિગમ, પ્રજાપના, સૂર્યપ્રગ્ભિ આદિની તથા ધર્મસંગ્રહણી, પંચસંગ્રહ તથા કર્મ-પ્રકૃતિની સરલ ટીકાઓ બનાવી તત્ત્વરસિદ્ધા ઉપર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે. તેઓ પૂજ્ય શ્રી હેમચંદ્ર-સરિજીની અને (કર્મગ્રંથાદિ વૃત્તિ—મુદ્દર્શના ચરિત્રાદિના બતાવનાર) પૂજ્ય શ્રીદેવેન્દ્રસરિજીની સાથે સરસ્વતીના સાષક અને સરસ્વતીનું “તમારી મહેરમાનીથી આગમાદિ ગ્રંથોની ટીકા બનાવી શકું” એવું વરદાન મેળવનાર હતા, એમ બૃહતક્ષેત્રસમાસ પ્રસ્તાવનાદિથી જાણી શકાય છે.

શ્રી મલયાગરિણ મહારાજે કર્મના અપૂર્વ તત્વજ્ઞાનના પ્રતિપાદક શ્રી પંચસંબ્રહ્માં કહ્યું છે કે પાછલા ભવમાં દ્રવ્ય તીર્થ કરના છવો આ નીચે જણાવેલી ભાવના ભાવી તીર્થ કર નામકર્મ ઉપાજે છે:—

“ બ્રહ્મો ! ચિત્રમેજત્ યત્ સત્યપિ પારમેશ્વરે પ્રવચને સ્ફુરત્તેજસિ મહા-
મોહાન્ધકારવિલુપ્તસત્પથિ દુઃખપરિત્તેતસો મૂઢમનસ્કા જંતવઃ પરિબ્રમન્તિ
તદ્દહમેતાન્તઃ સંસારાત્ અનેન પ્રવચ્ચનેન યચ્ચાયોગમુત્તારયામીતિ એવં ચ ચિન્તયિત્વા
યથા યથા પરેષામુપકારો ભવતિ તથા તથા જેષ્ટતે ઇત્યાદિ ॥ ”

આ પાઠનો સ્પષ્ટાર્થ એ છે કે અહો ! આ તો આશ્ચર્ય કહેવાય કે મહામોહ-
રૂપી અંધકારથી જેનો ઉત્તમમાર્ગ નષ્ટ થયો છે, અને પ્રભુ શ્રીતીર્થ કરદેવભાષિત, તેજ મારુતં
ચળકરું પ્રવચન છતાં પણ દુઃખથી ભરેલી મનોવૃત્તિવાળા આ સંસારી છવો ચાર ગતિમય
સંસારમાં ભટકે છે ! અથડામણ અથવા પરિભ્રમણ અંધકારમાં સંભવે પણ જ્યાં તેજસ્વી
કિરણોનો પ્રચાર હોય ત્યાં કઈ રીતે સંભવે ? માટે આ દુઃખી છવોને (દુઃખનાં કારણ-
હિંસાદિ અને સુખના કારણ-અહિંસાદિ એમ સમજાવનાર) પ્રવચન વડે આ સંસારરૂપ
અટવીનો પાર પમાડું, એવી ભાવનાને વર્તન દ્વારા અમલમાં મૂકનારા પુણ્યવંતા
છવો તીર્થ કર નામકર્મ બાંધે છે. પૂર્વે અનંતી ચોવીશી થઈ ગઈ, તેમાં જેમ ઘણાં
છવોએ એ પ્રમાણે તીર્થ કર નામકર્મ બાંધી, દેશનાંદિ દ્વારા સફલ કરી પરમાનન્દમય
સિદ્ધિસુખ મેળવ્યું, તેમ આ ચોવીશીમાં પણ ઘણા છવોએ તીર્થ કર નામકર્મ
બાંધ્યું છે. તે આ પ્રમાણે—

પ્રભુશ્રી ઋષભદેવના વખતમાં તીર્થ કરના છવ તરીકે મરીચિ હતા અને સાતમા
શ્રી સુપાર્શ્વનાથના વખતમાં શ્રીવર્મનૃપ આદિ તથા દશમા શ્રીશીતલનાથના વખતમાં
હરિષેણ અને વિદ્યેશૂત તથા અગિયારમા શ્રી શ્રેયાંસનાથના વખતમાં શ્રીકેતુ વગેરે
જિનજીવ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ હતા. તે જ પ્રમાણે બારમા શ્રી વાસુપૂજ્યસ્વામીના સમયમાં
શ્રીનંદન, મુનિસુવ્રતસ્વામીના વખતમાં રાવણ તથા નારદ, શ્રીનેમિનાથના વખતમાં
કૃષ્ણ વગેરે અને શ્રીપાર્શ્વનાથના સમયમાં અંબડ અને સત્યકી વગેરે જેમ દ્રવ્યજન
તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, તેમ ચરમ તીર્થ કર શાસનનાયક ભાવકરુણાનિધાન પ્રભુદેવ શ્રીમહા-
વીર ભગવંતના વખતમાં દ્રવ્ય જિન તરીકે ૧. શ્રેણિક, ૨. સુપાર્શ્વ, ૩. ઉદાવી, ૪.
પોટિલઅણ્ણગાર, ૫. દ્વાયુ, ૬. શંખ શ્રાવક, ૭. શતક શ્રાવક, ૮. સુલસા શ્રાવિકા
અને ૯. રેવતી શ્રાવિકા એમ નવ ભવ્ય છવો સુપ્રસિદ્ધ છે, એમ શ્રીસપ્તતિશતસ્થાનક
પ્રકરણમાં કહ્યું છે. આ અંથના કર્તા મહાપુરુષ જિનજીવોની ઉપરની બીનાર્થો એમ
જણાવે છે કે વીસમા મુનિસુવ્રતસ્વામીના તીર્થ રાવણ આદિની માફક શ્રીવીરતીર્થ
શ્રેણિક આદિ નવ જણાએ તીર્થ કર નામકર્મ બાંધ્યું, એમ શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના નવમા

અધ્યયનના “ સમણસ્સ ભગવન્નો મહાવીરસ્સ તિત્થંસિ નવહિં જીવેહિં તિત્થગર-
નામગોત્તે કમ્મે ણિવ્વહ્ણે । ૧ સેણિણં ૨ સુપાસેણં ૩ ઉવાહ્ણા ૪ વોટ્ટિલેણં
ઘણગારેણં ૫ દઢાઢ્ઢણા ૬ સંલેણં ૭ સયણં ૮ સુલસાણ સાવિયાણ ૯ દેવહ્ણે ૧૧ ”

આ પાઠથી જાણી શકાય છે. પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવના શાસનનો અલૌકિક પ્રભાવ પણ ઉપરની બીનાથી જાણી શકાય છે.

ઉપર જણાવેલા શ્રેણિકાદિ નવ જીવોતું દુક વર્ણન

૧. શ્રેણિક:- તેઓ રાજગૃહી નગરીના રાજા હતા. મંત્રી અભયકુમારના પિતા થાય. પહેલાં એ બૌદ્ધર્મી હતા. જૈનધર્માનુરાગિણી ચેતણા રાણીએ બૌદ્ધ ગુરુની ઠાંભિકતા આદિ સાબિત કરીને અને “ જૈન મુનિઓ જ નિર્દોષ આહારની ગવેષણા કરી શકે ” એમ જણાવીને જૈનધર્મના અનુરાગી બનાવ્યા હતા. તેમણે ગર્ભાણી હરિણીને બાણથી મારી નાંખી એ પંચેન્દ્રિય જીવો હણ્યા, તેથી નરકાયુ બાંધ્યું. પ્રભુદેવોનો આગમ કરવાયે છે કે એક પંચેન્દ્રિય જીવની હિંસા કરવાથી નરકમાં ઊપજવા લાયક (આયુષ્યાદિ) કર્મ બંધાય, તો એ પંચેન્દ્રિયને હણનાર જીવ તેવું કર્મ કેમ ન બાંધે ? ૧. મહા-આરંભનો કરનાર, ૨. ધનાદિમાં તીવ્ર મૂર્છા કરનાર, ૩. માંસાહાર કરનાર, ૪. પંચેન્દ્રિયનો વધ કરનાર જીવ ‘જેથી નરકમાં જવું પડે’ તેવું કર્મ બાંધે છે. શ્રેણિકની બાબતમાં પણ તેમ જ બન્યું. પાછળથી પ્રભુના સમાગમમાં આવી, તે જૈનધર્મમાં નિર્મળ શ્રદ્ધાળુ એટલે ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ થયા હતા. સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય દેવાયુ બાંધે તેમ રાજા શ્રેણિકની બાબતમાં ન થયું, કારણ કે સમ્યક્ત્વ ગુણ પામ્યા પહેલાં તે નરપતિએ નરકાયુષ્ય બાંધ્યું હતું.

રાજા શ્રેણિકે પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવને કહ્યું કે હું સ્વામિન, મારી નરકગતિ ન થાય એવો કોઈ ઉપાય કૃપા કરી જણાવો. ઉત્તરમાં પ્રભુદેવે કહ્યું કે તમે મિથ્યાત્વ-પણામાં નરકાયુષ્ય બાંધ્યું છે, તેથી તેને ભોગવવા નરકમાં જવું જ પડે. એવો ઉપાય જ નથી કે જેથી તમારું નરકગમન નિવારી શકાય. વસ્તુસ્થિતિ તેવી જ હોવા છતાં રાજાએ આગ્રહ કર્યો ત્યારે કપિલા દાસી આદિનાં દષ્ટાંતો આપી પ્રભુદેવે સમજાવતાં કહ્યું કે હું શ્રેણિક, કપિલા દાન દે જ નહિ, કસાઈ હિંસાથી અટકવો જ નથી, તેમ તમારું નરકગમન મિથ્યા થાય તેમ છે જ નહિ; પરંતુ ત્યાંથી નીકળીને આવતી ચોવીશીમાં મારા જેવા પહેલા ‘પદ્મનાભ’ નામે તીર્થંકર થશો. તીર્થંકર પ્રભુવું વચન સત્ય જ હોય, જેથી તે જ પ્રમાણે બન્યું. રાજા શ્રેણિક^૨ મરણ પામી રતનપ્રલા

૧. વિશેષ બીના જાણવા માટે જુઓ-ઉપદેશ પ્રાસાદ, ચોથું વ્યાખ્યાન.

૨. કાંલાસાર એવું બીજું નામ છે.

નામની પ્રથમ નરકમાં સીમંતક નરકાવાસમાં નારકીપણે ઊપજ્યા. ત્યાં તેમનું આયુષ્ય ૮૪ લગ્નર વર્ષનું છે.

પ્રશ્ન—પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવના નિર્વાણથી કેટલો સમય વીત્યા બાદ રાજ ઐશ્વિક તીર્થ કર થશે ?

ઉત્તર^૧—૮૪૦૦૭ વર્ષ પાંચ માસ વીત્યા બાદ તે તીર્થ કર થશે. તે આ પ્રમાણે:—
અવસર્પિણીના ચોથા આરાનાં ૩ વર્ષ આઠ માસ અને પંદર દિવસ, અવસર્પિણીના પાંચમા છઠ્ઠા આરાનાં ૪૨૦૦૦ વર્ષ, ઉત્સર્પિણીના પહેલા અને બીજા આરાનાં ૪૨૦૦૦ વર્ષ અને ત્રીજા આરાનાં ૩ વર્ષ ૮ માસ અને પંદર દિવસ એમ કુલ ૮૪૦૦૭ વર્ષ અને પાંચ માસ થયાં.

ચૂલસી ઘાસ સહસ્તા, ગાસા સત્તેવ પંચ માસા ય ।

વોરમહાપરમાણં, અંતરમેયં ચિયાણાહિ ॥ ૧ ॥ પ્રવચનસારોદ્ધારે ॥

રાજ ઐશ્વિક, નરક ભવમાંથી નીકળી આવતી ઉત્સર્પિણીમાં જન્મૂદ્ધીપના ભરતક્ષેત્ર વૈતાલચગિરિપાદમૂલે પુંડ્ર નામના દેશે શતદ્વાર નગરમાં સાતમા સંમુર્ષ^૨ કુલકરની ભદ્રારાણીની કુક્ષિમાં પુત્રપણે^૩ આવશે. નવ મહિના અને ૭ા દિવસ વીત્યા બાદ જન્મ પામશે. ભાર કુલ પ્રમાણ પદ્મ (કમલ) આદિની વૃષ્ટિ થવાથી માતાપિતા ખારમે દિવસે ‘ મહાપદ્મ ’ એવું ગુણનિબંધન નામ પાડશે. માતાપિતા મહાપદ્મ કુમારની સાધિક આઠ વર્ષની ઉંમર થતાં ગાદીએ બેસાડશે—રાજ બનાવશે. મહાપદ્મ રાજ રાજ્યનું પાલન કરશે, તે સમયે પૂર્ણભદ્ર અને મણિભદ્ર નામના બે મહાદ્વિક દેવો સેનાનું કામ કરશે. લોકો આ બીના બેઈ આશ્ચર્ય પામી મહાપદ્મ રાજનું ‘ દેવસેન ’ એવું બીજું નામ પાડશે. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ ચાર હાંતવાળો હસ્તિરત્ન પ્રકટ થશે. તેની ઉપર રાજ સવારી કરી નીકળશે. આથી આશ્ચર્ય પામી લોકો ‘ વિમલવાહન ’ એવું ત્રીજું નામ પાડશે. અનુક્રમે માતાપિતા દેવલોક પામ્યા બાદ ત્રીશ વર્ષની ઉંમરે વડીલોની આજ્ઞા લઈ, છ અતિશયવાળું સંવચ્છરી દાન દઈ મહોત્સવ પૂર્વક બગીચામાં એક દેવદૂબ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરી મુંડ થઈ સંયમ ગ્રહણ કરશે. શેષ બીના પ્રભુ શ્રીમહાવીરના જેવી જાણવી. સાધિક ખાર વર્ષ પ્રમાણ હજારથકાલ દરમ્યાન દેવતાઈ આદિ ઉપસર્ગો સહન કરશે. અષ્ટ પ્રવચન માતાના પાલક, ગુપ્ત બ્રહ્મચારી, અમમ, અકિંચન, નિરુપલેપ, અથએદક થશે.

૧. રત્નસંચયમાં કહ્યું છે.

૨. સુમતિ કુલકર—એમ ઉપદેશપ્રાસાદના ૨૦૬ મા વ્યાખ્યાનમાં.

૩. ચવનાદિની તિથિ શ્રીમહાવીરની માફક.

કાંસે સંલે જીવે, ગગણે વાણ્ય સારણ સલિલે ॥
પુષ્કરવત્ત કુંભે, વિહગે સ્વગે ય મારંડે ॥ ૧ ॥

કાંસાના ભાજન, ને શંખાદિની જેવા વિશિષ્ટ ગુણોથી શોભાયમાન પ્રભુશ્રી મહાપદ્મ (પદ્મનાભ) દ્રવ્યાદિ પ્રકારે વીતરાગ થશે. પ્રભુ વીરની માફક હૃદયસ્થ પર્યાય પૂરો થયા બાદ ક્ષપકચ્છેષ્ટિમાં પ્રથમ મોહને હણ્યા બાદ ધ્યાનાન્તરીય સમયે શેષ ત્રણ ઘાતીકર્મો હણી કેવલજ્ઞાન-દર્શન પામશે. તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદ્દય થતાં અગ્લાનિએ સમવસરણમાં દેશના આપી ઘણા જીવોને સંયમ દાનાદિ રૂપ દોરડાથી સંસારરૂપ કૂવામાંથી બહાર કહાડશે, અને સર્વ જીવોના ઉપપાતાદિ બળવાપૂર્વક અવસરે દેશનામાં ભાવના સહિત મહાવ્રત, છ જીવનિકાય, પ્રેમ-દ્વેષ-અધન મનોદંડાદિ ત્રિવિધ દંડ, ચાર કષાય, પાંચ શબ્દાદિ કામગુણ, સમિતિ, સાત ભયસ્થાન, આઠ મદસ્થાન, નવવિધ શીલગુપ્તિ, દશવિધ શ્રમણ ધર્મ, આદિની (શ્રીવીરપ્રભુની માફક) પ્રરૂપણા કરશે. મુનિવર્ગને આચીર્ણ-અનાચીર્ણનું સ્વરૂપ સમજવી શ્રમણાચારના જ્ઞાતા બનાવશે. આહારના બેતાલીસ દોષ સમજાવશે. દશવિધ કલ્પના નિયતાનિયત વિભાગ સમજાવશે. શ્રાવકોને બાર વ્રતમય શ્રાવકધર્મ સમજાવશે. તેમને નવ ગણ, ૧૧ ગણધર થશે. પ્રભુ શ્રીમહાવીરની માફક ગૃહસ્થ પર્યાય ૩૦ વર્ષ, હૃદયસ્થ પર્યાય ૧૨ વર્ષ ૧૩ પક્ષ, કેવલિ પર્યાય ઓગણત્રીસ વરસ પાંચ મહિના પંદર દિવસ પાળી સંપૂર્ણ ૭૨ વર્ષનું આયુ પૂર્ણ થતાં અઘાતી કર્મો અપાવી પરમાનન્દમય સિદ્ધિસ્થાનને પામશે.

જં સોલસમાયારો શ્રરહા તિત્થંકરો મહાવીરો ॥

તસ્સોલસમાયારો હોઈ ઉ અરહા મહાવરમો ॥ ૧ ॥

પાંચ કલ્યાણકોની તિથિ આદિની બીના શ્રીવીરના જેવી જ જાણવી. (શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રના નવમા અધ્યયનમાંથી તેમ જ પ્રાકૃત ચરિત્રાદિના આધારે ટૂંકામાં ઉપરની બીના જાણવી છે.)

૨. શ્રી સુપાર્શ્વરાજ—પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવના કાકા થાય. હાલ ઈશાન દેવ લોકમાં છે. આવતી ચોવીશીમાં બીજા ' સુરદેવ ' નામે તીર્થંકર થશે. દેહવર્ણ, આયુ, લંછન, દેહની ઊંચાઈ, કલ્યાણક તિથિ આદિની બીના શ્રીપાર્શ્વનાથના સરખી જાણવી.

૩. ઉદાયીરાજ—શ્રેષ્ઠિકના પુત્ર કોણિક થયા, તેમના પુત્ર ઉદાયી રાજ કોણિકના મરણ બાદ, પાટલીપુત્ર નગર વસાવી ત્યાં રહ્યા. પોતાના મહેલમાં નિર્દોષ સ્થળે પર્વ દિવસોમાં ગીતાર્થ સંવિષ્ણ સદ્ગુરુને આમંત્રણ કરી તેમની ભક્તિમાં લીન બની પરમ સંવેગને ધારણ કરવા પૂર્વક સામાયિક પોષધાદિ શ્રાવકોચિત અનુષ્ઠાન કરવામાં તત્પર હતા. કેટલોક સમય વીત્યા બાદ દેશમાંથી કાઠી મૂકેલ શત્રુ રાજનો વિનયરતન નામનો પુત્ર સાધુ વેષમાં બાર વરસ રહી અચાનક અહીં આવે છે. આ બીનાથી અજાણ

એવા રાજા ઉદાયીએ તેની પાસે પૌષ્ઠ ગ્રહણ કર્યો. રાતે નિદ્રાવશ અનેલા રાજાના ગળા ઉપર છરી મૂકી વિનયરતન (અભવ્યનો છવ) ચાલ્યો ગયો. રાજા ઉદાયી મરણ પામી સનતકુમાર દેવલોકમાં દેવ થયા. આવતી ચોવીશીમાં તે “સુપાર્થ” નામે ત્રીજા તીર્થંકર થશે. તેમની વ્યવનાદિની ખીના શ્રી નમિનાથના જેવી જાણવી.

૪. પોદ્દિલ અણગાર—આ નામના એક અણગારની ખીના અનુત્તરોપપાતિક સૂત્રમાં આવે છે. ત્યાં એમ કહ્યું છે કે તે પોદ્દિલ હસ્તિનાગપુરના રહીશ હતા. તેમની માતાનું નામ ભદ્રા સાર્થવાહી હતું. તે પોદ્દિલે બત્રીશ ભાર્યાઓનો ત્યાગ કરી પ્રભુ શ્રીવીરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. ઘણાં વર્ષ સંયમ પાળી છેવટે એક માસનું અનશન કરી, સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને દેવ થયા. ત્યાંથી વ્યવી મહાવિદેહે સિદ્ધ થશે. આ પોદ્દિલ અણગાર ખીજા સમજવા. અહીં નવમાંના ચોથા પોદ્દિલ અણગાર તો હાલ માહેન્દ્ર દેવલોકમાં છે. તે અહીં ભરત ક્ષેત્રમાં આવતી ચોવીશીમાં ‘સ્વયંપ્રભ’ નામના ચોથા તીર્થંકર થશે. શ્રી નમિનાથની જેવા દેહવર્ણાદિમાં તે જાણવા.

૫. શ્રી દહાયુ શ્રાવક—તે હાલ ઈશાન દેવલોકમાં છે. આવતી ચોવીશીમાં મુનિસુવ્રતસ્વામી જેવા સર્વાનુભૂતિ નામના પાંચમા તીર્થંકર થશે.

૬. ૭. શંખ શ્રાવક અને શતક શ્રાવક—આ બેમાં જે શંખની ખીના શ્રી ભગવતીજીમાં આવે છે તેનાથી આ જુદા શંખ શ્રાવક જાણવા, અને તે જ પંચમાંગમાં કહેલ શતક શ્રાવક તે આ જ શતક શ્રાવક જાણવા. બંને શ્રાવસ્તિ નગરીના રહીશ હતા. અનન્ય ધર્મશ્રદ્ધાળુ હતા. પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે શંખ શ્રાવકની બાબતમાં શતક (પુષ્કલી એવું ખીજું નામ છે) શ્રાવકાદિને જણાવ્યું કે આ શંખ શ્રાવક પ્રિયધર્મી, દૃઢધર્મી, સુદૃષ્ટિ બગરિક છે. તેની નિદા ન કરવી જોઈએ. આ બે શ્રાવકો પર્વદિને પૌષ્ઠાદિ અનુષ્ઠાનરૂપી ગારૂડી મંત્રથી મોહનીય સર્પનું ઝેર ઉતારતા હતા. શંખ શ્રાવક આવતી ચોવીશીમાં ‘ઉદયપ્રભ’ નામે સાતમા તીર્થંકર અઠારમા શ્રીઅરનાથની જેવા થશે. અને શતક શ્રાવક આવતી ચોવીશીમાં દશમા શતકીર્તિ નામે, શ્રીધર્મનાથની જેવા તીર્થંકર થશે. હાલ તો તે ત્રીજા નરકમાં છે, ત્યાંથી નીકળી તીર્થંકર થશે.

૮. સુલસા શ્રાવિકા—રાજશૂહ નગરના રાજા પ્રસેનજિતની પાસે નાગ નામે રથિક હતો. તેને સુલસા નામે સ્ત્રી હતી. એક વખત સુલસાના જાણવામાં આવ્યું કે “મારો પતિ પુત્ર નિમિત્તે ઇંદ્રાદિને નમસ્કાર (માનતા) કરે છે.” ત્યારે સુલસાએ ખીજા સ્ત્રી પરણવાની અનુમતિ આપી. તે સાંભળી રથિકે કહ્યું કે મારી તેમ કરવા ઇચ્છા નથી. ખીજા તરફ ઇંદ્ર-વિમાનમાં “સુલસા નિર્મલ દૃઢ સમ્યક્ત્વ ગુણવાળી છે. તેવી સ્ત્રી ભાગ્યે જ ખીજા કોઈ હશે” આવી પ્રશંસા થઈ. આ વચનો સાંભળતાંની

સાથે એક દેવ પરીક્ષા કરવા સાધુતું રૂપ લઈ સુલસાને ઘેર આવ્યો. અઝાણી સુલસાએ આ મુનિ છે એમ ઝાણી વંદના કરી પૂછ્યું કે આપ કયા કારણે પધાર્યા છો? સાધુએ (દેવે) કહ્યું કે “મારે વૈદ્યના કહ્યા પ્રમાણે લક્ષપાક તેલની જરૂર છે. અને તે તમારે ત્યાં છે.” એ સાંભળી સુલસાએ કહ્યું કે, “હું આપું છું” એમ કહી જેમાં તેલ ભર્યું છે તે વાસણ નીચે લાવે છે. એટલામાં દેવતાઈ પ્રયોગથી વાસણ ફૂટ્યું. બીજી વાર પણ વાસણ ઉતારતાં દેવે તેમ કહ્યું, એમ ત્રણ વાર તેમ થયું છતાં સુલસાને દાન-ધર્મમાં ઉત્સાહ અડગ રહ્યો ઝાણી પ્રશંસા કરી દેવે ઊર ગોળીઓ સુલસાને આપી, અને કહ્યું કે, “અવસરે એકેક ગોળી વાપરવાથી તને ઊર પુત્રો થશે. અગત્યના કારણે મને યાદ કરજે, જેથી હું મદદ કરીશ.” એમ કહી દેવ સ્વસ્થાને ગયો. ત્યાર બાદ સુલસાએ વિચાર્યું કે—અત્રીસે ગોળીઓ એકીસાથે ખાઉં તો એક પુત્ર થશે. એમ ધારી એકસાથે અત્રીસે ગોળીઓ ખાધી, જેથી અત્રીસે ગર્ભ (ના જીવો) વધવા માંડયા. પીડા વિશેષ થતાં દેવની આરાધના નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ કર્યો. દેવે આવી પીડા દૂર કરી. ઊર પુત્રો જન્મ્યા. પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે અંબડની મારફત આ સુલસા શ્રાવિકાને ધર્મલાભ કહેવરાવ્યો હતો. તે આવતી ચૌવાંશીમાં શ્રી શીતલનાથની જેવા નિર્મમ નામે પંદરમા તીર્થંકર થશે.

વિશેષ બીના ઉપદેશપ્રાસાદાદિ ગ્રંથોમાંથી ઝાણી લેવી.

૯. રેવતી શ્રાવિકા—પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ ગામાનુગામ વિચરતાં મેદિકામ નામના નગરમાં પધાર્યા. ત્યાં તેમને અધિક બળતરણની વેદનાવાળો પિત્તબ્બર અને લોહિતવર્ચ વ્યાધિ (મરડો) થયો. તેમાં મૂલ કારણ ગોશાલાએ પ્રભુની ઉપર તેજેલેશયા મૂકી તે હતું. આ અવસરે લોકો એમ બોલવા લાગ્યા કે, ગોશાલાની તેજેલેશયાથી પ્રભુતું શરીર દાઝ્યું, જેથી છ માસની અંદર પ્રભુ કાલધર્મ પામશે. આ બીના સાંભળી અનન્ય ભક્ત સિંહ મુનિએ વિચાર્યું કે “મારા ધર્માચાર્ય મહાવીરને રોગ પીડા આપી રહ્યો છે, તેથી અન્ય ધર્મીઓ એમ કહેશે કે શ્રી મહાવીર, ગોશાલાએ તેજેલેશયા મૂકી, તેથી કાલધર્મ પામ્યા.” આવા ઇરાદાથી તે મુનિવર્ચ મનમાં ઘણા જ નારાજ થઈ માલુકકચ્છ નામના વનમાં જઈ રુદ્ધન કરવા લાગ્યા. પ્રભુએ સ્થવિરોને ત્યાં મોકલી તે રુદ્ધને બોલાવ્યા, ને કહ્યું કે “હું સિંહમુનિ! જે તમે વિચાર્યું તેમ થવાનું નથી. યાદ રાખજો કે હજી હું દેશોન સોળ વર્ષ સુધી કેવલીપણે વિચરીશ. તમે નગરમાં જાઓ. ત્યાં રેવતી શ્રાવિકાએ મારા માટે કોળાપાક તૈયાર કર્યો છે, તેની જરૂર નથી, પણ બીજેરાપાકની જરૂર છે, તે તમે લાવો!” સિંહમુનિ નગરમાં રેવતી શ્રાવિકાને ઘેર ગયા. બીજેરાપાકનો ખપ જણાવ્યો. જેથી રેવતી શ્રાવિકાએ સ્વઆત્માને કૃતાર્થ માની દાનનાં પાંચે ભૂષણો સાચવી મુનિને ખપ પ્રમાણે તે વહોરાવ્યો. મુનિશ્રીએ લાવીને પ્રભુને હાથમાં આપ્યો, તે વાપરવાથી પ્રભુદેવ નીરોગી બન્યા. શ્રીસંઘે ઘણા

જ ખુશી થયો. દેવાદિ પણ હર્ષથી નાચવા લાગ્યા. દેવતી કાલધર્મ પામી બારમા દેવલોકે ગઈ; ત્યાંથી ચ્યવી તે દેવતીનો જીવ આવતી ચોવીશીમાં આઠમા શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામીની જેવો સમાધિ નામે સત્તરમો તીર્થ કર થશે. અંધ વધી ન જાય આ ધરાદાથી ઉપરની બીના ઘણી જ સંક્ષેપમાં જણાવી છે.

શ્રી સંવેગમાલા આદિમાં તીર્થ કર નામકર્મ બાંધવાનાં કારણો સવિસ્તર જણાવ્યાં છે.

પ્રભુ શ્રીમહાવીર દેવે પાછલા ત્રીજે ભવે જિનનામકર્મના કરેલા નિકાચિત બંધને વર્ણવવાના પ્રસંગે શ્રીસ્થાનાંગ સૂત્રાદિના આધારે અને શ્રીપંચસંબ્રહ્મદિ કાર્મ-અધિક અથોના આધારે આસ જરૂરી અને વાઢ રાખવા લાયક જિનનામકર્મનું રહસ્ય ટૂંકામાં જણાવ્યું. આ રીતે શ્રીનાંદન મુનિવર જિનનામકર્મનો નિકાચિત બંધ કરીને અને ઘણાં માસક્ષમણુ તપ કરવા પૂર્વક નિર્મલ સંયમાદિની સારિત્વકી આરાધના કરીને આંતે સમાધિલાવે કાલધર્મ પામી દશમા પ્રાણુત દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ (૨૦ સાગરો-પમ) આયુષ્યવાળા મહર્ષિક દેવ થયા. અહીંથી ચ્યવીને અષાડ સુદ છઠે દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુક્ષિમાં આવ્યા. આસો વર્ષે તેરશે સૌધર્મે દ્રના હુકમથી હરિણેગમેષિ દેવે ત્રિશલા માતાની કુક્ષિમાં સ્થાપન કર્યાં. અને ત્રિશલાના પુત્રી રૂપ ગર્ભને દેવાનંદાની કુક્ષિમાં સ્થાપન કર્યો. આમ થવામાં કર્મ સિવાય બીજું કંઈ કારણુ છે જ નહીં. “ દેવાનંદા અને ત્રિશલા પાછલા ભવે દેરાણી-જેઠાણી હતાં. તે વખતે દેરાણીએ (દેવાનંદાના જીવે) જેઠાણીનો (ત્રિશલાના જીવનો) સ્તનો દાખડા ચોર્યાં. તેથી બાંધેલાં કર્મોનાં ફલો દેવાનંદાને ભોગવવાં પડયાં, એમ એક સજ્જાયમાં કહ્યું છે. ” આની પછી ત્રિશલા માતાએ ચૌદ સ્વપ્નો જોયા, પ્રભુ મહાવીરે ગર્ભાવાસના સાતમે મહાને ‘ માતાપિતાના જીવતાં હું દીક્ષા લઈશ નહીં ’ આવો અભિપ્રાય કર્યો. પ્રભુ વીરનો જન્મ ચૈત્ર સુદ તેરસે થયો, તે વખતે વરેણાં વગેરેની વૃષ્ટિ થઈ, ઇંદ્રાદિકે પ્રભુનો જન્મ-ત્સવ કરી પ્રભુને ત્રિશલા માતાની પાસે મૂકયા, આ બધી બીના વિસ્તારથી સમજાવીને અનુક્રમે આમલકી કીડા અને લેખ શાલાનું તથા ઇંદ્રે પ્રભુને પંડિતના મનમાં રહેલા પ્રશ્નો પૂછયા, ને પ્રભુએ ઉત્તરો આપ્યા, તે વખતના ઐંદ્ર વ્યાકરણુનું વર્ણન કરીને પ્રભુવીરના વિવાહાદિની બીના કહી છે. પછી દીક્ષાનો અધિકાર વર્ણવતાં અનુક્રમે લોકાંતિક દેવોનું આવણું, સાંવત્સરિક દાન, અને ચંદ્રપ્રભા નામની પાલખીનું સ્વરૂપ, તથા તેમાં સ્નાનાદિ વિધિ કરી અલંકૃત થયેલા શુભ લેશ્યાવંત પ્રભુ મહાવીર ચોવિ-હાર છકુ તપ કરી બેઠા, તે વાત જણાવીને કહ્યું કે જ્યારે દીક્ષા મહોત્સવનો વરઘોડા ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાંથી નીકળ્યો, ત્યારે કેટલાએક ઇંદ્રો આમર વીંઝી રહ્યા છે, કેટલાએક ઇંદ્રાદિ પાલખી ઉપાડે છે, દેવો કૂલોની વૃષ્ટિ કરી રહ્યા છે, જતા આવતા દેવાદિના

વિમાનોથી આકાશ શોભી રહું છે, વાજાં વાગી રહ્યાં છે, આવી ધામધૂમ પૂર્વક અનુક્રમે તે પ્રભુ મહાવીર જ્ઞાતામંડ નામના વનમાં આવ્યા. પ્રભુએ જે ઠાઈએ આલર-ણાદિ ઉતારી લોચ કરી દીક્ષાનો પાઠ યોદ્ધી માગશર વદિ દશમે (ગુજરાતી કાર્તિક વદ દશમે) ચારિત્ર સ્વીકાર્યું, તે જ સમયે પ્રભુને યોથું મન:પર્યવજ્ઞાન પ્રકટ થયું. આ રીતે પ્રભુ મહાવીરના દીક્ષા કલ્યાણકનું વર્ણન કરીને અનુક્રમે પ્રભુ મહાવીરદેવ ક્યાં ક્યાં વિચર્યાં? અને તેમના તપના પારણાં તથા ચોમાસાં ક્યાં ક્યાં સ્થાને થયાં? વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તરે રૂપે પ્રભુના હ્રદસ્થ જીવનની ખીના જણાવતાં સંગમદેવે કરેલા ઉપસર્ગોની પહેલાં થયેલા ઉપસર્ગોની ખીના અને સંગમદેવે કરેલા ૨૦ ઉપસર્ગોની ખીના તથા ચંદ્ર-સૂર્યનું મૂલ વિમાનમાં યેસી પ્રભુને વાંદવા આવવું, તેમજ ચમરેન્દ્રનું સૌધર્મ દેવલોકમાં જવું, વગેરે હકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે પ્રભુએ હ્રદસ્થ અવસ્થામાં કરેલા તપની અને પારણાંની સંખ્યા જણાવી અંતે કહ્યું કે પ્રભુશ્રી મહાવીરે સાડીબાર વર્ષો, ને એક પક્ષ પ્રમાણ હ્રદસ્થ કાલમાં કરેલી ઘણી આકરી તપશ્ચર્યાના પારણાંના દિવસો ૩૪૯ હતા. આવી ધોર તપશ્ચર્યાના કરનાર પ્રભુ મહાવીરને વૈશાખ સુદિ દશમે કેવલજ્ઞાન થયું. આ ખીના સ્પષ્ટ જણાવીને શ્રીવીર જિનાદિતું વર્ણન પૂરું કર્યું છે.

સમવસરણનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

પ્રભુશ્રી મહાવીર કેવલજ્ઞાન પામી તરત જ દેશના આપી મહસેન વનમાં પધાર્યાં. આ પ્રભુનું ખીણું સમવસરણ જાણવું, આ અવસરે સોમિલ બ્રાહ્મણે કરાવેલા યજ્ઞની ખીના, દેવોનો અને કેવલજ્ઞાનનો મહિમા, તથા સમવસરણની રચનાનો વિધિ, તેમ જ સમવસરણની રચના ક્યારે થવી જ જોઈએ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તર વગેરે હકીકત અનુક્રમે સ્પષ્ટ સમજાવી છે. તેમાં કહ્યું છે કે, જ્યાં કોઈ વખત સમવસરણની રચના થઈ જ ન હોય ત્યાં, અને કોઈ મહદ્ધિક દેવ વાંદવા આવે, ત્યારે સમવસરણની રચના જરૂર થાય જ. પછી સમવસરણના ત્રણ પ્રકાર (ગઠ) વગેરેની ખીના, પહેલી અને છેલ્લી પોરોસીમાં દેશના; અને સોનાનાં નવ કમલો, પ્રભુનાં ત્રણ પ્રતિબિંબો, તથા પ્રભુનું રૂપ, ખારે પર્યાદાની ગોઠવણી, તેમ જ ખીજ ગઠમાં તિર્યંચો યેસીને પ્રભુની દેશના સાંભળે, ને ત્રીજ ગઠમાં દેવાદિનાં વાહનો સ્થાપન કરાય છે. આ તમામ ખીના કમસર વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે સામાયિકની કથા, અને તેનો વિધિ જણાવીને કહ્યું છે કે, પ્રભુના સમવસરણની ખીનાને જાણનારા સાધુ વગેરે ખાર યોજનથી પણ વિહાર કરી પ્રભુની દેશના 'સાંભળવા' આવે છે. પછી ગણધરાદિના રૂપની ખીના, પ્રભુની વાણીના ગુણો, અને ચક્રવર્તી વગેરેનું પ્રીતિદાન, તથા ભક્તિ વગેરેનું ફલ, તેમજ બલિ બાક્યાનું સ્વરૂપ કહીને અંતે મુખ્ય ગણધરાદિની દેશનાનો વિધિ, અને તે

દેશનાના ગુણો તથા ગણધરના જ્ઞાનનું સ્વરૂપ વગેરે હુકીકતો વિસ્તારથી સમજાવીને સમવસરણનું વર્ણન પૂરું કર્યું છે.

પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવના ૧૧ ગણધરોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

અહીં શરૂઆતમાં શ્રીઇંદ્રભૂતિ વગેરે ૧૧ આઠણોનું આગમન (આવવું), અને તેમના અનુક્રમે (૧) જીવ છે કે નહિ? (૨) કર્મ છે કે નહિ? (૩) જે દેહ તે જ આત્મા, અને જે આત્મા તે જ શરીર છે. અને જુદા જુદા નથી, (૪) પાંચ ભૂત (પૃથ્વી, જલ વગેરે) છે કે નહીં, (૫) જે જીવ આ ભવમાં જેવો (મનુષ્યાદિમાં કોઈ પણ સ્વરૂપે) હોય, તે જીવ મરીને પરભવમાં (હવે પછીના ભવમાં) તેવો જ થાય. (૬) કર્મબંધનો સંશય, (૭) દેવનો સંયશ (૮) નારકનો સંશય, (૯) પુણ્યનો સંશય, (૧૦) પરલોકનો સંશય, (૧૧) નિર્વાણનો સંયશ. આ રીતે અનુક્રમે ઇંદ્રભૂતિ વગેરે ૧૧ આઠણોના સંશયો જણાવીને તે દરેક આઠણ પાંડિતોના શિષ્યોનો પરિવાર, અને ઇંદ્રભૂતિને થયેલ કોષ અને માનનું વર્ણન, તથા તેમણે માનેલા વેદ પદોના અર્થો ખોટા સાબિત કરી પ્રભુએ કહેલા સાચા અર્થ સમજાવે તેમણે સ્વીકારેલ દીક્ષાનું વર્ણન વગેરે હુકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી તે ૧૧ આઠણોના (૧) આમ (જન્મભૂમિ) (૨) જન્મનક્ષત્ર, (૩) માતાપિતાનાં નામ, (૪) ગોત્ર, (૫) જન્મરાશિ, (૬) શુદ્ધસ્થપર્યાય, (૭) છદ્મસ્થપર્યાય, (૮) કેવલિપર્યાય, (૯) સર્વાયુષ્ય (૧૦) આગમ એટલે જ્ઞાન, (૧૧) મોક્ષે જવાના અવસરે કરેલ તપ (અનશન), વગેરેની ધીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. આ અવસરે શ્રીઆવશ્યકસૂત્ર, વિવિધ તીર્થકલ્પ, પ્રાકૃત સંસ્કૃત મહાવીર ચરિત્ર વગેરે ઘણાં શાસ્ત્રોમાંથી ઉદ્ધરીને મહાપ્રયત્ને તૈયાર કરેલ અપૂર્વ આત્મિક બોધદાયક શ્રીગૌતમ ગણધરાદિનું ચરિત્ર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવું.

૧. લઘ્નિધાન શ્રી ગૌતમસ્વામી

પૂર્વ ભવનો સંબંધ

ચરમ તીર્થંકર પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ પૂર્વે કરેલા નિયાણાના પ્રભાવે ૧૮ મા ભવમાં ત્રિપૃષ્ઠ નામના વાસુદેવ થયા હતા. અને મથુરા નગરીમાં મુનિરાજની મરકરી કરવાથી બાંધેલ કર્મોના ઉદ્દયે ઘણા ભવોમાં ભટક્યા બાદ, તે વિશાખાનંદી કુમાર સિંહપણે ઉત્પન્ન થયા હતા. અને ગૌતમ મહારાજનો જીવ એ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના સારથિપણે ઉત્પન્ન થયા હતા. તે સિંહ (વિશાખાનંદીનો જીવ) અનેક માનવોને ઉપદ્રવ કરતો હતો, એટલે સારથિ (ગૌતમ સ્વામીના જીવ) ને સાથે લઈને ત્રિપૃષ્ઠ-

કુમાર (મહાવીરસ્વામીના જીવ) તે ઉપદ્રવનું નિવારણ કરવા માટે રથમાં બેસીને વનમાં ગયા. કુમારે સિંહને પડકાર કર્યો એટલે જલદી તે કુમારની સામે ધસ્યો અને છેવટે ત્રિપૃષ્ઠકુમારે તેને મારી નાખ્યો. મરતી વખતે સિંહે એકપૂર્વક વિચાર્યું કે “ અહો ! આ એક સામાન્ય મનુષ્યે મારી આ સ્થિતિ કરી ? ” આ પ્રસંગે તે સારથિએ તેને શાંત કરવા માટે કહ્યું “ હે સિંહ ! આ તને મારનાર એ ભવિષ્યમાં વાસુદેવ થવાના છે. તેને તું સામાન્ય માણસ ન સમજશ ! જેમ તું તિર્થચર્યે સિંહ છે, તેમ આ ત્રિપૃષ્ઠકુમાર પણ મનુષ્યલોકમાં સિંહ સમાન છે. તેથી તું સામાન્ય પુરુષના હાથે મરાયો નથી, પણ સિંહ જેવા નરેન્દ્રના હાથે મરાયો છે, માટે એક ન કર ! ” આ પ્રમાણે સારથિનાં વચન સાંભળીને હર્ષિત થઈ સિંહ શાંતિપૂર્વક મરણ પામ્યો.

અહીં યાદ રાખવું જોઈએ કે આ જ સિંહ વચમાં ઘણા કાલ ભમીને પ્રભુ મહાવીરના સમયમાં તે હાલિક નામના એકૂત તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે કે જેને પ્રભુના કહેવાથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રતિબોધ આપે છે. આ પ્રસંગ આગળ ઉપર આપેલ છે.

જન્મ-માતા-પિતા-કુટુંબ

ઘણા કાલ વીત્યા બાદ એ સારથિનો જીવ મગધ દેશના ગોખર નામના ગામમાં વેદાદિ પારંગત વસુભૂતિ બ્રાહ્મણના પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. તેમનું નામ ઇંદ્રભૂતિ અને ગોત્ર ગૌતમ હતું. એમનો જન્મ જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રમાં અને વૃશ્ચિક રાશિમાં થયો હતો. એમને પૃથ્વી નામની માતા હતી. વજ્રઋષભ નારાય સંઘયણ અને સમચતુરસ્ર સંસ્થાનના ધારક આ શ્રી ઇંદ્રભૂતિએ અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ નામના બે નાના ભાઈ હતા. તેઓ વ્યાકરણ, ન્યાય, કાવ્ય, અલંકાર, પુરાણ, ઉપનિષદ્, વેદ વગેરે સ્વધર્મશાસ્ત્રના પારંગત બન્યા. હંમેશ ત્રણે ભાઈઓ પાંચસો પાંચસો શિષ્યોને ભણાવતા હતા. આવા પંડિત હોવા છતાં સમ્યગ્દર્શનના અભાવે તેઓ ખરા જ્ઞાની નહોતા ગણાતા. કારણ કે શુદ્ધ બ્રહ્મચુક્ર જ્ઞાન જ સાચું જ્ઞાન કહેવાય છે અને તે એમની પાસે ન હતું.

ભગવાન મહાવીરનો સમાગમ અને દીક્ષા

એ પ્રમાણે શ્રી ઇંદ્રભૂતિ ૫૦ વર્ષની ઉંમર સુધી મિથ્યાત્વી રૂપે રહ્યા. બીજી બાજુ શ્રી મહાવીરદેવને કેવલજ્ઞાન થયા બાદ તીર્થની સ્થાપના કરવાના પ્રસંગે, શ્રી ઇંદ્રભૂતિ વગેરે અગિયારે બ્રાહ્મણો ગણધરપદને લાયક જણાયા. તેથી પ્રભુ વિહાર કરી મધ્યમ પાપા (અપાપા) નગરીના મહસેન નામના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. ત્યાં સમવસરણમાં બેસી પ્રભુ દેશના આપી રહ્યા હતા, અને નગરીમાં સપરિવાર શ્રી ઇંદ્રભૂતિ આદિ બ્રાહ્મણો યજ્ઞક્રિયા કરી રહ્યા હતા, ત્યારે ઇંદ્રભૂતિને આકાશમાર્ગે આવતા દેવોના નિમિત્તે, સર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રી મહાવીરનો પરિચય થયો. તે પ્રભુની પાસે ગયા ત્યારે પ્રભુએ તેમને પૂછ્યું, ‘ હે ઇંદ્રભૂતિ ! તમને “ જીવ છે કે નહિ ” આ બાબતનો સંદેહ છે. ’

પ્રભુત્વ' આ વચન સાંભળીને ઇંદ્રભૂતિને આશ્ચર્ય થયું અને સાથે સાથે પ્રભુના સર્વજ્ઞ-પણાની ખાતરી થઈ. વેદવાક્યનો ઇંદ્રભૂતિ જે અનુચિત અર્થ કરતા હતા તેનો પ્રભુએ ઉપયોગ ધર્મની અપેક્ષાએ સત્ય અર્થ સમજાવ્યો. એટલે સંદેહ દૂર થતાં, તેમણે પન્થાસ વર્ષ પૂરા થયા બાદ એકાવનમા વર્ષે વૈશાખ સુદિ અગિયારસના દિવસે પૂર્વ ભાગમાં સંચમ ગ્રહણ કર્યું. (બાકીના દશ બ્રાહ્મણોએ પણ તે જ દિવસે ધોતાનો સંચય દૂર થતાં ઇંદ્રભૂતિની માફક દીક્ષા ગ્રહણ કરી.)

ગણુધરપદ અને ચાર જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

અહીં એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે, ધોતધોતાનો સંદેહ દૂર થતાં શ્રી ઇંદ્ર-ભૂતિ આદિની મિથ્યા પરિણતિ પણ દૂર થઈ અને સમ્યક્વત્તી પરિણતિ પ્રાપ્ત થઈ. પ્રભુએ લાયક જાણી તેમને ગણુધર પદવી આપી અને વાસક્ષેપ કર્યો, એટલે એ જ વખતે તેઓ બધા સમ્યગ્દર્શન ઉપરાંત ચાર જ્ઞાન (મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્ચવ) ના ધારક બન્યા. અરેઅર, પ્રભુના વાસક્ષેપનો પ્રભાવ અલૌકિક હોય છે. થોડા જ વખત પહેલાં જેઓને સમ્યગ્જ્ઞાનની ગંધ પણ ન હતી, જેઓ મિથ્યાજ્ઞાન રૂપી કાદવમાં ખૂંચેલા હતા અને તેથી જેઓ પ્રભુને " ઇંદ્રજ્જલિયો " વગેરે વગેરે શબ્દો કહેતા હતા, તેઓ થોડા જ વખતમાં આવા જ્ઞાની બન્યા અને ઉચ્ચ કોટીમાં મુકાયા. અરેઅર સત્પુરુષોનો સમાગમ અપૂર્વ લાલકારક હોય છે ! અસ્તુ.

તીર્થંકરપદ અને ગણુધરપદનો દૂંક પરિચય

તીર્થંકરપદ સિવાયના બીજા પદોમાં ગણુધરપદ પ્રધાન છે. અનેક અથો ઉપર સરલ ટીકા બનાવનાર અને સરસ્વતીના વરદાનવાળા આચાર્ય શ્રી મલયગિરિજી મહારાજે પંચસંગ્રહમાં કહ્યું છે કે કષાયની મંદતાવાળા અને સમ્યગ્દર્શન સહિત છતાં પણ " આશ્ચર્ય " છે કે મહાદેહીપ્રમાન શ્રી તીર્થંકરનો ધર્મરૂપી દીવો હયાત છતાં મોહરૂપ તિમિરથી ઢંકાયેલા નેત્રવાળા આ બિચારા સંસારી જીવો અનેક કષાયોદિ સ્વરૂપ કાંઠાઓથી ભરેલા સંસારમાં આથડે છે. " એવી ભાવદયાથી પ્રેરાઈને સર્વ જીવોને ઉદ્ધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ તીર્થંકર નામકર્મ બાંધે છે. સ્વજન વર્ગનો ઉદ્ધાર કરવાની ભાવના ભાવનાર જીવો ગણુધરપદને પામે છે. મહાપુણ્યશાલી જીવો જ આ સ્થિતિને પામી શકે છે, તેથી નેમની રૂપસંપદા પણ બીજા જીવો કરતાં ચઢિયાતી હોય છે. એટલે આહારક શરીરના રૂપ-સૌંદર્યથી પણ ગણુધરદેવોતું રૂપ અધિક હોય છે, અને તેથી ચઢિયાતું રૂપ શ્રીતીર્થંકર પ્રભુત્વ હોય છે.

૧. આ સૂરિજીના ચરિત્ર માટે માસ્તર મંગલદાસ મનસુખરામની હપાવેલી કર્મપ્રકૃતિની મે' લખેલી પ્રસ્તાવના જુઓ.

શક્તિ, ગુણો, તપ અને ગુરુભક્તિ

સર્વ ગણધરોમાં શ્રીગૌતમ ગણધર મહાપ્રભાવશાલી ગણાય છે, કારણ કે તેઓશ્રી અનેક સ્વાભાવિક લબ્ધિઓના નિધાન હતા. સાથે સાથે તેઓ નિરભિમાની પણ તેટલા જ હતા, તે આનંદ શ્રાવકના અવધિજ્ઞાનની આશ્રયમાં પોતાની ભૂલ જણાતાં તેમણે તેને 'મિચ્છામિ દુઃકડં' દીધા તે ઉપરથી જાણી શકાય છે. આવી ઊંચી હુદ્દે પહોંચ્યા છતાં તેઓને ગુરુભક્તિમાં અપૂર્વ પ્રેમ હતો. ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં તેઓ આનંદ અનુભવતા હતા અને ખરી મોટાઈ પણ તેમાં જ સમજતા હતા. વસ્તુ-તરવનો નિષ્કંઠ નિષ્કૃંધ મેળવવા સાથે, બીજાઓને બોધ પમાડવા માટે અને સ્વશિષ્યોના શ્રદ્ધાગુણ વધારવા માટે પણ શ્રીગૌતમ મહારાજે વારંવાર ભગવાનને અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને તેથી જ શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ૩૬ હજાર વાર શ્રી ગૌતમ મહારાજનું નામ આવે છે. આવા પ્રકારની પ્રશ્નશૈલીને અપૂર્વ બોધદાયક જાણીને શ્રી શ્યામાચાર્ય ભગવંતે શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં પણ એ શૈલી કાયમ રાખી છે. અજ્ઞાહાર-પદની વાનકી અને નિકાચિત કર્મોને તોડવાનું અપૂર્વ સાધન ક્ષમાપ્રધાન તપશ્ચર્યા છે, એમ સમજીને શ્રી ગૌતમસ્વામી છકુંને પારણે છકું કરતા હતા. છતાં તેઓનું શરીર મહાતેજસ્વી દેખાતું હતું.

કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની શંકા અને તેનું નિવારણ

પૃષ્ઠચંપાનગરીના શાલ અને મહાશાલ નામના રાજપુત્રોએ પ્રભુની દેશનાથી વૈરાગ્ય પામી પોતાના ભાણેજ ગાંગિલને રાજ્ય સોંપી, દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તેઓ અગિયાર અંગે ભણ્યા અને ગીતાર્થ બન્યા. પછી ગાંગિલ કુમારાદિને પ્રતિબોધ કરવા માટે, પ્રભુની આજ્ઞા લઈને શ્રી ગૌતમસ્વામીની સાથે તે અને (શાલ-મહાશાલ) પૃષ્ઠચંપાનગરીમાં પધાર્યા. ત્યાં ગાંગિલ રાજ્યે ગણધર શ્રીગૌતમ મહારાજની દેશના સાંભળી, વૈરાગ્ય પામી, સ્વપુત્રને રાજ્ય સોંપી, માતાપિતા સહિત ગૌતમસ્વામીની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, પછી સપરિવાર ગૌતમસ્વામી પ્રભુ વીરની પાસે આવતા હતા. ત્યાં રસ્તામાં શાલ અને મહાશાલને પોતાનાં બેન-બનેવી આદિના ગુણોની અનુમોદના કરતાં ક્ષપકચેષ્ટિમાં કેવળજ્ઞાન થયું. આ બીના પ્રભુ શ્રીવીરની પાસે આવ્યા બાદ પ્રભુશ્રીના કહેવાથી બ્યારે શ્રીગૌતમ મહારાજે જાણી ત્યારે તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે શું મને કેવળજ્ઞાન નહિ થાય? આ વાતનો ખુલાસો દેવોએ કર્યો કે આજે જ પ્રભુએ ફરમાવ્યું છે કે 'જે ભવ્ય ભવ સ્વલબ્ધિ વડે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર જઈ જિનેશ્વરોને વંદન કરે તે આત્મા તે જ ભવે સિદ્ધિપદને પામે.' એ સાંભળીને તેઓ પ્રભુની આજ્ઞા લઈ ચારણ્યલબ્ધિથી વાયુ જેવા વેગે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ચઢી, તીર્થવંદના કરી, અશોક વૃક્ષની નીચે બેઠા. ત્યાં વૈશ્રમણ્ય આદિ દેવોને સંસારની વિચિત્રતા ગર્ભિત દેશના

સંભળાવી. છેવટે વૈશ્રમજીને શંકાશીલ બહુજીને પુંડરીક અને 'કંડરીકલું' દષ્ટાંત કહી તેને નિઃસંદેહ બનાવ્યો.

પંદરસો તાપસોને દીક્ષા, ભોજન અને કેવલજ્ઞાન

રાત ત્યાં રહી તેઓ સવારે નીચે ઉતરવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યારે નીચે પૂર્વે આવેલા પંદરસો તાપસો ગૌતમસ્વામીની (પર્વત ચઢતા હતા તે વખતની) અપૂર્વ શક્તિ જોઈને આશ્ચર્ય પામીને 'ઉપરથી તેઓ ઉતરશે ત્યારે તેમના શિષ્ય થઈશું', આવા ધરાદારથી તેમની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. એટલે જ્યારે ગૌતમસ્વામીને આવેલા જોયા ત્યારે તેઓએ દીક્ષાની માગણી કરી, ગૌતમસ્વામીએ ઐશ્વર્ય તાપસોને દીક્ષા આપી. પછી ઐશ્વર્ય પ્રભુની પાસે જવા ચાલ્યા. વચમાં એક ગામ આવ્યું, ત્યાં શ્રી ગૌતમસ્વામીએ અક્ષીણ મહાનસીલગ્ધિના પ્રભાવે થોડી ખીર છતાં સર્વેને તૃપ્ત કરી, સર્વેને વિસ્મય પમાડ્યો.

એ પંદરસો તાપસોમાંથી પાંચસોને જમતાં, અને પાંચસોને પ્રભુની પ્રાતિહાર્યાદિ ઋદ્ધિ જોતાં અને પાંચસો તાપસોને પ્રભુના દૂરથી દર્શન થતાંની સાથે જ કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયું. આ વાતની શ્રી ગૌતમસ્વામીને ખબર ન હોવાથી તેમણે તાપસોને કહ્યું કે, હું મુનિવરો ! તમે પ્રભુને વંદન કરો. એટલે મહાવીરદેવે કહ્યું, ' હું ગૌતમ, આ સર્વ કેવલી છે, તેથી વંદન કરવાનું ન કહેવાય ! ' એમ સાંભળી તરત જ શ્રી ગૌતમ મહારાજે કેવલી તાપસોને ખમાવ્યા. ધન્ય છે શ્રીગૌતમદેવના નમ્રતા ગુણને.

ફરીને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિની શંકા અને તેનું સમાધાન

આ અવસરે ફરી શ્રી ગૌતમ મહારાજે વિચાર્યું કે " જરૂર હું આ ભવમાં મુક્તિમાં જઈશ નહિ. કારણ કે મેં જેઓને દીક્ષા આપી તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા અને હું ન પામ્યો " એટલે પ્રભુએ પૂછ્યું " હું ગૌતમ ! તીર્થંકરોનું વચન સાચું કે દેવોનું વચન સાચું ? " આ પ્રશ્નનો શ્રી ગૌતમે વિનયથી જવાબ આપ્યો કે " હું પ્રભુ ! નક્કી તીર્થંકરોનું વચન સાચું છે. " પ્રભુએ ગૌતમને આદ્યાસન પમાડવા માટે વધુમાં કહ્યું કે " હું ગૌતમ ! આમ અધીરતા કરીશ નહિ. લાંબા કાળના પરિચયથી તને મારી ઉપર દંઠ રાગ છે. તે દૂર થતાં જ તને કેવલજ્ઞાન થશે ! " ગૌતમસ્વામીને પ્રભુના આ વચનથી શાંતિ થઈ.

શ્રી ગૌતમ મહારાજ મહાવીર દેવની પાસે બહુ દૂર નહિ અને બહુ પાસે નહિ તેમ ઉભડક પગે વિનયપૂર્વક બેસતા હતા, અને ધર્મધ્યાન-શુદ્ધધ્યાન રૂપી કોઠાને પ્રાપ્ત થયેલી પાંચ ઈંદ્રિયોને અને મનને સ્થિર રાખતા હતા. તેમ જ સંયમ અને તપ

વડે આત્માને નિર્મલ બનાવી રહ્યા હતા. ગૌતમ ગોત્રમાં જન્મેલા, સાત હાથની કાયાવાળા, સમચતુરસ્ર સંસ્થાનના ધારક અને વજ્રઋષભનારાય સંઘયજુવાળા શ્રી ગૌતમસ્વામી મહાતપસ્વી, ઘોર બ્રહ્મચર્યાના પાલક અને સંક્ષિપ્ત તેમ જ વિપુલ તેજો-લેશ્યાને ધારણ કરનારા હતા. વર્ણી તેઓ ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાતા, ચાર જ્ઞાનના ધારક અને સર્વાક્ષર સંધોગોના જાણકાર હતા. છતાં તેમને જ્યારે જ્યારે જિજ્ઞાસા રૂપ સંશય થાય, ત્યારે ત્યારે વિનયપૂર્વક કયાં કારણોથી કયું કર્મ અધાય? કર્મથી સુક્ત થવાનો શો ઉપાય? તેમ જ “ચલમાણે ચલિષ” વગેરેના મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્નો પૂછી તેનો ખુલાસો મેળવતા હતા.

પ્રભુને પ્રશ્નો પૂછવાનો હેતુ

આ પ્રસંગે એ શંકા થાય છે કે શ્રી ગૌતમસ્વામી તો દ્વાદશાંગીના રચનાર અને ચાર જ્ઞાનના ધારક હોવાથી સર્વજ્ઞ જેવા હતા, તો પછી પ્રભુને તેઓશ્રી પ્રશ્નો પૂછે છે એમ કેમ અને? આના ઉત્તરમાં ટીકાકાર ભગવંત જણાવે છે કે (૧) ઉદયમાં વર્તાતા જ્ઞાનાવરણોયાદિ કર્મોના પ્રતાપે હૃદયસ્થને અનુપયોગ ભાવ હોય છે તેથી, (૨) જાણતાં છતાં પોતાના જ્ઞાનના સંવાદ માટે, (૩) ખીજાઓને યોગ્ય પમાડવા માટે, (૪) સ્વશિષ્યોને ગુરુના વચન ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા થાય એવા ઇરાદાથી અથવા (૫) સૂત્રરચનાની વિધિ સાચવવા માટે, એમ પાંચમાંના કોઈ પણ કારણથી ગૌતમ મહારાજ પ્રભુને વારંવાર પ્રશ્નો પૂછતા હતા.

કેશી ગણધર સાથેનો પ્રસંગ

શ્રી ગૌતમસ્વામીમાં અપૂર્વ વિનય ગુણ વસ્યો હતો, તેની ખાતરીને માટે કેશી ગણધર મહારાજનો પ્રસંગ સાક્ષી પૂરે છે. ત્રેવીશમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પરંપરામાં થયેલા, ત્રણ જ્ઞાનના ધારક, મહાધુરંધર, શ્રી કેશી ગણધર મહારાજ અને શ્રી ગૌતમ મહારાજ એક વખત શ્રાવસ્તી નગરીની નજીકમાં પધાર્યા. ત્યાં શ્રીકેશી ગણધર તિન્દુક વનમાં પધાર્યા અને શ્રી ગૌતમ ગણધર કોષ્ઠક નામના ઉદ્યાનમાં રહ્યા હતા. એટલે જ્યેષ્ઠ કુલનું માન સાચવીને વિનયનિધાન શ્રી ગૌતમ મહારાજ કેશી ગણધરને મલવા પધાર્યા. શ્રીકેશી મહારાજે તેમનું યોગ્ય સન્માન સાચવ્યું. માંહોમાંહે એકખીજાએ સુખશાતાના સમાચાર પૂછ્યા. અને બંને પૂજ્ય પુરુષો ઘણા જ ખુશી થયા. અવસર જોઈને શ્રીગૌતમ ગણધરે કેશી ગણધરનાં મહાવ્રતોની સંખ્યા, સચેત્રક અચેત્રક ધર્મ ઇત્યાદિ બાબતોના તમામ પ્રશ્નોના શાંતિ પૂર્વક, મીઠી ભાષામાં ઉત્તર આપ્યા, જે સાંભળી શ્રીકેશી ગણધર ઘણા ખુશી થયા. દેવાદિની સભાને પણ આ વાત સાંભળી ઘણા જ આનંદ થયો. પછી શ્રીકેશી ગણધરે ‘આપ શ્રી મહાજ્ઞાની અને ગાંભીર્યાદિ ગુણરતોના સમુદ્ર છે.’ એમ સ્તવીને શ્રીગૌતમ મહારાજની પાસે

પંચ મહાપ્રત ધર્મ અંગીકાર કર્યો. આ પ્રસંગમાંથી યોગ્ય એ મળે છે કે સરલતા અને કદાચહરહિત સ્વભાવ એ બે મુખ્ય ગુણોથી મોટાઈ મળે છે. મોટા પુરુષોના શુદ્ધ વર્તનની છાપ શિષ્યાદિ ઉપર અવશ્ય પડે છે. વડીલોના સદ્વર્તનમાં ભાવી જીવોનું ચોક્કસ હિત સમાયેલું છે,

દ્વાદશાંગીની રચના :

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ચૌદ વિદ્યાના પારગામી, ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શનવાળા શ્રી ગૌતમ મહારાજ (આદિ ૧૧ ગણધરે) દ્વાદશાંગીના રચનાર હતા. તેઓ પ્રભુ શ્રીવીરને અમાસમણું દર્ધને પૂછતા કે ‘ ભયવં ! તત્તં કહેલું ! ’ હે ભગવન્ તત્તવને કહેલું ! એમ ત્રણ વાર પૂછવાથી અનુક્રમે પ્રભુએ ત્રિપદી જણાવી, જેને આધારે ગણધર મહારાજે બીજાઓથી દ્વાદશાંગીની રચના કરી. જેમ એક પુરુષ ઝાડ ઉપર ચડી ફૂલો ભેગાં કરી નીચે નાંખે, તે ફૂલોને માલી વસ્ત્રમાં ઝીલી તેની માલા બનાવે છે, તેમ સર્વજ્ઞ શ્રીમહાવીરે કેવલજ્ઞાન રૂપી ઝાડ ઉપર ચડી, અનેકાર્થ રહસ્યગર્ભિત કેશના દ્વારા વચનોરૂપી ફૂલો વેચ્યાં અને તે ફૂલોને વીણીને યથાર્થ સ્વરૂપે બીજાઓથી આદિ અનેક લખિંધના ધારક શ્રીગૌતમ (આદિ ૧૧ ગણધર) મહારાજે આચારાંગાદિ સૂત્રો રૂપી માલા ગૂંથી. તેથી જ કહ્યું છે કે અત્યં માસદ્ અરહા સુત્તં ગંથંતિ ગણહરા નિવર્ણ. ”

શ્રુતકેવલી આદિ સ્થવિર ભગવંતોએ તે અંગોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા શ્રી ઉપાંગાદિની રચના કરી. [આ પ્રસંગે સમજવું જોઈએ કે દૂધમાં જેમ ધી રહેલું છે અને તેને વિચક્ષણ પુરુષ જુદું કરી શકે છે, એમ અંગસૂત્રો દૂધ જેવાં અને નિયુક્તિ આદિ ધી સમાન છે. ચતુર્દશ પૂર્વધર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી આદિ મહાપુરુષોએ તે તે અંગસૂત્રાદિની સાથે અભિન્ન સ્વરૂપે રહેલા શ્રી નિયુક્તિ આદિને જુદા ગાઠવ્યા, એમ શ્રી ભગવતીજીમાં કહેલ ‘ સુત્તત્થો સ્વલ પઠમો ’ ઇત્યાદિ ગાથાના વચનથી જાણી શકાય છે.]

પ્રાચીન કાલમાં આ આગમ રૂપ ગણાતાં સૂત્રોના દરેક પદનું ચારે અનુયોગ ગર્ભિત વ્યાખ્યાન કરવામાં આવતું; પછી અવસર્પિણીના દુઃખમકાલના પ્રભાવે જીવોના બુદ્ધિ આદિ ગુણો ઘટતા હોવાથી તે તે અનુયોગોમાં થતી ગૂંચવણ આદિ હેતુઓને ધ્યાનમાં લઈને પૂજ્ય શ્રીઆર્યરક્ષિતસૂરિ મહારાજે તે ચારે અનુયોગને પ્રત્યેક સૂત્રોમાં જુદાં જુદાં વહેંચ્યા. ત્યારથી તે તે સૂત્રોનું વ્યાખ્યાન તે તે અનુયોગને આચર્યોને જ કરવામાં ગૌરવ મનાય છે. પૂજ્ય શ્રીગૌતમ મહારાજ (આદિ ૧૧ ગણધરે) સર્વ લખિંધનિધાન હતા. ગુણપ્રત્યયિક શક્તિને લખિંધ કહેવામાં આવે છે. તે લખિંધોનાં સ્વરૂપ સાથે નામો દૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાયાં—

બુદ્ધિલખિંધના ૧૮ ભેદો

૧. કેવલજ્ઞાનલખિંધ—આનાથી લોકાલોકમાં રહેલા તમામ પ્રવ્યાદિ જણાય.

૨. મનઃપર્યવજ્ઞાનલઙ્કિધ—આના પ્રતાપે મનના ભાવ (વિચાર) જણાય.

૩. અવધિજ્ઞાનલઙ્કિધ—આથી આત્મા રૂપી દ્રવ્યોત્તું જ્ઞાન મેળવી શકે.

૪. ઓજ્ઞ્યુદ્ધિલઙ્કિધ—આનાથી પૂજ્ય શ્રી ગણધરાદિ મહાત્માઓ સૂત્રનો એક અર્થ સાંભળે, તે પણ યુદ્ધિબલથી લણ્યા વગર ઘણા અર્થો કરવાને સમર્થ થાય, આપા અર્થોત્તું રહસ્ય સમજી જાય, અને સૂત્રરચના કરી શકે.

૫. કોષ્ઠ્યુદ્ધિલઙ્કિધ—જેમ કોઠારની અંદર રહેલું ધાન્ય વિખરાય નહિ, તેમ આ લઙ્કિધવાળા મહાત્માઓ લણેલું ભૂલે નહિ.

૬. પદાનુસારિણીલઙ્કિધ—આથી જેનો અભ્યાસ કર્યો નથી, તથા જે સાંભળવામાં પણ આવ્યું નથી એવા સૂત્રોત્તું એક પદ સાંભળીને તે સૂત્રના પહેલા પદથી માંડીને છેલ્લા પદ સુધીનું જ્ઞાન ધરાવે. (આના ત્રણ ભેદો છે ૧. અનુશ્રીતપદાનુસારિણી, ૨. પ્રતિશ્રીતપદાનુસારિણી અને ૩. ઉભયપદાનુસારિણી.)

૭. સંલિન્નશ્રીતોલઙ્કિધ—આ લઙ્કિધના પ્રભાવે સ્પર્શનાદિ પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને કોઈ પણ ઇન્દ્રિયથી જાણી શકાય. જેમ આંખથી વસ્તુત્તું રૂપ જોવાય, તેમ આ લઙ્કિધવાળા મહાત્મા જન્મે તે ઇન્દ્રિયથી પદાર્થોત્તું રૂપ જોઈ શકે. એમ શબ્દાદિ ચારેમાં પણ સમજાવું.

૮. દૂરાસ્વાહન સામર્થ્ય—જેથી દૂર રહેલી વસ્તુનો સ્વાદ જણાય.

૯. દૂરસ્પર્શન સામર્થ્ય—જેથી દૂર રહેલી વસ્તુના સ્પર્શોત્તું જ્ઞાન થાય.

૧૦. દૂરદર્શન સામર્થ્ય—જેથી દૂરની વસ્તુ પણ જોઈ શકાય.

૧૧. દૂરધ્રાણ સામર્થ્ય—જેથી દૂર રહેલી વસ્તુની ગંધોત્તું જ્ઞાન થાય.

૧૨. દૂરશ્રવણ સામર્થ્ય—જેથી છેટેનો શબ્દ સંભળાય.

૧૩. દશપૂર્વિપણ્ડ—આથી દશ પૂર્વોત્તું જ્ઞાન મેળવી શકાય.

આ લઙ્કિધવાળાને નિશ્ચયે સમ્યક્દર્શન હોય છે. જુઓ સાક્ષિપાઠ. “ચત્તદસ વસ ય અભિન્ને નિયમા સમ્મત્તં સેસણ મયણા”

૧૪. ચતુર્દશપૂર્વિપણ્ડ—આથી વિશાલ તત્ત્વમંત્રાદિ ગભિર્ત ૧૪ પૂર્વોત્તું જ્ઞાન મેળવી શકાય.

૧૫. અષ્ટાંગમહાનિમિત્તકૌશલ્ય—આથી જુદાં જુદાં નિમિત્તો દ્વારા શુભાશુભનો ચોક્કસ નિર્ણય કરી શકાય.

૧૬. પ્રજ્ઞાશ્રમણપણ્ડ—જેમ ચૌદપૂર્વી અર્થોની પ્રરૂપણા કરે તેમ આ લઙ્કિધવાળા વિશિષ્ટ યુદ્ધિના પ્રભાવે જીવાદિ તત્ત્વોના અર્થોની પ્રરૂપણા કરી શકે.

૧૭. પ્રત્યેકયુદ્ધપણ્ડ અને ૧૮ વાદિપણ્ડ.

ક્રિયાવિષયક લઙ્ઘિના યે પ્રકાર

૧. ચારણપણું અને ૨. આકાશગામિપણું. તેમાં ચારણલઙ્ઘિના જંઘાચારણ અને વિદ્યાચારણ એવા યે ભેદ કહ્યા છે.

જંઘાચારણલઙ્ઘિ—આ લઙ્ઘિના પ્રભાવે સૂર્યનાં કિરણોની મદદથી એક જ ઉત્પાતે (ફેલંગે) તેરમા રચકવરદ્વીપ સુધી તિસ્છી (વાંકી) ગતિ કરી શકાય. અને ઊર્ધ્વામાં મેરુ પર્વત ઉપર જવા ચાહે ત્યારે એક જ ઉત્પાતે પંડકવન પર જાય, અને પાછા ફરે ત્યારે તેવી જ રીતે એક જ ઉત્પાતે નન્દનવનમાં આવે અને ખીજા ઉત્પાતે સ્વસ્થાને આવે.

વિદ્યાચારણલઙ્ઘિ—વિદ્યાચારણ મુનીશ્વરે નન્દીશ્વરદ્વીપ સુધી સૂર્યનાં કિરણ આદિના આલંબનથી જઈ શકે છે. તેઓ યે ઉત્પાતે રચકદ્વીપે જાય અને પાછા ફરતાં એક જ ઉત્પાતે સ્વસ્થાને આવવા સમર્થ થાય છે. અને ઊર્ધ્વગતિ કરે, ત્યારે મેરુની ઉપર જતાં, પહેલા ઉત્પાતે નન્દનવનમાં અને ખીજા ઉત્પાતે પંડકવનમાં જાય. ત્યાં ચૈત્યવંદનાદિ કરી પાછા ફરે, ત્યારે એક જ ઉત્પાતે સ્વસ્થાને આવી શકે.

પ્રશ્ન—જંઘાચારણને પાછા ફરતાં વધારે વખત લાગે તેવું શું કારણ ?

ઉત્તર—જંઘાચારણ મુનિઓને પાછા ફરતાં લઙ્ઘિની ઓછાશ સંભવે છે, માટે વધારે વખત લાગે છે. અને જંઘાના બલથી તેઓ ગતિ કરે છે, માટે પાછાં ફરતાં જવાના પરિશ્રમને લઈને પણ તેમ સંભવે છે. અને વિદ્યાચારણ મુનિઓને તેમ નથી, તેઓ તો વિદ્યાના બલે ગતિ-આગતિ કરે છે.

આકાશગમનલઙ્ઘિ—આથી પર્યાકાસને યેઠા યેઠા અથવા કાયોત્સર્ગાદિ સ્વરૂપે, પગ ઉપાડ્યા વિના અદ્ધર આકાશમાં ચાલી શકાય. એના જલચારણાદિ ખીજા પણ અનેક ભેદો સમજવા.

વૈક્રિયલઙ્ઘિના અનેક ભેદો છે. તે આ પ્રમાણે—અણિમા, લલિમા, ગરિમા, મહિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકામ્ય, ધશિત્વ, વશિત્વ વગેરે.

તપોલઙ્ઘિના ઉચ્ચ તપસ્યાલઙ્ઘિ વગેરે સાત ભેદો છે.

બળલઙ્ઘિ—૧. મનોબલીપણું, ૨. વચનબલીપણું અને ૩. કાયબલીપણું એમ બળલઙ્ઘિ ત્રણ પ્રકારે જાણવી.

ઓષધિલઙ્ઘિના ૮ ભેદો—૧. આમરૈષધિલઙ્ઘિ, ૨. ખેલૌષધિલઙ્ઘિ, ૩. જલૌષધિલઙ્ઘિ, ૪. મલૌષધિલઙ્ઘિ, ૫. વિમુડૌષધિલઙ્ઘિ, ૬. સર્વૌષધિલઙ્ઘિ, ૭. આશૌષધિલઙ્ઘિ અને ૮. દષ્ટિવિષલઙ્ઘિ.

રસલઙ્ઘિના ક્ષીરાશ્રવ, મધ્યાશ્રવ, અમૃતાશ્રવ, મૂતાશ્રવ વગેરે ૬ ભેદો સમજવા.

ક્ષેત્રલલિખના જે ભેદ—૧. અક્ષીણમહાનસીલલિખ અને ૨ અક્ષીણમહાલયલલિખ. શ્રી ગૌતમ મહારાજને અક્ષીણમહાનસીલલિખ પણ હતી. આ લલિખના પ્રભાવે તેમણે થોડી ખીરથી પણ ૧૫૦૦ તાપસોને જમાડયા હતા.

હાલિક ખેડુતનો પ્રસંગ, પૂર્વ સંસ્કારોનું પ્રાપ્ત્ય

પ્રારંભમાં કહ્યા પ્રમાણે શ્રી ગૌતમ મહારાજે જે સિંહને મરતી વખતે નવકારમંત્ર સંભળાવી આશ્વાસન આપ્યું હતું, તે સિંહ મરીને આત્યારે ખેડૂત થયો હતો. તેને જોઈને પ્રભુ શ્રીવીરે કેવલજ્ઞાનથી જાણ્યું કે જે કે મેં ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના ભવમાં આને મારેલ હોવાથી મારી ઉપર તેને દ્વેષ છે, તો પણ તેનો હું ઉદ્ધાર કરું. એટલે પ્રભુએ ગૌતમ ગણધરને કહ્યું કે “હે વત્સ! આ સામે ખેતરમાં ખેડ કરતા ખેડૂતને પ્રતિબોધ કરવા જા!” એટલે ગૌતમસ્વામીએ ત્યાં જઈ તેને ઉપદેશ આપ્યો અને તેને દીક્ષા દીધી. પછી તેને સાથે લઈને શ્રી ગૌતમ ગણધર પ્રભુની પાસે આવ્યા. પ્રભુને જોતાંની સાથે જ દ્વેષ જાગવાથી વેષ મૂકીને તે ખેડૂત ચાલ્યો ગયો.

અહીં સંસ્કારનો સિદ્ધાંત સમજવા જેવો છે. જેવા સંસ્કાર આ ભવમાં પડયા હોય તેવા સંસ્કાર લઈને જીવ ભવાંતરમાં જાય છે. પાછલા ભવમાં સંયમદિની આરાધનાના ઉચ્ચ સંસ્કારને પ્રતાપે જ શ્રી વજ્રસ્વામી આદિ મહાપુરુષોને નાની ઉંમરમાં પણ સંયમ સાધનાનો ઉત્તમ અવસર મળ્યો હતો. સાથે સાથે એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે પાછલા ભવમાં ખરાબ સંસ્કારો પડયા હોય તો તેવા જ સંસ્કારનો ગોશાલા વગેરેના દૃષ્ટાંતે ભવાંતરમાં અનુભવ થાય છે. હાલિકના પૂર્વ સંસ્કારોએ જોર કર્યું અને તે પ્રભુ વીરને જોઈને સંયમ છોડીને નાશી ગયો.

શ્રી વીરનિર્વાણ અને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

શ્રી ગૌતમ મહારાજે પચાસ વર્ષની ઉંમર વીત્યા બાદ એકાવનમા વર્ષે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને ત્રીશ વર્ષ સુધી એટલે ૮૦ વર્ષની ઉંમર થઈ ત્યાં સુધી હ્રદયસ્થલાવે પ્રભુ શ્રીવીરની સેવા કરી અને આત્માને નિર્મલ કર્યો. ૮૧મા વર્ષના પ્રારંભમાં તેમને કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થયું. તે પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે. ચોતાનો નિર્વાણ સમય નજીક જાણીને પ્રભુ મહાવીરદેવે “ગૌતમનો મારી ઉપર અત્યંત રાગ છે, માટે મારાથી દૂર હશે તો જ તેને કેવલજ્ઞાન થશે.” એમ જાણીને શ્રીગૌતમને નજીકના કોઈક ગામમાં રહેતા દેવશર્મા નામના બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધ કરવા જવાની આજ્ઞા ફરમાવી. તે પ્રમાણે ત્યાં જઈ તેને પ્રતિબોધ પમાડી પાછા ફરતાં રસ્તામાં તેમણે પ્રભુના પંચમ નિર્વાણ કલ્યાણક માટે આવેલા દેવોના કહેવાથી પ્રભુ શ્રી મહાવીરના નિર્વાણના સમાચાર જાણ્યા. તેમને અસહ્ય ખેદ થયો અને તે સ્તબ્ધ થઈ ગયા. તેઓ ખિન્ન હૃદયે “મહા-

વીર” “મહાવીર” શબ્દનો મોટે સ્વરે જાપ કરવા લાગ્યા. “વીર” “વીર” એમ બોલતાં બોલતાં કંઠ અને તાણુ સુકાવા લાગ્યાં એટલે છેવટે એકલો ‘વી’ શબ્દ જ બોલવા લાગ્યા. પોતે દ્વાદશાંગીના જાણકાર હોવાથી ‘વી’ શબ્દથી શરૂ થતા અનેક સ્તુતિસૂચક શબ્દો તેમને યાદ આવ્યા. છેવટે વીતરાગ શબ્દની વિચારણા કરતાં તેમણે જાણ્યું કે પ્રશસ્ત સ્નેહ પણ મોક્ષ પામવામાં વિઘ્નકર્તા છે. એમ જાણી શ્રી ગૌતમ મહારાજ વિચારવા લાગ્યા કે ખરેખર હું ભૂલ કરું છું, પ્રભુ તો વીતરાગ છે. એમને મારી ઉપર રાગ હોય જ શાનો? ખરેખર હું જ મોહમાં પડ્યો છું. મારા આ એકપક્ષી સ્નેહને ધિક્કાર છે. હું એકલો છું. મારું કોઈ નથી, તેમ હું કોઈનો નથી; એમ વૈરાગ્ય ભાવના ભાવવા પૂર્વક ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિવાળા શ્રીગૌતમસ્વામી આસો વડ અમાસની પાછલી રાતે ધ્યાનાન્તરીય સમયે લોકાલોક પ્રકાશક કેવલજ્ઞાન પામ્યા. વ્યાજબી છે કે મોક્ષ-માર્ગમાં પ્રવર્તેલા ભવ્ય જીવોને વજ્રની સાંકળ સમાન કોઈ પણ હોય તો તે એક સ્નેહ જ છે. સવારે ઇંદ્રાદિક દેવોએ કેવલજ્ઞાનનો મહિમા કર્યો.

અનશન અને નિર્વાણની પ્રાપ્તિ

પછી બાર વર્ષો સુધી જગતીતલની ઉપર વિચરી, ઘણા ભવ્ય જીવોને પ્રતિ-બોધીને ગૌતમદેવ અતિમ સમયે શ્રીરાજગૃહી નગરની અહારના વૈભારગિરિ પર્વતની ઉપર આવ્યા અને ત્યાં પાદપોષગમન અનશનમાં એક મહિનાના ઉપવાસ કરી, સુવર્ણસ્વામીને ગણુ સોંપીને, દર વર્ષનું આયુષ્ય પૂરું થતાં બાકીનાં ચારે અઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરી, અક્ષય અવ્યાબાધ સુખમય મુક્તિપદને પામ્યા.

વર્તમાન ચોવીશીના ચોવીશ તીર્થંકરોના બધા ગણુધરોમાં શ્રી ગૌતમ ગણુધર મહાપ્રભાવશાલી ગણાય છે. તેમના ક્ષમા, નમ્રતા, સરસતા, લબ્ધિસંપન્નતા વ્યાદિ અનેક ગુણોથી આકર્ષાઈને શ્રીસંઘ દિવાળીના દિવસે, ચોપડામાં શારદાપૂજન કરતી વખતે “શ્રી ગૌતમસ્વામીની લબ્ધિ હોજો” એમ લખે છે, અને કાર્તિક સુદ એકમના દિવસે સવારમાં તેમનાં સ્તોત્ર-રાસ વગેરે સાંભળે છે. એવા ગુરુ ગૌતમ શ્રીસંઘનું કલ્યાણ કરે.

૨. અગ્નિભૂતિ ગણુધર.

મગધ દેશના ગોખર ગામમાં ગૌતમ ગોત્રના વસુભૂતિ બ્રાહ્મણ અને પૃથ્વી માતાના પુત્ર શ્રી અગ્નિભૂતિનો જન્મ વૃષભ રાશિ અને કૃત્તિકા નક્ષત્રમાં થયો હતો. તે મહાશુદ્ધિશાલી હોવાથી મોટી ઉંમરે ચૌદ વિદ્યાના પારગામી બન્યા. ‘કર્મ છે કે નહિ,’ આ સંશય દૂર કરીને પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે તેમને તેમના પાંચસો શિષ્યો સાથે, ૪૭ મા વર્ષની શરૂઆતમાં વૈશાખ સુદી અગિયારસે દીક્ષા આપી અને ગણુધર પદે

સ્થાપ્યા. ત્રિપદી સાંભળીને અગિયાર અંગોની રચના કરવામાં સમર્થ અને ચતુર્જ્ઞાની એવા શ્રી અગ્નિભૂતિ મહારાજ છદ્મસ્થપણામાં ૧૨ વર્ષ રહ્યા એટલે ૫૮ વર્ષ વીત્યા બાદ ૫૯ મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૧૬ વર્ષ સુધી કેવલિપર્યાય આરાધી, ૭૪ વર્ષનું સંપૂર્ણાયુ પૂરું કરી, વૈભારગિરિ ઉપર પાદપોષગમન અનશન કરવા પૂર્વક માસક્ષમણ કરી, તેઓ નિર્વાણ પામ્યા. તેમના સંઘયણ, દેહ રૂપ વગેરેની બીના શ્રી ઇંદ્રભૂતિજીના ચરિત્ર પ્રમાણે સમજવી.

૩. વાયુભૂતિ ગણધર

ત્રીજા ગણધર મહારાજ તે પહેલા અને બીજા ગણધરના સગા ભાઈ થાય, તેથી માતાપિતાનાં નામ પૂર્વની માફક જાણવાં. તેમનો જન્મ તુલા રાશિમાં સ્વાતિ નક્ષત્રમાં થયો હતો. તેઓ ચૌદ વિદ્યાના પારંગમી બન્યા હતા. તેમને “આ શરીર છે તે જ આત્મા છે કે શરીરથી અલગ આત્મા છે,” આ સંશય હતો. પ્રભુશ્રી વીરના સમાગમથી તે સંદેહ દૂર થતાં ૫૦૦ શિષ્યો સહિત, પૂર્વે કહેલી તિથિએ, ૪૨ વર્ષને શુદ્ધસ્થ પર્યાય વીત્યા બાદ, તેમણે પ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી. ૧૦ વર્ષ છદ્મસ્થપણામાં રહી, ૫૩મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ સર્વજ્ઞ થયા. ૧૮ વર્ષો કેવલીપણે વિચરી ૭૦ વર્ષનું સર્વાયુ પૂરું કરીને પ્રભુની હયાતિમાં તેઓ નિર્વાણ પામ્યા. બાકીની બીના પૂર્વની માફક જાણવી.

૪. શ્રી વ્યકત ગણધર

આ શ્રી વ્યકત ગણધર મહારાજ કોદલાક ગામના રહીશ, અને ભારદ્વાજ ગોત્રના પિતા ધનમિત્ર અને માતા વાણીના પુત્ર હતા. તેમનો જન્મ મકરરાશિ અને શ્રવણ નક્ષત્રમાં થયો હતો. શ્રી ઇંદ્રભૂતિજીની માફક ૫૨ મા વર્ષની શરૂઆતમાં “પાંચ (પૃથ્વી આદિ) ભૂત છે કે નહિ. ? ” આ સંદેહ દૂર થતાં ૫૦૦ શિષ્યો સહિત તેમણે પ્રભુશ્રી વીરની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. શ્રી અગ્નિભૂતિની માફક ૧૨ વર્ષ પ્રમાણે છદ્મસ્થ પર્યાય પાલી ૬૨ વર્ષની ઉંમર વીત્યા બાદ ૬૩મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ત્રીજા ગણધરની માફક ૧૮ વર્ષ સુધી કેવલીપણે વિચરી પ્રભુ શ્રી વીરની હયાતિમાં સર્વાયુ ૮૦ વર્ષનું પૂર્ણ કરી મુક્તિપદ પામ્યા હતા. બાકીની બીના પૂર્વની જેમ જાણવી.

૫. શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધર

આ પાંચમા ગણધર સુધર્માસ્વામીજી કોદલાક ગામના રહીશ અને અગ્નિ-વેશ્યાયન ગોત્રમાં જન્મેલા એવા પિતાશ્રી ધનમિત્ર વિપ્ર અને માતા ભદ્રિકાના પુત્ર હતા. કન્યારાશિ અને (પ્રભુ શ્રીવીરનું જે જન્મ નક્ષત્ર હતું તે) ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં તેમનો

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી આવશ્યક સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય) ૫૨૧

જન્મ થયો હતો. કુશાબ્ર યુદ્ધિના પ્રભાવે તેઓ ચૌદ વિદ્યાના પારંગત થયા. તેમને એવો સંશય હતો કે “ જે પ્રાણી જેવો આ ભવમાં હોય, તેવો જ તે (પ્રાણી) પર-ભવમાં થાય છે કે બીજા સ્વરૂપે ? ” પ્રભુ શ્રી વીરે આ સંશય દૂર કર્યો, જેથી તેમણે પણ પહેલા અને થોથા ગણધરની માફક એકાવનમા વર્ષની શરૂઆતમાં પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. આ શ્રીસુધર્માસ્વામીની આખતમાં શ્રીશત્રુંજયમાહાત્મ્યમાં કહ્યું છે કે આદીશ્વર ભગવંતની આજ્ઞાથી શ્રી પુંડરીક ગણધરે સવા લાખ શ્લોક પ્રમાણુ શ્રી શત્રુંજયમાહાત્મ્ય બનાવ્યું હતું. તે ઘણું વિશાલ હોવાથી અલ્પ જીવિત-યુદ્ધિવાળા જીવોના ઉપકારને માટે પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવની આજ્ઞાથી ગચ્છનાયક^૧ શ્રી સુધર્માસ્વામી ગણધરે તેને ટૂંકું કરીને ૨૪ હજાર શ્લોક પ્રમાણુ બનાવ્યું. ત્યારબાદ કાલાન્તરે શિલા-દિત્ય રાજની વિનંતી ધ્યાનમાં લઈને આચાર્ય શ્રી ધનેશ્વરસૂરિજી મહારાજે તેથી પણ નાનું શત્રુંજયમાહાત્મ્ય બનાવ્યું.

સુધર્માસ્વામીજી મહારાજ પહેલા ઉદયના ૨૦ આચાર્યોમાં મુખ્ય યુગપ્રધાન થયા. યુગપ્રધાન મહાપુરુષો (પ્રાયઃ) એકાવતારી હોય છે. તેમણે ૪૨ વર્ષ (બીજા દશે ગણધરે કરતાં અધિક સમય) સુધી હ્રમ્મસ્થપણું ભોગવ્યું. તેમાં તેઓ ૩૦ વર્ષ સુધી પ્રભુ વીરની સેવામાં રહ્યા અને ૧૨ વર્ષ સુધી શ્રી ગૌતમ મહારાજની સેવામાં રહ્યા. ૯૨ વર્ષ વીત્યા બાદ ૯૩ વર્ષની ઉંમરે તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૮ વર્ષ સુધી કેવલી-પણે વિચરી શ્રી જંબૂસ્વામી આદિ ઘણા ભવ્ય જીવોને પ્રતિષ્ઠાથી ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં વેલારંગરિની ઉપર માસિક અનશન કરી પ્રભુ શ્રી વીરના નિર્વાણથી ૨૦ વર્ષે મુક્તિપદ પામ્યા. બાકીની બીના પૂર્વની માફક જાણવી.

૬. શ્રી મંડિત ગણધર

છઠ્ઠા ગણધર શ્રી મંડિત ગણધર વાસિષ્ઠ ગોત્રના મૌર્ય ગામના રહીશ વિપ્ર શ્રી ધનદેવ અને માતા શ્રી વિજયદેવાના પુત્ર હતા. તેમનો સિંહ રાશિ અને મઘા નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હતો. બૃહસ્પતિને પણ જીતે એવા યુદ્ધિવંત હોવાથી તેઓ થોડા સમયમાં ચૌદ વિદ્યાના પારંગામી થયા. તે હમેશાં ૩૫૦ શિષ્યોને ભણાવતા હતા. તેમને બંધ-ભાક્ષની આખતમાં સંદેહ હતો, તે પ્રભુ શ્રી મહાવીરે દૂર કર્યો, તેથી તેમણે ૫૪મા વર્ષની શરૂઆતમાં પ્રભુની પાસે દીક્ષા લીધી. તેઓ ગણધર પદવી પામ્યા હતા અને દ્વાદશાંગીના રચનાર હતા. તેઓ હ્રમ્મસ્થપણામાં ૧૪ વર્ષ સુધી રહ્યા. એટલે ૬૮મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. કેવલીપણે ૧૬ વર્ષ સુધી વિચરી, ૮૩

૧. પ્રભુ શ્રીમહાવીરે અગિયારે શિષ્યોને ગણધરપદ દેતી વખતે બીજા સર્વ કરતાં દીર્ઘાયુ હોવાથી સુધર્માસ્વામીને ગણુની અનુચ્છા કરી હતી.

વર્ષનું સર્વાયુ પૂર્ણ કરી પ્રભુની હયાતિમાં જ તેઓ સુક્રિપદને પામ્યા. આકીની બીના પહેલા ગણધરની માફક સમજી લેવાં.

૭. શ્રી મૌર્યપુત્ર ગણધર

આ મૌર્યપુત્ર ગણધર મહારાજ કાશ્યપ ગોત્રના મૌર્યગામવાસી, મૌર્ય બ્રાહ્મણના પુત્ર હતા. તેમની માતાનું નામ વિજયદેવા હતું. તેઓનો જન્મ વૃષભ રાશિમાં મૃગશીર નક્ષત્રમાં થયો હતો. તેઓ ચૌદ વિદ્યાના પારંગામી હતા અને ૩૫૦ શિષ્યોના અધ્યાપક હતા. તેમને “ દેવો છે કે નહિ ” એવો સંશય હતો. પ્રભુ શ્રીમહાવીરે તે દૂર કર્યો એટલે ૬૫ વર્ષની ઉંમરે તેઓ દીક્ષિત બની ગણધર બન્યા. સર્વલખિનિધાન એવા તેઓ ૧૪ વર્ષ છદ્મસ્થપણામાં રહ્યા. એટલે ૭૯ વર્ષ વીત્યા બાદ ૮૦ મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૧૬ વર્ષ સુધી કેવલીપણે વિચરી સર્વાયુ (૬૫ + ૪ + ૧૬) ૮૫ વર્ષનું પૂર્ણ કરી પ્રભુની હયાતિમાં શૈલેશી અવસ્થા અનુભવીને તેઓ નિર્વાણપદને પામ્યા. આકીની બીના પૂર્વની માફક સમજવી.

૮. શ્રીઅકંપિત ગણધર.

આ આઠમા ગણધર મહારાજ ગૌતમ ગોત્રના, પિતા દેવ બ્રાહ્મણ અને માતા જયંતીના પુત્ર હતા. તેઓનો મકરરાશિ, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં જન્મ થયો હતો. તીવ્ર બુદ્ધિના પ્રભાવે છએ દર્શનનાં શાસ્ત્રો ભણીને તેઓ મહાસમર્થ વિદ્વાન થયા. તેઓ ૩૦૦ શિષ્યોને અણાવતા હતા. તેમનો “ નારકીઓ છે કે નહિ ” આ સંશય પ્રભુશ્રી મહાવીરે દૂર કર્યો એટલે તેમણે પ્રભુની પાસે ૪૯મા વર્ષની શરૂઆતમાં દીક્ષા લીધી, અને તેઓ ગણધર પદવી પામ્યા. ૯ વર્ષ છદ્મસ્થપણે રહી તેઓશ્રી ૫૮મા વર્ષની શરૂઆતમાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૨૧ વર્ષ સુધી ધ્યાનાતીત ભાવે વિચરી, ઘણા ભવ્ય જીવોને મોક્ષમાર્ગના મુસાફર બનાવી, સર્વાયુ (૪૮ + ૯ + ૨૧) ૭૮ વર્ષનું પૂર્ણ કરી પંચમ ગતિ (મોક્ષ) ને પામ્યા. આકીની બીના શ્રીદંદ્રભૂતિજીની માફક જાણવી.

૯. શ્રીઅચલબ્રાતા ગણધર.

આ શ્રી ૯મા ગણધર મહારાજ કૌશાલા (અથોધ્યા) નગરીના રહીશ, હારિત ગોત્રના પિતા શ્રીવસુ બ્રાહ્મણ અને માતા નંદાના પુત્ર હતા. મિથુનરાશિ અને મૃગશીર નક્ષત્રમાં તેઓ જન્મ્યા હતા. સાંખ્ય ઔદ્ધ દર્શનાદિ સર્વ શાસ્ત્રોના તેઓ પારંગામી બન્યા. પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવના સમાગમથી, ૩૦૦ શિષ્યોના અધ્યાપક એવા તેમનો, ‘ પુણ્ય-પાપ છે કે નહિ ’ આ સંશય દૂર થતાં, તેઓ ૪૭મા વર્ષની શરૂઆતમાં દીક્ષા લઈ ગણધરપદવી પામ્યા. ૧૨ વર્ષ છદ્મસ્થપણામાં રહી ૫૯મા વર્ષની શરૂઆતમાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૧૪ વર્ષ સુધી કેવલીપણે વિચરી સર્વાયુ ૭૨ વર્ષનું પૂર્ણ કરી સનાતન

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી આવશ્યક સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય) ૫૨૩
 શાંતિમય સિદ્ધપદને પામ્યા. બાકીની બીના પ્રથમ ગણધરની માફક જાણવી.

૧૦. શ્રીમેતાર્ય ગણધર.

આ શ્રી દશમા ગણધર વચ્છદેશાન્તર્ગત તુંગિક નામના ગામમાં રહેનાર કૌંડિન્ય ગોત્રના પિતાશ્રી દત્ત બ્રાહ્મણ અને માતાશ્રી વરુણદેવાના પુત્ર થાય. તેમની જન્મરાશિ મેષ હતી અને તેમનું જન્મનક્ષત્ર અશ્વિની હતું. તેઓ મહાસમર્થ પંડિત અને ૩૦૦ શિષ્યોના અધ્યાપક હતા. તેમને ' પરલોક છે કે નહિ ' આ સંશય હતો. પ્રભુ શ્રીવીરે તે દૂર કર્યો, એટલે ૩૭ વર્ષની ઉંમરે તેઓ દીક્ષા લઈ ગણધર પદવી પામ્યા. ૧૦ વર્ષ છદ્મસ્થપણામાં રહી, ૪૭મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ કેવલી થયા. તેઓશ્રી ૧૬ વર્ષ કેવલીપણે વિચરી છેવટે (૩૬+૧૦+૧૬) ૬૨ વર્ષનું સર્વાયુ પૂર્ણ કરી જન્મ જરાદિ ઉપદ્રવરહિત પરમ પદને પામ્યા. બાકીની બીના પ્રથમ ગણધરની માફક જાણવી.

૧૧. બાલસંયમી શ્રીપ્રભાસ ગણધર

રાજગૃહી નગરીમાં કૌંડિન્ય ગોત્રમાં જન્મેલો શ્રીબલ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને અતિભદ્રા (અતિબલા) નામની સ્ત્રી હતી. તેમને ત્યાં કર્ક રાશિ અને-પુષ્પ નક્ષત્રમાં એક પુત્રનો જન્મ થયો. તેનું નામ ' પ્રભાસ ' પાડ્યું. તે અનુક્રમે સર્વ શાસ્ત્રોમાં નિષ્ણાત બન્યો. આ શ્રીપ્રભાસ બ્રાહ્મણ ૩૦૦ શિષ્યોના અધ્યાપક હતા. તેમને " મોક્ષ છે કે નહિ " આ સંશય હતો. તે ભાવ કરુણાના ભંડાર ભગવંત શ્રીમહાવીરે યથાર્થ બીના સમજાવી દૂર કર્યો, એટલે પ્રભુની પાસે ૧૬ વર્ષની (બીજા ગણધરો કરતાં નાની) ઉંમરે દીક્ષા લઈ ગણધરપદ પામ્યા. ૮ વર્ષ છદ્મસ્થપણામાં રહી, ૨૪ વર્ષની ઉંમર વીત્યા બાદ ૨૫મા વર્ષની શરૂઆતમાં તેઓ કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ૧૬ વર્ષ મુધી કેવળીપણે વિચરી સર્વાયુ ૪૦ વર્ષનું પૂર્ણ કરી પ્રભુની હયાતિમાં જ તેઓ આત્મરમણતારૂપ મોક્ષને પામ્યા.

ઉપસંહાર

આવશ્યકસૂત્ર, વિવિધ તીર્થ ક્ષેપ વગેરે અંગેના આધારે આ પ્રમાણે અગિયાર ગણધરોની જીવનરેખા ટૂંકામાં જણાવી. દરેક ગણધરના સંશયો અને તે દરેકનું પ્રભુએ કરેલ વિવેચન અને સમાધાનગર્ભિત વિચારો અલગ અંશમાં આપવા ભાવના હોવાથી અહીં તે સંબંધી ટૂંકમાં જ ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ અગિયારે ગણધરોના જીવનની આખતમાં હજુ ઘણું જણાવવું બાકી કહ્યું છે, જે અવસરે જણાવવા ભાવના છે.

શ્રી ગણધર મહાયંત્ર

ખંડ	નામ	સંશય	શિષ્ય પરિવાર	જન્મભૂમિ	જન્મ નક્ષત્ર	જન્મ રાશિ	પિતા	માતા	ગાત્ર	ગૃહસ્થપર્યાય	બ્રાહ્મસ્થ પર્યાય	કેનક પર્યાય	સર્વશુભ્ય
૧	ઉદ્ધવતિ	હવનો	૫૦૦	મગધદેશમાં ગોપર ગામ	જ્યેષ્ઠા	શશિક	વસુભૂતિ	પૃથ્વી	ગૌતમ	૫૦	૩૦	૧૨	૯૨
૨	અગ્નિભૂતિ	કર્મનો	"	"	કૃતિકા	દુષળ	"	"	"	૪૬	૧૨	૧૬	૭૪
૩	વાયુભૂતિ	શરીરથી હવ જુદા નથી	"	"	સ્વાતિ	વૃષા	"	"	"	૪૨	૧૦	૧૮	૭૦
૪	વ્યક્ત	પંચભૂતનો	"	શલાક	શ્રવણ	મકર	ધનમિત્ર	વારુણી	ભારદ્વાજ	૫૦	૧૨	૧૮	૮૦
૫	સુધર્મા	જે અહીં જેવો તે મરી તેવો થાય	"	"	ઉત્તરા ફાલ્ગુની	કર્મા	ધરમલ	ભદ્રિકા	અગ્નિ-વૈશ્યાય	૫૦	૪૨	૮	૧૦૦
૬	મંડિત	ધંધ મોક્ષનો	૩૫૦	મૌર્ય	મઘા	લિહ	ધનદેવ	વિક્રમદેવ	વાશિષ્ઠ	૫૩	૧૪	૧૬	૮૩
૭	મૌર્યુત્ર	દેવનો	"	"	સુમશાર	વૃષભ	મૌર્ય	"	ક્રમ્ભય	૬૫	૧૪	૧૬	૯૫
૮	અકપિત	નારનાનો	૩૦૦	મિથિલા	ઉત્તરાષાઢા	મકર	દેવ	જયંતી	ગૌતમ	૪૮	૯	૨૧	૭૮
૯	અચલક્રાન્તા	પુણ્યાપતનો	"	કાશલા નગરી	સુગણીર	મિથુન	વસુ	નાંદા	હારિત	૪૬	૧૨	૧૪	૭૨
૧૦	મૌતર્ય	પરનોકનો	"	વચ્છ દેશમાં વુગિક	અશ્વિની	મેષ	દત્ત	વરુણદેવ	કૌંડિન્ય	૩૬	૧૦	૧૬	૬૨
૧૧	પ્રલાસ	નિર્વાહનો	"	રાજગૃહ	યુધ્ય	કર્ક	પદા	આતિભદ્રા	"	૧૬	૯	૧૬	૪૦

નીચેની વાખતો અગિયારે ગણધરોની એકસરખી સમજવી:—

સંધવભૂ—૧૦૪સમજારનારાય; **સંરેશાન**—સમચ્યુરસ; **દેહુવણુ**—સુવણુ જેવો. **રૂપસપદા**—તીર્થકર દેવથી ઓછી અને આહારક શરીરથી યદિશાતી. **દીક્ષાસમય**—વૈશાખ શુદ અગિયારસના દિવસનો પૂર્વ કાળ (પહેલા બે પ્રહર)નો. **જ્ઞાન**—ગૃહસ્થપણુ ચીદ વિદ્યાના પારખામી અને દીક્ષિતપણુ કાઠ્યાંગી ગણિપિકના ધારક અને હિવટ કેવળજ્ઞાની, **નિર્વાણુ**—૧૦૪ગૃહ નગરમાં વૈભારગિરિ પર્વત ઉપર, માસક્ષમણુ પૂર્વક પાદપેપગમન અનશનમાં. [શ્રીહંદર્યતિ અને શ્રીસુધર્માદેવાની સિવાયના નવ ગણધર મહારાજ કાગવાન મહાવીર રવાખાની હયાતિમાં જ નિર્વાણુ પાગ્યા હતા.]

નોંધ—કાગવાન મહાવીરસ્વામીના સમવસરણુમાં આવતા દેવોને, આ અગિયારે બ્રાહ્મણોએ તેઓ પોતાના યસમાં આવે છે, એમ માન્યું. પણ હિવટ તેમને સાચી વસ્તુ સમજાણી, એટલે તેઓ પોતપોતાની શંકાનું સમાધાન સેળવવા કાગવાન પાસે ગયા અને પોતાના મનને સંતોષ થતાં દીક્ષિત થયા.

આ રીતે પ્રભુશ્રી મહાવીરના ૧૧ ગણધરોનું વર્ણન પૂરું થયું.

સામાચારીનું ટૂંક વર્ણન

અહીં શરૂઆતમાં કાલ શબ્દના નિક્ષેપાતું અને સમય વગેરેનું સ્વરૂપ, તથા સામાચારીના ઝાંઝ સામાચારી વગેરે ત્રણ અને ૧૦ ભેદોનું સ્વરૂપ, ક્રમસર વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે ઈચ્છાકારાદિના યોગ્ય વિષય (અવસર; પ્રસંગ)નું અને ફલનું વર્ણન, તથા ઉપસંપદાના મુખ્ય ત્રણ ભેદ (જ્ઞાનાદિની ઉપસંપદાઓ), તેમાં જ્ઞાનોપસંપદાના ને દર્શનોપસંપદાના ત્રણ ત્રણ ભેદો અને ચારિત્ર સંપદાના બે ભેદોનું વર્ણન, તેમ જ વર્તના સંના અને ગ્રહણનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે પ્રમાર્જન અને નિષઘાદિનો વિધિ, તથા વાચનાને સાંભળવાનો વિધિ અને તેનું ફલ જણાવીને અવગ્રહને માંગવાનો વિધિ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

ઉપક્રમનું નિક્ષેપાદિનું ટૂંક વર્ણન

અહીં આયુષ્યને ઘટવાનાં ૭ કારણો વિવિધ દૃષ્ટાંતો સાથે જણાવતાં દંડ, ચામૂક વગેરે હેતુઓની બીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી ક્રમસર પ્રશસ્ત કાલ અને અપ્રશસ્ત કાલ તથા દિવસ રાત્રિ રૂપ પ્રમાણકાલ તેમ જ વર્ષકાલ, અને ભાવ-સ્થિતિનું વર્ણન કરીને ચાલુ પ્રસંગે પ્રમાણ કાલની પહેલી પૌરુષીનો અધિકાર (જરૂરિયાત) જણાવ્યો છે. અને ભાવનિક્ષેપાના વિચારમાં પ્રજુ મહાવારના ક્ષાયિકભાવની, અને ગણધરના ક્ષાયોપશમિકભાવની જરૂરિયાત જણાવી છે. પછી અનુક્રમે શબ્દના નિક્ષેપાનો વિચાર, તથા નિમિત્ત-નૈમિત્તિનું તેમજ સમવાયી-અસમવાયી વગેરેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. તે પછી પ્રત્યય શબ્દના અને લક્ષણ શબ્દના નિક્ષેપાતું વર્ણન, તથા નૈગ-માદિ ૭ નયોનાં લક્ષણ અને ભેદો કહીને ચાલુ પ્રસંગે ત્રણ નયોનો અધિકાર (જરૂરિયાત) જણાવ્યો છે. પછી શ્રી વજ્રસ્વામીના ચરિત્રમાં બે વાર દેવે કરેલી આહારની નિમંત્રણા, તેમણે શેઠની દીકરી રુકિમણીને ઉપદેશ દર્ષ સાધવી બનાવી, દેવે વજ્રસ્વામીને આપેલી આકાશગામિની લખિતનું સ્વરૂપ, તેમનું માહેશ્વરી નગરીમાં જવું વગેરે બીના પણ વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી શ્રીઆર્યરક્ષિતસૂરિ મહારાજના વર્ણવેલા ચરિત્રમાં કહ્યું છે કે દરેક સૂત્રમાં અનુયોગની અલગ અલગ સંકલના કરનારા તે શ્રીઆર્યરક્ષિતસૂરિ મહારાજ જાણવા. અહીં તેમના માતાપિતા વગેરેના વર્ણનમાં તે બધાંની બીના વગેરે હકીકતો પણ જણાવી છે. ને અંતે ચારે અનુયોગનાં સૂત્રોની, ને મહાકલ્પ છેદની હકીકત પણ વિસ્તારથી સમજાવીને ઉપક્રમાદિનું વર્ણન પૂરું કર્યું છે. અહીં આયુષ્યને ઘટાડનારા રાગાદિના અધ્યવસાય વગેરે ૭ ઉપક્રમોનું વિસ્તારથી વર્ણન વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય, લોકપ્રકાશ, સંવેગમાલાદિ ગ્રંથોમાંથી જાણવું.

નિહ્વોનું ટૂંક વર્ણન

અહીં અનુક્રમે નિહ્વોના મતો અને તે દરેક મતને કાઢનારા આઠ પુરુષનું

નામ, તથા તે મત જ્યાં જે સાલમાં નીકળ્યો, તે ગામનું નામ તેમ જ સાલની બીના કહીને વિસ્તારથી નિહ્વેવોનું વર્ણન કરતાં પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તરપક્ષ વગેરેની બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

ઉપોદ્ઘાત નિયુક્તિનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

કોઈ પણ શાસ્ત્રની વ્યાખ્યા શરૂ કરતાં પહેલાં તેના દૂંકામાં પરિચય કરાવનારી જે નિયુક્તિ, તે ઉપોદ્ઘાત નિયુક્તિ કહેવાય. સામાયિકસૂત્રની આ ઉપોદ્ઘાતનિયુક્તિમાં (૧) સમ્યક્ત્વ સામાયિક, (૨) શ્રુત સામાયિક, (૩) દેશવિરતિ સામાયિક, (૪) સર્વાવિરતિ સામાયિક, આ રીતે સામાયિકના ૪ ભેદો જણાવીને કથો નય એ ૪ ભેદોમાંના કેટલા ભેદોને માને છે? આ બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે ગુણ-ગુણીના અભેદ નયની અપેક્ષાએ જે આત્મા તે જ સામાયિક કહેવાય. આ બાબતમાં જરૂરી નયનો વિચાર અને દરેક વ્રતના વિષયની બીના તથા સામાયિકનું સ્વરૂપ, તેમ જ ઘણીવાર પ્રાપ્ત થતા દેશવિરતિના લાલનું વર્ણન વિસ્તારથી કયું છે. પછી અનુક્રમે ક્ષેત્ર, દિશા વગેરે (દારો)ની અપેક્ષાએ સામાયિકના વિચારો જણાવતાં કહ્યું છે કે (૧) ત્રણે લોકમાં સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત હોય. (૨) તિર્છાલોકમાં મનુષ્યને જ સર્વાવિરતિ હોય. (૩) મનુષ્યને અને તિર્ચાને દેશવિરતિ હોય વગેરે બીના વિસ્તારથી જણાવી છે. પછી અનુક્રમે માનુષ્ય (મનુષ્યપણું) વગેરેની દુર્લભતા દશ દષ્ટાંતોથી કહીને ધર્મ કરવાનો ઉપદેશ હેતાં ધર્મને સાંભળવામાં વિદ્વ કરનારા આલસ વગેરે ૧૩ કાઠીયાને તજવાની અને વ્રત, ક્ષમા વગેરેને આરાધવાની પ્રેરણા કરી છે. પછી અનુક્રમે વિસ્તારથી સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ, અને ચારે સામાયિકોનો દષ્ટાંત સાથે શબ્દાર્થ, તથા ચાલુ પ્રસંગે દમદન્ત મુનિ વગેરેનું તેમ જ મુનિપણાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. છેવટે અનુક્રમે મેતાર્ય મુનિની અને કાલિકાચાર્યની તથા ચિલાતીપુત્રની સ્તુતિ કરીને ધર્મરૂચી મુનિના દષ્ટાંતે અનાકૃદ્ધિનું અને ઈલાપુત્રના દષ્ટાંતે પરિજ્ઞાનું, તથા પ્રત્યાખ્યાનના વર્ણનમાં તેતલિનું દષ્ટાંત વર્ણવ્યું છે. આ રીતે ઉપોદ્ઘાતનિયુક્તિનું વર્ણન પૂરું થયું.

સૂત્રનું દૂંક વર્ણન

અહીં સૂત્રનું સ્વરૂપ જણાવતાં તેના ૩૨ હોષોનું અને ૬ કે ૮ ગુણોનું પણ વર્ણન વિસ્તારથી સમજાવીને નમસ્કાર મંત્રની વ્યાખ્યા શરૂ કરી છે.

નમસ્કાર (મંત્ર)નું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

અહીં શરૂઆતમાં નમસ્કાર સૂત્રના ઉત્પત્તિ, નિક્ષેપ, પદ, પદાર્થ વગેરે દારોનું વર્ણન કરીને આરોપણાદિ પાંચ પ્રકારની પ્રરૂપણા કરી છે. પછી “ નમો અરિહંતાણં ” અહીં કહેલા અરિ શબ્દથી રાગદ્વેષ-કષાયાદિનું સ્વરૂપ અને કષાય શબ્દના નિક્ષેપા,

તથા પરીવહ ઉપસર્ગોની બીના, તેમ જ 'અહ્નિ' શબ્દની નિરૂક્તિ, તેમને નમસ્કાર કરવાનું ફલ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને "નમો સિદ્ધાં" આ પદમાંના સિદ્ધપદના ૧૧ નિક્ષેપાનું વર્ણન કરતાં અનુક્રમે કર્મોના અને શિલ્પનો ભેદ (તે બેમાં તફાવત,) અને આ અવસરે કેકાસાદિનાં દૃષ્ટાંતો, તથા વિદ્યામાં અને મંત્રમાં ફરક, આર્થ અપુષ્ટાચાર્યાદિના દૃષ્ટાંતો આપીને સમજાવ્યા છે. પછી યોગસિદ્ધતા વર્ણનમાં આર્થ સમિતસૂરિનું, અને આગમસિદ્ધતા વર્ણનમાં શ્રીગૌતમ સ્વામી ગણધરનું, તથા અર્થ (દ્રવ્ય, ધન) સિદ્ધાદિના વર્ણનમાં મહા કંબુશ મમ્મણુ શેઠ વગેરેનાં દૃષ્ટાંતો કહીને અનુક્રમે યુદ્ધિસિદ્ધનું લક્ષણ, અને યુદ્ધિના ચાર ભેદો દૃષ્ટાંતો દર્શને વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. પછી તપ:સિદ્ધતા વર્ણનમાં દંઠપ્રહારી ચોરનું દૃષ્ટાંત જણાવીને "સિદ્ધ" શબ્દની નિરૂક્તિ, અને સમુદ્ઘાતની તથા શૈલેશી અવસ્થાની બીના, તેમ જ સિદ્ધની ઊર્ધ્વગતિ થવામાં તુંબડા વગેરેનાં દૃષ્ટાંતો વર્ણવ્યા છે. પછી સિદ્ધની અલોકમાં ગતિ ન થવાનું કારણ, અને સિદ્ધશિલાનું વર્ણન, તથા સિદ્ધની અવગાહના, તેમ જ દેશ-પ્રદેશની સ્પર્શના, વગેરે હુકીકતો કહીને સિદ્ધનાં લક્ષણ અને સુખ, તથા એકાર્થિક ૮ શબ્દો, તેમ જ તેમને નમસ્કાર કરવાનું ફલ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી ક્રમસર આચાર્યપદના, ને ઉપાધ્યાયપદના ચાર ચાર નિક્ષેપાનું અને તે બંનેનું સ્વરૂપ વગેરે બીના કહીને તે જ પદ્ધતિએ સાધુપદનું વર્ણન કર્યું છે. પછી અરિહંતાદિ પાંચ સંખ્યાની અને કર્મની બાબતમાં શંકા અને સમાધાનનું તથા નમસ્કારના પ્રયોજન અને ફલ વગેરેનું વર્ણન ત્રિદંડી વગેરેનાં દૃષ્ટાંતો આપીને વિસ્તારથી કર્યું છે. આ રીતે નમસ્કારમંત્રની વ્યાખ્યા પૂરી થઈ.

શ્રી સામાયિક (કરેમિભંતે) સૂત્રનું ટૂંક વર્ણન

અહીં શરૂઆતમાં કહ્યું કે શ્રીનંદીજીના અને અનુયોગદ્વાર સૂત્રના ઉપોદ્ઘાતોને પ્રસ્તાવનાઓને) જાણી નવકાર બોલીને 'કરેમિ ભંતે!' સૂત્રનો ઉચ્ચાર કરવો. અહીં મૂલ સામાયિક સૂત્ર કહીને ક્રમસર તેનાં (૧) કરણ, (૨) ભયાંત, (૩) સામાયિક, (૪) સર્વ, (૫) વર્ણવા લાયક સાવધયોગ (૬) પ્રત્યાખ્યાન, (૭) યાવજ્જીવ, (૮) ત્રિવિધ, આ દરેક પદોનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ સમજાવીને 'કરણ' પદના ૬ નિક્ષેપો જણાવ્યા છે. તેમાં દ્રવ્યકરણાદિ ૪ કરણોનું સ્વરૂપ, અને ઉદ્દેશ સમુદ્દેશ ને અનુજ્ઞાનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું છે. પછી અનુક્રમે સામાયિકના એકાર્થિક (પર્યાયવાચક) શબ્દો, અને સામાયિકનો કર્તા (આત્મા) કર્મ (સામાયિક) અને કરણ (આત્મા)નું સ્વરૂપ, તથા સર્વ પદના નિક્ષેપો, તેમ જ ત્યાગ કરવા લાયક કોષાદિનું વર્ણન કરીને કહ્યું છે કે 'સમ્યક્ત્વ વગેરે' પ્રશસ્ત યોગ કહેવાય. આ તમામ બીના વિસ્તારથી સમજાવીને પ્રત્યાખ્યાન શબ્દના ૬ નિક્ષેપો અને યાવજ્જીવ શબ્દનો અર્થ તથા જીવ શબ્દના નિક્ષેપો તેમ જ 'ત્રિવિદેહ'.

આ પદ્મનું સ્વરૂપ વગેરે બીના વિસ્તારથી કહી છે. પછી દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણનું સ્વરૂપ જણાવતાં મુદ્દલક (નાના) શિષ્યનું, અને ભાવ પ્રતિક્રમણનું સ્વરૂપ જણાવતાં મૃગાવતી સાધ્વીજીનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. પછી દ્રવ્ય નિદાના વર્ણનમાં ચિતારાની દીકરીનું દષ્ટાંત આપીને દ્રવ્ય ગહર્ના વર્ણનમાં બ્રાહ્મણનું અને દ્રવ્ય વ્યુત્સર્ગ (દ્રવ્ય કાચોત્સર્ગ)ના વર્ણનમાં શ્રીપ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિનું દષ્ટાંત કહીને અનુગમનું વર્ણન પૂરું કર્યું છે. છેવટે જ્ઞાનનયનું, ને ક્રિયાનયનું સ્વરૂપ કહીને જણાવ્યું છે કે જે જ્ઞાન ક્રિયાનો સાધક હોય, તે જ સાધુ કહેવાય. આ રીતે સામાયિક સૂત્રની વ્યાખ્યા પૂરી થઈ.

શ્રી ચતુર્વિંશતિસ્તવ (લોગસ્સ સૂત્ર)નો દ્વંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં 'ચતુર્વિંશતિ' શબ્દના અને 'સ્તવ' શબ્દના નિદેશા જણાવીને કહ્યું છે કે પુષ્પાદિથી જે પ્રભુની પૂજા કરીએ, તે દ્રવ્યસ્તવ કહેવાય. અને દ્રવ્યપૂજા કર્યા પછી પ્રભુના ગુણોની જે સ્તવના કરીએ, તે ભાવસ્તવ કહેવાય. નિરા-રંભી સાધુએને ભાવસ્તવથી કર્મનિર્જરા વગેરે ઘણાં લાભ થાય છે, તેથી તેઓ દ્રવ્યસ્તવ (ફૂલ વગેરેથી પૂજા) કરતા નથી. તથા આવકોએ દ્રવ્યસ્તવની સાધના કરવીજ જોઈએ. કારણ કે તે તેમની સંસારની રખડપટ્ટી ટાળે છે. આ તમામ બીના વિસ્તારથી સમજાવીને લોક શબ્દના ૮ નિદેશા અને લોક શબ્દના એકાર્થિક શબ્દો (પર્યાયવાચક) શબ્દો જણાવ્યા છે. પછી અનુક્રમે કહ્યું છે કે આગ્રિ વગેરે પદાર્થોનો જે પ્રકાશ તે દ્રવ્યઉદ્યોત કહેવાય, અને જે મતિજ્ઞાનાદિ પાંચ જ્ઞાન તે ભાવઉદ્યોત કહેવાય. શ્રીજિને-શ્વરે આવા ભાવઉદ્યોતના કરનારા છે. તથા જે શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ એ ભાવધર્મ કહેવાય. આ બધી બીના વિસ્તારથી સમજાવીને અનુક્રમે તીર્થ શબ્દના અને કર શબ્દના નિદેશાનું વર્ણન અને જિનનું તથા અર્હન શબ્દનું તેમજ કેવલી સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે. પછી આલુ ચોવીરીના ચોવીશે તીર્થકરોની સ્તુતિ કરીને તે દરેક તીર્થકરના નામનાં સામાન્ય કારણો અને વિશેષ કારણો વર્ણવ્યાં છે. પછી અનુક્રમે જિનેશ્વરોના પ્રસાદ, આરોગ્ય, બોધિ અને સમાધિ (આ ચાર પદાર્થો)ની પ્રાર્થના (માંગણી) કરીને નતિ શબ્દના ને કીર્તિ શબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દો, અને ઉત્તમ શબ્દની વ્યાખ્યા (જેઓ મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અપ્રતરૂપ અધકાર રહિત હોય, તે તીર્થકરો ઉત્તમ કહેવાય) તથા પ્રાર્થનાનું અનિદાનપણું વગેરે બીના જણાવીને કહ્યું છે કે તીર્થકરો તેા દ્યાની લાગણીથી આરોગ્યાદિ લાભને કરનાર ધર્મોપદેશ આપે છે. તે પ્રમાણે વર્તનારા ભક્તશાલી ભવ્ય જીવો ભક્તિના પ્રતાપે થયેલાં કર્મોના ક્ષયથી આરોગ્યાદિને પામે છે. આવી ખરી પરિસ્થિતિ (હકીકત) છે. છતાં “હે પ્રભો! મને આપ આરોગ્ય વગેરે આપો.” આમ જે ભક્તજન કહે છે, તે ભક્તિના ઉદ્ગારો, વ્યાવહારિક ભાષા તરીકે સમજવા. અને શ્રી તીર્થકરની ભક્તિને નહિ કરનારા જીવોનું

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી આવશ્યક સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય) પરલ

ભવિષ્ય સુધરતું નથી, એટલે તેઓ ભવસુધરને તરી શકતા નથી. ચૈત્યભક્તિ વગેરેથી પણ વધારે આત્મહિતને કરનારું સંયમ જ છે. આ તમામ બીના વિસ્તારથી વર્ણવીને સિદ્ધિની પ્રાર્થના (હે શ્રી સિદ્ધ ભગવંતો ! મને સિદ્ધિનાં સુખ આપો. આવી માંગણી)નું વર્ણન કરીને કહ્યું કે કેવલજ્ઞાનથી લોકમાં ને અલોકમાં પ્રકાશ થાય છે, એટલે સિદ્ધ ભગવંતો લોકનું ને અલોકનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણે છે. આ રીતે બીજા આવશ્યક (ચક્રવીસતથવ-લોગસસ સૂત્ર)નો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

૩. ત્રીજા આવશ્યક (વંદન અધ્યયન)નો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં વંદનક શબ્દના ૪ પર્યાયવાચક શબ્દો, અને 'કસ્ય એટલે કોને વંદન કરવું જોઈએ?' વગેરે ૯ નવ દ્વારોનું સ્વરૂપ, તથા વંદન વગેરેના વર્ણનમાં ક્ષુદ્રક સાધુ વગેરેના દૃષ્ટાંતો, તેમ જ વંદનીય (વંદના કરવા લાયક) અને અવંદનીયના વર્ણનમાં માલાનું દૃષ્ટાંત વગેરે બીના કહીને જ્ઞાન તીર્થાદિના અધિકાર (વર્ણન)ની સૂચના કરી છે. પછી અનુક્રમે અવંદનીયના પાર્શ્વસ્થ (પાસથા) વગેરે ભેદો, અને પાસથા વગેરેને વંદન કરતાં લાગતા દોષોની બીના, તથા તેના (પાસથા વગેરેના) ચારિત્રનો નાશ, તેમ જ તેનું દુર્લભ્યોધિપણું જણાવતાં ચંપક (ચાંપાનાં ફૂલો)ની માલા, શકુની, પારગ ને વૈકૂર્થ રતનનાં દૃષ્ટાંતો કહ્યાં છે. એટલે ખરાબ જનની સોખત કરવાથી થતાં તુકસાન જણાવ્યાં છે. પછી ક્રમસર મુનિ વેષની ચર્ચા અને સુવિહિતનાં લક્ષણો કહીને જણાવ્યું છે કે પ્રત્યેકબુદ્ધોનું આલંબન લઈને સ્વચ્છંદી બનેલા છવો પોતાના ચારિત્રનો નાશ કરે છે. ઉન્માર્ગની દેશના દેનારા છવો અદૃષ્ટવ્ય (દેખવા લાયક નહિ એવા) જાણવા. તથા જે જિનશાસનની અપભ્રાજના કરે, તેને વાંદવામાં ઘણા દોષો (ગેરલાભ) છે, તેમ જ જે જિનશાસનની પ્રભાવના કરે છે, તેમને વાંદવામાં કર્મનિર્જ્ઞાન વગેરે ઘણા લાભ છે. આ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને અનુક્રમે આચાર્યાદિનું સ્વરૂપ, અને તેમને વાંદવાનો વિધિ, તથા પ્રતિક્રમણ વગેરેમાં કરાતા ક્રુવ વંદન અને અધ્રુવ વંદનનું સ્વરૂપ તેમ જ પચ્ચીશ આવશ્યકોનું સ્વરૂપ ફલ વગેરે બીના વિસ્તારથી વર્ણવી છે. પછી અનુક્રમે વંદનના ૩૨ દોષો અને તેનું ફલ તથા વિનય ગુણની શ્રેષ્ઠતા જણાવીને વંદનક મૂલ સૂત્રમાંના ઇચ્છા, અનુજ્ઞા, અવગ્રહ વગેરે ૬ શબ્દોના નિક્ષેપા અને સ્વરૂપ તથા ગુરુની આજ્ઞા લઈને અવગ્રહમા પ્રવેશ કરવાનો વિધિ, તેમ જ શ્રીગુરુ મહારાજના ચરણે વાંદણું દેતાં શિષ્ય પોતાનું મસ્તક અડાડે, આ તમામ બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી યાત્રા, યાપનીય અને ક્ષામણાનું સ્વરૂપ તથા શિષ્યને વાંદણું દેતાં ગુરુમહારાજ જે વચનો કહે, તે વચનોનું તેમ જ તે વચનો સાંભળીને શિષ્યો શું કહે? તે પ્રશ્નોનો ઉત્તર વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને બે વાંદણું

દેવાનું અને બીજા વાંદણામાં 'આવસ્થિત્રાણ' આ પદ નહિ યોગવાનું કારણ તથા વંદનનું ફેલ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ રીતે ત્રીજા વંદનક નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

૪. શ્રી પ્રતિક્રમણુ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં પ્રતિક્રમણુ અને પ્રતિક્રમક (પ્રતિક્રમણુ કરનાર જીવ)નું તથા પ્રતિક્રાંતવ્ય એટલે પ્રતિક્રમણુ કરવાને લાયક દોષોનું સ્વરૂપ, તેમ જ પ્રતિક્રમણુ શબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દોનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે પ્રતિક્રમણુ વગેરે ૮ શબ્દોના નિક્ષેપા અને અર્થ વગેરેના ૬ નિક્ષેપા દૃષ્ટાંત સાથે જણાવતાં અધિક માસને અંગે આંખાને આપેલા ઉપાસંભ (ઠપકા)ની બીના કહી છે. પછી જણાવ્યું છે કે આલોચના કરવાથી આરાધના થાય છે, માટે અજ્ઞાનાદિ કારણે લાગેલા દોષો ગુરુ મહારાજને જરૂર સરલ ભાવે જણાવવા જોઈએ અને તે દોષોની શુદ્ધિને માટે તેમના કહ્યા મુજબ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ જરૂર કરવાં જોઈએ.

આ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને અનુક્રમે પાંચ પ્રતિક્રમણુનું સ્વરૂપ, અને ભેદાદિ સહિત અનશનનું સ્વરૂપ તથા મહાપ્રતોનું સ્વરૂપ તેમ જ ભાવપ્રતિક્રમણુનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવ્યું છે. જે મિથ્યાત્વાદિ દોષોનો અથવા તેવા દોષવાળા સંસારનો ત્યાગ કરવો તે ભાવપ્રતિક્રમણુ કહેવાય. આ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને અનુક્રમે (૧) 'ચત્તારિ મંગલં' સૂત્ર (૨) 'ચત્તારિ લોગુત્તમા' સૂત્ર, (૩) 'ચત્તારિ સરણં' સૂત્ર, (૪) 'ઇચ્છામિ પડિક્કમિઉં, જો મે દેવસિઓ' ઇત્યાદિ સૂત્ર, આ ૪ સૂત્રોના અર્થ સમજાવીને (૧) પ્રતિષિદ્ધ (જે કાર્ય કરવાની જિનાજ્ઞા ન હોય તેવા) કાર્યનું કરવું. (૨) સામાયિક જિનપૂજાદિ કાર્યો ન કરવાં, (૩) અશ્રદ્ધા કરવી, (૪) વિપરીત પ્રરૂપણા કરવી. પ્રતિક્રમણુ કરવાનાં આ મુખ્ય ચાર કારણો સ્પષ્ટ સમજાવ્યાં છે. પછી અનુક્રમે ૧. ઇચ્છામિ પડિક્કમિઉં, ઇરિયાં, વગેરે સૂત્રનો અર્થ કહીને પગામ સજ્જાયનો અર્થ વિસ્તારથી સમજાવ્યો છે. તેમાં અનુક્રમે અતિક્રમ વ્યતિક્રમ અતિચાર અત્યાચારનું સ્વરૂપ, અને ત્રણ ગુપ્તિના અને ત્રણ દાંડના દૃષ્ટાંતો, તથા ત્રણ ગારવના વર્ણનમાં મંગ્વાચાર્યનું દૃષ્ટાંત, તેમ જ જ્ઞાનાદિની પ્રત્યનીકતા વગેરેનું વર્ણન કરી વિકથાનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે. અહીં શ્રમણસૂત્રના વિવરણમાં ચાર ધ્યાનનું સ્વરૂપ જણાવતાં 'ધ્યાનશતક' વર્ણવ્યું છે. તેમાં શરૂઆતમાં મંગલ અને પ્રતિજ્ઞાની બીના કહીને અનુક્રમે યોગીશ્વરનું સ્વરૂપ, તથા ધ્યાનનું ને ચિત્તભાવના, અનુપ્રેક્ષા, ચિંતાનાં લક્ષણો તેમ જ સ્વરૂપ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે ધ્યાનની સ્થિતિ તેમ જ ચિંતામાં અને ધ્યાનમાં તફાવત, અને ધ્યાન સંતતન (ધ્યાન સંતતિ-ધ્યાનની ધારા)નું

સ્વરૂપ, તથા ધ્યાનના ભેદો, તેનું ફેલ વગેરે ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. ત્યાર પછી સંસારને વધારનાર આત્મધ્યાનના ભેદો, અને પ્રશસ્ત આલંબનોને સેવનાર મુનિમાં તેનો અભાવ, તથા તેના (આત્મધ્યાનના) સ્વામી કહીને જણાવ્યું છે કે આ આત્મધ્યાન સંસારમાં રજાવાવનારું અને લેશ્યાનું નિમિત્ત કારણ છે. પછી રોદ્ર ધ્યાનના ભેદો, સ્વામી વગેરે ખીના કહીને ધર્મધ્યાનનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં તેની ભાવના અને તેને લાયક દેશ, કાલ તથા આસન, તેમ જ આલંબન વગેરેનું સ્વરૂપ કહીને ધર્મધ્યાનના ધ્યાતા, ધ્યાન કરવા લાયક પદાર્થ અને અનુપ્રેક્ષા, તથા ફેલ તેમ જ તેની પ્રશસ્ત લેશ્યામાં નિમિત્તતા વગેરે હકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ક્રમસર જ્ઞાનાદિની ભાવના અને ધર્મધ્યાનના સ્થાન, કાલ, આસન, તથા તેનાં વાચના વગેરે આલંબનો, તેમ જ આજ્ઞાવિચય, વિપાકવચય વગેરે ૪ ભેદો વર્ણવતાં રાગાદિથી થતા ગેરલાભ, અને કર્મપ્રદેશાદિના વિચાર, તથા લોકના સ્વરૂપની વિચારણા (તેમાં ઊર્ધ્વ લોકાદિનાં લક્ષણ, સંસ્થાન વગેરે) તેમ જ જીવનાં લક્ષણ વગેરે વિસ્તારથી જણાવ્યાં છે. પછી કહ્યું છે કે વ્રતની સાધના રૂપ વહાણથી સંસાર સમુદ્રને તરી શકાય છે. આવું જે વિચારવું તે પણ એક પ્રકારનું ધર્મધ્યાન જ છે. કપાયાદિનો ક્ષય કે ઉપશમ કરનારા જીવો ધર્મધ્યાનના સ્વામી (ધ્યાતા) અને પૂર્વધરો અને કેવલી ભગવંતો શુકલ ધ્યાનના સ્વામી જણાવા. ધ્યાન પૂરું થાય, ત્યારે ખાર ભાવના ભાવવી જોઈએ. તેમ જ દૃઢ શ્રદ્ધા વગેરે શુભો જોઈને ધર્મધ્યાનાદિનો નિર્ણય થઈ શકે છે, તેથી ધર્મધ્યાનાદિનાં શ્રદ્ધા વગેરે લિંગ (ચિહ્ન) કહ્યાં છે. આ તમામ ખીના વિસ્તારથી સમજાવીને કહ્યું કે શુકલ ધ્યાનનાં ક્ષમા વગેરે આલંબનો છે, અહિંસા વગેરે લિંગ (ચિહ્ન) છે, અને કેવલી ભગવંતને શુકલધ્યાનના છેલ્લા બે ભેદો ધ્યાવવાના બાકી છે. આ ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી યોગનિરોધ, અને આશ્રવદ્વારાદિની અનુપ્રેક્ષા તથા શુકલલેશ્યાનું સ્વરૂપ, તેમ જ ધર્મધ્યાનનાં અને શુકલધ્યાનનાં ફેલો વિસ્તારથી વર્ણવ્યાં છે. આ રીતે ધ્યાનશતકનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

ધ્યાનશતક પૂરું થયા બાદ ક્રમસર પાંચ ક્રિયાનું ને શબ્દાદિ પાંચ કામગુણોનું વર્ણન કરીને ધૃર્યાસમિતિ વગેરે પાંચે સમિતિનું સ્વરૂપ દર્શાવે આપીને વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી નિર્બુક્તિકાર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી મહારાજે પારિષદાપનિકા સમિતિનું સ્વરૂપ જણાવતાં સાધુ સાધ્વી કાલધર્મ પામે ત્યારે તે વખતે કરવા લાયક વિધિ અને પ્રતિલેખના વગેરે ૧૬ દ્વારોનું વર્ણન, તથા મહાસ્થાંડિલની પડિલેહણાનું સ્વરૂપ વગેરે ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે (૧) ૬ જીવ નિકાયનું સ્વરૂપ જણાવી (૨) ૬ લેશ્યાનું સ્વરૂપ જણાવતાં જાંબુને ખાનારા જીવોનું ને ગામને લૂંટવા નીકળેલા ૬ પુરુષોનું દર્શાવે સમજાવ્યું છે. (૩) તે પછી ૭ ભય અને ૮ મદ, (૪) નવ બ્રહ્મચર્યની શુભિત્તો, (૫) યતિધર્મના ૧૦ ભેદો, (૬) શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમાઓ, (૭) ૧૨ સાધુની પ્રતિમાઓ,

(૮) ૧૩ ક્રિયાનાં સ્થાનો, (૯) જીવના ૧૪ ભેદો, (૧૦) ૧૪ ગુણસ્થાનકો, (૧૧) ૧૫ પરમાધાર્મીઓ, (૧૨) સૂત્રકૃતાંગનાં ૧૬ અધ્યયનો, (૧૩) સંયમના ૧૭ ભેદો, (૧૪) અબ્રહ્મ (મૈથુન)ના ૧૮ ભેદો, (૧૫) જ્ઞાતાસૂત્રનાં ૧૯ અધ્યયનો, (૧૬) અસમાધિનાં ૨૦ કારણો, (૧૭) બે રીતે ૨૧ શબ્દલક્ષણો વર્ણન, (૧૮) ૨૨ પરીષદો, (૧૯) સૂત્રકૃતાંગનાં પુંડરીક અધ્યયન વગેરે ૨૩ અધ્યયનો, (૨૦) ૨૪ તીર્થકરો, (૨૧) પાંચ મહાપ્રતોની ૨૫ ભાવનાઓ, (૨૨) દશાશ્રુતસ્કંધાદિના ૨૬ ઉદ્દેશાઓ, (૨૩) સાધુના ૨૭ ગુણો, (૨૪) આચાર પ્રકલ્પ (નિશીથ સૂત્ર)ના ૨૮ ઉદ્દેશાઓ, (૨૫) ૨૯ પાપશ્રુતના ભેદો, (૨૬) મોહનીયનાં ૩૦ સ્થાનો (કારણો) (૨૭) બે રીતે સિદ્ધ ભગવંતના ૩૧ ગુણો, આ તમામ પદાર્થોનું સ્વરૂપ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી આલોચના વગેરે ૩૨ યોગસંગ્રહનું વર્ણન કરતાં અદ્વન, દલમિત્ર, ધર્મઘોષ વગેરેનાં દષ્ટાંતો જણાવ્યાં છે. અહીં શિક્ષાના વર્ણનમાં શ્રીસ્થૂલભદ્રજીનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. અને આર્જવ (સરલતા) ગુણના વર્ણનમાં અંગઋષિનું, તથા સમ્યક્ત્વ ગુણના વર્ણનમાં વિમલ અને પ્રભાકરનાં દષ્ટાંતો જણાવ્યાં છે. તેમજ સુપ્રત ઋષિનું દષ્ટાંત આપીને સમાધિનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. અને વારત્રક ઋષિના દષ્ટાંતે સંવેગ ગુણનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તથા નંદશ્રીનું દષ્ટાંત આપીને સંવરભાવનું વર્ણન કર્યું છે. તેમ જ દેવલાસુતનું દષ્ટાંત આપીને વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. વળી કાચોત્સર્ગીના વર્ણનમાં પ્રત્યેક યુદ્ધોનાં દષ્ટાંતો કહ્યાં છે. અહીં સરલતાના ગુણો, અને વક્તાના દોષો વગેરે બીના કહીને છેવટે મરદેવી માતાનું દષ્ટાંત આપીને આરાધનાનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે. પછી ૩૩ આશાતના (અરિહંતની આશાતના વગેરે)નું સ્વરૂપ જણાવીને કહ્યું છે કે અન્યધર્મીઓમાંના કેટલાએક અન્ય ધર્મીઓ એમ માને છે કે બ્રહ્માએ લોકને બનાવ્યા છે, અથવા પ્રકૃતિ-પુરૂષસ્વરૂપ લોક છે. આ પરમતનું ખંડન કરીને શ્રીજિનેશ્વર દેવે લોકકલ્પ જેવું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, તે ટૂંકામાં સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. તથા અંતે શ્રુતજ્ઞાનની વ્યાવિદ્ય વગેરે ૧૪ આશાતનાનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે. પછી અસ્વાધ્યાય (અસજ્જાય)ની બીના વર્ણવતાં તેના પાંચ ભેદો, અને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવથી ત્યાગ કરવા લાયક મહિકા (ધૂમસ) સચિત્ત રજ વગેરેની બીના, ઉપનય (ઘટના) સાથે પાંચ પુરૂષોનું દષ્ટાંત દર્શને સમજાવીને કમસર મહિકાદિનું સ્વરૂપ, અને જ્યારે સંયમને અલેલ પહોંચાડનારી અસજ્જાય હોય, ત્યારે પાલવા લાયક યતના (જયણા)નું સ્વરૂપ સમજાવીને પાંચ વગેરેનું સ્વરૂપ અને ચૈત્ર માસની ઓળીના અસ્વાધ્યાયની તથા કાચોત્સર્ગીની બીના તેમજ ગંધર્વ નગરાદિ રૂપ 'સાદિવ્ય' અસ્વાધ્યાયની હુકીકત વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી અહ્મજીની અસજ્જાયનો કાલ, અને અકાલે સજ્જાય કરનાથી થતા દોષો (નુકસાન), તથા મૃતકની તેમ જ લોહીની અસજ્જાયનો કાલ વગેરે બીના વિસ્તારથી જણાવી છે. પછી જમીન ઉપર પડનાં ઇંડુ કૂટે તો તે વખતે કરવા લાયક વિધિ

અને પ્રમાણથી અસંજ્ઞાયની સિદ્ધિ (સાબિતી), તથા જરાયુની ૩ પૌરૂષી (૩ પહોર) અસંજ્ઞાય, તેમ જ લોહીનો સ્પર્શ થતાં અસંજ્ઞાયનો કાલ વગેરે બીના સ્પષ્ટ વર્ણવી છે. પછી ઋતુ (માસિક)ની અસંજ્ઞાય ૩ દિવસ કહીને મનુષ્યના રુધિરાદિની ને જન્મ મરણની તથા દાંત-હાડકાં વગેરેની અસંજ્ઞાયનું પ્રમાણ તેમજ મૃતકને લઈ જવાનો વિધિ વગેરે બીના ક્રમસર સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે કાલગ્રહણનો વિધિ જણાવતાં કાલપ્રતિલેખનાનું સ્વરૂપ અને કાલગ્રાહી મુનિના ગુણો, તથા સંજ્ઞાય પટ્ટાવવાનો વિધિ, તેમજ ઉદકાદિની અસંજ્ઞાયનું પ્રમાણ વગેરે હકીકત વિસ્તારથી વર્ણવી છે. પછી કાલ-ગ્રહણ લેવાના સમયે તારા જોવાની બીના અને કાલગ્રહણના કાલનું પ્રમાણ, તથા કાલગ્રહણ લેવામાં ભૂલ થતાં નવ વાર લેવાની બીના, વગેરે હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને પ્રવચનનું ને શ્રદ્ધાનાદિનું વર્ણન કરીને અસંયમાદિને તજવાની હકીકત વિસ્તારથી કહી છે. અંતે મુનિવંદન સૂત્ર (અસ્કાઈજ્ઞેસુ સૂત્ર)નો અર્થ સમજાવતાં ૧૮૦૦૦ શીલાંગોની બીના અને સર્વ જીવોને ખમાવવાની બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. આ રીતે પ્રતિક્રમણ-અધ્યયનનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

૫. પાંચમાં કાર્યોત્સર્ગ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં પ્રાયશ્ચિત્તના ૬૧ ભેદોનું સ્વરૂપ ત્રણ (ગૂમડાં; ઘા)નું દષ્ટાંત આપીને સમજાવ્યું છે. પછી કાર્યોત્સર્ગ શબ્દના નિક્ષેપા અને પર્યાયવાચક શબ્દો વગેરે ૧૧ દ્વારોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહીને કાર્યોત્સર્ગ પદમાંના કાય શબ્દના અને ઉત્સર્ગ શબ્દના નિક્ષેપાનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું છે કે તૈજસ કાર્મણ શરીર એ ગતિકાય કહેવાય, અને જીવનિકાય એ નિકાયકાય કહેવાય. આ પ્રસંગે દ્રવ્યકાયને અંગે જરૂરી ચર્ચા કરીને કહ્યું છે કે જે પદાર્થોનો સમુદાય તે પર્યાયકાય કહેવાય, અને જે કાવડ (જે ડાળીના આકારે હોય છે) તે ભારકાય કહેવાય. આ હકીકત વિસ્તારથી જણાવીને અનુક્રમે કાયશબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દો અને ઉત્સર્ગ શબ્દમાં નિક્ષેપાના વિચારો, તથા કાર્યોત્સર્ગના ગુણો (તે કરવાથી થતા લાભ), તેમ જ ધ્યાનનું લક્ષણ અને ફલ તથા ધ્યાનનું સ્થાન વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે ભૌતિક શ્રુતમાં ત્રણ પ્રકારના ધ્યાનનું સ્વરૂપ, અને ધ્યાનમાં તથા ચિત્તમાં તજાવત વગેરે હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને 'હ્રજ્ઞામિ ઠામિ કાઉસ્સમ્મં, તસ્મ ઉત્તરીકરણેણં, અન્નત્થં' આ સૂત્રોના વિવરણમાં દિવસમાં લાગેલા અતિચારોની ચિંતવના અને મિથ્યાદુષ્ટ શબ્દનો અક્ષરાર્થ, તથા ઉત્તર પ્રાયશ્ચિત્તાદિની વ્યાખ્યા, તેમજ ઉચ્છવાસાદિને નહિ રોકવાની બીના વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી વાત નિસર્ગાદિ કારણે કરવા લાયક જયણાની બીના અને અગ્નિ વગેરેના આગારોનું સ્વરૂપ, તથા સૂર્યના પ્રકાશવાળા સ્થલે ભૂમીને

પૂજને યોગ્ય કાલે કાઉસ્સગ્ગ કરવાનો તેમ જ પ્રતિકમણનો વિધિ જણાવીને ' સઘ્વલોએ અરિહંત' સૂત્રનો અને શ્રુતસ્તવ (પુક્કલવરદીવજ્ઞે) સૂત્રના તથા સિદ્ધસ્તવ (સિદ્ધાગ્નિ બુધ્ધાગ્નિ) સૂત્રનો, તેમ જ શ્રી વર્ધમાન સ્વામીની ત્રણ થાયો (નમોઽસ્તુ વર્ધમાનાય)નો અર્થ સમજાવ્યો છે. પછી અનુક્રમે ૬ માસી તપ ચિંતવવાનો વિધિ અને ખામણ કરવાના પ્રસંગે ગુરુ મહારાજ જે વચનો કહે, તેની ખીના તથા ક્ષામણા સૂત્રનો અર્થ, તેમ જ પાક્ષિક ક્ષામણાના સૂત્રોના અર્થ વગેરે હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવીને ચોમાસી પ્રતિકમણાદિમાં ક્ષેત્ર દેવતાના કાયોત્સર્ગાદિનું સ્વરૂપ અને દૈવસિકાદિ પ્રતિકમણોના કાયોત્સર્ગાનું પ્રમાણ તથા કાઉસ્સગ્ગ કરવાનાં કારણો, તેમજ ઉચ્છવાસનું સ્વરૂપ વગેરે ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી કમસર કાઉસ્સગ્ગ કરવાનો વિધિ, અને કાઉસ્સગ્ગ કરતાં તજવાના (નહિ લગાડવાના) ૧૯ દોષોનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું છે કે શત્રુમાં ને મિત્રમાં સમતાભાવને ધારણ કરનાર અને ઉપસર્ગને સહન કરનાર ભવ્ય જીવ શુદ્ધ કાઉસ્સગ્ગ કરી શકે છે. આ વાત સુભદ્રા સાધ્વી વગેરેનાં દષ્ટાંત આપીને સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી કાઉસ્સગ્ગના પ્રતાપે થતા કર્મનાશની ખીના જણાવતાં કરવત અને તેનાથી બહેરાતા લોકડાનું દષ્ટાંત કહીને છેવટે કાયોત્સર્ગમાં ભાવવા લાયક ભાવનાનું વર્ણન કર્યું છે. અહીં કાયોત્સર્ગ અધ્યયનનો દૂંક પરિચય પૂરો થયો.

૬. શ્રી પ્રત્યાખ્યાન અધ્યયનનો દૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં (૧) પ્રત્યાખ્યાન, (૨) પ્રત્યાખ્યાનને કરનાર જીવ, (૩) જેવું પ્રત્યાખ્યાન કરવાનું છે તે પ્રત્યાખ્યેય પદાર્થો. આ ત્રણેનું સ્વરૂપ જણાવીને (૧) પર્ષદા (૨) કહેવાનો વિધિ, (૩) અને ફલ સ્વરૂપ દ્વારોનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી પ્રત્યાખ્યાન શબ્દના ૬ નિદેશોનું સ્વરૂપ જણાવવાના પ્રસંગે રાજપુત્રીનું દષ્ટાંત તથા મૂલ ગુણોનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે શ્રાવકના ભેદો, અને અણુપ્રતોના ભાંગા, તથા અતિચાર સહિત સમ્યક્ત્વના આલાવાનું વર્ણન કરતાં કાર્તિક શેઠ વગેરેનાં દષ્ટાંતો કહ્યાં છે. અને અતિચારોનું સ્વરૂપ જણાવતાં દુર્ગધિકા નારી વગેરેનાં દષ્ટાંતો કહ્યાં છે. પછી શ્રાવકનાં ચાર પ્રતોમાં અતિચાર સહિત પાંચ અણુપ્રતોનું સ્વરૂપ કોંકણ દેશનો વાણિયો, પરિવ્રાજક, ગોષ્ઠી શ્રાવક, વગેરેનાં દષ્ટાંતો આપીને સ્પષ્ટ સમજાવીને અનુક્રમે ત્રણ ગુણપ્રતોનું, અને ચાર શિક્ષાપ્રતોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવ્યું છે. તેમાં દરેક પ્રતના અતિચારોની ખીના અને કર્મદાનોની ખીના તથા અણુપ્રતાદિનો કાલ, તેમ જ સમ્યક્ત્વના ભેદો અને શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમાનું તથા સંલેખનાના અતિચારોનું વર્ણન પણ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. આ રીતે શ્રાવકના મૂલ

ગુણોત્તુ' વર્ણન કરીને ઉત્તર ગુણોત્તુ' વર્ણન કરતાં પ્રત્યાખ્યાનના (૧) અનાગત પ્રત્યાખ્યાન, (૨) અતિકાંત પ્રત્યાખ્યાન વગેરે ૧૦ ભેદોત્તુ' સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવતાં કહ્યું છે કે જે અંગુઠ પ્રત્યાખ્યાન, મુષ્ટિ પ્રત્યાખ્યાન વગેરે પ્રત્યાખ્યાનો તે સંકેત પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય અને જે પૌંડ્રી વગેરેનાં પ્રત્યાખ્યાનો તે અદ્ધા પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય.

આ તમામ બીના વિસ્તારથી સમજાવીને ૬ શુદ્ધિતુ' અને શ્રદ્ધાન વગેરેતુ' સ્વરૂપ તથા નોકારશીના પ્રત્યાખ્યાનતુ' સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવ્યું છે. પછી કહ્યું છે કે શબ્દ કરતાં મનના ભાવ એ વધારે પ્રમાણભૂત ગણાય છે. એટલે પ્રત્યાખ્યાન લેતાં તે લેનારના મનમાં જે પ્રત્યાખ્યાન લેવાની ભાવના હોય, તે જ પ્રત્યાખ્યાન તેણે લીધું કહેવાય. અશ્રવણ (નહિ સાંભળતુ') વગેરે કારણોમાંના કોઈ પણ કારણથી પ્રત્યાખ્યાનના દેનારા શ્રી ગુરુ મહારાજ વગેરે કદાચ બીજું પ્રત્યાખ્યાન આપે, તો પણ પ્રત્યાખ્યાનના લેનારને તે કરવાનું હોય જ નહિ. કારણ કે તે આપેલા પ્રત્યાખ્યાનને કરવાની ભાવના જ પ્રત્યાખ્યાન લેનાર ભવ્ય જીવના મનમાં વર્તતી નથી. માટે જ પ્રત્યાખ્યાન ભાષ્યમાં શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજે કહ્યું છે કે “ સ્વઓગિત્ય પમાણં, ન પમાણં વંજ્જનચ્છલ્લણા ” એટલે પ્રત્યાખ્યાનને લેનારા ભવ્ય જીવોનો ઉપયોગ એ જ પ્રમાણ તરીકે ગણાય, પણ શબ્દની સ્ખલના (ફેરફારી) એ પ્રમાણભૂત (વાજબી) ગણાય જ નહિ. આ હકીકત વિસ્તારથી કહીને ૧ કાસિયં, ૨ પાલિયં, ૩ મોહિયં, ૪ તીરિયં, ૫ કિદ્ધિયં, ૬ આરાહિયં, આ ૬ પદોના સ્પષ્ટાર્થ સમજાવ્યા છે. પછી અનુક્રમે પ્રત્યાખ્યાનતુ' ફેલ (આશ્રવ દ્વારેને રોકવા વગેરેથી માંડીને અંતે મોક્ષરૂપ ફેલ) અને પ્રત્યાખ્યાનના આગારોની બીના તથા પૌંડ્રી (પોરસી)ના અને એકાશન (એકાસણાં)ના પ્રત્યાખ્યાનતુ' સ્વરૂપ તેમ જ વિકૃતિ (વિગર્હ)ના, તથા અભિગ્રહના ભેદો વગેરે હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને વિગર્હના પ્રત્યાખ્યાનમાં આવતા આઠ અને નવ આગારોતુ' સ્થાન (એટલે આઠ આગારો કયારે ઘોલાય? ને નવ આગારો કયારે ઘોલાય? આ હકીકત) અને નીવી (નિર્વિકૃતિક)ના પ્રત્યાખ્યાનતુ' સ્વરૂપ તથા આયંબિલના ભેદો, તેમ જ નીવિયાતા વગેરેનો ને પારિષ્ઠાપનિકાનો વિચાર વગેરેતુ' વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી અનુક્રમે પારિષ્ઠાપનિકા (પરઠવવા લાયક પદાર્થોને પરઠવવા)નો વિધિ, અને પ્રત્યાખ્યાનને લેનારા જીવો અને આપનારા ગુરુમહારાજ વગેરે અને પ્રત્યાખ્યાનના સ્વરૂપના જાણકાર હોય તો પ્રત્યાખ્યાનના લેનાર જીવતુ' પ્રત્યાખ્યાન શુદ્ધ કહેવાય છે. અહીં પ્રત્યાખ્યાનને લેનાર જીવ જાણકાર ન હોય, પણ દેનાર ગુરુ વગેરે જાણકાર હોય. આ બીજો ભાંગો જાણવો. તથા દેનાર ગુરુ વગેરે જાણકાર ન હોય, પણ લેનાર જીવ જાણકાર હોય. આ ત્રીજો ભાંગો જાણવો. તેમ જ લેનાર અને દેનાર, અને જાણકાર ન હોય. આ ચોથો ભાંગો જાણવો. આ રીતે પ્રત્યાખ્યાનના લેનારની ને દેનારની ચઉભંગી સ્પષ્ટ સમજાવીને પ્રત્યાખ્યાનના કરનારતુ' ને દેનાર ગુરુ મહારાજ વગેરેતુ' સ્વરૂપ

વિસ્તારથી જણાવ્યું છે. પછી ક્રમસર પ્રત્યાખ્યેય (દ્રવ્યથી પ્રત્યાખ્યાન કરવા લાયક અશન વગેરે, અને ભાવથી મિથ્યાત્વ વગેરે)નું સ્વરૂપ, અને પર્ષદાના (૧) ઉપસ્થિત પર્ષદા, (૨) વિનીત પર્ષદા, (૩)અવ્યાક્ષિપ્ત પર્ષદા, (૪) ઉપયુક્ત પર્ષદા. આ ચાર ભેદોનું સ્વરૂપ, તથા આજ્ઞાથી માનવા લાયક 'આજ્ઞાબ્રાહ્મ' પદાર્થની તેમ જ દૃષ્ટાંતથી જણાવવા લાયક પદાર્થની બીના સમજાવીને ધર્મિભલનું અને દામનકનું દૃષ્ટાંત આપીને પ્રત્યાખ્યાનના ફલનું વર્ણન કરતાં તેનું અંતિમ ફલ-મોક્ષ મળે એમ કહ્યું છે. છેવટે જ્ઞાનનયની અને ક્રિયાનયની ચર્ચા જણાવીને સમજાવ્યું છે કે પરમ ઉદ્ધાસથી જ્ઞાન ક્રિયાનો સાર્વિક આરાધક એવો જે આત્મા તે જ સાધુ કહેવાય.

॥ શ્રી આવશ્યક સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો ॥



॥ શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો બાવીશમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો ॥



॥ त्रेवीशभो प्रकाश ॥

॥ श्री आद्य नियुक्तिनो द्रं क परिचय ॥

॥ आर्या ॥

सामण्या मुणिवरिया, सत्तहि दारेहि जोइ वणत्ता ॥
सा भइबाहुरइया, विण्णेया ओहनिज्जुत्ती ॥ १७२ ॥
तीए परिचयलेसं, वुच्छं ओहेण समणदिणवरिया ॥
वुत्ता सामणत्थो, इहोहसदो तहेवेसा ॥ १७३ ॥
अत्थि पसामावस्सय-णिज्जुत्तीए जओ तयत्थुत्ती ॥
संखित्तत्थणत्थो-वि भासिओ पुच्चिवरगुरुणा ॥ १७४ ॥
चरण-करण-पडिलेहण-पिडोवहिणाययणचायपडिसेवा ॥
आलोयणा विसुद्धी, एईए भासच्चुणीओ ॥ १७५ ॥
चरण करणाणुओग-प्पाहणमिमोइ जेण चरणत्थं ॥
अणुओगतिगं समणो-वयारिणी ओहणिज्जुत्ती ॥ १७६ ॥

शब्दार्थ—हुवे हुं आ श्री नैन प्रवचन किरण्णावलीना त्रेवीशभा प्रकाशभां श्री
आद्य नियुक्तिनो परिचय द्रंकांभां कहीश, जे (नियुक्ति)भां प्रतिलेखन (वस्सादिनी
पडिलेहुवा) द्वार वगेरे सात द्वारेणुं वळुंन करवा पूर्वक मुनिय्या (अमल्लवणना
।नयभो; मुनिधर्म) सामान्यथी जण्णावी छे, ते आद्यनियुक्ति कहेवाय. यौदपूर्वी श्री
सद्रणाहुस्वाभी महाराजे आ (आद्यनियुक्ति)नी रचना करी छे. आ श्रीआद्यनियुक्तिने
अंगे जण्णावा जेवी थील थीना जे पणु छे के अहीं आद्यथी अरले सामान्यथी साधु-
साध्वीनी दिनय्याणुं वळुंन क्युं छे, तेथी पणु आद्यनियुक्ति कहेवाय छे. आद्य शब्दना
'सामान्य' अर्थ थाय छे. तथा अहीं श्रीसद्रणाहुस्वाभीजे आवश्यकनियुक्तिभां
कहेली अने न कहेली घण्णी थीना विस्तारथी समजवी छे. तेथी आ आद्यनियुक्तिने
“संक्षिप्त आवश्यकनियुक्ति” पणु कही शक्य. १७२-१७३-१७४. आ श्री आद्य
नियुक्तिभां यरजुसित्तीनी, ते करजुसित्तीनी थीना कही छे. अरले सात द्वारेणुं
वळुंन विस्तारथी क्युं छे. ते ७ द्वारेणां नाम आ प्रभाजे जण्णावां : (१) प्रतिलेखना द्वार,

(૨) પિંડદ્વાર, (૩) ઉપધિદ્વાર, (૪) અનાયતન વર્જન દ્વાર, (૫) પ્રતિસેવા દ્વાર, (૬) આલોચના દ્વાર, (૭) વિશુદ્ધિ દ્વાર. આ ૭ આખતો અહીં વિસ્તારથી કહેવાની છે. આ ઓઘનિયુક્તિના અર્થના વિવરણરૂપ સાધનો બે છે. (૧) ભાષ્ય, (૨) ચૂર્ણિ. તેમાં આતું ભાષ્ય સંપૂર્ણ મળી શકતું નથી. તેની કેટલીક ગાથાઓ અણસમળ્ય લેખકાદિએ નિયુક્તિમાં લેખવી દીધી છે. ચૂર્ણિ છે ખરી, પણ તે છપાઈ નથી. ૧૭૫. આ શ્રી ઓઘનિયુક્તિમાં ચારિત્રની બીના અને ચારિત્રને ટકાવનારાં તથા વધારનારાં, તેમ જ નિર્મલ અનાવનારાં સાધનોની બીના વધારે વિસ્તારથી કહી છે, તેથી તે (ઓઘ નિયુક્તિ) ચરણ કરણાનુયોગને વર્ણવનારી છે, એમ ખુશીથી કહી શકાય. યાદ રાખવું જોઈએ કે ધર્મકથાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, અને દ્રવ્યાનુયોગ ચરણકરણાનુયોગને જ યોષનારા છે. માટે ચારે અનુયોગોમાં પહેલો ચરણકરણાનુયોગ કહ્યો છે. કારણ કે મોક્ષ-માર્ગની આરાધનામાં ચારિત્રની જ મુખ્યતા છે, તેથી ચરણકરણાનુયોગની કહેલી મહત્તા (મોટાઈ) વાજબી જ છે. ટૂંકામાં એમ જરૂર કહી શકાય કે સાધુ સાધ્વીઓને ખુબ જ ઉપકાર કરનારી આ શ્રી ઓઘનિયુક્તિ છે. શ્રીગુરુ મહારાજ વગેરે ગીતાર્થ મહા-પુરુષોએ નવા સાધુઓને આ શ્રી ઓઘનિયુક્તિ જરૂર ભણાવવી જોઈએ. આ ઓઘ-નિયુક્તિના અભ્યાસ કરનારા મુનિઓ વગેરે મોક્ષમાર્ગની આરાધના જરૂર કરી શકે છે, અને શ્રીઆવશ્યકનિયુક્તિનો યથાર્થ અર્થ પણ જરૂર સમજી શકે છે. ૧૭૬.

સ્પષ્ટાર્થ—આ શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીના ત્રેવીસમા પ્રકાશમાં શ્રી ઓઘ નિયુક્તિનો પરિચય ટૂંકામાં જણાવું છું. જેમ આવશ્યકસૂત્રમાં સામાચારીતું વર્ણન કર્યું છે, તેમ અહીં પણ સાધુ-સાધ્વીની સમાચારીતું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે, તેથી આવશ્યકસૂત્રની નિયુક્તિની સાથે ઓઘનિયુક્તિનો વધારે સંબંધ છે. માટે જ અહીં આવશ્યકસૂત્રનો પરિચય ટૂંકામાં જણાવીને ઓઘનિયુક્તિનો પરિચય ટૂંકામાં જણાવવો ઉચિત ગણાય છે. સંયમરૂપ ઝાડનાં મૂળિયાં જેવી ઓઘનિયુક્તિ છે. માટે એ સૂત્ર રૂપ નહિ છતાં પણ મૂલ સૂત્ર તરીકે પરમ ગીતાર્થ મહાપુરુષોના વચનથી ગણાય એ વાજબી જ છે. અહીં શરૂઆતમાં શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ શ્રીઅરિ-હંત ભગવંત વગેરેને નમસ્કાર કરીને અલ્પ અક્ષર (થે.ડા અક્ષરે) વગેરે ગુણવાળી ઓઘનિયુક્તિને કહું છું, એમ જણાવીને ક્રમસર ઓઘ શબ્દના પર્યાયવાચક ૪ શબ્દોની બીના અને નિયુક્તિનો શબ્દાર્થ (અન્યર્થ) કહ્યો છે. પછી આના ભાષ્યની બીજી ગાથામાં ચરણસંપત્તિના ૭૦ ભેદો આ પ્રમાણે કહ્યા છે—(૧થી ૫) પાંચ મહાવ્રતો, (૬થી ૧૫) સાધુધર્મના ક્ષમા, માર્દવ વગેરે ૧૦ ભેદો, (૧૬થી ૩૨) સંયમના ૧૭ પ્રકારો, (૩૩થી ૪૨) વૈયાવૃત્ય (વૈયાવચ્ચ) ના ૧૦ ભેદો, (૪૩થી ૫૧) બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિઓ, (૫૨ થી ૫૪) જ્ઞાનાદિ ત્રણ ભેદો, (૫૫ થી ૬૬) બાહ્ય અભ્યંતર તપના

૬-૬ ભેદો ગણતાં તપના ૧૨ ભેદો, (૬૭થી ૭૦) ક્રોધ, માન, માયા, લોભ ૩૫ ચાર કષાયોનો ત્યાગ. આ રીતે ચરણસિત્તરિના ૭૦ ભેદો કહીને આના ભાષ્યની ત્રીજી ગાથામાં કરણસપ્તતિના ૭૦ ભેદો આ પ્રમાણે કહ્યા છે - (૧થી ૪) પિડવિશુદ્ધિના ૪ ભેદો, (૫થી ૯) ઈર્ષ્યાસમિતિ વગેરે પાંચ સમિતિઓ, (૧૦ થી ૨૧) અનિત્ય ભાવના વગેરે ચાર ભાવના, (૨૨ થી ૩૩) સાધુને વહન કરવા લાયક ૧૨ પ્રતિમા, (૩૪ થી ૩૮) પાંચ ઈંદ્રિયોનો નિગ્રહ, (૩૯ થી ૬૩) પ્રતિલેખનાના (પડિલેહણાના) ૨૫ ભેદો, (૬૪ થી ૬૬) મનોગુપ્તિ વગેરે ત્રણ ગુપ્તિઓ, (૬૭ થી ૭૦) દ્રવ્યાદિ ભેદો ચાર પ્રકારના અભિગ્રહો. આ પ્રમાણે ચરણસિત્તરીની આરાધના કરવામાં સંપૂર્ણ મદદ કરે છે, માટે તે 'કરણસિત્તરી' નામે ઓળખાય છે. આ બંને સિત્તરીનું વર્ણન કરીને કહ્યું છે કે ચરણ-કરણાનુયોગ વગેરે ચારે અનુયોગોમાં અનુક્રમે (૧) ચરણકરણાનુયોગ (૨) ધર્મકથાનુયોગ (૩) ગણતાનુયોગ, (૪) દ્રવ્યાનુયોગ, મહર્ષિદ્વિક (શ્રેષ્ઠ) જાણવા. ધર્મકથાનુયોગ વગેરે ત્રણ કથાનુયોગોનું ફલ ચારિત્ર છે, માટે ચારે અનુયોગોમાં ચારિત્રની (ચરણકરણાનુયોગની) મહત્તા વર્ણવી છે. આ પ્રસંગે વજ્રની, સુવર્ણની, રૂપાની અને લોહાની ખાણનું દષ્ટાંત જણાવ્યું છે. આ તમામ ધીના વિસ્તારથી કહીને અલ્પાક્ષર શબ્દના અને મહાર્થ શબ્દના સંયોગથી થતા ચાર ભાંગા, અને ચાલુ પ્રસંગે જરૂરી કપાસ વગેરેનાં દષ્ટાંતો કહ્યાં છે. પછી અહીં ક્રમસર કહેવા લાયક પ્રતિલેખના વગેરે સાત બાબતો જણાવીને ક્રમસર પ્રતિલેખનાના પર્યાયવાચક શબ્દો, અને પડિલેહણાને કરનાર સાધુ વગેરેનું, તથા પ્રતિલેખનાનું તેમ જ પ્રતિલેખના કરવા લાયક પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે. પછી અશિવ, દુકાળ વગેરે ૧૦ કારણોની ધીના અને અશિવકારિણીનું સ્વરૂપ જણાવતાં ત્યાગ કરવા લાયક પદાર્થોનું પણ વર્ણન કર્યું છે. પછી ગ્લાન (માંદા) સાધુને ઉદ્દેશીને ઉદ્ધર્તનાનો વિધિ વગેરે જરૂરી હકીકત અને પૃથ્વીકાય, અપ્કાયની જયણા જણાવતાં મધુસિદ્ધાદિનું સ્વરૂપ તથા પાદલેખનિકાદિનું સ્વરૂપ તેમ જ સંઘદ્ધાદિનું સ્વરૂપ જણાવવા પૂર્વક સંઘદ્ધાદિ પ્રમાણવાળા જલમાં ઉતરવાનો વિધિ વગેરે મુનિધર્મને યોષનારી હકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે.

પછી અનુક્રમે તેઉકાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિરૂપ ત્રણ દ્વારોનું સ્વરૂપ જણાવતાં યતના ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તેમાં પ્રસંગે એવી હિતશિક્ષા આપી છે કે સંયમનો સાધક આત્મા છે, માટે તેવા આત્માની પહેલાં જરૂર રક્ષા કરવી જોઈ એ, અને ગાડરિયા પ્રવાહે તણાવું નહિ. જેટલાં સંસારનાં કારણો છે, તેટલાં જ કારણો મોક્ષનાં પણ જાણવાં. આથી કહી શકાય કે ભવનાં કારણો અને મોક્ષનાં કારણો સરખાં છે. તેમ જ યતનાને (જયણાધર્મને) પાલનાર જીવ મોક્ષને પામે છે, ને જયણાધર્મની વિરાધના કરનારો જીવ સંસારમાં ભમે છે. આ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને કહ્યું છે કે જીવ દલને જોઈને વિધિમાર્ગનો અને નિષેધમાર્ગનો અમલ (ઉપયોગ) કરાય છે. અને ખરી

રીતે કર્મબંધમાં જે આત્માનાં પરિણામ, તે જ સાક્ષાત્ (અનંતર) કારણ છે, તથા યતનાથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે. તેમ જ જેના મનમાં સાચી ત્યાગધર્મની ભાવના રહેલી છે, તે આત્મા મુક્તિપદ્ધતે પામે. આ તમામ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને ગ્લાનાદિ દ્વારેનું વર્ણન, અને સાંભોગિકાદિને અંગે જરૂરી બીના, તથા ગ્લાનને માટે વૈદ્યને ભાવવાનો વિધિ તેમ જ શ્રાવક પાસેથી જરૂરી દવા વગેરે પદાર્થોને માંગવાનો વિધિ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી જિનાજ્ઞાનું ને આચાર્યની આજ્ઞાનું અને પ્રથમાભિકા-રૂપ ગોચરીનું જરૂરી વર્ણન તથા ઉદ્દગમ દોષાદિની બીના, તેમ જ શૂન્યચુહાદિમાં વસતિ, (રહેવા માટે સ્થાન, ઉપાશ્રય) વગેરેને અંગે જરૂરી હકીકત વગેરે બીના સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી કોઈ ગામ નગરાદિમાં બીજી વસતિ (ઉપાશ્રય) મુનિવરોને ઉતરવા-લાયક ન હોય, ત્યારે જે પાર્શ્વસ્થ વગેરેની વસતિમાં નિરુપાયે ઉતરવું પડ્યું હોય (રહેવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોય) તો તે વખતે સાચવવાનો વિધિ, અને ખાસ કારણે અશિવ (ઉપદ્રવવાળા) સ્થાને રહેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં તે વખતે સાચવવાનો વિધિ, તથા ચોમાસામાં વિહાર કરવાથી લાગતા દોષોનું, તેમ જ ગીતાર્થના વિહારનું અને ગીતાર્થની નિશ્રામ્યે કરાતા વિહારનું સ્વરૂપ વગેરે તમામ બીના વિસ્તારથી કહી છે. અહીં જણાવ્યું છે કે શ્રી તીર્થકરે (૧) ગીતાર્થનો વિહાર, અને (૨) ગીતાર્થ-નિશ્રિત મુનિવરોનો વિહાર આ બે રીતે વિહાર કરવા ફરમાવ્યું છે. જે મુનિ પોતે ગીતાર્થ ન હોય, ને ગીતાર્થની નિશ્રામ્યાં (આજ્ઞામાં) ન રહેતો હોય, તે જે વિહાર કરે, તો તે વિરાધક અને છે. પછી અનુક્રમે ગચ્છવાસી આચાર્ય વગેરેનું, ને ગચ્છનિર્ગત (જેઓ ગચ્છમાં હાલ ન રહેતા હોય તેવા) પ્રત્યેક યુદ્ધ વગેરેનું સ્વરૂપ, તથા ગચ્છવાસી મુનિવરાદિના વિહારનો વિધિ, તેમ જ ક્ષેત્રની અને ઉચ્ચારભૂમિ વગેરેની પ્રત્યુપેક્ષણ (પડિલેહણ) કરવાનો વિધિ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને ક્ષેત્રના વિભાગાદિનો વિધિ, અને શ્રીઆચાર્યોદિ શુરુમહારાજને માટે સિનગ્ધ આહાર (દૂધ, ઘી) વગેરેને વહોરવાનો વિધિ, અને સ્થંડલાદિની પ્રત્યુપેક્ષણ કરવાનો વિધિ, તથા વસતિ વાપરવા માટે શય્યાતરની અનુજ્ઞા (રજ) લેવાનો વિધિ, તેમ જ દ્રવ્યાનુજ્ઞાપના વગેરેનું સ્વરૂપ વગેરે તમામ બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ક્રમસર સાંકડી વસતિમાં રહેવાનો વિધિ, અને પ્રાધુર્ણક (પરીણા જેવા—ચાહું વિહાર કરતાં આવેલા) મુનિઓ વસતિમાં આવતાં સાચવવાનો વિધિ, તથા વિહારકાલે ઉપધિ આદિને વહન કરી (ઉપાડી) ચાલવાનો વિધિ, તેમ જ વિહાર કરતાં આગળ ગયેલા કે પાછળ રહેલા સાધુઓને સાચવવાનો જરૂરી વિધિ, વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

પછી ક્રમસર આગળ ગયેલા સાધુઓ પાછળ રહેલા સાધુઓને ખરા રસ્તાની અખર પડે, માટે રેખા (ઠાંડાથી લિસોટો) કરે તેવી સૂચના, આહાર કરીને કે વિકાલે ગામ નગરાદિમાં પ્રવેશ કરવાથી લાગતા દોષોનું વર્ણન, સંચારે કરવાનો, ગામ

વગેરેમાંથી નીકળવાનો, તેમ જ વસતિમાં પ્રવેશ કરવાનો વિધિ, ને ખુલ્લા મકાનમાં રહેવાનો વિધિ વગેરે ધીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે મુનિવરાદિને જુદી જુદી વસતિમાં રહેવાનો વિધિ અને વસતિ વગેરેને મેળવ્યા પછી ગુરુમહારાજ વગેરે વડીલોને જણાવવાનો વિધિ, તથા સાધર્મિકોની સાથે રહેવાનો, તેમ જ ત્રણ દિવસ સુધી પરીણા સાધુઓને સાચવવાનો વિધિ વગેરે ધીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે સાંકડી વસતિમાં, વિશાલ વસતિમાં ને પ્રમાણપેત વસતિમાં સંચારો કરવાની તથા નીકળવાની વિધિ તેમ જ તેમાં તે ત્રણે પ્રકારની વસતિમાં સાચવવા લાયક ચતનાની ધીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી કમસર બગીચામાં ઉતરેલા મુનિવરોને સાચવવાનો વિધિ અને ગામ વગેરેમાં પ્રવેશ કરતાં શકુન જોવાનો વિધિ, તથા સ્થાપનાકુલત્તું વર્ણન તેમ જ શ્રી આચાર્યને ઘરદહેરાસરે વંદન કરવા જતાં સાચવવાનો વિધિ, વગેરે હકીકતો વિસ્તારથી કહી છે. પછી વૈયાવચ્ચના કરનારા મુનિત્તું સ્વરૂપ અને શ્રાદ્ધકુલમાં દ્રવ્ય (અશન વગેરેના) પ્રમાણાદિને જાણવાનો વિધિ, તથા ગુરુની આજ્ઞા લઈ ને ધીજે ગામ જવાનો વિધિ, તેમ જ પ્રથમાલિકાદિનો વિધિ વગેરે પદાર્થોત્તું વર્ણન વિસ્તારથી કહ્યું છે. પછી જણાવ્યું છે કે કેવલજ્ઞાની જે ઉપધિ વગેરેને નાના જીવો ચોંટયા હોય તેવી ઉપધિની જ પરિલેહણા કરે, પણ હમ્મસ્થ જીવોને તે ઉપધિ વગેરે જીવસંસક્ત હોય કે ન હોય, તે પણ શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞા છે કે સવારે અને સાંજે જરૂર વસ્ત્રાદિની પ્રતિલેખના (પરિલેહણ) કરવી જ જોઈએ. કારણ કે તેઓ હમ્મસ્થ છે તેમ જ કેવલી ભગવાંતો નાની જીવાતને કેવલજ્ઞાનથી જાણે છે, પણ હમ્મસ્થ જીવો બહુ જ ઝીણા જંતુઓને જાણી શકતા નથી. આમાંથી સમજવાતું એ મળે છે કે કેવલજ્ઞાની કેવલજ્ઞાનથી એમ જાણે કે મારી ઉપધિ વગેરેને જીવાત લાગી છે, (ચોંટી છે), તે તે જરૂર પરિલેહણા કરે ને એમ જાણે કે જીવાત વગેરે લાગી નથી, તે એમને પરિલેહણા કરવાની જરૂરિયાત નથી. અર્થાત્ ન કરે. આ તમામ ધીના સ્પષ્ટ સમજાવીને દ્રવ્યથી ને ભાવથી પ્રત્યુપેક્ષણાતું સ્વરૂપ, અને કાઉત્સચ્ચ કરવાની તથા સંડાસાદિ વિધિ સાચવીને શ્રી ગુરુમહારાજાદિની પાસે બેસવાનો વિધિ, તેમ જ પહેલાં જોઈને પૂંજને ઉપકરણાદિને ગ્રહણ કરવાનો મૂકવાનો વિધિ વગેરે ધીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. તે પ્રસંગે જણાવ્યું છે કે મુનિ અધ્વા (લાંબો વિહાર) અને આગાઠ માંદગી વગેરે કારણો સિવાય દિવસે સૂવે નહિ. પછી કમસર મુખવસ્ત્રિકા (મુહપત્તિ) વગેરેની પ્રતિલેખના કરવાનો વિધિ અને તે સમયે ત્યાગ કરવા લાયક દોષોત્તું સ્વરૂપ તથા મૌન ભાવે પરિલેહણા કરવાનો જલામજ્જ તેમ જ પરિલેહણા કરતાં કરતાં બોલવાથી થતી ૬ જીવનિકાયની વિરાધનાની ધીના વગેરે પદાર્થોત્તું વર્ણન વિસ્તારથી કહ્યું છે. પછી જણાવ્યું છે કે જે મુનિવરો વસ્ત્રાદિની પ્રતિલેખના કરે નહિ, તેઓ સર્વારાધના (સંપૂર્ણ આરાધના)ને લાભ લઈ શકતા નથી. જેઓ ઇંદ્રિયોને વશ કરીને આઠ પ્રવચનમાતાને

પાણીને તપ નિયમ અને સંયમને સાધે, તે મુનિવરો આરાધક અને છે. આ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને પ્રેક્ષાસંયમ, ઉપ્રેક્ષાસંયમ, પરિષ્ઠાપનાસંયમ અને પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાયનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી ક્રમસર સ્થંડિલ જવાના વર્ણનમાં આપાત અને સંલોક પદના ભાંગા, અને સ્વપક્ષાદિનું વર્ણન, તથા અધિકરણ (કષાય, કલેશ, ઝઘડા)નું સ્વરૂપ જણાવતાં આહનન (તાડન-તર્જના) વગેરે દોષોની ખીના, આ તમામ હકીકત જણાવતાં પહેલાં નિશ્ચયથી ને વ્યવહારથી પૌરુષીનું સ્વરૂપ, શીત-કાલાદિમાં તેની થતી વૃદ્ધિ હાનિ (પૌરુષીના પ્રમાણમાં થતો વધારો કે ઘટાડો) તથા અવમરાત્ર એટલે ક્ષયતિથિનું વર્ણન, તેમ જ પ્રતિલેખના કરવાના કાલનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કરીને અનુક્રમે પાત્રાને પડિલેહવાનો ને પડિલેહીને તેને સ્થાપન કરવાનો વિધિ વગેરે ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી જણાવ્યું છે કે ચોમાસામાં પાત્રાની ઉપર ગુચ્છા ચઢાવવા નહીં ને બાકીના આઠ મહિનામાં પાત્રાની ઉપર ગુચ્છા જરૂર ચઢાવવા જ જોઈએ. જો તેમ ન કરે, તો જે દોષો લાગે તેનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી સ્થંડિલ જતાં (વડીનીતિ જતાં) ડગલને ગ્રહણ કરવાનો વિધિ અને સ્થંડિલના ૧૦ ભાંગા જણાવીને શુદ્ધ સ્થંડિલનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે જ્યાં લોકો આવતાં-જતાં ન હોય, અને તેમની દષ્ટિ ન પડતી હોય, તથા ઘિલ તેમ જ લીલોતરી વિનાની ભૂમિ હોય, ત્યાં સાધુએ સ્થંડિલ (વડીનીતિ) જવું જોઈએ. આ સ્થંડિલના વર્ણનમાં સમ વગેરે પદોનું પણ સ્વરૂપ અને સૂર્યની છાયા વગેરેનો નિર્ણય કરવાનો વિધિ, તથા અવગ્રહને માંગવાની વિધિ, તેમ જ ઉપકરણોને મૂકવાના સ્થાનની ખીના વગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી પાંચ સમિતિના અધિકારમાં ઈર્ષ્યાસમિતિનું સ્વરૂપ, અને ઊંચે જોઈને કે આડા અવળાં જોઈને ચાલતાં થતા નુકસાન વગેરેની ખીના સ્પષ્ટ સમજાવીને પ્રતિલેખના દ્વારનું વર્ણન પૂરું કર્યું છે.

૨. ખીજા પિંડકારનો દૂઠ પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં પિંડપણા વગેરે ત્રણ પ્રકારની એપણાને કહેવાની ભાવના જણાવીને નિર્ચક્તિકાર શ્રીભદ્રઆહુસ્વામી મહારાજે પિંડ શબ્દના નિક્ષેપા જણાવતાં સચિત્ત, મિત્ર અને અચિત્ત પૃથ્વીકાયનું તથા અસ્કાયનું સ્વરૂપ અને પ્રયોજન તથા અચિત્ત થવાનાં કારણો તેમ જ વસ્ત્રોને ધોવાનો કાલ, વિધિ અને સૂકવવાનો વિધિ વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. આ અવસરે કલ્યાણક-પ્રાર્થાશિત્તનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી ક્રમસર સચિત્તાદિ ત્રણ ભેદે અગ્નિકાય, વાયુ અને વનસ્પતિનું વિસ્તારથી વર્ણન કરીને ચિકલેન્દ્રયાદિનું પ્રયોજન અને પાત્રાને લેપ કરવાના સાધનભૂત પદાર્થોની માંગણી કોની પાસે કર્ષ રીતે કરવી? લેપ કરવાનું કારણ શું? લેપ કર્ષ રીતે કરવો? પાત્રાને લેપ ન કરવાથી થતા ગેરલાભ કયા કયા? આ તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તરો, તથા પિંડ શબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દોનું વર્ણન, તેમ જ દ્રવ્યપિંડ ને ભાવપિંડનું સ્વરૂપ વગેરે હકીકતો

વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ક્રમસર એષણાપદનું સ્વરૂપ અને તેના (એષણાપદના) નિક્ષેપાનું સ્વરૂપ કહીને ગવેષણાનું વર્ણન કરતાં પ્રમાણ, કાલ, આવશ્યક, સંઘાટકાદિની ખીના અને સાધુ એકલો ગોચરી જાય, તે તેને થતા દોષોની ખીના, તથા આચાર્યાદિને માટે એકથી વધારે વખત ગોચરી જવાનું વર્ણન, તેમજ જ્યાં ગોચરી જવાય નહિ, તેવા પ્રતિષિદ્ધ કુળોને ઓળખવાનાં ચિહ્નો વગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે નિંદનીય પિંડને ગ્રહણ કરવાનું ફલ અને નિષિદ્ધ વસતિ તથા આહાર પાણીનું વર્ણન વગેરે હકીકતો જણાવીને કહ્યું છે કે શ્રીજિનપ્રવચનથી વિરુદ્ધ ક્રિયા કરનારા છવો અનાંતીવાર સંસારમાં ભમે છે. જે મુનિવરો એષણાનું અને અનેષણાનું સ્વરૂપ જાણે છે, તેઓ જિનમતને જાણે છે, એમ જરૂર કહી શકાય. આ ખીના સ્પષ્ટ સમજાવીને દ્રવ્યગવેષણાનું અને લાવગવેષણાનું સ્વરૂપ અનુક્રમે દ્રવ્યગવેષણાના વર્ણનમાં કનકપૃષ્ઠ રાજદિનાં દૃષ્ટાંતો; અને લાવગવેષણાના વર્ણનમાં ધર્મરુચિ અણુગારનું ને શ્રી વજ્રસ્વારીશ્વરનું દૃષ્ટાંત જણાવ્યું છે. પછી વાનરચૂથનું દૃષ્ટાંત આપીને દ્રવ્ય ગ્રહણેષણાનું સ્વરૂપ સમજાવીને ક્રમસર લાવગ્રહણેષણાનું સ્વરૂપ અને જેની પાસેથી ગોચરી વહોરી શકાય નહિ તેવી ગર્ભાણી સ્ત્રી, તથા ધાન્યને ખાંડતી, પીસતી, રૂને કાંતતી સ્ત્રી આદિ પાસેથી ભિક્ષા વહોરાય નહીં. આ તમામ પદાર્થોની હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને પગની પ્રમાર્જના કરવાનો વિધિ, અને ત્રણ નિસિદ્ધીની ખીના તથા કાથોરસર્ગ કરવાનો વિધિ, તેમ જ પ્રતિસેવનાદિનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું છે. પછી અનુક્રમે ઓઘ આલોચનાનું સ્વરૂપ અને તે આલોચના કરતી વખતે તજવા લાયક દોષોનું સ્વરૂપ, તથા વડીલને ગોચરી ખતાવવાનો તેમ જ આલોચવાનો વિધિ વગેરે ખીના સ્પષ્ટ સમજાવીને ક્રમસર સ્વાધ્યાયની પ્રસ્થાપનાનું સ્વરૂપ, અને પ્રાઘ્ણિક મુનિવરાદિને જરૂર નિમંત્રણ કરવાની ખીના જણાવી છે. પછી કહ્યું છે કે તેઓ યોતાને જરૂર ન હોવાથી કદાચ ગોચરી લે નહિ તે પણ નિમંત્રણ કરનાર મુનિવરાદિને કર્મનિર્જરાદિ વિશિષ્ટ લાભ જરૂર મળે છે. શ્રીભરતચક્રી વગેરેના દૃષ્ટાંતે વૈયાવચ્ચ ગુણ અપ્રતિપાતી છે, એમ સમજીને મુનિએ તેનો લાભ જરૂર લેવો જોઈએ. પછી અનુક્રમે માછલાંનાં દૃષ્ટાંતો, દ્રવ્યથી આસૈષણાનું સ્વરૂપ કહીને લાવથી આસૈષણાનું સ્વરૂપ અને ખાસ કારણે મંડલીથી અલગ બેસીને ગોચરી કરનારા આગાદ્યોગી મુનિવરાદિનું સ્વરૂપ તથા મુનિને ગુરુની નજરે ગોચરી વાપરવાનો વિધિ, તેમ જ મંડલીનાં કારણો વગેરે પદાર્થોની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ક્રમસર વસતિને સાચવનાર મુનિની ફરજ અને અચિત્ત સ્વચ્છ પ્રવાહી પદાર્થો (પાણી વગેરે) વહોરવાનો તથા તેને ગરણાં વગેરેથી ગાળવાનો વિધિ, તેમ જ દ્રવ (પ્રવાહી) પદાર્થોને વહોરવાના પાત્રાનું પ્રમાણ વગેરે ખીના સ્પષ્ટ કહીને અનુક્રમે મંડલી સ્થવિરનું સ્વરૂપ, અને ભોજન મંડલીમાં પદસ્થાદિના ક્રમે બેસવાનો વિધિ તથા આહાર વાપરવાનો વિધિ જણાવતાં ધૂંઝદોષ અંગાર દોષાદિનું

સ્વરૂપ, તેમ જ મુનિને આહાર કરવાનાં ૬ કારણો ને આહારને તજવાનાં શેગાદિ કારણો વગેરે ધીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી આહાર કર્યા બાદ પાત્રાંને સાફ કરવાનો વિધિ અને ગોચરી કરતાં વધેલા આહારને વાપરવાનો તથા ગીતાર્થની આજ્ઞાથી ખાસ કારણે (સાધુઓ ન વાપરી શકે એમ હોય તો અથવા અકલ્પ્ય પદાર્થ અનુપયોગાદિમાંના કોઈ પણ કારણથી વહોરાયો હોય તો) પરઠવવાનો વિધિ તેમ જ શ્રીઆચાર્યાદિ નિમિત્તે વધારે આહારાદિ વહોરવાનો વિધિ વગેરે ધીના બહુ જ વિસ્તારથી જણાવીને ધીજ પિંડદ્વારનું વર્ણન પૂરું કર્યું છે.

મુનિવરોને છેલ્લી પોરુષીમાં સ્વાધ્યાય કરવાનો વિધિ, અને ઉપવાસાદિ તપ કરનારા તથા નહિ કરનારા મુનિવરોને ક્રમસર આચાર્ય-અનશની-ગ્લાનાદિની ઉપધિની પ્રતિલેખના કરવાની ભલામણ, તેમ જ આહાર વાપરનાર અને નહિ વાપરનાર મુનિઓને ઉદ્દેશીને સાંજની ઉપધિની પરિલેહણાના ક્રમમાં યોગ્ય સૂચના વગેરે ધીના વિસ્તારથી સમજાવીને ફરી સ્વાધ્યાયાદિ કરવાની આજ્ઞા ફેરમાવી છે. પછી ઉચ્ચારાદિ નિમિત્તે ૨૪ સ્થંડિલોની ધીના અને ૩ કાલભૂમિને પરિલેહવાની ધીના તથા સૂત્રાર્થને યાદ કરવા માટે બધા મુનિઓને અને ગુરુ વિના બાકીના મુનિઓને કાથોત્સર્ગ કરવાનો વિધિ વગેરે હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે કાલઅહણનું સ્વરૂપ, અને કાલ-અહણને લેવાનો વિધિ, તથા કાલગ્રાહી મુનિના ગુણો, તેમ જ કાલઅહણની ક્રિયામાં ચાર કાલઅહણોમાંના કયા કાલઅહણમાં તારાને જોવાની જરૂરિયાત હોય? ને કયા કાલઅહણમાં આકાશમાં તારા જોવાની જરૂરિયાત ન હોય? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો વગેરે ધીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

આ રીતે કાલઅહણ વિધિનો ઢૂંક પરિચય પૂરો થયો.

૩. ઉપધિ દ્વારનો ઢૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં ઉપધિ શબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દો, અને તેના (૧) ઔધિક ઉપધિ, અને (૨) ઔપચલિક ઉપધિ આવા બે ભેદો તથા તે દરેક ઉપધિની સંખ્યા અને પ્રમાણ તેમ જ સ્થવિરકલ્પિક મુનિઓને ૧૪ પ્રકારની ઉપધિ, જિનકલ્પિક મુનિઓને ૧૨ પ્રકારની ઉપધિ, સાધ્વીને ૨૫ પ્રકારની ઉપધિ વગેરે હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે સ્થવિરકલ્પિકાદિની ઔપચલિક ઉપધિની ધીના અને તેમાં ઘટતા જબન્યાદિ ભેદો, તથા સાધ્વીનાં (૨૫) ઉપકરણોનું સ્વરૂપ અને પ્રમાણ, તેમ જ ઉત્કૃષ્ટાદિ ભેદે ક્રમસર ૮-૧૩-૪ પ્રકારની ઉપધિનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે.

પછી અનુક્રમે પાત્રાનું પ્રમાણ અને વૈયાવચ્ચકર મુનિનું તથા નંદીભાજનનું સ્વરૂપ તેમ જ તેનું (નંદીભાજનનું) પ્રયોજન વગેરે સમજાવીને પાત્રાનાં લક્ષણોનું ને અપલક્ષણોનું વર્ણન, તથા પાત્રાનું પ્રયોજન (૬ જીવનકાયની રક્ષા વગેરે), તેમ જ

ઝાળી, ઉપરનો ને નીચેનો ગુરુઓ, તથા પુજણી આદિતું પ્રમાણ અને પ્રયોજન વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે પદલાં (ઝાળીની ઉપર ઠાંકવામાં આવે તે)નું સ્વરૂપ, અને મુનિઓ, શિયાળામાં ૪ પદલાં, તથા ઉનાળામાં ૩ તેમજ ચૌમાસામાં પાંચ પદલાં વાપરે છે તે બીના, અને પદલાંનું તથા રજસ્રાણુ, વસ્ત્ર, રજોહરણુ, (ધર્મધ્વજ, ઓઘો) મુખવસ્ત્રિકા (મુહુપત્તિ), માત્રક, ચોલપદ્મ, સંસ્તારક (સંઠારીઈ), ઉત્તરપદ્મક (ઉત્તરપદ્મો); આઘાની અંદરની નિષઘા (પાઠું) આ રીતે ૧૦ ઉપધિતું પ્રમાણ અને પ્રયોજન, તેને વાપરવાનો વિધિ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી ચૌમાસા વગેરેમાં ઊનની કામળી વગેરેને રાખવાનો ને વાપરવાનો વિધિ તથા ચર્મકેશક, દંડયષ્ટિ વગેરેનું લક્ષણ, સ્વરૂપ, પ્રમાણ, પ્રયોજન વગેરે હકીકત જણાવીને કહ્યું છે કે જે પદાર્થ સંયમાદિ-મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવામાં મુનિને ઉપકાર (મદદ) કરે તે ઉપકરણ કહેવાય. આ રીતે ઉપકરણની વ્યાખ્યા જણાવીને તેને ધારણ કરવાની (વાપરવાની) રીતિ (વિધિ) કહી છે. પછી અનુક્રમે જ્ઞાની અજ્ઞાની અને પ્રમત્ત શ્રવેથી થતી હિંસામાં તક્ષાવત જણાવીને કહ્યું છે કે નિશ્ચય નયના મતે હિંસાના પરિણામવાળો આત્મા જ હિંસા છે, ને અહિંસાના પરિણામવાળો આત્મા જ અહિંસા છે. તથા અપ્રમત્ત આત્મા અહિંસક છે, તેમજ પ્રમત્ત આત્મા હિંસક છે. આ તમામ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને જણાવ્યું છે કે હિંસાનો દોષ લાગવામાં પરિણામની મુખ્યતા છે, જ્યણા સાચવનાર મુનિને કદાચ અજ્ઞાતાં વિરાધના થાય, તો પણ તે કર્મનિર્જરાદિ ફલને પામે છે. નિશ્ચયનયના મતે મનના ભાવ એ જ પ્રમાણ ગણાય છે. તેમજ પ્રતિલેખના વગેરે બાહ્યકરણ એટલે કરણ સિત્તરિની આરાધના કરવામાં આલસ કરનાર મુનિઓ ચારિત્રને સાચવી શકતા નથી. આ બધી બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને અંતે કહ્યું છે કે વિધિમાર્ગનો સાધક આત્મા આયતન કહેવાય છે. એટલે તે મોક્ષ માર્ગને સાધે છે, ને બીજાને સાધવામાં મદદગાર બનીને સ્વપરતારક થાય છે.

આ રીતે ઉપધિદ્વારનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

૪. અનાયતન વર્જન દ્વારનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં અનાયતનના સ્વરૂપ અને પર્યાયવાચક શબ્દો, તથા તેની સેવનાથી થતી જ્ઞાનાદિ ગુણોની હાનિ, તેમજ ભાણુકતું ને અભાણુકતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે દ્રવ્ય-આયતનાદિતું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે શ્રી જિનમંદિર ઉપાશ્રય વગેરે દ્રવ્યાયતન કહેવાય અને દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર ભાવથી આયતન કહેવાય. જ્યાં શીલવંત બહુશુભ આત્માઓ ભેગાં મળીને ધાર્મિક વિચારોની આપ લે

કરતા હોય, સામુદાયિક ધર્મારાધના કરતા હોય તે આયતન કહેવાય. એમ કહીને અંતે તેની સેવાનું ફલ જણાવ્યું છે.

(૫) પાંચમા પ્રતિસેવના દ્વારના વર્ણનમાં મૂલગુણ-પ્રતિસેવનાનું ને ઉત્તરગુણ-પ્રતિસેવનાનું સ્વરૂપ, તથા પ્રતિસેવના શબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દોની ખીના વગેરે વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.

(૬) છઠ્ઠા આલોચના દ્વારના વર્ણનમાં જણાવ્યું છે કે આલોચના એ આત્મ-શુદ્ધિનું પરમ સાધન છે. કાયક અને ગ્રાહક બંને જ જાણે એ રીતે આલોચના કરવાની અવિચ્છિન્ન મર્યાદા છે. પછી અનુક્રમે આલોચના કરનાર જીવના અને જેની પાસે આલોચના કરાય તેવા ગુરૂના ગુણો, તથા આલોચનાનું સ્વરૂપ, ફલ, તેના પર્યાયવાચક શબ્દો વગેરે હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

(૭) સાતમા વિશુદ્ધિકારના વર્ણનમાં કહ્યું છે કે જેમ રોગના નિદાનને જાણનાર એવો પણ વૈદ્ય પોતાને થયેલા દરદની દવા ખીજ અનુભવી વૈદ્યની પાસે કરાવે, તે તે જરૂર નીરોગી (રોગરહિત) બને છે તેમ અજ્ઞાન-મોહ-રાગ-દ્વેષાદિમાંના કોઈ પણ કારણથી લાગેલા દોષની શુદ્ધિ કરવાનો ઉપાય પોતે (આચાર્ય વગેરે) જાણતો હોય છતાં પણ ખીજ ગીતાર્થાદિ મહાપુરુષોની પાસે આલોચના વગેરે વિધિ સાચવીને લાગેલા દોષની શુદ્ધિ કરીને આત્માને નિર્મલ બનાવવો જોઈએ. પોતાની મેળે આલોચના કરવાનો વ્યવહાર પણ નથી. કારણ કે તેથી આત્મશુદ્ધિ થાય જ નહિ. એટલે જ્ઞાનીએ પણ ગુરૂની પાસે જ આલોચના કરવી જોઈએ. લજ્જા, કપટ અભિમાન વગેરેમાંના કોઈ પણ કારણથી લાગેલા દોષ (ભૂલ) છુપાવવા નહીં, પણ બાલકની જેવા સરલ બનીને ગુરૂની પાસે આલોચના કરવી જોઈએ. જેઓ તેમ કરતા નથી ને મનમાં શક્ય રાખે છે, તે જીવો ભવાંતરમાં ફર્લભ બોધિ થાય છે, ને સુસઠ મુનિની માફક અનંતીવાર સંસારમાં ભમે છે. મેં સ્પષ્ટાર્થ સહિત આ સુસઠ ચરિત્રમાં આલોચનાનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ જણાવીને કહ્યું છે કે જે ભવ્ય જીવો શક્યને દૂર કરે છે, તેઓ થોડા કાલમાં મુક્તિના અવ્યાબાધ સુખને જરૂર પામે છે. આ તમામ ખીના સ્પષ્ટ સમજાવીને છેવટે સામાચારીનું ફલ અને પ્રમાણ વગેરે ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ રીતે મુનિ વર્ગને બહુ જ જરૂરી સામાચારીનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવનારી શ્રી ઓષનિયુક્તિ છે. અહીં નવા મુનિવરોને સવારથી માંડીને રાતે સંધારો કરી સૂવાનો સમય થાય, ત્યાં સુધીની તમામ સામાચારીનું સ્વરૂપ અને ઉપધિ આદિનું સ્વરૂપ, પ્રમાણ, પ્રયોજન અને ફલ વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. તેથી ગીતાર્થ મહાપુરુષોએ નવા મુનિવરોને

श्री जैन प्रवचन किरणावली (श्री ओषनिर्युक्तिनो दूंक परिचय)

५४७

आ ओषनिर्युक्तिनो अर्थ समझववो जेध ओ कारण के तेभां मोक्षमार्गना आराधक
अनाववामां स्वपरतुं हित जइर सभाअेलुं छे.

ओषनिर्युक्तिनो दूंक परिचय पूरो थयो.

卐

卐

卐

॥ श्री जनप्रवचन किरणावलीनो त्रेवीसमो प्रकाश पूरो थयो. ॥

卐

卐

卐

॥ शेवीशभे। प्रकाश ॥

॥ श्री दशवैकालिक सूत्रने। संक्षिप्त परिचय ॥

॥ आर्या ॥

अह बुचछं दसवेया—लियस्स संखित्तपरिचयं हरिसा ॥
सिज्जंभवस्सरिकयं—दसत्ति अज्झयणदसगमिणं ॥ १७७ ॥
पढणिज्जं च विद्याले, वेयालियमयमिमस्स सहत्थो ॥
काल-समयऽसज्झाइय-वज्जो समओ वियालत्ति ॥ १७८ ॥
वी० सं० दुसयरिवरिसा—इकमरयणा इमस्स सुत्तस्स ॥
उद्देसदुगं पंचम-ज्झयणे तवमे य चत्तारि ॥ १७९ ॥
णिज्जुत्तीए णिज्जू-हणाकहा सत्तमाउ पुव्वाओ ॥
छज्जीवणिया णामं-तरेण सिरिधम्मपण्णत्ती ॥ १८० ॥
कम्मप्पवायपुव्वा, णिज्जूढं पंचमं तथा छट्ठं ॥
सच्चप्पवापुव्वा, णिज्जूढं सत्तमज्झयणं ॥ १८१ ॥
तइयाओ वत्थूओ—पच्चत्ताणप्पवायपुव्वस्स ॥
णिज्जूढाईं सेस-ज्झयणाईं विविहतत्ताईं ॥ १८२ ॥
धम्माईण सरूवं, पढमे बीए सुसाहुया हेऊ ॥
तइए परिहरणिज्जो, बावण्णपयत्थसंदोहो ॥ १८३ ॥
जीवनिकायसरूवं महव्वउत्ती चउत्थमज्झयणे ॥
अत्तियकमगुणलाहो, नियगुणरइवड्डुणो समओ ॥ १८४ ॥
भिव्खाए उवओगो, निरवज्जाहारगहणपुण्णविही ॥
सपरनिमित्तियदोसा, भणिया तह पंचमेऽज्झयणे ॥ १८५ ॥
छट्ठे महव्वयारा—हणहेउविही तहेव मुणिभासा ॥
सिरिवक्कसुद्धिभिव्खे—भणिया अज्झप्पलाहवया ॥ १८६ ॥

ગિમ્ગંધાચારાઈ, ઘુત્તા લેસા તહદ્દમજ્ઞયણે ॥
 ચિલ્લિયાનિયમમુણિગુણા, ઓસહજોગાઈપહિસેહા ॥ ૧૮૭ ॥
 વિણયાઈસમાહોણં, વિણયસમાહોઈ ભાવણા વિવિહા ॥
 આયંસભિલ્લુભાવા, વસમે એયસ્સ ચૂલાણ ॥ ૧૮૮ ॥
 રઙ્ગવકાણ ચિરયા, તહા ગિહ્તથત્તનિવણાઘુત્તો ॥
 અભવગઈ મુણિચરિયા, વિવિત્તચરિયાઈ વણ્ણત્તા ॥ ૧૮૯ ॥
 ગિજ્જુત્તિભાસચ્છુણી—વિત્તી સુત્તથ્થવોહયા એ ॥
 અવચ્છૂરીવિ ય અણ્ણે, સારો એવસ્સ સુત્તસ્સ ॥ ૧૯૦ ॥

શબ્દાર્થ—હવે હું શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીના ચોવીશમા પ્રકાશમાં સાધુ-
 સાધ્વીઓને અમણુ ધર્મની સાત્ત્વિકી આરાધના કરવામાં ખહુ જ મદદ કરનાર શ્રી
 દશવૈકલિક સૂત્રનો પરિચય હર્ષથી ટૂંકામાં કહીશ. શ્રીસુત્રર્મસ્વામી, શ્રીજાંબૂસ્વામી,
 શ્રીપ્રભવસ્વામી, શ્રીશર્યંભવસૂરિ આ ક્રમે પ્રભુ મહાવીરદેવથી પાંચમી પાઠે થયેલા
 શ્રીશર્યંભવસૂરિ મહારાજે પોતાના પૂર્વાવસ્થાના (સંસારીપણાના) પુત્ર સંયમસાધક
 શ્રી મનક મુનિરાજના કલ્યાણને માટે પૂર્વોમાંથી ઉદ્ધરીને આ શ્રીદશવૈકલિક સૂત્રની
 રચના કરી હતી. શ્રીદશવૈકલિક સૂત્રમાં 'દશ' શબ્દથી અહીં દશ અધ્યયનો છે એમ
 સમજવું, અને આ સૂત્ર વિકાલે ભણાય છે, માટે 'વૈકલિક' કહેવાય છે. કાલવેલા
 અને અસજ્જાયના કાલ સિવાયનો જે કાલ તે વિકાલ કહેવાય છે. આ રીતે બંને
 શબ્દના અર્થો જણાવીને હવે આ સૂત્રનો સમુદ્ધિત અર્થ એ થાય છે કે વિકાલે ભણવા
 લાયક દશ અધ્યયનવાળું જે સૂત્ર તે "દશ વૈકલિક સૂત્ર" કહેવાય. આ દશ
 અધ્યયનોમાં કહેલી અને નહિ કહેલી બીના છેલ્લી બે ચૂલિકામાં કહી છે, તેથી તે
 દશ અધ્યયનોનું અથવા આ સૂત્રનું અંગ જ ગણાય. આ મુદ્દાથી આના શબ્દાર્થમાં
 બે ચૂલિકાનો નિર્દેશ કર્યો નથી અથવા ઉપલક્ષણથી દશ શબ્દથી દશ અધ્યયનોની
 સાથે બે ચૂલિકાઓ પણ લઈ શકાય. ૧૭૭-૧૭૮.

શ્રી વીરપ્રભુના નિર્વાણથી ૭૨ વર્ષો વીત્યા બાદ આ શ્રી દશવૈકલિક સૂત્રની
 રચના થઈ, એમ કેટલાએક ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં કહ્યું છે. આ શ્રી દશવૈકલિક સૂત્રનાં
 દશ અધ્યયનોમાં પાંચમાં અધ્યયનના બે ઉદ્દેશો અને નવમા અધ્યયનના ૪ ઉદ્દેશો છે.
 બાકીનાં બાકે અધ્યયનો એકસરા-ઉદ્દેશો વિનાનાં છે. ૧૭૬. આ શ્રી દશવૈકલિક સૂત્રની
 શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલી નિર્ચુક્તિની ૧૬ મી અને ૧૭ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે શ્રી
 શર્યંભવસૂરિ મહારાજે સાતમા શ્રીઆત્મપ્રવાહ નામના પૂર્વમાંથી ચોથા હજીવણિયા

(૫૩૭૭વનિકાય) નામના અધ્યયનનો ઉદ્ધાર કર્યો. આ ચોથા અધ્યયનનું ખીજું નામ “ધર્મપ્રજ્ઞપિત” જણાવ્યું છે, જેમાં ૬ જીવનિકાયની રક્ષા વગેરે અમલુ ધર્મની ખીના કહી છે, તે ધર્મપ્રજ્ઞપિત કહેવાય. તથા આઠમા કર્મપ્રવાહ નામના પૂર્વમાંથી પાંચમા શ્રીપિંડેષણા નામના અધ્યયનનો ઉદ્ધાર કર્યો, તેમજ છઠ્ઠા સત્યપ્રવાહ નામના પૂર્વમાંથી સાતમા શ્રીવાક્યશુદ્ધિ નામના અધ્યયનનો ઉદ્ધાર કર્યો. અને નવમા શ્રીપ્રત્યાખ્યાન પ્રવાહ નામના પૂર્વના ત્રીજી વસ્તુમાંથી બાકીનાં (૧-૨-૩-૬-૮-૯-૧૦ મા) સાત અધ્યયનોનો ઉદ્ધાર કર્યો. આ સાત અધ્યયનોમાં જુદી જુદી જાનના, તરવભૂત, સાધુના આચાર વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન કર્યું છે. ૧૮૦-૧૮૨-૧૮૨. આ શ્રી દશવૈકલિક સૂત્રના (૧) પહેલા દુમપુષ્પિકા નામના અધ્યયનમાં ઝાડના ફૂલનું અને ભમરાનું દૃષ્ટાંત આપીને આદર્શ સાધુના ધર્માધાર દેહને ટકાવવાના સાધનભૂત ગોચરીનો યથાર્થ વિધિ જણાવવાપૂર્વક આદર્શ સાધુનું સ્વરૂપ પાંચ ગાથામાં વર્ણવ્યું છે. તેમાં શરૂઆતમાં જિનધર્મનું ને ધર્મના સાર્વિક સાધક આત્માનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે ધર્મ એ ઉત્કૃષ્ટ (ભાવ) મંગલ છે. જેનું મન હૃંમેશાં આ શ્રી જિનધર્મની આરાધના કરવામાં લીન હોય છે, તેને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. અહીં સાધુ-સાધ્વીઓને ભમરાની જેવા કહ્યા છે અને ગોચરીને (લિક્ષાને) ફૂલના રસ જેવી કહી છે. જેમ ભમરો ફૂલને (ફૂલના જીવને) લગાર પણ કિલામણા ન થાય, તે રીતે ફૂલનો રસ ચૂસીને પોતાનો નિર્વાહ કરે છે, તેમ સાધુ-સાધ્વીઓ ફૂલ જેવા ગૃહસ્થના ઘેરથી ગૃહસ્થનું મન લગાર પણ દુખાય નહિ, તે રીતે (ફૂલના રસ જેવી) નિર્દોષ ગોચરીને (આહાર પાણીને) અહણુ કરે. આ રીતે લિક્ષાની મર્યાદાને સાચવનારા જે સાધુ-સાધ્વીઓ પક્ષીની જેમ ક્ષેત્રાદિના રાગને દૂર કરીને પૃથ્વીતલ પર વિહાર કરી ઘણા જીવોને ધર્મની દેશના દર્શને મોક્ષમાર્ગના સાધક બનાવી સ્વપરતારક અને, તેઓ ખરા સાધુઓ અને ખરી સાધ્વીઓ કહેવાય છે. નિર્ચુકિત વગેરેમાં આ ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. તેથી સાધુ જીવનનું ખરૂં રહસ્ય સમજાય છે. તેને સમજનારા અને વિચારનારા મુનિઓ અને સાધ્વીઓ યથાર્થ સાધુધર્મને આરાધીને ભવસમુદ્રનો પાર પામે છે. (૨) શ્રામણ્યપૂર્વક અધ્યયનમાં ખરા ત્યાગધર્મનું ને ખરા ત્યાગીનું સ્વરૂપ જણાવતાં હિતશિક્ષા આપી છે કે હે મુનિઓ! તમે ભોગવૃષ્ણાનો ત્યાગ કરીને મનને નિર્મલ ચારિત્રની આરાધનામાં જોડો. અને સારા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શમાં રાગ કરશો નહીં, તથા ખરાબ સંકલ્પોનો ત્યાગ કરજો. તેમજ જેઓ પોતાના સ્વાધીન વસ્ત્રાદિનો ત્યાગ કરી નિર્મોહી અને, ને મોક્ષમાર્ગને આરાધે, તેઓ જ ખરા ત્યાગી કહેવાય. વળી ખરાબ નિમિત્તથી દૂર રહેજો અને રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરીને પરમ શાંતિમય જીવન ગુજારજો તથા ત્યાગ કરેલા ભોગોની ધ્રુષ્ટા કરશો જ નહીં. આ બાબતમાં અગંધન કુલના સર્પનું દૃષ્ટાંત અને રાજમતી સાધ્વીજીએ શ્રી નેમિનાથ પ્રભુના નાના

ભાઈ રથનેમિ મુનિને જે વચનો સંભળાવીને સંયમની આરાધનામાં સ્થિર કર્યા, તે વચનો જરૂર યાદ કરવાં. આ રીતે અહીં સંયમથી કંટાળેલા આત્માને સંયમની આરાધનામાં સ્થિર કરવાનો ઉપદેશ વગેરે વૈરાગ્યભાવને ધોષનારી અને આત્મદષ્ટિને સતેજ કરનારી હકીકતો વિસ્તારથી જણાવી છે. આ બધી ધીના નિર્ચુકિત વગેરેમાં વિસ્તારથી સમજાવી છે. (૩) ત્રીજા ક્ષુદ્ધકાર્યાર કથા નામના અધ્યયનમાં મુનિવરોને અકલ્પ્ય પદાર્થોદ્દિની ધીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. જે વસ્તુ સાધુ સાધ્વીઓને અપે નહિ (વહોરાય નહીં) તે અકલ્પ્ય કહેવાય. અહીં આવા અકલ્પ્ય (અનાચીર્ણ=જે આચરવા લાયક નથી તેવા) પર (આવન) પદાર્થો જણાવ્યા છે. અને કહ્યું છે કે જરૂર જણાય તે મુનિઓએ કલ્પ્ય પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો, પણ અકલ્પ્ય પદાર્થો મહજ કરવા નહિ. દ્વંકામાં એમ કહી શકાય કે અહીં સંયમધર્મને દૂષિત બનાવનાર શર્યાતરપિંડતું લેવું વગેરે કાર્યો કરવાનો નિષેધ કર્યો છે. મુનિને ન વપરાય તેવા સચિત્તાદિ પદાર્થો લેવાનો પણ નિષેધ કર્યો છે. આ રીતે જે અધ્યયનમાં ક્ષુદ્ધક અટલે નવા સાધુના મૂલ ગુણોને ધોષનાર આચારતું વર્ણન કર્યું છે, તે ક્ષુદ્ધકાર્યાર કથા કહેવાય. તાત્પર્ય એ કે અહીં મુનિના ઉત્તમ ગુણોતું વર્ણન કર્યું છે. (૪) ચોથા વડ્ણવનિકાય નામના અધ્યયનમાં પૃથ્વીકાય અસ્કાય વગેરે ૬ જીવનિકાયની ઓળખાણ (દ્વંક પરિચય) કરાવીને પાંચે મહાવ્રતોતું સ્વરૂપ અને જ્ઞાનનો મહિમા. તથા આત્માના કેવલજ્ઞાનાદ ગુણોને પ્રકટાવવામાં શરૂઆતથી માંડીને અંત સુધીનો ક્રમ જણાવ્યો છે. તે નિજગુણ-રમણતાને વધારનારો ને પ્રશમ સુખને દેનારો છે. નવા સાધુ-સાધ્વીઓને આ ચોથું અધ્યયન ભણાવ્યા પછી જ વડીદીક્ષા આપી શકાય. શ્રી દશવૈકલિક સૂત્રની રચના થયાં પહેલાં શ્રી આચારંગ સૂત્રમાંના મહાવ્રતોના આલાવા ભણાવ્યા બાદ વડી દીક્ષા આપવામાં આવતી હતી. ૧૮૩-૧૮૪. પાંચમા પિંડૈષણા નામના અધ્યયનમાં ભિક્ષાતું સ્વરૂપ અને ઉપયોગ રાખીને નિર્દોષ ભિક્ષાને ગ્રહણ કરવાનો વિધિ, તથા દાયક (શ્રાવક અને શ્રાવકા)ના નિમિત્તે અને ગ્રાહક (સાધુ સાધ્વી)ના નિમિત્તે લાગતા દોષોની ધીના કહી છે. ૧૮૫ છઠ્ઠા ધર્મર્થિકામ નામના અધ્યયનમાં શ્રમણધર્મનાં પાંચ મહાવ્રતોને આરાધવાનો વિધિ વગેરે ધીના જણાવી છે. આનું બીજું નામ ' મહાચાર કથા ' છે. તે પણ વ્યાજબી છે. જેમાં મહાચાર એટલે મહાવ્રત વગેરેની કથા એટલે પ્રરૂપણા કરી હોય, તે ' મહાચારકથા ' કહેવાય. (૭) સાતમા વાક્યશુદ્ધિ નામના અધ્યયનમાં સાધુ સાધ્વીઓને ખાસ કારણે બોલવા લાયક અને અવ્યાત્મદશાને પમાડનારી એવી ભાષાતું સ્વરૂપ વગેરે ધીના વર્ણવી છે. ૧૮૬ (૮) આઠમા શ્રીઆચાર પ્રણિધિ નામના અધ્યયનમાં નિર્ઞયાદિના આચાર, તથા ભિક્ષાના નિયમો તથા મુનિવરોના ગુણો, તેમજ તેમને તજવા લાયક ઔપધપ્રયોગ, યોગ, નિમિત્ત વગેરેની ધીના પણ સમજાવી છે. ૧૮૭. તથા (૯) નવમા શ્રી વિનયસમાધિ નામના અધ્યયનમાં સમાધિના

વિનયસમાધિ વગેરે ભેદ-પ્રભેદાદિતું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. તેમજ પ્રસંગાનુપ્રસંગે જુદી જુદી જાતની (મુનિધર્મને દીપાવનારી) ભાવના એટલે વૈરાગ્ય અને ગુરુવિનયોદિતું પણ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. અને (૧૦) 'સ મિત્ત્વુ' નામના અધ્યયનમાં આદર્શ સાધુના સાત્ત્વિક ગુણો વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. એટલે જે નવે અધ્યયનોમાં કહેલા આચારોદિને સાધે તે ભિક્ષુ (સાધુ) કહેવાય. આ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે.

આ શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રની બે ચૂલિકામાંની પહેલી "રતિવાક્ય" નામની ચૂલિકામાં મોહના પ્રબલ સાધનભૂત સ્ત્રી વગેરેના રાગદંષ્ટિથી પરિચયાદિ ખરાબ નિમિત્તોના પંજામાં સપડાયેલા મુનિ મોહાંધ બનીને સંયમ માર્ગની આરાધના કરતાં અટકી જાય છે. તેમને સંયમાદિની આરાધના કરવામાં રતિ એટલે પ્રેમ ઉપજાવનારાં વાક્યો વગેરેની બીના અહીં વિસ્તારથી કહી છે; તેથી આ પહેલી ચૂલિકાનું 'રતિ-વાક્ય' નામ યથાર્થ પાડયું છે. તેમાં પ્રસંગે ગૃહસ્થપણમાં રહેલી મુશ્કેલીઓ, અનેક જાતની ઉપાધિ આદિ કારણોથી થતા કર્મબંધ વગેરેની બીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવીને સંયમધર્મની શ્રેષ્ઠતા સાબિત કરી છે. તેમજ બીજી "વિવિક્તચર્યા" નામની ચૂલિકામાં સાંસારિક પ્રવૃત્તિરૂપ કરોળિયાની જાળમાં ગૂંથાયેલા સંસારી જીવોની દુર્દશા જણાવીને સાધુઓને અને સાધ્વીઓને તે માર્ગે જવાનો નિષેધ કરીને (ના પાડીને) આત્મદષ્ટિ તરફ લક્ષ્ય રાખવા ભલામણ કરી છે. અહીં પ્રસંગે મુનિચર્યા એટલે વિવિક્તચર્યાને અનુકૂલ નિયમો અને વિવિક્તચર્યાનું સ્વરૂપ તથા રહસ્ય વગેરે બીના પણ વિસ્તારથી સમજાવી છે. ૧૮૮-૧૮૯. આ શ્રી દશવૈકાલિકના અર્થને અનુક્રમે સ્પષ્ટ સમજાવનારાં નિર્ચુકિત, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ અને ટીકા તથા અવચૂરિ, દીપિકા વગેરે સાધનો છે. તેમાં ભાષ્યની ૬૩ ગાથાઓ છે. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ નિર્ચુકિતની રચના કરી છે. શ્રીજિનદાસગણિ મહત્તરે ચૂર્ણિની રચના કરી છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે નિર્ચુકિત, ભાષ્ય અને ચૂર્ણિ આદિ સાધનોને આધારે રચેલી મોટી ટીકા નિર્ચુકિત વગેરેના ખરા રહસ્યને સમજવાનું અપૂર્વ સાધન છે. શ્રી સમયસુંદર ગણિએ આ ટીકા વગેરેના આધારે વિ૦ સં૦ ૧૬૯૨માં નાની ટીકા રચી છે. આ સૂત્રની એક અવચૂરિ પણ છે એમ ખૂલદિપનિકાદિના વચનથી જણાય છે. પણ ત્યાં તેના કર્તાનું નામ જણાવ્યું નથી આ શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રના નિર્ચુકિત, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, ટીકા વગેરેમાંના અવચૂરિ અને ભાષ્ય સિવાયના સૂત્ર નિર્ચુકિત વગેરે સાધનો છપાયાં છે. આ રીતે શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રનો સાર જણાવો. ૧૯૦.

શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં નિર્ચુકિતકાર શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે શ્રીસિદ્ધ ભગવંતોને નમસ્કારાત્મક મંગલ (મંગલાચરણ) કરીને આ શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રની નિર્ચુકિતને

રચવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. પછી મંગલ શબ્દના નિક્ષેપા કહીને આ સૂત્રનો શ્રુતજ્ઞાનમાં અંતર્ભાવ કરવા સૂચના કરી છે. પછી કમસર નિક્ષેપ શબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દો, અને દશ, કાલ, શ્રુત, સ્કંધ, અધ્યયન ને ઉદ્દેશ, આ ૬ શબ્દોના નિક્ષેપા, તથા 'એકેક' શબ્દના તેમજ 'દશક' શબ્દના નિક્ષેપા વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને સંસારી જીવની બાહ્ય વગેરે દશ દશાઓ, અને કાલપદના નિક્ષેપા, તથા વૈકાલિક શબ્દનો અર્થ, તેમજ આ શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રના ઉદ્ધારાદિતું વર્ણન વિસ્તારથી કયું છે. અહીં (૧) ચેન (જેણે) (૨) યં (જેને ઉદ્દેશીને) (૩) યત્ (જેનો ઉદ્ધાર કર્યો) વગેરે પાંચ દ્વારોની બીના સ્પષ્ટ સમજાવતાં કહ્યું છે કે આ શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રની રચના કરનાર શ્રી શર્યંભવસૂરિ મહારાજ સંસારીપણામાં બ્રાહ્મણ હતા. સુનિવરોના "અહો કષ્ટં અહો કષ્ટં તત્ત્વં ન જ્ઞાયતે પરં" એટલે અમને આશ્ચર્ય લાગે છે કે તમે કેવલ કષ્ટરૂપ જ આ યજ્ઞ વગેરે કરો છો, પણ અરું તત્ત્વ શું છે? તે તમે સમજ્યા નથી, આવાં વચનો સાંભળીને તત્ત્વને જાણવાની તીવ્ર ઉત્કંઠાવાળા શ્રી શર્યંભવ બ્રાહ્મણ પોતાના ગુરુએ બતાવેલ શ્રી જિનેન્દ્રપ્રભુની પ્રતિમા જોઈને પ્રતિબોધ પામ્યા. તેમણે શ્રી પ્રભવસ્વામીજીની પાસે જૈન દીક્ષા લીધી. ગુરુમહારાજે અનુક્રમે જ્ઞાનવિનયાદિ ગુણોના ભંડાર એવા તેમને આચાર્ય પદવી હાથે પોતાના પૃથ્વર બનાવ્યાં. આ શ્રીશર્યંભવસૂરિએ પોતાના પૂર્વાવસ્થાના પુત્ર મનકમુનિને દીક્ષા આપી. જ્ઞાનથી તેનું ૬ માસનું આયુષ્ય જાણીને તેટલા વખતમાં પણ તેને આરાધક બનાવવાની શુભ ભાવનાથી પૂર્વોમાંથી ઉદ્ધરીને આ શ્રીદશવૈકાલિક સૂત્રની રચના કરી. બીજાં ત્રંથોમાં કહ્યું છે કે દ્વાદશાંગી-ગણિપિટકમાંથી ઉદ્ધરીને આ શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રની રચના કરી. (૧) આત્મપ્રવાદ, (૨) કમપ્રવાદ, (૩) સત્યપ્રવાદ, ને (૪) પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાદમાંથી દશ અધ્યયનોનો ઉદ્ધાર કર્યો, એમ આની નિયુક્તિમાં જણાવતાં શ્રીશર્યંભવસૂરિજીવું જીવન વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે. ઐતિહાસિક ત્રંથોમાં તેમનો વીં નિં સંં ઉદમાં જન્મ અને વીં નિં સંં ૯૮માં ૬૨ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગવાસ જણાવ્યો છે. આ તમામ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને આ સૂત્રના દશે અધ્યયનોમાં અને બંને ચૂલિકામાં કહેવાની હકીકત દ્વંકામાં જણાવી છે. આ રીતે પિંડાર્થ (સંપૂર્ણ સૂત્રની દ્વંક બીના) કહીને દરેક અધ્યયનની હકીકત જણાવવાનો શરૂઆત કરતાં, પહેલા અધ્યયનમાં ચાર દ્વારની બીના કહીને શ્રી જિનધર્મની પ્રશંસા કરી છે. પછી અધ્યયન શબ્દમાં નામાધ્યયનાદિતું અને અધ્યયન, અક્ષીણુ, આય-ક્ષપણાદિતું સ્વરૂપ, તથા દ્રુમના અને પુષ્પ (ફુલ)ના ૪ નિક્ષેપા, તથા ૧૪ પર્યાયવાચક શબ્દોની હકીકત જણાવતાં 'રત વાણિયાતું' દષ્ટાંત કહ્યું છે. પછી અનુક્રમે દેવોને પણ નમસ્કાર કરવા લાયક ધર્મતું સ્વરૂપ ને ઉદ્દેશાદિતું સ્વરૂપ તથા વ્યાખ્યાતું લક્ષણ તેમજ પૃચ્છા વગેરેની બીના જણાવીને ધર્મ શબ્દના ૪ ભાંગા, તેમજ સંયમના ૧૭ ભેદો વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. પછી કમસર તપના બાર ભેદોનું સ્વરૂપ અને કલ્પિત

ઉદાહરણના તથા અરિત (ખનેલ) ઉદાહરણના તેમજ હેતુના ચાર ચાર ભેદો કહીને દૃષ્ટાંતના પર્યાયવાચક પાંચ શબ્દો, અને દ્રવ્યાદિ ભેદે અપાય વગેરેનું દૃષ્ટાંતો સાથે વર્ણન, તથા ઉપાયના ચાર ભેદોનું વર્ણન કરતાં અભયકુમારે કહેલી વૃદ્ધ કુમારીની કથા, તેમજ જીવનું અપેક્ષાએ નિત્યપણું ને અનિત્યપણું વગેરે ખીના વિસ્તારથી વર્ણવી છે. પછી અનુક્રમે આત્માની સિદ્ધિ (સાખતી), અને અનુમાન પ્રમાણથી ધર્મને સાબિત કરવાના પ્રસંગે (૧) પ્રતિજ્ઞા, (૨) હેતુ, (૩) દૃષ્ટાંત, (૪) ઉપનય, (૫) નિગમન, આ (અનુમાનના) પાંચ અવયવોનું સ્વરૂપ, તથા પ્રતિજ્ઞાવિશુદ્ધિ, હેતુવિશુદ્ધિ અને દૃષ્ટાંતવિશુદ્ધિ-આ ત્રણ વિશુદ્ધિનું સ્વરૂપ, તેમજ ભમરાના દૃષ્ટાંતે ગોચરી, મુનિની અનિયતવૃત્તિ, અને એપણા વગેરે પદાર્થોની ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી એપણાના ત્રણ ભેદોની ખીના અને નાનાપિંડ શબ્દનું સ્વરૂપ, તથા એપણાદિમાં ઉપયોગ પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારા શ્રમણોનું સ્વરૂપ, તેમજ ભમરા વગેરેના દૃષ્ટાંતની મુનિ વગેરેમાં બટનાં (ઘટાવતું) વગેરે હકીકતો કહીને જણાવ્યું છે કે મુનિવરો પાંચ સમિતિને પાલે છે, અને જેમાં દયાદિ ગુણો સહેલા છે તે શ્રીજિનધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગલરૂપ છે. અન્ય ધર્મો આ યતના (જયણા) નું સ્વરૂપ સમજતા નથી, તેમજ ઉદ્દગમાદિ દોષવાળા ભોજનને વાપરનારા મુનિવરો ત્રણ ગુણિતને પાળી શકતા નથી, વળી ઈંદ્રિયોને દમન કરનારા ગુણવંત મુનિઓ જ ધર્મના ખરા સાધક કહેવાય છે. આ તમામ ખીના સ્પષ્ટ સમજાવતાં ઉપનય-વિશુદ્ધિનું, ને નિગમન-વિશુદ્ધિનું સ્વરૂપ વગેરે ખીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. તેમજ એવટે જ્ઞાનનયની ને ક્રિયાનયની ચર્ચા કહીને જણાવ્યું છે કે જ્ઞાન ક્રિયાથી મોક્ષનાં સુખ મળે છે.

પહેલા ક્રમપુષ્પિકાધ્યયનનો દ્વંક પરિચય પૂરો થયો.

૨. ખીજા શ્રામણ્યપૂર્વિકાધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

પ્રખલ પુણ્યોદયે હૃદયની સાચી બાદશાહીથી ભરેલા અને પરમ શાંતિનું અસાધારણ સાધન એવા શ્રમણધર્મને પામેલા મુનિવરોએ શ્રામણ્ય એટલે સાધુધર્મની શ્રેષ્ઠતાને અને પરમ દુર્લભતાને લક્ષ્યમાં રાખીને જ સદ્વિચારો કરવા જોઈએ, ખાસ કારણે નિર્દોષ ભાષા બોલવી જોઈએ અને નિર્દોષ કાવિક પ્રવૃત્તિઓ કરવી જોઈએ. આ મુદ્દાઓ અહીં વિસ્તારથી સમજાવ્યા છે. તેથી આ ખીજું અધ્યયન 'શ્રામણ્યપૂર્વિકા-ધ્યયન' આવા યથાર્થ નામે ઓળખાય છે. અહીં શરૂઆતમાં શ્રમણ શબ્દના ૪ નિક્ષેપાની અને પૂર્વ શબ્દના ૧૩ નિક્ષેપાની ખીના, તથા ઉરગ (સર્પ) વગેરે ૧૨ ઉપમાઓના આધારભૂત શ્રમણનું સ્વરૂપ, તેમજ શ્રમણ વગેરે શબ્દોના પર્યાયવાચક

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી દશ વૈકાલિક સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય) ૫૫૫
 શબ્દોની બીના વગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવીને કહ્યું છે કે જે જીવો
 શબ્દાદિ કામ-ભોગમાં આસક્તિ ધારણ કરે છે, તેઓ જરૂર સંકલ્પને (આર્ત ધ્યાનાદિને)
 વશ થાય છે. આ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને કામ શબ્દમાં નિક્ષેપાના વિચારો ઘટાવતાં
 દ્રવ્ય-કામનું ને ભાવ-કામનું પણ વર્ણન કર્યું છે. પછી પદ શબ્દમાં ૪ નિક્ષેપા ઘટાવીને
 દ્રવ્ય-પદનું ને ભાવપદનું સ્વરૂપ કહેતાં ક્ષુદ્ધિક મુનિનું દૃષ્ટાંત જણાવ્યું છે. આ પ્રસંગે
 ગઘ-પઘ-ગેયાદિનું ને ૧૮ હજાર શીલાંગ રથનું સ્વરૂપ, અને સુબંધુના દૃષ્ટાંતે
 સ્વચ્છંદી સાધુઓનું અત્યાગીપણું, તથા સ્વાધીન ભોગોને તજનારાનું સાચું ત્યાગીપણું,
 વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે જે સ્ત્રી વગેરે ભોગ સામગ્રી તે મારી નથી ને
 હું તેનો નથી. આવી શુભ ભાવના રાગને દૂર કરવાનું પરમ સાધન છે. આ બીના
 દાસી વગેરેના દૃષ્ટાંતોથી સ્પષ્ટ સમજાવી છે. મુનિ વમેલા (તળેલા) ભોગોની ઇચ્છા
 કરે જ નહિ. મરતું એ વધારે સારું, પણ વમેલા ભોગોની ઇચ્છા કરવી એ વાજબી
 નથી. આ પ્રસંગે રાજમતી સાધ્વીએ રથનેમિને આપેલ ઉપદેશ-વચનો અને નૂપુર-
 પાંડિતાનું દૃષ્ટાંત વગેરે બીના વિસ્તારથી જણાવી છે.

હિતશિક્ષા

આંખથી શ્રી જિનેશ્વરદેવને અને શ્રીગણધરાદિ મહાપુરુષોને જોવાથી તેમના
 સદ્ગુણો યાદ આવે છે. તેથી દર્શન કરનાર ભવ્ય જીવો તે મહાપુરુષોએ આરાધેલા
 સન્માર્ગે પોતાના આત્માને જોડીને આત્મહિત જરૂર સાધે છે. અને રાગના પ્રબલ
 સાધનભૂત સ્ત્રી આદિના રૂપને રાગદંષ્ટિથી જોતાં મનમાં ભોગવૃષ્ટ્યા વધતી જાય છે,
 અનુકંમે મન અસ્થિર બનતાં મોક્ષમાર્ગના સાધક આત્માઓ પોતાની સાધના ચૂકી
 જાય છે. આવા પ્રસંગે ઉત્તમ પુરુષોનાં વચનો યાદ આવે કે કોઈ ક્યાલુ પુરુષ તેવા
 આત્માને શાંતિથી પ્રેમ ભરેલાં હિતકારી વચનો સંભળાવે, તો તે સાવચેત બનેલા
 આસન્નસિદ્ધિક આત્માઓ પોતાની ભૂલ સમજે છે, ભૂલ કબૂલ કરીને પશ્ચાત્તાપ કરી
 પ્રાયશ્ચિત્તાદિ સાધનોને સેવીને જરૂર આત્મશુદ્ધિ કરીને પરમ ઉદ્દેશથી ને બહુ જ
 કાળજીથી મોક્ષમાર્ગની સાર્વિકી આરાધના કરે છે, પરિણામે મુક્તિનાં અવ્યાખ્યાય
 સુખ પણ પામે છે. આ બીજા અધ્યયનમાં આ હકીકતને પ્રભુ શ્રીનેમિનાથના નાના
 ભાઈ રથનેમિ મુનિનું દૃષ્ટાંત આપીને સમજાવનારા શ્રી શય્યાભવસૂરિ મહારાજે તમામ
 મુનિવરોને હિતશિક્ષા ફરમાવી છે કે હે મુનિવરો ! તમે જે પલે પલે સાવચેત રહીને
 સારાં નિમિત્તોને સેવશો, તો જ સંયમજીવનના અંતિમ સાધ્યને (મોક્ષને) પામશો.
 દ્રવ્યચારિત્ર ભાવચારિત્રને ટકાવે છે, પણ મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં તો ભાવચારિત્રની
 જ મુખ્યતા છે. તેને મલિન કરનારાં નિમિત્તોથી જરૂર અલગ રહેજો. ને સારા
 નિમિત્તોની સેવના કરીને ભવસમુદ્રને તરી જજો.

શ્રી શ્રામણ્યપૂર્વિક અધ્યયનનો ૬૦૦ પરિચય પૂરો થયો.

૩. શ્રી ક્ષુલ્લિકાચાર કથા નામના ત્રીજા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં ક્ષુલ્લિક-પદના નિક્ષેપા કહીને આચાર-પદના નિક્ષેપા જણાવતાં જ્ઞાનાચારોનું સ્વરૂપ સુલસા, શ્રેણિક રાજ, વજ્રસ્વામી, વગેરેનાં દૃષ્ટાંતો આપીને વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે અર્થકથા, કામકથા, ધર્મકથા ને મિશ્રકથાનું સ્વરૂપ સાર્થવાહીની પુત્રી વગેરેનાં દૃષ્ટાંતો આપીને વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી વિક્ષેપિણી-કથા વિક્ષેપિક્ષીકથા, સંવેજિતીકથા, અને નિર્વેદિની કથાનું તથા સ્ત્રીકથા વગેરે ૯ કથાઓનું સ્વરૂપ કહેતાં સંવેગનું ને નિર્વેદનું પણ વર્ણન કરીને સાધુનાં કર્તવ્યો અને અકર્તવ્યો તથા કથા કરવાની રીતિ, તેમજ સાધુને અનાચીર્ણ (નાહ આચરવા લાયક) પર (બાવન) પદાર્થો વગેરેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. અંતે સાધુનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે જેઓ આશ્રવાદિને તજે, ને આતાપનાદિ કરે, તથા પરીપહાદિને સહીને તપશ્ચર્યાદિ વડે મોક્ષમાર્ગને સાધે તે મુનિવરો કર્મોને દૂર કરી સિદ્ધિપદને પામે છે.

૪. ચોથા ષડ્ભવનિકાય નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં નિર્ચુક્ટિકારે કહ્યું છે કે આ ચોથા અધ્યયનમાં ભવની અને અભવની હકીકત તથા ચારિત્રધર્મનું સ્વરૂપ જણાવતાં યતનાને પાલવાને ઉપદેશ આપીને અંતે ધર્મનું ફલ જણાવીશ. આ રીતે કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને નિક્ષેપાનું સ્વરૂપ જણાવવાના પ્રસંગે '૧' અને '૬' સંખ્યાવાચક શબ્દોમાં નિક્ષેપાના વિચારો કહીને ભવની પરીક્ષા કરવાના સાધનભૂત (તેના) લક્ષણ, અસ્તિત્વ (હયાતી) શરીરાદિથી જીવાઈ, અમૂર્તપણું, નિત્યપણું, કર્તાપણું, શરીરમાં ફેલાઈને તેનું (ભવનું) રહેવાપણું, ગુણીપણું, ઊંચે જવાપણું વગેરે (ભવના) ધર્મોની ધીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી ભવ શબ્દના નિક્ષેપા, અને સૂક્ષ્મઆદર પર્યાપ્તાદિ ભવોનું સ્વરૂપ તથા લક્ષણના પર્યાયવાચક શબ્દો, તેમજ ભવનાં ઉપયોગ વગેરે લક્ષણો વગેરે પદાર્થોની હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને કહ્યું છે કે ભવની સત્તાને લઈને જ દાનાદિ સતિક્યાઓની સાધના ઘટી શકે છે. આ ભવને કરવત આદિથી છેદી શકાય નહિ, તે શરીરથી અલગ છે. આ ધીના વિસ્તારથી કહીને સંસારના ત્રણ ભેદો અને આપ્ત વચનાદિ પ્રમાણથી ભવની સિદ્ધિ, તથા તેના અમૂર્તપણું વગેરે ધર્મોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી ભવને એકાંત નિત્ય માતવામાં જણાતા દોષોની ધીના, અને તેના (ભવના) કર્તાત્વ (કર્માદિના કરનારપણું) વગેરે દ્વારોનું વર્ણન, તથા કાપોતીનું દૃષ્ટાંત કહેવા પૂર્વક કાય શબ્દના નિક્ષેપા જણાવીને કહ્યું છે કે અહીં ચાલુ પ્રસંગે નિકાય અને કાયશબ્દની જરૂરિયાત છે. પછી અનુક્રમે પૃથ્વીકાયાદિ ૬ ભવનિકાયનું સ્વરૂપ અને

દ્રવ્યશસ્ત્રાદિતું તથા સ્વકાય શસ્ત્રાદિતું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે જે શસ્ત્ર, અગ્નિ, ઝેર વગેરે અને સ્વકાય શસ્ત્ર વગેરે તે દ્રવ્ય શસ્ત્ર કહેવાય, ને જે અસંયમ તેમજ વિરુદ્ધ વિચાર વગેરે તે ભાવ શસ્ત્ર કહેવાય. આ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને વનસ્પતિકાયના વર્ણનમાં ઝાડનાં મૂલ (મૂલિયાં) અને પ્રથમપત્ર (મૂળિયાનો ભાગ થયા બાદ જે પહેલું પાંદડું ઊગે તે) નો બનાવનાર એક જ જીવ છે; એટલે તે બંનેનો કર્તા (બનાવનાર) એકજ જીવ છે, પણ મૂલનો જીવ જુદો નથી ને પ્રથમ પત્રનો જીવ પણ તેનાથી જુદો નથી. આ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને વિધ્વસ્ત-ચોનિતું સ્વરૂપ ને અવિધ્વસ્ત-ચોનિતું સ્વરૂપ તથા મૂલ (ઝાડનાં મૂળિયાં) ના જીવે બનાવેલા પ્રથમ પત્રાદિની બીના વિસ્તારથી વર્ણવી છે. પછી કમવાર અધ્યયનના પાંચ અર્થો, સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ ને નોપુદ્ગલાદિતું સ્વરૂપ, તથા ૬ જીવનિકાયના દાંડને (આરંભાદિને) તજવાની બીના કહીને પાંચ મહાવ્રતોનો અધિકાર (વર્ણન) શરૂ કર્યો છે. અહીં પહેલા મહાવ્રતના વર્ણનમાં સંપૂર્ણ હિંસાને તજવાની બીના જણાવતાં પટાદિના દૃષ્ટાંતે ઉપસ્થાપનાતું ને સૂક્ષ્મ આદર, ત્રસ, સ્થાવર જીવોતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી બીજા મહાવ્રતના વર્ણનમાં અગત્યના સદ્ભાવ-પ્રતિવેદ્ય વગેરે ચાર ભાંગાની હકીકત કહીને સર્વથા અસત્યને તજવાતું કહ્યું છે. પછી ત્રીજા મહાવ્રતના વર્ણનમાં સર્વથા અદત્તાદાનવિરતિની બીના છે અને ચોથા પાંચમાં મહાવ્રતના વર્ણનમાં કમસર સર્વથા મૈથુન-વિરતિની હકીકત તથા સર્વથા પરિગ્રહની વિરતિ કરવાની આજ્ઞા ફેરમાવી છે. ત્યાર બાદ અનુક્રમે રાત્રિભોજન-વિરમણ-વ્રતના વર્ણનમાં ચાર ભાંગાની બીના અને સર્વ વ્રતોના ૪૭ ભાંગાની બીના, તથા તેને સ્વીકારવાનો વિધિ વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી પૃથ્વીકાયાદિ ૬ કાયની રક્ષાને સૂચવનારા આલાવાના અર્થ, અયતનાથી પ્રવૃત્તિ કરનારા જીવોને થતાં કડવાં ફેલો, તથા જયજ્ઞાથી ગમન આગમન વગેરે કરવાની સૂચના, તેમજ યતના પાળવાનાં શુભ ફેલો વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે જીવના ને અજીવના સ્વરૂપને જણાવનાં ફેલોતું વર્ણન કરતાં સંયમથી માંડીને છેવટે સિદ્ધિના સુખની પ્રાપ્તિ સુધીની બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને કયા મુનિવરો મુગતિને પામે ? ને કયા મુનિઓ દુર્ગતિને પામે ? તથા છેલ્લી અવસ્થાએ પણ સંયમને સાધનારા જીવો કઈ ગતિને પામે ? આ પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ જુલાસા કરીને અંતે મુનિઓને શ્રમણધર્મની આરાધના કરવાનો આબાદ ઉપદેશ આપ્યો છે.

શ્રી ષડ્જીવનિકાય અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

૫. પાંચમા શ્રી પિંડૈષણા નામના અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય અહીં શરૂઆતમાં પિંડ શખ્ઠના અને એષણા શખ્ઠના નિક્ષેપાની બીના કહીને દ્રવ્યપિંડતું ને ભાવપિંડતું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. ગાળ ભાત વગેરે દ્રવ્યપિંડ કહેવાય ને કેાધ વગેરે ભાવપિંડ કહેવાય. આ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને અનુક્રમે દ્રવ્યૈષણાતું ને

ભાવેપણાનું તથા નવ કોટીનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવીને કહ્યું છે કે સાધુ-સાધ્વીઓ જ્યારે ભિક્ષા લેવા જવાનો સમય થાય, ત્યારે વ્યાજ્ઞેષ વગેરેનો ત્યાગ કરીને શાંત ચિત્તે ઈર્ષ્યાસમિતિ સાચવીને શુદ્ધસ્થના ઘર ગાયરી લેવા નિમિત્તે જાય, અને વેશ્યાના મહોદ્દામાં કે જ્યાં દુરાચારી-અધર્મી ઇવો રહેતા હોય, તેવા અનાયતનમાં ગાયરી માટે જાય નહિ. તથા વચમાં કૂતરા વગેરે પશુઓ બેઠાં હોય, તે તેમને ઉલ્લંઘીને (કૂદીને) જવું નહિ, તેમજ ગાયરી જતાં બહુ ઉતાવળથી ચાલવું વગેરે ઢાંચો સેવવા નહિ, આ તમામ હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે મુનિએ શુદ્ધસ્થના ઘરે યોગ્ય સ્થાને (અનુનત=બહુ ઊંચા નહિ, વગેરે ગુણોવાળા સ્થાને) ઊભા રહીને નિર્દોષ ગાયરી વહોરવી જોઈએ, તે વખતે ઉપર કે આડી-અવળી નજર કરાય નહિ. પ્રભુએ જેમના ઘરથી ગાયરી વહોરવાનો નિષેધ કર્યો છે, તેવાં નિષિદ્ધ ઘરોમાં ગાયરી લેવા જવું નહિ, તથા શુદ્ધસ્થના ઘરનું આરણ્ય બંધ હોય, તે મુનિ ધોતે ઉભાડે નહિ. તેમજ ઠેલા માત્રાની આધાને દૂર કરીને જ મુનિએ ગાયરી જવું જોઈએ. કદાચ ઉપાશ્રયથી નીકળ્યા બાદ રસ્તામાં લઘુનીતિ (પેશાબ, માત્રા)નું કે વડી નીતિ (ઠેલા)નું કારણ જણાય તે લાયક શુદ્ધસ્થને તે ખીના જણાવી તેણે કહેલા નિર્દોષ સ્થાને મુનિધર્મની મર્યાદા અરોબર સાચવીને જ ઠેલા-માત્રાની આધા દૂર કરે, પણ તેવી આધાને (વેગને) રોકે નહિ. આ તમામ ખીના સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે જે ઘરનું દ્વાર (આરણ્ય) બહુજ નીચું હોય, જ્યાં ચાલવાના માર્ગે કૂલ, અનાજના ઘણા, સચિત્ત માટી, જલ વગેરે સચિત્ત પદાર્થો વેરાયલા હોય કે પથરાયેલા હોય, ત્યાં મુનિએ ગાયરી નિમિત્તે જવું નહીં. વચમાં બેઠેલાં બકરાં વગેરેને ઉલ્લંઘીને ગાયરી જવું નહિ, પણ ખીજા માર્ગે જવું. ગાયરી વહોરતાં જ્યાં શુદ્ધસ્થનો પરિવાર સ્નાનાદિ ક્રિયા કરતો હોય તે તરફ જવું નહિ. જે અકલ્પ્ય હોય, ભૂમિ પર વેરાયું હોય, છવહિંસા કરતાં શ્રાવિકાદિ વહોરાવે તે ગાયરી વહોરાય નહીં. તથા સચિત્ત પદાર્થોની ઉપર વહોરવા લાયક પદાર્થો મૂક્યા હોય અથવા તેવા પદાર્થોની ઉપર સચિત્ત પદાર્થો મૂક્યા હોય, તે તેવી ગાયરી અપે નહિ. તેમજ સચિત્ત પાણીમાં થઈને કે ડહોળીને વહોરાવે, તે તેવી ગાયરી અપે નહીં, વળી મુનિને વહોરાવતાં પહેલાં તેમના નિમિત્તે જ સચિત્ત જલાદિનો આરંભ કરી સાફ રાખેલા કડછી વગેરેથી વહોરાવાતી ગાયરી અપે નહીં. આ તમામ ખીનાઓ વિસ્તારથી સમજાવીને જણાવ્યું છે કે શ્રાવકાદિના હાથ વગેરે સચિત્ત જલથી ભીના થયા હોય, તે મુનિએ તેના હાથે ગાયરી વહોરવી નહીં. જે સ્ત્રી ગર્ભવતી હોય, બાલકને ધરણવતી હોય, તેના હાથે મુનિએ ગાયરી લેવી નહીં. તથા ભિખારી વગેરેને દેવા માટે તૈયાર રાખેલા પદાર્થો મુનિને અપે નહીં. તેમજ ઔદેશિકાદિ ઢાંચવાળા પદાર્થો, વળી જેમાં સચિત્ત કૂલ વગેરે ભેળવ્યા હોય તેવા પદાર્થો મુનિએ વહોરાય નહીં. માળ ઉપર ચઢીને નીચે લાવેલા પદાર્થો, તથા ઘણા ઠંળયા કઠિન ખીજ વગેરે જેમાં હોય,

તેમજ જેમાં ખાવાનો ભાગ થોડો હોય ને ઘણો ભાગ ફેંકી દેવાતો હોય, તેવા શેલડી વગેરેની જેવા પદાર્થો મુનિએ વહોરાય નહીં; આ તમામ બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી મુનિને ખપે એવા પદાર્થોનું સ્વરૂપ, અને ગોચરી વહોરીને ઉપાશ્રયે આવી ગુરુની પાસે ગોચરી આલોવવાનો વિધિ, તથા તે પછી કરવા લાયક સ્વાધ્યાય, વિશ્રામણા, ગુરુ વગેરેને આહારાદિ વાપરવા માટે નિમંત્રણ કરવાનો વિધિ, તે પછી ગુરુની આજ્ઞા લઈને મુનિને ગોચરી વાપરવાનો વિધિ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ પ્રસંગે આહાર-પાણી વાપરનાર મુનિને સૂચના કરી છે કે ગોચરી વાપરતાં અણુગમતા આહારાદિની નિંદા કર્યા વગર મૌનપણે મુનિએ ગોચરી વાપરવી જોઈએ. આ રીતે વર્તનારા સુધાદાથી સુધાશ્ચવી મુનિવરો બહુ જ વિરલા હોય છે. તેવા પુણ્યશાળી આત્માઓ જરૂર સદ્ગતિને પામે છે. અહીં આ વાત પરિત્રાજકત્વં દષ્ટાંત આપીને સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

દશવંતના પાંચમા અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી દશવૈંતના પિંડૈષણાધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં કહ્યું છે કે ૧. મુનિને પહેલી વાર જઈને લાવેલી ગોચરી વાપરતાં નિર્વાહ ન થાય તો તે ગુરુની આજ્ઞા લઈને બીજી વાર ગોચરી લેવા જઈ શકે. ૨. મુનિએ ગોચરીના સમયે ગોચરી વહોરવા જવું, પણ અકાલે ન જવું જોઈએ. કારણ કે અકાલે ગોચરી જતાર મુનિ લોકમાં નિંદાપાત્ર બને છે. ૩. કદાચ ગોચરી ન મળે કે ઝોછી મળે, તો મુનિએ શોક કરવો નહીં. ૪. મુનિએ ગોચરી જતાં, વહોરતાં કે વાપરતાં વાત કરવી નહીં, ને ગોચરી વહોરતાં આરણ્યાંતી ભૂંગળ વગેરેને ટેકો દેવો નહીં. બીજા મુનિએ ગૃહસ્થના ઘર ગોચરી વહોરતાં હોય, તો તેઓ વહોરીને બહાર નીકળે, જો તે પછી તે મુનિ (પાછળથી આવેલ મુનિ) ગોચરી વહોરે. ૫. કોઈ ગૃહસ્થ વનસ્પતિને તોડીને કે ચોળીને વહોરાવે, તો તે મુનિએ વહોરવી નહીં, ને સચિત્ત કે મિશ્ર એવા તાંદળબ વગેરેનું શાક વગેરે પણ મુનિને ખપે નહિ. ૬. કોઈ ગૃહસ્થ મુનિને ગમતી ચીજ કદાચ ન વહોરાવે તો મુનિએ તેની ઉપર ક્રોધ કરવો નહીં ને દીનતા ધારણ કરવી નહીં. ૭. જ્યારે ગૃહસ્થ મુનિને વંદન કરતો હોય, તે અવસરે મુનિએ જરૂરી પદાર્થની માંગણી કરવી નહિ. કોઈ મુનિને વાંદે ને કોઈ ન વાંદે, તે બંનેનો ઉપર મુનિએ સમભાવ રાખવો જોઈએ. ૮. મુનિએ છતા બલવીર્યને ગોપવત્તું ન જોઈએ અને સારી ગોચરી મેળવવા માટે આયાસલાદિ દોષો સેવવા નહીં. આ તમામ બીના વિસ્તારથી સમજાવીને અંતે તપસ્વીના ગુણો અને શુદ્ધ ભિક્ષા મહુણ કરવાનું ફલ

વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. અહીં બીજા ઉદ્દેશનો તથા પાંચમા પિંડેષણા-ધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂર્ણ થાય છે.

શ્રી દશવૈકાલિકના પાંચમા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી પિંડનિર્યુક્તિનો સંક્ષિપ્ત પારચય

શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રના પાંચમા અધ્યયનની જ બીનાને વિસ્તારથી જણાવનારી આ શ્રી પિંડનિર્યુક્તિ છે. માટે તેનો પણ પરિચય ટૂંકામાં જણાવું છું—

આ શ્રી પિંડનિર્યુક્તિમાં (૧) પિંડનું સ્વરૂપ, (૨) ઉદ્દગમ દોષોની બીના, (૩) ઉત્પાદના દોષોની બીના (૪) એષણા દોષોનું વર્ણન, (૫) આસૈષણા દોષોની હકીકત—આ પાંચ બાબતો (અથવા ૮ બાબતો) વિસ્તારથી વર્ણવી છે.

(૧) પિંડનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ—અહીં શરૂઆતમાં મંગલાચરણ કરીને આ શ્રી પિંડનિર્યુક્તિમાં જણાવવાની આઠ બાબતો કહી છે, તે આ પ્રમાણે—(૧) પિંડનું વર્ણન, (૨) ઉદ્દગમ દોષોનું વર્ણન, (૩) ઉત્પાદના દોષોનું વર્ણન, (૪) એષણા દોષોની બીના, (૫) સંયોજનાનું સ્વરૂપ (૬) મુનિના આહારનું પ્રમાણ વગેરે. (૭) અંગાર દોષનાં કારણો, (૮) ધૂમ દોષનાં કારણો. આ રીતે અહીં કહેવા લાયક પાંચ મુદ્દાઓ અથવા આઠ બાબતો જણાવીને કમસર પિંડ શબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દો અને પિંડ શબ્દના નિક્ષેપા તથા નામના ત્રણ ભેદો તેમજ તે ત્રણ ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવ્યું છે. પછી સદ્ભાવ-સ્થાપનાનું ને અસદ્ભાવ-સ્થાપનાનું સ્વરૂપ, તથા નિશ્ચય નયના મતે અને વ્યવહાર નયના મતે પૃથ્વીકાયાદિનું સચિત્તપણું, મિશ્રપણું ને અચિત્તપણું જણાવતાં કયાં કારણોથી પૃથ્વી વગેરે અચિત્ત અને? અને કયા કયા સ્થલના પૃથ્વી વગેરે કેટલા સમય સુધી મિશ્ર કહેવાય? તથા તે પૃથ્વીકાય વગેરે ૯ ભેદોનો ઉપયોગ કેવા કેવા પ્રકારે થાય છે? આ બધી હકીકત વિસ્તારથી સમજાવી છે. તેમાં મુનિને વસ્ત્રોના કાપ (વસ્ત્ર ધોવા)નો કાલ, વિશ્રામણાનો વિધિ, વસ્ત્રોને ધોયા પછી સૂકવવાનો વિધિ, સુમુરારાદિના અગ્નિનું મિશ્રપણું, પૂર્વાદિ દિશાના વાયુનું વ્યવહારથી સચિત્તપણું, નિશ્ચયનયે અનન્તકાય વનસ્પતિનું સચિત્તપણું, સંયમાદિ પ્રશસ્ત ભાવપિંડનું ને અસંયમાદિ અપ્રશસ્ત ભાવપિંડનું સ્વરૂપ, અનુક્રમે તે દરેકનું સુક્તિ વગેરેમાં કારણપણું વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે ભોક્ષનાં કારણ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર છે, તે ત્રણેની આરાધના કરવામાં આહાર મદદગાર છે. માટે અહીં પહેલાં પિંડના સ્વરૂપને જણવું જોઈ એ.

૨. ઉદ્દગમ દોષોના વર્ણનમાં પહેલાં 'એષણા' શબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દો, અને એષણાના તથા ગવેષણાના નિક્ષેપા, તેમજ ઉદ્દગમ શબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દો

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી દશ વૈકાલિક સૂત્રના સંક્ષિપ્ત પરિચય) ૫૬૧

અને ૪ નિક્ષેપા વગેરે ધીના સ્પષ્ટ જણાવવાના યોગ્ય પ્રસંગે હરણ-હાથી વગેરેનાં દૃષ્ટાંતો પણ કહ્યાં છે. ૧૬ ઉદ્દગમ દોષોને બાણીને તે સર્વ દોષોથી રહિત આહારાદિથી સંયમજીવનને દીપાવનારા મુનિવરો જરૂર નિર્મલ ચારિત્રની સાર્વિકી આરાધના કરીને સિદ્ધિપદને પામે છે. “જેવો આહાર (ખાત્રું) તે, તેવો આડકાર (આવે),” અને “જેવું અન્ન ખાય તેવી ભતિ થાય, અને જેવી ભતિ થાય તેવી ગતિ મળે.” આ કહેવત પ્રમાણે નિર્દોષ આહાર કરતાં ભાવના પણ નિર્મલ જ થાય છે, ને તેને અનુસારે નિર્મલ આરાધના કરતાં જરૂર મુક્તિના અવ્યાખાધ મુખ મળે છે. ટૂંકમાં એ હિતશિક્ષા યાદ રાખવી કે ઉદ્દગમશુદ્ધિને આધીન ચારિત્રશુદ્ધિ છે ને ચારિત્રશુદ્ધિને આધીન જ સિદ્ધિપદની પ્રાપ્તિ છે. આ જ મુદ્દાથી શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે અહીં મુનિને વહોરાવનાર શુદ્ધસ્થાદિના નિમિત્તે થતા આધાકર્મ વગેરે ૧૬ દોષોનું વર્ણન બહુ જ વિસ્તારથી કરતાં આધાકર્મ શબ્દના નામ વગેરે ૮ દ્વારોનું સ્વરૂપ જણાવીને આધાકર્મ દોષની હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે આધાકર્મિક શબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દો જણાવતાં યોગ્ય પ્રસંગે સંયમગ્રેણીનું સ્વરૂપ અને આધાકર્મિક આહાર લેવાનું અનિષ્ટ ફલ (દુર્ગતિ), તથા હિંસાથી થતી ચારિત્રની હાની તેમજ આત્માને થતા ગેરલાભ વગેરે હકીકતો પણ સ્પષ્ટ જણાવી છે. પછી ક્રમસર ચાર વગેરેનાં દૃષ્ટાંતોથી પ્રતિસેવનાનું સ્વરૂપ અને સાધર્મિક-સ્વરૂપને જણાવનારા નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-પ્રવચન-લિંગ-દર્શન (૩) જ્ઞાન-(૫) ચારિત્ર-(૫-૩) અભિગ્રહ-૪ અને ભાવના (૧૨) રૂપ બાર દ્વારોનું વર્ણન, તથા સ્વપક્ષ પરપક્ષનું સ્વરૂપ, તેમજ નૂપુર પંડિતાનું દૃષ્ટાંત જણાવવાપૂર્વક અતિક્રમ, વ્યતિક્રમ, અતિચાર, અનાચારનું સ્વરૂપ વગેરે પદાર્થોની ધીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી મનની અશુભપરિણતિને અનુસારે બંધ, ને શુભ-પરિણતિને અનુસારે નિર્જરા અને મોક્ષ થાય છે. આ હકીકત પ્રિયંકરાદિનાં દૃષ્ટાંતો આપીને સચોટ સમજાવી છે. પછી ઔદેશિક દોષના ભેદો, તેનું સ્વરૂપ તથા તેમાં કલ્પ-અકલ્પ-વિધિ વગેરે ધીના કહીને દ્રવ્યપૂતિ દોષનું સ્વરૂપ જગણધર્મિકનું દૃષ્ટાંત આપીને જણાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે ભાવપૂતિ, બાહરપૂતિ ને ભક્તપૂતિનું સ્વરૂપ, અને સ્થાપનાદોષનું વર્ણન કરતાં વિકારી-અવિકારી દ્રવ્યાદિની ધીના, તથા બાહર. પ્રાભૃતિકા ને સૂક્ષ્મપ્રાભૃતિકાનું સ્વરૂપ વગેરે ધીના, તેમજ કીતદોષ, પ્રામિત્યદોષ, પરિવર્તિતદોષ, અભ્યાહતદોષ, ઉદ્ભિન્નદોષ, આન્નિહનદોષ, અધ્યવપૂરકદોષ, આ તમામ દોષોના ભેદ-સ્વરૂપ-કલ્પ-અકલ્પ-વિચાર વગેરે હકીકતો બહુ જ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. અહીં યોગ્ય પ્રસંગે જરૂરી દૃષ્ટાંતો પણ કહ્યાં છે. પછી વિશોધિકોદિનું ને અવિશોધિ કોદીનું સ્વરૂપ વગેરે હકીકત જણાવવાપૂર્વક ૧૬ ઉદ્દગમ દોષોનું સ્પષ્ટ વર્ણન કર્યું છે.

૩.—સોલ (૧૬) ઉત્પાદના દોષોની ઉત્પત્તિમાં ગ્રાહક સાધુ-સાધ્વીઓ નિમિત્ત

કારણ છે. એટલે તેમાં ઉદ્દગમ દોષોમાં દાયક ગૃહસ્થાદિ જેમ નિમિત્ત કારણ કહ્યાં છે, તેવું અહીં ન સમજવું. સાધુ-સાધ્વીઓને ભિક્ષા (ભાતપાણી)ની ઉત્પાદના (પ્રાપ્તિ, મેળવવું) કરવાના સમયે પોતાના વિચાર અને વચનાદિ કારણોમાંનાં કોઈ પણ કારણથી (૧) ધાત્રી દોષ, (૨) દૂતી દોષ, (૩) નિમિત્ત દોષ, (૪) આશ્ચય દોષ, (૫) વનીપક દોષ, (૬) ચિકિત્સા દોષ (૭ થી ૧૦) કોષપિંડ દોષ, માનપિંડ દોષ, માયાપિંડ દોષ, લોભપિંડ દોષ, પૂર્વસંસ્તવ દોષ, (૧૨) પશ્ચાદ્સંસ્તવ દોષ, (૧૩) વિદ્યા દોષ વગેરે ૧૬ દોષ લાગે, તે ઉત્પાદના દોષ કહેવાય. અહીં આ બધા દોષોનું વર્ણન ક્રમસર વિસ્તારથી જણાવતાં ધાત્રી દોષના વર્ણનમાં પાંચ ધાત્ર માતાઓનાં નામ, તેની વ્યુત્પત્તિ, અને તે દરેકનું કાર્ય વગેરે હકીકતો દત્તનું દૃષ્ટાંત દર્શને સ્પષ્ટ સમજાવી છે. અહીં પાંચ ધાવ માતાઓ આ રીતે કહી છે. (૧) ક્ષીરધાત્રી-જે બાલકને દૂધ પીવરાવે તે, (૨) મજ્જનધાત્રી-જે બાળકને નહવરાવે તે, (૩) મંડનધાત્રી-જે બાળકને ઘરેણાં પહેરાવી શણગારે તે, (૪) કીડનધાત્રી-જે બાળકને રમાડે (કીડા કરાવે) તે, (૫) અંકધાત્રી-જે બાળકને ખોળામાં સૂવાડે તે. આવું ધાવમાતાની જેવું વર્તન દેખાડીને ભિક્ષા લેતાં મુનિને ધાત્રી દોષ લાગે છે. જે મુનિ દૂતીના જેવું વર્તન કરી ભિક્ષા મેળવે તેને દૂતી દોષ લાગે છે. અહીં દૂતીના ભેદ સ્વરૂપાદિ જણાવતાં ધનદત્તનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. તથા જે મુનિ ગૃહસ્થની આગળ નિમિત્તની ખીના કહીને ભિક્ષા મેળવે તેને નિમિત્ત દોષ લાગે છે. અહીં લાભનું નિમિત્ત, અલાભનું નિમિત્ત વગેરે ૬ પ્રકારના નિમિત્તોનું સ્વરૂપ 'ભોગિની'નું દૃષ્ટાંત દર્શને સમજાવ્યું છે. તેમજ જે મુનિ ગૃહસ્થની આગળ પોતાના જાતિ-કુલ-ગણ-કર્મ-શિદ્ધિમાંના કોઈને વખાણીને ભિક્ષા મેળવે તેને આશ્ચય દોષ લાગે છે વનીપક દોષના વર્ણનમાં વનીપકના ભેદ સ્વરૂપાદિ જણાવ્યા છે. તથા ચિકિત્સા દોષના વર્ણનમાં ચિકિત્સાના ત્રણ ભેદ, સ્વરૂપાદિ જણાવતાં કહ્યું છે કે મુનિએ ગૃહસ્થની આગળ વૈદ્યના જેવું વર્તન કરીને ભિક્ષા લેવાય નહીં કારણકે તેમ કરતાં ચિકિત્સા દોષ લાગે છે. તથા ક્રોધ-માન-માયા-લોભને સેવીને ગૃહસ્થ પાસેથી ભિક્ષા ન લેવાય, કારણકે તેમ કરતાં અનુક્રમે કોષપિંડ દોષાદિ ચાર દોષો લાગે છે. આ ખીનાને ઘેર, સેવ, વગેરેને વહોરનાર મુનિઓનાં દૃષ્ટાંતો આપીને સ્પષ્ટ સમજાવી છે. તેમજ મુનિએ ગૃહસ્થની આગળ પોતાના પહેલાંના (દીક્ષા લીધા પહેલાંના) કે પછીના વખાણ સંભળાવીને ગાયરી લેવી નહિ. કારણ કે તેમ કરતાં સંસ્તવ દોષ લાગે છે. અહીં સંસ્તવના બે ભેદ, સ્વરૂપાદિનું વર્ણન સ્પષ્ટ કર્યું છે. અને મુનિએ વિદ્યા-મંત્ર-ચૂર્ણ-લેપાદિનો પ્રયોગ દેખાડીને પણ ગાયરી લેવી નહીં, કારણકે તેમ કરતાં ક્રમસર વિદ્યાદોષ વગેરે લાગે છે. આ દોષોની તમામ ખીના અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૪. એપણાના ૧૦ દોષોના વર્ણનમાં વાનરચૂથનું દૃષ્ટાંત આપીને દ્રવ્યેપણાનું

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી દશ વૈકલિક સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય) ૫૬૩

સ્વરૂપ જણાવીને ભાવૈષણાતું સ્વરૂપ કહેતાં શંકિત વગેરે ૧૦ દોષોની બીના વર્ણવી છે. પછી અનુક્રમે અહણુ (વહોરવુ) અને આહાર-પાણી વાપરવાની ખાબતમાં ચાર ભાંગાની બીના તથા ઉદ્ગમ દોષોમાં ને અક્ષિત દોષાદિમાં થતી શંકાતું વર્ણવે, તેમજ તેવા દોષોથી બચાવનાર ઉપયોગ ધર્મતું સ્વરૂપ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવીને કહ્યું છે કે શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ દર્શને અહણુ કરેલી ભિક્ષાને શ્રુતજ્ઞાનની પ્રમાણતા વગેરેને સાચવવાના મુદ્દાથી શ્રી કેવલી ભગવંતે પણ વાપરે છે. અને શુદ્ધ આહારમાં પણ પરિણામની અશુદ્ધિથી શંકા થાય તો તે એષણીય. (અષે તેવી) ભિક્ષા છતાં અનેષણીય કહેવાય છે. આ તમામ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને અક્ષિત દોષના વર્ણનમાં સચિત્ત અક્ષિતાદિની હકીકત જણાવી છે. પછી ક્રમસર અનંતર સચિત્ત નિક્ષિપ્તાદિની બીના, તેમાં કદય-અકદયનો વિધિ વગેરે બીના, અને પિહિત દોષ ને સંહરણુ દોષતું લક્ષણ, તથા તેમાં કદય-અકદય-વિધિ, તેમજ બાલવૃદ્ધ વગેરે ૪૦ પ્રકારના દાયકોમાં (તેના હાથે ભિક્ષા લેવાની) ભજના વગેરેતું વર્ણવે વિસ્તારથી કરીને સંહત દોષમાં ને ઉન્મિશ્ર દોષમાં તજાવત, અને આ પ્રસંગે આદ્ર-શુષ્કાદિના ભાંગાની બીના તથા તેમાં કદય-અકદય વિધિ તેમજ છર્કિત દોષાદિની બીના મધુબિંદુના દૃષ્ટાંતે સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૫. આસૈષણા દોષના વર્ણનમાં આસૈષણાના નિક્ષિપાની બીના જણાવતાં માહલાંતું દૃષ્ટાંત આપીને દ્રવ્ય આસૈષણાતું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી કહ્યું છે કે ભાવ આસૈષણાતું સ્વરૂપ જણાવના પ્રસંગે સંયોજનાદિ દોષોને સમજીને ત્યાગ કરવો. પછી ક્રમસર દૃષ્ટાંતના બે ભેદો અને મુનિને ભાવવા લાયક આત્માનુશાસન (આત્મહિતશિક્ષા) તથા પુરુષાદિના આહારતું પ્રમાણ વગેરે બીના, તેમજ હીનાદિ ભોજન કરવાના ગુણે વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવીને હિત-મિત આહારતું સ્વરૂપ, અને કાલની અપેક્ષાએ આહારતું પ્રમાણ, તથા અંગારદોષ, ધૂમદોષતું વર્ણવે, તેમજ મુનિને આહાર કરવાનાં ક્ષુધા વેદનીયાદિ ૬ કારણે વગેરે વિસ્તારથી સમજાવીને કહ્યું છે કે મુનિઓ રોગાદિ-કારણે ઓછા આહાર કરે છે, અને તેમને સંયમ ધર્મની આરાધનામાં ને આવશ્યક યોગેની સાધનામાં હાનિ ન પહોંચે એટલે હરકત ન આવે, આ ભાવનાથી મુનિવરો હિત-મિત આહારને વાપરે છે. તથા સૂત્રમાં જણાવેલી વિધિ પ્રમાણે ચાલતાં કદાચ વિરાધના થાય, તો તેતું ફલ કર્મનિર્જરા છે. આ રીતે પિંડના ૪૭ દોષોની હકીકત વિસ્તારથી જણાવી છે. તેને સમજીને મુનિવરો નિર્દોષ આહારાદિથી ધર્મસાધન દેહને નભાવી પરમ ઉલ્લાસથી ભોક્ષમાર્ગને આરાધી મુક્તિના અવ્યાખ્યાય સુખ જરૂર પામે છે.

શ્રી પિંડનિર્યુક્તિનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

૬. શ્રીદશવૈકાલિકના છઠ્ઠા મહાચાર કથા નામના અધ્યયનનો દ્વંઠ પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં આચાર શબ્દના નિક્ષેપા વગેરેની ખીના દ્વંકામાં કહીને જણાવ્યું છે કે રાજા વગેરે આચાર્યને પૂછે છે કે આપના આચાર (મૂલ ગુણ) અને જોચર કેવા છે તે કૃપા કરીને જણાવો? આ પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રી આચાર્ય મહારાજ (૧ થી ૬) પાંચ મહાવ્રતની આરાધના, રાત્રિભોજનનો ત્યાગ (૭ થી ૧૨) ૬ જીવનિકાયની રક્ષા (૧૩) અકલ્પ્ય (દૂષિત) આહાર-પાણી લેવા નહીં, (૧૪) ગૃહસ્થના ભોજનમાં ખવાય નહીં, (૧૫) તેના પલંગ પર બેસવું નહીં, (૧૬) તેની બેઠક (ગાદી-તકિયા-ખુરસી વગેરે વપરાય નહીં, (૧૭) સ્નાન કરાય નહીં, (૧૮) શરીરની શોભાનો ત્યાગ કરવો. આ રીતે ૧૮ પ્રકારે મુનિધર્મ અને આવકર્મ વિસ્તારથી સમજાવે છે. યોગ્ય પ્રસંગે અણુવ્રતાદિનું અને ક્ષમા વગેરે દશ પ્રકારના શ્રમણધર્મનું સ્વરૂપ જણાવીને અર્થ-શબ્દના નિક્ષેપાનું વર્ણન કરતાં ધાન્ય, રત્ન, સ્થાવર, દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, કુપ્યના ભેદ, સ્વરૂપ વગેરે ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ત્યાગ કરવા લાયક કામના ભેદ અને સ્વરૂપ વગેરેનું વર્ણન કરીને મુનિના પાંચ મહાવ્રત અને રાત્રિભોજનના ત્યાગરૂપ વ્રત વગેરે ૧૮ સ્થાનકોનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે (૧) મુનિવરો તમામ જીવોને જીવવું ગમે છે એમ સમજીને સર્વથા જીવ હિંસા કરતા નથી, કરાવતા નથી, જીવની હિંસા કરનારની અતુભોદના પણ કરતા નથી. (૨) જૂઠું બોલે તેનો કોઈ વિશ્વાસ કરતું નથી, એમ સમજીને મુનિઓ પોતાને માટે કે બીજાને માટે લગાર પણ જૂઠું બોલતા નથી. (૩) દાંત ખોતરવાની સળી જેવી ચીજ પણ માલિકની રજા સિવાય લેતા નથી. (૪) તથા લયંકર અધર્મના કારણભૂત મૈથુનને મનથી પણ સેવતા નથી. ત્રિવિધે તેનો ત્યાગ કરી નિર્મલ બ્રહ્મચર્યને પાળે છે. (૫) લવણ ગોળ વગેરેનો સંનિધિ (સંઘરો) કરતા નથી. (૬) સંયમાદિની આરાધના કરવામાં વસ્ત્રાદિને મદદગાર સમજીને ધારણ કરે છે ને પોતાના શરીર ઉપર પણ મમતા રાખતા નથી. (૭) બહુ જ ઝીણું જંતુઓ વગેરે રાતે અંધારામાં દેખાય નહિ, આ મુદ્દાથી મુનિઓ રાતે લગાર પણ અશનાદિ આહાર કરતા નથી. આ તમામ હકીકત વિસ્તારથી સમજાવીને ૬ જીવનિકાયની રક્ષાનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે પૃથ્વીકાયાદિને હણતાં તેને આશ્રીને રહેલા બીજા પણ જીવો હણાય છે, એમ સમજીને મુનિવરો પૃથ્વીકાય વગેરે ૬ જીવનિકાયની સંપૂર્ણ રીતે રક્ષા કરે છે. અને અકલ્પ્ય (મુનિને ન ખપે તેવા) પિંડાદિને તથા ઔદેશિકાદિ દોષવાળા આહારાદિને વાપરતા નથી. આ પ્રસંગે શિક્ષા કલ્પનું ને સ્થાપના કલ્પનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. તથા મુનિવરો ગૃહસ્થના કાંસાદિના વાસણમાં ભોજન કરતા નથી. કારણ કે તેઓ જો તેમ કરે, તો તેમને શીતોદકના આરંભનો અને પશ્ચાત્કર્મ પુરઃકર્મના દોષ લાગે છે. તેમજ સીવેલા પાલખી વગેરેની પ્રતિલેખના (પડિલેહણ) બહુ જ મુશ્કેલીથી પણ થઈ શકે નહીં. તેથી મુનિઓ તે પાલખી આદિને વાપરતા

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી દશ વૈકાલિક સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય) ૫૬૫

નથી. અને જે મુનિઓ વૃદ્ધ હોય કે તપસ્વી હોય, કે બાલ હોય, તે સિવાયના મુનિઓને ગૃહસ્થના ઘર ખેસે, તે તેના ઘરના સ્ત્રી આદિને મુનિના શીલમાં શંકા થાય, અને ખીજ લિધુકો તેને ત્યાં આવી શકે નહીં, તથા તેના ઘરમાંના કોઈને ખેઠેલા મુનિવર પર કોપ થાય. આ કારણથી મુનિવરો ગૃહસ્થના ઘર ખેસતા નથી. તપસ્વી આદિ મુનિઓ પણ જે આસ કારણ હોય, તે ગૃહસ્થની રજા લઈને મુનિ મર્યાદા સાચવીને ઘરની બહાર ખેસે, પણ અંદર નહિ. તથા સ્નાન અને વિભૂષા શીલના ઘાતક હોવાથી મુનિવરો તે ખાંને તથાને શ્રમણ ધર્મની સારિત્વકી આરાધના કરી સંવરભાવના ભાવીને આઠે કર્મના ક્ષય કરી સિદ્ધિપદને પામે છે. આ બધી હકીકત અહીં વિસ્તારથી સમજાવવાનું રહસ્ય એ છે કે મુનિવરો સ્વધર્મને આરાધે, વિભાવમાં ફસાય નહીં, અને પરમ શાંતિમય સાધુશ્રવનમાં રહીને મોક્ષના અવ્યાબાધ સુખ પામે.

શ્રી દશવૈકાલિકના છટ્ઠા મહાચાર ઠથાધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી દશવૈકાલિકના સાતમા વાક્યશુદ્ધિ નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

મોન એ મુનિનું ભૂવણ છે, પણ વ્યાખ્યાન-વાચનાદિ પ્રસંગે તથા ખીજ પણ મુનિધર્મના વ્યાવહારિક પ્રસંગે સાધુ-સાધ્વીઓને સાચવવા લાયક વાક્યશુદ્ધિનું અહીં સ્વરૂપ કહ્યું છે, તેથી આનું નામ વાક્યશુદ્ધિ યથાર્થ જ છે. અહીં શરૂઆતમાં વાક્ય શબ્દના ૪ નિક્ષેપા જણાવતાં ભાષા વર્ગણના પુદ્ગલોને દ્રવ્ય-વાક્ય તરીકે કહીને વચનશબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દો, અને ભાષાના મુખ્ય ચાર ભેદો, તેમાં સત્ય ભાષાના જનપદ સત્ય વગેરે ૧૦ ભેદો, અસત્ય ભાષાના ૧૦ ભેદો, મિશ્ર ભાષાના ૧૦ ભેદો તેમજ અસત્યામૃષા (વ્યાવહારિક) ભાષાના આમંત્રણી વગેરે ૧૨ ભેદો-એમ કુલ ૪૨ ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી શુદ્ધિ શબ્દના નિક્ષેપા વગેરે જણાવતાં કહ્યું છે કે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપથી જે શુદ્ધિ થાય, તે જ પ્રધાન (ખરી) શુદ્ધિ છે, અને વાક્યશુદ્ધિ એ સંયમશુદ્ધિનું અસાધારણ કારણ છે, તથા દુર્ભાષિતથી (કઠોર વચન વગેરેથી) સંયમની વિરોધના થાય છે. તેમજ મુનિએ બુદ્ધિથી વિચારીને સત્યભાષા અને અસત્યામૃષા (વ્યાવહારિક) ભાષા બોલવી જોઈએ. પણ અસત્ય કે મિશ્ર ભાષા બોલવી નહીં. અને જે નેપથ્ય-સ્ત્રીને (જે પુરુષ સ્ત્રીના વેષ પહેર્યાં છે તેને) 'આ પુરુષ છે' એમ કહેવાય પણ 'આ સ્ત્રી છે' એમ કહે તે પાપકર્મના બંધ થાય, તે પછી અસત્ય બોલવામાં પાપ કેમ ન કહેવાય? અર્થાત્ જરૂર કહેવાય કે જૂઠું બોલવાથી પાપકર્મ બંધાય છે. તથા કાણાને કાણો ન કહેવાય. આ તમામ ખીના વિસ્તારથી સમજાવ્યાં કહ્યું છે કે મુનિએ અસંયત (ગૃહસ્થ વગેરે)ને 'આવો, ખેસો' એમ ન કહેવું જોઈએ. અને અસાધુને સાધુ ન કહેવો, પણ ચારિત્રાદિને સાધનાર ભવ્ય જીવને 'આ સાધુ

છે' એમ કહેવું જોઈએ. તથા જેમાં સાવધ (પાપ)ની અનુમોદના થતી હોય, તેવાં વચનો ન બોલાય. જેમકે આ લડાઈમાં અમુક રાજા જીતશે, હુમલાં વરસાદ થશે વગેરે. તેમજ જે વચનને સાંભળવાથી સામા માણસને આઘાત થાય કે ક્રોધાદિ થાય, તેવાં વચનો અને 'આ વસ્તુ આમ જ છે' આવાં નિશ્ચયાત્મક ('જ' કારવાળા) વચનો મુનિથી બોલાય નહીં. આ તમામ બીના અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

શ્રી દર્શવૈકાલિક મૂત્રના આઠમા 'આચારપ્રણિધિ' નામના અધ્યયનનો
ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં આચારની બીના પહેલાંના અધ્યયનમાંથી જાણવાની સૂચના કરીને દ્રવ્યપ્રણિધિ તરીકે નિધાન વગેરેને કહ્યા છે. જે ઇંદ્રિયાદિના શબ્દાદિ વિષયોથી વૈરાગ્યભાવ પ્રકટે, તે પ્રશસ્તભાવ પ્રણિધિ કહેવાય, એમ જણાવ્યું છે. ને તેનાથી વિપરીત એટલે જે શબ્દાદિમાં રાગની ભાવના, તે અપ્રશસ્ત ભાવપ્રણિધિ કહેવાય, તથા ઇંદ્રિયોથી ઘોડાને વશ કરવાનું સાધન શ્રી જનવચનો છે, તેમજ ક્રોધાદિને જે રોકવા તે નોઇંદ્રિયભાવપ્રણિધિ કહેવાય. આ તમામ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને અનુક્રમે કષાયથી સંયમની નિષ્ફલતા, અને શુદ્ધિના પ્રશસ્તાદિ બે ભેદ, તેનું ફલ, તથા અનાયતનનો ત્યાગ કરીને સંયમની સાધના કરવા માટે પ્રણિધિની જરૂરિયાત, તેમજ પ્રણિધિનું ફલ અને અપ્રણિધિનું ફલ, વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે પૃથ્વી વગેરે ૬ ની હિંસાને તજવાની બીના, અને સૂક્ષ્મ જીવોના ૮ ભેદો, તથા પાત્રાદિને પરિલેહવાનો તેમજ ઉચ્ચારાદિને પરઠવવાનો વિધિ વગેરે હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવીને અનુક્રમે જયજ્ઞાની બીના અને કીત વગેરે દોષોથી દૂષિત આહારાદિનો ને સંનિધિનો ત્યાગ, તથા સાદાર્થ વગેરે ગુણોવાળું સાધુજીવન, તેમજ શબ્દાદિમાં રાગાદિ નહિ કરવાની, તથા કઠોર સ્પર્શાદિને અને ભૂખ વગેરેને સહન કરવાની ને રાતે ભોજનાદિ નહિ કરવાની હિતશિક્ષા વગેરે બીનાઓ વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી મુનિઓને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે કે-હે મુનિઓ! તમારે ઝીડિયો સ્વભાવ રાખવો નહિ, અને બીજનો તિરસ્કાર કરવો નહીં તથા જેથી આવતાં કર્મો રોકાય તેવો આચાર સેવવો ને વિચારો કરવા, તથા ઉચ્ચાર (ભાષા) બોલવા. તેમજ ઇંદ્રિયોને અને મનને વશ કરજો, પણ તમે તેને વશ થશો નહિ, અને જ્યાં તમારા વેણની સફલતા જણાય, ત્યાં જ યોગ્ય અવસરે હિત-મિત-પ્રિય-વચનો બોલજો. તથા ભોગવૃણ્ણાનો ત્યાગ કરજો, તેમજ યાદ રાખજો કે જ્યાં સુધી ઘડપણ વગેરેની પીડા થઈ નથી, ત્યાં સુધી જ ધર્મરાધન થઈ શકશે. ક્રોધાદિનો ત્યાગ નહિ કરનારા જીવો બહુ જ દુઃખી થાય છે. આ બધી હકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી સાધુ-સાધ્વીઓને ઉદ્દેશીને જણાવ્યું છે કે હે નિર્ગ્રંથો અને નિર્ગ્રંથીઓ! તમે વડીલ મુનિવરોની સેવા જરૂર કરજો. નિદ્રા લેવાની જરૂરિયાત જણાય તો થોડી લેવી, તથા જ્યારે નિદ્રા ઊડી

જાય, ત્યારે આત્મસ્વરૂપની ચિંતવના કરજો. તેમજ અમણ્ઘર્મના ક્રિયાતુષ્ઠાનની સાધના પરમ ઉલ્લાસથી એકાગ્ર ચિત્તે કરજો, વળી બહુશ્રુત શ્રી આચાર્ય લગવંત વગેરે મહા-પુરુષોની ભક્તિ જરૂર કરજો. અષ્ટ પ્રવચનમાતાની આરાધના કરજો. તથા કોઈની પણ પીઠ પાછળ નિંદા કરશો નહિ. તેમજ કોઈને અપ્રીતિ થાય, તેવાં વચનો પણ બોલશો નહીં. આ તમામ ધીનાઓ સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે હું મુનિઓ! તમે દષ્ટાદિવાદી થજો. એટલે જે તમે બરોબર જોયું હોય કે સાંભળ્યું હોય, કે અનુભવ્યું હોય, તે જ ચોગ્ય અવસરે દ્રવ્યાદિની પરીક્ષા કરીને બોલજો. કોઈની પણ ઠૂંકા મરકરી કરશો નહીં. તથા નક્ષત્રાદિની ધીના ગૃહસ્થાદિની આગળ કહેશો નહીં. તેમજ વિકથાનો ત્યાગ કરજો. આ તમામ હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવીને આ રીતે હિતશિક્ષાઓ ફરમાવી છે કે હું સાધુઓ! બ્યાં સ્ત્રીનું ચિત્ર કે છત્રો હોય, ત્યાં તમારે રહેવું નહીં, ને બેણીના કાન-નાક કપાયેલા છે અથવા નથી, તેવી સ્ત્રીનો પણ લગાર પરિચય કરશો નહીં. શરીરને શોભાવવું વગેરે ક્રિયાને તમે ઝેર જેવી ગણજો. તેમજ સ્ત્રીના અંગ વગેરેને રાગદંષ્ટિએ જોશો નહીં, વળી વિષયો પ્રત્યે તિરસ્કારની ભાવના ભાવજો એટલે વિષયરાગી થશો નહીં, ને નિઃસ્પૃહી બનીને લીધેલી દીક્ષા સફલ કરજો, તથા તપ અને સ્વાધ્યાયાદિની ઉમંગથી સાધના કરજો. આ તમામ ધીનાઓ વિસ્તારથી સમજાવીને છેવટે સ્વાધ્યાયનું ને ધ્યાનાદિનું ફલ જણાવીને કહ્યું છે કે પરિપહાદિને સહન કરનારા ને શીલાદિ ગુણોના ધારક મુનિવરો આ અધ્યયનમાં કહ્યા પ્રમાણે વર્તવાથી જરૂર મોક્ષના અવ્યાપાધ મુખો પામે છે.

૯ નવમા વિનય-સમાધિ નામના અધ્યયનના પહેલા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં વિનય પદના ને સમાધિપદના નિક્ષેપા જણાવતાં કહ્યું છે કે નેતરની સોદી, સોનું વગેરેનું જે નમાવવું (વાળવું) તે દ્રવ્યવિનય કહેવાય. લોકો-પચાર-વિનય તથા જ્ઞાનાદિનો જે વિનય, તે ભાવવિનય કહેવાય. તેમાં વડીલ ગુરુ વગેરે આવે, ત્યારે તેમનો વિનય સાચવવાના ઈરાદાથી શિષ્યો ઊભા થાય, હાથ જોડે, ગુરુને બેસવા આસન આપે, વગેરે લોકોપચાર-વિનય કહેવાય. પ્રભુશ્રી તીર્થંકર કેવે કહેલા ભાવોની જે શ્રદ્ધા કરવી તે દર્શનવિનય કહેવાય, તથા ગુરુનો વિનય સાચવીને વિધિ-પૂર્વક પાંચ પ્રકારે સ્વાધ્યાય કરવો તે જ્ઞાનવિનય કહેવાય. આ તમામ ધીનાઓ સ્પષ્ટ સમજાવીને પ્રતિરૂપ વિનયના વર્ણનમાં તેના પર (આવન) ભેદો કહ્યા છે. પછી ક્રમસર દ્રવ્યસમાધિનું તથા ભાવસમાધિનું સ્વરૂપ, અને વિનયધર્મથી ભ્રષ્ટ કરનારા ક્રોધાદિની ધીના તથા ગુરુની નિંદા કરવાથી મિથ્યાત્વના બંધાદિ, તેમજ ગુરુની આશાતના કરવાના ફલ તરીકે કહેલ અનર્થ અને અબોધિ (ભવાંતરમાં દુર્લભ બોધિપણા) નું

સ્વરૂપ વગેરે ધીના સ્પષ્ટ સમજવી છે પછી કહ્યું છે કે પરમોપકારી શ્રી ગુરુ મહારાજની આશાતના કરનારા જીવો ઘણા કાલ સંસારમાં બહુ જ ખૂરી હાલતે રખડે છે, એમ સમજીને સાધુ-સાધ્વીઓએ જેમ શ્રી ગુરુ મહારાજની પ્રસન્નતા રહે, તે જ પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ ને તે જ પ્રમાણે વિનયથી આસ જરૂરી બોલવું જોઈએ. તથા ભલેને શિષ્યને ઘાતી કર્મોના ક્ષય થતાં કેવલજ્ઞાન થયું હોય, તોપણ તેણે કૃતજ્ઞપણની ભાવનાથી ગુરુનો વિનય કરવો જ જોઈએ. જ્યારે ગુરુને ખબર પડે કે આ શિષ્યને કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયું છે, ત્યારે ગુરુ-મહારાજ ધોતે જ તેને વિનય કરવાનો નિષેધ કરે. તેમજ સાધુ-સાધ્વીઓએ એક પણ ધાર્મિક પદને ભણાવનાર શિક્ષકનો ઉપકાર માનીને જરૂર તેનો આદરસત્કાર કરવો જોઈએ. આ તમામ હકીકતો અહીં પહેલા ઉદ્દેશમાં વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી કહ્યું છે કે સાધુ-સાધ્વીઓએ મોક્ષમાર્ગને સમજાવીને તે માર્ગમાં જોડનાર શ્રી ગુરુ મહારાજ વગેરે મહાપુરુષોની જરૂર ભક્તિ કરવી જોઈએ. નિર્મલ જ્ઞાન-શીલની આરાધના કરનાર શ્રી આચાર્યભગવંતાદિ મહાપુરુષોને જે રીતે સંતોષ થાય, તે રીતે ધર્મને પામવાની ઇચ્છાવાળા ભવ્ય જીવોએ વર્તવું જોઈએ. તેવા મહાપુરુષોની સાત્ત્વિકી ભક્તિ કરનારા પુણ્યવંતા ભવ્ય જીવોને આખા ગમ્મની ભક્તિ કરવાનો લાભ મળે છે. આ રીતે વર્તનારા જીવો જરૂર સિદ્ધિપદને પામે છે. આ તમામ ધીના વિસ્તારથી સમજાવી છે.

શ્રી દશવૈકાલિકના નવમા અધ્યયના ખીન ઉદ્દેશાનો દૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં જણાવ્યું છે કે જેમ (જાડના) મૂલમાંથી થડ વગેરે થાય છે, તેમ શ્રી જિનધર્મની આરાધના કરવાથી આરાધક વિનયવંત આત્માઓ સમ્યક્ત્વ, શ્રુતજ્ઞાન, ચારિત્ર વગેરે ગુણોને સાધીને છેવટે સિદ્ધિપદને પામે છે; પણ અવિનીત જીવો જ્ઞાનાદિને પામતા નથી. અને જેઓ શિષ્યત્વ એકાંતે હિત જ ચાહે છે, તેવા ગુરુ મહારાજ જ્યારે શિષ્યને હિતશિક્ષા આપે, ત્યારે વિનીત શિષ્યે ગુરુની ઉપર ક્રોધ ન કરવો જોઈએ કારણ કે ક્રોધ કરવાથી બહુ જ નુકસાન થાય છે. લગભગ પણ આત્મહિત સાધી શકાતું નથી. યાદ રાખવું જોઈએ કે વિનયવંત સાધુ-સાધ્વીઓ જ આ લોકમાં પરમ શાંતિથી મોક્ષમાર્ગને આરાધી સિદ્ધિપદને પામે છે. અને શ્રીઆચાર્ય વગેરે ગીતાર્થોની ભક્તિ કરનારા સાધુ વગેરે ગ્રહણશિક્ષાદિતું સંગીન જ્ઞાન મેળવીને તેની સાત્ત્વિકી આરાધના કરી શકે છે. ગૃહસ્થો પણ જ્યારે શિષ્યાદિને શિષ્યવનાર ગુરુનાં કઠોરવચનાદિને સહન કરે છે, ને તે શિક્ષકની ભક્તિ પણ કરે છે, તો જ્ઞાન ભણાવનાર ગુરુનાં કઠોરવચનો શિષ્યોએ સહન કરવાં જોઈએ, ને તેમની ભક્તિ કરવી જોઈએ, એમાં નવાઈ શી? તેમજ શિષ્યે ગુરુના આસનથી નીચા આસને બેસવું જોઈએ. તેમની

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી દશ વૈકાલિક સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય) ૫૬૯

પાછળ ચાલવું જોઈએ. ગુરુનો અવિનય થયો હોય તો જલદી ખમાવવો જોઈએ. ગળિયા બળદના જેવા ન થવું જોઈએ. કાલ-ક્ષેત્રાદિની પરિસ્થિતિને લક્ષ્યમાં રાખીને જ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. તેમજ કપાયને સેવનારા અવિનીત છવો ભોક્ષને પામતા નથી. આ તમામ બીના વિસ્તારથી સમજાવીને અંતે કહ્યું છે કે જે શિષ્યો ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીને ભોક્ષમાર્ગને સાધે છે તેઓ જ સિદ્ધિપદને પામે છે.

શ્રી દશવૈકાલિકના નવમાધ્યંના ત્રીજા ઉદ્દેશાનો દ્વંક પરિચય

અહીં કહ્યું છે કે (૧) વિનીત શિષ્યોએ શ્રી આચાર્યાદિ મહાપુરુષોના મનના ભાવને (તેમના વિચારને) સમજીને તેમની ભક્તિ જરૂર કરવી જોઈએ (૨) જ્ઞાનાચાર વગેરે પાંચ આચારોની યથાર્થ આરાધના કરવામાં વિનય ગુણ અસાધારણ કારણ છે. (૩) શ્રી ગુરુ મહારાજની લગાર પણ આશાતના નહિ કરનારા મુનિઓ લોકમાં પૂજ્ય બને છે ને આરાધક થાય છે. (૪) સાધુ-સાધ્વીઓએ વડીલ મુનિવરાદિને વિનય જરૂર કરવો જોઈએ. (૫) મુનિને કોઈ કઠોર વચનો બોલે, તો તેણે સહન કરવા જોઈએ. કારણ કે “સહ્યે તે રહે, ને નમે તે ગમે.” એટલે સૌ કોઈને શાંતિમાં રહેવાનું પરમ સાધન સહનશીલતા છે. આપણે બધાંને ગમીએ (વહાલાં લાગીએ) એવા થવામાં અસાધારણ કારણ ‘નમ્રતા’ ગુણ છે (૬) સામાને કઠોર વચન કહેવાથી જરૂર વૈર વધે છે. માટે સાધુ-સાધ્વીઓએ તેવા વચનો ન બોલવાં જોઈએ. એક કવિએ વ્યાજબી જ કહ્યું છે કે—

ફૂંઠો—જીહ્વામેં અમૃત વસે, વિષ ભી ઉનકી પાસ;
એકે બોલે કોડી ગુણ, એકે કોડી વિનાશ. ૧

(૭) સાધુ સાધ્વીઓએ શ્રમજીર્મને સાચવવાની ખાતર સામા માણસનાં કઠોર વચનો કે તિરસ્કારને સૂચવનારાં વચનો જરૂર સહન કરવાં, પણ ઘોષીની સામે ઘોષી જેવા થવું નહીં. કારણ કે તેથી બેમાંથી એકેને લગાર પણ લાભ તો છે જ નહિ, પણ ભયંકર તુકસાન વેઠવું પડે છે. (૮) સાધુ-સાધ્વીઓએ નિંદાનાં વચનો, શત્રુતાને વધારનારાં વચનો, તથા અવધારણી (આ વાત આમ જ છે, આવાં નિશ્ચયાત્મક) વચનો ન બોલવાં જોઈએ. (૯) સાધુ-સાધ્વીઓએ લોભુપતા (સારા સારા આહારાદિ કરવાની ટેવ) નો ત્યાગ કરવો જોઈએ. (૧૦) સાધુ-સાધ્વીઓએ રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરીને સમતા-ભાવે રહેવું જોઈએ. (૧૧) કોઈની પણ હીલના કરવી નહિ. (૧૨) સાધુ-સાધ્વીઓએ પૂજ્ય પુરુષોની ભક્તિ વગેરે જરૂર કરવાં જોઈએ. કારણ કે જેઓ માનવા લાયક હોય, તેમને જરૂર માનવા (માન દેવું) જોઈએ, ને પૂજવા લાયક હોય તેમને જરૂર પૂજવા જોઈએ. “માન્યાન્ માનયેત્ પૂજ્યાન્ પૂજયેત્” એટલે માન્યને માન દેવું, ને પૂજ્યની

ભક્તિ કરવી. (૧૩) પરમ ઉલ્લાસથી પાંચ મહાવ્રતાદિની આરાધના કરનારા સાધુ સાધ્વીઓ ગુરુ મહારાજની ભક્તિ કરતાં જરૂર સિદ્ધિપદને પામે છે. આ તમામ હકીકતો અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

શ્રી દશ૦ ના નવમા અધ્ય૦ના ચોથા ઉદ્દેશાનો ટૂંક પરિચય

અહીં (૧) વિનયસમાધિ (૨) શ્રુતસમાધિ (૩) તપઃસમાધિ (૪) આચારસમાધિ. આ ચાર સમાધિ-ભેદોતું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે (૧) નમ્રતા ગુણુ ધારણ કરીને જે શ્રીઆચાર્યોદિની ભક્તિ કરવી, તે વિનયસમાધિ કહેવાય. (૨) શ્રુતજ્ઞાન ભણવામાં જે એકાગ્રતા રાખવી, અને બીજા મુનિવરાદિને શ્રુતજ્ઞાન ભણવામાં જોડવા, ને પોતે પણ શ્રુતજ્ઞાન ભણવામાં લીન અને તે શ્રુત સમાધિ કહેવાય. (૩) જે નિયાણાંનો ત્યાગ કરીને વિધિ વગેરેને જણીને કેવલ કર્મનિર્જરાની ભાવનાથી જ્ઞાનપૂર્વક તપશ્ચર્યા કરવી તે તપઃસમાધિ કહેવાય. (૪) એ જ પ્રમાણે જ્ઞાનાચાર વગેરે પાંચ આચારોની જે આરાધના કરવી, તે આચારસમાધિ કહેવાય. વિનય, શ્રુત, તપ અને આચાર, આ ચારે પદાર્થો સમાધિના અસાધારણ કારણ છે. આ અપેક્ષાએ સમાધિના ૪ ભેદો પાડ્યા છે, એમ સમજવું. આ ચાર પ્રકારની સમાધિતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવીને છેવટે કહ્યું છે કે આ રીતે સમાધિ ગુણુને ધારણ કરનારા સાધુ-સાધ્વીઓ પોતાને અને પરને યોગ-ક્ષેમ કરવામાં સાધનભૂત થઈને અંતે મહદ્ધિક દેવપણાને અથવા સિદ્ધિપદને પામે છે.

શ્રી દશવૈકાલિકના નવમાધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી દશવૈકાલિકના દશમા સભિષ્ઠુ નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં 'સભિષ્ઠુ' માંના પહેલા 'સ' કારના અને 'ભિષ્ઠુ' શબ્દના નિક્ષેપા જણાવતાં કહ્યું છે કે આ શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે જે સાધુ-સાધ્વીઓ સાધુશ્રવનને પાલે તે ખરાં સાધુ-સાધ્વીઓ કહેવાય. પછી અનુક્રમે 'ભિષ્ઠુ' શબ્દના નિક્ષેપ (વ્યુત્પત્તિ) અને પર્યાયવાચક શબ્દો તથા ભિષ્ઠુને ઝોળખવાનાં લિંગ ('આ ભિષ્ઠુ છે.' એમ જેનાથી જણાય તે ચિહ્ન) વગેરે બીના જણાવીને કહ્યું છે કે જે ભિષ્ઠુના ગુણુને ધારણ કરે નહિ, તે ભિષ્ઠુ કહેવાય નહીં. આ બીના અનુમાનના સાધન ભૂત પંચાવયવ વાક્યથી સાબિત કરી છે. અને જે કર્મરૂપી પાંજરાને ભેદે (તોડી નાખે) તે ભિષ્ઠુ કહેવાય. અહીં ભેદનારતું, ભેદવાના સાધનતું અને ભેદવા લાયક પદાર્થોતું સ્વરૂપ જણાવીને કહ્યું કે જે વિરતિરહિત યાચકો (માંગણુ) હોય, અને જે હંમેશાં આરંભાદિના કરનાર ગૃહસ્થો, તથા જે મિથ્યાદષ્ટિ, હિંસાના કરનાર, અબ્રહ્મચારી, પરિવ્રજી, સચિત્ત-ઉદિગ્ધાદિ ઠોપવાળા ભોજનને કરનારા છવો, તે બધાએ છવો દ્રવ્યભિષ્ઠુક

કહેવાય. અને જે જીવ ભિક્ષુ શબ્દના અર્થને જાણે તે તે અર્થની વિચારણામાં ઉપયોગવાલો હોય તથા પાંચ મહાપ્રતોની આરાધના વગેરે ગુણોને ધારણ કરે તે જીવ ભાવભિક્ષુક કહેવાય. તે જ જ્ઞાની ભાવભિક્ષુક અહીં કર્મરૂપી પાંજરાને ભેદનાર છે એમ સમજવું, તે કર્મરૂપી પાંજરાને ભેદવાનું સાધન તપશ્ચર્યા છે. તેમજ તે તપથી ભેદવાને લાયક કર્મ છે, એમ યાદ રાખવું. અહીં ભિક્ષુ શબ્દનો ખીજો અર્થ એ પણ જણાવ્યો છે કે જે ભૂખને ભેદે એટલે ક્ષુધા પરિપહુને સહન કરે તે ભિક્ષુ કહેવાય. જે જ્યણા પાલે તે યતિ કહેવાય, અને જે સંયમને ચરે એટલે સેવે તે ચરક કહેવાય. તથા જે સંસારને અપાવે એટલે ભવસમુદ્રને તરી જાય, તે ક્ષપક કહેવાય. તેમજ જે સંસારનો અંત એટલે નાશ કરે તે ભદ્રંત કહેવાય. જે નિર્દોષ ભિક્ષા લેવા માટે વિધિપૂર્વક વિચરે (કરે) તે ભિક્ષુ કહેવાય. જે તપ અને સંયમને સાધે તે તપસ્વી કહેવાય. આ રીતે નિર્ઝંથ શબ્દના ૨૮ પર્યાય વાચક શબ્દોનું સ્વરૂપ અને મુનિને ઓળખવાના સાધનભૂત ૧૭ ચિહ્નો (લિંગ)ની ખીના જણાવી છે. પછી “જે આ દશમા અધ્યયનમાં કહેલા ગુણોને ધારણ કરે, તે જ સાધુ કહેવાય, પણ ખીજો નહીં.” આ બાબતને અનુમાનથી સિદ્ધ કરવાના પ્રસંગે સોનાના આઠ ગુણોની ખીના વગેરે હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી કહ્યું છે કે જે ઉદિગ્ધાદિ ભોજન કરે, ક કાયની હિંસા કરે, ઘર વગેરેને બનાવે, ને સચિત્ત ધાણી પીવે, તેને સાધુ કેમ કહેવાય? અર્થાત ન જ કહેવાય.

જે મુનિ સ્વસ્થ ચિત્તવાળા હોય, સ્ત્રીને વશ ન થાય અને ત્યાગ કરેલા ભોગના સાધનોને મનથી પણ ચાહે નહીં, તથા જ જીવ નિકાયના રક્ષક હોય, તેમજ સચિત્ત પદાર્થોને સેવે નહિ, દૂષિત આહારાદિને વાપરે નહીં, અને રાંધે નહિ, રાંધાવે નહીં, તથા જ જીવનિકાયના જીવોને ધોતાની જેવા માને, તેમ જ પંચ મહાપ્રતાદિને આરાધે, આશ્રવોને રોકે, અને કષાય કરે નહીં, પ્રતિભેખના વગેરે ચક્રવાલ સમાચારીને જરૂર કરે, રૂપું વગેરે રાખે નહીં, ગૃહસ્થના જેવાં કાર્યો કરે નહીં, તેમજ સંનિધિ કરે નહિ, સાધુઓને આહારાદિ વાપરવા માટે નિમંત્રણ કરે, સ્વાધ્યાયમાં લીન રહે, કદાચહ રાખ્યા વગર જરૂરી વાત કરે, ઈંદ્રિયોને વશ કરે, સ્વભાવે શાંત-સરલ-નમ્ર-સંતોષી-ક્ષમાવાળો હોય, તેમજ ખીજાએ કરેલા આકોશાદિને સહન કરે, સુખના સમયને કે દુઃખના સમયને સરખા ગણે, અને ભિક્ષુની ૧૨ પ્રતિમાઓને આરાધે, નિર્ભય હોય, તથા તપશ્ચર્યાદિ કરવામાં લીન હોય, દેહ ઉપર મમતા ન રાખે, તેમજ નિદાન (નિયાણ) અને કુતૂહલને તજે, પરિપહાદિને સહન કરે, હસ્તાદિને કારણ વિના હલાવે નહીં, તથા અધ્યાત્મ-ભાવમાં લીન હોય, શ્રુતના અર્થને જાણે, મૂર્છા ન કરે, કંચ-વિકંચ (વેચવું; ખરીદવું)

૧. આ આઠ ગુણો વિસ્તારથી પંચાશઠ શાસ્ત્રની ગાથા જણાવીને મેં શ્રી શ્રાવકધર્મ જાગરિકાનાં જણાવ્યા છે. તે ત્યાંથી જણાવ્યા.

વગેરે કરે નહિ, તેમજ સંગને અને રસગૃહિને તજે, ઋદ્ધિ આદિમાં નિઃસ્પૃહ હોય બીજને તરછાડે નહીં તે ભિક્ષુ (સાધુ) કહેવાય. તેવા સાધુએ જરૂર મોક્ષને પામે છે. આ તમામ બીનાએ અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

શ્રી રતિવાક્ય ચૂલિકાનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં ચૂલિકા શબ્દના નિર્દેશપાત્રું વર્ણન કરતાં કુકડા વગેરેની ચૂડાને અનુક્રમે સચિત્તાદિ દ્રવ્ય-ચૂલિકા જણાવી છે. અને લોકનિષ્કૃટાદિને ક્ષેત્ર-ચૂલિકા કહી છે. તથા અધિક માસાદિને કાલ-ચૂલિકા, તેમજ આ રતિવાક્ય ચૂલિકાને ભાવ-ચૂલિકા તરીકે વર્ણવી છે. આ તમામ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને 'રતિવાક્ય' શબ્દનો અર્થ કહીને જણાવ્યું છે કે જેમ રોગી માણસને સીવણું, છેલ્લું વગેરે કરવું રુચે નહિ, તેમ કર્મરોગથી ખીડાએલા જીવને ધર્મ કરવાની રુચિ થતી નથી. જે મુનિને સ્વાધ્યાયાદિ કરવા ગમે ને અસંયમને પોષનારી પ્રવૃત્તિ કરવી ગમે નહીં, તે મુનિ જરૂર સિદ્ધિપદને પામે છે. તેથી ધર્મારાધનમાં લાગણી ટકાવનારાં સ્થાનોત્તું ને અધર્મતાં કાર્યોમાં અરુચિ કરાવનારાં સ્થાનોત્તું વર્ણન અહીં કર્યું છે. પ્રાચે મનુષ્યો કપટી હોય છે ને કામલોગનાં સાધનો ક્ષણવારમાં નાશ પામે છે. તથા પરમ શાંતિમય મુક્તિના પરમ સાધન એવા સંયમજીવનને તજીને ભોગની ધમ્જાથી શૃહવાસને સેવનારા જીવો દુર્ગતિનાં ભયંકર દુઃખોને લાંબા કાળ સુધી રીબાઈ રીબાઈને ભોગવે છે. ત્યાં શૃહવાસમાં પણ તેઓ અનેક આધિ-વ્યાધિ ને ઉપાધિ રૂપી કરોળિયાની જાળમાં ગૂંથાય છે, તેથી ધર્મની આરાધના કરી શકતા નથી. કામ એ શલ્યની જેમ દુઃખને દેનારા છે. આયુષ્યનો ભરોસો નથી એમ સમજીને મનને સ્થિર કરી સંયમાદિની આરાધના કરીને સંસાર સમુદ્રને તરી જવો, એ જ સમજી મુનિતું ખરું કર્તવ્ય છે. આ તમામ હકીકતો અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે. દુર્ગતિના અસાધારણ કારણ વિષય અને કષાય છે. તેને તજીને પરમ શાંતિમાં આત્મ હિતને સાધવાતું કારણ સાધુજીવન છે. અને શૃહસ્થ જીવન તેથી વિપરીત છે. પરમ-અશાંતિતું કારણ છે. આ વાત ચાલુ પરિસ્થિતિને પણ લક્ષ્યમાં લેનારા સમજી જીવો જરૂર સમજે છે. માટે પ્રખલ પુણ્યોદયે સાધુ જીવનને પામેલા સાધુ-સાધ્વીઓએ હૃંમશાં સારાં નિમિત્તોની સેવના કરવી જોઈ એ. ૧. સ્વાધ્યાય-તપ-સંયમ ને વૈયાવચ્ચને સાધવામાં અપ્રમત્ત થવું જોઈ એ. ૨. મુનિવશેએ મોહના પ્રખલ સાધન સ્ત્રીની સાથે લગાર પણ પરિચય કરવો ન જોઈ એ. તેના સામું જોવું નહીં. પચ્ચજ્જાણુ દેવાતું હોય, કે ગોચરી વહોરવાની હોય, તેવા પ્રસંગે તેના સામું જોઈને પચ્ચજ્જાણુ અપાય નહિ ને ગોચરી વહોરાય નહીં. નીચે પાત્રા તરફ નજર રાખી વહોરવું જોઈ એ. એ પ્રમાણે તમામ મુનિધર્મની પ્રવૃત્તિઓમાં

બહુ જ સાચવેત ખનીને વર્તુ' જોઈએ. ૩. સ્ત્રી કથા કરવી નહીં, સ્ત્રીના વર્ણનવાળાં પુસ્તકો વાંચવાં નહીં. ૪. નવ બ્રહ્મચર્યની ગુમિઓની વારંવાર વિચારણા કરવો. ૫. શીલવંત મહાપુરુષાદિના પવિત્ર જીવનની વારંવાર ભાવના કરવી. ૬. બ્રહ્મચર્યનો મહિમા વારંવાર વિચારવો. ૭. ખરાબ સ્ત્રી આદિના રૂપ જોવા નહીં. એટલે દેવ-ગુરુ વગેરે સારાં સાધનોનાં દર્શન કરવામાં આંખને જોડવી. યાદ રાખવું જોઈએ કે વગર વિચારે જ્યાં ત્યાં નજર ફેરવવાથી અને ખિનજરૂરી જે તે સાંભળવાથી મન અસ્થિર અને છે ને ખરાબ કામ કરવા તરફ વધારે ધ્યાન એંચાય છે. માટે જરૂરી વિચાર કરવા, જરૂરી બોલવું, જોવું, ને સાંભળવું. ૮ ક્લેશનાં કારણો દૂર કરવાં. શીલ, સમતા, સાદાઈ, સંતોષ, સંયમાદિને સાધવામાં લગાર પણ પ્રમાદ કરવો નહીં. ૯ કષાય, નિંદા, દ્વેષ, એક બીજાને આડં અવળું કહીને લડાવવા, ઈર્ષ્યા વગેરે દોષોને તિલાંજલિ દેવી. ૧૦. જૂના વૈર-એર ભૂલી જવા ને જેથી નવા વૈરાદિ ઉપજે તેવાં કારણો સેવવાં નહીં. ૧૧. અનિત્યાદિ બાર ભાવના ને મૈત્રી ભાવનાદિ ૪ ભાવનાઓ કુરસદના સમયે ભાવવી ૧૨. સ્વાધ્યાયથી મન વેરાજ્યમાં ટકે છે, નવું નવું તત્ત્વજ્ઞાન મળે છે, માટે તેના જેવો બીજો કોઈ તપ નથી એમ સમજીને, છતી શક્તિએ જરૂર વિનયાદિ જાળવીને આગમાદિનો અભ્યાસ કરવો. ૧૩. શુદ્ધસ્થ જીવન પ્રત્યે અરુચિભાવ રાખવો. તેમાં રહેલી આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિનો વિચાર કરી સંયમજીવનને ઉત્તમ માનીને તેની આરાધનામાં લીન બનવું. આ રીતે રતિવાક્ય ચૂલિકાનું શુદ્ધસ્થ વારંવાર વિચારનારા સાધુ-સાધ્વીઓ પરમ દુર્લભ સંયમધર્મને પરમ ઉદ્ધાસથી આરાધીને જરૂર ભવસમુદનો પાર પામે છે.

શ્રી દશ વૈંની વિવિક્ત ચર્યા ચૂલિકાનો ટૂંક પરિચય

આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો છે ને શરીરના વર્ણાદિ ગુણો છે તેથી તે બંનેને જુદા ગણીને ફક્ત આત્મદષ્ટિ તરફ લક્ષ્ય રાખીને જ જે શુદ્ધચારિત્રાદિની પરમ ઉદ્ધાસથી સાત્ત્વિકી આરાધના કરવી, તે વિવિક્તચર્યા કહેવાય. જે ચૂલિકામાં તેનું વર્ણન કર્યું છે; તે 'વિવિક્તચર્યા ચૂલિકા' કહેવાય. અહીં સંસારી જીવોના આચાર-વિચાર ને ઉચ્ચાર કર્મબંધના કારણભૂત હોવાથી સંદોષ કહ્યા છે. મુનિવરોના તે આચાર વગેરે નિર્દોષ હોય છે. માટે અહીં કહ્યું છે કે સંસારથી વિરક્ત મુનિઓ સંસારી જીવોની પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રવાહથી સામા (ઊલટા) પ્રવાહે ચાલે છે. આ રીતે કહીને મુનિના ચર્યાગુણો અને નિયમોનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં જણાવ્યું છે કે જ્ઞાનાદિ મોક્ષમાર્ગની જે આરાધના તે ચર્યા કહેવાય, ને ગુણો એટલે મૂલગુણો તથા ઉત્તરગુણો તેમજ નિયમો એટલે શિક્ષામહણાદિના નિયમો કહેવાય. (૧) આ ચર્યાદિ ત્રણેના સાધક મુનિઓ નિયતવાસ એટલે વિના કારણે એક સ્થલે ઘણા કાલ રહેતા નથી. ૨. મુનિઓ જુદા જુદા શુદ્ધસ્થાનાં ઘરોમાંથી

આહાર-પાણી વહોરે છે. આ રીતે જે આહાર-પાણી વહોરવા તે સમુદાનચર્યા કહેવાય
 ૩. મુનિઓ અજ્ઞાતોચ્છને મહણ કરે છે, એટલે અપરિચિત (જેઓ મુનિને ઝાળખતા
 નથી તેવા) ગૃહસ્થોના ઘેરથી પોતાને જોઈએ તે પ્રમાણે આહાર-પાણી વહોરે છે. ૪.
 પ્રતિરિક્ષતા, મુનિઓ જ્યાં સંઘમના આધક પદાથો ન હોય ત્યાં રહે છે ને ૫. પોતાને
 ખપ હોય તેટલી જ ઉપધિ રાખે છે. ૬. કલહનો ત્યાગ કરે છે. ૭. જ્યાં ઘોંઘાટ થતો
 હોય ને મુનિવરોતું અપમાન થતું હોય તેવા સ્થાનમાં રહેતા નથી. ૮. કોઈની પણ
 અદેખાઈ કરતા નથી. ૯. કાચોત્સર્ગને (દેહની મમતાને દૂર કરાવનાર કાઉસ્સગ્ગને)
 કરે છે. ૧૦. સ્વાધ્યાય કરવામાં લીન રહે છે. ૧૧. ગૃહસ્થને “આ પાટલા વગેરે મને
 વહોરાવવા” એવી પ્રતિજ્ઞા કરાવતા નથી. ૧૨. મમતાને છ’ડે છે. ૧૩. અસંયત જીવોતું
 વૈથાવચ્ચ કરતા નથી. આ તમામ ખીનાઓ તથા પ્રસંગેઅનુપ્રસંગે જણાવેલી ખીજ
 પણ ખીનાઓ વિસ્તારથી સમજાવીને સાધુ-સાધ્વીઓને કરવા લાયક કૃતાકૃતાદિની
 વિચારણા આ પ્રમાણે જણાવો છે : ૧. હે જીવ! તે જ્ઞાનાદિની આરાધના વગેરે
 કાર્યોમાંથી કેટલાં કાર્યો કર્યાં? ને કેટલાં કાર્યો બાકી રહ્યાં? ૨. તું જે કાર્યો હાલ
 કરી શકાય તેવાં છે તે ગુરુ વિનયાદિમાંનાં ક્યાં ક્યાં કાર્યો કરતો નથી? ક્યા ક્યા
 કારણથી કેવી કેવી ભૂલો થઈ ગઈ છે? ઇત્યાદિ પ્રકારે વિચરીને પ્રમાદથી આરાધનામાં
 ન્યૂનતા થતી હોય, તો તે અપ્રમત ખનીને દૂર કરે. થતી ભૂલોને સુધારીને સંયમ-
 સાધનામાં સાવધાન બને.

આ રીતે આત્માને સાચવનાર સાધુ સાધ્વીઓ પરમ ઉદ્દેશથી નિર્મલ
 સંયમાદિની સાર્વિકી આરાધના કરીને સિદ્ધિપદને પામે છે.

ચૂલિકાઓનો પરિચય

આ શ્રીરતિવાક્ય ચૂલિકા અને વિવક્તચર્યા ચૂલિકા તથા શ્રીઆચારાંગસૂત્રની
 ભાવનાધ્યયન, ચૂલિકા ને વિમુક્તિ અધ્યયન ચૂલિકાની બાબતમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી
 હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે પરિશિષ્ટપર્વના ૯મા સર્ગના ૯૭મા-૯૮મા શ્લોકમાં કહ્યું
 છે કે “આ ચારે ચૂલિકાઓ શાસનદેવતાની સહાયથી મહાવિદેહક્ષેત્રમાં શ્રી સીમંધર-
 સ્વામીની પાસે ગયેલા જ્યેષ્ઠા સાધ્વીને શ્રી સીમંધરસ્વામીજીએ કહી હતી, તે યાદ
 રાખીને અહીં આવી શ્રી સંઘને તે ખીના જણાવતાં પૂર્વધર મહાપુરુષોએ પહેલી બે
 ચૂલિકાને દશવૈકલિક સૂત્રના અંતે સ્થાપન કરી. છેલ્લી બે ચૂલિકાને આચારાંગસૂત્રમાં
 સ્થાપન કરી. આથી સમજાય છે કે બ્યારે શયંભવસૂરજીએ આનો ઉદ્ધાર કર્યો ત્યારે
 આ બે ચૂલિકાઓ હતી નહીં. આ રીતે જેમતું આયુષ્ય ક્રમ ૬ મહિના જેટલું બાકી
 હતું તે મનકમુનિ ૬ મહિનામાં આ દશવૈકલિક સૂત્ર ભણીને આરાધક થયા. તેમના

श्री जैन प्रवचन किरणवली (श्री दश वैकालिक सूत्रना संक्षिप्त परिचय) ५७५
पट्टधर श्रीयशोबद्रसूरि वगेरे महापुरुषोत्तमे आने भूल सूत्र तरीके स्थाप्युं. आ
णीनाओ विस्तारथी कहीने अंते नयोनी हुकीकत ज्ञावी छे.

श्री दशवैकालिक सूत्रना संक्षिप्त परिचय पूरो थयो.



श्री जैन प्रवचन किरणवलीना चौवीशमे प्रकाश पूर्ण थयो.



॥ पञ्चीशभो प्रकाश ॥

॥ श्री उत्तराध्ययन सूत्रेण द्दं परिचय ॥

॥ आर्या ॥

अहं हं परिचयलेसं, वृच्छं सिरिउत्तरज्ज्ञयणसंगं ॥
छत्तीसज्ज्ञयणाइं, वृत्ताइं विविहतत्ताइं ॥ १९१ ॥
विणभो विणयसुअस्मि, परीसहाइं परीसहज्ज्ञयणे ॥
चउरंगिज्जे हेऊ, चउरो मुत्तोइ पणत्ता ॥ १९२ ॥
भणिया पमायभेया, असंखए तस्स चायपणवणा ॥
वृत्ता अकाममरणे, मिइभेयप्यमुहवृत्तं ॥ १९३ ॥
छे^१ चुल्लगवत्ता, ओरब्भे पवरपंचदिट्ठंता ॥
कविलो य काबिलिज्जे, नमिपव्वज्जाइं नमिवत्ता ॥ १९४ ॥
दुमपत्तोदाहरणा, पमायपरिहारवेसणा भव्वा ॥
दुमपत्ते ठाणाइं, बहुसुयपुज्जे बहुसुयत्तं ॥ १९५ ॥
हरिएसे हरिएसो, संभूउत्तरणगारच्चित्तवखे ॥
चित्तो मुणिसंभूइं, उमुआरिज्जे छपव्वज्जा ॥ १९६ ॥
वरसमणलक्खणाइं, सभिक्षुणामम्मि बंभचेरस्स ॥
वस ठाणाइ समाहि—ट्ठाणे तह पावसमणिज्जे ॥ १९७ ॥
पावसमणवृत्तं—वृत्तं तह संजइज्जणामम्मि ॥
संजइनिवस्स य मिया—पुत्तोए सुयनियापुत्तो ॥ १९८ ॥
वृत्तो य नियंठिज्जे, समणानाहो समुहपालिज्जे ॥
वित्थारा पणत्तं, समुहवालस्स वृत्तं ॥ १९९ ॥

^{૨૨}
 રહ્નેમોઽ રાઈ—મઈઙ્ગ રહ્નેમિ જેમિસોસસ્સ ॥
 સંવાઓ મણિકેસી—ગણહર—સિરિગોયમાણં ચ ॥ ૨૦૦ ॥
 સિરિકેસિગોયમિઙ્ગ^{૨૩}, સમિઙ્ગય ણામમ્મિ^{૨૪} સમિઙ્ગુત્તીઓ ॥
 મુણિમાહણસંવાઓ, જણ્ણોઽ માહણત્તાઈ ॥ ૨૦૧ ॥
 સામાયારી સામા—યારીઽ ગગસાહુવત્તાઽ ॥
 વુત્તો ય ત્વલુ^{૨૭}કિઙ્ગે, સ્સલંગુવણઓ કઓ સીસે ॥ ૨૦૨ ॥
 નાણાહયસ્સ રૂવં, મુક્કલગઙ્ગલ્લે તિસત્તરિહારા ॥
 અપમાઽ તવભેયા, તવાભિહે^{૩૦} ચરણાણામમ્મિ^{૩૧} ॥ ૨૦૩ ॥
 ચારિત્તસ્સ સહુલં, પમાયઠાણમ્મિ^{૩૨} રાગદોસાઈ ॥
 કમ્મપયઙ્ગિણિસ્સંદં, કમ્મપયઙ્ગિણામમ્મણ્ણયણે^{૩૩} ॥ ૨૦૪ ॥
 લેસઙ્ગયણે^{૩૪} લેસાઽ—ણગારમગ્ગો ઽણગારમગ્ગમ્મિ^{૩૫} ॥
 જોવાજીવા જીવાઽ—જીવવિમત્તોઙ્ગે^{૩૬} પણ્ણત્તા ॥ ૨૦૫ ॥

શબ્દાર્થ :—હવે હું જૈનપ્રવચન કિરણાવલીના પચ્ચીશમા પ્રકાશમાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનો પરિચય દ્વંકામાં કહીશ. અહીં ૩૬ અધ્યયનો કહ્યાં છે. તે દરેક અધ્યયનોમાં જુદી જુદી ભતનાં તરવોની ધીના કહી છે, એટલે વિનય વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન કર્યું છે. ૧૯૧.તે ૩૬ અધ્યયનોમાંના (૧) પહેલા વિનયશ્રુત નામના અધ્યયનમાં વિનીત (વિનયવંત) શિષ્યના ને અવિનયવંત શિષ્યનાં લક્ષણ, સ્વરૂપ અને અવિનયનાં ફલો જણાવીને ગુરુધર્મ અને શિષ્યધર્મોદિતું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. અહીં શ્રી-સુધર્માસ્વામીએ જંબૂસ્વામી આદિને ઉદ્દેશોને જિનધર્મરૂપી પ્રાસાદના મૂલ પાયા જેવા વિનયધર્મ વગેરેનું સ્વરૂપ સંભળાવ્યું છે, તેથી આ અધ્યયનનું 'વિનયશ્રુત' નામ યથાર્થ છે. (૨) પરિષદ નામના અધ્યયનમાં ૨૨ પરિષદોની ધીના કહી છે. એટલે બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રસંગે જે જે સંકટ આવે, તે વખતે તેને શાંતિથી સહન કરવાથી જરૂર ઘણાં કર્મોની નિર્જરા થાય છે. નવાં ચીકણાં કર્મો અંધારાં નથી. તેથી વિપરીત-ભાવે વર્તવાથી મુનિધર્મ કલુષિત થાય છે ને ધીજા નવાં ઘણાં ચીકણાં કર્મો અંધારાં છે. માટે મુનિએ પરિષદોને સમતા ભાવે સહન કરવા જોઈએ. આ ધીના દષ્ટાંતો સાથે વિસ્તારથી કહી છે. (૩) ત્રીજા આતુરંગીય નામના અધ્યયનમાં મુક્તિના (૧) મહુપ્પ-

પણ; (૨) શ્રુતિ-જિનવચનોનું સાંભળવું, (૩) જિનવચનોની ઉપર શ્રદ્ધા થવી, (૪) સંયમની આરાધનામાં આત્મવીર્યવેલાસ ફેરવવો-આ ચાર પરમ (અસાધારણ) કારણોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું છે, તેથી ચાતુરંગીય નામ યથાર્થ છે. પ્રખલ પુણ્યોદયે મનુષ્યત્વ વગેરેને પામેલા ભવ્ય જીવો પ્રમાદાદિ અંતરંગ શત્રુઓના પંજમાં સપડાઈને ભવભ્રમણ કરે નહીં, આવી પરોપકારી દષ્ટિવાળા સૂત્રકારે તે ચારે પદાર્થોની ક્રમસર દુર્લભતા વર્ણવીને પ્રમાદાદિની ઓળખાણ કરાવી તે દરેક અંતરંગ શત્રુને જીતવાની આજ્ઞા ફેરમાવી છે. આત્માને ક્રમસર જીવે ચઢાવનારા આ ચાર પદાર્થો છે. તે દરેક પદાર્થનું વિસ્તારથી વણન મેં ફેરના^૧ ચિંતામણીના બીજા ભાગની પ્રસ્તાવનામાં કર્યું છે, તે ત્યાંથી જાણવું. ૧૯૨.

(૪) ચોથા અસંસ્કૃત નામના અધ્યયનમાં પ્રમાદને તજવાનો સચોટ ઉપદેશ દેતાં અપૂર્વ આત્મિક યોધને દેનારાં અને પ્રમાદાદિના ભયંકર જીલમોને જણાવનારાં દષ્ટાંતો સાથે પ્રમાદ વગેરેનું સ્વરૂપ, ભેદ, ફેલ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. અહીં શરૂઆતમાં કહેલા (અસંસ્વયં) (અસંસ્કૃતં) પદ્યો આ અધ્યયનની ઓળખાણ કરાવી છે, તેથી આનું નામ ‘અસંસ્કૃત’ યથાર્થ છે. જીવનદોરી તૂટ્યા પછી ‘અસંસ્કૃત’, એટલે સાંધી શકાતી નથી. શ્રી તીર્થ^૨કરાદિ મહાપુરુષો પણ તે તૂટેલી જીવનદોરીને સાંધી શકતા નથી. ઇન્દ્રસ્થ જીવોને કયા સમયે કયા ક્ષેત્રમાં કયા કારણથી મૃત્યુ થશે, તેની ખબર પડતી નથી. માટે હે જીવ! તું પ્રમાદ કરીશ નહિ. તું એમ સમજે છે કે “હાલ તો ધન કમાવાનો ને ભોગ ભોગવવાનો સમય છે, માટે ઘડપણમાં ધર્મને સાધીશ” પણ આ તારી સમજણ ભૂલ ભરેલી છે. કારણ કે તું ‘વૃદ્ધ થઈશ જ’ એવું નક્કી નથી. નજરે નજરે જોઈ એ ઊંચે કે સવારે જોયેલા જીવો બપોરે દેખાતા નથી. (મૃત્યુ પામે છે). બપોરે જોયેલા જીવો સાંજે દેખાતા નથી. વર્ણી દુનિયાના જીવો સ્વાર્થી છે. ઘડપણમાં સામું પણ જોતાં નથી. પુણ્યાઈ હોય તો દીકરા વગેરે વૃદ્ધની ખબર લે છે. આવી પુણ્યાઈ ઘડપણ આવ્યા પહેલાં ધર્મરાધન કરીને મેળવી શકાય છે. ઘડપણમાં શારીરિક શક્તિ વગેરે સાધનોની સંપૂર્ણ ખામી થતી હોવાથી તું ધર્મરાધન કરવાને સમર્થ થઈ શકતો નથી, માટે જ્યાં સુધી શરીર નીરોગી છે, ઘડપણ આવ્યું નથી, ઇંદ્રિયો અખંડ છે, આયુષ્યનો અંત આવ્યો નથી, તેટલા કાલમાં પરમ ઉલ્લાસથી મહાદુર્લભ શ્રીજિનધર્મની આરાધના કરીને ભવ સમુદ્રનો પાર પામજે. આ હકીકત શ્રીસંવેગમલા^૩ વગેરે ગ્રંથોમાં બહુ જ વિસ્તારથી જણાવી છે. આ અધ્યયનનો સાર એ છે કે (૧) આયુષ્યનું વિનંદિરપણ, (૨) અશુભ કર્મોનાં કડવાં ફેલો, (૩) જે જીવ

૧ આર્થિક સહાયક શેરદલાલ જેસંગભાઈ ઠલીલાસની મદદથી શા. ઇશ્વરદાસ મૂલચંદે ગ્રંથપ્રકાશન સભાની મારફત છપાવી છે. ૨. શ્રી સંવેગમલા ગ્રંથ શ્રી જૈન ધર્મપ્રસારક સભાએ છપાવ્યો છે.

શ્રી જ્ઞેન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય) ૫૬૯

કર્મને કરે તે જ જીવ કર્મના ફલને ભોગવે છે, (૪) હાલ જાગવાનો સમય છે, ઊંઘવાનો સમય નથી. માનવજીવનના સમયની કીંમત સમજીને અપ્રમત્ત થવું જોઈએ. (૫) સ્વનંદ્રી થવું નહીં, કષાયને જીતવા આ પાંચ મુદ્દા વગેરે હુકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે.

(૫) અકામમરણીય નામના પાંચમા અધ્યયનમાં મરણના ભેદ વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. (૧) અજ્ઞાની જીવોના મરણની ખીના, (૨) પાપકર્મોને કરનારા જીવો તેના ઉદયકાલે કેવો પશ્ચાત્તાપ કરે છે તે ખીના (૩) શબ્દાદિ કામભોગને સેવનારા જીવોની દુર્દશા, (૪) જે પ્રકારના રોગનાં કારણો, (૫) દુરાચારને સેવનારા જીવોની મરણકાલે દયાજનક પરિસ્થિતિ, (૬) દેશવિરતિના મરણની ખીના, (૭) સંયમી જીવોનું પંડિત મરણ, તેની શુભગતિ, દેવતાઈ સુખ વગેરેનું વર્ણન (વિસ્તારથી કર્યું છે.) એ આ અધ્યયનનો દ્વંક સાર છે. ૧૬૩.

(૬) શુદ્ધક નિર્ગ્રંથીય નામના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં શુદ્ધક સાધુનું (મુનિનું) સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. અહીં શુદ્ધક સાધુ શબ્દથી એ નામના મુનિની કથા કહી નથી, પણ અજ્ઞાનાદિથી આંધેલા કર્મોના ફલને ભોગવતાં ધન-સ્ત્રી-પુત્ર વગેરેમાંનાં કોઈપણ દુઃખથી ખચાવતા નથી, માટે મમતાનો ત્યાગ કરી સર્વ જીવોની ઉપર મૈત્રીભાવ રાખીને મોક્ષમાર્ગની યથાર્થ આરાધના કરવા આજ્ઞા ફરમાવી છે. એકલા જ્ઞાનથી કે એકલી ક્રિયા કરવાથી મુક્તિના સુખ મળે જ નહીં, પણ જ્ઞાનાક્રિયાની સમુદ્ધિ સાધનાથી તે મળે છે. આ ખીનાનું જે વિસ્તારથી વર્ણન તે જ આ છઠ્ઠા અધ્યયનનો સાર સમજવો.

(૭) સાતમા ઔરભ્ર (એલક) નામના અધ્યયનમાં જણાવેલાં પાંચ દષ્ટાંતોમાં પહેલું ઉરભ્ર એટલે ઘેટાનું દષ્ટાંત કહ્યું છે, તેથી આનું 'ઔરભ્ર' નામ યથાર્થ છે, અન્યત્ર એલક અધ્યયન કહ્યું છે. તેમાં અર્થભેદ નથી, કારણ કે 'એલક'નો અર્થ પણ 'ઘેટો' જ થાય છે. અહીં ઘેટાનું અને કાકણી, કેરી, વેપાર, તથા સમુદ્રનાં દષ્ટાંતો જણાવીને (૧) ભોગમાં આસક્ત જીવોની દુર્દશા અને (૨) દુર્ગતિમાં જનારા જીવોનાં લક્ષણો, (૩) લગાર પણ થયેલ ભૂલના લયંકર પરિણામો, (૪) મનુષ્યના કર્તવ્યો, (૫) કામભોગની વિનયરતા-આ પાંચ મુદ્દાઓનું જે વિસ્તારથી વર્ણન તે આનો સાર છે, એમ સમજવું.

(૮) કાપિલીય નામના આઠમા અધ્યયનમાં શ્રી કપિલમુનિનું ચરિત્ર કહ્યું છે. તેથી આ અધ્યયન કપિલમુનિની ખીનાવણું હોવાથી કાપિલીય નામે પ્રસિદ્ધ છે. વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે 'જે કપિલ (મુનિ) નું હોય, તે 'કાપિલીય' કહેવાય. આ રીતે 'કાપિલીય' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ થાય છે. 'લોભ' શબ્દને અવળો કરીએ એટલે વિપરીતપણે ગાઠવવાથી બનેલો 'ભલો' શબ્દ જ જણાવે છે કે લોભ અનર્થનું ને

દુર્ગતિનું કારણ છે. સંતોષ એ પરમ સુખનું ને પરમ શાંતિનું અપૂર્વ સાધન છે. કપિલ મુનિ પૂર્વાવસ્થામાં લોભી હતા. લોભનો થોભ (અટકાવ) થયો નહિ, તેનાં કડવાં ફલો વિચારીને સંતોષ ગુણને ધારણ કરી પરમ સુખી થયા. પરમ શાંતિના ભાજન બન્યા. એમ સમજીને મુનિવરો સંતોષી બનીને મોક્ષમાર્ગને આરાધી સિદ્ધિપદને પામે. એ જ આ અધ્યયનનો ટૂંક સાર છે. અહીં (૧) કપિલ મુનિના પૂર્વભવની ખીના, (૨) તેમણે શુભ ભાવનાથી કરેલ સંયમની સાધના, (૩) તેમણે સંતોષ ગુણને પ્રમાડનારી આપેલી દેશના, (૪) દયાધર્મનું ખરું રહસ્ય, (૫) સાચી વિધાનું વર્ણન (૬) લોભનાં ખરાબ ફલો (૭) સ્ત્રી પરિચયનો પરિહાર, આ સાત મુદ્દાઓ સ્પષ્ટ કહ્યા છે.

(૮) આઠમા 'નમિપ્રવ્રજ્યા' નામના અધ્યયનમાં નમિ રાજ્યને દૈવ વૈરાગ્ય થતાં લીધેલી દીક્ષાનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે, તેથી આ અધ્યયન 'નમિપ્રવ્રજ્યા' કહેવાય છે. (૧) નમિ રાજર્ષિ, (૨) કરકંડ (૩) દ્વિમુખ, (૪) નગ્ગતિ-આ ચાર પ્રત્યેક બુદ્ધોમાં નમિ રાજર્ષિ પણ જણાવ્યા છે. (૧) હાથના કંકણ નિમિત્તે પ્રકટ થયેલ વૈરાગ્યથી તેમણે દીક્ષા લીધી, (૨) તે વખતે ત્યાં (મિથિલા નગરીમાં) હાહાકાર થયો. (૩) આ પ્રસંગે બ્રાહ્મણ વેષે રહીને ઇંદ્ર મહારાજે તે નમિ રાજર્ષિને જે જે પ્રશ્નો પૂછ્યા, તેના તે રાજર્ષિએ આખા ઉત્તરો આપ્યા. આ ત્રણ મુદ્દાઓનું જે વિસ્તારથી વર્ણન એ જ આ અધ્યયનનો સાર છે. એમ સમજવું. ૧૯૪. (૧૦) દ્રુમપત્રક નામના દશમા અધ્યયનમાં પ્રભુશ્રી મહાવીરે ઝાડના પાકી ગયેલા પાંદડાંની જેવી મનુષ્યના આયુષ્યની ક્ષણભંગુરતા સમજાવીને અપ્રમત્ત ભાવે મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવા માટે શ્રી ગૌતમસ્વામીને ઉદ્દેશીને આત્માને બહુ જ અસરકારક ને વૈરાગ્યજનક ઉપદેશ આપ્યો છે. તેથી આ અધ્યયન 'દ્રુમપત્રક' એવા યથાર્થ નામે ઓળખાય છે. અહીં યોગ્ય પ્રસંગે અને અનુપ્રસંગે મનુષ્યજીવનની દુર્લભતા, અશુભ કર્મોના કડવા વિપાકો, બુદ્ધા બુદ્ધા ભવોના આયુષ્યનું પ્રમાણ વગેરે ખીના જણાવીને શ્રી ગૌતમ મહારાજને થયેલી ઉપદેશની અસર અને તેમના નિર્વાણની ખીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. ભવ્ય જીવોએ ઝાડના જીવું થયેલ પાંદડાંના જેવું જીવન જાણીને અપ્રમત્ત ભાવે પરમ ઉદ્દેશથી મોક્ષમાર્ગને આરાધી સિદ્ધિપદને મેળવવું. એમાં જ સાચી માનવતાનું રહસ્ય રહ્યું છે, એ જ આ અધ્યયનનો સાર છે.

(૧૨) બહુશ્રુતપૂજ્ય (બહુશ્રુતપૂજ) નામના અગિયારમા અધ્યયનમાં બહુશ્રુતપણાંનાં સ્વરૂપ અને કારણો, તથા અવિનીત શિષ્યોનાં ને વિનીત શિષ્યોનાં સ્થાનો જણાવ્યાં છે. એટલે ઉત્તમ જ્ઞાનવંત ભવ્ય જીવોનાં ને અજ્ઞાની જીવોનાં લક્ષણો ભાવના તથા જ્ઞાનનાં ફલ, તેમજ ઉત્તમ જ્ઞાની જીવોને લાયક ઉપમાઓનું અહીં વિસ્તારથી જે વર્ણન, તે જ આ અધ્યયનનો સાર છે. (૧૨) આરમા હરિકેશીય નામના અધ્યયનમાં

હરિકેશ (હરિકેશ બલ) મુનિનું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તેમના જ નામે અધ્યયન ઓળખાય છે. જાતિમદના કડવાં ફેલો, તપસ્વીનો ત્યાગ, તપશ્ચર્યાનો પ્રભાવ, અને તેની શુદ્ધ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજવી છે. ૧૯૫. (૧૩) તેરમા ચિત્રસંભૂતીય નામના અધ્યયનમાં ચિત્ર અને સંભૂતિ નામના બે ભાઈનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી તે બંનેના નામથી જ આ અધ્યયન ઓળખાય છે. પોતાના ભાઈ ચિત્ર મુનિએ સંભૂતિ (બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તિના જીવ)ને નિયાણું ન કરવા માટે ઘણું સમજવ્યો, છતાં સમજ્યો નહીં, ને તે નિયાણું કરીને મૃત્યુ પામી બ્રહ્મદત્ત ચક્રી થયો. ચિત્ર મુનિ ચારિત્ર પાળીને દેવ થયા. આ રીતે તે બંનેના પૂર્વ ભવની બીના જણાવતાં સંસ્કારની થીયરી, પૂર્વભવના સ્નેહનો પ્રભાવ, તથા સાચી ત્યાગદશા, તેમજ બંને ભાઈઓનું મળવું, ત્યાં ચિત્ર મુનિએ આપેલી હિતશિક્ષા વગેરે મુદ્દાઓનો જે વિસ્તારથી હેવાલ, તે જ આ અધ્યયનનો સાર જણવો. (૧૪) ઇષુકારીય નામના ચૌદમા અધ્યયનમાં ઇષુકારપુરના રાજા ઇષુકાર વગેરે ૬ જીવોની દીક્ષા વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી પુર (નગર)ના નામે કે રાજાના નામે આ અધ્યયન ઓળખાય છે. ધર્મારાધનના ફેલ રૂપે સાંસારિક પદાર્થોની જે ઇચ્છા કરવી, તે નિયાણું કહેવાય, તેનાં કડવાં ફેલો બ્રહ્મદત્તને ભોગવવાં પડ્યાં, એ તેરમા અધ્યયનમાં કહ્યું. અહીં નિયાણાંનો ત્યાગ કરવાથી થતા ભાણનું વર્ણન કરતાં એક જ દેવ વિમાનમાં રહેલા ૬ જીવો દેવાયુષ્ય પૂરું કરીને ઇષુકારપુરમાં જન્મે છે. (૧) ઇષુકારપુરનો ઇષુકાર રાજા, (૨) તેની રાણી, (૩) પુરોહિત, (૪) તેની પત્ની, (૫-૬) તેના બે પુત્રો, આ રીતે ૬ જીવોના પૂર્વભવની બીના, તેમનું ઇષુકારપુરમાં ફેરી મળવું, તે સમયે પૂર્વના સંસ્કારોની સ્ફુરણા, સાચા વૈરાગ્યના વર્ણનમાં 'આત્મા દ્રવ્યાસ્તિકનયે નિત્ય છે' આની સાબિતી, અંતે તે ૬ જીવોની દીક્ષા અને મુક્તિની બીના વિસ્તારથી કહી છે, આ જ આ અધ્યયનનો સાર છે, એમ સમજવું. ૧૯૬. (૧૫) પંદરમાં સભિશ્ચુ નામના અધ્યયનમાં આદર્શ સાધુના ગુણો વગેરે બીના વિસ્તારથી કહી છે, તે સાંબુજીવનને સમજવામાં બહુજ મદદગાર છે.

(૧૬) સોલમા સમાધિસ્થાન નામના અધ્યયનમાં સમાધિનાં એટલે બ્રહ્મચર્યાના દશ સ્થાનોનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે, તેથી આ અધ્યયન સમાધિસ્થાન કહેવાય છે. અહીં બ્રહ્મચર્યાની નવ વાડનું વર્ણન શીલભાવનાને પોષનારું છે. મન વચન કાયાથી શીલ પાળવાનાં સાધનો, તેનું ફેલ વગેરેનું જે વિસ્તારથી વર્ણન તે જ આનો સાર સમજવો. (૧૭) સત્તરમા 'પાપશ્રમણીય' નામના અધ્યયનમાં શ્રમણ ધર્મની અવિચ્છિન્ન મર્યાદાથી સ્વચ્છંદી બનીને વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરે તે પાપશ્રમણ કહેવાય. તેની બીના અહીં કહી છે, તેથી તે જ નામે અધ્યયન ઓળખાય છે. ૧. પાપશ્રમણનું સ્વરૂપ, ૨. સંયમજીવનથી પાડનારા દોષોની બીના, ૩. તે દોષોને દૂર કરવાના ઉપાયો. આ ત્રણ મુદ્દાઓનું જે વિસ્તારથી વર્ણન તે જ આનો સાર સમજવો. (૧૮) અઠારમા

સંયતીય નામના અધ્યયનમાં ભોગનો ત્યાગ કોણે કર્યો ? તેથી કોને કેવા લાભો થયા ? તે બીના યથાર્થ સમજાવવા માટે સંયતિ (સંજય) રાજાની કથા કહી છે, તેથી આ અધ્યયન તે જ નામે ઓળખાય છે. ૧. કાંપિલ્ય નગરનો સંયતિ રાજા શિકાર કરવા બગીચામાં ગયો, (૨) લહેરમાં ફરતાં ફરતાં તેને થયેલો પશ્ચાત્તાપ, (૩) તેને ગર્દભાલી મુનિનો સમાગમ, તેમનો ઉપદેશ સાંભળવાથી થયેલી ત્યાગની ભાવના, (૪) તેણે દીક્ષા લીધી. (૫) તેમને ક્ષત્રિય મુનિની સાથે જિનશાસનની આખતમાં વાતચીત, (૬) પાછલા ભવતું સ્મરણ અને ત્યાગધર્મને પોષનારા ચક્રવર્તી વગેરેનાં દષ્ટાંતોની જે વિસ્તારથી હકીકત, તે જ આનો સાર સમજવો. (૧૯) ઓગણીશમા મૃગાપુત્રીય નામના અધ્યયનમાં મૃગાપુત્રતું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી તેના નામે આ અધ્યયન ઓળખાય છે. સુશ્રીવ નામના નગરના બલભદ્ર રાજાના જીવાન કુમાર મૃગાપુત્રને એક મુનિના દર્શન થયા, તેથી તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું, તેના પ્રભાવે તેણે જાણેલી પૂર્વ ભવોની બીના અને નીચ ગતિમાં ભોગવેલાં દુઃખોની બીના માતાપિતાને જણાવીને સમજાવીને દીક્ષા લીધી. આ પ્રસંગે પુત્રે માતાપિતાની સાથે કરેલી પ્રશ્નોત્તરી અપૂર્વ વૈરાગ્યભાવને પોષનારી છે. આ મુદ્દાઓનો જે વિસ્તાર તે જ આનો સાર સમજવો. ૧૯૮. (૨૦) વીશમા મહાનિર્ઝંથીય નામના અધ્યયનમાં મહાનિર્ઝંથ એટલે મોટા મુનિશ્રી અનાથી અણુગારતું ચરિત્ર કહ્યું છે, તેથી આ અધ્યયન 'મહાનિર્ઝંથીય' કહેવાય છે. અહીં અનાથી મુનિએ શ્રેણિક રાજાને 'ખરો નાથ કોણુ થઈ શકે ? અનાથ કોણુ કહેવાય ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં સાચી અનાથતાનું અને સાચી સનાથતાનું વર્ણન સમજાવતાં મુનિના વૈરાગ્ય ગુણને વખાણ્યો. આ બીના જણાવતાં અશરણ ભાવના, આત્મા પોતે જ કર્મેને કરે છે ને તેનાં ફેલો પણ તે જ ભોગવે છે, તથા સન્માર્ગગામી આત્માજ પોતે પોતાનો મિત્ર કહેવાય ને જો તે ઉન્માર્ગે ચાલે તો પોતાનો શત્રુ કહેવાય, વગેરેનું જે વૈરાગ્યજનક વર્ણન તે જ આનો સાર સમજવો. (૨૧) એકવીશમા સમુદ્રપાલીય નામના અધ્યયનમાં એકાંત ચર્યાના સ્વરૂપને સમજાવનાર સમુદ્રપાલીની કથા કહેલી છે. તેથી તેના નામે આ અધ્યયન ઓળખાય છે. તેના પિતા પાલિત ચંપાનગરીમાં રહેતા હતા, તેમણે પ્રભુ શ્રી મહાવીરની પાસે દીક્ષા લીધી. સમુદ્રપાલે એક ચોરની દુર્દશા જોઈને વૈરાગ્ય થતાં દીક્ષા લઈને બહુજ તપ આદિ કરવા પૂર્વક પરમ ઉલ્લાસથી ચારિત્રની આરાધના કરી આત્મકલ્યાણ કર્યું. આ તમામ બીનાનો જે વિસ્તાર, તે જ આનો સાર સમજવો. ૧૯૯. (૨૨) બાવીશમા રથનેમીય નામના અધ્યયનમાં રથનેમિની બીના કહી છે, તેથી તેના નામે આ અધ્યયન ઓળખાય છે. દશ દશાહ રાજાઓમાં સૌથી મોટા સમુદ્રવિજય અને સૌથી નાના વસુદેવ જણાવ્યા છે. તેમાં સમુદ્રવિજયના પુત્ર પ્રભુ શ્રી નેમિનાથ, અને વસુદેવના પુત્ર કૃણુ વાસુદેવ થયાં. ઉંમરમાં શ્રીનેમિનાથથી કૃણુ વાસુદેવ મોટા હતા. પ્રભુ શ્રી નેમિનાથના સગા ભાઈઓની નામાવલિમાં રથનેમિનું નામ આવે છે. તે પ્રભુથી નાના

હતા. એમ શ્રીનેત્રિચરિત્રાદિમાં જણાવ્યું છે. કેટલાએકનું માનવું એ છે કે તે પ્રભુના મોટાભાઈ હતા. સમુદ્રવિજય વગેરે દશે ભાઈઓનો પરિવાર બહુ જ વિશાલ હતો. કૃષ્ણ વાસુદેવને ત્યાં પાંડવોનું મોસાળ થાય. એટલે ઉંમરમાં પાંડવો નાના અને કૃષ્ણ વાસુદેવ મોટા હતા. આ કૃષ્ણ વાસુદેવ ઉત્તરેન રાજની પુત્રી અને કંસકુમારની બેન રાજમતી સાથે પ્રભુનો વિવાહ કરાવ્યો. આવણુ સુદિ છઠે લગ્નની તૈયારી થઈ. ઉત્તરેન રાજના મહેલના નજીકમાં લગ્નનો વરઘોડો પહોંચતાં સારથિને પૂછ્યું કે આ દયાળુનક શબ્દો કોના સંભળાય છે? તેણે કહ્યું કે તમારા લગ્ન નિમિત્તે આટલા પશુઓ એકઠાં કર્યાં છે. તેમના આ શબ્દો સંભળાય છે. સારથિનાં વચનો સાંભળી દયાળુ પ્રભુએ રથને પાછો વળાવી વર્ષીદાન દઈ દીક્ષા લીધી. અહીં આ તમામ બીના અને રાજમતીની દીક્ષા વગેરે બીના જણાવતાં રાજમતી સાધ્વીએ રથનેમિ મુનિને જે વૈરાગ્યમય ઉપદેશ દઈને સંયમમાં સ્થિર કર્યાં તે બીના કહી છે. પ્રસંગે રાજમતીના જીવનની (૧) ૪૦૦ વર્ષોની ઉંમરે દીક્ષા લીધી, (૨) ૧ વર્ષનો છઠ્ઠસ્થ પર્યાય, (૩) ૫૦૦ વર્ષો પ્રમાણુ કેવલી પર્યાય. ૯૦૨ વર્ષ પ્રમાણુ સર્વાયુષ્ય પૂર્ણ થતાં સિદ્ધિપદ વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. (૨૩) ત્રેવીસમા શ્રી કેશીગૌતમીય અધ્યયનમાં શ્રી કેશીગણુધરે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરે શ્રી ગૌતમસ્વામીએ આપ્યા. તે બીના વિસ્તારથી કહી છે તેથી તે બંને નામથી આ અધ્યયન ઓળખાય છે.

આવસ્તી નગરીમાં શ્રી પાર્શ્વનાથની પરંપરામાં થયેલા ચાર મહાપ્રતોની આરાધના સ્વરૂપ શ્રમણુ ધર્મના સાધક કેશી ગણુધર (કેશી નામના આચાર્ય) અને ચાર જ્ઞાનના ધારક શ્રી ગૌતમસ્વામી બંને ભેગા થયા, માંહોમાંહે સુખશાતા પૂછી પ્રશ્નોત્તરે સાંભળી રાજ થઈને કેશીગણુધર પ્રભુ મહાવીરના શાસનમાં દાખલ થયા. એટલે પંચ મહાપ્રતોની આરાધનરૂપ શ્રમણુધર્મના સાધક બન્યા. આ વખતે પર્ષદમાં આનંદ વર્તી રહ્યો હતો. આ પ્રશ્નોત્તરોદિની બીનાનો જે વિસ્તાર તે જ આનો સાર સમજાવો. (૨૪) ચોવીસમા સમિતીય (સમિતિક) નામના અધ્યયનમાં પાંચ સમિતિ વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી આ અધ્યયન તે સમિતિના નામથી ઓળખાય છે. (૧) આઠ પ્રવચનમાતાનું ચથાર્થ વર્ણન, પ્રસંગે સંયમનું વર્ણન કરતાં મુનિને ચાલવાની, બોલવા વગેરેની મર્યાદા, મન-વચન-કાયાના સંયમનું વર્ણન વગેરે હકીકતો અહીં સમજાવી છે. (૨૫) પચીસમા યજ્ઞીય નામના અધ્યયનમાં સાચા યજ્ઞનું વર્ણન કરેલ છે, તેથી આ અધ્યયન તે નામે ઓળખાય છે. અહીં ખરા યાજક (યજ્ઞ કરનાર), યજ્ઞ અને અગ્નિ તથા આઠણુનું સ્વરૂપ કહીને વેદનું સહસ્ય, કર્મવાદની પ્રધાનતા અને શ્રમણુ મુનિ તાપસની વ્યાખ્યા વગેરે બીના વિસ્તારથી વર્ણવી છે. આનો સાર એ છે કે જયઘોષ મુનિ અને વિજયઘોષ આઠણુની હકીકત જણાવવાના પ્રસંગે આઠણુનાં ખરાં લક્ષણો ને અભ્યર્થના શુણુ વગેરેનું વર્ણન પણ કર્યું છે. વિજયઘોષ આઠણુ

આરંભિલા યજ્ઞમાં જયઘોષ મુનિ ભિક્ષા લેવા ગયા, ત્યારે તેણે મુનિને ભિક્ષા વહોરાવી નહીં, તે અવસરે બંને વચ્ચે થયેલા સંવાદમાં મુનિએ ખરા સાધુ, બ્રાહ્મણ મુનિ, તાપસ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર વગેરેના પણ લક્ષણો સ્પષ્ટ સમજાવ્યાં છે. તેમાં કહ્યું છે કે માત્ર જન્મ લેવાથી જાતિ ગણાતી નથી ને માત્ર ગણામાં જનોઈ પહેરી લેવાથી બ્રાહ્મણ થવાતું નથી, તથા માત્ર જાલના વસ્ત્ર પહેરવાથી ખરું તાપસપણું કહેવાતું નથી. આ બધી બીના અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે. ૨૦૦-૨૦૧ (૨૬) છબ્વીશમા સામાચારી નામના અધ્યયનમાં દશ પ્રકારની ચક્રવાલ (હંમેશાં કરવા લાયક) સામાચારીતું વર્ણન કર્યું છે તેથી 'સામાચારી' નામે આ અધ્યયન ઓળખાય છે. સામાચારીના ઇચ્છા, મિચ્છા, તહુત્તિ, છંદના, નિમંત્રણા, આવસ્સહી, નિસીહી, વગેરે દશ ભેદોતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવતાં સાધુના દિવસનાં ને રાત્રિનાં કર્તવ્યો, સમયને ઓળખીને કાર્ય કરવાની સૂચના, સાવધાનતા, વખત જાણવાની રીતિ વગેરે હકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે. (૨૭) સત્યાવીશમા ખલુંકીય નામના અધ્યયનમાં ખલુંક એટલે ગળિયા બળદતું દંડાંત કહીને શિષ્યોને સંયમની સાધનામાં સાવધાન થવાની હિત-શિક્ષા દેવાના અવસરે ગર્ગ મુનિની બોધદાયક કથા કહી છે તેથી આ અધ્યયન 'ખલુંકીય' નામે ઓળખાય છે. અહીં ગળિયા બળદના જેવા શિષ્યોના દોષો, સ્વચ્છંદતાના કડવાં ફેલો, ગર્ગ મુનિએ કરેલી સત્ય માર્ગની આરાધના વગેરેતું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. ૨૦૨. (૨૮) અઠ્યાવીશમા મોક્ષગતિ (મોક્ષમાર્ગગતિ, મોક્ષમાર્ગ) નામના અધ્યયનમાં મોક્ષના કારણભૂત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર અને તપતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. શ્રી ઉમાસ્વામી વાચકે આમાં કહેલા તરવોને લક્ષ્યમાં રાખીને શ્રી તરવાર્થસૂત્રની રચના કરી છે. આ બીનાને જાણવાથી આત્મધર્મોનો ક્રમસર વિકાસ જરૂર કરી શકાય છે. (૨૯) ઓગણત્રીસમા 'સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ' (અપ્રમાદ) નામના અધ્યયનમાં સંવેગ, નિર્વેદ, શ્રી જિનધર્મની શ્રદ્ધા વગેરે ૭૩ ગુણો (દ્વારો) તું વર્ણન કર્યું છે. આત્મતરવને જાણવાની ઇચ્છારૂપ પ્રથમ પગથિયાથી માંડીને આત્માના સંપૂર્ણ વિકાસરૂપ છેલ્લા પગથિયાને પામવા સુધીના તમામ ક્રમતું સ્પષ્ટ વર્ણન વગેરે તાર્કિક બીનાનો જે વિસ્તાર, તે જ આ અધ્યયનનો સાર છે એમ સમજાવતું. આત્મા સમ્યક્ત્વ ગુણને પામ્યા બાદ પરાક્રમ ફેરવીને અતુકમે સિદ્ધિપદને કઈ રીતે પામે છે? આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ખુલાસો અહીં કર્યો છે, તેથી આ અધ્યયન 'સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ' નામે ઓળખાય છે, અને મોક્ષના સુખ પ્રમાદને તજવાથી જ મળે છે. આ સુદાથી બીજા અર્થોમાં આતું નામ અપ્રમાદ અધ્યયન કહ્યું છે. (૩) ત્રીશમા તપોમાર્ગ નામના અધ્યયનમાં બાર પ્રકારના તપના ભેદ પ્રભેદ સ્વરૂપ વગેરેતું વર્ણન કર્યું છે, તેથી આ અધ્યયન 'તપોમાર્ગ' નામે ઓળખાય છે. (૧) આઠ કર્મો રૂપી લોકડાંને બાળનાર અગ્નિતું સ્વરૂપ, (૨) તપતું ત્રણ દષ્ટિએ (વૈદિક, વૈજ્ઞાનિક અને આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ) વર્ણન,

(૩) તપના ભેદ-પ્રભેદ વગેરે (૪) તપનો પ્રભાવ. આ ચાર મુદ્દાઓનો જે વિસ્તાર, તે જ આ અધ્યયનનો સાર છે. (૩૧) એકત્રીશમા ચરણવિધિ (ચરણ) નામના અધ્યયનમાં એકથી માંડીને તેત્રીશ સુધીના પદાર્થોનું સ્વરૂપ જણાવતાં હૈય (ત્યાગ કરવા લાયક) જ્ઞેય (જાણવા લાયક) ને ઉપાદેય (મહણ કરવા લાયક) પદાર્થોનું પણ વર્ણન કર્યું છે. તેમાં ચારિત્રના ભેદાદિ, સ્વરૂપ વગેરેની ખીના જણાવીને અંતે કહ્યું કે ઉપયોગ એ જ ધર્મ છે. (૩૨) બત્રીશમા પ્રમાદસ્થાન નામના અધ્યયનમાં પ્રમાદનાં કારણોનું સ્વરૂપ જણાવીને પ્રમાદને તજવાનું કહ્યું છે, તેથી આ અધ્યયન 'પ્રમાદસ્થાન' નામે ઓળખાય છે. અહીં રાગ-દ્વેષ-મોહ-કષાયાદિનું સ્વરૂપ, રાગાદિથી થતું ભયંકર તુકશાન, પ્રમાદનાં કારણોને અને દુઃખને ટાળવાના ઉપાયો, તૃષ્ણા, મોહ, લોભની ઉત્પત્તિનાં કારણો, તથા રાગ-દ્વેષનાં મૂળ કારણો, તેમજ ઈંદ્રિયોને અને મનને વશ નહિ કરવાથી ભોગવવાં પડતાં ભયંકર દુઃખાદિનું જે વિસ્તારથી વર્ણન તે જ આનો સાર છે, એમ સમજવું. (૩૩) તેત્રીશમા કર્મપ્રકૃતિ નામના અધ્યયનમાં જન્મ-મરણના મૂળ કારણો આઠ કર્મો છે. તેનાં નામ, ભેદો, સ્થિતિ અને પરિણામ (ફેલો) વગેરેનું વર્ણન કરેલ હોવાથી આ અધ્યયન 'કર્મપ્રકૃતિ' નામે ઓળખાય છે. અહીં જણાવેલું કર્મોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન બહુ જ મનન કરવા લાયક છે. તેથી આત્મા કર્મબંધથી બચીને મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં જરૂરસ્થિતતા પામે છે, ને અંતે સિદ્ધિપદને પામે છે. ૨૦૩-૨૦૪ (૩૪) ચૌત્રીશમા લેશ્યા નામના અધ્યયનમાં લેશ્યાનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી આ અધ્યયન 'લેશ્યાધ્યયન' કહેવાય છે. અહીં ૬ લેશ્યાનાં નામ, વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, પરિણામ, લક્ષણ, સ્થાન, સ્થિતિ, ગતિ, આયુષ્ય વગેરેનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. ખરાબ ભાવનાના કારણભૂત દોષોનું તથા શુભ ભાવનાના કારણભૂત ગુણોનું સ્વરૂપ, તથા બાહ્ય ક્રિયાઓમાં મનની મુખ્યતા તેમજ શુભાશુભ વિચારોની આત્મા ઉપર થતી અસર, વર્ણી મરણ પામ્યા પહેલાં લેશ્યાના યોગે થતી જીવનની પરિસ્થિતિ વગેરેનું જે વિસ્તારથી વર્ણન, તે જ આનો સાર સમજવો. (૩૫) પાંત્રીશમા અણુગારમાર્ગ નામના અધ્યયન (અનગારાધ્યયન)માં અનગાર (સાધુ)ના ધર્મોનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી તે 'અનગાર માર્ગ' નામે ઓળખાય છે. અહીં મુનિએ સંસારનો મોહ તણને પોતાની ફરજો પાળવામાં બહુ જ સાવધાન રહેવું જોઈએ. નિરાસક્ત બનીને મમતાના કારણોથી બહુજ દૂર રહેવું જોઈએ. આ તમામ ખીનાનો જે વિસ્તાર, તે જ આનો સાર સમજવો. (૩૬) છત્રીશમા 'જીવાજીવ વિલક્તિ' નામના અધ્યયનમાં જીવના અને અજીવનાં નામ, ભેદ, પ્રભેદ, સ્વરૂપ વગેરે ખીના કહી છે, તેથી આ અધ્યયન 'જીવાજીવ વિલક્તિ' નામે ઓળખાય છે. જેમાં જીવ અને અજીવના ભેદાદિની વહેંચણુ એટલે ખીના કહી છે તે જીવાજીવ વિલક્તિ કહેવાય.

અહીં એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોના ભેદ, પ્રભેદ, આયુષ્ય

વગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ સમજાવીને જડ પદાર્થોની હુકીકત કહી છે. પછી કર્મની જીવ ઉપર થતી અસર અને મરણ કાલની શુભાશુભ ભાવના વગેરે પદાર્થોનું જે વિસ્તારથી વર્ણન, તે જ આ છેલ્લા અધ્યયનનો સાર સમજવો. પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે અંતિમ સમયે આ ૩૬ અધ્યયનો કહ્યાં હતાં, એમ અહીં ૨૬૬ મીં ગાથામાં કહ્યું છે. ૨૦૫.

સ્પષ્ટાર્થ:—પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવે અંતિમ સમયે કોઈએ પણ નહિ પૂછેલા પ્રશ્નોના જે ઉત્તરો આપ્યા, તે ઉત્તરોના સંગ્રહરૂપ આ શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર છે. એમ આ સૂત્રની કેટલીએક ટીકા વગેરેમાં કહ્યું છે, અને આની નિર્ચક્ષિતી ચોથી ગાથામાં શ્રીભદ્રબહુસ્વામી મહારાજે કહ્યું છે કે અંગસૂત્રોમાંથી આ સૂત્રનાં ૩૬ અધ્યયનોમાંનાં કેટલાએક અધ્યયનોની ઉત્પત્તિ થઈ છે ને કેટલાંક અધ્યયનો જિનભાષિત છે. કેટલાંક અધ્યયનો પ્રત્યેકબુદ્ધાદિના સંવાદાદિરૂપ છે. તથા વાદિવેતાલ શ્રી શાંતિસૂરિ મહારાજે આની યોતે રચેલી મોટી ટીકામાં કહ્યું છે કે “ બીજા પરીપહુ અધ્યયનનો ઉદ્ધાર દ્વિ-વાદમાંથી થયો છે, અને દુમપત્રક અધ્યયનના અર્થની અપેક્ષાએ ઉપદેશક પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવ છે. તથા પ્રત્યેકબુદ્ધે કાપિલીય અધ્યયનની રચના કરી છે; તેમજ કેશી ગણધર અને શ્રીગૌતમ સ્વામીના સંવાદરૂપ શ્રીકેશી ગૌતમીય નામનું અધ્યયન છે. આ આ સૂત્રમાં કુલ ૧૬૪૩ શ્લોકો સિવાયનો થોડો ભાગ ગદ્ય પણ છે. પદ્ય વિભાગમાં આર્યા, અનુક્રમ, ઉપજાતિ વગેરે છંદો વપરાયા છે. શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રની રચના થયા પહેલાંના સમયમાં શિષ્યોને આચારાંગ સૂત્રને ભણાવ્યા પછી આ સૂત્રને ભણાવાતું હતું, કારણ કે શ્રીઆચારાંગમાં જણાવેલ છ જીવનિકાથોની હુકીકતને જાણ્યા બાદ નવીન શિષ્યોને વડીદીક્ષા અપાતી હતી. આ રીતે શ્રીઆચારાંગની ઉત્તર એટલે પછી ભણાવવા લાયક જે અધ્યયનો તે ઉત્તરાધ્યયન કહેવ વ. એમ શ્રીવ્યવહાર ભાષ્યાદિમાં કહ્યું છે. પણ શ્રીશર્યંભવસૂરિ મહારાજે શ્રીદશવૈકાલિકની રચના કરી તે સમયથી નવીન શિષ્યોને અનુક્રમે આવશ્યકસૂત્ર, દશવૈકાલિક સૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ને આચારાંગસૂત્ર ભણાવાય છે. માટે જ ૬ જીવનિકાથોની બીના શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રના ચોથા અધ્યયનથી ભણાવીને શિષ્યોને વડીદીક્ષા અપાય છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના યોગો-દ્વહન કરીને વિનયાદિ ગુણોને ધારણ કરનાર શિષ્યો વિશ્વિપૂર્વક ભણવાથી નિશ્ચયે કરીને ભવ્ય કહેવાય છે એમ નિર્ચક્ષિતકારાદિ મહાપુરુષોના વચનથી જણાય છે.

આ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ચતુર્વિધ સંઘને બહુ જ ઉપકાર કરનાર છે. કારણકે તેમાં જણાવેલી વિવિધ પ્રકારની બીનાઓ ભવ્ય જીવોને નિજગુણ-રમણતાના માર્ગે પ્રયાણ કરાવે છે ને પુદ્ગલ-રમણતા જરૂર ઘટાડે છે. આત્માના અરા શત્રુઓને આજી-આવીને તેમના પંજમાં નહિ સપડાયા માટે સાવધાન બનાવે છે તથા હિતશિક્ષાઓ આપે છે કે હે ભવ્ય જીવો ! વિનયાદિ ગુણોને ધારણ કરજો. અવિનય, દ્વેષ, મોહ, ક્રોધ, પ્રમાદ વગેરે કોષોને દુર્ગતિનાં ભયંકર દુઃખોને ફેનારા સમજીને જરૂર ત્યાગ

કરજો, ને હૃદયની ખરી બાદશાહીથી ભરેલા પરમ આદર્શ જીવન રૂપ સાધુધર્મને પરમ ઉદ્દેશાસથી આરાધીને ભવ સમુદ્રનો પાર પામજો. માટે જ વિધિપૂર્વક ભણેલા મુનિવરો વ્યાખ્યાનમાં આ સૂત્રને વાંચે છે, ત્યારે બાકીના સાધ્વી શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ આ સૂત્રના અર્થને સાંભળીને વૈરાગ્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, યતના વગેરે ગુણોને ધારણ કરે છે, ને શોક્ષ-માર્ગની સાર્વિકી આરાધના કરી જરૂર માનવ જન્મને સફેલ કરે છે. દીર્ઘદષ્ટિથી વિચાર કરતાં એ પણ જરૂર સમજાય છે. કે અહીં જણાવેલી અધ્યયનોની સંકલના વિશિષ્ટ મુદ્દાઓવાળી છે, અને તે મુદ્દાઓનું સ્પષ્ટીકરણ નિર્ચુક્રિકારાદિ મહાપુરુષોએ બહુજ વિસ્તારથી નિર્ચુક્રિત વગેરેમાં કર્યું છે. તેથી સમજાય છે કે જીતા વગેરે પ્રથેથી પણ ચઢી જાય, એવું આ એક અદ્વિતીય શાસ્ત્ર છે. સાધુઓને મૂલ ગુણાદિની આરાધનામાં ઉત્સાહ પમાડનારું અને દ્વંડામાં (સૂત્ર રૂપે) આત્માને હિતકારી સુંદર શીખામણોને દેનારું, તથા વિનય, સહનશીલતા, શીલ, સમતા, સંયમ, સરલતા, સાદાર્થ, વગેરે ગુણોના રહસ્યને સમજવનારું, તેમજ કર્મપ્રકૃતિ, જીવ, અજીવ વગેરે તત્ત્વોના યથાર્થ રહસ્યને સમજવાનું પરમ સાધન આ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર છે. સાચી સાધુતાને ને અસાધુતાને યથાર્થ ઓળખાવવાપૂર્વક નિર્ચુક્રિત કરાવનારું, તથા તેવી સાધુતા તરફ પ્રેમ ઉપજાવીને આત્માને તે (સાધુતાના) પથે પ્રયાણ કરાવનારું પણ આ શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર છે. દષ્ટાંતો આપીને સમજાવેલા પદાર્થોના રહસ્યને બાલ જીવો પણ સરલતાથી સમજી શકે છે. આ મુદ્દાથી અહીં ઘણાં સ્થલે અપૂર્વ બોધદાયક ચોર, સ્થલે હાંકનાર, ત્રણ વેપારી, પ્રભુશ્રી નેમિનાથ વગેરેની કથાઓ પણ દ્વંડામાં કહી છે. તેમજ બે વ્યક્તિઓની વચ્ચે થયેલા ધાર્મિક સંવાદો પણ આત્મદષ્ટિને જરૂર સતેજ કરે છે. આ મુદ્દાથી અહીં (૧) હરિકેશનો અને બ્રાહ્મણનો સંવાદ અપૂર્વ આત્મબોધને કરાવવાના ઈરાદાથી કહ્યો છે. (૨) તથા સાધુ જીવનનો ને શુદ્ધસ્થ જીવનનો ભેદ (કેરક) સમજાવવા માટે પુરોહિતે તેના પુત્રોની સાથે કરેલો સંવાદ વર્ણવ્યો છે. એ જ પ્રમાણે વિનય કરવાનો વિધિ, લક્ષણ, સ્વરૂપ, તેમજ ક્ષમાદિ ગુણોને ધારણ કરવાની આજ્ઞા વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે, પછી કમસર હાંસી, અજ્ઞાની જીવોની સોખત, કીડા, ક્રોધ, બહુ બોલવું વગેરે દોષોને તજવાની ને અભ્યાસ તથા આત્મસ્વરૂપની ચિંતવના કરવાની હિતશિક્ષા આપી છે. પછી ક્રોધ થાય ત્યારે તેને ક્ષમા ગુણની ભાવનાથી દૂર કરવાનો વિધિ વગેરે બીનાઓ વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી એ હિતશિક્ષા આપી છે કે જાતિવંત ઘોડા જેવા વિનીત શિષ્યોને વારંવાર કહેવાનો પરિશ્રમ કરવો પડતો નથી. અને તેઓ પાપનાં કારણોને સેવતા નથી. આ પ્રસંગે ગળિયા બળદના ને જાતિવંત ઘોડાના પર્યાયવાચક શબ્દો, અને ગુરુને પ્રસન્ન કરનારા અને નારાજ કરનારા (બેદ ઉપજાવનારા) શિષ્યોની બીના, તથા ગુરુને પ્રસન્ન કરવાનો વિધિ, તેમજ આત્માને દમન કરવાનું ફલ વગેરે બીના જણાવતાં પ્રસંગને અનુસરનારા અંડરૂદાચાર્ય, કુલપુત્રાદિ,

તથા ચોર વગેરેનાં દષ્ટાંતો પણ કહ્યાં છે. પછી પોતાના આત્માને અને ખીજને કમવાનાં કારણોને સેચનક હાથીના દષ્ટાંતે સમજાવીને હિતશિક્ષા ફરમાવી છે કે મુનિવરોએ ગુરુ ન સાંભળે તે રીતે કે સાંભળે, તે રીતે પણ મન, વચન, કાયાથી ગુરુના શત્રુ જેવા ન થવું જોઈએ, ને ગુરુની લગાર પણ આશાતના ન થાય, તે રીતે ગુરુની પાસે વિનય સાચવીને એસવું જોઈએ, તથા ગુરુએ પૂછેલી વાતનો જવાબ સંથારામાં બેઠા બેઠા અપાય નહીં, પણ તેમની પાસે વિનયથી હાથ જોડીને જવાબ આપવો. તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું. તેમજ ગુરુ જ્યારે બોલાવે ત્યારે તરત જ ગુરુની પાસે હાજર થવું. વિનયથી ગુરુની પાસે સુત્રાર્થની વાચના, પૃથ્થા વગેરે પ્રકારે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ પ્રસંગે ગુરુને પ્રશ્નો પૂછવાનો વિધિ અને મુનિઓને અસત્ય-અવધારણી ભાષા નહિ બોલવાની હિતશિક્ષા તથા માયાદિ દોષોને તજવાની સૂચના વગેરે હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે સાધુ (સાધ્વી)ઓએ સાવધ વચનો બોલવાં નહીં ને કારણ વિના નકામું બોલ બોલ કરવું નહીં તથા કોઈને (સામા શ્રોતાને) આઘાત ઉપજાવનારી ભાષા બોલવી નહીં તેમજ એકલી સ્ત્રીના સાથે ઊભા રહી વાતચીત કરવી નહીં. આ ખીનાઓ સ્પષ્ટ સમજાવીને ફરી પણ હિતશિક્ષાઓ ફરમાવી છે કે ગુરુ મહારાજ ઠંડાં વચનોથી કે કઠોર વચનોથી શિષ્યામણુ આપે, તે વખતે વિનીત શિષ્યે એમ જ માનવું જોઈએ કે નિઃસ્વાર્થભાવે ગુરુ મહારાજ જે કહે તેમાં મારું હિત જ સમાયેલું છે. ગુરુનાં શીષ્યામણુનાં વચનો સાંભળીને બુદ્ધિશાલી શિષ્યો રાજી થઈને ગુરુના કહ્યા પ્રમાણે વર્તે છે. પણ મૂખ શિષ્યો ગુરુની ઉપર દ્વેષ રાખે છે. તેથી તેઓ આરાધક બનતા નથી. વિનીત શિષ્યોએ ગુરુના આસનથી નીચા આસને વિનય સાચવાંને એસવું જોઈએ. તેમજ મુનિવરોએ યોગ્ય કાલે ગોચરી આદિ નિમિત્તે બહાર જવું, ને યોગ્ય કાલે પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ. તે જ પ્રમાણે આહારાદિનો વિધિ પણ સમજી લેવો. ખીજ સાધુઓને ઉદ્દેશીને મુનિએ શુદ્ધસ્થના ઘેર ગોચરી ન જવું જોઈએ. આ તમામ ખીનાઓ સ્પષ્ટ સમજાવીને અનુક્રમે ભિક્ષાને લેવાનો ને વાપરવાનો વિધિ જણાવતાં કહ્યું છે કે મુનિ આહારને વખાણીને વાપરે નહીં, અને પોતાને કે ગુરુને ક્રોધ ન થાય, તે રીતે મુનિએ વર્તવું જોઈએ. તથા આચાર્ય મહારાજના વિચાર અને વચન પ્રમાણે વિનીત શિષ્યોએ વર્તવું જોઈએ, તેમજ કદાચ તેઓ કહે નહીં તો પણ કુશલતાથી તેમનો વિચાર સમજીને વૈયાવચ્ય વગેરે કરવું જોઈએ. આ તમામ હકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે વિનયવું ફક્ત ને શિષ્યના વિનયથી પ્રસન્ન થયેલા ગુરુથી શિષ્યને મળતા ફલની ખીના તથા શિષ્યોને આ ભવમાં ને પર ભવમાં વિનયના પ્રતાપે પ્રાપ્ત થતાં ફલની ખીના તેમજ અંતે નથોની ખીના પ્રહુ જ વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૨. ઉત્તરાંના ખીજ પરીષદ અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

વિનયવંત શિષ્યોએ સહનશીલ થવું જોઈએ. આ મુદ્દાથી અહીં બાવીશ (૨૨)

પરીપહોતું વર્ણન કર્યું છે. જેને આત્માનો અને શરીરનો ભેદ સમજાયો છે, તે મુનિ પરીપહ વગેરેને પોતે આંધેલાં કર્મોના ફલરૂપ સમજીને સમતાભાવે જરૂર સહન કરે છે. તે (મુનિ) એમ માને છે કે મને અત્યારે આ પરીપહને સહન કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો, તે બહુ જ સારું થયું. કારણ કે હાલ મારી પાસે આત્મજ્ઞાનરૂપી અપૂર્વ દ્રવ્યોનો ભરપૂર ખજાનો હયાત છે. તેથી કર્મ રાજાનું લેણું સંપૂર્ણ રીતે ચૂકવી દઈશ. જેમ એક શેઠની પાસે સીલકમાં ૧૦ લાખ રૂપિયા રોકડા હોય, તે વખતે એક માણસ બે મહિના પહેલાં તે શેઠને ત્યાં વ્યાજે મૂકેલા પોતાના રૂપિયા લેવા આવે, ત્યારે તે શેઠ તેને રાજી થઈને એક લાખ રૂપિયા જરૂર આપશે, ને કહેશે કે હાલ તમે લેવા આવ્યા, તે બહુ જ સારું કર્યું, કારણ કે મારી પાસે ૧૦ લાખ રૂપિયા સીલકમાં હયાત છે, જ્યારે મારી પાસે સીલકમાં તે મોટી રકમ ન હોત, ત્યારે જો તમે માગવા આવ્યા હોત, તો મારે તમને 'હાલ મારી પાસે લાખ રૂપિયા નથી' તેથી આવતીકાલે આવજો, એમ વાચકો કરવો પડત. પણ તેવું ન બન્યું એ મારું સદ્લાભ્ય માતું છું. તેમ મુનિની પાસે જ્ઞાન ખજાનો ભરપૂર હોવાથી તે કર્મરાજાનું લેણું આનંદથી ચૂકવે છે. આવી પરિસ્થિતિ મનુષ્ય ભવમાં જ હોય છે. કારણ દેવો વિવયાસજ્ઞ હોય છે, તિર્થંચોને વિવેક હોતો નથી ને નરકના જીવો ભયંકર દુઃખોની પીડાથી રીંચાય છે. મનુષ્યોમાં પણ જ્ઞાની આત્માઓ જ ધૈર્ય રાખીને કર્મોનાં ફલોને ભોગવે છે. માટે મનુષ્યભવમાં જ સમતાભાવે ધૈર્ય રાખીને કર્મોને ભોગવી શકાય છે, આવી શુભ ભાવનાને ભાવનારા મુનિવરોને સહન કરવા લાયક આવીશ પરીપહોની બીના અહીં જણાવતાં પહેલાં પરીપહ શબ્દના ૪ નિક્ષેપાની હકીકત અને પરીપહો કેને શાથી થાય? વગેરે ૧૩ દ્વારોનું વર્ણન કરીને જણાવ્યું છે કે કર્મ પ્રવાહ નામના પૂર્વમાંથી આ પરીપહ અધ્યયનનો ઉદ્ધાર થયો છે. પછી પરીપહોની આખતમાં બુદ્ધા બુદ્ધા વિચારો જણાવતાં ૭૦૦ વર્ષો સુધી સનકુમાર રાજર્ષિએ ખરજવા વગેરેની વેદના સમતાભાવે ભોગવી હતી તેમણે દ્રવ્ય-રોગોને દૂર કરવા માટે પોતાની અસાધારણ શક્તિ છતાં તેનો ઉપયોગ કર્યો ન હતો. તેમણે દેવોને સ્પષ્ટ કહી દીધું કે તમારી શક્તિ હોય તો મારા ભાવરોગોને દૂર કરો. આ આખતમાં દેવોએ કહ્યું કે અમે ભાવરોગોને દૂર કરવા અસમર્થ છીએ, વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે ૨૨ દૃષ્ટાંતો આપીને શુદ્ધા-પરીપહ વગેરે આવીસ પરીપહોનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. તેમાં હસ્તિભૂતિ નામના શુદ્ધક સાધુનું દૃષ્ટાંત આપીને શુદ્ધા પરીપહનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પિપાસા પરીપહના વર્ણનમાં ધનશર્મનું દૃષ્ટાંત તથા શીત પરીપહના વર્ણનમાં શ્રી ભદ્રમાહુસ્વામીના ચાર શિષ્યોનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. તેમજ અહર્નક મુનિ (અરશ્વિક મુનિવર) નું દૃષ્ટાંત આપીને ઉષ્ણ પરીપહનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. સુમનોસદ્રનું દૃષ્ટાંત આપીને દંશ-મરાક-પરીપહનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે. સોમદેવના

દૃષ્ટાંતે અચેલક પરીષદ્ભવું સ્વરૂપ સમજાવતાં દિગંબરોના 'સ્ત્રી મુક્તિ-નિષેધ' (વસ્ત્રાદિના પરિચ્છેદના કારણે સ્ત્રી મોક્ષે જાય નહીં આવા) મતનું વિસ્તારથી અંડન કરીને સાબિત કર્યું છે કે મૂર્ખા એ જ પરિચ્છ છે. સાધુ-સાધ્વીઓ સંયમનો નિર્વાહ કરવા માટે મમતારહિતભાવે વસ્ત્રાદિ રાખે તે પરિચ્છ કહેવાય જ નહિ. તેથી મોક્ષમાર્ગને આરાધીને સ્ત્રી-પુરુષો સિદ્ધિપદને જરૂર પામે છે. પછી અરતિ-પરિષદ્ભવે સહન કરવાના ઉપાયો જણાવતાં પુરોહિતનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. ને સ્ત્રીલિભદ્રણનું દૃષ્ટાંત આપીને સ્ત્રી-પરિષદ્ભવું સ્વરૂપ કહ્યું છે. દત્તમુનિના દૃષ્ટાંતે ચર્યાપરિષદ્ભવું સ્વરૂપ તેમજ કુરુદત્તના દૃષ્ટાંતે નૈવેદિકી પરિષદ્ભવું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. સોમદત્ત તથા સોમદેવના દૃષ્ટાંતે શર્યાપરીષદ્ભવું સ્વરૂપ, તથા અચ્યુતમાલીના દૃષ્ટાંતે અ કોશ પરિષદ્ભવું સ્વરૂપ, તેમજ સ્કંદકસૂરિના શિષ્યોના દૃષ્ટાંતે વધપરિષદ્ભવું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. બલદેવના દૃષ્ટાંતે યાચ્યા (યાચના) પરિષદ્ભવું સ્વરૂપ, ઠંઠણ મુનિના દૃષ્ટાંતે અલાભ-પરિષદ્ભવું સ્વરૂપ, તેમજ કાલવેશિક મુનિના દૃષ્ટાંતે રોગ-પરિષદ્ભવું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી ભદ્રકુમારના દૃષ્ટાંતે તુણસ્પર્શ પરિષદ્ભવું સ્વરૂપ, સુનંદ નામના આવકના દૃષ્ટાંતે મલપરિષદ્ભવું સ્વરૂપ તથા એક આવકના દૃષ્ટાંતે સત્કાર-પરિષદ્ભવું સ્વરૂપ, તેમજ કાલકાચાર્યના દૃષ્ટાંતે પ્રજ્ઞાપરિષદ્ભવું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી માષ્ટુષ મુનિ વગેરેના દૃષ્ટાંતે અજ્ઞાન-પરિષદ્ભવું સ્વરૂપ અને આપાઠાચાર્યના દૃષ્ટાંતે દર્શન-પરિષદ્ભવું સ્વરૂપ વગેરે હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે. અહીં નયોના વિચારો જણાવતાં યોગ્ય અવસરે (૧) એક સાથે કેટલા પરિષદો હોય? (૨) કયા કર્મના ઉદ્યથી કયા પરીષદો થાય, (૩) કયા ગુણસ્થાનકે કેટલા પરિષદો હોય? વગેરે પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ઉત્તરો સમજાવ્યા છે.

૩. ઉત્તારાઠના ત્રીજા ચતુરંગીય અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં એકક (એકડો, એક સંખ્યા) શબ્દના ને ચાર સંખ્યાને જણાવનાર 'ચતુષ્ક' શબ્દના તથા 'અંગ' શબ્દના નિદેશાઓનું વર્ણન કરતાં મુતાંગરૂપ ભાવાંગ તરીકે દ્વાદશાંગી અને નોશ્રુતભાવાંગ તરીકે માનુષ્ય વગેરે ચાર પદાર્થો જણાવ્યા છે. પછી શરીરના ને સંયમના પર્યાયવાચક શબ્દોની ધીના કહી છે. પછી મનુષ્યત્વ વગેરે ૧૨ પદાર્થોની ક્રમસર દુર્લભતા, તથા મનુષ્યત્વની દુર્લભતાને જણાવનારાં ભોજન વગેરેનાં ૧૦ દૃષ્ટાંતો, તેમજ આલસ વગેરે તેર કાઠિયાનું વર્ણન વગેરે હકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે અશ્રદ્ધાના મિથ્યાત્વાદિ કારણાદિની ધીના કહીને નિહ્વોનાં નામ, (૧) જમાલિની ધીના, (૨) આત્માના છેલ્લા પ્રદેશને શ્વ તરીકે માનનાર "તિષ્યગુરતની ધીના, (૩) અવ્યક્તવાદી આપાઠ-શિષ્યોની ધીના, (૪) અધ્યમિત્રની ધીના, (૫) આર્યાંગતી ધીના, (૬) તથા ષડ્ભૂક ત્રૈશિકની ધીના જણાવતા પરિવ્રાજકની વિદ્યાઓની ને દરેકને શતનારી વિદ્યાઓની હકીકત કહી છે. (૭) પછી ગોષ્ઠામાહિલની ને દિગંબર મતની ધીના સ્પષ્ટ સમજાવીને

કહ્યું છે કે પ્રથમ પુણ્યોદયે (૧) મનુષ્યપણું મળે છે. કારણ કે લલુકર્મી જીવો જ મનુષ્યપણું જન્મે છે. તેમાં પણ ધર્મી કુલાદિની કમસર દુર્લભતા હોય છે. જે જીવને કમસર વધારે વધારે દુર્લભ એવા જ મનુષ્યવાદિ ચારે પદાર્થો પ્રાપ્ત થયા છે, તે જીવ શ્રદ્ધાદિના પ્રતાપે કર્મોના ક્ષય કરીને સિદ્ધિપદને પામે છે. આ રીતે જેઓ તમામ કર્મોને અપાવવાની સામગ્રી નહિ મળવાથી કદાચ ચાલુ જીવમાં મોક્ષે ન જાય, તેા પણ તેઓ ઉત્તમ દેવપણું તેા જરૂર પામે છે. આ જીવો અહીં દેવતાઈ સુખ ભોગવીને ત્રીજા ભવે શ્રીજિનધર્મને આરાધવાની સંપૂર્ણ સામગ્રીવાળા ઉત્તમ કુલમાં જન્મ પામીને યોગ્ય ઉંમરે મોક્ષમાર્ગને સાધીને સિદ્ધ થાય છે. આ તમામ બીનાઓ અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૪. ઉત્તરાવના એવા શ્રી અસંસ્કૃત નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં પ્રમાદ શબ્દના ને અપ્રમાદ શબ્દના ચાર નિર્દેશોની બીના અને તે બંનેના સ્વરૂપ, લક્ષણ, તથા ભેદ વગેરે જણાવીને કહ્યું છે કે આયુષ્ય ક્ષણભંગુર છે, જીવનદોરી તૂટવા પછી કોઈથી પણ સાંધી શકાતી નથી. બરડા માણસને તેના સમા પુત્રાદિમાંનું કોઈ પણ દુઃખથી બચાવી શકતું નથી. માટે હે જીવ ! તારે પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ. પછી અહીં જણાવેલા સંસ્કૃત શબ્દનું ને અસંસ્કૃત શબ્દનું સ્વરૂપ તથા કરણ શબ્દના નિર્દેશોની બીના સમજાવતાં તિથિને અને કરણને જણાવના ઉપાયો કહ્યા છે. પછી હિતશિક્ષાઓ ફરમાવી છે કે પાપકર્મો કરીને ધનને મેળવનારા જીવો હીંડામાં અંદરથી ને બહારથી ખેંચાતાં ચોરની માફક અહીં તેમજ નરકગતિમાં ભહુજ દુઃખોને ભોગવે છે. કર્મોનાં ફલોને ભોગવવાના ધનને ભોગવનારા સગાં પુત્રાદિમાંના કોઈ પણ દુઃખનો ભાગ લેતા નથી. આ બીના ભરવાડજીને છેતરનાર વાણિયાના દૃષ્ટાંતે સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પુરોહિતના પુત્રનું દૃષ્ટાંત આપી સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે કે ધન એ દુઃખથી બચાવી શકતું નથી. પછી દ્રવ્યદીપ ને ભાવદીપ વગેરેનું સ્વરૂપ સમજાવતાં ધાતુવાદીનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે. જે પ્રતિબુદ્ધજીવી હોય અને આશુપ્રજ્ઞ (શીઘ્રબુદ્ધિ) હોય, તે ભારંડ પક્ષીની માફક પ્રમાદને સેવતા નથી. આ પ્રસંગે અગડદત્તનું દૃષ્ટાંત કહ્યું છે, તથા સ્ત્રી વગેરે મોહના સાધનોને પાસ (માછલાને પકડવાની જાળ) જેવા માને છે ને તેવાં સાધનોથી ડરીને છેડા રહે છે, તથા સંયમધર્મને સાધવામાં સહાય કરે, ત્યાં સુધી દેહની અપેક્ષા રાખે, તેવા ગુણી મુનિવરો જરૂર સિદ્ધિપદને પામે છે. આ હકીકત માંડક ચોરના દૃષ્ટાંતે સમજાવી છે. જે જીવનની પલે પલે બહુ જ સાવચેત રહે, એક સમય પણ ધર્મસાધન કર્યા વિના નકામો જવા દે જ નહિ તે પ્રતિબુદ્ધજીવી મુનિ કહેવાય, ને જે સંયમધર્મની દરેક ક્રિયાને યથાર્થ સમજીને અપ્રમત્ત થઈને સાધે તે આશુપ્રજ્ઞ કહેવાય. જે મુનિ સ્વચ્છંદી ન બને, પ્રમાદને સેવે નહિ, તે મોક્ષના મુખને પામે છે. અહીં ઘોડાનું દૃષ્ટાંત જણાવ્યું છે. તથા જે મુનિ કામભોગનાં સાધનોને

છાડીને અને કામભોગને સેવતા જીવોની દુર્દશાને વિચારીને શીલ, સમતા, સંયમ, સરલતા વગેરે ગુણોને ધારણ કરે તે. (મુનિ) અપ્રમત્ત કહેવાય. અહીં બ્રાહ્મણીનું અને વાણિયાની સ્ત્રીનું દષ્ટાંત કહ્યું છે. અંતે પ્રભુએ હિતશિક્ષા ફરમાવી છે કે હે મુનિવરો! રાગ-દ્વેષ ને કષાયોનો ત્યાગ કરજો, તેનાં કારણોનો સંગ લગાર પણ કરશો નહિ. આ તમામ હકીકતો અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૫. ઉત્તરાવના પાંચમાં અકામમરણ અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં અનુક્રમે કામ શબ્દના ૪ નિક્ષેપાની અને મરણ શબ્દના ૬ નિક્ષેપાની બીના કહીને વિભક્તિ વગેરે ૮ દ્વારોનું સ્વરૂપ ઘટાવીને (ગોઠવીને) મરણનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. તેમાં મરણના આવીચી-મરણ વગેરે ૧૭ ભેદોનું સ્વરૂપ અને આવીચી-મરણના લક્ષણ, પાંચ ભેદો તથા અવધિ મરણ, આત્યંતિક મરણ, વલનમરણનું સ્વરૂપ, તેમજ અંતઃશબ્દ મરણનાં ફેલ અને સ્વરૂપ વગેરે બીનાઓ ક્રમસર વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ક્રમસર તદ્દલવમરણ, બાલમરણ, પંડિતમરણ, દેશવિરતિમરણ (બાલપંડિતમરણ), છદ્મસ્થમરણ, કેવલિમરણ, વૈહાયસમરણ ને શુદ્ધપૃષ્ઠમરણનું સ્વરૂપ કહીને ભક્તપરિજ્ઞા, ઇંગિની અને પાદપોપગમન નામના અનશનના ત્રણ ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે સકામ મરણનું અને અકામ મરણનું સ્વરૂપ કહીને જણાવ્યું છે કે બાલજીવોને અકામ મરણ વારંવાર થાય છે ને પંડિતોને સકામ મરણ એક વાર થાય છે. જે જીવો કામાસક્ત હોય ને કૂર હોય, તથા કામભોગને ચાહે, તેમજ પરલોકની આશ્ચતમાં શંકાવાળા હોય ને ત્રસાદિની હિંસા કરે, કપટ કરે, દારૂ-માંસને ખાય તેઓ અકામ મરણને પામે છે. આ તમામ બીનાઓ વિસ્તારથી કહીને સાધુના અને શુદ્ધસ્થના આચારોમાં તક્રાવત સમજાવ્યો છે. પછી ભીખારીના દષ્ટાંતે દુરાચારી વગેરે જીવોની દુર્ગતિની બીના કહીને જણાવ્યું છે કે સામાયિક-પૌષ્ઠાદિ ક્રિયાઓને કરનારા શ્રાવકો અંતે દેવપણું પામે છે. સાધુ મોક્ષે અથવા સ્વર્ગમાં જાય. પછી અનુક્રમે દેવોનું ને તેમના આવાસોનું વર્ણન કરીને જણાવ્યું છે કે જે મુનિઓ શાંતિથી સંયમને અને તપને સાધે છે તેઓ સદ્ગતિને પામે છે, અને શીલવંત જીવો મરણ કાલે લગાર પણ રીખાતા નથી, હસતાં હસતાં મરણ પામી સદ્ગતિના સુખોને પામે છે. ક્ષમા, દયાદિ ગુણોને ધારણ કરનારા મુનિવરો હંમેશાં પ્રસન્ન (આનંદી) રહે છે. આ તમામ બીનાઓ અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૬. ઉત્તરાવના છઠ્ઠા ક્ષુદ્ધલક નિર્ગ્મીથીય નામના અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં 'મહત્' શબ્દના ૮ નિક્ષેપા અને નિર્ગ્મી શબ્દના ૪ નિક્ષેપાદિની બીના કહીને પુલાક વગેરે પાંચ નિર્ગ્મીઓને પ્રતિસેવનાદિ દ્વારોનું વર્ણન કર્યું છે. પછી અનુક્રમે બાહ્ય ગ્રંથ ને અભ્યંતર ગ્રંથના ભેદાદિનું સ્વરૂપ ને નિર્ગ્મીઓ

સ્વરૂપ જણાવીને કહ્યું છે કે અજ્ઞાન એ દુઃખનું કારણ છે, તેથી અજ્ઞાની જીવો સંસારમાં છેદાય છે, ભેદાય છે. આ પ્રસંગે ગોષ્ઠકનું દષ્ટાંત જણાવ્યું છે. મુનિ સત્યને ચાહે, ને મેત્રીભાવના બાવે. તેમજ માતા-સ્ત્રી વગેરે દુર્ગતિના દુઃખથી બચાવી શકતા નથી, માટે તેમની ઉપર સ્નેહ કરવો નહીં. આ તમામ હકીકતો વિસ્તારથી કહી છે. પછી કહ્યું છે કે સર્વ જીવોને જીવવું ગમે છે. માટે મુનિએ તેમને હણવા નહીં. ધન વગેરે પરિણામે નરકના કારણ છે, માટે તેની ઉપર મોહ કરવો નહીં. મુનિ બીજાએ વહેંચાવેલ આહારપાણી વાપરે. જ્ઞાન વાદીઓ બોલવામાં હુંશિયાર હોય છે, પણ તે પ્રમાણે કરવામાં (જેવું બોલે, તેવું પાળવામાં) કાયર હોય છે. આ બધી બીનાઓ વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી હિતશિક્ષા આપી છે કે પાપી જીવોને જાણેલી ભાષા કે વિદ્યા દુર્ગતિનાં દુઃખોથી બચાવી શકતા નથી. અને શરીર, ધન, સ્ત્રી આદિમાં જે આસક્તિ તે જ દુઃખનું ખરું કારણ છે.

મુનિ સંસારી જીવોની વિડંબનાઓને વિચારીને અપ્રમત્ત બને, તેમજ મુનિઓ શરીરને મોક્ષની સાધનામાં મદદગાર જાણીને તેને (શરીરને) આહારાદિથી દકાવે છે. આ તમામ બીનાઓને વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી કંમસર જણાવ્યું છે કે મુનિએ કર્મબંધનાં કારણોથી દૂર રહીને નિર્દોષ આહારપાણી વાપરવા જોઈએ, લેપવાળા પદાર્થોના તથા સંનિધિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, તથા ફરતા ફરતા ચૂહસ્થના ઘેરથી આહારપાણી લેવા જોઈએ. આ રીતે પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે ફરમાવ્યું છે.

૭. ઉત્તરાવના સાતમા 'ઔરબ્રિક' નામના અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં ઉરજ શબ્દના નિક્ષેપાની બીના કહેતાં ઘેટાનું દષ્ટાંત વગેરે પાંચ દષ્ટાંતોની સૂચના કરી છે. પછી ઘેટાનું દષ્ટાંત જણાવીને શિખામણ આપી છે કે ઘેટાંના વધની માફક રસચૂદિને સેવનારા અધર્મી જીવો નરકને ચાહે છે એમ સમજવું. પછી અનુક્રમે કહ્યું છે કે હિંસાદિ નરકનાં કારણો છે. ધન વગેરે કર્મબંધનાં કારણો છે. આ હકીકતોને સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી બાકીનાં દષ્ટાંતો કહીને તે દરેક દષ્ટાંતને ઘટાવતાં મનુષ્યરૂપે ને દેવરૂપે જન્મ લેનારા જીવોનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. પછી હિતશિક્ષારૂપે જણાવ્યું છે કે સમજી મનુષ્યોએ પોતાનું આયુષ્ય થોડું જ છે એમ લક્ષ્યમાં રાખીને, નવા જ્ઞાનાદિને મેળવવારૂપ યોગનું અને મેળવેલા જ્ઞાનાદિને સાચવવારૂપ ક્ષેમનું સ્વરૂપ જરૂર સમજવું જોઈએ. જેઓ કામનાં સાધનોને તજતા નથી, તેઓ મોક્ષમાર્ગથી જરૂર ખસી જાય છે. તથા કામભોગને તજનારા જીવો ઉત્તમ દેવપણાની ઋદ્ધિને ભોગવીને વિશિષ્ટ ઋદ્ધિ તથા કાંતિવાળું મનુષ્યપણું પામે છે. આ બધી બીનાઓ સ્પષ્ટ કહીને અંતે બાલ જીવોનું ને ધીરજીવોનું સ્વરૂપ, વૃલના અને ગતિ વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે.

૮. ઉત્તરાબ્દના આઠમા શ્રી કાપિલીય નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં કપિલ શબ્દના ૪ નિક્ષેપાની બીના જણાવતાં કહ્યું છે કે કપિલ મુનિરૂપ ભાવ-કપિલથી આ અધ્યયનની ઉત્પત્તિ થઈ છે. એમ કહીને કપિલ મુનિનું ચરિત્ર વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે. અહીં એ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે અસ્થિર એવા આ સંસારમાં દુર્ગતિથી બચાવનાર કોણ છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વગેરે હકીકત જણાવતાં કહ્યું છે કે પરિબ્રહ્મને અને કલહને તજનારા જીવો કર્મરૂપી મેલથી લેપાતા નથી અને બળખામાં માખી ચોંટે તેમ ભોગમાં આસક્ત અજ્ઞાની જીવો ઘણાં ચીકણાં કર્મોને આંધે છે. અજ્ઞાની હિંસક અસાધુ જીવો નરકે જાય છે, તેમજ જેઓ જીવહિંસાને સારી માનતા નથી ને તેને (હિંસાને) ચિકારે છે તે જીવો મોક્ષને પામે છે. આ તમામ બીના વિસ્તારથી સમજવી છે. પછી ઉપદેશ રૂપે કહ્યું છે કે જેમ સ્થલથી (નીચાણવાદી સપાટ ભૂમિથી) પાણી નીકળી જાય છે, તેમ હિંસાથી વિરક્ત આત્મામાંથી પાપકર્મો નીકળવા માંડે છે. મુનિઓ ત્રસ સ્થાવરની હિંસા મનથી પણ કરતા નથી, તથા જે મુનિ નિર્દોષ ભિક્ષાને મેળવવામાં સાવધાન હોય અને રસગૃહિને તજે, તે જ સાચા ભિક્ષુઓ કહેવાય. તેઓ મોક્ષમાર્ગને સાધનાના મુદ્દાથી જ અંત પ્રાંત (જે નિર્દોષ આહાર મળે તે) આહારાદિને વાપરે છે. તેમજ જે મુનિઓ સાવધ લક્ષણ સ્વચ્છતાદિની બીના લોકોને જણાવી આરંભાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે, તે સાધુ કહેવાય નહિ. આ તમામ બીનાઓ વિસ્તારથી સમજવીને જણાવ્યું છે કે કામભોગમાં આસક્ત જીવો સમાધિ (ચિત્તની સ્વસ્થતા)થી ભ્રષ્ટ થઈ હલકી જાતના અસુર-દેવપણું પામીને સંસારમાં ભમે છે ને તેઓ દુર્લભોધિક થાય છે, એટલે ભવાંતરમાં પણ જિનધર્મને પામી શકતા નથી. તથા લોભી જીવો આત્મા ચોદરાજલોકની લક્ષ્મી મળે, તે પણ ધરાતો નથી. તેના મનોસ્થા પૂરા થતા નથી, તેમજ કપિલ બ્રાહ્મણને પહેલાં બે માસા સોનાની ઇચ્છા થઈ. પછી લોભ વધતાં વધતાં કરોડ સોનાંયાને મેળવવાની ઇચ્છા થઈ. આ બનાવ જોઈને તેણે નિર્ભય કર્યો કે ઇચ્છા આકાશના જેવી વિશાલ છે. મારે આ કામ સ્ત્રીના વચને કરતું પડ્યું. માટે હું જીવ! હવે તું સ્ત્રીમાં આસક્તિ રાખીશ નહીં, કારણ કે તે પુરુષને લલચાવીને નોકરની માફક નચાવે છે, ને હલકાં કામ કરાવે છે. જે જીવ સ્ત્રીના સંસર્ગાદિનો ત્યાગ કરીને મોક્ષમાર્ગને આરાધે તે ભિક્ષુ કહેવાય. આવી શુભ ભાવનાથી તે કપિલ બ્રાહ્મણ શ્રમણુધર્મને આરાધી કેવલી થઈ મોક્ષે ગયા. આ તમામ બીનાઓ અહીં વિસ્તારથી સમજવી છે.

૯. ઉત્તરાબ્દના નવમા નભિપ્રવ્રજ્યા નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં નભિ શબ્દના ને પ્રવ્રજ્યા શબ્દના ૪-૪ નિક્ષેપાની બીના જણાવતાં કહ્યું છે કે અન્ય ધર્મીઓને માન્ય એવી તાપસાદિની જે દીક્ષા તે દ્રવ્ય-

પ્રમજ્યા કહેવાય. ને વૈરાગ્યથી સર્વથા આરંભ-પરિગ્રહાદિનો જે ત્યાગ કરવો તે ભાવ-પ્રમજ્યા કહેવાય. પછી ચાર પ્રત્યેક યુદ્ધોના વર્ણનમાં તેમના દેશ અને યોધિનાં (વૈરાગ્ય થવાનાં) કારણો તથા એક જ સમયે તે ચારે (પ્રત્યેકયુદ્ધના) જીવોતું દેવ-લોકમાંથી વ્યવહારુ ને મોક્ષે જવું વગેરે હકીકતો સ્પષ્ટ જણાવીને કહ્યું છે કે કલિંગ દેશના રાજાને બળદને જોઈને વૈરાગ્ય થતાં તેણે દીક્ષા લીધી, ને પંચાલ દેશના રાજાને ઇંદ્રકેતુ (ઇંદ્રધ્વજ) ના નિમિત્તે (તેને જોઈને) અનિત્યભાવના ભાવતાં દીક્ષાની ઇચ્છા થઈ. તેથી તેણે દીક્ષા લીધી. તથા નમિરાજાએ પોતાની રાણીઓએ પહેરેલા વલયના શબ્દોને સાંભળતાં વૈરાગ્ય થવાથી દીક્ષા લીધી. તેમજ ગંધાર દેશના રાજાએ આંખાને જોઈને વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લીધી. આ તમામ બીનાઓ સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે સાચા ત્યાગીને સંચય (ધનાદિતું એકતું કરવું) હોય જ નહીં, વગેરે બીના જણાવીને ૪ પ્રત્યેકયુદ્ધોની કથા જણાવતાં કરકંડ આદિ ત્રણની કથા કહીને નમિરાજાતું પાછલા દેવભવમાંથી વ્યવન, અને તેને થયેલ જાતસ્મરણ, તથા તેણે પુત્રને રાજ્ય ભજાવીને બ્યારે દીક્ષા લીધી, ત્યારે નગરીમાં બહુ જ કોલાહલ પ્રવર્યો. આ અવસરે બ્રાહ્મણતું રૂપ લઈને આવેલા ઇંદ્રે નમિરાજાને પૂછેલા પ્રશ્નોના જે જે ઉત્તરો તેણે આપ્યા, તેનો સાર આ પ્રમાણે જણાવો. અહીં નમિએ ઇંદ્રના પ્રશ્નોના જે ઉત્તરો આપ્યા તે જ જણાવું છું. (૧) આ લોકમાં સગાં વગેરેનો મેળો, એ જાડ પર બેઠેલાં પંખીઓના મેળા જેવો સમજવો. સૌ કોઈ પોતાના સ્વાર્થની દોરી તૂટી જવાથી એટલે પોતાની સ્વાર્થની સિદ્ધિ થતી અટકી જવાથી પોતપોતાના રોહણાં રૂવે છે. (૨) મેં કંચન કામિનીનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો છે, તેથી નગરી બળે, તેમાં મારા જ્ઞાનાદિ ગુણોમાંથી કંઈ પણ બળતું નથી. જે મારું છે, તે મારી પાસે જ છે. સ્વચિંતા તજી તે પરની ચિંતા શા માટે કરવી જોઈએ? (૩) મેં પુત્ર-સ્ત્રી વગેરેનો ત્રિવિધે ત્રિવિધે ત્યાગ કર્યો છે, તેથી મારે મન કોઈ પ્રિય (વહાલું) કે અપ્રિય છે જ નહીં. હું એકલો જ જન્મ્યો છું ને એકલો જ મરવાનો છું. હું કોઈના નથી, ને કોઈ મારું નથી. (૪) મારે મહેલ વગેરેની ચિંતા કરવી જ ન જોઈએ, હું તો શ્રદ્ધા, તપ, સંયમાદિને આરાધવાના જ વિચારો કરું છું. (૫) હું શાશ્વત સ્થાને (મોક્ષમાં) જવા ચાહું છું. તેથી વિનયેર પદાર્થોની ચિંતા કરતો નથી. (૬) જે આત્માને જીતવો તે જ સાચો જય છે. ઇંદ્રિયોને વશ કરવાથી ને કષાયોને જીતવાથી આત્માને જીત્યો કહેવાય. આવા જ આત્માઓ ખરા સુખને અનુભવે છે. (૭) દશ લાખ ગાયના દાનથી પણ ચઠી ભય એવો સંયમ છે, તેને સાવધાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળા એવા મારે યજ્ઞ કરવાની કે બ્રાહ્મણોને જમાડવાની ચિંતા પણ શા માટે કરવી જોઈએ? અર્થાત્ ન જ કરવી જોઈએ. (૮) ઘણાં સૌનેયા વગેરે લક્ષ્મી કે રાજ્યાદિ મળે, તો પણ આ જીવને સંતોષ થતો જ નથી. (૯) કામલોગ એ શલ્ય જેવા છે, ગ્રે અને સર્પની જેવા ભયંકર દુર્ગતિનાં પણ દુઃખોને દેનારા છે. કીર્વાદિ-કષાયો પણ

નરકાદિ દુર્ગતિનાં દુઃખો પમાડે છે. આ પ્રમાણે શ્રી નમિરાજનાં વચનો સાંભળીને રાજી થયેલા ઈંદ્રે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરી તેમની સ્તુતિ, પ્રદક્ષિણા, વંદનાદિ કર્યાં. પછી તે સ્વર્ગે ગયા. નમિ રાજર્ષિ આવા પ્રસંગે પણ અહંકાર તણને પરમ ઉદલાસથી આરિત્રની સારિવકી આરાધના કરે છે. આ અધ્યયનનું ખરું રહસ્ય એ છે કે નમિ રાજર્ષિની માફક ભોગાસક્તિનો ને કષાયોનો ત્યાગ કરવાથી જ નિજ ગુણ રમણતાના ખરા આનંદનો અનુભવ થાય છે. નમિ રાજર્ષિનું જીવન અપૂર્વ યોગદાયક છે, સાચા ત્યાગને સમજવનારું છે. માટે મુમુક્ષુ આત્માઓએ વારંવાર વિચારવું જોઈએ. આ બીના અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે. મેં તો અંધ મોટો થઈ જાય એ બીકથી બહુ જ ટૂંકામાં જણાવી છે.

૧૦. ઉત્તરાંના દશમા દ્રુમપત્રક નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં રાજઆતમાં દ્રુમ (ઝાડ) શબ્દના નિક્ષેપા વગેરેની બીના જણાવીને ઝાડના પાંદડાંની ઉપમા સ્થિતિ વગેરેની અધિક્ષાએ વ્યાખ્યા કરી છે. જેમ ઝાડનું પાંદડું કાલક્રમે ખરી જાય છે, એટલે આત્માથી અલગ થાય છે. તેમ મનુષ્યનું ઔદારિક શરીર પણ ઝાડના પાંદડાંની જેવું જ સમજવું. આ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને કેમસર શાલ મહાશાલ અને ગાગિલની દીક્ષાની બીના જણાવીને કહ્યું છે કે “સ્વલબ્ધથી અધ્યાપદ પર્વતની ઉપર જઈને ત્યાં રહેલી જિનપ્રાતમાઓને જે વંદના કરે, તે જીવ નિશ્ચયે તે ભવ (ચાલુ ભવ) માં જ મોક્ષે જાય, પ્રભુએ કહેલી આ બીના દેવોની પાસે સાંભળીને શ્રી ગૌતમસ્વામી સ્વલબ્ધથી અધ્યાપદ પર્વતની ઉપર ગયા, યાત્રા કરીને ઝાડની નીચે બેઠા, ત્યાં તેમણે (શ્રી ગૌતમસ્વામીએ) શ્રી વજ્રસ્વામીના જીવ વૈશ્રમણ્યદેવની આગળ શ્રી પુંડરીક અધ્યયનની દેશના આપી.” આ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે કૌણ્ડિન્ય વગેરે દીક્ષા લઈને કેવલી થયા. “હે ગૌતમ! તું મારે લાંબા કાળનો પરિચિત હોવાથી તને મારી ઉપર બહુ રાગ રહ્યો છે તેથી તને કેવલજ્ઞાન થતું નથી. જ્યારે એ રાગનો નાશ થશે, તે જ સમયે તને જરૂર કેવલજ્ઞાન થશે. આ ભવમાં તું જરૂર સિદ્ધિપદને પામીશ.” એમ કહીને પ્રભુ શ્રીમહાવીરે શ્રી ગૌતમસ્વામીને આદ્યાસન આપ્યું. આ તમામ બીનાઓ સ્પષ્ટ સમજાવીને પ્રભુએ શ્રીગૌતમસ્વામીને ઉદ્દેશીને બીજા શિષ્યોને હિતોપદેશ આપ્યો છે, તેમાં કહ્યું છે કે મનુષ્યોનું આયુષ્ય ઝાડના ઘોળા પાંદડા જેવું ક્ષણભંગુર છે. એમ કહીને ઝાડની સાથે સંબંધ પાંદડાંનો ને ઝાડ ઉપરથી નીચે પડતા પાંદડાંનો સંબંધ કહ્યો છે. તેનો સાર એ છે કે “લીલાં પાંદડાં અહંકારથી પીળાં પાંદડાંની હાંસી કરે છે કે તમારી આવી હાલત કેમ થઈ? ત્યારે પીળાં પાંદડાં તેમને (લીલાં પાંદડાંને) કહે છે કે તમે હાલ તો લીલાંછમ દેખાઓ છો, પણ ભવિષ્યમાં અમારા જેવી હાલત તમારી જરૂર થવાની છે, માટે તમે ગર્વ કરશો નહીં.”

આ દૃષ્ટાંત મનુષ્ય જીવનમાં બટાવતાં હિતશિક્ષા આપી છે કે જુવાની કાયમ રહેતી નથી, તે તો જરૂર જવાની છે. તે વખતે તો ધર્મારાધન કરીને પરભવનું ભાતું બાંધવું જોઈએ. પાછલા ભવની પુણ્યની મૂડી અહીં જેમ જેમ ભોગવાય, તેમ તેમ ખાલી થતી જાય છે, તો હવે પરભવને સુધારવા માટે બાલ્યવયમાં કે જુવાનીમાં ધર્મને ન સાધે, તો ઘડપણમાં લગાર પણ ધર્મની સાધના થઈ શકશે જ નહીં. જેને આબ્જુ-આબ્જુના સારા સજોગો હોય, પુત્રાદિ પરિવાર વિનયવંત હોય, તે જીવ ઘડપણમાં શાંતિને અનુભવે છે. પણ સ્વાર્થી દુનિયામાં તેવા જીવો વિરલા જ હોય છે, માટે ઘડપણનો વિશ્વાસ રાખવો નહીં. નજરોનજર દેખીએ છીએ કે ઘણા જીવો જન્મ્યા પહેલાં જ માતાના ગર્ભમાં, બાલ્યવયમાં કે ભરજુવાનીમાં મરણ પામે છે. તેથી નક્કી કેમ માની શકાય કે “આપણે ઘડપણને પામીશું જ.” આ પાંદડાંનું દૃષ્ટાંત બનેલું નથી પણ કલ્પિત છે. ભવ્ય જીવોને યોગ્ય પમાડવા માટે કલ્પિત ઉદાહરણ પણ કહેવાય છે. આ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે દેવોના લાંબા આયુષ્યની અપેક્ષાએ સોપકમી માનવોનું આયુષ્ય બહુ જ થોડું છે, તે પણ વાસની ટોચ ઉપર રહેલા પાણીના ટીપાંની જેવું ક્ષણ વારમાં નાશ પામે તેવું હોય છે. કયા જીવને કયા સમયે કયી રીતે કયા ક્ષેત્રમાં આયુષ્ય પૂરું થશે તેની છાન્નસ્થ જીવોને ખબર પડતી નથી. માટે મનુષ્યભવનું આયુષ્ય થોડા કાલનું છે, તે ઘણાં વિદ્યોવાણું છે, તથા મનુષ્યભવ ફેરી મળવો બહુ જ દુર્લભ છે, તેમજ હસતાં હસતાં કર્મોનાં ફેલા રોતાં રોતાં ભોગવીએ, તો પણ ભોગવવાંજ પડે છે, એમ સમજીને હે જીવ ! સંયમની આરાધના કરીને નવાં કર્મોને બાંધીશ નહીં. જૂનાં કર્મોને તપથી અપાવીશ, તો તું જરૂર સિદ્ધિપદને પામીશ. આ બીના સ્પષ્ટ કહીને અનુક્રમે પૃથ્વીકાય વગેરે ૧૦ જીવોની કાય સ્થિતિની બીના, અને બહુ પ્રમાદને સેવનાર જીવોની સંસારમાં ભટકવાની બીના, તથા (૧) આર્થપણું, (૨) પાંચે ઈંદ્રિયોનું અખાંડિતપણું, (૩) ઉત્તમ ધર્મનું સાંભળવું, (૪) ધર્મની શ્રદ્ધા, (૫) ધર્મની આરાધના. આ પાંચ પદાર્થોની કમસર દુર્લભતા, (મહા મુશ્કેલીએ મળવા-પણું) તેમજ દરેક ક્ષણે જ્ઞાન, આંખ વગેરે ઈંદ્રિયોના બલનું યોગ્ય થવાપણું વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી હિતશિક્ષાએ ફરમાવી છે કે યુમડાં વગેરે રોગોની પીડાથી શરીર ક્ષીણ થાય છે. સ્નેહરહિત યુનિએ શરદ ઋતુના કુમુદ (ચંદ્રવિકાસી કમલ) ની માફક હંમેશાં પ્રસન્ન ચિત્તવાળા હોય છે. તેઓ વખેલા કામ ભોગનાં સાધનોને મનથી પણ ચાહતા નથી, તેમજ હાલ અહીં શ્રીતીર્થંકર દેવો પ્રત્યક્ષ દેખાતા નથી તો પણ તેઓ છે, થયા છે ને થશે એમ જરૂર શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ. હે ગૌતમ ! તું હવે સંસાર સમુદ્રના સામા કાંઠે લગભગ પહોંચ્યા આવ્યા છું માટે તું પ્રમાદને સેવીશ નહીં. આ રીતે પ્રભુની હિતશિક્ષા પ્રમાણે ચાલીને શ્રી ગૌતમસ્વામીજી રાગાદિને દૂર કરી કેવલી થઈ શકે ગયા. આ બીનાને અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૧૧. ઉત્તરાબ્દના અગિયારમા બહુશ્રુત પૂજા અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં (૧) બહુ, (૨) શ્રુત, (૩) પૂજા શબ્દના ચાર ચાર નિક્ષેપાની ખીના જણાવતાં કહ્યું છે કે ઈશ્વર શિવ વગેરેની જે પૂજા તે દ્રવ્યપૂજા કહેવાય ને શ્રી આરિહંત પરમાત્માદિની જે પૂજા તે ભાવપૂજા કહેવાય. તથા શ્રીઆરિહંતાદિની સ્તુતિ કરવી, તે પણ ભાવપૂજા કહેવાય. તેમજ જે અબહુશ્રુત હોય તે અભિમાની, લોભી, સ્વચ્છંદી અને ખિનજરૂરી વધારે લવારો કરનાર હોય છે.

આ હકીકતોને સ્પષ્ટ સમજાવીને ફરી પણ કહ્યું છે કે જે અહંકાર વગેરે દુર્ગુણો, તે અશિક્ષા (ગુરુ મહારાજથી જ્ઞાન પામે નહીં તે) નાં કારણ છે. જે વિનયાદિ ગુણો તે જ્ઞાનાદિનાં કારણ છે. અવિનીત શિષ્યો ક્રોધાદિ કરે છે ને વિનીત શિષ્યો ગુરુની આગળ બહુમાનથી હાથ જોડી ઊભા રહી ગુરુના વૈયાવચ્ચને ચાહે છે. તેમજ જે મુનિઓ ગુરુકુલ વાસમાં રહીને જ્ઞાનાદિ યોગની ને તપશ્ચર્યા સંયમાદિની આરાધના કરે છે, તેઓને જ શ્રી ગુરુ મહારાજ હોંશથી ગ્રહણ શિક્ષા અને આસેવનાશિક્ષા વગેરે ભણાવે છે. વ્યાજબી જ છે કે વિનય ગુણથી જ ખીજ ગુણો પમાય છે. વિનય વગરનું જીવન ધૂલ કરતાં પણ હલકું જ સમજવું. આ તમામ હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી દૂધથી ભરેલા દક્ષિણાવર્ત શંખની જેવા બહુશ્રુત મુનિવરોની અર્થ (ઘોડા) વગેરેની ઉપમા ઘટાવીને (અર્થાદિના જેવા કહીને) સ્તવના કરી છે. પછી છેવટે શ્રુતજ્ઞાનનો મહિમા વર્ણવતાં જણાવ્યું છે કે શ્રુતજ્ઞાની મહામુનિવરો પોતાના આત્માને અને તેમના કહ્યા પ્રમાણે ચાલનારા જીવોને ભવસમુદ્રથી તારે છે.

૧૨. ઉત્તરાબ્દના બારમા હરિકેશીય નામના અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં હરિકેશ મુનિએ પાછલા ભવમાં કરેલા મદની ખીના અને તેણે પ્રભુ શ્રીતીર્થ કરદેવના અશોક વૃક્ષ વગેરે પ્રાતિહાર્યોને જોઈને ગ્રહણ કરેલી દીક્ષાની ખીના, તથા હરિકેશ શબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દો વગેરે ખીના જણાવી છે. પછી કહ્યું છે કે ચંડાળ કુલમાં જન્મેલા, ગુણી, આઠ પ્રવચન માતાના પાલક શ્રીહરિકેશ મુનિ માસખમણના પારણે ભિક્ષા લેવા માટે યજ્ઞના વાડામાં આવ્યા. તેમને જોઈને આઠજીએ હાંસી કરી, ભિક્ષા આપી નહિ, ને કહ્યું કે “અહીંથી તમે ચાલ્યા જાઓ.” આ અવસરે હરિકેશ મુનિના શરીરમાં એક ભક્તદેવ દાખલ થયો. તેણે (દેવાધિષ્ઠિત મુનિએ) સાધુના ગુણો કહી ભિક્ષા માંગી. ત્યારે યજ્ઞ કરાવનાર આઠજીના વિદ્યાર્થીઓએ કહ્યું કે હે મુનિ! આ ભોજન આઠજીને જમાડવાનું છે, માટે તમને નહિ આપીએ. તમે ચાલ્યા જાવ.

યજ્ઞાધિષ્ઠિત મુનિ: ખેડૂતો ઊંચી ભૂમિમાં કે નીચી ભૂમિમાં ધાન્યની આશા

રાખી ચોખ્ખતા જોઈને ખીજ વાવે છે. એ શ્રદ્ધાથી મને આપો, કારણ કે આ ખરેખર પવિત્ર ક્ષેત્ર છે. એ તમારે આરાધવા લાયક છે.

વિદ્યાર્થીઓ: ઉત્તમ જાતિવાંત અને વિદ્યાના ધારક બ્રાહ્મણો જ પવિત્ર ક્ષેત્ર ગણાય છે.

યજ્ઞાધિષ્ઠિત મુનિ: બ્રાહ્મણો જાતિહીન ને વિદ્યાવિહીન છે, તેઓ ક્રોધાદિ દોષોથી દૂષિત છે, તેથી બ્રાહ્મણો પાપતું જ ક્ષેત્ર છે અને નિર્દોષ ભિક્ષાચર્યાથી નિર્વાહ કરનારા મુનિઓ જ પુણ્યતું ક્ષેત્ર છે.

વિદ્યાર્થીઓ: તમે અમારા ધર્મથી વિરુદ્ધ યોલનારા શત્રુ છો, માટે તમને અન્નપાણી નહિ આપીએ.

યજ્ઞાધિષ્ઠિત મુનિ: તમે જો સમિતિ વગરે ગુણવાંતને દાન નહિ આપો, તો તમને યજ્ઞનો લાભ કયી રીતે મળશે? અર્થાત્ નહિ મળે.

આ વચનો સાંભળી ક્રોધે ભરાયેલા અધ્યાપકે વિદ્યાર્થીઓને હુકમ કર્યો કે ' આ મુનિને લાકડી વગરેથી મારો. ' તેથી વિદ્યાર્થીઓ મુનિને તાડના-તર્જના કરવા લાગ્યા. આ વખતે ભદ્રાકુમારીએ મુનિને મારતા એવા વિદ્યાર્થીઓને શાંત કરી મુનિની સ્તવના કરી અને તેમને (વિદ્યાર્થીઓને) ઠપકો આપ્યો. ત્યાર બાદ કુમારીએ સૌને કહ્યું કે તમારે સુખી થવું હોય તો આ મુનિના શરણે જઈને તમે કરેલા અપરાધને ખમાવો. ખધાએ તે પ્રમાણે કયું. તે વખતે મુનિએ સ્પષ્ટ જણાવ્યું કે આ અધું યજ્ઞે કયું છે. તે સાંભળી બ્રાહ્મણોએ મુનિને લાવપૂર્વક વહોરાવ્યું. તે સમયે પાંચ દિવ્યો પ્રકટ થયાં. આ પ્રસંગે મુનિએ સાચા યજ્ઞાદિતું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું કે તપ એ જ અગ્નિ છે, આત્મા એ જ અગ્નિતું સ્થાન જણવું, મન-વચન-કાયાના યોગરૂપ કડછી છે. તેમજ અગ્નિને ઉત્તેજિત કરનાર શરીર છે, અને કર્મરૂપી લાકડાં તથા સંયમરૂપી શાંતિમંત્ર સમજવો. હું પ્રશસ્ત આરિતરૂપ યજ્ઞને કહું છું. તેમજ શ્રી જિનધર્મ એ જ ખરો હક (કુંડ) છે. નિર્મલ બ્રહ્મચર્યા એ જ પુણ્યતીર્થ છે. હું પરમ ઉલ્લાસથી શ્રમણ ધર્મરૂપી કુંડમાં સ્નાન કરીને કર્મરૂપી મેલને દૂર કરું છું. આ તમામ હકીકતો અહીં સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૧૩. ઉત્તરાવ્તા તેરમા ચિત્રસંભૂતીય નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં ચિત્ર શબ્દના ને સંભૂત (સંભૂતિ) શબ્દના ૪-૪ નિક્ષેપા વગરેની ખીના, ચિત્રના ને સંભૂતના પૂર્વ ભવોની હકીકત, તથા નિચાણું કરનાર સંભૂત મુનિ દેવતાઈ સુખો ભોગવીને બ્રહ્મદત્ત નામે રાજકુંવર થયા, ઈત્યાદિ ખીના વિસ્તારથી કહી છે. પછી જણાવ્યું છે કે ચિત્ર મુનિનો જીવ દેવલોકમાંથી ચ્યવીને પુરિમતાલ નગરમાં ધનપતિ નામના શેઠના ઘેર જન્મ પામે છે. અહીં પુણ્યના પ્રભાવે

સારી રીતે સુખમાં દિવસો પસાર થાય છે. એક વખતે તેણે કોઈ મુનિએ કહેલી ગાથાને સાંભળી પ્રકટ થયેલા જાતિ સ્મરણના પ્રતાપે પૂર્વ ભવોની બીના જાણી લીધી. તેથી તેને વૈરાગ્ય થતાં દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા થઈ. પૂર્ણ ઉલ્લાસથી તેણે સ્ત્રી આદિનો ત્યાગ કરી શ્રમણધર્મને સ્વીકાર્યો.

પૂર્વના સંભૂતિ મુનિનો જીવ હાલ કાંપિલ્યપુરમાં બ્રહ્મદત્ત ચક્રી થયો છે. તે બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી બગીચામાં ફરતાં ફરતાં એક ફૂલના ફડાને જોઈને જાતસ્મરણજ્ઞાનને પામ્યા. તેથી તેને પાછલા ભવોની બીના જાણતાં પોતાના ભાઈને મળવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ. તેથી તેણે પાછલા ભવના ભાઈને શોધવા માટે “આમી દાસા મિગા હંસા ચાંડાલા અમરા જહા” ॥ આ અનુક્રુપ શ્લોક બનાવી બધા સ્થલોમાં પઠહ વગડાવીને જણાવ્યું કે “જે આ શ્લોકને પૂરો કરશે, તેને અર્ધું રાજ્ય મળશે.” આ વાત તમામ દેશોમાં પસરી ગઈ. ચિત્ર મુનિનો જીવ, જે હાલ સાધુ છે, તે ફરતા ફરતા જ્યારે અહીં બગીચામાં પધાર્યો. ત્યારે માળીના મોઢેથી આ શ્લોકની બીના જાણી ઉલ્લાસે પાદ “इमा णो छट्टिया जाई, अणमण्णेण जा विणा” આ રીતે બનાવી શ્લોક પૂર્ણ કર્યો. માળી પાસેથી આ વાત જાણીને બ્રહ્મદત્તે માળી મારફત મુનિને બોલાવ્યા. ભાઈને જોતાં જ ચક્રી બોલ્યા કે હું આવી ચક્રીપણાની સાહિબી ભોગવું છું, ને તમે સાધુ-પણામાં આવું દુઃખ કેમ ભોગવો છો? આ પ્રશ્નના જવાબમાં મુનિરાજે પોતાની તમામ બીના જણાવીને સચોટ સમજાવ્યું કે ખરું સુખ ત્યાગમાં જ (સંયમધર્મની સાર્વિકી આરાધના કરવામાં જ) છે, પણ ભોગમાં ખરું સુખ છે જ નહીં, વગરે ઉપદેશ દેતાં એ પણ જણાવ્યું કે આપણે બંને પાંચ ભવોમાં અનુક્રમે ૧. દાસ, ૨. હરણ, ૩. હંસ ૪. ચાંડલ ને ૫. દેવ થઈને છૂટા ભવમાં તે નિયાણું કર્યું, તેથી તું ચક્રી થયો ને હું નગરશેઠનો દીકરો થયો. તે હું હાલ સંયમધર્મને પરમ ઉલ્લાસથી આરાધું છું. આ રીતે આપણા બંનેનો વિરહ થવામાં તારું નિયાણું કારણ થયું હતું. તે સાંભળી બ્રહ્મદત્ત ચક્રીએ કહ્યું કે હું પાછલા ભવે કરેલા શુભકર્મોનાં ફલરૂપે ચક્રી-પણાની સાહિબી પામ્યો છું. પણ તારી આવી હાલત કેમ થઈ? આ પ્રશ્નનો જવાબ દેતાં મુનિએ કહ્યું કે “હું પણ પુણ્યકર્મોનાં ફલરૂપે અખૂટ ઋદ્ધિવાળા શેઠનો પુત્ર હતો, તે વખતે મારા દેહની કાંતિ વગરે પણ સુંદર હતી; પણ હાલ જે દેહની કાંતિ ઝાંખી દેખાય છે, તેમાં તપશ્ચર્યાદિ કારણ છે, એમ જાણજે. દેહની સુંદર કાંતિ વગરેને જોવાં, એ તો મોહના ચાળા છે. ખરું તપાસવાતું તો આત્મિક ગુણોતું તેજ છે. તમે મોહરાજના દાસ બન્યા છો, તેથી તમને મારી ત્યાગધર્મની પરિસ્થિતિ ગમતી નથી, પણ સત્ય બીના એ જ છે કે ત્યાગધર્મના પ્રભાવે મારા આત્મિક ગુણો સતેજ બનવાથી આજે હું જેવો નિજગુણ રમણુતાનો આનંદ, શાંતિ કે સુખ ભોગવું છું, તેવા આનંદ સુખ અને શાંતિ તમારા જેવાને હોય જ ક્યાંથી? અરે મારા સુખાદિથી અનંતમા ભાગના

સુખાદિ પણ તમારા જેવા બહુ જ આસક્તિ જીવોને મળવા અતિ દુર્લભ છે. ” મુનિનાં આ વચનો સાંભળીને બ્રહ્મદત્તે સ્નેહથી મુનિને કહ્યું કે “ આ બધું રાજ્ય તમારું છે. તમે પ્રાસાદ-લક્ષ્મી-ગીતાદિનો અપૂર્વ આનંદ ભોગવી પરમ શાંતિને પામે એમ હું વિનંતિ કરું છું. ” બ્રહ્મદત્તનાં અજ્ઞાન અને મોહગર્ભિત આ વચનો સાંભળી મુનિએ મહેલ વગેરેની ક્ષણભંગુરતાને અને દુર્ગતિનાં ભયંકર દુઃખ ભોગવવામાં અસાધારણ-કારણતા વગેરેને સમગ્રવતાં સ્પષ્ટ જણાવી દીધું કે ખરું સુખ, ખરો આનંદ અને ખરી શાંતિ ત્યાગધર્મની સાધનાથી જ પામી શકાય છે. આયુષ્ય અપળ છે. પુણ્યની મૂડી ખાલી થતાં જીવને બહુ જ દુઃખી થવું પડે છે. જેમ સિદ્ધ હરિજીને ઉપાડી જાય, તેમ મરણકાલે કે કર્મોદયકાલે દુઃખી થતા જીવને કોઈનું પણ શરણ હોતું નથી. તેમજ ખરી રીતે ઘર-સ્ત્રી-ધન-વગેરેને આત્માની સાથે લગાર પણ સંબંધ નથી. કારણ કે તે બધાંને તજીને જ એકલો જીવ પરભવમાં જાય છે, સાથે તેમાંનું કંઈ પણ લઈ જતો જ નથી. જુવાનીનું તેજ ઘડપણમાં ટકતું નથી. માટે હે રાજન ! તમે પાપકર્મોને કરશો નહીં.

બ્રહ્મદત્ત ચક્રી: મને કામભોગની તીવ્ર આસક્તિ રહી છે, તેથી જેમ કાદવમાં ખૂંતી ગચ્છેલા હાથી બહાર નીકળી શકતો નથી, તેમ હું કામભોગને તજી શકતો નથી.

મુનિ: હે રાજન ! કાળ ભયંકર છે. આયુષ્ય-બળ ઘટતાં જાય છે, તેમજ કામ ભોગ અનિત્ય છે. જેમ પક્ષીઓ ફળ ખરી ગયા બાદ ઝાડને તજી દે છે, તેમ મળેલા કામ ભોગનાં સાધનો પણ સંસારી જીવને તજી દે છે, એટલે જુવાનીના મઠને લઈને સારા લાગતા કામભોગો ઘડપણમાં ભયંકર દુઃખોને આપે છે. માટે કર્મોના જોરથી કદાચ તું ત્યાગધર્મને સ્વીકારી શકે નહિ, તો મારી છેલ્લી શીખામણ એ છે કે જે તું ગૃહસ્થ ધર્મમાં રહીને યથાશક્તિ શ્રીજિનધર્મને સાર્વિક ભાવથી આરાધીશ, તો પણ તું જરૂર દેવતાઈ સુખોને પામીશ. દ્રાક્ષ અને સાકરથી પણ વધારે હિતકારક આ ઉપદેશની અસર બ્રહ્મદત્તને લગાર પણ થઈ નથી એમ અવધિજ્ઞાનથી જાણીને જતી વખતે મુનિએ તેને કહ્યું કે તું આરંભ-પરિબ્રહ્મમાં બહુ જ આસક્ત છે. તેથી મારું વચન તને રચતું નથી. હવે હું જઈ છું. એમ કહીને મુનિ આમાતુઆમ વિચરતાં સ્વપરતારક બનીને અંતે સિદ્ધ થયા. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી કરેલ પાપકર્મોના ઉદ્ધે અંતે મરીને સાતમી નરકે ગયો. અહીં બ્રહ્મદત્તની બાકીની બીના પણ કહી છે.

૧૪. ઉત્તરાબ્જના ચૌદમા ઇષુકારી નામના અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં ઇષુકાર શબ્દના નિક્ષેપા વગેરેની બીના કહીને ઇષુકાર રાજના પૂર્વભવાઈની હકીકત જણાવી છે. યોગ્ય પ્રસંગે ૧. ઇષુકાર રાજ અને તેની ૨. રાણી, ૩. પુરોહિત અને તેની ૪. પત્ની, તથા ૫. તે બંનેના બે પુત્રો, એમ ૬. જીવો પાછલા ભવમાં દેવતાઈ સુખોને ભોગવીને અહીં બે જીવો (રાજા અને રાણી) ક્ષત્રિયકુલમાં

જન્મ પામ્યા છે. બાકીના ૪ જીવો (પુરોહિત વગેરે) બ્રાહ્મણકુલમાં જન્મ પામ્યા છે. તેમાં પુરોહિતના પુત્રોએ જાતિસ્મરણથી પાછલા જીવોની બીના જાણીને વૈરાગ્ય પામી માતા પિતાની પાસે દીક્ષા લેવાની રજા માગી. તે વખતે પુરોહિત પુત્રાદિની સાથે જે વાત કરે છે તેનો સાર ટૂંકમાં આ પ્રમાણે જણાવો:—

પુરોહિત: હે પુત્રો! તમે તમારા પુત્રોનો જન્મ થાય, તથા વેદના અધ્યયનાદિ કરીને પછી ત્યાગમાર્ગને સ્વીકારજો.

કુમારો (પુરોહિતના પુત્રો): વેદ વગેરે દુર્ગતિથી બચાવી શકતા નથી, કામ-લોભ ભયંકર દુઃખોને દેનારા છે, ને મૃત્યુને કોઈની પણ શરમ નથી. તે તો વ્યવ્યાનક તરફડતા જીવને ચાલુ ભવના સુખાદિથી અલગ પાડે છે.

પુરોહિત: તપ કરવાનું ફેલ 'ધન, સ્ત્રી અને કામલોભનાં સાધનો' તમે પામ્યા છો, તો તે બધાને લોભવોને પછી આત્મહિતકર ત્યાગધર્મને સ્વીકારજો.

કુમારો: આત્મહિતને સાધવામાં ધન વગેરે ત્રણે પદાર્થો નકામા છે તેમાં જ્ઞાનાદિ ત્રણની જ જરૂરિયાત છે.

પુરોહિત: શરીર હોય, ત્યાં સુધી જ જીવ રહે. શરીરનો નાશ થતાં જીવનો પણ જરૂર નાશ થાય છે.

કુમારો: આત્મા શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થતો જ નથી. કારણ કે તે અમૂર્ત હોવાથી નિત્ય છે, ને તે આત્મા અજ્ઞાનાદિ નિમિત્તે કર્મોથી બંધાય છે. કર્મબંધ એ જ સંસારનું કારણ છે. અમે હવે ધર્મનું સ્વરૂપ જાણીને પહેલાંની માફક પાપકર્મોને નહીં કરીએ. દુઃખથી ભરેલો આ ઘરવાસ અમને લગાર પણ ગમતો નથી તથા મૃત્યુરૂપ શિકારી સંસારી જીવોને બહુ જ પીડે છે, તેમજ તે જીવો ઘડપણરૂપી જાળથી ઘેરાયેલા છે. અણીદાર હથિયારોની ધાર જેવા રાત્રિ-દિવસો આયુષ્યને પડે પડે કોરી રહ્યા છે. તથા જે રાત-દિવસો ગયા તે પાછા મળતાં નથી, ધર્મકરણીવાળા દિવસો અને રાત્રીઓ જ સફલ ગણાય છે.

પુરોહિત: હાલ થોડો વખત અહીં રહીને અવસરે આપણે ચારે જણાં ત્યાગ ધર્મને સ્વીકારીશું.

કુમારો: જેને મૃત્યુની સાથે ભાઈબંધી (દોસ્તી) હોય, જે મૃત્યુથી છૂટી શકતો હોય અથવા 'હું મરીશ જ નહીં' એવી જેને ખાત્રી થઈ હોય તે જ જીવ ક્ષણવારનો પણ ભરોસો રાખી શકે. પણ અહીં જણાવેલ બીનામાંનું કંઈ પણ સંભવતું જ નથી. માટે હે પિતાજી! ક્ષણવાર વિલંબ કરવો યોગ્ય નથી. કારણ કે મૃત્યુ કોઈનો પણ મિત્ર થતું નથી. કોઈ પણ મૃત્યુથી બચતો નથી, ને જે જન્મ્યો તે તો જરૂર મરવાનો

જ છે. અહીં પિતા અને પુત્રોનો સંવાદ પૂર્ણ કરીને પુરોહિતને તેની જસા નામની પત્ની સાથે થયેલા સંવાદની ખીના શરૂ કરી છે. તેનો ટૂંક સાર આ પ્રમાણે બહુવો:—

પુરોહિત : જેમ શાખાઓ વિનાનું ઝાડ શોભતું નથી, તેમ હવે મારે બે પુત્રો વિના શ્રહવાસમાં રહેવું ઉચિત નથી.

જસા પત્ની : કામભોગને ભોગવ્યા બાદ આપણે ખંતે ત્યાગધર્મને સ્વીકારીશું.

પુરોહિત : ઘણા ભોગ ભોગવ્યા છતાં ભોગતુણ્યા શાંત થઈ નથી ને થશે પણ નહીં. અમૂલ્ય અવસર ચાલ્યો જાય છે. માટે હવે હું આત્મહિતના માર્ગને ખૂબ વિચારીને જ ત્યાગધર્મને સ્વીકારવા ચાહું છું. હે ભદ્રે! જેમ સર્પ કાંચળી છાડીને ચાલ્યો જાય, તેમ આ બે જીવાન પુત્રો ભોગને છાડીને ત્યાગ માર્ગને સ્વીકારે છે, તો હું તે ઉત્તમ માર્ગને કેમ ન આરાધું?

પુરોહિતનાં આ વચનોની સચોટ અસર અને વૈરાગ્ય થતાં જસા પત્નીએ પણ ત્યાગ ધર્મને આરાધવાની ઇચ્છા જણાવી. આ રીતે પુરોહિત વગેરે ચારે જણાના નિર્ણયની રાજને ખબર પડતાં રાજા પુરોહિતની માલ મિલકતને સ્વાધીન કરવા પ્રયત્ન કરે છે. કમલાવતી રાણીને તેની ખબર પડતાં તેણે રાજને તેમ કરતાં અટકાવ્યો ને સચોટ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ દઈને પોતાની સાથે દીક્ષા લેવાને તૈયાર કર્યો. આ રીતે ૬ જણાએ શ્રી જૈનન્દ્રી પ્રવચનને પરમ ઉલ્લાસથી આરાધીને સિદ્ધિપદને પામ્યા. આ રીતે ભવ્ય જીવોએ પણ ત્યાગમાર્ગને સાધીને સિદ્ધિનાં સુખો મેળવવા એમાં જ દુર્લભ માનવ જીવનની ખરી સાર્થકતા છે એ જ આ ઉપદેશનું ખરું રહસ્ય સમજીને વારંવાર મનન કરવું.

૧૫. ઉત્તરાવના પંદરમા સંબિક્ષુક નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં ભિક્ષુ શબ્દના ૪ નિદેશા વગેરેની ખીના સમજાવતાં દ્રવ્યથી ને ભાવથી ભેદનાર, ભેદવાનું (નાશ કરવાનું; સહન કરવાનું) સાધન અને ભેદવા લાયક પદાર્થો, આ ત્રણ પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી ભિક્ષુ શબ્દનું સ્વરૂપ સમજાવતાં કહ્યું છે કે (૧) જે સાધુ-સાધ્વીઓ રાગાદિને ભેદે એટલે નષ્ટ કરે (અપાવવા માટે પ્રયત્નશીલ અને) ને શુધા (ભૂખ) વગેરેની વેદનાને સહન કરે, તથા જ્યારે ખોલવાનું ખાસ કારણ ન હોય ત્યારે મૌન રહે, તેમજ નિર્મલ ચારિત્રાદિ ગુણોની આરાધના કરે, કોઈ કોથ કરે કે મારે, ત્યારે તે સહન કરે, ક્ષમા રાખે, શત્રુનું પણ ભલું ચાહે, તથા સ્વાભાવિક (રહેજે) સાધારણ ઉપકરણો (સંચારિયું, આસન વગેરે) મળે, તેનાથી સંતુષ્ટ થઈ જીવનનિર્વાહ કરે, તેમજ 'ખીનઓ મારે સત્કાર કરે' એવું ચાહે જ નહિ.

(૨) મોહનાં કારણ, સ્વરૂપ અને ત્રાસ વગેરેને લક્ષ્યમાં રાખીને નિર્મોહ દશાના

અપૂર્વ આનંદને અનુભવે. (૩) શૃલ્કસ્થાદિની પાસે સાવધ સ્વરોની ધીના અને ભૌમ (ભૂમિ સંબંધી) વગેરે નિમિત્તાદિ શાસ્ત્રોની ધીના યોલે નહીં. (૪) મંત્રપ્રયોગ વશીકરણ કામજીદુમ્મણાદિ કરે નહીં. (૫) ક્ષત્રિયાદિની પ્રશંસા (વખાણ કરવા) પરિચય વગેરે દૂષિત પ્રવૃત્તિઓને કરે નહીં. (૬) અદત્ત (વસ્તુના માલિકે નહિ આપેલી) ચીજને લે નહીં. (૭) નિર્દોષ આહારાદિને તેના (આહારાદિના) વખાણ કે નિંદા કર્યા વિના વાપરે, (૮) ભયના કારણેથી અલગ રહે. (૯) સમ્યક્વાદિ ગુણોને સ્થિર અને આરાધે. (૧૦) સાવધ શિક્ષાદિની ધીના લોકની આગળ કહીને પેટ ભરવું વગેરે સાધુમર્યાદાથી વિરુદ્ધ આચાર, વિચાર કે ઉચ્ચાર (ભાષા) રૂપ પ્રવૃત્તિ કરે જ નહીં. (૧૧) શીલ, સમતા, સંતોષ, સાદાઈ, સરલતા વગેરે ગુણોને ધારણ કરીને ને પરનિંદાદિ દોષોને છંડીને, મોક્ષમાર્ગની સાત્ત્વિકી આરાધના કરવામાં લીન રહે, તે સાધુ-સાધ્વીઓ સાચા ભિક્ષુક ને ભિક્ષુણી કહેવાય છે. આ તમામ ધીનાઓ અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે. ૧. લોકવ્યાપારથી રહિત મુનિવરોને જે સુખ આનંદ હોય છે, તેવા સુખ અને આનંદ વિષય-કષાયના ગુલામ બનેલા ઇન્દ્રને કે ચક્રવર્તીને હોતા જ નથી. વ્યવહાર દષ્ટિએ લોકો જેમને પરમ સુખી માને છે, તે ઇન્દ્રો અને ભોગાસક્ત ચક્રવર્તીઓ તત્ત્વદષ્ટિએ પરમ દુઃખી જ છે. શ્રી ભરત ચક્રવર્તી જેવા જીવો તો વિરલા જ હોય છે. શું દરેક દુકાને હીરાઓ વેચાય છે? શું ઠેકાણે ઠેકાણે સોનાના પહાડો હોય છે? શું દરેક જંગલમાં સિંહનાં ટોળેટોળાં હોય છે? જેમ આ ત્રણ વાનાંમાંતું એક પણ હોય નહિ, તેમ ખરું સુખ અને ખરો આનંદ તે બંનેને (ઇન્દ્રને કે ચક્રવર્તીને) હોય જ નહીં. પ્રબલ પુણ્યોદયે સાધુજીવનને પામીને પણ યથાર્થ સ્વરૂપે જીવનારા જીવો બહુ જ ઓછા (વિરલા) હોય છે. જે મહાત્માઓ મદ (અહંકાર)નો ને મદન (ભોગતૃષ્ણા)નો સર્વથા ત્યાગ કરે છે એટલે નમ્ર બનીને મન-વચન-કાયાથી નિર્દોષ બ્રહ્મચર્યાદિ ગુણોને આરાધે છે, અને જેમના મનમાં, વચનમાં કે કાયામાં તલભાર પણ વિકારોના અંકુરા પણ પ્રકટ થતા નથી, તથા જેઓ પર વસ્તુઓની ચાહના પણ કરતા નથી, તેવા મુનિવરો અહીં જ મોક્ષના સુખનો આંશિક (દેશથી) અનુભવ કરે છે. જેટલે અંશે પુણ્ય રમણતા ઘટે તેટલે જ અંશે નિજગુણ રમણતા વધે છે. એમ સમજીને જે મુનિવરો પહે પહે સાવચેત રહીને કર્મનિર્જરાનાં કારણોને સેવે, તેઓ થોડા કાલમાં જરૂર સિદ્ધિપદને પામે છે.

૧૬. ઉત્તરાંના સોલમા શ્રી બ્રહ્મચર્ય સમાધિ નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં એક (એકડા) શબ્દના ૭ નિક્ષેપા ને દશક (દશ) શબ્દના ૬ નિક્ષેપાની ધીના અને જીવતા તથા અજીવતા પર્વાણો તેમજ બ્રહ્મ શબ્દના ૪ નિક્ષેપાના વર્ણનમાં સ્થાપના બ્રહ્મનું સ્વરૂપ જણાવતાં બ્રાહ્મણોની ઉત્પત્તિ વગેરે ધીનાઓ પણ વિસ્તારથી વર્ણવી છે. આ પ્રસંગે કહ્યું છે કે અજ્ઞાની જીવને દ્રવ્યબ્રહ્મ

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય) ૬૦૫

હોય ને સાધુને ભાવથી બ્રહ્મ હોય. આ બ્રહ્મ (આત્મા)ની રક્ષા કરવા માટે જ અહીં ૧૦ સ્થાનો જણાવ્યાં છે. તે જણાવ્યા પહેલાં અનુક્રમે ચરણ શબ્દના ૬ નિક્ષેપા, સમાધિ શબ્દના ૪ નિક્ષેપા અને સ્થાન શબ્દના ૪ (૧૪) નિક્ષેપા કહીને આ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્ય સમાધિનાં ૧૦ સ્થાનકો કહ્યાં છે—(૧) જ્યાં સ્ત્રીઓ, પશુઓ અને નપુંસકો ન રહેતાં હોય, ત્યાં મુનિએ સ્થાન-શયન વગેરે ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ. તેમ ન કરે તે શીલ દૂષિત બને. (૨) સ્ત્રીઓની સાથે વાતચીત કરવી નહીં. (૩) જ્યાં સ્ત્રી ઘેડી હોય ત્યાં મુનિ ઘેસે નહીં. (૪) રાગદ્વિષ્ટી સ્ત્રીઓની ઇંદ્રિયો એટલે અંગોપાંગ વગેરે જોવાં નહીં. (૫) જ્યાં ભીંતના આંતરે સ્ત્રી વગેરે સૂતાં હોય, ત્યાં મુનિએ રહેવું નહીં, ભીંતની પાછળ ઊભા રહી સ્ત્રીના શબ્દો સાંભળવા નહીં. (૬) પહેલાં સંસારીપણામાં ભોગવેલા કામભોગોને યાદ કરવા નહીં. (૭) ખાસ કારણ વિના સ્નિગ્ધ (ચીકણા) આહાર વાપરવો નહીં. (૮) ગળ ઉપરાંત આહારાદિ વાપરવાં નહીં. (૯) શરીરની શોભા કરવી નહીં. (૧૦) ઇંદ્રિયોના સારા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શમાં રાગ કરવો નહીં ને ખરાબ શબ્દોમાં દ્વેષ કરવો નહીં એટલે શબ્દાદિ કામ ભોગનાં સાધનોનો વિચાર પણ કરવો નહીં. આ તમામ ધીનાઓ સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે તાલપુટ ઝેર જેવાં સ્ત્રી આદિના સહેવાસવાળાં સ્થાનો છે એમ જાણીને બ્રહ્મચારી મુનિવરોએ નિર્દોષ સ્થાન વગેરેમાં રહીને પરમ ઉદ્ધતાસથી સંયમ-ધર્મની આરાધનામાં તત્પર થવું જોઈએ.

૧૭. ઉત્તરાવના સત્તરમા શ્રીપાપશ્રમણુ નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં 'પાપ' શબ્દના ૬ નિક્ષેપાની ધીના જણાવતાં કહ્યું છે કે નરકસ્થાનો એ ક્ષેત્ર પાપ કહેવાય અને કાલથી પાપ છૂટો આરો કહેવાય. પછી શ્રમણુ શબ્દના ૪ નિક્ષેપાની ધીના જણાવતાં કહ્યું છે કે જ્ઞાન અને સંયમનો સાધક આત્મા તે ભાવ શ્રમણુ કહેવાય. મુનિધર્મને ન છાજે તેવાં અકર્તવ્યોને જે સેવે, તે પાપશ્રમણુ કહેવાય. તેવાં અકર્તવ્યોને તણને મોક્ષમાર્ગને આરાધનાર જીવ સિદ્ધિપદને પામે છે. તેમજ જે મુનિ દીક્ષા લઈને વસતિ આદિમાં રાગી થઈને સુખશીલ (સુખશીલિયો, પુદ્ગલાનંદી) બને, તે પાપશ્રમણુ કહેવાય. અને જે મુનિ આચાર્યાદિની નિંદા કરે, પ્રાણભૂત સત્ત્વજીવોને હણે, તથા પડિલેહણુ-પ્રમાર્ગના કર્યા વગર સંચારા વગેરેને વાપરે, તેમજ નીચે જીવજંતુને જોયા વિના અહુ જ જલદી ચાલે, પ્રમાદી થઈ પડિલેહણાદિ કરે નહીં, ગુરુને તરછોડે, તેમજ ઘણી વાર માયા-પ્રપંચને કરે, નવા ઊઘડાને કરાવે, (નારદવિદ્યા કરે) તથા પોતાનું આસન તણને જ્યાં ત્યાં ખાસ કારણ વિના પણ ફરતો ફરે, તેમજ સચિત્ત ધૂળ વગેરેથી ભરેલા પાટ પાટલા વગેરેને વાપરે, ખાસ કારણ વિના ને ગુરુની આજ્ઞા લીધા સિવાય વિકૃતિ (ધી વગેરે) વાપરે, તથા સૂચ્યું દેખાય, ત્યાં સુધી આહારાદિને વાપરે, આચાર્યાદિ વડીલોની પાસે રહે નહીં, જ્યાં ત્યાં ગુરુની

આજ્ઞા વિના સ્વચ્છંદીપણે કર્યા કરે, પોતાની (સંસારીપણાની) જ્ઞાતિના ઘરોમાંથી જ આહારાદિને વહોરીને વાપરે, તે મુનિ પાપશ્રમણ કહેવાય. આવા શ્રમણ ધર્મથી વિરુદ્ધ આચારાદિનો ત્યાગ કરીને શ્રમણધર્મને સાધનારા મુનિવરો સિદ્ધિપદને પામે છે અથવા મહદ્દિક સમ્યગ્દષ્ટિ દેવપણાને પામે છે.

॥ ભાવના ॥

જે મુનિવરો પ્રખલ પુણ્યોદયે પામેલા મુનિધર્મની જવાબદારી સમજીને જવા આવવામાં, આહારાદિને વાપરવામાં, ખાસ જરૂરી ઉપકરણાદિને રાખવામાં ને વાપરવામાં, ભણવામાં, ગુરુ વગેરે વડીલોના વિનયાદિને સાચવવામાં, મુનિધર્મની બધી વ્યાવહારિક તેમજ ધાર્મિક ફરજોને જાણીને પાળવામાં બહુ જ સાવધાન રહે, પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને વિવેકી ઘર્ષ કોષાદિ અંતરંગ શત્રુઓને જીતે, આત્મદષ્ટિને સતેજ કરી નિજ-ગુણાનંદી બને, તેઓ જ ધર્મશ્રમણ કહેવાય. જેઓ પ્રમાદી બની દુર્લભ ધર્મસામગ્રીને સાધે નહીં, પણ વિરાધે, તેઓ પાપશ્રમણ કહેવાય છે. એમ સમજીને મુનિઓ અપ્ર-મત્તભાવે શ્રમણધર્મને સાધીને સ્વપરતારક બને, એ જ આ અધ્યયનનું ખરું રહસ્ય છે.

૧૮. ઉત્તરાવના અઠારમા શ્રીસંયતીનામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં સંજય શબ્દના નિક્ષેપા વગેરેની ખીના કહીને જણાવ્યું છે કે સંયતિરાજ ઘોડા ઉપર ખેસીને શિકાર કરવા નીકળ્યા. કેશર નામના બગીચામાં ધ્યાનસ્થ ગર્દભાલિ મુનિની પાસે ગયેલા એક હરિણને પોતે છેટેથી બાણ મારીને મારી નાખ્યું. પછી તેની નજીકમાં ગયેલા રાજાએ ગર્દભાલિ મુનિને જોયા. તેમની પાસે પોતાના બાણથી મરેલા હરિણને જોઈને ભય પામેલા રાજાને એ વિચાર થયો કે શું મારું બાણ મુનિને વાગ્યું હશે? અથવા આ હરિણ મુનિની પાસે ઠોડી આવ્યો, તેથી આ હણાયેલો હરિણ શું આ યોગિનો હશે? હવે મારું શું થશે? એમ વિચારતાં શંકામાં પડેલો રાજા મુનિરાજને ખમાવે છે. સાધુ તો મૌનપણે ધ્યાનમાં રહ્યા છે. કંઈ બોલતા નથી, તેથી રાજા વધારે આકુળવ્યાકુળ થયો (ગભરાયો). ધ્યાન પૂરું કરીને મુનિએ સંયતિ રાજાને બહુ જ વૈરાગ્યમય ઉપદેશ આપ્યો. તેણે તે ગર્દભાલિ મુનિની પાસે દીક્ષા લઈ પરમ ઉદ્ધાસથી શ્રમણધર્મને સાધવા માંડ્યો. અનુક્રમે તે ગીતાર્થ થયા પછી ગુરુની આજ્ઞા લઈ અલગ વિચરતાં વિચરતાં એક સ્થળે આવે છે. અહીં તેમને એક ક્ષત્રિય રાજર્ષિનો સમાગમ થાય છે. તેમણે રાજર્ષિ સંયતિ મુનિને પાંચ પ્રશ્નો પૂછ્યા. તે દરેકના ઉત્તરમાં સંયતિ મુનિએ જણાવ્યું કે (૧) મારું નામ સંયતિ છે. અને (૨) ગૌતમ નામે ગોત્ર હતું. (૩) સંવેગ અને નિર્વેદ ભાવના જાગવાથી હું શ્રમણ થયો. (૪) ગર્દભાલિ ગુરુની સેવા કરું છું. (૫) હું કિંયાવાદી વગેરે વાદીઓની માન્યતાને ખોટી માનીને આઠ પ્રવચન માતાના પાલન અને ગુરુવિનયાદિ કરવા પૂર્વક

સંયમધર્મને અપ્રમત્ત થઈને સાધું છું. આ રીતે હું વિનીત થયો છું. હું પાછલા ભવે ૧૦ સાગરોપમ સુધી અદ્ભુતદેવલોકના દેવતાઈ સુખ ભોગવી, મનુષ્યભવે રાજ્યનાં સુખો ભયંકર દુઃખોને દેનારા છે, એમ સમજીને સંયમને સાધું છું. જ્ઞાનપૂર્વક તપશ્ચર્યાદિને પણ આરાધું છું. આ પ્રમાણે સંયતિ મુનિનાં વચનોને સાંભળીને ક્ષત્રિય રાજર્ષિએ કહ્યું. આપણે બંને એક જ શ્રી જિનશાસનના સાધક છીએ, ને જ્ઞાન ક્રિયામય અમણ-ધર્મને આરાધીએ છીએ. આ અમણધર્મ મુક્તિનું અદ્વિતીય કારણ છે એમ સમજીને ૧૨ વ્યકીઓમાંથી મુલૂમ અને અદ્ભુત મહારાંલાદિ કરીને સાતમી નરકે ગયા છે. તેથી તે બે વ્યકી સિવાયના ૧૦ વ્યકવર્તીઓ, દશાહ્ણીલદ્ર રાજા, ૪ પ્રત્યેકબુદ્ધો, ઉદાયન રાજા, પ્રવેત અને વિજય રાજા તથા મહાબલ રાજા જેમ અમણધર્મને સાધીને સિદ્ધિપદને પામ્યા હતા, તેમ આપણે પણ સંયમધર્મને સાધીને સિદ્ધિપદને પામીશું. આવી રીતે માંહોમાંહે વાર્તાલાપ કરી બંને મુનિઓ અલગ થઈને આમાનુઆમ વિચરવા લાગ્યા. સંયત રાજર્ષિ પણ અંતે કેવલી થઈને મોક્ષે ગયા. આ અધ્યયનમાં અમણધર્મની યથાર્થ શ્રેષ્ઠતા સમજાવી છે.

૧૯. ઉત્તરાના ઓગણીશમા મૃગાપુત્રીય નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

સુગ્રીવ નગરના બલભદ્ર રાજાની મૃગાવતી રાણીને બલશ્રી નામે કુમાર હતો તેનું પ્રસિદ્ધ નામ મૃગાપુત્ર હતું. તે દોગુન્દુક દેવની માફક ક્રીડાસુખને ભોગવતો હતો. એક વખત તે ગોખમાં બેસીને નગરની શોભાને જોઈ રહ્યો હતો, તે સમયે સાધુનાં દર્શન થતાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. તેથી તેણે પહેલાં સાધેલા મુનિપણાની બીના બાણી. અહીં પણ દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા થતાં માતા-પિતાની પાસે ન્યારે દીક્ષા લેવાની રજા માગી, ત્યારે તેમણે દીક્ષાની દુઃકરતા વગેરે જણાવીને સંસારમાં રાખવા ઘણા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં તે બંને કાવ્યા નહીં. ચારિત્રની આરાધનામાં જે જે મુશ્કેલીઓ જણાવી, તે દરેક મુશ્કેલીનો સ્પષ્ટ મુલાસો સાંભળીને આશ્ચર્ય પામેલા, અને પુત્રને દઢ વૈરાગ્યવંત જાણનારા માતા-પિતાએ અંતે રાજપુત્રીથી આજ્ઞા આપી. પરમ ઉદ્દેશથી ચારિત્રની આરાધના કરીને તે સિદ્ધિપદને પામ્યા. અહીં મૃગાપુત્રે માતા-પિતાને સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે કામભોગનાં સાધનો ઝેર અને કિંપાક ફલની જેવા ભયંકર દુઃખોનાં કારણ છે, અને શરીર રોગોનું ઘર છે, ક્ષણભંગુર છે, મનુષ્યપણું પણ આધિ-વ્યાધિ ને ઉપાધિથી ભરેલું છે, તેમજ તેમાં (મનુષ્યપણામાં) ગર્ભાવાસાદિના ઘણાં આકરાં દુઃખો રહેલાં છે.

જેમ ભાતું લીધા વગર મુસાફર લાંબી અટવીમાં ચાલે, તથા જેમાં લાઠી લાગી છે તેવા મકાનમાં કોઈ સૂઈ જાય, ને બંનેના જેવી દુઃખી હાલત અહીં સંસારી જીવની કહી છે. આ પ્રસંગે નરકના વિવિધ ભયંકર દુઃખોનું વર્ણન કરીને તેણે

જણાવ્યું કે સાધુપણાનાં કાઠો એ ખરી રીતે કષ્ટરૂપ છે જ નહિ, પણ તે કર્મોને અપાવવાના અસાધારણ કારણ છે. છતાં નરકનાં દુઃખોની આગળ તે દુઃખો અનંત ભાગના પણ કહેવાય નહીં. તથા સાધુધર્મમાં ભલેને નિષ્પ્રતિકર્મતા (રોગોને દૂર કરવાનાં સાધનોનો ઉપયોગ કરાય નહીં તે) હોય, તો પણ જંગલના હરિણના જેવી મૃગચર્યાને લક્ષ્યમાં રાખનારા મુનિવરો કેહની મમતા તણને સંયમને સાધે છે. માટે પ્રતિકર્મનો વિચાર પણ કરવાની જરૂરિયાત છે જ નહીં. માતા-પિતાનો ને મૃગાપુત્રનો સંવાદ વૈરાગ્યગુણને બહુ જ સનેજ કરનારો છે. એમ જાણીને તે બીના ટૂંકામાં જણાવી છે. અંતે કહ્યું છે કે મૃગાપુત્ર શ્રમણના ગુણોની પરમ ઉલ્લાસથી સાત્ત્વિકી આરાધના કરીને સિદ્ધિપદને પામ્યા. આ તમામ હકીકત અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૨૦. ઉત્તારાઠના વીશમા શ્રી મહાનિર્ગ્મથીય નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં ક્ષુદ્ધિક શબ્દથી વિપરીત 'મહત્ત' શબ્દના નિક્ષેપા વગેરેની હકીકતો વિસ્તારથી કહીને પાંચ નિર્ગ્મથોત્ત્વ સ્વરૂપ ૩૭ કારોત્ત્વ વર્ણન કરવાપૂર્વક સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પછી શ્રીઅનાથી મુનિત્ત્વ વર્ણન શરૂ કરતાં શ્રેણિક મહારાજાએ મુનિની કરેલી પ્રશંસાની બીના, અને તમે દીક્ષા શાથી લીધી? આ રીતે શ્રેણિકે પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબમાં અનાથી મુનિએ જણાવ્યું કે મારો કોઈ નાથ હતો નહીં, તેથી મેં દીક્ષા લીધી. આ વચન સાંભળીને શ્રેણિક રાજાએ કહ્યું કે હું તમારો નાથ થવાને તૈયાર છું.

મુનિ : તું પોતે જ તારો નાથ થઈ શકતો નથી, તો પછી તું મારો નાથ થવાને લાયક કઈ રીતે કહી શકાય?

શ્રેણિક રાજા : હું મારા હાથી, ઘોડા વગેરેના નાથ (માલિક) છું. તો પછી હું અનાથ કઈ રીતે કહેવાઉં? આ પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રીઅનાથી મુનિએ પોતાના શુદ્ધસ્થ-પણાંની હકીકતને જણાવવાપૂર્વક અનાથપણાત્ત્વ યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે, ને પ્રસંગે ઉન્માર્ગગામી આત્માએ નરકની વૈતરણી નદી વગેરેના જેવા છે, તથા સાધુપણામાં પણ પાપકર્મોના ઉદ્ધે કુમાર્ગે ગયેલા સાધુએ પોતાના પણ નાથ થઈ શકતા નથી, તો પછી બીજા જીવોના નાથ કઈ રીતે થઈ શકે? અર્થાત્ ન જ થઈ શકે. જ્યારે જ્યારે સાધુઓમાં પણ આવી પરિસ્થિતિ હોય છે, તો પછી હું રાજા! તમારા જેવા શુદ્ધસ્થો અમારા જેવા ત્યાગીના નાથ થઈ શકે જ નહીં. જે મુનિ દુર્ગતિના માર્ગથી અલગ રહીને પોતાના આત્માને મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં જોડવાપૂર્વક બીજા લવ્ય જીવોને દુર્ગતિના માર્ગથી ખસેડીને મોક્ષમાર્ગના સાધક બનાવે, તે જ પરમ પુણ્યશાલી મહાત્મા પોતાના અને બીજાના ખરા નાથ થઈ શકે છે. ને તેની જ આરાધના કરનારા જીવો

જરૂર સંસાર સમુદ્રને તરી જાય છે. આ ધીના લક્ષ્યમાં રાખીને કુશીલતા (સ્વચ્છંદપણ)નો ત્યાગ કરીને ભોક્ષભાગને સાધનારા જીવો જરૂર સિદ્ધ થાય છે.

અનાથી મુનિનાં આ વચનો સાંભળીને બહુ જ રાજ થયેલા શ્રેણિક રાજાએ પોતે કરેલા અવિનયની (પોતે મુનિને ભોગ ભોગવવાની વિનંતી કરી હતી તેની) માફી માગી, ભાવથી વંદના કરીને તે સ્વસ્થાને (મહેલમાં) ગયા. આ તમામ હકીકતોને વિસ્તારથી અહીં વર્ણવી છે. બહુ જ વૈરાગ્યભાવને વધારનારું અને ટકાવનારું આ અધ્યયન છે.

૨૧. ઉત્તરાંના એકવીશમા શ્રી સમુદ્રપાલીય નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં 'સમુદ્ર' શબ્દના ને 'પાલ' શબ્દના નિક્ષેપા વગેરેની ધીના, અને સમુદ્રપાલના જન્મની તથા વિવાહની ધીના જણાવીને કહ્યું કે આ સમુદ્રપાલ એક વખત મહેલના ઝરૂખામાં ઘેસીને નગર ચર્ચા (નગરની પરિસ્થિતિ)ને જોઈ રહ્યો છે, તે અવસરે તેણે એક ચોરને જોયો. આ ચોરને મારવાના ચિહ્ન તરીકે કરેણના કૂલોની માળા પહેરાવી હતી. તેની આગળ કૂટેલો ઢાલ વાગતો હતો ને સિપાઈઓ તેને ગધેડાના ઉપર ઘેસાડીને વધભૂમિ (મારવાના કે ફાંસી દેવાના સ્થાન) પર લઈ જતા હતા. આ ચોરને જોઈને સમુદ્રપાલ આ રીતે વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો! કરેલા અશુભ કર્મોનાં કડવાં ફલો દેવાં ખૂરી રીતે ભોગવાય છે! વ્યાજખી જ છે કે 'જેવું કરે, તેવું પામે' આ નીતિનું વચન તેને અપૂર્વ ઘોષદાયક નીવડ્યું. તેથી તેણે એ પણ વિચાર્યું કે હું શું કરી રહ્યો છું? મારે પણ આ ભોગ ભોગવવાથી બાંધેલાં કર્મોનો ઉદ્ધય થતાં તે રીખાઈ રીખાઈને આ ચોરની માફક ભોગવવા પડશે? માટે હવે મારે આ રીતે વર્તવું વ્યાજખી નથી. ઇત્યાદિ શુભ ભાવનાના પ્રતાપે તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પ્રકટ થયું. તેથી વિશેષ વૈરાગ્યવાળા તેણે માતાપિતાની આજ્ઞાથી શ્રમજુધર્મને સ્વીકારી પરમ ઉદ્ધાસથી આરાધવા માંડ્યો. (૧) સરલતા (૨) સહનશીલતા (૩) નમ્રતા (૪) આસક્તિનો અભાવ, (૫) કોઈ નિંદે કે વખાણે તે સમયે સમતા, (૬) મૈત્રી, પ્રમેદ ને માધ્યસ્થ ભાવના (૭) નિર્દોષ સ્થાને આહારાદિનો ઉપયોગ (૮) સ્વકર્તવ્યોની આરાધના કરવામાં નિરંતર સાવધાનતા. (૯) સંતોષ, સાક્ષાઈ વગેરે ગુણોને ધારણ કરવાપૂર્વક શ્રમજુધર્મને આરાધતાં તે સમુદ્રપાલ મુનીશ્વર ક્ષપકશ્રેણિમાં ઘાતીકર્મ ક્ષય કરી કેવલી થઈ સિદ્ધિપદને પામ્યા.

॥ ભાવના ॥

આસન્નસિદ્ધિક જીવો પ્રતિબોધનું નિમિત્ત કારણ જોઈને જરૂર સમુદ્રપાલની

માફક સાવચેત બનીને દુર્લભ માનવજીવનને સફલ કરવા માટે પરમ ઉદ્ધાસથી શ્રમજી-
ધર્મની સાત્વિકી આરાધના કરીને નિશ્ચયે સિદ્ધિપદને પામે છે.

૨૨. ઉત્તરાવના બાવીશમા રથનેમીય નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં રથનેમિ શબ્દના નિક્ષેપા વગેરેની બીના કહીને અનુક્રમે
ધામધૂમ સાથે શ્રી નેમિનાથના લગ્નના મહોતસવ(વરદાડા વગેરે)ની બીના અને તે
પ્રસંગે પાંજરામાં પૂરેલા પશુઓનો પોકાર સાંભળીને પ્રભુએ સારથિને પૂછેલો પ્રશ્ન
તથા તેનો સારથિએ આપેલ ઉત્તર, તેમજ પ્રભુની દીક્ષા વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી
કહીને અનુક્રમે પ્રભુની દીક્ષાના પ્રસંગે કૃષ્ણ વાસુદેવ વગેરે ભવ્ય જીવોએ કરેલી પ્રભુની
સ્તુતિ અને રાજમતીની દીક્ષા, તે સમયે વાસુદેવે આપેલ આશીર્વાદ, તેમજ યુદ્ધમાં
રથનેમિનો સમાગમ, તે વખતે કર્મોદયે પતિત-પરિણામી થયેલા રથનેમિએ કરેલ ભોગની
પ્રાર્થના, તે વખતે રાજમતી સાધ્વીએ ચારિત્રમાં નિશ્ચલ રહીને રથનેમિને આપેલ હિત-
શિક્ષા ગર્ભિત ઉપદેશ, તેને સાંભળીને સન્માર્ગમાં આવેલ રથનેમિએ પ્રભુ નેમિનાથની
પાસે કરેલ આત્મશુદ્ધિ, છેવટે રથનેમિ મુનિ અને રાજમતી સાધ્વીજીના મોક્ષાદિની
હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ અધ્યયનનું રહસ્ય એ છે કે ૧. મુનિવરોએ
સંયમના ઘાતક પદાર્થોને જોવા પણ નહીં, કારણ કે તેથી મન રથનેમિના દષ્ટાંતે બહુજ
અસ્થિર બનીને સાધ્વીથી આત્માને ભ્રષ્ટ કરે છે. ૨. શ્રી રાજમતીની માફક સાધ્વીઓએ
વિકટ પ્રસંગે પણ શીલધર્મની રક્ષા કરીને પાપકર્મના ઉદયે માર્ગથી ખસેલા જીવોને
મોક્ષમાર્ગમાં જોડવા જોઈએ.

૨૩. ઉત્તરાવના ત્રેવીશમા કેશીગૌતમીય નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં શ્રીગૌતમ શબ્દના ને શ્રીકેશિ શબ્દના નિક્ષેપા વગેરેની બીના
આવસ્તી નગરીના તિંદુકવન એ નામના બગીચામાં અને શ્રીગૌતમ ગણધરનું
કહીને પુરુષાદાનીય પ્રભુ શ્રીપાર્શ્વનાથનું વર્ણન કર્યું છે. પછી ક્રમસર શ્રી કેશિગણધરનું
કોષ્ટક નામના બગીચામાં આગમન (આવવું, પધારવું) તથા તે બંનેને અને તેમના
શિષ્યોને આચારભેદની થયેલી (જુદા જુદા આચાર શાથી? આવી) ચિંતા, તેમજ
સપરિવાર શ્રી ગૌતમસ્વામી તિંદુકવનમાં પધાર્યા, તે વખતે શ્રી કેશિગણધરે તેમનો
કરેલ સત્કાર, સૂર્ય અને ચંદ્રના જેવી બંનેની શોભા, આ પ્રસંગે જોવા માટે ને સાંભ-
ળવા માટે લોક અને દેવાદિનું ત્યાં આવવું, વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે.

પછી કેશિ ગણધરે આજ્ઞા લઈને શ્રી ગૌતમસ્વામીને વ્રત, લિંગ વગેરેની બાબ-
તમાં ૧૨ પ્રશ્નો પૂછ્યા, શ્રી ગૌતમસ્વામીએ તે દરેક પ્રશ્નના જે જે ઉત્તર આપ્યા, તેનો
સાર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવો.

૧. પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવ પરમાત્માના અનુયાયી સાહે-સાધ્વીઓને ધર્મના

સ્વરૂપને સમજવામાં મુશ્કેલી પડતી હતી, ને શ્રીમહાવીર પ્રભુના શાસનના સાધુ-સાધ્વીઓ ધર્મને સમજે છે ખરા, પણ તેમને પાળવામાં કઠીન લાગે છે. તેથીજ તે બંને તીર્થંકર દેવોના શાસનમાં પાંચ મહાપ્રતોની આરાધનારૂપ શ્રમણુધર્મ હતો. 'શ્રી પણ મમતાનું સાધન હોવાથી પરિબ્રહ્મ રૂપ જ ગણાય છે.' આ મુદ્દાને યથાર્થ સમજનારા ઋજુપ્રાણ (વચલા બાવીશ તીર્થંકરોના) સાધુઓ આર મહાપ્રતોની આરાધના-રૂપ શ્રમણુધર્મને સાધતા હતા; પણ આ રહસ્યને પહેલાં અને છેલ્લા તીર્થંકરોના સાધુઓ વિશિષ્ટ બુદ્ધિના અભાવે યથાર્થ સમજી શકતા નહોતા, તેથી ભેગા ગણાતા ચોથા અને પાંચમા મહાપ્રતોને અલગ અલગ ગણીને પાંચ મહાપ્રતોરૂપ શ્રમણુધર્મ જણાવ્યો. અહીં સંખ્યાની અપેક્ષાએ ભેદ જણાય છે, પણ અર્થની અપેક્ષાએ જરા પણ જુદાશ છે જ નહીં. કારણ કે બંનેમાં ફક્ત શ્રમણુ ધર્મનેજ સ્પષ્ટપણે સમજાવવાનો મુદ્દો છે.

૨—પુરુષાદાનીય પ્રભુ શ્રીપાર્શ્વનાથના સાધુઓ સરલ અને બુદ્ધિશાલી હતા. તેથી તેઓ વિવિધ વર્ણવાળાં વસ્ત્રોને નિર્મમત્વભાવે (મમતા રહિતપણે) વાપરતા હતા. અવસર્પિણી કાલ વગેરેના પ્રભાવને લઈને સાધુઓમાં વિવિધરંગી વસ્ત્રો મમતાના કારણ જાણીને પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવે પ્રમાણપેત અને સાદો વેશ રાખવા માટે સાધુ-સાધ્વીઓને ફરમાવ્યું. અહીં બંને પ્રકારના મુનિ વેશમાં મમતાના ત્યાગરૂપ મુદ્દો એક સરખી રીતે જણાય છે. અને મુનિઓના આવા સાદા વેશ ભેદને જોનારા લોકોને ખાત્રી થાય કે 'આ જૈન મુનિ છે' આ રીતે ધીજ વેશધારી સંન્યાસી આદિથી જૈન મુનિને ભિન્ન જણાવવા માટે પ્રભુ શ્રીમહાવીરે સાદો મુનિવેશ જણાવ્યો છે. મુનિને ભાવચારિત્રની આરાધનામાં ઠકાવનારો આ મુનિવેશ છે, એમ વ્યવહારનયના વિચારે કહી શકાય. પણ નિશ્ચયનયના વિચારે મોક્ષના સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની આરાધનારૂપ ત્રણ સાધનોની બાબતમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ અને શ્રીમહાવીર પ્રભુ (બંને) એક સરખી રીતે પ્રરૂપણા કરનારા છે. આ રીતે મૂલ તરવો બંનેનાં એક જ છે.

૩.—ખરાબ વિચારવાળો આત્મા એ શત્રુ છે. તેને જીતવાથી ૪ કષાયો જરૂર જિતાય છે. એમ એક (આત્મા) ને જીતવાથી પાંચ (આત્મા અને ૪ કષાય) જીતાય છે. ને એ પાંચને જીતવાથી પાંચ ઈંદ્રિયોને વશ કરાય છે, તેથી બધા મળીને દશ (આત્મા, ૪ કષાય પાંચ ઈંદ્રિયો) જીતાય છે, આ રીતે હું દશ (આત્મા વગેરે) ને જીતવાથી તમામ અંતરંગ શત્રુઓને જીતીને પરમ શાંતિથી વિચરું છું. ક્ષમા, નમ્રતા, સરલતા અને સંતોષથી કષાયોને જીતી શકાય, અને વૈરાગ્ય ગુણોથી પાંચ ઈંદ્રિયોને જીતી શકાય છે. આ રીતે થવાથી આત્મા ખુશીથી જીતી શકાય છે.

૪—રાગ, દ્રેષ, મોહ, પરિબ્રહ્મ અને સ્ત્રી આદિની મમતારૂપ સ્નેહબંધનોરૂપ

જાળને છેદીને હું શાંતિથી વિચરું છું. અહીં કર્મરૂપી જાળને તોડીને અને પૂર્વે કહેલા રાગાદિ રૂપ બંધનોને છેદીને પરમ શાંતિથી વિચરું છું, આ રીતે પણ ઉત્તર આપી શકાય.

૫—સંસારમાં રખડાવનારી 'ભોગતૃષ્ણા' રૂપી વિષવેલ (ઝેરી વેલડી) છે. તેને ઊગવાનું સ્થાન 'હૃદય' છે. જન્મ, જરા, અને મરણ વગેરે તેના ઝેરી ફેલા જાણવાં. તે વિષવેલને ઉખેડીને એટલે ભોગતૃષ્ણાને તણને હું શાંતિથી શ્રી જિનશાસનને આરાધું છું.

૬—શરીર, મન વગેરેને બાળનાર કષાયરૂપ અગ્નિ છે. પરમ કૃપાળુ શ્રીતીર્થંકર દેવ રૂપી મેઘમાંથી વરસેલી દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ને તપરૂપી પાણીની ધારાઓ તે કષાય રૂપી અગ્નિને ઠારી દઉં છું. તેથી તે કષાયોનું કંઈ પણ બળ ચાલતું નથી. આ રીતે ક્ષમાદિ ગુણોને ધારણ કરીને પરમ પુણ્યોદયે મળેલા શ્રી જિનશાસનને આનંદથી આરાધું છું.

૭—મનરૂપી સાહુસિક ભયંકર દુષ્ટ ઘોડા છે. તે ઘોડા શબ્દાદિ વિષયોના સેવન રૂપ ઉન્માર્ગે ઠોડી રહ્યો છે. તેને શ્રી તીર્થંકરદેવનાં હિતકારી વચનોરૂપી લગામથી વશ કરીને પરમ સ્થિરતાથી શ્રમણધર્મને આરાધું છું.

૮—પાખંડીઓ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે જે તદ્દન ખોટા માર્ગો કાઢીને બીજા જીવોને તે રસ્તે ઠારી રહ્યા છે. તે બધા અસત્ય પંથોને જાણીને હું શ્રીતીર્થંકર દેવે કહેલા સાચા આત્મહિતકર મોક્ષમાર્ગે ચાલું છું.

૯—જન્મ-જરા-મરણરૂપી જલપ્રવાહના વેગમાં સંસારી જીવો તણાઈ રહ્યા છે. તેમને બચાવનારું ખરું સ્થાન, ખરું શરણ અને બચાવનાર ખરો દ્વીપ અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાખાધિત શ્રીજિનધર્મ જ છે. તેની પરમ ઉલ્લાસથી હું આરાધના કરું છું. તેથી તે જલપ્રવાહના વેગથી બચ્યો છું.

૧૦—જીવરૂપી ખલાસી સંસારરૂપી સમુદ્રમાં શરીરરૂપી ઠોડી મોક્ષમાર્ગની આરાધનારૂપ અનુકૂલ પવનમાં ચલાવીને ભવસમુદ્રને તરી જાય છે. અહીં શરીરરૂપી ઠોડી કોઈપણ બાજુથી ભેદાય નહિ, એટલે તેમાં છિદ્રો ન પડે, તે રીતે જીવે બહુજ કાળજી રાખીને શરીર દ્વારા મોક્ષમાર્ગની સાધના કરવી જોઈએ.

૧૧—સંસારમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર બહુ જ ફેલાયો છે, તેથી સંસારી જીવો આમ તેમ ગાથાં ખાઈને ભટકી રહ્યા છે. અહીં તેવા અંધકારને દૂર કરનાર શ્રીસર્વજ્ઞ પ્રભુ શ્રીતીર્થંકર દેવરૂપી સૂર્ય છે, તેમની સેવા કરીને હું અને બીજા ઘણા જીવો સમ્યજ્ઞાનરૂપી પ્રકાશને પામ્યા છીએ, પામીએ છીએ અને પામીશું.

૧૨—જ્યાં જન્મ-જરા-મરણાદિની પીડા લગાર પણ નથી, જે લોકની ટોચે રહેલું

છે, તે પરમ સુખના ભંડાર જેવા સિદ્ધિસ્થાનમાં મોક્ષમાર્ગના સાધક મહાપુરુષો જઈને કાયમ રહે છે, તેમને અહીં ફરી આવવું પડતું નથી.

આ રીતે સંતોષકારક ઉત્તરો સાંભળીને શ્રીકૈશી ગણધર પ્રભુશ્રીમહાવીરના પાંચ મહાવ્રતરૂપ શ્રમણ ધર્મને સ્વીકારીને, તેની પરમ ઉદ્ધાસથી આરાધના કરવા લાગ્યા. આ પ્રસંગે આવેલા બીજા છવો પણ આ પ્રશ્નોત્તરી આદિ સ્વરૂપ ઉપદેશને સાંભળીને શ્રીજિનશાસનની આરાધના કરવા લાગ્યા. આ રૂઝમા અધ્યયનમાં જે પ્રશ્નોત્તરો વિસ્તારથી જણાવ્યા છે, તે બીના ઢૂંકામાં અહીં સમજાવી છે.

૨૪. ચૌવીશમા શ્રીપ્રવચન માતૃ નામના અધ્યયનનો ઢૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં 'પ્રવચન' શબ્દના ચાર નિક્ષેપાતું વર્ણન કરીને અધ્યયનતું 'પ્રવચન માતૃ' નામ રાખવાતું કારણ જણાવ્યું છે. પછી ક્રમસર પાંચ સમિતિતું સ્વરૂપ જણાવતાં સમિતિના આલંબન વગેરેતું વર્ણન કરીને કહ્યું છે કે આસ કારણે ઉપયોગપૂર્વક જે ચાલવું તે ધર્મસમિતિ કહેવાય. અસત્યનાં કોષાદિ કારણોને તણને નિર્દોષ હિત-મિત-પ્રિય વચનો બોલવાં તે ભાયાસમિતિ કહેવાય. ઉપયોગપૂર્વક શુદ્ધ ભિક્ષા વગેરે વાપરવા તે એષણાસમિતિ કહેવાય, તેમજ ઉપકરણાદિને ઉપયોગપૂર્વક લેવાં કે મૂકવાં તે આદાન-ભંડ-માત્ર-નિક્ષેપણાસમિતિ કહેવાય. પરઠવવા લાયક ઉચ્ચાર (ઠ્ઠો) વગેરેને નિર્દોષ સ્થાને જે પરઠવવા તે પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ કહેવાય. આ તમામ બીના વિસ્તારથી સમજાવીને ગુપ્તિતું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે જે અશુભ વિચારોને કરતા એવા મનને અટકાવવું તે મનોગુપ્તિ કહેવાય. ખરાબ વચનો ન બોલવાં એ વચન-ગુપ્તિ કહેવાય. કાયાથી થતી અશુભ ક્રિયાઓને ન થવા દેવી તે કાયગુપ્તિ કહેવાય. આ પ્રસંગે સંરંભાદિ ત્રણ હિંસક ક્રિયાતું સ્વરૂપ આ રીતે વર્ણવ્યું છે : હિંસાદિને કરવાનો જે આવેશ, (દૃઢ નિશ્ચય) તે સંરંભ કહેવાય. જે હિંસાનાં સાધનો એકઠાં કરવાં તે સમારંભ કહેવાય, તથા જે હિંસાદિ ક્રિયા કરવી તે આરંભ કહેવાય. હિંસાદિને કરવાના વિચારથી માંડીને તે વિવક્ષિત કાર્ય પૂરું થતાં સુધીમાં અનુક્રમે આ સંરંભ વગેરે ત્રણે ક્રિયાઓ ઘટાવવી જોઈ એ. અંતે સમિતિમાં અને ગુપ્તિમાં ફરક અને તેનું ફક્ત વગેરે બીના વિસ્તારથી સમજાવી છે. આનો સાર એ છે કે શુભ પ્રવૃત્તિરૂપ સમિતિ છે ને શુભમાં પ્રવૃત્તિ ને અશુભથી નિવૃત્તિરૂપ ગુપ્તિ છે. જેમ માતા પુત્ર પર પ્રેમભાવ રાખીને તેનું કલ્યાણ ચાહે, તેમ સમિતિ-ગુપ્તિરૂપ આઠ પ્રવચનમાતા શ્રમણરૂપ બાલકતું જરૂર કલ્યાણ કરે છે. માટે તે 'પ્રવચન માતા' કહેવાય છે. આ આઠે માતાઓમાં દ્વાદશાંગીનો સમાવેશ થયો છે એમ સમજવું. કારણ કે દ્વાદશાંગીમાં ઊંચી કોટીના આચાર, વિચાર અને ઉચ્ચારોનાં સાધનો પણ કહ્યાં છે. તે આચારાદિ ત્રણેની પ્રાપ્તિ

આઠ પ્રવચન માતાના પાલનથી જરૂર થાય છે. આ હકીકતને લક્ષ્યમાં રાખીને સાધુ-સાધ્વીઓ સમિતિ-ગુપ્તિને આરાધીને સિદ્ધિપદને જરૂર પામ્યા છે, પામે છે ને પામશે.

૨૫. પચ્ચીશમા શ્રીયજ્ઞીય નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં 'યજ્ઞ' શબ્દના ૪ નિક્ષેપાતું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે, તપ, સંયમ અને યતના (જયજ્ઞાધર્મ) એ મોક્ષને દેનારો ખરો ભાવયજ્ઞ કહેવાય. વિજયધોષ નામનો બ્રહ્મજ્ઞ યજ્ઞ કરાવે છે, ત્યાં જયધોષ મુનિ ભિક્ષા લેવા જતાં જે બનાવો બને છે, તે તમામ બનાવોને જણાવનારું આ અધ્યયન છે. તેથી અહીં શ્રીજયધોષ મુનિરાજના ચરિત્રતું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું છે કે મનોરમ ઉદ્યાનમાં પધારેલા જયધોષ મુનિ વિજય-ધોષ બ્રાહ્મણના યજ્ઞ કરવાના સ્થાને ભિક્ષા વહોરવા આવ્યા. તેમણે ભિક્ષાની માગણી કરી. બ્રાહ્મણોએ ભિક્ષા દેવાની ના કહી. તો યે પરોપકારી મુનિવરે વિજયધોષ વગેરેને પ્રતિબોધ કરવાની ભાવનાથી સાચા વેદતું ને સાચા યજ્ઞ વગેરેતું ખરું રહસ્ય સમજાવ્યું. પ્રસંગે બ્રાહ્મણતું પણ યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવ્યું. તે સાંભળીને બધા બ્રાહ્મણોએ મુનિની પ્રશંસા કરી ગાચરી વહોરવા માટે વિનંતિ કરી, પણ મુનિને તેની પરવા નથી. તે તે તો વિજયધોષે કરેલી દીક્ષાની માગણી સ્વીકારી તેને શ્રમણ ધર્મનો સાધક બનાવે છે. ગુરુ-શિષ્યો પરમ ઉદ્ધાસથી આરિત્રાદિને સાધીને સિદ્ધિપદને પામ્યા. આ તમામ હકીકતો તે બંનેના જીવન ચરિત્રને વર્ણવવા પૂર્વક વિસ્તારથી સમજાવી છે.

॥ સાર ॥

જેમ લીલા (જે સુકાચો નથી તે) માટીનો ગાળો ભીંતે ફેંકીએ, તો તે ચોંટી જાય છે, તેમ કામભોગનાં સાધનોને સેવનારા હીનચુદ્ધિ જીવો પાપકર્મો કરી સંસાર રૂપ ભીંતમાં ચોંટી જાય છે. અહીં લીલા ગાળા જેવા આસક્ત જીવો જણવા. તથા જેમ સૂકો માટીનો ગાળો ભીંતે ફેંકતાં ભીંતની સાથે ચોંટી જતો નથી, તેમ વિરક્ત આત્માઓ સંસાર રૂપ ભીંતમાં ચોંટી જતા નથી. એટલે તેઓ સંસારમાં ભમતા નથી; પણ મોક્ષે જાય છે. વ્યાજખીજ છે કે ખરું સુખ ત્યાગમાં જ છે. આ વચનની સત્યતા ૧૨ ચક્રવર્તીઓમાંના ૧૦ ચક્રવર્તીઓએ પણ ત્યાગમાર્ગ સ્વીકારીને સાબિત કરી આપી છે.

૨૬. છવ્વીશમા શ્રી સમાચારી નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં 'સામાચારી' શબ્દમાં રહેલા સામ શબ્દના ૪ નિક્ષેપાતી બીના જણાવતાં ભાવ સામ તરીકે સામાચારીના ઇચ્છા મિચ્છા વગેરે ૧૦ ભેદો કહ્યા છે, અને

‘આચાર’ શબ્દના નિક્ષેપાની બીના જણાવતાં ‘ભાવાચાર’ તરીકે સામાચારીનો આચાર (આરાધના) કહ્યો છે. પછી ક્રમસર અધ્યયનના નામનો અન્વય, અને દુઃખનો નાશ કરનારી સામાચારીના આવશ્યકી વગેરે ૧૦ ભેદોનું સ્વરૂપ, લક્ષણ વગેરેની બીના, તથા ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે સ્વાધ્યાયને કે વૈયાવચ્ચને કરવાની સૂચના, તેમજ દિવસની ચાર પોરિસીમાં કરવા લાયક કર્તવ્યો, અને છાયા વડે પોરિસીને અને પડિલેહણના સમયને જણાવતો ઉપાય, તથા તે જ પ્રમાણે રાતની ચાર પોરિસીને જણાવતો ઉપાય, તેમજ તે દરેક પોરિસીમાં કરવા લાયક કર્તવ્યો વગેરે વિસ્તારથી સમજાવ્યાં છે. પછી વસ્ત્રાદિને પડિલેહવાનો વિધિ, અને મુનિને આહાર કરવાનાં તથા નહિ કરવાનાં ૬-૬ કારણો, તેમજ વિહાર, સ્વાધ્યાયકાલ, અને પ્રતિક્રમણાદિની બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે દેવસી પ્રતિક્રમણનો વિધિ, અને કાલગ્રહણનું સ્વરૂપ, વિધિ તથા રાત્રિક (રાઈ) પ્રતિક્રમણની વિધિ તેમજ સામાચારીનું કૌલ વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે.

મુનિ ખાસ કારણ સિવાય સ્વસ્થાનને કે પોતાના આસનને તજીને અન્યત્ર જાય નહિ. આત્મસ્વરૂપની ચિંતવના કરે. અજ્ઞાનાદિ કારણોમાંનાં કોઈ પણ કારણથી લાગેલા દોષોને પ્રાયશ્ચિત્તાદિથી શુદ્ધ કરે, ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે વૈયાવચ્ચ વગેરેમાં પ્રવર્તે, નવું જ્ઞાન ભણવામાં ઉદ્યમશીલ રહે, ક્ષમા-નમ્રતાદિ ગુણોને ધારણ કરી સ્વચિંતા કરવા-પૂર્વક પરોપકારાદિ સત્કાર્યોમાં પણ યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ કરે, આ તમામ બીનાઓ મુનિ-જીવનને નિર્મલ બનાવે છે, તેથી તે પણ મુનિધર્મની સામાચારીના અંગ (પેટા વિભાગ) કહેવાય છે. સામાચારીના પ્રત્યેક મુદ્દાઓ ખાસ સમજવા જેવા ને જીવનમાં ઉતારવા લાયક છે. તે દરેકનું અપૂર્વ રહસ્ય જણાવતાં અંથ વધી જાય, તેથી યોગ્ય પ્રસંગે જણાવવા ભાવના છે.

૨૭. સત્યાવીશમા ખલુંકીય અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

ખલુંક એ ગણિયા બળદનું નામ છે. અવિનીત શિષ્યોને તેના જેવા કહીને વિનીત (વિનયવંત) થવા માટે હિતશિક્ષાઓ ફરમાવી છે. તેથી આ અધ્યયન તેના (ખલુંક શબ્દના) નામે ઓળખાય છે. શરૂઆતમાં ‘ખલુંક’ શબ્દના ૪ નિક્ષેપાની બીના અને ખલુંક (ગણિયા બળદ)નું સ્વરૂપ, તથા તેના જેવા સાધુનું સ્વરૂપ કહીને હિતશિક્ષા આપી છે કે હું સાધુ-સાધ્વીઓ ! તે ગણિયા બળદના જેવા થશો નહિ, માયા-પ્રપંચાદિ દોષોને તજીને સરલ સ્વભાવે જ પરમ ઉદ્ધાસથી ભોક્ષમાર્ગની સાર્ત્વિકી આરાધના કરીને સિદ્ધિપદને પામજો. પછી જણાવ્યું છે કે ગર્ગ નામના ગણધર (આચાર્ય) વિશાલ શિષ્યસમુદાયના નાયક હતા. અભિમાનાદિ દોષોમાંના કોઈ કોઈ દોષના નિમિત્તે શિષ્યો બહુજ સ્વચ્છંદી થયા, સારણાદિ ભેદે સમજાવવા છતાં પણ

સુધર્મા નહીં, ત્યારે તે આચાર્ય તેવા શિષ્યોથી અલગ થઈને આત્મહિતને સાધવા લાગ્યા. આથી શિષ્યોના ભાવી હિતને અહુજ ધક્કો પહોંચ્યો. આ પ્રસંગે ગળિયા બળદનું દષ્ટાંત કુશિષ્યોમાં ઘટાવીને તેમના ગૌરવ, (રસગારવ વગેરે ત્રણ) ક્રોધ, ભિક્ષા લેવા જવામાં આળસ, દ્વેષ, કલેશ વગેરે દુર્ગુણોનું વર્ણન કર્યું છે. અંતે હિતશિક્ષા આપી છે કે આત્મહિતેચ્છુ શિષ્યોએ ભવસમુદ્રથી તારનારા, દેવનું ને ધર્મનું સ્વરૂપ સમજવનારા, પરમોપકારી શ્રી ગુરુ મહારાજ નારાજ થાય એવું કંઈ પણ કામ કરવુંજ નહિ. કારણ કે જેમ રાજા પ્રજાની ઉપર નારાજ થાય, તે પ્રજાનું હિત બગડે ને પ્રધાન જે નારાજ થાય તે રાજાનું હિત બગડે, તથા જ્ઞાતિનો નાયક જે નારાજ થાય તે આખી જ્ઞાતિનું હિત બગડે, તેમજ કુટુંબનો નાયક જે નારાજ થાય તે આખા કુટુંબનું હિત બગડે; તેમ સંઘના ને સાધુસમુદાયના નાયક શ્રી આચાર્ય ભગવંત વગેરે મહાપુરુષોનું મન યોતાની ઉપર લગાર પણ નારાજ ન થાય તે રીતે શિષ્યોએ વર્તવું જોઈએ. તેમણે સમજવુંજ જોઈએ કે તેઓ (શ્રી ગુરુમહારાજ) આપણને તારવાની બુદ્ધિથીજ કડવાં કે મીઠાં વચનોથી હિતશિક્ષા ફરમાવે છે, માટે આપણે તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. વ્યાજબીજ છે કે બાળકને નીરોગી બનાવવાની લાગણીથી કડવું ઔષધ પણ માતાજ આપશે. વૈદ્ય પણ કદાચ કડવી દવા આપે, તેમાં પણ તેમની ભાવના રોગીને આરોગ્ય પમાડવાનીજ હોય છે. જેઓ દેખાવમાં તે સર્પની જેવા કૂર અને બોલવામાં તલવારની ધાર જેવા કઠોર વેણ બોલતા હોય, પણ જેમના હૃદયમાં શિષ્યોનું હિત કરવાની મીઠી લાગણી જ નિરંતર વર્તે છે, આવા ઉત્તમ ગુરુઓ પ્રબલ પુણ્યોદયેજ શિષ્યોને મળે છે.

કોઈ વખત એવું પણ બને છે કે શ્રીગુરુ મહારાજ શિષ્યોને હિતશિક્ષાઓ ફરમાવે, પણ જેમ તાવનું જોર વધતાં ખાવાની રુચિ ન થાય, તેમ ભારેકમી શિષ્યોને તે હિતશિક્ષાઓ રુચતી નથી, ને તેઓ તે પ્રમાણે ચાલતા પણ નથી. આ પ્રસંગે ગુરુને ઉદ્દેશીને જણાવ્યું છે કે ઉન્માર્ગે જતાં શિષ્યોને સન્માર્ગે વાળવામાં જ ગુરુ-પણાની યથાર્થ સાર્થકતા (સફલતા) છે, એમ ગુરુએ પણ જરૂર યાદ રાખવું જ જોઈએ. સીધા માર્ગે ચાલનારા શિષ્યોને તે સાચવનારા ઘણાં ગુરુઓ દેખાય છે. શ્રીઆચાર્યવૈદિ મહાપુરુષોએ પણ જ્યાં સુધી બની શકે, ત્યાં સુધી છેવટે શાંતિ અને ત્રેમ ભરેલાં વચનોથી પણ યોતાના શરણે આવેલા વિદ્યાસુ શિષ્યોને કે સઘને હિતમાર્ગે જોડવાની તીવ્ર લાગણી કે દયા દીલમાં જરૂર રાખવી જ જોઈએ. ને સમજવું જોઈએ કે છારું કછારું બને, પણ ઉત્તમ માખાપ તે તેનું ભલું જ ચાહે. મોરની શોભા પીંછાથી ને પીંછાની શોભા મોરથી હોય છે. અહીં પીંછા જેવો શિષ્ય સમુદાય જણવે, ને મોર જેવા વડીલો સમજવા.

૨૮. અઠ્યાવીશમા મોક્ષમાર્ગ (મોક્ષમાર્ગગતિ) નામના અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં આ અધ્યયનના ' મોક્ષમાર્ગગતિ ' નામને લક્ષ્યમાં રાખીને અનુક્રમે મોક્ષ શબ્દ, માર્ગ શબ્દ અને ગતિ શબ્દના આર આર નિક્ષેપાઓની ખીના કહીને આ અધ્યયનનો એ અન્વયાર્થ જણાવ્યો છે કે ઉત્તમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગની સાધનાથી મોક્ષગતિને પામવાની ખીના અહીં કહી છે, તેથી આતું ' મોક્ષમાર્ગ ગતિ ' નામ અર્થને અનુસરતું વ્યાજબી છે. પણ ઉત્તમ વગેરે નામોની જેવું નિર્થક (અર્થ વગરતું) નામ નથી. પછી ક્રમસર માર્ગતું સ્વરૂપ અને રૂળ, તથા પાંચ જ્ઞાન, તે દરેક જ્ઞાનનો વિષય, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનાં લક્ષણો, તેમજ ધર્માસ્તિકાયાદિની હયાતિવાળા ભાગતું લોકપણું, અને તે ધર્માસ્તિકાયાદિનાં લક્ષણ, એકપણું અનેકપણું વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ રીતે જ્ઞાનની ખીના જણાવ્યા પછી દર્શનની ખીના જણાવતાં અનુક્રમે (૧) સમ્યક્ત્વનાં લક્ષણ ને ભેદો, (૨) નિર્સર્ગ-રુચિ વગેરે ૧૦ પ્રકારની રુચિનું સ્વરૂપ, (૩) સમ્યક્ત્વના ઉપશમ વગેરે પાંચ લિંગો, (૪) સમ્યક્ત્વનો મહિમા (૫) અને સમ્યક્ત્વના આચાર (દર્શનાચાર) વગેરેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી ક્રમસર પાંચ ચારિત્રોનું ને એ પ્રકારના તપનું વર્ણન કરીને અંતે જણાવ્યું છે કે જ્ઞાનાદિ આર પદાર્થોની પરમ ઉદલાસથી સાત્ત્વિકી આરધના કરવાથી જે મોક્ષનાં સુખો મળે, એ જ સંયમનું ને તપનું અંતિમ ફલ સમજવું. આ સંક્ષિપ્ત તમામ હકીકતોને અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૨૯. ઓગણત્રીશમા સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ અધ્યયનનો દ્વંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં સમ્યક્ત્વાદિના નામો અને અપ્રમાદ-શ્રુત શબ્દના નિક્ષેપો, તથા અધ્યયનનો અર્થ, તેમજ ઉદ્દેશ વગેરે ખીનાઓ સ્પષ્ટ સમજાવીને ક્રમસર સંવેગ દ્વાર વગેરે ૭૩ દ્વારોનાં નામ અને ફલ વગેરેની હકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે. તેનો સાર દ્વંકમાં આ પ્રમાણે જણાવો :—

૧. સંવેગ—મોક્ષની જે ઇચ્છા થાય તે સંવેગ કહેવાય. આ ગુણ પ્રકટ થયા પછી તેના ફલ રૂપે (૧) અનુક્રમે ધર્મશ્રદ્ધા (૨) વૈરાગ્ય (૩) પ્રથમ કષાયની મંદતા (૪) સમ્યક્ત્વ શુદ્ધિ વગેરે લાભ જણાવ્યા છે.

(૨) નિર્વેદ—કામભોગથી કે સાંસારિક આધિ, વ્યાધિ ને ઉપાધિથી જે આત્માને કંટાળો થાય એટલે આસક્તિ ઘટવા માંડે, તે નિર્વેદ કહેવાય. આ રીતે કંટાળેલો આત્મા આરંભાદિને તણને સંસારથી નિરાળો થઈ પરમશાંતિથી મોક્ષમાર્ગને આરાધી સિદ્ધિપદને પામે છે.

૩. ધર્મશ્રદ્ધા—આત્માના જ્ઞાનાદિ ધર્મો જ સાચા છે, તે જ આત્માને નિર્મલ બનાવી સિદ્ધિપદને પમાડનારા છે, આવી જે આત્મધર્મની અડગ શ્રદ્ધા તે ધર્મશ્રદ્ધા કહેવાય. આ ગુણવાળો આત્મા સાંસારિક સુખોને ભોગવતાં તેમાં રાચતો નથી, પણ વૈરાગ્યભાવે સંયમી બની થોડા જ સમયે સિદ્ધિપદને પામે છે.

૪. શુશ્રૂષા—પૂજ્ય પુરુષોની અને સાધર્મિકોની જે સેવા તે શુશ્રૂષા કહેવાય. તેનાં ફલો અનુક્રમે ૧. વિનય, ૨. સમ્યક્ત્વનાં કારણોનો વિકાસ, (૩) દુર્ગતિનો નાશ, યશઃ કીર્તિ, (૩) મોક્ષમાર્ગની સાધના, (૫) મોક્ષ, જાણવાં.

૫. આલોચના—પ્રમાદાદિથી કરેલી ભૂલોને ગુરુની પાસે જે કહેવી, તે આલોચના કહેવાય. તેનાં ફલો અનુક્રમે ૧. ત્રણ શબ્દોનો નાશ, ૨. સ્ત્રીવેદાદિનો બંધ થાય નહિ. ને ૩. પૂર્વે બાંધેલા તે કર્મોનો નાશ થાય.

૬. આત્મનિંદા—પ્રમાદાદિથી થયેલી ભૂલોનો ગુરુનો પાસે પશ્ચાત્તાપ કરવો તે આત્મનિંદા કહેવાય. તેનાં ફલો અનુક્રમે દોષોનો નાશ, વૈરાગ્ય, ક્ષપકશ્રેણી, મોહનાશ અને મોક્ષ જાણવાં.

૭. ગહર્ષા—જે પ્રમાદાદિથી થયેલી ભૂલોનો આત્મસાક્ષીએ પશ્ચાત્તાપ કરવો, તે ગહર્ષા કહેવાય. તેના ફલો અનુક્રમે લધુતા, પ્રશસ્ત યોગની પ્રાપ્તિ, ઘણાં કર્મોનો નાશ વગેરે જાણવાં.

૮. સામાયિક—આત્માને સમતાભાવમાં રાખનારી જે ક્રિયા, તે સામાયિક કહેવાય. તેના ફલો અનુક્રમે સમતા, ઘાતીકર્મોનો નાશ, કેવલજ્ઞાન અને મુક્તિ જાણવાં.

૯. ચતુર્વિંશતિસ્તવ—ચોવીંશ તીર્થકરોની સ્તુતિ કરતાં સમ્યક્દર્શનાદિ ગુણો નિર્મલ બને છે, ને તેથી મોક્ષનાં સુખ મળે છે.

૧૦. વંદનક—વડીલોનો વંદનારૂપ વિનય કરવાથી નીચ ગોત્રનો ક્ષય, ને ઉચ્ચગોત્રનો બંધ, નેતાપણ, લોકવલ્લભતા, કેવલજ્ઞાન વગેરે લાભ મળે છે.

૧૧. પ્રતિક્રમણ—આનો અર્થ આવશ્યક સૂત્રના સંક્ષિપ્ત પરિચયમાં જણાવ્યો છે. તેથી અતિચારાદિ દોષોની શુદ્ધિ, આશ્રવનિરોધ, આઠ પ્રવચનમાતાની આરાધના વગેરે લાભ મળે છે.

૧૨. કાયોત્સર્ગ—કાયોત્સર્ગથી પ્રતિક્રમણમાં આલોચવા રહી ગયેલા દોષોની શુદ્ધિ, લધુતા, પ્રશસ્ત ધ્યાન વગેરે લાભ મળે છે.

૧૩. પ્રત્યાખ્યાન—આથી નવાં પાપકર્મો બંધાતાં નથી, ઇચ્છાઓને રોકી શકાય છે ને પરમ શાંતિમય જીવન ગુમરી શકાય છે. સામાયિકાદિ ઇનો અર્થ શ્રી આવશ્યક સૂત્રના સંક્ષિપ્ત પરિચયમાં કહ્યો છે.

૧૪. સ્તવસ્તુતિ—શ્રી તીર્થંકરાદિ પરમ ગુણી મહાપુરુષોની સ્તવના કરતાં મોક્ષમાર્ગની સાધના, ને તેથી સ્વર્ગ કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૧૫. કાલગ્રહણ—આ ક્રિયાથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો નાશ થાય છે. કાલગ્રહણ એ સૂત્રના અભ્યાસમાં કારણભૂત યોગોદ્ગ્રહનની ક્રિયાનું અંગ (ભેદ) છે.

૧૬. પ્રાયશ્ચિત્ત—તેથી પાપશુદ્ધિ, લઘુતા વગેરે લાભ મળે છે.

૧૭. ક્ષામણા—પ્રમાદાદિથી કરેલા અપરાધોને માંહોમાંહે ખમાવતાં ચિત્તની પ્રસન્નતા, મૈત્રીભાવ, નિર્ભયતા વગેરે ગુણો પામી શકાય છે.

૧૮. સ્વાધ્યાય—આથી વૈરાગ્ય, સંયમમાં સ્થિરતા, નવું તત્ત્વજ્ઞાન, કર્મનિર્જરાદિ ઘણા લાભ થાય છે.

૧૯. વાચના—આથી જ્ઞાનવૃદ્ધિ, ચારિત્રાદિની નિર્મલતા, સ્થિરતા, કર્મનિર્જરાદિ ઘણા લાભ થાય છે.

૨૦. પ્રતિપૃચ્છા—આથી સૂત્રાર્થનું યથાર્થ રહસ્ય જણાય છે ને કાંક્ષામોહનીયાદિ કર્મોનો નાશ પણ થાય છે.

૨૧. પરાવર્તના—ભણેલા સૂત્રાર્થોને સંભારવાથી તે ખંને જુલાતા નથી ને ખીજને ભણાવવામાં વધારે અનુકૂલતા પડે છે. તથા મનની સ્થિરતા, વૈરાગ્ય, કર્મનિર્જરાદિ ઘણા લાભ થાય છે.

૨૨. અનુપ્રેક્ષા—આથી કર્મોની તીવ્ર પ્રકૃતિ-રસ-સ્થિતિઓ અને પ્રદેશો મંદ શક્તિવાળા બને છે. એટલે આયુ સિવાયની કર્મપ્રકૃતિઓનાં ગાઢ બંધનોને શિથિલ કરે છે, ને અશુભ કર્મોની સ્થિતિને, તેના રસને તથા પ્રદેશોને ઘટાડે છે. અહીં નિયતકાલે જ આયુષ્ય બંધાય છે, તેથી તેની વાત કરી નથી. તેમજ અનુપ્રેક્ષાથી અસાતાવેદનીયાદિ કર્મો પણ નાશ થાય છે.

૨૩. ધર્મકથા—આથી કર્મનિર્જરા, જ્ઞાનાદિની સ્થિરતા, જિનશાસનની પ્રભાવના વગેરે લાભ મળે છે.

૨૪. શ્રુતારાધના—શ્રુતજ્ઞાનની આરાધના કરવાથી અજ્ઞાનનો ને કલેશાદિનો નાશ, અપૂર્વ તત્ત્વજ્ઞાન, કર્મનિર્જરા વગેરે લાભ મળે છે.

૨૫. મનની એકાગ્રતા—આથી અશુભ વિચારો રોકાય છે, શુભ ભાવના જગતાં કર્મનિર્જરાદિ ઘણા લાભ મળે છે.

૨૬. સંયમ—આથી નવાં આવતાં કર્મોનું રોકાણ થાય છે. આત્મ-નિર્મલતા ને કર્મનિર્જરાદિ લાભ પણ મળે છે.

૨૭. તપ—આથી અજ્ઞાનાદિને વશ થઈને ભૂતકાલમાં ખાંધેલાં કર્મોનો નાશ, લબ્ધિની પ્રાપ્તિ, નિકાચિત કર્મોનો નાશ વગેરે લાભ થાય છે.

૨૮. વ્યવહાર—આતું ફેલ સાવઘ ક્રિયાને નહિ કરવાપણું ને અંતે સિદ્ધિપદ ભણુવું.

૨૯. સુખશાત—કામલોગના સુખનો ત્યાગ કરવાથી સંતોષ, શાંતિ, અવ્યા-કુળતા, ચારિત્રમોહાદિનો નાશ વગેરે ઘણા લાભ મળે છે.

૩૦. અપ્રતિબદ્ધતા—ક્ષેત્રાદિની ઉપરના રાગનો ત્યાગ કરીને અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરતા અસંગપણું, એકાગ્રતા, પરમ શાંતિ, શાસનની પ્રભાવતા, કર્મનિર્જરાદિ ઘણા લાભ મળે છે.

૩૧. વિવિક્ત-શર્યાદિ—જ્યાં સ્ત્રી આદિનો રહેવાસ નથી, તેવા ઉપાશ્રયાદિને વાપરવાથી ચારિત્રની રક્ષા ને કર્મનિર્જરાદિ ઘણા લાભ થાય છે.

૩૨. વિનિવર્તન—વિષયનાં સાધનોનો ત્યાગ કરવાથી નવાં કર્મો ખંધાતા નથી, જૂનાં કર્મોનો ક્ષય થાય છે ને અંતે સિદ્ધિપદ મળે છે.

૩૩. અસલોગ—સાધુઓના જે માંહોમાંહેના વ્યવહારો તે સલોગ કહેવાય. ખાસ કારણે ગુરુની આજ્ઞા લઈને પરમ ગીતાર્થાદિ મહાપુરુષોતું બધા મુનિ વગેરેથી નિર્લેપ રહેવું તે અસલોગ કહેવાય. આ રીતે વર્તનારા મહાપુરુષો પોતે જાતે જ ગાયત્રી લાવવી વગેરે ક્રિયાઓ કરે છે. આથી પરાશાની નિવૃત્તિ, શાંતિ, સ્વાશ્રયિપણું, નિઃસ્પૃહતા, કર્મનિર્જરા વગેરે ઘણા લાભ થાય છે. વિશિષ્ટ અભિમુદ્ધાદિવાળા ગીતા-ર્થાદિ મહાપુરુષોને આ પ્રત્યાખ્યાન હોય છે.

૩૪. ઉપધિ પ્રત્યાખ્યાન—આથી ઉપધિતું પ્રમાણ નિશ્ચિત કરાય છે. તેનાં ફલ-નિશ્ચિતતા, શાંતિ, બીજા સ્વાધ્યાયાદિ યોગોની શાંતિથી આરાધના, આછાં સાધનોથી નિર્વાહ કરવાનો અભ્યાસ ને કર્મનિર્જરાદિ ઘણા જણાવ્યાં છે. થોડી ઉપધિથી નિર્વાહ કરવો એ મુનિનો મુખ્ય ગુણ છે.

૩૫. આહાર પ્રત્યાખ્યાન—આથી લોભપતા દોષનો નાશ, નિઃસ્પૃહપણું, અવ-સરે આહાર વિના નિર્વાહ કરવાપણું, પરમ શાંતિ ને કર્મનિર્જરાદિ ઘણા લાભ થાય છે.

૩૬. કષાયત્યાગ—આથી વીતરાગપણું, સુખના સમયે ને દુઃખના સમયે સમતા-ભાવ, ક્ષમાદિ ગુણોનો લાભ ને કેવલજ્ઞાનાદિ લાભ થાય છે.

૩૭. યોગત્યાગ—મન વગેરે વ્યાપારના ત્યાગથી અયોગિપણું, કર્મોનો ખંધ ન થાય ને પૂર્વે ખાંધેલાં કર્મોનો નાશ વગેરે લાભ થાય છે.

૩૮. શરીર ત્યાગ—શરીરના મોહાદિનો ત્યાગ કરવાથી સિદ્ધિપદ મળે છે.

૪૯. સહાયક ત્યાગ—મુનિ પોતાનાં કાર્યો માટે નિયમ કરે કે મારે મારું તમામ કામ જાતે જ કરવું, પણ બીજાની પાસે કરાવવું નહીં. આ રીતે પોતાની ધારણા પ્રમાણે અમુક મુદત સુધી બીજા મદદગારની અપેક્ષા નહિ રાખવારૂપ અભિગ્રહ કરવાથી સ્વાશ્રયિપણું, એકત્વ ભાવના, કષાયોની ને કલેશોની ઓછાશ, વધારે વખત મૌન, થોડું બોલવાપણું કર્મનિર્જરા વગેરે ઘણા લાભ થાય છે.

૪૦. ભક્તપ્રત્યાખ્યાન—આથી ભવભ્રમણની ઓછાશ, કર્મનિર્જરા વગેરે ઘણા લાભ થાય છે.

૪૧. સર્વ યોગોને રુધવારૂપ ક્રિયામાત્રનો ત્યાગ કરવાથી કેવલજ્ઞાન અને સિદ્ધિપદને પામે છે.

૪૨. પ્રતિરૂપતા—ઉપધિરહિતપણું, અથવા મન-વચન અને કાયાની એકતાથી હળવાપણું (થોડી ઉપધિથી નિર્વાહ કરવાપણું), અપ્રમાદ, વિદ્યાસ કરવા લાયકપણું, જિતેન્દ્રિયતા (ઇન્દ્રિયોનો જય એટલે તેના શબ્દાદિ વિષયોથી દૂર રહેવાપણું), તપશ્ચર્યાદિ ગુણોની આરાધના ને કર્મનિર્જરાદિ ઘણા લાભ થાય છે.

૪૩. વૈયાવૃત્ય—મુનિરાજ વગેરેનું વૈયાવચ્ચ કરવાથી જિનનામકર્મોનો, સાતા વેદનીય ને ઉચ્ચ ગોત્રાદિ શુભ પ્રકૃતિઓનો બંધ, પાપકર્મોનો ક્ષય, કેવલજ્ઞાન વગેરે ઘણા લાભ થાય છે.

૪૪. સર્વગુણ-સંપૂર્ણતા—તમામ ઉત્તમ જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિથી તમામ દુઃખોનો નાશ થતાં સિદ્ધિપદને પામે છે.

૪૫. વીતરાગતા—આથી રાગાદિના બંધનથી રહિતપણું અને વૈરાગ્યને પામીને કેવલજ્ઞાની થઈ સિદ્ધિપદને પામે છે.

૪૬. ક્ષમા—આથી પરીવહોને છૂટી શકાય છે. ને કર્મનિર્જરાદિનો પણ લાભ મળે છે.

૪૭. મુક્તિ—લોભરહિતપણાથી પરિગ્રહ (મમતા)નો, પરાધીનતાનો ને આશાની ગુલામગીરીનો નાશ તથા મનની પરમ સ્વસ્થતા કર્મનિર્જરા વગેરે ઘણા લાભ થાય છે.

૪૮. આર્જવ—સરલ સ્વભાવથી સ્ત્રીવેદાદિ હલકી પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી. ને શુભ કર્મો બંધાય છે, તથા બીજા ગુણોની સહાય મળતાં કર્મનિર્જરાદિ ઘણા લાભ મળે છે.

૪૯. માર્દવ—નમ્રતા ગુણથી લોકને વહાલા લાગવાપણું અને વિદ્યાસપાત્રતાનો લાભ થાય તથા અહંકારાદિનો ને ઠ મદનો નાશ, કેવલજ્ઞાન ને સિદ્ધિનાં મુખો મળે છે.

૫૦. ભાવસત્ય—અનંતકરણની નિર્મલતાથી ધર્મની યથાર્થ આરાધનાના ફલરૂપ સિદ્ધિપદને પામે છે.

૫૧. કરણસત્ય—આથી ક્રિયાની નિર્દોષ આરાધના થાય છે. પોતાના વિચારથી કે વચનથી લગાડે વિરુદ્ધ વર્તન થતું નથી તેથી સિદ્ધિપદને જરૂર પામી શકાય છે.

૫૨. યોગસત્ય—આથી નિર્મલ યોગ પ્રવૃત્તિ થતાં પરિણામે કર્મનિર્જરાના ફલ રૂપે મોક્ષને પામે છે.

૫૩. મનોગુપ્તિ—આથી થતાં ખરાબ વિચારો રોકાય છે ને શુભ ભાવના પ્રકટે છે.

૫૪. વચનગુપ્તિ—આથી ખરાબ વેણુ બોલાતા નથી ને ખાસ કારણે હિત-મિત-પ્રિય-સાચાં વેણુ બોલાય છે તથા બોલવાનું કારણ ન હોય ત્યારે મૌન રહી શકાય છે. મૌન એ મુનિપણાનું પરમ ભૂષણ છે.

૫૫. કાયગુપ્તિ—આથી ઘણાં કર્મોના અંધનથી બચીને સંવર ભાવને સેવતાં આત્મા જરૂર સિદ્ધિપદને પામે છે.

૫૬. મનઃસમાધારણા—મનને મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં જોડવાથી અનુકંમે એકાગ્રતા, જ્ઞાનવૃદ્ધિ, સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ ને કર્મનિર્જરાદિ ઘણા લાભ થાય છે.

૫૭. વચન સમાધારણા—મોક્ષમાર્ગને પોષનારાં વચનો બોલવાથી સમ્યક્ત્વશુદ્ધિ, સુલભબોધિપણું ને કર્મનિર્જરાદિ ઘણા લાભ મળે છે.

૫૮. કાયસમાધારણા—કાયને મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં જોડવાથી ચારિત્રાદિ ગુણોની નિર્મલતા, યથાખ્યાત ચારિત્ર, કેવલજ્ઞાન ને સિદ્ધિપદને પામે છે.

૫૯. જ્ઞાનસંપન્નતા—નિર્મલ બોધના પ્રતાપે તરવોતું ખરું રહસ્ય જણાય છે. વળી તમામ દુઃખોનો નાશ થતાં બીજા ગુણોની સહાયથી સિદ્ધપદ પામે છે. જેમ દારાવાળી સોય બોવાતી નથી, તેમ જ્ઞાની જીવ સંસારમાં ભૂલો પડતો નથી.

૬૦. દર્શનસંપન્નતા—સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ અજ્ઞાનને દૂર કરી ઉત્તમ જ્ઞાનગુણને પામીને ચારિત્રાદિને આરાધી સિદ્ધિપદને પામે છે.

૬૧. ચારિત્રસંપન્નતા—આથી ભવ્યજીવ શૈલીથી અવસ્થાને પામીને મોક્ષે જાય છે.

૬૨ થી ૬૬. ઓત્ર (કાન) વગેરે પાંચે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ (વશ કરવું)—પાંચે ઇન્દ્રિયોને વશ કરવાથી સારા શબ્દાદિમાં રાગ થતો નથી ને ખરાબ શબ્દાદિમાં દ્વેષ થતો નથી. તેથી રાગ-દ્વેષજન્ય કર્મોનો અંધ થતો નથી ને પહેલાં આંધેલાં તેવાં કર્મોનો નાશ જરૂર થાય છે.

૬૭ થી ૭૦. ક્રોધાદિ ચાર કષાયોનો વિજય—ચારે કષાયોને છતવાથી ક્રમસર ક્ષમા, નમ્રતા, સરલના ને સંતોષ ગુણો પ્રકટે છે, ક્રોધાદિ નિમિત્તે નવાં કર્મો અંધાતાં નથી ને કષાય નિમિત્તે પહેલાં આંધેલાં તેવાં કર્મોના નાશ પણ થાય છે.

૭૧. પ્રેમ-દ્વેષ-મિથ્યાદર્શનવિજય. ૭૨ યથાયુઃપાલન, ૭૩. સર્વહાન—પ્રેમ-દ્વેષ અને મિથ્યાવનો નાશ કરનારો ભવ્ય જીવ મોક્ષમાર્ગની પરમ શાંતિથી આરાધના કરીને કેવલજ્ઞાની બને છે. ૭૧. પોતાનું આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ આકી છે એમ જાણીને યોગનિરોધ કરીને શૈલીશી અવસ્થાને પામે છે. અંતે શ્રીઅયોગી કેવલી ભગવંત આકી રહેલી ઔદારિકશરીર-નામકર્માદિ તમામ કર્મપ્રકૃતિયોને અપાવીને સિદ્ધ થાય છે.

આ ૭૩ દ્વારોતું વર્ણન અહીં વિસ્તારથી કયું છે. ભવ્ય જીવોએ સમ્યગ્દષ્ટિ થયા પછી ક્રમસર આત્મિક જીવનને ઉચ્ચ કોટીમાં લાવનારા ગુણોનું યથાર્થ વર્ણન અહીં કયું છે.

૩૦. ત્રીશમા શ્રી તપોમાર્ગગતિ નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં તપશબ્દ, માર્ગ શબ્દ અને ગતિ શબ્દના નિક્ષેપા વગેરેની બીના કહીને સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે તપથી ભૂતકાલે આંધેલા કર્મોનો ક્ષય જરૂર થાય છે, ને મૂલગુણાદિની આરાધના કરવાથી વર્તમાનકાલે આવતાં કર્મોનો ક્ષય થાય છે. આ હકીકતને યથાર્થ સમજવનારું તળાવનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે તપમાં ઘટાવવું જેમ એક પાણીથી ભરેલા તળાવને તદન સૂકું કરવું હોય, તે પહેલાં તેના ગરનાળા (બહારથી નવું પાણી આવવાનાં આકાં) અંધ કરીને આવતું પાણી રોકી દેવું જોઈએ, પછી અંદરનું પાણી ઉલેચીને બહાર કાઢીએ, તે બધું પાણી આલી થઈ જાય ને પછી સૂર્યનો તાપ પડતાં તે તળાવ તદન સૂકું થઈ જાય છે. આ તળાવનું દૃષ્ટાંત આત્મામાં આ રીતે ઘટાવવું : તળાવ જેવો આત્મા જાણવો ને પાણી જેવાં આંધેલાં અને અંધાતાં કર્મો સમજવાં. ઇન્દ્રિય-કષાય-અમ્રત વગેરે ગરનાળા જેવાં જાણવાં. તેને અંધ કરનારા ડાઠા જેવી મહામ્રતાદિની આરાધના કરીને નવાં કર્મો આંધેલાં નથી ને જ્ઞાનપૂર્વક નિર્નિહાન (નિયાણાંને તણને) તપ કરવાથી જૂનાં કર્મોને અપાયે છે. આ રીતે શ્રીતીર્થકરદેવોએ તેવો તપ કરીને આત્માને નિર્મલ બનાવ્યો. પછી ભવ્ય જીવોને તપ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો, તેથી તેમણે તપ કરીને કહ્યું છે, એમ ખુશીથી કહી શકાય. આ બીના સ્પષ્ટ જણાવીને અનુક્રમે આદ્યતપના ૬ ભેદો અને અભ્યંતર તપના ૬ ભેદો વિસ્તારથી સમજાવતાં ઇતરિક અનશનના વર્ણનમાં ઐશ્વરીતપ વગેરેનું સ્વરૂપ, અને યાવતકથિક અનશનના વર્ણનમાં સવિચાર અનશનાદિનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવ્યું છે. દ્રવ્યાદિ પાંચ ભેદે ઉણોદરિકાનું સ્વરૂપ જણાવતાં ગોચરીના ૮ ભેદોને એષણાના ૭ ભેદોની બીના

કહી છે. તથા ભિક્ષા લેવા જતાં ૬ આકારોની ખીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવીને ખાકીના બાહ્યતપના વૃત્તિસંક્ષેપ અને રસત્યાગ વગેરે ચાર ભેદાતું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. આ પ્રસંગે વીરાસન વગેરે આસનોની અને એકાંતસ્થાનની ખીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી અલ્પંતર તપના ૬ ભેદોને અનુક્રમે સમજાવીને અંતે તપતું સિદ્ધિના લાભરૂપ ફલ જણાવ્યું છે.

૩૧. એકત્રીસમા ચરણુ વિધિ નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં ચારિત્રને આરાધવાનો અમુક પ્રકારનો વિધિ કહ્યો છે, તેથી આ અધ્યયન 'ચરણુ વિધિ' નામે ઓળખાય છે. તેમાં ચરણુ શબ્દના ને વિધિ શબ્દના નિદ્દેશપાદિની ખીના જણાવીને કહ્યું છે કે અહીં ભાવચરણુ (ભાવ ચારિત્ર)ને અંગે ઉપદેશ દેવાનો છે. જે મુનિ શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમાઓતું વર્ણન અને જીવતા ૧૪ ભેદતું તથા ૧૫ પરમાધામીતું સ્વરૂપ તેમજ સૂત્રકૃતાંગના પહેલા શ્રુતસ્કંધનાં ૧૬ અને બીજા શ્રુતસ્કંધનાં ૭ મળીને ૨૩ અધ્યયનો, અને જ્ઞાતાસૂત્રનાં ૧૯ અધ્યયનો, તથા દશાશ્રુતસ્કંધાદિના ૨૬ ઉદ્દેશા, તેમજ નિશીથસૂત્ર, અને ૩૨ સિદ્ધિના ગુણો તથા ૩૨ ભેદે યોગસંગ્રહ, વગેરે જાણવા લાયક પદાર્થોના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણે. વળી એક પ્રકારે અસંયમ, અને રાગ-દ્વેષ રૂપ બે બંધન તથા ત્રણ પ્રકારે દંડ, ગારવ, શલ્ય, તેમજ ચાર ભેદે વિકથા, કપાય, અને સંજ્ઞા તથા આત્મધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, તેમજ ઈન્દ્રિયોના શબ્દાદિ પાંચ વિષયો અને કાયિકી વગેરે પાંચ ક્રિયાઓ, ત્રણ અશુભ લેશ્યા, સાત ભય, આઠ મદ, તેર ક્રિયાસ્થાનો તથા અસંયમના ૧૭ ભેદો, અબ્રહ્મના ૧૮ ભેદો, ૨૦ અસમાધિનાં સ્થાનો, ૨૧ શબ્દલ દોષો, તેમજ ૨૯ પાપ શ્રુતપ્રસંગો, ૩૦ મોહનીયનાં સ્થાનો વગેરે ત્યાગ કરવા લાયક પદાર્થોનો ત્યાગ કરે, તથા દેવાદિના ઉપસર્ગોને સહન કરે, અને ધર્મધ્યાનાદિ શુભધ્યાનને ધ્યાવે, તથા પાંચ મહાપ્રતોને અને પાંચ સમિતિને પાલે, તેમજ ત્રણ શુભ લેશ્યાના પરિણામ રાખે, ૭ જીવનિકાયની રક્ષા કરે, અને ૬ કારણોમાંનાં કોઈ પણ કારણે આહાર કરે, ૭ પિંડૈષણને આરાધે, નવવિધ શીલને, અને દશ પ્રકારે શ્રમજીવનને, તથા ૧૨ ભિક્ષુપ્રતિમાઓને આરાધે, તથા ૨૨ પરીપહોને સહન કરે, ૨૪ તીર્થ કરોની ભક્તિ કરે, મહાપ્રતોની ૨૫ ભાવનાઓ ભાવે, ૨૭ સાધુના ગુણોને ધારણુ કરે, આ રીતે મહાજી કરવા લાયક (આરાધના લાયક, કે સહન કરવા લાયક) પદાર્થોને આરાધે, તે મુનિ ભવભ્રમણને જરૂર ટાળે છે. આ રીતે અહીં ૧ થી ૩૩ સુધીનાં સ્થાનોતું ત્રણ પ્રકારે સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.

૩૨. બત્રીસમા પ્રમાદસ્થાન નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં પ્રમાદ શબ્દના નિદ્દેશપાદિની ખીના જણાવતાં મધ્ય વગેરે ને

દ્રવ્ય પ્રમાદ અને વિષયોને (વિષયાસક્તિને) ભાવ પ્રમાદ તરીકે જણાવ્યા છે. પછી સ્થાન શબ્દના નિક્ષેપા જણાવતાં ચાલુ પ્રસંગે સંખ્યાસ્થાન અને ભાવ-સ્થાનની જરૂરિયાત જણાવી છે. પછી કહ્યું છે કે પ્રભુશ્રી આદીશ્વરદેવના એક લાખ પૂર્વના દીક્ષા પર્યાયમાં ઓહો રાત્ર પ્રમાણ જ પ્રમાદકાલ હતો, ને શ્રી મહાવીર પ્રભુના દીક્ષાપર્યાયમાં ફક્ત અંત-મુહૂર્ત જ પ્રમાદકાલ હતો. તથા પ્રમાદી જીવો અનંત સંસારમાં બહુ વાર ભમે છે, એમ સમજીને ભવ્ય જીવોએ મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવામાં લગાર પણ પ્રમાદને સેવવો નહીં. આ બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને જણાવ્યું છે કે, શ્રી આચાર્ય લગવંત વગેરે મહાપુરુષોની ભક્તિ વગેરે સાધનોથી નિર્મલ જ્ઞાનાદિરૂપ મોક્ષમાર્ગને આરાધતાં જરૂર મોક્ષે જવાય છે. સમાધિની ઇચ્છાવાળા મુનિવરે અપૂરતા શુદ્ધ આહારાદિને વાપરવા જોઈએ, તથા તેણે સૂત્રાર્થના જણકાર સુમુક્ષુ સદ્ગુણી સાથીદારને જરૂર શોધવો, તેમજ નિર્દોષ યોગ્ય સ્થાને વિવેકથી આત્મ સ્વરૂપની ચિંતવના કરવી. જે ગુણાધિક કે સમાન ગુણી સાથીદાર ન મળે તો કામભોગની વ્યાસક્તિ અને પાપને તણને રાગદ્વેષ રહિતપણે વિચરવું, પણ દુર્ગુણીના સંગ કરવો જ નહીં. રહેવું તો ગુણવંતોના સંગમાં જ રહેવું. રાગદ્વેષથી મોહ થાય છે. મોહથી કર્મ ઉપજે છે. કર્મથી જન્મ મરણ થાય છે, તેમજ જન્મમરણથી દુઃખનો અતુલવ થાય છે. એ પ્રમાણે મોહ અને તૃષ્ણામાં, મોહ અને કર્મમાં, કર્મ અને ભવમાં, દુઃખ અને મોહમાં, તૃષ્ણા અને લોભમાં માંહોમાંહે કાર્ય કારણપણું સમજવું. આ બીનાએ વિસ્તારથી સમજાવીને રાગાદિને નાશ કરવાના મુખ્ય ત્રણ ઉપાયો આ પ્રમાણે જણાવ્યા છે ૧. સ્નિગ્ધ રસવાળા પદાર્થો વાપરવા નહીં; ૨. સ્ત્રીઓ આદિના સંસર્ગાદિ રહિત ઉપાગ્રયાદિ સ્થાને રહેવું. ૩. સ્ત્રીના રૂપાદિને રાગથી જોવાં નહીં. આ હકીકતને સ્પષ્ટ સમજાવીને ક્રમસર સ્ત્રીઓના રાગને દુઃખે કરી તજવાપણું અને વિષયોના બહુ જ ખૂરાં ફેલો તથા સારા કે નરસા વિષયોમાં રાગાદિને નહિ કરવાની સૂચના, તેમજ વિષયાસક્તિથી થતા તુકસાનો વગેરે બીનાએ વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી કહ્યું છે કે વિષયાસક્ત જીવને વિષયોમાં રાગ હોવાથી દુઃખ ભોગવવું પડે છે. પણ નિરાસક્ત જીવો દુઃખી થતા નથી. રાગદ્વેષથી વિકારની ઉત્પત્તિ થાય છે, માટે મુનિવરોએ ક્રોધાદિનો ત્યાગ કરવો, અકલ્યાહારાદિને વાપરવા નહીં તથા વીતરાગી જીવને અંધહેતુ પણ મોક્ષવું કારણ થાય છે. આ તમામ હકીકતોને સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે કુસંકલ્પોને તજવાથી અતુક્રમે તૃષ્ણાની હાનિ થાય ને કૈવલજ્ઞાન પામે તથા મોક્ષે જાય. આ રીતે આત્મા કૃતાર્થ બને છે.

૩૩. તેત્રીશમા કર્મપ્રકૃતિ નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં કર્મ શબ્દના ને પ્રકૃતિ શબ્દના નિક્ષેપાની બીના જણાવીને

કહ્યું છે કે કર્મ એ સંસારનું કારણ છે તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ ૮ કર્મોના કર્મસર ૫-૯-૨-૨૮-૪-૨-૪૨(૬૭-૯૩) ૨-૫ ઉત્તરભેદો છે. પછી પ્રદેશ-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવનું સ્વરૂપ જણાવીને સમજાવ્યું છે કે આવતાં કર્મોને રોકવા માટે અને પૂર્વે બાંધેલાં કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે કર્મપ્રકૃતિ વગેરેનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. આ રીતે કર્મોની વિવિધ હકીકતો અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૩૪. યોત્રીશમા લેશ્યાધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં ૬ લેશ્યાઓનું વર્ણન વિસ્તારથી કરતાં લેશ્યા શબ્દના ને અધ્યયન શબ્દના ૪-૪ નિર્દોષાની બીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. આ પ્રસંગે પ્રશસ્ત તેજોલેશ્યાદિક લેશ્યાઓને ગ્રહણ કરવાનું ને અપ્રશસ્ત કૃષ્ણ લેશ્યાદિક ૩ લેશ્યાઓને તજવાનું કહ્યું છે. પછી અનુક્રમે લેશ્યાના સ્વરૂપને વિસ્તારથી સમજાવનારા નામાદિ દ્વારોના વર્ણનમાં (૧) લેશ્યાનાં ૬ નામ, (૨) વર્ણ, (૩) રસ, (૪) ગંધ, સ્પર્શ અને પરિણામ (૫) લક્ષણો, (૬) સ્થાનો, (૭) સામાન્યથી ગતિની અપેક્ષાએ લેશ્યાની જઘન્ય સ્થિતિનું અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું વર્ણન, (૮) વિવક્ષિત લેશ્યાના પરિણામ થવાના પહેલા સમયે અને છેલ્લા સમયે પરભવમાં જીવની ઉત્પત્તિ થતી નથી, પણ જ્યારે તે લેશ્યાની સ્થિતિમાંનું પહેલું અંતર્મુહૂર્ત વીતી જાય, ને છેલ્લું અંતર્મુહૂર્ત બાકી રહે ત્યારે એટલે તે વચલા ગાળાના સમયમાં જીવ પાછલા ભવનું આયુષ્ય પૂરું કરીને આગામી નવા ભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં (તે નવા ભવમાં) પણ પાછલા ભવની લેશ્યાના પરિણામ અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે. ત્યારબાદ ચાલુ જીવની લેશ્યા શરૂ થાય છે. આ તમામ બીનાઓ અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૩૫. પાત્રીશમા અનગાર માર્ગ ગતિ નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં આ અધ્યયનના નામમાં રહેલા (૧) અનગાર શબ્દ (૨) માર્ગ શબ્દ (૩) અને ગતિ શબ્દના નિર્દોષાની બીના જણાવીને કહ્યું છે કે જે મુનિ સંગ (આસક્તિ)ને તજીને નિર્દોષ ઉપાશ્રયમાં રહે, ખરાબ વચનોને બોલે નહિ, તથા કંચન કામિની (ધન, સ્ત્રી)નો પરિચય લગાર પણ કરે નહીં, તેમજ નિર્દોષ ભિક્ષાને વિધિપૂર્વક મેળવીને અનાસકતભાવે (આસક્તિ-લોભપતાને તજીને) પોતે બીજા આચાર્યાદિ મહાપુરુષોને વપરાવીને વાપરે, અને આદર-સત્કાર વગેરેને ચાહે નહીં, તથા ધર્મધ્યાનાદિને નિરંતર ધ્યાવે, તેમજ મમતાદિ કર્મબંધનાં કારણોથી બહુજ દૂર રહીને મૂલગુણાદિની આરાધનામય મોક્ષમાર્ગની સાત્ત્વિકી આરાધનાને પરમ ઉદ્ધાસથી કરે, અને નિજગુણ રમણતાને વધારનારા ને ટકાવનારા શીલ, સમતા, સંતોષ, સરલતા, સાદાઈ વગેરે સાત્ત્વિક ગુણોને આરાધે, તે મુનિ જરૂર સિદ્ધિપદને પામે છે. આ તમામ બીનાઓ અહીં સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૩૬. છત્રીશમા જીવાજીવ વિભક્તિ નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં ઉપક્રમ, નિક્ષેપ વગેરેની ખીનાને જણાવતાં ક્રમસર જીવ, અણુવ, અને વિભક્તિ શબ્દના નિક્ષેપાની ખીના, અને આ અધ્યયનનો ઉપોદ્ઘાત, તથા સંયમ અને તેનું ફલ, તેમજ લોકનું અને અલોકનું લક્ષણ વગેરે ખીનાઓ વિસ્તારથી જણાવી છે. પછી અનુક્રમે લોકના દ્રવ્યાદિથી ચાર ભેદોનું (દ્રવ્યલોક, ક્ષેત્રલોક, કાલલોક, ને ભાવલોકનું) સ્વરૂપ, અને રૂપી અજીવના ભેદો તથા અરૂપી અજીવના ભેદો, તેમજ અરૂપી અજીવના ક્ષેત્રની ને કાલની હકીકત વગેરે વિસ્તારથી સમજાવીને રૂપી અજીવના ભેદ, ક્ષેત્ર, અને કાલનું તથા ભાવનું (વર્ણાદિનું) સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. આ રીતે અજીવનું વર્ણન પૂરું કરીને જીવનું વર્ણન શરૂ કરતાં અનુક્રમે સિદ્ધના ભેદો જણાવતાં ટીકાકારે વિસ્તારથી દિગંબર મતનું ખંડન કરીને સાબિત કર્યું છે કે “ પુરુષની માફક સ્ત્રીઓ પણ જરૂર મુક્તિને પામે છે. ” પછી અનુક્રમે એક સમયે સિદ્ધિપદને પામેલા સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધાદિની સંખ્યા અને સિદ્ધને ઊંચે જતાં કયાં અટકવું પડે છે વગેરે પ્રશ્નોના ઉત્તરો, તથા સિદ્ધશિલાનું તથા લોકાંત (લોકના છેડા)નું સ્વરૂપ વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ક્રમસર સિદ્ધોની અવગાહના અને તેમનું સ્વરૂપ, તથા એક જ સ્થલે અનંતા સિદ્ધોનું રહેવું તેમજ તેમના અનંતજ્ઞાનાદિ ગુણોનું સ્વરૂપ વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવીને સિદ્ધનું વર્ણન પૂરું કર્યું છે. પછી સંસારી જીવોના વર્ણનમાં અનુક્રમે જીવના ત્રસ અને સ્થાવર રૂપ બે ભેદો, અને સ્થાવરના પૃથ્વી, જલ, અને વનસ્પતિ રૂપ ત્રણ ભેદો, તે દરેકના સૂક્ષ્મ-ખાદર-પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ભેદો, તેમજ ખાદર પૃથ્વીના સ્લક્ષ્ણ અને ખર પૃથ્વીરૂપ બે ભેદો વગેરેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે સર્વ લોકમાં ફેલાઈને રહેનારા સૂક્ષ્મ જીવોની ખીના જણાવીને કહ્યું છે કે ખાદર પૃથ્વી વગેરે સ્થાવરો લોકના એક દેશમાં રહે છે. પછી પૃથ્વીકાયના વર્ણાદિની અપેક્ષાએ થતા ભેદો અને આયુષ્યાદિનું વર્ણન કરીને એ જ પ્રમાણે (પૃથ્વીકાયમાં જેવું કંઈ તેવું) અસ્કાયના વર્ણનમાં પણ તેના ભેદ, કાયસ્થિતિ, આયુષ્ય વગેરેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે વનસ્પતિના પ્રત્યેક અને સાધારણ રૂપ બે ભેદો, તથા તે દરેકના ભેદો, તેમજ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિનું સ્વરૂપ જણાવીને તેનાં (વનસ્પતિના) કાયસ્થિતિ, અયુષ્ય, વર્ણાદિથી થતા ભેદો વગેરેની હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. અહીં સ્થાવર ખીના પૂરી થાય છે ને ત્રસની ખીના શરૂ થાય છે. તેમાં તેઉકાય અને વાયુકાયને ગતિત્રસ તરીકે અને બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચઉંરિંદ્રિય અને પંચેંદ્રિયને ઉદાસત્રસ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. અને દેવ-નરક-મનુષ્ય-તિર્થંચોને પંચેંદ્રિયના ૪ ભેદ તરીકે જણાવ્યા છે. આ બંને પ્રકારના ત્રસ જીવોના ક્રમસર ભેદ, આયુષ્ય, કાયસ્થિતિ વગેરેની સ્પષ્ટ ખીના સમજાવીને હિતશિક્ષા આપી છે કે મુનિવરોએ આ રીતે જીવાદિનું સ્વરૂપ સાંભળીને સમ્યગ્દર્શનને નિર્મલ કરવાપૂર્વક

પરમ ઉલ્લાસથી ચારિત્ર ધર્મની સારિવકી આરાધના કરીને સિદ્ધિપદને પામવા નિરંતર અપ્રમત્ત રહેવું જોઈએ. આ રીતે સંઘની ભવ્ય જીવો અનશનને અંગીકાર કર્યા પહેલાં ૧૨ વર્ષો મુધી સંલેખના કરે છે. અનશનને લાયક બનાવનારી આ સંલેખના છે. તેમાં કષાયાદિને મંદ કરવાનો તીવ્ર પ્રયત્ન કરાય છે ને તેલના કોગળા કરાવવા વગેરે વિધિ પણ કરાય છે. આ તમામ બીના સ્વપ્ન સમજાવીને અનુક્રમે કાંદર્પિક ભાવના વગેરે અશુભ ભાવનાઓનાં નામ અને સ્વરૂપ, તથા તે દરેક ભાવનાનાં ફેલો, તેમજ શ્રીજિનવચનને અનુસારે વર્તવાનું ને નહિ વર્તવાનું ફેલ વગેરે બીનાઓને વિસ્તાર પૂર્વક સમજાવીને છેવટે નિયુક્તિકારે જણાવ્યું છે કે જેઓ ઘણાં આગમોને યથાર્થ સ્વરૂપે જાણતા હોય, દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિના જાણકાર પરમ ગીતાર્થ હોય, નિર્મલ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના સાધક તથા ગંભીર હોય, તેમની પાસે જ મુનિવરાદિકે પોતાના કોષોને આત્મશુદ્ધિ કરવાના શુદ્ધ આશયથી જણાવવા જોઈએ, પણ બીજા અગીતાર્થાદિની પાસે આલોચનાદિ વિધિ કરવો નહિ. અને ભવ્ય જીવો જ આ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને ભણે છે, ને સંપૂર્ણ પ્રકારે આરાધે છે. આ સૂત્રનું અધ્યયન અને શ્રવણ ચતુર્વિધ સંઘને મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં મદદ કરે છે. જેમ એક પિતા પોતાના અંતકાલે પુત્રને હિતકારિણી (સોનેરી) હિતશિક્ષાઓ આપે, તેમ પ્રભુશ્રી મહાવીરે અંતકાલે સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા રૂપ સંઘના કલ્યાણને માટે અહીં અપૂર્વ હિત-શિક્ષાઓ (સોનેરી શીખામણો) ફરમાવીને કહ્યું કે તમે આ રીતે વર્તશો તો જરૂર સિદ્ધિપદને પામશો. અહીં આ ૩૬ અધ્યયન પૂર્ણ થાય છે. તે પૂર્ણ થતાં શ્રી ઉત્તરા-ધ્યયન સૂત્રનો દ્વંક પરિચય પણ પૂરો થયો.

॥ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો ॥



॥ શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો પચીશમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો ॥



॥ ७०वीशभो प्रकाश ॥

॥ श्रीनंदीसूत्रनो संक्षिप्त परिचय ॥

॥ आर्या ॥

वृच्छं परिचयलेसं, नंदीसुत्तस्त परमसुत्तस्त ॥
सिरिदेववायगेणं, रइयं नाणप्पवायाओ ॥ २०६ ॥
तित्थयरगणहराणा-इयावली चेव सीसपरिसाओ ॥
ओही मणपज्जव के-वलं मइष्णाणसुयनाणं ॥ २०७ ॥
जीवपसिद्धी सह-प्पामण्णं भवविभोयणनिरासो ॥
वेयस्त पोरुसेय-त्तखंडणं वित्तियारेणं ॥ २०८ ॥
सव्वण्णवायनेर-प्पसंखमयमुत्तिखंहणं लेसा ॥
भेयाभेयपसिद्धी-अट्टहिमुवमाहि संघथुई ॥ २०९ ॥
अंतरदीवा षज्ज-त्तिचारणा खुल्लपयरपणवणा ॥
इत्थीमुत्तिपसिद्धी, उवओगवियारणा लेसा ॥ २१० ॥
कालियसण्णाइत्तिगं, परुवियं कालच्चवकपण्णत्ती ॥
तिसयाहियपाखंडिय-मयखंडणमिच्छि संखेवो ॥ २११ ॥
चुण्णी लहुगुरुवित्ती, टिप्पणयाई तयत्थवोहइया ॥
जइणागममंजूसु-गघाडणवरकुंचिया वोण्णि ॥ २१२ ॥

સ્પષ્ટાર્થઃ—શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીના ૭૦વીશમ પ્રકાશમાં શ્રીનંદીસૂત્રનો પરિચય ટૂંકામાં કહીશ. શ્રીદેવવાચકગણિ મહારાજે પાંચમાં શ્રીજ્ઞાનપ્રવાહપૂર્વમાંથી જ્ઞાનના વિભાગનો ઉદ્ધાર કરીને આ શ્રીનંદીસૂત્રનો રચના કરી છે. વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે 'ટુણહુ' ધાતુ સમૃદ્ધિ અર્થને જણાવે છે. તેથી જોતા અધ્યયન, શ્રવણ, અને નિદિધ્યાસન (અર્થની ચિંતવના) થી આત્મા સમૃદ્ધ અને, એટલે નિર્મલ જ્ઞાનાદિ ગુણોને પરમ આનંદથી આરાધીને સિદ્ધિસ્થાનમાં કાયમ નિજગુણાનંદી થઈને રહે, તે નંદીસૂત્ર કહેવાય. નિર્મલ દર્શન અને ચારિત્રની આરાધનામાં જ્ઞાનની બહુ જ જરૂરિયાત સમજીને જ અહીં જો કે જ્ઞાનનું વર્ણન વધારે કર્યું છે, તે પણ વચમાં સિદ્ધ વગેરેના

વર્ણનમાં દર્શન અને ચારિત્રનું પણ વર્ણન કયું છે. ૨૦૬. અહીં અનુક્રમે શ્રીતીર્થ-કરદેવોની અને ગણધરોની આવલિકાનું વર્ણન તથા શ્રીજિનશાસનની સ્તવના તેમજ સ્થવિરાવલીનું વર્ણન કયું છે. પછી અનુક્રમે અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્થવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન, મતિજ્ઞાન ને શ્રુતજ્ઞાનનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. ૨૦૭. અહીં ટીકાકારે શરૂઆતમાં તીર્થકર દેવોની સ્તુતિનું વર્ણન કરતાં અનુમાનાદિ પ્રમાણોથી જીવની અને અને શાબ્દબોધની સાખિતી કરીને ભવવિભોચન નામના મતનું ખંડન પણ કયું છે. અને વર્તમાન શાસનના નાયક પ્રભુશ્રીવર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરવાની બીના જણાવનારી ગાથાના વિવરણમાં વેદાંતીઓ જ વેદને અપૌરુષેય માને છે તે મતનું ખંડન કયું છે. ૨૦૮. તથા શ્રીમહાવીર પરમાત્માની તેમના અતિશયોના વર્ણન કરવા દ્વારા સ્તુતિ કરવાના પ્રસંગે અનુક્રમે સર્વાજ્ઞવાદ, રાગાદિના આત્યંતિક ક્ષય, નૈરાત્મ્યવાદનું અને સાંખ્ય દર્શને માનેલી મુક્તિનું ખંડન, તથા ભેદાભેદની સિદ્ધિ વગેરે હુકી-કતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. તેમજ શ્રીસંઘમાં નગર વગેરે આઠ પદાર્થોની ઉપમાઓ ઘટાવીને તેની (શ્રીસંઘની) સ્તુતિ કરી છે. ૨૦૯. તથા યોથા મનઃપર્થવ જ્ઞાનના વર્ણન કરવાના પ્રસંગે પદ અંતરદ્વીપોનું, ૬ પર્યાપ્તિઓનું ને ચારણ મુનિઓનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તેમજ બે સુલ્લેક પ્રતરોની બીના સમજાવી છે. અને અનંતર સિદ્ધતા ભેદો જણાવતાં સ્વયંબુદ્ધોમાં ને પ્રત્યેકબુદ્ધોમાં તફાવત તથા 'સ્ત્રી સિદ્ધિ પદને જરૂર પામે છે' એમ સાખિત કરીને દિગંબરોના મત (સ્ત્રી ભોક્ષે જય જ નહિ આવી માન્યતા)નું ખંડન કયું છે. તેમજ પરંપરસિદ્ધતા વર્ણનમાં "કેવલિને એક સમયે એક જ ઉપયોગ હોય, પણ બે ઉપયોગ ન હોય" આ સૈદ્ધાંતિક મતને સાખિત કરીને બે ઉપયોગને કહેનારા શ્રીસિદ્ધિસેન-દિવાકરના મતનું ખંડન કયું છે. ૨૧૦. અને સંજ્ઞિશ્રુતાદિના વર્ણનમાં દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા વગેરે ત્રણ સંજ્ઞાઓનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તથા સરયક્ શ્રુતાદિના વર્ણનમાં કાલચક્રનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તેમજ અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતના વર્ણનમાં ૩૬૩ પાખંડીઓના મતોનું ખંડન કયું છે. આ રીતે ટૂંકામાં શ્રીનંદીસૂત્રનું વર્ણન જણવું. ૧૨૧. આ શ્રીનંદીસૂત્રના યથાર્થ રહસ્યને ઓછાવધતા પ્રમાણમાં સમજવાનાં પ્રાકૃત-સંસ્કૃત સાધનો ચાર છે. તેમાં (૧) શ્રીજિનદાસ ગણિમહત્તરે વિ૦ સં૦ ૭૩૩માં નંદીચૂર્ણિની રચના કરી છે. કેટલાએક ઐતિહાસિક વિદ્વાનો માને છે કે શ્રીનંદીસૂત્રની રચના ૬૦ સ૦ના ત્રીજા સૈકાથી માંડીને પાંચમા સૈકામાં થઈ હોય. તેમાં પ્રમાણ તરીકે અહીં જણાવેલા જૈન આગમ વગેરેનાં નામો છે. તેની પછી ચૂર્ણિની રચના થઈ છે. આ ચૂર્ણિની કેટલીક પ્રતોમાં શક સંવત ૫૯૮ જણાવ્યો છે, તે પણ વ્યાજબી છે. કારણ કે શક સંવતમાં ને વિક્રમ સંવતમાં ૧૩૫ વર્ષોનો ફરક હોવાથી ૭૩૩માંથી ૧૩૫ બાદ કરતાં ૫૯૮ આવે છે. આ ૫૯૮મા વર્ષને કેટલાએક વિદ્વાનો ચૂર્ણિના લિપિકાળ તરીકે માને છે. જૈન મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલી આ ચૂર્ણિમાં પ્રાકૃત વિભાગ

વધારે પ્રમાણમાં જણાય છે. (૨) તેમાં પણ બહુ જ સંક્ષેપ છે. એમ જાણીને ચૂર્ણિના આધારે શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ૨૩૦૦ શ્લોક પ્રમાણ નાની ટીકા બનાવી. (૩) આ ટીકામાં કઠીન પદોની ઉપર ૩૩૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટિપ્પનકની રચના કરી હતી. (૪) શ્રી મલયગિરિ મહારાજે ચૂર્ણિ, લઘુવૃત્તિ આદિની કઠીનતાને દૂર કરવા માટે અને બાલજીવોને શ્રીનંદીસૂત્રનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવવા ૭૭૩૨ શ્લોક પ્રમાણ મોટી ટીકા બનાવી. કેટલાએક ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે આ ટીકાની રચના વિ.સં. ૧૨૯૧માં થઈ છે. અને આ શ્રીનંદીસૂત્રના અર્થને સમજાવનારા બાલાવશોધ વગેરે બીજાં પણ સાધનોમાંનાં કેટલાંએક લલ્લ્ય અને મુદ્રિત પણ છે. શ્રી આચાર્યાંગાદિ આગમોદ્ધૃતી રત્નની પેટીને ઉઘાડનારી બે કૂંચીઓમાં એક કૂંચી શ્રી નંદીસૂત્ર કહી છે, ને બીજી કૂંચી શ્રીઅનુયોગદ્વારસૂત્ર કહી છે. જેમ કૂંચી વિના પેટીને વાસેલું તાણું ઊઘડે નહીં, ને તેમાં રહેલા પદાર્થો વપરાય નહીં, તેમ શ્રીનંદીસૂત્રના અને અનુયોગદ્વારસૂત્રના અર્થને જાણ્યા વિના દ્વાદશાંગી-ગણિ-પિટકાદિનું યથાર્થ રહસ્ય જણાય જ નહિ. શ્રીનંદીસૂત્રના મૂલનું પ્રમાણ ૭૦૦ શ્લોકનું જાણવું. ૨૧૨.

શ્રીનંદીસૂત્રનો દ્વંક પરિચય

આ સૂત્રમાં ૯૦ ગાથા સિવાયનો આકીનો ભાગ ગદ્યમાં એટલે પંક્તિરૂપે છે. બીજા સૂત્રોની માફક અહીં અધ્યયનાદિ વિભાગો પાડ્યા નથી. શ્રી જિનશાસનમાં આ સૂત્ર જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરે છે. તેથી પરમ મંગલિક ગણાય છે. માટે જ લાયક જીવોને શ્રી આચાર્યાદિ પદવી દેતી વખતે મૂલ નંદીસૂત્ર સંપૂર્ણ બોલાય છે. ને બીજા યોગો-દ્રહનાદિ પ્રસંગે લઘુ નંદીસૂત્ર બોલાય છે. આ શ્રી નંદીસૂત્રની શરૂઆતમાં અનુક્રમે શ્રીતીર્થંકર ભગવંત અને શ્રીમહાવીરસ્વામી વગેરેની સ્તુતિ કરીને શ્રીસંઘને (૧) નગર, (૨) ચક્ર, (૩) રથ, (૪) કમળ, (૫) ચંદ્ર, (૬) સૂર્ય (૭) સમુદ્ર, (૮) અને મેરુ પર્વતની ઉપમાઓ દર્શને (ઘટાવીને) સ્તુતિ કરી છે. પછી કંમસર (સ્તુતિ કરવા-રૂપે) તીર્થંકરોની અને ગણધરોની આવલિકા કહીને શ્રીજિનશાસનની સ્તવના કરી છે. પછી સ્થવિર ભગવંતોની આવલિકા જણાવીને અને શ્રુતજ્ઞાનને નમસ્કાર કરીને જ્ઞાનની અને પર્ષદાની બીના શરૂ કરી છે. તેમાં પર્વત, મેઘ, ઘડા વગેરેનાં દૃષ્ટાંતો આપી યોગ્ય પર્ષદાનું ને અયોગ્ય પર્ષદાનું સ્વરૂપ જણાવીને વિજ્ઞપર્ષદા, અવિજ્ઞપર્ષદા અને દુર્વિદગ્ધ પર્ષદાનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. પછી કંમસર જ્ઞાનના પાંચ ભેદો અને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્ષવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન, આ ક્રમે પાંચ જ્ઞાનને કહેવાનાં કારણો, તથા પ્રમાણના બે ભેદો, તેમજ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન આ બે જ્ઞાનનું પરોક્ષપણું વગેરે બીનાઓ વિસ્તારથી સમજાવીને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના ઈંદ્રિય પ્રત્યક્ષ અને નોઈંદ્રિય પ્રત્યક્ષ, એમ બે ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી અવધિ-

જ્ઞાનના વર્ણનમાં તેના મુખ્ય બે ભેદો, અને તે દરેકના બે બે ભેદો સમજવતાં ક્ષયો-પશમભાવની સાબિતી કરીને જણાવ્યું છે કે ગુણપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનના અનુગામી અવધિજ્ઞાન, વગેરે ૬ ભેદો છે એમ સમજવું. પછી આનુગામિક અવધિજ્ઞાનના વર્ણનમાં અંતગત અવધિજ્ઞાન અને મધ્યગત અવધિજ્ઞાન, નિયત અવધિજ્ઞાન, અનિયત અવધિજ્ઞાન વગેરેની હકીકતોને સ્પષ્ટ સમજવીને અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી જઘન્યથી ને ઉત્કૃષ્ટથી વર્તમાન-અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ જણાવતાં કાલાદિની સૂક્ષ્મતા વગેરેનું પણ સ્વરૂપ જણાવીને ક્રમસર અવધિજ્ઞાનના હૈયમાન, પ્રતિપાતી ને અપ્રતિપાતી ભેદોનું સ્વરૂપ, અને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી અવધિજ્ઞાનનો વિચાર, તથા બ્રાહ્મવાદિ, અને અભ્યંતરાવધિનું સ્વરૂપ વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. અહીં અવધિજ્ઞાનનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે.

પછી મનઃપર્યવજ્ઞાનના વર્ણનમાં અન્તરક્ષીપો, પર્યાપિત અને ચારણ મુનિઓનું સ્વરૂપ જણાવીને તેના ભેદો, અને તેથી (મનઃપર્યવજ્ઞાનથી) જાણવા લાયક પદાર્થોનું સ્વરૂપ, તથા બે ક્ષુદ્ધિક (નાના) પ્રતરોની બીનાને સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી કેવલજ્ઞાનના વર્ણનમાં સયોગીનું કેવલજ્ઞાન અને અયોગીનું કેવલજ્ઞાન તથા અન્તરસિદ્ધ અને પરંપરસિદ્ધના કેવલજ્ઞાનને જણાવતાં સત્પદ વગેરે ૮ પ્રકારે ક્ષેત્ર-કાલાદિની હકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે અન્તરસિદ્ધોના ભેદો જણાવતાં સ્વયંબુદ્ધમાં ને પ્રત્યેકબુદ્ધમાં કઈ કઈ રીતે ગુદાશ હોય છે તે અને સ્ત્રીઓ પણ મોક્ષે જરૂર જઈ શકે જ છે. આ બીનાઓ વિસ્તારથી સમજાવીને દિગંબર મતનું ખંડન કર્યું છે. પછી પરંપરસિદ્ધોના કેવલજ્ઞાનના વર્ણનમાં એક-કાલે કેવલીને એક ઉપયોગ હોય કે બે (કેવલજ્ઞાન દર્શનના) ઉપયોગ હોય? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો વિસ્તારથી કર્યો છે. અંતે શ્રીતીર્થચંદ્રદેવોના વચનનું દ્રવ્યશ્રુતપણું સાબિત કરીને કેવલજ્ઞાનનું વર્ણન પૂરું કર્યું છે. પછી મતિજ્ઞાન ને શ્રુતજ્ઞાનનું વર્ણન શરૂ કર્યું છે. અહીં અનુક્રમે મતિજ્ઞાનમાં ને શ્રુતજ્ઞાનમાં ગુદાશ, તથા સમ્યક્પણું ને મિથ્યાપણું, તેમજ અશ્રુતનિશ્ચિત-મતિજ્ઞાનના ઔત્પાતિકી બુદ્ધિ વગેરે ૪ ભેદોનું દર્શાવે સાથે વર્ણન વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનના ૪ ભેદોનું સ્વરૂપ સમજાવતાં અનુક્રમે અવગ્રહના બે ભેદો, અને વ્યંજનાવગ્રહના ૪ ભેદો, મનનું ને આંખનું અપ્રાપ્યકારીપણું, તેમજ પ્રાપ્યકારી ૪ ઇંદ્રિયો (કાન, બ્રાણ, સ્પર્શેન્દ્રિય, જીભ)માં કાનનું પ્રાપ્યકારીપણું વિસ્તારથી સમજાવતાં ' શબ્દ એ આકાશનો ગુણ નથી, પણ પૌદ્ગલિક દ્રવ્ય છે ' વગેરે હકીકતોને પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે ૬ અર્થાવગ્રહોની બીના અને અવગ્રહના પાંચ પર્યાય વાચક શબ્દો, તથા ઈહા અપાય ને ધારણાના ભેદો અને પર્યાય વાચક શબ્દો, તેમજ અવગ્રહાદિનો કાલ વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી વ્યંજનાવગ્રહનું સ્વરૂપ સમજાવતાં પ્રતિબોધક (જગાડનાર)નું ને મલ્લક (કોડિયા)નું

દૃષ્ટાંત આપ્યું છે. પછી દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી આભિનિયોધિક (મતિજ્ઞાન)ના ભેદોનું સ્વરૂપ, તથા મિશ્ર-શબ્દાદિનું સ્વરૂપ તેમજ પર્યાયવાચક શબ્દો વગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવતી શ્રુતજ્ઞાનનું વર્ણન શરૂ કર્યું છે. તેમાં શ્રુતજ્ઞાનના ક્રમસર અક્ષરશ્રુત વગેરે ૧૪ ભેદોનું સ્વરૂપ સમજાવતાં અક્ષરશ્રુત, અનક્ષરશ્રુત, સંજ્ઞીશ્રુત, અસંજ્ઞીશ્રુત આ ચાર ભેદોનું સ્વરૂપ સમજાવતાં દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા, હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા અને દષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞાનું સ્વરૂપ પણ સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે સમ્યક્-શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુત વગેરેનું સ્વરૂપ સમજાવતાં કાલચક્રનું પણ સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. પછી ક્રમસર સાદિશ્રુત, સાંતશ્રુત, અનાદિશ્રુત, અનંતશ્રુત, ગમિકશ્રુત, અગમિકશ્રુત, આ બધા શ્રુતજ્ઞાનના ભેદ વગેરેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવતી શ્રુતજ્ઞાનના આવશ્યક ઉત્કાલિકશ્રુત, કાલિકશ્રુત, પ્રકીર્ણકશ્રુત વગેરે ભેદો અને અંગપ્રવિષ્ટશ્રુતના ૧૨ ભેદો જણાવવાના પ્રસંગે આચારાંગનું સંક્ષેપે વર્ણન કરીને સૂત્રકૃતાંગનું વર્ણન કરતાં ૩૬૩ પાંખડીઓના અયોગ્ય વિચારોનું ખંડન કરીને સ્યાદ્વાદશૈલીએ સાચી બીના જણાવી છે. પછી અનુક્રમે સ્થાનાંગ, સમવાયાંગ, વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપિત (શ્રી ભગવતી સૂત્ર), જ્ઞાતા-ધર્મકથાંગ, ઉપાસકદશાંગ, અંતકુદ્દશાંગ, અનુત્તરોપપાતિકદશાંગ, પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિપાક-શ્રુત, આ આઠ અંગોનું સ્વરૂપ ટૂંકામાં કહીને દષ્ટિવાદનું સ્વરૂપ જણાવતાં તેના પાંચ ભેદો અને તે દરેક ભેદના પણ ભેદો, (પ્રભેદો) પહેલા ચાર પૂર્વોની વસ્તુઓ ને ચૂલિકાઓ, તથા છેલ્લા ૧૦ પૂર્વોની વસ્તુઓ, તેમજ સિદ્ધોના સ્વરૂપને જણાવનારી, ને ૫૦ ગાથાના પ્રમાણવાલી શ્રીસિદ્ધપંચાશિકાનું વર્ણન વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે દ્વાદશાંગીની આરાધનાનું ને વિરાધનાનું ફલ, તથા તેનું અર્થની અપેક્ષાએ નિત્યપણું ને શબ્દ રચનાની અપેક્ષાએ અનિત્યપણું તથા શ્રુતના ૧૪ ભેદો વગેરેને જણાવનારી સંગ્રહ ગાથાના અર્થો, તેમજ યુદ્ધિતા ૮ યુથો વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ શ્રીનંદીસૂત્ર વગેરેના આધારે જ વિશેષાવશ્યક વગેરે શાસ્ત્રોની રચના થઈ છે. તેથી જણાય છે કે જ્ઞાનનું વિસ્તરથી સ્વરૂપ સમજાવનારા શ્રીનંદીસૂત્રાદિમાં આ નંદીસૂત્ર પ્રધાન ગણાય છે. અહીં જ્ઞાનનું સ્વરૂપ બહુ જ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે, તેથી તેમાંથી અને બીજા બહુ અધ્યાયોમાંથી સાર લઈને ' સમ્યગ્જ્ઞાનનું રહસ્ય ' આ નામે ટૂંકામાં જણાવું છું.

॥ સમ્યગ્જ્ઞાનનું રહસ્ય ॥

નાણં પયાસગં સોહમો તવો સંજમો બ ગુત્તિઘરો ॥

તિળ્હંપિ સમામોગો, મોક્ષો જિણસાસણે મણિમો ॥ ૧ ॥

શ્રીજૈનેંદ્ર શાસન એ મન-વચન-કાયાના ત્રિવિધ તાપને શમાવે છે. અને તે

ઉત્તમ જ્ઞાન સહિત ક્રિયાની આરાધના કરવાથી જે આનંદ થાય તેના ધોધપ્રવાહથી બરેલું છે. આવા ભાવ સંપત્તિને દેનારા શ્રીજૈનેન્દ્ર શાસનમાં ઉત્તમ જ્ઞાન અને ક્રિયાની યથાર્થ (ખરી નિર્મલ) આરાધના કરીએ તો મોક્ષના સુખ પામીએ એમ ટૂંકામાં કહી શકાય. અને આ વચનને જ વિસ્તારીને ઉત્તમ દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્ર એ ત્રણની સાધના કરવાથી સુક્તિપદ મળે, એમ કહી શકાય. આ બાબતમાં અનુક્રમે પુરાવા આ પ્રમાણે બાણુવા કરેમિભાંતે (શ્રીસામયિકસૂત્ર)ના વિવરણરૂપ શ્રીવિશેષાવશ્યક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે “જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ” અને શ્રીતત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહ્યું છે, કે “સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ”

પ્રશ્ન : ઉપરના સૂત્રોમાં ક્રિયાની પહેલાં જ્ઞાન કહ્યું, તેવું શું કારણ?

ઉત્તર : જ્ઞાન હોય તો જ ક્રિયાની નિર્દોષ આરાધના થઈ શકે, આ ધરાદાથી સૂત્રકારે ક્રિયાની પહેલાં જ્ઞાન કહ્યું છે. જેમ ત્રિકુળાં (હરડાં, બેડાં, આમળાં) પાણીને સાફ કરે છે, તેમ આત્મામાં રહેલાં જૂનાં કર્મોરૂપી કવરો સાફ કરવાને સમર્થ હોય, તો તે એક નિયાણારહિત, વિધિને બાણીને તે પ્રમાણે કરેલી તપશ્ચર્યા જ છે. અને જે નવાં કર્મો આવે, તે કર્મોને સંયમ રોકી શકે છે. આ સંયમ અને તપની સાધનાનો વિધિ જ્ઞાન દ્વારા સમજી શકાય છે. માટે શરૂઆતમાં જ્ઞાન એ પ્રકાશક છે એમ કહ્યું. આ ત્રણેની સાધનાથી સુક્તિપદ પામી શકાય. અહીં જેમ જ્ઞાનને પહેલું કહ્યું એમ હવે જીવનિકાયવું સ્વરૂપ, સંયમની દુર્લભતા વગેરે ઉત્તમ આચારને બજાવનાર શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રના ચોથા પદજીવનિકા નામના અધ્યયનમાં પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીશય્યાલવસૂરિ મહારાજે પણ જ્ઞાનને પહેલું કહ્યું છે તેનો મુદ્દો એ છે કે “શ્રીજૈનધર્મવું મૂલ (પાયો) દયા છે, જીવ-અજીવ વગેરેની સમજણ હોય તો જ જીવને બચાવી શકાય. નહિ તો એવું અને કે અજીવને બચાવે અને જીવને હણે, તેમજ જ્ઞાન હોય, તો જ મારું કલ્યાણ શાથી થશે? ક્યાં ક્યાં પાપનાં કારણો મારે છાડવાં જોઈએ? આ બધું જીવ બાણી શકે છે.” તે પાઠ આ પ્રમાણે બાણુવો—

પદ્મમં નાણં તઓ વયા, एवं चिट्ठइ सक्वसंजए ॥

अण्णाणी किं काही, किं वा नाहीइ छेयपावगं ॥१॥

આવી જ્ઞાનની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં લઈને બીજા અનેક ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે (૧) જ્ઞાન એ ત્રીજી આંખની જેવું છે. કારણ કે તે દ્વારા અતીન્દ્રિય પદાર્થોની પણ

૧. આ સૂરિજી મહારાજનો જન્મ વી. સં. ૩૬માં, અને વી. સં. ૬૪માં ૨૮ વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા, તથા વી. સં. ૭૫માં યુગપ્રધાન થયા. સંભવ છે કે તેમણે વી. સં. ૮૪ અને ૯૪ની વચ્ચેના કાલમાં દશવૈકાલિક બનાવ્યું હોય. અને મનક મુનિનો સ્વર્ગવાસ પણ તેજ અરસામાં સંભવે છે. તથા વીર સં. ૯૮માં તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો.

બીના આપણે સ્પષ્ટ જાણી શકીએ છીએ. તથા (૨) અલૌકિક સૂરજ જેવું જ્ઞાન છે. કારણ કે જે અલ્પાંતર અજ્ઞાન આપણને સંસારચક્રમાં રખડાવી રહ્યું છે, તેને જ્ઞાનથી જ દૂર કરી શકાય છે. (૩) આશ્ચર્યકારી ઘરેણાં જેવું જ્ઞાન છે. કારણ કે અજ્ઞાની માણસ દેખાતાં સોના-રૂપાનાં ઘરેણાં ભલે પહેરે, પણ જેવી શોભા જ્ઞાની માણસ જ્ઞાનના પ્રતાપે અહીં અને પરદેશમાં પામે છે તેવી શોભા ઘરેણાંને ધારણ કરનાર અજ્ઞાની પામી શકતા નથી. (૪) હોંશિયાર ચોર પણ ન ચોરી શકે તેવા દિવ્ય ધનની જેવું જ્ઞાન છે. કારણ કે દુનિયામાં દેખાતું સોનું વગેરે ધન ચોર ચોરી શકે, પણ જ્ઞાનની ચોરી થઈ શકે જ નહિ. ઊલટું કથાનકોમાં એમ સંભળાય છે કે 'સંમીલને નયનયોર્ને દિ કિંચિદસ્તિ' આ સમસ્યા પૂરનાર ગુનેગાર ચોરને રાજાએ મુક્ત કર્યો. ઉન્માર્ગે જતા છવોને ચોરી વગેરે પાપના રસ્તેથી હટાવી સન્માર્ગમાં પણ જ્ઞાન જ લાવી શકે છે. તથા હિંસા, ધનની મૂર્છા, વિષય વગેરેને ન સેવવા જોઈએ અને વૈરાગ્ય, સંજમ, તપ તથા ધ્યાની સેવના કરવી જોઈએ વગેરે આખતની સમજણ પણ જ્ઞાનથી થઈ શકે છે. કષાયમોહનીય વગેરે કર્મરૂપી પર્યાતને ભેદવાને વજ્ર જેવું જ્ઞાન છે, તે મનને નિર્મલ બનાવે છે. આવા આવા અનેક વિશાલ મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં લઈને મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે "વીઘ્નમસમુદ્રોત્થં" ખચનો દ્વારા સાફ જણાવ્યું છે કે "જ્ઞાનના સંસ્કારવાળી ક્રિયા સોનાના ઘડા જેવી જાણવી." તથા જેમ દેડકાતું કલેવર બળીને રાખ થયું હોય, તે તેમાંથી નવાં દેડકાં ઉપજે જ (થાય) નહિ, તેમ જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયાની આરાધના કરતાં જે કર્મ ખપે, તે ફેરી ન બંધાય. જ્ઞાનવાળી ક્રિયા સૂર્યના પ્રકાશ જેવી અને જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા આગિયા છવડાના પ્રકાશ જેવી કહી છે. અનેક અંધોમાં આવા જ્ઞાન ગુણને ધારણ કરનાર સંયમધારી શ્રીમુનિરાજ વગેરેની ઊર્ધ્વગતિ થાય એમ કહ્યું છે. આવી અનેક અપેક્ષાઓને લક્ષ્યમાં લઈને શ્રીન્યાયાચાર્ય વગેરે અનેક પ્રામાણિક મહાપુરુષોએ જ્ઞાનના ઉત્કર્ષને ચારિત્ર જણાવ્યું છે. તે સર્વાંશિ ઘટિત જ છે. એમાં પણ ખરું રહસ્ય એ સમજવાતું છે કે છવને જ્ઞાનની પરિપાક-ક્રશા (ઉત્કૃષ્ટપણું) હોય, તે છવ તેને જરૂર ચારિત્ર હોય. આજ ધરાદારી પ્રશમરતિ આદિ અનેક શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે કે જ્ઞાનતું એટલે લણ્યાતું ફલ એ કે 'વિરતિ ગુણને મેળવવો.' જ્યારે મોહવાસનાતું તો જ્ઞાન શાંત થાય, ત્યારે સમજવું કે હવે આપણે જ્ઞાનતું ફલ પામ્યા છીએ.

વળી એ પણ જરૂર યાદ રાખવા જેવી બીના છે કે ખરી આત્મિક શાંતિ મોહરાજને હરાવીએ તો પામીએ. કાચા-પોચા માણસો મોહને ન હરાવી શકે. એ તો શૂરવીરતું કામ છે. જ્ઞાનની સહાયથી આત્મા જરૂર શૂરવીર બને છે. ને તેથી આત્મિક શાંતિને સાધવામાં જરૂર વિજય પામે એમાં નવાઈ શી? શ્રીજ્ઞાનસારમાં અંધકાર મહારાજે મુનિરાજને ઈશ્રની સાથે સરખાવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે : ઇન્દ્ર જેમ

વજ્ર રાખે છે તેમ મુનિ નિર્મલ જ્ઞાનરૂપી વજ્રને ધારણ કરીને સહજનંદ (નિજગુણ-રમણતા) રૂપી નંદન વનમાં ક્રીડા કરે છે. (મોજમાં વિચરે છે) આવા જ્ઞાનરૂપી ખજનાના પ્રતાપે જ અશતાવેદનીય વગેરે કર્મેના ઉદ્ધકાલે પણ સમજી લખ્ય જીવોને લગાર પણ કલેશ કે ખેડ થતો નથી એમ તો ગીતા પણ કબૂલ કરે જ છે. ત્યાં (ગીતામાં) કહ્યું કે—

જ્ઞાનિનોઽજ્ઞાનિનોશ્ચાત્ર, સમે પ્રારબ્ધકર્મણી ॥

ન કલેશો જ્ઞાનિનો ઘેર્યાત્ ક્વિલશ્યત્યજ્ઞોઽઘેર્યતઃ ॥ ૧ ॥

તેવા જ્ઞાનવંત લખ્ય જીવોને કૃતાર્થ કહ્યા છે. આ બાબતમાં જીવો સાક્ષિપાઠ—

તે ધળા સુકયત્થા, જેસિ નિયતત્તબોહ્રુઈ જાયા ।

જે તત્તબોહ્મોઈ, તે પુજ્જા સવ્વભઠ્ઠાણં ॥૧॥

તથા એકાંત મતને માનનારાઓ પણ પોતપોતાની માન્યતા (વિચાર) પ્રમાણે જ્ઞાનને પરમપદના કારણરૂપે તો માને જ છે. કહ્યું છે કે—

“ઋતે જ્ઞાનાત્ત મુક્તિઃ”

“જટો મુંડી શિલ્પી વાપિ, યત્ર તત્રાશ્રમે રતઃ ॥

પંચવિંશતિતત્ત્વજ્ઞો, મુચ્ચતે નાત્ર સંશયઃ ॥૧॥”

“જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ, ભસ્મસાત્કુરુતેઽર્જુન ! ॥”

તેમ છતાં તેઓ અપેક્ષાજ્ઞાનના અભાવે એકલા જ્ઞાનથી જ મુક્તિ માને છે; એટલે ક્રિયાને સ્વીકારતા નથી. આ બાબતમાં મહોદયશાસ્ત્રી શ્રીજૈનેન્દ્ર દર્શન જ્ઞાનસહિત ક્રિયાની આરાધના કરવાથી મુક્તિપદ મળે એમ કહે છે. એટલે અલગ અલગ જ્ઞાનમાં અને ક્રિયામાં પરમપદ આપવાનું દેશથી સામર્થ્ય છે, અને સંપૂર્ણ સામર્થ્ય બંનેમાં રહ્યું છે. આ બાબતમાં દષ્ટાંત આ છે; જેમ ગાડાને ચલાવવાનું સામર્થ્ય દરેક પૈડામાં અમુક અંશે અને બંને પૈડામાં સર્વાંશે રહેલું છે, તેમ જ્ઞાન અને ક્રિયાની બાબતમાં પણ સમજવું. તથા જ્ઞાન વગરની ક્રિયા આંધળા જેવી અને ક્રિયા વગરનું જ્ઞાન પાંગળા જેવું જણવું. જેમ જંગલમાં દાવાનલ સળગી ઊઠ્યો હોય, આ પ્રસંગે આંધળામાં ભલેને ચાલવાની શક્તિ હોય, પણ તે જ્યાં સુધી પાંગળાને પોતાના ખભાની ઉપર ન બેસાડે, અને પાંગળા જે રસ્તો બતાવે, તે રસ્તે આંધળો ન ચાલે, ત્યાં સુધી દાવાનલના દુઃખથી ન બચે, તેવી જ રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયાનું (બંનેનું) આરાધન ન કરે, તો આપણો આત્મા (હરકોઈ જીવ) સંસારરૂપી દાવાનલથી બચે ખરો કે? ન જ બચે.

૧. તેઓ પરમપદની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે જણાવે છે:—

યત્ર દુઃખેન સંખિન્નં, ન ચ ભ્રષ્ટમનન્તરમ્ ॥

અભિલાષપનીતં ચ, તજ્જેવં પરમં પદમ્ ॥૧॥

સર્વાનુયોગમય (ચારે અનુયોગની બીનાથી ભરેલું) પંચમાંગ શ્રી ભગવતીસૂત્ર તથા દેવવાચકે બનાવેલ શ્રીનંદીસૂત્ર અને શ્રી આવશ્યક^૨તેમજ વિશેષાવશ્યક વગેરે ઘણાંએ આગમગ્રંથોમાં આપું ઉત્તમ જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું કહ્યું છે.

તે આ પ્રમાણે-(૧) મતિજ્ઞાન (૨) શ્રુતજ્ઞાન (૩) અવધિજ્ઞાન (૪) મનઃપર્યવજ્ઞાન (૫) કેવલજ્ઞાન. આ આખતમાં યુક્તિ પણ એમજ સ્પષ્ટ બાહર કરે છે કે જેમ દુનિયાના પ્રકાશક (૧) સૂર્ય, (૨) ચંદ્ર, (૩) ચંદ્ર, (૪) નક્ષત્ર, ને (૫) તારા એમ પાંચ પદાર્થો છે, તેન જ્ઞાન પણ પાંચ કહ્યાં છે. કારણ કે શ્રુતજ્ઞાનના દૃષ્ટાંતે પણ જ્ઞાન પ્રકાશક જ છે. પ્રકાશ અને જ્ઞાન આ બે શબ્દોમાં અર્થની અપેક્ષાએ તલભાર જુદાશ છે જ નહિ, એમ અહીં શરૂઆતમાં કહેલી “નાળં પયાસયં સોહઓ તવો સંજમો અ ગુત્તિધરો” (ઇત્યાદિ) વગેરે ગાથા જ જણાવે છે. આ પાંચે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ, ટૂંકામાં કમસર આ પ્રમાણે જણાવું:- ૧ મતિજ્ઞાન “બુધિ મત્તિં ચ જ્ઞાને” ‘જાણવું’ આ અર્થમાં ‘મન’ ધાતુ વર્તે છે. તેથી અર્થ એમ કરવો કે “વિચારવું” એવું નામ મતિ કહેવાય. અથવા જેનાથી પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનની મદદ લઈ નિયત પદાર્થો સમજાય તે મતિજ્ઞાન કહેવાય. આનું સહસ્ય એ છે કે જેમાં શબ્દ અને અર્થની વિચારણાને અનુસરવાનું હોય, તે તો શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે. આનાથી મતિજ્ઞાનને જુદું પાડવાની ખાતર એમ કહ્યું છે કે શબ્દાર્થની વિચારણાવાળા જ્ઞાન સિવાયની ઇન્દ્રિય અને મનથી જે યોગ્ય દેશમાં રહેલા પદાર્થોની બીના જાણવી, તે મતિજ્ઞાન કહેવાય. પૂજ્ય શ્રીઅનુયોગદ્વારસૂત્ર તથા આ શ્રીનંદીસૂત્રમાં પણ આ જ્ઞાનને “આલિનિષોધિક જ્ઞાન” એમ કહીને આગળખાવ્યું છે. જુઓ આ રહ્યો તે પાઠ—

“નાળં પંચવિહં પળ્લત્તં, તં જહા । આભિણિલોહિયનાળં,
સુયનાળં ઓહિનાળં મળવજ્જવનાળં કેવલનાળં ॥”

પ્રશ્ન : આલિનિષોધિક શબ્દનો શો અર્થ સમજવો ?

૧. આ સૂત્રમાં જીવાજીવ-લોક-અલોક-સ્વસમય-પરસમય વગેરેનું વિવિધ પ્રકારે સ્વરૂપ જણાવ્યું છે, તથા બીજાં સૂત્રો કરતાં આમાં વિચિષ્ટપણું એ છે કે જ્યારે શ્રીઆચારાંગ વગેરેમાં એકેક અનુયોગનું વર્ણન કર્યું છે, ત્યારે આ સૂત્રમાં દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ એમ ચારે અનુયોગની બીના કહી છે. શ્રીગૌતમ મહારાજ વગેરે ગણધરોની બીના, શ્રી અતિમુક્ત મુનિરાજ વગેરેનું નિર્મલ જીવન બહુ જ વૈરાગ્યરંગ વધારે એ રીતે જણાવવા ઉપરાંત શ્રીતુંગિકાનગરીના શ્રાવકોનું અને જ્યંતી શ્રાવિકા વગેરેનું વર્ણન અપૂર્વ ધોધ આપે એવું છે.

૨. આમાં સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વંદનક, પ્રતિકમણ, કાયોત્સર્ગ, અને પ્રત્યાખ્યાન એ છ આવશ્યકોનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે.

ઉત્તર : અભિ એટલે સન્બુધપણું. તાત્પર્ય એ કે જેમાં જાણવા લાયક પદાર્થ યોગ્ય દેશમાં રહેવો જોઈએ આવી અપેક્ષા છે. તથા નિ એટલે નિયતપણું. આતુ રહસ્ય એ છે કે જે (જ્ઞાન)માં ઈન્દ્રિય વગેરેની મદદ લેવી પડે છે. આવો જે પોત-પોતાના સ્પર્શ વગેરે વિષયને અનુસરતો યોગ્ય તે અભિનિયોગ્ય કહેવાય. અને તે જ અભિનિયોગ્યિક જ્ઞાન કહેવાય. અહીં અભિનિયોગ્ય શબ્દથી 'ઇકણુ' પ્રત્યય જોડાઈને અભિનિયોગ્યિક શબ્દ બન્યો. મતિજ્ઞાનના અને અભિનિયોગ્યિક જ્ઞાનના અર્થમાં લગભગ પણ ફેર છે જ નહિ. આગળ જે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાશે, તેમાં પણ પહેલાં શબ્દ સાંભળાય, ત્યાર બાદ “ઘટપદ્વાચ્યો ઘટઃ” એટલે ઘટ શબ્દથી ઘટરૂપ અર્થ જાણવો, અને ઘટરૂપ અર્થને જણાવનારો ઘટ શબ્દ છે. આ પ્રમાણે જે વાચ્યવાચકભાવ નામના સંબંધને યાદ કરવો. આ બંનેને (શબ્દશ્રવણ અને સંબંધ સ્મરણ) મતિજ્ઞાન સ્વરૂપે જાણવા. શ્રી તત્ત્વાર્થમાં આને સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તરીકે જણાવ્યું છે. આ જ્ઞાન સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને હોય છે.

૨. શ્રુતજ્ઞાન—શબ્દાર્થની વિચારણા કરતાં કરતાં ઈન્દ્રિય અને મન દ્વારા જે યોગ્ય થાય, તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય. અહીં દષ્ટાંત એ છે કે કોઈ એમ બોલે કે “ઘટ” આ શબ્દને સામા ઊભેલા માણસે સાંભળ્યો. ત્યારબાદ સાંભળનાર શબ્દાર્થનો સંબંધ યાદ કરે છે કે ઘટ શબ્દ કંબુગ્રીવાદિ આકારવાળા પદાર્થને જણાવે છે. અહીં સુધીનું જ્ઞાન તે મતિજ્ઞાનસ્વરૂપ છે. શબ્દાર્થનો સંબંધ યાદ કર્યા બાદ જે ઘટરૂપ અર્થનો યોગ્ય થયો તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય. આમાંથી સમજવાનું એ મલે છે કે મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનનું કારણ છે. આ શ્રુતજ્ઞાનના બે ભેદ છે. (૧) દ્રવ્યશ્રુત. (૨) ભાવશ્રુત. (૧) છાપેલાં અક્ષરો તથા જે શબ્દ બોલાય તે દ્રવ્યશ્રુત કહેવાય. (૨) શબ્દને સાંભળનાર જીવે શબ્દ દ્વારા અર્થને જાણે એ ભાવશ્રુત કહેવાય. આનું રહસ્ય એ છે કે ભાવશ્રુતનું કારણ દ્રવ્યશ્રુત છે. તથા જે અર્થની બાજુ લક્ષ્ય રાખીને શબ્દ બોલાય, આ અવેક્ષાએ ભાવશ્રુતનું કાર્ય દ્રવ્યશ્રુત કહી શકાય. મતિજ્ઞાનની માફક આ શ્રુતજ્ઞાન પણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને હોય છે. શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે થાય. તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય. આનું શ્રુતજ્ઞાન મન વિનાના એકેન્દ્રિયાદિ જીવને હોય છે. કારણ કે તેમને પણ આહાર સંજ્ઞા વગેરે ચારે સંજ્ઞા હોય છે. અને આહારગ્રહણ વગેરેને અનુકૂલ જે અસ્પષ્ટ અધ્યવસાય તે સંજ્ઞા કહેવાય. આ સંજ્ઞા શ્રુતજ્ઞાન માન્યા સિવાય ન ઘટે. કર્મઅર્થાદિ શાસ્ત્રોમાં આ આશયથી એકેન્દ્રિયાદિને શ્રુતજ્ઞાન કહ્યું છે.

૩. અવધિ જ્ઞાન—ઈન્દ્રિય અને મનની મદદ વિના જે સાક્ષાત્ રૂપી પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય તે અવધિજ્ઞાન કહેવાય. માટે જ શ્રીનંદીસૂત્ર વગેરેમાં અવધિજ્ઞાનાદિ ત્રણે જ્ઞાનોને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તરીકે ઓળખાવ્યા છે.

૪. મનઃપર્યવજ્ઞાન—જેનાથી મનના ભાવ જાણી શકાય તે મનઃપર્યવજ્ઞાન કહેવાય. આમાં મનઃ અને પર્યવ આ બે શબ્દનો અર્થ ખાસ સમજવો જોઈએ. મનના બે ભેદ છે. (૧) દ્રવ્યમન (૨) ભાવમન, તેમાં સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવો કાયયોગની મદદથી વિચાર કરવામાં ઉપયોગી એવા મનોવર્ગણાનાં દ્રવ્યો (એક જાતના સૂક્ષ્મ સ્કંધો) ને ગ્રહણ કરે. ત્યાર બાદ વિચાર (કરવા) લાયક પદાર્થોનો વિચાર કરવામાં જોડાએલા મનોયોગની મદદથી તે ગ્રહણ કરેલાં દ્રવ્યોને મનરૂપે પરિણામ પમાડે. પછી તેના આધારે વિચારશ્રેણી પ્રવર્તે. અહીં સમજવાતું એ કે વિચાર કરવામાં મદદગાર પુદ્ગલો દ્રવ્યમન કહેવાય. અને તેવા વિચારને અનુસરતા જે પરિણામ તે ભાવમન અથવા પર્યવ કહેવાય. આવા મનના પર્યવોતું જ્ઞાન જેથી થાય, તે મનઃપર્યવ જ્ઞાન કહેવાય. જીવ જેવો વિચાર કરે, તેવો આકાર તે પુદ્ગલો (દ્રવ્યમન)માં પડે છે. મનઃપર્યવજ્ઞાની મનના પરિણામને સાક્ષાત્ભાવે જાણે જાણે. અને આ ભવ્ય જીવે “ આયો (અમુક) વિચાર કર્યો ” આ વાત અનુમાનથી જાણે. મનોવર્ગણાના પુદ્ગલોમાં જે આકાર પડ્યો હોય, તે ઉપરથી એમ વિચારે કે આ (ઘટાદિના) આકાર ઉપરથી સાબિત થાય છે કે આણે આ જ પદાર્થ ચિંતવ્યો. આ બાબતમાં દષ્ટાંત એ છે કે અંધને વાંચનાર માણસ તેના લેખ ઉપરથી અંધકારનો આશય સમજી જાય, તેમ અહીં પણ સમજવું. એટલે મનોવર્ગણા સિવાયના ઘટાદિ પદાર્થોને આ ચોથા જ્ઞાનથી ન જાણે, પણ અનુમાનથી જાણે. આ બાબતમાં જુઓ સાક્ષિપાઠ—જાણહિ ચક્ષુઃકુણ્ડમાણાઓ (બાહ્યાનનુમાનાત્ જાનાતિ)

૫. કેવલજ્ઞાન—બધા જ્ઞાનોમાં આ જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. કારણ કે આનાથી દ્રવ્યાદિની બધી બીના જાણી શકાય છે.

પ્રશ્ન:—અહીં કેવલ શબ્દનો અર્થ શો ?

ઉત્તર:—કેવલ શબ્દના ૬ અર્થો થાય છે. તેમાં પહેલો અર્થ “ કેવલ એટલે એક ” એમ કરવો. કારણ કે જ્યારે તેરમા ગુણકાણે કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થાય, ત્યારે બાકીના ચાર જ્ઞાનો હોતા નથી. એમ આવશ્યક નિર્ચુકિતના ‘ નદ્દમ્મિ ડ છાડમત્થિપ નાણે ’ આ વચનથી કહી શકાય છે.

પ્રશ્ન:—પોતપોતાના આવરણના ક્ષયોપશમે મતિજ્ઞાન વગેરે ચારે પ્રગટે છે. હવે ક્ષયોપશમ કરતાં અધિયાતો ક્ષય થાય, ત્યારે તો તેમની નિર્મલ સ્વરૂપે હયાતિ હોવી જ જોઈએ. જેમ ક્ષયોપશમભાવવું ચારિત્ર જ્યારે ચારિત્રમોહનો ક્ષય થાય ત્યારે નાશ ન પામે પણ પહેલાં કરતાં વધારે નિર્મલ અને, તેમ અહીં કેવલજ્ઞાન થાય, ત્યારે તે ચારે જ્ઞાન કેમ ન હોય? કહું છું કે—

આવરણદેસવિગમે-ત્રાઈં વિજ્જંતિ મહસુયાઈંણિ ॥

આવરણસન્નવિગમે-ફહ તાઈં ન હંતિ જીવસ્સ ॥૧૧॥

ઉત્તર:—વાદળામાં ઢંકાયેલા સૂર્યની આડે સાદડી રહી હોય, અને તેની પાછળ ઘટ વગેરે પદાર્થો રહ્યા હોય. અહીં એવું બને છે કે સૂર્યનાં કિરણો વાદળમાંથી નીકળી સાદડી વગેરે જે આડા (વચમાં) રહ્યાં છે, તેના બાકામાં પેસીને ઘટાડિ પદાર્થોને પ્રકાશે છે. આ દષ્ટાંત ચાલુ વાતમાં આ પ્રમાણે ઉતારવું. સૂર્યની જગ્યાએ કેવલજ્ઞાન સમજવું, તથા મેઘના જેવું કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મ અને સાદડી વગેરેના બાકા જેવો મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો ક્ષયોપશમ સમજવો; એટલે કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મથી ઢંકાયેલા કેવલજ્ઞાનનો પ્રકાશ વચમાં રહેલા મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિના ક્ષયોપશમ રૂપ બાકામાંથી નીકળીને છવાદિ પદાર્થોને પ્રકાશે છે. આ પ્રમાણે ક્ષયોપશમજન્ય પ્રકાશને અનુસારે મતિજ્ઞાન વગેરે નામ પાડ્યાં છે. આ હેતુથી જેમ વાદળાં વગેરે આવરણો (આડાશ) દૂર થયા બાદ સૂર્યનો પહેલાંની જેવો અસ્પષ્ટ પ્રકાશ હોતો નથી, પણ તેથી વિલક્ષણ બીજો જ સ્પષ્ટ પ્રકાશ હોય છે. એમ જ્યારે કેવલજ્ઞાનાવરણીય તથા મતિજ્ઞાનાવરણીયાદિ ખસે એટલે નાશ પામે, ત્યારે પહેલાંનો મતિજ્ઞાનાદિ નામને ધારણ કરનારો પ્રકાશ ન જ હોય; પરંતુ બધી રીતે સ્પષ્ટ એવો જુદો જ પ્રકાશ હોય છે. જેથી સર્વ પદાર્થોની સંપૂર્ણ બીના જણાય. આ બાબતમાં જુઓ સાક્ષિપાઠ આ પ્રમાણે છે—

કઙ્ઘિવરાગયકિરણા-મેહંતરિયસ્થ જહ વિણેસસ્સ ॥

તે કઙ્ઘમેહાવાગમે, ન ક્કંતિ જહ તહ દ્દમાઈપિ ॥ ૧ ॥

(આનો સ્પષ્ટ અર્થ ઉપર જણાવી દીધો છે.)

આ બાબતમાં બીજા પૂજ્ય આચાર્ય લગવંતો એમ કહે છે કે જ્યારે સૂર્ય ઊગે, ત્યારે તેના વધુ પ્રકાશમાં નક્ષત્ર વગેરેનું તેજ સમાઈ જાય. આથી જેમ સૂર્યોદયકાલે તેઓ હોય છતાં બિનજરૂરી ગણાય, એમ કેવલજ્ઞાનના સમયે બાકીના જ્ઞાનો હોય ખરા, પણ તે બધા કેવલજ્ઞાનથી ઊતરતા દરબળના છે. કારણ એ બધા જ્ઞાનનું કામ કેવલજ્ઞાન સારી રીતે બજાવી શકે છે. આ આશયથી તે વખતે મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાન હોય ખરા, પણ કંઈ પણ લાભદાયી ન હોવાથી તે ગણતરીમાં ગણાતા નથી. કહ્યું છે કે—

અણ્ણે આભિણિબોહિયનાણાઈણિ વિ જિણસ્સ વિજ્જંતિ ॥

અફલાણિ ય સૂરુદદ્દ—જહેવ નક્લક્કમાઈણિ ॥ ૧ ॥

(૨) કેવલ શબ્દનો બીજો અર્થ 'શુદ્ધ' થાય છે. આમ કહેવાનું રહસ્ય એ છે કે કેવલજ્ઞાનાવરણીનો સંપૂર્ણ (મૂલથી) ક્ષય થાય ત્યારે કેવલજ્ઞાન થાય. તેથી આવરણરૂપી મેલ લગાર પણ રહેતો નથી, માટે તદ્દન ચોખ્ખું એવું જે જ્ઞાન તે કેવલજ્ઞાન કહેવાય.

(૩) કેવલ શબ્દનો ત્રીજો અર્થ 'પૂરેપૂરું' થાય છે. બીજા જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ થાય, ત્યારે શરૂઆતમાં જ્ઞાન ઓછાવધતા પ્રમાણમાં થાય છે આણું કેવલ-જ્ઞાનમાં હોતું નથી. કારણ કે જ્યારે કેવલજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો સંપૂર્ણ ક્ષય થાય ત્યારે શરૂઆતમાં જ પૂરેપૂરું પ્રકટ થાય છે. આ કારણથી કેવલજ્ઞાનનો એમ પણ અર્થ થઈ શકે કે પૂરેપૂરું જ્ઞાન તે કેવલજ્ઞાન કહેવાય.

(૪) 'અસાધારણ' એણું જે જ્ઞાન તે કેવલજ્ઞાન કહેવાય. કારણ કે આના જેણું બીજું એક પણ જ્ઞાન નથી એમ ચોથો અર્થ થઈ શકે છે.

(૫) 'અનંત' એણું જે જ્ઞાન તે કેવલજ્ઞાન કહેવાય કારણ કે આનાથી બધા પદાર્થોની અનંતી બીના જણાય છે. અને તે સાદિ-અનન્ત કાલ સુધી રહે છે. એમ પાંચમો અર્થ જણવો.

(૬) વ્યાઘાત વિનાણું જે જ્ઞાન તે કેવલજ્ઞાન કહેવાય. ભીંત વગેરેની પાછળ પદાર્થો રહ્યા હોય, અથવા ઘણું છેટે લોકમાં કે અલોકમાં પદાર્થો રહ્યા હોય, તે પણ તે બીના આ જ્ઞાનથી જણાય છે. પદાર્થોનું ઘણું છેટે રહેણું, અથવા ભીંત વગેરેની આડે (પાછળ અંતરે) રહેણું, એ વ્યાઘાત કહેવાય.

પ્રશ્ન:- પાંચ જ્ઞાનમાં પહેલું મતિજ્ઞાન પછી શ્રુતજ્ઞાન વગેરે જ્ઞાન કઈમાં આવે કમ કયા મુદ્દાથી રાખ્યો છે ?

ઉત્તર : મતિજ્ઞાન વગેરેમાં મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન આ બે એક સાથે કહેવા જોઈ એ કારણ કે પાંચ બાબતો બંનેમાં સરખી રીતે બંધે છે. તે આ પ્રમાણે—

૧. જે મતિજ્ઞાનનો સ્વામી હોય, તે જ શ્રુતજ્ઞાનનો પણ હોય. અને શ્રુતજ્ઞાનનો સ્વામી હોય તે મતિજ્ઞાનનો પણ હોય છે. એમ બંનેના સ્વામી સરખા છે. એમ આ શ્રીનંદીસૂત્રના જ્ઞાન મહનાણમિત્યાદિ વચનથી કહી શકાય.

૨. મતિજ્ઞાનની જેટલી સ્થિતિ કહી છે, તેટલી શ્રુતજ્ઞાનની પણ કહી છે. તેમાં પ્રવાહની અપેક્ષાએ બંનેનો સમય સર્વ કાલ જણવો. અને અપતિત એક જીવની અપેક્ષાએ કાંઈક વધારે જાસઠ સાગરોપમ જેટલો કાલ જણવો. આ બાબતમાં શ્રી વિશેષાવશ્યકનો જુઓ સાક્ષિપાઠ—

દ્વો વારે ષિજયાદ્વસુ-ગયસ્ય તિળ્ળાઽચ્ચુષ્ઠ અહ્વ તાઈં ॥

અહરેગં નરભવિયં, નાનાજીવાણ સન્વદ્ધા ॥ ૧ ॥

એમ બંનેનો સમય સરખો છે.

૩. જેમ ઇંદ્રિયો દ્વારા મતિજ્ઞાન થાય છે, તેમ શ્રુતજ્ઞાન પણ ઇંદ્રિયો દ્વારા થાય છે. આ પ્રમાણે બંનેના કારણો પણ એકસરખાં છે.

૪. જેમ મતિજ્ઞાનથી આદેશે કરીને સર્વ દ્રવ્યાદિ જણાય, એમ શ્રુતજ્ઞાનથી પણ અધા દ્રવ્ય વગેરે જણાય. આ પ્રમાણે બંનેનો વિષય સરખો છે.

૫. મતિજ્ઞાન જેમ પરોક્ષ છે, એમ શ્રુતજ્ઞાન પણ તેવું જ છે. આ પ્રમાણે બંનેમાં પરોક્ષપણું રહે છે.

પ્રશ્ન : અવધિજ્ઞાન વગેરે ત્રણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની પહેલાં મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન તેમ કહ્યાં ?

ઉત્તર : જે જીવને મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન હોય, તેને જ તે પછીના અવધિ વગેરે જ્ઞાન હોય. આ મુદ્દાથી ત્રણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની પહેલાં બે પરોક્ષજ્ઞાન કહ્યાં છે. એમ વિશેષાવશ્યકની ટપ મી ગાથા પણ જણાવે છે.

પ્રશ્ન : મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં પહેલું મતિજ્ઞાન શાથી કહ્યું ?

ઉત્તર : મતિજ્ઞાનપૂર્વક શ્રુતજ્ઞાન થાય છે તે આ પ્રમાણે : પહેલા અવગ્રહાદિ-રૂપ મતિજ્ઞાન થાય, ને તે પછી શ્રુતજ્ઞાન થાય. એમ વિશેષાઠમાં ૧૦૫મી ગાથામાં અને આ શ્રી નંદીસૂત્રની ચૂર્ણિમાં પણ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન : આ બંને જ્ઞાનના સ્વામી વગેરે એક સરખાં છે, તેથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાંથી એકને માનવામાં વાંધો શો ?

ઉત્તર : જેમ બંનેનું એકપણું જણાવ્યું, એવી રીતે સાત કારણોને લઈને મતિજ્ઞાનમાં અને શ્રુતજ્ઞાનમાં જુદાશ પણ જણાય છે. માટે બેમાંથી એકને માનવાથી બંનેનું કામ સરે (થાય) નહિ. સાત કારણોની બીના દૂકમાં આ પ્રમાણે જણવી.

૧. બંનેના લક્ષણ જુદા જુદા છે. જુઓ—

મન્યતે યોગ્યોઽર્થોઽનયેતિ મત્તિઃ

એટલે જેનાથી યોગ્ય અર્થ જણાય, તે મતિજ્ઞાન કહેવાય, અને સાંભળવું અથવા શબ્દોને સાંભળવાથી જે જ્ઞાન થાય, એ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય વગેરે.

૨. બંનેમાંથી એક કારણ અને બીજું કાર્ય છે. શ્રુતજ્ઞાનનું કારણ મતિજ્ઞાન છે. જેમ ઘટનું કારણ માટીનેા પિંડ છે, તેમ મતિજ્ઞાન દ્વારા શ્રુતજ્ઞાન થાય છે. શાસ્ત્રો ભલેને ઘણાં સાંભળ્યાં હોય, પણ જે શાસ્ત્ર વારંવાર સંભારીએ, અને તે આખતમાં વધારે વિચારણાતર્કો જે કરીએ; તો તે શાસ્ત્રના વિચારો હૃદયમાં વધારે સ્પષ્ટ રીતે ઠરે છે. આથી સમજવાનું એ કે શ્રુતજ્ઞાનનો પાયો મતિજ્ઞાન છે. મતિજ્ઞાન જેટલા પ્રમાણમાં વધેઘટે, તે પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ ફેરફાર જરૂર થાય. તેથી એમ સાબિત થયું કે મતિજ્ઞાન એ કારણ છે અને શ્રુતજ્ઞાન કાર્ય છે.

૩. બંનેના ભેદોની સંખ્યા અલગ અલગ કહી છે. મતિજ્ઞાનના ૨૮ વગેરે અને શ્રુતજ્ઞાનના ૧૪ વગેરે ભેદ છે.

૪. બંનેમાં કારણ તરીકે ઇન્દ્રિયો જુદી જુદી જણાવી છે. ઓત્રેન્દ્રિય દ્વારા જે જ્ઞાન થાય તે શ્રુતજ્ઞાન, અને બાકીનું મતિજ્ઞાન કહેવાય. એમ વિશેષાવશ્યકની ૧૧૭મી ગાથામાં કહ્યું છે.

૫. જેમ છાલનું દોરડું અને એમ મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાન થાય માટે મતિજ્ઞાન છાલ જેવું અને શ્રુતજ્ઞાન દોરડા જેવું કહેવાય.

૬. મતિજ્ઞાન અક્ષરવાણું અને અક્ષર વિનાનું પણ હોય છે. કારણ કે નિર્વિકલ્પ એવું અવગ્રહજ્ઞાન અનક્ષર કહેવાય. અને ઇલાદિનું જ્ઞાન તે અક્ષરવાણું છે માટે સાક્ષર કહેવાય. અને શ્રુતજ્ઞાન સાક્ષર (અક્ષરવાણું) જ છે. કારણ કે અક્ષર વિના શબ્દાર્થની વિચારણા કઈ રીતે થઈ શકે? એટલે ન જ થઈ શકે.

૭. મતિજ્ઞાન મૂંગા માણસના જેવું છે, કારણ કે પોતાનું સ્વરૂપ બીજાને જણાવી શકતું નથી. અને શ્રુતજ્ઞાન એ મૂંગા જેવું ન કહેવાય. કારણ કે તે પોતાનું અને બીજા જ્ઞાનોનું સ્વરૂપ જણાવી શકે છે. એમ વિશેષાવશ્યકની ૮૭મી ગાથામાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન : મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની પછી અવધિજ્ઞાન કહેવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર : ચાર કારણોથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન પછી અવધિજ્ઞાન કહ્યું છે. તે બીના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવી:—

૧. સમ્યક્ત્વ ગુણથી નહિ પડેલા તે તે જ્ઞાનવંત એક જીવની અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનની સ્થિતિની જેમ અવધિજ્ઞાનનો પણ સાધિક ૬૬ સાગરોપમ કાલ કહ્યો છે. એમ સ્થિતિ સરખી જણાવી.

૨. જ્યારે મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય ત્યારે જેમ મતિજ્ઞાન-મતિઅજ્ઞાનરૂપ થઈ જાય અને શ્રુતજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાનરૂપે ફેરી જાય. એમ અવધિજ્ઞાન વિભંગજ્ઞાનરૂપે પડેલાય છે. એમ વિપર્યયની સરખામણી જણાવી.

૩. જે પહેલાં એ જ્ઞાનનો સ્વામી હોય, તે જ જીવ અવધિજ્ઞાનનો પણ સ્વામી હોય છે.

૪. વિભંગજ્ઞાની દેવ વગેરે જ્યારે સમ્યક્દર્શન ગુણને પામે ત્યારે તે જ સમયે મતિજ્ઞાન વગેરે ત્રણ જ્ઞાન તે સમ્યક્દષ્ટિ દેવાદિને પ્રકટ થાય. એમ લાભની સરખામણી જણાવી.

પ્રશ્ન : અવધિજ્ઞાનની પછી મનઃપર્યવજ્ઞાન કહ્યું એમાં શું કારણ ?

ઉત્તર : ચાર કારણોથી અવધિજ્ઞાનની પછી મનઃપર્યવજ્ઞાન કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે—

૧. અંનેનો સ્વામી હ્રદસ્થ એવ છે. જેમ અવધિજ્ઞાન હ્રદસ્થને થાય તેમ મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ તેને થાય છે.

૨. અંનેમાં વિષયનું પણ સરખાપણું જણાય છે. અવધિજ્ઞાનથી રૂપી દ્રવ્યોની ખીના જણાય, એમ મનઃપર્યવજ્ઞાનથી પણ રૂપી (મનોવર્ગણા) દ્રવ્યોની ખીના જણાય છે.

૩. અંનેમાં ભાવની સરખામણી દેખાઈ છે. તે આ પ્રમાણે—જેમ અવધિજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં વર્તે છે, તેમ મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં વર્તે છે.

૪. અંનેમાં પ્રત્યક્ષપણું રહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે—જેમ અવધિજ્ઞાન પ્રત્યક્ષજ્ઞાન કહેવાય છે, તેમ મનઃપર્યવજ્ઞાન પણ તેવું જ છે, એમ વિશેષાઠની ૮૭મી ગાથામાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન : મનઃપર્યવજ્ઞાન પછી કેવલજ્ઞાન કહ્યું, તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર : ત્રણ કારણથી મનઃપર્યવજ્ઞાનની પછી કેવલજ્ઞાન કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે—

૧. મતિજ્ઞાન વગેરે ચારે જ્ઞાન પદાર્થોની ખીના અધુરી જણાવે છે અને કેવલજ્ઞાન તો પૂરેપૂરી ખીના જણાવે છે માટે સર્વોત્તમ કહેવાય, તેથી છેવટે બધા જ્ઞાનમાં મુકુટ જેવું કેવલજ્ઞાન કહ્યું.

૨. અપ્રમત્તયતિને જેમ મનઃપર્યવજ્ઞાન ઉપજે, એમ કેવલજ્ઞાન પણ અપ્રમત્ત એવોને જ થાય. એમ અંનેમાં અપ્રમત્તપણું રહ્યું છે.

૩. જે સ્વયં એવ બધા જ્ઞાનોને પામવાનો હોય તે છેવટે જરૂર કેવલજ્ઞાન પામે જ. આ ઇરાદાથી મનઃપર્યવજ્ઞાન પછી કેવલજ્ઞાન કહ્યું છે.

આ રીતે મેં સમ્યજ્ઞાનનું રહસ્ય બધાં સ્વપર-શાસ્ત્રોના આધારે બહુ જ દૂંકામાં જણાવ્યું છે. શ્રીવિશેષાવશ્યકાદિ શાસ્ત્રોમાં તો તેનું બહુ જ વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. અંધ માટે ઘડ જાય, તેથી મેં અહીં સંક્ષિપ્તમાં કહ્યું છે. અહીં નંદીસૂત્રનો દૂંક પરિચય પૂર્ણ થાય છે.

॥ શ્રીનંદીસૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો ॥



॥ શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીનો છઠ્ઠીશમો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો ॥



॥ सत्तावीशमे। प्रकाश ॥

॥ श्री अतुयोगद्वार सूत्रेण संक्षिप्त परित्यय ॥

॥ आर्या ॥

बुच्छं परिचयलेसं, अणुभोगद्वारसिद्धमुत्तस्स ॥
अणुभोगपुरपवेसे, वारमिणं सुत्तसदत्थो ॥ २१३ ॥

जइणागममंजुसु-ग्धाडणवरकुंचियासमं सुत्तं ॥
णिज्जुतिरहस्सवयं, नाणुद्देसाइं पण्णत्ती ॥ २१४ ॥

आवस्सयसुयखंघे, निक्खेवनिओजणं तथा किच्चा ॥
सच्चत्थवि निदिट्ठं, अणुओगो सुत्तवक्खाणं ॥ २१५ ॥

मेया उवक्कमाई, तस्स पमेयावि वित्थरा भणिया ॥
अंगुलकालसरूबं, पट्ठोवमसागराइगयं ॥ २१६ ॥

नाणुणुणवसपमाणे, पच्चक्खणुमाणपमुहपण्णत्ती ॥
आगमपमाणभण्णे, अत्तागमपमुहभेउत्ती ॥ २१७ ॥

गणणापरूवणाए, संखिज्जाइयसरूवपण्णवणा ॥
वत्तव्वयाइ भावा, उवक्कमे वित्थरा भणिया ॥ २१८ ॥

निक्खेवे भेयतिगं, दो भेया अणुगमे य वित्थारा ॥
छन्नीसइ दारुत्ती, आवस्सयवण्णियाणुगमे ॥ २१९ ॥

नयदारे पज्जंते, सत्तनउत्ती तहेव सत्तण्हं ॥
साणे तह किरियाए, अंतव्भावो विणिदिट्ठो ॥ २२० ॥

चलइ रहो चक्केहिं, जह दोहिं तह लहंति मुत्तिसुहं ॥
जिणसासपया भव्वा, सिग्धं वरणाणकिरियाहिं ॥ २२१ ॥

ગુરુમહોળા સઠ્ઠે, સુત્તથા વરગુરુજ ઘિજાણિ ॥

તે લભ્યા પઠિકળં. જહ્થ્યઘોહા સપરમદા ॥ ૨૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:--હવે હું શ્રીજ્ઞેન પ્રવચન કિરણાવલીના સત્યાવીશમા પ્રકાશમાં શ્રીઅનુયોગદ્વાર સૂત્રના પરિચયને દૂકામાં કહીશ. શ્રીગીતાર્થ આચાર્ય ભગવંત વગેરે મહાપુરુષો આજ્ઞાવિનયાદિ સદ્ગુણી શિષ્યોને શ્રીઆચાર્યોગાદિ સૂત્રોના અર્થોને સરલ પદ્ધતિએ સમજાવે તે અનુયોગ કહેવાય. આ જ મુદ્દાથી કહ્યું છે કે “અણુઓગો વક્ષ્ણાળં” એટલે સૂત્રાર્થનું જે વ્યાખ્યાન તે અનુયોગ કહેવાય. તેના દ્વારોતું (સાધનોતું) વર્ણન જે સૂત્રમાં કર્યું હોય તે અનુયોગદ્વાર સૂત્ર કહેવાય. જેમ એક નગર હોય, તેમાં જે જવા આવવાના અનેક મોટાં નાનાં દરવાજા હોય, તેા લોકો આનંદથી નગરમાં જઈ શકે તે ત્યાંથી નીકળી શકે છે. તેમ અહીં અનુયોગ રૂપી નગરના (૧) ઉપક્રમ, (૨) નિક્ષેપ, (૩) અનુગમ, (૪) નયરૂપ ચાર મોટા દરવાજાઓ કહ્યા છે. ઉપક્રમાદિના ભેદો રૂપ નાના દરવાજાઓ કહ્યા છે. એટલે ઉપક્રમાદિ ૪ સાધનોથી અનુયોગનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાય છે, માટે ઉપક્રમ વગેરે ૪ સાધનો અનુયોગ રૂપી નગરમાં પ્રવેશ કરવા માટે તે ઉપલક્ષણથી નીકળવા માટે દરવાજા જેવા છે. એમ ખુશીથી કહી શકાય. ૨૧૩. શ્રીઆચાર્યોગ સૂત્રાદિરૂપ આગમ રત્નોની ધેડીને ઉઘાડવા માટે કુંચીના જેવું આ શ્રીઅનુયોગદ્વાર સૂત્ર છે. એટલે પૂર્વે કહેલા આગમ-મંજૂપાને ઉઘાડનારી બે કુંચી જેવા શ્રીનંદીસૂત્ર અને અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાંનું આ બીજું સૂત્ર છે. આ બે સૂત્રોને બીજા અંથોમાં ચૂલિકાસૂત્ર તરીકે ઓળખાવ્યાં છે. એટલે આ ચૂલિકાસૂત્રથી બે સૂત્રોને સ્વીકારે છે. અને શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીએ રચેલી નિયુક્તિઓના યથાર્થ બોધને કરાવનારું આ શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર છે. અહીં શરૂઆતમાં પાંચ જ્ઞાન રૂપ નંદીને જણાવતાં કહ્યું છે કે પાંચ જ્ઞાનોમાં શ્રીશ્રતજ્ઞાન જ બીજાની પાસેથી લઈ શકાય છે તે બીજાને ઈર્ષ શકાય છે, માટે તેના જ ઉદ્દેશ વગેરે યોગોદ્દહનની ક્રિયા કરાવવાના અવસરે શિષ્યને કરાવાય છે. આ પ્રસંગે ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ અને અનુજ્ઞાનું સ્વરૂપ વગેરે બીજાઓને પણ વિસ્તારથી સમજાવી શકાય છે. ૨૧૪. પછી (૧) આવશ્યક શબ્દ, (૨) શ્રુત શબ્દ, (૩) તે સ્કંધ શબ્દના નિક્ષેપાની સંપૂર્ણ બીજા જણાવીને કહ્યું છે કે આ રીતે જીવ અજીવ વગેરે તમામ શબ્દોમાં નિક્ષેપાની વિચારણા કરવાથી તે તે પદાર્થોનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાય છે. સૂત્રના અર્થનું જે યથાર્થ સ્વરૂપે કહેવું તે અનુયોગ કહેવાય. ૨૧૫. આ અનુયોગના (૧) ઉપક્રમ, (૨) નિક્ષેપ, (૩) અનુગમ, (૪) નય આ રીતે મુખ્ય ચાર ભેદો કહીને તે દરેકના (ઉપક્રમાદિના) પણ ભેદો, અને ત્રણ પ્રકારના અંગુલો (આંગળ), તથા સમય, આવલિકા વગેરે કાલનું તેમજ પદ્ધોપમ સાગરોપમ વગેરે કાલનું પણ સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. ૨૧૬. તથા ઉપક્રમના કરેલા વિસ્તૃત વર્ણનમાં

જ્ઞાનગુણ-પ્રમાણનું સ્વરૂપ જણાવતાં પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ કહીને આગમ પ્રમાણની ખીના કહી છે. તેમાં સૂત્રની ને અર્થની અપેક્ષાએ આત્મા-ગમ, અનંતરાગમ, પરંપરાગમની હકીકત પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. ૨૧૭. ગણના (સંખ્યા)ની હકીકત જણાવતાં સંખ્યાતાનું, અસંખ્યાતાનું ને અનંતાનું સ્વરૂપ, તથા વક્તવ્યતાનું સ્વરૂપ તેમજ, અર્થાધિકારનું વર્ણન વગેરે ખીનાઓ વિસ્તારથી કહીને ઉપક્રમનું વર્ણન પૂરું કર્યું છે. ૨૧૮. પછી નિક્ષેપના વર્ણનમાં (૧) ઓઘનિષ્પન્ન નિક્ષેપ, (૨) નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપ, (૩) સૂત્રાલાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપ, આ ત્રણ ભેદોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહીને અનુયોગના અનુગમ નામના ત્રીજા ભેદના એ ભેદોનું સ્વરૂપ, અને આવશ્યક સૂત્રમાં કહેલા ઉદ્દેશદ્વાર વગેરે ૨૬ દ્વારોનું સ્વરૂપ પણ જણાવ્યું છે. ૨૧૯. તથા ઉપક્રમના છેલ્લા ભેદ રૂપ નયના વર્ણનમાં તેના ૭ ભેદ વગેરેનું સ્વરૂપ જણાવીને કહ્યું છે કે આ સાતે નયોનો જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનયમાં સમાવેશ (અંતર્ભાવ) થાય છે, એ યાદ રાખવું જોઈએ. ૨૨૦. જેમ રથ જે પૈડાંથી ચાલે છે, તેમ શ્રીજૈનેન્દ્ર શાસનના રસિક ભવ્ય જીવો નિર્મલ જ્ઞાનની અને ક્રિયાની સાત્ત્વિકી આરાધના પરમ ઉદ્ધાસથી કરીને જરૂર મુક્તિના અવ્યાખ્યાય મુખેને પામે છે. અહીં સમ્યજ્ઞાનમાં સમ્યજ્ઞાનનો સમાવેશ કરીને કહ્યું છે કે 'જ્ઞાન ક્રિયાથી મોક્ષ મળે છે.' ૨૨૧. તમામ સૂત્રોના અર્થો ગુરુમહારાજની બુદ્ધિને આધીન છે. એટલે સૂત્રાર્થની દોરી શ્રીઆચાર્ય ભગવંત વગેરે પરમ ગીતાર્થ મહાપુરુષોના હાથમાં રહી છે. કારણ કે તેઓ જ સૂત્રના યથાર્થ રહસ્યને જાણે છે, અને ઉપદેશ છે. (તેનો ઉપદેશ કરે છે) માટે તે સૂત્રાર્થો શ્રેષ્ઠ ગુરુ મહારાજના વિનય વગેરે સાચવીને અને યોગાદ્વહનાદિ વિધિને કરીને જ મેળવી (પામી) શકાય છે. એમ સમજીને હે મુનિવરે! તમે તે રીતે આ શ્રી અનુયોગદ્વાર વગેરે તમામ સૂત્રોને ભણીને શ્રીગુરુ મહારાજની પ્રસન્નતાથી યથાર્થ બોધ પામીને તમારું ને ખીજા ભવ્ય જીવોનું (અતુર્વિધ સંઘનું) કલ્યાણ કરજો. ૨૨૨.

શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત સાર

શ્રી આચારાંગાદિ સૂત્રોની સાથે બહુ જ નજીકપણે સંબંધ રાખનારી નિયુક્તિઓ છે, શ્રીચોદ પૂર્વી મહાત્માઓ જ તે નિયુક્તિઓની રચના કરે છે. તેમાં હાલ જે શ્રી આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ, ઉત્તરોધ્યયન સૂત્ર, દશવૈકલિક સૂત્ર, આવશ્યક સૂત્ર, વ્યવહાર સૂત્ર ને બૃહત્કલ્પ સૂત્રની નિયુક્તિઓ મળી શકે છે, તે ૭ નિયુક્તિઓની સાથે શ્રી-સૂર્યપ્રજ્ઞપિત, દશાશ્રુનસ્કંધ અને ઋષિભાષિત સૂત્રની નિયુક્તિઓને ગણતાં ૧૦ નિયુક્તિઓની રચના કરનારા ચોદ પૂર્વી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજ છે. શ્રી દશવૈકલિક સૂત્રના ને શ્રીઉત્તરોધ્યયનસૂત્રના નિયુક્તિ, ભાષ્ય-ચૂલ્કિ-અને ટીકાઓમાંનાં કેટલાંએક

(અર્થના) સાધનો લભ્ય ને મુદ્રિત પણ છે. આ નિર્ચુક્તિઓનું રહસ્ય નિક્ષેપ-અનુગમ અને નયોના સ્વરૂપને સમજવાથી જ જાણી શકાય છે. આવા અનેક મુદ્દાઓથી તે દશ નિર્ચુક્તિઓમાં કહેલી નિક્ષેપ વગેરેની ગહન (સમજવામાં કઠીન) બીનાઓને સમજવાનું અસાધારણ સાધન આ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર છે. અહીં ઉપક્રમની બીના બહુ જ વિસ્તારથી સમજાવીને નિક્ષેપ, અનુગમ અને નયોનું સ્વરૂપ મધ્યમ પદ્ધતિએ (બહુ વિસ્તારથી નહિ, ને બહુ દ્વંકામાં પણ નહિ, આ રીતે) વર્ણવ્યું છે. (૧) દૂર રહેલા શાસ્ત્રના રહસ્યને જે નજીકમાં લાવીને દ્વંકામાં કહેવું એટલે શાસ્ત્રની સંપૂર્ણ બીનાને દ્વંકામાં પ્રસ્તાવનાદિ રૂપે જે જણાવવી તે ઉપક્રમ કહેવાય, આ રીતે ચાર અનુયોગોનું યથાર્થ વર્ણન કર્યું છે. આવી રીતે જે શાસ્ત્રનો ઉપક્રમ જણાવ્યો હોય, તેના જ નિક્ષેપાનું વર્ણન કરાય, આ મુદ્દાથી ઉપક્રમની પછી નિક્ષેપને કહ્યો છે, જેના નિક્ષેપ કહ્યા હોય, તેનો જ અનુગમ થાય, ને જેનો અનુગમ થયો હોય, તેમાં જ નયોના વિચારો જણાવી શકાય, આ મુદ્દાથી ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અનુગમ, અને નય આ ક્રમે જ ચાર અનુયોગો જણાવ્યા છે. (૨) જે નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય અને ભાવથી પદાર્થને વિચારવા તે નિક્ષેપ કહેવાય. (૩) નિક્ષેપ જણાવીને સૂત્રનો અર્થની સાથે જે સંબંધ જોડવો એટલે આ સૂત્રનો આ રીતે આ અર્થ થાય છે, એમ જે કહેવું તે અનુગમ કહેવાય. (૪) દરેક પદાર્થમાં જુદો જુદો અપેક્ષાએ અનેક ધર્મો રહે છે, છતાં તેમાંના એક ધર્મને જે સ્વીકારવો તે નય કહેવાય. સૂત્રના અર્થને જણાવ્યા બાદ છેવટે નયોની બીના કહેવાય છે. આ શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં (૧) કાવ્યની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી વીરરસ વગેરે નવ રસોની હકીકત દર્શાવે સાથે દ્વંકામાં જણાવી છે. તેમજ સાત સ્વરોના વર્ણનમાં દરેક સ્વરનાં નામ અને સ્થાન કહીને તે સ્વરને બોલનારા જીવોના નામ તથા જે વાજિત્રમાંથી જે સ્વર નીકળે તે હકીકત, તેમજ સ્વરનાં લક્ષણો, ત્રણ ગ્રામ, ૨૨ મૂર્છના, સ્વરોનાં ઉત્પત્તિસ્થાન, જાતિ ગેયના ગુણો વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન તથા સામાસિક, તદ્દિત વગેરે પદોનું પણ વર્ણન કર્યું છે. આ સૂત્રની ચૂર્ણિમાં સ્વરના ત્રણ ગ્રામ વગેરેના અર્થો કહીને આ બીનાનું મૂલસ્થાન પૂર્વેના ભેદ રૂપ સ્વર પ્રાભૂત જણાવ્યો છે. કેટલાએક વિદ્વાનો માને છે કે “શ્રી આચાર્યરક્ષિતસૂરિજીએ આ અનુયોગદ્વાર સૂત્રની વિક્રમ સંવત બીજા સૈકામાં રચના કરી, એમ સંભવે છે.” આ શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રનાં અર્થબોધક ત્રણ સાધનો છે, તેમાં (૧) શ્રી જિનદાસગણિ મહત્તરે ૨૨૩૫ શ્લોક પ્રમાણ ચૂર્ણિની રચના કરી હતી. (૨) તે ચૂર્ણિના આધારે ચાકિની મહત્તરસૂત્ર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે લઘુ ટીકા બનાવી હતી. (તે બંને છપાઈ છે.) (૩) ચૂર્ણિ અને હારિભદ્રીય લઘુ વૃત્તિ વગેરેના આધારે મલધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ મહારાજે ૫૮૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મોટી ટીકા બનાવી, તે પણ છપાઈ છે.

શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત સાર પૂર્ણ થયો.

શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રનો ટૂંક પરિચય

અહીં શરૂઆતમાં શ્રીમહાવીર દેવને અને શ્રી ગૌતમસ્વામી વગેરે ધર્માચાર્યોને, તથા શ્રુતદેવતાને નમસ્કાર કરીને અનુક્રમે આવશ્યક, શ્રુત, અને સ્કંધ શબ્દના નિક્ષેપાની ખીના અને પાંચ જ્ઞાનના વર્ણનવાળી લઘુ નંદીનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે મતિજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્વજ્ઞાન, અને કેવલજ્ઞાન રૂપ ચાર જ્ઞાનોના ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ ને અનુજ્ઞા કરાવાતા નથી, પણ શ્રુતજ્ઞાનના જ તે ત્રણ ઉદ્દેશાદિ કરાવાય છે. આ પ્રસંગે ટીકાકારે ઉદ્દેશાદિનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે ગુરુ શિષ્યને જે શરૂઆતમાં સૂત્રને અને અર્થને ભણાવે એટલે 'હે શિષ્ય! તું હવે આ સૂત્રનું અધ્યયન (અભ્યાસ) કર' આણું જે ગુરુવચન તે ઉદ્દેશ કહેવાય. અને 'હે શિષ્ય! તે ભણેલા સૂત્રના અર્થને સ્થિર પરિચિત (જુલાય નહીં તેવા) કર' આણું જે ગુરુવચન, તે સમુદ્દેશ કહેવાય. તથા 'હે શિષ્ય! ખીજા સાધુઓને તે સ્થિર પરિચિત કરેલા સૂત્રનો અર્થ ભણાવજે' આણું જે ગુરુનું વચન (કહેવું), તે અનુજ્ઞા કહેવાય. અને આ ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, અનુજ્ઞા, અંગપ્રવિષ્ટ સૂત્રોનાં ને અનંગપ્રવિષ્ટ સૂત્રોનાં કરાવાય છે. એમ પણ કહી શકાય કે કાલિક સૂત્રોના ને ઉત્કાલિક સૂત્રોના અથવા આવશ્યક સૂત્રના ને આવશ્યક સૂત્રથી ભિન્ન સૂત્રોના યોગોદ્દહન કાલે કરાવાય છે. આ પ્રસંગે ટીકાકારે શ્રી આચાર્ય ભગવંતના ગુણોની અને નિક્ષેપાની પર્યાયવાચક શબ્દો વગેરે જણાવવાપૂર્વક વ્યાખ્યા તથા પર્ષદાના ભેદોનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પછી આવશ્યક સૂત્ર અંગરૂપ નથી, પણ શ્રુતસ્કંધ રૂપ અને ૬ અધ્યયનોના સમુદાયરૂપ છે, એમ કહીને ક્રમસર આવશ્યક, શ્રુત, સ્કંધ અને અધ્યયનના નિક્ષેપાઓની ખીના જણાવતાં કહ્યું છે કે જ્યાં વધારે નિક્ષેપોનો સંભવ ન હોય, ત્યાં પણ (તે પદાર્થમાં પણ) નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવ રૂપ ચાર નિક્ષેપાઓની ખીના જરૂર જણાવીને તે વિવક્ષિત પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાવવું જોઈએ. આ રીતે નામાદિ ૪ નિક્ષેપોનો નિયમ જણાવીને નામાવશ્યક, સ્થાપનાવશ્યક, દ્રવ્યાવશ્યક, ને ભાવાવશ્યકનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. આ પ્રસંગે નામનું લક્ષણ કહેવાપૂર્વક જણાવ્યું છે કે જીવાદિમાંના કોઈનું 'આવશ્યક' આણું નામ પાડીએ, તે નામાવશ્યક કહેવાય. કાષ્ઠ કર્મ (કાષ્ઠ) વગેરેમાં સહભાવરૂપે કે અસહભાવરૂપે દેહધારી સંસારી જીવની જે સ્થાપના કરવી તે સ્થાપના જીવ કહેવાય. દેહ વિનાનો જીવ અરૂપી છે, તેથી તેની સ્થાપના થઈ શકે નહીં માટે દેહધારી આવશ્યકક્રિયાને કરનાર જીવને સ્થાપના જીવ તરીકે જણાવ્યો છે. આ પ્રસંગે સ્થાપનાનું લક્ષણ અને નામમાં તથા સ્થાપનામાં ભેદ (જુદાશઃ ફરક) જણાવ્યો છે. પછી અનુક્રમે 'આગમથી' અને 'ના આગમથી' દ્રવ્યાવશ્યકનું સ્વરૂપ જણાવતાં દ્રવ્ય શબ્દનું લક્ષણ સમજાવ્યું છે. અને શિક્ષિત (શીખેલું) આવશ્યક) વગેરે ગુણોવાલા દ્રવ્યાવશ્યકનું સ્વરૂપ વિધાધરનું દૃષ્ટાંત

આપીને સમજાવ્યું છે. તથા ' નોઆગમથી ' દ્રવ્યાવશ્યકના ત્રણ ભેદો જણાવતાં (૧) શર્યાદિમાં રહેલ આવશ્યક સૂત્રના અર્થને જાણનાર જીવનું જે મૃતક (જીવ રહિત) શરીર તે જા શરીર દ્રવ્યાવશ્યક કહેવાય, જેમ ધીના ઘડામાંથી ધી ઠલવીને ઘડો ખાલી કર્યો હોય, તે પણ તે દ્રવ્યથી ' ધીના ઘડો ' કહી શકાય. કારણ કે પહેલાં ધી ભર્યું હતું, તેમ આ મૃતક શરીરમાં રહેલાં જીવે પહેલાં આવશ્યક સૂત્રનો અર્થ જાણ્યો હતો. (૨) જે જીવ ભવિષ્યમાં આવશ્યક સૂત્રનો અર્થ જાણશે તે ભવ્યશરીર-દ્રવ્યાવશ્યક કહેવાય. જેમ ભવિષ્યમાં રાજા થનાર યુવરાજને લોકો રાજા કહે છે, તેમ અહીં પણ સમજવું. (૩) તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યાવશ્યકના ત્રણ ભેદોનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે ૧. રાજ-પ્રજા વગેરે લોકો સવારે સૂર્યોદયે દાતણ કરવું વગેરે અવશ્યકરણી કરે તે લૌકિક દ્રવ્યાવશ્યક કહેવાય. (૨) પરિવ્રાજક વગેરે યજ્ઞાદિના મંદિરમાં ધૂપ-દીપ વગેરે અવશ્યકરણી કરે, તે કુપ્રાવચનિક દ્રવ્યાવશ્યક કહેવાય. (૩) જે મુનિ સાધુના ગુણોથી રહિત હોય ને હિંસાદિ કરીને પશ્ચાત્તાપાદિ કરે નહીં, તે (મુનિ) જે આવશ્યક ક્રિયા કરે, તે લોકોત્તર-દ્રવ્યાવશ્યક કહેવાય. આ પ્રસંગે અસંવિગ્નનું દૃષ્ટાંત પણ જણાવ્યું છે. પછી આગમથી અને નો-આગમથી ભાવાવશ્યકનું સ્વરૂપ જણાવતાં ભાવનું લક્ષણ સમજાવીને કહ્યું છે કે જે જીવ આવશ્યકસૂત્રના અર્થને જાણે ને તેની વિચારણા ઉપયોગપૂર્વક કરે તે (જીવ) આગમથી ભાવાવશ્યક કહેવાય. અને નોઆગમથી ભાવાવશ્યકના (૧) લૌકિક ભાવાવશ્યક, (૨) કુપ્રાવચનિક ભાવાવશ્યક (૩) લોકોત્તરિક ભાવાવશ્યક. આ રીતે ત્રણ ભેદો છે. તેમાં (૧) લોકો પોતાના ધર્મના રીવાજ મુજબ અવશ્યકરણી (જરૂર કરવા લાયક કાર્ય) સમજીને ઉપયોગપૂર્વક સવારે મહાભારતને વાંચે ને સાંજે રામાયણને વાંચે તે લૌકિક ભાવાવશ્યક કહેવાય. (૨) પરિવ્રાજક વગેરે ઉપયોગપૂર્વક હોમ વગેરે અવશ્યકરણી કરે તે કુપ્રાવચનિક-ભાવાવશ્યક કહેવાય. (૩) રત્નોની ખાણ જેવો ચતુર્વિધ સંઘ જે ઉપયોગપૂર્વક ૬ આવશ્યકરૂપ પ્રતિકમણ કરે તે લોકોત્તરિક ભાવાવશ્યક કહેવાય. અહીં ' નો ' શબ્દ ત્રણ અર્થોને જણાવે છે. તે આ પ્રમાણે-(૧) સર્વનિષેધરૂપ અર્થ, (૨) દેશનિષેધરૂપ અર્થ, (૩) મિત્ર એટલે દેશનિષેધ-સર્વનિષેધરૂપ અર્થ. તેમાંથી અહીં ચાલુ પ્રસંગે ક્રિયારૂપ અંશ આગમરૂપ નથી. સૂત્રના શબ્દોને યોગ્યવારૂપ આગમ છે, તેથી નોશબ્દ મિત્ર (દેશનિષેધરૂપ ને સર્વનિષેધરૂપ અર્થનો) વાચક સમજવો. તથા આવશ્યક શબ્દના આવશ્યક, અવશ્યકરણીય, વિશોધિ વગેરે ૮ પર્યાયવાચક શબ્દો જાણવા. જેમ આવશ્યક શબ્દના નિક્ષેપાની ખીના કહી, તે જ પ્રમાણે શ્રુતશબ્દના ૪ નિક્ષેપાનું વર્ણન કરતાં અનુક્રમે નામશ્રુત, સ્થાપનાશ્રુત, અને આગમથી ને નોઆગમથી દ્રવ્યશ્રુતના બે ભેદો, તેમાં જા શરીર દ્રવ્યશ્રુત અને ભવ્ય શરીર દ્રવ્યશ્રુત તથા તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યશ્રુતનું સ્વરૂપ જણાવતાં પત્રક (શાસ્ત્રના પાનાં) વગેરેની ખીના અને ' સુત ' શબ્દનો ખીજો અર્થ ' સૂતર ' કરીને અંડજ વગેરેની ખીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

પછી આગમથી ને નોઆગમથી ભાવશ્રુતનું વર્ણન કરતાં આગમથી ભાવશ્રુતનું સ્વરૂપ કહીને નોઆગમથી ભાવશ્રુતના બે ભેદોના વર્ણનમાં મહાભારત વગેરે લૌકિક ગ્રંથોને લૌકિક દ્રવ્યશ્રુત તરીકે જણાવ્યા છે ને શ્રીઆચાર્યાશંગાદિને લોકોત્તર દ્રવ્યશ્રુત તરીકે જણાવ્યા છે. છેવટે શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયવાચક શબ્દો કહીને શ્રુતના નિક્ષેપાનું વર્ણન પૂર્ણ કરીને તે જ પ્રમાણે 'સ્કંધ'ના નિક્ષેપા પણ જણાવ્યા છે. તેમાં કહ્યું છે કે નામસ્કંધ, સ્થાપના-સ્કંધની બીના શ્રુતની માફક જણાવી. આગમથી તથા નોઆગમથી દ્રવ્ય-સ્કંધના વર્ણનમાં તદ્વચતિરિક્ત દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર રૂપ ત્રણ ભેદે સમજાવ્યું છે. આ પ્રસંગે તે સચિત્તાદિ ત્રિવિધ સ્કંધોનું અને કૃત્સન, અકૃત્સન અનેક દ્રવ્યસ્કંધોનું પણ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પછી આગમથી ને નોઆગમથી ભાવસ્કંધનું સ્વરૂપ જણાવતાં કહ્યું છે કે જે જીવસ્કંધ શબ્દના અર્થને જાણે, ને તે અર્થને ઉપયોગપૂર્વક વિચારે તે (જીવ) આગમથી ભાવસ્કંધ કહેવાય, ને નોઆગમથી ભાવસ્કંધ તરીકે આ શ્રીઆવશ્યક શ્રુતસ્કંધને જાણવો. છેવટે સ્કંધ શબ્દના પર્યાયવાચક શબ્દો જણાવીને સ્કંધ શબ્દના નિક્ષેપાનું વર્ણન પૂરું કર્યું છે. પછી અનુક્રમે આવશ્યકનાં ૬ અધ્યયનોમાં કહેલી બીના દ્વંકામાં જણાવી છે.

નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય અને ભાવ નિક્ષેપાનું પ્રશ્નોત્તરરૂપે સંક્ષિપ્ત વર્ણન

પ્રશ્ન : આચાર સુધીમાં આવશ્યકાદિ ત્રણ શબ્દોમાં નામ વગેરે ચાર નિક્ષેપા ઘટાવ્યા, અને આગળ પણ ઉપક્રમના વર્ણનમાં તે ઘટાવવાના છે, તે કૃપા કરીને એ ચારે નિક્ષેપાની દ્વંકી વ્યાખ્યા સમજાવો.

ઉત્તર : જેનો અસદી સ્વીજના પર્યાયો (સરખા અર્થવાળા શબ્દો)થી વ્યવહાર થઈ શકે નહિ, અને જે મૂળ શબ્દના અર્થથી બીજા અર્થમાં રહેલ હોય, અને એ જ કારણથી જે મૂલ અર્થ-નિરપેક્ષ હોય, એટલે મૂલ (મુખ્ય) અર્થની સાથે જેને સંબંધ ન હોય, તથા ઘણું કરીને જ્યાં સુધી (નામવાળું) અથવા જેનું નામ પાડીએ તે) દ્રવ્ય રહે ત્યાં સુધી જે રહે, એવું મરજી પ્રમાણે જે સ્થાપીએ, તે નામ કહેવાય. આ બાબતમાં શ્રી વિશેષાવશ્યકનો પુરાવો આ પ્રમાણે છે:—

વજ્રાયાણભિધેયં-ઠિઅમણત્થે તયત્થણિરવિવલ્લં ॥

જાહચ્છિયં ચ જામં, જાવ દવ્વં ચ પાણં ॥ ૧ ॥

સ્પષ્ટાર્થ : જેમ કોઈનું “જ્ઞાન” એવું નામ પાડીએ, તે નામ-જ્ઞાન કહેવાય, એમ જેનું ઈંદ્ર નામ હોય, તે નામેન્દ્ર કહેવાય. આ નામજ્ઞાન અથવા નામઈંદ્ર તેના પર્યાયવાચક શબ્દોથી કહી શકાતો નથી, ખરી વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે તે તે નામવાળી

વ્યક્તિમાં રહેલા ધર્મોના તે તે ઇંદ્રાદિ નામમાં ઉપચાર કરવામાં આવે છે. આ મુદ્દાથી જેતું જે જે નામ પાડ્યું હોય, તેને તે સાંકેતિક શબ્દથી જ ઓલાવવામાં આવે છે. એટલે કાર્ય પ્રસંગે ઓલાવાય, પણ તેના પર્યાયવાચક શબ્દો દ્વારા ન ઓલાવાય. જ્ઞાનપદના સરખા અર્થવાળા (પર્યાયવાચક) શબ્દો ઓધ, જ્ઞાનિત, પ્રકાશ વગેરે અને ઇંદ્રપદના શક, હરિ, પુરંદર વગેરે જાણવા. આ પ્રમાણે નામ એ પર્યાયવડે અનભિધેય કઈ રીતે કહેવાય ? આનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કરી દીધો. હવે “સ્થિતમન્યાર્થે” એટલે મૂલ શબ્દના અર્થથી બીજા અર્થમાં નામ રહે. આનો સ્પષ્ટ અર્થ જાણવો જોઈ એ, તે આ પ્રમાણે : જેમાં ઉત્કૃષ્ટ ઐશ્વર્ય વગેરે ગુણો રહે, તે ઇંદ્ર કહેવાય. ઇંદ્ર પદનો આ ખરો અર્થ જે તમામ દેવોનો સત્તાધીશ ઉપરી હોય તેમાંજ ઘટે છે. એમ બાલક વગેરેમાં તે અર્થ ન જ ઘટે. કારણ કે ત્યાં તો તેનો સંકેત જ કરેલો છે. આટલા વિવેચન ઉપરથી સમજવાતું રહસ્ય એ મળે છે કે જે અસુક વ્યક્તિતું અસુક નામ પાડવામાં આવે છે, તેમાં કેવલ તેની ઓળખાણ પડે એ જ મુદ્દો છે. પણ નામનો જે અર્થ થતો હોય, તે તેમાં ન ઘટે. આથી ખરોખર સમજાવી દીધું કે જેમાં મૂલ (મુખ્ય) અર્થ સિવાયનો બીજો અર્થ રહે એ નામ કહેવાય. એ પ્રમાણે ‘તદર્થનિરપેક્ષ’ આનો ભાવાર્થ પણ સમજવો રહેલ છે. કારણ કે પહેલાં જે કહ્યું કે નામ એ મુખ્યાર્થથી જુદા અર્થમાં રહે, એટલે મુખ્યાર્થમાં ન રહે. જે નામ મુખ્યાર્થમાં ન રહેતું હોય, તે તેનાથી (મુખ્યાર્થથી) નિરપેક્ષ (સંબંધ ન રાખે એવું) હોય, એમાં નવાઈ શી ? આ પ્રસંગે “જે જેના ખરા અર્થમાં ન રહે, તે તેનાથી નિરપેક્ષ હોય.” આ વાત (ન્યાય) જરૂર યાદ રાખવી. એ પ્રમાણે ‘તદર્થનિરપેક્ષ’ નામ આનો સ્પષ્ટાર્થ જણાવીને નામની બાબતમાં છેવટે જાણવા જેવી બીજા એ છે કે ઇન્છાનુસાર (મરજીમાં આવે તેમ) તે નામ પાડવામાં (રાખવામાં) આવે છે. એટલે જેમ પર્યાયથી અનભિધેય, અને અન્યાર્થમાં રહેલ તથા તદર્થનિરપેક્ષ જે હોય તે નામ કહેવાય, તેમ ઇન્છાનુસાર અર્થની તરફ ધ્યાન રાખ્યા સિવાય કોઈતું ડિથ, ઉવિથ વગેરે નામ પાડીએ, તે પણ નામ કહેવાય. ઘણું કરીને જ્યાં સુધી નામના આધારભૂત દ્રવ્ય રહે ત્યાં સુધી તે નામ હોય છે (રહે છે.)

પ્રશ્ન : “ઘણું કરીને” આમ કહેવાતું શું કારણ ?

ઉત્તર : દેવદત્ત વગેરે નામથી જે વ્યક્તિ (માણસ)ને ઓલાવીએ છીએ, તે કાયમ એ જ નામથી ઓલાવાશે, એવો નિયમ રહેતો નથી. એમ પણ ઘણે સ્થલે દેખાય છે કે જે વ્યક્તિ હાલ અસુક નામથી ઓળખાતી હોય, તે કેટલોક સમય વીત્યા બાદ અથવા ભૂતકાલમાં બીજા નામથી ઓળખાય અથવા ઓળખાતી હતી, તેવી રીતે અનુભવસિદ્ધ એમ પણ કહી શકાય કે હાલ પણ એક જણનાં અનેક નામો પાડ્યાં હોય છે. દુકાન વગેરે સ્થલે તેતું નામ જુદું ચાલે અને પોતાના ઘર વગેરે સ્થલે

માખાપ વગેરે તેને જીદા નામથી યોલાવે. આ મુદાથી ઘણું કરીને એમ કહું છે. કહેવાનું રહસ્ય એ કે મેરૂ વગેરે શાસ્ત્રના પદાર્થોના જે નામ શાસ્ત્રમાં આવે છે તે યાવદર્થિક કહેવાય. એટલે નામવાળી વસ્તુ રહે ત્યાં મુદી નામ રહે. એમ પ્રતિનિયત દેશ વગેરેની અપેક્ષાએ પણ નામ યાવત્કથિક કહી શકાય. આ બાબતમાં દાખલો એ કે જેઓ ઉત્તરકુરૂ નામના યુગલિયાના ક્ષેત્રોમાં જ જન્મ્યા હોય, તેઓ ઉત્તરકુરૂઓ એમ કહેવાય, અને ભરતક્ષેત્રમાં જન્મેલા જીવો ભારતવર્ષીય નામથી ઓળખાય. તથા પુસ્તકમાં અથવા કાગળ વગેરેમાં “ઈંદ્ર, જ્ઞાન” આમ અક્ષરો ગોઠવીએ, એ નામ કહેવાય, એમ પણ બીજાં અર્થોમાં કહું છે. એમ નામનું સ્વરૂપ જણાવી દીધું.

પ્રશ્ન : સ્થાપના નિક્ષેપમાં રહેલા સ્થાપના શબ્દનો સ્પષ્ટ અર્થ સમજાવો.

ઉત્તર : શબ્દનો મુખ્ય અર્થ જેમાં ન રહે, અને મૂલ વસ્તુ તરફ ખ્યાલ રાખીને જે સ્થપાય એટલે આકૃતિરૂપે કરાય, તે સ્થાપના કહેવાય એમ કૃત્રિમ સ્થાપનાનું લક્ષણ કહી શકાય. આ લક્ષણ શાસ્ત્રી પ્રતિમા વગેરે શાસ્ત્રિય સ્થાપનામાં ન ઘટી શકે. જતાં એ પણ સ્થાપના તો કહેવાય જ.

પ્રશ્ન : શાસ્ત્રી સ્થાપનાનું લક્ષણ શું ?

ઉત્તર : અરિહંત વગેરે સ્વરૂપે જે કાયમ રહે તે શાસ્ત્રી સ્થાપના કહેવાય. આ લક્ષણ તમામ શાસ્ત્રી પદાર્થોની સ્થાપનામાં ઘટી શકે છે. અહીં સ્થપાય તે સ્થાપના એમ ન કહી શકાય. કારણ કે આવી શાસ્ત્રી સ્થાપના કરનાર દોષ હોય જ નહિ. સ્થાપનાના બે ભેદ આ પ્રમાણે જણવા—(૧) જે મૂલ પદાર્થની સાથે બરોબર મલતી આવે, તે સદ્ભાવ સ્થાપના કહેવાય, જેમ અત્યારે કેમરાથી સામા માણસનો ફાટો લેવાય, તે બરોબર મળતો જ આવે, તે સદ્ભાવ સ્થાપના કહેવાય. (૨) અને જેનો મૂળ પદાર્થની સાથે મેળ ન ખાય, એટલે અંદાજથી જે આકૃતિ બનાવાય તે અસદ્ભાવ સ્થાપના કહેવાય. આ બાબતમાં દષ્ટાંત એ દર્શ શકાય કે અક્ષ વગેરેની સ્થાપનાને સ્થાપનાચાર્ય તરીકે સ્થાપીએ, આમાં મૂળ પદાર્થ (સ્થાપેલા જે આચાર્ય ભગવંત તે)ની સાથે સ્થાપેલી સ્થાપના સરખાવીએ તો સરખામણી થઈ શકતી નથી. માટે તે અસદ્ભાવ સ્થાપના કહેવાય. આને શ્રીઅનુયોગદ્વાર સૂત્રની મલધારી શ્રીહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજીએ બનાવેલ ઠીકામાં અનાકાર સ્થાપના તરીકે ઓળખાવી છે. આ ઉપરથી એ પણ સમજવાનું મલે છે કે સદ્ભાવ સ્થાપનાને બીજી રીતે સાકાર સ્થાપના એમ પણ કહી શકાય. આવી જે સ્થાપના થોડા કાળને માટે સ્થપાય, તે અક્ષ વગેરેની સ્થાપના ઇતરકાલિક (થોડા સમયવાળી) કહેવાય. અને જે કાયમ રહે તે યાવત્કથિક સ્થાપના કહેવાય. અને તેવી સ્થાપના તરીકે શ્રી નંદીશ્વરદ્રીપના ચૈત્ય, પ્રતિમા વગેરેને ધ્યાનમાં રાખવા. આ બાબતમાં જીવો સાક્ષિપાઠ શ્રી વિશેષાવશ્યકનો—

“ જં પુણ તયસ્થસુખ્ણં-તયમિવ્પાણ તારિભાગરં ॥ કીરઙ્ગ ય નિરાગારં હચ્ચરમિચરં વ સા ઠવણા ॥૨૬॥
યત્તુ તદર્થવિયુક્તં-તદમિપ્રાયેણ ચચ્ચ તત્કરણિ ॥ લેપ્યાદિકર્મ તત્સ્થાપનેતિ ક્રિયતે-૬૨૫કાલં ચ ॥૧॥

પ્રશ્ન : નામમાં અને સ્થાપનામાં ફેરક શો? આમ પૂછનાર ભવ્ય જીવનો આશય (મુદો) એ છે કે “ ભાવશૂન્ય દ્રવ્યમાત્રમાં જેમ નામનો વ્યવહાર કરાય છે તેમ સ્થાપનાનો પણ વ્યવહાર તે જ પ્રમાણે થાય છે. આ પ્રમાણે જે નામ અને સ્થાપનામાં કોઈ પણ જાતનો તફાવત ન હોય, તો બંનેને અલગ શા માટે માનવા? અને અલગ અલગ તે બે કહેલ છે. તેથી ભેદ તો હોવો જ જોઈએ, તે પ્રશ્નકાર બાણુતો નથી. માટે એમ પૂછે છે કે બંનેને કયા કારણથી અલગ અલગ ગણ્યા છે?

ઉત્તર : કાલની અપેક્ષાએ બંનેમાં સ્પષ્ટ રીતે ફેરક માલુમ પડે છે. તે આ પ્રમાણે. જે દ્રવ્યનું (આવશ્યક વગેરેનું) જે નામ પાડીએ, તે દ્રવ્ય તે (નામ)નો આધાર ગણાય, ગોવાળનો છોકરો (તેનો દેહ વગેરે) અથવા શિલાનો જથ્થો વગેરે જ્યાં સુધી કાયમ રહે, ત્યાં સુધો આવશ્યક, મેરુ, જંબૂદ્વીપ, કલિંગ, મગધ, સોરઠ વગેરે નામ રહે છે. માટે નામ એ યાવકથિક જ (દ્રવ્ય રહે ત્યાં સુધી રહેનાર) હોય અને સ્થાપના તો બંને રીતે સંભવી શકે છે. એટલે તે થોડા કાલને માટે (જરૂર હોય ત્યાં સુધી) પણ સ્થપાય અને કાયમ રહે એવી પણ હોય છે. થોડા સમય રહે, એવી સ્થાપનાનું દષ્ટાંત આ પ્રમાણે-હાલ જે અક્ષાદિ પદાર્થને આવશ્યક તરીકે સ્થાપ્યા હોય, તે અમુક સમય અથવા ક્રિયા વીત્યા બાદ ખાસ કારણસર ઇંદ્ર તરીકે કે રાજા વગેરેના સ્વરૂપે સ્થાપવામાં આવે છે. અને કાયમ રહે એવી સ્થાપનાનું સ્વરૂપ સમજવા માટે શાશ્વતી પ્રતિમા વગેરેનું દષ્ટાંત સમજવું. શાશ્વતી સ્થાપનાને કરનાર કોઈ હોય જ નહિ, કારણ કે જે તેમ માનીએ તો શાશ્વતપણું કહી શકાય નહિ. ત્યારે સ્થાપના નિક્ષેપની બીજી રીત હોવી જ જોઈએ. તે એ પૂર્વે જણાવી દીધી છે. આટલા વિવેચન ઉપરથી ભવ્ય જીવો હવે તો જરૂર સ્પષ્ટ સમજી શકશે કે ભલેને નામ અને સ્થાપનાનો આધાર ભાવશૂન્ય દ્રવ્ય હોય તો પણ કાલની અપેક્ષાએ બંનેને અલગ માનવા જોઈએ જ.

પ્રશ્ન : જેમ સ્થાપના થોડા સમયવાળી હોય છે, તેમ નામ પણ તેવું જ સંભવી શકે છે. કારણ કે એ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે કે એક જ વ્યક્તિ (ગોવાળનો ખાલક વગેરે)ને હાલ જે નામથી ઓળખાવાય, તેને જ અમુક સમયે મૂલ નામ ફેરવાને અનેક નામથી ઓળખાવાય છે. તો પછી એમ કઈ રીતે કહી શકાય કે નામ એ યાવકથિક જ હોય?

ઉત્તર : ઘણું કરીને નામ એ યાવકથિક હોય એમ સમજવું. અને એક જ વ્યક્તિ હયાત હોય છતાં તેને અનેક નામથી ઓળખાવાય એમ કોઈક વ્યક્તિવિશેષમાં જ તેવું બને છે, બધાની બાબતમાં તેવું થતું નથી. આ અભિપ્રાયે તેવી બાબતની અહીં

વિવક્ષા કરી નથી, એટલે આવી બીનાને એક બાજુ રાખીને નામને યાવત્કથિક કહીએ તોપણ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ લગભગ પણ ગેરવ્યાજબી નથી. જેમ કાલથી તજાવત જણાવી દીધો, એ પ્રમાણે આકાર, ભાવ અને પ્રવૃત્તિ વગેરે હેતુથી પણ બંનેને જરૂર અલગ માનવા જોઈ એ તે આ પ્રમાણે-(૧) જેમ ઇંદ્ર વગેરેની પ્રતિમાને ઘરેણાં વગેરે પહેરાવાય. પડખેના ભાગમાં ઇંદ્રાણાં હોય અને હાથમાં વજ્ર હોય. આણું જેમ પ્રતિમારૂપ સ્થાપનામાં જણાય છે. તેણું નામમાં હોતું નથી. એટલે નામેન્દ્ર વગેરેમાં તેવી સ્થિતિ દેખાતી નથી. (૨) ઇંદ્ર વગેરેની પ્રતિમા વગેરે સ્થાપનાને જોઈને જે ભાવ જાગે છે, તે નામ શ્રવણથી થતું નથી (૩) ઇંદ્રની મૂર્તિ વગેરેની પાસે લોકો ભેટ મૂકે, તેની માનતા માને, પૂજા કરે, ઇંદ્ર કાર્ય સાધે વગેરે દેખાય છે, આણું નામેન્દ્ર વગેરેની આખતમાં દેખાતું નથી. એ પ્રમાણે સ્થાપનાનું સ્વરૂપ જણાવી દીધું.

હવે દ્રવ્ય-નિક્ષેપાણું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—જે દ્રવ્યની સાથે રહે, તે ગુણ કહેવાય, અને ક્રમસર બદલાય, તે પર્યાય કહેવાય. થઈ ગયેલા પર્યાયોનું અને ભવિષ્યમાં થનાર પર્યાયોનું જે કારણ હોય, તે દ્રવ્ય કહેવાય. તે દ્રવ્ય બે પ્રકારે જાણણું. (૧) જીવવાણું દ્રવ્ય પુરુષ વગેરે કહેવાય. (૨) અને જીવ વિનાનું દ્રવ્ય (લાકડું વગેરે). જે જીવ ભૂત-કાલમાં સ્વર્ગ વગેરે સ્થલે ઇંદ્રાદિરૂપે હોતો, ત્યાણું આયુષ્ય પૂરું કરીને અહીં મનુષ્યાદિ સ્વરૂપે ઉપજે તો તે જીવ અહીં (મનુષ્યાદિ ભવમાં) પણ દ્રવ્ય-ઇંદ્ર વગેરે કહી શકાય, કારણ કે પહેલાં તેણે ઇંદ્રસ્વરૂપ વગેરે ભોગવ્યું છે. જેમ પ્રધાન પદથી ઉતરેલ જીવ પણ પ્રધાન કહેવાય, તેમ અહીં પણ સમજણું. તથા હાલ જે મનુષ્યે ઇંદ્રનું આયુષ્ય આંધ્યું હોય, તે પણ થનારી ઇંદ્રપદવીનું કારણ છે, માટે દ્રવ્ય-ઇંદ્ર કહેવાય. જેમ યુવરાજને રાજા કહી શકાય, તેમ અહીં પણ સમજણું. આ આખતમાં જુઓ સાક્ષિપાઠ-

ભૂતસ્ય માવિનો વા, ભાવસ્ય કારણં તુ યલ્લોકે ॥

તદ્ દ્રવ્યં તત્ત્વજ્ઞૈઃ સચેતનાચેતનં કથિતમ્ ॥ ૧ ॥

હવે ભાવ (નિક્ષેપ)નું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—તે તે વિવક્ષિત ક્રિયાનો અનુભવ કરવો એ ભાવ કહેવાય, એટલે જે શબ્દનો જે મુખ્ય અર્થ થતો હોય, તે અર્થવાળી વ્યક્તિમાં તે અર્થ જ્યારે દેખાય ત્યારે તે ભાવ કહેવાય. આ આખતમાં દાખલો એ કે જે ઇંદ્ર પદને પરમ ઐશ્વર્ય વગેરે ગુણોને ધારણ કરે તે ઇંદ્ર કહેવાય, આ અર્થ જ્યારે દેવ-લોકમાં તે સાક્ષાત્ ઇંદ્રપણે હોય, ત્યારે તેમાં ઘટે. એટલે સ્વર્ગમાં રહેલ ઇંદ્ર એ ભાવેન્દ્ર કહેવાય. કારણ કે ઇંદ્રપદનો અર્થ તે વખતે તેમાં ઘટે છે. જુઓ આ આખતમાં સાક્ષિપાઠ—

ભાવો વિવક્ષિતક્રિયાઽઽનુભૂતિયુક્તો હિ વં સમાર્યાતઃ ॥

સર્વજ્ઞૈરિન્દ્રાવિવ-વિદ્યેન્વનાવિક્રિયાનુભવાત્ ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકનો અર્થ ઉપર જણાવ્યો છે.

વિશેષ ળીના વગેરે શ્રી વિશેષાવશ્યક સૂત્રથી જાણવી.

આ રીતે નામાદિ નિકોપાતું વર્ણન પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણાવનાર હોવાથી દૃષ્ટાંત તરીકે આવશ્યકાદિ ત્રણ શબ્દોના નિકોપા જાણાવીને અનુયોગના ૪ ભેદોમાંના પહેલા ઉપક્રમ નામના ભેદનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. તેમાં ઉપક્રમમાં મુખ્ય બે ભેદ. (૧) લૌકિકોપક્રમ, (૨) શાસ્ત્રીય ઉપક્રમ કહ્યા છે. પછી લૌકિક ઉપક્રમના ભેદમાંના તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યોપક્રમના વર્ણનમાં સચિત્તાદિ ત્રણ ભેદો અને તે દરેક ભેદમાં પરિક્રમ અને નાશની અધેક્ષાએ થતા પ્રતિભેદાદિતું વર્ણન વિસ્તારથી કયું છે. પછી ક્રમસર ક્ષેત્રોપક્રમ, કાલોપક્રમ, ભાવોપક્રમાદિતું પણ સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. આ રીતે લૌકિકોપક્રમની ળીના પૂર્ણ કરીને શાસ્ત્રીયોપક્રમના આનુપૂર્વી વગેરે ૬ ભેદોનું સ્વરૂપ સમજાવતાં પહેલાં આનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ, નય, ભંગ વગેરેના વિચારો ગોઠવીને વિસ્તારથી કહ્યું છે. તેમાં પૂર્વાનુપૂર્વી આદિતું વર્ણન કરતાં ધર્માસ્તિકાયાદિ ૬ દ્રવ્યો અનુમાનાદિ પ્રમાણોથી સાખિત કર્યાં છે. ઉત્કીર્તનાનુપૂર્વીના વર્ણનમાં વર્તમાન ચોવીશ તીર્થકરોની જે ક્રમસર સ્તવના કરવી તે ઉત્કીર્તનાનુપૂર્વી કહી છે. તથા સામાચારી આનુપૂર્વીના વર્ણનમાં (૧) ધમ્મ (૨) મિથ્યાકાર વગેરે દશ પ્રકારની સામાચારીનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. તેમજ ભાવાનુપૂર્વીના વર્ણનમાં ઔદયિકભાવ વગેરે ૬ ભાવોની ળીના કહી છે. આ રીતે આનુપૂર્વીનું વર્ણન કરીને ૧૦ નામનો અધિકાર શરૂ કર્યો છે. તેમાં દ્વિનામનું સ્વરૂપ જાણાવતાં એકાક્ષરવાળા નામ અને અનેકાક્ષરવાળા નામ તથા શ્વાશ્વના નામ તેમજ સામાન્ય નામનું ને વિશેષ નામનું વર્ણન દેવાદિના ભેદો જાણાવવાપૂર્વક વિસ્તારથી કયું છે. (૩) ત્રણ નામનાં વર્ણનમાં કહ્યું છે કે દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાય, અથવા પુલ્લિંગ, સ્ત્રીલિંગ, નપુંસકલિંગ આ રીતે ત્રણ નામનું સ્વરૂપ જાણતું. ચતુર્નામ (ચાર નામ)માં આગમ, (વર્ગામિ) ૧. લોપ (તેડત્ર), (૩) પ્રકૃતિ, (અગ્ની ઇતૌ) (૪) વિકાર, (દધિ રૂદ્-દધીદ્) દૃષ્ટાંત સાથે કહ્યા છે. (૫) પાંચ નામમાં 'પરિ' વગેરે દૃષ્ટાંતો સાથે નામિક વગેરે પાંચ પદાર્થો કહ્યા છે. (૬) ૬ નામમાં ઔદયિકાદિ ૬ ભાવોની ળીના કહી છે. (૭) સાત નામના વર્ણનમાં સાત સ્વરોની ળીના અને (૮) આઠ નામના વર્ણનમાં આઠ વિલક્તિની ળીના તથા (૯) નવ નામના વર્ણનમાં નવ રસોતું સ્વરૂપ દૃષ્ટાંતો સાથે કહીને (૧૦) દશ નામના વર્ણનમાં ગૌણ નામ વગેરે ૧૦ નામની હકીકત અને પ્રસંગાનુપ્રસંગે ળીશ પણ બણી હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવી છે. અહીં નામોપક્રમની ળીના પૂર્ણ કરીને પ્રમાણ ઉપક્રમનું વર્ણન શરૂ કર્યું છે. તેમાં તેના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી મુખ્ય ચાર ભેદો કહીને દ્રવ્યપ્રમાણના વર્ણનમાં માન-ઉનમાનાદિતું સ્વરૂપ. ક્ષેત્રપ્રમાણના વર્ણનમાં ત્રણ પ્રકારના અંગુલ અને ૨૪ ઇંડકોમાં અવગાહનાદિતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. તથા કાલપ્રમાણના વર્ણનમાં સમયાદિથી માંડીને પુદ્ગલપરાવર્ત સુધીના કાલના ભેદોનું અને ઉદ્ધારાદિ ત્રણ ભેદો

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી (શ્રી અનુયોગદ્વારનો સૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય) ૬૫૭

સૂક્ષ્મ-બાહર પદ્યોપમત્તું ને સાગરોપમત્તું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવતાં ૨૪ ઠંડકના છવોતું આયુષ્ય વગેરે બીનાઓ પણ કહી છે. તેમજ ભાવપ્રમાણના વર્ણનમાં તેના (૧) ગુણ, (૨) નય, (૩) સંખ્યા-ભાવપ્રમાણ, આ રીતે ત્રણ ભેદોતું સ્વરૂપ જણાવતાં અછવના વર્ણાદિની બીના, ગુણો, અને છવના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર ગુણોની બીના પણ ભેદ પ્રભેદાદિને કહેવાપૂર્વક વિસ્તારથી સમજાવી છે. અહીં જ્ઞાનના પ્રત્યક્ષ અનુભાવ ઉપમા અને આગમરૂપ ભેદો, દર્શનના ૪ ભેદો, તથા ચારિત્રના પાંચ ભેદોતું સ્વરૂપ વગેરે હકીકતો સમજાવી છે. અહીં ગુણોની બીના પૂરી કરીને નયની બીના પ્રસ્થકાદિ ત્રણ દૃષ્ટાંતો સાથે સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી સંખ્યાપ્રમાણના વર્ણનમાં નામ-સંખ્યાદિતું સ્વરૂપ જણાવતાં સંખ્યાતાતું ને અસંખ્યાતાતું તથા અનંતાતું સ્વરૂપ તેના ભેદપ્રભેદાદિ જણાવવાપૂર્વક વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે.

આ રીતે શાસ્ત્રીય ઉપક્રમના ત્રીજા ભેદ રૂપ પ્રમાણદ્વારતું વર્ણન પૂર્ણ કરીને ચોથા ભેદ રૂપ વક્તવ્યતા દ્વારતું સ્વરૂપ શરૂ કર્યું છે. તેમાં સ્વસમયવક્તવ્યતા વગેરે ત્રણ ભેદોતું સ્વરૂપ સમજાવીને કયો નય તે ત્રણ ભેદોમાંથી કયા ભેદને માને છે? આ પ્રશ્નનો પણ ખુલાસો વિસ્તારથી સમજાવ્યો છે. પછી 'અર્થાધિકાર' નામના પાંચમા ભેદના વર્ણનમાં ૬ આવશ્યકોમાંના દરેક આવશ્યકમાં કહેલી બીના ટૂંકમાં જણાવીને શાસ્ત્રીય ઉપક્રમના છઠ્ઠા ભેદ રૂપ સમવતાર ઉપક્રમના વર્ણનમાં નામસમવતાર વગેરે ૬ ભેદોદિતું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. અહીં અનુયોગના પહેલા ભેદ રૂપ ઉપક્રમતું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે.

નિક્ષેપદ્વારતું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

અહીં શરૂઆતમાં નિક્ષેપના (૧) ઓઘનિષ્પન્ન નિક્ષેપ, (૨) નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપ, (૩) સૂત્રના આલાવાથી બનેલો નિક્ષેપ. આ રીતે મુખ્ય ત્રણ ભેદો કહીને ઓઘનિષ્પન્ન નિક્ષેપના વર્ણનમાં (૧) અધ્યયન, (૨) અક્ષીણ, (૩) આય, (૪) ક્ષપણા, આ ચાર શબ્દોના ૪ નિક્ષેપોની બીના વિસ્તારથી વર્ણવી છે. પછી નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપના વર્ણનમાં સામાયિકમાં ૪ નિક્ષેપો ઘટાવીને કહ્યું છે કે જ્યારે સૂત્રને કહેવાનો અવસર આવે, ત્યારે તેના દરેક પદના નિક્ષેપોતું જે વર્ણન કરવું તે સૂત્રાલાપકનિષ્પન્ન નિક્ષેપ કહેવાય. આ તમામ બીનાઓ અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે. અહીં અનુયોગના બીજા ભેદરૂપ નિક્ષેપતું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે.

અનુગમતું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

સૂત્રનો અર્થની સાથે જે અનુગમ કરવો એટલે સંબંધ જોડવો, તે અનુગમ કહેવાય. તેના નિક્ષેપ, નિર્ચક્રિત, અનુગમ વગેરે મુખ્ય ત્રણ ભેદોમાંના પહેલા ભેદના વર્ણનમાં કહ્યું છે કે પહેલાં જે સામાયિક વગેરે પદોતું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવવા માટે

તે દરેક પદના નિક્ષેપાની ધીના કહી છે, તે નિક્ષેપનિર્ચુક્તિ અનુગમ કહેવાય. અને જે સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરવાનું હોય, તેમાં જે ઉદ્દેશ, નિર્દેશ વગેરે રફ દ્વારેના સ્વરૂપને જણાવવું તે ઉપોદ્દઘાતનિર્ચુક્તિ-અનુગમ કહેવાય. આ રફ દ્વારેનું વિસ્તારથી વર્ણન શ્રી આવશ્યકસૂત્રની મોટી ટીકાદિમાં કયું છે. તેમાંથી લઈને ટીકાકાર મલધારી શ્રી હેમચંદ્ર સૂરિ મહારાજે સામાયિકમાં રફ દ્વારે ઘટાવીને ઉપોદ્દઘાતનિર્ચુક્તિ અનુગમનું સ્વરૂપ બહુજ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. તથા સૂત્રાનુગમના અવસરે જે સૂત્રના દરેક પદોની વિસ્તારથી વ્યાખ્યા (વિવરણ, સ્પષ્ટીકરણ) કરવી તે સૂત્રસ્પર્શિકનિર્ચુક્તિ અનુગમ કહેવાય. આ પ્રસંગે સૂત્રના બત્રીસ દોષોનું અને ૮ ગુણોનું વર્ણન કરીને કહ્યું છે કે જેમાં બત્રીસ દોષો ન હોય, તે સૂત્ર કહેવાય. અનુયોગના ત્રીજા ભેદરૂપ અનુગમનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે.

॥ અનુયોગના ચોથા ભેદ ૭ નયનો સંક્ષિપ્ત પરિચય ॥

(૧) નૈગમનય, (૨) સંબ્રહ્મનય, (૩) વ્યવહારનય, (૪) ઋણુસૂત્રનય, (૫) શબ્દનય, (૬) સમલિરૂઠનય, (૭) એવંભૂતનય. આ સાત નયો જણાવા.

૧. નૈગમનય-પદાર્થના સામાન્ય ધર્મને અને વિશેષ ધર્મને સ્વીકારે છે. ૨. સંબ્રહ્મનય-પદાર્થના સામાન્ય ધર્મને જ સ્વીકારે છે. જેમ જગત્ સત્ એટલે જગત્ પદાર્થ વિષ્ણુમાન છે. ૩. વ્યવહારનય-લોક રૂઠ વિશેષ ધર્મવાળા પદાર્થને સ્વીકારે છે. ૪. ઋણુસૂત્રનય-વર્તમાન (ચાલુ) કાલમાં જ થયેલી ધીનાને માને છે. એટલે ભૂત-ભવિષ્ય કાલની હકીકતને માનતો નથી. ૫. શબ્દનય-કાલ, લિંગ, વચન વગેરેના ભેદથી પદાર્થને જુદો માને છે. જેમ કે દેવઃ, દેવૌ દેવાઃ. ૬. સમલિરૂઠનય-વ્યુત્પત્તિના ભેદથી પદાર્થને ભિન્ન ભિન્ન માને છે, જેમ કે- ઇન્દ્રનાવિન્દ્રઃ = ઐશ્વર્યને ભોગવતો હોવાથી ઇન્દ્ર કહેવાય વગેરે. આ નય ઇન્દ્ર વાચક તમામ શબ્દોને (શબ્દોના અર્થને) અલગ અલગ માને છે. ૭. એવંભૂતનય-વર્તમાન (ચાલુ) ક્રિયા વિશિષ્ટ પદાર્થને જ સ્વીકારે છે. જેમ કે-જે વખતે ઘટ પાણી લાવવાની ક્રિયામાં મદદગાર હોય, એટલે ' ઘટતે ' इति घटः = જે દ્વારા જલાહરણાદિ ક્રિયા થાય, તે ઘટ કહેવાય. પણ ક્રિયારહિત કાલમાં એટલે જ્યારે ઘટ દ્વારા જલાહરણ (પાણીનું લાવવું, ખેંચવું) વગેરે ન થતું હોય, ત્યારે તે ઘટ ન કહેવાય. એમ બીજા પદાર્થોમાં પણ સમજી લેવું. અહીં સમલિરૂઠ નયમાં ક્રિયા કરે અગર ન કરે, પણ શબ્દમાં વ્યુત્પત્તિ-અર્થ ઘટવો જોઈએ, આ મુદ્દો છે. ને એવંભૂત નયમાં ચાલુ ક્રિયાની મુખ્યતા છે.

આ નૈગમનય ૭ નયોનો અંતર્ભાવ (સમાવેશ) જ્ઞાનનય અને ક્રિયાનયમાં, અથવા દ્રવ્યાસ્તિકનય અને પર્યાયાસ્તિકનયમાં થાય છે.

અવિચ્છન્ન પ્રભાવશાલિ ત્રિકાલાભાષિત શ્રી જૈનેન્દ્રશાસનની અવિચ્છન્ન

श्री जैन प्रवचन किरणावली (श्री अनुयोगद्वार सूत्रनो संक्षिप्त परिचय) ६५८

प्रज्ञालिका ओ छे के- ' ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष ' ओठले निर्भल ज्ञान क्रियानी अथवा सम्यग् दर्शनादि त्रय पदार्थानी समुद्धित आराधना करवाथी मोक्षना अव्याप्याध सुजेो नर भजे छे. आ आभतभां मे' पळेलां अक अने रथनुं तथा त्रिदलानुं दृष्टांत विस्तारथी समभव्युं छे. अह्मी नथेनुं दूंक वरुंन पूरुं थाय छे.

आ रीते उपक्रमादि ४ लेदोनुं संक्षिप्त वरुंन पूरुं थतां श्री अनुयोगद्वार सूत्रनो पणु दूंक परिचय पूरुं थयो.

॥ श्री जैन प्रवचन किरणावलीनो सत्तावीशमे प्रकाश पूरुं थयो ॥

卐

卐

卐

॥ श्री जैन प्रवचन किरणावलीनो योथो विभाग पूरुं थयो ॥

卐

卐

卐

॥ इति तपोगच्छाधिपति शासनसम्राट्सूरिचक्रवर्ति-जगद्गुरु-परमोपकारि शिरोमणि मदीयात्मोद्धारक पूज्यपावाचार्य श्रीविजयनेमिसूरीश्वर चरणकिंकर विनेयाणुशास्त्र-विशारद कविदिवाकर-प्राकृत-संस्कृत-गौर्जरी-भाषाबद्ध त्रिचत्वारिंशदुत्तर-शतग्रंथादि विधायकाचार्य श्रीविजयपद्मसूरीश्वर विरचित स्वोपज्ञ स्पष्टार्थादि-समेत श्री जैन प्रवचन भानु किरणावली नाम प्राकृतग्रंथस्य मूलसूत्र चतुष्टय-श्रीनंदीसूत्रानुयोगद्वारसूत्रद्वयात्मक-बूलिकासूत्रद्वयसार संक्षिप्तपरिचयादिघर्णनात्मकश्रुतुर्थो विभागः ॥

॥ चतुर्थो विभागः समाप्तः ॥

श्री जैन प्रवचन किरणवलीनो पांचमो विभाग

॥ ६ अष्टावीशमो प्रकाश ॥

॥ छेद सूत्रनो संक्षिप्त परिचय ॥

॥ आर्या ॥

अह वुच्छं संखेवा, छेयाभिहसुत्तछक्कपरिचयणं ॥
पठमं निसीहसुत्तं, महानिसीहं तथा विइयं ॥ २२३ ॥

तइय दसासुयखंधो, बिहकप्पो पंचकप्पववहारा ॥
छेया इय सुत्ताई, दुवगरिसो छेयसइत्थो ॥ २२४ ॥

अवगरि सिवाइ परिणामा परिणामी य जाइ विज्जंति ॥
परिणामीणं ताई, वुत्ताई छेयसुत्ताई ॥ २२५ ॥

वत्थाइ य विट्ठंता, दूसियच्चरणाइ सोहिकरणाई ॥
गणहरकयाइ तिण्णि, सेसकिई भइवाहूणं ॥ २२६ ॥

पच्चक्खाणपवाए, तइये वत्थुम्मि सोहिपण्णत्ती ॥
तव्विच्छेए ववहा—राइकिई भइवाहूणं ॥ २२७ ॥

सिरि छेयसुत्तमज्जे, जाया सिरिपंचकप्पविच्छेए ॥
तह जीयकप्पगणणा, अणमए कप्पववहारा ॥ २२८ ॥

वीसुहेसा भणिया, पच्छित्ताई निसीहसुत्तम्मि ॥
सिरिभइवाहुरयणा, वुत्तमिणं पंचकप्पम्मि ॥ २२९ ॥

अज्झयणछक्कचूला, महानिसीहे णिसल्लभावाई ॥
उवहाणत्थवसंगा, गच्छायाराइपच्छित्ता ॥ २३० ॥

रज्जूपमुहा अंते, सुसढचरित्तं वसामुयक्खंधे ॥
अञ्जयणवसावसगं, असमाहिट्टाणसबलाई ॥ २३१ ॥

उद्देसयच्छक्कगयं, विहकप्पे कप्पभेवच्छक्कं च ॥
साहगबाहगवत्ता, पायच्छित्तोवओगाई ॥ २३२ ॥

बबहारे वस भणिया, उद्देसा समणविविहववहारा ॥
अञ्जावणपरिभाया, विच्छिण्णं पंचकप्पसुयं ॥ २३३ ॥

वस पच्छित्तुवएसो, जियकप्पे छेयसुत्तसंखेवो ॥
पणयालीसागमियं, पुण्णं संखित्तवुत्तं ॥ २३४ ॥

॥ पसथी ॥

पहुवीरसोहमाइ-वरुमा विजयहीरसेनवेवगुरू ॥
सोहो पंडियसच्चो, कप्पूरखमाजिणुत्तमया ॥ २३५ ॥

गणिपोम्मरुवकिती, कत्थूरविणेयसिट्टमणिवुद्धी ॥
सिरिवुद्धिविजयसीसा, जाया गुरुनेमिसुरीसा ॥ २३६ ॥

तवगच्छगयणविणयर-गुरुवरसिरिनेमिसूरिसीसेणं ॥
विणत्तेणं विणया,-रायनयरजइणसंधेणं ॥ २३७ ॥

पाइयसक्कयगुज्जर-गंथाइविहायगेण गुणमइणा ॥
पउमेणायरिएणं, चउविहसंधोवयारहुं ॥ २३८ ॥

कायागासनहक्खि-प्पमिए वरिसे य विक्कमे सुहुए ॥
गोधमकेवलदियहे, जइणउरी-रायनयरम्मि ॥ २३९ ॥

जइणपवयणकिरणा-वली प्पणीया जहासुयं सुयया ॥
जं विवरीयं भणियं, तमहं खामेमि सुहभावा ॥ २४० ॥

सिरिवीरसासणंतं, विजयउ एसा पवाइया विहिणा ॥
निसुया साहियजइणा-गमकिरिया होंतु सिद्धिरया ॥ २४१ ॥

जेसिं महप्पसाया, संसाहियसव्वसुत्तजोगेणं ॥
सव्वागमविण्णाणं, हिट्ठेण मए समुवलद्धं ॥ २४२ ॥

તે મહા ગુરુ વિજયો-દયસૂરી હોતુ લક્ષ્મિદ્વિસુહા ॥

સાહિજ્જગરા વન્ને, ભવે ભવે લક્ષ્મિજિણધમ્મા ॥ ૨૪૩ ॥

ઘણ્ણોઽહં કયપુણ્ણો, જયંતુ સન્નિવટ્ટેવપુયવેધી ॥

જિણસાસણ તિહુયણે, વિજયઽ સઠ્ઠે હવંતુ સુહી ॥ ૨૪૪ ॥

શબ્દાર્થ:—હવે શ્રીજ્ઞેન પ્રવચન કિરણાવલીના અઠ્ઠાવીશમા પ્રકાશમાં ૬ છેદ સૂત્રોના સંક્ષિપ્ત પરિચયને કહીશ. ૬ છેદસૂત્રો છે, તેનાં નામ આ પ્રમાણે ગણવાં-(૧) શ્રીનિશીથસૂત્ર, (૨) શ્રીમહાનિશીથસૂત્ર, (૩) દશાશ્રુતસ્કંધ, (૪) શ્રીબહુકલ્પસૂત્ર, (૫) શ્રીપંચકલ્પસૂત્ર, (૬) શ્રીવ્યવહારસૂત્ર. આ ૬ છેદસૂત્રોમાં જ્યાં સુધી “ પંચકલ્પસૂત્ર ” હયાત હતું; ત્યાં સુધી તે છેદસૂત્રોમાં ગણાતું હતું; પણ તેના વિન્છેદ થયા પછી તેને સ્થાને શ્રીજિતકલ્પસૂત્રની ગણના કરીને છેદોની ૬ સંખ્યા કહી છે. તથા પંચકલ્પના સ્થાને જિતકલ્પને ગણવાતું બીજું કારણ અન્યત્ર આ રીતે જણાવ્યું છે-કેટલાએક ગીતાર્થોતું એમ માનવું છે કે પંચકલ્પ એ બહુકલ્પ ભાષ્યનો ભાગ છે. છતાં જેમ આવશ્યક સૂત્રથી અલગ ઓઘનિર્ચુકિતને, દશવૈકલિક સૂત્રથી અલગ પિડનિર્ચુકિતને ગણી છે, તેમ ‘ પંચ કલ્પ ’ને અલગ ગણ્યું હોય એમ સંભવ છે. આ આખતમાં શ્રી-વિચારસાર પ્રકરણની ઉપરની ગાથાને અને શ્રીજિનપ્રભસૂરીકૃત શ્રીસિદ્ધાંતાગમ સ્તવના ૩૬મા શ્લોકને જોતાં જણાય છે કે અમુક કાલ (તેની હયાતિ) સુધી આ શ્રીપંચ-કલ્પસૂત્રની ગણના છેદસૂત્રોમાં થતી હતી. ને તેમાં પાંચ પ્રકારે કલ્પવું વર્ણન કર્યું હતું; તેથી તે યથાર્થ પંચકલ્પ નામે ઓળખાતું હતું; એટલે જેમાં કલ્પના ૬, ૭, ૧૦, ૨૦, ને ૪૨ ભેદોતું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું હતું; તે ‘ પંચકલ્પ ’ કહેવાય. એમ આની વ્યાખ્યા સંભવે છે. આ પંચકલ્પનાં વિન્છેદ થયા બાદ તેના સ્થાને જિતકલ્પ-સૂત્રને ગણવાતું કારણ એ પણ સંભવે છે કે અહીં (શ્રી જિતકલ્પમાં) દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરેતું વર્ણન કર્યું છે.

હવે છેદસૂત્રનો શબ્દાર્થ જણાવું છું—જેમ આ ઔદારિક શરીરનો કોઈ ભાગ રોગાદિ કારણથી સડી ગયો હોય, તે બાકીના શરીરને બચાવવાની ખાતર ઠાકતરી પદ્ધતિથી સડી ગયેલા ભાગને કાપીને દૂર કરાય છે. તેમ નિર્મલ ચારિત્ર રૂપી શરીરના દૂષિત ભાગનો છેદ કરીને બાકીના ચારિત્રરૂપી શરીરને સાચવવાના વિવિધ પ્રકારના (જુદી જુદી જાતના) ઉપાયો જે સૂત્રોમાં કહ્યા હોય, તે છેદસૂત્રો કહેવાય. એના રચનારા શ્રીગણધરાદિ વિશિષ્ટ જ્ઞાની મહાપુરુષો હોવાથી ‘ છેદસૂત્રોમાં ’ છેદ શબ્દની સાથે સૂત્ર શબ્દની યોજના કરી છે. ક્યાં ક્યાં શાસ્ત્રોને સૂત્ર તરીકે માનવાં? આ પ્રશ્નોનો જવાબ દેવામાં શ્રીદ્રોણાચાર્યકૃત શ્રીઓઘનિર્ચુકિતની ટીકા વગેરે ઘણા ગ્રંથોમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે—અર્થથી જેના પ્રણેતા (કહેનાર) શ્રીતીર્થકરો હોય ને સૂત્રથી

જેના રચનારા ગણધરે, પ્રત્યેકબુદ્ધે, ચૌદપૂર્વી^૧ કે દશપૂર્વી^૨ જણાવ્યા હોય, તે સૂત્ર કહેવાય. આ રીતે છેદસૂત્રની કહેલી વ્યાખ્યાનું રહસ્ય એ છે કે પ્રમાદાદિ કારણોમાંના કોઈ પણ કારણથી નિર્મલ જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્રમાંના કોઈ પણ ગુણ દેશથી કે સર્વથી દૂષિત થયો હોય, તો તે દોષની શુદ્ધિ કઈ રીતે કરીને ચારિત્રાદિ ગુણોની રક્ષા કરવી? આવા અનેક પ્રશ્નોના સ્પષ્ટ ખુલાસા વગેરે હકીકતો આ છેદસૂત્રોમાં જણાવી છે. આ છેદસૂત્રની વ્યાખ્યા અન્યત્ર (ખીજા ગ્રંથોમાં) આ રીતે પણ જણાવી છે. શ્રીપંચકલ્પસૂત્રના ભાષ્યમાં (૧) પરિણામી શિષ્યો, (૨) અપરિણામી શિષ્યો, (૩) અતિપરિણામી શિષ્યો, આ રીતે શિષ્યના ત્રણ ભેદો કહ્યા છે. તેમાં જેઓ એકાંતે ઉત્સર્ગમાર્ગને જ વ્યાજબી માને, તે શિષ્યો અતિપરિણામી કહેવાય. જેઓ એકાંતે અપવાદ માર્ગને જ વ્યાજબી માને, તે ગીતાર્થાદિ ગુણોના ધારક ગુરુની આજ્ઞા વિના ને ખાસ અગત્યના કારણ સિવાય પણ અપવાદ માર્ગને જ સેવ્યા કરે તે શિષ્યો અપરિણામી કહેવાય. આ બંને પ્રકારના શિષ્યોના છેદ કરીને એટલે તેઓને છેદસૂત્રો ભણાવાય જ નહિ, એમ માનીને જે સૂત્રો ફક્ત વ્યવહારાદિ સૂત્રમાં કહેલા દીક્ષાપર્યાયાદિથી લાયક ગણાતા પરિણામી શિષ્યોને જ ભણાવાય, તે છેદસૂત્રો કહેવાય છે. જે શિષ્યો ઉત્સર્ગ સૂત્રાદિના રહસ્યને ગુરુગમથી યથાર્થ સમજીને દેશકાલાદિને ઓળખીને ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે, તે શિષ્યો પરિણામી કહેવાય છે. આ ત્રણે ભેદોનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવવા માટે કેરી વગેરેનાં દષ્ટાંતો પણ સમજાવ્યાં છે. આ રીતે કહેવાનું રહસ્ય એ છે કે જેમ ભૂગડાંને સાંધીને (થીગડું મારવું વગેરે પ્રકારે) ટકાવી શકાય છે, ને વાસણને પણ સાંધીને કે થીગડું મારીને ટકાવી શકાય છે તેમ ચારિત્રાદિ-મૂલગુણાદિમાં લાગેલા અતિક્રમાદિ દોષોની શુદ્ધિ કરીને ચારિત્રાદિને ટકાવવાના ઉપાયો તથા ખીજી પણ જરૂરી ઘણી બીનાઓ છેદસૂત્રોમાં વર્ણવી છે, આ ૬ છેદસૂત્રોની રચનાની આખતમાં શ્રીગણધર ભગવંતોએ (૧) શ્રી-નિશીથસૂત્ર, (૨) મહાનિશીથસૂત્ર, (૩) પંચકલ્પસૂત્રની રચના કરી છે. અને (૧) બૃહત્કલ્પસૂત્ર, (૨) વ્યવહારસૂત્ર, ને (૩) દશાશુતસ્કંધની રચના કરનારા શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી છે, એમ કેટલાએક વિદ્વાનો માને છે. અને શ્રીનિશીથસૂત્રની રચના કરનારા શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી છે, એમ પંચકલ્પભાષ્યાદિના વચનથી સમજાય છે. ૨૨૩-૨૨૪-૨૨૫-૨૨૬.

આ મૂલગુણાદિમાં થયેલા અપરાધોના પ્રાયશ્ચિત્તાદિનું વર્જન શ્રીબૃહત્કલ્પસૂત્રાદિની રચના થયા પહેલાં શ્રીગણધર ભગવંતોએ નવમા પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદ પૂર્વના ત્રીજા વસ્તુ નામના વિભાગના વીશમા પાહુડામાં કયું હતું. તે પછી કાલ વગેરેના દોષથી કેટલોક કાલ વીત્યા બાદ પૂર્વેનો અભ્યાસ થતો અટકી ગયો, તેથી વિચ્છેદ પામતા તે પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધાનને અવિચ્છિન્ન રાખવાના મુદ્દાથી ચૌદ પૂર્વી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે શ્રીવ્યવહારસૂત્ર અને શ્રી બૃહત્કલ્પસૂત્રની રચના કરી. શ્રીબૃહત્કલ્પસૂત્રમાં કયા પ્રસંગે કેવા નિમિત્તોથી કેવા અપરાધો કઈ કઈ આખતમાં સંભવે છે? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો, તથા

પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે બીનાઓ કહી છે. અને શ્રીવ્યવહારસૂત્રમાં તે પ્રાયશ્ચિત્તાદિને કરવાનો, ને કરાવવાનો વિધિ ને પાંચ પ્રકારના વ્યવહાર વગેરે હકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ રીતે આ બંને સૂત્રોનો નિકટ (બહુ જ નજીક) સંબંધ જાણીને શ્રીજિનપ્રભસૂરિ પ્રાકૃત શ્રીસિદ્ધાંતસ્તવમાં ૬ છેદ સૂત્રોને જણાવતાં બૃહત્કલ્પ અને વ્યવહારને એક સૂત્ર તરીકે જણાવીને, જિતકલ્પ સૂત્રને ઉમેરે છે. ૨૨૭-૨૨૮. અનિશીથસૂત્રમાં વીશ ઉદ્દેશ છે, ને પ્રાયશ્ચિત્તાદિનું વર્ણન કર્યું છે. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ આ સૂત્રની રચના કરી એમ શ્રીપંચકલ્પભાષ્યાદિમાં કહ્યું છે. ૨૨૮. શ્રીમહાનિશીથ સૂત્રમાં ૮ અધ્યયનો છે. તેમાં છેલ્લાં બે અધ્યયનો ચૂલિકાના નામથી ઓળખાય છે. તેમાં અપરાધરૂપી શલ્યને દૂર કરવા વગેરેની અને ઉપધાનથી બીના કહી છે. દ્રવ્યસ્તવ ને ભાવસ્તવની બીના તથા કુશીલનાં સંગથી ને તેને (સંગને) તજવાથી થતા તુકશાન અને લાભ અનુક્રમે જણાવ્યા છે. તેમ જ ગચ્છવાસી મુનિઓના આચાર અને પ્રાયશ્ચિત્તાદિની બીના, યોગ્ય પ્રસંગે રજ્જા સાધ્વી વગેરેનાં દર્શાવે, તેમજ વિસ્તારથી સુસઠ ચરિત્ર વગેરે બીનાઓ કહી છે. શ્રીદશાશ્રુતસ્કંધમાં દશ વિભાગો છે. તેમાં ૮મા અને ૧૦મા વિભાગ સિવાયના આઠ વિભાગો 'દસા' નામે ઓળખાય છે, અને ૮મા અને ૧૦મા વિભાગ અધ્યયન નામે પણ ઓળખાય છે. અહીં અસમાધિના કારણો અને શબ્દ દોષ વગેરેની બીના કહી છે. ૨૩૦-૨૩૧. શ્રી બૃહત્કલ્પસૂત્રમાં ૬ ઉદ્દેશો છે. તેમાં કલ્પ (આચાર)ના ૬ ભેદોનું વર્ણન કર્યું છે. અને સાધુ-સાધ્વીઓને શું ખપે? ને શું ન ખપે? તે બીના તથા કયા અપરાધનું કર્યું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે? વગેરે હકીકતો પણ સમજાવી છે. ૨૩૨. શ્રીવ્યવહારસૂત્રમાં ૧૦ ઉદ્દેશો છે. તેમાં સાધુ-સાધ્વીઓના વિવિધ પ્રકારના વ્યવહાર (આચાર)નું વર્ણન કર્યું છે. તથા વ્યવહારના આગમવ્યવહાર વગેરે પાંચ ભેદોનું સ્વરૂપ, સૂત્રોને જણાવવાના કારણભૂત દીક્ષાપર્યાયનું પ્રમાણ વગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી જણાવ્યું છે. શ્રીપંચકલ્પસૂત્રનો વિચ્છેદ થયો, તેથી તેના સ્થાને ગોઠવાયેલા શ્રીજિતકલ્પસૂત્રમાં ક્રમસર મૂલયુજાદિનાં પ્રાયશ્ચિત્તોનું અને તેના દશ ભેદોનું સ્વરૂપ, તથા આગમવ્યવહારાદિ પાંચ વ્યવહારોનું સ્વરૂપ, તેમ જ પ્રતિસેવનાના ભેદ, સ્વરૂપ, લક્ષણો વગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. આ રીતે ૬ છેદ સૂત્રોનું સ્વરૂપ ટૂંકામાં જણાવતાં ૪૫ આગમોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન પણ પૂર્ણ થાય છે. ૨૩૩-૨૩૪.

હવે અધિકાર પોતાનો પરિચય કરાવવાપૂર્વક અંચના રચના કાલની બીના જણાવે છે-(૧) મહાવીર પ્રભુ, (૨) સુધર્માસ્વામી, (૩) જંબૂસ્વામી, (૪) પ્રભવસ્વામી. (૫) શર્યાલવસૂરિ, (૬) યશોભદ્રસૂરિ, આ ક્રમે કરીને અનુક્રમે શ્રીવિજયહીરસૂરિ થયા. તે પછી કાલક્રમે અનુક્રમે (૧) વિજયસેનસૂરિ, (૨) વિજયદેવસૂરિ, (૩) વિજયસિંહસૂરિ, (૪) પંચાસ સત્યવિજયગણી, (૫) પંચ કર્પૂરવિજયગણી, (૬) પંચ ક્ષમાવિજયગણી (૭) પંચ

જિનવિજયગણી, (૮) ૫૦ ઉત્તમવિજયગણી, (૯) ૫૦ પદ્મવિજયગણી (પદ્મદ્રહ), (૧૦) ૫૦ ઉત્તમવિજયગણી, (૧૧) ૫૦ કીર્તિવિજયગણી, (૧૨) ૫૦ કસ્તૂરવિજયગણી, (૧૩) ૫૦ ન્યાસ શ્રીમણિવિજય ગણી (દાદા), (૧૪) શ્રીબુદ્ધિવિજય (ખોટેરાય) મહારાજ, (૧૫) પરમપૂજ્ય શ્રીવૃદ્ધિવિજય (વૃદ્ધિચંદ્ર) મહારાજ. (૧૬) તેમના શિષ્ય પરમપૂજ્ય પરમોપકારી શ્રીગુરુમહારાજ આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ થયા. ૨૩૪-૨૩૬. તપાગચ્છ રૂપી આકાશમાં સૂર્ય જેવા શ્રેષ્ઠ ગુરુ આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય અને ઘણાં પ્રાકૃત-સંસ્કૃત-ગુજરાતી અંધોના બનાવનાર તથા ગુણગ્રાહી આચાર્ય શ્રીવિજયપદ્મસૂરીએ રાજનગર (અમદાવાદ) ના શ્રીસંઘે વિનયથી કરેલી વિનંતીને ધ્યાનમાં લઈને રત્નની ખાણ જેવા શ્રી ચતુર્વિધ સંઘના ઉપકારને માટે વિક્રમ સંવત ૨૦૦૬માં શ્રીગૌતમસ્વામી ગણધરને કેવલજ્ઞાન થવાના દિવસે (કાર્તિક સુદ એકમે) જૈનપુરી શ્રી અમદાવાદમાં શ્રીજૈન સિદ્ધાંતાદિ અનેક શાસ્ત્રોના આધારે શ્રુતજ્ઞાનને આપનારી સ્વોપજ્ઞ સ્પષ્ટાર્થાદિ સહિત પ્રાકૃત શ્રીજૈન પ્રવચન (ભાનુ) કિરણાવલીની રચના કરી છે. આ અંધની રચના કરતાં અનુપયોગાદિ કારણોથી જે કંઈ મેં સૂત્રવિરુદ્ધ કહ્યું હોય, તે હું શુભભાવથી ખમાવું છું. ૨૩૭-૨૩૮-૨૩૯-૨૪૦.

હું એમ ચાહું છું કે શ્રમણ ભગવંત પ્રભુ શ્રીમહાવીરદેવના શાસનના અંત સુધી આ શ્રીજૈન-પ્રવચન-કિરણાવલી વિજયવંતી રહો, તથા શ્રી ચતુર્વિધ સંઘ વગેરે ભવ્ય જીવો વિધિપૂર્વક આ શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીને વાંચે અને વંચાવે, તથા સાંજે અને સંભળાવે તેમજ પરિણામે (છેવટે) નિર્મલ જ્ઞાન કિયાની આરાધના રૂપ મોક્ષમાર્ગને સાધીને સિદ્ધિપદને પામે. ૨૪૨. તથા હું ચાહું છું કે જે બે પરમોપકારી નિઃસ્પૃહી મહાપુરુષોની મોટી મહેરબાનીથી (જે બંનેના પ્રતાપે) મેં શ્રી ગુરુમહારાજના હાથેજ રૂપ આગમોના વિનયાદિ વિધિસહિત યોગોદ્ધરનની પવિત્ર ક્રિયા કરીને નિયુક્તિ વગેરે સાધના સહિત તમામ આગમોનું વિજ્ઞાન મેળવ્યું તે પરોપકારી પૂજ્યાપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રી ગુરુ મહારાજ સૂરિચક્રચકવર્તિ, તપોગચ્છાધિપતિ જગદ્ગુરુ વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ અને મારા મોટા ગુરુબંધુ (ગુરુભાઈ), વિદ્યાગુરુ સિદ્ધાંતવાચસ્પતિ ન્યાયવિશારદ પરમોપકારી આચાર્ય શ્રી વિજયોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજ ભવોભવ અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી ત્રિકાલાબાધિત શ્રી જૈનેન્દ્રશાસનને પામે, ને અંતે સિદ્ધ પદને પામે. એ જ પ્રમાણે મારા અંધરચનાદિ કાર્યોમાં ને મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં જે જે ભવ્ય જીવો મદદગાર થયા છે, થાય છે, ને થશે તે તમામ ભવ્ય જીવો પરમ પ્રભાવશાલી શ્રી જિનધર્મને આરાધીને સિદ્ધિપદને પામે. ૨૪૨-૨૪૩. મને પરમ પુણ્યોદયે આ શ્રી-જૈન પ્રવચન કિરણાવલી અંધની રચના કરવા રૂપે શ્રી જૈનાગમની સેવા કરવાનો અપૂર્વ અવસર મળ્યો, તેથી હું મારા આત્માને ધન્ય-કૃતાર્થ માનું છું. ને ચાહું છું કે જેમના

પસાયથી માહું આ કાર્ય સંપૂર્ણ થયું, તે શ્રી સૂરિમંત્રાદિ સહિત શ્રીસિદ્ધચક્ર, ધરણેન્દ્ર પદ્માવતી પરિપૂજિત શ્રીશંખેશ્વર પાર્થનાથ વગેરે બધા ઈષ્ટદેવો, તથા જિનવાણી અને શ્રુતજ્ઞાનની અધિષ્ઠાયિકા શ્રી શ્રુતદેવી, વિમલેશ્વરદેવ, તથા ચક્રેશ્વરીદેવી વગેરેનો સમુદાય જયવંતો વર્તો. તેમજ ત્રણ ભુવનમાં શ્રી જિનશાસન વિજય પામે ને તમામ જીવો સુખી થાવ. અતે હું આ શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલીની રચના કરવાથી પ્રાપ્ત કરેલ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ફલરૂપે એ જ આહું છું કે તમામ જીવો શ્રી જૈનેન્દ્ર આગમોની પરમ ઉલ્લાસથી સાત્ત્વિકી આરાધના કરીને પરિણામે મોક્ષમાર્ગને સાત્ત્વિક ભાવે આરાધીને સિદ્ધિપદને પામે. ૨૪૪.

સ્પષ્ટાર્થ :—છેદસૂત્રોતું મૂલ સ્થાન દષ્ટિવાદ છે. જેમ વ્યવહારમાં રાજા રાજ્યને ટકાવવા માટે જીદા જીદા પ્રયોજનાદિને લક્ષ્યમાં રાખીને પહેલાં મુખ્ય મુખ્ય કાયદાઓ ઘડે છે. અને તે દરેક કાયદાને પણ મજબૂત કરવા માટે દીર્ઘદષ્ટિથી વિચાર કરીને નાના નિયમો ઘડે છે. અને મંત્રી વગેરેની મારફત તે કાયદા વગેરેને અનુસારે પ્રજાને વર્તવાની ફરજ જણાવે છે. ને કહેવાય છે કે “જેઓ આ પ્રમાણે વર્તશે, તેઓ રાજા તરફથી શિક્ષાને પામશે નહીં, ને શાંતિમય જીવન ગુજારશે. જેઓ બેદરકારી, લોભ વગેરેને વશ થઈને રાજ્યનો ગૂનો કરશે, તેઓ રાજાના ગૂનેગાર હોવાથી શિક્ષાપાત્ર બનશે એટલે તેમને રાજાએ ફરમાવેલી શિક્ષા સહન કરવી પડશે.” તેમ અહીં શ્રી જૈનેન્દ્રશાસનમાં શ્રી તીર્થંકરદેવ રાજા જેવા છે, અને તેમનો શ્રી ગણધર વગેરે શિષ્ય પ્રશિષ્યાદિ વર્ગ એ પ્રધાન મંડળ છે. તથા સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકાઓના સમુદાયરૂપ ચતુર્વિધ સંઘ એ પ્રજા જેવો છે. તેમજ રાજ્યના મુખ્ય કાયદાના જેવી મૂલ ગુણોની આરાધના છે, અને તે દરેક મૂલ ગુણને ટકાવનારી ઉત્તર ગુણોની જે આરાધના એ રાજ્યની લઘુ નિયમાવલી જેવી છે. મોક્ષ માર્ગના સાત્ત્વિક આરાધક પૂજ્ય શ્રીતીર્થંકરાદિ મહાપુરુષો ચતુર્વિધ સંઘ વગેરે ભવ્યોને મોક્ષ માર્ગની સાત્ત્વિકી આરાધના કરાવવા રૂપ રાજ્ય ચલાવે છે. જેમ રાજા પ્રજાને પુત્રના જેવી ગણીને સામ દામ વગેરે સાધનોના ઉપયોગથી પ્રજાને સત્ય-નીતિ અને ક્યાના માર્ગે દોરે છે, તે જ પ્રમાણે શ્રીજિનશાસનમાં પણ પરમકૃપાલુ શ્રી તીર્થંકરદેવો અને ગણધરાદિ મહાપુરુષો પણ ચતુર્વિધ સંઘને પુત્રાદિ જેવા ગણીને યોગ અને ક્ષેમ કરવાપૂર્વક મોક્ષના માર્ગે દોરે છે. ને અજ્ઞાન-પ્રમાદાદિ કારણોમાંનાં કોઈ પણ કારણથી સંઘમાંના કોઈ પણ ભવ્ય જીવ ભૂલ કરે, તો તેને અંગે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-ભાવ વગેરેને જાણીને દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તમાંથી યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આપીને તે ભૂલ કરનાર જીવને શુદ્ધ કરી પાછો મોક્ષના માર્ગે જોડે છે. તેને હિતશિક્ષા આપે છે કે “હું ભવ્ય જીવ! હવે આવી ભૂલ કરીશ નહીં” તે સાંભળી આસન્નસિદ્ધિક ભવ્ય જીવો તે પ્રમાણે નિઃસ્પૃહી પૂજ્યપુરુષોની હિતશિક્ષા પ્રમાણે ચાલે છે ને ફરીથી ભૂલ કરતા જ

નથી. અતિમુક્તકુમારદિની માફક સન્માર્ગમાં સ્થાપનાર પૂજ્ય ઉપકારી પુરુષોની દયા વગેરેના વિચાર કરતાં શુભ ભાવથી જરૂર કેવલજ્ઞાન પામે છે. હ્રદયસ્થ જીવો નિમિત્તવાસી હોય છે, તેથી તેને જે સમયે જેવું નિમિત્ત મળે, તે સમયે તે જીવ તેવી ભાવનાને ધારણ કરે છે. માટે સારાં આલંબનોની સેવના કરવાથી પ્રાયશ્ચિત્તનાં કારણોથી ખચી શકાય છે. અને કયા જીવે કેવા સંયોગોમાં કેવી ભાવનાથી ભૂલ કરી છે? વગેરેના વિચાર કરીને જ પ્રાયશ્ચિત્તના દેનારા પૂજ્ય પુરુષો આહુક મુનિ વગેરેને પ્રાયશ્ચિત્ત આપે. પ્રાયશ્ચિત્તના દેનારા જીવે કઈ રીતે ગુરુની પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું જોઈએ? વગેરે ખીનાને જણાવનાર અને ભોક્ષ માર્ગના સાધક આત્માઓને ભોક્ષમાર્ગની નિર્દોષ આરાધના કરાવવામાં અપૂર્વ મહદગાર આ છેદસૂત્રો છે. તે દરેક સૂત્રના અર્થને જણાવનાર નિર્ચુકિત-ભાષ્ય-ચૂર્ણિ-ટીકાદિ સાધનોમાંથી હાલ જે જે સાધનો મળી શકે છે, તે દરેક સાધનની ખીના દ્વંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી—

૧. શ્રી નિશીથસૂત્ર—આ સૂત્રનું મૂલ છપાયું છે. તેની અંતે કહેલ ત્રણ પ્રલોકો-માં જણાવ્યું છે કે મહત્તર શ્રી વિશાખગણ્ડીએ આ સૂત્રને લખ્યું હતું. આ સૂત્રમાં જ્ઞાનાચારાદિ પાંચ આચારોમાં લાગેલા દોષોના પ્રાયશ્ચિત્તોનું ક્રમસર વર્ણન કર્યું છે, તેથી તે ‘આચાર પ્રકલ્પ’ નામે પણ ઓળખાય છે. પણ નિશીથ નામ વધારે સુપ્રસિદ્ધ છે. શ્રી જિનપ્રભસૂરિકૃત સિદ્ધાંતસ્તવની અવચૂરિ વગેરે ગ્રંથોમાં ‘નિશીથ’ નામનું કારણ જણાવ્યું છે કે નિશીથ એટલે રાત્રિનો મધ્યભાગ અથવા મધ્યરાત્રિ તે સમયે યોગ્ય દીક્ષા પર્યાયવાળા પરિણત શિષ્યોને જે સૂત્ર જણાવાય તે નિશીથસૂત્ર કહેવાય. આપવાદિક ખીના ઉત્સર્ગમાર્ગને ટકાવવા માટે જ કહી છે, પણ ઉત્સર્ગમાર્ગના લોપ કરવા માટે કે અપવાદમાર્ગના પ્રચાર વધારવાને માટે અપવાદમાર્ગની પ્રરૂપણા કરી જ નથી. આ ખરે મુદો અપરિણામી શિષ્યો કે અતિપરિણામી શિષ્યો સમજી શકતા નથી, તેથી તે ખંને પ્રકારના શિષ્યો આ નિશીથસૂત્રની ખીના ન સાંભળે, તે રીતે ગીતાર્થોને આ સૂત્ર અને એની જેવા ખીજ પણ છેદસૂત્રોને જણાવવાની શ્રી તીર્થંકર દેવોએ આજ્ઞા કરમાવી છે. અનુપયોગાદિ કારણોમાંના કોઈ પણ કારણથી મધ્ય રાતે પણ મોઠા સ્વરે (ધાંટા પાડીને) જણાવવાની આજ્ઞા કરમાવી નથી. કારણ કે વૃહસ્થાદિ તે ખીના સાંભળીને ઘણાં હિંસાદિના કાર્યો કરવા માંડે તેમાં નિમિત્ત કારણ મોઠા સ્વરે ઘોસનાર ગીતાર્થ જાણાય છે. આ હકીકત સમજાવવા માટે મન્છીમારનું દૃષ્ટાંત પણ જણાવ્યું છે. તેનો સાર એ છે કે “આચાર્ય મહારાજ મોઠા સ્વરે શિષ્યોને છેદસૂત્રો જણાવતા હતા. તે શબ્દો સાંભળીને મન્છીમારે વધારે માછલાં પેદા કરવાની રીત જાણીને તે પ્રમાણે કરતાં તે ધનવંત થઈ આચાર્યની પાસે આવી તેમનો ઉપકાર માનવાપૂર્વક ‘પોતે ધનવંત કઈ રીતે થયો?’ તે ખીના જણાવી. તે સાંભળીને આચાર્ય મહારાજે તે બાબતમાં થયેલી પોતાની ભૂલ સુધારી મન્છી-

મારને પાપ કરતો અટકાવ્યો.” આથી સામ્પ્રિત થાય છે કે છેલ્લસૂત્રોની વાંચના ગાંભીર્યાદિ ગુણને ધારણ કરનાર પરિણામી શિષ્યને જ રાત્રિના મધ્ય રાત વગેરે સમયે જ આપવી જોઈએ. તેમાં પણ અયોગ્ય જીવો ન સાંભળે તે જ રીતે વાંચના આપવી જોઈયે. આ નિશીથસૂત્ર એ શ્રી આચારાંગની પાંચમી ચૂલિકા છે, તેથી શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહેલી સાધુ-સાધ્વીઓના આચારની બીના તરફ લક્ષ્ય રાખીને જ આ નિશીથસૂત્રની સંકલના કરાઈ છે, તેથી પણ તેના આચારપ્રકલ્પ નામની વિશેષ સાર્થકતા સમજાય છે. (૧) આ નિશીથસૂત્રના મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૮૧૨ (૮૫૦) શ્લોક છે. (૨) શ્રીભદ્ર-બાહુસ્વામી મહારાજે આ શ્રીનિશીથસૂત્રની નિર્ચુકિત રચી હતી. તે આ સૂત્રના ૭૦૦૦ (૬૪૩૯) શ્લોક પ્રમાણ લઘુ ભાષ્યમાં ભળી ગઈ છે. (૩) બૃહદ્ભાષ્ય (મોટા ભાષ્ય)નું પ્રમાણ ૧૨૦૦૦ શ્લોક છે. (૪) ચૂર્ણિ-હાલ જે ચૂર્ણિ મલી શકે છે, તેનું નિશીથ વિશેષ ચૂર્ણિ (વિશેષ નિશીથ ચૂર્ણિ) નામ છે. આ નામ ઉપરથી કેટલાએક વિદ્વાનો માને છે કે આ ચૂર્ણિ સિવાયની બીજી પણ ચૂર્ણિ હોવી જોઈએ. પણ હાલ તે મળી શકતી નથી. આ શ્રીનિશીથસૂત્રની વિશેષ પદની ચૂર્ણિમાં એટલે ૧૦મા ઉદ્દેશાની ચૂર્ણિમાં ચક્રવર્તીનાર શીતચુહની બીના કહી છે. એ શીતચુહમાં સૂનાર ચક્રવર્તીને શિયાળામાં ઠંડીની, ઉનાળામાં ગરમીની અને ચોમાસામાં વરસાદની લગાર પણ વિપરીત અસર થતી નથી. ‘વિવાહપટલ’ નામનો જ્યોતિષનો ગ્રંથ આરમા ઉદ્દેશાની ચૂર્ણિમાં જણાવ્યો છે. તથા ૧૨૪૪માં પાનામાં ઘોડાના શરીરમાંથી કાંટા કાઢવાની રીત જણાવી છે. તથા આ શ્રીનિશીથસૂત્રના ૧૦મા ઉદ્દેશાની ચૂર્ણિમાં કાલિકાચાર્યની કથામાં ચોથની સંવત્સરી વગેરેની હકીકતો પણ જણાવી છે. (૫) ટીકા-આ નિશીથ સૂત્રના ક્રમ ૨૦મા ઉદ્દેશાની ટીકા શ્રી પાર્શ્વદેવ ગણીએ અને શ્રી શીલભદ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રી ચંદ્રસૂરિએ વિ૦ સં૦ ૧૧૭૪માં બનાવી હતી. તે દરેક ટીકાનું પ્રમાણ ૧૨૦૦-૧૨૦૦ શ્લોક કથા છે તેમાં શ્રીપાર્શ્વદેવ ગણી કૃત ટીકા હાલ મળી શકતી નથી. તથા શ્રી રાત્રપ્રભના શિષ્યે આ શ્રીનિશીથસૂત્રના ભાષ્ય વિવેક નામના વિવરણની રચના કરી હતી. એમ જૈન ગ્રંથાવલી વગેરેમાં તથા બૃહદ્વિષ્ણુનિકાહિમાં પણ કહ્યું છે. આ નિશીથસૂત્રના મૂલ ગ્રંથ, ચૂર્ણિ ને ભાષ્યનું (ત્રણેનું) પ્રમાણ ૨૯૦૦૦ શ્લોક જણાવ્યા છે. તેમજ આ ત્રણ ગુજરાતી ટિપ્પણ, હુંડી વગેરે પણ રચાયા છે. પણ તે હાલ મળી શકતા નથી.

આ શ્રીનિશીથસૂત્રના ૨૦ વિભાગો છે. દરેક વિભાગને ઉદ્દેશા નામથી ઓળખાવ્યો છે. તે દરેક ઉદ્દેશામાં કેટલા કેટલા બોલ (વચનો, વાક્યો) છે ? તે નીચે જણાવેલા યંત્રથી જાણવું.

ઉદ્દેશાનો નંબર	ખોલની સંખ્યા	ઉદ્દેશાનો નંબર	ખોલની સંખ્યા	ઉદ્દેશાનો નંબર	ખોલની સંખ્યા	જરૂરી ખીના
૧	૫૮	૯	૨૮	૧૭	૧૫૧	દરેક ઉદ્દેશાના જુદા જુદા ખોલમાં પ્રાયશ્ચિત્તને લાગવાનાં કારણો સમજવાને પરમકૃપાલુ સૂત્રકાર મહર્ષિએ તે કારણોને તજવાની હિતશિક્ષા આપી છે.
૨	૫૯	૧૦	૪૭	૧૮	૬૪	
૩	૭૯	૧૧	૯૨	૧૯	૩૬	
૪	૧૧૧	૧૨	૪૨	૨૦	૫૩	
૫	૭૭	૧૩	૭૪			
૬	૭૭	૧૪	૪૫			
૭	૯૧	૧૫	૧૫૪			
૮	૧૭	૧૬	૫૦			

દૂંકામાં એમ કહી શકાય કે પ્રાયશ્ચિત્તના અનેક ભેદો છે. તેમાંના ૪ ભેદોનું વર્ણન શરૂઆતના ૧૯ ઉદ્દેશામાં કરી છે. ઉદ્દેશામાં પ્રાયશ્ચિત્તના ભેદોની ખીના તિસ્તારથી સમજાવતાં કયું પ્રાયશ્ચિત્ત કઈ વિધિએ કરાય? વગેરે પ્રશ્નોના ખુલાસા સ્પષ્ટ સમજાવ્યા છે. અહીં કહેલી ખીનાઓમાંની કેટલીક ખીના હીનાધિક રૂપે વ્યવહારાદિમાં પણ વર્ણવી છે. આ શ્રીનિશીથ સૂત્રના જાણકાર મુનિઓને મધ્યમ ગીતાર્થ તરીકે જણાવ્યા છે. તેમજ મધ્યમ જ્ઞાનસ્થવિર તરીકે પણ તેમને જ કહ્યા છે.

આ પ્રસંગે સ્થવિરના ને ગીતાર્થના બાકીના ભેદોનું સ્વરૂપ દૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું—(૧) પર્યાયસ્થવિર, (૨) જ્ઞાનસ્થવિર, (૩) વયઃસ્થવિર. આ રીતે સ્થવિરના ત્રણ ભેદો જાણવા. તેમાં જે મુનિને દીક્ષાપર્યાય ૨૦ વર્ષનો થયો છે તે પર્યાયસ્થવિર કહેવાય. જ્ઞાન સ્થવિરના જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ સ્થવિર રૂપ ત્રણ ભેદોમાં જે મુનિઓ શ્રીસ્થાનાંગ સૂત્રના ને શ્રોસમવાયાંગ સૂત્રના જાણકાર છે તે મુનિઓ જઘન્ય જ્ઞાનસ્થવિર કહેવાય. શ્રીનિશીથસૂત્રાદિના જાણકાર મુનિઓ મધ્યમ જ્ઞાનસ્થવિર કહેવાય. તથા જે કાલે જેટલાં સૂત્રો વિદ્યમાન (હયાત) હોય, તે તમામ સૂત્રોના જાણકાર મુનિઓ ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનસ્થવિર કહેવાય તેમજ જેમની ૬૦ કે ૭૦ વર્ષની ઉંમર થઈ છે, તે મુનિઓ વયઃ સ્થવિર એટલે ઉંમરની અપેક્ષાએ વૃદ્ધ કહેવાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટ ગીતાર્થ પણ તેઓ જ કહેવાય છે. આ શ્રીનિશીથસૂત્રનાં ભાષ્યાદિ સાધનો હાલ વધારે પ્રમાણમાં મળી શકના હોવાથી તે ચૂર્ણિતું પ્રમાણ વિશાલ હોવાથી ૬ છેદસૂત્રોમાં આનું કદ મોટું જણાય છે. તથા અહીં મૂલ ગુણોના ને ઉત્તર ગુણોના પ્રાયશ્ચિત્તાદિનું કમસર વર્ણન કર્યું છે. તેમજ જેમ કોરરમાં વાદીની અને પ્રતિવાદીઓની ફલીલો સાંભળવાના સમયે અને તે બંનેની ફલીલોનો અહુજ દીર્ઘદષ્ટિથી વિચાર કરીને છેલ્લામાં છેલ્લો ચૂકાદો આપવાના સમયે ન્યાયાધીશને માથે જે જે જવાબદારીઓ હોય તે તમામ જવાબદારીઓનું સહસ્ય સમજીને ન્યાયાધીશ છેલ્લો ચૂકાદો આપે છે. તે જ પ્રમાણે અહીં પ્રાયશ્ચિત્તના દેનારા ગીતાર્થોને ઉદ્દેશીને સંપૂર્ણ વર્ણન કર્યું છે. ૧. પ્રાયશ્ચિત્તના દેનારા સાધુ સાધવીઓ અભિમાન, લજ્જા (શરમ), લોકમાં ફજેતી થવાને ભય

વગેરે કારણોમાંના કોઈ પણ કારણથી કરેલા અપરાધો છુપાવતા હોય, તો તેમને પ્રાયશ્ચિત્ત લઈને આત્મશુદ્ધિ કરવાથી થતા લાભ વગેરે પ્રસંગોચિત ખીનાઓ શાંતિથી અને પ્રેમથી સમજાવીને તેમને (મુનિઓને) પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાની ભાવના કઈ રીતે કરાવવી? (૨) આ મુનિએ આ ગુને સ્વચ્છંદતાથી કર્યો છે કે પરાધીનપણે કર્યો છે? (૩) પહેલા જે અપરાધની પ્રાયશ્ચિત્ત લઈને શુદ્ધિ કરી હતી, તે જ અપરાધ આ મુનિએ ફરી સેવ્યો છે કે બીજો અપરાધ સેવ્યો છે? વગેરે બાબતોના દીર્ઘદષ્ટિથી વિચારો કર્યા બાદ જ ગીતાર્થી ગુનેગાર મુનિઓને પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શકે. યાદ રાખવું જોઈએ કે પ્રાયશ્ચિત્તના લેનારા મુનિઓ કરતાં તેના દેનારા ગીતાર્થીને માથે બહુ જ વાળદારીઓ હોય છે. જેમ ન્યાય (ચૂકાદો) આપવો, એ સહેલ વાત નથી, તેમ અપરાધીને ધોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત દેવું, એ પણ સહેલ વાત નથી. માટે જ કહ્યું છે કે હીનાધિક પ્રાયશ્ચિત્તના દેનારા ગીતાર્થી પણ શ્રીજિનશાસનના ગુનેગાર બને છે. અહીં તેમજ બીજા પણ છેલ્લેસૂત્રોમાં ઓછા વધતા પ્રમાણમાં આ તમામ હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

આ શ્રીનિશીથસૂત્રમાં કહ્યું છે કે જે મહાવ્રતાદિની આરાધનામાં અતિક્રમાદિ દોષોને લગાડવારૂપ પ્રતિસેવના કરવી, તે (કાર્ય) કંઈ દુષ્કર નથી, પણ પોતાના આત્માને ભવસમુદ્રથી તારવાની નિર્મલ ભાવના રાખીને સરલ સ્વભાવે જે અપરાધ જે રીતે થયો હોય, તે રીતે જ ગંભીરતાદિ સદ્ગુણ નિધાન પરમ ગીતાર્થ મહાપુરુષોની પાસે જણાવે કે “આ કારણથી આ રીતે મેં મહાવ્રતાદિમાં અતિક્રમાદિ દોષો લગાડ્યા છે, તો આપ કૃપા કરીને તેની શુદ્ધિનો ઉપાય બતાવો” આ રીતે પોતાની કરેલી ભૂલને સુધારવાની ભાવના દંઢધર્મી આસન્નસિદ્ધિક ભવ્ય જીવોના જ મનમાં પ્રકટે છે. માટે જ કહ્યું છે કે નિર્મલભાવે ગીતાર્થ ગુરુની પાસે જે આલોચના કરવી (ભૂલને જણાવવી), તે (કાર્ય) બહુ દુષ્કર છે. આ ખીનાને જણાવનાર પાઠ આ પ્રમાણે કહ્યો છે “તં ન દુક્કરં જં પલિસેવિજ્જહ, તં દુક્કરં જં સમ્મં આલોહ્જ્જહ” ॥ સંસારી જીવોને પાપકર્મ કરવાની કુટેવ તો અનાદિ કાલથી પડેલી છે, તેથી ખરાબ નિમિત્તના સંસર્ગથી તેમને પાપકર્મને કરતાં વાર લાગતી નથી. માટે જ કહ્યું કે “પાપકર્મને કરવું, એ કાર્ય કંઈ દુષ્કર નથી, પરંતુ તેમને સમ્યગ્ રીતે ગીતાર્થ પાસે પ્રગટ કરવાં તે દુષ્કર છે.” જેના અસંખ્યાતા પ્રદેશોમાં શ્રીજૈનેન્દ્ર શાસનનો ચોલમજાઠના જેવો દંઢ રાગ (રંગ) રહ્યો હોય, તે જ આત્મા ભૂલને ભૂલ તરીકે કચૂલ કરે છે. કારણ કે બીજા જીવો તો પાપકર્મોના તીવ્ર ઉદયથી ઘેરાયેલા હોવાથી પાપને પાપ તરીકે માનતા જ નથી. તો પછી તેની આલોચના કરવાની વાત જ ક્યાં રહી?

પ્રાયશ્ચિત્તના લેનારા જીવોની જેટલે અંશે ભાવની નિર્મલતા હોય, અને ભૂલને માટે મનમાં દીલગીરી હોય, તથા જદદી દોષની શુદ્ધિ કરવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા હોય,

તેલે અંશે તેઓ નાના પ્રાયશ્ચિત્તાદિથી પણ આત્મશુદ્ધિ કરી શકે છે. પણ જો કપટથી ગુરુની પાસે એમ કહે કે કોઈએ આવો અપરાધ કર્યો હોય, તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત શું આવે? આ રીતે બીજાનું નામ લઈને પ્રાયશ્ચિત્ત પૂછીને પોતે તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરે, તો તેથી કંઈ ભૂલની શુદ્ધિ થાય જ નહિ. પણ આવા કાર્યને કરનારો જીવ શ્રી જિનશાસનનો બેવડો ગુનેગાર થતો હોવાથી ગીતાર્થો તેને અમણું પ્રાયશ્ચિત્ત ઈર્ષને હિતશિક્ષા આપે છે કે આ રીતે કપટભાવે આલોચનાદિ કરનારા જીવો ઘણા કાલ સંસારમાં દુઃખી થાય છે. માટે હવે પછી આ રીતે આત્મિક કાર્ય કરવું નહીં. ગીતાર્થને સામાના (પ્રાયશ્ચિત્તને લેનારના) ભાવ વગેરેની પરીક્ષા કરવાની જોખમદારી હોય છે.

સર્વજ્ઞ પ્રભુશ્રી તીર્થંકર દેવે બાર પર્યાદામાં કહેલી પ્રાયશ્ચિત્તાદિની બીના સાંભળીને એક ભવ્ય જીવે બહુ જ સરલતાથી બાલકની માફક ભરસભામાં (બારે પર્યાદાના જીવે સાંભળે તે રીતે) મોહાદિને વશ થઈને પોતે કરેલા ઘણા અપરાધો જણાવીને કહ્યું કે “ હે પ્રભુ ! હું ઘણા પાપી જીવ છું. મોહ અજ્ઞાન વગેરેના પંજમાં સપડાયેલા મારા આત્માએ ઘણીવાર શીલખંડન વગેરે ભયંકર પાપો કર્યાં છે. આપની દેશના સાંભળીને મને બહુજ પશ્ચાત્તાપ થાય છે કે ‘ મારું શું થશે ? ’ આપ કૃપા કરીને પ્રાયશ્ચિત્તાદિ ઈર્ષને મારો ઉદ્ધાર કરો. હું આપ જેમ કહો તેમ કરવા તૈયાર છું. ” પ્રભુશ્રી તીર્થંકરદેવે કેવલજ્ઞાનથી જાણ્યું કે “ આ અપરાધી જીવ હૃદયના ખરા બળાપાથી સરલ સ્વભાવે ભરસભામાં પોતાના અપરાધો જણાવે છે. આ રીતે કહેનારા દૃઢચર્મી જીવો બહુ જ વિરલા હોય છે. પ્રભુએ તેથી તે અપરાધી જીવને કહ્યું કે “ તે ભરસભામાં હૃદયના ખરા બળાપાથી સરલ સ્વભાવે મારી પાસે જે અપરાધો કહ્યા, તે કહેવામાત્રથી અપરાધોની શુદ્ધિ થઈ છે. બીજા કંઈ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ કરવાની જરૂરિયાત છે જ નહીં. ” આ હકીકતનો સાર એ છે કે જેમ બાલક આપની આગળ સરલ સ્વભાવે પવિત્ર હૃદયથી જે કહેવાનું હોય તે કહે છે, તે જ પ્રમાણે ગીતાર્થ ગુરુ મહારાજ વગેરેની આગળ અપરાધોને કહેવા રૂપ આલોચના વગેરે કરવાથી ગીતાર્થો તેના ગુણની અનુમોદના કરીને થોડું પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે. ને તેથી તે જીવ તે પ્રમાણે વર્તીને જરૂર ચોખ્ખો બને છે. આ તમામ બીનાનું મૂલ સ્થાન નવમું પૂર્વ છે. આ રીતે શ્રીનિશીથ સૂત્રનો પરિચય બહુ જ ટૂંકામાં જણાવ્યો.

૨. શ્રીમહાનિશીથસૂત્ર—નિશીથ સૂત્રના મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૮૧૨ શ્લોકો કહ્યાં છે, ને બીજા ગ્રંથોમાં ૮૫૦ શ્લોકો જણાવ્યા છે. તેની અપેક્ષાએ આ મહાનિશીથ સૂત્રના મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ લઘુ વાચનાને અનુસારે ૩૫૦૦ શ્લોકો કહ્યાં છે. ને મધ્યમ વાચનાને અનુસારે ૪૨૦૦ શ્લોકો કહ્યાં છે તથા મોટી વાચનાનુસારે ૪૫૪૪ શ્લોકો જણાવ્યા છે. આ રીતે મૂલ સૂત્રના પ્રમાણની અપેક્ષાએ નિશીથ કરતાં મહાનિશીથ

સૂત્ર મોઢું હોવાથી આની એમ વ્યાખ્યા થઈ શકે કે નિશીથ કરતાં મોઢું જે સૂત્ર હોય, તે મહાનિશીથ કહેવાય છે. જે સમયે નિશીથસૂત્ર લખાવાય છે, તે જ સમયે આ સૂત્ર લખાવાય છે, તેથી નિશીથ કરતા મોઢા બીજા (મહાનિશીથ સિવાયના) સૂત્રો લઈ શકાય નહીં. પણ લખાવવાના કાલની સરખામણી વગેરે તરફ લક્ષ્ય રાખીને કહ્યું છે કે નિશીથસૂત્રથી જે મોઢું સૂત્ર તે ' મહાનિશીથસૂત્ર ' કહેવાય.

આ શ્રીમહાનિશીથ સૂત્રમાં ૮ અધ્યયનો છે, તેમાંના છેલ્લાં બે અધ્યયનો આ સૂત્રની ચૂલિકા તરીકે ઓળખાય છે. અહીં ૧. શલ્યોદ્ધરણ નામના પહેલા અધ્યયનમાં મોઢા અજ્ઞાનાદિ કારણોમાંનાં કોઈ પણ કારણથી કરેલા પાપરૂપ શલ્યને દૂર કરવાની બીના જણાવી છે. કાંટો, ખાલી, ખીલો વગેરે દ્રવ્ય શલ્ય કહેવાય છે. જેમ તેમાંનું કોઈ પણ શલ્ય શરીરમાં વાગે, તે આકરી વેદના આ ભવમાં જ ભોગવવી પડે છે, પણ પાપરૂપ ભાવશલ્ય ઘણા ભવોમાં વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખોને ભોગવવામાં કારણ થાય છે. માટે તેને આલોચના-નિદા-ગર્હાદિ વિધિથી જલદી દૂર કરવું જોઈએ. આ પ્રસંગે આલોચનાદિ કરવાનો વિધિ, પ્રાણાતિપાત વગેરે ૧૮ પાપ સ્થાનકોનાં નામ વગેરે બીનાઓ પણ જણાવી છે. તથા આલોચના કરવાના આલાવા વગેરે હકીકતો પણ સમજાવી છે. આના ૭ પાનાં છે. શલ્યને દૂર કરવાની બીના જેમાં કહી છે, તે શલ્યોદ્ધરણ અધ્યયન કહેવાય.

૨. કર્મવિપાક (કર્મવિપાક વ્યાકરણ) નામના અધ્યયનના પાનાં ૧૧ છે. તેમાં કર્મોના જુદા જુદા પ્રકારના વિપાકોની બીના કહી છે. તેથી આ અધ્યયન 'કર્મવિપાક' નામથી ઓળખાય છે. અને કર્મવિપાકનું વ્યાકરણ એટલે સ્પષ્ટીકરણ કરેલ હોવાથી 'કર્મવિપાક વ્યાકરણ' નામથી પણ ઓળખાય છે. ચોરાશો લાખ જીવ્યોનિમાં ભમતાં ભમતાં આ જીવે અજ્ઞાનાદિથી જે કંઈ પાપ કર્યાં હોય, તેને આલોચવાની બીના અને પ્રસંગાનુપ્રસંગે બીજી પણ હકીકતો જણાવી છે. અને શ્રાવકે સામાયિક અને પૌષ્ઠાદિ પ્રતો બેઘડી, ૪ પહોર કે ૮ પહોર કાલ પ્રમાણથી લીધા છે, તેથી તે સમય પૂરો થયા બાદ તે પારે, ને ઘેર જાય, તેમાં અનુચિતપણું છે જ નહિ. તેથી તે આરાધક છે. પણ મુનિએ જાવજીવ્ય સુધીની મર્યાદા બાંધીને મહાપ્રતાદિ સ્વીકાર્યા છે, તે શ્રાવકની માફક કરે, તે વિરાધક ગણાય. આ રીતે પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવે ગૌતમસ્વામીએ પૂછેલા પ્રશ્નનો જવાબ દેતાં ફરમાવ્યું છે. કર્મવિપાકની બીજી પણ ઘણી હકીકતો કહેલી હોવાથી પહેલા અધ્યયનના પ્રમાણ કરતાં આ અધ્યયન મોઢું છે.

૩. ત્રીજા કુશીલ નામના અધ્યયનમાં કુશીલીયા (ખરાબ આચાર વિચારવાલા) સાધુઓની બીના કહી છે. તેથી તે 'કુશીલ' નામથી ઓળખાય છે. અને અહીં કુશીલીયાની સોખત નહિ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તેથી આ અધ્યયન " કુશીલસંસર્ગ (સંસર્ગ) વર્જન " નામથી પણ ઓળખાય છે. અહીં અનુક્રમે કુશીલીયા સાધુઓની

બીના અને દ્રવ્ય સ્તવનું તથા ભાવ સ્તવનું વર્ણન, તેમજ પંચમંગલ મહાશ્રુતસ્કંધની (ચૌદ પૂર્વોના સાર રૂપ નવકાર મહામંત્રની) હકીકત, અને ઉપધાનની તથા અનુકંપા (દયાધર્મ)ની બીના, તેમજ દ્રવ્યપૂજનો, ને ભાવપૂજનો તજાવત વગેરે બીનાઓને સ્પષ્ટ સમજાવીને કહ્યું છે કે રાગિણી રૂકિમણીને વિરાગિણી બનાવીને સંયમના પંથે ઠારનાર શ્રીવજ્રસ્વામી મહારાજે આ પૂર્વમાંથી શ્રીપંચમંગલ મહાશ્રુતસ્કંધનો (નવકાર મહામંત્રનો) ઉદ્ધાર કરીને અહીં (મહાનિશીથમાં) ગોઠવ્યો હતો. (સ્થાપન કર્યો હતો) સુશીલ સાધુઓના સંગથી ને કુશીલીયાનો સંગ તજવાથી નાગિલ શ્રાવક આરાધક થઈને અનશનાદિ વિધિ જાળવીને શ્રાવકપણામાં કેવલી થઈ અંતે મોક્ષના અવ્યાબાધ સુખ પામ્યા, ને તે નાગિલ શ્રાવકનો સુમતિ નામનો ભાઈ કુશીલીયા સાધુના સંગથી એટલે તેમની પાસે દીક્ષા લઈને સંયમની વિરાધના કરી અસુરક્રમાર નિકાયમાં પરમાધામી દેવપણું ભોગવીને અંડગોલિયાપણું પામ્યો. અહીં અંડગોલિયાના વર્ણનમાં શ્રીપ્રશ્ન વ્યાકરણ નામના દશમા અધ્યયનની ભલામણ કરી છે. તે સુમતિ અંડગોલિયાના ભવમાં ૧૨ મહિના સુધી વજ્રની ઘંટીમાં પીલાયો. આવી આવી તીવ્ર વેદના ૨૭ વાર તેને ભોગવવી પડી. અનુક્રમે અનંત સંસારમાં રજળતાં ઘણાં દુઃખો ભોગવીને કુશીલના સંગથી કરેલી સંયમની વિરાધનાથી પહેલાં બાંધેલાં પાપકર્મોનો ક્ષય કરીને મુક્તિપદને પામશે. આ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને સાધુ-સાધ્વીઓએ કુશીલનો સંગ કરવો નહિ, ને સુશીલ મુનિવરાદિના સંગે રહીને પરમ ઉદ્ધાસથી મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરવી જોઈએ. આ નાગિલ અને સુમતિની જ વધારે બીના થોડા અધ્યયનમાં જણાવી છે આ ત્રીજા અધ્યયનમાં નમસ્કાર મહામંત્રના નવપદોની બીના જણાવતાં ૬ ઉપધાનમાં દરેક ઉપધાનના દિવસોનું પ્રમાણ કહીને તપ, ક્રિયા અને પાંચ પરમેષ્ઠિતું તથા તીર્થંકર વગેરેનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં યોગ્ય પ્રસંગે કહ્યું છે કે દેવેન્દ્રોએ અને નરેન્દ્રોએ જે રીતે પ્રભુ શ્રીતીર્થંકરના દ્રવ્યસ્તવ ને ભાવસ્તવ કર્યા હતા, તે પ્રમાણે શ્રાવકોએ પ્રભુની જે ભેદે પૂજા કરવી જોઈએ. પ્રભુની જલાદિકથી જે પૂજા કરવી તે દ્રવ્યપૂજા કહેવાય, ને જે તેમની ગુણસ્તુતિ કરવી અને મુનિપણું એ ભાવપૂજા (ભાવસ્તવ) કહેવાય. સમ્યક્દષ્ટિ શ્રાવકો અને દેશવિરતિવંત શ્રાવકો દ્રવ્ય ને ભાવથી જે ભેદે પૂજા કરવાના અધિકારી છે. છઠ્ઠા સાતમા ગુણસ્થાને વર્તતા મુનિવરો ભાવપૂજાના અધિકારી છે. પૂજ્ય શ્રીતીર્થંકરદેવો દ્રવ્યસ્તવથી ચડીયાતા મુનિપણાંની સાર્વિકી આરાધના કરવારૂપ અનારંભાદિ ગુણોવાળા ભાવસ્તવને (ભાવ પૂજાને) ધોતે અમલમાં મૂકીને એટલે આરાધીને ફરમાવે છે કે ભાવસ્તવ આરાધવાને અસમર્થ આત્માઓએ ત્રણે કાલ આઠ પ્રકારે જિન પૂજનરૂપ દ્રવ્યસ્તવ કરવું જોઈએ. જ્યાં ભાવસ્તવ હોય ત્યાં દ્રવ્યસ્તવની ભજના જાણવી, પણ જ્યાં દ્રવ્યસ્તવ હોય, ત્યાં ભાવસ્તવ નિશ્ચયે હોય જ. અહીં ભાવસ્તવની દ્રવ્યસ્તવથી વિશિષ્ટતા જણાવવા માટે કહ્યું છે કે એક માણસ મેરુ પર્વતના

જેવું ઊંચું જિનમંદિર કરાવે, પ્રતિમા ભરાવે, તેને જે લાભ થાય, તે મુનિપણની નિર્મલ આરાધના કરવાથી થતા લાભના અનંતમા ભાગ જેટલો પણ કહી શકાય નહીં. આજ મુદ્દાથી જવજવ સુધી અનારંભાદિ ગુણોના ધારક મુનિવરો ભાવસ્તવને જ આરાધે છે. ઘૂહરથો તેવા ગુણોના ધારક નથી, તેથી તેઓ સંસારસમુદ્રને ચુલુ જેવો કરનાર દ્રવ્યસ્તવ જરૂર કરે એમ કહ્યું છે. તથા યોગ્ય પ્રસંગે એ પણ કહ્યું છે કે સાધુ-સાધ્વીઓ આરંભાદિનાં કાર્યો કરે તો ભવભ્રમણ વધારે છે, ને આ શ્રીમહાનિશીથ સૂત્રનો અર્થ યોગ્ય શિષ્યોને જ ભણાવવો જોઈએ, તથા અહીં યોગ ક્રિયાના પ્રસંગે તપની બીના, અને ૧૬ ભેદે તથા ૧૯ ભેદે કુશીલિયાની બીના તેમજ જ્ઞાન કુશીલિયાના ૮ ભેદો કહીને નવકારના ઉપધાનનું વર્ણન કરતાં દ્યાધર્મની પ્રસંશા કરી છે. પછી અનુક્રમે નવકારના ઉપધાનનો વિધિ કહીને જણાવ્યું છે કે ચારિત્ર લખીને તથા દેનાર વેપધારી મુનિ જે એમ કહે કે “અમે અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરીને તીર્થની પ્રભાવના કરીએ છીએ” તો તે ઉભયભ્રષ્ટ મુનિ અનંતો કાલ સંસારમાં ભટકે અને જેઓ ભાવસ્તવથી દ્રવ્યસ્તવને ચઢીયાતો જણાવીને આરંભાદિનાં કાર્યો કરે, કરાવે તેઓ ભવાંતરમાં દુર્લભબોધી થાય છે. આ રીતે વિસ્તારથી દ્રવ્યસ્તવથી ભાવસ્તવનું ચઢીયાતાપણું સાબિત કરતાં ફરમાવ્યું છે કે આ ભાજપૂજાથી દશાર્ણભદ્ર રાજા, ચક્રધર, ભાનુદત્ત વગેરે અનંતા જીવો સિદ્ધિપદને પામ્યા છે, હાલ મહાવિદેહમાં ઘણા જીવો પામે છે, ને ભવિષ્યમાં પણ ઘણા જીવો પામશે. આ પ્રસંગે ભિલ્લ અને રાજાનું દૃષ્ટાંત જણાવીને સિદ્ધ પરમાત્માના અપૂર્વ સુખોત્તું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે શ્રીસિદ્ધપ્રજ્ઞના સુખની આગલ સંસારી જીવોત્તું સુખ અનંતમા ભાગ જેટલું પણ કહી શકાય નહીં. અંતે મહાનિશીથ સૂત્રના લખનારા મહાપુરુષનું નામ વગેરે બીના પણ કહી છે. આ રીતે ત્રીજા ચોથા અધ્યયનોમાં કુશીલિયાના સંગને તજવાની બીના દૃષ્ટાંત સાથે કહેવાપૂર્વક ઉપધાનાદિતું વર્ણન કર્યું છે, એમ ટૂંકામાં કહી શકાય.

શ્રી મહાનિશીથના ત્રીજા ચોથા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

૫. પાંચમા નવનીતસાર (ગચ્છાચાર) નામના અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય

અહીં ગચ્છવાસી મુનિવરોના આચાર અને ગચ્છનું વર્ણન કરેલ હોવાથી આનું નામ ગચ્છાચાર જણાવ્યું છે. જેમ માખણ એ દહીંનો સાર છે, તેમ આ સૂત્રનો અહીં સાર કહ્યો છે, તેથી આ અધ્યયન ‘નવનીતસાર’ નામે પણ વધારે પ્રસિદ્ધ છે. આ સૂત્રનો ઘણો ભાગ વિચ્છેદ પામ્યો, તેથી અહીં ગચ્છાદિતું વર્ણન બહુ જ ઓછું જણાય છે. દશ પયનામાંના ગચ્છાચાર નામના પયનાની રચના કરનાર પરમ ગીતાર્થ મહા-

પુરુષે તેની અંતે જણાવ્યું છે કે મેં આ ગચ્છાચાર પ્રકીર્ણકની રચના શ્રીમહાનિશીથ સૂત્રાદિમાંથી સાર સાર ધીનાઓ લઈને ટૂંકામાં કરી છે. હાલ મારી પાસે જે પ્રત છે, તેના ૧૬ પાના આ પાંચમા અધ્યયને રોક્યા છે તેમાં અનુક્રમે (૧) ગચ્છત્રાસી મુનિઓના આચારો, (૨) પાંચમા આરાના અંતે વર્તનારા સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવક-શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ સંઘના ૪ નામો, તેમાં આચાર્ય તરીકે શ્રીદુષ્પસહસૂરિ મહારાજને જણાવ્યા છે (૩) અંતકૃતકેવલી થઈ મોક્ષે જનારા આચાર્ય અને તેમના ઝલ્લ શિષ્યોની ધીના, (૪) દ્વાદશાંગી ગણિપિટકનું વર્ણન, (૫) કમલપ્રભ આચાર્ય (સાવધાચાર્ય)ની કથા. આ પાંચ મુદ્દાઓનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. વચમાં યોગ્ય પ્રસંગે આચાર્યના ભેદો અને તીર્થ યાત્રાદિની ધીના પણ કહી છે. અહીં શરૂઆતના ૬ પાનામાં ગચ્છની ને આચાર્યના પાઠ (આલાવા) છે, તેમાં વિવિધ ઉપમાઓ અને અર્થની ધીના કહી છે. તે અપૂર્વ યોગદાયક છે. પછી પાંચમા આરાના અંતે વર્તનાર દુષ્પસહસૂરિ આદિ ચાર (એકેક સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા)નાં નામ જણાવીને કહ્યું છે કે ભવિષ્યમાં થનાર શ્રીદુષ્પસહસૂરિ થતા સુધીના કાલમાં ક્ષાયિકસમ્યગ્દષ્ટિ ચાર યુગ પ્રધાનો થશે, અને જે ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ ૨૦૦૦ યુગપ્રધાનો થશે, તેમને ત્રીજે ભવે ક્ષાયિક સમ્યકત્વ થશે. જેમ શ્રીગૌતમસ્વામી ગણધરને જે છેલ્લા ભવમાં કેવલજ્ઞાન થવાનું હતું, તે જ છેલ્લા ભવમાં કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થયા પહેલા ક્ષાયિક સમ્યકત્વ થયું, તેમ અહીં જણાવેલા ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ ૪ યુગપ્રધાન સિવાયના ૨૦૦૦ યુગપ્રધાનો છેલ્લા ભવમાં ક્ષાયિક સમ્યગ્દષ્ટિ થઈને કેવલજ્ઞાન પામી મોક્ષે જશે. ખરી વસ્તુસ્થિતિ આમ હોવાથી એમ સમજવું જોઈએ કે પાંચમા આરામાં શુદ્ધ આચાર્ય ભગવંતો 'તો' વર્ણાં થશે. પણ તેમાં જે એકાવતારી વિશિષ્ટ ગુણવંત આચાર્યો હોય, તે જ યુગપ્રધાન કહેવાય. ને બાકીના આચાર્યો એકાવતારી જ હોય એવો નિયમ નથી, એટલે એકથી વધારે ભવે પણ મોક્ષે જનારા તેઓ (૨૦૦૦માંના આચાર્યો) હોય છે. અને પાંચમા આરાના અંતે સુધી શ્રીદશવૈકાલિક સૂત્ર રહેશે. આ ધીના સ્પષ્ટ જણાવીને તીર્થ શું વસ્તુ છે? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો કર્યો છે. પછી એક આચાર્યના ઝલ્લ સ્વચ્છંદી શિષ્યોની ધીના કહી છે. તેના સાર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવો—પૂર્વે (ભૂતકાલમાં) ૨૩ ચોવીશીના પહેલાંની ચોવીશીના કાલમાં ૨૪મા તીર્થકરતું નિર્વાણ થયા બાદ એક ચરમશરીરી આચાર્ય થયા હતા. તેમને ઝલ્લ શિષ્યો હતા. તેમાંનાં એક શિષ્યે ગુરુને (આચાર્ય મહારાજને) કહ્યું કે “જે આપની આજ્ઞા હોય, તો અંદ્રપ્રભસ્વામીનું જ્યાં ધર્મચક્ર છે, ત્યાં હું યાત્રા કરવાને જઈ” આચાર્યે ત્યાં જવાની ના કહીને જણાવ્યું કે “એકલા સ્વેચ્છાચારી થઈને યાત્રા કરવા જવાય નહીં, ને જવું હોય તો ગુણવંત સાધુઓની સાથે યાત્રાએ જવું.” આપણે બધા સાથે જઈશું. તે સાંભળી શિષ્યે ગુરુને પૂછ્યું કે એકલો સાધુ યાત્રાએ જાય, તો શું થાય? ગુરુએ કહ્યું કે—અસંયમી થાય,

ને સંયમમાં ઘણા મોટા દોષો લાગે. ત્યાં ઘણો મોટો લોકસમદાય ભેગો થાય, તેમાં મુનિધર્મ સચવાતો નથી. લીલોતરી આદિ જીવો હુણાય, ઉપકરણાદિનું પરિલેહણ પણ બરોબર થઈ શકે નહીં તેથી તે વિરાધક થાય, આ રીતે હુંમેશાં વાતચીત થતાં થતાં શિષ્યો માંહોમાંહે લડવા લાગ્યા. ને ગુરુને છાડીને સર્વથી વિરાધક થયા. સંયમથી ભ્રષ્ટ થઈને જતા રહ્યા. એક દિવસ આચાર્ય મહારાજ બહાર સ્થાડિલે ગયા, ત્યારે સિંહ સામે આવ્યો, તેણે આચાર્યને હુણ્યા. આ વખતે આચાર્ય મહારાજ અંતકૃતકેવલી થઈને મોક્ષે ગયા. આનો સાર એ કે આત્માર્થી સાધુ-સાધ્વીઓએ ગુરુની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ વર્તનના 'સંયમથી ભ્રષ્ટ થવું' વગેરે કડવા વિપાકો (ફેલ) જાણીને શ્રીગુરુ-મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે આચારાદિને પાળીને ભવસમુદ્રનો પાર પામવો જોઈએ. આ કથા પૂરી થયા પછી અનુક્રમે ગન્ધ અને આચાર્યનું વર્ણન કરીને દ્વાદશાંગીનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું છે કે ઈંદ્રોને પણ વંદન કરવા લાયક શ્રી તીર્થંકરદેવો પણ દ્વાદશાંગી શ્રુતજ્ઞાનને " નમો તિત્યસ્ત " કહીને નમસ્કાર કરે છે. પછી અનુક્રમે આ અવસર્પિણીમાં થયેલા દશ અન્દેરાની ધીના અને મિથ્યાદષ્ટિ અંગારમર્દક આચાર્યની કથા કહીને મિશ્ર ભાષાએ એક વચન યોદીને દ્વાદશાંગીની વિરાધના કરતાં અનંતા કાલ સુધી સંસારમાં રખડનાર સાવધાચાર્ય (કમલપ્રભ આચાર્ય) ની કથા પાંચ પાનામાં વિસ્તારથી કહી છે. તેનો સાર આ પ્રમાણે જાણવો-આ ચાલુ શ્રીમ્કૃષ્ણાદિની ચોવીશીથી પૂર્વે થયેલી અનંતમી ચોવીશીમાં સાત અન્દેરા થયા હતા. પ્રભુશ્રી મહાવીર દેવ કહે છે કે તે પાછલી અનંતમી ચોવીશીમાં મારા જેવા સાત હાથની કાયાવાળા ચોવીશમા શ્રી ' ધર્મશ્રી ' નામના તીર્થંકર થયા. તેમના નિર્વાણ પછી કાલદોષે કરીને મિથ્યાત્વની પ્રવૃત્તિ ઘણી થવા માંડી. અને સંયમી આત્માઓ પણ શિથિલ થઈને જિનપ્રતિમાની પૂજા વગેરે કરવા લાગ્યા. તથા શૃહસ્થની માફક આરંભાદિ સાવધ પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તવા લાગ્યા. આ પ્રસંગે શ્રી ગૌતમ ગણધરે પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર દેતાં પ્રભુએ જણાવ્યું કે જો સંપૂર્ણ ત્યાગી સાધુ-સાધ્વીઓ જિનપૂજા કરે તો તેઓ વિરાધક થઈને અનંત સંસારમાં રહી જાય છે. એક વખત તે લિંગધારીઓના ગામમાં ઉત્કૃષ્ટ સંયમાદિ ગુણોને ધારણ કરનારા, જિનનામકર્મનો અનિકાચિત બંધ કરનારા શ્રી કમલપ્રભ નામના આચાર્ય પધાર્યા. તેમણે શુદ્ધ મુનિમાર્ગની પ્રરૂપણા કરતાં જણાવ્યું કે તે લિંગધારીઓની તમામ પ્રવૃત્તિ મુનિમાર્ગથી વિરુદ્ધ હોવાથી તેઓને સાધુ તરીકે માનવા જ ન જોઈએ. આ વાત શ્રાવકોએ તે લિંગધારીઓને કહી. ત્યારે તેમણે ઉત્સવ-પ્રરૂપણા કરીને શ્રાવકોને સ્થિર કર્યા, ને તાબોટા વગાડીને તે કમલપ્રભ આચાર્યને ' સાવધાચાર્ય ' નામે પ્રસિદ્ધ કર્યા. ને તેઓ પોતાના ઉન્માર્ગને ધોષવા લાગ્યા. તથા લોકોને પોતાના ઉન્માર્ગમાં જ સ્થિર કરવા લાગ્યા. આ અવધિત બનાવ જોઈને અંખચાણાં પડેલા શ્રીકમલપ્રભ આચાર્યે ત્યાંથી વિદાર કર્યો, ને સાત મહિના વીત્યા

આદ ફરી ત્યાં આવીને ધર્મદેશના દેવા લાગ્યા. ત્યારે કેવલ દ્વેષ યુદ્ધિથી જ તે લિંગી-એએ પોતાના મતની લિંગી સાધ્વીને ' ઇરાદાપૂર્વક તે કમલપ્રભ આચાર્યના પગે ચડીને તારે વંદના કરવી ' એમ શીખવાડીને તેમની પાસે મોકલી. તે સાધ્વીએ તે પ્રમાણે ભરસલાની વચ્ચે ધર્મને પગે ચડીને વંદના કરી. આ ઘનાવ જોઈને તે લિંગ-ધારી વગેરે લોકોએ આચાર્યને પૂછ્યું કે હું મહારાજ ! સાધ્વીએ તમને પગે ચડીને વંદના કરી, તેમાં તમને સંઘટ્ટો થયો કે નહીં ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં તેમણે (કમલ-પ્રભાચાર્ય) મિશ્ર ભાષા વાપરીને કહ્યું કે સંઘટ્ટો થાય ને ન થાય. જિનસિદ્ધાંતમાં ઉત્સર્ગમાર્ગને અપવાદમાર્ગ એમ બે માર્ગ કહ્યા છે. આ રીતે મિશ્ર ભાષાએ ઉત્સૂત્ર બોલતાં તેમના અનિકાચિત જિનનામકર્મના ફલિયાં વિખરી ગયાં, (એટલે આત્મ-પ્રદેશોથી અલગ થયાં,) ને તેમણે અનંતો સંસાર વધાર્યો. આ અવસરે લિંગિયા લોકોએ તાબોટા વગાડીને ' સાવાધાચાર્ય ' કહેવા પૂર્વક તેમને વગોવ્યા. કાલક્રમે તે કમલ-પ્રભાચાર્ય એક વચન ઉત્થાપીને ૭૦૦ વર્ષ, બે મહિના ને ચાર દિવસનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને અનુક્રમે વ્યંતર, વાસુદેવની પુત્રી, પુરોહિતની સ્ત્રી, તિર્યંચ, મનુષ્ય, સાતમી નરકનો ભવ, એમ આ ભવોમાં તથા ચોરશી લાખ યોનિમાં અનંતી વાર ભ્રમીને પશ્ચિમ મહાવિદેહે મનુષ્ય ધર્મને લોકોની સાથે પ્રભુશ્રી તીર્થંકરને વાંદવા જતાં ધર્મો-પદેશ સાંભળીને દીક્ષા લઈ સંચમાદિ મોક્ષમાર્ગને સાધીને સિદ્ધ થયા.

આ પ્રસંગે પ્રભુને શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પૂછેલા ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તરોનો સાર ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણવો. પ્રભુએ શ્રી ગૌતમ ગણધરને કહ્યું કે હું ગૌતમ ! જે સમયે સાધ્વીએ આચાર્યના પગે પડીને વંદના કરી, ત્યારે લોકોએ સંઘટ્ટાની આખતમાં પૂછતાં તે આચાર્યે કહ્યું કે ' ઉત્સર્ગ-અપવાદ રૂપ જિનમાર્ગ છે. ' આમ કહેતાં જ તેમણે અનંતો સંસાર વધાર્યો. અને હું ગૌતમ ! ઉત્સર્ગ-અપવાદરૂપ અનેકાંત ધર્મ છે ખરો, પણ અધર્મ કરીને આગમનું નામ કહેવાય નહીં. આમ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તેઉકાય, અપકાય, અને મૈથુનાદિને જે સેવે, તે અજ્ઞાનો ભંગ કરનાર છે, તેથી તે અનંત સંસારી જણવો. તથા હું ગૌતમ " સેવિયા સેવિયં નોસેવિયા અસેવિયં " જે સમયે તે આચાર્ય શંકા રાખીને બોલ્યા, તે વખતે તેમને મૈથુનનો દોષ લાગ્યો. તેથી તેમણે આજ્ઞાનો ભંગ કરીને અનંતો સંસાર વધાર્યો. અને તેમના બાંધેલાં જિન નામકર્મનાં ફલિયાં વિખરી ગયાં. હું ગૌતમ, આ બધું જે થયું તેમાં પ્રમાદ એ જ કારણ છે એમ સમજવું. આમાંથી સાર એ લેવો કે સાધુ-સાધ્વીએ જિનાજ્ઞા પ્રમાણે ચાલીને મોક્ષના અવ્યાપ્તાધ સુખ મેળવવા જોઈએ. આ તમામ બોનાઓ તથા પ્રસંગે બીજી પણ હકી-કતો અહીં સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રના પાંચમા અધ્યયનનો ટૂંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યયનનેા દ્વંક પરિચય

વિષયની લોભપતા એ ભવભ્રમણતું કારણ છે, ને પાપકર્મેદ્યથી કે ખરાબ નિમિત્તને લઈને ભોગતુષ્ણાને વશ થયેલા છવે આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્તાદિ સાધનોથી શુદ્ધ થઈને જરૂર સદ્ગતિને પામે છે. આ ખીના યથાર્થ સમજવવા માટે અતુકમે પ્રાયશ્ચિત્તના દશ ભેદો, અને આલોચનાના ૪ ભેદો જણાવતાં ભદ્ર નામના આચાર્યના ગચ્છવર્તી રબળ (રબળૂ) સાધ્વી, નંદિષેણમુનિ, આપાઠમુનિ, લક્ષમણ સાધ્વી, પુંડરીક કંડરીક રાજકુમારોની કથા વગેરે ખીનાઓ પણ વિસ્તારથી વર્ણવી છે. તેમાં નંદીષેણના વર્ણનમાં કહ્યું છે કે “ નંદીષેણ મુનિ વેશ્યાને ઘરે ગાયરી ગયા, ધર્મલાભ કહ્યો, ત્યારે વેશ્યાએ અર્થલાભની જરૂરિયાત જણાવી, મુનિએ તરણુ ખેંચ્યું ત્યારે સોનૈયાની વૃષ્ટિ થઈ. મોહોદયે સંયમને તણને વેશ્યાને ઘરે રહ્યા. આઠી તે હંમેશાં દશ દશ જણને પ્રતિબોધીને પ્રભુશ્રી મહાવીરદેવની પાસે દીક્ષા લેવા મોકલીને ભોજન કરતા હતા. એક દિવસ નવ જણ પ્રતિબોધ પામ્યા બાદ દશમા પુરુષને પ્રતિબોધતાં ઘણી વાર સાગી, ત્યારે વેશ્યાએ આકુલ વ્યાકુલ થઈને કહ્યું કે ભોજન કરવા પધારો, રસોઈ ઠંડી થઈ જાય છે. નંદીષેણે કહ્યું કે આ દશમા પુરુષ પ્રતિબોધ પામતો નથી. વેશ્યાએ કહ્યું કે તે પ્રતિબોધ ન પામે તો દશમા તમેજ પ્રતિબોધ પામે. તે સાંભળી ભોગકર્મે ક્ષીણ થવાથી નંદીષેણ ફરી દીક્ષા લઈ આરાધી કેવલી થઈ સિદ્ધપદને પામ્યા. ” આ કથા ઉપદેશપ્રાસાદાદિમાં વિસ્તારથી વર્ણવી છે. પછી કોઈક આચાર્યના શિષ્ય આપાઠ-મુનિના વર્ણનમાં કહ્યું છે કે “ તે મુનિકૌતુક નિમિત્તે સંયમને વિરાધીને દુર્ગતિમાં ગયો. ” પછી અતુકમે પ્રાયશ્ચિત્તના લેનારા છવેના ને તેના આપનારા ગીતાર્થ ગુરુના ગુણો વર્ણવતાં કહ્યું છે કે વૈયં, સુશીલ, ક્ષમા વગેરે ગુણોને ધારણ કરનાર છવે સૌથી પહેલાં કેવલી ભગવંતની પાસે આલોચણા લેવી જોઈએ. નજીકમાં કે દૂર તેવા કેવલી ન મળે તો અતુકમે મનઃપર્યવજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, નિર્મલ ચારિત્રવંત વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાની (ચૌદ પૂર્વી) વગેરેની પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લઈને આત્મશુદ્ધિ કરવી. આ ખીના વિસ્તારથી કહીને પ્રાયશ્ચિત્ત લેનાર શ્રાવકાદિના શીલ,સંતોષ, સદાચાર વગેરે ગુણો જણાવ્યા છે. પછી એ આચાર્યના દષ્ટાંતે પ્રાયશ્ચિત્તને લઈને આરાધક થવાનો ઉપદેશ કરીને આત્મનિદા કરતાં કેવલજ્ઞાનને પામેલી એક સાધ્વીએ આપેલા ઉપદેશતું વર્ણન કર્યું છે. પછી ઘણી સાધ્વીઓની ગુરુણી રબળ સાધ્વીને અચ્ચાનક કોઠ થયો. ખાંછ સાધ્વીઓએ તેતું કારણ પૂછતાં તે રબળએ તદન ખોડું કારણ એ જણાવ્યું કે મને ઉકાળેલું પાણી પીવાથી કોઠ રોગ થયો. આ વચન સાંભળીને ઘણી સાધ્વીઓના પરિણામ ફરી ગયા. પણ એક સાધ્વી પ્રભુની ઉકાળેલું પાણી પીવાની આજ્ઞા સાચી જ છે, આવી શુભ ભાવના ભાવતાં કેવલજ્ઞાનને પામી. તમામ સાધ્વીઓએ ઉકાળેલું પાણી પીતું, એ જ મુનિધર્મ છે, ગુરુણીતું વચન અસત્ય છે, અજ્ઞાતાવેદનીયાદિ કર્મેદ્યે

અને ધાત્રી દોષાદિ નિમિત્તે જ કોઈ રોગ થયો છે વગેરે બીના સ્પષ્ટ સમજાવીને પોતાની ગુરુજીને કહું કે તમે ભાષા સમિતિ સાચવી નથી, ને ધાત્રીદોષ વગેરેથી સંયમને દૂષિત કર્યું છે. તેથી તમે ઘણો કાલ ઘણાં ભવોમાં દુઃખી થશો. આ પ્રસંગે તે સ્ત્રી સાધ્વીના દ્વીર્ઘ સંસારમાં થનારા જુદા જુદા ભવોની બીના વિસ્તારથી કહી છે. આ કથા શ્રીઉપદેશ પ્રાસાદાદિમાં પણ જણાવી છે. તેનો સાર એ છે કે સાધુ-સાધ્વીઓએ ખડું જ વિચારીને હિત-મિત-પ્રિય-સાથ વચનો બોલવાં જોઈએ.

પછી લક્ષ્મણા નામની રાજકુમારીની બીના વર્ણવતાં કહું છે કે આ રાજકુમારીનો ભર્તાર લગ્નની ચોરીમાં જ મરણ પામ્યો, તેથી અવસરે વૈરાગ્યભાવે દીક્ષા લઈ આકરા તપ-સંયમને શુભભાવથી આરાધવા લાગી. આ રીતે ઘણો કાલ વીત્યા બાદ એક વખત તે લક્ષ્મણા સાધ્વીએ ચકલા ચકલીની મૈથુન ક્રિયા જોઈને અશુભ ભાવે વિચાર્યું કે “હું મનુષ્ય ભવે પણ જન્મરંડાપો પામી, તેથી વિષય જન્મ સુખો દીઠાં જ નહીં” થોડીવાર પછી તેને શુભ ભાવના જગવાથી વિચાર આવ્યો કે “મેં આવા અનુચિત વિચારો કર્યા તે ઠીક નથી કર્યું” એમ વિચારીને આ ભૂલની ગુરુ આદિની પાસે આલોચનાદિ કર્યા વિના સ્વચ્છંદી વિચારે તે લક્ષ્મણા સાધ્વીએ પચાસ વર્ષ સુધી સોલ માસખમણ વગેરે આકરા તપ કર્યા. પણ તે લેખે આવ્યા નહીં એટલે નકામા ગયા. તેનાથી તેણે કરેલા દોષની શુદ્ધિ થઈ નહીં. તે આ સ્થિતિમાં (સશબ્દ ભાવે) મરીને ઘણો કાલ સંસારમાં ભમી. પૂર્વે થઈ ગયેલી ચોરાશીમી ચોવીશીના ચોવીશમા તીર્થ કરના કાલમાં થયેલા આ લક્ષ્મણા સાધ્વી આવતી ચોવીશીના પહેલા પદ્મનાભ તીર્થ કરના તીર્થમાં કરેલા તમામ પાપકર્મો અપાવીને સિદ્ધિપદને પામશે. પછી તીર્થ કરના ચ્યવનથી કેવલજ્ઞાન સુધીની બીના કહીને જણાવ્યું છે કે શ્રી તીર્થ કરે ચતુર્વિધ સંઘના કલ્યાણને માટે તીર્થની સ્થાપના કરીને આ પ્રાયશ્ચિત્તાદિની બીના કહી છે. અંતે પુંડરીક અને કંડરીક કુમારની બીના વગેરે જરૂરી ઘણી હકીકતો ઉપદેશ દ્વારા સમજાવી છે. અન્યત્ર આ ગીતાર્થવિહાર નામના અધ્યયનનું બીજું નામ ‘અગીતાર્થ વ્યવહાર’ પણ જણાવ્યું છે.

આ રીતે ૬ અધ્યયનો કહ્યા પછી અંતે કહેલી બે ચૂલિકામાંની (૧) પહેલી ચૂલિકાએ ૧૨ પાનાં શોક્યાં છે. તેમાં આલોચનાના ૬૨ શ્લોકો, પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાથી થતા લાભ, પ્રાયશ્ચિત્તને કરવાનો વિધિ, તેમજ નામ સ્થાપનાદિ ૪ શ્લોકે આલોચનાનું સ્વરૂપ વગેરે બીના કહીને અંતે આલોચના કરનાર જીવની ને આલોચના કર્યા વિના મરનાર જીવની પરિસ્થિતિ, વગેરે હકીકત જણાવી છે. (૨) બીજી ચૂલિકા ૧૩ પાનામાં છે. અહીં આલોચના, પ્રાયશ્ચિત્ત, અને આરાધક વિરાધકની બીના, તથા યતના ધર્માદિના સ્વરૂપને સમજાવનાર સૂસઠ સુનિના ચરિત્રને જણાવતાં તેના પૂર્વજીવની

બીના પણ કહી છે. તેમાં પ્રસંગાનુપ્રસંગે ગાવિંદ આહ્વાણ, તેની સ્ત્રી તથા અંગનશ્રી વગેરેની પણ હકીકતો કહી છે. શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિએ આ ચૂલિકાના આધારે ૫૧૯ પ્રલોક પ્રમાણુ પ્રાકૃત સુસઠ કથા રચી છે. તે બંનેના આધારે મં સંસ્કૃતમાં ગદ્ય રૂપે સુસઠ ચરિત્ર અને તેનો સ્પષ્ટાર્થ રચ્યો છે. તે છપાયો પણ છે. આ મહાનિશીથ સૂત્રની ચૂલ્કિ છે, પણ મળી શકતી નથી. પૂર્વે બાર બાર વર્ષના મોટા દુકાળ પડ્યા હતા. તેમાંના ચોથા વારવર્ષી મહાદુકાલમાં સૂત્રોનો વિચ્છેદ થતો જણીને શ્રી વલ્લીપુરમાં શ્રી દેવદ્વિગણિ ક્ષમાશ્રમણે સર્વ સાધુઓને ભેગાં કરીને મોઢે સૂત્રો (યાદ) રાખેલાં હતાં, તે પુસ્તકાકારે લખ્યાં. તે લખતાં લખતાં વી૦ સં૦ ૫૧૦ માં શ્રી દેવદ્વિગણી સ્વર્ગસ્થ થયા. તથા વી૦ સં૦ ૫૩૦ માં યુગપ્રધાન શ્રી સત્યમિત્રસૂરિ સ્વર્ગસ્થ થયા. કાલક્રમે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ, સિદ્ધસેનસૂરિ, વૃદ્ધવાદી, યક્ષસેનગણી, દેવગુપ્ત, જિનદાસગણી વગેરે મહાપુરુષોએ એકઠાં થઈને આ શ્રી મહાનિશીથસૂત્ર લખ્યું. લખતાં લખતાં કોઈક પાઠ-આલાવામાં જ્યાં ફેરફાર જણાયો તેનો નિર્ણય જણાવનાર કેવલી છે એમ કહ્યું. આ હકીકત ચોથા અધ્યયનની છેવટે કહી છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ વી૦ સં૦ ૫૮૫માં સ્વર્ગે ગયા. અહીં જિનપ્રતિમાની પૂજા કરવાના પાઠ અને સંઘ-તીર્થયાત્રાના પાઠો હોવાથી જિનપ્રતિમાના ઉત્થાપકો (હંદક મતને માનનારા લોકો) આ શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રને માનતા નથી ને કહે છે કે અસલી મહાનિશીથ સૂત્રનો વિચ્છેદ થયો છે. જે સૂત્ર હાલ છે, તેમાં પાછળથી ઘણો ફેરફાર થયો છે, તેથી અમે તે માનતા નથી. આ શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રમાં પર્વ તિથિનો મહિમા પણ જણાવતાં કહ્યું છે કે બીજ, પાંચમ, આઠમ, ચૌદશ એ શુભ પર્વ તિથિઓમાં શુભ ગતિનું આયુષ્ય બંધાય છે, માટે જરૂર તે પર્વ તિથિઓની આરાધના કરવી જોઈએ. આ સિવાય બીજી પણ ઘણી મુનિધર્મને સમજાવનારી હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

મહાનિશીથ સૂત્રનો દ્વંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

શ્રી પંચકલ્પસૂત્રનો દ્વંક પરિચય

આ સૂત્રના રચનાર શ્રી ગણધર ભગવંત છે. તેમાં પાંચ પ્રકારે કલ્પનું વર્ણન કર્યું છે, તેથી તે પંચકલ્પ કહેવાય છે. એટલે અહીં ૬-૭-૧૦-૨૦-અને ૪૨ પ્રકારે કલ્પ એટલે મુનિવરોના આચારનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે, તેથી તે પંચકલ્પ કહેવાય છે. આ શ્રીપંચકલ્પસૂત્રના ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીએ નિશીથસૂત્ર, ૬શા-શ્રુતસ્કંધ, બૃહત્કલ્પસૂત્રને વ્યવહારસૂત્રનો ઉદ્ધાર નવમા પૂર્વમાંથી કર્યો છે. આ શ્રી પંચકલ્પસૂત્ર (મૂલ ગ્રંથ) સં૦ ૧૬૧૨ સુધી હયાત હતું એમ શ્રી જૈન ગ્રંથાવલી વગેરેમાં પણ કહ્યું છે. આ શ્રી પંચકલ્પ એ બૃહત્કલ્પ ભાષ્યનો એક વિભાગ છે એમ

પણ કહેવાય છે. જેમ ઓઘ નિર્ચુક્તિ અને પિંડનિર્ચુક્તિની અલગ ગણના થાય છે, તેમ આની પણ અલગ ગણના ખાસ કારણસર થઈ હોય એમ જણાય છે. આ શ્રી પંચકલ્પસૂત્રનું મૂલ જો કે વિસ્તૃત પામ્યું છે, તે પણ તેના અર્થને જણવાનાં ત્રણ સાધનો છે, તેમાં બે લાભ્યમાંનું એક બૃહદ્દલાભ્ય છે, તેની રચના કરનાર શ્રીસંઘદાસ ક્ષમાશ્રમણ કહ્યા છે. શ્રીપંચકલ્પની ચૂર્ણિ પણ છે. આ ત્રણે સાધનો અમુદ્રિત છે. બૃહદ્દિપ્તનિકાદિ અનેક ગ્રંથોમાં આ (૧) શ્રી પંચકલ્પસૂત્રના મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૧૧૩૩ શ્લોકો કહ્યા છે. (૨) શ્રી સંઘદાસ ગણિ (ક્ષમાશ્રમણ) એ રચેલા મોટા લાભ્યની રખજા ગાથાઓ છે, તેનું પ્રમાણ ૩૦૩૫ શ્લોકો કહ્યા છે. (૩) આ સૂત્રની ચૂર્ણિનું પ્રમાણ ૩૦૦૦ શ્લોકો કહ્યા છે. અન્યત્ર ૩૧૩૬ શ્લોકો જણાવ્યા છે. આ રીતે શ્રી પંચકલ્પસૂત્રનો દૂંક પરિચય જણાવે.

શ્રી પંચકલ્પસૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી દશાશ્રુતસ્કંધનો દૂંક પરિચય

ચૈદ પૂર્વોના ધારક પૂજ્ય શ્રીલદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે નવમા શ્રીપ્રત્યાખ્યાન-પ્રવાહ પૂર્વમાંથી ઉદ્ધાર કરીને આ શ્રીદશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રની રચના કરી હતી. અહીં દશ દશાનું વર્ણન હોવાથી આ સૂત્ર 'દશાશ્રુતસ્કંધ' નામે ઓળખાય છે. શ્રીનંદી-સૂત્રાદિમાં આનું 'દસા' નામ કહ્યું છે. ને શ્રીસ્થાનાંગ સૂત્રાદિમાં 'આચાર દશા' અને 'દશાશ્રુત' વગેરે નામે પણ જણાવ્યા છે. શ્રીવ્યવહારસૂત્રના ત્રીજા અને દશમા ઉદ્દેશા વગેરેમાં બૃહત્કલ્પ અને વ્યવહાર સૂત્રની સાથે શરૂઆતમાં આ દશાશ્રુતસ્કંધને 'દસા કલ્પવવહાર સુચકલંબો' આ રીતે કહ્યો છે. આ ત્રણે સૂત્રોને એક જ શ્રુતસ્કંધરૂપે શ્રી-બૃહત્કલ્પકલ્પસૂત્રની નિર્ચુક્તિની રદ્દત્તી ગાથામાં નિર્દેશ કર્યો છે. તેમજ યોગવિધિ, સામાચારી આદિ ગ્રંથોમાં પણ તે જ પ્રમાણે નિર્દેશ કર્યો છે. અહીં જણાવેલી દશ દશા (વિભાગ)માંની ૮મી અને દશમી દશાને બીજા ગ્રંથોમાં અધ્યયન તરીકે પણ જણાવી છે. ને બાકીના ૮ વિભાગો દશા નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ રીતે દશ દશામાંની (૧) પહેલી અસમાધિસ્થાન નામની દશામાં અસમાધિ એટલે ચિત્તની અસ્વસ્થતાને (અશાંતિને) કરનારા કષાયની ઉદારણા કરવી, અજયણાએ બેસવું વગેરે ક્રિયા કરવી, વગેરે જે ૨૦ કારણોથી અસમાધિ થાય છે, તે અસમાધિસ્થાનોનું વર્ણન કર્યું છે. (૨) બીજી સખલ દોષ નામની દશામાં ચારિત્રને શખલ એટલે કાબરચીતરું (મલિન) કરનારા ૨૧ શખલ દોષોનું વર્ણન કર્યું છે. (૩) ત્રીજી આશાતના નામની દશામાં ગુરુમહારાજની આશાતના થવાનાં ૩૩ કારણોને જણાવીને તેને વર્જવાનું કહ્યું છે. (૪) ગણિસંપદા નામની દશા (અધ્યયનાદિ જેવા વિભાગ)માં શ્રી આચાર્ય મહારા-

જની આઠ સંપદાઓનું વર્ણન, તેના ભેદો અને પ્રભેદો તથા વિનયના ભેદાદિનું વર્ણન કર્યું છે. (૫) પાંચમી ચિત્તસમાધિસ્થાન નામની દશામાં ચિત્તની સમાધિનાં ૧૦ કારણોને કહીને તે કારણોને સેવવાની ભલામણ કરી છે. (૬) ઉપાસકપ્રતિમા નામની દશામાં શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમાઓનું વર્ણન કર્યું છે. તે આનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ શ્રીદેશના ચિંતામણીના પહેલા ભાગમાં જણાવ્યું છે. (૭) સાતમી ભિક્ષુપ્રતિમા નામની દશામાં સાધુને આરાધવા લાયક ૧૨ પ્રતિમાઓનું (એક જાતની અભિગ્રહાદિવાળી વિશિષ્ટ ક્રિયાઓનું) સ્વરૂપ વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે. (૮) આઠમી પર્યુષણકલ્પ નામની દશામાં પ્રભુ મહાવીરદેવાદિના જીવન ચરિત્રો, સ્થાવરાવલી અને સામાચારીનું વર્ણન કર્યું છે. આ પર્યુષણકલ્પનું જ નામ આરસાસૂત્ર (કલ્પસૂત્ર) કહેવાય છે. તે દર વર્ષે પર્યુષણ મહાપર્વમાં વંચાય છે. (૯) નવમી મોહનીયસ્થાન નામની દશામાં જેથી મોહનીયકર્મ બંધાય, તેવાં ૩૦ કારણો જણાવીને તે દરેક કારણને તજવાની ભલામણ કરી છે. (૧૦) આયતિસ્થાન નામની દશામાં નવ નિયાણાંનું વર્ણન કરીને તેને તજવાની સૂચના કરી છે. “હું આ સંયમાદિની આરાધના કરીને ભવાંતરમાં ઇંદ્રાદિની ઋદ્ધિ વગેરે પામું, અથવા કરેલી આરધનાના ફલરૂપે ભવાંતરમાં હું ઇંદ્રાદિરૂપે જન્મ પામું.” આ રીતે સાંસારિક પદાર્થોની જે ઇચ્છા કરવી તે નિયાણું કહેવાય.

શ્રી દશાશ્રુતસ્કંધના નિર્ચુક્તિ, ચૂર્ણિ આદિનું ટૂંક વર્ણન

આ સૂત્રના અર્થને જણવા માટે જે પ્રાકૃત સાધનો છે. તેમાં શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીએ આ સૂત્રની ૨૧૦૬ શ્લોક પ્રમાણ (૨૨૨૫ શ્લોક પ્રમાણ) નિર્ચુક્તિ રચી છે, તે હાલ હયાત છે. ચૂર્ણિનું પ્રમાણ ૪૩૨૧ શ્લોકો કહ્યા છે, તથા શ્રીબ્રહ્મમુનિએ ‘જનહિતા’ નામની સંસ્કૃત ટીકા રચી છે તેમજ કોઈએ ગુજરાતી દિગ્મનક પણ રચ્યું છે. તેની રચના વિં સં ૧૬૭૭ ની પહેલાના સમયે થઈ હોય એમ કેટલાએક ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં જણાવ્યું છે. આ શ્રી દશાશ્રુતસ્કંધના ૧૨૧૬ શ્લોક પ્રમાણ આઠમા અધ્યયન રૂપ શ્રીકલ્પસૂત્રની નિર્ચુક્તિની ૬૮ ગાથાઓ છે, ને ચૂર્ણિનું પ્રમાણ ૭૦૦ શ્લોકો કહ્યા છે. તથા શ્રી વિનયચંદ્રસૂરિએ રચેલા શ્રી કલ્પનિરૂપ દિગ્મનકનું પ્રમાણ ૧૫૮ શ્લોક તેમજ શ્રી પૃથ્વીચંદ્રે બનાવેલ દિગ્મનકનું પ્રમાણ ૬૪૦ શ્લોકો જણાવ્યા છે. વળી ઉં શ્રી ધર્મસાગરજીએ કલ્પસૂત્રની કલ્પ કિરણાવલી ટીકા અમદાવાદમાં બનાવી છે. ને ઉં શ્રી વિનયવિજયજીએ ‘કલ્પ સુબોધિકા’ ટીકા રચી છે. તે ઘણાં સ્થલે વંચાય છે. અને તપાગચ્છના આચાર્યાદિ મહાપુરુષોએ કલ્પ કૌમુદી, કલ્પ દીપિકા, કલ્પ પ્રદીપિકા વગેરે ટીકાઓ અને અરતરગચ્છના શ્રી જિનપ્રભસૂરિએ વિં

સં ૧૩૬૪ માં ' સંદેહવિબોધધિ ' નામે ટીકા તથા શ્રી જિનવદ્દલસૂરિ આદિએ રચેલી કલ્પકલ્પલતા વગેરે ટીકાઓમાંની ઘણીખરી જપાર્થ પણ છે. આ શ્રી દશાશ્રુતસ્કંધમાં સાધુઓની ને શ્રાવક ધર્મની પણ ખીનાઓ વર્ણવી છે.

શ્રી દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રનો ટૂંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

શ્રી બૃહત્કલ્પસૂત્રનો સંક્ષિપ્ત પરિચય

અહીં કલ્પ એટલે સાધુ-સાધ્વીઓના વિવિધ પ્રકારના આચારોનું અને તે દરેક આચારમાં પ્રાયશ્ચિત્ત લાગવાનાં કારણો, પ્રાયશ્ચિત્તનું સ્વરૂપ, પ્રમાણ તેમજ પ્રાયશ્ચિત્તને કરવાનો વિધિ વગેરે હકીકતો બહુ જ વિસ્તારથી સમજાવી છે, તેથી આ સૂત્ર 'બૃહત્કલ્પ-સૂત્ર' આવા યથાર્થ નામે ઓળખાય છે. કલ્પ શબ્દના ઐતિહાસિક તીર્થાદિના વર્ણન વગેરે અર્થો પણ શબ્દકોષાદિમાં જણાવ્યા છે. પણ તે અર્થોમાંથી આચાર રૂપ અર્થ જ આ પ્રસંગે લેવાનો છે. ખીજા ગ્રંથોમાં આ સૂત્રના (૧) વેદકલ્પસૂત્ર, (૨) બૃહત્સાધુ કલ્પ, (૩) કલ્પાધ્યયન (૪) 'કલ્પ આચાર નામે પણ જણાવ્યાં છે. તેમાંના ત્રીજા નામનો ઉપયોગ યોગોદ્ધનની ક્રિયા કરતાં ઉદ્દેશાદિ કરવાના આદેશો યોલવામાં કરાય છે, ને 'દસાક્ષવવહારા' અહીં 'કલ્પ' શબ્દથી જ બૃહત્કલ્પસૂત્રનું ગ્રહણ કર્યું છે. ખીજાં બે નામોનો ઉપયોગ બહુ જ ઓછા થતો જણાય છે. જેમ દશવૈકલિક સૂત્ર અને ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના નિર્ચુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ અને ટીકાઓ મળી શકે છે, તેમ ૬ છેદ-સૂત્રોમાં આ શ્રી બૃહત્કલ્પસૂત્રના નિર્ચુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ અને ટીકા મળી શકે છે. જે સૂત્રની ઉપર આ ચાર સાધનો મળી શકતાં હોય, તેવાં સૂત્રો બહુ જ ઓછા જણાય છે. શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ શ્રી પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાહ નામના પૂર્વના ત્રીજા 'જાચાર' નામે વસ્તુરૂપ વિભાગના વીશમા પ્રાભૃતમાંથી ઉદ્ધાર કરીને આ શ્રીબૃહત્કલ્પસૂત્રની રચના કરી હતી. તે મૂલ સૂત્રનું પ્રમાણ ૪૭૩ શ્લોકો જણાવ્યા છે. તેની સ્વોપજ્ઞ નિર્ચુક્તિ તેમણે (શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીએ) રચી હતી, પણ તેની ઘણી ગાથાઓ શ્રી સંઘદાસ ગણિ ક્ષમાશ્રમણે કરેલા લઘુ ભાષ્યમાં ભળી ગઈ છે. કોઈ આચાર્યાદિ મહાપુરુષે નિર્ચુક્તિ આદિના આધારે 'બૃહદ્ભાષ્ય' લઘુભાષ્ય અને ચૂર્ણિની રચના થયા બાદ રચ્યું છે. અને આ સૂત્રની બે ચૂર્ણિમાંની 'કલ્પ વિશેષ ચૂર્ણિનું' પ્રમાણ ૩૧૦૦૦ શ્લોકો, અને ખીજી નાની ચૂર્ણિનું પ્રમાણ ૧૨૭૦૦૦ શ્લોકો જણાવ્યા છે. શ્રીમલયગિરિ ભાષ્યાદિને અનુસારે આ શ્રી બૃહત્કલ્પસૂત્રની અડધી પીઠિકા સુધીની ૪૬૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા બનાવી હતી. તે અપૂર્ણ રહેવાથી શ્રી ક્ષેમકીર્તિસૂરિએ વિ ૦ સં ૧૩૩૨ માં ' સુખાવબોધ ટીકા ' નામ રાખીને બાકીની ૩૭૪૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા પૂર્ણ કરી.

તેથી સંપૂર્ણ ટીકાનું પ્રમાણ ૪૨૦૦૦ શ્લોકો થાય છે. આ સૂત્રની ઉપર સ્વાયંભોવ ગુજરાતી ટીપ્પો વગેરે પણ મળી શકે છે.

આ રીતે નિર્ચુક્તિ આદિની ધીના ટૂંકામાં જણાવીને હવે ક્રમસર ૬ ઉદ્દેશાની ધીના જણાવું છું. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણવી-આ સૂત્રના ૬ ઉદ્દેશા છે. તેના ૧. પહેલા ઉદ્દેશામાં સાધુ સાધ્વીઓના આહારનો વિધિ અને ઉપાશ્રયમાં ઊતરવાનો વિધિ, તથા કલેશ થતાં માંહોમાંહે ખમાવવાની ધીના તેમજ વિહાર કરવાનો વિધિ વગેરે ધીના સમજાવીને ઉપકરણોને લેવાની (વહોરવાની) વિધિ અને જ્યાં વિહાર ન કરાય તેવા સ્થલોની ધીના વગેરે હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૨. બીજા ઉદ્દેશામાં સાધુ સાધ્વીઓને ઊતરવા લાયક ઉપાશ્રયનું સ્વરૂપ અને શર્યાતરના અકલ્પ્ય (ન અર્થે તેવા) આહારાદિની ધીના કહીને વસ્ત્ર અને રજોહરણની આખતમાં કલ્પ્ય-અકલ્પ્ય વિધિ વગેરે હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૩. ત્રીજા ઉદ્દેશામાં (૧) વસ્ત્રોને વહોરવાનો વિધિ અને અયોગ્ય કાલનું વર્ણન તથા વાંદના કરવાનો વિધિ તેમજ શુદ્ધસ્થની પાસેથી અમુક કાલ સુધી વાપરવા માટે યાચેલા ઉપકરણાદિને કાર્ય પૂરું થયા પછી પાછા આપવાની વિધિ વગેરે ધીના કહીને જે ઉપાશ્રયમાં પહેલાં સાધુઓ રહ્યા છે, ત્યાં વિહાર કરીને આવેલા નવા સાધુઓએ કઈ વિધિએ ઊતરવું જોઈએ? તથા તે પહેલાંના સાધુઓનાં ઉપકરણાદિની જરૂર હોય તો કઈ વિધિએ તે માંગીને વાપરવા? તેમજ જે સ્થાનનો કોઈ માલિક નથી તે સ્થાને ઊતરવાનો વિધિ વગેરે ધીના સ્પષ્ટ સમજાવી છે. અંતે કહ્યું છે કે શત્રુ રાજાની જ્યાં લશ્કરી સેના ઊતરી હોય ત્યાં સાધુઓએ રહેવું નહીં. પછી ગાચરી અને સ્થાંડિલ જવાને માટે ગાઉની મર્યાદા વગેરે ધીનાઓ પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૪. ચોથા ઉદ્દેશામાં સંયમનો નાશ કરનાર ત્રણ કારણો અને દશમા તથા નવમા પ્રાયશ્ચિત્તને આપવાનાં ત્રણ ત્રણ કારણો તેમજ દીક્ષાને તથા વાંચનાને અયોગ્ય ત્રણ ત્રણ જણાની ધીના સ્પષ્ટ સમજાવીને વાંચના આપવા લાયક ત્રણ જણની ધીના અને મહામુશકેલીથી સમજાવી શકાય એવા ત્રણ જણની અને સહેલાઈથી સમજાવી શકાય એવા ત્રણ જણાની ધીના વગેરે હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી અનુક્રમે પહેલી પેરિસીએ લાવેલા આહારની ધીના અને વિહારના સ્થલથી આહાર કેટલા ગાઉ સુધી લઈ જઈ શકાય? આ આખતમાં કલ્પ્ય-અકલ્પ્ય વિધિ તથા શંકિતાદિ સદોષ આહારની ધીના તેમજ પહેલાં અને છેલ્લા તીર્થ કરના સાધુઓને આહાર વહોરવાનો વિધિ વગેરે હકીકતો સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી જ્ઞાનાદિ નિમિત્તે બીજા ગમ્મમાં જવાનો તથા રહેવાનો વિધિ અને બીજા ગમ્મના સાધુઓને ભણાવવા માટે બીજા ગમ્મમાં જવા વગેરેનો વિધિ તથા સાધુ કાલંકમ પામે તેને નિમિત્ત કરવાનો વિધિ તેમજ કલેશ કરનારને સમજાવવા

વગેરેનો અધિકાર સ્પષ્ટ સમજાવીને ક્રમસર પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્રને પાળનારા મુનિવરોના આહાર વગેરેની ધીના અને પાંચ માટી નદીઓને ઊતરવાનો વિધિ તથા મર્યાદા, તેમજ પ્રસંગાનુપ્રસંગે બીજી પણ જરૂરી પ્રાયશ્ચિત્તાદિની હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૫. પાંચમા ઉદ્દેશમાં કલેશ થતાં બીજા સંબંધમાં જતા સાધુ-સાધ્વીઓને સમજાવીને પોતાના ગરુડમાં પાછા લાવવાની ધીના અને આહારાદિને વહોરવાના પ્રસંગે સાચવવા લાયક યતના (જયજ્ઞા) ધર્મ વગેરેની ધીના, તથા સાધુ સાધ્વીના વિહારાદિને અંગે વિધિ નિષેધ માર્ગની મર્યાદા, તેમજ સાધ્વીઓને વર્જવા લાયક ક્રિયાઓ વગેરે હકીકતોને સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી અતુકમે આ તપની અને અભિ-ગ્રહની જરૂરી ધીના, અને પલાંઠીયાળીને ઘેસવાની આખતમાં, તથા ટેકો ઈર્ષને ઘેસવાની આખતમાં વિધિ-નિષેધની પ્રશ્નપૂજા, તેમજ પાટ વગેરેની ઉપર ઘેસવાની ને ઊભા રહેવાની આખતમાં વિધિ-નિષેધનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી ક્રમસર સાધુ-સાધ્વીને વાપરવા લાયક તુંબડ, પુંજણી, અને રજોહરણાદિની ધીના અને સ્થવિરો જે કારણે પરિહારવિશુદ્ધિક ચારિત્રવાળા મુનિને ઘોલાવે તે કારણની ધીના, તથા સાધુ સાધ્વીને વહોરેલા આહારની આખતમાં વિધિ-નિષેધ વગેરે હકીકતો વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૬. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં સાધુ-સાધ્વીઓને ત્યાગ કરવા લાયક અવર્ણવાદના ૬ ભેદોનું વર્ણન અને જૂઠાં આળ કેવાનો નિષેધ કરીને સંયમ, લાપા સમિતિ, ગાચરી, ધર્મા-સમિતિ વગેરે ૬ શુભોનો નાશ થવાનાં ૬ કારણો અને કલ્પસ્થિતિના ૬ ભેદ (ચારિત્રના સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, વગેરે ૬ ભેદ) વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. આ રીતે શ્રી બૃહત્કલ્પસૂત્રના ૬ ઉદ્દેશોનો પરિચય બહુ જ ટૂંકમાં જણાવ્યો છે, સાધુ-સાધ્વીઓના આચારાદિની સૂક્ષ્મદષ્ટિથી વિચારણા કરીને મુનિવરોને મોક્ષ માર્ગની આરાધના કરવામાં અપૂર્વ મદદગાર આ શ્રી બૃહત્કલ્પસૂત્રને ગીતાર્થ ગુરુ આદિની પાસે લાજનારા મુનિવરો પોતાનો અને પરનો ઉદ્ધાર જરૂર કરી શકે છે.

શ્રી બૃહત્કલ્પસૂત્રનો ટૂંક પરિચય પૂરો થયો.

શ્રી વ્યવહાર સૂત્રનો ટૂંક પરિચય

આ સૂત્રમાં સાધુ-સાધ્વીઓના વ્યવહારનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે, તેથી આ સૂત્ર 'વ્યવહાર સૂત્ર' નામે ઓળખાય છે. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી મહારાજે નવમા પૂર્વના આચાર વસ્તુના વીસમા પ્રાભૂતમાંથી ઉદ્ધાર કરીને આ શ્રીવ્યવહારસૂત્રની રચના કરી હતી. બૃહદ્વિપનિકાદિમાં કહ્યું છે કે આ શ્રી વ્યવહાર સૂત્રના મૂલ ગ્રંથનું પ્રમાણ ૩૭૩ શ્લોકો છે. આ સૂત્રની સ્વોપજા નિર્ધારિત (મૂલ સૂત્રના કરનાર શ્રી ભદ્રબાહુ-

સ્વામીએ રચેલી નિર્ચુક્તિ) ની ગાથાઓ લાખ્યની ગાથાઓમાં ભળી ગઈ છે. આ લાખ્યનું પ્રમાણ ૬૪૦૦ શ્લોકો અને ચૂર્ણનું પ્રમાણ ૧૨૦૦૦ શ્લોકો જણાવ્યા છે તથા શ્રીમલયગિરિ મહારાજે લાખ્યાદિને અનુસરીને બનાવેલી ટીકાનું પ્રમાણ-૩૩૬૨૫ (૩૪૬૨૫) શ્લોકો કહ્યા છે, અને આ સૂત્રનો વિં સં ૧૫૭૩ની પહેલાં રચાયેલો ગુજરાતી ટીકો (સ્તબકાર્થ) હુંડી વગેરે પણ છે. અહીં દશમા ઉદ્દેશમાં કાંચનપુરમાં પાણીની રેલ આવી હતી એમ કહ્યું છે. આ શ્રીવ્યવહાર સૂત્રના ૧૦ ઉદ્દેશ છે. તે દરેક ઉદ્દેશનો પરિચય ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જણાવો:-

૧. પહેલા ઉદ્દેશમાં વિસ્મૃતિ (ભૂલી જવું), પ્રમાદાદિ કારણોમાંનાં કોઈપણ કારણથી ચારિત્રાદિકમાં લાગેલા દોષોની, સરલ સ્વભાવે આલોચનાદિ કરવાનો વિધિ, અને તે દરેકને અંગે જરૂરી પ્રાયશ્ચિત્તાદિનું વર્ણન, તથા પ્રસંગાનુપ્રસંગે બીજી પણ ખાસ જરૂરી ઘણી બીનાઓ વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૨. બીજા ઉદ્દેશમાં આમાનુષામ (એક ગામથી બીજા ગામ) વિધિપૂર્વક વિહાર કરતા ઘણાં મુનિવરોમાંના કેટલાએક મુનિવરો પ્રમાદાદિ કારણોમાંનાં કોઈપણ કારણથી મૂલ ગુણાદિમાં અતિક્રમાદિ દોષોમાંના કોઈપણ દોષથી દૂષિત થયા હોય, તે તેમણે અને બીજા (અદૂષિત) મુનિવરોએ માંહેમાંહે કઈ રીતે વર્તવું? એટલે ગાયરીઆદિનો વ્યવહાર કઈ રીતે સાચવવો જોઈએ? વગેરે વ્યવહારોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાના ધરાદાથી સૂત્રકારે આ બીજા ઉદ્દેશની રચના કરી છે.

૩. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં સાધુ સમુદાયમાં નાયક તરીકે અનુક્રમે આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, ગણાવન્દેદક અને સ્થવિરોને જણાવ્યા છે તેમાં (૧) આચાર્ય મહારાજ-ગન્ધના સાધુઓને (સૂત્રોના) અર્થની વાચના આપે છે, અને સ્મરણાદિ પ્રકારે ગન્ધને શ્રેણમાર્ગની આરાધના કરાવે છે. (૨) ઉપાધ્યાયજી મુનિવરાદિને સૂત્રની વાચના આપે, ને યુવરાજની માફક આચાર્યને ગન્ધાદિનાં કાર્યોમાં મદદ કરે છે. (૩) પ્રવર્તક જે સાધુ વૈયાવચ્ચ અધ્યયનાદિ કાર્યોમાંના જે કાર્યને કરવા લાયક હોય, તેને તે કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. (જોડે છે.) (૪) ગણાવન્દેદક—આચાર્યાદિની આજ્ઞા પ્રમાણે ગન્ધને લાયક ક્ષેત્રની તપાસ કરે છે, ને જરૂરી ઉપકરણાદિ પદાર્થો પૂરા પાડે છે. (૫) સ્થવિર—સંયમાદિની આરાધનામાં સીદાતા મુનિઓને સ્થિર કરે છે. તેમના જ્ઞાન સ્થવિરાદિ ત્રણ ભેદોની અને તેમાં પણ જઘન્યાદિ ભેદે જુદી જુદી વિચારણા મેં પહેલાં જણાવી છે. ચારિત્ર-જ્ઞાનગાંભીર્યાદિ ગુણોમાંના કયા કયા ગુણોને ધારણ કરનાર મુનિવરાદિમાંથી કેણું કયા પદને લાયક છે? અને આચાર્યાદિ પદવી કેને અપાય? તથા કેને ન અપાય? વગેરે હકીકતોને સમજાવવા માટે સૂત્રકારે આ ત્રીજા ઉદ્દેશની રચના કરી છે.

૪. ચોથા ઉદ્દેશમાં પૂર્વે જણાવેલા આચાર્યાદિ પાંચમાં કોઈપણ પદસ્થ મહારાજ કેટલા સાધુઓની સાથે વિહાર કરીને કેટલા મુનિઓની સાથે ચોમાસું કરે ? વગેરે પ્રશ્નના ઉત્તરોને સ્પષ્ટ સમજાવતો આ ચોથા ઉદ્દેશો છે. એટલે આચાર્યાદિને વિહાર કરવાની ને ચોમાસું કરવાની બીના અહીં વિસ્તારથી સમજાવી છે.

૫. પાંચમાં ઉદ્દેશમાં પ્રવર્તિની સાધ્વીએ કેટલી સાધ્વીઓની સાથે વિહાર કરવો જોઈએ ? ને કેટલી સાધ્વીઓની સાથે ચોમાસું કરવું જોઈએ ? વગેરે હકીકતોને સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૬. છઠ્ઠા ઉદ્દેશમાં સાધુ-સાધ્વીઓએ કઈ રીતે ક્યાં ભિક્ષા લેવા જવું જોઈએ ? એ જ પ્રમાણે નિર્દોષ સ્થાનિલની બીના અને વસતિની બીના જણાવીને કહ્યું છે કે નિર્દોષ પ્રદેશમાં મુનિવરાદિએ સ્થાનિલ (ઠંડે) જવું જોઈએ. નિર્દોષ વસતિમાં રહેવું જોઈએ કે જેથી સંયમાદિની રક્ષા થાય, ને સ્વાધ્યાયાદિનો વિધિ પણ સાચવી શકાય. અહીં જુદી જુદી ભૂલોના જુદા જુદા પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરેનું પણ વર્ણન કર્યું છે.

૭. સાતમા ઉદ્દેશમાં એક સાધ્વીસમુદાયમાંથી બીજા સાધ્વીસમુદાયમાં ગયેલી સાધ્વીને સાચવવાનો વિધિ, તથા સાધ્વીઓના બીજા પણ સ્વાધ્યાયાદિના નિયમ અને વ્યવહારાદિનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે.

૮. આઠમા ઉદ્દેશમાં કોઈ આમાદિમાં ઊતરવાનાં ઉપાશ્રયાદિ સ્થાનો ન હોય તો સાધુ-સાધ્વીઓએ પોતાને વાપરવા માટે ગૃહસ્થના ઘરનો કેટલો ભાગ કઈ રીતે યાચવો ? તથા વિહાર કરતાં કઈ વિધિએ તે લાગાવવો ? આ બીનાઓને સ્પષ્ટ સમજાવીને ગૃહસ્થની પાસેથી પાટ પાટલા વગેરેને યાચીને લાવવાનો વિધિ, અને ખપે એવાં પાત્રાદિ ઉપકરણોનું પ્રમાણ, તથા આહારાદિને વાપરવાનો વિધિ વગેરે હકીકતોને સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૯. નવમા ઉદ્દેશમાં સંયમી જીવનની અપૂર્વ સાધનારૂપ આર ભિક્ષુપ્રતિભાઓને આરાધતાં સાચવવાના આચાર વગેરેનું સ્વરૂપ સમજાવીને સાધુ-સાધ્વીઓને વાપરવા લાયક શસ્ત્રાતર (મકાનના માલિક)ના મકાનની બીના તથા પ્રસંગાનુપ્રસંગે બીજા પણ મુનિ વ્યવહારની બીનાઓ સ્પષ્ટ સમજાવી છે.

૧૦. દશમા ઉદ્દેશમાં અનુક્રમે અભિગ્રહોની અને પરીપહાદિની બીના કહીને વ્યવહારના (૧) આગમ વ્યવહાર, (૨) શ્રુતવ્યવહાર, (૩) આજ્ઞા વ્યવહાર (૪) ધારણા વ્યવહાર, (૫) જીવ વ્યવહાર, આ રીતે પાંચ વ્યવહારોનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ અને પુરુષના તથા આચાર્યના ને શિષ્યના ૪-૪ ભેદોનું સ્વરૂપ તેમજ સ્થવિરોની ને શિષ્યોની ત્રણ ત્રણ ભૂમિકાનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. ચારિત્રાદિ ગુણોની સ્થિરતા અને વૃદ્ધિ વગેરે થવાના અપૂર્વ સાધનરૂપ ગુરુકુલ વાસમાં રહેલા નવા સાધુઓ શરૂઆતના ત્રણ

વર્ષમાં આવશ્યક સૂત્રના ને દશવૈકલિક સૂત્રના યોગોદ્દહન કરવા પૂર્વક અભ્યાસ કરીને છેદાપસ્થાપનીય ચારિત્ર (વડી દીક્ષા) ને સ્વીકાર્યા પછી અનુક્રમે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ને આચારાંગ સૂત્રના યોગોદ્દહન કરવાપૂર્વક અધ્યયન કરે છે. આ રીતે ત્રણ વર્ષના દીક્ષાપર્યાય થયા પછી અનુક્રમે શ્રી નિશીથ સૂત્રાદિના યોગોદ્દહન કરાવીને જેમ જેમ દીક્ષાપર્યાય વધતો જાય, તેમ તેમ કયા કયા સૂત્રના યોગોદ્દહન કરાવીને કયા કયા સૂત્રો ભણાવાય ? આ હકીકતને સ્પષ્ટ સમજાવી છે. આ હકીકત મેં શ્રી દેશના ચિંતામણીના પહેલા ભાગમાં વિસ્તારથી સમજાવી છે. અંતે કહ્યું છે કે (૧) આચાર્ય (૨) ઉપાધ્યાય, (૩) સ્થવિર, (૪) તપસ્વી, (૫) શૈક્ષ, (૬) ગ્લાન સાધુ, (૭) સાધર્મિક, (૮) કુલ, (૯) ગણ, (૧૦) સંઘ-આ દશતું વૈયાવચ્ચ કરતાં ઘણાં કર્મોની નિર્જરા થાય છે. ને અંતે મોક્ષનાં સુખ પામે છે.

આ શ્રી વ્યવહાર સૂત્રમાં મુનિઓના ગુદી જુદી જાતના વ્યવહારોત્તું વર્ણન વધારે પ્રમાણમાં છે. તેની સાથે પ્રાર્થાશ્રિતાદિતું પણ વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. તેથી આત્મર્થી મુનિવરાદિને મોક્ષમાર્ગની સાર્વિકી આરાધના કરાવનારું આ શ્રીવ્યવહાર સૂત્ર છે. આ સૂત્રને ગુરુગમથી વિધિપૂર્વક જાણનારા મુનિવરો દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવાદિને ઓળખીને સ્વપર જીવોના નિર્વાહક જરૂર થઈ શકે છે. આ રીતે શ્રી વ્યવહાર સૂત્રનો દૂંક પરિચય જાણવો.

શ્રી વ્યવહાર સૂત્રનો દૂંક પરિચય પૂર્ણ થયો.

શ્રી જીવકલ્પ સૂત્રનો દૂંક પરિચય

શ્રીવ્યવહારસૂત્રમાં જણાવેલા પાંચ વ્યવહારોમાંથી આગમવ્યવહારનો વિચ્છેદ થતાં જીવવ્યવહારને અનુસરીને પ્રાર્થાશ્રિતાદિની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ હતી, તે હાલ પણ ચાલુ છે ને ભવિષ્યમાં પણ ચાલુ રહેશે. જે સૂત્રમાં આ છેલ્લા જીવવ્યવહારતું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે, તે જીવકલ્પસૂત્ર કહેવાય. આ સૂત્રના રચનાર શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ પૂર્વધર હતા એમ ક્ષમાશ્રમણ શબ્દથી જણાય છે. તેમણે ૧૦૩ (૧૦૫) પ્રાકૃત ગાથાઓમાં આ સૂત્રની રચના કરીને પોતેજ ૨૬૦૬ ગાથાઓમાં (સ્વોપજ) ભાષ્યની રચના કરીને મૂલ ગાથાઓતું રહસ્ય યથાર્થ સમજાવ્યું છે. મૂલ સૂત્રતું અને ભાષ્યતું પ્રમાણ ૨૭૦૮ ગાથાઓ જણાવી છે, ને અંધાગ્ર ૩૨૦૦ (૩૧૨૫) શ્લોકો જણાવ્યા છે. આ સ્વોપજ ભાષ્યમાં બૃહકલ્પ ભાષ્ય, વ્યવહાર સૂત્ર ભાષ્ય, પંચકલ્પ ભાષ્ય, ને પિંડનિર્ધૂકિત અંધોની જરૂરી ગાથાઓ પણ લીધી છે. ભાષ્યાકારે મૂલ ગાથાઓતું રહસ્ય તો વિસ્તારથી સમજાવ્યું જ છે, પણ તે ઉપરાંત ખાસ જરૂરી બીનાઓ પણ પ્રસંગાનુપ્રસંગે સ્પષ્ટ સમજાવી છે. તેથી પ્રાકૃત ભાષાના જાણકાર ભવ્ય જીવોને આ સૂત્રનો અર્થ સમજી

શકાય, પણ તે સિવાયના જીવોને પણ ઉપકાર કરવાના મુદાથી મોટી નાની ચૂર્ણિ, ટિપ્પનક, ટીકા, વિવરણ વગેરે અર્થને જાણવાનાં સાધનોની પણ રચના થઈ છે. તેમાં (૧) શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિએ રચેલી સંસ્કૃત મોટી ચૂર્ણિનું પ્રમાણ ૧૦૦૦ શ્લોકો કહ્યા છે. આ ચૂર્ણિના કેટલાક પાઠોનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે આ સૂત્રની બીજી ચૂર્ણિ હોવી જોઈ એ. (૨) ચૂર્ણિ ટિપ્પનક-શ્રીચંદ્રસૂરિ મહારાજે સિદ્ધસેન સૂરિકૃત ચૂર્ણિના કઠિન પદોની જે વ્યાખ્યા કરી હતી, તે જ ચૂર્ણિ ટિપ્પનક અથવા વિષમપદ-વ્યાખ્યા નામે ઝોળખાતી હોય એમ સંભવે છે. (૩) શ્રીતિલકસૂરિ મહારાજે સિં ૨૦ ૧૨૨૪માં ૧૮૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચી છે. (૪) જીતકલ્પનું વિવરણ-આ સંક્ષિપ્ત ગમનિકારૂપ છે. તેનું પ્રમાણ ૫૪૩ શ્લોકો છે. (૫) શ્રાદ્ધજીતકલ્પની ૩૦ ગાથાઓ છે, તેની ટીકાનું પ્રમાણ ૧૧૫૦ શ્લોકો છે. (૬) યતિજીતકલ્પની શ્રી સાધુરતનસૂરિએ ૭૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચી છે. હાલ તે લભ્ય છે. (૭) શ્રાદ્ધજીતકલ્પની શ્રી સોમપ્રભસૂરિએ ૨૬૦૦ શ્લોકો પ્રમાણ ટીકા રચી હતી, પણ તે હાલ મળી શકતી નથી. શ્રીસોમપ્રભસૂરિકૃત યતિજીતકલ્પમાં સાધુઓના મૂલ ગુણાદિને ઉદ્દેશીને પ્રાયશ્ચિત્તાદિનું વર્ણન કર્યું છે, તે શ્રીધર્મઘોષસૂરિકૃત શ્રાદ્ધજીત કલ્પમાં આવકના અજુવતાદિને ઉદ્દેશીને પ્રાયશ્ચિત્તાદિનું વર્ણન કર્યું છે. ૬ ઉદ સૂત્રોમાંથી સાર લઈને આ બે (યતિશ્રાદ્ધ) જીતકલ્પની રચના થઈ છે. શરૂઆતમાં ૬ ઉદ સૂત્રોમાં શ્રી પંચકલ્પસૂત્રની ગણના થતી હતી. પણ કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ તેનો વિચાર થતાં શ્રીગીતાર્થાદિ મહાપુરુષોએ તેના સ્થાને જીતકલ્પસૂત્રને ગણ્યું છે. તેમાં સાધુ-સાધ્વીઓના દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે પદાર્થોનું વર્ણન જીતવ્યવહારને અનુસારે વિસ્તારથી કર્યું છે. એમ ટૂંકામાં કહી શકાય. સ્વોપજ ભાષ્યને અનુસારે આ શ્રીજીતકલ્પસૂત્રનો પરિચય ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવો.

અહીં શરૂઆતમાં ભાષ્યકારે પહેલી ગાથાના ભાષ્યમાં અનુક્રમે પ્રવચન અને પ્રાયશ્ચિત્ત શબ્દના નિરૂકતાર્થ (શબ્દને અનુસારે થતા અર્થ) ને કહીને વ્યવહારના પાંચ ભેદોમાંના પહેલા આગમ વ્યવહારનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. તેમાં આગમ વ્યવહારના ભેદોનું અને પ્રભેદોનું વર્ણન કરતાં ક્રમસર પ્રત્યક્ષ આગમનું ને પરોક્ષ આગમનું સ્વરૂપ અને નોઇંદ્રિય પ્રત્યક્ષના અવધિજ્ઞાન, મન:પર્યવજ્ઞાન ને કેવલજ્ઞાન રૂપ ત્રણ ભેદોનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ તથા પરોક્ષાગમ વ્યવહારીની તેમજ પ્રાયશ્ચિત્તને દેનાર જીવની યોગ્યતાના ને અયોગ્યતાના વિચારો વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. આ પ્રસંગે આલોચનાને સાંભળવાનો ક્રમ પણ જણાવ્યો છે. પછી અનુક્રમે પ્રાયશ્ચિત્તનાં ૧૮ અને ૩૨ સ્થાનો તથા આચાર સંપદા વગેરે ૮ સંપદાનું વર્ણન, તેમજ પ્રાયશ્ચિત્તનાં ૩૬ સ્થાનો વગેરે બીનાઓને સ્પષ્ટ સમજાવીને ક્રમસર ચાર વિનયની પ્રતિપત્તિઓના ૪-૪ ભેદો અને આગમ વ્યવહારીનું સ્વરૂપ તથા આલોચનાના દશ ગુણો વગેરે પદાર્થોનું સ્વરૂપ તેમજ ૨૩ દારોનું વર્ણન જોઈવીને ભેદ પ્રભેદાદિ સહિત ભક્તપરિજ્ઞાદિનું

સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી અનુક્રમે ઇંગિનીમરણ, પાદપોપગમન, શ્રુત-વ્યવહાર, આજ્ઞાવ્યવહાર અને ત્રણ પ્રકારના અપરિણતાદિ શિષ્યોની પરીક્ષા વિધિ તથા તેમનું સ્વરૂપ વગેરે બીનાઓ કહીને ભેદ પ્રભેદાદિ સહિત પ્રતિસેવનાનું સ્વરૂપ જણાવતાં ક્રમસર ૬૫ના ૧૦ ભેદો, કદપના ચોવીશ ભેદો અને ધારણાવ્યવહાર, બે ભેદે છતવ્યવહાર વગેરે પદાર્થોની બીનાઓ વિસ્તારથી સમજાવી છે.

બીજી ત્રીજી ગાથાના ભાષ્યમાં પ્રાયશ્ચિત્તનું માહાત્મ્ય કહીને ચોથી ગાથાના ભાષ્યમાં અનુક્રમે પ્રાયશ્ચિત્તના આલોચના વગેરે ૧૦ ભેદોનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. પછી પ થી ૮ ચાર ગાથાઓના ભાષ્યમાં આલોચનાને લાયક અપરાધસ્થાનો અને છદ્મ શબ્દનો અર્થ જણાવ્યો છે. પછી ૯ થી ૧૨ ચાર ગાથાઓના ભાષ્યમાં પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્તને લાયક અપરાધ સ્થાનોની બીના, દરેકના દષ્ટાંત સાથે આઠ પ્રવચન માતાનું સ્વરૂપ તથા ગુરુની આશાતના વગેરે બીના તેમજ લઘુ સ્વમૃષાવાદનું સ્વરૂપ વગેરે હકીકતોને વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી જેમાં પ્રતિક્રમણ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે એવા અવિધિ, ઉધરસ, અગાસું, છીંક વગેરે અર્થવાળા અવિધિ વગેરે પદોની વ્યાખ્યા સમજાવી છે. પછી ૧૩ થી ૧૫ ત્રણ ગાથાઓના ભાષ્યમાં ઉભય (આલોચના ને પ્રતિક્રમણ) પ્રાયશ્ચિત્તને લાયક અપરાધોની બીના અને સંભ્રમાદિ પદોની વ્યાખ્યા કહી છે. પછી ૧૬-૧૭ બે ગાથાઓના ભાષ્યમાં જેથી વિવેક પ્રાયશ્ચિત્ત આવે તેવા અપરાધોની બીના કહીને પિંડ, ઉપધિ વગેરે પદોની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા જણાવી છે. પછી ૧૮ થી ૨૨ પાંચ ગાથાઓના ભાષ્યમાં જે કરવાથી વ્યુત્સર્ગ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે તેવાં અપરાધસ્થાનોની બીના અને ગમન વગેરે પદોની વ્યાખ્યા તથા ઉચ્છવાસનું પ્રમાણ વગેરે હકીકતોને સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી ૨૩ થી ૩૪ સુધીની બાર ગાથાઓના ભાષ્યમાં જે કરવાથી તપઃ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે તેવાં અપરાધસ્થાનોની બીના અને જ્ઞાનાચાર-દર્શનાચાર તથા ચારિત્રાચારના અતિચારોની હકીકત સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી ૩૫ પાંચગામી ગાથાના ભાષ્યમાં (૧૦૮૭-૧૬૭૯) ૧૬ ઉદ્દગમ દોષો અને ૧૬ ઉત્પાદના દોષો તથા અહુષીપણાનું સ્વરૂપ તેમજ તેના ૧૦ ભેદો વગેરે બીના જણાવતાં ચોથા પ્રસંગે ચારિત્રોદ્દગમનું સ્વરૂપ સંબંધશ્રેણિ અને કોટિ શબ્દનો અર્થ તથા સ્વરૂપ, તેમજ ઉત્પાદના શબ્દમાં નિક્ષેપાના વિચારો, અને ધાવ માતાના પાંચ ભેદો, તથા ક્રોધ પિંડાદિના વર્ણનમાં ક્ષપકાદિના દષ્ટાંતો, તેમજ વિદ્યામાં અને મંત્રમાં તફાવત, અને દષ્ટાંત સહિત વિદ્યાપિંડાદિનું વર્ણન વગેરે હકીકતોને પણ વિસ્તારથી સમજાવી છે. પછી ક્રમસર આસેપણા-સ્વરૂપ, અને સંચોજના, પ્રમાણ, અંગાર, ધૂમ, કારણ દોષાદિની બીના પણ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી ૩૬ થી ૪૪ સુધીની નવ ગાથાઓના ભાષ્યમાં પિંડવિશુદ્ધિ સંબંધી અતિચારોનું ને પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરેનું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી ૪૫ થી ૫૯ સુધીની પંદર ગાથાઓના ભાષ્યમાં જેથી તપઃપ્રાયશ્ચિત્ત આવે તેવા ધાવન, ૩૫૧ વગેરે પદોનું

(અપરાધસ્થાનોતું) સ્વરૂપ, અને કાલાતીતકરણ વગેરે પદોતું સ્વરૂપ, તથા કાર્યોત્સર્ગ ભંગ વગેરે પદોતું સ્વરૂપ, ચિરકષાયાદિપદોતું સ્વરૂપ જણાવીને દર્પિપચેન્દ્રિય-વ્યપરો-પણાદિ પદોતું સ્વરૂપ, ને અશ્રદ્ધાનાદિપદોતું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. પછી દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિને આશ્રી સામાન્યથી ને વિશેષથી આપત્તિનો અને દાનવિષયક (દાન સંબંધી) તપનો વિભાગ જણાવતાં ૬૦ થી ૬૮ સુધીની નવ ગાથાના ભાષ્યમાં ક્રમસર તપઃપ્રાય-શ્ચિત્તને અને સામાન્ય વિશેષ આપત્તિ અને દાનતું સ્વરૂપ, તથા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ અને ભાવતું સ્વરૂપ જણાવીને તે દરેક દ્રવ્ય વગેરે આશ્રી તપોદાનતું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. પછી ૬૯ થી ૭૩ સુધીની પાંચ ગાથાઓના ભાષ્યમાં પુરુષના પ્રકારો અને તેને આશ્રી તપોદાનતું સ્વરૂપ જણાવતાં અનુક્રમે ગીતાર્થ, અગીતાર્થ, સહનશીલ, શઠ, અસહનશીલ, અશઠ, પરિણામીઆદિ ચાર પુરુષોતું સ્વરૂપ, અને ધૃતિ સંહનનોપેત, અને હીન, આત્મતર, પરતર, ઉભયતર, નોભયતર, અન્યતર પુરુષોતું વર્ણન, તથા કલ્પસ્થિત અને અકલ્પસ્થિત આદિ પુરુષોતું વર્ણન, તેમ સ્થિત શબ્દના એકાર્થિક શબ્દો, અને ૬ પ્રકારની કલ્પસ્થિતિ, તથા દશ પ્રકારના કલ્પમાં અવસ્થિત અનવસ્થિત વિભાગ તેમજ પરિહારકલ્પ, જિનકલ્પ, સ્થવિરકલ્પ. આ ત્રણ કલ્પતું સ્વરૂપ, વગેરે બીનાઓ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. પછી પરિણત, અપરિણત, કૃતયોગી, અકૃતયોગી, તરમાણુ, અતર-માણુ પુરુષોતું સ્વરૂપ વગેરે બીનાઓ અને કલ્પસ્થિતાદિ પુરુષોને આશ્રી તપોદાન વિભાગ, તથા જીવતંત્રવિધિ વગેરેતું વર્ણન વિસ્તારથી કર્યું છે. પછી ૭૪ થી ૭૯ સુધીની ૬ ગાથાઓના ભાષ્યમાં ક્રમસર પ્રતિસેવનાતું સ્વરૂપ અને તેને આશ્રી તપો-દાનનો વિભાગ વગેરેતું વર્ણન કર્યું છે. પછી ૮૦ થી ૯૩ સુધીની ચૌદ ગાથાઓના ભાષ્યમાં અનુક્રમે જેથી છેદ, મૂલ અને અનવસ્થાપ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, તેવાં અપરાધ સ્થાનોતું, ને હસ્તતાલ, હસ્તાલંબ, તથા હસ્તાદાનતું સ્વરૂપ સમજાવતાં અવસન્ન આચાર્યતું દષ્ટાંત પણ જણાવ્યું છે. પછી ૯૪ થી ૧૦૧ સુધીની આઠ ગાથાઓના ભાષ્યમાં જેથી પારાંચિક પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, તેવાં અપરાધસ્થાનો (ગૂનાનાં કારણો)તું વર્ણન કરતાં શ્રીતીર્થકરાદિની આશાતના કરતાં પ્રાપ્ત થયેલ પારાંચિક પ્રાયશ્ચિત્તવાળા જીવતું સ્વરૂપ અને કષાયદુષ્ટ તથા વિષયદુષ્ટ પારાંચિકતું સ્વરૂપ, તેમજ સ્વાનર્હિ પ્રમત્તપારાંચિકાદિતું, લિંગ પારાંચિક, ક્ષેત્રપારાંચિક, કાલપારાંચિક વગેરેતું સ્વરૂપ વિસ્તારથી સમજાવ્યું છે. પછી ૧૦૨ થી ગાથાના ભાષ્યમાં કહ્યું છે કે [શ્રીલદ્રવ્યાહુ-સ્વામીના કાલ સુધી અનવસ્થાપ્ય અને પારાંચિક પ્રાયશ્ચિત્તનો સદ્ભાવ (હયાતી) હતો. ને છેવટે ૧૦૩ થી ગાથાના ભાષ્યમાં જીવકલ્પસૂત્રને પૂર્ણ કરતાં અનુક્રમે જીવ અને કલ્પ શબ્દાર્થના અર્થ જણાવીને આ જીવકલ્પસૂત્રને ભણવા લાયક જીવોતું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે જે મુનિઓ શ્રીબૃહત્કલ્પસૂત્ર શ્રીવ્યવહારસૂત્ર અને શ્રીનિશીથસૂત્રના અર્થને યથાર્થ સ્વરૂપે ભણતા હશે, તેઓજ પોતાના શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિને શ્રીજીવ-

कल्पसूत्रना अर्थने लक्षावी शक्ये. आ रीते श्रीछतकल्प सूत्रना परिचय दूंडाभां
बलाये छे.

॥ श्री छतकल्प सूत्रना संक्षिप्त परिचय पूर्ण थये ॥



॥ श्री जैन प्रवचन किरणावलीना २८ भा प्रकाश पूर्ण थये ॥



श्री जैन प्रवचन किरणावलीना पांचमो विभाग पूर्ण थये.

॥ इति तपोगच्छाधिपति शासनसम्राट् सूरिचक्र चक्रवर्ति—जगद्गुरु—परमोपकारि
शिरोमणि पूज्यपादाचार्य श्रीविजयनेमिसूरीश्वर चरणकिंकर विनेयाणुशास्त्रविशारद
कविदिवाकर—प्राकृत—संस्कृत—गौर्जरी—भाषाबद्ध त्रिचत्वारिंशदुत्तर ग्रंथशतकादि
विधायकाचार्य श्रीविजयपद्मसूरीश्वर विरचित स्वोपज्ञ स्पष्टार्थादिसमेत
श्री जैन प्रवचन किरणावली नाम प्राकृत ग्रंथस्य छेद सूत्र षट्कादि
संक्षिप्त परिचयादि वर्णनात्मकः पञ्चमो विभागः समाप्तः ॥
तत्समाप्तौ च पञ्चचत्वारिंशदागम संक्षिप्त परिचयादि वर्णनात्मिका

श्री जैन प्रवचन किरणावली समाप्ता ॥

॥ श्री जैन प्रवचन किरणवली ग्रंथ रचनारे जण्णावली प्रशस्तिनो
द्वंद्वं परियथ ॥

હું આ રીતે પાંચ વિભાગોના ૨૮ પ્રકાશોમાં પિસ્તાલીશ આગમોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય વગેરે ધીનાઓ જણાવીને શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણવલીને પૂર્ણ કરું છું.

વર્તમાન જિનશાસનના નાયક અલોકિક સમતાદિ સદ્ગુણોના ભંડાર ત્રિશલા-
નંદન કાશ્યપ ગોત્રીય પ્રજુશ્રી મહાત્રીરદેવના દીર્ઘાયુષક (૧૦૦ વર્ષ પ્રમાણ આયુષ્યવાળા)
પ્રથમ પદ્ધતર શ્રીસુધર્માસ્વામીએ જે 'નિર્ગ્રંથ ગચ્છની સ્થાપના કરી હતી, તે જ
નિર્ગ્રંથ ગચ્છ શ્રીસુસ્થિતસૂરિના સમયથી 'કોટિકગચ્છ' નામે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. પછી
કાલક્રમે શ્રી ચંદ્રસૂરિ મહારાજના સમયથી તે જ કોટિકગચ્છ 'ચંદ્રગચ્છ' નામે પ્રસિદ્ધિ
પામ્યો. પછી કાલક્રમે શ્રી સામંતભદ્રસૂરિના સમયથી તે ચંદ્રગચ્છ 'વનવાસિગચ્છ'
નામે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. પછી કાલક્રમે શ્રી સર્વદેવસૂરિના સમયથી તે જ વનવાસિગચ્છ
'વડગચ્છ' નામે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. પછી કાલક્રમે શ્રીજગન્ન્યંદ્રસૂરિના સમયથી તે જ
વડગચ્છ 'તપાગચ્છ' નામે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. આ શ્રીતપાગચ્છમાં શ્રીજગન્ન્યંદ્રસૂરિ,
દેવેન્દ્રસૂરિ આદિની પદ્ધતર પરામાં કાલક્રમે અનુક્રમે શ્રીવિજયહીરસૂરિ, શ્રી વિજયસેન-
સૂરિ, શ્રી વિજયદેવસૂરિ, શ્રી વિજયસિંહસૂરિ થયા. તે પછી અનુક્રમે પંચાસ શ્રી સત્ય-
વિજયગણ્ણીથી માંડીને કમસર મારા દાદા ગુરુ પરમપૂજ્ય પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રી વૃદ્ધિવિજયજી
મહારાજ સુધી થયેલ પૂજ્ય પુરુષોની પવિત્ર નામાવલી અહીં શબ્દાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે
જણવી. તે શ્રી વૃદ્ધિવિજયજી મહારાજના શિષ્ય શ્રીજૈનેન્દ્ર શાસન પ્રભાવક પરમપુણ્ય-
શાલી આત્મોદ્ધારક પરમોપકારી શિરોમણિ પૂજ્યપાદ પરમકૃપાલુ પ્રાતઃસ્મરણીય મારા
ગુરુ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ હાલ વિજયવંત વર્તે છે.
તે શ્રી ગુરુમહારાજના પસાયથી મારા શિષ્ય મુનિ વિદ્યાપ્રભવિજય વગેરેની અને જૈન-
પુરી અમદાવાદના શ્રીસંઘના અગ્રગણ્ય દેવગુરુ ભક્તિકારક ઢાનાદિ ધર્મારાધક સંઘવી
શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈ ભગુભાઈ તથા દેવ ગુરુ ભક્તિકારક ઢાનાદિ ધર્મારાધક
બાર વ્રત ધારક સુઆવક શેઠ ભગુભાઈ ચુનીલાલ (સુતરીયા), શેરહલાલ જેસંગભાઈ
કાલીદાસ, વકીલ મણીલાલ રતનચંદ, શા. ઇશ્વરદાસ મૂલચંદ, શેરહલાલ સારાભાઈ
જેસંગભાઈ વગેરેની વિનંતીથી અમદાવાદમાં વિક્રમ સંવત્ ૨૦૦૬માં શ્રીગૌતમસ્વામી
ગણધરને જે દિવસે કેવલજ્ઞાન થયું, તે દિવસે એટલે કાર્તિક સુદી એકમે (બેસતા વરસે)
ચતુર્વિંશ સંઘના ઉપકારને માટે સ્પષ્ટાર્થાદિ સહિત શ્રીજૈન પ્રવચન કિરણવલી નામના
પ્રાકૃત ગ્રંથની રચના કરી છે. ભવ્ય જીવો તેને વાંચીને, સાંભળીને ને મનન કરીને

બહુ માનથી શ્રીજૈનાગમોની આરાધના કરવા પૂર્વક પરમ ઉદ્ધાસથી મોક્ષમાર્ગની સાત્ત્વિકી આરાધના કરીને સિદ્ધિપદને પામે એ જ મારી હાર્દિક લાખના છે. બાકીની બીના શબ્દાર્થમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવી.

આ રીતે પ્રશસ્તિનો પરિચય દ્વંકામા જાણવો.

॥ શ્રી જૈનપ્રવચન કિરણાવલી સમાપ્તા ॥



શુદ્ધિ પત્રક

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૧	તીથના	તીર્થના	૭૮	૨૮	વતાલીય	વૈતાલીય
૨	૯	ઘપદેશ	ઘુપદેશ	૮૨	૨	તીથંકરો	તીર્થંકરો
૪	૧૧	આરૂઢા	આરૂઢો	૮૨	૨૧	તેગેરે	વગેરે
૪	૧૯	પ્રતિબોધ	પ્રતિબોધ	૮૭	૨૫	ઉદ્દરી	ઉદ્દરી
૭	૮	મુનિને	મુનિએ	૯૦	૨૯	ઉદ્દશા	ઉદ્દેશા
૮	૨	કલ્પિકાદિ	કલ્પિકાદિ	૯૪	૨૮	વર્ણન ગુણોત્તું	ગુણોત્તું વર્ણન
૧૦	૨૨	પગ	પગં	૯૯	૭	તિણ્ણુદેશા	તિણ્ણુદેસા
૧૦	૨૪	તન	તેન	૯૯	૭	રસુદેસ	રસદેસ
૧૧	૨૪	ટીકાદિમાં	ટીકાદિમાં	૯૯	૧૩	પયત્યા વહ	પયત્યા વહૂ
૧૬	૩૪	સરણ	સરણં	૧૦૨	૬	આચારનાના	આચારના
૧૭	૨૬	સુકહાણ	સુકહાણુ	૧૦૬	૨૬	કમ	કમં
૨૦	૨૪	મૂંડી	મૂંડી	૧૦૮	૧૦	તેગેરે	વગેરે
૨૭	૬	સૂત્રકૃતામ	સૂત્રકૃતામં	૧૧૧	૧૯	વાદીની	વાદીની સંખ્યા
૩૦	૨૩	૯૭૧૭	૧૯૭૭	૧૧૯	૧૮	અનુસરે	અનુસારે
૩૨	૩૪	ઉદારરણુ	ઉદારરણુ	૧૨૫	૧૭	ઐરાવત	ઐરવત
૩૬	૧૬	અગાઠ	આગાઠ	૧૨૭	૨	મહાર	મહાવીર
૩૬	૨૯	સૂરી	સૂરિ	૧૨૮	૨	વાશા	વીશા
૩૬	૨૯	૧૭૫માં	૧૯૭૫માં	૧૨૯	૨૧	પ્રવેયક	પ્રૈવેયક
૪૦	૪	મોઆ	મોઆ	૧૨૯	૨૭	વાસા છે	વાસો છે.-
૪૩	૧૧	ઉદ્દેશાના	ઉદ્દેશાનો	૧૩૦	૭	દશાશ્રત	દશાશ્રુત
૪૪	૧૪	ઉદ્દેશા	ઉદ્દેશા	૧૩૩	૧૨	પોસીની	પોરસીની
૪૬	૧૧	ઉદ્દેશનો	ઉદ્દેશનો	૧૩૪	૧૧	એં.ત. હબર	એં.તાલીસ હબર
૫૦	૧૩	આચારાંગના	આચારાંગના	૧૩૫	૧૨	અગ્નિભૂત	અગ્નિભૂતિ
૬૦	૩	ઉપદેશનો	ઉદ્દેશનો	૧૩૭	૬	ધનુપૃષ્ઠ	ધનુ:પૃષ્ઠ
૬૪	૧૦	અપૂર્વ	અપૂર્વ	૧૩૮	૩૧	સતે	જતે
૬૯	૬	તીર્થંક	તીર્થંક	૧૩૯	૨૩	સતી	જતી
૭૦	૪	ઉદ્દેશનો	ઉદ્દેશનો	૧૪૦	૩૦	સ્વામી	સ્વામીને
૭૧	૧૨	દોષા	દોષો	૧૪૨	૫	ચંદ્ર	ચંદ્ર
૭૨	૧૧	સંધારો	સંધારો	૧૪૬	૪	તે તેના	ને તેના
૭૪	૯	ઉદ્દેશા	ઉદ્દેશા	૧૫૨	૩	સવુત્તતા	સવુત્તંતા
૭૬	૨૩	છે.	છે. ૧૬.	૧૫૬	૨૮	'અર્થાર્થા:'	'શ્રુતાર્થા:'
૭૭	૧૦	પુંડરાય	પુંડરીય	૧૫૬	૩૦	શોભ્યમાન	શોભાયમાન

પૃષ્ઠ	સીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	સીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫૭	૪	સંખ્યાતી	સંખ્યાતી	૨૦૯	૧૮	મારક્ષમણ્ય	માસક્ષમણ્ય
૧૫૭	૨૩	અગ્નિભૂત	અગ્નિભૂતિ	૨૧૦	૨	લાગ્ય	લાગ્યો
૧૬૨	૨૭	છદ્મસ્થ	છદ્મસ્થ	૨૧૧	૧	સ્થવિરો	સ્થવિરો
૧૬૬	૨૮	અને	અને	૨૧૨	૩૦	ઉત્તર	ઉત્તર
૧૬૭	૧	ગોઠં નિ	ગોઠં નિ	૨૧૫	૩	ઉત્તર ?	ઉત્તર ?
૧૬૮	૨	આથમતાં	આથમતાં	"	૨૨	ઉદ્દેશાનો	શતકનો
૧૬૮	૨૭	પ્રાશુક	પ્રાશુક	૨૧૮	૨૧	થયા.	થયા.
૧૬૯	મધાળે	સ્થાનાંગસૂત્ર	ભગવતીસૂત્ર	૨૧૯	૨૯	પ્રયોગથી	પ્રયોગથી
૧૭૪	૧૬	ફલ	ફલ	૨૨૦	૧	બધાને	બધાના
૧૭૪	૨૬	વતસકના	વતસકના	૨૨૧	૧૩	ટંક	ટૂંક
૧૭૮	૧૦	કર્મબંધ	કર્મબંધ	"	૧૭	રૂપ	રૂપે
૧૭૮	૧૫	સધુની	સાધુની	૨૨૩	૧૫	ચારિત્રથી	ચારિત્રથી
૧૮૧	૧૪	ઉદ્દેશામ	ઉદ્દેશામ	૨૨૪	૨૪	અમે	અને
૧૮૧	૧૭	સંબંધો છે. સંબંધી વિચારો છે.		૨૨૫	૨૭	૧૦	૧૦.
૧૮૩	૬	ગભને	ગભને	૨૨૬	૭	પુલાકાદિ	પુલાકાદિ
૧૮૫	૧૬	જણવી	જણવી	૨૨૮	૧૬	લેશ્યા	લેશ્યાને
૧૮૯	૬	પ્રતિષ્ઠત	પ્રતિષ્ઠિત	૨૩૦	૧	ઉદ્ધર્તાના	ઉદ્ધર્તાના
૧૯૩	૧૩	દૂક	દૂક	"	"	ઉદ્ધર્તા ?	ઉદ્ધર્તા ?
૧૯૬	૧	ઐતિહાસિક	ઐતિહાસિક	"	૧૧	એકેન્દ્રિયો	એકેન્દ્રિયો
૧૯૬	૩૦	બીના અને પુદ્ગલની	અને	"	૨૩	ભગવતાણ	ભગવતીણ
			દ્વગલની બીના	૨૩૧	૨૦	ભવસિદ્ધક	ભવસિદ્ધિક
૧૯૭	૭	પ્રાણીકુડ	પ્રાણીકુડ	"	૨૨	અનંતરપર	અનંતરપર
૧૯૭	૧૪	પ્રવચ્યાનો	પ્રવચ્યાનો	૨૩૩	૪	લેશ્યા	લેશ્યા
૧૯૯	૬	નારકોનો	નારકોને	"	૧૯	કૃત	કૃત
૧૯૯	૧૩	ઋદ્ધિવાળાને	ઋદ્ધિવાળાને	૨૩૪	૬	રશિ	રાશિ
૨૦૦	૨૯	પદ્ધતેએ	પદ્ધતિએ	૨૩૪	૧૫	અ જ	એ જ
૨૦૧	૧૬	સંસ્થાનની	સંસ્થાનની	૨૩૫	૨	પૂર્વિકા	પૂર્વેકા
૨૦૧	૧૮	પૂછ્યું	પૂછ્યું	૨૩૫	૫	કત	કત
૨૦૫	૩	ઉત્પાદાની	ઉત્પાદાદિની	૨૩૬	૮	તદ્વચંદ	તદ્વચંદ
૨૦૫	૧૪	અનંતરાહારી	અનંતરાહારી	૨૩૭	૧૬	હાલનો	હાલનો
૨૦૬	૫	કેશિકુમારને	કેશિકુમારને	૨૩૭	૩૨	અજ્ઞાનાદિ	અજ્ઞાનાદિ
૨૦૬	૧૬	વક્રિય	વેક્રિય	૨૩૮	૧	ભવ્ય	ભવ્ય
૨૦૭	૧	અગગાર	અણગાર	૨૩૯	૧૪	દૂષ	દૂષ
૨૦૮	૫	બેદોના	બેદોની	૨૩૯	૧૪	અસત્યનો	અસત્યનો
"	૨૯	જામ	જામા	૨૪૦	૧૫	અધ્યયન-ધન્યન	અધ્યયન-ધન્ય
"	છેલ્લી	છદ્મસ્થનો	છદ્મસ્થને	૨૪૦	છેલ્લી	રહેલા	રહેલા

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૪૧	૧૧	સ્ત્રી	સ્ત્રી	૨૮૨	૧૫	૧૨	૧૧
૨૪૨	૮	આરાધક	આરાધક	૨૮૬	૪	ટંકામાં	ટંકામાં
૨૪૨	૨૮	અંગનેર્થ	અંગનો અર્થ	"	૧૦	શ્રણિક	શ્રણિક
૨૪૩	૨૭	વૈ	વૈકિય	"	૨૧	૭૦	૭૭
૨૪૪	૧૮	મેધ	મેધ	૨૬૦	૨૦	સર્વ	સર્વ
૨૪૬	૪	નૃત્ય	નૃત્યા	૨૯૯	૧૬	સ્કંદશ્રી	સ્કંદશ્રી
૨૪૭	છેલ્લી	ચોમાસી	ચોમાસી	૩૦૦	૩	રીઆઈને રીઆઈ	રીઆઈ રીઆઈને
૨૪૬	૪	આખીના	આખીના	"	૧૭	પ્રધાન	પ્રધાને
"	"	સાધુવર્ગને	સાધુવર્ગને	"	૨૧	માગની	માગની
૨૫૨	૧૬	૬૦૦	૩૦૦	"	૨૨	બૃહસ્પતિ	બૃહસ્પતિ
૨૫૩	૬	ચંદ્રનું	ચંદ્રનું	"	૩૨	કેનર	નરકે
૨૫૩	૨૭	પ્રધાન	પ્રધાન	૩૦૫	૧	તેરમા	તેરમા
૨૫૫	૧	અનુભોદના	નિંદા	૩૦૮	૨૮	સ્વસમયની	સ્વસમય
"	૨૦	ઘટત	ઘટતાં	૩૧૨	૭	લેખ્યું	લખ્યું
"	૩૧	પ્રકટયું	પ્રકટયું	૩૧૩	૬	અનુયોગવડે	અનુયોગ વડે
"	"	પૂર્વ	પૂર્વ	૩૧૬	૨૬	રાશિક	ત્રૈરાશિક
૨૫૬	૫	શ્રણિક	શ્રણિક	૩૨૧	૧૦	અંગેહિં	અંગેહિં
૨૫૮	૨૫	જનધર્મી	જનધર્મી	"	૨૧	ઉવવાહ્ય	ઉવવાહ્ય
"	"	રહિતનારદનું	રહિત નારદનું	૩૨૬	૪	ચૂલિક	ચૂલિકા
૨૬૧	૨૦	શ્રુત	શ્રુત	૩૨૭	૦	(૧૧.	(૧.
"	છેલ્લી	સૂર્યાભ	સૂર્યાભ	૩૨૮	૮	શ્રણિક	શ્રણિક
૨૬૩	૧૨	શકેન્દ્ર	શકેન્દ્ર	૩૩૧	૧૧	દાષ્ટાંતિક	દાષ્ટાંતિક
૨૬૪	૬	કોલિય	કોલિય	૩૩૮	૦	૩૮	૩૩૮
"	૮	વુત્તંત	વુત્તંત	૩૫૩	૬	સરુદ	સરુવ
"	૧૪	અરુગપ્પહ	અરુગપ્પહ	"	૯	વત્તંત	વુત્તંત
૨૬૫	૫	મહે	મહે	૩૫૬	૧૧	(સામાન્ય	(સામાન્ય
૨૬૬	૧	૯.	૫૯.	"	૨૫	રતનખા	રતનખા
"	૨૨	કોલકા	કોલકા	૩૬૦	૧૪	પ્રકૃતિના	પ્રકૃતિ
૨૬૭	૩	સુકુલમા	સુકુલમા	૩૬૧	૧૮	પૃથ્વા	પૃથ્વી
૨૬૯	૬	આરાધવા	આરાધવા	૩૬૨	૨૫	સ્થાવર	સ્થાવર
"	૩૦	યુદ્ધ	યુદ્ધ	૩૬૩	છેલ્લી	૨૫૦૮	૨૫૦૮
૨૭૩	૬	ચતના,	ચતના	૩૬૪	૨૨	ચાય ગેરે	ચાય વગેરે
"	૩૦	શ્રીગૌત	શ્રીગૌતમ	૩૬૫	૯	નિમિત્તે	નિમિત્તે
૨૭૫	૨૧	છે વમ્મો	છટ્ટે વમ્મો	૩૬૬	૦	ચંદ્રપ્રગટ	ચંદ્રપ્રગટિત
૨૮૦	છેલ્લી	પામી	પામી	"	૨૩	પ્રાભત	પ્રાભૃત

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૭૦	૧૭	પ્રાભૃત	પ્રાભૃત	૪૩૫	૨	જે ૧	જેવા
"	૧૯	પ્રાત	પ્રાભૃત	૪૩૭	૧૨	સ્તોક-વ	સ્તોક-લવ
"	છેલ્લી	પ્રભૃત	પ્રભૃતા	૪૪૧	૪	તેન	તેના
૩૭૧	૮	મુહૂર્તોનાં	મુહૂર્તોનાં	૪૪૩	૧૪	કરણ	કરણ
૩૭૨	૬	હકીકત	હકીકત	"	"	કારણોની	કારણોની
૩૭૩	૯	પ્રાભત	પ્રાભૃત	૪૪૭	૧૫	કંઈ	કઈ
૩૭૭	૧૮	પ્રાભત પ્રાભત	પ્રાભૃત પ્રાભૃત	"	૨૪	પ્રકાર	પ્રાકાર
૩૭૭	૧૫	લંબાઈ	લંબાઈ,	૪૪૮	૨૭	વિદ્યામાન	વિદ્યામાન
૩૭૮	૩૧	અવસાપણીની	અવસર્પિણીની	૪૫૦	છેલ્લી	દર્શના રાધના	દર્શનારાધના
૩૮૧	૧૧	હરિવર્ષ	હરિવર્ષ	૪૫૪	૨	કહી ત્ય	કહી શકાય
૩૮૨	૮	શ્રીતીર્થકર.	શ્રીતીર્થકર	૪૫૬	૨૬	વગે ને	વગેરે
૩૮૨	૨૫	શુક	શક	૪૫૮	૧૫	પ્રાણાથમ	પ્રાણાથમ
૩૮૫	૨૨	તારાનીમુહૂર્ત	તારાની મુહૂર્ત	"	૨૭	શ્રુ યાન	શ્રુતયાન
૩૮૮	૨૭	નિરયુ	નિરયા	૪૬૦	૨	પશ્ચીમે	પ્રશ્ચીમે
૩૯૦	૯	ત્યાને	ત્યારે	"	૨૫-૨૬	બૃહકલ્પ	બૃહકલ્પ
"	૨૨	નિમિત્ત	નિમિત્તે	૪૬૧	૩૨	પ્રાભતની	પ્રાભૃતની
"	૨૪	સંહાર	સંહાર	૪૬૩	૧	અતિ-	અતિ-
૩૯૪	૨૦	નિરયવાલિકા	નિરયાવલિકા	૪૬૫	૧૦	ए	एयं
૩૯૫	૧૫	વિહિન	વહિ	૪૬૯	૨૫	જેનન્દ્ર	જેનેન્દ્ર
૩૯૬	૧૧	ભાવે	ભવે	૪૭૦	૨	મરત્ય	મરત્ય
૪૦૨	૨૭	(નિષેધ)	(નિષેધ)	૪૭૩	૮	આત્મહિ	આત્મહિત
૪૦૬	૨૯	ચત્રમાં	ચરિત્રમાં	૪૭૬	૫	ગ્રન્થસ્ય	ગ્રન્થસ્ય
૪૦૯	૩	આદેશ િ	આદેશથી	૪૭૭	૯	કિરિયા લં	કિરિયામૂલં
૪૧૨	૧૩	ચિનામણી	ચિંતામણિ	"	૨૩	કરણિજં	કરણિજં
૪૧૪	૧૬	શલી	શલી	૪૮૮	૧	માંડીને	માંડીને
૪૧૭	૨૨	ગ્રંથ	ગ્રંથ	૪૯૩	૧૬	નયમાવલી	નિયમાવલી
૪૧૯	૧૨	(આન	(આના	૪૯૪	૪	વીઓ	વીઓ
"	૨૬	ગ્રંથાદિ	ગ્રન્થાદિ	૪૯૫	૨૭	નાર્ણકરિયાહિં	નાર્ણકરિયાહિં
૪૨૦	૧૦	સિદ્ધ ગણિ	સિદ્ધગણિ	૫૦૦	૭	દહા	દાહા
"	૧૩	દુક્કડગ	દુક્કડગ	૫૦૧	૪	ચિત્રમે ત્	ચિત્રમેતત્
૪૨૧	૩૦	સૂત્રમાંનો	સૂત્રમાંના	૫૦૨	૩	દેવઈં	દેવઈં
૪૨૩	૭	વચારિક	વૈચારિક	"	૧૧	દેવોનો	દેવના
૪૨૫	૨૨	તથા	તથા	૫૧૨	૧૧	પર્થવ	પર્થવ
૪૨૬	૧૪	આત્મિક	આત્મિક	૫૧૨	૧૩	વાનગી	વાનગી
૪૩૨	૭	સુપસિદ્ધ	સુપ્રસિદ્ધ	૫૨૦	૧૩	તેમણ	તેમણે

પૃષ્ઠ	શ્લોકી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	શ્લોકી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	
૫૨૦	૨૯	ધનમિત્ર	ધમિમલ	૬૨૨	૨૫	શક્તીથી	શેલેશી	
૫૨૫	૩૧	આ ૧૬	આદિ	૬૨૩	૨	સરલતા	સરલતા	
૫૨૭	૬	સદ્ધના નણ્નિમાં	સિદ્ધના વણ્નિમાં	૬૨૪	૧૩	સિધિના	સિદ્ધના	
૫૨૮	૧	૨ વરૂપ	સ્વરૂપ	૬૨૫	૩	ઓહો-	અહો-	
૫૩૦	૧૭	મરણ	મરણ	૬૨૭	૨૬	અયુષ્ય	આયુષ્ય	
"	"	પલિક્ષમિત	પલિક્ષમિત	૬૩૦	૨૦	સિદ્ધિસેન	સિદ્ધસેન	
૫૩૮	૪	સપૂણ્ણ	સપૂણ્ણ	૬૩૩	૭	મિથ્યાશ્રુત	મિથ્યાશ્રુત	
૫૪૭	૪	જન	જન	"	૧૨	પાખંડીઓ	પાખંડીઓ	
૫૪૮	૧૨	ગિજ્જહં	ગિજ્જહં	"	૨૩	વિસ્તરથી	વિસ્તારથી	
૫૫૬	૧૨	દશવ૦	દશવ૦	૬૩૫	૨૪	જીવ તેને	જીવને	
૫૬૨	૫	(૭ થી ૧૦)	(૭ થી ૧૧)	૬૩૭	૧૧	જ્ઞાને	જ્ઞાને	
"	૮	ધાત્ર	ધાવ	"	૨૧	મગવજ્જવ	મગવજ્જવ	
૫૬૫	૨૫	પુરુષ	પુરુષે	૬૩૮	૨૨	અવેક્ષાએ	અવેક્ષાએ	
૫૬૬	૨૩	નહીં તથા	નહીં.	૬૪૧	૨૬	ગયસ્ય	ગયસ	
૫૬૭	૨૯	નિદા	નિદા	૬૪૭	૨૪	બહુ	બહુ	
૫૭૪	૪	પદાર્થો	પદાર્થો	૬૪૯	૩૦	આગધથી	આગમથી	
"	૧૫	વિચારીને	વિચારીને	૬૫૦	૨૨	આવશ્યક	આવશ્યક	
૫૭૯	૨૮	ખીનાવાણું	ખીનાવાણું	૬૫૯	૧૨	શ્રી	શ્રી	
૫૮૩	૭	નિમિ	નિમિત્તે	૬૬૦	૩	અક્રાવીશમે	અક્રાવીશમે	
૫૮૪	૨૬	(૩)	(૩૦)	"	૪	છેદ	છેદ	
૫૮૫	૩૦	વહેંચણી	વહેંચણી	૬૬૨	૭	બહુલકરપ	બહુલકરપ	
૫૯૦	૯	અક્રોશ	આક્રોશ	"	૮	“ પ ચક્રકપ	“ પ ચક્રકપ	
"	૨૪	પદાર્થો	પદાર્થો	૬૬૪	૨૮	અચકાર	અચકાર	
૫૯૧	૧૪	મા	માટે	૬૬૫	૧	પં.	પં.	
"	૧૯	બહુ જ	બહુ જ	"	૨૨	યોગોધ્ધહનની	યોગોધ્ધહનની	
૫૯૫	૨૮	સાધવાની	સાધવાની	"	૨૩	પૂજ્યાપાદ	પૂજ્યાપાદ	
૬૦૦	૩૧	ભોગુ' છું.	ભોગુ' છું.	"	૨૫	તીર્થ'કર	તીર્થ'કર	
૬૧૦	મા પાનામાં ૨૦-૨૧-૨૨-૨૩	મા પાનામાં ૨૦-૨૧-૨૨-૨૩	મા પાનામાં ૨૦-૨૧-૨૨-૨૩	૬૬૬	૧૦	૧૦૦૦	૧૨૦૦૦	
અનુક્રમે ૨૦-૨૨-૨૧-૨૩	એ ક્રમે ગ્રાહવીને વાંચવી.	એ ક્રમે ગ્રાહવીને વાંચવી.	એ ક્રમે ગ્રાહવીને વાંચવી.	૬૬૮	"	૧૪	ચક્રવર્તીનાર	ચક્રવર્તીના
૬૧૫	૫	પડિલેહણ	પડિલેહણ	"	૨૫	પ્રમાલ	પ્રમાણ	
૬૧૭	૧૬	આરાધના	આરાધના	"	૧૩	વિસ્તારથી	વિસ્તારથી	
૬૨૦	૧૪	અસંભોગ	અસંભોગ	"	૧૭	સ્વરૂપ	સ્વરૂપ	
"	૨૨	ધણાં	ધણા લાભ	"				

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૭૦	૧૧	ગુનેનાર	ગુનેગાર	૧૮૩	૨૬	૧૨૭૦૦૦	૧૨૭૦૦
૧૭૪	૧૪	ભાવપૂજા	ભાવપૂજા	"	"	શ્રીમલ્લયગિરિજી	મહારાજે
૧૭૫	૫	દુપસહસ્રરિ	દુપસહસ્રરિ	૧૮૪	છેલ્લી	નિમિત્ત	નિમિત્તે
૧૭૬	૧	સમઘાય	સમુઘાય	૧૮૫	૨૩	બહુતકલ્પ	બૃહુતકલ્પ
૧૭૭	૨૩	આજ્ઞાનો	આજ્ઞાનો	૧૮૬	૪	(૩૪૬૨૫)	(૩૪૬૨૫)
૧૮૧	૨૦	બૃહત્કલ્પ	બૃહત્કલ્પ	૧૮૮	૧૨	આત્મથી	આત્મથી
૧૮૨	૧૪	આરધના	આરધના	"	૨૮	ભાષ્યાકારે	ભાષ્યાકારે
"	૨૩	ત્રયોમાં	ત્રયોમાં	૧૮૯	૭	સિંસં	વિંસં
૧૮૩	૧૨	આચાર	આચાર	૧૯૦	છેલ્લી	૩૫	૨૫ન



